DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13918

Ostrowiec Świętokrzyski Memorial Book

Sefer Osṭrovtsah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Ostrovtsah : le-zikaron ule-'edut / [isuf ha-ḥomer ṿe-rikuzo, M. Sh. Geshuri ; 'arikhah ṿe-tikhnun, Gershon Zilberberg].
IMPRINT	880-04 [Tel Aviv] : Irgun yots'e Ostrovtsah be-Yiśra'el, [1971?]
DESCRIPT	560, [106], 134 p. : ill. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Ostrowiec Świętokrzyski.
	Ostrowiec Świętokrzyski (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Ostrowiec Świętokrzyski.
ADD'L NAME	Geshuri, Me'ir Shim'on.
	Silberberg, Gershon, 1907-
ADD'L TITLE	Ostroṿtser yizker-bukh

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

Presented by the
Library of Congress
PL 480 Program

79-954401

ספר אוסטרובצה

לזכרון ולעדות

אסטראָווצע

א דענקמאל
אויף די חורבות פון א פארניכטעטע יידישע קהילה

ארויסגעגעבן דורך „ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל"

מיט דער הילף פון די אסטראָווצער לאנדסלייט אין ניו-יארק און טאראָנטאָ

ספר

אוסטרובצה

לזכרון ולעדות

ועדת המערכת:
עו"ד יחזקאל אראלי, מאיר בלנקמן, שלמה הורביץ,
ירחמיאל הלשטוק, אריה ז'בנר ויהודה רוזנברג.

איסוף החומר וריכוזו:
מ. ש. גשורי

עריכה ותיכנון
גרשון זילברברג

נדפס בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב

הדפסת אופסט: בבי"ס תיכון לדפוס „עמל". תל־אביב

בהוצאת „ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל"
בסיוע ארגוני יוצאי אוסטרובצה בניו־יורק ובטורונטו

ישיבת „ועדת הספר״

מימין לשמאל: יהודה רוזנברג, משה גולדפינגר, יחזקאל אראלי, שלמה הורביץ, שמחה מינצברג, ירחמיאל הלשטוק ואריה ז׳בנר. לועדה שייכים עוד: נחום ולרשטיין, פלה מאיירצ׳יק, מרים פלדמן, חיים לנגר, שמואל ווגנר ויפה רוזנברג ז״ל. ועדת הספר מורכבת מכל חברי הועד של „ארגון יוצאי אוסטרובצה״.

״יזכור־בוך״ קאמיטעט אין ניו־יארק

זיצן פון רעכטס אויף לינקס: דזשאנעט שטרייטמאן, רחל גוטהאלץ־קעמפינסקי, פארזיצער שמואל שטרייטמאן, וויצע־פארזיצער בערנארד באמשטיין, קאסירער דארא באמשטיין, גוטא גוטוויל־בראון, יוסף גלאט. שטייען: שמעון קעמפינסקי, טשארלס גראסמאן, י. מ. בירנצווייג, ש. בירנצווייג, בערנארד גלאט, מרדכי טאפעל, דוד ווינטשעסטער, משה פיש.

דער טאראנטער' קאמיטעט פון אסטראווצער "יזכור־בוך"

זיצן פון לינקס צו רעכטס: שלמה שטיינהארט, קאסירער פלטיאל בריקמאן, פינאנס־סעקרעטאר מרדכי גרינשפאן, פראט.־סעק: אדוו. לייביש צוקער, פארזיצער ישעיה צווייגמאן, וויצע־פארזיצער: יחזקאל מאנדעל, סעקרעטאר עבער ביינערמאן. שטייען: הערי פישער, ישראל גארפינקעל, מאיר ראזענבערג, שמואל פרידמאן, יחיאל אלטער ראטשימארע, אברהם שטארקמאן.

תוכן העניינים

אינהאלט

יחזקאל ארלי / הקדמה 13
יחזקאל ארלי / פאָרוואָרט 15

תולדות העיר והקהילה היהודית

מ. ש. גשורי / על נהרות אוסטרובצה 17
מ. ש. גשורי / אויף די טייכן פון אָסטראָווצע 37
מ. ש. גשורי / רבנים ואדמו״רים באוסטרובצה 59

הרב והאדמו״ר ר׳ מאיר יחיאל הלוי האַלשטוק

הרב יצחק ידידיה פרנקל / רבי יחיאל מאיר הלוי 70
יהושע אלטמאַן / אדמו״ר של עניים ותקיף כלפי תקיפים 71
יהודה לייב צוקר / חסידים מספרים על הרבי 72
יוסקה אפטר / אוהב האדם 74
יעקב הוכרמן / האיש שהפך לאגדה 79
א. הלוי / פגישות עם הרבי 80
יהושע אלטמן / דין תורה אצל הגאון מאוסטרובצה 81
הרב איסר פרנקל / שיטת אוסטרובצה בלימוד 83
יחזקאל ארלי (ארליך) / גדולתו של האדמו״ר 85
א. ג. שטענצעל / דער אָסטראָווצער 86
לייזער קופערמאַן / דער אָסטראָווצער רבי און זיין סביבה 87
י. אָפּאָטאָשו / דער אָסטראָווצער 93
ד״ר חיים שאָשקעס / דער אָסטראָווצער זעט פאָרויס דעם חורבן 95
ש. פּיעטרושקא / דער אָסטראָווצער גאון 97
ר׳ בן־ציון ראטלער / גוטע ווערטער פון רבין 98
הלל צייטלין / דער גרויסער קדוש פון אָסטראָווצע 100
ש. פלמוני / אַ פערציק־יאָריקער קאַמף קעגן גוף 102
י. בראָנשטיין / די לעצטע מינוטן פון אָסטראָווצער גאון 103
מ. ש. גשורי / ביבליוגרפיה על הגאון מאוסטרובצה 106

הרב האדמו״ר רבי יחזקאל׳ה, הי״ד

חיים ש. פלמון / אחרון רבני אוסטרובצה 108
א. ר. / רבי יחזקאל בימי הזעם והשואה 110
משה פרידנזון / השעות האחרונות לפני הוצאתו להורג 112
ש. אלמוני / קינה על הרב רבי יחזקאל 113
אהרן צייטלין / דער קידוש השם פון לעצטן אָסטראָווצער רבין 116
מות הקדושים של האדמו״ר האחרון מאוסטרובצה 118

היה היתה עיר יהודית...

שמחה מינצברג / אוסטרובצה העיר בה גדלתי 112
יוסף וישנגרד / אוסטרובצה בעיני אורח 127
יעקב גולדרייך / שני עולמות בעיר אחת 128
יהושע אלטמאַן / מיין אָסטראָווצע 130
אליעזר קופּערמאַן / אַ שטאָט צווישן צוויי טייכן 133
יחיאל מגיד־רוזנבערג ז״ל / די יידישע יוגנט פאַרווילט זיך 141
מאַקס גראָסמאַן / די שטאָט פון מיינע קינדער־יאָרן 143
אפרים וואַטמאַן / דער שול־הויף — דער צענטער פון יידישן לעבן 145
מרים וואַטמאַן־ראָזענבערג / אַ פאַרגאַנגענע וועלט 146
שמואל שטרייטמאַן / גאַסן און מענטשן אין אָסטראָווצע 148
אהרן אורבאַס / פון מיינע קינדער יאָרן 149
יהושע אלטמאַן / אַ מעשה 152

שבת־יומטובדיקע יידן...

פנחס סורוקה / יהודים שורשיים בעלי הוי חיים מקורי 155
י. בירנצווייג / תקרית בגלל „ברכת המזון״ 156
פייגוש ווינטרויב־פערציק / שבת ביי מיין פאָטער אין שטוב 158
אהרן אורבאַס / מיין פאָטער אין שבת 158
חיים גאָלדזאַץ / אַ שטוב געבעט 159
מענדל האַרטשטיין / ימים נוראים אין שטאָט 163
יחיאל מגיד־ראָזענבערג / שבת און יום־טוב אין אָסטראָווצע 165
חיים גאָלדזאַץ / כל נדרי 169
יחיאל מגיד־ראָזענבערג / „עמך״ פירט אַ ספר אין שול אַריין 170
חיים גאָלדזאַץ / מיין באָבעס תפילה 174

דמויות וטיפוסים

אריה ליבמאַן / ר׳ מאיר אהרליך הי״ד 175
יחזקאל ארלי / לדמותו של העסקן הציבורי משה לדרמן ז״ל 176
אריה ז׳אַבנר / ר׳ חיים אהרן זילברברג 177
פנחס סורוקה / ר׳ אייזיק מנדל שוחט 178
פנחס סורוקה / ר׳ מרדכי שמעוגוביץ 179
הרב דב זייד מזוויהל (ברל זווילר) / ר׳ מרדכי שמעונוביץ 179
משה רוזנברג / אסתר האלמנה הצנועה 180
הרב ר׳ אברהם גולדשמידט / הרב ר׳ יחיאל בלאַנקמאַן הי״ד 181
יהודה לייב צוקר / ר׳ אברהמ׳לע בריפטרעגער 182
נפתלי אלתר / ר׳ מרדכי אלתר 183
ר׳ יהושע ריבא 183
שפרינצה מטל בלומנפלד / ר׳ לייבוש פסח וחיה פוקס 184
הלנה וסקו / ליאון בייגלמאַן 185
ר׳ חיים יעקב יוסף נגל ז״ל 186
י. בירנצווייג / הענעך הלפרן 186
הנה הורביץ / חברותי 186

געשטאַלטן און טיפּן

יהושע אַלטמאַן / יוחננס יחוד שטיבל 187
איסר בוימפעלד / ר׳ לייבוש האַלשטאַק ז״ל 188
יהודה און מרדכי ראָזענבערג / ראובן און חיה׳לע שפּילמאַן ז״ל 189
יהודה און מרדכי ראָזענבערג / ר׳ ישראל ראָזענבערג 190
משה זאַלצמאַן / דער אויפשטייג און אומקום פון אַ משפּחה 192
מאיר בלאַנקמאַן / אָסטראָוויצער פעלדשערס 196
אייזיקביינערמאַן / פאָלקס־טיפּן פון אמאָליקער אָסטראָוויצע 198
מאיר בלאַנקמאַן / אָסטראָוויצער פאָלקס־טיפּן 203
חיים גאָלדזאַק / ס׳וועט נישט גיין פאַרלוירן 205
מאיר בלאַנקמאַן / אָסטראָוויצער וואַסערטרעגערס 207
מאיר בלאַנקמאַן / אָסטראָוויצער משוגעים 209
יהושע אורבאַס / איך קאָן דיך, מאַמע, נישט פאַרגעסן ! 212

חדרים און ישיבות

מאיר בלאַנקמאַן / אָסטראָוויצער מלמדים 214
יחיאל מגיד־ראָזענבערג / אַ שטאָט פון בתי מדרשים און חדרים 218
יחיאל רוזנברג / ישיבת המוסרניקים „בית־יוסף״ 220

אָסטראָוויצע ווערט ייִדישלעך

איסר בוימפעלד / דער אויפקום פון מאָדערנעם שול־וועזן 224
פלטיאל בריקמאַן / וווילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט 227
ח. פליישמאַן / „חברא קדישא״ פאַרלאַנגט אַ פּרייז 229
אליעזר קופּערמאַן / פּאַרטייען און חברות אין שטאָט 230
אייזיק ביינערמאַן / די סאָציאַליסטישער באַוועגונג 232
איסר בוימפעלד / ס׳בלאָזן נייע ווינטן 233
מ. פילצמאַכער / אָסטראָוויצע ווערט ווערטלעך 235
עבער ביינערמאַן / דאָס ייִדישע אַרבעטער לעבן 236
מ. פילצמאַכער / געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען אין שטאָט 239
משה ראָזענבערג / דער „החלוץ״ באַהערשט די יוגנט 245
א. הלוי / מפעולית בני הנוער בעירנו 246
משה בלייברג / „הנוער הציוני״ מעורר את היהודים לעליה 248
פייבל קערשנבלאַט / דער „השומר הלאומי״ 252
י. בירנצווייג / התנועה הרביזיוניסטית באוסטרובצה 252
ה„מזרחי״ ו„צעירי המזרחי״ בראי העתונות 253
„אגודת ישראל״ בראי העתונות 257

שואה וחורבן

יעקב בההריר / אלי אוסטרובייץ 258
שלמה האָרוויץ / מיינע איבערלעבונגען אין נאַצי־גיהינום 261
יהושע אורבאַס / דער אָנפאַנג 271
אייזיק ביינערמאַן / כעלוניאַ 276
לייבוש מילשטיין / די ליקווידאַציע פון אָסטראָוויצער געטאָ 277
פרידמאַן / די ברידער זאַכטשינסקי 294
י. באַרנשטיין / דער מאַרטירער־טויט פון שעברעשינער רב 295
חנה ויטנברג־גוטהולץ / הטמנת ספרי תורה בימי האימים 296
בינה וויינטרויב־שפּירא / אַ הספּד פון אַ מאַמע 297
יהושע אורבאַס / חורבן אָסטראָוויצע 298
מאַכטשע זילבערבערג־זשאַבנער / אונדזער בוידעם 305
אייזיק ביינערמאַן / הזכרת נשמות 309
לייבל זשאַבנער / מיין פעטער ר׳ חיים אהרן זילבערבערג 311
שמחה און איטשע־מאיר בירנצווייג / פאָטאָגראַפיעס פון געטאָ 313
לייבל זשאַבנער / דער טויט פון ר׳ מרדכי שימאַנאָוויטש 315
לייבל זשאַבנער / מיין מאַמע גייט אַרויס אין מאַרק 318
מרדכי ראָזענבערג / אָסטראָוויצע מיין היים 320
מאַכטשע זשאַבנער־זילבערבערג / די שחיטה פון 28־טן אַפּריל 321
יחיאל מגיד־ראָזענבערג / די עקזעקוציע נאַכט 322
ישראל פרידענטאַל / די גרוילעכע באַרטאָלאָמיי נאַכט 323
יחיאל מגיד־ראָזענבערג / מיין פאָטערס יאָרצייט 326
אהרן אורבאַס און יהודה ראָזענבערג / דער ליפּסקער צדיק 327
יחזקאל אראלי / לעילוי נשמת משה לדרמן ז״ל 328
מרדכי זאב טאָפּעל / ר׳ משה יעקב טאָפּעל ברענגט צו קבר ישראל 329
יחזקאל מאַנדל / אַ קינדערהיים אין געטאָ 330
איסר גרבר / איך דערמאָן זיך 335
יהודה ראָזענבערג / די רעטערס 340
רחל גוטהאַלץ־קעמפּינסקי / דער בונקער 342
אָסטראָוויצער יוגנט קעמפט אין וואַרשעווער געטאָ 345
בלה שרובנר / לקורות אוסטרובצה בימי השואה 346
מלכה אַפּלבוים / אָסטראָוויצע, איך וועל דיך נישט פאַרגעסן 351
מ. גראָסמאַן / געבליבן בלויז חורבות 354
אַ. אַרמוני / פּוילישע מערדער... 355
נחמיה זורמן / אוסטרובצה בשנות השואה 356
אייזיק ביינערמאַן / די יונגע מוטער פון קעמפ באָדזיכאָוו 362
מייטק ברימברג / מות הגבורה של גיטהולץ 365
יוסף ראָזענבערג / דעם אַפּעל נישט דערגענצט 366
בעריש בריקמאַן / דער מאַכער פון אַרישע פּאַפּירן 368
רעגינאַ פּירקאָווסקאַ / אויף צוואַנגס אַרבעט אין דייטשלאַנד 369
שמאַי קודליוויץ / אַ בריוו צו מיין שוועסטער 370
העלענאַ קאַלעצקאַ / צווישן קריסטן אין וואַרשע 376
אמנון אייזנשטאַדט / לידער און אימפּראָוויזאַציעס אין געטאָ 388
מרדכי ראָזענבערג / קאַצעטלער געבעט 390
ירחמיאל וואַלדמאַן / איבערגעלעבט דעם נאַצי־גיהינום אין אַ גריב 391
מרדכי ראָזענבערג / אוי ווי שלעכט איז מיר 394
שמואל נידלמאַן / דער איינציק לעבן־געבליבענער פון קינעוו 396

אויסראָטונגס־לאַגערן

פלטיאל בריקמאַן / אָסטראָוויצער ייִדן אין טויטן־לאַגער 401
מרים גוטהאַלץ־פעלדמאַן / אין טרעבלינקע בין איך יאָ געווען 403
אייזיק ביינערמאַן / „עוד לא אבדה תקוותנו״ 412
עזריאל אורבאַס / דורכגעמאַכט דעם נאַצי־גיהינום 415
מנשה אונגער / אַרויס פון גאַז־אויוון און אַראָפּ פון דער תליה 419
מאיר בלאַנקמאַן / אויף קבר אבות אין מאַידאַנעק 422
מאיר בלאַנקמאַן / אַ באַזוך אין אוישוויץ 425
ישראל גאַרפינקל / קברים 430
וואָלף פיינשטאַק / אָסטראָוויצער פּאַרטיזאַנער 433
קבוצת פּאַרטיזאנים מאוסטרובצה 435
שלמה צווייגמאַן / מעשי הרצח של הפארטיזאנים הפולנים 436
הועדה ההיסטורית לגביית עדות / דין וחשבון ממחנה עבודה 440
אָפיציעלע דאָקומענטן וועגן דער אויסראָטונג אין אָסטראָוויצע 443
אריאלה ראובני / צדיק אחד בסדום — הנוצריה אווה שמינסקה 446

אַסטראָווצע אָן יידן

י. באַהאַריער / דער ערשטער אזכרה־טאָג אין אַסטראָווצע 449
ביים קבר פון די יידישע פּאַרטיזאַנער 452
די שרעקלעכע אַנטוישונג פון די „באַפרייטע" יידן 455
ד"ר חיים שאַשקעס / אַסטראָווצע אָן יידן 457
אמנון אייזנשטאַדט / אַ באַזוך אין דער חרוב־געוואָרענער היים 459
מאיר בלאַנקמאַן / די געשענדעטע יידישע בתי עלמין אין פּוילין 470
מרדכי ראָזענבערג / מיין טריסט 472
דו"ח מפשעי הנאצים באוסטרובצה 474
דער גע'עג נאָך די פאַרברעכער 478
ד"ר יעקב שאַצקין / ריוועלע שפּילמאַנס פידעלע 480
אליעזר קופּערמאַן / אַ דמיון 481
ישראל גאַרפינקל / אַ שטיין 482

שארית הפליטה — צעזייט און צעשפּרייט

ישראל

יחזקאל אראלי / „ארגון יוצאי אוסטרובצה" מרחיב פעולותיו 487
יחזקאל אראלי / „ארגון יוצאי אוסטרובצה" אין ישראל 493
אספה סוערת שנסתיימה בחיזוק הארגון ובחידוש פעולותיו 500
יחזקאל אראלי / זכור ואל תשכח ! 502
יחזקאל אראלי / הכורת עלה על עירנו — טבח ולא חמל 504
יחזקאל אראלי / דם מיטב בנינו קידש את אדמת הארץ הזאת 506
בני אוסטרובצה שנפלו במלחמות ישראל וקידשו אדמתה 508

בני עיר שנפטרו בארץ :

שושנה טופל־ישראלי / ר' דוד טופל ז"ל 511
ש. חורש / חנה בוגייסקי ז"ל 513
משה רוזנברג / יפה רוזנברג ז"ל 513
שאול גולדמן / גניה לוי ז"ל — דמות אצילה ולוחמת 514
א. ה. / האחות היקרה 516
הלוי / יחיאל מאיר לוי ז"ל 517
צפורה / בנימין מאיר אייזנמן ז"ל 518
יחזקאל אראלי / לזכרו של ידיד וחבר, שמואל נפרסטיק 519
אברהם פרידנטל / עו"ד הרב ישראל אהרן פרידנטל ז"ל 520
אריה ז'בנר / שמחה מרדכי ז'בנר ז"ל 522
ידידות בשלשלת הדורות 522

טאָראָנטע

ד"ר חיים שאַשקעס / אַסטראָווצע אין טאָראָנטע 523
פריינטשאַפט פון דריי דורות 524
א. ווילענסקי / קאָמיטעט פון אַסטראָווצער לאַנדסלייט 525
אַסטראָווצער אין טאָראָנטע שטעלן אויף אַ דענקמאָל
פאַר די קדושים 526
עבער ביינערמאַן / פּ'ייערלעכע אַנטהילונג פון
אַסטראָווצער דענקמאָל 526
שעיה צווייגמאַן / סימבאָלישער קבר פון די אַסטראָווצער קדושים 528
עבער ביינערמאַן / אַ ווירדיקער דענקמאָל 529
טאָראָנטער לאַנדסלייט שטעלן זיך צום דינסט פון „יזכור בוך" 532
אַסטראָווצער שול אין טאָראָנטע 533

ניו־יאָרק

אלי ראָסבערג / דער איינזאַמער לאַנדסמאַן 542
אויפרוף צו די ניו־יאָרקער לאַנדסלייט 543
אליעזר קופּערמאַן / ר' זאב־וואָלף וייס ז"ל 544

בראַזיל

א בוימפעלד / מיר טאָרן נישט פאַרגעסן 547
עבער ביינערמאַן / מיר זענען נישט מוחל 553

אַרגענטינע

י. בראַנדן / ארגענטינער אַסטראָווצער פאַראייביקן די קדושים 555

ספר זה,
שנכתב בדם ובדמעות, משמש

מצבה

על קברם האלמוני
של שבעה עשר אלף יהודי אוסטרובצה,
שהושמדו בגיטו,
במחנה העבודה,
במחנה הפרטיזנים,
במחנות ההשמדה
ובפולין המשוחררת,
על ידי הרוצחים הנאצים
והפורעים הפולנים,
אשר השלימו את מלאכת הנאציב.

דאס בוך,
וואס איז געשריבן מיט בלוט און טרערן, איז

א מצבה

אויף די אומבאקאנטע קברים
פון זיבצן טויזנט אסטראווצער יידן,
וואס זענען פארניכטעט געווארן
אין געטא,
אין ארבעטס־לאגער,
ביי די פארטיזאנער,
אין די פארניכטונגס־לאגערן
און אין באפרייטן פוילן
דורך די נאצישע בעסטיאלע רוצחים
און פוילישע מערדערס,
וואס האבן דערגענצט
די נאצישע מלאכה.

רעיון שהפך למציאות

כמעט שתי עשרות שנים חלפו מאז צץ אצלנו הרעיון על הנצחת עירנו מעל דפי ספר זכרון, שיספר לדורות הבאים את קורות עיר ואם בישראל שהיתה ואיננה עוד.

משברים קשים שהיו נחלת קורות „ספר אוסטרובצה", הביאו אותנו לא אחת על סף היאוש וכמעט אפסה התקוה, שרעיון הוצאת הספר יקרום אי־פעם בשר וגידים ויהיה לעובדה קיימת.

יוזמי הרעיון, שהבולט ביניהם היה הח' משה צפרירי (מורגנלנדר), נחלו אכזבות קשות בשל אדישות בני עירנו בארץ ויוצאי אוסטרובצה בפזורה. הפרוספקט שראה אור לפני עשר שנים, לא עורר את ההד הרצוי בקרב יוצאי עירנו, ולא הביא אתו פעילות למימוש הרעיון והגשמתו.

אמנם, נאסף חומר מגוון, שצריך היה לשקף את העיר על יושביה וחייהם הרב־גוניים, שיחם ושיגם, משאם ומתנם, תורתם ואומנותם, על ימי החול וימי שבת ומועד. חומר זה צפה לידו המאומנת של אדם, שביכלתו ובאפשרותו ליצור ממנו את אבני היסוד לספר המונח עתה לפנינו.

לפני כשש שנים חל מיפנה רדיקלי בפעולה לקראת הגשמת הרעיון. התקשרנו עם עורך בעל נסיון בשטח של עריכת ספרי „יזכור" והיה לנו יסוד לקוות, כי מעתה יתנהלו העניינים על מי מנוחות וכי נזכה בקרוב לברך על המוגמר.

אך, לא כן היה. אכן, העורך ריכז תחת ידיו חומר נוסף, בעיקר הנוגע לקורות העיר ורבניה, ובפרט על האדמו"ר, הזקן הגאון, פאר העיר, שפירסם שמה בעולם. גם בני עירנו נענו לקריאה והחלו מספקים לנו חומר עשיר, בייחוד על השואה, שנכתב על־ידי השרידים, האודים המוצלים מהשריפה הגדולה, — עד שנתאפשרה חלוקתו למדורים, גיבושו וקביעת היקפו.

ערבים רבים הוקדשו לקריאת החומר, מיונו וסיווגו. תוך כדי עבודה זו נתעוררו חילוקי דעות שונים, שהגיעו עד משבר. בפרט רבו הטענות על אי־פעילותו המעשית של העורך בהכנת החומר, עריכתו הממשית והכנתו להוצאה־לאור.

קשה היה מצבם של חברי הועד, ששימש גם ועדת הספר. האימון שנתנו בהם בני העיר נתערער קשות בראותם ששום התקדמות ממשית לקראת הופעת הספר אינה נראית באופק.

כדי לקדם את העניינים, הגיעה הועדה למסקנה שיש לעשות הכל כדי להעביר את החומר לידי איש מעשי, שביכולתו להרים את המעמסה, שנטלנו על עצמנו, ולגשת לביצוע המשימה ללא שהיות נוספות.

הודות לביקור פרטי של הח"מ, ולאחר מכן של הח' יהודה רוזנברג, בחוץ לארץ הצלחנו לעניין את יוצאי אוסטרובצה בניו־יורק ובטורונטו — בעיקר את שרידי התופת הנאצית — בהוצאת הספר. אלה הקימו ועדים מיוחדים למטרה זו, ואף הצליחו להעביר לנו סכומי כסף נכבדים, הגם בלתי מספיקים להגשמת משימתנו. פעולה זו מצד בני עירנו אלה נתנה לנו את הדחיפה ואת העידוד להמשך פעולתנו ולהביאה לידי גמר.

תמורת תשלום כפול מזה, שהוסכם עליו בתחילה, הוצא מידי העורך כל החומר שרוכז בידיו, והתחלנו להתענין בעורך ובמו"ל, שיקבל עליו את המשימה ויבצע אותה עד תומה.

זה קרוב לשנה מאז נתחדשה העבודה בצורה אינטנסיבית ע"י חברי ועדת הספר, והודות לעורך החדש, מר גרשון זילברברג, זכינו סוף סוף לברך על המוגמר ולהגיש לבני עירנו באשר הם שם את הספר, המצטיין בתוכנו העשיר ובצורתו הנאה.

ב„ספר אוסטרובצה" השתדלנו להקיף את כל גוני הקשת של הציבוריות היהודית בעיר, וניסינו לתת ביטוי לכל ההשקפות הפוליטיות, התרבותיות, המע־מדיות, שרווחו ברחוב היהודי באוסטרובצה.

השתדלנו להחיות על דפי הספר את הנוף האנושי של הקהילה התוססת הזאת ולהציג את אישי העיר השונים על שטחי פעילותם רבת האנפין. פה ושם ציירנו בפני ציבור הקוראים את הטיפוסים המיוחדים שחיו בעיר, ושכעת נחשבים כאגדה מעולם הדמיון. כן השתדלנו להביא בספר את ההווי המיוחד של העיר בימי תוגה כבימי חג ומועד.

החלק העיקרי של הספר הוקדש לשואה הנוראה, שהביאה כלייה על יהודי העיר. מדור זה נכתב רובו ככולו על־ידי שרידי עירנו, אודים מוצלים, שנתנו בכך ביטוי לזעקתם, לכאבם ולחוויותיהם הנוראות. כל אות ואות במדור זה טבולה בדם אחינו, הזועקים לנקם על הרצח האיום.

במדור זה לא העלמנו תופעות שליליות, שנתגלו בתקופת השואה. אך, יחד עם זאת התאמצנו להימנע מהשמצות ומפגיעות באנשים, עד כמה שהדבר ניתן היה.

החומר המוגש לבני עירנו בספר הזה נופה בשבע נפות, ואם נשארו בו למרות זאת, פה ושם סיגים — הננו מבקשים על כך סליחת קוראי הספר.

מפאת הגבלות תקציביות ובגלל הרצון לא להעמיס על הקוראים חומר רב מדי, כי „כל היתר כנטול דמי", נשאר חומר בכמות ניכרת מחוץ למסגרת הספר, והוא אולי ישמש יסוד לכרך שני עבור אלה מבני עירנו, שירצו ליטול עליהם את המשימה להמשיך בעבודת הקודש, למען ידעו הדורות הבאים, כי היתה פעם אוסטרובצה יהודית, ואיננה עוד.

לא נהיה כרוכל למנות את שמות כל אלה שעמלו, פעלו ועשו למען הגשמת הרעיון — הן בגוף והן בממון. רק נאמר : יעמדו על הברכה ועל התהילה כל אלה שסייעו, עזרו, תמכו, עודדו, פעלו ועשו למען הוצאת מפעל זכרון זה על אדמת הקודש ולמען הקמת מצבת־עד לנשמות של הקדושים והטהורים, שבמותם ציוו לנו את החיים...

ישמש ספר זכרון זה גל־עד על קברותיהם האלמונים של יקירינו הפזורים ברחבי פולין.

יחזקאל ארלי (ארליך)

פאַרווירקלעכט א הייליקע שטרעבונג

ס'זענען פאַרביי כמעט צוויי צענדליק יאָר זינט ס'איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק, צו פאַראייביקן אונדזער שטאָט אין א „יזכור בוך", וועלכער זאָל דערציילן די קומענדיקע דורות די געשיכטע פון א עיר ואם בישראל, וואָס איז פאַרניכטעט געוואָרן ביזן יסוד.

די געשיכטע פון דעם „יזכור בוך" איז פול מיט קריזיסן, וואָס האָבן אונדז נישט איינמאָל געבראַכט צום ראַנד פון פאַרצווייפלונג, ביז מיר האָבן כמעט פאַרלוירן די האָפנונג, אַז דאָס בוך זאָל ווען ס'איז דערשיינען.

די איניציאַטאָרן פון דעם געדאַנק, צווישן וועלכע ס'האָט זיך אויסגעצייכנט דער חבר משה צפּרירי (מאַרגולענדער), האָבן דורכגעמאַכט פילע אַנטוישונגען, צוליב דער גלייכגילטיקייט פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל און אין דער ברייטער וועלט. דער פּראָספּעקט, וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די אָסטראָוועצער לאַנדסלייט מיט צען יאָר צוריק, האָט נישט געהאַט דעם געהעריקן אָפּקלאַנג און האָט נישט געבראַכט צו דער פאַרווירקלעכונג פון'ם געדאַנק וועגן אַרויסגעבן א „יזכור בוך".

אָבער טראָץ דעם האָבן די איניציאַטאָרן אָנגעהויבן א געבענטשטע אַקציע פון צונויפזאַמלען מאַטעריאַל, וואָס זאָל אָפּשפּיגלען דאָס לעבן פון די אָסטראָוועצער יידן, זייערע מנהגים און טראַדיציעס, זייער גייסטיק לעבן און זייער ביטערן קאַמף פאַרן טעגלעכן שטיקל ברויט, זייערע פריידן און ליידן, זייערע וואָכעדיקע גרויע טעג און זייער שבתדיקע און יום־טובדיקע דערהויבנקייט. דער דאָזיקער אָנגעזאַמלטער מאַטעריאַל האָט געוואַרט אויף א קינסטלערישע האַנט, וועלכע זאָל אים פאַרוואַנדלען אין א גרונטשטיין פון אַ בוך.

מיט זעקס יאָר צוריק האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט א פאַכמאַן אויפן געביט פון רעדאַגירן „יזכור־ביכער" און מיר האָבן געהאַט א גרונט צו גלויבן, אַז פון איצט אָן וועט זיך דער ענין אַנטוויקלען ווי געהעריק, און אונדזער געדאַנק, וועלכער האָט זיך ביי אונדז אַנטוויקלט ביז א הייליקער חוב, וועט אין קורצן פאַרווירקלעכט ווערן.

אָבער די געשעענישן האָבן זיך אַנדערש אַנטוויקלט. דער רעדאַקטאָר האָט ווירקלעך קאָנצענטרירט דעם מאַטעריאַל אין זיינע הענט, הויפּטזעכלעך די אַרטיקלען וועגן די געשיכטע פון דער קהילה און אירע רבנים, און בפרט וועגן דעם באַרימטן אדמו"ר, רבי מאיר יחיאל הלוי האַלשטוק, וואָס האָט פאַרשפּרייט דעם רום פון דער שטאָט אין דער גאַנצער יידישער וועלט. אונדזערע לאַנדסלייט האָבן צוגעשיקט אינטערעסאַנט מאַטעריאַל, בעיקר וועגן דער שואה, און ס'איז געקומען די צייט צו באַאַרבעטן דאָס מאַטעריאַל, איינטיילן אים אין די געהעריקע אָפּטיילונגען און באַשטימען דעם כאַראַקטער און אומפאַנג פון בוך.

גאַנצע נעכט זענען פאַרוואַנדעט געוואָרן אויף דורכזיפן און קוואַליפיצירן דאָס מאַטעריאַל. אין פאַרלויף פון דער אַרבעט זענען אויסגעבראָכן פאַרשידענע חילוקי־דעות, ביז ס'איז דערגאַנגען צו א קריזיס אין די באַציאונגען מיטן

רעדאַקטאָר, וואָס האָט זיך נישט ווי געהעריק אָפּגעגעבן מיטן פּאַקטישן צוגרייטן דאָס מאַטעריאַל צום דרוק.

די לאַגע פון די חברים פון ועד, וואָס האָט אויך געדינט אַלס רעדאַקציע־קאָמיטעט, איז געוואָרן אַן אומדערטרעגלעכע. די לאַנדסלייט, וואָס האָבן נישט געזעען קיין פּראָגרעס אין אַרויסגעבן פון בוך, האָבן פאַרלוירן זייער צוטרוי צום קאָמיטעט.

אַ דאַנק דעם פּריוואַטן באַזוך פון דעם שרייבער פון די שורות, און שפּעטער — פון חבר יהודה (יידל) ראָזענבערג, אין אויסלאַנד, האָבן מיר באַוויזן פאַראינטערעסירן די אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק און טאָראָנטאָ — און בעיקר די שארית הפליטה פון דעם נאַצי גיהינום — אין אַרויסגעבן דאָס בוך. צו דעם צוועק זענען געשאַפן געוואָרן ספּעציעלע קאָמיטעטן, וועלכע האָבן באַוויזן איבערפירן ערנסטע געלט־סומעס, הגם נישט־גענוגנט צו דעם גרויסן און טייערן צוועק. די דאָזיקע טעטיקייט פון אונדזערע לאַנדסלייט האָט אונדז געגעבן דעם געהעריקן שטויס און דערמוטיקונג פאָרצוזעצן אונדזער טעטיקייט.

כדי צו ברענגען צו דער רעאַליזירונג פון אונדזער געדאַנק איז דער קאָמיטעט געקומען צום באַשלוס, אַז ס'דאַרף אַלץ געטאָן ווערן, כדי וואָס גיכער איבערצופירן דאָס מאַטעריאַל אין די האַנט פון אַ זאַכליכן מענטש, וואָס איז אומשטאַנד אויסצופירן די הייליקע אויפגאַבע וואָס מיר האָבן אויף זיך גענומען.

פאַר אַ דאָפּלטן פּרייז פון דעם וואָס איז באַשטימט געווען אין אָפּמאַך מיטן רעדאַקטאָר האָבן מיר אַרויסבאַקומען דאָס מאַטעריאַל פון זיינע הענט און האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער, וואָס זאָל זיין אומשטאַנד אויסצופירן די אויפגאַבע ביזן סוף.

שוין קרוב צו אַ יאָר ווי דער קאָמיטעט, און ה' גרשון זילבערבערג, דער נייער רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער, האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט אין זייער אַן ענערגישער פאָרם, און איצט האָבן מיר ענדלעך זוכה געווען צו דערלאַנגען אונדזערע לאַנדסלייט אַ בוך, וואָס צייכנט זיך אויס מיט זיין רייכן אינהאַלט און עסטעטישער פאָרם.

אין „ספר אוסטרובצה" האָבן מיר זיך באַמיט אָפּשפּיגלען דעם גאַנצן קאָלאָריט פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין אָסטראָווצע; מיר האָבן געפּרובט, מיט אַ געוויסן דערפאָלג, געבן אַן אויסדרוק צו אַלע פּאָליטישע, קולטורעלע און קלאַסן־פאַרשידנהייטן, וואָס האָבן געהערשט אין דער יידישער גאַס אין אונדזער אונטערגעגאַנגענער שטאָט; מיר האָבן זיך באַמיט אויפצולעבן אין די בלעטער פון דעם בוך דעם רייכן מענטשלעכן פּייזאַזש פון דערדאָזיקער לעבהאַפטער יידישער קהילה און פאַראייביקן די יידישע כלל־טוער אין זייערע פאַרשידענע געביטן; דאָ און דאָרט האָבן מיר געצייכנט אייניקע בילדער פון פאָלקס־טיפּן, וואָס געהערן שוין צו דער וועלט פון לעגענדע; מיר האָבן זיך אויך באַמיט צו באַשרייבן דעם ספּעציעלן לעבנסשטייגער פון די אָסטראָווצער יידן אין טעג פון טרויער און פרייד.

דער הויפט־טייל פון בוך איז געווידמעט דער שרעקלעכער שואָה, וואס האט געברענגט פארניכטונג אויף דער גאנצער קהילה. דידאָזיקע אָפטיילונג איז געגצלעך געשריבן געווארן דורך די ווייניקע אָפגעראטעוועטע, וואָס האָבן אין זייערע שילדערונגען געגעבן אַן אויסדרוק צו זייער ווייטיק, זייער אויסגעשריי און צו זייערע שרעקלעכע איבערלעבונגען. יעדר אות פון דעמדאזיקן קאַפּיטל טריפט מיט בלוט פון אונדזערע ברידער, וואָס שרייט פון דער ערד און מאָנט נקמה פאר דעם שרעקלעכן מאָרד.

אין דעמדאָזיקן טרויעריקן קאַפּיטל האָבן מיר נישט פארהוילן נעגאטיווע דערשיינונגען, וואָס האָבן זיך אַנטפּלעקט אין דער שואָה־תקופה. צוזאמען דערמיט האָבן מיר זיך באמיט אויסמיידן, ווי ווייט מעגלעך, פון באשמוצן און אָנגרייפן געוויסע מענטשן.

דער מאטעריאל וואָס דערשיינט אין בוך איז דורכגעגאנגען א שטרענגע דורכזופונג, און אויב מיר זענען דאָ און דאָרט נכשל געוואָרן — א זאך וואָס איז נישט אויסצומיידן אין א בוך פון אזא קאָלאָסאַלן פאַרנעם — האָפן מיר, אז אונדזערע לעזער וועלן אונדז מוחל זיין.

צוליב בודזשעט־טעמים און צוליב דעם וואס מיר האָבן נישט געוואָלט באשווערן אונדזערע לעזער מיט צופיל מאטעריאל, זענען מיר געווען געצווינגען מוותר זיין אויף א טייל ארטיקלען, וואס וועלן קענען דינען אלס יסוד פון א צווייטן באנד, אויב ס'וועלן זיך געפונען לאנדסלייט, וואס וועלן זיין גרייט איבערגעבן זיך דער הייליקער אויפגאבע, כדי די קינפטיקע דורות זאלן האָבן אַן אַלזייטיק בילד פון דער יידישער קהילה אין אָסטראָווצע, וואָס עקזיסטירט נישט מער.

מיר וועלן נישט, ווי א קרעמער, אויסרעכנען די נעמען פון די פילע חברים, וואָס האָבן געשפענדעט, צייט אדער געלט, פאר דער רעאַליזירונג פון אונדזער הייליקן געדאנק. מיר וועלן בלויז זאָגן: געבענטשט און געלויבט זאלן זיין אלע, וואָס האָבן געהאָלפן, געשטיצט, דערמוטיקט און געטאָן אלץ וואס אין זייער מעגלעכקייט, כדי ארויסצוגעבן דאָס גרויסע יזכור־ווערק אויף דער הייליקער ערד פון ישראל, און אויפשטעלן אן אייביקן דענקמאָל פאר די הייליקע און טייערע נשמות, וואס אין זייער טויט האבן זיי אונדז אָנגעבאָטן דאס לעבן...

זאל דאס „יזכור־בוך" דינען אלס אייביקע מצבה אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע טייערע, וואס זענען צעשפרייט איבער גאנץ פולין...

יחזקאל ארלי (ארליך)

כפר קטן שבאחוזת הנסיך אוסטרוב־סקי הוכרז לפני 500 שנה כעיר בשם אוסטרובצה. במשך השנים התפתח בה ישוב יהודי ער ותוסס, שמנה כ־17,000 נפש. הרי תולדות הקהילה המפוארת הזאת, שנעקרה מן השורש בשואת יהודי פולין.

מ. ש. גשורי

על נהרות אוסטרובצה

העיר איסטרובצה קמה בזמן מאוחר למדי והישוב היהודי התרכז בה אחרי שעברו הגלים הראשונים של ההגירה היהודית מארצות מרכז אירופה לפולין. הישובים היהודים בפולין לא נוצרו בבת אחת, אלא בשלושה שלבים, ואפשר, לכן, לחלק אותם לפי תקופת התהוותם לישובים ותיקים, מאוחרים וחדשים. ברור שאין לצרף את אוסטרובצה היהודית לסוג הראשון, כי יהודיה הראשונים לא הגיעו אליה ישיר מן ההגירה האשכנזית.

אוסטרובצה נוסדה במחצית הראשונה של המאה ה־16, אך בתחילתה לא היתה מוכשרת לקלוט תושבים רבים. סביבתה היתה מכוסה ביערות גדולים ובשטחי ביצה, ופרנסת התושבים היתה על הדיג והציד ועל גידול דבורים. המלאכות השונות היו מרוכזות בחצרות הנסיכים וגדולי האצילים בעלי האדמות שבסביבה ועל בעלי המלא־כה הוטל לספק את המוצרים הדרושים להם: צרכי הלבשה, עבודות נפחות, חבתנות ועוד. הסחר הפנימי לא היה קיים כמעט, כי השתמשו מעט מאוד בכסף כאמצעי חליפין, ומוצרי המלאכה השונים הושגו רק על ידי חליפין במוצרים אחרים. רק בראשית המאה ה־17 נפתחו בעיר מקורות פרנסה הודות להתפתחות ניצני חרושת בה, והתחילו נמשכים אליה כוחות עבודה מן החוץ.

קשה עתה לקבוע אם התיישבו קודם היהודים בכפרים שבסביבה הקרובה והרחוקה של העיר, ורק אחר־כך התחיל להתהוות הישוב היהודי באוסטרובצה עצמה או שההתפתחות הלכה בכיוון הפוך.

במחצית השניה של המאה ה־16, שאז נוסדה אוסטרובצה, התחילו יהודים להתיישב גם בכפרים, בעוד שבתקופות הקודמות היו יהודים כפריים בפולין תופעה נדירה מאוד. במחצית הראשונה של המאה ה־17 היה מספר היהודים הכפריים גדיל למדי, ואין ספק שאז התישבו יהודים גם בכפרים שמסביב לאוסטרובצה.

אוסטרובצה, העיר אינה נמנית, אמנם, על הישובים הקדומים בפולין וכן אין יהודיה נמנים בין אבות המהגרים במזרח אירופה, תודות לכך חסכה לעצמה העיר צרות ופורענויות רבות שעברו על פולין בתקופות הקודמות. הנה קונוב הרחוקה ממנה קילומטרים אחדים בלבד, נחרבה כליל על ידי הטטרים בשנת 1241 ותושביה הושמדו כליל.

עם התקרב מועד הקמת אוסטרובצה כבר שיגשג המסחר היהודי בפולין במידה כזו, שעורר את קנאתם של הסוחרים הנוצרים, שראו ביהודי מתחרה רציני. ערי פולין הגדולות נקטו כבר אז באמצעים כדי להגביל את המסחר היהודי עד כמה שאפשר. אך אמצעים אלה לא הפריעו לישובי היהודים הקטנים שהוקמו בזה אחר זה, ובתוכם גם באוסטרובצה.

ייסוד העיר אוסטרובצה במאה ה־16

אוסטרובצה לא נוסדה בסביבה ריקה מישובים. קדמו לה בסביבה זו קונוב (היתה קיימת עוד במאה ה־12), סלופיה־נובה (נוסדה ב־1405), ואשניוב (1467) שהפכה מכבר לעיר, צ׳מילוב (1505), אפט ועוד. אך עם ייסודה נוסדה נקודה אסטרטגית וכלכלית חשובה במפה של פולין, ואף שימשה אם לנקודות אחרות, שנוסדו בסביבה בתקופות שונות אחריה. אוסטרובצה נוסדה במחצית הראשונה של המאה ה־16, היא המאה שבה חלו שינויים כבירים בחיי המדינה. פולין לא הסתפקה עוד במאבקי־הגנה על גבולות הממלכה נגד אויביה שבאו ממרחקים, אלא עברה להסתערות על שכניה, ועם התאחדותה עם ליטא, שהיתה מפגרת יחסית, הפכה פולין למעצמה פוליטית גדולה.

למרות עלייתה הפוליטית פיגרה פולין מבחינה כלכלית בהרבה אחרי ארצות אירופה המערבית. ערי פולין התפתחו באיטיות רבה, והישוב היהודי העירוני היה גורם חשוב להתפתחות המסחר והמלאכה, וליצירת המעמד הבינוני, שהיה הגורם העיקרי להתפתחות הכלכלית הגדולה שחלה באירופה בתקופה ההיא. התפשטות הישוב היהודי בפולין בתקופה האמורה לא פסחה גם על אוסטרובצה, שבדומה לערים האחרות, לא יכלה להתקיים זמן רב בלי היהודים, ביחוד אחרי דלדולן על ידי שריפות תכופות, זה הנגע שהטיל פחדו על כל הערים בפולין ושיד האצולה היתה קצרה מלמנוע אותו.

ייסודה של אוסטרובצה לא היה רצוי בעיני שליטי אופאטוב הקרובה (נקרא אותה להלן בשם היהודי אפט), שהצטיינה בייחוסה ההיסטורי ובאדוניה האצילים והנסיכים שהיו מראשי המדינה. הפורענויות הרבות שעברו עליה בהיסטוריה הארוכה שלה החניקו את התפתחותה ונשארה עיר בינונית, וראתה בקנאה איך אחותה הצעירה, אוסט־רובצה, עולה עליה בגודל האוכלוסין, בעושרה ובמקורות הפרנסה שלה.

במחצית הראשונה של המאה ה־16 התפשטה בפולין במידה ניכרת הריפורמציה. התנועה הקאלוויניסטית שהקיפה בעיקר אדירי־הון פולניים, מצאה לה חסידים גם בסביבת אוסטרובצה. (בעיר שאֶננה המרוחקת קילומטרים אחדים מאוסטרובצה, הצטרפה האצילה ברברה מחודז׳, בעלת העיר, לאמונה הקאַלוויניסטית והכנסיה המקומית היתה נתונה במשך 280 שנים בידי כמרים קאַלוויניסטיים. גם יוסף אוזאַרובסקי, מייסד העיר אוז׳ארוב הסמוכה לאוסטרובצה, קיבל אף הוא אמונה זו והקים כנסיה מיוחדת לבני אמונתו). אנשי הריפורמציה עשו רבות לקידום המצב התרבותי בסביבה והטיפו לסובלנות בין הדתות השונות, ומנעו מן הכמרים הקאתולים לפגוע ביהודים שנואי־נפשם. עובדה זו שימשה אף היא גורם חשוב להתפתחות ישוב יהודי גדול באוסטרובצה ובסביבתה.

על ייסוד אוסטרובצה יש לנו ידיעות מעטות. ההיסטוריה מספרת שבשנת 1524 מסר המלך זיגמונד הראשון לידי קצפר מאצ׳יובסקי כתב־סמכות לייסד עיר על אדמת הכפר אוסטרוב, שבמחוז ראדום. העיר נוסדה איפוא, לא על אדמה ממשלתית, אלא על אדמה פרטית, שהיתה שייכת לאציל מאצ׳יובסקי, שבני משפחתו תפסו משרות נעלות בשלטון. המלך הראה ענין רב בעיר החדשה, וברצותו לראות את התפתחותה המהירה, שיחרר את התושבים מכל מס ממשלתי למשך עשרים שנים. השחרור ממסים, שהעיק על כל נקודה בממלכת פולין, שימש כוח משיכה כביר למתיישבים חדשים. השם המקורי המופיע בכתב־הסמכות של המלך הוא אוסטרוב. ייתכן ששינוי השם מיד אחר כך לאוסטרוביץ (השם הפולני של העיר), בא כדי להבדיל בינה ובין עשרים נקודות ישוב אחרות שבסביבה שנקראו אף הן בשם אוסטרוב, שהיה, אגב, שם נפוץ במדינה כולה.

על הכפר אוסטרוב שקדם לאוסטרובצה לא ידוע כמעט כלום, פרט לידיעה אחת האומרת שברשימות הגיוס משנת 1578 היה הכפר אוסטרוב שייך לפאראפיה שיבנה, והיה קנינו של פיטר זבורובסקי. לפאראפיה זו השתייכו באותו זמן גם הישובים צ׳נסטוצ׳יץ ודאנקוב, שהיו סמוכים לאוסטרובצה, ונמצאים עד כה בקרבת הכפר אוסטרובקה.

הכרוניקה מוסרת לנו ידיעה שניה על אוסטרובצה החדשה, כי בשנת 1614 הקים בה הנסיך יאנוש אוסטרובסקי את הכנסיה הפאראפית בבנין אבנים. הכנסיה הגדולה („תיפלה" בפי היהודים) עמדה על הגבעה, גבוהה ולבנה, כשהיא מגודרת מסביב בגדר־אבן.

העיר היתה מאז ייסודה נחלת אדונים־בעלים ממעמד האצילים שברובם ראו בעין יפה את המתישבים היהודים בעיירתם, אם בגלל התועלת הכלכלית שהביאו, ואם בעקב החידוש שבהליכות חייהם, מנהגיהם ושפתם הדומה לגרמנית. האדונים היו מתחלפים מפעם לפעם, לא בדרך של קנייה ומכירה, אלא בעיקר בעקב קשרי חיתון עם משפחות אצילים אחרים ובעקב העברת ירושות לצא־צאיהם. לרובם לא היתה אוסטרובצה נחלתם היחידה, אלא אחת מעשרות או ממאות נחלאות שרכשו לעצמם האצילים, תוך שאיפה להיות בעל נכסים פיאודאלי גדול ולחזק את השפעתם במדינה או ב„סיים".

אדוני העיר אוסטרובצה והנכסים הרבים שבסביבתה היו לפי הסדר: משפחות אוסטרובסקי, סאנושקוב, לובו־מירסקי, וישניובצקי, זומברובסקי, צ׳ארטוריסקי. אחר כך עברה אוסטרובצה עם נכסי הסביבה לבעלות הבנק הפולני, שהשתדל לקדם את התעשיה במקום. עם מכירת הנכסים

של הבנק הפולני במכירה פומבית עברו אלה לרשות הבארון פרנקל, שעשה הרבה לקידום תעשיית המיכרות ולפיתוח התעשייה במקום. לבסוף היתה אוסטרובצה לרכוש בני משפחת האצילים וילופולסקי.

בעליה הראשון של העיר, הנסיך יאנוש אוסטרובסקי, מקים הכנסיה שבאמצע העיר, היה בנו של הנסיך שישב באוסטרוב (עיר המהרש"א) והיה נודע כמושל עריץ שפחדו היה גם על בני משפחתו. על עושר משפחת אוסטרובסקי התהלכו אגדות רבות. נכסיהם נמכרו ב־200 מיליון זהוב, בנחלותיהם היו כ־600 כנסיות קתוליות, מלבד אחרות, ולרשותם עמדו למעלה מאלפיים משרתים מבני האצולה. משפחה זו באה בקשרי חיתון עם משפחת האצילים סאנגושקו, ואחרי מותו של יאנוש אוסטרובסקי עברה אוסטרובצה לרשותה.

משפחת סאנגושקו היתה משפחה מיוחסת מאוד בפולין ואחד מאבותיה, שמעון שמואל (מענין שבמשפחות האצילים הוותיקים היו שמות תנ"כיים כמו אצל היהודים), הצטיין כגיבור־מלחמה נגד השוידים הוא קירב מלומדים ואסף לו ספריה עשירה.

מידי סאנגושקו עברה אוסטרובצה לרשות משפחת לובומירסקי, שהיתה אחת המשפחות המיוחסות ביותר בפולין כולה. הלובומירסקים היו נוטים חסד ליהודים ביודעם שהיהודים מביאים תועלת למדינה מבחינות רבות.

מידי הלובומירסקים עברה העיר לרשות החשובה יותר למשפחת וישניוביצקי הנודעה, שברשותה נמצאו עד למרד חמלניצקי, שטחים נרחבים באוקראינה המזרחית. המפורסם ביותר מבני המשפחה הזו הוא יירמיאש־מיכאל (1612—1651) — מצביא, שהקים בימי מרד חמלניצקי צבא פרטי, שלחם במורדים והפיל פחדו על אויבי הפולנים. הוא היה מחסידי אומות העולם והגן במרץ על היהודים מפני הקוזקים. הוא שם קץ להשתוללות הקוזקים ש„ברחו מאדוניהם" והחזיר את השלום לממלכה. כאות הוקרה על הצלתו את פולין הכתירו את בנו מיכאל קוריבוט טומש (1638—1673) למלך פולין. החיבה ליהודים במשפחת רוזנים זו היתה למסורת, וגם כאדוני אוסטרובצה הצטיינו ביחסם החיובי ליהודי העיר.

מידי הווישניוביצקים עברה העיר לבעלות משפחת דומברובסקי, וממנה — לרשות משפחת צ'ארטוריסקי, שמילאה תפקיד נכבד בהנהגת המדינה במאה ה־18. אדם צ'ארטוריסקי היה ממעריצי רבי ישראל המגיד מקוזיניץ ונחשב כאחד מחכמי אומות העולם.

אחרון אחרון חביב, הוא בית האצילים וילופולסקי, בעלת סמל האצילים „סטאריקון". ממשפחה זו יצא הרוזן אלכסנדר וילופולסקי (1803—1877), שנתמנה בשנת 1827 לחבר הועדה המחוקקת של פולין הקונגרסאית. הוא הציע לשלטון הצארי הרחבת זכויות היהודים והמדיניות שלו לשיתוף־הפעולה עם הרוסים נתקלה בהתנגדות נמרצת של דעת הקהל הפולני. מאותה משפחה יצאה מריה יוהאנה וילופולסקי, סופרת פולנית ידועה, שתמכה בציונות, משום שלא ראתה בהתבוללות פתרון לבעיה היהודית. הרוזן וילופולסקי, אדון העיר אוסטרובצה, התייחס בחיבה ליהודי העיר. הוא ראה אותם כחלק מחייו, משום שהידידות עם היהודים הפכה למסורת במשפחתו. ברצון היה מחכיר ליהודי העיר יערות ופונדקים, טחנות קמח ונכסים אחרים. יהודי אוסטרובצה זוכרים את ר' מאיר הנייס, שהחזיק באריסות את היער, את ר' שמואל דנקובר שהחזיק באריסות את טחנת־המים הגבוהה, ושמות יהודים אחרים שפרנסתם היתה על חכירת נכסים מידי האציל.

העיר אוסטרובצה שוכנת על רמה טבולה בירק, מוקפת שדות, יערות, נהרות ונחלים. מצד ימין מפכים מי הנהר הצר „קאמיננה" (בפי היהודים — „קאמין"), שרישומו היה ניכר בעיר. זהו נהר המתחיל ליד אודרו־וונש, שבין הערים קונסק ושידלובצה. מהעיר וונחוצק ואילך הוא זורם דרך עמק יפה ופורה עד לוויסלה, שלתוכו הוא נופל בקרבת וולה פאבלובסקה. על שפת הנהר מצויים מפעלי חרושת גדולים כגון: תנורי היציקה הגדולים במריצ'קוב סטאראחוביץ, בז'יניה, מפעלי היציקה של בז'יניה, מרצינקוב, וונחוצק, מיכאלוב וברוד.

מצד שמאל זרם הנהר הרחב „ליאס", ששימש מקום רחצה לתושבי העיר.

אוסטרובצה היתה מוקפת הרים וערי חרושת. הגשר שמעל לנהר הוביל למסילת הברזל ולכפר קלימקוביץ, שמפעל המתכת הגדול שלו העסיק אלפי פועלים. אחרי הגשר מתחיל הכביש לאפט ולצוזמיר, ומסתיים ליד זאבי־חוסט על שפת הוויסלה, שהיווה נהר־גבול בין פולין הרוסית ובין גאליציה האוסטרית.

אוסטרובצה — עיר ואם בישראל

תולדותיה של יהדות פולין רשומות בפנקסי הקהילות, חרותות על המצבות בבתי־העלמין הישנים, מקופלות בבניני בתי הכנסת הישנים ובשרידי עתיקות אחרים. גם בקהילת אוסטרובצה היו קיימים „פנקסים" שהכילו פרטים חשובים מתולדות הקהילה. בעבר נהגו קהילות ישראל לרשום כל מאורע ציבורי חשוב ב„פנקס־הקהל" או ב„פנקס חברה־קדישא". מלבד זאת היו מצויים „פנקסים" ליד חברות־החסד השונות שהיו קיימות בכל קהילה יהודית, ובהם היו רושמים אירועים מיוחדים, שחלו בשטח הפעולה שלהן. אף באוסטרובצה היה קיים פנקס, שממנו הספיקו אנשים אחדים להעתיק פרטים שונים, בעוד הפנקס עצמו נעלם כעבור זמן ולא נשאר ממנו זכר.

המעטים שעיינו בו זוכרים כמה פרטים חשובים על ימיה הראשונים של קהילת אוסטרובצה.

התאריך הראשון שנשאר לנו לפליטה הוא שנת תע״ד (1713). בשנה זו שוקמה אוסטרובצה אחרי שריפה שפקדה את העיר ומכל בתי העיר לא נשארו אלא בית־המדרש ובית־הכנסת הישן. מעט היהודים שישבו אז בעיר רכשו מאת הרוזן וילופולסקי את החלק הנמוך של העיר לשם הקמת מקווה. בית־הכנסת שהיה בנוי מעץ שופץ מחדש על־ידי שלושה יהודים: ר׳ הרצקה, ר׳ שמעון בן אהרן דאפט, ור׳ יחזקאל מראקוב — הוא האמן שחיטב את ארון־הקודש.

מן הפרט הזה אנו למדים שחסרים נתונים כלשהם על התקופה שבין ייסוד העיר בשנת 1524 ובין שיקום בית־הכנסת הישן אחרי השריפה של שנת 1713 — כלומר תקופה של 189 שנים. התקופה שבין ייסוד העיר ובין התיישבות היהודים בה לא יכלה להיות כה ארוכה, בעיקר בגלל רצונו של המלך לראות בהתפתחותה המהירה של אוסטרובצה, וכי היהודים יכלו לעזור הרבה במימוש רצונו זה. אפשר להניח, שבמחצית הראשונה של המאה ה־16 טרם היתה קהילה יהודית מאורגנת בעיר, בעוד שישבו בה יהודים שעמדו בקשרי דת עם יהודי דאַנקוב, כפי שנזכרת העיר באחד הספרים הרבניים „אוסטרובצה הסמוכה לדאנקוב״. בדאנקוב, שהפכה רשמית לעיר בשנת 1564, כלומר 40 שנים אחרי ייסוד אוסטרובצה, היו אז יותר יהודים ואליה, כנראה, התכנסו היהודים מן הישובים הסמוכים ל„מנין״ בחגים ולאירועים דתיים אחרים.

המוסד הראשון שהוקם בכל קהילה חדשה היה בית־הכנסת. על גילו של בית־הכנסת הראשון של אוסטרובצה מחולקות הדעות. יש הטוענים שהוא הוקם בשנת 1560, כלומר 36 שנה אחרי ייסוד העיר; אחרים סבורים שהוקם ב־1610, כלומר לפני כ־360 שנה בערך. היהודים הראשונים לא היו עשירים ולא היה סיפק בידם להקים בנין־אבנים ונאלצו להסתפק במיבנה של עץ. משום כך היה אף הוא בין הבנינים שנזקקו לשיפוץ אחרי שחזיתו נפגעה בדליקה של שנת 1713.

בפולין עשירת היערות לא היו בתי־כנסת מעץ נדירים כלל. בית הכנסת של אוסטרובצה נחשב לטיפוס מיוחד של בית כנסת קטן בעל אופי מקורי מובהק. הוא היה מעשה ידי בנאים וציירים יהודים, ושימש דוגמה נדירה של סגנון יהודי־עממי. בצדק יצאו לו מוניטין בחוגי האמנים היהודים. צורתו היתה פשוטה, ואפילו פרימיטיבית, בעלת עיצוב מיוחד, אינטימי, מלא חן, שבו באו לידי מזיגה מעניינת ונאה סגנון הבנייה של בתי עץ מקומיים והסגנון היהודי הרומנטי, שעוצב בידי „הפועל העוסק במלאכת הקודש״. בית הכנסת של אוסטרובצה נמנה בין למעלה ממאה בתי־כנסת מעץ שנשתמרו בכל רחבי פולין. הבנין היה קטן והוקם באמצעים צנועים בידי בעלי מלאכה ולא בידי אמנים. גם כאן לא רצו היהודים להקים „היכל״ אלא בית־תפילה צנוע, בסגנון האדריכלי העממי המיוחד שלו.

כמו בכל עיר ועיירה בפולין, כן גם באוסטרובצה שימש בית־הכנסת מרכז רוחני וציבורי ליהודים. הוא היה במשך שנים רבות המקום היחיד בו שפכו היהודים את לבם לפני אביהם שבשמים בתחינה ובבקשה בימי צרה, ובברכה ובהודייה בימי פדות וישועה. בית־הכנסת שימש גם ללימוד תורה, להשמעת דרשות ולאסיפות הקהל. כנהוג בערים אחרות בנו את בית־הכנסת במקום גבוה, הירבו בחלונות, והשתדלו לקשטו ולהדרו בקישוטים אמנותיים, ובמיוחד את הקיר המזרחי, הפונה לעבר ירושלים. זקני העיר סיפרו, ששיקום בנין בית־הכנסת אחרי השריפה לא נסתיים; צייר שקישט את התיקרה נפל מן הפיגום ונהרג במקום. מותו גרם צער רב לבני העיר. התקרה לא הושלמה, ובית הכנסת נשאר בלתי גמור. מותו הטרגי של הצייר היה עטוף אגדות במשך הדורות שחלפו מאז עד היום.

אילו ניתן פה לבנין בית־הכנסת הישן היה מגולל לפנינו פרקים מעניינים בקורות העיר והקהילה היהודית. הוא ספג הרבה היסטוריה: כתליו ראו מאורעות רבים, כגון קבלות פנים וחגיגות שנתקיימו בין קירותיו. הוא היה עד יחיד לשמחותיו ולתלאותיו של הישוב היהודי במשך מאות שנים.

מלבד בית־הכנסת הישן, ששמר על צביונו ותבניתו, מאז שהוקם בתאריך בלתי ידוע לנו, לא נשאר כל קשר עם הדורות הקודמים של הישוב היהודי באוסטרובצה, כאילו לא היה קיים מעולם. לכן האמינו זקני אוסטרובצה, שאין לדורות ההם מנוחה ושלווה „על משכבם״. הם נעים ותועים בין החיים ומחפשים תיקון וזכר לנשמתם — בבית הכנסת הישן. ובאוסטרובצה התהלכו אגדות על כינוסים של „שוכני עפר״ בבית הכנסת אחרי חצות הלילה.

מדי לילה — אומרת אגדה הנפוצה בעם — בחצות, יוצאים המתים מקברותיהם, מתאספים בבית־הכנסת הריק והסגור. שם עורכים את תפילותיהם אחר שלא נשאר להם צאצא שיתפלל בעדם. מוציאים ברטט ספר תורה, קוראים בו בחיל וברעדה, עולים אחד־אחד לתורה יעורכים הזכרת נשמות לעצמם. חלונות בית הכנסת אטימים־אפלים, אך זיקי־אור קטנים מרצדים הלוך ושוב ושביבי־אש מבזיקים ופולחים את החושך. דלתות בית הכנסת נעולות אך בעדן בוקעת דממה חרישית ונוקבת, כיבתה ליל סתיו סגריר, הבוכה ומילל. ידעו יהודי אוסטרובצה פירושו של בכי זה, ואיש לא העז לעבור על־פני בית־הכנסת הישן בשעה זו.

איש אחד היה בעיר שלא ידע פחד בלילות. יחידי

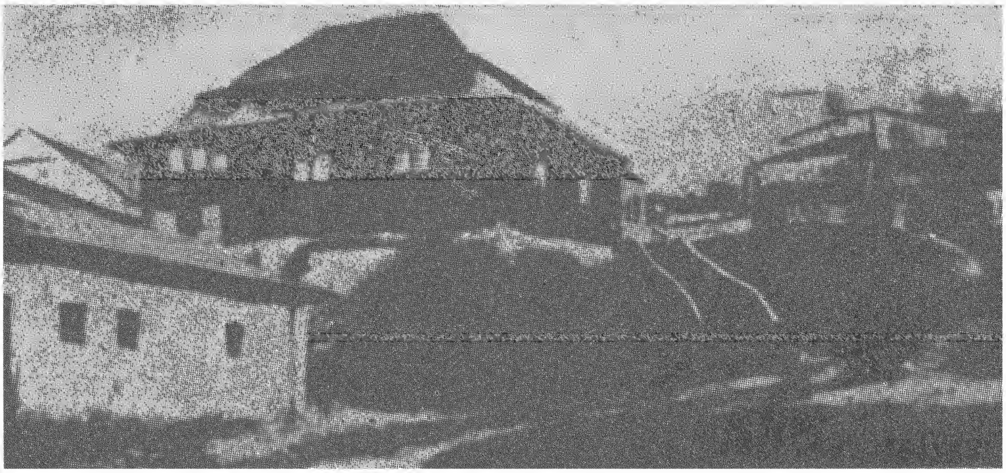

בית־הכנסת ולידו הגג של בית־הכנסת הישן. לרגלי הגבעה — בית המרחץ.

היה יוצא לכל מקום, בלי פנס דולק — הוא הקברן. פניו נפולים, חשוכים, איבריו לא כפי מידת אדם, וכל הילוכו —כשלד חי מהלך. דומה הוא לאחד „הרוחות" ו„השדים", המשוטטים בחלל העולם ואינם מוצאים לעצמם מנוח. אך אף הוא אינו מעז לעבור לפני בית־הכנסת מחצות הלילה עד עלות השחר. כי כל מי שהיה עובר בתחום בית הכנסת שעה שהמתים קוראים בתורה — מיד הוא נקרא בשמו ובשם אביו לעלות לתורה. פעם אחת, אם מאונס ואם משכחה, עבר הקברן על־יד בית הכנסת לפני קריאת הגבר, אך נכנס לתחום קיר המזרח, והנה הוא שומע ברור „יעמוד"... ושמו ושם אביו יוצאים מפורש מחללו של בית הכנסת. קפא הקברן, ובטרם הספיק לצעוק „שמע ישראל" ולעקור מהמקום נמצא כבר עומד על הבימה, ספר התורה פתוח לפניו, וה„יד" מצביעה בפרשה של אותו שבוע. מימינו ומשמאלו, מלפניו ומאחוריו, כיתות־כיתות של עטופי־טליתות ותכריכים — חרדים ומצפים לשמוע קול ברכת התורה. שיניו של הקברן נוקשות וכולו רועד מפחד. ובכל זאת ממלמל ומגמגם, ובחיל ורעדה מברך את הברכה הראשונה ואף האחרונה. הנה עוד מעט יסתיים הסיוט ויצא בשלום מן הענין. אך משעמד לעקור ממקומו, נתבלבלו עליו חושיו, או שמא מתוך להיטות לקצר דרכו ליציאה לא פנה ימינה אלא — שמאלה. הקפידו המתים, נפנפו בטליתותיהם ורמזו בקריצותיהם: „לימין, לימין". ברם הקברן לא תפש לא את קריצותיהם ולא את רמיזותיהם, נבהל, נמעד וקרס תחתיו. למחרת מצאהו שמש בית־הכנסת מוטל ללא רוח־חיים על מדרגות הבימה...

המוסד השני, אחרי בית הכנסת, שהקימה כל קהילה חדשה, הוא בית־עלמין. לפי המסופר בפי זקני העיר היה קיים בית־עלמין עתיק בדרך לבאלטוב. בית העלמין, שאד־מתו ניתנה לקהל על ידי אדוני העיר, היה מוקף בתחילה גדר־עץ. בכל יום תשעה באב היה יהודי אחד, בשם אברהמ'לה פישל פלטיאל'ס, נוהג לערוך את טיולו הנודע לשם כדי לקונן על חורבן ירושלים. היו שם מצבות עתיקות, וקשה היה לקרוא את הכתובות עליהן, שנמחקו מרוב שנים. הודות לבית־עלמין זה נתגלה לנו פרט חשוב בהיסטורית העיר: שמו של הרב הראשון, אך פרט לשם ושנת פטירתו לא ידוע לנו דבר עליו.

יהודי אוסטרובצה התגאו בעובדה, שבית־העלמין הישן נמצא באמצע העיר, ומראהו כגן נאה. ואכן בית העלמין לא הטיל פחד על יהודי העיר, שהתייחסו אליו ביחס של קירבה משפחתית, ואף התגאו בצורתו המטופחת. בבית העלמין מצאו את מנוחתם הנצחית צדיקים ואדמו"רים ידועי־שם.

מצבה עתיקה אחת נשאה את שמו של הרב ר' נפתלי בן ר' הרצקה, שנפטר בשנת תצ"ד (1733). לא ידוע מהיכן בא וכמה שנים כיהן כרב העיר. אשר למצבה זו נזכר בפנקס הקהילה, כי היא עמדה בכיוון הפוך לכל יתר המצבות, וכל מי שביקר בבית העלמין נהג להתעכב לידה לפני עזבו. מרוב שנים שקעה המצבה באדמה, בשנת 1926 שוקמה על־ידי ועד הקהילה.

אגדה זו נזכרת בנוסח אחר בספר חסידי: „הרב רבי מאיר ר' הרצקה'ס מאוסטרובצה" (בן הרבני המופלג ר' אריה לייבוש מפשיטיק), שהיה מתלמידי החוזה מלובלין והמגיד רבי יחיאל־מיכל מזלוצ'וב, ונקרא בשם ר' הרצקה"ס על שם חותנו, על המצבה שלו באוסטרובצה נכתב, שלא לקבור איש בתוך תחום של ד' אמות סמוך לקברו. ויש שם סימן: ד' מצבות לד' רוחות.

לא היתה קהילה יהודית בלי חברה־קדישא. חברה

כזו נוסדה גם באוסטרובצה מיד עם ייסודה לפני מאות שנים. תקנות החברה היו דומות בכל קהילה יהודית. ומהן נראה שעליה היה לטפל במתים ולהביאם לקבר ישראל לפי הדין והמנהג, לדאוג לבית העלמין ולהשגיח עליו, לקבל חברים חדשים לפי נוהל קבוע ולנהל את החברה בנאמנות. אנשי החברה היו יראי־שמים, שראו בעבודתם תפקיד חשוב. ב„פינקס", שנחשב ל„פנקס הקהל", נרשמו תאריכים של אירועים, שמות, תקנות, חשבונות וכדומה. השלטון בחברה התנהל בידי גבאים ועסקנים, שלא רצו לעזוב את משרתם בחברה.

ההכנסה של החברה באה מדמי קבורת מתים עשירים ומנדבות של יחידים. ביום ז' אדר, יום פטירת משה רבנו, נהגו חברי „חברא קדישא" לצום ולבקר בבית העלמין ולבקש מחילה מן המתים, שמא פגעו בכבודם בעת הקבורה; הרב היה משמיע באזניהם דברים כבושים על החובות המוטלות על אלה המתעסקים במתים, ומצווה עליהם לשמור על כבודם שלא יחולל.

ראשית הקהילה היהודית באוסטרובצה

פרט למה שהבאנו בפרק הקודם על בית־הכנסת הישן ועל בית־העלמין הראשון אין לנו כל פרטים על תקופת ייסוד הקהילה היהודית באוסטרובצה. יש להניח שהיה זה במחצית השניה של המאה ה־16, אחרי שמספר היהודים במקום גדל והיה צורך להכריז על קהילה עצמאית. מתקבל על הדעת, שהיוזמה לייסוד הקהילה באה מן השלטון הפולני, כי הקהילות שימשו לו צינור לגביית המסים השונים מאת היהודים. הקהילה הראשונה באוסטרובצה השתייכה, במסגרת האוטונומיה היהודית, ל„מדינת קראקא־סאנדומיר" (פולין הקטנה). הקהילה באוסטרובצה נהנתה, ככל הקהילות האחרות בפולין, מן הארגון האוטונומי היהודי, שנתקיים עוד מימי־הביניים, והגיע לשיאו במאה ה־16 וה־17, והפך במשך הזמן למנגנון יעיל, שממנו הפיקו השלטונות תועלת רבה.

עם ייסוד אוסטרובצה נוספה נקודה במפת האוכלוסין היהודים בפולין. עם ייסוד „ועד ארבע ארצות" מופיע שמה

אוסטרובצה על מפת ועד ארבע ארצות

במפה ההיסטורית של יהודי פולין, היא „מפת ועד ארבע ארצות", שבה מופיעים שמות הקהילות הראשיות, גבול הגלילות וגבולות המדינה. בשעה שנוסדה קהילת יהודי אוסטרובצה טרם היה קיים „ועד ארבע ארצות", שהוקם בשנת 1580, בערך. בתור קהילות ראשיות מופיעות במפה ערי הסביבה: אפט, צוזמיר, חנצ׳ין, שידלוב, פינצ׳וב ובתור קהילות רגילות: אוסטרובצה, טארלה, ראקוב יוזיפוב, חמלניק, אופולה, שידלובצה ועוד.

כציר של קהילת אוסטרובצה השתתף בכינוסי „ועד ארבע ארצות" הרב של אוסטרובצה, רבי יחזקאל בר׳ אביגדור, ושמו נזכר בכמה מקומות בפנקס של ה„ועד". על כרוז שהוציא „ועד ארבע ארצות" בר"ח מנחם־אב בקאסנאטין בענין הדפסת הש"ס באמשטרדאם. התום בין יתר הרבנים גם „הצעיר יחזקאל בהגאון הנ"ל החונה בק"ק אוסטריבצי יצ"ו". ועל זה באה ההערה: נזכר בספר „תבנית אות יוסף" לאחיו ר׳ יוסף בר׳ אביגדור, פפד"א תקי"א, דף ל"ג ע"ב; מוהר"ר יחזקאל נ"י אשר הוא כעת אב"ד דק"ק אוסטרובצה הסמוכה לק"ק אפטא".

וכן נזכר שמו בסכסוך דלהלן: רבני אשכנז התקוממו נגד החרמות של „ועד ארבע ארצות" בלי התראה מוקדמת ובלי שישאלו לדעתם של הקרובים למקום המעשה. במשך שנים התנהלה בענין זה חליפת מכתבים בין רבני אמשטר־דאם ואשכנז ובין רבני פולין. אחד הפעילים ביותר בפרשה זו מבין רבני אשכנז היה ר׳ יהושע השיל בר׳ אהרן לבוב אב"ד דק"ק שוואבך. במכתב מיום ג׳, ד׳ חשון תקכ"ד אל ר׳ שאול בר׳ אריה לייב אב"ד דק"ק אמשטרדאם הוא מרצה את טענותיו נגד „ועד ארבע ארצות" בהזכירו בין יתר השמות גם את שמו של „הרב דק"ק אוסטרובצה".

לא ידוע מה היתה מידת פעילותו של ציר קהילת אוסטרובצה בדיוני „ועד ארבע ארצות", ואם התמצא כהוגן בענינים שנידונו בגוף אוטונומי יהודי זה. ברם מתוך הספר האמור מוכח שהיה גאון בתורה, דבר המוכח גם מן ההסכמות הרבות מרבנים וגאונים נודעים, המתנוססות בראש הספר.

תקופת הרג ואבדון

תקופת המאה ה־16, שבה נוסדה אוסטרובצה, היו ימי גיאות ליהודי פולין, והשפעתם נתפשטה בישובים רבים. באיזור אפט נזכרים בתקופה ההיא המקומות הבאים שבהם ישבו יהודים: קולבישוב, סאנדומיר, טארלא, קלימאנטוב, אוז׳ארוב, ברנוב, מיליץ, סוקולוב, אוסטרובצה, דז׳יקוב, איבניסקו, ז׳וכוב, רודניק. כל הקהילות היהודיות היו אז מעין סניפים של הקהילות הראשיות ב„פולין הקטנה", קראקא וסאנדומיר, וסמכות הרב הראשי היתה פרושה עליהן. ובכן, גם אוסטרובצה היתה כפופה לקהילת קראקא־סאנדומיר. אחרי הפילוג שחל בין שתי הקהילות הראשיות השתייכה אוסטרובצה לקהילת סאנדומיר (צוזמיר — בפי היהודים).

אין ספק, שמאז ימיה הראשונים של קהילת אוסטרובצה היו לה דיינים או סגני־רבנים, רועי־עדה, שעמדו בראשה. אכן, לא היו בה, עד ל„גאון מאוסטרובצה", רבנים בעלי שיעור־קומה מסוגם של הרמ"א, המהרש"ל, הב"ח ודומיהם, אך גם אוסטרובצה ידעה גדולי תורה, שהשפעתם חרגה הרחק מגבולותיה הצרים של העיירה. ייתכן, שבתקופה הראשונה, לפני שהקהילה היתה מבוססת מבחינה כלכלית, לא היו לה רבנים משלה, והיא השתתפה בהוצאות החזקת רבנים שישבו באחת הערים הסמוכות, כי החזקת רב היתה כרוכה בהוצאות רבות, ולא כל קהילה חדשה יכלה לעמוד בהן. אך אין ספק שאחרי שחל שיפור במצבה הכלכלי של הקהילה היו לה רבנים משלה, שאף כי שמותיהם אבדו לנו, נשאר זכרם חקוק בסדרי ניהול עדתם.

במריצת השנים נהרס מצבם הכלכלי של יהודי פולין בגלל מאורעות ת"ח־ת"ט (1648־9), והשואה הנוראה שבאה בעקבותם. מצבם המדיני נתערער עוד לפני כן מתוך סיבות שונות, וביניהן, יחסי האיבה של התושבים העירוניים ליהודים, שהורגשו באוסטרובצה פחות מבערים אחרות, בעקב העדר בעלי מלאכה וסוחרים נוצרים, שראו ביהודים בכל מקום מתחרים רציניים לקיומם.

קשה לקבוע בדיוק את מספר הקהילות שנחרבו ומספר הקרבנות שניספו בשואת ת"ח־ת"ט. הגאון רבי שבתי כהן רשם כי נחרבו יותר משלוש מאות קהילות וכי נהרגו יותר ממאה אלף נפש. לפי מקור אחר נחרבו 744 קהילות וניספו כ־650,000 יהודים. אכן, גייסותיו של הצורר חמלניצקי לא הגיעו לאוסטרובצה, אך אין ספק שהפחד שנפל על היהודים בפולין כולה לא פסח אף על יהודי אוסטרובצה. הם פחדו להישאר במקום שחמלניצקי התקרב מאד אליו (הגיע עד ללובלין) והצטרפו לפליטים הרבים, שחפשו להם מפלט בטוח יותר.

מאה שנה אחר שואת ת"ח־ת"ט התחוללה מלחמת השוודים בפולין (1655), שעברה בלי קרבנות יהודים רבים. בעיר צ׳מילוב הסמוכה לאוסטרובצה נהרגו משפחות אצילים פולנים רבים שבאו למצוא בה מחסה. הקהילה היהודית בצ׳מילוב היתה כפופה לקהילת אפט. המלחמות והמאורעות הגדולים שהתחוללו בתקופה המעוררת של פולין הגיעו איפוא עד לשערי אוסטרובצה, בלי שנדע פרטים על גורל העיר ויהודיה.

גם מלחמת השוודים השניה בפולין התחוללה קרוב מאוד לעיר אוסטרובצה. חיל הזאכסים חנה על־יד פינצ׳וב, ובקלישוב גברה יד השוודים על חיל פולין. ימים רבים אחר כך זכרו היהודים את השוד והזוועות של גייסות הזאכסים, שהצטיינו, יותר מן השוודים, ביחסם האכזרי

לאוכלוסיה האזרחית ובמעשי השוד וגזל. קופות הקהילות באפט ובאוסטרובצה, בדומה לקופות יתר הקהילות היהודיות, נשדדו, וכל מוסדותיהן התמוטטו מחוסר אמצעים.

לא פחות איומות מחורבן היהודים באוקראינה היו השחיטות בפולין־רבתי מידי חיילות ההטמאן הפולני צ׳רנייצקי, אחרי הדיפת השוודים מפולין בשנת 1656. אונס נשים, רציחות יהודים בדם קר, עינוי הקרבנות לפני מותם — מעשים אלה סימלו את הצורר צ׳רנייצקי. על „טיולו״ העקוב מדם בסביבת אוסטרובצה נאמר בספר „טיט היוון״ לר׳ שמואל פייביש ב״ר נתן פייטל מווינא: ומשם הלך לקהל־קדוש אפט ושם שתי מאות בעלי־בתים עשירים גדולים, ונהרגו כמעט כולם בבית־התפילה שלהם. כך קרה גם בשידלוב, פינצ׳וב, חמלניק, חנצ׳ין, ראקוב״. השם אוסטרובצה לא נזכר כאן, אולי משום שהספיקו להימלט מעירם לפני שהצורר הגיע לשם.

השואות המחרידות של שנות 1648 — 1656 הפחיתו את מספר היהודים בפולין עד לחצי. אך מיד אחר כך שוקמו חיי היהודים בקהילות שנהרסו ומקץ השליש השני של המאה ה־18 גדלה האוכלוסיה היהודית בפולין פי־ארבעה. אוסטרובצה היתה בין הקהילות ששוקמו אחרי הפרעות, וחלה עליה גדולה במספר היהודים שבה. מסגרת הקהילה חודשה והוקמו המוסדות ההכרחיים לקהל יהודי. קמו פרנסים ועסקנים, שניהלו את עסקי הקהילה באמנות, כאילו רצו למחות את עקבות הזוועות שנשארו בתודעת היהודים מתקופת השואה.

לשבחם של יהודי אוסטרובצה יש לציין, שעל אף כל מה שעבר על העיר וסביבתה נשתמרו בה הרוח העממית היהודית וצביונה המסורתי. לא נתערערה אמונתה העמוקה ולא נמצאו בה מתבוללים. יהודי אוסטרובצה נשארו בכל הזמנים יהודים שלמים אשר נשאו בגאון את יהדותם באווירה הזרה והמתנכרת שסובבה אותם.

הישוב היהודי באוסטרובצה מתרחב

עם גידולו של הישוב היהודי בעיר נעשה בית־הכנסת צר מהכיל את כל המתפללים. הקימו אז את בית־המדרש הגדול בשכנותו של בית־הכנסת, שנשאר בבחינת „אוד מוצל מאש״ מן הדליקה הגדולה בעיר. למרות שבית־הכנסת ובית־המדרש היו צמודים זה לזה — רב היה השוני ביניהם. במבוא לבית־המדרש הישן היו קבועות בתוך הקיר טבעות ברזל או שרשרות־עונשין („קונע״ ביידיש) בהן היו מכניסים את צווארו וידיו של עבריין, וכל העובר על פניו רשאי היה לירוק בפניו. היה זה אחד האמצעים שנקטה בהם הקהילה נגד פורצי־גדר ועוכרי ישראל, נגד כל מי שנכשל בגניבה או בעבירה על הדת והמוסר, נגד מי שלא שילם דמי־חזקה ואפילו נגד מי שלא ציית לפרנסי הקהילה. במקרים שונים היו מטילים קנס כספי גבוה. העונש החמור ביותר שהיה בידי הקהילה היה החרם, שהיו משתמשים בו רק במקרים חמורים ביותר, כשהיה צורך להתגונן מפני מלשינים, זייפנים, מומרים או מפני אלה שמסכנים את חיי הקהילה. במרחק־מה מן ה„קונע״ ליד ארון „השמות״ עמד קרש הטהרה הגדול שעליו היו מטהרים את המתים. קרש זה הטיל אימה ופחד על כל מי שעבר על־ידו ובעיקר בלילות חורף, בדרכו לבית־המדרש לתפילה או ללימוד, כשפנס בידו להאיר את המחשכים. לעומת זה שימש בית המדרש בית פתוח לכל יהודי. הארונות והמדפים הגבוהים עד לתקרה היו מלאים ספרים. שולחנות וספסלים ארוכים מילאו את האולם הגדול. ליד הכניסה עמד תנור גדול, וליד הכיור — לוג נחושת גדול לנטילת־ידיים.

כפי שמספרים למד באותו בית־מדרש ישן בשנות נעוריו רבי ישראל בנו של כורך הספרים רבי שבתי מאפט, שהיה ידוע אחר כך בעולם היהודי כולו כ„המגיד מקוז׳ניץ״.

בית המדרש היה תמיד מלא מתפללים ולומדים, ליד השולחנות הארוכים והכבדים ישבו תמיד אנשים שעיינו בספרים שלפניהם או למדו בהתלהבות בקול.

מול בית־המדרש הישן, עמד בית־המדרש החדש, שבו שרר קצת יותר סדר, והיה בו פחות רעש וגם פחות ספרים. שם היו מתאספים היהודים האדוקים — האריסטוקראטיה החסידית. בירידה של כמה מדרגות, בתוך הפרוזדור המשותף לשני בתי־המדרש, נמצא בית־המדרש הקטן, שבו היו מתפללים בעלי מלאכה וצעירים מודרניים למחצה. שם היו מתפללים בשבת ובחגים בהשכמת הבוקר, כדי להשאיר פנאי גם לחיי „עולם הזה״...

לפני עלות השחר בקיץ ובחורף נהרו לבית המדרש צעירים מכל הסימטאות, כשבידיהם פנסים להאיר את דרכם. בית המדרש נתמלא חיש מהר. מסביב לשולחנות ישבו הבחורים ולמדו, כל אחד בניגון המיוחד שלו, שהתמזג עם יתר הקולות לסימפוניה גדולה אחת. קולות אלה נשמעו למרחוק גם עד שעות הלילה המאוחרות. הרב היה יושב ליד כותל המזרח בראש השולחן הראשון והיה מדריך את הלומדים הצעירים ומתרץ קושיות וסוגיות חמורות. בית המדרש היה תמיד פתוח. המנעולים בדל־תותיו העלו חלודה, כי הדלתות לא ננעלו מעולם, לא ביום ולא בלילה, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. דלתותיו היו פתוחות לרווחה לאנשי המקום ולזרים שבאו להתפלל וללמוד או למצוא בו מחסה מחום הקיץ ומקור החורף. הוא גם שימש מקלט לסוחרים ולרוכלים, שהתחמקו לשעה קלה מהרעש שבשוק, כדי למצוא מרגוע באוהלה של תורה.

בבית־המדרש הקטן קבע את מקומו ה„תלמוד־

תורה", שבו היה מלמד מן הדור הישן מקנה לילדים עניים את הידע המינימלי של תפילה וקצת חומש. לימוד זה היה חינם אין־כסף, ועוזרו של המלמד היה סובב כל יום ששי על פתחי בעלי־הבתים העירוניים, שהיו נושאים בעול הוצאות החינוך לילדי עניים.

יהודי אוסטרובצה מנעו מבניהם השכלה כללית. „החדר" היה המוסד החינוכי הראשי להקניית השכלה לבניהם. הם לא למדו את שפת השלטון הרוסי, ואפילו את לשון העם הפולני, שבתוכו הם ישבו ואתו הם באו ביחסי מסחר, ידעו בצמצום. הבנות היו יושבות־בית ועוזרות לאם בניהול משק הבית; מפי מלמד היו לומדות את הברכות, מקצת תפילות, ראשי פרקים בכתיבה, וזה הכל. כשהגיעו לפרקן — נישאו לאיש, העמידו ולדות ונעשו עקרות־בית אף הן.

לפי הסיווג שנעשה על ידי „ועד ארבע ארצות" נחשבה אוסטרובצה ל„קהילה קטנה", אך גם בה חדר שלטון הקהל לכל שטחי חייו של היחיד, ובלי רשיון מן הקהילה לא היה שום יהודי רשאי לעסוק בשום מלאכה. בתקופה האחרונה לקיום „ועד ארבע הארצות" הגיעו הדברים לידי קרע בין הקהילות הראשיות לבין הקהילות הקטנות, ובמאה ה־18 לא עברה כמעט שנה ללא סכסוך ביניהן. הקהילות הקטנות דוכאו ונוצלו בידי הקהילות הראשיות, וכתוצאה מכך התפורר הארגון האוטונומי היהודי, עד ש„ועד ארבע ארצות" בוטל בפקודת הסיים הפולני.

החסידות מתבססת באוסטרובצה

השואה שהביאו על היהודים הגייסות של חמל־ניצקי והמלחמות של הזאכסים והשוודים העלו בין השרידים את הכיסופים לגאולה ולביאת המשיח. במאה ה־18 קמה התנועה הפראנקיסטית, שהפיחה תקוות־שוא בהמוני היהודים, ובסופו של דבר הביאה להדחת יהודים רבים מאמונתם ולהגברת האכזבה והיאוש בין היהודים. באותה תקופה של יאוש ואזלת־יד קמה בפולין התנועה החסידית, שהביאה נחמה להמוני־העם. תנועה זו התפשטה חיש מהר בישובים היהודיים, ביניהם אוסטרובצה, שהפכה במשך הזמן לעיר חסידית. בשכנותה של אוסטרובצה קם גאון גדול, שגמר אומר להגן על היהדות מפני הרוחות החדשות המאיימות עליה. היה זה הרב יחזקאל סג"ל לנדוי, בעל „הנודע ביהודה", שנולד בשנת תע"ד לאביו ר' יחזקאל, פרנס בקהילת אפט וממנהיגי „ועד ארבע ארצות". במלחמתו הנמרצת בתנועה השבתאית והפראנקיסטית, שהיתה מקור לשחיתות המוסר ולהדחת יהודים מדתם, הניף ידו גם על החסידות, שראה קירבה בינה ובין תנועת־השקר של המשיחיות. הוא אסר על השימוש בנוסח התפילה של החסידים. למרות מלחמתו החריפה של „הנודע ביהודה", שאליו נצטרפו גם אדירי־תורה אחרים בתנועה החסידית, הוכרעה עירו אפט, ששימשה עד אז מצודה של המתנגדים. לא רחק הזמן והתיישב בה אחד מגדולי החסידים הרבי משה לייב מסאסוב, ומשם היה עורך ביקורים בערי הסביבה, ביניהן גם באוסטרובצה, ועושה נפשות לחסידות. ר' משה לייב, שהיה מגדולי מנהיגי החסידים בזמנו, התנהג כאחד האנשים הפשוטים, דבר שהשפיע עמוקות על יהודי אפט והסביבה, שהיו רגילים להתנשאותם של הלמדנים המתנגדים, והביטו על פשוטי העם מלמעלה. דאגתו של ר' משה לייב היתה נתונה להמוני העם, ולא דחה מעצמו אפילו עבריינים. הוא היה רגיל לומר: „תשעה משה־לייב'ס אינם יכולים להתפלל במנין, ואילו עשרה חייטים מצטרפים למנין".

אוסטרובצה זכתה לביקורו של הבעש"ט בעת שהותו באפט אצל רבי שבתי כורך־הספרים. לפי אגדה הנפוצה בעולם החסידים ביקר הבעש"ט אצל רבי שבתי עת „שיצא במחול עם אשתו באחד מלילות־השבת" והבעש"ט בירכהו לעת זקנתו בבן־זכר. אחרי שנה, בשנת תצ"ז, נולד הבן, והוא — ר' ישראל, „המגיד מקוז'ניץ". שנית בא הבעש"ט לאפט לשמש סנדק בבריתו של הרך הנולד, שנקרא על שמו של הבעש"ט — ישראל. בשעת ביקור זה, ואולי אף בשני הביקורים גם יחד, ניצל הבעש"ט את ההזדמנות לבקר בישובים הסמוכים, ביניהם גם באוסטרובצה. ביקורו של הבעש"ט נשאר הרות בדמיונם של יהודי אוסטרובצה והיה עטוף אגדית רבות כל זמן קיום הקהילה היהודית באוסטרובצה.

בסביבת אוסטרובצה, בלובלין, באפט ובפשיסחה, ישבו הצדיקים הראשונים של חסידי פולין, ושלוחותיהם, בצורת „שטיבלאך", נפוצו ברחבי פולין. החסידות התפשטה יותר ויותר ודרך הישובים שבליפסקי ראדום ואוז'ארוב שהפכו למקום־מושב של צדיקים, הגיעה גם לאוסטרובצה.

אוסטרובצה היהודית שימשה מקום מעבר „ליהודים טובים". ידוע שגם רבי אלימלך מליז'נסק, שהיה מאנשי הקבלה מבית־מדרשו של האר"י, והחליט „ללכת בגולה", עבר את אוסטרובצה. כפי שמצאו רשום ב„פנקס" העיר אספו בעלי־הבתים של העיר סכום גדול לפדיון שבויים, שנמסר לרבי אלימלך שעה שעבר את העיר.

רבי ישראל, המגיד מקוז'ניץ, הרגיש קירבה מיוחדת לאוסטרובצה הקרובה לאפט, עיר מולדתו. בגיל 13 בא לאוסטרובצה ללמוד בישיבת הרב הגאון רבי יחזקאל (אביו של בעל שו"ת „הר הכרמל"). ב„פנקס" של הקהילה רשום שהנער ישראל היה לומד בבית־המדרש הישן, ואחרי חצות הלילה היה מתענה על הגבעה, שהיתה מלאה פסולת של שיני מסרקות, שהושלכו לשם מבית־מלאכה של מסרקות שהיה בשכנות. הנער לא שהה בעיר זמן רב, כי ר'

יחזקאל רבו ומורו נפטר בשנת תק״י, אך חזר אליה אחרי נשואיו וישב בה זמן קצר. חיבתו לאוסטרובצה עברה גם לבנו ר' משה בריעה, שהיה לו כתב דיינות של קהילת אוסטרובצה.

אוסטרובצה נעשתה במשך הזמן לעיר חסידית מובהקת, מלאה בתי תפילה של חסידים. כל יהודי היה קשור לאיזה „צדיק" ומתפלל ב„שטיבל" שלו. בעיר היו „שטיבלאך" של חסידי לובלין, אלכסנדר, וורקה, סקרנביץ, קוזמיר, ביאלובז'ג, מודז'יץ, שידלובצה, אוז'ארוב, פוריסוב, גור ואחרים.

על רקע חיי יהודי העיר חי ופעל כרב וכרבי כאחד, אחד האישים המופלאים שמזג בתוכו הגיון ולב, שכל ורגש, גאונות וצדקות, אהבת ישראל ואהבת התורה. היה זה רבי מאיר יחיאל הלשטוק, שזכה להערצה ללא־גבול מצד כל שכבות הקהל באוסטרובצה, שהתגאו בו, בצדקתו ובלמדנותו. עליו נספר להלן בהרחבה.

יהודי אוסטרובצה עוברים משלטון לשלטון

בשנת 1764 ערך השלטון מיפקד של יהודי פולין באוסטרובצה והסביבה נמנו אז 904 יהודים. אין ספק שמספר היהודים היה הרבה יותר מזה. המיפקד הזה נערך בקשר עם מס־גולגולת שהוטל על היהודים לשלם לפי מספר הנפשות שבכל קהילה, ולא סכום כולל שהיה נהוג קודם לכן. ממס־הגולגולת היו פטורים תינוקות שלא מלאו להם שנה אחת, ולא באו לכן במנין המיפקד. אין ספק שהיהודים השתדלו להסתיר את מספרם האמיתי כדי להקטין את גובה המס שהיה עליהם להכניס לקופת המדינה. על זיוף המספרים על־ידי היהודים ידוע לנו גם מתזכירים של מלשינים יהודים שנשלחו לועדת הכספים של הממשלה.

בדומה ליתר יהודי פולין עסקו גם יהודי אוסטרובצה במסחר ובמלאכה, כשהם משמשים גורם מתווך בין העיר ובין הכפר. יהודים מעטים חיו גם בכפרים שבסביבת העיר ועסקו בחכירת אחוזות וטחנות מידי בעלי האחוזות ובאספקת סחורות „לפריצים", בהחזקת בתי־מרזח, פונ־דקים, משקי חלב קטנים ובמלאכות שונות.

על מקומה של אוסטרובצה כמרכז מסחרי ידוע לנו מתולדות „ועד ארבע ארצות", שהיה עורך את כינוסיו בערים שבהם נערכו הירידים הגדולים, ביארוסלאב ובלובלין. אוסטרובצה נחשבה לעיר שנייה במעלה במובן זה, כי בתקופה ההיא (המאה ה־18) נערכו בה רק 6 ירידים בשנה.

על חיי המסחר של יהודי אוסטרובצה והסביבה אנו מקבלים תמונה ברורה מפי נוסע גרמני ידוע, יוהאן די־קארוטי, שסייר בפולין בשנות 1778—1780 וביקר באפט הסמוכה לאוסטרובצה:

„היהודים רבים פה עד להחריד. לא רק סחר הסביבה הוא בידיהם, אלא שקשורים הם ביחסי מסחר גם עם יתר גלילי המדינה. יש הנוסעים מאחוזת אצילים אחת לשניה ובידיהם אריגים וסחורות אחרות. במקומות שונים במדינה פגשתי ביהודים שמוצאם מכאן. משבא אורח לאפט — שוב אינו יכול להיפטר מהם: מתנפלים עליו עשרים או שלושים אנשים ונשים וכופים עליו את הסחורה בכוח הזרוע. כלום לא יועיל — לא הירופים וגידופים, לא איומים ואף מקל־חובלים. אם משליכים אותם דרך הדלת — עומדים הם ליד החלון ומנסים לעשות עסק מבעד השמשות. אני מודה שערב־רב זה מעורר בי רוגז וצחוק גם יחד..."

והוא מוסיף: „המסחר כולו נתון בידיהם. הם מוכרים גם סחורות המובאות מחו"ל וגם סחורות המיוצרות בסביבה, כמו מיטות־ברזל, ברזל מותך, רהיטים ועצי־בנין, אבני ריחיים ואבני־משחזת, סיד, תבואה, יי״ש, עורות ועוד".

מצבם של יהודי אוסטרובצה היה נוח יותר מזה של יהודים במקומות אחרים, משום שהישוב היה צעיר ואדוני העיר והסביבה היו מעוניינים למשוך יהודים לעיר ולהביא להתפתחותה המהירה. באוסטרובצה לא היתה קיימת התחרות בין יהודים ונוצרים, כי לאחרונים היו מקומות למכביר במפעלי החרושת הגדולים שרבו והלכו בסביבה. גם יחסה של האצולה המקומית ליהודי העיר היה טוב, משום שהעריכה את יוזמתם הכלכלית ואת כושרם המיוחד בקשירת יחסי מסחר עם מקומות רחוקים ואף למכור לשם את מוצריהם החקלאיים.

אחרי גמר חלוקתה של פולין מצאו עצמם יהודיה מחולקים בין שלוש מדינות: אוסטריה, פרוסיה ורוסיה. בחלוקה השלישית של פולין עברה אוסטרובצה יחד עם כל חבל אופאטוב (אפט) וסאנדומיר לאוסטריה, והשתייכה אליה עד שנת 1809. אחרי סיפוחה לאוסטריה חלה תמורה בסדרי הקהילה, שנוהלה לפי החוקים האוסטריים, אשר הטילו הגבלות על המסחר היהודי. כן הוכרחו היהודים לסגל לעצמם שמות־משפחה פולניים.

עול המסים היה כבד בתקופת השתייכותה של אוסט־רובצה לאוסטריה. הוטל מכס על בשר, שנמסר בחכירה למוכסים יהודים, ומס על נרות שהיה למעשה מס על נרות שהיה למעשה מס על השבת, כי כל אשה יהודיה בירכה, לפחות, על שני נרות לקבלת שבת. נוסף על כך הוטל על היהודים מס גדול שהיה מיועד להחזקת הצבא. יהודי אוסטרובצה נשאו, באין ברירה, בעול זה של מסים תוך ציפייה לישועה.

עם סיפוח נסיכות וארשה לרוסיה אחרי מפלת נפוליון עברה אוסטרובצה לרשות רוסיה הצארית, והתחילה פרשה חדשה בהייהם.

אוסטרובצה נעשית עיר חסידית

עוד לפני התגברות זרם החסידות באוסטרובצה הצטיינה עיר זו ברבניה הגאונים לא פחות מאַפט שכנתה, שהיתה קהילה עתיקה ומפורסמת. בין הגאונים שישבו על כס הרבנות באוסטרובצה היה גם הרב רבי יחזקאל, (נפטר בשנת תק״י) שאצלו למד בשנות נערותו המגיד מקוז׳ניץ לפני שעבר ללמוד בישיבת הורחוב שבווהלין.

שנים מספר אחרי פטירת הרב רבי יחזקאל הגיע לאוסטרובצה הרב מייזילש והתחיל לכהן כרב הקהילה. אחיו, רבי יצחק מייזילש, היה מחסידיו המובהקים של הרבי ישראל, המגיד מקוז׳ניץ, ואילו הוא עצמו, ר׳ עוזיאל היה מתלמידי הבעש״ט עצמו, כפי שהוא מעיד על דברי תורה ששמע „מפי איש קדוש וטהור ר׳ ישראל בעש״ט ז״ל״. כן הוא מציין דברי־תורה ששמע מפי ר נחמן קוסובר, מבני היגי של הבעש״ט. ר׳ עוזיאל היה מראשוני החסידים בפולין והישיבה שלו באוסטרובצה משכה אליה בני־נוער רבים שבאו אליה ממרחקים. השפעתו בעולם היהודי היתה גדולה מאוד ואף המתנגדים נאלצו להרכין ראשם ולנהוג בו כבוד. הוא היה חברם של רבי שמואל־שמלקה הורביץ מניקלשבורג ואחיו רבי פנחס מפרנקפורט־על־נהר־מיין, של רבי אלימלך מליז׳נסק ואחיו רבי זושא מאַניפולי ובן של רבי לוי יצחק מברדיצ׳וב, שאתו יחד למד בבית־מדרשו של רבי דוב־בר, המגיד ממזריטש. לאישיותו של רבי עוזיאל היתה השפעה רבה על התבצרות החסידות באוסטרובצה, ועל אף הסתלקותו בדמי ימיו נשארה קהילה זו מצודה חסידית עד יומה האחרון.

גם אפט, שכנתה של אוסטרובצה, הצטיינה ברבניה, שמילאו תפקיד חשוב בעולם החסידות בתקופתה הראשונה. ראשון הרבנים שלה היה רבי אברהם יהושע השיל הידוע. אחריו בא תלמידו רבי מאירל הלוי רוטנברג, הרבי מסטופניץ ומאפט, שביסס את תורת רבו, ר׳ יעקב יצחק — ה„חוזה״ מלובלין. לרבי מאיר הלוי היו חסידים רבים בסביבה וגם באוסטרובצה. אחרי שהשלטון בפולין הוציא ב־30 באוגוסט 1824 פקודה המבטלת את ההוראה שהוצאה לפני כן, האוסרת על חסידים להתכנס בבתי־תפילה ולהתארגן בחבורות, מיהרו כנראה אנשי שלומם של החסידים בעיר הבירה להודיע לקהל החסידים בערי השדה על ביטול הגזירה עוד לפני שהשלטונות המקומיים קיבלו הוראות על כך. על סמך זה פרץ סכסוך חמור בין רבי מאירל והשלטונות המקומיים בסביבה, שלא הרשו לחסידים מחוץ לארץ לבוא לצדיק מאפט, למרות שהחסידים טענו שהאיסור על התכנסות החסידים בוטל בפקודת השלטונות. 500—600 החסידים שבאו להתארח אצל הרבי נאלצו להציג את הפספורטים שלהם כדי להוכיח שהם אזרחי המדינה. רבי מאיר שלח תלונה למיניסטריון הפנים בוארשה. לפי התערבות פטרון החסידים בוארשה, העשיר יעקב ברגסון, שהיה מקורב למלכות, נערכה חקירה מיוחדת בענין. ב־5 באפריל הוצאה המסקנה, כי הענין כולו היא תוצאה של אי־הבנה, וכי התלונה שהוגשה על ידי רבי מאיר בטעות יסודה. ראש הז׳אנדרמריה המקומית קיבל הוראה לתת חופש גמור לחסידי המקום להתכנס כאוות נפשם. מהתקופה ההיא מתחיל שגשוג התנועה החסידית שהשלטונות ראו בה תריס בפני התפשטות הכפירה בין היהודים, בצורת תניעת ההשכלה.

מפעלי חרושת באוסטרובצה ובסביבה

התפתחות התעשיה בפולין חלה בתקופה מאוחרת יותר מאשר בארצית אירופה המערבית והמרכזית אך משהחלו להופיע נצנוצי התעשיה בפולין, הגיעה שעתה של אוסטרובצה שנעשתה במשך הזמן לאחד המרכזים התעשייתיים של המדינה. הדרישה הרבה לברזל שקמה בגלל התפתחות תעשיית המכונות בראשית המאה ה־19 הביאה במהרה להקמת מפעלי יציקה לברזל בסביבה הקרובה לעיר, שהיתה עשירה במרבצי ברזל „פיטסבורג של פולין״ — כפי שנקראה אוסטרובצה בפי הבריות — היתה מוקפת ארובות־עשן שהזדקפו כלפי מעלה וקישטו את האופק שמסביב לעיר.

והעיר עצמה מבורכת בהדרת נוף ובאוצרות טבע, מצד ימין — הנהר הצר „קאמין״, ששמו נזכר במסמכים דתיים יהודיים, בכתובות ובגיטין, מצד שמאל — הנהר הרחב „ליאס״, מעליו מתוח הגשר הארוך, המוביל לתחנת הרכבת ולכפר קלימקוביץ — עם בתי היציקה הגדולים לברזל ולארד המעסיקים אלפי פועלים, ועם מפעלי חרושת גדולים אחרים. באוסטרובצה עצמה קיימים מפעלים להפקת מלט, סוכר, חומץ, סבון, משרפות יי״ש, מפעלי ברזל גדולים המעסיקים רבבות פועלים בשלוש משמרות: בית חרושת לקרונות, מפעל לבנים שרופות, טחנות קמח, מנסרות, בורסקאות ומבשלות־בירה, מכרות חמר וכו׳. כל התעשיה הזאת התפתחה במאה השנים האחרונות. על ידה קמו מפעלי חרושת גדולים בסביבה.

הכפר קלימקוביצ׳וב, השוכן על גדות הנהר „קאמין״, במרחק קילומטר אחד מאוסטרובצה, התפרסם במפעל הברזל שהשתייך לבארון שמואל־ליאופולד אנטוני פרנקל, הוא האיש שפתח את פרשת השמד במשפחות אילי־הכסף היהודים עוד בימי דוכסות־וארשה. הוא המיר את דתו יחד עם ילדיו ואשתו איטה־עתליה, בתו של שמואל זביטקובר. בארון שמואל־ליאופולד היה בעל הבנק הגדול ביותר בפולין.

על גדות הנהר „קאמין" נמצא גם הכפר בודזיכוב, שהיה שייך למזכיר הכתר הגדול, האציל יאצק מאלאכובסקי, ועבר אחר כך לרשות משפחת קוסקובסקי. בכפר היו בתי יציקה אחדים למתכות שונות וחמש מכרות ברזל. הכבשנים עבדו יומם ולילה והפיקו רבבות טונות של ברזל לחודש. במאה הקודמת היו בין 413 תושבי הכפר 5 יהודים.

על גדות אותו נהר נמצא הכפר צ'נסטוצ'יץ, ובו בית חרושת לסוכר, שני מפעלי חרושת לברזל, בית חרושת לכלי־חרסינה, מכרות של עפרות־ברזל, מכרה לחמר העומד בפני אש, שתי טחנות קמח ועוד.

העיר דאנקוב שעל גדות ה„קאמין", אשר נקראה תחילה מיחוב, הצטיינה בקדרים, באורגים, בסנדלרים, בעושי הכלים ועוד. בשנת 1851 נוסד בה בית־חרושת לכלי־אבן וללבני־חרסינה. באותה שנה מנתה העיר 578 נפש, ביניהם 17 יהודים.

גם בעיירות המרוחקות יותר, כגון: קונוב, צ'מילוב, דרילדז', טארלה, אוז'ארוב, ליפסק, שיננה, ואשניוב סטאראכוביץ התפתחו תעשיות ומלאכות שונות, שהיו מותאמות לחומרי הגלם שהופקו מהם ולצורכי התקופה המתפתחת. מפעלים אלה, שאחדים מהם היו בידי יהודים, שימשו מקור פרנסה לרבבות יהודים שחיו בסביבה. כדאי להזכיר את מפעלי העיר סטאראכוביץ, שהגיעו לממדים רחבים מאוד והפכו לתשלובת אדירה של תעשיה כבדה. במלחמת העולם השניה החרימו הנאצים את המפעלים, הפכו את שמם ל„מפעלי הרמאן גרינג" והפיקו מהם רווחים עצומים.

בין ישובי הסביבה ראוי לתשומת לב מיוחדת הכפר אוסטרובקה (או אוסטרובק), ששם ישב בסביבה נוצרית היהודי ליפה באומשטיין (בכינויו אוסטרובקר), שהצטיין בנדיבותו הרבה לטובת הישובים היהודים שבסביבה. בראשית מלחמת העולם הראשונה ב־1914, בשעה שהרוסים נסוגו מאוסטרובצה לעבר הנהר ויסלה, פדה אצלם ליפה תמורת כסף רב את ספרי התורה וספרי־קודש רבים ששדדו מן העיר. קרוב לפטירתו רשם ר' ליפא בצוואתו ארבעים אלף זהובים להשלמת החומה מסביב לבית העלמין באוס־טרובצה ועשרים אלף זהובים למעון בשביל בחורי־ישיבה באוסטרובצה.

חליפות ותמורות תחת השלטון הרוסי

בשנת 1813, אחרי תבוסת צבאות נפוליון, נפלה כל הנסיכות הוארשאית בחלקה של רוסיה, תחת שלטונו של הצאר אלכסנדר הראשון. גם על קהילת אוסטרובצה הוטל לעבור כמה פעמים מרשות לרשות, על כל מה שכרוך בכך.

בימי הממלכה הפולנית השתייכה אוסטרובצה לפלך סאנדומיר ולמחוז אופאטוב (אפט). לקהילת אוסטרובצה היו קשורים כמה ישובים קרובים וגם היהודים של הכפרים הסמוכים.

בשנת 1827 הגיע המספר הכללי של יהודי פולין ל־377,754 נפש ומספר יהודי אוסטרובצה — ל־1064, שהיו 57 אחוז מכלל אוכלוסי העיר. פירושו של דבר שיהודי אוסטרובצה היוו כבר רוב תושבי העיר. בשנת 1856 היו באוסטרובצה, לפי מיפקד שנערך אז, 2675 יהודים, שהיוו 80 אחוז מכלל תושבי העיר.

ממה התפרנסו אז יהודי אוסטרובצה? בגלל ההגבלות שהוטלו על היהודים בתעשיה ובחקלאות נאלצו הם להתרכז בענפים מסויימים של מסחר ומלאכה, וכן בעסקי תיווך וסרסרות. רוב יהודי אוסטרובצה היו סוחרים זעירים, חנוונים, רוכלים ובעלי מלאכה. היתה זו חברה אחידה מבחינת אורח החיים המסורתיים, אך מפורדת מבחינה תרבותית. היו בה רבנים, דיינים, שוחטים, מלמדים, בחורי־ישיבה ובעלי־בתים יודעי ספר, שהתרכזו בבית־המדרש; היה גם הציבור הגדול של „עמך", המוני־עם שמצאו את סביבתם הטבעית ב„חברות" השונות של בעלי־המלאכה.

יהודי אוסטרובצה, שהאומנים רבו בהם על הסוחרים, נשמו לרווחה עם פתיחת גבולות רוסיה. הם יכלו להרחיב את שוקי תוצרתם ולהגדיל את פרנסתם. אחד מזקני העיר מספר, שבעלי־המלאכה שבין יהודי אוסטרובצה היו מרוכזים בענפי־מלאכה אחדים בלבד. יותר ממחציתם היו עסוקים בענפי ההלבשה, בייחוד בחייטות, בפרוונות ובכובענות. כמו בכל עיירה יהודית היו גם באוסטרובצה קיימות להקות של מוזיקאים יהודים, בדחנים וזמרים. גם החזן נמנה, מבחינה מסויימת, עם מעמד המוזיקאים, ולא פעם הצטרף אליהם באירועים שונים בחיי הקהילה.

אחרי מרד 1831

עם דיכוי המרד הפולני בשנת 1831 פסקה עצמאותה של פולין ובמארס 1832 הפכה פולין לטריטוריה רוסית. בעקבות הצבא הרוסי שבא לדכא את המרד ירד על אוכלוסית פולין אסון גדול, בצירת מגיפת חולירע שהש־תוללה במדינה למעלה משנה וחצי. מגיפה זו הפילה חללים רבים גם בין יהודי אוסטרובצה, ותקופה זו ניזכרת כאחד האסונות הגדולים ביותר של הקהילה.

כגזירה קשה מאוד באה על יהדות פולין הפקודה של ניקולאי הראשון משנת 1843 המטילה חובת שירות הצבא על היהודים. פקודה זו פתחה את פרשת הקאנטוניסטים העגומה. זקני אוסטרובצה סיפרו שהם זוכרים עדיין יהודים שחזרו מן הצבא, אחרי ששירתו בו 25 שנים. היו אלה בעיקר בני עניים, שנחטפו מחיק אמהותיהם,

וכשחזרו לעירם לא מצאו, לרוב, את הוריהם בחיים, משום שמתו בינתיים מרוב צער.

בשנת 1863 פרץ המרד הפולני השני שסיבתו הישירה היתה פקודת הגיוס הכללי של הנוער הפולני, שמטרתה היתה לשתק את תנועת המרי שהתפשטה אז ביניהם. יהודי אוסטרובצה והסביבה לא היססו לעזור למורדים באספקת מזון ובהעברת נשק. ידוע שרבי יהודה לייבוש, הצדיק מליפסק שליד אוסטרובצה, (בנו רבי יחיאל פסח פרימר בחר באוסטרובצה כמקום שבתו) עמד בקשר עם האצילים ומנהיגי המרד הפולנים, שביקשו ממנו להשפיע על היהודים לסייע למורדים נגד הצבא הרוסי. הרבי מליפסק אסף באוסטרובצה כספים ובגדים, וחייטי אוז׳ארוב וטארלה-סולין תפרו בגדים בשביל המורדים. אחרי הקרב הגדול שהיה בסביבה שנסתיים בתבוסת המורדים, החלו נגישות על יהודים בעקבות מלשינות עליהם. באוז׳ארוב הוציאו החייטים להורג מלשין אחד, שהעבירוהו בכוח ליער והרגוהו במוטות עץ. רשמי עזרתם של יהודי אוסטרובצה והסביבה למורדים נשמרו זמן רב בקרב הפולנים. אשת אציל פולני, נצר מזרע המלוכה בפולין, תרמה פרוכת רקומה זהב לארון־הקודש של בית־הכנסת באוסטרובצה. זקני־העיר זכרו עדיין את ראשי התיבות של שמה, פ. ר., שהיו רקומים עליה. מחשש לעינא בישא לא היו משתמשים בכל ימי השלטון הרוסי בפריכת הזו. אחרי שחרורה של פולין הוצאה הפרוכת ממקום מחביאה והיו משתמשים בה בימי החגים, והיא סימלה את היחסים הטובים ששררו בין היהודים והפולנים בסביבה.

הבנאים היהודים באוסטרובצה היו עוזרים בבנין כנסיות. כומרי הסביבה היו מטיפים לשלום עם היהודים ואף היו מפליגים בשבחם ומזכירים את השותפות האמיצה שהיתה קיימת בימי המרד, היו כומרים שבחרו להם חייטים קבועים מבין היהודים. אידיליה זו של שלום בין שני חלקי האוכלוסיה נמשכה עד שנת 1896 שאז החלה הכנסיה הקתולית להטיף נגד היהודים, והחיים השקטים של יהודי אוסטרובצה התחילו להתערער.

הכפרים הפולנים שמסביב לאוסטרובצה שינו את צורתם הישנה והחלו ללבוש צורה פרולטארית. אנשי הכפ־רים החלו לעבוד במכרות אחרי שנתגלו בסביבה עפרות ברזל ומתכות אחרות. יהודי וארשה היו חלוצי מסילת־הברזל בפולין, שהודות להן ניתנה דחיפה גדולה לפיתוח המסחר והתעשיה של המדינה. עם הגיע מסילת־הברזל לאוסטרובצה קם בעיר בית־החרושת לברזל ולמסמרים שהפנקסן הראשון שלו היה יהודי בשם פרנקל. פועלי בתי־החרושת הרבים שקמו בעיר ובסביבה הפכו למקור חשוב של פרנסה ליהודי העיר. כן החל להתפתח המסחר הסיטוני. יהודים היו באים לאוסטרובצה לקנות מוצרי מכולת ואריגים. הרכבת שהיתה מגיעה לעיר פעמיים ביום היתה מביאה סוחרים ומובילה סחורות בכמויות גדולות. אלי אבוש לדרמן ובנו דוד׳ל הקימו מפעל גדול לבורסקאות והעסיקו פועלים נוצרים רבים. יהודי העיר התחילו להרגיש חיי רווחה והיו שמחים בגורלם.

אוסטרובצה על פרשת הדרכים בסוף המאה הי״ט

היהודים היו בוניה העיקריים של אוסטרובצה והם גם שפיתחו, במרצם ובחריצותם, את המסחר והתעשיה בחבל כולו. גורם חשוב לקידום העיר והתפתחותה שימש מצבה הגיאוגראפי הנוח ורשת הדרכים שקשרה את העיר עם הסביבה. התפתחות זו קיבלה דחיפה חזקה עם הגיע מסילת הברזל לעיר שהפכה את העיר למרכז תחבורה חשוב.

כאן ראוי לעמוד במקצת על גבולות העיר והסביבה. אוסטרובצה השתייכה בסוף המאה הקודמת למחוז ראדום ולפלך שלה, שהיה אחד מעשרה פלכים, שבהם נחלקה פולין הקונגרסאית מבחינה אדמיניסטראטיבית. מחוז ראדום גבל בדרום עם מחוז אילז׳ה, במערב — עם מחוז קיאלץ, בדרום — עם מחוז סאנדימיר ובמזרח שימש הנהר ויסלה גבול טבעי בין מחוז ראדום לבין מחוז יאנוב. בחלקים הצפוניים־מערביים מצוי השטח ההררי של המחוז, המכיל חלק משרשרת הרי ליסאגורה וזרועה המזרחי. החלקים האחרים מהווים רמה המשתפעת והולכת לצד מזרח עד שהיא מתמזגת עם עמק הויסלה. בפסגת הרמה נמצאת הליסאגורה או שוויינטו־קז׳יסקה, הנמצאת בקצה הדרומי־מזרחי של המחוז. מי הליסאגורה יורדים בכיוון למזרח ומצטרפים יחד עם הנחלים קאמין ואופאטובקה לנהר ויסלה. אפט שוכנת בנקודת התחברות הפלגים היורדים מן הנהר עם נהר אופיאטובקה. בחלק הדרומי־מזרחי של המחוז, קרוב לשטח הסאנדומירי, יוצרים הפל־גים הזורמים לאופיאטובקה מספר עמקים מוריקים.

מבחינה גיאולוגית משמש המחוז שטח רב־גוני העשיר במחצבים ובאוצרות טבע אחרים, המהווים יסוד חשוב לתעשיה הכבדה והקלה שקמה באוסטרובצה ובסביבה.

אוסטרובצה ואפט היו שתי ערי המחוז, שבהן ישב בית־משפט שלום מדרגה שלישית. אוכלוסיית המחוז שהיתה בשעת היווסדו, בשנת 1867, 73,428 איש, הגיעה בשנת 1884 ל־101,061 איש.

אדון העיר, הרוזן ולאדיסלאב ויילופולסקי, נשאר בזכרונם של זקני העיר כשהוא עטוף בצעיף של אגדות. היה איש תוסס והיה חובש על ראשו כובע עם נוצה ירוקה. היה מופיע תכופות בככר השוק כשהוא לובש מכנסי־רכיבה, היה מבקר עם מקורביו לעתים קרובות בעיר בכרכרתו הרתומה לסוסים אבירים, והיו מתעכבים בבית מסחר

ליינות של יוסל׳ה פפר׳ס, או של מרת ישעיהו, שבשדרה ליד סימטת הכנסיה. שמר על יחסים טובים עם יהודי העיר, וכשהיה מזדמן בדרכו הרב האוסטרובצאי היה כורע לפניו על ברכיו ולא קם על רגליו עד שהרב הקימו. הוא היה אחד האצילים העשירים ביותר בפולין, והיו לו שדות רבים, יערות ואגמים, טחנות־מים ומנסרות, שהיה מחכיר לחוכרים יהודים בתנאים נוחים. את היער העבות שליד בית הקברות היה מחכיר לר׳ מאיר הנייס, החסיד הלוב־לינאי, יחד עם בית החרושת לנסירת עצים והטירות שבו. ההסכם בין שני הצדדים לא נעשה מעולם בכתב, אלא ב„הן צדק״ בלבד. טחנת־המים שעל גדות הנהר קאמין היתה מוחכרת לר׳ שמואל דנקובר, יהודי אמיד ובעל־צדקה. היוצאים והנכנסים לטירת הנסיך היו מספרים סיפורים אגדתיים על הארמון ועל המסיבות היקרות הנערכות שם לעיתים קרובות.

יהודי אוסטרובצה ינקו את פרנסתם משלושה מקורות עיקריים: המקור הראשון היה בית החרושת הגדול לעשת ולברזל, שהעסיק קרוב ל־10,000 פועלים, שהיו מוציאים את כספם אצל חנווני העיר, שאף העניקו להם אשראי על חשבון משכורתם הבאה. המקור השני שימשו ימי השוק, שהתקיימו בעיר מזה שנים רבות בפקודת המלכות או מייסדי העיר עוד מלפני חלוקת פולין. ימי השוק התקיימו באוסטרובצה בימי שני וחמישי בשבוע. האכרים מן הכפרים הסמוכים היו מתכנסים בעיר עם עגלותיהם המלאות מוצרי חקלאות, ואילו בחזרה נשאו העגלות סחורות שונות שקנו בעיר תמורת הכספים שקיבלו בעד תוצרתם. המקור השלישי שימשו בתקופה מאוחרת יותר הדולרים האמריקאים, שהיו מגיעים באורח סדיר מקרובי־משפחה שהיגרו לארצות־הברית ולקנדה.

על שלושה מקורות־פרנסה אלה יש להוסיף גם את „כלי־הקודש״, שקיבלו את משכורתם מן הקהילה ואת הרוכלים שחזרו עם מרכולתם על הפתחים בכפרים ובעלי־המלאכה שהתפרנסו מתושבי העיר ומן האכרים שבסביבה. ביום א׳ בבוקר עם עלות השחר היו הרוכלים ובעלי־המלאכה לוקחים את צרורם ואת כלי־מלאכתם על שכמם ויוצאים לנדוד בכפרים. הרוכל סובב מכפר לכפר או מיריד ליריד כל ימי השבוע וחוסך אוכל מפיו כדי שיוכל להביא הביתה ערב שבת זהובים אחדים לפרנסת משפחתו.

בין הסוחרים היו כאלה שזכו לעשירות. החנוני הקטן ביותר מצבו היה טוב יותר לא רק מהרוכל אלא גם מבעלי „פרנסות קבועות״, כגון: מלמדים, סופרי סת״ם, לבלרים וכו׳. על אלה יש להוסיף גם אנשים שחיו מ„עסקי אוויר״, כמו מתווכים, בוררים, שדכנים ועוד. מבחינה זו לא היתה אוסטרובצה שונה מכל עיר יהודית אחרת בפולין הקונגרסאית.

בשנת 1888 הגיע לאוסטרובצה עילוי צעיר שהגיש את מועמדותו לתפקיד רב ראש־בית־דין. העילוי הזה, רבי מאיר יחיאל הלוי הלשטוק, שמונה לרב העיר הפך במשך הזמן לאחד מגדולי הדור שכל יהודי העיר התגאו בצדקתו ובמוניטין הרב שיצא לו בעולם היהודי.

בגלל מלשינות נאלץ רבי מאיר יחיאל לעמוד בבחינת ידיעת השפה הרוסית, כדי שיוכל לשמש כ„רב מטעם״. במשך שבועות אחדים בלבד של לימוד רכש לו ידיעת השפה הרוסית ועמד בהצלחה בבחינה. ובימי גנוסיה של המדינה נזדמן לו לעתים להיפגש עם פקידי השלטון המרכזי והמקומי, לערוך תפילת „מי שברך״ לשלום הצאר בבית־הכנסת בנוכחות נציגי השלטון, ואף ללחוץ את ידיהם. מיד אחרי זה היה ממהר למקוה, לטבול בה כדי לשטוף מעצמו את הזוהמה שנדבקה בו מן המגע עם פקידי הרשות הטמאים.

באוסטרובצה נוסדה בזמנה חברה של חיילים יהודים לשעבר בצבא הצאר, שבחרו לקרוא את שמה „חברת חיילים״. משעמדו להכניס ספר תורה לבית־הכנסת שלהם הזמינו את הרב מאיר יחיאל להשתתף בשמחתם. שם החברה לא נתקבל ברצון על־ידי הרב וביקש מהם להחליפו בשם „שומרי שבת״. לשאלה האם הוא חושד בהם, שהם חלילה, מחללים את השבת, השיב הרב, שכוונתו היא שהחיילים לשעבר יעזרו לו לשמור על החנוונים והרוכלים בשוק שיסגרו את חנויותיהם בזמן ולא יבואו חלילה לידי חילול שבת. החיילים לשעבר קיבלו על עצמם את העול הזה, לזרז את החנוונים בעיר לסגור את חנויותיהם לפני בוא השבת. (על רבי מאיר יחיאל, חייו והשפעתו בעולם החסידות — ר׳ פרק מיוחד).

יהודי העיר היו עסוקים ביום במשלח ידם, ובערבים היו עוסקים בתורה. למרות שהיו שקועים בפרנסת בני ביתם היו כל מעייניהם נתונים ללימוד תורה ולחיי עולם הבא. הנשים עסקו בגידול ילדיהם, ובעלי המלאכה — החייטים והסנדלרים — הלבישו והנעילו את תושבי העיר והסביבה כולה.

ראשית המאה העשרים ותמורותיה

עד סוף המאה הי״ט היו יהודי העיר צועדים בטוחות בדרכם המסורתית, ולא עלה על דעת איש שאפשר לסטות מהמקובל מזה דורות. העיר נחשבה למבצר של המסורת היהודית. בדרך כלל היתה הקהילה כולה מאוחדת בדעתה, אך מזמן לזמן פרצה מחלוקת מסביב לחזן הישן והחדש. בית המדרש הקטן התחרה בחדש, ובית המדרש החדש — בישן, ושניהם יחד התחרו בבית־הכנסת שעמד והסתכל מגבוה בכל מי שעבר על־ידו, מזדרז ורץ מחשש שמא יאחר ויקדימנו אחר.

הישוב היהודי לא נוצר בבת־אחת, אלא במשך דורות

רבים. במרכז עמדה כיכר השוק, המוקפת מכל צדדיה חנויות ודוכנים עסקים ובתים שעברו בירושה מדור לדור לבנים ולבני־בנים שנולדו וגדלו בהם, נשאו נשים והמשיכו לטוות את החיים היהודיים. מסביב לככר השוק היו הרחובות היהודיים, שנשאו שמות כמו: רחוב אפט, רחוב קונוב, רחוב דרילדז׳, רחוב שיננה, רחוב השיק, רחוב מינצברג ועוד. כל הרחובות האלה היו מיושבים חסידים, לומדים, סוחרים, רבנים, חכמים, שוחטים, גדולי־דור וסתם־יהודים.

היהודים ניהלו את אורח החיים המיוחד ללא חת ובגאון — בימי שמחה ובימי יגון. ערכו את חופותיהם בחצר בית־הכנסת תחת השמים הגלויים, ואת הלוויות הוליכו דרך השוק. ערב שבת לפני שקיעת השמש הכריז השמש על בוא השבת על־ידי „דפיקות שבת" בחנויות העשירות דווקא ובמספרות שלא הזדרזו לסגור את דלתותיהן, למרות שהשמש נטתה לשקוע. בכניסה לעיר נבדק העירוב, שסימן את הגבולות של הקהילה הקדושה. בשבתות ובחגים קיבלה העיר צורה אחרת לחלוטין, כשהחנויות סגורות ובכל פינה מורגשת האווירה המרוממת של השבת והחג שבעיירה יהודית.

עד למלחמת העולם הראשונה לא חל כל שינוי בצורת החינוך היהודי, שהמשיך בדרכי המסורתית כפי שהיה לפני כן במשך מאות שנים. הנערים התחילו את לימודם אצל מלמדי־דרדקי שלימדים אלף־בית. ממנו עבר־למלמד אחר שלימדם חומש עם רש"י. אחר־כך למדו גמרא, בהתחילם ב„ארבעה אבות נזיקין", ודרך המסכתות בבא קמא, בבא מציעא, קידושין עברו למסכתות קשות יותר, כמו נדרים עם פירוש הר"ן, לפירוש תוספות וליורה־דעה. בכל בית־תפילה בעיר נמצאו חדרים לתינוקות ולנערים. ב„שטיבלעך" המשיכו האברכים ללמוד בקבוצות „תנו רבנן" ו„אמר אביי" בניגון המיוחד המלא כיסופים שעבר מדור לדור. גם בחינוכם של תינוקות של בית־רבן לא חל כל שינוי: פסוקי־תורה שתורגמו ליידיש והושרו במקהלת ילדים, פרצו בעד החלונות הפתוחים בקיץ והסגורים בכפור־החורף. בערבי חורף נראו תהלוכות ילדים החוזרים מ„החדר" כשבידיהם פנסים, הצועדים בשלג החורק תחת רגליהם בקצב השירה אשר בפיהם. הניגון שהתלווה ללימוד התורה ב„חדר" חדר ללב היהודי ושימש מרפא לנפש. ומופלאה ממנו היתה קריאת פרשת השבוע בטעמים בימי ששי כשם שמופלא היה טעם הלחמניות ברוטב הבשר באותו יום ממאכלי כל ימות השבוע. צלילי המכתשת וריח הבשמים והדגים המתבשלים היו הכרוזים שבישרו את בואה של שבת־מלכה.

אנשי העיר, וביחוד קהל חסידים, ידעו כיצד לנצל את מנוחת השבת לתענוג שבתפילות ובסעודות של שבת, בשנת צהריים, בטעימת יין ומעשי מרקחת, בדרשה של מגיד, בסעודה שלישית בציבור, ולבסוף — בסעודת מלווה־מלכה בחברותא, עם סיפורי מעשיות על הבעש"ט ותלמידיו. ככה נכנסה העיר לימי שבת וחג. כל בית יהודי היה משמש אכסניה לשבת מלכתא, בלי הבדל אם זה חדרו הדל של הרוכל ובעל־המלאכה או טרקלינו של העשיר, ביקתתו של „עם הארץ" או ביתו המשופע בתורה וביחוס־אבות של רב ולמדן.

בבית הכנסת היו עוברים לפני התיבה חזנים ובעלי־תפילה בעלי קולות ערבים ונאים. לרבים מן הזקנים זכור עוד החזן הזקן הנודע בשם „ר' מאירל חזן" מחסידי וורקה, שהיה בעל הדרת־פנים ובעל זקן פטריארכאלי. אחרי ששירת בתפקיד זה עשרות שנים והמתפללים נוכחו לדעת שאין קולו עוד כתמול שלשום וכי אינו ראוי עוד לאיצטלה של חזן, מינו במקומו את משה ווהלמן, שהנהיג תפילה במקהלה. היו גם בעלי־תפילה טובים בבתי־המדרשות וכן „שטיבלעך" שיצאו להם מוניטין הודות לבעלי־התפילה הטובים שלהם.

באותה תקופה התחילה ריח ההשכלה לחדור אל בחורי בתי־המדרש ואחדים מהם היו מסתירים מתחת לגמרית „ספרים פסולים" כמו ספרי פרץ סמולנסקין יאברהם מאפו אף גליונות „הצפירה" נראו אצל בחורים שהיו בולעים בתיאבון את מאמריו של נחום סוקולוב. ריח קלילה זו עדיין לא גרמה לסגירת הגמרות ולא דחפה את הבחורים לקראת „האור והמרחב" שההשכלה הטיפה להם.

על החיים בעיר היה טבוע החותם היהודי הן בימי שבת וחג והן בימי חול. בין היהודים היו בעלי קומה וצורה, רובם המכריע „יהודי בית הכנסת", ביניהם תלמידי־חכמים ובעלי יחוס־אבות, סוחרים, אנשי־חרושת, בעלי עסקים ובעלי מלאכה, מלמדים רבנים, שוחטים ושאר כלי־קודש שכל עיירה יהודית נתברכה בהם. היו אלה בעלי לב ונפש, מצטיינים בפקחות היהודית המיוחדת, ברוך דיבורם ובנועם הליכותיהם. היו גם יהודים־קנאים־קפדנים, מחמירים — „קוזאקים של אלהים" — עם אש קודש בעיניהם, שכל הליכותיהם רצינות, הן במשא־ומתן והן במאכל ובמשתה.

היו יהודים בעלי צדקה וגומלי חסדים, שלמעשי־הצדקה שלהם יצאו מוניטין בסביבה כולה; יהודים אלה לא ראו בעסקם למען הפרנסה את המטרה העיקרית בחייהם, ושאפו להתעדנות ולהתעלות נפשית. גם הריקנים שבבני־העיר, בריונים, שמספרם היה מועט, היו כובשים לא פעם את יצרם, ולא פעם הראו גילויים של מסירות־נפש למען הצלת נפשות יהודים ורכושם.

הנוער היהודי באוסטרובצה לא ידעו פחד מפני הגויים שבעיר. הם ידעו לעמוד בשער ולהשיב מכה למכים. ביניהם ובין ה„שקצים" מן „הגבעה" בדרך ל„בראז" התנהלו מלחמות־אבנים, שנמשכו שנים רבות, אף ששום צד לא ידע מה גרם לכך. בכל שבת אחרי החמין יצאו

נערים יהודים רבים לגבעה במטרה לגרש את ה„שקצים" שהתרכזו עליה והיכו להם. לא בחור אחד שב הביתה עם חור בראש, או בלי הכובע. בין הלוחמים היהודים שהצטיינו בגבורתם ובתכססיי־מלחמה היה ישראל קריינגלס. תחת הנהגתו היו הלוחמים היהודים בטוחים בנצחונם, והסתערו על ה„שקצים" בשצף־קצף עד שהללו התחילו להסס אם כדאי להילחם נגד יהודים אמיצים ונועזים העולים עליהם בכוח ובתכססים...

אך לא תמיד גילתה הקהילה יוזמה בשמירת מוסדותיה ובהרחבתם. לפי ספורו של אחד מבני העיר עמד בית־הכנסת בשנת 1900 כמעט ללא גג, ובית־העלמין היה פרוץ ללא גדר. קופת הקהילה היתה ריקה, משום שעד השנה ההיא עמדו בראש הקהילה יהודים תקיפים „בעלי דעה", שהיו גם „בעלי־המאה", מחוגי החסידים והעשירים שהת־יחסו באדישות גמורה לעניני הקהילה ולא היה איכפת להם שגג בית־הכנסת דולף, הרי הם לא היו בין המתפללים בבית־הכנסת, הם התפללו ב„שטיבלעך" של חסידי גור, אלכסנדר, לובלין, סקרנביץ, קאלושין ועוד. „לעמך" לא היתה כל השפעה על עניני הקהילה, שעבודתה התנהלה ללא ביקורת הכלל.

לאחד ה„שטיבלעך" שבעיר היתה „חזקה" לשמש שנה־שנה אכסניה לבחורים שנקראו להתגייס לצבא והיו מסתגפים ומדירים שינה מעיניהם. כל הלילה בילו באמירת תהילים ובבקשת רחמים להצלתם מידי הרשות. באותן השנים היה נהוג שהבחורים שגוייסו בחודש חשוון היו מקבלים מהקהילה מעיל פרווה, כפפות וכיסוי־ראש חורפי („בשליק" — ביידיש). והנה קרה שראש־קהל אחד, מהחסידים, קנה בשנה הראשונה לכהונתו את כל הלבוש החורפי למגוייסים ואילו בשנה השניה לא קנה כלום בשבילם, בטענה שאין הוא רוצה לבזבז כספי הקהל, שיש בו גם כסף משלו! מצב מתנכר זה לצרכי העם מצד הקהילה השתנה אחרי שהעמלים והפועלים התארגנו ושלחו נציגים משלהם לקהילה, כדי שידאגו לצרכי „עמך".

באוקטובר 1894 חגגה העיר את הכתרת הצאר הרוסי האחרון, ניקולאי השני. היהודים נאלצו להשתתף בחגיגה כפי יכולתם. מלבד תפילת „אל מלך נצור" לקיסר ולקיסרית שנערכה בבית־הכנסת במעמד פקידי העיר והמחוז נאם הרב בשבח המאורע והקיסר החדש. בכיכר השוק הועמדו שולחנות ארוכים ועליהם תופינים, לחם, חלות, עוגיות, ביצים, חמאה, גבינה, דגים מלוחים ומאכלים אחרים ומשקאות קלים. בערב הכינו חביות מלאות זפת שהציתו בארבע קצות השוק והאירו את העיר באור יום. מאורע זה היה נושא לשיחות במשך שנים רבות ונשאר בזכרון זקני העיר.

היחסים בין היהודים והנוצרים באוסטרובצה היו טובים, יחסית, בהשוואה לערים אחרות. עד שנת 1904 לא אירעה כל פגיעה ביהודים מידי שכניהם הנוצרים. אך בראשית המאה העשרים התחילה לחדור לעיר הרוח האנטישמית, שטופחה על ידי הכמרים במטרה לעצור את התפשטות הרעיון הסוציאליסטי שהטיף לאחווה בין העמלים. בכנסיות נשמעו נאומי־הסתה נגד הסוציאליזם „היהודי", השואף, כביכול, להכחיד את האמונה הנוצרית ולכבוש אף את פולין עצמה...

בשנים 1904—1905 הביסה יפאן האסיאתית את רוסיה האירופית על חילותיה הגדולים, שבהם היו גם יהודים רבים — וגם מבני יהודי אוסטרובצה, — ודם יהודי אוסטרובצה, כמו של יתר קהילות היהודים, נשפך כמים במלחמה זו. באותו זמן הפיצה העתונות הריאקציונית שמועות, שהיהודים מסייעים ליפאנים „הקרובים להם קרבת גזע", כדי להתנקם ברוסיה על טבח קישינוב. בערים רבות נוצרה אווירה של פוגרום ביהודים. אווירה זו הטילה פחד על יהודים, שהתחילו בהמוניהם לעזוב את פולין ו־125,000 יהודים עזבו את רוסיה ופולין ועברו לאמריקה.

השנים 1903—1905 היו שנות מבחן לנוער היהודי בפולין, וכמובן גם באוסטרובצה. הרבי מאיר יחיאל היה בדעה שמוטב לו לנוער היהודי להימנע מלעסוק בפוליטיקה עד שתסתיים המלחמה עם יפאן. בכל זאת נמצאו בחורים, ביניהם מופלגים בתורה ובני בעלי־בתים ידועים, שנסחפו בזרם הרעיונות הפרוגרסיביים של השעה. אוסטרובצה העיר, שהיתה מרכז תעשייתי, הפכה למקום תוסס מבחינה רעיונית. עובדה זו עשתה רושם קשה על הרב, שחשש מירידת השפעתו על בני הנוער היהודי, הוא פנה אליהם בקול־קורא, בו הכריז שכל רצונו הוא רק לשמור על יהודי העיר מסכנות־נפשות האורבות להם. אך מאורעות התקופה לבשו צורה רצינית ביותר, עד שהרבי לא הצליח עוד לעצור בעד הזרם הכביר שהציף את הנוער, ולא הגיב עוד.

בשנת 1904 נעשה הנסיון הראשון מצד הכמורה ואנשי הריאקציה הרוסית בשיתוף פעולה עם המשטרה, לארגן חלק מן „העולם התחתון" יחד עם מספר פועלים מחוסרי מצפון לשם אירגון פרעות ביהודי אוסטרובצה באמתלה הידועה, שהיהודים הם אויבי הנצרות והפולנים גם יחד, וכי הם מרוששים את הפועלים, העובדים קשה 12 שעות ביום, כדי להתפרנס. הפרעות נמשכו יומיים ויהודי אחד נהרג. אך ההגנה העצמית שנתארגנה בחשאי והיתה מורכבת מסבלים ועגלונים וקצבים, גירשו את הפורעים ומנעו מיהודי העיר אסון גדול.

בשעת הכרזת מלחמת רוסיה־יפאן הכריז שלטון הצאר על גיוס חיל המילואים. באוסטרובצה נערכו חיפושים אחרי משתמטים. אברכים מחוגים בעלי־בתיים ניסו בכל מיני אמצעים להשתמט משירות צבאי וגרמו לעצמם חבלות חמורות בידים ובאיברים אחרים והיו שנהפכו לבעלי־מום לכל חייהם. אמהות האברכים יצאו לבית־

העלמין על קברי צדיקים להתפלל שזכותם תגן על בניהם וישוחררו מידי הגויים. הורים נסעו לצדיקים נודעים לבקש עצה מפיהם, איך להציל בניהם מן הגיוס. בתי־המדרש היו מלאים נשים בוכיות, שהדליקו נרות ותרמו כספים כדי שיתפללו למען בניהם.

בשנת 1912, בימי משפט בייליס הידוע, התחילו העתונים הראשונים לחדור לבתי היהודים באוסטרובצה. בכליון עיניים היו מחכים לבוא העתון, אשר היה עד לתקופה ההיא בבל־ייראה ובל־יימצא בעיר, כי הקוראים בהם היו חשודים באפיקורסות. אולם משפט בייליס פתח את הסכרים ואפילו בבית־המדרש החסידי, שהיה מצודת השמרנים בעיר, התחמקו הבחורים אחרי מנחה־מעריב והתאספו מאחורי התנור לקריאת תיאורי המשפט בעתון. אף החסידים הנלהבים ביותר לא פצחו פה, והביטו על כך בין האצבעות, משום שהמשפט נחשב בעיני כולם כענין יהודי כללי.

נסיון המהפכה הרוסית הראשונה ב־1905

בין יהדות אוסטרובצה הקנאית יבין היהדות הפשר־נית או המתקדמת שבערים אחרות רבצה תהום שלא ניתן לגשר על פניה. באוסטרובצה לא היו יהודים „בני דת משה" כבערים מתקדמות, ואף לא משכילים נועזים גלויים. יהודי אוסטרובצה לא רחשו חיבה ואהבה למהפכה ולשינויים חברתיים, ונדמה היה שכך יישאר המצב לעולם.

עד לראשית המאה העשרים היתה אוסטרובצה היהודית דתית רובה ככולה, אף שתמיד היתה מפולגת למעמדות של מיוחסים, גבירים, חסידים ויודעי־תורה שהסתכלו „מלמעלה למטה" על ההמון „הפשוט". ההמונים השלימו עם הגורל, שהוטל עליהם „מן השמים", ואין למרוד בו...

המעמד הנחות, או „הפשוט", של יהודי אוסטרובצה, אשר הקיף את בעלי המלאכה והשכירים, לא היה מאורגן בתנועה מקצועית, שהיתה אסורה ברוסיה הצארית. במקומות בודדים שבהם היתה קיימת תנועה כזו, נעשתה פעולתה במחתרת — במרתף, בעליית־גג, ביער ובמקו־מות־סתר אחרים. לעומת זה ניסה המעמד הנחות להרים את קרנו, אם לא מבחינת שיפור תנאיהם, הרי לפחות מבחינת הרמת הרגשתם החברתית. למטרה זו התארגנו בחברות ובמנינים לתפילה ולפעולה ציבורית, כשהם נמצאים בחברת „עמך" ומשוחררים מן היחס של ביטול שאליו היו זוכים מצד יושבי המזרח בבית־הכנסת ובקלויזים של החסידים. היה זה פיצוי קל על עבודתם הקשה שלא הותירה להם זמן חופשי כמעט, אלא ל„ברכי" ול„קדושה" חטופים בלבד בכל בוקר לפני לכתם לעבודה. הפועל השכיר היה נאלץ גם אחרי יום העבודה הארוך להוסיף כמה שעות עבודה בלילה כדי לשכך את רעבונם של בני משפחתו.

אך לאט־לאט הגיעו גלי התנועה המהפכנית הרוסית גם לאוסטרובצה. הנוער היהודי התחיל להטות אוזן לסיפורים מופלאים על ארצות המערב, שבהן זוכה האדם לחירות ועל התנועה הסוציאליסטית הנלחמת לתיקון עיוותי החברה. מזמן לזמן היה מופיע איזה „משולח" מארץ־ישראל, שהקסים את שומעיו בתיאוריו על מושבות יהודיות שקמו בארץ ישראל ועל התנועה הציונית הקוראת לנוער היהודי לעלות ולבנות את מולדתם מחדש.

מאורעות שנת 1905 זיעזעו את כל הסביבה. ליד בית החרושת הגדול באוסטרובצה נערכו הפגנות עם סיסמאות נגד שלטון הצאר ולמען פולין חופשית, ובין יהודי העיר היו שנבהלו מן הדרישות הגלויות האלו והסתייגו מהן. היו כאלה שיצאו נגד שלטון הרשע של הצאר בהשוואה למלכי אנגליה ואוסטריה, שהיו ידועים ביחסם האנושי לנתיניהם היהודים. באווירה זו של התעוררות חברתית חלה התקרבות איטית בין הנוער היהודי והפועלים הפולנים, שהיו שייכים למפלגה הסוציאליסטית הפולנית פ.פ.ס. כך קמו התאים הראשונים של הפועלים היהודים בעיר, שהיו מסונפים לפ.פ.ס.

דוד פרנקל, בנו של ר׳ ישראל פרנקל הנודע מאוסטרובצה, היה אחד הפעילים ביותר במפלגה זו בפלך ראדום כולו. הוא עבד כפקיד באוסטרובצה וכחבר בעל השפעה במפלגה פעל לטובת היהודים. בשנת 1906 פתח השלטון בפעולת דיכוי ופעילים רבים של המפלגה נעצרו והוגלו לסיביר. כתוצאה מהלשנה נעצר דוד פרנקל עם עוד עשרה יהודים חברי המפלגה. הוא הצליח לברוח מבית הסוהר בסיביר ואחרי הרפתקאות רבות הגיע לגליציה המערבית, שמחוץ לתחומי רוסיה.

כדאי לציין, שבהגיע הלגיונות הראשונים לפולין העצמאית אחרי סיום מלחמת העולם הראשונה פנו חיילים אחדים לבית החייט היהודי אברהם ראצ׳ימורה, שבעקב הלשנה מצדו נאלצו לעזוב בזמנם את עירם ולברוח לגליציה. הם הובילוהו דרך רחובות היהודים בעיר, הוקיעו אותו על מעשי ההלשנה שלו, ובמרחק שני קילומטרים מן העיר חיסלוהו ביריות. מקרה דומה קרה לחובש יהודי, שאף הוא נמנה עם המלשינים בפני שלטונות הצאר. חיילים שחזרו מגלותם הוציאוהו מחוץ לעיר ולמחרת נמצאה גופתו מנוקבת בכדורים, והיהודים הביאוהו לקבר־ישראל.

כך עברה אוסטרובצה את מבחן המהפכה הראשונה, שהוטבעה בדם פועלים ויהודים. הפרעות ביהודים שבאו בעקבות כשלון המהפכה הנחילו אכזבה מרה לנוער היהודי, שהתחיל להתיאש מן הרעיונות הקוסמופוליטיים, שדגלו בהם בתחילה. לאט־לאט התחילו להרגיש שהפתרון לבעית הנוער היהודי תלוי בפתרון בעיית העם היהודי כולו, והוא— הקמת מולדת לעם ישראל.

אחרי כשלון ההתנקשות בצאר נעשתה האווירה בפולין

מורעלת מאוד בשביל היהודים ורבים הרגישו שהם חיים על הר־געש, העלול להתנפץ כל רגע ולהמיט אסון על העם. התחילה תנועת הגירה לארצות שמעבר לים. הגירה זו התרחבה כעבור שנים אחרי שחלוצי ההגירה הראשונה התאזרחו במקומותיהם החדשים, והחלו להזמין אליהם את קרוביהם. הגירה זו היתה ניזונה משני מקורות חשובים: א) יהודים חסרי פרנסה, שלא ראו לעצמם מוצא במולדתם הישנה, והחליטו לנסות את מזלם בארצות רחוקות כמו ארצות־הברית וקנדה; ב) יהודים שומרי דת ומסורת שסירבו להתגייס לצבא הרוסי ולהיות נאלצים לחלל את השבת ולאכול מאכלים אסורים. רבים מבני הנוער הדתי שאלו את פי האדמו״רים שלהם, שהעניקו להם את ברכתם לדרכם החדשה.

המצב נעשה קשה יותר ויותר והגיע לשיא בשעת משפט־ביילים, כשאווירה של פוגרום השתררה במרכזי היהודים בפולין. ביום ששי אחד הופצו שמועות באוס־טרובצה, שפועלי בתי־החרושת בעיר ובסביבה מתכוננים לערוך פרעות ביהודי העיר. הרב ר׳ מאיר יחיאל הזמין את פרנסי העיר: ר׳ ברוך גרוסמן, משה׳לה בייגלמן וקסטנברג בעלי בתי־המרזח שבכיכר השוק, וגזר איסור על היהודים להסתתר בביתם. הוא הטיל על כל יהודי, מגיל 13 ומעלה, לעמוד במשמר ליד דלת ביתו כשמוט ברזל, או נשק קר אחר בידו, ולקבל את פני הפורעים באומץ. יהודי העיר, שמספרם הגיע בימים ההם ל־5000, החליטו לעמוד על נפשם. קהל של 400 יהודים חסם את הגישה לבית־הכנסת ואת הכניסה לכיכר השוק, כשבראשם יהודים פשוטים ובעלי־שרירים כמו: ברל צ׳וצ׳קה, יוסל׳ה באלוס וזכריה לאמפ. ברל צ׳וצ׳קה היה החזק בין סבלי העיר, וקומתו הגבוהה ושרירי־הפלדה שלו היו לשם־דבר בין יהודי העיר. העמסת שק בן מאתיים קילו על כתפיו הרחבות נחשבה אצלו כמשחק־ילדים. והנה ברל צ׳וצ׳קס זה אירגן את הקצבים, הסבלים והבחורים האמיצים, צייד אותם בסכינים, בגרזנים ובנשק קר אחר והעמיד אותם ברחוב בית הכנסת לקדם את פני הפורעים. גם חתנו של הרב, רבי דוד סילמן, שהיה כבר רב בגוסטינין, שמר על הכניסה לבית חותנו, הרב מאוסטרובצה, כשפצירה חדה בידו וממלמל את הפסוק: „תמות נפשי עם פלשתים!״ כשקרב המון הפורעים לרחוב היהודים וראה את היהודים מוכנים לקדם את פניהם — נסוגו חיש מהר וברחו על נפשם.

במלחמת העולם הראשונה

קירבתה של העיר לגבול האוסטרי החמירה את מצבם של יהודי אוסטרובצה בשעה שפרצו פעולות האיבה בין צבאות הצאר והכוחות האוסטרו־גרמניים. מיד אחרי פרוץ המלחמה נלקחו לפי פקודת המיפקדה הצבאית הרוסית בני־ערובה מיהודי העיר: אשר הרץ, קלמן בוימפלד (קלמן יוסש), ברל רוזינמן, משה ויינברג, זיסל מניסנס, שאול פפר, פינצ׳ה מינצברג ואחרים. כולם שוחררו אחרי זמן קצר כתוצאה מהשתדלויות אצל השלטון הצארי. הצבא הרוסי שעבר בעיר בדרך לחזית הטיל פחדו על יהודי העיר, שהתחבאו בבתיהם, ומעת־לעת התגנבו לבית־המדרש כדי לקיים תפילה במניין. לרוב לא נתקיימה כל תפילה בציבור.

כניסת האוסטרים לעיר שינתה את המצב מן הקצה אל הקצה. החיילים שהכסף היה מצוי בכיסם היו קונים אצל היהודים מכל הבא ליד. מקור פרנסה חדש נפתח לאוכלוסיה העניה: ההברחה. מהעיירות והכפרים הסמוכים היו מבריחים מצרכי אוכל לעיר הרעבה, וקיומם של היהודים נעשה קל יותר וחייהם — בטוחים יותר.

אך אחרי זמן־מה היתה ידם של הרוסים על העליונה והאוסטרים נאלצו לסגת מן העיר. הצבא הרוסי חזר לעיר, כשבראשם גנרלים שונאי־ישראל מושבעים. סכנת השוד והפרעות היתה צפויה ליהודי העיר. אך הרב ר׳ מאיר־יחיאל בפיקחותו הגדולה קידם את פני הפורענות אחרי שנתקבלו ידיעות על פרעות שערכו הקוזאקים ביהודי סטאשוב, טארלה, יוזיפוב, ראדום ועיירות אחרות בסביבה. הוא ציווה על כל יהודי העיר לקבל את פני הצבא הרוסי בכניסה לעיר ולחלק לחיילים לחם וסיגריות. נשים ונערות יהודיות עמדו בחוצות העיר וכיבדו בתה, עוגות ותופינים את החיילים הרוסים העייפים. קבלת־פנים זו ריסנה את תאוות ההשתוללות שלהם, ולא נגעו לרעה ביהודים. הודות לקבלת־פנים יפה זו נקשרו יחסים טובים בין הרב ומפקד הצבא שבעיר.

ושוב קרה מקרה, שנתן אמתלה לצבא הרוסי לפרוע פרעות ביהודי אוסטרובצה. בימי חג הפסח שהלך והתקרב היו המאפיות עסוקות באפיית מצות, והורגש מחסור בלחם בשביל הצבא. הצבא פקד על יהודי העיר לספק להם את מיכסת הלחם הקבועה, אחרת יאחזו באמצעים נמרצים נגד הקהילה. הרב הזמין אליו את אופי העיר בערב פסח וציווה עליהם לאפות בראש וראשונה את הלחם המיועד לצבא. „כדי למנוע אבידת נפש אחת בישראל — אני מוכן לקבל עלי את החטא הגדול של אפיית לחם בפסח. אני מקבל עלי את העונש על החטא הזה, הן מצד יושב־מרום והן מצד כל בשר־ודם שיבוא לדון אותי על כך״. כה גדולה היתה אהבת־ישראל שלו וכה גדולה היתה חרדתו לפיקוח־נפש.

באותם הימים אסרו הרוסים בעיר מלמד־דרדקי בשם פייבל רוזנברג, שהלך ברחוב בשעות מאוחרות בלילה. הרוסים האשימו אותו בריגול והיה נשקף לו עונש־מוות. כשנודע הדבר לרב, אמר לשמשו שיוביל אותו למפקד הצבא. עקב חולשתו הרבה לא היה בכוחו ללכת ברגל,

ונשאו אותו עד כסא. הרב שוחח עם המפקד ברוסית והבטיח לו שהמלמד, שהוא מכירו היטב, איננו מרגל. כנותו של הרב השפיעה מאוד על המפקד שציווה לשחרר את היהודי.

בקיץ 1915 נחלו הרוסים תבוסה ניצחת על הויסלה והצבא האוסטרו־גרמני חזר לעיר, כשבתוכו רבים מיהודי גליציה שגויסו לצבא האוסטרי. נוצרו יחסים טובים בין יהודי העיר והחיילים ששפתם היתה מובנת להם וההי־דברות ביניהם היתה קלה מאוד. נפתחה תקופה של רגיעה, שיהודי אוסטרובצה לא ידעו כמוה מזה שנים רבות.

עם כניסת הצבא הגרמני לעיר הרגישו היהודים זו הפעם הראשונה את טעמו של שלטון מערבי נאור. ההתארגנות הציבורית, ובעיקר ההשתייכות לתנועה הציו־נית, שהיתה אסורה בימי שלטון הצאר, הותרה על ידי הצבא הכובש ויהודי העיר, ובפרט הנוער, ניצלו את ההזדמנות שניתנה להם כדי לפתוח בפעולה נרחבה במטרה להרחיב את השכלתם של הנוער ולהקנות להם ידיעת השפה העברית וההיסטוריה היהודית.

בסוף הקיץ של 1915, מיד אחרי כניסת הצבא הגרמני, נוסדה הספריה הציבורית הראשונה, אחרי שההחלטה על פתיחת ספריה שנתקבלה עוד בשנת 1914, לא הוגשמה בגלל פרוץ המלחמה. ספריה זו הפכה למרכז לכל צעירי העיר ללא הבדל מפלגות. מייסדיה נזהרו מלהכניס בה ריח של פוליטיקה או של מלחמת מעמדות, ושאפו לשמור על אופיה הכללי, כדי שתוכל לאחד את כל זרמי הציבור ותשמש מרכז לפעילות תרבותית לכל חוגי הציבור. רבים מן הספרים נאספו מבין הספריות הפרטיות של משכילי העיר, שהבינו לשאיפתו של הנוער להרחיב את השכלתו. אך האידיליה הזו הופרעה כעבור זמן קצר כשבאו חברי ה„בונד" בדרישות להרבות בספרים על נושאים סוציא־ליסטיים ולארגן הרצאות שבו יופיעו נואמים מבין חברי מפלגתם. הם הצליחו להשתלט בכוח ופרצו מריבות ביניהם ובין חברי האגודות הציוניות. לבסוף הוחלט להעביר לרשות הבונדאים את ספרי היידיש כדי שיוכלו לפתח ספריה משלהם, ואילו הציונים המשיכו לפתח את הספריה שלהם כמרכז תרבותי של יהודי העיר.

הרעב לפעילות תרבותית לא יכול לבוא על סיפוקו בספריה בלבד, ותהא חשיבותה כאשר תהיה. הנוער שלא היה עוד קשור לספסל בית־המדרש הרגיש צורך בחוויה אמנותית, שבה יוכל למלא את זמנו החופשי מעבודה בשעות הערב. בעיר כולה לא היה קיים עדיין אף ראינוע אחד, שהיה עוד בחיתוליו בימים ההם ומאז פרוץ המלחמה נפסקו לחלוטין ביקורי להקות האמנים, שהיו רגילים להגיע מוורשה לעיירות הקטנות ולהציג בה מחזות מאת גולדפאדן, גורדין ועוד. אז נוצר „החוג הדרמטי", שנוהל על ידי וולוויל אייזנברג, אשר שמו יצא לתהילה גם בסביבה הקרובה לעיר. הצגות „החוג הדרמטי" הכניסו חיים לעיר ורבים הם מאנשי העיר המזכירים עוד היום לטובה את התפקיד החשוב שמילא „החוג הדרמטי" בחיי יהודי העיר, שלא היו קלים כלל בשנות המצוקה של המלחמה.

ההתעוררות שחלה אצל יהודי אוסטרובצה התחילה להשפיע גם בשטח החינוך, שהתנהל עד אז כפי שהיה נהוג אצל יהודים במשך מאות שנים: ילד התחיל לימודיו ב„חדר", ואח"כ עבר לבית־מדרש. אף פעם לא התעוררה השאלה: מי ראוי להיות מחנך של תינוקות של בית־רבן? מי שידע פירוש המלים בתורה ופירוש רש"י מותר היה לו לאסוף ילדים ולפתוח לו „חדר" למתחילים. אך עתה חל מיפנה גדול בשטח זה, והתארגנות המפלגות ברחוב היהודי הביאה בכנפיה בתי־ספר חדישים, שבהם הרביצו מורים מוסמכים תורה בשיטות הוראה חדשות. בית־הספר המודרני הראשון באוסטריבצה היה „תרבות", שנוסד על־ידי אברהם מלאך, א. י. מינצברג, שמחה מינצברג, יחיאל ואליעזר לוי, הלל ברפמן, לייזר סאטינוביץ ומאיר בלנקמן. במוסד למדו 120 ילדים ובראשו עמד המנהל א. קסטנברג, כשרעייתי מסייעת בידו. אחרי זה נפתח גם בית־ספר מזרחי על ידי העסקן משה לדרמן, שבו למדו כמה מאות תלמידים תחת הנהלת א. וינר. בית־הספר המודרני השלישי שנפתח היה ה„פאלקס־שולע" של פועלי ציון, שבו למדו 150 ילד. יש לציין שגם „תלמוד־התורה" שהיה במרכז העיר שינה את אורח לימודיו והתחיל להקנות לתלמידיו, שהיו לבושים במדים מיוחדים, גם לימודי חול.

התעוררות רבה קמה באוסטרובצה שעה שהגיעה בנובמבר 1917, מעבר לקווי האויב, הידיעה על „הצהרת בלפור", שפורסמה על ידי ממשלת בריטניה. נמצאו יהודים שחשבו לחסל את עסקיהם ולעלות לישראל, אך היו גם כאלה שנלחמו נגד הציונים ונגד „האשליה המסוכנת" של יסוד מדינה יהודית בארץ־ישראל. ההתנגדות לציונות באה משני הקצוות של הציבור היהודי: החסידים טענו שהגאולה תבוא רק על־ידי ביאת המשיח, ואילו ה„בונדאים" ראו את הגאולה במהפכה הסוציאלית, שתשנה את סדרי העולם ותביא גאולה לכל המעמדות והעמים הנדכאים, ובתוכם גם לעם היהודי...

באחד מימי נובמבר של שנת 1918 הורגשה באוס־טרובצה מתיחות בלתי רגילה. נפוצו שמועות שהצבא האוסטרי מתכונן לעזוב והפולנים רוצים לפרק מהם את נשקם. היהודים בעיר נסתגרו בבתיהם מפחד מפני ההפקרות המתגלית בזמנים של חילופי שלטון. הפולנים אירגנו משמר אזרחי כדי לשמור על הסדר בשעת חילופי המשמרות. אך המאורע ההיסטורי הכביר של העם הפולני, החזרת עצמאותה שנלקחה ממנה לפני מאה שנה ויותר, לא עבר ללא פרעות ביהודים. במשך החדשים נובמבר 1918 —

ינואר 1919 היו התקפות על יהודים מצד לגיונרים פולנים מעשים של יום־יום. יום 11 בנובמבר 1918, שבו הוכרז באמצעות צלילי פעמוני כנסיות בעולם כולו על שביתת נשק, אחרי מלחמת־דמים שנמשכה למעלה מ־4 שנים, שימש פתיחה של תקופת־אימים ליהודי פולין. הלגיונרים הפולנים שכורי־הנצחון מצאו להם שעשוע אהוב: גזיזת זקנים ופיאות של יהודים שנקרו להם ברחובות העיר והשלכת יהודים מן הרכבת בשעת מהלכה המהיר.

כך חגגה פולין את עצמאותה ובתולדות יהודי פולין נפתח פרק חדש, פרק של מאבקים על זכויות אנוש רגילות, עד שהקיץ הקץ על יהדות פולין כולה בשואה שלא היתה כמותה מאז חיי אדם עלי אדמות.

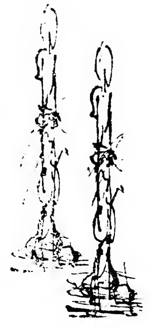

א קליין דארף איז מיט 400 יאר צוריק דער־
קלערט געווארן אלס שטאט מיטן נאמען
אסטראווצע. מיט דער צייט איז דארט אויס־
געוואקסן א לעבהאפטער ישוב פון 17,000
יידן, וועלכע זיינען גרויזאם פארניכטעט געווארן.

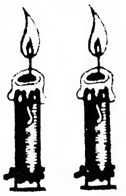

מ. ש. גשורי

אויף די טייכן פון אסטראווצע

מיר האבן יידישע היסטארישע באווייזן וועגן דער אנטשטייאונג פון אסטראווצע. דאר עקזיסטירט א געוויסע דאטע. די געשיכטע דערציילט, אז אין יאר 1524 האט דער קעניג זיגמונט דער ערשטער דערלויבט דעם גרויזאמען קאספער מאטשעיאווסקי גרינדן א שטאט אויפן שטח פון דארף אסטראוו אין ראדאמער קרייז. די שטאט איז אלזא אנטשטאנען נישט אויף רעגירונגס־באדן, נאר אויף א פריוואטן באדן, וועלכער איז געווען דאס אייגנטום פון שליאכטשיץ מאטשעיאווסקי, וועמענס פאמיליע־מיט־גלידער האבן פארנומען הויכע פאסטנס אין דער רעגירונג. דער קעניג האט זיך שטארק פאראינטערעסירט מיט דער נייער שטאט און האט איר פארגעלייגט זיין הילף, כדי צוצואיילן איר שנעלע אנטוויקלונג. צו דעם צוועק האט ער די אלטע און נייע קאלאניסטן באפרייט אויף 20 יאר פון רעגירונגס־שטייער, פארזיכערונגס־שטייער, צאל א.א.וו., כדי די נייע שטאט זאל דינען ווי א צוציאונגס־ארט פאר נייע קאלאניסטן. אויף וויפל דעם קעניג האט זיך דאס איינגעגעבן, איז נישט באוווסט פון דער דערלויבעניש, פונעם קעניג דערוויסן מיר זיך, אז די דאזיקע נייע שטאט מיטן נאמען אסטראווצע, האט פריער געטראגען דעם נאמען אסטראוו. ווארשיינלעך, אז די ענדערונג פונעם נאמען אסטראוו אויף אסטראווצע איז געמאכט געווארן מיטן ציל אונטערצושיידן די נייע שטאט פון די אנדערע באזעצטע פינקטן און דערפער אין דער ארומיקער געגענט, וועלכע האבן אויך געטראגן דעם נאמען אסטראוו. די נייע שטאט אסטראווצע איז געווען אונטערגעארדנט דעם וואיעוואדע אין צוזמיר (סאנדאמיעזש) ביז דער צעטיילונג פון פוילן צווישן אירע דריי שכנים.

וועגן דארף אסטראוו, וואס האט עקזיסטירט נאך פאר אסטראווצע, האבן מיר נישט קיין גענויע ידיעות, אויסער איין ידיעה אין רעגיסטער־בוך פון יאר 1578 אין וועלכן עס ווערט דערמאנט, אז דאס דארף אסטראוו האט זיך געפונען אין דער פאראפיע שעווגע און איז געווען דאס אייגנטום פון א געוויסן פיאטר זאבאראווסקי. צו דער שעווגער פאראפיע זיינען אויך צו יענער צייט געווען צוגעטיילט די ארומיקע ישובים טשענסטאטשיץ און דענקוו, וועלכע געפינען זיך היינט צו טאג נישט ווייט פונעם דארף אסטרוועק. לויט דער דאזיקער ידיעה, איז מעגלעך, אז די שטאט אסטראווצע איז אנטשטאנען שפעטער.

די כראניק גיט אונדז אויך איבער א צווייטע ידיעה וועגן דער אנטשטייאונג פון דער נייער אסטראווצע, אז אין יאר 1614 האט דער שעף פון דער שטאט, פרינץ יאנוש אסטראווסקי, אויפגעבויט די פאראפישע קירכע

פון שטיינער און נישט פון האָלץ. דער גרויסער שיינער קאָשטשאָל (די תיפלה — ווי יידן האָבן עס גערופן) איז געשטאַנען אויף אַ בערגל און אָנגעזען זיך פונדערווייטנס. ווייל דער פּרינץ האָט נישט געקאַרגט קיין געלט אויף רעליגיעזע צוועקן און האָט זיך באַמיט אויפצושטעלן אַ הערלעכן בנין.

זינט איר אַנטשטייאונג איז די שטאָט אָסטראָווצע געווען דאָס אייגענטום פון די שלאַכטשיצעס, וועלכע האָבן גערן געזען דעם יידישן ישוב אין זייער שטאָט, וואַרשיינלעך צוליב דעם עקאָנאָמישן נוצן, וועלכן די יידן האָבן געברענגט דער מדינה, אָדער אפשר גאָר צוליב זייער לעבנס־שטייגער, מנהגים און זייער יידיש, וואָס האָט געקלונגען ענלעך צו דייטש. די דאָזיקע הערן האָבן זיך אָפט געביטן. אָסטראָווצע איז נישט געווען זייער איינציקער באַזיץ, נאָר זיי האָבן אויך פאַרמאָגט גיטער אין דער אַרומיקער געגנט און געהאַלטן אין איין פאַרשאַפן זיך נייע, כדי אַזויאַרום צו פאַרגרעסרן זייער איינפלוס אין פוילישן סיים און אין דער מדינה.

ביים שילדערן דעם יידישן ישוב אין אַסטראָווצע, מוז מען אויך וויסן, ווער זיינען געווען אירע באַלעבאַטים און וואָסערע זיינען געווען זייערע באַציאונגען צו זייערע יידישע שכנים.

די באַלעבאַטים פון דער שטאָט אָסטראָווצע און פון די פיל גיטער אין דער אַרומיקער געגנט זיינען געווען די פאַמיליעס: אָסטראָגסקי, סאַנגושקאָוו, לובאָמירסקי, ווישניוווצקי, דאָמבראָווסקי, טשאַרטאָריסקי. שפּעטער איז אָסטראָווצע מיט אַלע אירע גיטער אַריבער אין באַזיץ פון דער פּוילישער באַנק, וועלכע האָט זיך באַמיט צואַנטוויקלען די אייזן־אינדוסטריע אויפן אָרט. אין אַ צייט אַרום האָט די אַלע גיטער אָפּגעקויפט דער באַראָן פרענקעל און צום סוף די אַריסטאָקראַטן־משפחה ווּיעלאָפּאָלסקי, וועגן וועלכער עס וועט אונדז נאָך אויסקומען שפּעטער צו רעדן.

מיר האָבן נישט קיין ידיעות וועגן די פאַמיליאַרע אָדער עקאָנאָמישע באַציאונגען צווישן דעם גרינדער פון דער שטאָט אָסטראָווצע מאַטשעיאָווסקי און דעם פּרינץ יאַנוש אָסטראָגסקי, דער באַלעבאָס פון דער שטאָט, וועלכער האָט אין יאָר 1614 אויפגעשטעלט דעם קאָשטשאָל. מען ווייסט בלויז, אַז די פאַמיליע אָסטראָגסקי שטאַמט אָפּ דירעקט פון ראָמאַן משטשיסלאַוו, דעם פּרינץ פון וואָלין, וועלכער האָט נאָך אין דער תקופה פון לעשעקן באַקומען די שליטה איבער האַליטש און אין יאָר 1205 געפאַלן אין קאַמף ביי זאַוויכאָסט. זיין אייניקל דאַניעל איז געווען דער ערשטער פּרינץ אין אָסטראָג, דובנאָ און זאַסלאַוו אין דער תקופה פון גרויסן קאַזשימיעזש, און זיין אייניקל דאניעל פידאַר איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן רופן מיטן פאַמיליע־נאָמען אָסטראָגסקי. יאַנוש אָסטראָגסקי איז געווען אַ זון פון פּרינץ אָסטראָגסקי, וועלכער האָט געוווינט אין אָסטרוג (די שטאָט פון מהרש"א), און וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער גביר און גרויזאַמער הערשער, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַ מורא אפילו אויף זיינע אייגענע פאַמיליע־מיטגלידער און איז געשטאָרבן אין עלטער פון 100 יאָר אין 1608. זיין זון יאַן, וועלכער האָט פאַרנומען הויכע פּאָסטנס אין דער מדינה, געווען קרייז קאָמענדאַנט אין וואָלין און סענאַטאָר, האָט לאַנג געלעבט, נאָר נישט געהאַט קיין זין, נאָר צוויי טעכטער. מיר ווייסן נאָר, אַז ער האָט אין אָסטראָווצע אויפגעשטעלט דעם קאָשטשאָל, אָבער אַז ער האָט געזאָלט מערער עפּעס אויפטאָן פאַר דער שטאָט אָסטראָווצע — איז נישט באַוווּסט. וועגן רייכטום פון דער פאַמיליע אָסטראָגסקי זיינען אַרומגעגאַנגען פאַרשידענע לעגענדעס. בלויז זיינע אומבאַוועגלעכע גיטער זיינען אָפּגעשאַצט געוואָרן אויף 200 מיליאָן זלאָטעס. אין זייערע גיטער האָבן זיך געפונען ביז 600 רוימיש־קאַטוילישע קירכעס און עס האָבן זיי באַדינט מער פון 2000 משרתים. די דאָזיקע פאַמיליע האָט זיך שפּעטער משדך געווען מיט דער אַדעליקער פאַמיליע סנגושקאָ, און נאָכן טויט פון יאַנוש אָסטראָגסקי, איז אָסטראָווצע אַריבער אין באַזיץ פון סאַנגושקאָ.

סאַנגושקאָ, פון אַן אַלטער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע, האָט באַקומען דאָס אייגנטום־רעכט אויף אָסטראָווצע צוליב זיין קרובהשאַפט מיט די פריערדיקע אייגענטימער. דער עלטסטער פון דער דאָזיקער פאַמיליע, יאַנוש, האָט זיך דערוואָרבן אַ גרויסן נאָמען אין דער געשיכטע פון די מלחמות צו יענער צייט. אויך ראָמאַן סאַנגושקאָ פאַרנעמט אַן אָנגעזען אָרט אין דער געשיכטע פון פּוילן. שמעון שמואל סאַנגושקאָ (אינטערעסאַנט, אַז צווישן די אַלטע אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס אין פּוילן זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געטראָגן תנ"כישע נעמען ווי ביי יידן) האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס קריגס־העלד אין דער מלחמה קעגן די שוועדן מיט כאָדאַקעוויטשעס אַרמיי און איז געוואָרן ביז גאָר באַרימט.

פון דער פאַמיליע סאַנגושקאָ איז אָסטראָווצע אַריבער אין באַזיץ פון דער פאַמיליע לובאָמירסקי, וועלכע איז געווען איינע פון די אָנגעזעענסטע פאַמיליעס אין פּוילן. דער נאָמען לובאָמירסקי ווערט דערמאָנט אין דער געשיכטע פון פּוילן אַלס איינער פון אירע גרעסטע בויער און עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט, וואָס פיל פון די דאָזיקע פאַמיליע־מיטגלידער האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף פאַרשידענע געביטן און דערוואָרבן זיך אַ גרויסן נאָמען. די לובאָמירסקיס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער גוטע מעשים לטובת די יידן, און מיר האָבן זיך נישט אָנגעשטויסן אויף פיינטלעכע־אַקטן מצד זיי, ווייל זיי האָבן, ווייזט

אויס, פאַרשטאַנען, אַז די יידן ברענגען אַ סך נוצן דער פוילישער מדינה. עס איז בײַט באַוווּסט ווילאַנג עס האָט אַנגעהאַלטן זייער אייגענטום־רעכט אויף אָסטראָווצע און וואָס זיי האָבן אויפגעטאָן פאַר דער דאָזיקער שטאָט.

און ווידער איז די שטאָט אַריבער פון די לובאָמירסקיס אין באַזיץ פון דער באַוווּסטער פאַמיליע ווישניאָוויצקי, וועלכע האָט ביזן כמעלניצקי־אויפשטאַנד פאַרמאָגט ריזיקע ערד־שטחים אין מזרח־אוקראַינע, זיך אויסגעצייכנט מיט יחוס און רייכטום און געווען שטאַרק אָנגעזען ביי די פוילישע מאַכטהאָבער. פון דער דאָזיקער פאַמיליע פאַרנעמט דאָס ערשטע אָרט: יערעמיאַש מיכאל (1612 — 1651), וועלכע האָט בעתן כמיעלניצקי־אופשטאַנד געשאַפן אַן אייגענע אַרמיי און דערפאָלגרייך אַרויסגעטרעטן קעגן די אויפשטענדלער און אָנגעוואָרפן אַ מורא אויף אַלע פוילנס פיינט. ער איז געווען איינער פון די חסידי אומות העולם און ענערגיש אַרויסגעטרעטן אין פאַרטיידיקונג פון די יידן קעגן די אָנפאַלן אויף זיי מצד די קאָזאַקן, וועלכע עס איז אים געלונגען צו פאַרטרייבן און אַזוי אַרום צוריקגעשטעלט דעם שלום אין פוילן. אַלס אויסצייכנונג פאַר זיין אָפּראַטעווען פוילן פון קאָזאַקישן איבערפאַל, איז זיין זון מיכאל קוריבאַט טאָמאַש (1638—1673) באַשטימט געוואָרן אַלס קעניג פון פוילן (די יידן אין פוילן האָבן תמיד מיט דאַנקבאַרקייט דערמאָנט זיין נאָמען — זייער רעטער בעת די קאָזאַקישע פאָגראָמען). די איבערגעגעבנקייט צו די יידן מצד דער דאָזיקער אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע איז פאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ טראַדיציע. און ס׳איז קיין צווייפל נישט, אַז די דאָזיקע פאָזיטיווע באַציאונג זייערע צו די יידן אין פוילן בכלל איז אויך געקומען צום אויסדרוק אין באַצוג צו די יידן פון דער שטאָט אָסטראָווצע.

פון די ווישניאָוויצקעס איז אָסטראָווצע אַריבער צו דער פאַמיליע דאָמבראָווסקי, און פון די דאָמבראָווסקיס — צו דער באַרימטער פאַמיליע טשאַרטאָריסקי, וועלכע האָט געשפילט אַן אָנגעזעענע ראָל אין פוילן אין 18־טן יאָרהונדערט. אַדאַם טשאַרטאָריסקי איז געווען באַוווּסט אַלס הייסער אָנהענגער פון קאָזשעניצער מגיד רבי ישראל ז״ל. אין אָסטראָווצע האָבן די מיטגלידער פון דער דאָזיקער פאַמיליע געפונען אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיט זייערע יידישע שכנים.

און צום סוף — די באַרימטע פאַמיליע ווישלאָפּאָלסקי, וועלכע האָט געטראָגן דעם עמבלעם „סטאַריקאָן“ (שני לוחות הברית) און פון 17־טן יאָרהונדערט איז זי פאַרעכנט געוואָרן צווישן די סענאַטאָרן פון קראָקע. זייערע אורעלטערן זענען געווען באַקאַנט צווישן די איינוווינער פון קראָקע אונטערן נאָמען „בוכנער“ אין דער תקופה פון קעניג לודוויק צום סוף פון 14־טן יאָרהונדערט.

פון דער דאָזיקער פאַמיליע האָט אויך געשטאַמט דער גראַף אַלעקסאַנדער ווישלאָפּאָלסקי (1803—1877) — אַ פוילישער פּאָליטיקער, וועלכער איז אין יאָר 1827 נאָמינירט געוואָרן אַלס מיטגליד פון דער געזעצגעבערישער קאָמיסיע פון קאָנגרעס־פוילן און ער האָט פאָרגעלייגט דער צאַרישער מאַכט אויסצובררייטערן די רעכט פון די יידן. פון דער דאָזיקער פאַמיליע האָט אויך אָפּגעשטאַמט מאַריאַ יאָהאַנאַ ווישלאָפּאָלסקאַ (געב. 1884), פון די ערשטע פוילישע שרייבער, וועלכע האָבן געשטיצט דעם ציוניזם, ווייל זי האָט נישט געזען אין דער אַסימילאַציע קיין לייזונג פאַר דער יידן־פראַגע. זי האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ בוך אונטערן נאָמען: „פעלקער־פאַרברידערונג“. דער גראַף ווישלאָפּאָלסקי, דער הערשער פון דער שטאָט אָסטראָווצע, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פאָטערלעכער באַציאונג צו די יידן אין שטאָט. דאָס איז נישט געווען קיין צופאַל, ווייל ער האָט דאָס איבערגענומען בירושה פון זיינע עלטערן וועלכע האָבן במשך פון דורות אָנגעהאַלטן ענגע פאַרבינדונגען מיט די יידן. די פריינטשאַפט צו יידן איז ביי דער דאָזיקער פאַמיליע שוין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טראַדיציע. זיי האָבן גערנוויליק איבערגעגעבן די יידן אין אַרענדע וועלדער, קרעטשמעס, מילן און אַנדערע גיטער. די יידן פון אָסטראָווצע פון עלטערן דור געדענקען נאָך ר׳ מאיר היינעס, וועלכער האָט געהאַלטן אין פאַכט אַ וואַלד אין דער נאָענטער געגנט, ר׳ שמואל דענקאָווער וועלכער האָט איבערגענומען אין פאַכט פון ווישלאָפּאָלסקין די גרויסע וואַסער־מיל אין דענקאָוו, און נעמען פון אַ סך אַנדערע יידן, וועלכע האָבן געצויגן זייער חיינה פון זייער אַרענדע ביים דאָזיקן שליאַכטשיץ.

די שטאָט אָסטראָווצע איז געלעגן אויף אַ הויכקייט, איינגעטונקען אין גרינס, אַרומגערינגעלט מיט פעלדער, וועלדער, טייכן און טייכלעך. פון רעכטס האָט געפלאָסן דאָס וואַסער פון שמאָלן טייך „קאַמיענגאַ“ (די יידן האָבן עס גערופן „קאַמיך“), וועלכער איז געווען קענטיק אין שטאָט. דער טייך הויבט זיך אָן ביי אָדראָ־וואָנש צווישן די שטעט קאָנסק און שידלאָווצע און פון דער שטאָט וואָנכאָצק און ווייטער פליסט ער דורך אַ שיינעם און פרוכטבאַרן טאָל, ביז ער פאַלט אַריין אין דער ווייסל נישט ווייט פון וואָלאַ פאַוולאָווסקאַ. פון דרום־מזרח־זייט דערגרייכט דער טייך ביז טשמיעלוו, דרייט זיך אויס אין צפון־זייט און דורך באַלטוו פליסט ער ווידער אין דער ריכטונג פון צפון־מזרח. דער טייך שניידט דורך דעם וועג דורך וועלדער און פעלדער. אין טייך קאַמיענגאַ פאַלן אַריין די טייכלעך לאָנטשנאַ און קאַטשקאַ, ביידע פון רעכטן ים־ברעג. נישט ווייט פונעם ים־בריג געפינען זיך די גרויסע אויוונס פון די אייזן־און מעטאַל־גיסערייען

אין מראָטשקאָוו, סטאַראַכאָוויץ, בזשעזשין, מאַרטשינקאָוו, וואָנכאָצק און מיכאַלאָוו.

פון רעכטס איז, אלזאָ, געפלאָסן דער טייך „קאַמין״. וועלכער איז פאַרצייכנט אין אַלע טראַדיציאָנעלע יידישע דאָקומענטן, ווי כתובות, גיטין א.א. פון לינקס האָט געפלאָסן דער ברייטער טייך „לאַס״, וואָס פון זיינעביידע זייטן זיינען די ברעגעס געווען באַדעקט מיט הויכע טאָפּאָלן אין געדיכטע קוסטעס, און די שטאָט־איינוואוינער פלעגן זיך דאָרט גערן באָדן אין די זומער־חדשים.

אָסטראָווצע איז געווען אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטן מיט דערפער און שטעטלעך. איבערן טייך האָט געפירט אַ לאַנגע בריק צו דער באַן־סטאַציע און קיין קלימקעוויטש מיט איר גרויסער פאַבריק און טויזנטער אַרבעטער. פון דער צווייטער זייט, אויף יענער זייט בריק, האָט זיך אָנגעהויבן דער שאָסיי, וועלכער האָט געפירט קיין אַפּט (אָפּאַטאָוו) און צויזמיר (סאַנדאָמיעזש). דער שאָסיי האָט זיך געענדיקט ביי זאַוויכאָסט און צויזמיר, ביים ברעג פון דער ווייסל, וועלכע איז צו יענער צייט געווען דער גרענעץ־טייך צווישן רוסישן פוילן און דער עסטרייכישער גאַליציע.

אָסטראָווצע — אַן עיר ואם בישראל

די געשיכטע פון פוילישן יידנטום פלעגט פאַרצייכנט ווערן אין די פנקסים פון די קהילות, זי איז געווען אויסגעקריצט אויף די מצבות פון די אַלטע בתי־עלמין, אויף די ווענט פון די שולן און אויף די רעשטלעך פון אַלטערטימלעכקייטן. אויך די אָסטראָווצער קהילה האָט פאַרמאָגט פנקסים, וועלכע האָבן אין זיך אַנטהאַלטן וויכטיקע פרטים וועגן יידישן לעבן אין דער דאָזיקער קהילה. די דאָזיקע קהילה־פנקסים זענען,ליידער, מיט דער צייט פאַרלוירן געגאַנגען. די לעבנס־באַדינגונגען אין די תפוצות האָבן נישט געגעבן קיין מעגלעכקייט צו זאָרגן פאַר געהעריקע אַרכיוון, אין וועלכע עס זאָלן אָפּגעהיטן ווערן די דאָקומענטן, וואָס זאָלן שפּעטער דינען אַלס מאַטעריאַל פאַר פאָרשער און היסטאָריקער, און דאָס וואָס ס׳איז יאָ איבערגעבליבן, איז ליידער פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע.

מוזן מיר זיך דעריבער באַנוצן מיט די ווייניקע איבערגעבליבענע רעשטלעך פון צווייטן מקור, פון איין פנקס, וואָס איז געווען אין דער אַמאָליקער אָסטראָווצער קהילה, און די פערזאָנען, וואָס האָבן אים געזען און געלייענט, געדענקען פיל וויכטיקע פרטים וועגן די אַמאָליקע אינסטיטוציעס פון דער דאָזיקער קהילה.

די ערשטע דאַטע, וועגן וועלכער מיר ווייסן עפּעס, איז דאָס יאָר תע״ד (1713). לויט אַ ידיעה פון פנקס־אָסטראָווצע, פון וועלכן מען האָט באַוויזן עפּעס צו פאַרצייכענען, דערוויסן מיר זיך, אַז אין יאָר תע״ד איז אָסטראָווצע ווידער אָפּגעבויט געוואָרן נאָך אַ גרויסער שריפה, וועלכע איז אויסגעבראָכן אין שטאָט און פון אַלע הייזער איז מער נישט איבערגעבליבן, ווי דאָס בית־המדרש און די אַלטע שול. די קליינע צאָל יידן, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין שטאָט, האָבן אָפּגעקויפט ביים גראַף וויעלאָפּאָלסקי דעם נידעריקסטן טייל פון דער שטאָט און דאָרט אויפגעשטעלט אַ מקווה. די הילצערנע שול איז ווידער אָפּגעבויט געוואָרן ביי דער מיטהילף פון געוויסע צוויי יידן — ר׳ הערצקע און ר׳ שמעון בן אהרן דאַפּט — און דעם שניצער ר׳ יחזקאל פון ראַקאָוו, וועלכער האָט אויך געמאַכט דעם ארון־קודש. האָבן מיר דעריבער אַן אויטענטישע ידיעה וועגן דער ווידער אויפריכטונג פון דעם הילצערנעם בית־הכנסת.

פון יאָר 1524 ביזן יאָר 1713 — קנאַפּע 200 יאָר — טרעפן מיר אָן אַ ליידיק בלאַט אין דער געשיכטע פון יידישן אָסטראָווצע. מ׳ר ווייסן די דאַטע, ווען מען האָט אָפּגעבויט די שול נאָך דער גרויסער שריפה, מיר פאַרמאָגן אָבער נישט קיין שום ידיעות אין וועלכן יאָר מען האָט אין אָסטראָווצע אויפגעבויט די ערשטע שול, ווען עס איז אַנטשטאַנען די קהילה און ווען עס האָבן זיך באַזעצט די ערשטע יידן אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט און ווי האָבן זיי געהייסן. גאַנץ מעגלעך, אַז יידן האָבן נאָך געוווינט אין דאָרף אָסטראָוו, אײדער ס׳איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט, ווי אויך אין די אַרומיקע דערפער. עס איז אָן שום צווייפל, אַז אַגעוויסע צאָל יידן האָבן זיך געפונען אין אָסטראָווצע נאָך איידער זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ זעלבשטענדיקער קהילה, ווי דאָס איז געווען דער פאַל מיט אַ סך יידישע קהילות אין פוילן. אַן אָסטראָווצער ייד, וועלכער געפינט זיך היינט אין תל־אביב, האָט אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז אין אַלטע ספרים ווערט דערמאָנט „אָסטראָווצע נישט ווייט פון דענקווו״. דאָס איז דענקווו, וועלכע איז אָפּיצ״על געוואָרן אַ שטאָט אין יאָר 1564, ד. ה. 40 יאָר נאָך דער אַנטשטייאונג פון אָסטראָווצע. מען קאָן דעריבער אָננעמען, אַז אין דער ערשטער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט איז נאָך נישט געווען קיין יידישע קהילה אין שטאָט, בעת דאָרט זיינען שוין געווען יידן, וועלכע האָבן אָנגעהאַלטן רעליגיעזע פאַרבינדונגען מיט די יידן פון דענקווו און פון אַנדערע אַרומיקע ישובים. אין דענקווו איז שוין צו יענער צייט געווען אַ גרעסערע צאָל יידן און גאַנץ מעגלעך, אַז ס׳איז שוין דאָרט אויך געווען אַ קליינע יידישע קהילה, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט די יידן פון די נאָענטע דערפער.

וועגן דעם אויפקום פון דער ערשטער שול אין

אָסטראָווצע זענען פאַראַן פאַרשידענע מיינונגען. טייל מיינען, אַז די שול איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט אַ 400 יאָר צוריק. אַנדערע ווידער זענען מערער פאָרזיכטיק און האַלטן, אַז די שול איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט אַן ערך 300 יאָר צוריק. לויט דער ערשטער מיינונג איז די שול אויפגעשטעלט געוואָרן בערך אין יאָר 1560, ד.ה. 36 יאָר נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער שטאָט. לויט דער צווייטער מיינונג איז דאָס פאָרגעקומען בערך אין יאָר 1660. וואַרשיינלעך איז די שול טאַקע אויפגעשטעלט געוואָרן פאַר 350 יאָר צוריק, ד.ה. אין יאָר 1610. די ערשטע אַריינגעוואַנדערטע יידן אין אָסטראָווצע זיינען נישט געווען קיין רייכע און זיינען נישט געווען אימשטאַנד אויפצושטעלן אַ געמויערטע שול. האָבן זיי זיך געמוזט באַגנוגענען מיט אַ הילצערנעם בנין, וועלכער איז, ווי זיך ווייזט אויס, שטאַרק באַשעדיקט געוואָרן בעת די גרויסע שריפה.

די שול אין דער יינגער אָסטראָווצע, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר שיינקייט און אַרכיטעקטור, איז, ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, געווען דער צענטער פון יידישן געזעלשאַפטלעכן און גייסטיקן לעבן. די שול האָט געדינט נישט נאָר אַלס בית־תפילה, נאָר אויך אַלס אָרט, ווו יידן האָבן געלערנט תורה, געהאַלטן דרשות און איינגעאָרדנט די עפנטלעכע אסיפות, אויף וועלכע עס זיינען באַהאַנדלט געוואָרן די וויכטיקסטע פראַגן פון דער קהילה. אין יענער צייט האָבן זיך די יידן באַמיט צו בויען זייערע שולן אויף הויכע ערטער, מיט אַ סך פענצטער און פלעגן זיי באַפוצן און באַשיינען אויף אַ קינסטלערישן אופן. און גאָר באַזונדערס די וואַנט, וואָס שטייט מיטן פנים צום בית־המקדש און ירושלים, ווו עס האָט זיך אויך געפונען דער ארון־הקודש מיט די ספרי תורה. אַלטע לייט פון אָסטראָווצע ווייסן צו דערציילן, אַז דער מאָלער, וועלכער האָט געמאָלן דעם סופיט פון דער שול, איז בעת דער אַרבעט אַראָפגעפאַלן פון לייטער און אויפן אָרט דערהרגעט געוואָרן. זיין טויט האָט גורם געווען גרויס צער און איינגעהילט אין טיפן טרויער אַלע יידן פון אָסטראָווצע און פון דער אַרומיקער געגנט. דער באַלקאָן איז שוין אַזוי פאַרבליבן נישט פאַרענדיקט. אַרום דעם טויט פונעם דאָזיקן מיסטעריעזן מאָלער האָבן זיך במשך פון דורות געוועבט פאַרשידענע לעגענדעס.

די ערשטע שול איז געווען דער „פיאָנער" פון אַלע אינסטיטוציעס פון דער נייער קהילה אין אָסטראָווצע און האָט אין זיך איינגעזאַפּט פיל „געשיכטע": צווישן אירע ווענט זיינען פאָרגעקומען פיל געשעענישן און זיי זיינען געווען עדות פון פרייד און צער, וואָס עס האָט דורכגעמאַכט דער יידישער ישוב אין דער דאָזיקער שטאָט במשך פון דורות. די שול איז אויך געווען אָפגעטיילט מיט אַ מויער פון עזרת־נשים.

אויסער דער אַלטער שול, איז נישט פאַרבליבן קיין שום זכר און פאַרבינדונג מיט די פריערדיקע דורות פון יידישן ישוב אין דער דאָזיקער שטאָט, גלייך ווי ס'וואָלט דאָרט קיינמאָל קיין יידיש לעבן נישט עקזיסטירט. לויט דער לעגענדע, האָבן די דאָזיקע דורות נישט קיין מנוחה און רו אין זייערע קברים און זיי זוכן אַ תיקון פאַר זייערע בלאָנדזשענדיקע נשמות — אין דער איבערגעבלי־בענער אַלטער אָסטראָווצער שול. זיינען טאַקע אין דער יידישער אָסטראָווצע אַרומגעגאַנגען אַ סך לעגענדעס וועגן די דאָזיקע „שוכני עפר", וועלכע פאַרזאַמלען זיך יעדע נאַכט נאָך חצות אין דער אַלטער שול.

יעדן אויפדערנאַכט, נאָך חצות, — דערציילט די לעגענדע — פלעגן די יידישע מתים אַרויסגיין פון זייערע קברים אויפן אָסטראָווצער בית־עלמין, און זיך פאַרזאַמלען אין דער ליידיקער און פאַרשלאָסענער שול און דאָרט אָפּריכטן זייערע תפילות. זיי פלעגן אַרויסנעמען אַ ספר תורה, געליינט מיט גרויס באַגייסטערונג און איינגע־אָרדנט אזכרות נאָך די פאַרגעסענע נשמות פון די אַמאָליקע דורות — וועלכע קיינער פון צווישן די לעבעדיקע וועט מער נישט דערמאַנען און נישט מזכיר זיין. אָסטראָווצער יידן האָבן געוווּסט צו דערציילן, אַז פון דער פאַרשלאָסענער אַלטער שול פלעגט זיך יעדע נאַכט הערן אַ שרעקלעך געוויין און געיאָמער, און קיינער האָט נישט געוואַגט אין די דאָזיקע נאַכט־שעהן אַדורכצוגיין נאָענט פון דער שול...

דערציילט מען אַז דער אָסטראָווצער קברן, וועלכער האָט זיך נישט געהאַלטן פאַר קיין פחדן, איז אַמאָל ביינאַכט אַדורכגעגאַנגען נאָענט פון דער שול. פּלוצלונג האָט ער געהערט אַ דייטלעכן „יעמוד", דאָס האָבן אים די מתים אין שול אויפגערופן צו דער תורה. דער קברן איז געוואָרן ווי אויפגעציטערט און פאַרגליווערט, און נאָך איידער ער האָט באַוויזן אויסצושרייען „שמע ישראל" איז ער שוין געשטאַנען אינעווייניק אין שול אויפן בעלעמער פאַר אַן אָפענער ספר־תורה און אַרום און אַרום — מתים, איינגע־הילטע אין טליתים און תכריכים. און אַז דער שמש האָט צומאָרגנס אינדערפרי אויפגעשלאָסן די שול — האָט ער געטראָפן דעם קברן ליגן אַ טויטן אויף די שטיגן פון בעלעמער...

וועגן דער אַלטער אָסטראָווצער שול קאָן מען נאָך צוגעבן, אַז ביים אַריינגאַנג, ווי אויך ביים אַריינגאַנג אויפן בית־עלמין, איז געווען איינגעריכטעט אַן אייזערנער רינג, אַ „קונע", מיט וועלכער מען פלעגט אַרומנעמען דעם האַלדז און די הענט פון פאַרברעכער, און יעדער דורכגייער האָט געהאַט דאָס רעכט אים אָנשפייען אין פנים. מיטן דאָזיקן מיטל האָט זיך די קהילה באַנוצט קעגן די יידן, וואָס האָבן זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט אויפן רעליגיעזן, מאָראַלישן אָדער געזעלשאַפטלעכן געביט. אין פיל פאַלן

זיינען אויך אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די ווידער שפּעניקע גרויסע געלט־שטראָפן. די גרעסטע שטראָף איז געווען דער חרם, וועלכן די קהילה פלעגט אָנווענדן קעגן געלט־פעלשער, באַנקראָטניקעס און מאָראַליש־פאַרדאָרבענע עלעמענטן.

די צווייטע זאַך, וואָס די קהילה האָט דורגעפירט, איז: דאָס שאַפן אַ בית־עלמין. ווי עס דערציילן די אַלטע לייט פון אָסטראָווצע, האָט זיך געפונען אַן אַלטער יידישער בית־עלמין אויפן וועג קיין באַלטאָוו. דעם באָדן פאַרן בית־עלמין האָט די קהילה באַקומען פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און ער איז אין אָנהויב געווען אַרומגעצוימט מיט אַ הילצערנעם פלויט. אַזוי דערציילט מען אויך, אַז יעדן תשעה־באב פלעגט דער אָסטראָווצער ייד אברהמעלע פישל פלטיאלס אהינגיין אויף יענעם בית־עלמין און פאַרגיסן טרערן אויף חורבן ירושלים. אויפן דאָזיקן בית־עלמין האָבן זיך געפונען אַ סך אַלטע מצבות, אויף וועלכע די אויפגעקריצטע אויפשריפטן זיינען מיט דער צייט אָפּגעריבן געוואָרן, אַזוי אַז עס איז שווער עפּעס צו דערגיין פון זיי. אַדאַנק אָבער דעם דאָזיקן אַלטן בית־עלמין, האָבן מיר זיך דערוווּסט אַ ביז גאָר וויכטיקן פּרט: ווער ס'איז געווען דער ערשטער רב פון דער אָסטראָווצער קהילה, וואָס אַחוץ זיין נאָמען און דאָס יאָר פון זיין פּטירה ווייסן מיר נישט קיין שום פּרטים וועגן זיין פּערזענלעכקייט.

אַן אויפשריפט אויף איינער פון די דאָזיקע אַלטע מצבות טראָגט דעם נאָמען פון ערשטן רב אין אָסטראָווצע. דאָס איז געווען ר' נפתלי בן ר' הערצקע, וועלכן די קהילה האָט באַשטימט אַלס רב, וואַרשיינלעך לויט די רעקאָמענדאַציעס פון די אָנגעזעענסטע רבנים צו יענער צייט אין פּוילן. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תצ"ד (1733). וויפל יאָרן ער האָט אַמטירט אַלס רב אין אָסטראָווצע און פון וואַנען איז ער געקומען אַהער און די נעמען פון די רבנים, ביי וועלכע ער האָט באַקומען סמיכה — דאָס בלייבט פאַר אונדז אַ סוד. פון דער דאָזיקער דאַטע דערוויסן מיר זיך אָבער, אַז די קהילה גופא האָט נאָך עקזיסטירט פריער, איידער זי האָט אויפגענומען אַ רב. מעגלעך, אַז צוליב עקאָנאָמישע סיבות האָט זיך אָסטראָווצע צו יענער צייט אַרויסגעהאָלפן מיט אַ רב פון איינער פון די נאָענסטע יידישע ישובים.

וואָס שייך דער מצבה פון רב אויפן אַלטן בית־עלמין, האָט מען געפונען אין שטאָט־פּנקס פאַרצייכנט, אַז זיין מצבה איז געשטאַנען אויסגעדרייט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג פון אַלע אַנדערע מצבות און ס'איז זי געווען לייכט צו דערקענען. במשך פון דער צייט איז די מצבה איינגעזונקען אין דער ערד. אין יאָר 1926 האָט דער וועד הקהילה אויפגעפרישט די דאָזיקע מצבה.

די דאָזיקע לעגענדע ווערט אַביסל אַנדערש דערציילט אין אַ חסידישן ספר. אויך דער נאָמען איז געענדערט. דאָרט ווערט דערמאָנט „הרב מאיר ר' הערצקעס מאָס־ראָוועצע" (אַ זון פון באַרימטן רב ר' אריה ליבוש פון פּשיטיק), וועלכער איז געווען איינער פון די תלמידים פון חוזה פון לובלין און פון מגיד ר' יחיאל מיכל פון זלאָטשעוו און ער האָט זיך גערופן ר' הערצקעס אויפן נאָמען פון זיין שווער. אויף זיין מצבה אין אָסטראָווצע שטייט אויפגעשריבן, אַז קיינער זאָל נישט קומען צו קבורה אין די ד' אמות נאָענט צו זיין קבר, און ס'איז אָנגעצייכנט „ד' מצבות לד' רוחות".

אויפן אַלטן יידישן בית־עלמין אין אָסטראָווצע זיינען געקומען צו זייער אייביקער רו באַרימטע גאונים און צדיקים. די אָסטראָווצער יידן האָבן אָבער באַפאָרצוגט אין די ערשטע צייטן דעם אַלטן יידישן בית־עלמין אין דער נאָענטער שטאָט אַפּט, וועלכע האָט געשמ'ט מיט אירע רבנים און גאונים אין דער יידישער וועלט. במשך פון דער צייט האָט אויך אָסטראָווצע אַרויסגעגעבן פון זיך צדיקים, חסידים און גדולי התורה, האָבן באַרימט געמאַכט די שטאָט ביים פּוילישן יידנטום. ביים אַריינגאַנג אין אָסטראָווצער בית־עלמין געפינען זיך דריי אוהלים: פון אַלטן רבין פון שידלאָוו, פון הרבי פּסח פון ליפּסק און פון אַלטן רבין דעם שווער פון ר' גוטמאַן, ווי אויך דער נייער אוהל פון גרויסן צדיק הדור — רבי מאיר יחיאל הלוי האַלשטאָק ז"ל.

די יידישע קהילה אין אָסטראָווצע

אויסער די שוין דערמאָנטע פּרטים וועגן אויפבויען די ערשטע שול און דעם ערשטן יידישן בית־עלמין, פאַרמאָגן מיר נישט קיין שום ידיעות וועגן דער תקופה פון דער אַנטשטייאונג פון דער יידישער קהילה אין אָסטראָווצע. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז זי איז נישט געשאַפן געוואָרן באַלד ווי די יידן האָבן זיך באַזעצט אין שטאָט, נאָר ערשט שפּעטער, ווען די צאָל יידן אין שטאָט האָט זיך פאַרגרעסערט און מען האָט זיך שוין גענויטיקט אין אַ זעלבשטענדיקער יידישער קהילה. וואַרשיינלעך איז דאָס געווען אין דער צווייטער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט און די איניציאַטיוו איז געוויס געקומען מצד די פּוילישע מאַכט אָרגאַנען, וועלכע האָבן זיך גענויטיגט אין די יידישע קהילות, כדי מיט זייער הילף אויפצומאָנען די פאַרשידענע שטייערן פון די יידן. די נייע יידישע קהילה אין אָסטראָווצע האָט, אין דער ראַם פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, געהערט צו דער „מדינה קראָקע־סאַנדאָמיעזש" (קליינפּוילן), אין וועלכער עס זיינען געווען אָנגעשלאָסן די קהילות פון דער וואָיעוואָדזטווע קראָקע, סאַנדאָמיעזש, א טייל פון קויאַווי און לענטשיץ ווי אויך

אַ געוויסע צאָל קהילות פון וואָיעוואָדזטווע רייסן און בעלז. קראָקע און סאַנדאָמיעזש האָבן זיך גערעכנט פאַרן צענטער פון דער מדינה. אָבער שפּעטער האָט קראָקע פאַרלוירן די העגעמאָניע. באַלד ביי איר אַנטשטייאונג, איז די נייע קהילה אין אָסטראָווצע, ווי אַלע אַנדערע יידישע קהילות אין פוילן, איינגעשלאָסן געוואָרן אין אויטאָנאָמען יידן־פאַרבאַנד, וועלכער האָט עקזיסטירט און פאַרוואָרצלט זיך נאָך אין מיטלאַלטער אין דער פאָרם פון קהילות, האָט זיך פונאַנדערגעבליט אין 16־טן און אין 17־טן יאָרהונדערט און איז מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָנצענטרירטן אַפּאַראַט, אונטערן נאָמען „ועד ארבע ארצות", פון וועלכן די מאַכט־אָרגאַנען האָבן געהאַט זייער אַסאַך נוצן.

מיטן אַנטשטיין פון דער יידישער קהילה אין אָסטראָווצע, איז צוגעקומען אַ פונקט אויף דער מאַפּע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן. און מיטן גרינדן פון ועד ארבע ארצות, איז איר נאָמען דערשינען אויף דער ספּעציעלע מאַפּע, וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ היסטאָרישן דאָקומענט אין דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן, דאָס איז די „מאַפּע פון ועד ארבע ארצות", אין וועלכער עס זיינען איינגעשלאָסן די נעמען פון די יידישע הויפּט־קהילות. דאָס גרינטלעכע קעמערל פון דער יידישע אויטאָנאָמיע אין פוילן — די קהילה — האָט עקזיסטירט פון אָנהייב פון באַזעצן זיך פון די יידן אין פוילן. שוין אין דער ערשטער פּריווילעגיע, וועלכע איז זיי צוגעטיילט געוואָרן אין יאָר 1264 דורכן פּרינץ פון קאַליש, באָלעסלאַוו, האָבן די יידישע קהילות באַקומען ברייטע רעכט. דער קהילה איז דערלויבט געוואָרן צו שאַפן אירע לעבנסוויכטיקע אינסטיטוציעס, ווי: אַ שול, אַ בית־עלמין, שפּיטעלער חדרים, ישיבות און זי האָט געדאַרפט זאָרגן פאַר זייער אויסהאַלטונג. די קהילה האָט אָנגעפירט מיטן אינערלעכן לעבן פון די יידן. די וויכטיקסטע דערגרייכונג אָבער פון דער יידישער אויטאָנאָמיע אין פוילן איז געווען, וואָס זיי האָבן געהאַט פון אייגענע געריכטן און זיי זיינען נישט געווען אונטערגעאָרדנט דעם שטאָטישן געזעץ. די אויבדערמאָנטע פּריווילעגיע פון פּרינץ באָלעסלאַוו דעם חסיד און די שפּעטערדיקע פּריווילעגיעס פון קעניג קאַזשימיעזש דעם גרויסן האָבן פעסטגעשטעלט, אַז יידישע ציווילע אָדער קרימינעלע נישט־וויכטיקע ענינים קאָנען פאַרגעבראַכט ווערן פאַר אַ יידישן געריכט. די קרימינעלע משפּטים זיינען פאָרגעקומען אין די געריכטן פון וואָיעוואָדע אָדער פאַר זיין פאַרטרעטער דעם „יידן־ריכטער", אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט אַלס ראַטגעבער די „זקני היהודים". פאַקטיש האָבן יידן אויסגעמיטן צו ברענגען זייערע ענינים פאַר די גויישע געריכטן. „קיינמאָל — שרייבט נתן נטע האַנאָווער אין זיין ספר „יון המצולה" — איז אַ יידישער ענין נישט פאָרגעבראַכט געוואָרן נישט פאַר די ריכטער פון די פעלקער און נישט פאַר קיין שום מיניסטער און אַפילו נישט פאַרן קיסר יר"ה. און ווען אַ ייד וואָלט געגאַנגען זיך משפּטן אין די געריכטן פון די פעלקער, וואָלט מען אים באַשטראָפט מיט גרויסע חרפּות".

די נייע קהילה אין אָסטראָווצע, וועלכע איז אַנטשטאַנען נאָך איידער ס'איז געשאַפן געוואָרן דער ועד ארבע ארצות, איז אַזוי אַרום געווען די ערשטע יידישע אינסטיטוציע, וועלכע האָט פאַרמיטלט צווישן דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג און דער אַרומיקער געגנט און די שטאָטישע און מלוכישע מאַכט־אָרגאַנען. די קהילה האָט רעגולירט דאָס עקאָנאָמישע, געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע לעבן פון אירע מיטגלידער און זי האָט געהאַט פיל אויפגאַבן. בראָש פון דער קהילה זיינען געשטאַנען פּרנסים, וועלכע האָבן באַדאַרפט זאָרגן פאַרן בודזשעט פון דער קהילה און פירן אירע פינאַנסיעלע ענינים, רעפּרעזענטירן די קהילה פאַר די שטאָטישע און מלוכה'שע מאַכט־אָרגאַנען און דינען אַלס ראַטגעבער אָדער פאַרטרעטער אין „יידישן געריכט" פון וואָיעוואָדע. זיי פלעגן אויך באַקומען הלוואות און אָפּצאָלן חיבות, זיי פלעגן נאָמינירן רבנים, קאָנצעלאַריסטן, שמשים און די באַאַמטע פון דער קהילה. אחוץ דעם פלעגן די פּרנסים אויסקלויבן פון צווישן זיך קאַנדידאַטן צו די קרייז־קאָמיסיעס (ועדי הגלילות) און צום צענטראַל־קאָמיטעט (הועד המרכזי).

ווען ס'איז אַנטשטאַנען די אָסטראָווצער קהילה, האָט נאָך נישט עקזיסטירט דער „ועד ארבע ארצות", וועלכער איז ערשט געשאַפן געוואָרן בערך אין יאָר 1580. אַלס הויפּט־קהילות זיינען אין דער מאַפּע פאַרצייכנט די שטעט פון דער אַרומיקער געגנט: אָפּט, צוזמיר, כענטשין, שידלאָוו און פינטשעוו, און אַלס געוויינלעכע קהילות: אָסטראָווצע, טאַרלע, ראַקוו, יוזעפאָוו, כמיעלניק, אָפּאָלע, שידלאָווצע א.א.

אַלס דעלעגאַט פון דער אָסטראָווצער קהילה האָט זיך אין ועד ארבע ארצות באַטייליקט רבי יחזקאל בר' אביגדור פפד"א תקי"א דף לג ע"ב: מוהר"ר יחזקאל נר"י אויף עטלעכע ערטער אין פּנקס פון ועד. אויף אַן אויפרוף וועגן אָפּדרוקן דעם ש"ס איין אַמסטערדאַם, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אויף דער קאָנפערענץ פון כ"ח מנחם־אב אין קאָסנאַטין, געפינט זיך צווישן די אונטערשריפטן פון פיל רבנים אויך די אונטערשריפט פון „הצעיר יחזקאל בהגאון הנ"ל החונה בק"ק אוסטרובצי יצ"ו". און אונטער דער אונטערשריפט קומט פאָלגנדיקע באַמערקונג: „נזכר בספר „תבנית אות יוסף" לאחיו ר' יוסף בר' אביגדור פפד"א תקי"א דף לג ע"ב: מוהר"ר יחזקאל נר"י

אשר הוא כעת אב"ד דק"ק אוסטרובצה הסמוכה לק"ק אַפּטאַ".

זיין נאָמען ווערט אויך דערמאָנט אין פאָלגנדיקן סכסוך: די אַשכנזישע רבנים האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט קעגן די חרמות פון ועד ארבע ארצות, וואָס זענען דורכ־פירט געוואָרן אָן זייער וויסן און אָן אַ פריערדיקער וואָרנונג, און במשך פון יאָרן האָט זיך וועגן דעם געפירט אַ בריף־אויסטויש צווישן די רבנים פון אַמסטערדאַם, פון דייטשלאַנד, און פון פוילן. איינער פון די טעטיקסטע אין דאָזיקן סיכסוך פון צווישן די אַשכנזישע רבנים איז געווען ר' יהושע העשל בר' אהרן לבוב אב"ד דק"ק סוואַבאַך. אין אַ בריף פון דינסטיק ד' חשון תקכ"ד צו ר' שאול בר' אריה לייב אב"ד דק"ק אַמסטערדאַם טרעט ער צוו. אַנד. אַרויס קעגן אויבנדערמאָנטן ועד, דערמאָ־נענדיק צווישן די נעמען פון די רבנים אויך דעם רב פון ק"ק אָסטראָווצע.

עס איז נישט באַוווּסט וויפל יאָרן דער דעלעגאַט פון דער אָסטראָווצער קהילה האָט זיך באַטייליקט אין די זיצונגען פונעם ועד און צו ער איז געווען אַקטיוו אין די וויכוחים און אויב ער האָט זיך אין אַ גענוגנדיקער מאָס אָריענטירט אין די באַהאַנדלטע פראַגן. מיר וויסן אָבער, אַז ער איז געווען אַ גרויסער למדן און גאון, ווי עס ווייזן די הסכמות פון אָנגעזעענע רבנים אויף זיין ספר „השיב ר' אליעזר ושיח שדה".

עס איז גאָרנישט באַוווּסט וועגן די ערשטע פאָלקס־ציילונגען פון דער אַלגעמיינער און יידישער באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע. די באַפעלקערונגס־ציילונגען אין אַמאָליקן פוילן האָבן זיך געשטעלט פאַרן הויפּט־ציל דאָס איינמאָנען שטייערן. מען מוז זיך אָבער באַציען מיטן גרעסטן רעזערוו צו די פאַרעפנטלעכטע סטאַטיסטישע ציפערן און אויספירן פון יענער תקופה ביזן אָנהויב פון 12־טן יאָרהונדערט. די סטאַטיסטיק אין מיטעלאַלטער און אַפילו די פאָלקס־ציילונגען, וועלכע זיינען דורכגעפירט געוואָרן צום סוף פון 18־טן יאָרהונדערט — זיינען גאַנץ ווייט נישט געווען קיין פינקטלעכע. אזוי די קריסטן, ווי אויך די יידן האָבן זיך נוהג געווען נישט אויפצוגעבן די פרעמדע מאַכט־אָרגאַנען די ריכטיקע צאָל נפשות, און גאָר באַזונדערס די צאָל קינדער. די מקורות פון יענער תקופה (ווי די זכרונות פון בער באָליכאָווער) באַשטעטיקן פולשטענדיק דעם דאָזיקן פאַקט. אַ מער ריכטיקער יסוד פאַר פאַר־גלייכונגען און אויספירן זיינען די סטאַטיסטישע מקורות פון 19־טן יאָרהונדערט.

מיר קענען אויך נישט אָננעמען די רעזולטאַטן פון דער פאָלקס־ציילונג פון די אָסטראָווצער יידן אין יאָר 1761 (תקכ"ה). לויט דער דאָזיקער פאָלקסציילונג האָט אין יאָר 1965 די צאָל יידישע שטייער־צאָלער אין אָסטראָווצע באַטראָפן 904. עס איז מער ווי זיכער, אַז די דאָזיקע צאָל אַנטשפּרעכט גאַנץ ווייט נישט דער ווירקלעכקייט.

די תקופה פון פאַרפאָלגונגען, פאָגראָמען און שחיטות

דאָס 16־טע יאָרהונדערט, ווען ס'איז אַנטשטאַנען די שטאָט אָסטראָווצע, איז געווען אַ תקופה פון אויפשטייג פאַר די יידן אין פוילן און זייער איינפלוס איז געווען ביז גאָר קענטיק אין פאַרשידענע ישובים. אַלע יידישע קהילות זיינען צו יענער צייט געווען אָנגעשלאָסן אין די הויפּט־קהילות אין קליינפוילן קראָקע און צוויזמיר, און די קאָמ־פּעטענץ פון הויפּט־רב איז געווען אויסגעשפּרייט איבער אַלע קהילות. אויך אָסטראָווצע איז אונטערגעאָרדנט דער קהילה קראָקע־צוויזמיר. נאָך דער שפּאַלטונג צווישן די צוויי הויפּט־קהילות האָט אָסטראָווצע אָנגעהערט צו דער צוויזמירער קהילה.

עס איז אָן שום צווייפל, אַז זינט עס איז אַנטשטאַנען די יידישע קהילה אין אָסטראָווצע, האָט זי פאַרמאָגט רבנים און דיינים, וועלכע זענען געווען דער שטאָלץ פון דער שטאָט. ביזן „גאון פון אָסטראָווצע" האָט די שטאָט טאַקע נישט געהאַט קיין רבנים פון אַזאַ גרויסן אויטאָריטעט ווי דער רמ"א, מהרש"ל, דער ב"ח א.ד.גל. אָבער דאָך האָט שוין אויך אָסטראָווצע דעמאָלט געהאַט באַרימטע רבנים גדולי התורה, וועמענס איינפלוס האָט געגרייכט ווייט איבער די גרענעצן פונעם שטעטל. ליידער זיינען פאַרלוירן געגאַנגען די קהילה־פנקסים, אין וועלכע עס זיינען געוויס געווען פאַרצייכנט זייערע נעמען. אין אָנהויב, איידער די יונגע קהילה האָט זיך עקאָנאָמיש פאַרפעסטיקט, האָט זי זיך וואַרשיינלעך באַטייליקט אין אויסהאַלטן אַ בשותפות־דיקן רב מיט איינער פון די נאָענטע שטעט, ווייל אויסהאַלטן אַן אייגענעם רב איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע אויסגאַבן, און נישט יעדע קהילה האָט זיך דאָס געקאָנט דערלויבן.

דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידן אין פוילן איז אָבער אונטערגעבראָכן געוואָרן דורך די גרויזאַמע געשע־ענישן אין די יאָרן ת"ח—ת"ט (1648—49) צוליב די שרעקלעכע יידן־פאַרפאָלגונגען און שחיטות. זייער פּאָלי־טישער מצב האָט זיך נאָך געהאַט פאַרערגערט פיל פאַר די דאָזיקע געשעענישן, און דאָס צוליב פאַרשידענע סיבות, צו וועלכע מען קען אויך צורעכענען די שלעכטע באַציאונג צו זיי, צוליב שנאה און קנאה (הגם אין אָסט־ראָווצע האָט עס זיך געלאָזט וויניקער פילן צוליב מאַנגל אין קאָנקורענץ מצד די קריסטלעכע בעלי־מלאכות), און דעם איינפלוס פון די יעזואיטן, וואָס האָט ביז גאָר שטאַרק געטראָפן די יידן.

עס איז אוממעגלעך פעסטצושטעלן גענוי די צאָל

צעשטערטע קהילות און די צאָל אומגעבראַכטע יידן בעת די גזירות פון די יאָרן ת״ח־ת״ט. דער גאון ר׳ שבתי כהן האָט פאַרצייכנט אז עס זיינען צעשטערט געוואָרן מערער פון 300 וויכטיקע יידישע קהילות און עס זיינען אומגע־בראַכט געוואָרן מער פון 100 טויזנט נפשות. לויט אַן אַנדער רשימה זיינען צעשטערט געוואָרן 744 קהילות און עס זיינען אויסגעהאַרגעט געוואָרן קרוב צו 650 טויזנט נפשות. כמיעלניצקיס באַנדעס זענען טאַקע נישט דער־גאַנגען ביז אָסטראָווצע און דער אומגעגנט. עס איז אָבער קיין צווייפל נישט, אַז די גרויסע שרעק, וועלכע איז צו יענער צייט באַפאַלן די יידן אין אַלע שטעט און שטעט־לעך אין פוילן — האָט אויך נישט אויסגעמיטן די יידן פון אסטראָווצע וועלכע האָבן מורא געהאַט צו בלייבן אויפן אָרט און צוגלייך מיט אַלע אַרויסגעלאָזט זיך זוכן א מער זיכערן מקום מקלט פאר זיך און פאר זייערע פרויען און קינדער.

נישט ווייניקער גרויזאם פון יידן־חורבן אין ווייס־רוסלאַנד, זיינען געווען די שחיטות אין גרויספוילן, אויסגעפירט דורך די פוילישע אַרמייען פון העטמאַן טשארניעצקי, וועלכע האָבן, נאָכדעם ווי דאָס פוילישע מיליטער האָט אין יאָר 1656 פאַרטריבן די שוועדן פון לאַנד, — אָפגעטאָן גרויזאַמע מעשים: פאַרגוואַלדיקט יידישע פרויען, קאַלטבלוטיק געמאָרדעט קינדער, שרעקלעך געפייניקט די קרבנות פאַרן טויט. דאָס איז געווען דער מיט בלוט באַפלעקטער וועג פון טשאַרניעצקיס אַרמייען אויך אין קליין־פוילן צו וועלכער עס האָט צו יענער צייט אויך געהערט אָסטראָוצע — זיינען אָפגעמעקט געוואָרן קרוב 20 קהילות מיט דער גאַנצער באַפעלקערונג פון עטלעכע טויזנט נפשות. דער נאָמען טשאַרניעצקי וועלכער איז אין דער פוילישער טראַדיציע פאַרהייליקט ווי דער סימבאָל פון פאַטריאָטיזם און העלדישקייט — איז אין דער יידישער טראַדיציע פון פוילן ביזן היינטיקן טאָג פאַרבליבן דער סינאָנים פון אַ רשע, אַ רוצח און שונא־ישראל געגנוי ווי דער נאָמען פון גרויזאַמען כמיעלניצקי.

וועגן דעם מיט בלוט דורכגעווייקטן „שפּאַציר“ פון צורר טשאַרניעצקי אין דער געגנט פון אָסטראָווצע ווערט דערציילט: „... פון דאָרט איז ער אַריין אין דער הייליקער קהילה אַפּט, אין וועלכער עס האָבן זיך געפונען 200 רייכע בעלי־בתים. אַלע זיינען אויסגעהאַרגעט געוואָרן אין זייער געבעט־הויז, ווי אויך שידלאָוו, פינטשעוו, כמיעלניק, כענטשין, ראַקאָוו („טיט היוון“ פון ר׳ שמואל פייביש ב״ר נתן פייטל פון ווין). אויב אָסטראָווצע ווערט דאָרט נישט דערמאָנט, איז עס וואַרשיינלעך צוליב דעם, וואָס די דאָרטיקע יידן האָבן באַוויזן זיך אָפּצוראַטעווען און אַנטלאָפן אין אַן אַנדערער שטאָט, אָדער זיי זיינען גאָר אומגעקומען אויף זייער וואַנדער־וועג.

די גרויזאַמע קאַטאַסטראָפעס פון די יאָרן 1648 — 1656 האָבן פאַרקלענערט די יידישע באַפעלקערונג אין פוילן ביז אַ העלפט. עס זענען אַדורכגעגאַנגען צענדליקער יאָרן ביז יידישע קהילות האָבן באַוויזן זיך אויפצובויען פונסניי פון זייערע חורבות. עס האָט אָבער געדויערט ווייניקער פון הונדערט יאָר, צום סוף פון צווייטן דריטל פון 18־טן יאָרהונדערט, האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג פון פוילן פאַרגרעסערט כמעט פירפאַכיק. די יידן אין פוילן האָבן זיך אויך געהאַלטן אין איין מערן און פאַר־גרעסערן צוליבן נאַטירלעכן צוווקס. אָסטראָווצע איז געווען צווישן די קהילות, וועלכע האָבן זיך פונסניי אויפגעבויט און איר באַפעלקערונג האָט פאַרהעלטניש־מעסיק געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן זיך.

אויף די חורבות פון דער אָסטראָווצער קהילה, וועלכע איז צעשטערט געוואָרן דורך די ארמייען פון פוילן, שוועדן און די זאַקסן, איז אויפגעקומען א נייע קהילה. און נאָכדעם, ווי די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך דאָרט געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן, זיינען געשאַפן געוואָרן די געהעריקע אינסטיטוציעס. און די געזעלשאַפטלעך־רעליגיעזע ענינים זיינען איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון פרנסים און גבאים, פון וועלכע פיל זיינען טאַקע געווען עוסקים בצרכי ציבור באמונה, וועלכע האָבן זיך דערוואָרבן דעם צוטרוי פון דער יידישער באַפעלקערונג.

עס איז ווערט צו פאַרצייכענען צום שבח פון די יידן אין אָסטראָווצע אז נישט קוקנדיק אויף די גרויסע צרות און גזירות, וואָס זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין במשך פון דורות — האָבן זיי דאָך באַוויזן איינצוהאַלטן זייער נאַציאָ־נאַלע אייגנאַרטיקייט און פאָלקסטימלעכקייט און פארבלייבן טרייע יידן.

די באַנייטע קהילה

במשך פון פיל יאָרן פון גזירות און מלחמה־געשעענישן, איז די שטאָט אַסטראָווצע אויסגעליידיקט געוואָרן פון יידן, וועלכע זיינען אנטלאָפן אין די נאָענטע שטעטלעך און דערפער און דאָרט געוואַרט „עד יעבור זעם“. שווער צו וויסן, ווי גרויס ס׳איז געווען דער חורבן אין אָסטראָווצע בעת די דאָזיקע מהומות. מיטן אויפבויען פון דער שטאָט, האָבן זיך פונסניי דאָרט באַזעצט יידן און לויט אַ באַגלויבטן מקור, האָט זיך פון די פליטים קיינער נישט אומגעקערט, ווייל זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט און באַזעצט אין אַנדערע ערטער, נאָר ס׳זיינען אָנגעקומען יידן פון די נאָענטע שטעטלעך: אַפּט, טאַרלע, דרילדזש, אָזשאַראָוו און ליפּסק. אויך די דאָזיקע שטעטלעך האָבן פיל געליטן פון די געשעענישן, זיי זיינען אָבער פריער אויפגעבויט געוואָרן.

צוליב מאַנגל אין מקורות, פאַרמאָגן מיר נישט קיין

שום אינפאָרמאַציעס וועגן רבנים, פרנסים, דיינים אָדער געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין אָסטראָווצע פאַר איר ווידעראויפריכטונג. ערשט פון אַ שפּעטערער תקופה באַקומען מיר ידיעות וועגן דער קהילה און אירע אינסטיטוציעס. מיר האָבן שוין דערמאָנט וועגן אָפּבוי פון דער שטאָט נאָך דער גרויסער שריפה אין יאָר תע״ד (1713) און וועגן דער פּטירה פון ערשטן רב פון שטאָט אין זעלבן יאָר.

מיטן אָנקומען פון הרב ר׳ אליעזר ב״ר שלמה זלמן ליפשיץ, האָט אָסטראָווצע באַקומען אַ רב אַ גאון, וועלכער האָט געשמ׳ט אין דער רבנישער וועלט מיט זיין בקיאות אין תלמוד און אַלס מחבר, וואָס האָט באַרייכערט די רבנישע ליטעראַטור מיט זיין ספר „השיב ר׳ אליעזר ושיח השדה“ (נייאַוויט, תק״ט). אין זיין בריוו צו ר׳ יונתן אייבשיץ שרייבט ער זיך אונטער: „אליעזר בן ר״ש זלמן ליפשיץ רב באוסטרובצה“. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תק״י. זיין דערמאָנטער ספר דינט ווי אַ מורה־דרך פאַר לומדים און ישיבה־בחורים, ווייל אין יענער תקופה איז מען געווען זייער פאָרזיכטיק מיט צוטיילן דעם טיטל גאון.

צווישן די גרויסע רבנים פון אָסטראָווצע איז באַרימט ר׳ יוסף תאומים, אויף וועמענס מצבה עס זענען אויס־געקריצט די ווערטער: „אב לחכמים, זקן ויושב בישיבה של מעלה מו״ה יוסף ממשפחת תאומים ראב״ד בקהילתנו, אשר יגע בתורה כל ימיו ושם לילות כימים זי״ע וינוח על משכבו בין ישרים תמימים, הרב הה״ג דק״ק אוסטרוב־צה, עלה לשמים בזוג הסוכות, שנת תקי״ח לפ״ק, תנצב״ה“.

הרב עוזיאל מייזליש, וועלכער האָט אַמטירט אין אָסטראָווצע אַלס רב, איז בשעתו געווען גוט באַקאַנט אין דער רבנישער וועלט אַלס גאון, געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע תלמידים פון מעזריטשער מגיד. און זיין חבר רבי אלימלך פון ליזשענסק האָט אויף אים עדות געזאָגט, אַז דער מעזריטשער מגיד האָט געהייסן דרוקן זיינע ספרים און געזאָגט, אַז זיינע דברי תורה זיינען ווי געגעבן געוואָרן אויפן בארג סיני. ער איז דער מחבר פון די ספרים „תפארת עוזיאל“ אויף תנ״ך און די פינף מגילות, וואָס זיינען דערשינען אין דריי אויפלאַגן, „מנורה הטהורה“ (לוואָוו, תרמ״ג), „עץ הדעת טוב“ (אין דריי אויסגאַבן: לעמבערג, וואַרשע און ניו־יורק) „תפארת צבי“ (זשולקאָוו, תקס״ג), „קונטרס פירושים“ (פון תפארת עוזיאל, בני־ברק תשי״ט). ער איז נפטר געוואָרן כ״ח כסליו תקס״ו.

רבי שמואל־שמריה בן־יעקב, אויך אַ רב אין אָסט־ראָווצע, האָט געשמ׳ט אַלס למדן, וועמענס יחוס האָט דערגרייכט ביזן רמ״א און „בית שמואל“. ער איז געווען איינער פון די בעסטע תלמידים פון חוזה פון לובלין, פון קאָזשעניצער מגיד און פון ייד הקדוש פון פשיסכע. ער האָט אַמטירט 50 יאָר אַלס רב אין אָסטראָווצע און אויפ־געשטעלט אַ סך תלמידים, צווישן זיי דעם גאון ר׳ שמעון אב״ד קינצק און ר׳ דובריש אב״ד זשעליכאָוו. פון אים איז איבערגעבליבן אַ ספר „זכרון שמואל“ אויף ש״ס און תנ״ך (דערשינען אין דריי אויסגאַבעס) (וואַרשע תרס״ח, בערדיטשעוו תרפ״ה, ירושלים תשו״ח). ער איז נפטר געוואָרן אין עלטער פון ניין און ניינציק יאָר כ״ט סיון תר״ז. צווישן זיינע אורקינדער איז געווען, צווישן אַנדערע, ר׳ יוסלע פערלמוטער, אַן אָנגעזעענער אָסטראָווצער בעל־בית ביז 1929. צווישן די גרעסטע רבנים אין אָסטראָווצע האָט זיך גערעכנט הרב יחזקאל מרגליות, דער שווער פון דעם באַרימטן בריסקער רב ר׳ בעריש. ער איז געווען באַרימט ווייט אויסער אָסטראָווצע און דער אַרומיקער סביבה. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תק״ן.

ר׳ חייב בהרב ר׳ יוסף האָכגעלערנטער איז נאָמינירט געוואָרן אַלס רב אין אָסטראָווצע אין עלטער פון 19 יאָר. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין בקיאות אין תלמוד. ער איז אומגעקומען בעת דער כאָלערע־מגיפה אין יאָר תקס״ט אין גראַבאָוו, נאָכדעם ווי ער האָט דאָרט פאַרנומען דעם כסא הרבנות אַגעוויסע צייט.

מיר האָבן דאָ בלויז דערמאָנט די אָנגעזעענע רבנים, עס האָט זיך אונדז אָבער נישט איינגעגעבן צו באַקומען אַ רשימה פון אַלע רבנים, וועלכע האָבן במשך פון פאַר־שידענע תקופות פאַרנומען דעם כסא הרבנות אין אָסטראָווצע.

אין יאָר 1888 האָט זיך אָסטראָווצע געניטיקט אין אַ ראש בית־דין און פאַרשידענע רבנים האָבן פאָרגעלייגט זייער קאַנדידאַטור. דער וויכטיקסטער קאַנדידאַט צום אָסטראָווצער כסא רבנות איז געווען דער באַרימטער גאון רבי גרשון חנוך ליינער פון ראַדזין. דער באַקאַנטער אין דער חסידישער וועלט מיט די ציציות־תכלת. צום סוף האָט ער רעזיגנירט פון זיין קאַנדידאַטור, האַלטנדיק אַז אין דער רוישיקער אָסטראָווצע וועט ער זיך נישט קאָנען אָפּגעבן מיט זיין פאָרשונגס־אַרבעט.

צו יענער צייט האָט זיך באַוויזן אין אָסטראָווצע דער יונגער עילוי פון סאָבין ר׳ מאיר יחיאל הלוי האַלשטוק מיט רעקאָמענדאַציעס פון סקערניעוויצער רבין, פון הרבי ר׳ אלימלך שפירא פון גראָדזשיסק, פון באַרימטן הרב ר׳ אליהו חיים מייזלס פון לאָדזש. ער האָט פאַרנומען דאָס כסא רבנות אין שטאָט איבער פערציק יאָר. ער איז נפטר געוואָרן י״ט אדר תרפ״ח.

אין אָסטראָווצע זיינען אויך געווען גרויסע למדנים, צווישן וועלכע עס האָט פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אַ געוויסער למדן ר׳ יאָסעלע, דער מחבר פון אַ ספר מיטן נאָמען „ברכת־יוסף“.

וווּקס פון יידישן ישוב אין אָסטראָווצע

מיטן וווּקס פון יידישן ישוב אין אָסטראָווצע איז שוין די גרויסע שול נישט אימשטאַנד געווען אַריינצונעמען אַלע מתפללים. האָט מען נישט ווייט פון דער שול אויפגעשטעלט דעם גרויסן בית־המדרש, וועלכער איז אָפּגעבראַנט געוואָרן נאָך דער גרויסער שריפה אין שטאָט.

מען דערציילט, אַז יונגערהייט האָט אין דאָזיקן אַלטן בית־המדרש געלערנט רבי ישראל, אַ זון פון איינבינדער ר׳ שבתי פון אַפּט, וועלכער איז שפּעטער באַרימט געוואָרן אַלס קאָזשעניצער מגיד.

אויסער דעם אַלטן בית־המדרש, איז אויך געווען אין אָסטראָווצע דאָס „נייע בית־המדרש״. און אין זעלבן קאָרידאָר, אַראָפּצוגיין עטלעכע שטיגעלעך, האָט זיך געפונען דאָס „קליינע בית־המדרשל״. אין „קליינעם בית־המדרשל״ פלעגט שבת דאַווענען דאָס פּראָסטע פאָלק, באַלע־גאָלעס, טרעגערס, וואַסער־טרעגערס, שניידערס, שוסטערס. שבת פלעגט מען דאָרט אָפּדאַווענען גאַנץ פרי, כדי זיי זאָלן נאָך האָבן צייט אויסצושלאָפן זיך און אויסרוען די מידע ביינער נאָכן אָפּהאָרעווען שווער און ביטער אַ גאַנצע וואָך...

אין „קליינעם בית־המדרשל״ איז אַ גאַנצע וואָך געווען טעטיק אַ „תלמוד־תורה״, אין וועלכער אַ מלמד פון אַלטן דור פלעגט לערנען דאַווענען און חומש מיט אָרעמע און באָרוועסע קינדער, וועמענס עלטערן זיינען נישט געווען אימשטאַנד צו צאָלן קיין שכר־לימוד. דער „בעלפער״ פלעגט יעדן פרייטיק מיט דער פּושקע פון ״תלמוד־תורה״ אַרומגיין צווישן די שטאָטישע באַלעבאַטים און צונויפנעמען גראָשנס אויף צו דעקן די הוצאות פון דער תלמוד־תורה פאַר די אָרעמע קינדער. פון דער דאָזיקער „בילדונג״ האָבן נאָר גענאָסן די יינגלעך, אָבער נישט מיידלעך.

צו יענער צייט האָבן די אָסטראָווצער יידן — ווי אין אַנדערע שטעטלעך אין פּוילן — זיך אָפּגעהאַלטן פון שיקן זייערע קינדער אין די גויאישע שקאָלעס. די טעכטער פלעגן זיצן אינדערהיים און צוגעהאָלפן די מוטערס אין שטוב־אַרבעט. עס פלעגט אַריינקומען אַ מלמד אין שטוב עטלעכע מאָל אין וואָך און פלעגט לערנען די טעכטער מאַכן די ברכות, דאַווענען און אויך אַביסל שרייבן. און אַז ס׳איז געקומען די צייט, פלעגט מען זיי חתונה־מאַכן. מיט דער צייט זיינען געבוירן געוואָרן קינדער און זיי האָבן ווייטער ממשיך געווען דעם אַלטן לעבנס־שטייגער פון אַמאָליקע דורות.

אין אָסטראָווצע זיינען געווען פאַרשידענע מלמדים: דרדקי־מלמדים, וועלכע פלעגן לערנען לייענען און שרייבן און אויך חומש; גמרא־מלמדים, מלמדים אין תלמוד־תורות און ראשי ישיבות. דאָס חדר האָט געשפּילט די וויכטיקסטע ראָל אויפן געביט פון יידישן דערציאונגס־וועזן. דער מלמד האָט אין יענער צייט אויסגעפילט אַ וויכטיקע פונקציע אין לעבן פון די יידישע מאַסן אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, און אַדאַנק טאַקע אָט די מלמדים זיינען ביי

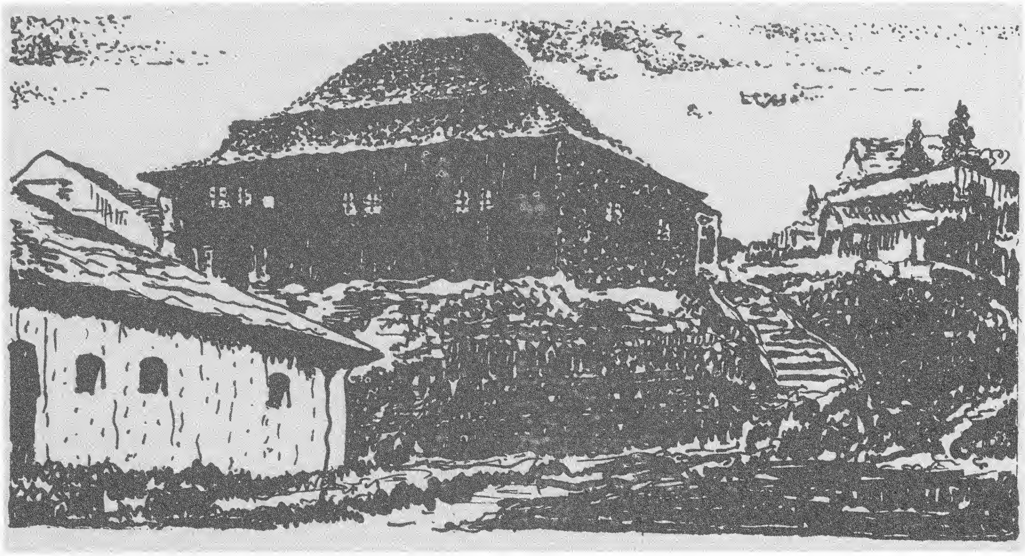

די אָסטראָווצער שול און נעבן אים — דער דאַך פון דער אַלטער שול.
אין פאָדערגרונט — דער מרחץ

יידן תמיד געווען ווייניק אַנאַלפאַבעטן אין אַלע צייטן. די מלמדים האָבן זיך געפונען אין די בתי־מדרשים און אין די שטיבלעך. אין אַלטן בית־המדרש פלעגן זיי לערנען מיט די עלטערע בחורים גמרא מיט מפרשים, חושן משפט, יורה דעה א.א.וו.

די אָסטראָווצער קהילה איז לויט דער פונאַנדער־טיילונג פון ועד ארבע ארצות פאַרעכנט געוואָרן פאַר א קליינע קהילה. אָבער אַפילו אין דער קלענסטער קהילה איז איר מאַכט אַריינגעדרונגען אין אַלע געביטן פונעם לעבן פונעם יחיד און אַן אַ דערלויבעניש פון דער קהילה האָט קיין שום ייד נישט געטאָרט זיך פאַרנעמען מיט קיין שום זאַך.

צו דער געשיכטע פון חסידיזם אין אָסטראָווצע

ווען מיר באַטראַכטן דעם געפאַלענעם פּאָליטישן און עקאָ־נאָמישן מצב פון די יידן אין פוילן אין 18־טן יאָרהונדערט, ווערן מיר ממש דערשטוינט אינם אָנבליק פונעם פאַר־שטאַרקטן לימוד התורה אין אַזעלכע גרויליקע צייטן. און נישט ווייניקער דערוועקט זיך ביי אונדז די פראַגע, ווי אַזוי האָבן די יידן באַוויזן צו יענער צייט צו שאַפן אַ נייע באַוועגונג, ווי דער חסידיזם און אָפּצוגעבן זיך מיט דעם בלב ונפש.

פוילנס עקאָנאָמישער מצב צו יענער צייט איז געווען אַ ביז גאָר שווערער צוליב די אָפטע אינערלעכע און אויי־סערלעכע מלחמות. אויך דער מצב פון די יידן איז געווען אַ ביז גאָר שווערער. די מאַכט אין די קהילות איז גאַנץ אָפט אַריבער אין די הענט פון אַ גרופּע גבירים און תקיפים, וועלכע האָבן מפקיר געווען די אינטערעסן פון די ברייטע פאָלקס־מאַסן, אויך אין אָסטראָווצע איז דער מצב נישט געווען אַנדערש, ווי אין אַנדערע יידישע קהילות אין פוילן.

אין 18־טן יאָרהונדערט זיינען די יידן געווען דער רוב מנין און רוב בנין פון כמעט אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. די גרויסע צאָל יידן אין פוילן און זייער באַזונ־דערע וואָגיקייט אין דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, האָט געשפּילט אַ ביז גאָר וויכטיקע ראָל ביים געשטאַלטיקן זייער עקאָנאָמישע און גערעכטלעכע פּאָזיציע. דער אַנטשיידנדיקער פאַקטאָר איז אָבער געווען דער עקאָנאָ־מישער, סאָציאַלער און פּאָליטישער מצב פונעם לאַנד, אין וועלכן זיי האָבן זיך געפונען.

און צו יענער צייט, ווען ס׳איז געוואָרן איבערגעפולט די מאָס פוןליידן און דאָס פאָלק האָט זיך געבראָכן אונטער דער שווערער לאַסט פון צרות און לייד — איז אויפגע־קומען די באַוועגונג פון חסידיזם. דאָס ערשטע מאָל אין דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום האָט זיך באַוויזן אַן אַלגעמיינע דעמאָקראַטישע באַוועגונג, וועלכע איז אַרויס אין קאַמף קעגן דער הערשאַפט פון גבירים, למדנים און תקיפים, און געפאָדערט אין דער פולער מאָס די רעכט פון פראָסטן פאָלק. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צווישן חסידים און מתנגדים.

און בעת אין דער נישט ווייטער אַפּט האָט דער חסידיזם באַלד אין אָנהויב זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גרויסער קעגנערשאַפט מצד ר׳ יחזקאל לאַנדאו (מחבר פון „נודע ביהודה״) און אַנדערע לומדים און גדולי התורה, האָט דער חסידיזם אין אָסטראָווצע כמעט נישט אָנגעטראָפן אויף קיין שום קעגנערשאַפט. דער חסידישער מנהיג, דער צדיק ר׳ משה לייב סאַסאָווער, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין אַפּט, פלעגט אָפט באַזוכן די שטעט און שטעטלעך פון דער אַרומיקער סביבה, צווישן זיי אויך אָסטראָווצע, און דאָרט פאַרשפּרייטן די חסידישע תורה. ר׳ משה לייב איז געווען אַ גרויסער למדן, איינער פון די בעסטע תלמידים פון ר׳ שמעלקע פון ניקלשבורג, און דאָך האָט ער זיך אויפגעפירט ווי איינער פון פראָסטן פאָלק און געווען באַקאַנט אַלס גרויסער בעל־צדקה אין קעגנזאַץ צו די למד־נים וועלכע האָבן געקוקט אויף די פאָלקס־מאַסן פון אויבן אַראָפּ און באַטראַכט זיי פאַר נידעריקע באַשעפענישן. „ביין משה לייבס — פלעגט ער אָפט זאָגן — קענען נישט דאַווענען אַלס מנין, דאַקעגן צען שניידערס זענען זיך מצטרף צו אַ מנין״. ער איז אָנגעגאַנגען אַלס פאָטער פון אַלע יתומים, אלמנות און אָרעמע לייט, פון אַלע גערודפטע און געפּלאָגטע.

אין אָסטראָווצע גופא איז קיינמאָל נישט פאָרגעקומען קיין קאַמף קעגן חסידות. וואַרשיינלעך אַז די יידן אין אָסטראָווצע — ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן — האָבן געזען אין חסידיזם אַ גרויסע האָפענונג אין זייער שווערן מצב.

רבי ישראל בעש״ט האָט באַזוכט אָסטראָווצע ביי דער געלעגנהייט פון זיין באַזוך אין אַפּט ביי רבי שבתי דעם איינבינדער — און פון דעמאָלט אָן האָט זיך דער חסידיזם גענומען מער פאַרשפּרייטן אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט.

דורך אָסטראָווצע זיינען דורכגעגאַנגען יידן מכל המי־נים. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז דער רבי ר׳ אלימלך פון ליזשענסק, וועלכער איז יונגערהייט געווען אַ הייסער אָנ־הענגער פון די מקובלים און פון אר״י הקדוש — האָט אויך אַמאָל באַזוכט אָסטראָווצע, און לויט זיי עס איז געווען פאַר־שריבן אין „פּנקס אָסטראָווצע״. האָבן אים די בעלי־בתים פון שטאָט איבערגעגעבן אַ גרויסע סומע געלט אויף פדיון שבויים. צוזאַמען מיט זיין ברודער ר׳ זישע פלעגן זיי אַרומגיין אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן און געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט און פון דאָרף צו דאָרף, געלעבט אין גרויס

דחקות און געהאַלטן אין איין פאַרשפּרייטן די חסידישע תורה צווישן די אָרעמע פאָלקס־שיכטן. עס איז נישט באַוווסט, צו איז דאָס געווען דער איינציקער באַזוך פון רבין ר׳ אלימלך אין אָסטראָווצע, אָדער עס זיינען דערנאָך געווען נאָך באַזוכן. עס איז אָבער מער ווי זיכער, אַז דער דאָזיקער צדיק האָט אַ סאַך צוגעהאָלפן צו פאַרשטאַרקן דאָס חסידות אין אָסטראָווצע.

רבי ישראל, דער קאָזשעניצער מגיד, האָט געפילט אַ גאָר באַזונדערע קרובהשאַפט צו אָסטראָווצע, וועלכע געפינט זיך נישט ווייט פון זיין געבורט־שטאָט אַפּט. שוין אַלס דרייצן־יאָריק ייִנגל איז ער אַריבער קיין אָסטראָווצע, כדי דאָרט צו לערנען אין דער ישיבה פון שטאָט־רב, הגאון רבי יחזקאל (דער פאָטער פון מחבר פון די שאלות ותשובות „הר הכרמל״). אין „פנקס אָסטראָווצע״ איז פאַרצייכנט, אַז רבי ישראל האָט געלערנט אין אלטן בית־המדרש און פלעגט גאַנצע נעכט אָפּזיצן אויפן בערגל נעבן בית־הכנסת, וואָס איז געווען פול מיט פסולת, און דאָרט פייניקן זיין גוף. נאָך דער פטירה פון הגאון ר׳ יחזקאל אין יאָר תק״י, האָט דער קאָזשעניצער מגיד רבי ישראל פאַרלאָזט אָסטראָווצע.

מיט איין זאַך איז דער קאָזשעניצער מגיד געווען ענלעך צום שפּעטערדיקן אָסטראָווצער רבין רבי מאיר יחיאל הלוי: ביידע זענען זיי געווען גרויסע גאונים און ביידע האָבן זיי געשטאַמט פון פּראָסטן פאָלק. דער קאָזשעניצער מגיד פלעגט צו דער יאָרצייט נאָך זיין פאָטער גיין אויפן בית־עולם און זיך משתטח געווען אויף זיין קבר. איינמאָל איז ער געשטאַנען אַנגעלענט אויפן קבר און געשוויגן. דערנאָך האָט ער געזאָגט צום שמש: „מיין פאָטער איז געווען אַן אַיינבינדער. און אויך איך האָב צונויפגענומען און געבונדן וועלטן איינע מיט דער אַנדערער״. און עס איז דאָך באַוווסט, אַז אויך דער פאָטער פון אָסטראָווצער גאון רבי מאיר יחיאל הלוי, איז געווען אַ פשוטער ייד, אַ בעקער.

אָסטראָווצע איז במשך פון דער צייט געוואָרן אַ חסידישע שטאָט אין פּוילן זין פון וואָרט. און כמעט יעדער ייד איז געווען צוגעבונדן צו אַ וועלכן נישט איז צדיק און געדאַוונט אין זיין שטיבל. אין שטאָט זיינען געווען שטיבלעך פון לובלינער, אַלעקסאַנדערער, ווורקער, סקערניעוויצער, קוזמירער, ביאַלאָבזשעגער, מאָדזשיצער שידלאָווצער, אָזשאַראָווער, פּוריסאָווער, גערער חסידים א.אנד.

און אויף דעם באָדן איז שפּעטער אַרויסגעוואַקסן איינער פון די וווּנדערבאַרסטע טיפן, דער גאון און צדיק, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אהבת ישראל און אהבת התורה, הרב רבי מאיר יחיאל האַלשטאָק. וועלכער איז געווען באַליבט ביי אַלע שיכטן פון די אָסטראָווצער יידן.

אָסטראָווצער יידן צווישן האַמער און קאָוואַדלע

צום סוף פון יאָר 1764 האָט די פּוילישע רעגירונג איינגעאָרדנט אַ פאָלקס־ציילונג צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט האָבן זיך צו יענער צייט געפונען 904 יידן. די דאָזיקע פאָלקס־ציילונג איז פאָרגעקומען אין צוזאַמענהאַנג מיטן קאָפּ־שטייער, וועלכן די יידן האָבן צו יענער צייט באַדאָרפן צאָלן לויט דער צאָל נפשות אין יעדער קהילה, און נישט אַן אַלגעמיינע סומע ווי פריער. פון קאָפּ־שטייער זיינען נאָר געווען באַפרייט קינדער ביז איין יאָר, און צוליב דעם האָבן זיי נישט פיגורירט אין די רשימות פון דער ציילונג. און אזוי ווי דער ציל פון דער פאָלקס־ציילונג איז געווען צו העכערן די שטייערן פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָבן זיך די יידן באַמיט אויפצוגעבן אַ וואָס קלענערע צאָל נפשות. און גאָר באַזונדערס האָט מען דאָס אָנגעוואָנדן לגבי קינדער, וועלכע עס איז לייכט געווען צו פאַרבאַהאַלטן. לויטן געזעץ האָט דער רב אָדער דער פרנס אין יעדער שטאָט באַדאָרפן אַרומגיין מיטן שמש אין דער באַגלייטונג פון אַ שליאַכטשיץ פון שטוב צו שטוב און פאַרשרייבן די צאָל נפשות. אַזוי אַז ס׳איז אָנצונעמען אַז די צאָל יידישע נפשות אין אָסטראָווצע האָט צו יענער צייט באַטראָפן פיל מערער ווי די אָפיציעל אָנגעגעבענע ציפער.

מען קאָן אָבער אויך אויפן סמך פון דער דאָזיקער פאָלקס־ציילונג פעסטשטעלן, אַז די יידישע באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע און אין דער אומגעגנט האָט צו יענער צייט באַטראָפן נישט ווייניקער פון 904 נפשות, הגם עס לאָזט זיך נישט פעסטשטעלן די גענויע צאָל. עס ווייזט זיך אויך אַרויס, אַז די אָסטראָווצער קהילה איז געווען אַ הויפּט־קהילה, אין וועלכער עס זיינען געווען אָנגעשלאָסן פיל שטעט און דערפער פון דער אַרומיקער סביבה. פון יאָר 1764 ביזן יאָר 1827 פאַרמאָגן מיר נישט קיין שום סטאַטיסטישע אָנגאַבן וואָס שייך דער צאָל יידן אין אָסטראָווצע.

מיט וואָס האָבן צו יענער צייט די יידן אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט זיך באַשעפטיגט און פון וואָס האָבן זיי געצויגן זייער חיונה? פונקט ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, האָבן אויך די יידן אין אָסטראָווצע זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל, מיט מלאכה און זיי זיינען געווען פאַרמיטלער צווישן דער שטאָט און דאָרף. אַ געוויסער טייל פון זיי האָט זיך אויך געפונען אין די דערפער אַרום אָסטראָווצע און זיך פאַרנומען מיט אַרענדע פון גיטער און מילן, מיט אָפּדינגען שענקען, קרעטשמעס א.א.וו.

אין 18־טן יאָר הונדערט האָבן די יידן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין אינערלעכן האַנדל פון פּוילן. אָסטראָווצע ווערט נישט דערמאָנט צווישן די וויכטיקע צענטערן פון די יאַרידן, וועלכע זיינען פאָרגעקומען אין קרוין־פּוילן אין די שטעט יאַראָסלאַוו, ריטשיוואָל, פּינ־טשעוו, צו וועלכע עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען אַסאַך יידן פון אַלע שטעט און שטעטלעך, אַזוי אַז דער „ועד ארבע ארצות" פלעגט דאָס אויסנוצן און דאָרט אָפּהאַלטן זיינע באַראַטונגען. אָבער אויך אין אָסטראָווצע און אין די אַרומיקע שטעטלעך פלעגן פאָרקומען אָפטע יאַרידן, פון וועלכע די יידן האָבן געצויגן זייער פּרנסה. גרעסערע יאַרידן פלעגן צו יענער צייט פאָרקומען אין אָסטראָווצע 6 מאָל במשך פון יאָר, און די אָסטראָווצער יידן פלעגן אויך באַזוכן די יאַרידן, וועלכע פלעגן פאָרקומען אין אַנדערע שטעט.

עס ווייזט זיך אַרויס, אַז פון אַ געוויסן שטאַנדפּונקט האָבן די יידן אין אָסטראָווצע זיך געפילט באַקוועמער ווי אין אַנדערע שטעט. קודם כל צוליב דעם, וואָס דער ישוב איז געווען אַ נייער און אין שטאָט האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין אַזאַ דינאַמישן עלעמענט ווי די יידן, און די שטאָט־באַלעבאַטים זענען דאָך געווען פאַראינטערעסירט אין אַ וואָס שנעלערער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און זיי האָבן דעריבער געגעבן די יידן פאַרשידענע הבטחות און פּריווילעגיעס, אַבי זיי זאָלן קומען און זיך באַזעצן אין שטאָט. אין אָסטראָווצע איז נישט געווען קיין אָרט פאַר קאָנקורענץ צווישן יידישע און קריסטלעכע האַנט־ווערקער, ווייל די לעצטע זיינען צום גרעסטן טייל געווען באַשעפטיקט אין די פאַבריקן אין אָסטראָווצע און אין אַרומיקער געגנט און זיי האָבן זיך נישט גענויטיקט צו אַרבעטן אַלס זעלבשטענדיקע האַנטווערקער און דערביי קאָנקורירן מיט די יידן. והשנית: די ווירטשאַפטלעכע נויטווענדיקייט אין די יידן און זייערע גרויסע לייסטונגען פאַרן האַנדל האָבן גובר געווען די פיינטשאַפט־געפילן, וועלכע זיינען אַזוי שטאַרק געפלעגט געוואָרן דורך די גלחים און יעזואיטן.

די שליאַכטע אין פּוילן האָט בדרך כלל אָפּגעשאַצט די עקאָנאָמישע דינאַמישקייט פון דער יידישער באַפעלקע־רונג און אירע פאַרבינדונגען מיט נאָענטע און ווייטע לענדער און האָט זיי באַדאָרפן ווי די פאַרקויפער פון זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן. דאָס יידישע אָסטראָווצע האָט געהאַט אַ באַזונדערן מזל צו זיינע שטאָט־באַלעבאַטים, וועלכע האָבן כמעט אַלע זיך באַצויגן מיט סימפּאַטיע צו די יידן און געוווסט ווי אָפּצושאַצן זייערע פעאיקייטן.

בעת דער דריטער צעטיילונג פון פּוילן (1795) איז אָסטראָווצע מיט דער גאַנצער געגנט פון אַפּט און צויזמיר אַריבער צו עסטרייך און איז איר געווען אונטערגעוואָרפן ביזן יאָר 1809. עס זיינען צו יענער צייט פאָרגעקומען ענדערונגען אין דער אָרגאַניזאַציע און אין די באַדינגונגען פון דער יידישער קהילה, וועלכע האָט זיך געמוזט צופּאַסן צו די געזעצן אין דער עסטרייכישער מדינה, וואָס האָט זיי געמאַכט פאַרשידענע באַגרענעצונגען אויפן האַנדלס־געביט און ביי דורכפירן הייראַט־אַקטן.

מיט דער מפּלה פון נאַפּאָלעאָנען און דאָס אָנשליסן דאָס וואַרשעווער פירשטנטום צו רוסלאַנד איז, לויטן באַשלוס פון ווינער קאָנגרעס אין יאָר 1815, אַנטשטאַנען די פּוילישע מלוכה אין דער ראַם פון דער רוסישער אימפּעריע. אין דער דאָזיקער תקופה האָבן זיך ביי די פּוילישע יידן דערוועקט נייע האָפענונגען בשייכות מיט דער פאַרבעסערונג פון זייער מצב.

די יידן אין אָסטראָווצע ווי אין גאַנץ פּוילן זיינען מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם פון די נייע געשעענישן און רעזשים־ענדערונגען און נאָכן איבערגיין צום צאַרישן רוסלאַנד, האָט זיך געעפנט א ניי בלאַט אין דער געשיכטע פון זייער לעבן.

אין דער תקופה פון דער פּוילישער מלוכה אין דער ראַם פון דער רוסישער אימפּעריע נאָכן יאָר 1815, האָט אָסטראָווצע געהערט צו דער צויזמערער וואָיעוודסטוואָ און צום אַפּטער קרייז. די יידישע באַפעלקערונג פון אָסטראָווצע איז געווען אונטערגעוואָרפן דער קהילה, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט די קלענערע קהילות אין די נאָענטע שטעטלעך ווי אויך די יידן פון די אַרומיקע דערפער.

אין יאָר 1827 האָט די אַלגעמיינע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן באַטראָפן 377,754 נפשות, און די צאָל יידן אין אָסטראָווצע — 1064 נפשות (57% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג), דאָס הייסט, אַז די יידן האָבן שוין דעמאָלט געבילדעט אַ מערהייט פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. עס איז אָבער אָנצונעמען, אַז די אָנגעגעבענע ציפער איז נישט קיין ריכטיקע, ווייל אַסאַך יידן אין אָסטראָווצע, גענוי ווי אין אַנדערע שטעט, האָבן זיך צוליב פאַרשידענע סיבות אָפּגעהאַלטן פון רעגיסטרירן. במשך פון דרייסיק יאָר, פון יאָר 1827 ביזן יאָר 1856, האָבן מיר נישט קיין שום פּרטים וועגן די פאָלקסציילונגען אין שטאָט און וועגן דער צאָל יידן דאָרט. אין יאָר 1856 האָט די צאָל יידישע נפשות אין אָסטראָווצע באַטראָפן 2675, וועלכע האָבן געבילדעט 80% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. מיט פיר יאָר שפּעטער איז ווידער פאָרגעקומען אַ פאָלקס־ציילונג, לויט וועלכער די צאָל יידישע נפשות אין אָסטראָווצע האָט באַטראָפן 2675 נפשות פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג

פון 3366 נפשות. פאַראַן אַ סברה, אַז די יידן פון אָסטראָווצע זיינען געווען פאַראינטערעסירט צוליב וועלכער נישט איז סיבה, אויסצובאַהאַלטן דעם פאַקט אַז זיי באַטרעפן אַ מערהייט פון דער באַפעלקערונג אין שטאָט. פון דער צווייטער זייט איז טאַקע מעגלעך, אַז די יידישע באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע האָט זיך פאַרקלענערט בעת די לעצטע צוויי פאָלקסציילונגען אויף זעכציק נפשות. צי די דאָזיקע וואַקלונג איז געווען אַ ממשותדיקע אָדער צופעליקע — איז שווער פעסטצושטעלן. נאָך פינף יאָר נאָך דער גרויסער שריפה אין שטאָט, האָבן זיך די ציפערן פון דער פאָלקסציילונג נישט געענדערט. און אין יאָר 1865 האָט ווידער די צאָל נפשות פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט באַטראָפן 2675 נפשות פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג פון 3366 נפשות, ד.ה. אַז מען האָט פשוט אָנגעגעבן די ציפער פון דער פריערדיקער פאָלקסציילונג.

פון וואָס האָבן צו יענער צייט געלעבט די יידן אין אָסטראָווצע? צוליב די באַגרענעצונגען פאַר יידן און דאָס נישט לאָזן זיי אַריינדרינגען אין דער אינדוסטריע און אין דער לאַנדווירטשאַפט במשך פון הונדערטער יאָרן, זיינען די יידן אין זייער גרעסטער מערהייט געווען געצווונגען צו פאַרנעמען זיך מיט האַנדל מלאכה, קונסט־אויסאַרבעטונגען ווי אויך פאַרמיטלעריי און מעקלעריי. דער גרעסטער טייל פון זיי איז באַשטאַנען פון קליינהענדלער, קרעמער, גאַסן־הענדלער און בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געבילדעט אַ שוואַכע סאָציאַלע שיכט, אַ פאַראָרעמטע צוליב די שטענדיקע פאַרפאָלגונגען, גזירות און אַנטיסעמיטיזם. עס זענען אויך געווען דיינים, רבנים מלמדים שוחטים, ישיבה־בחורים און בעלי־בתים. די ברייטע מאַסן פון „עמך” האָבן געהערט צו די „חברות” פון פאַרשידענע בעלי־מלאכה.

אויך אין אָסטראָווצע, ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך, האָבן די יידן, און גאָר באַזונדערס די האַנטווערקער, געליטן פון שווערן עקאָנאָמישן מצב, וועלכער האָט געהערשט צו יענער צייט אין פוילן צוליב די אָפטע מלחמות און פאָליטישע ענדערונגען און דער עיקר צוליב די פאַרשידענע שטייערן, וועלכע זיינען אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, נישט רעכענענדיק זיך מיט אירע עקאָנאָמישע מעגלעכקייטן.

אין אָסטראָווצע זיינען אויך צו יענער צייט געווען קלעזמאָרים, בדחנים און חזנים. די קלעזמאָרים פלעגן שפּילן אויף יידישע און קריסטלעכע חתונות או זיי פלעגן אויך איינגעלאַדן ווערן דורך די גוט־באַזיצער צו שפּילן אויף זייערע פאַרוויילונגען און בעלער און ווילן דעם עולם אין זייערע פּאַלאַצן.

אָסטראָווצע נאָכן אויפשטאַנד פון 1831

נאָכן אונטערדריקן דעם אויפשטאַנד פון יאָר 1831 האָט זיך פאַרענדיקט די זעלבשטענדיקייט פון פוילן, וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טעריטאָריע פון דער רוסישער אימפעריע. דאָס האָט דערפירט צו גרויסע עקאָנאָמישע און גייסטיקע ענדערונגען אין לעבן פון די יידן אין פוילן. די באַגרענעצונגען פאַר די יידן אויף פאַרשידענע געביטן האָבן ווייטער אָנגעהאַלטן און די שטייערלאַסט איז געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער און אומדערטרעגלעכער. צו יענער צייט איז אין פוילן אויסגעבראָכן די כאָלערע־מגיפה, וועלכע האָט צוגענומען זייער אַסאַך קרבנות צווישן דער באַפעלקערונג. אויך די יידן פון אָסטראָווצע האָבן זייער פיל געליטן פון דער דאָזיקער מגיפה און פיל משפחות זיינען געוואָרן פאַראַבלט צוליבן טויט פון זייערע נאָענטסטע און טייערסטע.

די שווערע גזירה פון 1840 נישט צו דערלויבן די פוילישע יידן צו טראָגן זייערע ספּעציפישע יידישע קליידער און אַז די יידישע פרויען זאָלן נישט טאָרן אָפּגאָלן זייערע האָר פארן אַרונטערגיין אונטער דער חופה; די גזירה פון 1843 וועגן 15־יאָריקן מיליטער־דינסט, וואָס האָט דערפירט צו דער באַרימטער אין דער יידישער געשיכטע פרשה „קאַנטאָניסטן” דאָס פאַרכאַפּן מיט געוואַלד יידישע יוגענטלעכע און זיי אָפּרייסן אויף לאַנגע יאָרן פון זייערע עלטערן, פון וועלכע אויך אַ סך זיינען געצוווּנגען געוואָרן זיך אָפּצושמדן — דאָס אַלץ האָט זיך אויך געלאָזט טיף אָפּפילן אין דער יידישער אָסטראָווצע, ווי מען האָט זיך דערציילט גרויליקע מעשיות וועגן „ניקאָלאַייס סאָלדאַטן” אין די ווייטע סטעפּעס פון רוסלאַנד.

די יידן אין אָסטראָווצע האָבן, צוגלייך מיט די יידן אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, פיל געליטן פון דער גזירה פון דער צאַרישער מאַכט קעגן יידישן „חדר”. אין מאַי 1855 האָט די צאַרישע רעגירונג אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז במשך פון צוואַנציק יאָר זאָלן ליקווידירט ווערן די „חדרים”, וואָס האָבן געשפּילט אַזאַ וויכטיקע ראָל אין דערציאונגס־וועזן פון די יידישע מאַסן אין פאַרלויף פון פיל דורות. די רעליגיעזע יידן האָבן אויך נישט געגרן אויפגענומען דאָס איינפירן דעם לימוד פון דער רוסישער שפּראַך אין די „חדרים”. אין יאָר 1875, דער ענדגילטיקער טערמין פון ליקווידירן די יידישע „חדרים”, האָט זיך די צאַרישע רעגירונג איבערצייגט, אַז זי איז נישט אימשטאַנד איינצוברעכן דאָס עקשנות פון דער יידישער באַפעלקערונג, און דעם יידישן „חדר” איז ווייטער דערלויבט געוואָרן צו עקזיסטירן.

עס איז באַקאַנט די באַציאונג פון די אָסטראָווצער יידן בעתן אויפשטאַנד פון יאָר 1863. דער ליפּסקער רבי,

ר׳ יהודה לייביש פסח פרימער (זיין זון ר׳ ירחמיאל האָט געוווינט אין אָסטראָווצע), האָט געזאַמלט געלט און קליידער אין אָסטראָווצע פאַר די אויפשטענדלער, און די יידישע שניידערס האָבן גענייט פאַר זיי די נויטיקע מלבושים. די יידן אין אָסטראָווצע האָבן אויך געהאָלפן די אויפשטענדלער מיט עסנוואַרג און אַנדערע זאַכן.

די פּאָליאַקן פון אָסטראָווצע און דער סביבה האָבן נישט פאַרגעסן די הילף מצד די אָסטראָווצער יידן פאַר די אויפשטענדלער. אַלס צייכן פון דאַנקבאַרקייט האָט אַ פּרוי פון אַ באַוווּסטן פּוילישן שליאַכטשיץ געשאָנקען אַ מיט גאָלד אויסגעהאָפטן פּרוכת פאַרן ארון־קודש אין דער שול. די זקני העיר וויסן צו דערציילן, אַז אויפן פּרוכת איז געווען אויסגעהאָפטן דער נאָמען פון דער שפּענדערין מיט די אותיות „פּ.ר.”. די גאַנצע צייט, וואָס פּוילן האָט געהערט צו רוסלאַנד, האָט מען זיך נישט באַנוצט מיטן דאָזיקן פּרוכת, מורא האָבנדיק פאַר אַן „עין הרע” מצד די צאַרישע מאַכט אָרגאַנען... ערשט נאָך דער באַפרייאונג פון פּוילן פלעגט מען דאָס דאָזיקע פּרוכת, וועלכעס האָט סימבאָליזירט די פריינטשאַפט צווישן יידן און פּאָליאַקן אין אָסטראָווצע און אין דער סביבה, — אַרויסהענגען אויף יום־טוב אויפן ארון־הקודש.

אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט האָבן די יידן געלעבט אין גוטע באַציאונגען מיט זייערע פּוילישע שכנים. די יידישע האַנטווערקער פלעגן גוט אויפגענומען ווערן אומעטום און זיי זיינען אויך געווען באַשעפטיקט ביים בויען קירכעס. די גלחים אין אָסטראָווצע און אין דער אַרומיקער געגנט פלעגן אין די קירכעס פּרעדיקן צו לעבן בשלום מיט יידישע שכנים און זיי פלעגן אָפט דערמאָנען די בשותפותדיקע אַקציעס פון פּאָליאַקן און יידן אין די בלוטיקע קאַמפן בעתן אויפשטאַנד פון יאָר 1863. געווען גלחים, וועלכע פלעגן לאָזן אויפנייען זייערע סוטאַנעס דווקא ביי יידישע שניידערס, וועלכע האָבן געשמ׳ט פאַר גוטע בעלי־מלאכות. די דאָזיקע אידיליע פון פרידלעכע באַציאונגען צווישן יידן און פּאָליאַקן האָט אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1896, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ גיפטיקע אַגיטאַציע מצד איינעם פון די גלחים אין שטאָט, און דאָס רואיקע לעבן צווישןביידע טיילן פון דער באַפעלקערונג איז פיל געשטערט געוואָרן.

דער מאַטעריעלער מצב פון די יידן אין אָסטראָווצע האָט זיך אָבער צו יענער צייט פיל פאַרבעסערט. מיטן פאַרלייגן אַ באַן־ליניע ביז אָסטראָווצע, האָט מען אויך אויפגעשטעלט די אייזן־גיסעריי („זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקיע”), וווּ עס האָט געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער אַ געוויסער ייד פרענקעל. די יידן אין שטאָט און אין דער אַרומיקער געגנט האָבן געצויגן זייער חיונה פון די טויזנטער באַשעפטיקטע אַרבעטער אין די פאַבריקן. עס איז אויך אָנגעגאַנגען אַ הורט־האַנדל מיט די אַרומיקע קליינע שטעטלעך, פון וועלכע יידן פלעגן קומען קיין אָסטראָווצע איינקויפן שפּייז־פּראָדוקטן און פאַרשידענע שטאָפן. די באַן פלעגט קומען קיין אָסטראָווצע צוויי מאָל אין טאָג, געבראַכט און אַרויסגעפירט פאַרשידענע סחורות. די יידן אין שטאָט האָבן געלעבט פון אַרבעט, פון האַנדל און פון קרעמעריי. אלי אבוש לעדערמאַן און זיין זון ר׳ דודל האָבן אויפגעשטעלט די ערשטע גאַרבעריי, וועלכע האָט אויך באַשעפטיקט קריסטן פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. פיל יידן אין אָסטראָווצע האָבן זיך גוט אויפגעאַרבעט און ס׳איז געווען צווישן זיי אַ היפּש ביסל גבירים. אויף שריט און טריט האָט מען געפילט, אַז דער מאַטעריעלער מצב האַלט זיך אין איין פאַרבעסערן.

אַסטראָווצע נאָך דער שריפה

דער פּסוק „שבע יפול וקם” (זיבן מאָל פאַלן און צוריק אויפשטיין) איז אויך מקויים געוואָרן אין אָסטראָווצע, וועלכע האָט אין פאַרלויף פון איר לאַנג־יאָריקער עקזיסטענץ דורכגעמאַכט פיל שריפות, פיל מאָל פאַרברענט און חרוב געוואָרן און אויף אירע חורבות ווידער אויפגעבויט אַ נייע שטאָט און פונסניי אָרגאַניזירט דאָס קהלישע לעבן. גאָר באַזונדערס פלעגן די אָפטע שריפות אָנמאַכן אַ חורבן אין די ענגע יידישע געסלעך. די יידן פלעגן אַנטלויפן אין די אַרומיקע שטעטלעך און אָסטראָווצע איז פיל מאָל געוואָרן אויסגעליידיקט פון יידן. שפּעטער זענען געקומען אַנדערע יידן, אָפּגעבויט די חורבות און אויפגעשטעלט אַ נייעם יידישן ישוב.

מיר פאַרמאָגן נישט קיין גענויע דאַטעס וועגן די אָפטע שריפות אין אָסטראָווצע. מיר ווייסן בלויז, אַז אין יאָר 1713 (תע״ד) איז די שטאָט פונסניי אָפּגעבויט געוואָרן נאָך אַ גרויסע שריפה, פון וועלכער עס זיינען איבערגעבליבן בלויז די אַלטע שול און דאָס אַלטע בית־המדרש. אַ צווייטע אינפאָרמאַציע דערציילט אונדז וועגן אַ גרויסער שריפה אין יאָר 1861, ווען די גאַנצע שטאָט איז פאַרברענט געוואָרן און עס זיינען אויך אומגעקומען עטלעכע יידן בעת אַ חתונה. די יידן אין שטעטל האָבן זיך איבערצייגט, אַז ס׳איז נישט כדאי צו בויען הילצערנע הייזער. אויב ס׳פלעגט אויסברעכן אַ שריפה אין איין הויז, פלעגט זיך דאָס פייער תיכף אַריבערטראָגן אויף אַנדערע בנינים און אַלע זיינען אַוועק מיטן רויך. און קיין אָרגאַניזירטע פייערלעשער־געזעלשאַפט איז צו יענער צייט נישט געווען. האָבן זיך טאַקע נאָך יענער גרויסער שריפה גענומען באַווייזן אין די יידישע געסלעך וואָס מערער געמויערטע הייזער און די שריפות האָבן שוין נישט געקאָנט אָנמאַכן אַזאַ חורבן ווי פריער און בכלל זיך פאַרקלענערט.

פון דער דאָזיקער שוידערלעכער שריפה איז איבערגעבליבן אויפן אָסטראָווצער בית־עלמין אַן אָנדענק אין געשטאַלט פון אַ דאָפּלטער מצבה פון אַ מאַן און ווייב, וועלכע זיינען צוזאַמען אומגעקומען אויף אַ יידישער חתונה, ווי אויך רעשטלעך פון פיר גרויסע און אַכט קליינע מצבות נאָך די אומגעקומענע יידן בעת דער דאָזיקער שריפה.

די אָסטראָווצער יידן האָבן אָפּגעקויפט ביים גראַף וויעלאָפּאָלסקי שטיקער באָדן פון זיינע גיטער און אויפ־געשטעלט נייע הייזער און גאַסן. די שטאָט האָט זיך אויסגעברייטערט און עס איז אויפגעקומען דער קוואַרטאַל מיט זיינע נייע הייזער, דער אַזוי גערופענער „סטאַוו". עס איז פאָרגעקומען אַ כסדרדיקע מענטשן־וואַנדערונג פון די נאָענטע שטעטלעך: טאַרלע, ליפסק, ראַכעוו, קלימענטאוו א. אנד. אויפן בערגל נישט ווייט איז געשטאַנען דער גרויסער קאָשטשאָל מיט זיין הויכער שטיינערנער ווייסער מויער. אַז פרומע יידן פלעגן אַדורכגיין נישט ווייט פון קאָשטשאָל, פלעגן זיי אין דער שטיל שעפּטשען דעם פסוק: „שקץ תשקצנו"

דער מאַרק אין אָסטראָווצע איז געווען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט גאַסן און געסלעך, וועלכע זיינען געווען אויסשליסלעך באַוווינט דורך יידן ווי: טילנע, זאַטילנע, נאָווע, סטאַראַקונאַוויסקאַ, מלינסקאַ און אַ גרויסער טייל פון אילזשעצקא (דרילדזשער־גאַס). אין די דאָזיקע ענגע געסלעך זיינען געווען קאָנצענטרירט כמעט אַלע „הדרים" פון אָסטראָווצע מיט זייערע מלמדים און אין די זומער־חדשים פלעגן פון די אָפענע פענצטער זיך לאָזן הערן די יונגע שטימעלעך פון די תלמידים, וועלכע האָבן פלייסיק געלערנט תורה פון פרי ביז שפּעט אין אָוונט. געווען אויך אין אָסטראָווצע דאָס שול־געסל און דאָס „טומאה"־געסל, דער קונאָווער וועג, דער אַפּטער וועג און דער סטאַוו, וועלכער האָט געפירט צו דער באַן־סטאַנציע. אַלע געוועלבער אין מאַרק אויף אַלע פיר „ציילן" זיינען געווען יידישע. אָסטראָווצע איז צו יענער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יידישער שטאָט. אין דער יידישער וועלט איז די שטאָט ביזן היינטיקן טאָג מערער באַקאַנט אונטערן נאָמען אָסטראָווצע, און נישט אָסטראָוויעץ, ווי זי הייסט אָפיציעל.

אָסטראָווצע איז מיט דער צייט פאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ עיר ואם בישראל. עס זענען איינגעפירט געוואָרן די גרויסע יאַרידן, אויף וועלכע די יידישע בעלי־מלאכות פלעגן אַרויסברענגען און פאַרקויפן זייערע אויס־געפאַרטיקטע סחורות. דער האַנדל אין שטאָט האָט גענומען בליען און עס זיינען איינגעשטעלט געוואָרן האַנדלס־באַציאונגען מיט די גרעסערע שטעט אין דער מדינה.

דער בראָנפן־מאָנאָפּאָל (פּראָפּינאַציע) איז אַריבער אין יידישע הענט, צוערשט צו ר׳ יחיאל מינץ און שפּעטער צו ר׳ פינטשע מינצבערג. צווישן, די רייכע יידן אין שטאָט צו יענער צייט זיינען אויך געווען באַקאַנט די ברידער היינע און ר׳ ליפּא בוימשטיין, וועלכער האָט געפירט אַ האַנדל אין ברייטן מאַסשטאַב.

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אָסטראָווצע איז פאַרנומען געוואָרן דורך דער עסטרייכישער אַרמיי, האָבן די עסטרייכישע מאַכט־אָרגאַנען פאַרלענגערט די באַן־ליניע ביז צוזמיר, ראָז־וואַדאָוו און ווייטער — און פאַרן יידישן האַנדל אין אָסט־ראָווצע האָבן זיך געעפנט נייע האָריזאָנטן.

צוויי מאָל אין וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק — פלעגן פאָרגעקומען אין אָסטראָווצע יאַרידן און די פויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן זיך צונויפפאָרן אין שטאָט אַריין און מיטברענגען פון כל־טוב. יידישע שניידערס שוסטערס, היטלמאַכערס און קרעמערס פלעגן אַרויסשטעלן אין מאַרק זייערע סחורות צו פאַרקויפן. די פויערים האָבן פאַרקויפט זייערע לאַנדווירטשאַפטליכע פּראָדוקטן און פלעגן קויפן אַלץ, וואָס איז זיי נויטיק געווען פאַר זייער באַלעבאַטישקייט. אין טאָג פון יאַריד זיינען אַלע שענקען אין שטאָט וועלכע האָבן אין גרעסטן טייל געהערט צו יידן, געווען איבערפילט מיט פויערים און פויערטעס, וואָס האָבן נאָכן פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן, געמאַכט אַ כוסה און פיל האָבן זיך טאַקע אָנגעשיכורט ביזן פאַרלירן דאָס באַוווסטזיין. אין מאַרק פלעגן זיך אין דעם טאָג באַווייזן פיל קונצנמאַכערס און טרעפּערס, וועלכע די פויערעם און פויערטעס פלעגן צווואַרפן זייערע פאַר גראָשן.

דאָס יידישע אָסטראָווצע האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן. צו יענער צייט זיינען געווען באַקאַנט אין שטאָט די למדנים ר׳ לייבקע און ר׳ קנא פון די מינצעס. באַרימט איז אויך געווען דער למדן ר׳ יאָסעלע, וועלכער האָט שפּעטער פאַרעפנטלעכט א ספר אונטערן נאָמען „ברכת יוסף" און פון דער פאַמיליע מלכה, וועלכע איז געווען באַקאַנט מיט איר שוך־געשעפט, האָט אָפּגעשטאַמט דער למדן און מורה־הוראה ר׳ יאָסל, אָדער ווי מען פלעגט אים רופן „דער לאָמער יאָסל". אין שטאָט האָבן זיך געעפנט „שטיבלעך" פון אַלע מינים: קאָצקער, גערער, לובלינער, אַלעקסאַנדרער, סקערניעוויצער, אַמשינאָווער, סוכעדניאָ־ווער, קאַלושינער, ליפּסקער, קוזמירער, טריסקער א.א. עס האָבן זיך אויך געשאַפן פריוואַטע מנינים און עס זיינען אַנטשטאַנען פאַרשידענע חברות, ווי חברה ש"ס, חברה תהילים, וועלכע איז צומייסט באַשטאַנען פון מענטשן פון פּראָסטן פאָלק.

אָסטראָווצע צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט

די יידן פון אָסטראָווצע זיינען געווען די הויפּט־בויער פון דער שטאָט און נאָר זיי האָבן מיט זייער פלייס און ענערגיע אַנטוויקלט דעם האַנדל און די אינדוסטריע אין דער דאָזיקער געגנט. אַ וויכטיקע ראָל אין איר אַנטוויקלונג און פּאָרשריט האָט געשפּילט איר געאָגראַפישע לאַגע און די נייע אייזנבאַן־ליניע, וועלכע האָט דערמעגלעכט אַ פאַרבינדונג מיט די גרעסערע שטעט אין לאַנד.

אָסטראָווצע האָט צו יענער צייט געהערט צו ראַדאָמער קרייז און גובערניע, וועלכע איז געווען איינע פון די צען גובערניעס אין קאָנגרעס־פּוילן. די גרענצן פון דאָזיקן קרייז האָבן דערגרייכט אויף דרום־זייט ביז דרילדזש, פון מערב־זייט ביזן קעלצער קרייז, פון דרום־זייט ביזן צויזמירער קרייז און פון מזרח־זייט האָט די ווייסל געשאַפן אַ נאַטירלעכע גרענעץ, וואָס האָט אים אָפּגעטיילט פון יאַנאָווער קרייז.

פון אַדמיניסטראַטיוון שטאַנדפּונקט איז דער קרייז באַשטאַנען פון צוויי שטעט: (אַפּט) און אָסטראָווצע, 10 שטאָטישע פּונקטן (קונאָוו, וואָשניעוו, גליניאַני, אָזשאַראָוו, לאַסאָטשין, טשמיעלאָוו, סלופּיא, לאַגאָוו, ראַקאָוו, אײַוואַנסק) און 556 אַרומיקע דערפער און דערפלעך.

דער הערשער פון אָסטראָווצע איז דעמאָלט געווען דער גראַף וולאַדיסלאַוו וויעלאָפּאָלסקי, וועלכער איז געווען אין זייער גוטע באַציאונגען מיט די יידישע שכנים. מען דערציילט, אַז ווען ער פלעגט באַגעגענען דעם אָסטראָווצער רב, ר׳ מאיר יחיאל הלוי ז״ל, פלעגט ער אַנידערקניען און נישט אויפשטיין ביז דער רב האָט אים אָנגענומען פאַר די הענט און אים אויפגעשטעלט. ער האָט געהערט צו די רייכסטע שליאַכשיטשעס אין פּוילן, פאַרמאָגט אַ סך פעלדער, וועלדער, גיטער, טאַרטאַקן, אָזשערעס און וואַסער־מילן, וועלכע ער פלעגט אָפּגעבן צו יידישע פאַכטער אויף גוטע באַדינגונגען. דעם גרויסן און געדיכטן וואַלד אין וועלכן עס האָט זיך אויך געפינען אַ טאַרטאַק מיט פיל הייזער האָט ער פאַרדונגען דעם לובלינער חסיד ר׳ מאיר היינע. אינטערעסאַנט, אַז דער אָפּמאַך צווישן זיי איז נישט געמאַכט געוואָרן שריפטלעך, נאָר בלויז אויף „הן צדק״ צווישן גראַף און די יידן. די וואַסער־מיל ביים טייך קאַמיעננא האָט ער פאַרפאַכטעט צו ר׳ שמואל דענקאָווער (פּשעפּיורקע), וועלכער האָט דאָס איבערגענומען פון פריערדיקן פאַכטער ר׳ נפתלי דאַלוסער.

פון וואָס דער עיקר האָבן צו יענער צייט געצויגן זייער חיונה די יידן אין אָסטראָווצע? מען קאָן פעסטשטעלן, אַז די אָסטראָווצער יידן האָבן אין דער תקופה פון דער צאַרישער הערשאַפט פאַרמאָגט דריי עיקרדיקע פרנסה־קוואַלן.

דער ערשטער קוואַל איז געווען די ריזיקע שטאָל־און אייזן־גיסעריי, וועלכע האָט באַשעפטיקט קרוב 10 טויזנט קריסטלעכע אַרבעטער און זייער צאָל האָט געהאַלטן אין איין שטייגן. צוויי מאָל אין חודש פלעגן די אַרבעטער דאָרט באַקומען אויסגעצאָלט זייער געהאַלט. זיי האָבן געלעבט אין שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען און גאַנץ ווייט נישט אויסגעקומען מיט זייער מאָגערן פאַרדינסט. און דאָ איז זיי געקומען צוהילף דער יידישער קרעמער און סוחר אין שטאָט, וועלכער פלעגט געבן פּראָדוקטן און פאַרשידענע סחורות אויף באָרג ביז דער נאָענסער „וויפּלאַטע״. מען האָט פאַרשריבן אין „ביכל״ און שפּעטער ביסלעכווייז געסילוקט דעם חשבון.

דער צווייטער מקור פון פרנסה פאַר אָסטראָווצער יידן צו יענער צייט זיינען געווען די מאַרק־טעג, וועלכע פלעגן פאָרקומען אין שטאָט צוויי מאָל אין וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק. פון דער אַרומיקער געגנט פלעגן זיך לאָזן די פּויערים אויף וועגענער מיט זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן אויפן יאַריד קיין אָסטראָווצע. נאָכן פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן, פלעגן די פּויערים און פּויערטעס אַרומגיין איבער די יידישע געוועלבער און דאָרט איינגעקויפט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

דער דריטער קוואַל פון פרנסה איז אין שפּעטערדיקע יאָרן באַשטאַנען פון דער שטיצע, וואָס אויסגעוואַנדערטע יידן קיין אַמעריקע און קאַנאַדע פלעגן כסדר אַריינשיקן צו זייערע איבערגעבליבענע קרובים אין דער אַלטער היים. און אַזוי האָבן די יידן אין אָסטראָווצע ווי נישט איז געלעבט — אַמאָל ערגער און אַמאָל בעסער.

אויסער די דריי פרנסה־קוואַלן, פון וועלכע די אָסטראָווצער יידן האָבן געצויגן זייער חיונה, דאַרף מען נאָך צוגעבן די האַנטווערקער און בעלי־מלאכות, פאַכמענער, וועלכע האָבן פאַרמעגט אייגענע וואַרשטאַטן אָדער געאַרבעט ביי יענעם אַלס לוין־אַרבעטער.

אין יאָר 1894 האָט זיך אָסטראָווצע באַטייליקט אין די פייערונג פון דער קרוינונג פון לעצטן רוסישן צאַר, ניקאָליי דער צווייטער. אויך די יידישע קהילה איז געווען געצוווּנגען זיך צו באַטייליקן אין דער דאָזיקער פייערונג, וועלכע איז פאָרגעקומען אין שול ביי דער אָנוועזנהייט פון העכערע באַאַמטע, אָנגעזעענע שטאָט־לייט און גרויסע מאַסן פון דער יידישער באַפעלקערונג. נאָכן מאַכן דעם געהעריקן „מי שברך״ פאַרן צאַר און פאַר דער מלכה און נאָכן אָפּזינגען דעם צאַרישן הימן „באָזשע, צאַריאַ כראַני״ (גאָט, באַשיץ דעם צאַר), האָט דער רב געהאַלטן אַ דרשה לכבוד דער דאָזיקער געשעעניש, וועלכע האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע.

אין אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט

אין פארגלייך מיט אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן צו יענער צייט, האָבן אין אָסטראָווצע פאַרהעלטנישמעסיק געהערשט גוטע באַציאונגען צווישן יידן און קריסטן. ביזן יאָר 1904 זיינען אין אָסטראָווצע נישט פאַרצייכנט געוואָרן 32 — אָסטראָווצע יידיש — — גיערייייישפאוזאאגה 32 קיין שום איבערפאַלן אויף יידן מצד זייערע פוילישע שכנים. קיין אָסטראָווצע זיינען אָבער שוין דערגאַנגען אָפּקלאַנגען פון דער אַנטיסעמיטישער פראָפּאַגאַנדע, וועלכע איז געוואָרן געשטיצט דורך דער צאַרישער מאַכט. די גלחים האָבן אויסגענוצט דעם אַנטיסעמיטיזם אין זייער קאַמף קעגן די אַפּיקורסישע סאָציאַליסטן און זיי האָבן געמאַכט יד־אחת מיט די צאַרישע מאַכט־אָרגאַנען אין קאַמף קעגן די אַרבעטער, וועלכע האָבן געפאָדערט בעסערע לעבנס־באַדינגונגען. דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיי געדינט ווי אַ מיטל צו ווענדן דעם צאָרן פון פאָלק קעגן די יידן.

אין יאָר 1904 איז אין אָסטראָווצע געמאַכט געוואָרן דער ערשטער פרווו פון אַן אָרגאַניזירטן פאָגראָם קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. די גלחים צוזאַמען מיט דער צאַרישער רעאַקציע, מיט דער פאָליציי און אַ טייל פון דער אונטערוועלט זיינען אַרויס מיט אַ שטאַרקער כוליגאַניש־אַנטיסעמיטישער העצע קעגן די אָרטיקע יידן. די בלוטיקע געשעענישן האָבן אָנגעהאַלטן גאַנצע צוויי מעתלעת, בעת וועלכע איין ייד איז דערהאַרגעט געוואָרן, פיל זיינען געוואָרן פאַרווּנדעט און יידיש האָב־און־גוטס איז געראַובט געוואָרן אין מיטן העלן טאָג. די יידישע זעלבסטשוץ, וועלכע איז באַשטאַנען פון טרעגערס, באַלעגאָלעס קצבים און מענטשן פון פראָסטן פאָלק, האָט זיך ענערגיש אַנטקעגנגעשטעלט און זיי פאַרטריבן.

די כוואַליעס פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין רוסלאַנד אין 1905 האָבן אויך דערגרייכט קיין אָסטראָוויצע. אויך די יידישע אַרבעטער און פאָלקסמאַסן, וועלכע זענען אונטערדריקט געוואָרן ביי דער צאַרישער מאַכט סיי אַלס פראָלעטאַריער און סיי אַלס יידן — זענען אַרויס מיט פאָדערונגען אויסצובעסערן זייערע לעבנס־באַדינגונגען און גענומען ביסלעכווייז אויסגלייכן דעם רוקן. די יידישע אַרבעטער און פאָלקסמאַסן האָבן געלעבט ביי די שווערסטע באַדינגונגען, אַרבעטנדיק 12 שעה אַ טאָג און מערער. און ס'איז קיין חידוש נישט, וואָס זיי זענען די ערשטע אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, וועלכע האָט געלאָקט מיט אויסזיכט פון אַ בעסערער צוקונפט. פיל פון זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די רייען פון פ.פ.ס. און פון „בונד" און ס'איז פאָרגעקומען אַ דערנענטערונג צווישן פוילישן און יידישן אַרבעטנדיקן פאָלק.

דאָס יאָר 1905 האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע סביבה און ביי דער גרויסער פאַבריק אין אָסטראָווצע האָבן זיך גענומען זאַמלען אַרבעטער מיט רויטע פענער און סאָציאָליסטישע לאָזונגען. אין דער פוילישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי (פ.פ.ס.) אין אָסטראָווצע זענען אויך געווען טעטיק יידן. דוד פרענקל, אַ זון פון ישראל פרענקל פון ראַדאָם, איז געווען איינער פון די טעטיקסטע טוער אין די רייען פון פ.פ.ס. אין דער געגנט פון ראַדאָם, אָסטראָווצע, אַפּט און צויזמיר. ער האָט געאַרבעט אַלס באַאַמטער אין אָסטראָווצע און געפירט אַן אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די יידישע מאַסן.

עס האָבן אויך נישט געפעלט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע קיין מוסרים, וועלכע האָבן איבערגעגעבן די שטרייקערס און רעוואָלוציאָנערן אין די הענט פון דער צאַרישער פאָליציי.

אין די יאָרן 1906—1907 האָט זיך אויפגעהויבן אַ כוואַליע פון טעראָר מצד דער צאַרישער מאַכט. דוד פרענקעל איז צוליב אַ מסירה אַרעסטירט געוואָרן צוזאַמען מיט אליהו ווייצמאַן, וולאַדיסלאַוו פעניגשטיין, ד"ר יצחק וויינבערג, פיאָטר פרענקעל, אָזשאַ וויינבערג, אַדלער ליפּמאַן און אַנדערע. ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר און שפּעטער פון דאָרט אַנטלאָפן קיין עסטרייך. פיל פון די דאָזיקע יידישע מוסרים האָבן שפּעטער באַצאָלט מיט זייער לעבן, ווייל זיי זיינען אומגעקומען פון די הענט פון די רעוואָלוציאָנערן וואָס זענען צוריקגעקומען אין באַפרייטן פוילן אַלס פוילישע לעגיאָנערן.

בעת די דאָזיקע געשעענישן, האָט זיך אָנגעהויבן די אויסוואַנדערונג פון די יידישע מאַסן פון פוילן. גענוי ווי אין אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, האָבן אויך די יידן אין אָסטראָווצע פאַרויסגעזען די געפאַר וואָס דערנענטערט זיך און גענומען אויסוואַנדערן פון דער שטאָט, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט פון דורי דורות.

געווען נאָך אַ סיבה פאַר דער יידישער עמיגראַציע צו יענער צייט: די מורא מאָבליזירט צו ווערן אין דער צאַרישער אַרמיי און אַוועקגעשיקט צו ווערן אין די ווייטע סטעפּעס פון רוסלאַנד ווו עס איז געווען אוממעגלעך אָפּצוהיטן יידישקייט און ס'האָט געדראָט די געפאַר מיט דער צייט אינגאַנצן צו ווערן פאַרגויאישט.

אין אַ געוויסן פרייטיק האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אין שטעטל, אַז די פאַבריק־אַרבעטער גרייטן זיך נאָך דער אַרבעט דורכצופירן אַ פּאָגראָם איבער דער יידישער באַפעלקערונג. דער רב האָט צונויפגערופן אויף אַ געהיימער באַראַטונג די גמינע־דאָזאָרעס פון יענער צייט, צווישן זיי: ר' ברוך גראָסמאַן, משה'לע בייגעלמאַן, בנימין קעסטענבערג און אַנדערע. ס'איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס, אַז די יידן זאָלן זיך פאַרטיידיקן און אַנטקעגנשטעלן די

פאָגראָמשטשיקעס מיט אַלע כוחות און נישט לאָזן זיך אויסשעכטן. אין אָסטראָווצע האָבן זיך צו יענער צייט געפונען ביז 5000 יידן.

די אָסטראָווצער יידן האָבן באַשלאָסן פאַר יעדן פּרייז צו פאַרטיידיקן זייער לעבן און דאָס לעבן פון זייערע פרויען און קינדער. עטלעכע הונדערט יידן האָבן זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער גרויסער שול און ביים אַריינגאַנג צום מאַרק. ווי נאָר עס זיינען אָנגעקומען די ערשטע ידיעות, אַז עס גרייט זיך אַ פּאָגראָם אין שטאָט, האָט בערל טשאָטשקע, יאָסל באַלאַס און זכריה לאַמפּ אָרגאַניזירט די יידישע קצבים, טרעגערס און אַלע שטאַרקע בחורים פון שטאָט און זיי באַוואָרנט מיט מעסערס, העק, אייזערנע פרענטן און אַנדערע מכשירים. אויך דעם רב'ס איידעם, דער גאָסטינינער רב ר' דודל סילמאַן, האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַר דער טיר פון רב'ס הויז מיט אַן אייזערנעם פרענט אין האַנט, גרייט אַנטקעגנצושטעלן זיך די פּאָגראָמשטשיקעס, און ער האָט דערביי געהאַלטן אין איין איבערחזרן דעם פּסוק: „תמות נפשי עם פלשתים!". ווען די פאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך דערנענטערט צו די יידישע גאַסן און געזען ווי די יידן גרייטן זיך צו פאַרטיידיקן זייער לעבן — האָבן זיי זיך מיט חרפּה צוריקגעצויגן און די יידן אין אָסטראָווצע האָבן פריי אָפּגעאָטעמט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

דעם ערשטן אויגוסט פון 1941 איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, וועלכע האָט אויפגעטרייסלט אייראָפּע. גאָר באַזונדערס האָבן בעת דער דאָזיקער מלחמה געליטן די יידן, וועלכע האָבן געוווינט אין געביטן, וואָס זיינען אין דער צייט פון מלחמה איבערגעגאַנגען פון האַנט צו האַנט און מען האָט זיי געהאַלטן אין איין באַשולדיקן אין שפּיאָנאַזש און צוהעלפן דעם שונא. די מיליטערישע געריכטן האָבן אַרויסגעטראָגן פיל האַרבע אורטיילן אויף יידן, וועלכע מען האָט באַשולדיקט אין פאַרברעכנס, וועלכע זיי זיינען אַבסאָלוט נישט באַגאַנגען.

אויך דאָס יידישע אָסטראָווצע האָט נישט אויסגעמיטן דעם ביטערן גורל פון אַלע אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן אין יענער תקופה. באַלד נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה האָבן די צאַרישע מאַכט־אָרגאַנען גענומען „זאַקלאַדניקעס" פון צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָבן באַדאַרפן זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער גוטער אויפפירונג פון די יידישע מאַסן אין שטאָט בעת דער מלחמה. עס זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן פאָלגענדע בעלי־בתים: אשר הערץ, קלמן בוימפעלד, בערל ראָזענמאַן, משה ווייַנבערג, זיסל שאַפּיראָ (זיסל מאַניסעס), יוסף פעפער, פינטשע מינצבערג א.א. נאָך גרויסע באַמיאונגען ביי דער צאַרישער מאַכט זיינען זיי נאָך אַ געוויסער צייט באַפרייט געוואָרן.

מיטן אַריינקומען פון די עסטרייכער קיין פּוילן, האָט זיך דער מצב פון די יידן אין אָסטראָווצע פיל פאַרבעסערט און דאָס לעבן איז געוואָרן פרייער.

שפּעטער האָט זיך דער מצב ראַדיקאַל געענדערט, אַלס רעזולטאַט דערפון וואָס די רוסן האָבן צוריק פאַרנומען די גאַנצע געגנט. אין שטאָט זיינען שוין אָנגעקומען ידיעות וועגן יידן־אומרוען אין כטאַשעוו, טאַרלע, יוזעפאָוו, ראַדאָם און אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך. דער רב האָט זיך דעמאָלט געווענדט מיט אַ הייסן רוף צו אַלע יידן פון שטאָט, אַז זיי זאָלן אַרויסגיין מקבל פּנים זיין דאָס צאַרישע מיליטער מיט ברויט און סיגאַרעטן. און ווען די ערשטע צאַרישע סאָלדאַטן האָבן זיך באַוויזן אין שטאָט און זיי האָבן געזען דעם דאָזיקן קבלת־פּנים, איז עס זיי שטאַרק געפעלן געוואָרן און זיי האָבן די יידן געלאָזט צורו.

און ווידער איז עפּעס פאָרגעקומען אין אָסטראָווצע, וואָס האָט כמעט דערפירט צו פּאָגראָמען איבער דער יידישער באַפעלקערונג מצד די צאַרישע סאָלדאַטן און קאָזאַקן. ומעשה שהיה כך היה: עס איז געווען פאַר פּסח. די בעקערייען אין שטאָט, וועלכע זיינען איינגעשטאַנען אין יידישע הענט, האָבן געבאַקן מצות אויף פּסח און צוליב דעם האָט אויסגעפעלט ברויט פאַרן רוסישן מיליטער. די רוסישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן געדראָט, אַז אויב ס'וועט אויספעלן ברויט פאַר דער אַרמיי, וועלן זיי זיך נוקם זיין אין די יידן.

דער רב האָט האַרט פאַר ערב־פּסח צונויפגערופן אַלע בעקערס פון שטאָט און זיי באַפוילן אין דער ערשטער ריי צו באַקן ברויט פאַרן מיליטער. „כדי אָפּצוראַטעווען כאָטש איין יידיש נפש האָט דער רב געזאָגט צו די בעקערס — נעם איך אויף מיר דעם חטא פון באַקן ברויט אום פּסח און אויך די שטראָף פאַרן דאָזיקן חטא, ווייל עס האַנדלט זיך וועגן פּיקוח נפש". און אָסטראָווצע איז טאַקע אַדאַנק דעם אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון אַ פּאָגראָם.

די אָסטראָווצער יידן פון עלטערן דור ווייסן אויך צו דערציילן, אַז אין יענער צייט האָבן די רוסן אַמאָל שפּעט ביינאַכט פאַרהאַלטן אין גאַס דעם דרדקי־מלמד פייוועלע ראָזענבערג. זיי האָבן אים חושד געווען אין שפּיאָנאַזש לטובת די עסטרייכער און עס האָט אים געדראָט טויט־שטראָף. אַז דער רב האָט זיך דערפון דערוווּסט, האָט ער באַפוילן דעם שמש, אַז ער זאָל אים אַריבערפירן צום מיליטערישן קאָמאַנדיר. אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין קיין כוח צו גיין צוליב די תעניתים, וועלכע ער האָט געפאַסט אַזוי פיל יאָרן — האָט מען אים געטראָגן צום קאָמאַנדיר אויף אַ שטול. דער רב האָט לאַנג גערעדט מיטן

צאַרישן קאָמאַנדיר און אים ענדלעך איבערצייגט, אַז ער קען גוט דעם דאָזיקן מלמד און ער ווייסט, אַז ער איז נישט קיין שפּיאָן. דעם רב׳ס ווערטער האָבן געווירקט און ר׳ פּיוועלע איז טאַקע אויפן אָרט באַפרייט געוואָרן פון יעדער שולד.

אין יאָר 1915, נאָך זייער מפּלה ביי דער ווייסל, האָבן זיך די רוסישע באַוואָפנטע קרעפטן צוריקגעצויגן פון פוילן, וועלכע איז ווידער אָקופּירט געוואָרן דורך די עסטרייכער און דייטשן.

די יידישע באַפעלקערונג אין אָסטראָוועצע, ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין פוילן אין יענער תקופה, האָט פרייער אָפּגעעטעמט. עס האָבן גענומען בלאָזן נייע ווינטן און די יידישע יוגנט איז באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער מערב־קולטור. צו יענער צייט איז אויך פּראָקלאַמירט געוואָרן די „באַלפור־דעקלאַראַציע״, וועלכע האָט אויפגערודערט די יידישע וועלט און דאָס גרויסע פּוילישע יידנטום און האָט נאָך מער דערנענטערט די יידישע יוגנט צו דער גרויסער מערב־קולטור.

די יידישע פּראָגרעסיווע יוגנט האָט זיך גענומען וועקן צו אַ נייעם לעבן. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ פאָלקס־ביבליאָטעק, וועלכע זאָל באַזאָרגן מיט גייסטיקער שפּייז די יידישע יוגנט אין אָסטראָוועצע, וואָס האָט געלעכצט נאָך בילדונג.

נאָך שווערע באַמיאונגען און אָנשטרענגונגען איז ענדלעך געלונגען צו שאַפן די ערשטע ביבליאָטעק וועלכע האָט פאַרמאָגט אַ גרייסן אויסוואַל פון יידישע און העברעאישע ביכער. אין דער ביבליאָטעק, וועלכע האָט געטראָגן אַן אומפּאַרטייאישן כאַראַקטער, זיינען געווען פאַרטרעטן די ציוניסטן, דער „בונד״, פועלי ציון און די אומפּאַרטייאישע יוגנט. די ביבליאָטעק איז אָבער געווען ווי אַ דאָרן אין אויג פון די יידישע פאַנאַטיקער אין שטאָט וועלכע האָבן נישט געקאָנט איינשטימען מיט דעם געדאַנק, וואָס די יידישע יוגנט רייסט זיך צו לערע און בילדונג און וויכט אָפּ פון די אַלטע אויסגעטראָטענע וועגן. אין אַ געוויסן אָוונט זענען טאַקע עטלעכע יידישע פאַנאַטיקער באַפאַלן די ביבליאָטעק, וועלכע האָט זיך געפונען אויף דרילדזשער גאַס אין שיטאַרסקיס הויז, און גענומען רייסן די בילדער פון די ווענט, ברעכן שטולן און אויסהאַקן די שויבן. גוט, וואָס דאָס איז פאָרגעקומען אין אָוונט, ווען אַ סך יוגענטלעכע זיינען געווען פאַרזאַמלט אין דער ביבליאָטעק. די פאַרזאַמלטע האָבן באַזייטיקט די פאַנאַטיקער און אַזוי אַרום אָפּגעראַטעוועט די ביבליאָטעק, וועלכע די יידישע יוגנט האָט אויפגעבויט מיט אַזוי פיל פלייס, מי און ענערגיע.

ווי אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, האָט זיך אויך די יידישע יוגנט אין אָסטראָוועצע גענומען אָרגאַניזירן אין פּאַרטייען, פון עקסטרעם־רעכטע, „אגודת ישראל״ — ביז קאָמוניסטן.

צו יענער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן אין אָסטראָוועצע די ערשטע יידישע מאָדערנע פאָלקס־שול. בראש פון די גרינדער זענען געשטאַנען: די ברידער אליעזר און יחיאל לעווי, הלל בראַפמאַן, אברהם מלאך, לייזער סאַטאַנאָוויטש, ש. מינצבערג, א. י. מינצבערג און מעניע בלאַנקמאַן. דער לייטער און לערער פון דער שול איז געווען א. קעסטענבערג פון דרילדזש. אין דער שול האָבן געלערנט ביז 120 קינדער. שפּעטער איז אויך געגרינדעט געוואָרן דורך די עסקנים יהושע קופערמאַן, משה לעדערמאַן א.א. די מזרחי־שול אונטער דער לייטונג פון לערער א. ווינער ביי דער מיטהילף פון לערער ערליך. אין שטאָט איז צו יענער צייט אויך געווען טעטיק אַ „תלמוד־תורה״.

דעם 11־טן נאָוועמבער 1918 איז געשלאָסן געוואָרן אַ וואָפנשטילשטאַנד. אויף די חורבות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַנטשטאַנען דאָס פרייע פוילן.

אין די חדשים נאָוועמבער 1918 — יאַנואַר 1919 זענען פאָרגעקומען כוליגאַנישע איבערפאַלן מצד פוילישע אנטיסעמיטן אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן. גאָר באַזונדערס האָבן געלאָזט זיך וווילגיין און געווילדעוועט די טרייעריק־באַרימטע „האַלערטשיקעס״, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער אַרבעט פון שערן און אויסרייסן די בערד פון די יידן און שלאָגן זיי מכות רצח.

אויך די יידן אין אָסטראָוועצע האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט שווערע טעג. די ידיעות וועגן די פּאָגראָמען אין לעמבערג, פינסק, ווילנע, לידע און אין אַנדערע שטעט האָבן אויך אויפגעטרייסלט די יידישע באַפעלקערונג אין אָסטראָוועצע. עס זיינען פאָרגעקומען פיל פּראָטעסט־מיטינגען קעגן די דאָזיקע בלוט־פאַרגיסונגען. און די יידן זיינען געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן זייער גורל אויף דער פּוילישער ערד...

אסטראווצע אויף דער נייער מאפע פון פוילן נאך דער מלחמה

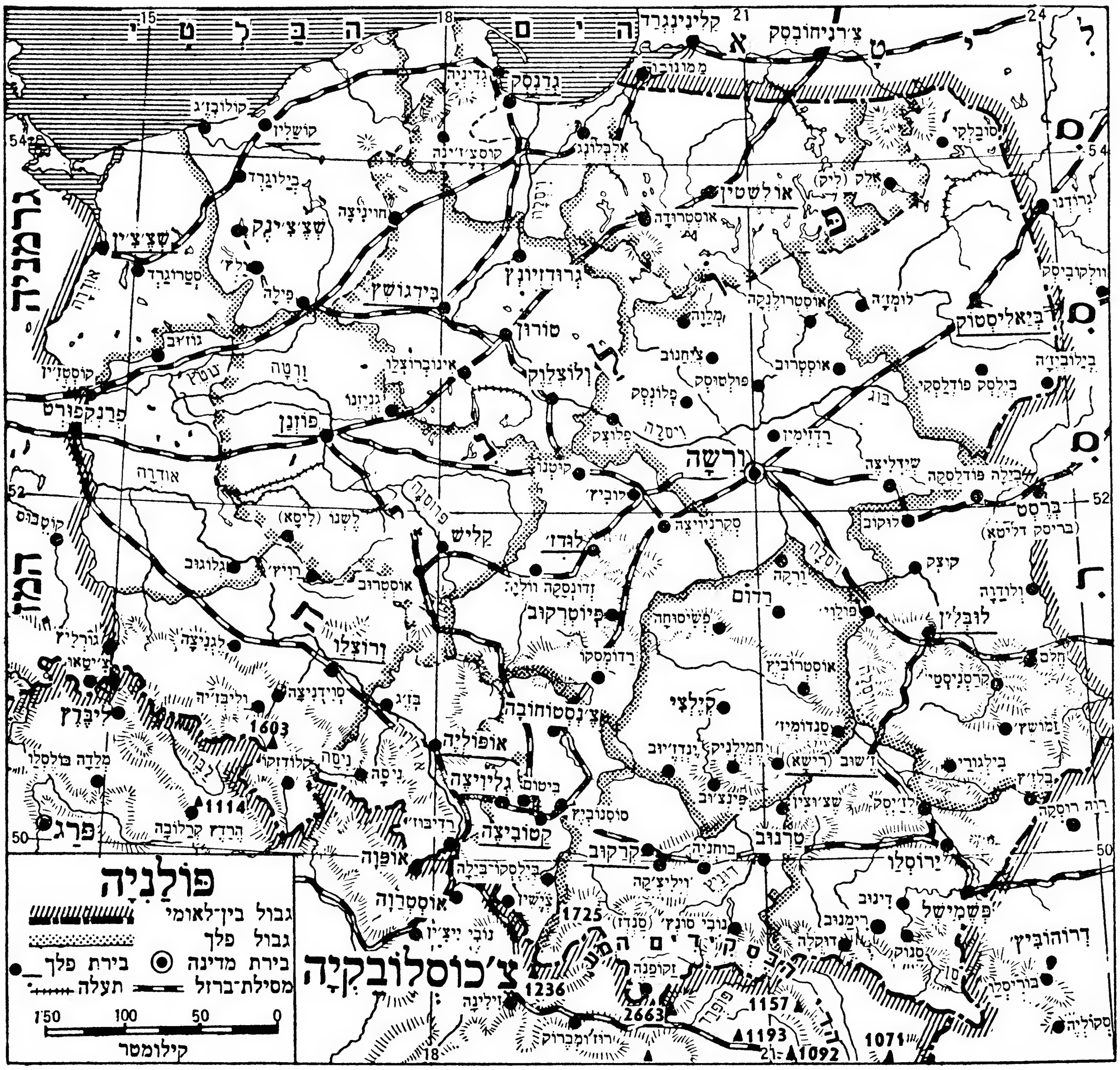

אוסטרובצה במפה החדשה של פולין אחרי המלחמה

אוסטרובצה הצטיינה במנהיגיה הרוחניים, אשר עיצבו את האופי הדתי של הקהילה, שבה לא פסק קול התורה לא ביום ולא בלילה. להלן שורה של רבנים ואדמו"רים שהוציאו את שמה לתהילה ולתפארת בעולם היהודי

מ. ש. גשורי

רבנים ואדמו"רים באוסטרובצה

בגלל חוסר מקורות אין אנו יודעים כלום על רבני אוסטרובצה בתקופתה הראשונה, במאות ה־16 וה־17. שואת ת"ח־ת"ט של המאה ה־16 ומלחמת השוודים והזאפסים בפולין במאה ה־17 לא פסחה גם על קהילת אוסטרובצה, שאמנם לא סבלה מן השחיטות. אך אנשי הקהילה נמלטו מפני מחנות חמלניצקי, שהגיעו עד ללובלין, והצטרפו לפליטים הרבים, שהציפו את הדרכים. הישוב נחרב כולו ואתו ירדו לטמיון הפנקסים, שבין יתר העניינים הכילו גם שמות הרבנים ותקופת כהונתם במקום.

מסיבה זו ידועים לנו רק שמות הרבנים ששרתו בקודש בקהילת אוסטרובצה אחרי ששוקמה מחדש בסוף המאה ה־17. גם שמות אלה לא נלקחו מפנקס הקהילה, שלא הגיע לידינו, אלא ממקורות שונים, בעיקר מספרים רבניים שונים, שבהם נזכרים רבני אוסטרובצה ותקופת פעולתם.

הרב רבי נפתלי

הרב הראשון של אוסטרובצה ששמו ידוע לנו הוא ר' נפתלי (או ר' מאיר), חתנו של ר' הרצקה. לפי פרטים שפורסמו בספר חסידים, היה בנו של ר' אריה לייבוש מפשיטיק, מתלמידי רבי יצחק יעקב „החוזה מלובלין" ורבי יחיאל מיכל המגיד מזלוצ'וב. הוא היה „מאנשי הבשורה" של התנועה החסידית בפולין, ועשה למען התפשטותה באוסטרובצה.

ר' יחזקאל בהג"מ אביגדור יוסף

הרב השני של אוסטרובצה אחרי תקופת השיקום ששמו ידוע לנו, היה ר' יחזקאל בהג"מ אביגדור יוסף, אבי הגאון אבד"ק חנצ'ין בעל הספר „הר הכרמל". הוא ייצג את קהילת אוסטרובצה ב„וועד ארבע הארצות". לא נשארו פרטים רבים על פעולותיו כרב קהילת אוסטרובצה.

ר' אליעזר בר' שלמה זלמן ליפשיץ

עם הכתרתו של ר' אליעזר ב"ר שלמה זלמן ליפשיץ כרב העיר זכתה אוסטרובצה במנהיג רוחני שיצאו לו מוניטין בעולם הרבנות כגאון שהעשיר את הספרות הרבנית בספריו החשובים „השיב ר' אליעזר" ו„שיח־שדה", המשמשים עד היום מעין מדריך ללומדים לבני ישיבות.

היה ממשפחה מיוחסת של לומדים וגאונים. אשתו היתה נינה ונכדה לבעל מג"א והרמ"א מקראקא.

מאוסטרובצה עבר לקראקא ומשם לנייאוויט, שם נפטר בשנת תק"ח (1748).

רבי שמואל שמריה בן ר' יעקב מזבולין

רבי שמואל שמריה כיהן כרב באוסטרובצה בדור השני של כיבוש החסידות בפולין. מוצאו משושלת יוחסין של רבנים וגאונים ששרתו בקודש בקהילות גדולות בפולין.

היה תלמיד מובהק של „החוזה מלובלין", של המגיד מקוז'ניץ ושל „היהודי הקדוש" מפשיסחה וספג אצלם תורה וחסידות. אחרי פטירתם עבר להסתופף בצל רבי משה'לי מקוז'ניץ ורבי ירחמיאל מפשיסחה, שחילקו לו כבוד גדול. הרביץ תורה בעירו והעמיד מבין תלמידיו רבנים גדולים ומפורסמים, בהם ר' שמשון אבד"ק קינצק (רבו של הצדיק רבי נתן דוד משידלובצה) ור' דוב בריש, הרב ר' משה יהודה מקאָסנטין ועוד. חיבר את הספרים „זכרון שמואל" ו„תורת שמואל" על הש"ס ותנ"ך, שהוצאו במהדורה חדשה בירושלים בשנת תש"ז, במלאת מאה שנה לפטירתו, על־ידי צאצאי צאצאיו היושבים בישראל.

ספר

זכרון שמואל

על התורה בדרך פרד"ס ועל הש"ס בדרך פלפול

חלק שני
על סדר במדבר דברים

מאת כבוד הרב הגאון הצדיק המקובל המפורסם בוצינא קדישא חסידא ופרישא זקן ויושב בישיבה שלשלת היוחסין כקש"ת מוה"ר **שמואל שמרי'** זצוקללה"ה אבד"ק **אסטראוואצא** תלמיד מובהק של הגה"ק **המגיד מקוזניץ** זצללה"ה **והרבי מלובלין** זצללה"ה **והיהודי הקדוש מפשיסחא** זצללה"ה, נין ונכד **להרמ"א ולהבית שמואל** זצללה"ה ולמעלה בקודש זיע"א.

נדפס בשנת תרס"ח בהוצאות האחים הגבירים המופלגים החסידים המפורסמים: אבי זקני מוה"ר **שמואל שמרי'** ז"ל ודודי מוה"ר **ארי' ליבוש פישל** ז"ל **היינה** מאסטראוואצא, במוה"ר יוסף מאיר ז"ל חתן הרה"ח המפורסם מהו' אפרים פישל זצ"ל בן רבינו המחבר זצ"ל.

ועתה הבאתיו מחדש לדפוס והוספתי בעזהי"ת קונטרס בשם

זכרון יצחק

שאספתי מגנזי אבי מו"ר זצ"ל, וממה שחנני השי"ת
יהודה ארי' לייב בן הרב החסיד המנוח
מוה"ר **יצחק אהרן אפרים פישל** זצ"ל בן הרה"ח
מוה"ר **שמואל שמרי'** ז"ל **היינה**, נכד הרה"ק המחבר זצ"ל
ונכד כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א מגור

פעיה"ק ירושלים תובב"א
שנת **תש"ז** לפ"ק

מספרים, שבשעת פטירתו ישבו אצלו למדנים רבים, ביניהם רבי שמשון מקינצק שהיה תלמידו המובהק, והביאו לפניהם שאלת ריאה. הנוכחים התווכחו בלחש, כדי לא להפריע לרבם ברגעיו האחרונים. שאל רבי שמואל שמריה על מה מתווכחים, אך הם לא רצו להטרידו, כי היה במצב גסיסה. אך הרב לא נתן להם מנוח ודרש שיגידו לו את דבר השאלה, שנראתה בעיניהם **בחזקת** טריפה. אחרי שנמסרו לו פרטי הענין גנח ואמר: „אימתי תלמדו לפסוק שאלה כהלכה. תנו לי גמרא חולין". הגישו לו את המסכת והוא הראה להם בתוספת שהריאה כשרה, ותוך כדי דבריו יצאה נשמתו.

הוא היה בן צ"ט שנים בפטירתו (תר"ז—1947). כיהן בכתר הרבנות באוסטרובצה חמשים שנה ונטמן בבית הקברות שלה.

הגאון ר' יוסף תאומים

ר' יוסף תאומים ב"ר הגאון אריה לייב מקרישוב היה מבין גדולי רבני אוסטרובצה. היה נכד לגאון רבי יונה תאומים, אבד"ק הורודנה, מיץ וניקלשברג, מחבר ספר „קיקיון ביונה", ונכד הגאון מהרש"ל ויחוסו מגיע עד לגאון „בעל המאור". שמו מופיע בפנקסי קהילת לובלין, וכן גם בפנקס „קובץ פסקים" ובפנקס ביהכנ"ס ר' צבי הירש דוקטור. חתם יחד עם האב"ד שאול מרגליות על כרוז שפורסם בביהכ"נ הגדול של המהרש"ל האוסר להרבות מניינים, בזה הלשון: כבוד הרב הגאון והזקן הרב"ד יצ"ו האב"ד דאוסטרובצה אשר חשכו הרואות בארובותיו ועיניו קמו מלצאת ולבוא השכם והערב גלל כן רשאי לו לעשות מנין בביתו, מלבד שלא יתפללו שם בעלי סכומות וכו'.

לרבי יוסף היו ארבעה בנים גדולים בתורה, והם: שאול יהושע יחזקאל פייבל תאומים־פרנקל, ששימש רב באוסטרובצה אחרי שאביו עבר לפוזן לשמש שם דרשן וראש ישיבה, אריה־לייב תאומים, שמואל ויעקב.

בשנת תקמ"ה עבר ר' יוסף תאומים מפוזן ללובלין שם כיהן אב"ד עד פטירתו בשנת תקמ"ג.

רבי שאול יהושע יחזקאל פייבל תאומים־פרנקל

בנו בכורו של רבי יוסף תאומים וחתנו של רבי יששכר בריש הלוי אבד"ק צ'יחאנובצה כיהן כרב באוסטרובצה עד פטירתו בשנת תקל"א (1771), ועל המצבה שלו בבית הקברות באוסטרובצה חקוק: „גדע ממנו ונגנז ארון ה' הוא כבוד אדוננו ורבינו ומורנו הרב המאור הגדול מוהר"ר שאול חזקיהו יהושע פייבל ז"ל בהרב האי גאון מהור' יוסף תאומים אב"ד ור"מ ק"ה י"צ מת משה עבד... תקל"א ע"נ בג"ע ביום שבת קודש ששה ימים בחודש אייר. צדקתו כהררי אל, כעמוד אש תורתו. האיר לנו הדרך ללכת בדרכי האל ועתה בטל הכבוד משמת רבינו.

רבי עוזיאל מייזליש אב"ד אוסטרובצה ועיר־חדש

היה משושלת יוחסין גדולה, בן הרב הנודע צבי, נין ונכד להרמ"א ולגאון הגדול רבי נפתלי הרץ מגזע רש"י, ונין ונכד לב"ח ולמהר"ם מלובלין. ביחוסו הגיע עד לדוד מלך ישראל.

היה תלמיד מובהק לרבי דובר המגיד ממזריטש וחבר

נאמן לאחים הגאונים רבי שמלקה בניקלשבורג ורבי פנחס בעל „הפלאה״ ולאחים רבי אלימלך מליז׳נסק ורבי זושא מהאניפולי, לרבי לוי־יצחק מברדיצ׳וב ולשאר תלמידיו הגדולים של המגיד.

היה בעל מוח כביר, חודר ונוקב עד התהום, צדיק חסיד, שהעמיד תלמידים הרבה בנגלה ובנסתר. פעל רבות להפצת החסידות בחוג הלמדנים בפולין. מתוך ספרו „תפארת עוזיאל״ מוכח שהיה מתלמידי הבעש״ט. ופעם אחת הוא מזכיר ד״ת ששמע בעצמו „מפי איש קדוש וטהור ר׳ ישראל בעש״ט ז״ל״. כן הוא מציין דברי־תורה ששמע מפי ר׳ נחמן קאסובר, אף הוא מבני חוגו של הבעש״ט. בספר „שם הגדולים החדש״ כותב עליו ר״א ולדן גדולות ונצורות ומכתירו בתוארים: „הוא הגאון הגדול, עוקר הרים, חסידא קדישא ומקובל אלהי, קדוש יאמר לו הרביץ תורה בקדושה ובטהרה בכמה קהילות קדושות בפולין ומהם בריטשיבול, אוסטרובצי ועיר־חדש והעמיד תלמידים הרבה בנגלה ובנסתר״.

חיבר חיבורים גדולים, שהגדול בהם הוא „תפארת עוזיאל״ הנקרא בשם „עץ הדעת טוב״ שכוונתו ותכליתו להעלות אור תורת החסידות בלב ישראל. ספר זה נדפס בגולה שלוש פעמים וזה מכבר אזל מהשוק ונעשה יקר המציאות. בישראל נתעורר נכדו ר׳ פ. מ. הוכרמן והדפיס אותו מחדש בהידור רב ובהגהה מדויקת. המהדורה הראשונה נדפסה בשנת תרכ״ג (1863) בוורשה (בדפוס נתן שריפטגיסר) ובה הסכמות מגאוני גדולי הדור, כמו הרב דובריש מייזלס מוורשה, רבי יצחק מאיר מגור, הרב ישעיה מושקט מפראגה, רבי יהושע השיל אשכנזי מלובלין, הצדיקים החסידיים יהודה לייב איגר מלובלין, יעקב דוד מאמשינוב, יעקב אריה מרדזימין, רבי חיים מצאנז, ר׳ שמעון האדמו״ר מקראקא (בן החתם־סופר), רבי יוסף שאול הלוי נטנזון מלבוב, רבי יהושע מסוסנוביץ בן רש״ל מלנטשנה ואחרים.

שמעו של הרב עוזיאל מייזליש היה הולך לפניו בכל הארץ. אך הוא נסתלק בדמי ימיו, בכ״ח כסליו תקמ״ו.

הרב יחזקאל מרגליות

הרב יחזקאל, שהיה חותנו של ר׳ בריש, הרב הנודע מבריסק, היה מגדולי רבני העיר. היה בעל השפעה עצומה על חוגים רחבים בפולין וברוסיה כולה. נפטר בשנת תר״ן.

הרב ר׳ חיים בה״ר יוסף הוכגלרנטר

הרב ר׳ חיים נתמנה לרב באוסטרובצה בהיותו בן י״ט שנים בלבד. היה למדן מובהק ששמו יצא לתהילה למרחקים. אחר עבר לכהן ברבנות בעיר הרובישוב, ואח״כ לעיר גראבוב, שם נספה במגפת הדבר של שנת תקס״ט.

רבי גרשון חנוך ליינר

בשנת 1888 היתה אוסטרובצה זקוקה לראש בית־דין, ורבנים שונים הציעו עצמם למשרה זו. כמועמד הרציני ובעל הסיכויים הטובים ביותר היה גאון־הדור רבי גרשון חנוך ליינר מראדזין — הוא הרבי הנודע בעולם החסידות שהנהיג בין חסידיו חוט תכלת בציציות. לבסוף הסתלק מהצעתו לכהן רב באוסטרובצה, במוצאו שהעיר הומיה ושוקקה יתר על המידה ולא יוכל להתמסר ללימודים ולעבודת המחקר שלו.

באותו זמן הגיע לעיר עילוי צעיר יליד סובין, ר׳ מאיר יחיאל הלוי האלשטוק, כשבידו כתב־הסמכה מאת הרבי מסקרנביץ, הרב רבי אלימלך שפירא מגרודז׳יסק, והרב הנודע רבי אליהו חיים מייזלס מלודז׳. הרב מאיר יחיאל הפך במשך הזמן אחד האישים המפורסמים ביותר בעולם הצדיקים והחסידים, ובשנות כהונתו כרב וכאדמו״ר של העיר. יצאה שמה של אוסטרובצה לתהילה ברחבי העולם היהודי. לרבי מאיר יחיאל שהיה תופעה יחידה במינה בתנועה החסידית הפולנית אנו מקדישים מקום נרחב להלן במדור זה.

צדיקות ליפסק־אוסטרובצה־ראדום

אחת הדמויות הבולטות בשורת האישים שפעלו בראדום — היא ללא ספק דמותו של „הצדיק מאוסטרובצה״ שישב בראדום כמה עשרות שנים. פרשת חייו היתה עלילה נסערת בחיי החסידות. הוא היה בן הדור השלישי לאדמו״רי משפחתו. שלושה ארזים נטעה שושלת זו בכרם החסידות במשך שלשה דורות, וכל ארז פעל כמנהיג מחונן, הראוי להמשיך בניהול עדת חסידים מפוארת. שושלת זו לדורותיה לא נזכרה במיוחד בספרות החסידית, אף שצדי־קיה לא ביישו את התנועה. גם בחסידות היו צדיקים ושושלות שהמזל לא האיר להם פנים בפרסום. החסידות לא רשמה בספר את כל צדיקיה, וביחוד בדורות האחרונים לקיומה. מאז פטירתו של „רושם הרשימות״ הרב הנודע רבי יוסף לוונשטין מסירוצק בעל „דור ודורשיו״ לא נמצא ממלא מקום וממשיך ברישום הצדיקים ותלמידיהם, ואפילו ברישום ספרי החסידים שהופיעו במספר לא קטן. ומוצא אני לנכון בהזדמנות זו לסקור גם את קודמיו של רבי משה שלנו ולדעת את יחוסו.

רבי יהודה לייביש פסח פרימר מליפסק

הוא נקרא על שם העיר ליפסק, אף שקדמו לה מקומות מגוריו בזוולין וביוזיפוף־גדול. ליפסק נמצאת במרחק 32 ק"מ מראדום בקרבת וירז'בניק־אוסטרובצה. והוא שירה אבן־הפינה הראשונה לאותה השושלת. הוא היה בנין־אב והשורש, וממנו התענפו והסתעפו עצים רמים ונישאים, שבצלם מצאו מאות ואלפי נשמות משתוקקות את סיפוקן הרוחני ומרגוען העילאי.

רבי יהודה־לייביש פסח לא היה מיחוס צדיקים, והוא היה המתחיל בסדר קדושה והבדלה, וממנו היה מדליק כנר מצוה ותורה אור, והוא שפתח בעבודה תחילה, כשאהבת ישראל ודביקות למרום חופפות עליו תמיד, לפי תורת רבותיו הגדולים. הוא לא היה בגן של צדיקים, ובכל זאת משך אליו עדת חסידים גדולה ונתפרסם במופתיו הנפלאים. ונמצאו בעלי קנאה שדברו עליו עתק בגאוה ובוז. ופעם בקר אצל רבי חיים מאיר יחיאל שפירא הצדיק ממוגלניצה וכשנתקרב לצדיק דחפו אדם אחד שלא במתכוון, שהיה יחסן ומתגאה ביחוסו. כעס הלה וטען הרי יחסן אני, ומדוע לא תכבדני? ענה לו הצדיק מליפסק: הרי כל יחוסך בזה שאבותיך לא היו מיוחסים, ואיך יכול הנך להתיהר ביחוס אבותיך? ומספרים גם על רבי ישראל המגיד מקוז'ניץ, שאביו היה ר' שבתי כורך־ספרים, ואחרי שהתחיל להתפרסם כאיש קדוש ובעל מופת, החל רב גדול אחד משלשלת היוחסין לרדפו, באשר שאיננו מיוחס. אמר לו המגיד: אצלך יחוסך הולך ומגיע לידי סיום, ואצלי היחוס רק מתחיל. וכן היה.

הליפסקאי היה תלמידם של צדיקי דורו הגדולים, ומילדותו התבודד באהלי ה„חוזה" מלובלין, רבי מאירל מאפטא (בעל „אור לשמים" — רבו המובהק), רבי ירחמיאל מפשיסחה, רבי משה אליקים בריעה מקוז'ניץ, ר' חיים מאיר יחיאל ממוגלניץ ור' שלום מבלז, והם השפיעו עליו מהוד קדשם עד שנעשה לצדיק הדור, בעל רוח־הקודש, וצדיקי הדור הרבו בשבחו. ר"ש מבלז העיד עליו כי הוא חד בדרא בענוה ונכה רוח, ומרגלית טובה תלויה על צוארו, הוא מפתח של עקרות, שכל חשוכי בנים נפקדו מברכת פיו. אצל החוזה מלובלין היה בר תליסר, והחוזה הניח לו בפעם הראשונה את התפילין על ידו ועל ראשו. עוד בילדותו העידו עליו צדיקי דורו שתמונת ה' לנגד עיניו, והצדיק רבי שלמה־ליב מלנטשנה קרא עליו: מי יתן שאזכה לראותו בהיותו בן המשים. בנו הצדיק מאוסטרובצה הכתירו בתואר „הרב הצדיק יסוד עולם קדוש עליון חריף בנגלה ובקי בנסתר" והעיד עליו כי „צדקת ה' עשה ופעל ישועות בקרב הארץ ורוח הקודש נוססה בו באספקלריא המאירה כאשר ישאל איש באורים ותומים". אך שנים קשות עברו עליו עד שהגיע למדרגת צדיק מפורסם. הוא היה אומר, שבליל שמלאו לו י"ג שנים ונעשה בר־מצוה הרגיש שניתנה לו נשמה חדשה מן השמים.

בשנות נעוריו, כשהיה יושב בעיר זוולין, סבל בפרנסתו וממש היה מחוסר לחם. ובכל זאת לא סטה מעבודתו ומבטחונו ופניו היו מלאות אור ושמחה „מחדוותא דשמעתא, תפילה ואהבה ודביקות" עד כי קרן אור פניו. ופעם אחת בקר אצלו גיסו הרב החסיד ר' משה מוורשה (מחבר ספרי דברי תורה, צידה לדרך וש"ס) באחד מלילות החורף, וכשהגיע לדירה ראה מבחוץ שחושך בפנים הבית. ובהכנסו פנימה מצאם יושבים בחושך, כי לא היה להם במה לקנות נרות. הצדיק ובני ביתו הסתירו את עניים וסבלו יסורי עוני באהבה, ונתקיים בו מאמר חז"ל: כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר.

מתקופת מגוריו בזוולין נשארו ספורים שונים בפי החסידים מאורח חייו ודרכי עבודתו, המראים את גודל נפשו ובטחונו במרום, ומבחינת התעלמותו הרוחנית היה דומה לבעש"ט לפני התגלותו. ודוקא בזוולין ישב על התורה ועל העבודה, ובנו הצדיק מספר עליו, כי על אף עניו ורעבונו ללחם התגבר כארי וחידש חידושים גדולים, בלמדו אז את שיטת „תקפו כהן", ואמר אז שחידש חידושים נפלאים כמו בעל הפלאה. ואכן הוא היה גאון גדול בתורה והיה מחדש חידושים נפלאים. סדר למודו היה בהתלהבות וברעש, וניהל ישיבה שבה היה קובע עתים לתורה עם התלמידים בגפ"ת, ופעם אמר אחרי שהשמיע חידושי תורה לפני תלמידיו, שבשמים אומרים תורה זו בשמו. הוא העמיד תלמידים הרבה, בהם יראי ה' וגדולי חקרי לב.

בימי חרפו, בישבו בזוולין, היה גר מול ביתו ערל אחד, ותמיד בסעודה השלישית בשבת, שדרכו היה לזמר זמירות בהתלהבות ובקול נעים, עמד הערל מול חלונו והתלוצץ בחיקוי תנועותיו. פעם אחת הרבה הערל ללעוג לרבי בהעויות ובנענועי גופו, וכשדרשו ממנו החסידים שלא יוסיף עוד להתלוצץ, אחזו פתאום עוית, איבריו נתעקמו, וגם ראשו ורגליו. הבין הערל ששיתוק איבריו בא לו מהרבי, והוא הפציר בקרוביו להכניסו לרבי. הוא בכה והתחנן לסלוח לו והבטיח שלא ישגה עוד. הרבי ברכו ונתרפא.

מזוולין עבר ליוזיפוף והיה מכובד על כל העדה ונערץ בכל הסביבה. פחדו ומוראו בתור מרא דאתרא היה על כל בני העיר. הוא המשיך בעבודתו ובלמודו בתורה, ונדמה היה כי מצא לו מקום מנוחה מתאים לצרכיו הרוחניים. אך לא כן חפץ הגורל.

כשישב על כסא הרבנות ביוזיפוף היה מעשה וטוען ונטען נכנסו אצלו לדין. זיכה את הזכאי וחייב את החייב. סרב החייב ולא רצה לציית לדין. בו ביום, לעתותי מנחה,

עלה רבי פסח על הבמה בבית־המדרש והכריז: — רבותי, הריני מודיע לכם, שאני יוצא את יוזיפוף. נעשה רעש בעיר וכל בני הקהלה נתכנסו ובאו אצל הרב, בכו והתחננו לפניו שלא יעזבם.

— לאו — אמר רבי פסח — שוב אין אני רשאי להיות לכם לרב. צאו ובקשו לכם רב שתהא אימתו מוטלת על כל בני העיר. — הוא לא חזר בו ואחר השבת עזב את העיר.

מיוזיפוף עבר ר׳ פסח לליפסק, שם כיהן ברבנות ובמשך הזמן הוסיפו לו את עטרת הצדיקות. מאות חסידים היו נוהרים אליו, ומדי שבת בשבתו אמר לפניהם תורה. וביחוד יצא לו שם כבעל רוח־הקודש ועושה נפלאות. מאות חשוכי בנים נושעו על ידו. לרגל מופתיו עלה קרנו בעיני צדיקי דורו, כי כמעט שלא היה איש שבא אליו בלי שיראה ממנו איזה מופת. צדיקים רבים היו שולחים אליו אנשים שהיו זקוקים לישועה ונושעו על ידו.

יום־יום היה טובל במקוה לפני התפילה, ושום דבר לא הפריע לו בביצוע טבילתו „תבר גזיזא דברא" וטבל. ובלילות מופלאה היתה עבודתו בקודש. בדרך כלל היה ממעט בשינה, ואורח עבודתו — שהיה דוהר מקיר לקיר רצוא ושוב כשקומתו מתכופפת כמי ששט במים, ואמר שירות ותשבחות בבכיות וצעקות, ברננה וזמרה, בקול מבהיל, וכששמשו הרגיש כי כתנתו נרטבה עליו מרוב התאמצות הושיט לו כתונת אחרת מן הארגז והיו לילות מרובים שהחליף את כתנותיו כמה פעמים רצופות. היה מאריך בתפילתו. וכשגמר סדר תפילתו ושיעוריו כשהוא חבוש בשני זוגות תפילין כבר היתה שעת מנחה והיא התפלל מיד מנחה ומעריב ולא נשאר לו פנאי לאכול. לפני תפילת שחרית נהג שלא לשתות שום דבר. נמצא שהיה שרוי כל היום בתענית, ומנהגו היה שאחרי תפילת מעריב טעם קצת משהו ואחר כך נכנס ללמוד בישיבתו.

חביבה מאד היתה עליו מצות סוכה וקיימה במסירת נפש. וכשהיה נכנס לסוכה בליל א׳ שוב לא יצא ממנה עד אחרי סוכות. ופעם אחת היה חולה והקיא דם, והרופאים אסרו עליו לשבת בסוכה בימים הקרים, והוא לא שינה ממנהגו והמשיך לשבת בסוכה. וכן קיים כל המצוות תוך מסירת נפש.

סדר תפילתו היה בדביקות ובקול רעש גדול, שאגת ארי, בהתלהבות ונגינה ורקידה. וכן היה שונה משנתו ברעש ובהתלהבות עצומה עד שתלמידיו חרדו ונזדעזעו. כל העומדים בעת תפילתו חרדו מפחד ונתעוררו בתשובה. יום יום היה עובר בעצמו לפני התיבה, ובימים נוראים היה מתפלל בעצמו לפני התיבה, תוקע בשופר וגם קורא בתורה כבעל־קורא ותיק ומנוסה.

גדולה היתה אהבת ישראל שבו. כל מגמתו ורצונו היו למען שלומם וטובתם. ותכונה אנושית מוסרית זו הביאה אותו למתן צדקה באורח מופרז. מאז נתפרסם שמו כרבי פועל ישועות היו מרבים לבקר אצלו בעירו כביומא דשוקא, כי באו אליו לבקרים אנשים מכל קצות הארץ, שהעניקו לו פדיונות רבים, ובכל זאת בכל בוקר לא היה לו כמעט במה לקנות חלב וכדומה, כי הכל חילק לצדקה, והיה נוהג לשלוח מתנות לאביונים לכמה עיירות, ופעמים רבות נתן בעבוט כלי־כסף שלו לצרכי צדקה, וכמה פעמים נאלצה הרבנית להדליק נרות שבת בכלי ארעי, כי מנורות־הכסף היו ממושכנים בשביל צדקה, ריפוי חולים עניים, ולרוקח בעירו הורה ליתן להם תרופות על חשבונו, ומדי שנה בשנה הוגש לו חשבון והרבי שילם מכיסו. רבות עשה במצות הכנסת כלה, ובכל פעם השיא בתולה אחרת, וביחוד יתומות שקבלו ממנו נדוניה בכבוד, וגם השיא בחורים יתומים, וכל מי שלא היה להם מי שישא ויטרח עבורם היה הוא להם לאב ולפטרון והדריכם לתורה ולעבודה והשיאם. ולא לחינם נקרא „אבי יתומים וחלכאים". ואמנם ספורים רבים היו מספרים עליו בעניני צדקה, ורק האופינים נמסור כאן.

מעשה ברבי פסח מליפסק, שבא אצלו אדם אחד על עסקי שליחות. אגב שיחה השגיח רבי פסח בשליח שמגפיו קרועים. הכניס בני אצלו ואמר לו בחשאי: חלוץ מגפיך ותנם לאדם זה.

ישוב מעשה ברבי פסח, שבא לבית־המדרש לעתותי מנחה. הרגיש באדם אחד ופלטר הוא, ששרוי בעצבות. קרא לו אצלו ושאלו: — מפני מה אתה שרוי בעצבות? — רבי — שופך הפלטר לפניו שיחו וצערו. — הפסד מרובה הפסדתי. היום יום שוק היה. אפיתי פת לשוק ולא נמכרה אפילו מקצתה. — הבא לביתי — אומר לו רבי פסח — כל המלאי שבידך. שלם רבי פסח לפלטר דמי הפת וחלקה לעניים.

הוא חיבב את הנגינה, וכבעל קול נעים היה מנעים את התפילה תמיד בעברו לפני התיבה. פעם אמר חידוש מוסיקלי על הפסוק „הטיבו נגן בתרועה", בהביאו בשם המגיד מקוז'ניץ: „הטיבו בזה שתטיבו את דרככם לילך בדרך הישרה והטוב, „נגן" — תוכלו לנגן. בשגם שמצד טבעם אין ביכלתם לנגן, בזכות צדקתם יעזור להם ה׳ בכדי לכבד את ה׳ מגרונם, ואני אומר על „היטיבו נגן" — איזוהי הטבת הנגון ובמה תנגנו טוב? „בתרועה" — בזה שתנגנו בהכנעה, בלב נשבר ונדכא (מלשון תרוע"ם בשבט ברזל).

גם הליפסקאי היה סובל, כ„יהודי הקדוש" אצל רבו החוזה מלובלין, מקנאים שהיו מלשינים עליו ומוציאים דבתו רעה בפני ר׳ חיים מאיר יחיאל ממוגלניץ בענינים שנראה להם כפגומים. ופעם באחד מבקוריו אצלו, שאלו הצדיק: האינך חושש מפני המלעיזים עליך בפני? והוא ענה בקול גדול: „את האלקים אני ירא". רבי אלעזר

הצדיק מקוז׳ניץ, רבו, קרא עליו פעם את המקרא: וירא ה׳ כי שנואה לאה (הצדיק מליפסק) ויפתח את רחמ״ה (במופתים רבים ועצומים, ובפרט בעניני עקרות).

בכלל היה הליפסקאי חביב בעיני צדיקי דורו שהכירו בגדלותו. ובהם רבי מנחם־מנדיל הצדיק מוורקה ורבי יצחק־מאיר בעל חידושי הרי״ם מגור, והוא שהמליץ בפני אנשי גריצה לקבל עליהם לרב את הצדיק ר׳ יחיאל דנציגר מאלכסנדר, שהיה אז ראב״ד בעיר טורטשין, הם לא שמעו בקולו. אך שני הרבנים שנתקבלו שם לא החזיקו מעמד, ולבסוף נענו וקבלו עליהם את ר׳ יחיאל.

הוא חידש הרבה חידושי תורה בשבתות וחגים, בלי להשאיר אחריו ספר בדפוס. חידושיו מובאים בספרים שונים, ואף בצוואתו לא ציוה על הדפסת חידושיו, ובנו ר׳ ירחמיאל היה אומר בשמו הרבה חידושי תורה שנדפסו בכמה ספרים, ובהם גם בספרו „אמרי שפר" שנדפס בידי נכדו. רבי יהודה לייביש פסח מליפסק נפטר בט״ז באב תרכ״ח, והניח אחריו בנים וחתנים גדולי תורה ויראה: רבי עמנואל מדוברה, רבי ירחמיאל מאוסטרובצה, רבי טוביה, רבי משה מוורקה ורבי יצחק־זאב. חתניו היו: רבי משה אב״ד מגנישוב ורבי רפאל אב״ד בזוולין. בן ששים ושלש היה במותו.

רבי ירחמיאל פרימר הצדיק מאוסטרובצה

רבי ירחמיאל נולד לאביו הצדיק מליפסק, בשנת תקצ״ד, למד והתחנך אצל אביו בתורה ויראה, נשא את בת רבי יצחק־שלמה הצדיק מז׳יליחוב, שהיה חתנו של רבי משה׳לה מקוז׳ניץ בן המגיד. מלבד זה היה מיוצאי חלציהם של ר׳ יחיאל־מיכל מזלוצ׳וב, ר׳ אלימלך מליז׳נסק, רבי אברהם המלאך (בן המגיד ממזריטש) ורבי שלמה הקדוש מקרלין. הוא היה איפוא קשור בקשרי חיתון גם עם בית קוז׳ניץ, ודבר זה היה מדגיש לפעמים קרובות. היה מבקר שנה שנה בהילולא של חותנו הזקן רבי משה מקוז׳ניץ.

עוד בשנות נעוריו היה נוסע לרבי יוסף־ברוך אפשטין „היהודי הטוב" מניישטט, לרבי נתן דוד (הראשון) משידלובצה ולרבי יצחק הצדיק מניסוויז׳. רבי ירחמיאל היה צדיק יסוד עולם. רבי יעקב־יצחק שפירא הצדיק מבלנדוב העיד עליו שלמד תורה לשמה. אחרי פטירת אביו הליפסקאי נסע רבי ירחמיאל לצדיק מניסוויז׳, והלה סמכו בשתי ידיו.

הרב צבי־יחזקאל מיכלזון מפלונסק מכתיר את ר״י בתואר „הרה״ג בוצינא קדישא חסידא ופרישא הצדיק המפורסם וכו׳" וכתב עליו שבחיו בחרוזים. רבי ירחמיאל היה מקודם אב״ד במגנישוב. ואף הוא היה מחבב את דרכי אביו בעסקנות ונוהג כמוהו. ממגנישוב עבר לליפסק. הוא היה נוהג לנסוע מפעם לפעם לכפר ברזיזה הסמוך לקוז׳ניץ, ובראותו שלאנשי המקום לא היה מקום קבוע לתפילה תיקן להם בית־תפילה והשתדל שיכתבו להם ס״ת ושיתף עצמו עמהם. אף השתתף בסיום כתיבת הס״ת, שנערך בשמחה רבה. בכפר ישב אחד מחסידיו של רבי ירחמיאל, שכיהן אצלם כגבאי והוא דאג לכך שהכל יתנהג אצלם כשורה.

רק בסוף ימיו עבר ממגנישוב ומליפסק לשבת באוסטרובצה, ועל שם המקום האחרון הוא נקרא. הוא חיבב מאד כאביו את מצות ישיבת סוכה. ופעם, בראשית מגוריו באוסטרובצה, היה גשם שוטף בליל ראשון דסוכות, ואי אפשר היה לשבת בסוכה אף זמן קצר, וכמעט כל יהודי העיר אכלו בביתם, ורק ר״י המתין זמן ארוך והגשם לא פסק, והיה לו מזה חולשת הדעת. פתאום אמר למשמשו לערוך את השולחן בסוכה עם נרות כנהוג. והיה תמיהה גדולה בעיני השמש ובעיני כל האנשים שהיו שם, איך אפשר לערוך את השולחן ולהדליק נרות בשעה שיורדים מים ללא הפוגות. אך הר״י צוה על השמש לעשות כהוראתו, והוא עשה כן והגשם לא חדל. והלך הר״י לסוכה עם כל אנשיו, לקח הכוס בידו ואמר: „דוד המלך אמר: גשם נדבות תניף אלקים נחלתך ונלאה אתה כוננת". בגמרא איתא דגשם בחג סימן קללה, מבואר שאין צורך היום בגשם והוא רק נדבה. לזאת אנו מבקשים ממך, דהנה כי כן שהוא רק נדבה. „גשם נדבות תניף אלקים". אין אנו רוצים בנדבה זו הבא מכח מדת הדין. וזה אמרו „אלקים" היא מדת הדין כידוע. „נחלתך ונלאה אתה כוננת". נחלתך היינו ישראל, כי ישראל נקראו נחלה, כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו, „ונלאה" בג׳ סוכה (עם התיבה). הכוונה: הלא אתה כוננת ישראל וכוננת מצות סוכה שיקיימוהו, וא״כ ולגשם זה מה עושה היום, כי צריכים אנו לקיים מצות סוכה כתיקונה" וכאשר סיים את דבריו ויכלא הגשם מן השמים והמטר לא נתך ארצה. והעידו שראו בחוש שהגשם תלה באויר ולא הגיע לארץ, ורק יצא מהסוכה וישב הגשם לאיתנו.

זיקתו לנגון ולזמר עברה אליו כעין מסורת משפחתית, שבאה לה במסורה מהחוזה מלובלין ותלמידיו. עוד אצל אביו הרבי מליפסק היה כל נגון מעין תפילה זכה שהרעידה את נפש שומעיו, בהביעה את צער גלות ישראל וצרת ישראל. בנגוניו הביע הרבי את הרגשותיו כבן המתחטא לפני אביו. רבי ירחמיאל לא היה מנגן מופלא כאביו, אבל ידע את כוחה של נגינה, ואת חבתו לנגון השתדל לטעת גם בלב חסידיו. בדברי תורתו שהשמיע במסיבות השבת והחג היה לפעמים משלב תורה „מוסיקלית" בהסתמך על פסוק מוסיקלי. הנה בפרשת וילך התעכב על הפסוק: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל. בתיבת „שירה" שבפסוק ראה רמז כפירוש

הרמב״ן, שילמוד בשיר ובזמר, כמו דאיתא במסכת מגילה: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה וכו׳.

רבי ירחמיאל היה משמיע דברי תורותיו בפני חסידיו מפעם לפעם, וקצתם מובאים פה ושם בספרי חסידות. נכדיו מצאו ענין בחידושיו ומעלים אותם לידי גלוי. לא ידוע אם חשב פעם על פרסום חידושיו בדפוס. אך אינה המקרה ונכדו בן בתו השקיע מאמצים רבים כאות תודה לסבו הגדול להוצאת ספר לזכרון מחברו ולדובב שפתותיו בקבר. המלקט ר׳ יעקב משה קלינבוים, יליד קוז׳ניץ, מספר בהקדמתו לספר „אמרי שפר״, שעוד בילדותו מתה עליו אמו דבורה בת רבי ירחמיאל בקוז׳ניץ (בכ״א אלול תרנ״ז), וסבו ר״י לקחו לביתו. גדלו וחנכו ולא זזה ידו מתוך יד סבו וגדלו כאב את בנו, מפתו אכל ובחדרו ישן. הדריכו בדרך חכמה עד שגדל. ודבר זה עוררהו לטפל בהדפסת ספרו של הסב. חלק מכתביו הספיק עוד להראות לסבו וישרו מאד בעיניו ואף שמח בהם והודה לו וציוהו ללקט ולסדר את דברי תורתו גם על יתר הפרשיות. ובעודו עוסק במלאכת הליקוט נפטר.

את חדושי סבו היה שומע בחלק מפיו ובחלק רשם מפי חסידיו. קצתם שמע המלקט מפי סבו בבקוריו בבית בנו הצדיק רבי משה בראדום. הספר „אמרי שפר״ הופיע בשנת תרע״ג בוורשה ומכיל 80 עמודים, ובו הסכמות רבנים וצדיקים. הרב אלימלך הכהן מעיר ראחוב כותב שאחרי שעיין בספר של „הרב החריף הצדיק המפורסם מוהר״ר ירחמיאל ראה שדבריו הקדושים מתוקים ונכנסים ללבות יראי ה׳״. דברים אחדים מובאים בשמו בספר „שמע שלמה״.

רבי ירחמיאל נפטר באוסטרובצה ביום ב׳ דשבועות תרס״ט. ברגעיו האחרונים קודם פטירתו התחיל לזמר „האדרת והאמונה לחי עולמים״ וכו׳, וכשהגיע ל„הטכס והטוהר לחי עולמים״ יצאה נשמתו בקדושה ובטהרה ומנוחתו כבוד באוסטרובצה. אשתו חיה־שרה נפטרה קודם לכך בערב ר״ח ניסן תרנ״ז באוסטרובצה.

רבי משה אליקים בריעה פרימר „הצדיק מאוסטרובצה״

אביו רבי ירחמיאל חיבב מאד את צדיקי בית קוז׳ניץ ובא אתם בברית חיתון, ולאות חבה קרא את בנו בשם בנו הגדול של המגיד מקוז׳ניץ שחיבר הרבה ספרים. רבי משה, עתים חתם את שמו המלא ועתים הצטמצם בשם „משה״ בלבד, אולי בגלל אריכותו. אך הוא ידע להעריך את יחוסו התולדתי למגיד מקוז׳ניץ והזכירו בהבלטה יתירה. בנעוריו היה מבקר בקוז׳ניץ מפעם לפעם ומבלה באוירת המסורת בת דורות שנקבעה בידי המגיד הגדול. נולד בשנת תרל״ז.

רבי משה התבלט במרצו ובפקחותו כבר בימי נעוריו. תמיד היה עליז וטוב לב, פניו היו מאירות, עיניו היו יוקדות וכידודי האש שבהן קסמו לכל רואיו, שהרגישו כי צפון בהן איזה כח טמיר, עילאי, אם גם בלתי מובן ובלתי מוסבר. אף הוא היה מרבה לנסוע לחצרות צדיקים, להתבונן ולעמוד על השיטות השונות בחסידות, ללמוד כדי ללמד, ויחד עם זה השתדל להעלים את זהותו הרוחנית מפני מקורביו ורק במטרה שיוכל להסתכל ללא מפריע בעינים פקוחות, לחפש את הנעלם, להתעמק בנגלה ולמצוא את הקו המשותף, המתאים והנוח.

לא ידוע משום מה לא רצה ר׳ משה להמשיך בצדיקות אביו באוסטרובצה. הוא ידע את סוד הצדיקות שאיבדה הרבה מזוהרה בדורות האחרונים. היסוד של אהבת ישראל נשאר בתקפו בכל שושלת. ואף שבני עליה לא היו רבים בצדיקות כמקודם בימי החוזה מלובלין והמגיד מקוז׳ניץ, רבו הדורשים לצדיקים והצרותיהם עוד המו מהמוני־עם פשוטים, סובלים ונאנחים מלאי יגון וצער ועמוסי דאגות פרנסה ועניני משפחה. בדרכים ובשבילים שהובילו לחצרות צדיקים שינים עיד המתה התנועה של חסידים שחיפשו סיפוק תחת קורת גג של מנהיג מופלא וטוב לב. צדיקי החצרית בפולין המשיכו לשזור את חוט הזהב של החסי־דות. אחרי שיקול דעת מרובה החליט רבי משה שנים אחדות אחרי פטירת אביו לקביע מושבו בראדום. היה זה בשנת תרס״ב, כשהוא שכר לו דירה עם בית־מדרש ברחוב סטארה־קראקובסקה והחל נוהג בצדיקות.

הוא לא בא לחדש משהו בחסידות. מכל השיטות הוא מצא כי עליו להיות ממשיך המסורת של חסידות קוז׳ניץ בין בתור נכד לדינסטיה מפוארת זו, ובין בתור נכד לרבי פסח ליפסקר שלא יצא מגזע צדיקים ולא יצר שיטה חדשה בחסידות, אלא המשיך בקו החסידות הלוב־לינית. והיה קיים הבדל ניכר בינו לבין צדיקי בית קוז׳ניץ האחרונים. הללו חששו כי מסורתה של קוז׳ניץ עלולה להתקרב אל השיגרא והם הוסיפו על המסורת וגיבשו בהרבה את דפוסי השושלת הזו. אך ר׳ משה השתדל להתקרב למסורת המקורית ולשמור עליה.

הוא היה רבי עממי, שוה לכל נפש. ביחוד הסביר פנים לאומנים ולבני „עמך״, חילק להם סגולות והדריכם בעצות טובות. נהל שולחנות בבית־מדרשו ורבים היו חסידיו מהעיר ובני הסביבה. היה נעים לשוחח עמו גם על עניני ה„זמירות החדשות״ שקנו שביתה ברחוב היהודי ועשו בו שמות, ובעקיפין הביאו בעקבותיהן לידי התרופפות הרגש הדתי בכלל והחסידי בפרט. מאידך — השיעבוד בגלות גבר והלך. האנטישמיות נתנה אותותיה בכל. עול הפרנסה, המלחמה על תנאי הקיום הכלכלי הפכה למאבק נואש, ולא פעם היה דרוש מדריך שידע לעודד את העם, לנחמם בעת צרה, לכוונם ל„נצח ישראל״, ואף לשמש כאב

ופטרון לחסידים. ואכן רבי משה השכיל להתחבב על האומנים, והיו שקראוהו בשם „רבי של הנשים”, כי הנשים הרבו לדגול בעצותיו וסגולותיו. ובכלל נמשכו אליו חסידיו בעבותות אהבה. האוירה העממית ששררה בחצר זה ושאפפה את כל באיה הגבירה השפעתו של הרבי על כל אדם שבא עמו במגע.

אוירת אהבת ישראל לכל יהודי רחפה בביתו והורגשה על ידי כל אדם שדרך על סף הבית. היתה זו אוירה של חמימות מיוחדת במינה ובאופיה, שכמוה לא קל היה למצוא במקום אחר. סביבו התלכדו אנשים פשוטים, עניים מרודים וסתם ארחי־פרחי. כולם מצאו אצל רבם קורת גג שסוככה על הכל. ל„שולחנותיו” באו בכל שבת ומועד גם לא־חסידים שהרבו להתחמם באוירת הבית. לתורותיו של רבי משה יצאו מוניטין בגלל פשטותן ועמקותן כאחד. הוא ידע לתת לדבריו צורה עממית, מוסרית ורוח־טובה, ובדרך זו הצליח ר׳ משה להחדיר בלב חסידיו את האמונה הפשוטה ואת ההתלהבות החסידית. הוא ידע לקרב כל נפש מישראל בלשון רכה.

הגורל הקשה לא פסח גם על ר׳ משה. אחד מבניו, תלמיד־חכם ובעל כשרון, מת עליו בחייו בגיל צעיר, בן 18—19. הבן היותר גדול, הרב ישראל אלימלך, נשא אשה מבית צדיקי אלכסנדר וניהל צדיקות בסביבת לודז׳. מאשתו הראשונה הוליד כמה בנות. חתנו הרב יחיאל מיכל גולדברג שהיה גם קרוב משפחתו ישב אתו יחד בראדום, והוא שמילא את מקום חותנו עוד בחייו ועזר לו במלוי תפקידו. היה חותם בשם חותנו הרבי על הסכמות בספרים. הוא עשה פרסום לכתבי רבי פסח הליפסקאי ובנו רבי ירחמיאל שהיו גנוזים באוצר כתביו של ר׳ משה והודות לו עלה זכרם פה ושם בספרי חסידות ואף הפנו תשומת לב מסוימת בקרב למדני החסידים.

השואה שירדה על ראשם של יהודי פולין לא פסחה על יהודי ראדום. הגרמנים הנאצים שמו קץ לשנות השלוה היחסית ולחיים תקינים של היהודים. אין לי פרטים על דרך חייו בתקופה זו. יש להניח שגם אז מאור פניו לא כבה והוא למד ולימד אחרים איך לעמוד בימים הנוראים שבאו להם.

רבי יוסף צבי הלוי רוז׳אני

רבי יוסף צבי, שישב מספר שנים בעיר אוסטרובצה, נולד בטורבין לאב״ד ר׳ אליהו לנדוי, בעל־מחבר הספר „קול אליהו”, שנשאר בכ״י, ואבד בשואה הנאצית. היה מנכדי רבי יחזקאל בר׳ יהודה הלוי לנדא, בעל „נודע ביהודה”, בן־דודו של הבעש״ט מייסד החסידות. רבי אליהו הטורבינאי סבל מרדיפות הרשות הפולנית יחד עם כל יוצאי בית „הנודע ביהודה”, משום היותו מקורב למלכות צ׳כיה ואוסטריה. לכן מצאו בני רבי אליהו לנכון לשנות את שם משפחתם לרוז׳אני, וכל שלושת בניו התפרסמו בשם זה.

רבי יוסף צבי גדל בבית אביו הרב על ברכי ההוראה, אך את תפקידו ראה בגילוי מיסתורין, וכל ימיו שקד על חכמת האמת עד שזכה לעלות בקודש והוכתר לאדמו״רם של חסידים. היה אחד „מבני היכלא” של הרבי ר׳ יעקב מאפט. דבר זה היה למורת רוחו של חותנו מחסידי קוצק, שהתלונן בפני רבו שחתנו מסרב להילוות אליו בנסיעותיו לקוצק. הרבי הרגיעו: „הנח לו, הרי הוא משלנו”. תשובה סתומה זו פוענחה באותה שנה: כשנסתלק הרבי ר׳ יעקב קיבל רבי יוסף צבי עליו את מרותו של רבי מנדלי מקוצק וזכה להסתופף בצלו בשנה האחרונה לחייו. אך גם בשנה זו הספיק — על אף גילו הצעיר, כבן י״ט — לקלוט חידושי תורה מלאי־ענין שהיה מצטט מפי הרבי מקוצק ומפי „חידושי הרי״ם. לאחר פטירת רבו מקוצק החל לנסוע לרבי יחיאל הצדיק מאוז׳ארוב. על אף הניגודים שהיו קיימים בין שתי השיטות שבחסידות, של אפטא ושל קוצק, לא נרתע רבי יוסף צבי למזגן לשיטה אחת בספריו שהשאיר אחריו.

אביו רבי אליהו מטורבין לא היה חסיד ולא דגל בחסידות בעוד שבניו היו קרובים לתנועה זו, והבכור שבהם, רבי יוסף צבי, שישב באוסטרובצה משך אליו עדת חסידים והיה לאדמו״ר והדריך את המסתופפים בצלו בדרך הקודש, כפי שקיבלה מרבותיו.

מנהגו של הרבי היה לשוחח עם חסידיו בין מנחה למעריב. המונים מישראל נהרו אליו להתברך מפיו. מקום חשוב בהנהגתו תפש ישוב ארץ־ישראל. אהבה זו ינק מאביו הקדוש ששאף כל ימיו לחונן את עפר הארץ, ועם פטירת אביו הוא ייסד חברה שתפקידה לקנות קרקעות בא״י במטרה להושיב בארץ יהודים חרדים. החברה נקראה בשם „נחלת יוסף”, וחרתה על דגלה את המטרה „לייסד מושבות בארץ ישראל”, ואף רכשה לשם כך אדמה בסביבות עמק זבולון שנקראה בשמות שיך־אבריק וטבעון. מלבד זה שלח הרבי את בנו הרב יהודה הלוי רוז׳אני לארץ במטרה להכשיר את הקרקע לעליתו. התכנית הזו נתבטלה בעקב הפרעות שונות, ובנו זאב ייסד לו לאחר מכן משק בכפר מוצא בקרבת ירושלים.

בשנותיו האחרונות העביר את מושבו מאוסטרובצה לגרוכוב ליד וארשה, ובשמחת־תורה תרע״ד נסתלק לעולמו.

הרב והאדמו"ר

הגאון רבי

מאיר יחיאל הלוי הלשטוק

זצ"ל

גאוותם ותפארתם

של

יהודי אוסטרובצה

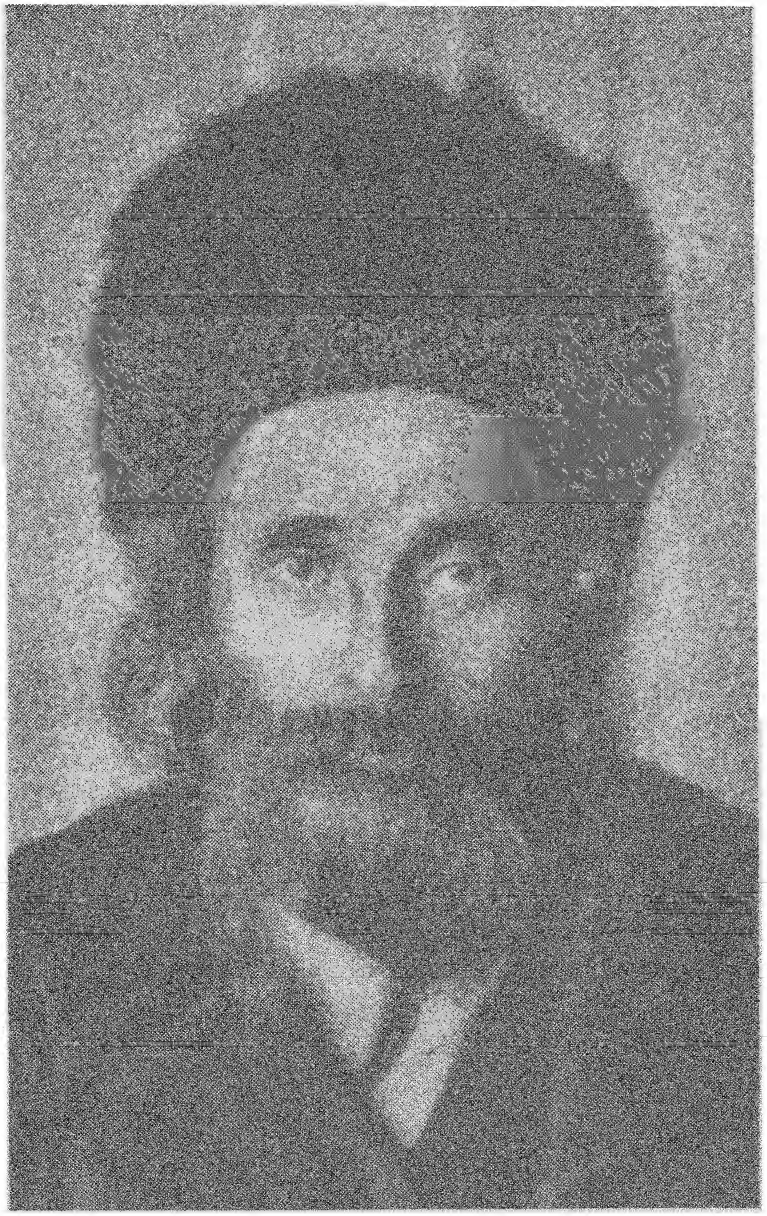

הרב והאדמו"ר הגאון ר' מאיר יחיאל הלוי הלשטוק ז"ל

בשנת תרמ"ט הגיע לאוסטרובצה עילוי צעיר, ר' מאיר יחיאל הלוי הלשטוק, שהוכתר לרב העיר. עילוי זה הפך במשך הזמן לאחד האישים הבולטים ביותר בעולם החסידות שפירסם את שם העיר לתהילה

הרב יצחק ידידיה פרנקל

רבי יחיאל מאיר הלוי הלשטוק זצ"ל האדמו"ר מאוסטרובצה

חסידים מספרים על המגיד הגדול ממזריטש כשהיה ילד בן חמש נפלה דליקה בבית אביו ונשרף הבית. ראה הילד שאמו יושבת ומצטערת מאוד, שאל אותה מה את מצטערת כל כך, השיבה לו אמו. חלילה לא על הבית אני מצטערת אלא על כתב היחוס שלנו שנשרף, שיחוסו שלו עולה עד רבי יוחנן הסנדלר. אם כן, ענה הילד, אין לך מה לבכות, היחוס מתחיל ממני. גם כתב היחוס של אוסטרובצה התחילה מרב מאיר יחיאל, ולא רק זה, אלא כל דמותו היתה דמות אגדתית נדירה, שקשה מאוד למצותה.

בסובין, עיירה קטנה סמוכה לוארשה, נולד רבי מאיר יחיאל הלוי הלשטוק בשנת תר"י, לאביו רבי אברהם יצחק, מוכר־כעכים, שקרא את הילד בשמו של הצדיק רבי יחיאל מאיר ממוגלניץ. רבי אברהם יצחק היה יהודי פשוט, שהתפרנס כאמור מאפיית כעכים, והיה לש את הכעכים תוך כדי אמירת פרקי תהלים בעל פה. יהודי תמים היה בכל מעשיו, וירא את ה' באמת. הרבי מאוסטרובצה הזכיר את אביו בהערצה יוצאת מן הכלל ופעם אמר בהתלהבות רבה, כשהתעמק בשיחה חסידית: „כשהייתי צעיר לימים חשבתי כאילו יש לי מכונה בפי, ואוכל לכבוש את העולם בכשרון דיבורי ובכוח שה' חנני ושם בפי. אולם אחר כך ראיתי כי אבי ז"ל צדק יותר. אבי ז"ל אמר, כי „תנור כל מה שמחזיקים אותו יותר סתום, הוא ניתן יותר חום". ואמנם למד רבי מאיר יחיאל מקטנותו אצל אביו הצנוע את דרכי הליכות החיים, ופיו היה פה קדוש שלא נוצר אלא לתורה ולדברים שבקדושה, ומעודו לא הוציא מפיו דברי חולין או דברי בדיחה, וכל מילה שהוציא מפיו נמדדה בקנה מידה, אם יש בה נחת רוח להשם יתברך.

רבי אברהם יצחק היה לוקח אתו את בנו הקטן בנסיעותיו להרבי רבי אלימלך מרודז'נסק, בנו של הרבי ממוגלניץ. בנער הקטן נראו סימנים של ילד פלא, כיון שכוח זכרונו וחריפותו לא היו לגמרי לפי גילו. השמועה הגיעה עד מהרה ללמדן הגרודז'יסקאי המפורסם ר' בעריל עילוי. אחרי שהנער הפליא גם אותו במוחו החריף הפציר באביו של הילד שישאירו בגרודז'יסק, וכל צרכיו עליו. האב נעתר לבקשתו והנער נשאר בגרודז'יסק. עד מהרה עלה מעלה מעלה במדרגות התורה בנגלה ובנסתר ביראה עילאה. בשעות המאוחרות של הלילה ראוהו מסתובב שעות על גבי שעות ומשנן לעצמו בדמעות: „לב טהור ברא

לי אלקים ורוח נכון חדש בקרבי״, בניגון אשר התגבר מרגע לרגע והגיע לפעמים עד כלות הנפש. במשנה מרץ והתלהבות ניגש אחר כך ללמוד בהתמדה בלתי שכיחה. ניגונו של אביו בלילות ארוכים בזמן אפיית הכעכים באמירת „תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו״ נספג לתוך תוכי של הילד הצעיר ונעשה חלק מישותו. לילות כימים לא פסיק פומיה מגירסא, והיה לאבן חן ותפארת אצל הרבי אלימלך מגרודז׳יסק.

אחרי שהתחתן בגיל שבע עשרה בעיר ווארקא, הסתגר בד׳ אמות של הלכה, ושמו הלך לפניו כ„העילוי מווארקא״. בחורים צעירים התאספו סביבו והוא למד אתם ש״ס ופוסקים בעל פה. באותו זמן נפטר רבה של העיר סקרניביץ, עיר עם תלמידי־חכמים מופלגים ומקום משכנו של האדמו״ר מסקרניביץ זצ״ל. רבי אלימלך מגרודז׳יסק הציע מיד לקהילת סקרניביץ למנות את רבי מאיר יחיאל הלוי לרב העיר. בתחילה הופתעו פרנסי העיר מההצעה המוזרה לקבל עליהם לרב צעיר לימים, אולם כשהרבי מגרודז׳יסק תיאר לפניהם את גדלותו של רבי מאיר יחיאל הלוי הסכימו לדבר בתנאי שיקבל את סמיכתו מאת הגאון רבי ישראל יהושע מקוטנא, ומאת חתנו הגאון רבי חיים אלעזר וואקס בעל נפש חיה. אחרי שהגאון מקוטנא בחן את בקיאותו בש״ס נוכח לדעת שעומד לפניו גאון ממש, ובכתב הסמכתו הוא מתארו כאחד מגדולי התורה שבדור. הגאון רבי חיים אלעזר וואקס נתרשם עוד יותר וכתב בכתב הסמיכה; „איך יעיז זבוב קצוץ כנפים על הנשר הגדול אשר יעוף בשמים״. ואחר כך ירד מהבית וליווהו מרחק רב ברחובות ווארשה, כדי להמשיך אתו בדברי תורה. ועל יד הבית נאלעווקי 7 נפרד ממנו בדברים אלה: „אילן אילן במה אברכך, אם שיהיו מימך ופירותיך מתוקים הרי מתוקים המה וכו׳, אלא יהי רצון שיהיו מעיך כמותך״. וכשהשיא הרבי מאוסטרובצה את נכדו רבה של נאשעלסק, עם בתו של הרבי מאמשינוב נכדתו של הגאון רבי חיים אלעזר וואקס בעל נפש חיה, סיפר למחותנו כיצד בירך אותו אז הרב מקאליש בברכת „יהי רצון שיהיו יוצאי מעיך כמותך״. „כנראה שכבר אז ראה הרב מקאליש שהוא יהיה נוגע בדבר, כלומר שנכדנו יתחתנו, ולכן איחל לי את הברכה הזאת״.

עם התקבלו בגיל 27 לרבה של סקרניביץ דרך כוכב חדש בשמי יהדות פולין, תלמידים התחילו לנהור אליו מכל קצווי המדינה. הוא הנהיג את שיטת החריפות וחידוד־המוחות בסברות מעמיקות מתוך בקיאות מופלאה. יחד עם זה היה מנהיג בחסד רב ובחכמה רבה את עניני הציבור של הקהילה.

באותה תקופה קדומה כבר התחיל בחיי סיגופים. היה צם יום יום עד שעות הערב. סיגופים אלה נמשכו למעלה מארבעים שנה, וגופו הצטמק והפך לעור ועצמות הנזונים מאוצרות הרוחניים האין סופיים. כל מה שגופו הזדכך יותר כך גברה צלילות דעתו ומחשבתו הטהורה. נוסחאות שונות נאמרו על דרכו זו, אולם דבר אחד ברור כי למרות היותו מעורה בחיים וכל דבר לא נעלם ממנו, התרחק הוא גופו תכלית מרחק מהעולם השפל ומהבליו. פעם אף השמיע דברים ששומעיו ראו בזה את סיסמת חייו הוא, וכך אמר: „על משה איש אלקים״ אומר המדרש אם אלקים למה איש ואם איש למה אלקים? אלא מחציו ולמטה איש מחציו ולמעלה אלקים, משה רבנו היה בו הכוח לאחד בתוכו את שני הכוחות: מה שנוגע לו עצמו היה קשור ודבוק לאלקות, מקודש ומטוהר ומזומן תמיד לדבר עם השכינה פנים אל פנים, אולם מאידך מה שנוגע לצרכי הכלל היה איש, ידע את צרכיהם החומריים של ישראל, הגן עליהם נגד כל קטרוג, תבע עבורם בשר, מים ושאר צרכים, השתדל לפשר בין אדם לחברו, ולפתור כל דבר קשה אשר יביאון אליו״. — תלמידיו ראו בזה את דמותו של רבי מאיר יחיאל: לצורך הציבור איש ממש, ולצורך עצמו מלאך ממש, שאינו נהנה מתענוגות העולם הזה.

עם פטירת רבו הרבי אלימלך מגרודז׳יסק נטפלו מיטב תלמידיו וגדולי תלמידי־החכמים אל הרב מסקרניביץ כי יאות להיות מורם ורבם. הם נקשרו אליו בעבותות אהבה. מעולם לא רצה להנות מהם, מלבד משכורתו הדלה כרב העיר אשר הספיק בקושי רב למשפחתו וחי חיי צמצום ולחץ. נוצרה שיטת חסידות מיוחדת במינה: אהבת התורה ולימוד התורה בלי שעור, שמירה וזהירות מעבירה ואף על מנהג קל, עניוות והתרחקות מפרסום וכבוד, ותרנות וסלחנות. ואם זכה אדם והיה מן הנעלבים ואינם עולבים היו מקנאים בו, והרבי היה אומר אשריך שזכית לכך.

אחרי עברו לאוסטרובצה בשנת תרמ״ט כרבה של עיר זו, החמיר בסיגופיו ולא פשט את בגדיו בכל ימות השבוע מלבד בשבתות. קיבתו לא סבלה כבר מאכלים ולעת ערב הכינו לו את מעט הדיסא וכוס קפה ממותק. גופו נזדכך בזכוך של טהרה וקדושה, עד שלא היה מסוגל לשום דבר אחר מאשר לשוט בעולם הרוחני. זוכרני כאשר ראיתיו חדשים אחדים לפני פטירתו בווארשה כשנקראתי להיות מן השלושה להטבת חלום כשעמד בפנינו כולו חוור ורועד, בעיניים סגורות וזולגות דמעות אמר את המלים „חלמא טבא חזיתי״ אחז אותי פחד, כיון שהרגשתי שהנני עומד לפני יצור שלא מעלמא הדין, אשר כל העולם הזה עם הבליו נראה בעיניו כחלום רע הזקוק לפתרון טוב, ובאותו הזמן עבד מוחו הגאוני והישב חישובים אסטרונומיים וגימטריאות, וכל מיני חשבונות מסובכים ביותר היה פותר בין רגע.

ולא רק ממאכל ומשתה לא רצה להנות אלא גם ממנגינה יפה. כשהיה שומע ממישהו זמירות על שולחנו,

והשירה היתה יפה והניגון התחיל למשוך את הלב, מיד אמר להפסיק את השירה. גם מתורתי לא נהנה. בחדשו חידושיו המפליאים כל שומעיו ומעוררים התפעלות אצל השומעים לא נראה בכל זאת חיוך על שפתיו. ורק לעתים רחוקות. כמו בליל פורים הרבה לדבר על אהבת ישראל כשחיוך מרחף על שפתיו. וכך אמר: אין אנו מוצאים בשום חג מצוה של משלוח מנות. אשר לפי דברי חז״ל. החליפו ביניהם את סעודותיהם ואיזו שמחה היא זו? אבל חז״ל אמרו שאותו הדור לא היה זהיר בכשרות. ונהנו מסעודת אותו הרשע. מובן שהיראים וחרדים לדבר ה׳ לא רצו להתערב אתם. ולא רצו לטעום אחד אצל השני אולם כשקרה הנס, וקבלו עליהם מחדש את התורה ומצוותיה הרי הדבר הראשון אשר עשו היה זה ששלחו אחד להשני את ארוחתו וזה שלח לו בחזרה את ארוחתו להראות שמותר לך לאכול אצלי ואני אצלך ואז היתה השמחה בשלמות. ולכן עיקר השמחה היא המשלוח מנות.

כבר לפנות בוקר היה עומד ועוסק בעיון ר״ב בסוגיא חמורה. ואחר כך היה נגש לתפילתו באימה ויראה בבכיות כאלה אשר הרטיבו את הרצפה. ואפילו לב אבן היה נמס בראותו כיצד הוא עומד באימה לפני אל עליון ואומר דברי וידוי. עם סיום התפילה שב מיד לשיעוריו הקבועים. ואף כשעמד על רגליו ודיבר עם מקבלי פניו ראו מדי פעם כיצד רעד עובר בגופו כיון שרא הסיה אף לרגע מפחד ה׳ ומהדר גאונו.

אהבתו לארץ ישראל היתה בלי שיעור, והיה אומר שאם שואלים יהודי מהיכן הוא צריך לענות „מארץ ישראל אני, אלא שלעת עתה אני כאן״. ולכן אמרו חז״ל על משה שלא הודה בארצו, כיון ששמע באומרם „איש מצרי הצילנו״, ולא הגיב על זה. קרה מקרה שהרבנית רצתה להדליק ליום טוב את הנרות ומצאה שנעלמו פמוטי הכסף, היא הקימה רעש בחשבה שנגנבו. הדבר הגיע לאזנו של הרב שקרא לה והרגיע אותה באמרו: לא היה לי כסף לתת לכבוד החג עבור ארץ ישראל, משכנתי את הפמוטים כדי לקבל את הכסף. כי למעשה צריכים היינו לעלות לרגל. ואם לא זכינו לכך, הרי אין לנו רשות להרוויח את ההוצאות שהיתה עולה לנו העליה לרגל.

בחודש אדר תרפ״ח (1928) חלה הרבי בדלקת־ריאות והרופאים התיאשו ממנו. מאות חסידים מילאו את בית המדרש ובית הרבי והתפללו לבריאותו. אך במוצ״ש אחרי שעלה לתורה בתפילת מנחה וקרא את הברכה במיטה, הסתלק מן העולם כשהוא בן 76.

ליד קברי בנוכחות של גדולי הרבנים במדינה ושל אלפי תלמידים הוכתר בנו, ר׳ יחזקאל הרב מנאשלסק, כרב קהילת אוסטרובצה. היה זה רבה האחרון של העיר. הוא וששת ילדיו הובלו לטבח יחד עם יהודי העיר צוזמיר בשואה הגדולה שפקדה את בית ישראל בימי הצורר הנאצי הגדול.

יהושע אלטמן

אדמו״ר של עניים ותקיף כלפי תקיפים

חסידי הרבי מאוסטרובצה לא היו בעלי ההשפעה שבעיירותיהם. הם היו סוג מיוחד של תלמידי־חכמים עניים שהיו נכנסים אל ה„שטיבל״ שלהם בחשאי, ויוצאים משם בחשאי, מתפללים בלחש, ומכונסים אל תוך תוכם עיקר עבודתם היה קביעת עתים לתורה. לא היו מבלים את זמנם בסיפורי מעשיות של צדיקים או בשיחות של חסידים, ולא נהגו לקיים „שינה בשבת״, אלא היו מתאספים ב„שטיבל״ מיד אחרי סעודת הצהרים, יושבים ועוסקים בתורה עד זמן מנחה; ובערבי החורף הארוכים היו מאחרים לשבת עד שכלתה רגל מן השוק. לא התווכחו זה עם זה בהלכה, משום שהקב״ה לא נתן לנו תורה להתגנדר בה, אלא ללמוד תורה לשמה.

כמין מחיצה היתה מבדילה בינם ובין שאר חסידי העיר. שהיו משמיעים קולם בעניני ציבור, מחווים דעתם בקהילה, מקנטרים אלה את אלה, או את השו״בים שלא היו מאנשי שלומם.

עובדה היא, שבכל „שטיבל״ היו עשירים אחדים, תקיפים בדעתם, ושכבה של צעירים שהיו ממלאים את העיירה זמרה וריקוד בכל סעודת ראש־חודש ובכל סעודת מלוה־מלכה; וכאן לא היה אפילו עשיר אחד ל„רפואה״, ולא היו ביניהם צעירים כלל. בניהם וחתניהם של אלה יצאו להם למקומות אחרים.

אעפ״י שלא היה בחסידות האוסטרובצאית כדי למשוך את לבם של אנשים מן החוץ, מכל מקום הודו כולם פה

אחד שהרבי מאוסטרובצה הוא קדוש־עליון, מלאך־אלקים.

שאלתי פעם אחת את אחד מחסידי גור שחזר מנסיעה לרבו, למה לך לכתת את רגליך ת״ק פרסה, בה בשעה שנמצא בעירך איש אלהים קדוש שאתה יכול להתאבק בעפר רגליו? ענה לי האיש: עד שהקשית קושיה זו, היה לך להקשות חמורה מזו. הלא לית אתר פנוי מניה, והקב״ה קרוב אלינו בכל רגע ובכל מקום; מפני מה צריך לנסוע אל הרבי כל עיקר? אלא, חייב אדם לעשות לו רב, ואין כל התינוקות הולכים לחדר אחד. יש מלמד דרדקי, ויש ראשי ישיבה המלמדים בעלי הוראה. הרבי שלי אוכל ושותה וישן כבן אדם; וכל מעשיו הם לשם שמים. וכאן... אינני יודע. אצלנו מערימים על היצר הרע ומשתפים אותו לעבודת ה׳, ועובדים את הקב״ה בשני יצרים, וכאן מתקיפים עליו, ונאבקים עמו פנים אל פנים, כיעקב על מעבר יבוק, ואין בי כוח לחסידות שכזאת.

הרבי היה יחיד בדורו בגאונותו, בהתנהגותו, גם בגישה שלו להלכה וליהדות. והעיקר — באווירה שיצר מסביב לו.

הוא לא קיבל השפעה משום־בן־אדם. מוצאו היה כידוע מפשוטי העם, ובלי סיוע של זכות אבות היה עליו לחתור בעצמו דרך משלו בים התלמוד ובים של ספרי מוסר, חסידות וקבלה.

מעצם טבעו לא היה האיש מקבל השפעה, אלא משפיע. אין פירושו של דבר שהיה מבטל את דעתם של אחרים. אדרבא, אפילו לקטן שבלתמידיו היה הרבי מאזין ומקשיב באורך־רוח שאין כמוהו. זכורה לי עובדה אחת בשעתא דבדיחא דעתיה. ישוב היה על הספה הבלויה בחדרו המיוחד ואנחנו מקיפים אותו מכל צד במעומד, והוא דרש לפנינו בסוגיה של קנין קרקעות. נכנס אדם (הדלת היתה תמיד פתוחה, וכל מי שרוצה להיכנס — יכנס) שרצה להראות את חריפותו בתורה, ופלט: „קרקע נקנית במשיכה". אנחנו צחקנו; והרבי הסתכל בפני האיש ואמר: נגעת בדבר חשוב. עציץ נקוב מה דינו? זהו קרקע לכל דבר, נקנה במשיכה או לא? ובו ברגע התחיל הרבי בונה עולמות ומחריבן, זוקף סולמות על גבי סולמות, ובונה מגדלי פלפול תלויים בשערה, וחיוכו של הרבי חיוך של קונדס, מטפס ועולה במהירות הבזק, והכול — כדי שלא לבייש.

זהירותו במצוות שבין אדם לחברו לא ידעה גבול. אזכיר מעשה שהיה: נוהג היה שלא להחליף אומן באומן אחר. היו לו חייט, סנדלר, בעל עגלה וגם זגג קבועים. אחרי חג השבועות היתה תמיד עבודה בשביל הזגג. החסידים האוסטרובצאים היו נוהגים לבקר אצל הרבי דווקא בחג השבועות. מי שלא בא להיראות אצל הרבי בחג זה, ודאי שאסון קרה לו. וכשנדחפו כמה אלפי בני אדם אל תוך בית מדרשו של הרבי, נשברו השמשות שבחלונות, וכבר ידע הזגג את חובתו. באסרו־חג אחרי הצהרים היה הזגג בא בכליו ומתקן מה שצריך תיקון.

בפעם ההיא לא בא הזגג. הסיבה היתה, שבאותו

חסידים מספרים על הרבי

יהירות

רגיל היה רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה בימי עלומיו לחזור בכל יום של יריד על פתחי החנונים, לאסוף לצרכי צדקה ומתן בסתר.

סיפר רבי מאיר יחיאל: יום נאה היה. האיכרים באו תוך זמן מועט. כולם נתנו בעין יפה.

וכשחזרתי לבית המדרש, עם כיס מלא מטבעות ושק מלא גאווה, ידעתי שאכן פגומה המצווה: מהולה ביהירות יתירה...

והיה ביום גשום וסגריר, האכרים לא באו והחנוונים לא הרויחו. נרטבנו עד לשד עצמותינו, כיתתנו רגלינו יום תמים, ומאומה לא העלינו בידינו.

וכשחזרתי לבית המדרש, עמוס קללות וגידופים, הכיס ריק והרגלים כושלות, ידעתי שהמצווה שלימה: ארס הגאוה לא חדר לתוכה...

ממני לא ילמדו

פעם קרא הרבי אליו אחד מיהודי העיר ושאלו:

— איך אתה מעז לחלל שבת בפרהסיא?

— גם הרבי מחלל שבת — ענה הלה.

הרבי נשאר יושב כמאובן ולבסוף שאל:

— במה אני מחלל את השבת?

— הרבי צם אפילו בשבת, דבר שאינו לכבוד שבת קודש.

— הצדק אתך — ענה הרבי — אך אינה דומה חילול שבת שלך לשלי. ממך ילמדו רבים ויעשו כמוך, ממני איש לא ילמד ולא יעשו כמוני...

משתתף בשמחתם ובצערם

שאל עשיר את רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה:

— לשם מה מסתגף מר, כלום חטא הרבה?

השיב לו רבי מאיר יחיאל:

— מדוע שמח מר ונהנה מעולמו? כלום עשה מצוות הרבה? אלא מה? מר משתתף בשמחת אנשים אחרים, ואני — בצערם...

הקללות עבורי

כשהסתובב רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה בנעוריו ועסק בצרכי צדקה, קילל אחד קללות נמרצות.

לאחר שהלה פסק מלקללו, פנה אליו רבי מאיר יחיאל ואמר: הקללות הן עבורי, אך מה אתה נותן לצדקה?...

אסרו־חג שיבר ברד כבד את כל החלונות שבכפר דאנקוב, כתחום שבת מן העיר. ומכיוון שידע יחזקאל הזגג, שעבודתו אצל הרבי לא תילקח ממנו, יצא לו לדאנקוב. ובבית מדרשו של הרבי היו רוחות באות ומנשבות, מפזרות את דפי הספרים הקרועים, ומנפנפות בפרוכת ארון הקודש. השנה גשומה היתה, והקיץ קריר. וגם בחדרו של הרבי היתה שמשה אחת חסרה, והוא היה רגיש מאוד לקור. רגיל היה להתעטף בפרווה אפילו בימות הקיץ, והבחורים חסמו את הפרצה בספרי גמרא, והרבי הקפיד.

ביום השלישי בא הזגג בשעה שהרבי היה לבוש מוכן לצאת. גער בו הרבי ואמר: לא הייתי צריך לצפות לך יש זגגים אחרים בעיר — ויצא מן הבית. הזגג, איש עני ונדכא, פנה אל הכותל והתחיל בוכה. הרבי לא ראה אותו כשהוא בוכה.

אחרי תפילת מנחה ומעריב, כשהרבי התכונן לאכול את ארוחתו שהיה אוכל רק פעם אחת ביום, נשמע רעם מפוצץ עולם ומלואו. הרבי ברך בלחש ואמר: טוב שתיקנו את החלונות. היה שם בחור אחד, פטפטן, שמסר כי יחזקאל הזגג בכה אחרי שגער בו הרבי. והרבי נבהל:

— מה?! בכה?!

הרבי אינו רוצה לאכול עכשיו. הוא ילך אל ביתו של הזגג כדי לפייסו. התחכם השמש ואמר: זה עכשיו יצא מכאן. הוא בוודאי אוכל ארוחת הערב עכשיו. וכשיראה את הרבי על פתח ביתו בגשם שכזה, נשמתו תצא מפחד וטענותיו יסתתמו. מוטב שיאכל הרבי את ארוחתו עכשיו ויפייסנו אחר כך.

— לא. לא אוכל. אמתין כחצי שעה ואסור אליו.

בו ברגע רצו שני בחורים בגשם סוחף אל ביתו של יחזקאל, וסחבו אותו ממש באזניו אל בית הרבי. והרבי פנה אליו:

בקשה ממך, סלח לי. אני גרמתי לך צער שלא בכוונה. נחפז הייתי לצאת ופי הכשילני.

יחזקאל הוריד את ראשו, מלמל בשפתיו, ולא שמענו מה שהוא אומר.

— ובכן, אמור לרבי בפירוש, שאתה סולח לו בלב שלם — דחף בו ר׳ יהושע׳לה השמש.

— אני מצדי הייתי סולח. אבל אשתי התרתה בי שלא לסלוח עד שהרבי יביא לי ישועה מן השמים.

— הלואי ויכולתי — אמר הרבי:

— הצדיק יכול. אם רוצה הוא. — אמר הזגג:

— הגע בעצמך! כיצד צדיק אני? המשער אתה שצדיק ילבין פני יהודי כשר על לא דבר? — אמר הרבי.

— אינני יודע. ירא אני את אשתי — עמד הזגג על דעתו.

ר׳ יהושע׳לה השמש, זקן כבן שמונים, ודיין אחד מעיירה סמוכה שנמצא בו בערב בבית הרבי על פי מקרה, נכנסו שניהם אל האשה הנ״ל ודברו על לבה עד חצות הלילה, עד שפייסו אותה, והביאו את הבשורה אל הרבי.

אהבת ישראל

יחיאל וינברגר מריו־דה־ז׳אניירו מספר:

ב־1920, בשעת המלחמה בין ברית־המועצות ובין פולין שאך קמה לתחיה, מת חייל יהודי מהצבא הפולני שחנה בעיר. באו הוריו ופנו למפקדת הגדוד בבקשה לאפשר להם להעביר את הגווייה לעירם. אך בגלל המצב הצבאי אי־אפשר היה לבצע זאת והיה הכרח להביא אותו לקבירה זמנית במקום פטירתו.

כאחד מהקצינים הזוטרים היהודים ביחידה, הוטל עלי לשמש מקשר בין משפחת החייל ובין המוסדות היהודיים בעיר המטפלים בענינים מסוג זה.

והנה התחילו הקשיים. בכדי שאפשר יהיה להעביר את הגווייה כעבור זמן לווארשה, נחוץ היה לקבור אותה בארגז־עץ, ואילו החברה קדישא התנגדה לכך, משום שזה מנוגד לדיני ההלכה. ואז הועלתה ההצעה לפנות לרבי מאוסטרובצה, שיפסוק בענין זה. למטרה זו הלכנו, אחד מנציגי המשפחה וכותב השורות האלה, לרבי.

החדר בו ישב הרבי, קטן הקומה וצנום־הגו, שכולו עור ועצמות ומכונס בתוך עצמו, היה שרוי באפלה. אך יחד עם זה היו פניו מוארים כאילו מאור פנימי, שנאצל מאישיותו הקורנת, מלאת החכמה. „היושבים״, כמנין במספר, הקשיבו לטענותינו, שלנו ושל חברה קדישא, והתחילה השקלא וטריא.

„היושבים״ ציטטו הלכה ברורה: קרקע — משמע קרקע ממש, ומזה לא סטו במלוא הנימה. התפתח ויכוח ער ורציני. רק איש אחד בלבד, הרבי, ישב כל הזמן ושתק, כאילו נאבק עם עצמו, כמעט ואפשר היה לחוש את המתח הרוחני שהוא נתון בו. נציג המשפחה התייפח בבכי מר וחרישי, ואני פניתי בדברי תחנונים לרבי שיעביר את רוע הגזירה. ינסה־נא הרבי למצוא מוצא מהסבך, שההלכה לא תיפגם ושגם לא תיפגע המשפחה השכולה.

אחרי שעה ארוכה של דממה מוחלטת הרים הרבי את עיניו ופסק את פסוקו בקיצור נמרץ: „אמנם קרקע ו...קרקע ממש, אבל... (וכאן עצרו כל הנוכחים את נשימתם כמחכים להמשך דבריו) תעשו ארגז עם חורים אחדים בכל דפנותיו וצדדיו... והשם ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים״...

זכורני כי במפקדת היחידה עורר פסק־דין זה ענין רב והחיילים הנוצרים שיבחו את חכמתו הרבה וגישתו ההומאניטארית של „היהודי הקדוש״.

יהודה לייב צוקר, ראדום.

שהסכימה לסלוח בתנאי שהרבי יבטיחנה שלא תיענש על שסירבה בתחילה.

כל ימי חייו לא פסק הרבי מלתמוה על הנס הגדול שדבריו נשמעים. פעמים שמח שהכל שומעים לו, ויש בידו להרחיק את האדם מן העבירה, ולפעמים חשש על האחריות המוטלת עליו, כעל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה. הוא לא הסיח מדעתו את העובדה שאביו נחתום פשוט היה, עובד עבודת פרך כל הלילה, ומנמנם בתפיליו כעלות השחר. ובכל משפחתו לא היה אחד, שידע לגמור פרשיותיו עם הציבור, והקב״ה הפלה את חסדיו, וגילה את עיניו להביט נפלאות בתורת ה׳, אעפ״י שאינו כדאי והגון לכך.

הוא היה אומר: „אל תבואני רגל גאוה". רגל גאוה מהי? מדרכו של אדם להתבייש כשנותנים לו מתנה בשעה שאינו ראוי לכך. אבל אחרי שנותנים לו וחוזרים ונותנים לו, המתנות נעשות לו כהרגל, ולא די שאינו מתבייש בהן אלא מתגאה בהן, כאילו מעשיו גרמו לו. נמצא שההרגל מביא לידי גאוה. והיה רגיל לספר לנו על מאורעות בחייו שהמיטו עליו נסיונות קשים:

— בן שש עשרה הייתי, כשהפצירו בי חסידים אחדים שאסע אתם אל הרבי מגרודז׳יסק. הימים היו ימי משבר בנשמתי. הטבעתי את כל מאווי בגמרא. עשיתי לילות כימים להגות בתורה, ולא הפסקתי אפילו לרגע. אולם בתוך לבי ידעתי, שחכמתי קודמת ליראת חטאי, שהשקלא וטריא היו מבלבלות את תפילתי באמצע שמונה־עשרה, ולבי נוקפני, שמא לא תתקיים התורה בידי, וחשקתי מאד לנסוע לרבי כדי שיחזקני ביראת ה׳, אך יראתי מפני ביטול תורה, שמא עצת היצר היא לבטלני מדברי תורה. וכשבאו אלי האנשים הללו, יראים ושלמים וחסידי אמת, ראיתי בזה רצונו של מקום, והסכמתי לנסוע, ופרסומי הלך לפני. גם הפרסום המשונה הזה מעשה שטן היה. באו אלי אנשים שקטנם עבה ממתני כדי לשוחח אתי, ובטלו את זמני, ואני לא ידעתי כיצד להיפטר מהם, ויראתי שמא אפגע בכבוד גדולים ממני.

קבלתי על עצמי שלא לדבר עם שום איש בדברי תורה בכל ימי היותי בגרודז׳יסק. כ־י שלא להוסיף על הפרסום שגדר בעדי מכל צד, ושלא להתבשם מארסה של הגאוה. כשבאתי לשם הקיפוני כל בחורי בית־המדרש, ולכל אחד יש לו מה לשאול. הקשבתי רב קשב לשאלותיהם, ולא פתחתי פה כאילם שעה ארוכה. אחרי כן ראיתי את האנשים שהביאו אותי לשם, והם שרויים בצער גדול, מפני שהפליאו בתהילתי, כלומר, מביאים הם לגרודזיסק בחור שהוא כך וכך, וכאן נראים כבדאים. נמלכתי בדעתי אם יש לי רשות לגרום צער לאנשים הללו. פתאום, כמעט שלא ברשותי, רמזה להם ידי, והם קפצו ממקומם אצל השולחנות, וצבאו עלי לגזול ממני את כתר התורה שחבשו לראשי אנשים תמימי דעה.

סגרתי את עיני לתפילה קצרה, ואחרי כן צירפתי

אוהב האדם

עובדות מחיי הרב מאיר יחיאל זצ״ל

● צעירה יהודיה, שהיתה מאורשת לבן־טובים, התאהבה בצעיר נוצרי וברחה למנזר, שם עמדה להמיר את דתה במטרה להינשא לאהובה. ההורים מצאו דרכים להוציאה מהמנזר, אך החתן היהודי מיאן להתחתן אתה ודרש לבטל את השידוך. האדמו״ר ר׳ מאיר־יחיאל קרא לבחור ושיכנע אותו בדברי נועם לשאת אותה לאשה: „אילו הכלה היתה צנועה יותר, מה חכמה היית מוכיח בשאתך אותה לאשה; דווקא לאור הדברים שקרו עליך להוכיח את מדרגתך הנעלה של מידת הרחמים ואל תתן לה להתרחק מהעם היהודי!" הזוג הצעיר נישא וממשפחה חדשה זו יצאו רבנים וסופרים.

● בשעתו אירגן ה„בונד" שביתה במאפיות המצות בעיר בגלל סירובם של בעליהן להכיר באגודה המקצועית של פועליהם. אחד האופים הזמין, בתגובה לכך, נערות נוצריות כמפירות שביתה. נשלחתי ממעם האגודה למאפיה, להתערב בענין. המו״מ לא העלה תוצאות והאופה שפך נפט על הקמח, ואח״כ הזמינני לדין־תורה לרבי מאיר־יחיאל ז״ל. הרבי פסק שעל האופה להחזיר מיד לעבודה את הפועלות היהודיות שהושבתו ומה שנוגע לנזק שנגרם — הוא לקח אותו על עצמו ושילמו מכיסו...

● פעם תבעה הרבנית לדין תורה את הדייר שלה יענקל חיים מילמאן, שלא שילם שכר דירה מפני שידו לא השיגה את הכסף לכך. הרבנית היתנתה תנאי שהדיון יתקיים לא בפני בעלה אלא אצל הדיינים. כשהגיע תור דין התורה בא הרב והודיע שברצונו לטעון למען הדייר, והלה אמר: „אני סומך על הרב".

והרב טען כלפי הרבנית: „את הבית לא הקימותי בכספי, אלא קיבלתי במתנה מאת חסידי, ואין רצוני שיהודי עני, המטופל בילדים קטנים, ייאלץ לשלם לי שכר דירה מחפצים שקיבלתי במתנה..."

● יענקל לומפ מצא לו עילה לחדור עם משפחתו לעזרת־נשים בבית מדרשו של הרב, ובעקב התנהגותה הבלתי־צנועה של משפחה זו נקטו החסידים באמצעים חוקיים כדי להוציאו משם.

יענקל בא לפני הרב ושפך לפניו את מרי ליבו על שרוצים להשליך אותו החוצה. הרבי היה מוכן למסור לו דירה אחרת באיתה חצר שהיתה תפוסה על ידי השומר, בתנאי שיעזוב את עזרת־הנשים, אך יענקל סירב לקבלה בטענה, שהדירה קטנה מדי בשביל משפחתו הגדולה. כשהסביר לו הרב שאין הוא יכול להישאר במקום־תפילה ועליו להגיד מה מבוקשו אמר יענקל לומפ שדרוש לו 400 דולר בשביל לשכור לעצמו דירה. הרבי פקד על חסידיו לדאוג להשיג סכום זה, ולהפסיק את ההליכים המשפטיים נגד המשפחה העניה. תוך שבועות קרובים נאסף הסכום ויענקל החי־ט עזב את עזרת הנשים.

יוסקה אפטר

את כל הקושיות שלהם אל תוך פלפול גדול אחד, שלא היה בו אפילו קורטוב של אמת אבל יפה עד להפליא, ותירצתי את כל הקושיות במחי כף אחד.

כולם היו נדהמים ומשתוממים, ואני יצאתי מבית המדרש, והלכתי הלוך ובכה על אשר עברתי על מה שקיבלתי על עצמי, ועל שלא השיבותי להם תשובה נכונה לאמיתה של תורה.

והשאלה הראשונה ששאלני הרבי היתה, אם לומד אני תורה לשמה. והלומד תורה לשמה — אמר הרבי — קדושת התורה מגינה עליו מכל סכנה רוחנית או גשמית. אני ידעתי למה הוא מתכוון.

אח היה לו לרבי, שהיה גר בדירה אחת בביתו של אחיו הקדוש ומתפרנס מסכום קבוע שהרבי הקציב לו מדי שבוע. האיש הזה כאילו נוצר מלכתחילה כדי להזכיר לו לרבי את צור מחצבתו. פשוט היה בתכלית הפשטות. כל היום היה יושב בפינה אחת בבית מדרשו של הרבי ומתנועע על גבי ספר התהילים אשר לפניו. נזהר היה להקדים שלום לכל אדם, אבל יותר מן הגוט מארגן שלו לא ידע לדבר לפעמים, כשהיה מוכרח להוציא מפיו שני משפטים שלמים, נכתמה והפסיק באמצע. נכדי הרבי היו אוהבים אותו וקוראים לו „הדוד חיים".

בתו של הרבי, יענטעלע, היתה אלמנה אחרי בעלה ר' דוד'ל סילמן, בנו של הרב מיחלניק. הוא היה רב בגוסטינין ומת בדמי ימיו והיא עם ששת בניה גרה בבית הרבי, והרבה צער גרמה לו לאביה. בני יענטעלע כשהיו קטנים היו מתרפקים על הדוד חיים. אפשר היה לראות אותו יושב ומתנועע על גבי ספר התהילים, ושני נכדי הרבי דבוקים בו, זה מימין וזה משמאל, והוא מחבק אותם בשתי ידיו הכבדות. אבל כשגדלו והתחילו ללמוד גמרא נפסק הקשר שבינם ובין הדוד חיים.

מעניין הדבר, שהאיש הזה, שהיה כמעט אילם בין אנשים בני גילו, ידע לדבר אל ילדים ולהצחיק אותם.

היחס שבין שני האחים הללו לא היה יחס רגיל של אחים. ר' חיים היה גדול מן הרבי בשנים ובקומה, והרבי נהג בו כבוד, משום שחייב אדם לנהוג כבוד באחיו הגדול ממנו בשנים. היה נזהר שלא לקבל ממנו שום שירות; והלה עמד לפני אחיו הקדוש באימה וביראה ברתת ובזיע. ואלמלא ניתנה לו הרשות להיות שמשו, היה עומד ושומר עליו כעל בבת עיניו.

הוא היה יוצא ונכנס אצל הרבנית מטפל ביענטעלע ומשקיט אותה כשהיא מטיחה דברים כלפי מעלה על מות בעלה הצדיק, אבל הוקיר את רגליו מחדרו של הרבי. בחג, כשמלאו חסידים את בית מדרשו של הרבי, היה ר' חיים מתפלל בבית־הכנסת שבעיר, כאילו לא רצה לבייש את הרבי באחיו הגמלוני והמגושם.

והרבי לא זו בלבד שנהג בו כבוד מתוך חובה, אלא אף כיבד אותו בכל לבו, והעריך את תמימותו של האיש.

מפי הגאון מאוסטרובצה

חיצוניות ופנימיות

רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה היה אומר:

— לשעבר היו בני־אדם דומים לאורו של שמן בפכית חרס: חיצוניותם גסה ופנימיותם עדינה. אחר נעשו דומים לעששית של נפט: חיצוניותם נאה ופנימיותם סרוחה; בזמננו הם כמו החשמל — לא חיצונות ולא פנימיות...

ייחוס אבות

כידוע, אביו של רבי מאיר יחיאל היה מפשוטי העם ועסק באפיית כעכים. פעם נזדמן הרבי בין גדולי רבנים שעסקו בדברי תורה, כל אחד בדברי תורה ששמע מאביו.

זה אומר:

— אבי, זכרונו לברכה, היקשה כך וכך ותירץ כך וכך.

וזה אומר:

— אבי, זצ"ל, דרש כך וכך.

כשהגיע תורו של ר' מאיר יחיאל פתח ואמר:

— מקובלני מפי אבי זכרונו לברכה, שכעך ישן וחדש — חדש עדיף... — והמשיך באחד מחידושי התורה שלו.

אהבת בנים ואהבת אבות

שאלו לו לרבי מאיר יחיאל:

— ילמדנו, רבנו, מפני מה טבען של בריות, שאהבת אב לבן גדולה מאהבת בן לאב?

— דברים כפשוטם, — השיב הרבי — כל הדורות כולם מוצאם מאדם הראשון, שהנחיל להם את מידותיו כידוע, היה לו לאדם הראשון בנים, והנחיל לדורות הבאים את אהבתו אליהם, אך את אהבתו לאביו לא הנחיל להם כי לא היה לו אבא...

טרוד מדי...

פעם בא אליו אחד ממקורביו ושפך לפניו את לבו:

רבי, טרוד אני יתר על המידה בדאגות פרנסה ואין שעתי פנויה לחנך ילדי בדרכי התורה והדרך־ארץ.

— בוא ושמע, — ענה הרבי — ראית מימיך דג קטן הנמצא במעו דג גדול? לעולם אין זנבו של הקטן כלפי זנבו של הגדול, אלא ראשו של הדג הקטן נמצא בכיוון זנבו של הגדול. מכאן, שלא רדף הגדול אחרי טרפו, אלא הטרף נזדמן לו כשהוא בא נגדו.

— ללמדך — סיים רבי מאיר יחיאל — שלא יהא אדם רודף אחרי פרנסתו, אלא היא מזדמנת ובאה נגדו...

איש האמת והצדק

כל האומנים שעשו מלאכה בשבילו היו ממין זה: יהודים פשוטים, אביונים מדוכאים ואומרי תהילים, גם החייט, גם הסנדלר וגם בעל העגלה שלו. השמשים, ברי לי שהוא לא מינה אותם. אפשר שהחסידים הכניסו אותם. וקרוב לודאי, שבכוח זרועם תפשו את מקומותיהם, ואיש לא כיהה בהם. מיום עמדי על דעתי זוכר אני את שני משמשי הרבי, ר׳ חיים זונדל ור׳ יהושע׳לה. רק נחמיה, שמש בית הדין, נתמנה מדעת הקהל. מחיקם של אלה יצא הרבי. הוא ידע שיחם ושיגם ודכאון נפשם, ידע כיצד לנחמם ואיך לדבר על לבם. מכאן השפעתו הגדולה על פשוטי העם, שהיו מוסרים את נפשם על כבודו. ולא רק אלה שהאמינו בו כבאיש אלהים קדוש, והעובר על דבריו כאילו נוגע בבבת עינם, אלא אפילו החפשים שבעיר, נחותי הדרגא ופחותי העם היו עומדים לפניו כעבדא קמא מריה, ונשמעים לו מרצונם הטוב; הם ידעו שהאמת הפשוטה והמובנת מדברת מתוך גרונו.

זוכר אני מעשה שהיה: לא רחוק מאוסטרובצה היתה העיר סטאשוב. סמוך לסטאשוב היה הכפר ריטבן שהיה שם בית־חרושת לסוכר. היה בסטאשוב יהודי ושמו ר׳ יחיאל קארפ, שהיה הקבלן של בית החרושת הנ״ל, כלומר, היה מקבל את כל תוצרתו של בית החרושת ומחלקה בערי המדינה. הוא החזיק בזה הרבה שנים ונתעשר. באה אשה אחת אוסטרובצאית, עשירה ותקיפה, מרים ביילה שמה, וקנתה את הקבלנות. אפשר שהוסיפה על המחיר, או השתמשה באיזו השפעה אחרת. קנתה וחסל. נכנס ר׳ יחיאל קארפ אל הרבי וקבל על האשה שהיתה מן הנכבדות שבעיר. הרבי שלח את השמש לתבוע אותה לדין, היא הופיעה מיד והרבי פנה אליה:

— קנית את קבלנות ריטבן?

— כן, רבי.

— כבר יש לך חוזה?

— כן, רבי.

— תני סימן לשמש ויביא את החוזה לכאן...

השמש רץ והביא את הגליון. הרבי עיין בו, קפלו לארבעה וקרעו לרסיסים.

— האמיני לי, אשתו של ר׳ אלעזר אהרן, שמן היום שנולדת עד עכשיו לא נעשה אתך חסד גדול מזה שעשיתי אתך עכשיו, שהצלתיך מחטא, שהכפרה עליו קשה כקריעת ים סוף. בחמלת ה׳ עליך עלה במחשבתו של ר׳ יחיאל קארפ להיכנס אלי. אילו ידעת היית מרקדת משמחה מכאן עד לביתך. זאת היא השגת־גבול לכל פרטיה, והרווח הוא גזילה ממש ואסור בהנאה. וזו היא עבירה שבין אדם לחברו, שאין אפילו יום כפורים מכפר עליה. ולזה יש להוסיף את הצער, השבת והבושת שהיית מחוייבת לשלם לו.

האשה התחילה לבכות:

— לא מתוך צער אני בוכה, — אמרה, — אלא

את הסיפור הבא שמעתי מפי ר׳ יוחנן רובינשטיין ז״ל:

לפני זמן נכנס לבית־מסחרו צעיר כבן 25, ללא כובע לראשו, וביקש ספר על הרבי מאוסטרובצה. בראותו את תמיהתי הרבה, אמר לי הצעיר:

— אל תתפלא על שאני מחפש ספר על הרבי, אנו חייבים לו הרבה.

וכאן בא סיפור נפלא מימי מלחמת העולם הראשונה:

— בעלה הראשון של אמי (החיה עתה בכפר יהושע שבעמק יזרעאל) גוייס למלחמת העולם הראשונה. בתום המלחמה לא שב לאשתו ועקבותיו נעלמו. האשה שהיתה צעירה לימים נשארה בעגינותה ללא תקווה להחלץ ממנה. מדי פעם באה האשה לפני הרבי מאוסטרובצה ושפכה לפניו את מרי לבה. פעם בגבור מצוקתה פנתה בקריאה נואשת לרבי: „רבנו הקדוש, מה יהיה בסופי?!" נכמרו רחמיו של הרבי ואמר: „סעי, בתי, לוארשה והשי״ת יעזור לך".

האשה שמעה בקול הרבי, נסעה לוארשה ושם עבדה במשק בית. בשעותיה הפנויות היתה רגילה לשבת במסעדה ולתנות את מר ליבה. פעם שמע סבל, שישב ממולה, את דבריה הקשים על גורלה המר. הוא ניגש אליה וביקש לשמוע את שם בעלה וצורתו. כאשר האשה מסרה לו את הפרטים התחלחל כולו וסיפר, שבאחד הקרבות, כשהיה יחד אתו בחפירה אחת, פגע רסיס של פצצה בבעלה, שנהרג במקום, והוא בעצמו התעסק בקבורתו. מיד הלכו שניהם למשרד הרבנות בוארשה, ואחרי שהלה סיפר את הפרשה כולה הותרה האשה מעגינותה.

והצעיר הוסיף:

— לא ארך זמן רב ואמי התחתנה שנית, ואני משמש עדות חיה למעשה פלא זה...

על שיטת אוסטרובצה בפלפול חריף...

לשיטתו בלימוד יצאו מוניטין. הרבי מאוסטרובצה הצטיין בפלפול מורט־מוחין ומשעשע כאחד, בחשבון גימטריאות ונוטריקונים להפליא. פעם השמיע „שיחת־חולין תורנית" באזני גאון אחד שבא לבקרו. הלה הבחין שהדברים נוצרו זה עתה במוחו של הרבי ולחש בחשאי לחסיד שניצב לידו: „אינני משיג! אינני משיג! גאון אחר זקוק היה לחשוב על הענין שעות מרובות, והוא הרי ערך דבריו בחמש דקות?"

במקרה שמע הרבי מה שאמר, ומיד נענה כמו מצטדק: „טעות בידך! חמש דקות? חלילה! רק דקה אחת אני חושב! ארבע דקות לפני כן הריני הוגה בתפלה: שהקב״ה יעזור לי להגיע למקור האמת ברגע שאחדש..."

כזו היתה שיטת אוסטרובצה בלימוד, שיצאו לה מוניטין...

משמחה. אם אני לשלושה בנים וארבע בנות, וציפרנה של אצבע קטנה שלהם טובה לי מכל הון דעלמא.

— אין אני מדבר על העונש. ישמרנו ה׳ מעונש עבירה. אבל גרוע מן העונש הוא החטא.

— כן, רבי. רוצה אני שר׳ יחיאל יכנס אלי לסעודת הערב. רוצה אני לפייסו.

— טוב, טוב, טוב. הוא יסור לשם. כן תסור, ר׳ יחיאל.

יומו של הרבי

כך היתה התנהגותו של הרבי: הוא קם בארבע; ומשום שלא פשט את בגדיו אלא בלילי שבתות, היה חסר רק נטילת־ציפרנים, ופתח תיכף ומיד ב„אלהי נשמה״. ובירך ברכת התורה. הוא היה מקדים „אלהי נשמה״ לברכת התורה. היה נשען בשתי ידיו על ספ החלון, מתנועע ולוחש, ומסתכל בלובן השלג בחורף ובדמדומי השחר בקיץ.

היה עוסק בתורה כחמש שעות כשרגלו האחת על הכסא, וספרו על ברכיו. כך היה עומד כחמש שעות רצופות בלי נוע ובלי קול. אלא הוגה ושקוע. לא הפסיק אלא לקריאת שמע כשעלה השחר.

דלת חדרו היתה תמיד פתוחה, אבל איש לא היה רגיל להיכנס לשב באותן השעות.

צדיק בכל דרכיו

בתשע כבר המתין לו בעל העגלה עם סוסו לפני פתח ביתו, כדי להסיעו לבית הטבילה. היה טובל ומחליף את לבניו בכל יום ויום. על מושב רך לא ישב הרבי, משום חשש שעטנז; היה בעל העגלה מציע לו מושב מאלומה של קש, וככה היה מגלגל אותו במורד ההר עד המקווה.

כשחזר, כבר המתין המניין שלו. לא האריך בתפילה, כדי שלא להטריח את הציבור. היה עוטף את פניו בטלית הכבדה שלו, נדחק בתוך קרן זווית אצל התנור, ומתפלל בלחש עם הציבור. גם העובר לפני התיבה וגם אלה שעשו לו „הטבת חלום״ בכל יום היו אנשים קבועים ומזומנים לכך, וכולם היו אנשים פשוטים ויראי ה׳.

כשגמר את תפילתו לא היה חולץ את תפיליו עד מנחה גדולה: ואלה הן השעות שקיבל פתקאות מידי אנשים, שבאו להזכיר את עצמם לפניו, או לשאול בעצתו. רק לעתים נדירות היה מחוה את דעתו בעצה. על פי ריב היתה תשובתו הרגילה: אמרו תהלים, ובטחו בו יתברך. ממון לפדיון נפש לא קיבל. בכלל היה נזהר שלא לנגוע בממון, המטמא את הידים, לפי דעתו; וכשנזקק לפעמים לטלטלו, היה נוטלו בכנף גלימתו.

מכל מקום נגבה שם הרבה כסף מידי אנשים שרצו לתת. נכנסה, למשל, אשה אלמנה ובכתה שבתה עומדת להינשא. יעליה לסלק את הנדוניה, ואין בידה פרוטה לפורטה. שאלה הרבי לפרטי הדברים, כמה נחוץ ולמתי?

מסירות־נפש למען היהדות ושפלות־רוח עד תום, מאפיינים כל תו משרטוטי דיוקנו של הרבי. פעם נפחו רגליו ולא היה מסוגל לזוז ממיטתו. בכל זאת התנער מעל יצועו בערב שבת והלך לטבול במקוה. פערו מקורביו עיני־תמהון: פיקוח־נפש? אך הרבי בשלו: „לשם מה ברא הקב״ה את הרגלים, אם לא בשביל שילכו בהם למקוה?...

בערב יום־כיפור ציוה להלקותו. החליק משמשו ברצועה על עצמותיו המדולדלות. אז קרא הרבי בקול כאוב: „בעסער! איך שפיר דאך גאָרנישט״! (הפלא מכותיך, הרי אינני חש עדיין מאומה!)...

וברגעי הליכתו מביתו לבית־מדרשו, לתפלת „כל נדרי״, היו כל בני אוסטרובצה מתייצבים משני צידי הדרך לחזות בפני קדשו, והרבי כדרכו מבקש מחילה מכל אחד, בהוסיפו: „חטאי גדלו מחטאיכם״!

יהודי בין גויים

חז״ל מספרים על יעקב שלמד י״ד שנים בבית מדרשם של שם־ועבר, בטרם יצא לחרן. לכאורה: מה חידוש בי״ד השנים הללו, והרי עוד לפני כן למד יעקב בישיבתם, כפי שרש״י מסביר בפרשת תולדות את הפסוק: „יושב אהלים — אהלו של שם ואהלו של עבר״?

אכן, הסביר הרבי, לראשונה למד אצלם כיצד עובדים את ה׳ בין יהודים. בהיותו בסביבת צדיקים כאבותיו ורבותיו, עכשיו הלך ללמוד איך לחיות כיהודי בין גויים ורשעים כמו לבן.

לחיות כיהודי בין גויים, זוהי מסכת בפני עצמה.

ואנכי עפר ואפר

הוא היה אומר:

— בשכר שאמר אברהם אבינו „ואנוכי עפר ואפר״, זכה שבמלחמתו עם ארבעת המלכים הפך כל גרגיר חול שזרק לסייף וכל גבעיל קש לחץ־מוות, כפי שחז״ל מספרים.

מה הוא החשיב גופו לעפר אף הקב״ה החשיב עפר כגופו, מה גופו נמסכו בו כוחות טמירים להילחם על נפשו בגבורה אף עפרו מסוגל לכך, כיון שלגבי אברהם, עפר־וגוף — היינו הך...

במדה שאדם מודד מודדין לו...

ספרי תורה למכביר

מספרים: פעם נקלע הרבי מאוסטרובצה לחגיגת סיום כתיבת ספר־תורה. ניגש אליו אחד מן הנוכחים וביקש: יברכנו הרבי שנזכה לכתוב ולסיים עוד הרבה ספרי־תורה!

העיר לו הרבי בתמימות:

— ספרי תורה יש לנו די והותר, היכן לוקחים מקיימי תורה, איפה הם לומדי התורה?!...

התלונן נגדה: מפני מה לא הקדמת לבוא? כיצד אקבץ כל כך הרבה כסף בזמן קצר שכזה? מכל מקום תבואי לכאן כשבוע לפני החתונה.

אחר כך, כשנכנס איש עשיר, הוא פנה אליו: יש לנו מצוות הכנסת כלה ואנחנו צריכים הון רב. הנה קופה של צדקה תלויה שם. אם רוצה אתה, הווי מסייע במצווה, והקב"ה ימלא לך. אין אני רוצה לראות כמה אתה מנדב. עשה כטוב בעיניך.

כשחילץ את תפיליו היה השמש, כותב הפתקאות, מנגב את הניצה בפאותיו, ומעמיד את עצמו אצל הדלת שלא ליתן לאנשים להפריע לרבי, שבאותה שעה היה משיב תשובות על השאלות בהלכה שנשלחו אליו בדואר. המכתבים היו באים בכל יום, מקרוב ומרחוק, והוא ענה תמיד בקיצור נמרץ „עיין כאן... עיין שם... לפי עניות דעתי לא דק כבודו בההוא דאיתא וכו'.. נתעלם ממנו תוספות מפורש בד"ה וכו'... אין הנידון דומה לראיה... יש לחלק וכו'".

היו גם כן מכתבים ממקורביו בעסקי משפחה. המכתבים הללו גרמו לו צער, והיה נוהג להשהותם אצלו שלושה או ארבעה ימים, שלא יהיה נבהל להשיב. לא היה מחזיק את עצמו לחכם במילי דעלמא; כאן לא היו לפניו ספרים פתוחים להגיד לאדם הן או לאו, וירא שמא יכשיל את מצייתיו.

קרה גם שפנה במכתב לאחד ממקורביו שימציא לו סכום כסף לצדקה דחופה מאד. נפלה לתוך ידי גלויה שכזאת, וזו לשונה:

„לכבוד ידידי ר' שלום בן שרה לאה.

הנה בא לפני אברך בר אוריין וירא שמים, בנו של אחד מאנשי שלומנו שהגיעה שעתו לשלם את חובו למלכות.

ואין ידו משגת לפדות את עצמו. והוא בכה לפני בדמעות שליש, חרד לדבר ה', שמא יכשל ח"ו במאכלות אסורים וחילול שבת. ואין לך פדיון שבויים גדול מזה. ולאו בכל יומא מתרחשת מצווה כזו, והאי עלמא כבי הלולא דמיא חטוף ואכול. לית עובדין טבין בעלמא דאתי.

בבקשה מכבודכם, לא תהא עינכם רעה בשל אחרים, ויקחו אנשי שלומינו כל אחד חלקו במצוה זו כברכת ה' עליכם, והקב"ה ימלא לכם כפל כפליים.

ממני הקטן מאיר יחיאל הלוי"

היו ימים, שלא היה לו פנאי כלל לטפל בתלמידיו. כתיבת המכתבים, תפילת מנחה ומעריב ועניני העיר שהיו מביאים לפניו, היו נמשכים עד שעה תשע, שהיתה שעת מאכלו. אבל ברובם של הימים חשך בשבילנו זמן מסוים.

הוא לא היה מלמד אותנו שיעור קבוע, מפני שזמנו לא היה קבוע. הוא היה יוצא אלינו מחדרו המיוחד אחרי גמרו את כתיבתו, צרור מכתביו בידו, ועל שפתיו חיוך של קורת רוח. מסר את המכתבים לידי השמש, ניגש אל אחד מתלמידיו, עיין בספר הפתוח לפניו ושאלו, אם חידש איזה דבר בסוגיה זו. הבחור ענה מה שענה, והרבי התחיל בונה דיוטא על גבי דיוטא, מגדל פורח באווירה של תורה, מבריק ומקסים ביפיו. יש שהיה קורא את כולנו אל חדרו, והוא יושב ודורש, ואנחנו מצטופפים סביבו.

הוא היה אוכל את ארוחתו בתשע, אחת לעשרים וארבע שעות, בין בקיץ ובין בחורף, מאכל של חלב, מפני שלא טעם טעם של בשר אלא בסעודת מצווה. כשלחש את ברכת המזון היו ריסי עיניו נדבקות זו בזו.

הרבי קרא קריאת שמע על פי נוסח האר"י והניח את ראשו על הספה הבלויה, ובו ברגע נרדם, בבגדיו ובמגפיו על רגליו.

שנתו היתה כתרדמה שנפלה על אדם הראשון בגן עדן. אנחנו נשארנו בחדר בית הדין, שהיה כמין פרוזדור לחדרו, ואעפ"י שהשמש היה משתיק מפעם לפעם — הרבי ישן! — מכל מקום אי אפשר להם לצעירים שלא להשמיע קול. והוא לא נע ולא זע עד חצות הלילה. כששמענו את שפך המים של נטילת ציפרניו ידענו שחצות הלילה הגיעה.

לא נהג לערוך תיקון חצות במובן המסורתי. הוא ישב אל השולחן, תמך את ראשו בשתי ידיו לרגעים אחדים. אחר כך קם, והתחיל צועד בחדרו מדופן אל דופן. לפעמים נתעכב אצל החלון, עומד ומסתכל שם אל תוך הלילה לזמן מועט, והתחיל צועד שוב חוזר ושוב. יש שחילץ את מגפיו, וודאי מפני שהקשת צעדיו בשקט הלילה הפריעה. משער אני שהיה לו זה מין שעת חשבון הנפש, עד שסוף סוף חזר למשכבו. והיה קם בארבע. אנחנו היינו עדים לכך מפני שהרבה לילות בלינו בביתו עד עלות השחר.

בגין המצאת הטלפון

כאשר ממציא הטלפון גראהם בל פירסם את המצאתו, חידש הרבי מאוסטרובצה דין מענין, שנתברר לו אגב שמיעה על פרטי ההמצאה. חז"ל למדו מן הפסוק „איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו, אני ה'", שאם ציוה האב לבנו שיחלל שבת — אינו מחוייב לשמוע בקולו.

לכאורה תמוה: „אטו ברשיעי עסקינן?". אכן הדבר מסוגל להתרחש גם באב שומר תורה. האב יושב בניו־יורק, למשל, והבן בתל־אביב. ביום ששי לפנות ערב עוד חמה בתקפה בניו־יורק, והנה שוחחו שניהם טלפונית לפני הדלקת הנרות, והאב מניו־יורק מצוה על הבן לעשות דבר, שאסור לעשותו בשבת, שבתל־אביב הרי זה חילול שבת ובניו־יורק עודנו מותר.

בכגון דא אמרה תורה „ואת שבתותי תשמורו", גם במקרה כזה מצווה אתה לשמוע בקולי ולא בקול אבא...

יעקב הוכרמן

האיש שהפך לאגדה

דמותו האגדית של הרב מאיר יחיאל הלוי הלשטוק ז״ל המשיכה לחיות בלבות יהודי אוסטרובצה עשרות שנים אחרי הסתלקותו מן העולם. יהודי העיר היו מלאי גאווה על רבם, שהפך את עירם למרכז חשוב בעולם החסידות וו:שם „אוסטרובצה״ נעשה, הודות לו, למושג בתורת החסידות. אין פלא, לכן, ששנים רבות אחרי פטירת רבם הגדול המשיכו בני העיר לחיות בצל אישיותו הגדולה ואספו בחיבה את הסיפורים המופלאים על רבם, שנמסרו מפי זקני העדה, אשר זכו להכירו ולחסות בצלו.

השתדלתי להעלות בכתב פרטים שונים מחיי רבנו הגדול, כפי שנמסרו מאנשים שהיו קרובים אליו בימי חייו, כמו לייבוש רוזנברג, תלמידו המובהק של הרבי זצ״ל, ואנשים אחרים, שאפשר להתייחס אליהם באמון.

לידתו

● אמו של הרבי, חנה ביילא, חלתה בשעת הריונה והרופאים קבעו שהיא טעונה ניתוח, כי לא הרגישו בתנועת העובר. היא נסעה לרב ר׳ יהושע אשר מז׳ליכוב כדי לשאת עצה ממנו. מכיון שהגיעה לשם לפני התפילה צייוה עליה ר׳ אשר להמתין בביהמ״ד עד לסיום התפילה. כששפכה את תפילתה לבורא עולם בשעת פתיחת ארון הקודש לקריאת התורה התחילה להרגיש פתאום בפירכוסי הוולד בבטנה. כשבישרה זאת לרבי בירך אותה וציווה עליה לקרא לבן בשם מאיר יחיאל אחרי הגאון ממוגלניצה זצ״ל, כי עתיד הוא להאיר עיני העולם בתורתו.

● על שנות ילדותו של ר׳ מאיר יחיאל שמעתי מאחי ששמע מפי אחותו הבכירה של הרבי.

בילדותו היה ר׳ מאיר יחיאל שובב גדול. היה רגיל לברוח מן החדר ליער הסמוך לעיירת סובין, לטפס על עצים ולהשליך משם אבנים על עוברים ושבים. פעם עבר שם בעגלה הרבי מגרודז׳יסק עם חבורת חסידים. ואחת האבנים פגעה ברבי. החסידים רצו להענישו על חוצפתו הגדולה, אך הרבי עצר בעדם, קרא לנער ושאלו אם הוא הולך לחדר. הנער השיב בחיוב והוסיף שהוא כבר יודע את כל השיעור שלומדים בחדר. הרבי בחן אותו ואחרי שהתפעל מתשובותיו שאלו אם הוא מסכים להצטרף אליו וללמוד אצלו. הנער, שהוריו חיו במחסור ובמצוקה, הסכים, ומאז גדל אצל הרבי שדאג לחינוכו.

גירסה אחרת אומרת, שבהיותו כבן עשר לקחו אביו עמו לרבי מגרודז׳יסק. דרכו של הרבי היה להגיד אחרי הקידוש של בוקר יום שבת תורה השזורה פלפולים חסידיים. לרבי היה חסיד, „בריל עילוי״ שמו, שהיה שותה בצמא את דברי התורה של הרבי. בשבת זו איחר לשולחן הרבי ובא אחרי אמירת התורה וביקש מהנוכחים, שיחזרו על דברי הרבי, אך איש לא שעה לו. אז קם הנער וחזר על כל התורה בלי להחסיר מלה. רבי „ברל העילוי״ התפעל מאוד מחריפותו של הנער וביקש מאביו שישאירו אצלו. הוא הכניסו לישיבה והשתדל להשיג בשבילו „ימים״ אצל נכבדי העיר.

● כשנתקבל בשנת תרמ״ט לרב באוסטרובצה הפליג בפרישות ובעינוי, ולא אכל בשר ודגים חוץ משבתות וחגים. הוא היה רגיל להתפעל מכל דבר ואפילו משיחות שיטים, שהכול נעשה בהשגחה. פעם בהיותו במסיבה, עברה אשה שוטה בחוץ ושברה שמשה מן החלון. הוא שלח לשאלה לפשר המעשה והיא ענתה: „הרב, חסיד גרודז׳יסק, מדוע אינו נוסע לשם?״ מששמע זאת נסע תיכף לגרודז׳יסק ומצא את הרב על ערש דווי. בואו לשם היה לפלא בעיני כל האנשים. אחרי הסתלקות הרבי מגרודז׳יסק (ראש חודש ניסן תרנ״ב) תקפו עליו הפצרות החסידים שילבש איצטלא של אדמו״ר. אז החל לנהל שולחן וקהל גדול של חסידים, ביניהם מאלה שנסעו עוד לרבי ממוגלניצה, שתו בצמא דבריו.

● בזמן מלחמת העולם הראשונה עברו על הרבי ימים רבים של חרדה. כשהגיעו האוסטרים בפעם הראשונה לעיר, דרש מפקד הצבא מן הרבי שימצא לו תיכף־ומיד יהודים על־מנת לרגל את האויב. הרבי סירב לציית, והמפקד ציווה לאוסרו. אחרי מאסר של יממה שוחרר. פעם אחרת החזיק כבן־ערובה עד שינקו יהודי העיר את הביצות מן הרחובות. יהודי העיר, מנער ועד זקן, נשים ילדים וטף, נחלצו לעבודה זו ובמשך שעות אחדות פינו את הביצות והרבי שוחרר ממעצר.

● פעם נמצא אצל חייל יהודי אוסטרי שבוי, שהיה מחסידי הרבי, כוס של קידוש, שהרבי נתן לו למזכרת לפני שהצבא האוסטרי נסוג מן העיר. הרוסים האשימו את היהודים בשיתוף־פעולה עם הצבא האוסטרי, ויצאו לאסור את הרבי. ר׳ מאיר יחיאל הסתתר בדיר של עצים

כשהוא מכוסה בערימת מחצלאות. החיילים הרוסים חיפשוהו גם בדיר, אך לא מצאו אותו.

אחרי שהאוסטרים נכנסו בפעם השניה לאוסטרובצה עבר הרבי לוארשה, עד יעבור זעם.

● למעלה מארבעים שנה היה הרבי שרוי בצומות ובסיגופים. כל לילה היה רואה חלומות רעים, ולמחרת היה צם תענית חלום. מי יודע אם לא היה חוזה בחלומותיו את הזמנים הנוראים הצפויים לבית ישראל ואם לא גילו לו מן השמים את השואה הממשמשת לבוא על בית ישראל באירופה כולה? הלא כך מספרים חז״ל על רבי צדוק שישב בתענית ארבעים שנה לפני חורבן ירושלים!

א. הלוי

פגישות עם הרבי

חיי הרבי בעירנו היו חידה בעיני כולם. הייתכן שאיש יצום 40 שנה כל הימים, ויטעם רק משהו בערב?

נזדמנתי פעמים אחדות בשעות הערב לבית הרבי בשעת שבירת הצום. הביאו לו ספל חלב וחתיכת „לעקאך" לבן. התחיל לאכול ולאחר נגיסות אחדות הזיז את הצלחת ואמר „די". רופא העיר, יהודי מתבולל, היה מתפלא ואומר: „מניין ניזון הרב ואיפה מקור החיים שלו?" פליאתו היתה גדולה במיוחד כשנכח לדעת שהרבי שמר על דעתו הצלולה ועל מוחו החריף על אף תעניתו הארוכה, שהביאה להצטמקותו הגופנית.

היתה לי הזכות להיות מבאי ביתו של הרב עוד בהיותי עול־ימים, הודות לדברי־התורה שנשלחו אלי על־ידי סבי הרב והייתי מביאם להראותם לרבי מאיר יחיאל. מפגישותי הרבות אתו נוכחתי לדעת, שעל אף היותו ותרן בענינים הנוגעים לו, ולא ידע לעמוד על שלו, נהפך ללוחם אמיץ, כשהגיע לענינים עקרוניים, ולא היה מוכן לוותר בהם כקוצו של יו״ד. ועל אף חולשתו הרבה לא נמנע גם מלהרים את קולו כדי להגן על הדעה היקרה לו.

בדבר זה נוכחתי אישית בשעה שהשתתפתי במשלחת אצל הרב, כדי לבקש רשות לערוך אזכרה לד״ר הרצל בבית־הכנסת הגדול. הרב ידע היטב מיהו הרצל, כי הוא בעצמו חתם בסוף המאה שעברה על כרוז לטובת הציונות. הרב שאל את המשלחת, שבו השתתפו משה לדרמן מטעם „המזרחי" ומנדל בלנקמן וכותב הטורים האלו מטעם „הציונים", למה איננו עורכים אזכרה לרב פלוני ואלמוני. ענינו, שאין אנו חסידים שלהם. פתאום שאל, למה אין עורכים אזכרה למשה רבנו, שכולם חסידים שלו? כאן קפץ אחד מאתנו וענה: „לא ידוע מי גדול ממי: משה רבנו מהרצל, או להיפך?". הרב נדהם ויצא בצעקות גדולות נגד האיש שהעז להגיד זאת.

כעבור שנתיים־שלוש נתבעתי לדין תורה אצל הרב. מצד האחד הופיעו שני חסידים בני 50—55 ומצד שני הופעתי אני, בלבוש קצר ללא חתימת זקן. במשך כל זמן הדין־תורה לא יכולתי להגיע לרשות הדיבור ולטעון את טענותי. כשביקשתי להגיד משהו עצר אותי הרב באומרו: כעת מדבר פלוני, וכעת — אלמוני. וכך חוזר חלילה. נוסף על כך נתבקשו התובעים לשבת, ואילו אני עמדתי על רגלי כל הזמן בלי שנתבקשתי לשבת. ראיתי שלא אוכל להרצות את טענותי ואפסיד בדין־תורה, נקטתי בצעד נמרץ, וציטטתי בע״פ את פרשת „שופטים ושוטרים תתן לך"... „לא תטה משפט" וגם את דברי רש״י: „אל תתן שאחד ישב והשני יעמוד, או ששניהם ישבו, או ששניהם יעמדו". הרב נבהל מאוד והתחיל לצעוק: „שב ותגיד את דבריך". בעמדי על־יד הדלת הסתובבתי ואמרתי בקול: „זהו ממש שוחד", ורצתי הביתה. השמש רץ אחרי כל הדרך וקרא: „חזור, הרבי מבקש סליחה ומחילה". קראו לאבי ז״ל, שישפיע עלי שאחזור לרב ואסלח לו. אך לא חזרתי.

בבואי פעם בצהרים מעבודתי נמסר לי שהיה שליח מהרב וביקש שאבוא אליו בענין אישי. אחרי שבאתי לרב הוא הסתגר אתי בחדר ואמר לי: „אני רוצה למסור לך סכום כסף בריבית, שעליך לשלם לי ביום מסויים כל חודש". פעם חל יום הפרעון ביום ששי, ואיחרתי קצת לבוא לדירת הרב. ראיתי דרך החלון שבבתים מדליקים כבר נרות לשבת, ואנו עדיין יושבים ומחשבים את דמי הריבית שעלי לשלם. פתאום קם הרבי ואמר בחפזון: תאסוף הכל ותבוא במוצ״ש. כשבאתי במוצ״ש לסיים את החשבון אמר לי הרב: אתמול בוודאי התרעמת עלי על שרציתי לגמור את החשבון על אף שהשעה נראתה לך מאוחרת. דע לך, שהכסף הוא אמנם שלי, אך הריבית אינה

שלי אלא כספי צדקה. ואם איזו אשה שהיא חשקה נפשה להדליק נרות־שבת באמצע היום האם פירושו של דבר שעלי להפסיק לעסוק בענייני צדקה? מובן שלא! עלי לעסוק בצדקה עד הרגע האחרון ממש לפני השבת.

אחרי ימים אחדים שאלתי אחד מקרובי הרב אברהם־יצחק שמו, והטלתי עליו לברר כמה צדקה חילק הרב במוצאי־שבת הנ״ל. כעבור זמן קצר הביא לי רשימה. שבה היה כלול הסכום כולו שהבאתי לו, שחולק לצדקה במוצאי־שבת. אחרי המקרה ההוא התחלתי להבין טוב יותר את גדלותו של הרבי ונזכרתי בסיפורו של י. ל. פרץ „אם לא למעלה מזה...״

נכון, היו לו חולשות (הלא גם למשה רבנו היו חולשות), אך אין ספק שהיה איש גדול, שבני העיר יכולים להתפאר בו.

יהושע אלטמן

דין תורה אצל הגאון מאוסטרובצה

ר׳ מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה היה גם מרא דאתרא וגם רבם של כמה אלפי חסידים שהיו ממלאים את ביתו בכל יומא דפגרא.

משום שהיה האיש יושב בתענית כל ימיו, היו טובי העיר נזהרים שלא להטריח עליו יותר מדי, וכל דבר שניתן להיעשות על ידי אחרים לא היו מביאים לפניו. גם בשאלות איסור והיתר וגם בדיני ממונות היו יהודי העיר פונים אל הדיינים.

פעם אחת, בראש חודש מרחשוון כשעתיים לפני תפילת מנחה, נכנסה אשה אל בית הרבי אל החדר שנקרא „חדר בית־דין״, שהיה כמין פרוזדור לחדרו המיוחד של הרבי, וביקשה מאת השמש שיכניס אותה אל הרבי הקדוש.

הסתכל השמש בפני האשה, בשמלתה הטלואה, ופלט:

— השעה מאוחרת. אין כותבים פתקאות עכשיו. תבואי למחר בצהרים.

— לא לכתוב פתקא באתי. יש לי דין־תורה.

— דין תורה? את מי את תובעת לדין?

מנתה האשה על אצבעותיה ששה מנכבדי העיר, אותם היא תובעת לדין. השמש ניסה לשדל אותה בדברים, כדי להוציא מלבה את כל הענין.

— איזו תביעה יש לך על האנשים האלה?

בו ברגע נפתחה הדלת והרבי נכנס. העיף עין באשה ופנה אל השמש:

— אין זה נוגע לך. צא והודיע להם שהם נתבעין לדין. יבואו לכאן תיכף אחרי תפילת מעריב.

האשה יצאה וישבה על הספסל אשר על יד הדלת מבחוץ והמתינה שם שעות רצופות. אנשים נכנסו להתפלל מנחה ומעריב. החמה שקעה, והיא ישבה בחשכה והמתינה, ענתה אמן על ברכות החזן, עמדה לקדושה, והמתינה.

כשיצאו כל המתפללים, נכנסה שוב אל „חדר בית דין״. מיד הופיע הראשון של הנכבדים, איש בעל קומה, מגוהץ וזקוף. הוא לא השגיח באשה שהמתינה על יד הדלת ונכנס ישר לחדרו המיוחד של הרבי. הדלת היתה פתוחה, והנכנס יכנס. הרבי אכל את ארוחתו ושמשו עמד עליו לשרתו.

האיש גחן ודיבר בחשאי: — הרבי שלח לקרוא לי?

כן! אשה אחת תובעת אותך לדין. היא מחכה שם.

— אשה תובעת אותי לדין? אתמהה!

הוא חזר אל חדר בית־הדין, הסתכל בפני האשה ואמר:

— הלא איני מכיר אותך כלל. מה, למשל, את תובעת ממני?

— כשתתאספו כולכם אגיד.

כולם באו בזה אחר זה. הרבי גמר את ברכת המזון, נכנס וישב בראש הנאספים ופנה אל האשה:

— מחלי וקחי את הכסא, ושבי כאן אצל השולחן!

האשה היססה.

— צריכה את על פי דין לישב כאן, במקום ששאר בעלי־דין יושבים.

היא ניגשה ופתחה בטענותיה:

— בן יחיד יש לי, יתום מאביו. הוא נשאר על ידי כשהיה בן שנתיים. בן שתים־עשרה הוא עכשיו, עד מאה ועשרים שנה. משתוקקת אני מאד שבני יהיה לבן־תורה, ומסרתיו ליד ר׳ משה מלמד, הטוב שבעיר. צדיק הוא האיש, והיטיב אתי כפי יכולתו. מה עשו האנשים האלה? הם קשרו קשר על בני, הם ובניהם, אינם רוצים ללמוד יחד עם בני. הם שלחו לקרוא את המלמד והיתרו בו,

שיוציאו את בניהם מן החדר, אם לא יסלק את בני משם. ר׳ משה דיבר אלי ודמעות עמדו בעיניו. בעל הוא לאשה ואב לבנים, ולא ישבור את מטה לחמו. אף אני איני רוצה שבעטיי תקופח פרנסתו. אבל רוצה אני לשאול את פי הרבי, אם כשר הדבר בעיניו. אני בלתי אם אשה, ותמיד חשבתי שהתורה ניתנה לכל ישראל, ולא למיוחסים שבנו בלבד. עניה אני, ואין אני מיוחסת, והילד יתום, ואני במסירת נפש גידלתיו, ובעזרת השם יתברך לא נהניתי אפילו פחות משווה־פרוטה ממתנת בשר ודם.

הרבי הוריד את עיניו ולא אמר כלום. אפשר היה להכיר שדברי האשה גורמים לו צער עמוק. מטבעו שקוף היה האיש ככלי זכוכית, ורגשי לבו היו נקראים בפניו כבמכתב פתוח.

— שמעתם את טענותיה של אשה זו? ומה אתם טוענים?

קם אחד ואמר:

— מפני מה בחרת דווקא בר׳ משה? האם חסרים מלמדים אנחנו?

— מי שמך — הפסיקהו הרבי — לאפוטרופוס על בנה? אם טוב ר׳ משה ללמד את בנך, טוב הוא גם בשביל בנה, ואין הבדל כלל וכלל.

קם השני ואמר:

— אשה זו אינה יודעת, וצריך להסביר לה שבנינו למדו אצל מלמדים טובים אחרים עד שנכנסו אצל ר׳ משה, ועולים הם בידיעותיהם על בנה. וכשהוא יפגר אחריהם, יבלה את זמנו של המלמד על חשבוננו, והרשות בידינו למנוע זאת.

— דבר זה אפשר לברר תיכף ומיד, — אמר הרבי — נקרא לנערים ונבחון אותם. — הוא רמז לשמש שיביא את המלמד ואת תלמידיו.

לא עברו רגעים מועטים ור׳ משה נכנס, נבהל ונחפז וחיוור כסיד, ואחריו שבעת תלמידיו עליזים ומגחכים. סוף־סוף אין נס שכזה, של הפסק לימודים באמצע, מתרחש בכל יום. את בנה של האלמנה אפשר היה להכיר בבגדיו וברגליו היחפות, יחפות ממש, כמו באמצע הקיץ.

העביר הרבי את עיניו עליהם, וקרא את בנה של האלמנה. הוא ניגש.

— מה למדת בשבוע שעבר?

— „תני ר׳ חייא: מנא לי בידך, והלה אומר איני יודע", ב„בבא מציעא".

— טוב! סוגיה נאה... היודע אתה אותה?

— כן! אני יודע את כל הסוגיה על פה.

— על פה? נשמע.

הבחור פתח בניגון, פירט את הנדון במתינות, חזר על דברי רש״י מלה במלה, והסביר את קושית התוספות לפני כל המסובים. הרבי נשען על ידו, כולו חיוך של נחת. והאשה, עיניה זולגות דמעות.

פנה הרבי אל אחד המסובים ושאל: — ובנך מיטיב לדעת ממנו?

קרה המקרה, שפגע באיש שיש לו בן שלא הצטיין בחריפות יתירה. נתבלבל האיש, וכיון שלא יכול לשפוך כעסו על הרבי, התפרץ כלפי האשה והתחיל צועק: — אין את יכולה להשתוות אלינו... אנחנו משלמים במיטב כספנו...

— שתוק! — שיסעהו הרבי בכעס. — אין אנו דנים כאן דיני ממונות, אלא דיני נפשות...

— כמה את משתכרת לשבוע? — פנה הרבי אל האשה.

— זה תלוי ברצונו של הקדוש־ברוך־הוא. שלושה רובל לשבוע, פעמים ארבעה, ופעמים חמשה... הקדוש־ברוך־הוא מחמם לפי הבגדים.

— וכמה את משלמת שכר לימוד?

— רובל וחצי לשבוע.

— שומעים אתם? אשה זו מוציאה כדי חצי פרנסתה, כדי ללמד את בנה תורה. המסיגלים גם אתם לכך?

ישב השמש והרבי הקריא לו פסק־דינו:

— „היות שבדקנו ומצאנו שהמלמד ר׳ משה בן נחמיה עושה את מלאכתו באמונה, מתחייבים החתומים מטה להחזיק את בניהם בחדרו של הנ״ל שלושה זמנים כנהוג, ובזכות זה הקב״ה ישמרם מכל נגע הם ובניהם ויעשו חיל בלימודים וכו׳.

„נאום . . . ."

אחרי שחתמו כולם נתבהרו פניו של הרבי, ואמר לשמש: — קרא לרבנית.

היא נכנסה.

— בבקשה ממך, תני נא לבחור זוג של נעלים. קר בחוץ ויש בדבר משום סכנת נפשות.

יצאה הרבנית לחפש בין נעלי שבעת נכדיה, שגרו אצלה מיום שמת חתנה הרבי של גוסטינין; והרבי נתן עיניו באחד המסובים, הביט בפניו והמתין הבין האיש ואמר:

— תיכנס האשה למחר אלי, ואתן לה בד לבגד בשביל בנה.

לא יצאו משם עד שהבטיחו להלביש ולהנעיל את הילד כאחד מבניהם. אף פנס נאה, כשל חבריו בני האמידים, ניתן לו...

„הדואר" ניו־יורק, גליון ל״ח (א׳ תקצ״ט

הרב איסר פרנקל

משהו על שיטת אוסטרובצה בלימוד

אמרו: כשנפטר רבי מאיר יחיאל ונסתלק מן העולם, התייצב בפני בית־דין של מעלה ושאלוהי כשם ששואלים לכל אדם שמכניסין לדין: „פלפלת בחכמה?" נשתתק רבי מאיר יחיאל ולא השיב לשאלה. מיד באו והתיצבו בפני בית־דין של מעלה תלי תלים של הלכות שהיה רבי מאיר יחיאל דורש על כל קוץ וקוץ ועל כל תג ותג, כרבי עקיבא בשעתו — והם מקיפים אותו מפנים ומאחור וכורכים עצמם עליו. החל בית־דין של מעלה קורא בכל אותן הלכות ואורו עיניהם באספקלריא המאירה מרוב האור והברק שנהרו מתלי הלכות אלו ושאלו: אלו של מי הן? אמרו ההלכות: של אותו צדיק שאנו כרוכים עליו ומקיפים אותו מכל עבריו. נענה בית דין של מעלה ואמר אשריך אברהם אבינו שמאיר יחיאל יצא מחלציך. איננה קיימת עוד השאלה: „פלפלת בחכמה?" יען כי ה„חכמה" עצמה עומדת לפנינו...

★

מה היתה שיטת הלימוד של רבי מאיר יחיאל הלוי? מהי אותה שיטה מופלאה שזכתה להערצה כה גלויה וכ־ערת ולה השם הפשוט והסתמי „אוסטרובצה" בלי שם לוואי ובלי כל תוספות?

אכן, שיטה חדשה בעולם הלימוד, שיטת הפלפול. אבל לא זו שרגילים להזכיר אותה בנשימה אחת עם רבי יעקב פולאק, כי איך מפרשים את שיטת רבי יעקב פולאק?

„היסוד העיקרי של שיטת הפלפול הוא המדע השכלי, אבל בלי דמיון לשיטת המדע השכלי הספרדית ששאפה לבנות בצורה ארדיכלית בנין של מחשבות. בפלפול אתה מוצא בעיקר התעמלות שכלית, בלי שום תוצאה חיובית ממשית לגוף הענין וגם בלי יעילות ופוריות מיוחדת. זה נראה כאילו, שאחרי הפעלה מאומצת של כוחות רוחניים מעולים ומרץ רוחני רב מונעת מכונה בלי שתנוצל תועלתה של המכונה, או גלגל המסתובב בלי הרף סביב צירו בלבד. אין כאן המדובר על הטבת סדר הלימוד או מציאת הטעם האמיתי לדין, או קביעת עובדה היסטורית יסודית של מה שנוגע לנוסחה תלמודית מסוימת".

★

כך פירשו את שיטתו של רבי יעקב פולאק אלה שקמו נגדו וביקרו את שיטתו חריפות (ביניהם נמנו המהר"ל, המרש"ל, המהרש"א, השל"ה ועוד). אבל לאמיתו של דבר היתה שיטת הפלפול בתקופתו של רבי יעקב פולאק סם חיים ליהודי התקופה. הם חיו בגיטאות, וזו היתה נקודת אור בחושך. הפלפול, החידוד, ההברקה החריפה והעוקצנית — כל אלה החזיקו את היהודים בגלות והפיחו בהם רוח חיים.

עד היום קיימות שתי שיטות בעולם הלומדים: שיטת העמקות וההגיון ולעומתה שיטת הפלפול והחריפות. אך עם כל הביקורת שבשיטת הפלפול קבע לו רבי יעקב פולאק מקום של נצחיות בעולם הלומדים. זאת ועוד: רבי יעקב פולאק עצמו מכיר בכך שהפלפול הוא לשם חידוד ואינו בא להסיק מסקנות להלכה, שהרי ההוכחה ההותכת ביותר היא העובדה שגם רבי יעקב פולאק וגם תלמידי המושבע והנאמן רבי שלום שכנא (רבי וחותנו של הרמ"א, שגם בו אפשר לראות ממשיך דרך שיטת הפלפול) לא כתבו ספרים, כדי שלא יבואו להסיק מן הספרים מסקנות. ולעומת זאת היו ידועים בדורם כסמכות הפוסקת העליונה בכל מה שנוגע לשאלות בהלכה שהתעוררו בחיי יום יום. דבר זה מעיד על אישיותם רבת הצדדים של גדולי תורה אלה.

★

וכך אנו מגיעים אל רבי מאיר יחיאל הלוי ושיטתו.

הגמרא מתדיינת על השאלה: איזה מהם קודם? אם חריף ומקשה ומתוך להט החריפות עלול הוא להיות פעם סתם מקשן, בלי יסוד לקושיה, או מתון ומסיק, מתעמק והוגה בטעם הדבר ובא לידי מסקנה מעשית נכונה? — שאלת הגמרא נשארה בתיקו. אבל בא רבי מאיר יחיאל הלוי זצ"ל, הגאון מאוסטרובצה, ופתר את השאלה הזאת על ידי אישיותו הענפה.

★

הוא היה חריף ובקי כאחד. הוא לא יכול היה לבוא לידי טעות ולהשתבש בגירסה בלתי נכונה, כי בבקיאותו העצומה בכל חדרי תורה — כמאמר תנא דבי אליהו הממחיש את מהות תורתו: „כשם שיש להקב"ה חדרי חדרים בתורתו, כך יש להם לתלמידי חכמים לכל אחד ואחד חדרי חדרים בתורתו" (תד"א רבה, פ"ו) — היה הכל גלוי וידוע לפניו ופתוח לפניו כמגילת ספר. והוא עקר הרי הרים וטחנם זה בזה. חריפותו אינה יודעת גבולות וגדרים. הוא ממש מסקל טרשים וממלא עמקים וגאיות, מיישר מסילות וסותם בורות. אין הגדרה שתוכל למצות

את תוקף גדולתו וגודל יריעתו התלמודית. הוא היה החריף והמקשה ועם זאת המתון והמסיק, ולכן אצלו אין נשארת השאלה בתיקו.

הוא ניגש באיזמל החריפות ובזהירות חתך את הענין שעסק בו וכך בא להסיק את המסקנה האמיתית. הוא פתח בפנים מסבירות ומן הקל בא אל הכבד והחמור. מתחיל בניחותא ומתרומם בשכלו הזך כגבוה מעל גבוה שומר. הוא מעייל פילא בקופא דמחטא ועם זאת — למרות שהדבר נראה כמוזר — הוא שם את העקוב למישור. הוא מראה מ״ט פנים לתורה, אופן בתוך אופן, פנים בתוך פנים, ישר והפוך, רצוא ושוב, עד שאי־אפשר לרדת לסוף דעתו — ואעפי״כ בסופם של דברים אתה מוצא את ההלכה מלובנת ומשופרת ומאירה. כי זה היה כוחו של רבי מאיר הלוי: כוח התורה.

✶

היו בו ברבי מאיר הלוי מן הצדדים שהיו בהם ברבי יעקב פולאק ורבי שלום שכנא. הוא המשיך את שיטתם ומצא בה דרכים חדשות ונקט גם בקו שהם נקטו, בהיותו המשיב הגדול על כל שאלות החיים שנתעוררו בפסקנות גמורה ומוחלטת. רק לפעמים הוא כותב: „בדבר השאלה אין רצוני להזדקק להלכה מפני טעמים כמוסים, אך אשתעשע עם כת״ה לפלפולא בעלמא״. אך עם זאת נמנע מלכתוב את פלפוליו. אם יש לפלפוליו שם ושארית, הרי זה הודות לבנו הצדיק רבי יחזקאל הלוי זצ״ל ולתלמידיו וכן הודות לעובדה שבכתבי־הסכמה על ספרים שנתבקש לחוות דעתו עליהם הוא מוסיף מחידושי רוחו ומחשבתו.

אין דומה לו לרבי מאיר יחיאל הלוי בחריפות בכל פולין וליטא על כל גדולי הדור האחרון ששכנו בהן ושתורתם היא מורשה לנו. הוא היה אמן הפלפול, אבל הפלפול המבוסס, הפלפול שיש לו סמוכין, שיש לו מסד וטפחות, שיסודותיו איתנים וחזקים ואינם ניתנים לתמוטה. ובנידון זה דומה והרחיק לכת מראשון מחדשי שיטת הפלפול, רבי יעקב פולאק ותלמידו רבי שלום שכנא.

הפלפול מהווה סם־היים לרבי מאיר יחיאל. בתשובה שהוא משיב לגאון מסוכאצ׳וב הוא מסיים במלים: „הארכתי באיזה סוגיות בש״ס בדרך פלפול, יען כי מאוהבי פלפול אנכי״. על כל צעד ושעל אתה מוצא את קו הפלפול: „ויש להתפלפל בכל זה באריכות אך מפאת תשות כוחי אסיים״. או: „ודוק היטב כי חריף הוא״, או בחשבונות החריפים שלו אתה מוצא: „וזה פלא״, „וזה הפלא ופלא מנפלאות התורה״.

✶

„נגעים ואהלות״, הלכות פשוטות, לימוד לשם לימוד, ואחר כך פונים לאפיק התוסס בשיטת הלימוד: אפיק הפלפול, שבו אפשר לחדש חידושים על גבי חידושים והאוזן אינה שבעה מלשמוע, והמוח אינו שבע מלקלוט. והעיקר שלומדים בשיטה זו להיות מחדשים. ומה היתרון שבכוח החידוש? „זאת למדתי מאבא ז״ל״ — אומר רבי מאיר יחיאל, „כשבאתי פעם לבקרו אחרי שנים רבות, הוציאני לככר השוק ואמר לי: מאיר יחיאל, זוכר אתה בוודאי את מאפה הכעכים שלי. ובכן, לאחר שהיינו משוטטים שנים על שנים בכפרים ומחפשים קונים לכעכינו יצאו להם מוניטין והכל השכימו לפתחי והחלו דורשים את הכעכים, והגעתי למצב שבו נאלצתי לקנות את הקמח מכל האופים שבעיירה סובין כדי למלא אחרי הביקוש הרב לכעכי. וכך נצטבר אצלי כסף שבו רכשתי את הבית שהנך רואה — ותוך כדי שיחה הראה לי על הבית שהוא רכושו, אבל — סיים אבא ז״ל בהרימו את קולו — כל זאת עשה לי החיל שלי. ירוש לא ירשתי מאחרים מאומה ולא שרד לי מאומה... ומאז למדתי לדעת — המשיך רבי מאיר יחיאל — דכל מה שאדם רוכש בכוחות עצמו ובזכות כשרונותיו ופעליו נשאר נכס וקנין פרטי שלו לעד... תורה בוודאי אינה באה בירושה וכשאדם לומד הרבה תורה והוא מגיע למדרגה שבה הוא יכול לחדש חידושים בתורה, להאיר פנים בה ולהוסיף קישוטים ועיטורים לה, הופכת התורה להיות קנין פרטי שלו ונכס צאן ברזל בבחינת „ובתורתו יהגה יומם ולילה״. וכך — המשיך רבי מאיר יחיאל — נוהג אני עם תלמידי „כי בפלפול אני מפתח את שכל תלמידי ומכניס בהם חשק ורצון להיות בעצמם מחדשים לחשוב בתורת ה׳״.

עם תלמידיו התנהג בחברות ושיחותיו אתם בדברי תורה ומוסר התנהלו תמיד מתוך רצון לשתף אותם במהלך המחשבה שלו לפי תפיסתם הם.

„תפיסתו״ שלו חובקת זרועות עילם. תפיסתו שלו היא בשביל מוחות מחודדים כאותה מאכלת מלובנת או כחרב פיפיות חדה או כסכין מושחזת. בתפיסתו שלו אין קיימים שלבים. כדי להגיע לרום, לגובה מסוים, יש לטפס או לעלות בסולם שלב־שלב, לעבור מדרגה לדרגה, עד שמגיעים לשיא. רבי מאיר יחיאל איננו יודע ומכיר בעליות כאלה. אקרובט מסוגל לעלות שלבים אחדים בבת אחת. רבי מאיר איננו יודע מה זו אקרובטיקה, אבל הוא יודע כיצד עוברים בבת אחת מהשלב הראשון עד לשלב השיא. עומד אצלו אחד מגאוני ארץ ומאזין לשיחת־חולין תלמודית בנויה על סולמות, לאמור: דבר תורה שיש לו שלבים, שתירוץ אחד נדחה מפני קושיה הבאה אחריה עד שאנו מגיעים לסיכום סופי מאיר עינים. ואותו גאון שומע עשרות הסברות בנויות בצורה „סולמית״ שכזאת, זירמות בשטף מפיו הקדוש והוא מפליט בלחישה לעומד בסמוך לו: אינני משיג את המוח הזה. הרי אדם

אחר במקומו צריך היה לחשוב על כך במשך שעה לפחות, והוא הרי ערך את הדברים במשך חמש דקות?... שמץ מאותה לחישה גונב לאזנו של רבי מאיר יחיאל והוא משיב כאילו מתוך הצטדקות של בזבוז הזמן שיש במחשבה של חמש דקות. יען כי במשך חמש דקות אפשר להפיק יותר תועלת מחשבתית: טעות עלתה בידך חמש דקות אני חושב? חלילה. אני חושב דקה אחת בלבד ארבעת הדקות שלפני המחשבה אני מקדיש למחשבה אחרת: שהקב״ה יסייע לי להגיע למקור האמת שאוכל לחדש באותו רגע דברים נכונים ומדוייקים...

✶

אם רבי מאיר יחיאל היה ראש ישיבה במובן המקובל. הרי נמנה על המידה השלישית של יחידי סגילה ששיעוריהם יוצרים אסכולה. שהד תורתם מתפשט לישיבות אחרות, שחידושיו מהווים מקור לפלפולין, שקושיותיו ותירוציו משמשים חומר תורני יסודי לראשי ישיבות ותרמידים. הוא יצר אסכולה מיוחדת במינה ורכש לו תלמידי חכמים רבים שהיו כרוכים ודבוקים בשיטתו והם באו מקריב ומרחוק. ומה עשו אלה שבאו? אף הם היו למפיצים. אף הם היו ליוצרי אסכולה, זו האסכולה המפורסמת של אוסטרובצה.

עשרות רבנים ומאות משמשים בקודש יצאו מבית מדרשה של אוסטרובצה וכולם הצטיינו באופיים המיוחד, הן בהתנהגותם בחיים והן בדרך הלימוד. אופי שהיתה טבועה בו הגושפנקא המובהקת של אוסטרובצה, הגושפנקא ההופכת שיטה בלימוד לחלק מעבודת הבורא.

ואצל תלמידיו התבססה התורה ביסוס איתן. היא תקעה אצלם יתד שלא תימוט והם היו מן המפורסמים שברבני ישראל בפולין, ביניהם: הרב יודל לוין ראב״ד בקראקוב, הרב לייבוש רוזנברג מו״צ בלודז׳ הרב ר׳ אלעזר רבה של וולברום, הרב ר׳ עמנואל לייבושביץ, הרב ר׳ אלימלך רבה של לאגה, הרב נחמן מיאדוסר רבה של ברוק ובני־ברק, הרב ירחמיאל מעט ראב״ד בלונדון, רבה של כמלניק, ועוד רבים אחרים שניספו בשואת פולין ולא זכינו שימשיכו להפיץ את תורתו של רבי מאיר יחיאל (מהתלמידים הנמצאים היום בחיים יש לציין במיוחד את הרב פישל כהן, חבר הרבנות הראשית לת״א—יפו, והרב ז. בן־יעקב).

גדולתו של האדמו״ר

אגדות וסיפורים לרוב התהלכו על גדולתו של הרבי וביניהם מעשי מופת לא מעטים.

את סיפור המופת הבא על הצדיק מאוסטרובצה שמעתי לפני שנים מספר.

בסימטה המובילה לבית הקברות ישב באחד מימי החורף על סדנתו חרט העץ ר׳ אלעזר, המכונה: „אלעזר סטלמך״. השעה היתה שעת צהריים ור׳ אלעזר סעד לו בניחותא את ארוחתו. בחוץ על גבי ביב השופכין הקפוא ומכוסה קרח התחלקו ילדי הסביבה.

אותו רגע עבר ליד הסדנא של ר׳ אלעזר אחד מבני־העיר — יעקב בומשטיין שמו, אשר אתו היה לו לר׳ אלעזר „חשבון״. אלעזר החרט הפסיק את ארוחתו, קם מסדנתו ורץ לקראת העובר ותוך כדי ריצה התחלק ונפל ולא יכול לקום על רגליו. ר׳ אלעזר הוכנס לביתו, הובהלו אליו רופאי העיר ולא העלו לו ארוכה.

משנתייאשו מעזרתם של רופאי העיר נשלח ר׳ אלעזר לבנו האמיד החי בקראקא — על מנת לשאול בעצת הרופאים שבכרך זה. וכשגם אלה לא הושיעו לו הוא הובא לגדולי רופאי וארשה הבירה. גם מוארשה חזר ר׳ אלעזר לביתו כשהוא מתהלך על קביים ומלאכתו ממנו והלאה.

תנתה אשת ר׳ אלעזר את מר גורלה בפני חברותיה ואלי יעצוה לפנות לצדיק העיר ולבקשו להתפלל לרפואת בעלה. מצאה העצה הד בלבה של העלובה, התעטפה בסודרה ובקיל בוכים גדול פרצה לבית הצדיק. כשמיע הצדיק את היבבה שלח את משמשו לשאול לסיבת הדבר. חזר המשמש בקודש לחדר הצדיק ואמר לו מי הבוכה ועל מה בכיה.

ציוה הצדיק להכניס את האשה לקיטונו ושמע בסבלנות את בכיה ותחנוניה, ואחר אמר: „היש לך אתך פרוטות אחדות? שימי פרוטה על הרגל הכואבת של בעלך או בכיס המכנסים שלו והרפואה לא תבושש לבוא״. חזרה אשת ר׳ אלעזר לביתה ומיד עשתה כמצוות הצדיק ובתום חודש נעלם הכאב. מיד השליך החרט את הקב האחת ובטרם ימלא חודש שני השליך אף את הקב השניה ויהי כאחד האדם.

אכן גדולים מעשי צדיקים, זכותם תגן עלינו ועל כל ישראל.

יחזקאל אראלי (ארליך)
(מפי צבי הימל ז״ל)

א. נ. שטענצעל

דער אסטראָווצער

(די לעצטע רבישע דינאַסטיע)

יעדע תוספות קשיא געקענט ענטפערן,
יעדן מהרש״א און מהר״ם אנפרעגן;
בלויז, ווען ער איז געקומען צום גמרא־מאמר,
אַז אַ שמינית שבשמינית גאָר מעגן.

די תלמידי חכמים אַפילו האָבן,
האָט אין אים געניטען רעכענען און ציילן:
משוגע־ווילד זיינען ציפערן געלאָפן,
צירופים און גימטריאות ווי שרפים איילן.

עס האָט דער אַסטראָוויצער איבערעכנען געקענט,
וויפיל טראָפּן אינעם ים פאַראַנען זיינען,
וויפיל שטערן אין הימל און זעמדלעך בײַם ברעג,
יאָ, וויפיל טרערן אַ מענטשס האַרץ קאָן אויסוויינען.

איז ער געזעסן, נישט געשלאָפן, נישט געגעסן,
אויסצוחשבונען דעם חשבון־הנפש:
ווער בין איך? עפר ואפר איז יעקב געווען,
איך, אַ טיפה סרוחה, אַ קרישקעלע רפש;

„אנוכי תולעת ולא איש״, האָט דוד
דער נעים זמירות ישראל געקענט זאָגן — — —
עס קלאָגן חצות׳דיק אין אים פינסטערע נעכט,
עס וויינען תהילים׳דיק איבער אים פאַרטאָגן.

און געניי דעם שמינית שבשמינית־כפל,
בכל־אופן נישט געקענט אים אַרויסקריגן.
ער שמייכלט: „האיש משה עניו מאד״,
דאַכט זיך אַרום מיין נאָז זשומען שוין די פליגן...

אַ תלמיד חכם? בידרעפּטשע אין דער גמרא —
אַ ווילד יינגל וואָס דרעפּטשעט אין דער בלאָטע.
איך, זיי האָבן מיך אָנגעטאָן — „שיין אָנגעקליידט״.
אין סטראַקעס און אין אַטלעסענער קאַפּאָטע — — —

ס׳איז דער לעצטער זאָג פון מדינת פוילן,
פערציק יאָר אַ פאַרמיטשטער אין זיך געזעסן,
אַ חשבון־הנפש אַרויסצוגעפינען — —
פאַרטיפט אַזוי, צימאָל אין עסן פאַרגעסן.

אַזוי איז נאָך אויף דער ערד, אַן ערשטער — לעצטער,
אויף מלכות־שמים־שטול אַראָפּגעבריינגטן,
אַ מלאך־אלוקים געזעסן, און זיין זון
רוצחים אים שוין געהייליקט — און אויפגעהענגטן.

לייזער קופּערמאַן

דער אַסטראָווצער רבי און זיין סביבה

אָסטראָווצע — ארום אַנהויב פונם איצטיקן יאָרהונדערט. אַן אַלט־איינגעפונדעוועטע יידישע קהילה אין מדינת גרויס־פּוילן. שטייט זי אויף אַ באַרג. אונטן, צופיסנס פונם באַרג, אַ ברייטער, גרינער טאָל, ווו פון רעכטס פליסט אַ שמאָלער פלוס, מיטן נאָמען „דער קאַמין״. וואָס מיט אים זענען באַצייכנט געווען אַלע יידישע טראַדיציאָנעלע אקטן, ווי כתובות, גטן, א. אַז. וו. צו לינקס — דער גרויסער, ברייטער טייך: דער „ליאַס״, וואו זומער פלעגן זיך באָדן די זכרים, און אַ ביסל ווייטער — די פרויען און מיידלעך. אין זייערע לאַנגע העמדער, און די שטאָט־שקצים פלעגן דווקא אַריינפאָרן רייטנדיק אויף זייערע קאַרע פערד אין דער פרויען־מחנה. דאמאָלט פלעגט זיך דערהערן א גרויסער רעש — פאַר שטערן זייער צניעותדיקייט. איבערן ליאַס ציט זיך דער לאַנגער בריק, וואָס פירט, פון איין זייט, צו דער באַן און צו דער גרויסער אייזן־פאַבריק אין קלימקאָוויטש מיט אירע פערצן טויזנט אַרבעטער; מיט אירע גרויסע אייזן־און שטאָל־גיסערייען; מיט די הויכע, העלע, ציגלדיקע קוימענס, וואָס ציען זיך צו די הימלען — וואָס דאָס האָט איר געמאַכט פאַר דער „פּיטסבורג״ פון פּוילן. לינקס, נאָך דער בריק, ציט זיך דער שאָסיי שלאַך קיין אַפּט און צוויזמיר. אַפּט באַרימט מיט זיינע גאונים און חסידישע רביים; מיט די פאַרהייליקטע קברים־אוהלים, וואָס ציען די אַסטראָווצער בית־המדרש־ניקעס, מיט יונגטלעכן, הייסבלוטיקן יידישן ברען אין זייערע הערצער, און מיט פייערדיקע, ברענענדיקע אויגן, מיט חסידישע געזאַנגען צו גיין אויף קבר־אָבות קיין אַפּט, און צינדן לאַנגע סטעריגע ליכט פאַר די פאַרהייליקטע צדיקים וועלכע ליגן אין די אוהלים. דער זעלבער שליאַך פאַר־ענדיקט זיך ביי זאַוויכאָסט און צוויזמיר, — ביים ראַנד פון ווייסל — דער דעמאָלטיקער גאַליציש־עסטרייכער גרענעץ.

ביים פוס פונם באַרג, וואָס פירט אַרויף צו דער שטאָט, וווינט אין אַן אַלט הייזל ר׳ מלך שענקער, א לאַנגער, דאַרער ייד, מיט אַ העל בערדל, וועלכער האַלט אַ שטיקל אַכסניה. ער געדענקט נאָך די צייטן, ווען דאָרטן איז געווען די „שלאָגבאַנק״, ווו מ׳האָט געצאָלט מס צו די גראַפן וויעלאָפּאָלסקי, — די פּריצישע גזע וואָס האָט געהערשט דאָרטן בימי אַלט־מלוכות־פּוילן, ווו עס איז דעמאָלט נאָר געבליבן די גיטער אין די וועלדער, מיטן האָליץ־טאַרטאַק אַרום דער שטאָט, מיט דער וואַסער־מיל, וואָס איז געהאַלטן געוואָרן אין דער אַרענדע פון רבי שמואל דינקעווער — דער גרויסער פּזרן און בעל־צדקה, וואָס האָט געפּראַוועט זיינע קינדער־חתונות מיט גרויסע פייערלעכע שמחות מיט געדעקטע טישן אַרום טייך פאַר אָרעמע לייט — שמחות וואָס האָבן אָנגעהאַלטן זעקס וואָכן.

די אַרענדע פונם פּריץ איבער דעם מאָנאָפּאָל פון בראָנפן האָט געהאַלטן רבי פּינטשע מינצבערג, דער יידישער אַריסטאָקראַט פון דער באַוווסטער פאַמיליע אין פּוילן — די מינצעס. דער גראַף מיט זיינע מקורבים פלעגן זיך אָפט באַווייזן אין שטאָט מיט זיין קאַרעטע און די געשפּאַנטע קאַרע פערד נאַשפּיץ, אָפּשטעלנדיק זיך אויף די הויכע ציילן, ביי יאָסעלי פּעפּערס עלעגאַנט־פּריצישן וויין־געשעפט, אָדער ביי דער ישעיה׳כע, אויף די צייל צום טומאה־געסל. אין די צוויי רייכע שיינע שענקען פלעגן זיי פאַרפאָרן, און טרינקען די בעסטע אונגאַרישע טאָקאַיען ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין, און נאָכדעם נעמען די ביליאַרד־שטעקנס, און צעברעכן אַלע פלעשער טייערע ווייגען און ליקערן און באַצאָלן מיט א ברייטער האַנט פאַר די הזיקות. ביים סוף פון באַרג, וואָס האָט געפירט צו דער שטאָט — ווייל דער שאָסיי האָט זיך געקרייזלט אַרום אין פאַרביי דאָס דענקעווער געסל — זיינען געווען עטלעכע גרויסע אויבסט־סעדער וואָס זיינען אויך געווען אין אַרענדע פון יידן־סאַדאָווניקעס.

דאַרע, שטאַרקע זון־פאַרברענטע יידן, ווי די שניידער־געזעלן און אַנדערע באַלעמעלאָכעס, דינסט־מיידלעך, פלעגן זומער קומען אַהער רייסן קאַרשן. שבת פלעגן זיי בייסן די קאַרשן פון די ביימער מיט די מיילער. אין האַרבסט־צייט פלעגן זיי קומען קלויבן אויבסט און פלעגן באַצאָלן דעם סאַדאָווניק צען גראָשן פאַר יעדן שאָקל פון אַן אויסגעוויילטן פּרוכטבוים.

אויבן, אויפן באַרג, שטייט די גרויסע אַלטע „תיפלה״, מיט איר הויכן שטיינערנעם ווייסן מויער, אַרום וועלכן עס זיינען געווען באַזעצט אַלטע דזשאַדעס — בעטלער — וואָס פלעגן מורמלען, מעכאַניש, הייליקע קריסטלעכע געבעטן.

יידן וואָס פלעגן פאַרביילויפן אין מאַרק אַריין דורך דאָס שמאָלע טומאה־געסל, פלעגן נישט פאַרגעסן צוהאַלטן זייערע קליינע פּויליש־יידישע קאַשקעטלעך, כדי דער ווינט זאָל, חלילה, נישט אַנטפלעקן זייער גילוי־ראש פאַר

דער טומאה און פלעגן דערביי נישט פאַרגעסן צו זאָגן „שקץ תשקצנו״.

אינעווייניק אינם מאַרק שניידט דורך דער שאָסיי. אין דער מיט פון פיר ציילן שטייען נידעריקע און הויכע הייזער — ווי אַ געשלאָסענע פעסטונג.

צוויי מאָל אין וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק — זענען די מאַרק־טעג, יאַרידים, ווי ס׳קומען אַלע פויערים פון די אַרומיקע דערפער, און ברענגען צום פאַרקויפן מכל טוב. יידישע שניידער, טאַנדעטניקעס פון ביליקע צייגענע פויער־קליידער, היטל־מאַכער, סטאָליאַרעס מיט אַלערליי פּויערישע הויז־חפצים, יידישע שטאַרק־פּלייצעדיקע באַדאַרעס מיט אַלערליי וועגענער — אַלע צעשטעלן זייערע סחורות אויף די אויבערשטע צייל פונם מאַרק, וואָס איז עטוואָס באַרגלעך, ווו ס׳ווינען די פּני פון יידישע סוחרים און גבירים, מיט זייערע שיינע געוועלבער, ווי די מינצעס און פעפערס. אונטערן בערגל אינם מאַרק איז אַ רעש און געפילדער פון פערד און חזירים וואָס די פויערים ברענגען צום פאַרקויפן. דער גרויסער מאַרק איז געפאַקט מיט וועגענער פיל ווייצן און קאָרן, הענער און גענז. ביי דער זייט צייל, אַנטקעגן איבער, זיצן מיט פאַרלייגטע פיס, אויף די שטייענערנע טראָטואַרן, די דאָרפס־פויערטעס, אין זייערע רויטע ציצענע קליידער, מיט פולע שטיינערדיקע טעפּ פּוטער און קעזן, צוגעדעקט מיט פריש־גרינע בלעטער. נאָענט דערביי שטייען פויערישע וועגענער מיט אַלערליי קוישן אויבסטן, פולע טעפּ מיט יאַגעדעס און ווייַנפּערלעך.

אַלע שענקען זענען פול מיט פויערים און פויערטעס. אין דרויסן, פאַר דער פּראָפּאָנאַציע, ווערן פלעשער בראָנפן געקלאַפּט אין די אָפענע הענט מיט פויערישער קראַפט, ווו די קאָרקעס פליען אין לופטן. ס׳איז אַ ליאַרם און געפילדער. פויערים שטייען ביי די יידישע געשטעלן, מעסטן און דינגען זיך — מיטן צוקלאַפּן אין די אָפענע הענט. די געוועלבער זיינען דעמאָלט פול מיט קונים. יידן האַנדלען מיט ברען, און קויפן אויס ביי די פויערים זייער געברענגטע סחורה, קאָנקורירן איינער מיטן צווייטן, וועגן און מעסטן. צווישן זיי דרייען זיך אַרום פיל אָרעמעלייט. און בעטן נדבות, מייסטנס זיינען זיי פון די פרעמדע נאָענטע שטעטלעך פון אַרום.

צווישן זיי דרייט זיך אויך אַרום שכנא דער הויקער, מיט רויטע קיילעכיקע בעקלעך, אין אַ קורץ בלאָנד בערדל, מיט העלע גרויע אויגעלעך. אַ קבצן אין זיבן פאָלעס צו־שטאָלץ בו בעטלען, גייט ער אַזוי אַרום אין די צוויי גליקלעכע טעג פאַר אים און טאַפּט יעדע סחורה, מעשה־סוחר, פרעגט אויף פרייזן, דינגט זיך — אָן אַ גראָשן אין קעשענע. ער פאַרזוכט פון אַלע טעפּ קעזן און יאַגעדעס, פון אַלע פּירות אין די קוישן — די איינציקע פריידיקע טעג פון זיך אָנצועסן ביז צו זעטיקייט. ער האָט גרויס הנאה פון בלאָזן מיטן מויל די געבונדענע הינער און גענדז אין זייערע אונטערשטע טיילן — צו זאָגן מבינות אויף זייער פעטקייט. לצים און יינגלעך־קונדסים לאַכן דערביי. אין שכנא שעלט דעמאָלט זיינע אייסלאַכער הלמאי מ׳פאַרגינט אים נישט דעם טאַפּן און בלאָזן, און מורמלט פאַרשעמט, מיט אַראָפּגעלאָזענע אייגן: וואָס אַרט עס אייך ?! לאָמע מיינען אז כ׳האַנדל — וואָס דאָס ווערט אַ ציינישער שפּראַך־אויסדרוק וואָס גייט פון מויל צו מויל אַרום.

די שטאָט אָסטראָוויצע, אַרומגערינגלט פון די גרויסע פאַבריקן אַרום און די רייכע פּוילישע פעלדער, שאַפן אַ שפע פון גוטע פּרנסות פאַר די פאַרשיידענע בעלי־מלאכות — דער ריב מניך זבנין אונזערער — און אויך פאַר די סוחרים און קרעמער.

דאָנערשטיק שטייען שוין די פישער־הענדלער מיט זייערע גרויסע, הויכע פעסער מיט לעשטשעס, סענדיקעס און קאַרפּן, און פאַרקויפן עס לייכט אויס צו די באַלעבאָסטעס. די זיצעריגס, מייסטנס אַלמנות, האָבן אַ גוטן פּדיון די צוויי טעג פון ערב־שבת. אַזוי אויך די קצבים. זיי האַקן מיט העק און לאַנגע מעסערס זייערע פליישן, אויסער די הינער און גענדז וואָז פילע באַלעבאַסטעס האָבן זיך איינגעקויפט אויף שבת.

פרייטיק בייטאָג לויפט איבער אַלע פיר ציילן פונם מאַרק דער שטאָט־שמש מאיר פאַרבער, מיט קאָלירט־פאַרפאַרבטע הענט, און רופט מיט אַ לאַנגזאַמען, אויסגעצויגן־זינגענדיקן קול אין באָד אַריין! באַלד דערנאָך קלאַפּט ער מיט אַ הילצערנעם האַמער אין די טירן פון אַלע קראָמען און הייזער, אַלס צייכן און אָנזאָג, אַז דער ליבער הייליקער שבת קומט אָן, און ס׳איז צייט צו פאַרמאַכן די קראָמען און בעלי־מלאכהשע וואַרשטאַטן. דער מאַרק פאַרנאַכט־צו ווערט אויסגעליידיקט, ווי אַ פּוסטער חלל. אין אַלע אויבערשטע פענסטער איבער די קראָמען ווערן שוין די פאַרשידענע הענג־לאָמפּן געצונדן.

און ביי די שבת־ליכט אויף די ווייס־געדעקטע טישן געשטעקט אין מעשענע אין זילבערנע לייכטער און קאַנדעלאַברען שטייען יידישע צניעותדיקע מאַמעס און באָבעס, אַרומגערינגלט פון קליינע און דערוואַקסענע טעכטער, אויסגעוואַשענע און אויסגעצוואָגענע, מיט פאַרפלאָכטענע צעפּ — אַלע פּויליש־יידישע שיינהייטן!

שטייען זיי מיט זייערע ווייסע־הענט־באַדעקטע אויגן און פליסטערן הייליקע געבעטן אין אַלט־יידיש, פול מיט שטילן עקסטאַז און שטילן געוויין, און בעטן גאָט פאַר גוטע זיווגים פאַר זייערע טעכטער און זין.

יידן אין שטריימלעך און אַטלעסענע קאַפּאָטעס, אַנדערע מיט שוואַרצע, לאַנגע סורדוטן, מיט סאַמעטענע און זיידענע פּויליש־יידישע קאַשקעטן.

ווייבער מיט סאַטען דעליאַנע קליידער און קאָפּקעס, אין שייטלען אויף זייערע שיינע שטאָלצע קעפּ מיט שנירן פּערל אין דימענטענע קאָליעס אויף זייערע ווייסע העלדזער, אַלע גייען שטיל שבתדיק, פּסיעה־קטנהדיק אין דער גרויסער אַלטער שול אריין וואָס איז שוין איבער פיר הונדערט יאָר אַלט, וואָס איז ערשט נישט לאַנג אונטערגעמאַכט געוואָרן מיט אַ נייעם פונדאַמענט. ס׳גייען וועגן איר אַרום מעשיות און פאַנטאַסטישע לעגענדעס.

ס׳שיינען מיט שבתדיקע חדוהדיקייט די חסידים: די גערער, די אַלעקסאַנדערער, די לובלינער, די קאָזשעניצער, די מאָדזשיצער אין זייערע חסידים שטיבלעך וואָס שטייען נישט ווייט פון דער שול, מיט אירע דריי בתי־מדרשים און אַרומגערינגלטער שטיינערנע מויער מיט אירע דריי טויערן — אָפענע אַריינגאַנגען, ווי אונטן געפינען זיך די מקוה און דער מרחץ. יידן בעלי־מלאכות און טרעגער ברייט פּלייציקע, מיט צעפּאַטעלטע געקרייזלטע שבתדיק פּאַרקעמטע בערד, ציען אין דער שול און אין די דריי בתי־מדרשים אַריין צום קבלת שבת. דער מאַרק איז הויל און ליידיק. די ברענענדיקע שבת־ליכט און לאָמפּ פון די פיר זייטן, זעען אויס ווי אַ פייערלעכע אילומינאַציע פאַרן געטלעכן, הייליקן, קעניגלעכן שבת.

ווען אַ פוירישער וואָגן לאָזט זיך גאַלאָפּ אַדורך דעם שאָסיי, וואָס שניידט דורך דעם מיטן מאַרק, הערט זיך דעמאָלט אַן עכאָ, אַ ווידערקול אינם חלל אריין, וואָס אַקצענטירט דעם מנוחת־שבת פון אַ גרויסער עדה יידן וואָס לעבט גאַנץ מיט זיין גאָט און זיינע הייליקע געבאָטן און מיט גרויס אהבה צו זיין געשאַפענעם נוסח און לעבנסשטייגער.

דער אַלטער בית־המדרש, וואָס שטייט פון רעכטס אינם שולהויף, וואָס שוין פון צוויי אַזייגער פאַרטאָג ציען זיך צו אים די לומדים פונם שטאָט, ווו אַ רבי פּישעלע, דער קליינער דאַרער מלמד מיטן שמאָלן בערדעלע, וואָס לערנט מיט די שוין דערוואַקסענע בחורים, אָבער קומט דער ערשטער פאַרטאָג, און ביי אַ לאַמטערן כאַפּט ער דערווייל אַריין אַ שווערן חושן משפט, אָדער אַ יורה דעה, איידער עס קומען זיינע פיר תלמידים. אַזוי נאָך אים פיל אַנדערע וואָס ציען ספרים פון די שרענק, וואָס הענגען אויף שוואַרצע ווענט, לערנענדיק ביי נאָך שוואַרצערע טישן. שפּעטער, אַרום זעקס אין דער פרי, זומער און ווינטער ווערט דער אַלטער בית־המדרש מיט זיינע הויכע פענצטער און לאַנגע טישן פון דריי זייטן, ווי אַ חית, מיט בענק פון ביידע זייטן, מיט דעם גרויסן ווייס־געקאַלעכטן אויוון ביים אריינגאַנג, און לעבן דעם — דער גרויסער קופּערנער קוואָרט, צום וואַשן די הענט.

עס ציען פון אַלע געסלעך אין די ווינטערדיקע פאַרטאָגן מיט די נאַפט־לאַמטערנעס אין זייערע הענט די יונגע בית־המדרשניקעס אינם אַלטן בית־המדרש אַריין צום לערנען, און אַלע מוזן דורך די מויער־טויערן פאַרבייגיין דעם פּאָליש פון דער שול, ווו אין פראָנט, ביים אַריינגאַנג, הענגען אויפן העלצערנעם סלופּ צוויי אייזערנע האַלזקלאַמערן, אַ זכר נאָך פון די צייטן ווען מ׳האָט אַמאָל אַ חוטא איינגעקלאַמערט זיין האַלז, צום אָפּקומען פאַר זיינע זינד, די באַגאַנגענע, און געלייטערט צו ווערן דורך דער שאַנד און צו ווערן אַ חוזר למוטב.

אַ ביסל ווייטער צו לינקס, לעבן ארון, ווו מ׳וואַרפט אַריין די צעריסענע שמות, שטייט אַנטקעגן דאָס גרויסע טהרה־ברעט, אויבן עפּעס ווי פאַרשפּיצט — און אימה און פורכט פאַר אַלע וואָס ציען מיט די לאַמטערנעס אין בית המדרש אַריין, צום לערנען און צום דאַווענען.

שנעל ווערט דער בית־המדרש אויסגעפילט, אַלע טישן — באַזעצט אַז די שפּעט־געקומענע מוזן זיך מיט די פיס אַדורכשטופּן, כדי אַ שטיקל פּלאַץ צו געפינען. יעדער — מיט אַ גמרא אין האַנט. טייל לערנען זאַלבעצווייט, ביי די ראַנדן פון די טישן זיצן, דורך אַ חזקה, עטלעכע שטאָט־מלמדים מיט זייערע תלמידים. ביים ערשטן טיש אויבנאָן, ביים מזרח־וואַנט, זיצט, דורך אַן אַלטן מנהג, דער רב פונם שטאָט כדי מדריך צו זיין די יונגע בית־המדרשניקעס און אויך באַהילפיק צו זיין אַלעמען מיטן ענטפערן אויף שווערע קשיות און תמיהות. קעגנאיבער, ביים אַנדערן עק טיש ביים אַריינגאַנג, שטייט רב נפתלי דאַלעסער אַ דאַרער ווי אַ לולב, ביי אַ הייכן סאַמאָוואַר, און בלאָזט מיט אַ כאַלעוועס די האָלצקוילן, כדי צוצוגרייטן די וואַסער מיט מילך, וואָס נאָכדעם ווי ער איז געוואָרן אַ יורד, פאַרלירנדיק זיין וואַסערמיל, וואָס ער האָט געהאַלטן אין אַרענדע אין דאַפּיס פונם פּוילישן פירשט. ער איז, חלילה, נישט מתרעם אויף זיין אָרעמער ירידה, נאָר מיט אַ געהויבענעם קאָפּ, פול מיט התלהבות, זאָגט ער פון אויסנווייניק קאַפּיטלעך תהלים. און אויב ער קען נישט, ווי פריער, אונטערלענען פאַרבייפאָרנדיקע אָרעמעלייט און שיקן וועגענער מיט קאַרטאָפל און האָלץ אַלס מתן בסתר צו די פאַרבאָרגענע אביונים אויף ווינטער, לענט ער איצט אונטער די הערצער פון אָרעמע בית־המדרשניקעס און אָרעמע בעלי־מלאכות אויף דער עלטער מיט גלעזער וואַסער מיט מילך. אַזוי רעכנט ער צוויי גראָשן פאַר דעם, און גיט עס אויך אויף באָרג צו די וואָס האָבן ניט ביי זיך די צוויי גראָשן. יעדער איז ביי אים אַ בעל־בטוח, ווייל איבער אַלעמען איז דאָך גאָט דער בעל־רחמים, וואָס פאַרגיטיקט אַלעמענס שולדן.

די חסידישע גבירישע באַלעבאַטים פון רבי אשר הערצס שניט, וועלכע האַלטן זייערע ווייכע געטאָקטע הענט מיט ווירדיקער רחבות אין זייערע זיידענע גאַרטלען; די קינסטלער־באַלעמעלאָכעס פונם משהל פנחסנס שניט, וואָס

זעט אויס מיט זיין ברוינעם לאַנגן געזיכט, מיט זיין אָדלער־נאָז און גרויסע, ליכטיקע ואַרעם־ברוינע אויגן, מיטן זויבערן געקרייזלטן שוואַרצן בערדל ווי אַן אָריענטאַלישער פּרינץ, און איבער וועמען מען סודות׳ט זיך, אַז ער האָט יעדן שבת מחלוקת׳ן מיט זיין צווייטער ווייב, דאַכע, וואָס פּאַקט אים ביים צוריקקומען פון מקווה פאַרן דאַווענען גיין, אַז ער האָט פאַרטאַכלעוועט די ריינע וועש, אוועקגעבנדיק עס צו אַן אָרעמען חסיד, און קומט אַהיים מיט זיינע אַלטע וועש אויפן לייב, און זי מוז אים געבן אַנדערע וועש זיך איבערצוטאָן — זיי, אָט־די יידן, אין זייער שפּע׳דיקער רחבות, ווילן נישט אַנדערש, נאָר ווי צו האָבן דעם גרויסן גאון פאַר זייערס אַ רב.

די דאָזאָרעס, די אויסגעקליבענע, באַשטימען ביי אַן אַסיפה, אַז זיי צאָלן פאַר דעם איצטיקן רב דעם העכסטן געהאַלט — פערציק רובל די וואָך — מיט אַ שיין געבוית הויז און אַן אייגענעם בית המדרש. זייער איצטיקער רב, אַ זון פון אַ בעקער, וואָס האָט זוכה געווען צו האָבן אַזאַ זון מחמת, — ווי עס גייט אַרום מפה לפה די לעגענדע — אַז דער בעקער, דעם רב׳ס פאָטער, פלעגט זאָגן אַ קאַפּיטל תהלים בעתן אַריינרוקן די ברויטן און אַ קאַפּיטל תהלים ביים אַרויסציען די ברויטן.

פאַר רבי מאיר יחיאל, דעם איצטיקן רב, האָבן זיי אַראָפּגעבראַכט דעם מפורסם בכל תפוצות פוילן, דעם ראַדזינער רב, וואָס האָט געשמ׳ט מיט זיין לומדות און חכמה. ער האָט געפירט אַ ברייט לעבן, ווי אַ פירשט, און פלעגט פאָרן מיט אַן אייגענעם קאָטש מיט פיר פערד נאַשפּיץ. זיין נאמן, רבי גרשון העניך, וואָס האָט אין אָסטראָווצע מגלה געווען דעם סוד צו זיינע חסידים, די מקורבים, אַז ער ציט זיין גזע העט־העט ביז צו דוד המלך, איז געקומען אין זיינע מאָדנע זוכענישן פון משיחישע רמזים צו דער אַנטפּלעקונג פונם תלמודישן יערימל סאַלמאַנדער, פון וואָס מען האָט געמאַכט דעם תכלת. ער מיט זיינע נאָכפאָלגער האָבן אָנגעהויבן טראָגן ציצית מיט אַ תכלתדיקן פאָדעם. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ מרידה קעגן אים מצד די גערער, אַלעקסאַנדערער און אַלע אַנדערע חסידים און סתם באַלעבאַטים, און האָט געמוזט פאַרלאָזן זיין כסא הרבנות אין אָסטראָווצע, און צוריקפאָרן קיין ראַדזין. דעמאָלט, נאָך אַן אסיפה, פאָרן די דאָזאָרעס קיין קאָזשעניץ, וווּ רבי רבי מאיר יחיאל איז דעמאָלט געווען אינם קאָזשעניצער הויף, און מיטן קאָזשעניצערס הסכמה נעמט ער אָן די רבנות פון זיין געבוירן־שטאָט.

מען פירט אַריין רבי מאיר יחיאל מיט גרויס כבוד. מען דערציילט אַז די גאַנצע שטאָט, קינד און קייט, זענען אים אַנטקעגנגעגאַנגען ביז צום אַפּטער באַרג. די יידישע באַלעגאָלעס האָבן אויסגעשפּאַנט זייערע פערד און האָבן געריטן דעם רב אַנטקעגן מיט נאַפּט־געצונדענע שטורקאַצן. ביי אַלעמען צעצינדט זיך דער שטאָלץ וואָס זיי האָבן זוכה געווען, וואָס פון זייער מיטן האָט זיי גאָט מזכה געווען מיט אַזאַ גרויסן גאון און צדיק, וואָס האָט שוין דעמאָלט, צו צוואַנציק יאָר, געשמ׳ט אַלס חריף או גאון, און זיין נאָמען האָט שוין געקלונגען בכל תפוצות פוילן.

די אָסטראָווצער גבירים, באַלעבאַטים זי פּני פון שטאָט, וואָס זענען געקומען קיין קאָזשעניץ מיט זייערע בריטשקעס, כדי צו האָבן די זכיה צו פאָרן מיטן רבין — האָבן דאָס נישט זוכה געווען. זיי האָבן נאָר געקענט האָבן דעם כבוד פון נעמען זיין ווייב מיט דעם קליינעם קינד — דעם זון. דער רב אַליין איז געפאָרן מיטן אָרעמען באַלעגאָלע מאיר יודשי, אין אַ פּראָסטן וואַגן, געבעט מיט שטרוי, געשפּאַנט מיט אַ דאַר בייטש־דערעסן פערדל.

דער רב האָט שוין דעמאָלט געאַרבעט אויף זיך. פון שאַפן זיין אייגענעם לעבנס־נוסח — אַ געמיש פון קאָצקער אַסקעטיזם מיט קאָזשעניצער התלהבותדיקער חדוה.

מיט צוויי יאָר שפּעטער באַשערט אים גאָט מיט אַ זון, גלייך נאָך דעם ווערט ער אַ פּריש פון זיין ווייב, ער בלייבט אין דער צווייטער העלפט פונם הויז, ווו קיין אשה טאָר נישט איבערטרעטן די שוועל פון זיין חדר מיוחד. ער הויבט אָן זיין ווייטערדיקן לעבנס־סדר פון פאַסטן די גאַנצע וואָך, אַחוץ שבתים און יום־טובים, וואָס ווערן געפּראַוועט אין עכטן קאָזשעניצער שטייגער פון חסידישער פייערלעכקייט. אַלע טעג פון דער וואָך דייערט דאָס פאַסטן ביז פאַר חצות. ער דאַוונט מעריב מיט אַ מנין, און נאָכן חצות־אָפּריכטן עסט ער וואָס דאָס איז אַלע מאָל געווען אַרום איינס ביינאַכט.

ס׳העלפט נישט די אַריינמישונג פונם אַלטן קאָזשעניצער רבין, מיטן וועלן גוזר־זיין אויף אים, ער זאָל אויפהערן זיין אַכזריות־הגוף, און מיט געבעטן אין געוויינען פאַרן קאָזשעניצער, אַז אויף דעם שטייגער פון לעבן קאָן ער ראוי זיין לעבודת הבורא. דערצו, קען ער אויך זיך נישט סומך זיין אויף זכות אבות, ווי ער, דער קאָזשעניצער וואָס שטאַמט מגזע הרבנים. ער אַבער, פון פּראָסטן שטאַם, קען זיך נישט סומך־זיין אויף קיינעם, נאָר אויף זיך אַליין.

און מיט די טעניות שרייט ער אָפּ דעם גזר, און דער אַלטער קאָזשעניצער איז מסכים, און לאָזט אים גיין אין זיין אייגענעם דרך. זיצט ער יומם ולילה מייסטנס אין זיין חדר און לערנט. שלאָפט אין די מלבושים אין דעם גרויסן לעדערנעם פאַטעל, דעם שוואַרצן נישט רעגעלמעסיק, נאָר ווען די אייגן שליסן זיך מיט צוואַנג איבער די ספרים וואָס ער לערנט יומם ולילה.

יעדן פרימאָרגן נעמט ער טבילה אין דער שטאָטישער

מקוה, אַפילו אין ווינטערדיקע פראָסטיקע מאָרגנס. פון דאָרטן קומט ער אַריין, אַרום זעקס אַ זייגער אין דערפרי, אינם אַלטן בית־המדרש, זאָגט דעם ערשטן גוט־מאָרגן רבי נפתלי דאַלעסער, גייט אַרויף צו זיין פּלאַץ, נעמט אַרויס אַ ספר פון אַ ספרים־שאַנק, און לערנט ביז צום ערשטן דאַוונען. נאָכן דאַוונען זעט מען אים אַרומשפּאַצירן מיט אַלע אָרעמעלייט און גיט צדקה בסתר.

און ווען זיין ווייב די רביצין לויפט צו די דאָזאָרעס מיט אַ געוויין, אַז זי האָט נישט מיט וואָס מפרנס צו זיין זיך מיט די קינדער, ווייל ער פאַרהוליאַיעט כמעט די גאַנצע 40 רובל, דעם געהאַלט זיינעם, מיטן צעטרענצלען עס פאַר אַלע נויט־באַדערפטיקע, אויסער וואָס ער שנאָרעט נאָך אויף פאַר זיי ביי די באַלעבאַטים. און ווען ס׳האָבן ניט געהאָלפן זייערע טענות־ומענות, באַשליסן זיי און זיי גיבן אים נאָך 10 רובל אַ וואָך פאַר הוצאות־הצטרכיתן. איז אים אויסגעקומען אָפּצוגעבן מער צייט פאַרן בעטן ביי די רייכע באַלעבאַטים פאַר תומך־עניים, וואָס איז שטאַרקער פון לימוד התורה.

ווען דער אַלטער קאָזשיניצער איז נפטר געוואָרן און ער איז דעמאָלט געווען אין קאָזשיניץ, האָט זיך גלייך נאָך שבעה פאַנאַנדערגעטיילט די קאָזשיניצער דינאַסטיע צווישן די צוויי זין זיינע און רבי מאיר יחיאל. איין זון געווען רב אין גראַדזיסק, דער עלטסטער איז געבליבן אין קאָזשיניץ. פלעגט אַרומגיין אַ ווערטל וואָס די ליצנים האָבן געשאַפן, אַז ביים קאָזשיניצער איז געבליבן דאָס קרענצל; ביים גראַדזיסקער — דאָס טענצל, און ביים אָסטראָווצער — דאָס אָרעמע רענצל. געמיינט האָט מען מיט „דאָס אָרעמע רענצל״ וואָס צו אים האָבן זיך באַהאָפטן די גרעסטע בני תורה וואָס האָבן נישט געוווסט פון קיין צורת המטבע, און האָבן זיך דערנעענטערט צו זיין לעבנס־נוסח מיט געוויסע פשרות.

ס׳האָט אויך געטראָפן אַז אַ טייל פונעם אָסטראָווצערס חסידים, פונם שניט פון רבי הערשעלע שידלאָוצער, וועלכע זיינען נאָך אַוועק ווייטער פונם רבין. אַזוי האָט מען געקענט זען, ווי אין הושענה רבא ביינאַכט האָבן זיי אַריינגעקוילערט גרויסע שטיינער אינם רבינס בית־המדרש, צו לייגן זייערע מידע קעפּ צום קורצן דרעמלען זייערן. אָבער ס׳פלעגן אויך קומען פילע חסידים, רייכע סוחרים פון וואַרשע און לאָדזש, טאָמאַשאָווער־זגערזשער טעקסטיל־פאַבריקאַנטן אויף שבתים און יום־טובים, צו הערן דעם גאונס חריפות און זיך וואַרעמען אין זיין עניוות און צדקות, און אים — פאַרן שיידן זיך מיט אים — אונטערשטופּן גרויסע סומעס געלט, כדי ער זאָל קענען אָנגיין מיט זיין תמיכות־עניים און צדקה בסתר.

נישט לאַנג האָט אויך אָנגעהאַלטן זיין פונקציע אַלס רב פון שטאָט אינם זין פון פסקענען שאלות און דין־תורות. מ׳האָט זיך אַרומגעזען, אַז ער שטעלט אויף זיך זייער פיל, אין זיין דרך פון כשרן די טריפהנסטע על־פּי־דין שאלות. ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט ביי אַן אָרעמען קצב און דער שוחט־ובודק פלעגט געפינען אַ סירכא און עס טריף מאַכן, פלעגט דער קצב לויפן צום רב מיט אַ געוויין, אַז דאָס זיינען זיינע לעצטע פאָר גראָשן, ער וועט ווערן בדלות און וועט נאָך, חלילה, מוזן אָנקומען צו קצבה — דעמאָלט האָט דער רב דאָס גלייך געכשרט.

און ווען רבי בערל דער שוחט איז פריער מיט דער סירכא געלאָפן צו די דיינים, און זיי האָבן באַשטעטיקט דעם פסק פון רבי בערל, האָט רבי מאיר יחיאל זיי איבערצייגט, דורך פּלפּול און חריפות, אַז ס׳איז כשר. אַזוי איז געווען מיט אַלע שאלות און דין תורות. די אויבערהאַנט האָט נישט גענומען דער געשריבענער געזעץ. זיין שולחן־ערוכ׳דיקער צוגאַנג איז געווען די מידת הרחמים,ריידן צום האַרץ פון דעם מענטשן. נאָר דורך דער פּריזמע האָט ער געפּסקנט און געאורטיילט.

אין שטאָט האָט מען אָנגעהויבן מורמלען קעגן אונטערוואַרפן זיך צו אַזעלכע דרכים. פריער די לומדים, מיט ערנסטע וויכוחים. אויפצווייזן, אַז נאָר ער, מיט זיין הייליקן גייסט און געפיניקטן גוף קען זיך פאַרגינען אַזוי צו שטעלן אויף זיך אָבער אַ גאַנצע עדה קען דאָך ניט אָפּטרעטן פון בפירושדיקע געזעצן און נאָך אַן אַסיפה, האָט די שטאָט געשיקט צו אים אירע פאָרשטייער מיט אַ החלטה אַז היות, מיר זענען חלילה נישט פוגע כבוד אין אים אין רבין, נאָר מיר קענען עס מער נישט, מיר זענען נישט ראוי צו זיינע דרכים, דערפאַר בעטן מיר ביי אים, אַז מהיום והלאה זאָל ער מער קיין שאלות ניט פסקענען, און מער מיט קיין דין־תורות זיך נישט פאַרנעמען.

און די אָסטראָווצער פאָרשטייער האָבן אין גרויס פייערלעכקייט פאַרענדיקט זייער שליחות צום רבין כהאי לישנא:

— איר בלייבט אונזער רב, אונזער קרוין, אונזער באַשיינונג. זיצט און לערנט תורה. און זייט אונזער וועגווייזער מיט אייערע מידות טובות. און אין אייער זכות און באַשיצונג פילן מיר זיך ניט פאַריתומט ביי גאָט. מיר בעטן אייך, רבי, אָנצונעמען אונזער החלטה.

דער רבי ר׳ מאיר יחיאל האָט זיך אונטערגעוואָרפן צום דעת הקהל, און זיך מער מיט קיין שאלות און דין תורות נישט אָפּגעגעבן, חוץ מיט שאלות ותשובות וואָס רבנים פון גאַנץ פוילן האָבן זיך געווענדט צו אים. די אַסטראָווצער עדה האָט זיך געפרייט וואָס דער רבי האָט אָנגענומען איר החלטה, און די גרויסע פאַרערונג צו אים איז נאָך אויסגעוואַקסן שטאַרקער ווי פריער. פון קליין ביז גרויס איז ביים פאָלק געווען אַזאַ אהבהדיקע באַציאונג צום רבין, אַז ביים לייענען קריאַת־שמע, פאַרן שלאָפן

גיין, ווען מ׳גיט איבער די נשמה אַלס פקדון צו גאָט, האָבן אַלעמענס בליקן און הערצער, אין יענע מאָמענטן, די נאַכטיקע, געגאַנגען שלאָפן רוהיק, מיטן טיפן גלויבן און זיכערקייט, אַז איבער זיי וואַכט דער שומר ישראל.

און כאָטש עס זענען געווען אַזוי פיל כיתות פון חסי־דים, און — ווי דער שטייגער פון יענער צייט — פלעגן זיך שאַפן מחלוקתן צווישן די פאַרשידענע חסידים איבער זייערע רביים איז דאָס אין אָסטראָווצע קיינמאָל נישט פאָרגעקומען. ווייל נישט קוקנדיק וואָס זיי פלעגן פאָרן על פי טראַדיציע, קיין גער, צי קיין אַלעקסאַנדער, קיין לובלין, צי קיין מאָדזשיץ, — אָבער ביי זיי אַלעמען איז געווען דאָס געפיל אַז זייער רבי איז נישט סתם אַ רבי וואָס פאַרטרעט אַ שיטה, אָדער אַ דרך, נאָר אַז ער שטייט איבער אַלע שיטות און איבער אַלע דרכים.

אָט־די באַציונג פלעגט קומען צום העכסטן אויסדרוק יעדן ערב יום כפור, פאַר כל נדרי.

עס איז שוין געוואָרן אַ טראַדיציע, אַז ווען רבי מאיר יחיאל פלעגט ערב יום כפור גיין פון זיין בית המדרש צום דאַוונען אין דער אַלטער שול, פלעגן אַלע יידישע שטיבער זיך אויסליידיקן, און יעדער יידישער נפש האָט זיך, אין איילעניש, געצויגן צום רבין. דאָס איז געווען אַ ספּאָנטאַנע הערלעכע דעמאָנסטראַציע פון פאַרגעטערונג פון רבין. די גאַנצע יידישע געמיינדע, פון קליין ביז גרויס, פלעגט זיך אויסשטעלן אין צוויי רייען; און ווען דער רבי אין ווייסן, מיטן געלבן פנים און זיינע גרויסע ליכטיגע אויגן פלעגט זיך באַווייזן, פלעגט אויסברעכן אַ געיאָמער עד לב השמים, מיט געבעטן און יללהדיקע געשרייען, אַז ער, דער רבי, זאָל זיך אָננעמען ביי גאָט פאַר זייערע מוראס, זייערע תפילות, זייערע פאַרלאַנגען. און ווען דער רבי, מיט זיין שוואַכע שטימע, פלעגט אַרויס־מורמלען: „גוט יום טוב! בעט זיך אויס אַ גוט־יאָר", פלעגן זיך אַלע דעמאָלט פאַנאַנדערגיין אין זייערע חסידים־שטיבלעך, אין די בתי־מדרשים, אין די שולן.

די גאַנצע עדה יידן האָט פלוצלונג דערפילט אַ דער־לייכטערונג און אַ דערלויכטונג פון זיינע ברכות פאַר דעם יום הדין.

ס׳האָט איינמאָל פּאַסירט אין 1906 ווען רבי משה׳ל פנחסנס איז אַרעסטירט געוואָרן פון דעם זשאַנדאַרמסקן פּאָלקאָווניק פאָן גליק, און אים געפייניקט מיט אינקווי־זיציע־פיינען, ער זאָל זיי זאָגן, וווּ עס געפינט זיך זיין זונדל דער רעוואָלוציאָנער־פע־פע־עסניק, וואָס האָט זיך דעמאָלט באַהאַלטן ביי זיינע פוילישע חברים אויפן כטאָר, און שפּעטער אַנטלאָפן מיט אַ פאַלשן פּאַספּאָרט קיין וואַרשע. משה״ל פנחסנס האָט זיין זון נישט אויסגעגעבן, אונטערן דורכגיין אַלע שבעה מדורי גיהנום. און ווען דער רב האָט זיך פון דעם דערוווסט, האָט ער אַ פאַרציטערטער, פאַרלאָזן

זיינע ספרים, און זיך געלאָזן גיין צום מאַגיסטראַט, וואָס איז געווען אַ ווייטע שטרעקע פאַר אים — דעם אויסגע־צערטן. און ווען מען האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל זיך אַריינזעצן אין מאירל יידזשיס וועגעלע, אים צוצופירן, האָט ער געענטפערט, אַז ווען אַ ייד ווערט געפייניקט — ווי קען איך פאָרן? האָט ער זיך אַזוי צופוס געשלעפּט מיט אַלע זיינע כוחות, און נאָך אים זיינען טויזנטער יידן, פון פאַרשיידענע שיכטן, פאַרלאָזנדיק זייערע וואַרשטאַטן און קראָמען נאָכגעגאַנגען. מיט די פני פון שטאָט איז ער אַריין צו מלכות — בעטן פאַר דער באַפרייאונג פון משה׳ל פנחסנס. ער האָט ערוב געווען פאַר אים, אים אַרויסגעפירט אַ באַפרייטן און אים אַהיים געפירט, ביז צום הויז. יידן האָבן זיך אָנדערציילט פאַרשיידענע מעשיות וועגן דעם: וועגן זיין אויפנאַמע ביי דער זשאַנדאַרמעריע, און פון זיין באַפעל, אַז ער וועט נישט אַרויס, סיידן מ׳גיט אים אַרויס אַ באַפרייטן גלייך אויפן אָרט.

די לעצטע יאָרן זיינע גרינדעט ער אַ מאָדערנע ישיבה. נישט מיט „טעג" עסן ביי בעלי הבתים. נאָר מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן און וווינונגען פאַר די ישיבה־לייט. ער ווערט נאָך אַ גרויסער בעטער פאַר גאָט. מען גיט איבער, אַז ער האָט טאַקסירט אַלע זיינע רייכע חסידים פאַר דעם און פלעגט נאָך אַרומגיין אַליין יעדע וואָך צו די שטאָט־בעלי־בתים און קלייבן געלט פאַר די עקסטרע באַדער־פעניש פון דער ישיבה. דער ישוב איז געוואָרן קלענער, צוליב די רדיפות וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן אין פוילן אין זייער אַ פאַרשאַרפטער פאָרם, זינט דעם יאַגעלאָ־אינצידענט, ווו די ענדעקעס, נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע, האָבן געקראָגן די אויבערהאַנט. אַ האַלבע שטאָט וואַנדערט אויס קיין קאַנאַדע, מייסטנס, קיין טאָראָנטאָ. דער יידישער מצב ווערט ערגער. ווערן זיינע, ר׳ יחיאלס, זאָרגן גרעסערע. און ווען עס פאַנגט זיך אָן דער ערשטער וועלט־קריג און די יידישע לאַגע אין פוילן ווערט שווערער, און יידן, אויס פאַרצווייפלונג און אַלטער שנאה צו די רוסן, נעמען אויף די עסטרייכישע דייטשן מיט פריינטלעכקייט, וואָגט ער אַרויסצוטרעטן קעגן דעם און וואָרנט די יידן קעגן דער געפאַר מיט די ווערטער אויב די רוסן האָבן אונז נאָר געוואָלט פייניקן אונזערע גופים, וועלן די דייטשן צונעמען ביי אונז דעם רוח השם. עפּעס ענלעכע ווערטער פון אונזער ד״ר נחמן סירקין צו יענער צייט.

פאַר זיין פטירה וועקט ער דעם גייסט פון בטחון אין זיין שטאָט און צווישן די יידן פון גאַנץ פוילן, ווו זיין איינפלוס איז געווען זייער גרויס. די לעצטע טעג באַווירקט ער קהל אין דאָזאָרעס, וואָס איינער פון זיי איז דעמאָלט געווען דער זעלבער משה׳ל פינחסנס. ער איז

געווען געוויילט פון די בעלי מלאכות. וואָס זיינען שוין דעמאָלט געווען אָרגאַניזירט אין אַ האַנטווערקער פאַראיין, מיט אַן אייגענעם באַנק־וועזן און אַנדערע קאָאָפּעראַטיווע אינסטיטוציעס.

ער האָט געפאָדערט אַז זיי זאָלן אים צוזאָגן, אַז נאָך זיין פּטירה וועלן זיי מאַכן פאַרן רבי פון אָסטראָווצע זיין זון ר׳ יחזקאל׳ה און זיי גיבן אים אַזאַ הבטחה.

רבי יחזקאל׳ה פאַרנעמט דעם כסא הרבנות נאָכן טויט פון זיין פאָטער. מען דערציילט, אַז כאָטש ער איז נישט געווען אַזאַ גאון, ווי זיין פאָטער, איז ער אָבער געגאַנגען אין זיינע וועגן. אַז מען פלעגט פרעגן רבי יחזקאל׳ה וואָרום וויינט ער אַזוי פיל ביים דאַווענען, בעת זיין פאָטער פלעגט דאַווענען אַזוי שטיל, פלעגט ער ענטפערן מיט ענוות: „כ׳וויין צו גאָט, ער זאָל מיך שטאַרקן אין מיין קליינקייט, אום ניט צו פאַרשעמען מיין טאַטנס גרויסקייט״.

אין יענער צייט האָב איך מיר אַדורכגעשריבן מיט אים, אַלס זיין חבר, ווען מיר האָבן צוזאַמען געלערנט ביי אַ מלמד. ער און יעקאלע ביירעכס און איך זיינען געווען אונטער דער השגחה פון זיין גרויסן פאָטער דעם צדיק הדור, רבי יחיאל זכרונו לברכה.

ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט, 1953.

י. אַפּאַטאָשו

דער אָסטראָווצער

דער אָסטראָווצער רבי האָט „באַאַרבעט די טבע״. ער האָט געפייניקט דעם גוף, אים אויסגעהונגערט, און נישט קיין חדשים, נישט קיין יאָרן האָט ער אָפּגעריכט תעניתים — דאָס האָט ביי אים אָנגעהאַלטן אַ האַלבן יאָרהונדערט. אין די אָוונטן פלעגט ער עפּעס איבערכאַפּן, אבי צו דערהאַלטן די נשמה און אַזוי פון שבת צו שבת. פון אַ ייד אַ גבר, וואָס האָט יונגערהייט ביים פאָטער אין דער בעקעריי, געקענט פאַרקנעטן איינער אַליין, אַ געבעקס ברויט, איז איצט קיין זכר נישט געבליבן. די פּלייצעס, די הענט, די פיס — אַלץ איז קלענער געוואָרן, אַלץ איז איינגעפאַלן. אפילו ס׳בערדל, וואָס איז אַמאָל געווען רויט, האָט איצט אינגאַנצן קיין קאָליר נישט געהאַט. ס׳בערדל איז געוואַקסן שיטער און בלויז אַרום דער גאָמבע.

דעם רבין האָט מען נישט געקענט דערוואַרעמען. פון קעלט איז ער גאַנצע טעג געלעגן אין בעט. אויף די אויסגעדאַרטע פיס — פוטערנע זאָקן, אויף די טרוקענע הענט — פוטערנע הענטשקעס. וואָס ס׳לייב איז ביי אים קאַלט, האָט ער זייך קיינמאָל נישט באַקלאָגט. ער האָט אָבער יאָ שטאַרק געליטן, וואָס ס׳איז אים קאַלט אויף דער נשמה, וואָס ער איז נישט קיין „בר־אבהן״. איז דאָך דער פאָטער זיינער געווען אַ בעקער, וואָלטן זיי כאָטש געווען „תהילים־יידן״, איז דאָס אויך נישט. מען האָט זיך אויפגעכאַפּט מיטן שפּראָץ אויפן טאָג, זיך אָפּגעגאָסן די נעגל, געזאָגט אַ פּאָר יידישע ווערטער און צו דער אַרבעט מיט פאַרקאַטשערטע אַרבל, פאַרזאָרגט אַ שטעטל יידן מיט זעמל, מיט לאַבנס ברויט, געהאָלפן שטאָפּן דעם הימל די ריעבעדיקע מאַגנס. דערפאַר האָט דער אָסטראָווצער רבי אָפּגעריכט תעניתים אַ האַלב יאָרהונדערט. געיאָגט אָפּגעווינען דעם מאָגן פון עסן, דערמיט אַרויסשלעפּן דעם טאַטן פון חומריות. געוואָלט זיי דערהייבן צו אַ העכערער מדרגה. דאָס האָבן געוווּסט דעם אָסטראָווצערס מקורבים די לייב־חסידים וואָס זענען נישט אָפּגעטראָטן פון אים.

צווישן די לייב־חסידים האָט פּנחסל פאַרנומען דעם אויבנאָן. ער איז גראָד געווען אַ גבר, אַ יונגערמאַן, אַ הויכער, ברייט אין די פּלייצעס, ברייט אין געזעס. די האָר — שוואַרץ, די גרויסע אויגן, תאווה־אייגן — שוואַרץ, און ס׳זיידענע בערדל — שוואַרץ ווי פעך, די ליפּן — רויט, ווי זיי וואָלטן נאָר וואָס טועם געווען אַ געבראָטנס.

אָן פּנחסלן האָט דער רבי זיך נישט גערירט פון אָרט. דאָ האָט פּנחסל געדאַוונט פאַרן עמוד, דאָ — געלייענט די תורה, דאָ — געזאָגט מיט אַ ברען אַ שטיק זוהר. דאָס אַלץ האָט ער געטאָן פאַרן רבין. דער רבי האָט, דאַכט זיך, צו קיין זאַך זיך נישט צוגעהערט. פון טיפער עלטער, פון גרויס שוואַכקייט, איז ער געלעגן איינגעטוליעט אין קאָלדרעס און געדרעמלט. פון מאָל צו מאָל האָט ער זיך אַ וועק געטון, צעעפנט די קליינע גרויע אויגן, טרויעריקע אויגן, וואָס געזעגענען זיך מיט דער וועלט. פּנחס האָט זיך אַ בויג געטאָן איבערן רבין, אים אַנטקעגן־געטראָגן די רויטע תאווה־ליפּן:

האַ?

— הערסט, פּנחסל, ווי לאַנג דער מענטש לעבט דאַרף

ער באַאַרבעטן די טבע, דאַרף אָפּגעווויִנען „די כלי פון עסן"...

פּנחסל האָט דאָס געוווּסט. ער האָט געוווּסט, אַז דער רבי האַלט אין איין אָפּגעוווינען די „כלי", האַלט אין איין „באַאַרבעטן די טבע". ער האָט אויך געוווּסט, אַז דער רבי דרימלט שוין ווידער.

צו זעקס־און־זיבעציק יאָר איז דער אָסטראָווצער אינגאַנצן געווען פאַרביי. האָט שוין גאָר קיין כוח נישט געהאַט.

פּנחסל האָט געטאָן זיינס. ער איז זעלטן אויסגעקומען מיטן טאָג. דאָ האָט ער געדאַוונט, דאָ — געלערנט, דאָ געזאָגט חסידות. און אַלץ האָט ער געטאָן מיט אַ ברען, ווי ער וואָלט איבערן קאָפּ געזעסן אין דער עבודה, וואָלט געהאָלפן דעם רבין זיך אויסטאָן פון חומר. און אַז פּנחסל דער קנאפּער למדן, מיט די רויטע ליפּן, מיט די תאווה־אויגן, איז געשטאַנען איבערן אָסטראָווצער, האָט ער נישט אויסגעזען ווי דעם רבינס אַ לייב־מענטש, נאָר ווי אַ סיטרא אַחרא וואָלט חוזק געמאַכט פונעם אָסטראָווצער.

דערפאַר האָט הענעך חריף, אַליין אַ גרויסער בעל־תענית, אַ פאַסטער, איינגעלייגט וועלטן. ער האָט געזוכט עצות דער רבי זאָל אויפהערן פאַסטן, זאָל זיך אַליין נישט אומברענגען פון דער וועלט. הענעך האָט נישט ליב געהאַט פּנחסן. ער האָט אים פיינט געהאַט. וואָס פאַר אַ האַפט האָט פּנחס'עס נגינה, ווען דאָס קול זיינס ווורצלט אין דער תאווה, פירט צו מרידה. און אויב פּנחס איז דעם רבינס יצר־הרע, איז ער — הענעך, דער יצר־טוב.

און הענעך, דער יצר־טוב, האָט צוגערעדט דעם רבין ער זאָל נישט האַלטן קיין ברוגז מיט גער. אין דעם סכסוך איז גערעכט דער אָסטראָווצער, נישט דער גערער. טאַקע דערפאַר דאַרף דער רבי פאַרבייגיין זיינס. דאַרף ווייזן דער וועלט, אַז דער אָסטראָווצער קען בייקומען די גאווה, קען זי מבזה זיין. אַזוי האָט הענעך גערעדט. אין דער אמתן האָט ער געהאָפט, אַז ווי נאָר זיי וועלן זיך באַקענען, וועט דער גערער פּועלן ביים אָסטראָווצער ער זאָל אויפהערן פאַסטן.

פּנחסל האָט זיך אנטקעגנגעשטעלט — אַזוי און אַזוי — אַזאַ נסיעה, קאַטשן, באַנען, און דער רבי איז אַ חלש'ן, אַ גרויסער חלוש.

דאָס מאָל האָט הענעך חריף אויסגעפירט. דער אָסטראָווצער האָט צו זעקס־און־זיבעציק יאָר איינגעוויליקט צו פאָרן קיין גער.

ווי אַ שטאָט, ווי אַ שטעטל, גאַנץ קריינק־פּוילן האָט אַ סך דערוואַרט פון דער באַגעגעניש.

אָסטראָווצער חסידים האָבן אָפּגעדינגען אַ באַזונדערן וואַגאָן, ווו דער רבי איז געלעגן אויף אַן אויסגעבעט געלעגער. אויף די פיס — פוטערנע זאָקן, אויף די הענט — פוטערנע הענטשקעס, און אינגאַנצן האָט ער אויסגעזען ווי אַ יונג בחורל נאָך אַ פאַרשלעפּטער קרענק. צוקאָפּנס איז געזעסן פּנחסל. ער האָט געשיילט אַ פּאָמעראַנץ, געלייגט די פּעניצלעך זיך אין מויל אַריין און אונטער־געברומט אַ ניגון. צופוסנס דעם רבין איז געזעסן הענעך — דאַר און בייז, ווי אַ הונגעריקער וואָלף. ער האָט אויף שטום־לשון געטריבן די חסידים, וואָס זענען געשטאַנען פון ביידע זייטן אַריינגאַנג קאָפּ אויף קאָפּ.

אין גער האָט מען זיך געריכט אויפן אָסטראָווצער. הענעכס „מענטשן" זענען שוין געווען אין גערער הויף. זיי האָבן געבעטן דעם גערער רבין ער זאָל זיך באַמיען, אַז עס זאָל נעמען אַ סוף צו די תעניתים. אַנדערש איז דער אָסטראָווצער פאַרביי.

דער גערער האָט צוגעזאָגט.

גאַנץ גער האָט זיך געלאָזט צו דער באַן, איז געגאַנגען מקבל־פּנים זיין דעם אָסטראָווצער. די שענסטע גערער חסידים האָבן אַריינגעזעצט דעם אָסטראָווצער אין אַ פלושענעם פאָטעל, אים געטראָגן מיט געזאַנג אין הויף אַריין. אַטלעסענע פּאָלעס זיינען זיך צעפלויגן ביז די געפלאָכטענע גאַרטלען. ס'האָט געבלאַנקט מיט טלית־קטנס, מיט ווייסע זאָקן, מיט געלאָקטע פּאות. אַ חסיד, „קרוע בלוע", האָט זיך דורכגעריסן צווישן די אַטלעסענע קאַפּאָטעס און זיך צעשריגן דעם רבין אין פּנים אריין:

„———אוי, ס'איז טאַקע נצח ישראל".

פון הויף איז מען אַנטקעגנגעגאַנגען דעם אָסטראָווצער מיט זיבן־רעריקע ליכטער. די בלייכע ליכט־פלעמעלעך האָבן זיך געשפּיגלט אינעם אַטלעס. אויף אַ פריער האָט געשפּרייזט דער גערער רבי, געשפּרייזט מיט גרויס פרייד, געשפּרייזט צום אָסטראָווצער.

— שלום עליכם, אָסטראָווצער רבי.

— שלום עליכם, גערער רבי.

דער אָסטראָווצער האָט אויסגעטאָן די פוטערנע הענטשקעס און דערלאַנגט אַ הענטל, ווי אַ קינד. ביידע האָבן זיך אַ ווייל אָנגעקוקט. דעם אָסטראָווצערס האַנט איז געווען קליין און קאַלט. דעם גערערס — פולע און וואַרעם. דער אָסטראָווצער האָט פון תענוג אזש פאַרמאַכט די אויגן און שטיל געזאָגט:

— ס'איז מיר, לא עליכם, קאַלט.

— מען זאָגט — האָט דער גערער אָנגעהויבן — אַז דער אָסטראָווצער רבי פייניקט זיך צו פיל, עסט נישט... דער „שפת אמת" האָט עס נישט געטאָן. דער „חידושי הרי"מ" האָט עס נישט געטאָן. אין דער קאָצקער האָט עס אויך נישט געטאָן...

„— און איך, דער אָסטראָווצער, זאָג, אַז מען קען באַאַרבעטן די טבע, אַז גלייכער אָפּצוגעוווינען די כלי פון עסן.

— פיקוח־נפש איז וויכטיקער ווי תענית, ס׳איז דוחה אַ תענית... —

— איך, גערער רבי, איז גוט — האָט דער אָסטראָווער אַריינגעשטעקט דעם גערער ביידע קאַלטע הענט, זיך געוואַרעמט אָן אים, ווי אַ געפרוירן קינד וואַרעמט זיך אָן אַ מוטער — איר, גערער רבי, האָט „זכות אבות״. ס׳איז דאָ אַ פּאָדפּאָרע, אַ יחוס — דער „שפת אמת״ איז אַ זיידע, דער „חידושי הרי״מ״ איז אַן עלטער־זיידע און דער קאָצקער איז אַ פעטער. און אַז דער טאַטע איז אַ בעקער, דער זיידע אַ בעקער און פון אַן עלטער־זיידן ווייס איך שוין אין גאַנצן נישט, דאַרף אַזאַ ייד ווי איך באַאַרבעטן די טבע, דאַרף אָפּגעווינען די „כלי״. האַ? וואָס זאָגט איר, גערער רבי? וואָס שווייגט איר?

די לעצטע ווערטער האָט דער אָסטראָווצער אַרויסגעזאָגט שוין גאָרנישט ווי קיין חלוש. אַז איר ווילט, אַפילו מיט רוגזה. אויפן הויף איז געווען שטיל. דער עולם, אַ צונויפגעפרעסטער, איז געשטאַנען אַ פאַרגאַפטער, מויל און אויערן אָפן. און ווי אַלע האָבן געוואַרט אויפן גערערס תשובה, האָט הענעך „חריף״ זיך אַרויסגערוקט אין זיין קרוע־בלוע הולך. ער האָט אַ צי געטאָן דעם לאַנגן האַלדז, פאַריסן דעם קאָפּ און זיך גיכער צעוואָיעט, ווי צעשריען:

— אָסטראָווצער רבי, ווי לאַנג וועט איר נאָך אַזוי מבזה זיין אַ לייבלעכן טאַטן?

די שטילקייט אויפן הויף איז געוואָרן טיפער, שווערער, די שטילקייט וואָס הענגט צווישן איין דונער און אַ צווייטן. פון ענגשאַפט האָבן זיך די ליכט געלאָשן. דער גערער האָט אַ הויב געטון די באָרד, ווי ער וואָלט זיך געקליבן פאַרשטעלן די אויגן. דער אָסטראָווצער האָט זיך צעוויינט...

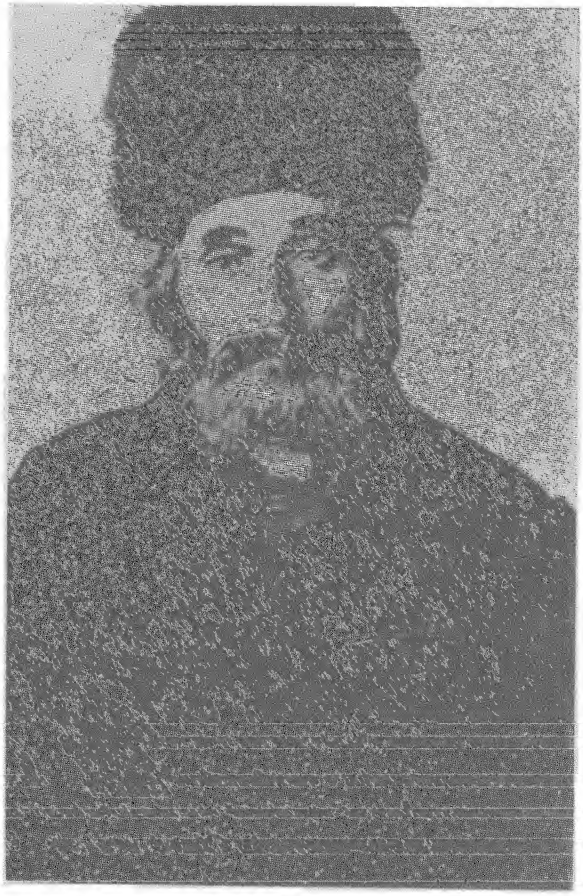

הרב האדמו״ר הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי בשנותיו האחרונות

ד״ר חיים שאַשקעס

דער אסטראווצער זעט פארויס דעם חורבן

דאָסמאָל בין איך געפאָרן אַלטמאָדיש, מיט אַ געווענלעכן אייזנבאַן קיין טאָראָנטע, קאַנאַדע. די דאָרטיקע יידן האָבן געוואָלט איך זאָל זיי דערציילן וואָס איך האָב זיך אָנגעזעען אין פאַרשידענע וועלט־טיילן און איבערהויפּט אָפּגעבן אַ גרוס פון מיין לעצטן באַזוך אין קעמפענדיקן ארץ־ישראל.

שטיי איך אַזוי און קוק זיך אַרום אין גרויסן זאַל „אַמאַלגעמייטעד״ ווי די טייערע געסט זיצן אַרום די לאַנגע טישן און כאַפּן איבער דאָס האַרץ מיט מילכיקס און פרוכט.

ס׳קומט אַריין אין זאַל מיין פריינט — דער אַדוואָקאַט ר׳ לייבוש צוקער, וואָס שטאַמט פון דער חסידיש־יחסנ׳דיקער שטאָט אָסטראָווצע. און ווי איך זע אים דאָ אין וויטן קאַנאַדע באַפאַלן מיר זכרונות פון דער שטאָט און פון גרויסן פאַסטער, דער אָסטראָווצער רבי, רבי מאיר יחיאל הלוי.

מיט איינקע און צוואַנציק יאָר צוריק בין איך צום

ערשטן מאָל געקומען אין דער דאָזיקער אַלטער קהילה מיט אירע זעכצן טויזנט יידן. איך בין פאַרפאָרן צו יחיאל צוקערמאַן אין „האָטעל", וואָס איז געווען אין אַ קעלער. און דער שלאָף־צימער איז באַשטאַנען פון איין גרויסן „קאַמער", אין וועלכן עס זענען געשטאַנען אַרום צען אייזערנע בעטן. אַרום מיר האָבן זיך געדרייט יידן מיט צעקלאָטשעטע בערד פון אַלע קאָלירן, אין קאַפּאָטעס און סאַמעטענע יאַרמולקעס, דאָס זענען זיי געקומען אויף אַ באַזוך בײַ זייער גרויסן רבין. און ווייל אַזאַ באַזוך איז דאָך אַ יום־טוב, טרינקט מען צוביסל „לחיים" אמתע פינף־און־ניינציקער ספּירט און מען פאַרבייסט מיט דעם באַרומטן געבראָטענעם „גענזנס", צו וועלכן — אויסער אין לובלינער און קאָלצער קרייז — איז קיין גלייכן נישט געווען אין דער גאַנצער וועלט... אַזאַ מין געבראָטענע גאַנז מיט קנאַקעדיקן הויט פון סאַמע גריווענעס מיט דעם פּיקאַנט־געזאַלצענעם גשמאַק פון ברוינלעכן פלייש, האָב איך שוין מער אין ערגעץ נישט געטראָפן.

אַט אין דעם קעלער האָב איך זיך אָנגעהערט פאַרכאַפּענדיקע מעשיות פון אָסטראָווצער הויף, וועלכע זענען דאַן געווען אַ רעאַלע ווירקלעכקייט, אָבער זענען אַריבער צו די שפּעטערדיקע דורות אַלס וואַרשיינלעכע לעגענדעס.

— דער רבי פאַסט שוין כמעט 40 יאָר! — האָבן מיר באַשטעטיקט סיי חסידים און סיי די אַפּיקורסים פון שטאָט.

— וואָס הייסט? — פרעג איך — ער עסט גאָרניט דעם גאַנצן טאָג?

— טאַקע ניין! נאָר נאָך מעריב דערלאַנגט אים די רביצן אַ טעלער מילך מיט וואַסער און אַ גלאָז טיי... פרייטיק צו נאַכטס עסט דער רבי אַ קליין שטיקל פיש, אַ פליגעלע פון אַ הון, און אויף מאָרגן, כאָטש שבת, איז ער כמעט גאָרניט טועם.

זיצט ער ביים טיש און זינגט מיט חסידים זמירות „אזמר בשבחין", וויינט ער זיך פלוצלינג פאַנאַנדער. פרעגט מען פאַרוואָס וויינט ער? קרעכצט ער: „איך זע נישט קיין שמחה אין אונזער וועלט. די שכינה איז אין גלות. מיר אַלע זענען פאַרטריבן פון גאָטס קוואַל..." און קיקט דערביי אַזוי אומעטיק אַרום זיך, אַזוי ווי ער וואָלט געפילט, אַז אַלע, אַלע אַרום, חסידים, זיינע קינדער, און קינדס־קינדער, זענען פאַר'משפט, אַזוי ווי ער וואָלט געזען דעם מאַרש צו די קאַלך־אויוונס... „אזמר בשבחין" — זינגט דער רבי דורך טרערן — פאָרט שבת...

אורחים פלעגט דער רבי ברענגען פון שול נאָר אַזעלכע, וועלכע קיין בעל־בית האָט נישט געוואָלט נעמען: קאַליקעס אָדער פאַרשמוצטע...

דער מקובל, ר' לייבוש אָזשעראָווער, האָט אַמאָל פאָרגעוואָרפן דעם רבין, פאַרוואָס ער פייניגט זיך אַזוי דורך פאַסטן. אויף דעם האָט ער באַקומען אַ תשובה: „אַט פאַסט איך שוין צענטליקער יאָרן און דאָך העלפט מיך גאָט מיט כוחות. איך זע גאָרנישט, אַז אַנדערע רבנים, וועלכע האַלטן פון עסן, זאָלן זיין געזונטער פון מיר"...

צי פון נישט דערעסן, צי פון נישט דערשלאָפן (דער אָסטראָווצער איז געווענלעך געשלאָפן נאָר צוויי שעה אַ נאַכט), פלעגן דעם רבין מאַטערן בייזע חלומות. ווי דער מנהג איז, האָט ער איינגעאָרדנט דאַן אַ „הטבת חלום". (אויסטייטשן אַ חלום צום גוטן).

דאָס איז געווען אַ גאַנצע צערעמאָניע. דריי פּשוטע חסידים, דווקא נישט קיין לומדים, נאָר וועלכע דער רבי האָט געהאַלטן פאַר איבערגעגעבענע פריינט, האָבן זיך געזעצט אַנטקעגן צדיק און ער האָט זיך געקלאָגט פאַר זיי. איבער'חזרנ'דיק פיל מאָל די ווערטער: „חלמא טבא חזאי" (אַ גוטן חלום האָב איך געזען). און די דריי יידן האָבן אויך אין פאַרשידענע קאָמבינאַציעס ווידערהאָלט די פאַרטיקע תשובה, וועלכע הויבט זיך אָן מיט: „חלמא דידך טבא הוא" (דיין חלום איז טאַקע אַ גוטער).

אינטערעסאַנט, אַז צווישן די דריי אַמאָליקע „פּסיכאָ־אַנאַליסטן", וואָס האָבן פאַרשטאַנען דעם רבינס שווערע חלומות, איז לאַנג געזעסן אַ גרויסער עם־הארץ, אַ געוועזענער צאַרישער סאָלדאַט, חאצקל קאַווקאַזער. ער איז געווען אַ ביסל אַ צעדרייטער, אָבער ערלעכער אָרימאַן, נאָך וועלכן יינגלעך האָבן זיך געיאָגט אין די גאַסן, נאָכגעוואָרפן שטיינער, אָבער דער רבי האָט עפּעס אויספּילט אין אים אַזעלכעס, וואָס סימבאָליזירט דעם אומשולדיק פאַרפאָלגטן פּשוטן ייד. האָט ער אים דאַריבער מקרב געווען, געזעצט נעבן זיך ביים טיש צוזאַמען מיט די שענסטע חסידים.

דער אָסטראָווצער איז געווען דער איינציקער גרויסער רבי אין פוילן, וואָס איז גלייכצייטיק געווען אויך רב אין שטאָט. אָבער צוויי רבנישע פונקציעס האָט זיך דער רבי שטענדיק אָפּגעזאָגט אויסצופירן: ער האָט קיין גט נישט געגעבן און נישט דערלויבט אָפּלאָזן קיין תנאים, כדי נישט מבייש זיין אַ יידישע טאָכטער. אויב די זאַך איז געווען נויטווענדיק צוליב געזונט־טעמים האָט דער רבי אָפּגעשיקט די צדדים צו זיינע דיינים.

מיר איז זייער געפעלן דער מנהג וואָס מען האָט איינגעפירט אין די לעצטע יאָרן פון אָסטראָווצערס לעבן, צו טראָגן יום כיפור צו „כל נדרי" דעם אָפּגעשוואַכטן רבין איבער די גאַסן אין שול אַריין. טויזנטער חסידים, צווישן זיי רבנים און גדולי התורה פון גאַנצן לאַנד, האָבן זיך באַטייליקט אין דער פּראָצעסיע, ווען דער רבי ווינטשט אַלעמען אַ „גוט יאָר"...

זיין ליבע צו ציון האָט דער רבי אויסגעדריקט מיט דעם, וואָס דריי מאָל אַ יאָר צו די שלוש רגלים, האָט ער

געשיקט קיין ארץ־ישראל צו דריי הונדערט רובל. אַזוי ווי דער אָסטראָווצער האָט זעלטן פאַרמאָגט אַזאַ סומע (ער אַליין האָט פון קיין צורת מטבע נישט געוווּסט), האָט ער דאָס געבאָרגט פון שוחטים אויפן חשבון פון זיין שכירות.

דער רבי האָט איבערגעלאָזט אַ סאַך שריפטן, פון וועלכע, שוין נאָך זיין טויט איז דערשינען דער ספר „אור תורה״. בלעטערנדיק אין דאָס דאָזיקע ווערק, שטויסט מען זיך אָן אויף אָריגינעלע מאַטעמאַטישע אויפגאַבן, וועלכע זאָגן עדות אויף דעם שאַרפן חוש פאַר חשבון פון אָסטראָווצער גאון. איז איין פלאַץ האָב איך געפונען אַ קאָמפּליצירטע אויסרעכענונג וועגן דעם, ווי אַזוי דער אויבערשטער, נאָך דעם ווי ער אַרבעט אָפּ זיינע פאָר שעה אַ טאָג אין הימל „לויפנדע ענינים״ הויבט אָן באַרייזן די אַלע וועלטן פון קאָסמאָס אויף זיין לייכטן וואָלקן. עס וויקלען זיך אַסטראָנאָמישע ציפערן, וועלכע שטימען איינע מיט די אַנדערע. דערביי דאַרף מען נישט פאַרגעסן, אַז דעם רבין זענען געווען אומבאַקאַנט די לאָגאַריטמישע טאַבעלן און דיפערענציאַלע און אינטעגראַלע מעטאָדן פון הויכער מאַטעמאַטיק. ער פלעגט די ריכטיקע תשובות באַקומען מיט פרימיטיווע מיטלען פון געוויינלעכן אַריטמעטיק און געניאַלע מוח־אַרבעט.

אַ בן־יחיד האָט דער רבי געהאַט, ר׳ יחזקאל, אָדער חאַצקעלע, וועלכער האָט איבערגענומען דאָס רבנות אין שטאָט אַלס זיין ממלא מקום נאָכן טויט פון זיין פאָטער אין יאָר תרפ״ח (1928). צוועלף יאָר שפּעטער איז ר׳ יחזקאל מיט זיינע צען קינדער אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע יידן אין היסטאָרישן צוויזמיר (ביים ווייסל).

„דער מאָרגן־זשורנאַל״, יאַנואַר 1948.

ש. פּיעטרושקאַ

דער אסטראָווצער גאון

איך וויל דאָ איבערגעבן אַ ביסל פּערזענלעכע זכרונות וועגן דעם מערקווירדיקן אָסטראָווצער רבין, וואָס איז די טעג נפטר געוואָרן. איך האָב אַלס יינגל געלערנט אין אָסטראָווצע. איך האָב דעם רבין גוט געקענט, געהערט פון אים אינטערעסאַנטע עפּיזאָדן פון זיין לעבן, געהערט אויך פון אַלטע חסידים, איך וויל דאַריבער אויפצייכנען, וואָס איך געדענק.

וועגן געבוירן ווערן פון אָסטראָווצער רבין האָב איך געהערט אַזאַ מעשה.

זיין פאָטער, אַ פּשוטער ייד, אַ בעקער אין אַ קליין שטעטל סאָבין, פלעגט פאָרן צום אַלטן מאָגלניצער רבין. דער מאָגלניצער רבי האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן מנהג: יעדעס יאָר פּורים ביינאַכט נאָך דער סעודה, פלעגט ער מאַכן פון זיין פאַטשיילע אַ קנויל, אָנבינדן עס אין אַ גאַרטל, און בשעת דער עולם האָט שטאַרק געטאַנצט, פלעגט ער וואַרפן דעם קנויל אויפן עולם. מען האָט עס גערופן, די דאָזיקע קנויל, די „פּיטקע״. ווער עס האָט געכאַפּט די פּיטקע, האָט זיך געקאָנט אויסבעטן וואָס ער האָט נאָר געוואָלט. איינמאָל פּורים האָט דער פּשוטער בעקער פון סאָבין געכאַפּט די „פּיטקע״, און ער האָט זיך אויסגעבעטן, אַז ער זאָל האָבן אַ גוטן זון, און דער מאָגלניצער רבי האָט דאָס אים צוגעזאָגט...

די דאָזיקע ברכה איז נישט אַזוי שנעל מקויים געוואָרן, ווייל דער מאָגלניצער רבי איז נפטר געוואָרן אין יאָר תר״ט, און דער אָסטראָווצער רבי איז געבוירן געוואָרן מיט 5 יאָר שפּעטער, אין יאָר תרי״ד. ווען ער איז געבוירן געוואָרן, האָט אים דער פאָטער אַ נאָמען געגעבן נאָך דעם מאָגלניצער רבין „חיים מאיר יחיאל״.

ביי וועמען האָט דער אָסטראָווצער רבי געלערנט אין זיינע יוגנט־יאָרן?

איך געדענק: איינמאָל האָט אונז דער אָסטראָווצער רבי דערציילט אַזאַ געשיכטע: ווען ער איז געווען אַ יינגל, האָט ער געלערנט אין גראָדזשיסק, אין דעם בית־המדרש פונם פאָריקן גראָדזשיסקער רבין רבי אלימלך. אין גראָדזשיסק איז געווען אַ יינגער־מאַן, אַ גרויסער למדן. מען האָט אים גערופן „בערל עילוי״. ווען דער אָסטראָווצער רבי פלעגט רעדן פונם דאָזיקן בערל עילוי, האָט ער נישט געהאַט גענוג לויב־ווערטער וועגן זיין גרויס לומדות. ביים דאָזיקן יינגערמאַן האָט דער אָסטראָווצער רבי יינגלוויז געלערנט, און פון אים האָט ער גענומען זיין גאַנצן דרך־הלימוד. דערביי האָט אונז דער אָסטראָווצער רבי אויך דערציילט פאָלגנדיקן עפּיזאָד: איינמאָל האָט אים בערל עילוי אויפגעגעבן צו טרעפן אַ קשיא (ער האָט אונז זאָגאַר געזאָגט די קשיא, אין דער גמרא שבת, אין דער שיטה פון י״ח דבר „לא אלו מטהרין אלא אלו ואלו מטהרין״). דערווייל האָבן די חסידים פון בית־מדרש געדאַרפט

בראָנפן, האָבן זיי אים, דעם יונגען חיים יחיאל, געגעבן אַ פלעשל מיט אַ זעקסער. ער זאָל גיין ברענגען בראָנפן. צוריקגייענדיק מיט דעם בראָנפן, איז ער געווען פאַרטאָן אין דער גמרא און טאַקע געטראָפן די קשיא. אָבער דערווייל איז ער געפאַלן אויף א שטיין און צעבראָכן דאָס פלעשל מיטן בראָנפן. ווי ער איז אַרייַנגעקומען אין בית־המדרש און די חסידים האָבן דאָס דערזעען, האָבן זיי אים אַרויפ־געצויגן אויפן טיש און אים מקיים פסק געווען. אַראָפּ־קריכנדיק פונם טיש, איז ער צוגעלאָפן צו בערלען און אויסגערופן: „אָבער די קשיא האָב איך געטראָפן", און געזאָגט די קשיא. פון דאַמאָלס אָן האָבן די חסידים אים שוין מער נישט באַנוצט אין קיינע שליחות.

דאָס „לערנען" אין אָסטראָווצע פלעגט פאָרקומען אַזוי:

יעדן אינדערפרי פלעגן מיר, יונגע בחורים׳לעך מיט גוטע קעפּ (איך בין דאַמאָלט נאָך נישט געווען בר־מצוה), אַרייַנקומען צום רבין אין צימער. דער רבי איז האַלב־ליגנדיק געזעסן אויף אַ שטול, די פיס זענען געווען אויסגעצויגן אויף אַ צווייטער שטול, אָדער גאָר האַלב אויפן טיש; דער רבי איז געווען סיי זומער און סיי ווינטער איינגעטוליעט אין וואַרעמע פוטער־מלבושים. נעבן אים אויפן טיש איז שטענדיק געלעגן אַ גמרא. ווי מיר זענען אַרייַנגעקומען, האָט איינער פון אונדז געפרעגט א קשיא. דער רבי האָט דאַרויף געפרווט אָפּענטפערן מיט אַ פשעט׳ל; אינמיטן האָט איינער פון אונדז איבערגעריסן דאָס פשט׳ל און געפרווט אָפּוועדן. דער רבי האָט זיך נישט געלאָזט און גענומען ווייזן אַז ער איז גערעכט. דאַרויף האָט ווידער אַן אַנדערער געהאַט עפּעס אָפּצופרעגן.

און אַזוי האָט דער פלפול־שמועס זיך געצויגן אַ צווי שעה. אין די פשט׳לעך פלעגט דער רבי אַרויסווייזן אַ געוואַלטיקע חריפות, קאָמבינירטע צונויפפאָרונגען פון פאַרשידענע גמרות, וואָס זענען בעצם געווען פרעמד איינע צו דער צווייטער. דאָס זענען דער באַרימטער טיפּ „אָסטראָווצער פשט׳לעך", וואָס טייל לומדים, ספּעציעל די ליטווישע, באַציען זיך דערצו זייער קריטיש. דער רבי פלעגט די זעלבע פשט׳ל־מעטאָדיע אויך אָנווענדן און אויסקאָמבי־נירן פאַרשידענע רעכנונגען אין דער גמרא און מדרש. די רעכנונגען פלעגן זיין אַזוי אייסגעקאָמבינירט, אַז זיי האָבן געשטימט פונקט אויף אַ האָר.

דער אָסטראָווצער רבי האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן מנהג: שבת און יום־טוב האָט ער נישט גערעדט יידיש, נאָר לשון־קודש. אויך אין מיטן דער וואָך פאַרן דאַווענען פלעגט ער רעדן נאָר לשון־קודש. דער לשון־קודש זיינער איז געווען נישט זייער רייך אין ווערטער, און דאַריבער פלעגט ער די נישט־דערזאָגטע ווערטער צומאַכן מיט דער האַנט: „נו, נו". מילא, ווען מען האָט געלערנט די פשט׳לעך איז עס נישט געווען קיין גרויסע שטערונג, וואָרום די אַלע בחורים׳לעך, וואָס זענען אַרייַנגעגאַנגען צום רבין, האָבן געהאַט גוטע קעפּ, און עס איז גענוג געווען פאַר זיי איין וואָרט, אַז מען זאָל זיך משער זיין די רעשט. נאָר אַזוי, אין געוויינלעכע געשפרעכן, איז דער „לשון קודש" מיט דעם זאַפּאַס־ווערטער און דקדוק, וואָס דער רבי האָט באַנוצט, נישט געווען זייער גענוג. אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז ער איז פון דעמדאָזיקן מנהג ניט אָפּגעטרעטן. ביי אים איז עס ווירקלעך געווען די הייליקע שפּראַך.

מיט דעם פאַסטן איז ביים אָסטראָווצער רבין באמת

גוטע ווערטער פונם אָסטראָווצער רבין

ו„תטענו בגבולנו"

ו„תטענו בגבולנו" — רבונו של עולם, זאָלסט זיך אויסטענהן מיט אונז „בגבולנו", אין אונזערע גרענעצן, ד. ה. אין אונזער אייגן לאַנד, נאָר נישט אין גלות; נאָר דאַן ווען מיר וועלן האָבן אַ בית־המקדש וועט זיין „ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו" — וועלן מיר דיר באַצאָלן אַלע חובות, אָבער יעצט ווען מיר זענען אין גלות האָבן נישט קיין צוועק אַלע טענות קעגן אונדז: מיר האָבן נישט פון וואַנען צו באַצאָלען, ווייל מיר זענען דאָ נישט קיין בעלי־בתים אפילו איבער זיך אַליין; יעדן טאָג זענען מיר „נחשבנו כצאן לטבח יובל", „להרוג ולאבד ולמכה ולחרפה" „ובכל זאת לא שכחת" — און דאָס טאָרסטו נישט פאַרגעסען...

„נתן תתן לו", „ולא ירע לבבך בתתך לו"

זאָגט רש"י כל נתון תתן לו אפילו מאה פעמים. דערויף באַמערקט דער אָסטראָווצער רבי: אויב וועסט צוגעווינען דיין האַנט צו געבן וועט דער הרגל ווערן אַ טבע וממילא ו„לא ירע לבבך בתתך לו" — אפילו ווען דו וועסט געבן הונדערט מאָל אַזויפיל וועט עס דיר אָנקומען לייכט ווי גאָרנישט.

„והאיש משה עניו מכל האדם"

„אדם" איז די ראשי־תיבות פון אברהם, דוד, משה — וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער ענוות. אברהם האָט געזאָגט: „ואנכי עפר ואפר"; דוד האָט געזאָגט: „ואנכי תולעת ולא איש"; משה איז געווען דער גרעסטער עניו פון צווישן די דריי „והאיש משה עניו מאד"; ער האָט געזאָגט „ונחנו מה"...

„קדושים תהיו"

די פרשה הייבט זיך אָן מיט די ווערטער „קדושים תהיו" און ענדיקט זיך מיט די ווערטער „דמיהם הם", כלומר אפילו עס זאָל אייך דאַרפן קאָסטן בלוט זאָלט איר אויך זיין קדושים...

ר׳ בן־ציון ראטטער

געווען אַן אומגעוויינלעכע זאַך. ווען איך דערמאָן מיך איצט דאָס דאָזיקע פאַסטן, איז עס ביי מיר באמת אַ דבר פלא.

דער אָסטראָווצער רבי פלעגט דערציילן אַז אַלס יינגל איז ער געווען אַ גיבור און געבראָכן אייזן. אָבער דער דאָזיקער מאַן האָט דאָך באמת כמעט גאָרנישט געגעסן. נאָר אַמאָל פלעגט ער איינפאַך פאַסטן „משבת לשבת״, פשוט פון שבת־צו־נאַכטס ביז פרייטיק־צו־נאַכטס, נישט טועם געווען אַפילו אַ קאַלט ביסל וואַסער. ווען איך בין געווען אין אָסטראָווצע, געדענק איך נישט „אַזעלכע „תעניתים״. אָבער אפילו געוויינלעך האָט ער דאָך כסדר געפאַסט אַ גאַנצן טאָג. און אויך אויף דער נאַכט, ווען ווען מען פלעגט שוין צוגרייטן פאַר אים דאָס ביסל מילך מיט אַן אַלט שטיקל איינגעוויקטן זעמל, האָט ער אינמיטן איינגעדרעמלט, געהאַט עפּעס אַ חלום, און ווידער באַשלאָסן נישט צו עסן. אין וואָס די דאָזיקע „חלומות״ זענען באַשטאַנען, האָט ער קיינמאָל נישט געזאָגט. די דאָזיקע תעניתים זיינע האָבן געווירקט אויך אויף זיינע חסידים. עס זענען געווען אַ סאַך אָסטראָווצער חסידים, וואָס האָבן פּראַקטיצירט דאָס פאַסטן גאָר אויפן הויכן שטייגער. איך געדענק אַ וואַרשעווער ייד, יחזקאל מעט, פלעגט ער נאָכטאָן דעם רבין אין פאַסטן משבת לשבת, גאָרנישט גענומען אין מויל און מען האָט אים איינמאָל קוים אָפּגעראַטעוועט. די חסידים וואָס פלעגן קומען צום רבין אויף ראש־השנה און יום־כיפור, האָבן געהאַט אין הויף אַן אַלגעמיינע קיך. מיט דער „קיך״ האָט „פאַרוואַלטעט״ אַן אַלטער חסיד חיים יחיאל סטאָבניצער, וועלכער פלעגט צונויפנעמען ביי די רייכע חסידים געלט און קאָכן קאַרטאָפל מיט מילך און געבן יעדן אַ טעלער מיט קאַרטאָפל און אַ האַלב ברויטל. אָבער דאָס פלעגט מען געבן נאָר ביינאַכט; בייטאָג האָבן אַלע געפאַסט. פאַסטן — דאָס האָט דאָמינירט אין אָסטראָווצער חסידות, פאַסטן און פשט׳לעך.

איצט, ווען דער אָסטראָווצער רבי איז נפטר געוואָרן וועט יעדער וועלן אין אים געפינען רמזים און סימפּאַטיעס פאַר זיין צד, פאַר „מזרחי״, „אגודה״ וכדומה. דער אמת איז, אַז ער איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון יעדער מאָדערנער באַוועגונג, פון יעדן סאָרט השכלה, פון ציוניזם אַוודאי און אַוודאי. דער אָסטראָווצער רבי פלעגט אַלס רב פירן די גרעסטע דין־תורה׳ס און האָט גאַנץ גוט פאַרשטאַנען אַלץ, נאָר ער איז געווען באמת אַ שאַרפער קעגנער פון יעדער מאָדערנער באַוועגונג. איך ווייס נישט, ווי ווייט ער האָט געהאַלטן פון דער „אַגודה״. מעגלעך, אַז ער האָט אויך פון איר נישט געהאַלטן. אָבער פון ציוניזם און „מזרחי״ איז ער געווען אַ שטרענגער קעגנער. ווער שמועסט „השכלה״, בילדונג — איז געווען פאַר אים טריפה. ווען ער איז געוואויר געוואָרן וועגן איינעם פון זיינע תלמידים, אַז ער איז נעבעך אַרויס „לתרבות רעה״, גענומען זיך צו בילדונג, האָט ער געהאַט גרויס צער. ווען זיין איידעם, דער פאַרשטאָרבענער גאָסטינינער רב, רבי דוד סילמאַן, איז געוואָרן אַ מזרחיסט, האָט ער געהאַט דערפון עגמת־נפש. איך געדענק, אַז אַ גרופּע יונגעלייט, אָסטראָווצער תלמידים (צווישן זיי אויך דער מזרחישער דעפּוטאַט הרב שמואל בראָט פון ליפּנאָ), האָבן אויסגעהאַלטן אין פּלאַצק דעם רוסישן עקזאַמען אויף רבנים, האָבן זיי דעם רבין דעפּעשירט. האָט ער זיך שטאַרק געבייזערט: „אַ בשורה טובה, אַ שמחה, זיי קענען שוין רוסיש!״ די אָסטראָווצער חסידים פלעגן אַפילו זאָגן, אַז דער רבי אַליין קאָן יאָ רוסיש; ער האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען, אָננעמענדיק דאָס כסא הרבנות אין סקערניעוויץ. אָבער איך געדענק, אַז ווען מען האָט געדאַרפט רעדן מיט די „נאַטשאַלסטוואָ״, פלעגט זיין אַן איבערזעצער.

אַ כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד:

דער רבי פלעגט דאַווענען אין אָסטראָווצע ראש־השנה און יום כיפור נישט מיט די חסידים אין זיין בית־המדרש, נאָר אין דער שטאָט־שול מיט די בעלי־בתים, אַלס רב פון דער שטאָט. איינמאָל איז געקומען אַ חזן מיט אַ כאָר און געדאַוונט כל־נדרי. ביים „כי הנה כחומר״, וואָס ענדיגט זיך מיט „לברית הבט ואל תפן לייצר״, האָט דער חזן זיך אויסגעדרייט צום כאָר און גענומען דיריגירן אַ גאַנצע קאָמפּאָזיציע. דער רבי איז, אַן אויפגערעגטער, צוגעלאָפן צום חזן און אים געזאָגט, ווייזנדיק אויפן מחזור צום עמוד: „לברית הבט״, — און דערנאָך, ווייזנדיק צום כאָר, — ואל תפן ליצר״...

„היינט״ ווארשא, ד׳ ניסן תרפ״ח.

הלל צייטלין

דער גרויסער קדוש פון אסטראָווצע

אויב מען איז מחויב צו נוהג כבוד זיין אין א מענטשן, וואָס מען האָט פון אים געלערנט איין פרק, איין הלכה, איין פסוק און אפילו איין דיבור און איין אות, וויפיל בין איך מחויב צו נוהג כבוד זיין דעם, וואָס זינט איך האָב אים דערקענט איז ער תמיד געשטאַנען פאַר מיינע אויגן ווי אַ געשטאַלט פון עקסטער קדושה, טיפסטער, ערנסטער עניוות, אהבת ישראל, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן נישט אין גרויסן פחד ה׳, וואָס דערמאָנט אין דעם פחד פון „מלאכי השרת״.

נישט פיל מאָל האָב איך אים באַזוכט, צו איך בין געוועכט, צו אומגערעכט. נאָר מיין טבע איז שוין אזא: איך האָב נישט ליב דאָס קריכעריי, דאָס ווען אויסזעען צווישן חסידים דווקא אַלס „אחד־משלנו׳דיקער״, דאָס אָנציען אויף זיך דעם לבוש פון אַן אדוק אין דעם אָדער יענעם רבין דווקא און מיטמאַכן אַלע תנועות און העוויות פון די אָדער יענע חסידים, ובפרט נאָך פון די, וואָס האַלטן זיך פאַר „שאַרפע״ און „מקורבים״.

איך האָב אים דאָך איניקע מאָל באַזוכט און טיילמאָל פאַרבראַכט מיט אים אין אַ שמועס; וואָס האָט זיך געצויגן לאַנגע שעות און האָט באַרירט פיל עומקי תורה און איבערהויפט — דעם גרויסן צער פון ישראל, די רוחניות׳דיקע סיבות פונם לאַנגן גלות און די גרויסע האָפנונגען אויף גאולה.

איך ווייס נישט צו עס איז דאָ צווישן די צדיקי הדור (אויסער דער „חפץ חיים״) נאָך איינער, וואָס זאָל אַזוי אויסוואַרטן, ממש ווי מיטן זייגערל אין האַנט, ציילנדיק יעדע מינוט, ביאַת המשיח.

ער האָט פאַרפאָלגט מיט אַ באַזונדערער ערנסטקייט אַלע גרויסע געשעענישן פון דער וועלט, כאָטש ער האָט קיין צייטונגען נישט געלייענט און האָט אין אָט די אַלע געשעענישן געוואָלט זען נאָר סימנים פון דער גאולה שלימה, וואָס ווערט אַלץ נענטער און נענטער...

און ווען ער האָט דערזען, אַז אויף דעם אָרט פון דער דערוואַרטעטער גאולה קומען נאָך אָן צרות אויף צרות, אומאויפהערלעכע רדיפות, פּאָגראָמען, שחיטות, אָרעמקייט, דערנידערטקייט, חרפה און שאַנד, האָט ער עס צוגעשריבן נאָר דער גרויסער זינד פון שנאת־חינם, וואָס ציט זיך, לויט זיין שיטה פון שנאה, זינט יוסף׳ס ברידער האָבן פיינט געהאַט יוספן, און גייט דורך אַלע דורות; ווערט באַזונדערס פאַרשטאַרקט אין דער צייט פון „עקבתא דמשיחא״, און וועט פאַרשווינדען נאָר דאַן, ווען עס וועט אָנהויבן אַריינשיינען אין יידישע נשמות די אמתע האָרה פון משיחן.

אַמאָל האָט ער ביי מיין געזעגנען זיך מיט אים אָנגענומען מיין האַנט אין זיינע ביידע הענט, זייער האַרציק געדריקט זי און פאַרענדיקט דערביי זיין לאַנגן שמועס וועגן גאולה מיטן פסוק אין פ׳ יתרו: „ה׳ דבר טוב על ישראל״.

אַלע מיינע שפּעטערדיקע באַזוכן ביי אים פלעג איך דאַריבער אָנהויבן מיט די ווערטער: „רבי! איך האָב צו אייך אַ טענה. איר האָט דאָך פאַרזיכערט „ה׳ דבר טוב על ישראל״. ווו זעט מען יעצט עפּעס אָט דעם טוב״.

איך האָב גוט באַמערקט, אַז ער פלעגט זיך פילן דערביי ווי ער אַליין וואָלט טאַקע שולדיק זיין דערין, וואָס דער צוגעזאָגטער „טוב״ איז נישט געקומען... ער פלעגט שווייגן אַ צייט, דערנאָך פלעגט ער אָנהויבן זיפצן, ווי זיין שטייגער איז געווען און אָנהויבן אונטערמורמלען: „וואָס קאָן מען מאַכן... אַלץ דער אַלטער חטא... אַז מען קאָן אַלץ איינע די אַנדערע נישט סובל זיין... שנאת ח׳נם״... דאַן פלעגט זיך אָנהויבן אַ ברייט פאַרצווייגטער שמועס, וואָס פלעגט אַרומנעמען פיל תקופות פון דער יידישער געשיכטע, פלעגט באַרירן, אגב אורחא, פיל ענינים פון דער קבלה, פלעגט אָנרירן צייטנווייז פאַרשידענע סוגיות אין ש״ס, פלעגט באַלויכטן אויף אַ גאַנץ אייגנאַרטיקן גאוניש־חסידישן אופן פאַרשידענסטע מדרשים, און די לעצטע שורה פלעגט אַלץ זיין, אַז דער עוון פון מכירת יוסף, כאָטש ער איז געשעען מיט טויזנטער יאָרן צוריק, האָט ער נאָך עד היום נישט באַקומען זיין פולן תיקון, מחמת אין יעדן דור ווערט ער כסדר באַנייט דורך אונדזער אַלעמענס אוימאויפהערלעכע שנאת־אחים. עס איז יעצט, פלעגט ער זאָגן, געוויס געקומען די צייט פון תיקון השלם... מיר זענען אָבער אַליין מדחה בידיים דעם תיקון. לאָמיר אויפהערן צו פיינט האָבן איינע די צווייטע. לאָמיר אויפהערן צו מיינען תמיד, אַז מיר אַליין זענען גערעכט און אַלע אַנדערע זענען אומגערעכט. לאָמיר אויפהערן צו זוכן חטאים איינע אויף די צווייטע אַזוי ווי יוספס ברידער האָבן געזוכט אויף יוספן, און מיר וועלן אַלע דערזען, אַז די גאולה שלימה קען טאַקע קומען במהרה בימינו.

איך וועל דאָ נישט מאַריך זיין וועגן וואָס עס איז אַלעמען באַוווּסט, וועגן דער געוואַלטיקער גאונות פונם נפטר, וועגן זיין חריפות, וואָס האָט ווייט איבערגעשטיגן

אַלץ וואָס מען קען זיך פאָרשטעלן וועגען דעם; וועגן די אומצייליקע חידושי־תורה זיינע, וואָס זענען צעזייט און צעשפרייט אין פיל געדרוקטע ספרים און אין פיל כתבי־יד וואָס זענען געשריבן געוואָרן דורך זיינע פילע תלמידים און חסידים; וועגן זיינע תעניתים און סיגופים אין משך פון 45 יאָר, וועגן זיין דאַווענען תמיד מיט האַרצרייסנדע בכיות; וועגן זיין גאַנצער עבודה מיט עקסטער מסירות־נפש; וועגן זיינע פיל צדקות און גמילות חסדים א.ד.גל.

איך וועל דאָ נאָר אָנצייכנען דאָס, וואָס איז אפשר נישט אַלעמען גוט באַוווּסט, אַז דער הייליקער נפטר איז מיט אַלע זיינע חושים און מחשבות, מיט אַלע זיינע גרעסטע און קלענסטע מעשים און מיט אַלע זיינע התנהגותן געווען ענג פאַרבונדן מיטן גאַנצן כלל־ישראל און האָט זיך געהאַלטן אַלס איינער פון די, וואָס טראָגן אויף זיך די אחריות פאַרן גאַנצן דור; זיינע פילע תעניתים און סיגופים זיינען אַרויסגערופן געוואָרן נישט נאָר דורך דער שטרעבונג צו דער גאולה, ווי ער האָט זי פאַרשטאַנען, נאָר אויך, און איבערהויפּט, אַלס קבלת יסורים פאַר כל ישראל.

ער האָט קיינעם נישט דערציילט וועגן זיינע חלומות, וועלכע האָבן אים געצווּנגען צו מיטיב־חלום זיין טאָג־טעגליך און אַמאָל אייך איניקע מאָל אין איין נאַכט. עס איז זייער לייכט צו דערקלערן אָט די שווערע חלומות מיטן שטענדיקן הונגערן און מיט שטענדיקן אינערליכן פחד. די גרויסע באַדייטונג, וואָס ער האָט אָבער צוגעגעבן זיינע חלומות, כאָטש ער איז אין תוך געווען זייער קלוג אין האָט אויסגעצייכנט געוויסט די רייך־פיזיאָלאָגישע סיבה פון זיינע שווערע חלומות באַווייזט, אַז זיי זענען ביי אים שטענדיק פאַרבונדן געווען מיט זיינע אינערלעכסטע זעאונגען און זייער טיפע, שטאַרקע זאָרגן פאַרן גורל פון אַלע יידן.

מיטן זייגערל אין האנט

איך האָב שוין אויבן געשריבן, אַז אויסער דעם „חפץ חיים" ווייס איך נישט נאָך איינעם פון די צדיקי הדור, וואָס זאָל איינפאַך שטיין מיטן זייגערל אין האַנט און אויסקוקן ממש די מינוט — אָט, אָט קומט משיח...

זיינע פיל פשט'לעך און גמטריאות וועגן ביאת המשיח זענען אַלזאָ נישט ווי מען מיינט סתם חריפות, נאָר אַ פועל יוצא פון דער אומאויפהערלעכער דערוואַרטונג: ער קומט, ער קומט...

אַמאָל האָט ער געשמועסט מיטן סטריקאָווער רבין, דער וואָס האָט זיך אין די לעצטע יאָרן שטאַרק אָפּגעגעבן מיט דער שמירת־שבת־אַקציע אין לאָדז און וועלכער גייט אין פיל הויכע ענינים אין זיינע, דעם אָסטראָווצערס, דרכים, וועגן דער וועלט־מלחמה און דעם דערוואַרטעטן שלום. דאָס איז פאָרגעקומען אין די לעצטע יאָרן פון דער וועלט־מלחמה און מען האָט דערוואַרטעט דעם שלום פון טאָג אויף טאָג. דער שמועס איז פאַרענדיקט געוואָרן מיט די ווערטער:

„מיר זענען נישט מתפלל סתם אויף שלום. שלום... מענטשן קערן זיך אום, זה לזיתו, זה לכרמו... צו וואָס וועלן זיך אָבער יידן אומקערן? ווו זענען זיי עפּעס, אונזערע זיתים וכרמים?... ניין! מיר זענען מתפלל אויפן סוף... נאָר אויפן סוף... אויף ביאַת המשיח..."

אַ קליינער שטריך דערצו:

מיט אַ וואָך צוריק קומט אַריין אַ ייד אין רעדאַקציע מיט אַ מכתב־מליצה פונם אָסטראָווצער זצ"ל (ער האָט געגעבן מכתבי־המלצה יעדן אָרימאַן). דער בריף איז געשריבן מיט אַ פּאָר מאָנאַטן צוריק. אויבן שטייט אַ „לפ"ק", ווי דער שטייגער איז אין רבנישע און רביאישע בריוו. ווייסט איר אָבער, וואָס פאַר אַ „לפ"ק" דער אָסטראָווצער רבי האָט געפונען פאַר נויטיק צו שרייבן היינטיגעס יאָר אַפילו אין אַ געוועגלעכסטן וואָכדיגסטן בריף? — „של משיח"...

זיין באַציאונג צו ארץ ישראל און ציוניזם

אַז ער איז נישט געווען קיין ציוניסט — דאָס איז געוויס. אַז ער האָט אויך נישט גורס געווען דעם „מזרחי", — דאָס איז אויך געוויס. אַז ער זאָל זיך אָבער האָבן באַצויגן גלייכגילטיק אָדער גאָר פיינטלעך צו דער ציוניסטישער אָדער מזרחישער אַרבעט פאַר ארץ־ישראל — דאָס איז בפירוש פאַלש. ער האָט נישט גורס געווען דעם ציוניזם אַלס שיטה און האָט אויך נישט גורס געווען דעם מזרחי אַלס שיטה. ער האָט אָבער ממש פאַרגעטערט יעדע אַרבעט וואָס ווערט געטאָן לטובת דעם ישוב אין ארץ־ישראל. אין יאָר תרפ"ה, בעת דער פערטער עליה זענען די אָסטראָווצער חסידים, וועלכע האָבן געוויס קיין מינדעסטע זאַך נישט געטאָן אָן דער דעה פון זייער רבין, געווען פון די ערשטע וואָס האָבן געגרינדעט אַן ארץ־ישראל חברה.

ווען איך האָב אים צום לעצטן מאָל באַזוכט אין אָטוואָצק האָב איך אַליין געהערט פון אים פאָלגענדען דיבור:

„וואָס וויל מען פאָרט האָבן פון די היינטיקע שבי־הגולה אין ארץ־ישראל? צו וואָס פייניקט מען זיי מיט מחלוקת? זענען דען די שבי־הגולה אין די צייטן פון עזראָ ונחמיה, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען פיל נושאי נשים נכריות און מחללי שבת, געווען שענערע יידן פון די היינטיקע?"

מיט איניקע יאָרן צוריק האָב איך אים איבערגעגעבן אַ שמועס פון אַ זשורנאַליסט מיטן בעלזער רבין זצ"ל, אין וועלכן דער בעלזער האָט געזאָלט אויסדריקן זיך, ווי

עס איז איבערגעגעבן געוואָרן אין די צייטונגען, אַז די ציוניסטן זענען נישט קיין לאָיאַלע בירגער פון לאַנד.

ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט גלייבן, אַז דער בעלזער רבי האָט עס געזאָגט. דער בעלזער רבי, האָט ער געטענהט, איז אַ צדיק. ווי קען עס זיין, אַז אַ פה קדוש זאָל אַזעלכעס זאָגן אויף יידן?

און דאָ האָט ער אָנגעהויבן צו פירן אַ שמועס ייעגן שנאת חינם. דער אָסטראָווצער רבי האָט דאַן גערעדט איבער 4 שעה, און ווען איך וואָלט דאַן נישט געמוזט גיין אַהיים וואָלט איך געקענט הערן נאָך עטלעכע שעה יענעם שמועס, וועלכער איז שוין אַריין אין גאָר הויכע דרכים, אין צירופי אותיות, מילואים און מילואים דמילואים...

דערמיט ווערט אָבער נישט אויסגעשעפּט די גאַנצע באַציאונג פונם אָסטראָווצער רבי זצ״ל צו ארץ־ישראל און צו דער אַרבעט אין ארץ־ישראל. זיין באַציאונג צו ארץ־ישראל איז געווען זייער אַ קאָמפּליצירטע. פון איין זייט — ברענענדע תשוקה צו ארץ־ישראל און גרויס ליב־שאַפט צו אַלע וואָס אַרבעטן דאָרט. און פון דער צווייטער זייט — גרויס פחד פאַר ארץ־ישראל.

צו ארץ־ישראל, פלעגט ער טענהן, באַדאַרף מען באַזונדערס זוכה זיין. ארץ־ישראל איז אַזאַ גרויסע קדושה, אַז מען קען פשוט פאַרברענט ווערן אין איר פייער. דער מינדעסטער פגם דאָרט מאַכט חרוב עולמות. די וואָס גרייטן זיך צו ארץ־ישראל באַדאַרפן דאַריבער באַזונדערס עולה זיין אין קדושה וטהרה. ער האָט אַזוי ווייט פערהייליקט ארץ־ישראל דאָס ער האָט געצווייפלט צו איז ער אַליין אַפילו ראוי פאַר ארץ־ישראל...

עס זענען דאָ, האָט ער מיר אַמאָל געזאָגט, דרייערליי מענטשן: א) אמתע קדושים וטהורים; ב) אַזעלכע מענטשן ווי מיר. מיר זענען נישט קיין רשעים, חלילה, אָבער אויך נישט קיין קדושים וטהורים; ג) מענטשן, וואָס זענען נעבאַך גאָר אַריינגעפאַלן אין קליפּה ר״ל. די „קדושים וטהורים״ הייסן עולים, ווייל זיי זענען אָנאויפהער עולה אין קדושה וטהרה; די וואָס זענען אין קליפּה ר״ל הייסן „יורדים״. וואָס קאָן זיין אַ גרעסערע ירידה פון עמקי שאול?

ווי־זשע הייסן מיר, מיטעלע מענטשן? — מיר הייסן „יושבים״. נישט מיר גייען אין דער הויך, נישט מיר פאַלן אין דער נידער ח״ו.

אין ארץ־ישראל קאָנען זיך איינהאַלטן „עולים״ אָדער „יורדים״. עולים — דורך גרויסער קדושה; יורדים — ווייל מען רעכנט זיך לגמרי נישט מיט זיי און זיי זענען אין ארץ־ישראל בבחינת „גויים מרקדים בהיכלו״...

שלעכט איז איבערהויפּט מיט אונדז „יושבים״. מען רעכנט זיך מיט אונדז זייער שטאַרק, און עס פעלט אונדז דער כוח צו זיין אמתע „עולים״.

די מרגלים האָבן דאַריבער געטענהט, אַז ארץ־ישראל איז אַן „ארץ אוכלת יושביה״. ארץ־ישראל קאָן נישט אַריבערטראָגן די „יושבים״, די מיטעלע מענטשן...

וואָס האָט אָבער דאַרויף כלב בן יפונה געזאָגט? „עלה נעלה וירשנו אותה״. מיר ווילן גאָר נישט זיין פון די „יושבים״. מיר ווילן גיין אַלץ העכער און העכער...

האָט עמעצער גערעדט עטוואָס שלעכטס אויף די שבי הגולה איז דער אָסטראָווצער רבי געקומען מיט זיין לימוד זכות: האָט אים אָבער עמעץ ערנסט געפרעגט וועגן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל, האָט ער געהייסן קודם כל מכין זיין זיך צו דעם דורך תשובה מעומקא דליבא און אומאויפהערליכע „עליה״...

„דער מאַמענט״, 30 מערץ 1928.

ש. פלמוני

א פערציק־יאָריקער קאַמף קעגן גוף

דער באַקאַנטער וואַרשעווער מאָגן־דאָקטאָר, ד״ר פאַפּיערני, וועלכער האָט לעצטנס כסדר געהיילט דעם אָסטראָווצער רבין, גיט איבער אַ ריי אינטערעסאַנטע פרטים וועגן דעם לעבן פון דער אַזוי אייגענאַרטיקער פערזענליכקייט, וועלכע עס איז געווען דער אָסטראָווצער עילוי.

ווי באַוווסט, האָט דער נפטר געפירט אַ לעבן פון אַן אַסקעט. ביז זון־אונטערגאַנג פלעגט ער נישט טועם זיין קיין שום זאַך, אַפילו נישט קיין געטראַנקען. נאָך מעריב, פלעגט ער ערשט נעמען עפּעס אין מויל אַריין, און דאָס בלויז פליסיגקייט. שבת און יום־טוב, ווען מען טאָר נישט פאַסטן, פלעגט ער זיך וואַשן צום עסן, אָבער ער פלעגט קיין פליייש נישט עסן, נאָר בלויז איינטינקן אַ שטיקל חלה אין פיש־יויך, וואָס פלעגט דינען אַלס סעודה.

בעת מען פלעגט צו אים צושטיין, פלעגט ער אָפּ־סמאָטשקען אַ ביינדל, און דאָס האָט אים געדינט אַלס פליייש.

די לעצטע יאָרן האָט דער נפטר געליטן אויף סקלעראָז. אויפֿן האַרץ, און דערביי איז ער געווען אנעמיש. נאָר פון דעם אַלעמען פלעגט ער זיך נישט מאַכן וויסן און עס האָט אים אַבסאָלוט נישט געאַרט. דאַקעגן האָט ער געליטן אויף שטאַרקע עצירות, וואָס עס האָט אים פערשאַפט גרויס צער. מיט 3 יאָר צוריק — דערציילט ד״ר פּאַפּיערני — איז ער אַרויסגערופן געוואָרן צום רבין, וועלכער האָט געוויילט אין וואַרשע און איז געווען קראַנק. נאָכן אונטערזוכן דעם חולה איז פאַרן דאָקטאָר אַנטשטאַנען זייער אַ שווערע פראַגע: פון איין זייט איז דער חולה געווען שרעקלעך אויסגעמאָגערט און אָפּגעשוואַכט און וואָלט בעדאַרפט באַקומען דערנערונג. פון דער צווייטער זייט אָבער האָט ד״ר פּאַפּיערני מורא געהאַט צו ווירקן צו פארשטאַרקן די דערנערונג, ווייל די קישקעס ביים חולה זענען געווען שרעקליך איינגעדאַרט און יעדע גרעסערע נאָרמע דערנערונג, ווי דער חולה פלעגט כסדר נוצן, וואָלט זיך געקענט זייער פאַטאַל אָפּרופן אויפֿן געזונט־צושטאַנד פון רבין.

אַ צווייט מאָל — דערציילט ד״ר פּאַפּיערני — איז ער אַרויסגערופן געוואָרן צום רבין שפּעט ביינאַכט. דער רבי האָט זיך געקלאָגט, אַז ער ליידט שטאַרק אויף עצירות.

— פאַרוואָס זאָלט איר נישט ליידן, אַז איר עסט נישט?

— וואָס הייסט, איך עס נישט? איך עס אַ סך אַ סך...

ווען ד״ר פּאַפּיערני האָט שפּעטער געפרעגט דעם שמש וואָס דער רבי האָט געגעסן אַ גאַנצן טאָג, האָט ער געגנט־פערט, אַז אייגנטליך נאָר גאָרנישט, נאָר אויף דער קיך איז פאַראַן אַ פיינער באַרשט...

מיט 2 יאָר צוריק — דערציילט ווייטער ד״ר פּאַפּיערני — האָט זיך דער רבי געפונען אין אָטוואָצק. עס איז דאַן געווען אַ הייסער זומער־טאָג. ווען מען האָט אים, ד״ר פּאַפּיערני, אַרויסגערופן צום רבין האָט ער אים געטראָפן זיצן אין פוטער און שטריימל און דערביי איז אים געווען שרעקלעך קאַלט.

דער רבי האָט דאַן דערקלערט דעם דאָקטאָר, אַז די לעצטע טעג איז אים זייער קאַלט און לויט דעם שמשס מיינונג קלאַפּט דער דופק זייער שוואַך. ער פרעגט דאַריבער דעם דאָקטאָר, וואָס זאָל דאָס באַדייטן.

ד״ר פּאַפּיערני האָט דאַן אונטערזוכט דעם רבין און געפונען, אַז דער דופק איז אין אָרדנונג, נאָר די קעלט איז פון נישט דערנערן זיך.

ביים געזעגענען זיך האָט דער רבי געזאָגט צום דאָקטאָר: „עס גייט יום־כפּור. מען דאַרף תשובה טאָן״.

דער דאָקטאָר האַלטענדיק, אַז דער רבי מיינט אים, האָט געענטפערט.

— איך האָב נישט אַזוי פיל עבירות...

— ניין, איך מיין נישט איך — האָט דער רבי געענטפערט — איך מיין זיך, זיך מיין איך...

— אויפֿן רבין וועט קיינער נישט זאָגן, אַז ער איז זינדיק — האָט דער דאָקטאָר געזאָגט.

— ווייס איך — האָט דער רבי געגעבן צו פאַרשטיין דעם דאָקטאָר — עס איז אַ גרויסער טעות. מיר זענען מער זינדיק פון יעדן בשר־ודם. אויף אונז גיט מען מער אכטונג... מען האָט אונדז אויפֿן אויג.

„מאָמענט״ וואַרשע, 14 מערץ 1928.

י. בראַנשטיין

די לעצטע מינוטן פון אסטראָווצער גאון

ביי קריאת התורה

„זאָלסט וויסן, עס איז נישט היינט אַזוי ווי שטענדיק״.

די דאָזיקע ווערטער האָט דער אָסטראָווצער רבי געזאָגט דער רביצין שבת 4 אַ זייגער בייטאָג. די רביצין האָט זיך פונאַנדערגעוויינט און דער רבי האָט געהייסן דאַווענען מנחה. דאָס געוויין פון דער זקנה האָט אויף די חסידים געמאַכט אַ שווערן איינדרוק, און אין גרויס בהלה האָט מען זיך געשטעלט דאַווענען.

בעת קריאת התורה, ווען מען האָט דעם רבין אויפגערופן צום ספר, זענען אַלע אויפגעציטערט געוואָרן: דער רבי האָט זיך פּלוצלינג אויפגעזעצט פונם בעט און אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט: „וואָס טוט ער? — איך בין דאָך אַ לוי, און ער האָט מיך גאָר אויפגערופן ישראל במקום כהן״.

דער עולם האָט נישט געוווּסט וואָס דאָס זאָל בעדייטן, ווייל אַלע האָבן דייטליך געהערט ווי מען האָט אויפגערופן „לוי במקום כהן״.

מען האָט, פאַרשטייט זיך, נאָכאַמאָל אויפגערופן, צוגעטראָגן דאָס ספר צום בעט און ער האָט געמאַכט אַ ברכה. דאָס דאָזיקע געשעעניש, וואָס האָט געטראָפן דאָס ערשטע מאָל, האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבער דער גאַנצער שטאָט, און דעם רבינס הויף איז באַלאַגערט געוואָרן פון מענטשן.

ווען דער רבי האָט אָבער שפּעטער אַליין געמאַכט „הבדלה" און הויך געזאָגט „המבדיל" האָבן זיך אַלע בערוּאיקט און זענען געווען זיכער אַז דער אָסטראָווצער רבי, „דער קעמפער קעגן מעדיצין", וועט נאָך מאַריך ימים זיין.

— וואָס פאַר אַ ראָלע שפּילן ביי אים־זאָל־לעבן, דאָקטוירים — רעדט אַ חסיד, וועלכער איז געשטאַנען אין רבינס הויף אַרומגערינגלט פון נייגעריקע; פאַר די דאָקטוירים עקזיסטירט ער דאָך שוין לאַנג נישט; שוין צענדליקער יאָרן ווי ער האָט נישט קיין האַרץ, נישט קיין לונגען און דאָך — טריומפירט ווייטער דער חסיד — לאַכט דער רבי פון זיי.

אין אָוונט האָט דער רבי זיך געהייסן דערלאַנגען דעם טערמאָמעטער. דער עולם שטייט אויף די שפּיץ נעגל. פלוצלינג — 39.

נישט קוקנדיק וואָס אויסערלעך האָט זיך דער רבי גאָרנישט געענדערט, האָט מען דאָך שוין קיין מינוט נישט געוואַרט און גערופן די שטאָטישע דאָקטוירים: שאַפּעל און אבראַמאָוויטש.

— טעלעפאָנירט קיין וואַרשע נאָך ד"ר גרשון לעווין — האָט דער רבי באַפוילן.

מען איז געלאָפן טעלעפאָנירן. עס איז אָבער שוין געווען צו שפּעט. דער רבי האָט געהייסן מען זאָל אים אַראָפּנעמען פון בעט, און ווען מען האָט אים צוריק אַרויפגעטראָגן אויפן בעט — אַ געשיכטע פון עטלעכע מינוט איז ער נסתלק געוואָרן.

דער נאַשעלסקער רב וויינט

בעת דער אסיפה וואָס איז פאָרגעקומען אין דער נאַכט פון זונטיק אויף מאָנטיק, ווו די פאָרשטייער פון דער קהילה אין אָסטראָווצע האָבן פאָרגעלייגט אַז דעם נפטרס זון דער נאַשעלסקער רב רבי יחזקאל זאָל אונטערשרייבן דעם כתב הרבנות, איז געקומען צום פאָלגענדען טראַגישן מאָמענט:

איינער פון די חסידים וועלכער איז געקומען אויף דער אסיפה, האָט זיך קעגנגעשטעלט דעם באַשלוס פון דער קהילה און דערקלערט, אַז צוליב דעם וואָס נאַשעלסק איז נישט ווייט פון וואַרשע און לאָדז זאָל רבי יחזקאל בלייבן רבי אין נאַשעלסק, און דאָס רבנות אין אָסטראָווצע זאָל איבערנעמען אַן איינִיקל פון נפטר ר׳ משה ישראל. די פאָרשטייער פון דער קהילה וועלכע האָבן געוואָלט אַז דער נאַשעלסקער רב זאָל איבערנעמען דאָס רבנות אין אָסטראָווצע, זענען געוואָרן שטאַרק אויפגעבראַכט און דערקלערט, אַז אויב מען וועט זיי נישט נאָכגעבן נעמען זיי אַראָפּ פון זיך די אחריות און עס וועט קומען אין שטאָט צו שטאַרקע מחלוקת. בעת די דאָזיקע אונטערהאַנדלונגען איז דער נאַשעלסקער רב נישט געווען און די קהילה פאָרשטייער האָבן זיך געווענדעט צו די אָנוועזנדע רבנים פון וואָלבראָם און גריצע זיי זאָלן מעלדן דעם נאַשעלסקער רב וועגן זייער באַשלוס.

די רבנים זענען אַריין אין צווייטן צימער און געמאָלדן וועגן דעם דעם נאַשעלסקער רב. ווען דער רב האָט דאָס דערהערט האָט ער זיך שרעקלעך צעוויינט. עס האָט געדויערט לערך אַ האַלבע שעה ביז ער האָט זיך באַרואיקט און ענדלעך אונטערגעשריבן.

די לוויה פון אָסטראָווצער רבין

אין אויטאָבוס מיט וועלכן איך בין זונטיק אינדערפרי געפאָרן קיין אָסטראָווצע זיצן צוואַנציק אָסטראָווצער חסידים. די שטימונג איז זייער אַ געדריקטע. די ידיעה וועגן דער פּטירה איז געווען אַ שרעקלעך איבעראַשנדע, ווייל קיינער האָט נישט געוווּסט אַפילו, אַז דער רבי איז קראַנק. אין אויטאָבוס איז שטיל. קיינער רעדט נישט אויס אַ וואָרט. איינער זאָגט שטיל „תפילת הדרך", אַן אַנדערער קוקט אַריין אין אַ „ליקוטי צבי". אַנדערע וויינען שטיל.

מען באַפעלט דעם שאָפער ער זאָל פאָרן וואָס שנעלער, ווייל מען קאָן נאָך אַמאָל פאַרשפּעטיקן צו דער לויה.

די שטילקייט רייסט איבער אַ ייד מיט אַ געלער באָרד און לאַנגע פיאות.

— ווייסט, אברהם — ווענדעט ער זיך צו אַ חסיד וואָס איז געזעסן נעבן אים. — אונז האָט געטראָפן נאָך אַן אומגליק: אַ סך חסידים וועלן היינט נישט קענען גיין צו די וואַלן, און דער 33 וועט דאַריבער זיכער פאַר־לירן אַ מאַנדאַט"...

— „מן הסתם וויל מען דאָך פון הימל" — מישט זיך אַריין אַ צווייטער — אַז „יענע" זאָלן זיגן... דאָ ווערט פלוצלינג שטיל. מען האָט ווייזט אויס אָנגעוויזן, אַז אין אויטאָ זיצט אַ „דייטשל" (מען האָט דאָס געמיינט מיין כבוד), און עס איז גלייכער נישט צו רעדן.

דער שלימזלדיקער שאַפער

קיין אָסטראָווצע זענען מיר אָנגעקומען האַלב 6 פאַרנאַכט. גאַנץ אָסטראָווצע שטייט ווי איין מענטש אין רבינס גאַס און וואַרט אָפּ דאָס אָנקומען פון נפטר׳ס איינציקן זון, דעם

נאַשעלסקער רב. דער עולם איז געוואַלטיק דערנערווירט ווען ער זעט אַז פון אַלע זייטן קומען אָן אויטאָס מיט מאַסן חסידים פון די אַרומיקע שטעט און פון גאַליציען, און דעם נאַשעלסקער רב זעט מען אַלץ נישט. אין שטאָט פערשפרייטן זיך אומרואיקע קלאַנגען, ענדלעך 11 אַ זייגער אין אָוונט זעט מען פון וואַרשעווער שאָסיי צוויי שטאַרק לייכטנדע לאָמפן פון אַן אויטאָמאָביל. יונגוואַרג לויפט אַקעגן. דער נאַשעלסקער רב איז דאָ.

די רייזע פון נאַשעלסקער רב האָט געדויערט 17 שעה; דער וואַרשעווער שאָפער האָט געטאָן איין קלייניקייט. אַרויספאָרנדיק פון ראַדאָם האָט ער אָנשטאָט צו פאָרן אויפן שאָסיי וואָס פירט קיין אַסטראָווצע, געפאָרן קיין זוואָלין און פון דאָרט קיין פילעוו. דאָ האָט מען זיך ערשט געכאַפּט אַז מען איז שלעכט פאַרפאָרן און געקירעוועט צוריק קיין ראַדאָם. קומענדיק 17 קילאָמעטער פאַר אָסטראָווצע איז דער אויטאָמאָביל, וועלכער איז געגאַנגען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אַריין אין אַ גראָבן און זיך אויפגעהאַלטן נאָך 2 שעה. דאָס אַלץ איז מען געוווּיר געוואָרן פון שאָפער וועלכער איז געווען אַרומגערינגלט פון מענטשן און זיך געהאַלטן אין איין פאַרענטפערן, אַז ער איז נישט שולדיק.

אין דער לויה האָבן זיך באַטייליקט 20 טויזנט מענטשן, דאַרונטער העכער 10 טויזנט אָנגעפאָרענע. די שטאָטישע באַפעלקערונג האָט אַרויסגעוויזן דעם פרעמדן עולם די העכסטע גאַסטפריינטלעכקייט, און אַ סך האָבן אויסגעליידיקט זייערע שטיבן כדי די פרעמדע זאָלן האָבן ווו איבערצונעכטיקן. אַ מוסטערהאַפטע אָרדנונג האָט אויך געהאַלטן די פּאָליציי.

„מאָמענט“ ווארשא, 15 מערץ 1928.

די רעשטלעך פון אוהל אויפן קבר פון גאון רבי מאיר יחיאל, וואָס די נאַציס האָבן צעשטערט.

שרידי האהל של הגאון ר' מאיר־יחיאל, שנהרס על־ידי הנאצים

מ. ש. גשורי

ביבליוגרפיה על הגאון מאוסטרובצה

לתועלתם של אלה שירצו להעשיר את ידיעותיהם על האישיות המופלאה הזאת, אני מביאים רשימה ממצה של חיבורים שנרשמו מפיו של הרבי מאוסטרובצה ומאמרי הערכה שנכתבו עליו.

1. ספר „אור תורה" ע"ס בראשית, חידושים ודרושים, דברי מוסר וחסידות מאת הרב הגאון וכו' רבי מאיר יחיאל הלוי אבד"ק אוסטרובצה. נמסר והובא לדפיס ע"י תלמידו ר' יוסף יהודה לייבוש דומ"צ בלודז, פיוטרקוב, תרפ"א, בדפוס מרדכי יהודה צדרבוים, עמודים 262+30.
2. הקדמה לספר „אור תורה" מאת ר' יוסף יהודה לייבוש דומ"ץ בלודז, התנצלות המסדר ומוציא הספר לאור.
3. ספר „אור תורה" ע"ס בראשית... מכ"ק... רבי מאיר יחיאל הלוי בן אברהם יצחק נדפס שנית... ירושלים (דפוס התחיה), תשי"ח, רע"ג עמודים.
4. ספר „מאיר עיני חכמים", מאת האדמו"ר הרב הצדיק וכו' מאיר יחיאל הלוי זצ"ל אב"ד דק"ק אוסטרובצה, בן הרה"ה ר' אברהם יצחק הלוי, ובו שלושה ספרים: חלק ראשון: חידושים על קל"ד ענינים שבש"ס, וכל ענין וענין מחולק לסעיפים אשר כל סעיף הוא פלפול בפני עצמו, כולם מלאים חריפות ובקיאות, דברים נחמדים משמחי לב ומאירי עינים, נעתק ונסדר והובא לביה"ד ע"י הצעיר שבתלמידיו ר' יחיאל ראובן מנדלבוים, שנת תש"י, ניו־יורק.
חחלק שני: חלק הדרוש מחולק לסעיפים.
חלק שלישי: מבנו הרב יחזקאל הלוי בשם „קדשי יחזקאל", י"ט ענינים מלאי חריפות ובקיאות. חלק ראשון — 238 עמודים גדולים, חלק שני — 52, חלק שלישי — 38 עמ.
5. „בית מאיר" — לתולדות האדמו"ר מאוסטרובצה. בספר „מאיר עיני חכמים", כנ"ל מהדורה תניינא, ניו־יורק, דפוס הדר, תשי"ב.
6. ספר „מאיר עיני חכמים", כנ"ל, מהדורה תניינא, ניו־יורק, דפוס הדר, תשי"ב.
7. ספר „קדשי יחזקאל", פלפולים נחמדים על עניני קדשים, מאת רבי יחזקאל בן רבינו מאיר יחיאל, העתק והוגה ע"י רבי יחזקאל ראובן מדלבוים, ניו־יורק, תש"י.
8. רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה, חייו, שיטתו ותורתו, מאת הרב איסר פרנקל, תל־אביב, „נצח", תשי"ג, 149 עמודים.
9. נפטר געוואָרן דער אָסטראָווצער רבי זצ"ל (עם תמונתו). „דער מאָמענט", ורשה, כ' אדר תרפ"ה — 12 מערץ 1928.
10. די לוויה פון אָסטראָווצער רבין זצ"ל, „דער מאָמענט", 13 מערץ 1928.
11. נאָך דער פטירה פון אָסטראָווצער עילוי (וואָס דערציילט זיין שטוב־דאָקטאָר וועגן נפטרס לעבן, תעניתים און מידות), „דער מאָמענט", 14 מערץ 1928.
12. די לעצטע מינוטן פון אָסטראָווצער רבין זצ"ל: ביי קריאת התורה — י. באָרנשטיין, „דער מאָמענט", 15 מערץ 1928.
13. „דער גרויסער קדוש פון אָסטראָווצע זצ"ל (אייניקע שטריכן צו זיין גייסטיקער געשטאַלט און עטוואָס פון זיינע תורות)" — הלל צייטלין, „דער מאָמענט", 16 מערץ 1928.
14. נאָך וועגן דעם אָסטראָוויצער רבין זצ"ל — הלל צייטלין, „דער מאָמענט", 30 מערץ 1928.
15. נפטר געוואָרן דער אָסטראָווצער רבי, „היינט", 12 מערץ 1928.
16. דער אָסטראָווצער (שטריכן) — י. מ. ניימאַן, „היינט", 23 מערץ 1928.
17. דער אָסטראָווצער רבי (אינטערעסאַנטע פערזענליכע זכרונות) — ש. פעטרושקא (תל אביב), „היינט" 25 מערץ 1928.
18. נפטר געוואָרן דער אָסטראָווצער רבי זצ"ל, „דער יוד", וואַרשא 12 מערץ 1928.
19. נאָך דער פטירה פון אָסטראָווצער רבי זצ"ל, „דער יוד", 12 מערץ 1928.
20. די אימפּאָזאַנטע לוויה פון אָסטראָווצער רבין זצ"ל, „דער יוד", 13 מערץ 1928.
21. דער אָסטראָווצער רבי זצ"ל (שטריכן צו זיין כאַראַקטעריסטיק), „דער יוד", 16 מערץ, 23 מערץ 1928.
22. פטירת הרבי מאוסטרובצה, „הצפירה", וורשה, 12 למרץ 1928.

23. האדמו״ר רבי יחיאל מאיר הלוי זצ״ל מאוסטרובצה, „ההד״, ירושלים, שנה שלישית תרפ״ח, גליון ז.
24. עת ספוד — הרב הגאון הקדוש שר התורה וכו׳ האדמו״ר מאוסטרובצה איננו — מאת הרב שמואל אהרן הלוי פרדס, „הפרדס״, קובץ חדשי רבני, שיקאגו, תרפ״ח, חוברת ב׳, עמ. 1—4.
25. דין־תורה, מאת יהושע אלטמן, „הדואר״, ניו־יורק, לח (א׳ תקצט).
26. נאָך דאָטן וועגן די פּאַלקסטימלעכע איפּפּירונגען פונעם רבי ר׳ מאיר יחיאל הלוי פון יאַסקע אַפּטער, „אָסטראָווצע״, בוענאָס אַירעס (אַרגענטינע) 1949 ז. 30—32.
27. אַ שבח דעם אַלטן אָסטראָווצער צדיק ז״ל — פון יחזקאל ווײַנבערגער, „אָסטראָווצע״, בוענאָס־אײַרעס 1949, ז. 33—34.
28. דער אָסטראָווצער (דערציילונג) — י. אָפּאַטאָשו (עם תמונתו) „אָסטראָווצע״, בוענאָס־אײַרעס, 1949, ז. 105—110.
29. עשור להסתלקות רבי מאיר יחיאל הלוי זצ״ל — הרב ש. ז. זוין, „הצ־פה״, תל־אביב, אדר א׳ תרצ״ח.
30. דער אָסטראָווצער רבי אַלס קאַנדידאַט אויף לובלינער רבנות, „לובלין״ לנ. שמן, טורונטו—קנדה, עמ. 89—90, 488.
31. רבי מאיר יחיאל, „אַמאָליקע דורות״ פון אליעזר קופּפּערמאַן, ניו־יאָרק, 1955, ז. 219—229.
32. זכרונות און בילדער, „נײַע און אַלטע היים״ פון מלכה אַפּלבוים, ריא דע זשאַנעירא 1955, ז. 219—229.
33. זכרונות פון מילך שטעטל, „נײַע און אַלטע היים״ פון מלכה אַפּלבוים, ריא דע זשאַנעירא 1955, ז. 81—82.
34. נוסח אָסטראָווצע, „דאָס געזאַנג פון חסידות״, פון נ. שמן, צווייטער באַנד, בוענאָס־אײַרעס, 1959, ז. 127—138.
35. תולדות האדמו״ר מאוסטרובצה, „בית מאיר״, קובץ תלמודי־פלפולי, בעריכת חיים יצחק וואַלגעלערנטער הי״ו, חוברת ד, תרצ״ו, שבט־אדר, עמ. ג—ט.
36. „עומר מן כולל קץ הפלאות על הגאולה העתידה, לקוטי אומר ודברי קודש מהאדמו״ר מאוסטרובצה״ וכו׳, מחוברים ע״י מאיר נאַמבערג מזוואָלין, ווארשא, תרע״ב.
37. „אור הגנוז״ להאדמו״ר מאוסטרובצה, פיוטרקוב, תרפ״ח, בספר „ויקהל משה״, דרשות לשבתות ולרג־לים, מאת משה האלטער.
38. הספר „עמודי שש״ על הרה״ג מאוסטרובצה מאת הרב משה האלטער, פיוטרקוב, תרפ״ט.
39. ר׳ מאיר יחיאל זצ״ל מאוסטרובצה, מאת י. י. בוימינגר, „הצופה״ יז אדר תש״ה.
40. אוסטרובצי: בית צדיקים הולצשטיק, קונטרס „שם ושארית״ מאת הרב לוי הלוי גרוסמן, תל־אביב, תש״ג, עמ. י׳.
41. שושלת אוסטרובצה (הלשטוק), „ספר האדמו״רים״ מאת יצחק אלפסי, הוצאת „אריאל״, תל־אביב, תשכ״א, עמ. 106.
42. רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה, „מדור דור״ מאת מ. ליפסון, כרך שלישי, הוצאת „דורות״, מס. 1876, 1931, 1932, 2463.
43. אָסטראָווצע אַ שטאָט פון חסידים, למדנים און רעוואָ־לוציאָנערן, „בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווצע״, טאָראָנטאָ, 1950.
44. קלײנע עפּיזאָדן פון אָסטראָווצע „בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווצע״, טאָראָנטע, 1950.
45. זכרונות פון אָסטראָווצע, פון מענדל הארטשטײן, „בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווצע״, טאָראָנטאָ, 1950.
46. אָסטראָוויעץ־אָסטראָווצע: איז נ. שמן׳ס אַרטיקל: דרייסיק יאָר אָסטראָווצער סאָסייטי, „אָסטראָווצער 30־יעריקער יובילײ־בוך״, טאָראָנטאָ, 1954.
47. אלה תולדות יעקב: רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצה, „הצופה״, יט כסליו תשי״ז.
48. מים שלנו, מרבי מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה, „הצופה״, יד ניסן, תשכ״א.
49. שלושה אנשים, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יד מרחשון תשכ״א.
50. על שמיני עצרת, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כא תשרי תשט״ז.
51. על פסוק כל זהב התרומה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כב תמוז תשי״ד.
52. על אבא אברהם, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״ כו חשוון תשט״ז.
53. מקוה מים, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כד אדר ב׳ תשכ״ב.
54. לא יסור שבט מיהודה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, טו טבת תשט״ז.
55. ויחי יעקב, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יא טבת תשי״ח.
56. לכם בעצרת, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, ב סיון תשכ״א.
57. ויקרא אל משה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, כט אדר תשי״ח.

58. ארבע מאות שקל, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, כו חשוון תש״ך.
59. יומא דעצרת מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, א׳ סיון תש״ך.
60. לא תרצח, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, י׳ אב תשכ״ב.
61. יהודה אתה יודוך, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כד כסליו תש״ך.
62. כי גנוב גונבתי, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, ט׳ תשרי תשכ״א.
63. בעשור לחודש, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, ט׳ תשרי תשכ״א.
64. ואחרי כן יצא אחיו, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, ג׳ כסליו תשט״ז.
65. והכסיל בחושך, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יט תשרי תשכ״ב.
66. איש מצרי, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כב טבת תשכ״ג.
67. מהרי שלש סאה קמח, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יט חשוון תשט״ז.
68. ויחפרו באר אחרת, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כח חשוון תשי״ז.
69. ורחץ בשרו במים, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, מ׳ ניסן תשכ״ב.
70. ירק בפניה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יג אייר תשכ״ב.
71. לא יסור שבט מיהודה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, י׳ טבת תשי״ז.
72. אדוני זקן, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״ י״ט מרחשוון תשכ״ג.
73. שלושה אנשים, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יז מרחשוון תשכ״ב.
74. אין כאלקינו, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, יב אב תשי״ז.
75. עפ״י ויקרא אל משה, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, ב׳ ניסן תשט״ו.
76. עפ״י דרשי ה׳ בהמצאו, מדברי רמ״י מאוסטרובצה, „הצופה״, כט אלול תשט״ו.
77. זכרונות: ר׳ מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה, שערים, יט אדר תש״ך, תשכא, תשכב.
78. זכרונות: ר׳ מאיר יחיאל מאוסטרובצה, המודיע, ב׳ ניסן תשי״א; יט אדר תשי״ב.
79. האוסטרובצאי (סיפור), י. אופטושו, „הצופה״ כ׳ אלול, תרצ״ח.
80. הרב יחזקאל האַלשטוק — האדמו״ר מאוסטרובצה: העיר והרבי, הרב נעשה לאדמו״ר, בנו יחידו של הרבי מאוסטרובצה, רבנות ראשונה באינוולודז, רב־נות שניה בנאשלסק, רב ואדמו״ר באוסטרובצה, דרכו של ר׳ יחזקאלה, בימי הזעם והשואה, „אלה אזכרה״, כרך רביעי, עמודים 47—57.
81. כך נרצח האדמו״ר מאוסטרובצה — י. וורוצלבסקי. „הצופה״, ו׳ כסליו תשכ״א.
82. הרב ר׳ אלימלך האַלשטוק — נאשלסק: תולדותיו, שושלת אוסטרובצה, הרבנות בנאשלסק, רודף צדקה וחסד, נגדע עץ באבו „אלה אזכרה״, אוסף תולדות קדושי תש—תשג, כרך שלישי, ניו־יורק, תשי״ט, עמ. 117—121.

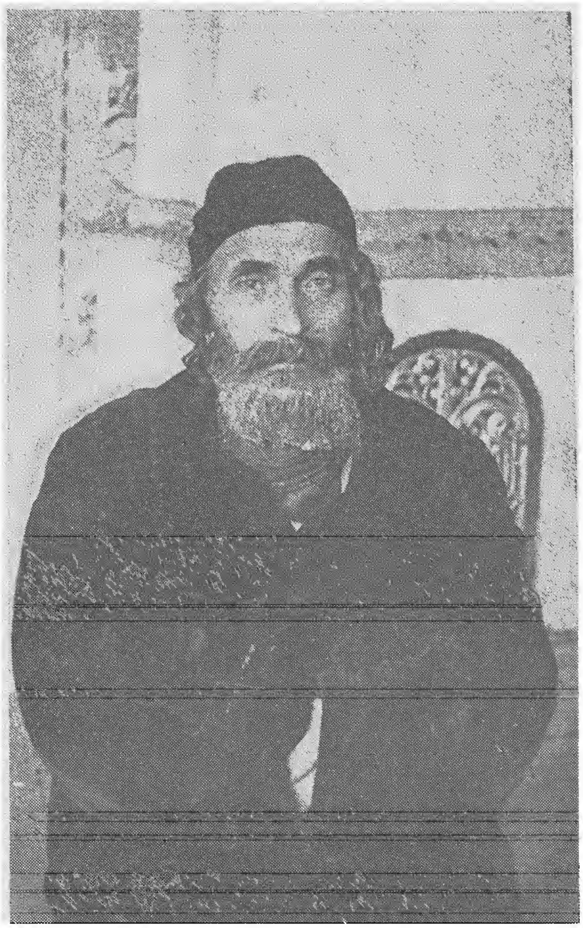

האָב — האדמו״ר הגאון רבי מאיר יחיאל הלוי זצ״ל

חיים ש. פלמון

האדמו״ר רבי יחזקאל – אחרון רבני אוסטרובצה

רבי יחזקאל׳י, הרבי השני מאוסטרובצה, דומה היה לאביו הגדול רבי מאיר יחיאל. גם בזיו-פניו וגם בהלי-כותיו-בקודש, הליכות גאון וצדיק, בלטו הקווים המשותפים של האב והבן. גדלותו התורנית מצאה לה כלי-ביטוי בישיבה הגדולה „בית מאיר" שיסד לזכר אביו. בתור מנהיג מורם-מעם וקדוש-עליון התבלט בשבתו על כסא אביו כרבה של העיר אוסטרובצה וכאדמו״ר לעדת החסידים הגדולה.

בדרשתו הראשונה שהשמיע אחרי הכתרתו, הזכיר הרבי את סיפור חז״ל: „בית מדרשו של רבי אליעזר היה עשוי כמין ריס ואבן אחת היתה שם ומיוחדת לו לישיבה.

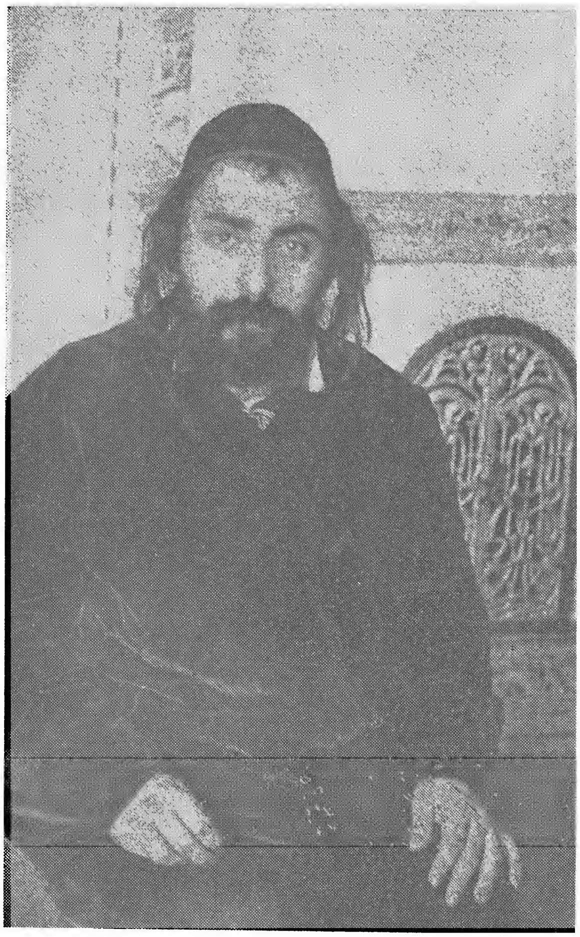

הבן — האדמו״ר רבי יחזקאל׳ה הי״ד

פעם אחת נכנס רבי יהושע והתחיל נושק אותה האבן ואמר: האבן הזאת דומה להר סיני". במקום הזה, הוסיף הרבי, עמד אבי הגדול להורות תורה לעמו והרי זה כמעמד הר סיני — איך אעיז ואינני ראוי לעמוד במקום קדוש כזה?!...

קהל האלפים שהאזין לדברו נפעם ונרגש. הרושם היה כביר. הכל הרגישו ברגע זה שרבי יחזקאל׳י ראוי למלא מקום אביו.

בקולות וברקים

מתפלל היה רבי יחזקאל׳י בהתלהבות גדולה, בשפיכת-לב ונפש כמים. מספרים עליו: פעם, בשהותו באוטבוצק, נאות-הקיט שליד ווארשה, התפלל בקול אדיר ובוקע שחקים, שהרעיד את הלבבות. פנה אליו רבי חיים פוזנר, מרבני ווארשה, ואמר: מדוע תפילתו של מר בקולי קולות, ואילו אני מתפלל בשקט?

ענה לו רבי יחזקאל׳י:

— כבודו מתפלל לעצמו, לכן יכול הוא להנמיך את קולו, ואילו מגרוני בוקעים קולות של יהודים למאות, המתחננים כי אתפלל עבורם... מה, איפוא, כל פלא אם אני שואג בקול?...

בימי עברה וזעם

את דגל החסידות נשא הרבי מאוסטרובצה ברמה עד לשנות השואה, ועד בכלל! הוא לא שינה מעבודתו הקדושה, גם על סף הכליון ממש.

בעיני-רוחו חזה את מוראות השואה עוד בראשית ניצניה, ולא נתפס לאשליות. עוד בטרם לבשו מבצעי-ההשמד של הנאצים ממדים רציניים ניבא הרבי כי גזר-דינה של יהדות פולין נחתם לשבט. הוא ניבא גם לתבוסתו של היטלר. באחת משיחותיו האחרונות עם חסידיו, אמר הרבי את הדברים הבאים, כפי שנמסרו על ידי אחד ממקורביו, מר רובינסון באמריקה.

הרבי אמר: „יודע אנכי כי הצורר ינחול בסופו של דבר מפלה גדולה. אך ירא אנכי, כי גזר-הדין שלנו, של יהודי פולין, כבר נחתם לרעה. אינני מתפלל יותר עבורנו, אני מתפלל בעד אחינו בני ישראל באמריקה ובארץ ישראל. חוששני שיהודי אירופה אבודים כבר, אך עלינו לתפלל שיהודים ממקומות אחרים יבלו את הרשע. שייכרת עמלק זה עוד בטרם יספיק להגיע אל אחינו ואחיותינו מעבר לאוקיינוס"!...

במצור ובמצוק

בפרוץ השואה נמצא הרבי בנווה־הקיץ של אוטבוצק לתקופת־נופש. מיד נחפז לשוב לאוסטרובצה, כי לבו לא נתנו להיפרד מבני קהילתו ואמר לחלוק אתם גורל.

יהודי אוסטרובצה, שאהבוהו אהבת־נפש, נצרו עליו כעל אישון־עינם. השיגו עבירו דירה מוסתרת היטב. שם ישב על התורה ועל העבודה בלי הפסק. אפילו שכרו בשבילו אנשי־משמר מזויינים, שהוליכו אותו בכל ערב־שבת למקוה. בדירתו המוסתרת סידר „מנין" מיוחד. כל זה נמשך עד לטבח.

מחזה קורע־לבבות התרחש יומיים לפני הטבח הגדול בקיץ תש"ג, כאשר הרבי ועדתו יצאו להטמין את ספרי התורה בבית־העלמין העתיק ונפרדו ביללות מקבר רבם האהוב, האדמו"ר רבי מאיר יחיאל זצ"ל.

בניסי־ניסים ניצל הרבי מטבח־המונים אכזרי זה. אחרי־כן עבר מיד בהשאי־חשאין לצויזמיר. ישם התכונן לעקידה הנוראה. עדת יהודים דוויה שהצטופפה סביבו, שאבה ממנו חיות ועידוד ברגעים האחרונים.

על קידוש השם

מספר עד הראיה, אהרן פרידנטל, על שעותיו האח־רונות של הרבי בצויזמיר.

— היה זה בימים הראשונים של חודש טבת, לשנת תש"ג. במשרדי ה„יודנראט" הופיעו ראשי הגיסטאפו ודרשו להסגיר לידיהם את הרבי מאוסטרובצה, עד השעה 12 בצהרים, אחרת הם יתנקמו בכל יהודי העיר. הם קראו לו: „דער וואונדער־ראבי פון אוסטראוויץ" („עושה־הנפ־לאות מאוסטרובצה").

הצו של הגיסטאפו עורר בהלה גדולה בעיר. הכל רצו להציל את הרבי, להסתירו, להבריחו או לפדותו תמורת שוחד וכופר־נפש.

אולם הרבי ביקש להתפלל. התעטף בטלית־ותפילין ישפך צקון לחשו בפני קונו. טבל במקוה ולבש קיטל לבן. ברגע האחרון ניסו יהודים להסתכן ולהבריחו לצד הארי של הגיטו, אולם הרבי התנגד לכד. חלילה לי, אמר לסכן את חייהם של 30 אלף יהודי העיר. אם אברח יתנקמו בהם הנאצים, מוטב שאהיה קרבן־הקהל, ולא להיפך!

כשהופיעו המרצחים לקחת את הרבי, אמר להם: „כבר עידן ועידנים שאני מצפה לזכיה זו, הריני מוכן ומזומן!". 20 יהודים פנו אל ראש הגיסטאפו בבקשה מזעזעת: הם מוכנים למסור חייהם בכדי להציל את הרבי! אך הרשע המרושע פרץ בצחוק שטני: טוב מאוד! תמותו ביחד עם הרבי!

הוא ציווה לז'נדרמים הנאציים לתפוס את 20 היהודים, אחר פקד להעמיד את הרבי בככר בית־הכנסת מול הקיר, ואחרי שהמיתו ביריות פקד על 20 היהודים לקברו בבית־העלמין ולחפור גם לעצמם קבר, שלתוכו נורו כעבור שעות ספורות.

ברגע האחרון, מספר עד־הראיה, כשהרוצח כיוון את אקדחו אל הרבי, קידש וטיהר רבי יחזקאל'י את עצמו בסילודין וקרא בגאון ובעוז: „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד!"

כה עלה הכורת על חסידות אוסטרובצה המעטירה, שעלתה בלהבות־קודש השמימה.

רבי יחזקאל בימי הזעם והשואה

כשפרצה מלחמת העולם השנייה, נמצא מרן הגה"ק ר' יחזקאל'ה זצ"ל בדרך מקרה בוארשה הבירה. שם עברו עליו ימים קשים של הפצצות קשות ושל רעב ומחסור. בקיץ של שנת ת"ש עלה בידי חסידיו להעבירו לאוסטרוב־צה במכונית של „עזרה ראשונה". חשש הרבי לדור בביתו ועבר לגור בבית בנו בכורו הרב הצעיר ר' יעקיל'ה.

על אף הסכנה המיוחדת הצפויה לחרדים בעלי זקן ופיאות להיראות ברחובות העיר, מתאספים היו בדירת הרבי חסידים רבים ובשבתות היה עורך שולחן ומשמיע דברי תורה. אך אפשר היה לראות כמה הוא מתייסר ביסורים על שאיננו יכול לעבוד את השם כראוי ובקול רם כפי שנהג בעבר, מחשש שמא יישמעו הדברים בחוץ.

הרבי סרב לקיים מגע כלשהו עם ה„יודנראט". כמעט כל חברי ה„יודנראט" באוסטרובצה היו פשוטי עם, אבל למרות זאת נהגו כבוד ברבי, והמציאו לו משכורתו כמקודם. משכורת זו לא הספיקה מחמת רבוי הצרכים, כי בניו הרבנים עם משפחותיהם נמלטו ממושבותיהם מחמת המציק והגיעו אל אביהם לאוסטרובצה. מקורבי הרבי השתדלו לעזור לו בכל אשר מצאה ידם, אך זה לא הספיק. ומרן ז"ל שרגיל היה להתנהג בהרחבה התחיל לחיות חיי צמצום ודחק.

בשורות איוב שהגיעו אליו מכל עבר דיכאו את

רוחו, הוא התחיל לצום ולהרבות בתפילה וניכר היה בו כי זקנה קפצה עליו. לא יצא מפתח ביתו, שם לילות כימים בלימודיו ובתפילותיו ובבכיותיו על שבר בת־עמו.

והנה התקרבה שנת תש״ב מצב היהודים הלך ורע מיום ליום. מקורביו של הרבי נמנעו מלספר לו את כל האמת המרה כדי לא להוסיף צער על צערו. חדשים אחזים לפני ה„אוסזידלונג״ של יהודי אוסטרובצה התחילו יהודי המקום משתדלים להשיג „כרטיסי־עבודה״ בכדי להנצל מן הגירוש שפירושו היה השמדה.

היה לי מקום עבודה במפעלי „הרמן גרינג״ וביום ז׳ דחול המועד סוכות תש״ג בטרם יצאתי לעבודה נכנסתי אל הרבי כי גרתי בשכנותו. כשראה אותי מרן ר׳ יחזקאל׳ה בלבושי הקצר נאנח קשות ואמר „האם אתה הולך לעבודה, איך זה? הלא אישפוזא שלך אהרן היום, גם הילולא של זקנך היוד הקדוש היום מיטב שתשאר אצלי. אף שיראתי להפסיד את מקום העבודה שלי נשמעתי להרבי ונשארתי אותו היום בביתו.

ימי הגירוש האיומים התקרבו. הרבי ובני משפחתו שלא היו להם כרטיסי־עבודה הסתתרו במרתף. יומיים אחרי הגירוש, בא׳ דראש חודש מרחשוון תש״ג, הוציאו אנשי המשטרה היהודית גם את הרבי ומשפחתו ל„יודנראט פלאטץ״, במקום שבו אמרו לחלק מקומות־עבידה ליהודים „הבלתי ליגאליים״. בתחבולה זו הונו הנאצים ימ״ש יהודים רבים לצאת ממחבאותיהם למען יוכלו אחר כך לגרשם.

בדרך מקרה מוצלח עלה בידי השיטרים היהודים להציל את הרבי ישני בניו הרב ר׳ אלימלך מגשלסק והרב ר׳ אברהם יצחק ממונדזיוב, ולהסתירם מעיני הגרמנים עד יעבור זעם. הבן הבכור ר׳ יעקילה כבר היה לו אז מקום עבודה בבודזכוב הסמוכה לאוסטרובצה. גם לשני בניו הנותרים המציאו מקומות עבודה שם וכך ניצלו לעת עתה מגירוש.

מקום עבודה שלי היה מחוץ לגיטו אך שלמתי כסף רב לבריונים היהודים המושלים כדי להכנס לגיטו. את ביקורי הראשון עשיתי בבית הרבי, ונזדעזעתי לראות את מרן ר׳ יחזקאל׳ה בלי זקן ופיאות ועוטה מעיל פשוט מעל לאדרת המשי הרבנית שלו וכובע פולני חבוש לראשו מעל לכיפתו. המלים הראשונות שלו היו: אהרן! הרואה אתה כיצד נראה אני? ... מאחר שלא הנחתי תפילין במשך כמה ימים הושיט לי הרבי את הטלית והתפילין שלו ועמדתי להתפלל תפילה קצרה. למטה חיכו לי השוטרים האוקריינים שעמדו להחזירני לבית החרושת. עמדתי כך מתפלל תפילת „שמונה עשרה״ ושמעתי מאחורי גבי את קול אנחות הרבי „אי ואבוי! למרות כל אלה מתפללים הלאה״!... גמרתי את תפילתי בחפזון והתחלתי להפרד מהרבי. על שאלתו משום מה אינני מניח את תפילין דר״ת? אמרתי לו שקשה לי ליטול עלי עול של הנחת ב׳ זוגות תפילין במקום עבודה שלי, ועל זה ענה הרבי מתוך שברון הלב „במה אשם רבינו תם נעביך?״

כעבור זמן מה הצלחתי שוב לבוא לגיטו שבו נשאר קומץ קטן של יהודים, ביניהם היו גם יהודים „בלתי ליגליים״, כלומר יהודים בלי כרטיסי־עבודה. המשטרה היהודית סיפקה להרבי כרטיסי־עבודה אלא הוא לא הלך לעבוד רק הסתתר בעליית גג והיה לומד ומתפלל. חיפשתיו ומצאתיו! היה לו עמו טלית ותפילין וש״ס קטן מהוצאת חורב. מיד התחיל משוחח עמי בדברי תורה בסוגיא של „יאוש שלא מדעת״. שאלתי אותה השאלה הנושנה שמקשה העולם, „זו תורה וזו שכרה״? „מה אירע כאן״ השיב לי הרבי: „כל אדם יכול להבין לרוח חברו, אך אין אדם בשר ודם יכול להבין דרכי השם יתב׳״. הייתי מלא מרירות ולא הוספתי לשאול עוד דבר.

לא יכולתי לראות בצערו ובבדידותו של מרן הרבי שישב בודד בעליית־הקיר העזובה והעשנה, והלכתי אל המשטרה היהודית לבקש שיסדרו לו איזו דירה קטנה, אבל בשל ההפקרות ששררה אז בגיטו חששו רבים מלהכ־ניסו לדירתם שמא יקפיד על חילול שבת וכדומה. כשהודעתי זאת להרבי אמר לי כי מבטיח הוא שלא יפריע לשום בן אדם, אין את נפשו אלא פינה קטנה ומיטה כלשהי שיוכל לשכב ולהציץ בש״ס הקטן שלו וזה הכל... אולם, מהייתי יודע כי הרבי לא יוכל לראות בהפקרות שתביא אותו עד דכדוכה של נפש, עשיתי מאמץ רב וסידרתי בשבילו חדר קטן ד׳ על ד׳. אכן מאושר היה במציאה זו שמצא ואני הייתי מבשל עבורו משהו מזמן לזמן.

בהיותי בקרבת הרבי מצאתי כי הוא רוצה להאמין שהיהודים המגורשים עדיין בחיית נמצאים ולא עלו באש בכבשני הגז. לא רצה להשלים עם הרעיון על גודל האסון שקרה לאחיו בני עמו. נזכר אנכי בעובדה אחת מאותם הימים: בגיטו אוסטרובצה התהלך נכד של הרבי מגור (בנו של הרב ר׳ יצחק מאיר אלטר חתנו של הרבי מגור). הנכד היה נכנס אל הרבי, והרבי מצווה עלי להאכילו ואמר: „כשארחם על נכדו של הרבי מגור אזכה שירחמו על נכדי באשר הם שם״.

עוד עובדה אחת כהוכחה לזה. בערב חנוכה תש״ז התאמץ לחזור לכוחותיו הרוחניות וביקש ממני שאגיש לו „פתקא״. הגשתי לו פתק שעליו היה כתוב שמי לבד, אותה שעה כבר ידעתי שאבדתי את כל בני משפחתי ולכן העתרתי אלא על עצמי בלבד. אמר לי הרבי ז״ל מדוע לא רשמת גם את שמות כל בני משפחתך? הוסף נא את שם כל אחד ואחד מהם בלווית המלים „אשר הלכו בשבי״ — אכן אין להבין דעת חכמים בשעת החורבן!

בימי חנוכה תש״ז התחילו רבים אצים לסנדומיר. הרבי דיבר על לבי שאבוא עמו לשם, ושמה נלמד תורה ונשכח קצת מן הצרות. לוויתי את הרבי ובניו שנשארו

עוד בחיים בצאתם מגיטו אוסטרובצה. היה בדעתי להצטרף אליהם אחר כך, אבל כעבור יומיים שמעתי כי הרוצחים זממו שמה תחבולת־השמדה־חדשה ולא הלכתי לשם.

ביום ד׳ ח׳ טבת תש״ז נאסף הצדיק הקדוש ר׳ יחזקאל׳ה זצ״ל ממשיך ראשון של שושלת בית אוסטרובצה וכעבור יומיים קיבלתי הידעה משני בניו על גודל החורבן ועל החתום „ונשארנו לאנחה״.

מקץ חודש ימים בערך חוסלה קהילת סנדומיר כולה (בז׳ בשבט) ויהודי המקום נשלחו לטרבלינקה וביניהם גם ג׳ הבנים של מרן ז״ל הרב ר׳ יעקילה מו״ץ והרב הצעיר של אוסטרובצה הרב ר׳ אלימלך הרב מנשלסק, הרב ר׳ אברהם יצחק הרב ממונדזיוב. ד׳ ינקום דמם!

עלינו אנשי עיר אוסטרובצה הנשארים להזכיר את:

רבינו הגה״ק ר׳ יחזקאל׳ה האב״ד והאדמו״ר מאוסטרובצה;
בנו בכורו הרב הצעיר, יעקילה מאוסטרובצה;
בנו הרב ר׳ אלימלך הרב מנשלסק;
בנו הרב ר׳ אברהם יצחק, הרב מיינדז׳יוב;
בנו הרב ר׳ חיים;
בנו הרב ר׳ נפתלי;
בנו הבחיר אלעזר;
בנו הבחיר מנחם מנדל;
בתם דבורה;
ואמם הרבנית ביילא מירל.
ד׳ ינקום דמם!

נמסר לדפוס ע״י **א. ר.**

השעות האחרונות לפני הוצאתו להורג

עד ראיה אחד, ר׳ ישעיה זויברמאן מסנדומיר, מסר פרטים אלה על שעותיו האחרונות של הרבי ר׳ יחזקאל׳ה מאוסטרובצה. אחרי הטבח הגדול שאירע באוסטרובצה בשנת 1942 נשארו עוד בעיר כאלף וחמש מאות יהודים, שהיו עובדים בבית החרושת בבודזכוב, בריחוק 6 ק״מ מאוסטרובצה. בין הניצולים היה הרבי ר׳ יחזקאל׳ה. יום אחד התחילו אנשי הגיסטאפו עורכים חיפושים במקום העבודה ואומרים כי מסתתר שם הרבי מאוסטרובצה. מיד החליטו להעביר את הרבי לסנדומיר, שם היה הגיטו השני.

בימים ההם כבר לא נשאר שריד לגיטו הראשון. השלטונות הגרמניים הוציאו "איגרת ברזל" אל כל היהודים המסתתרים בשדות וביערות, במרתפים ובעליות גג והבטיחו להם, שאם יחזרו מרצונם הטוב לצוזמיר לא יאונה להם כל רע, ושהם ימצאו שם עבודה, לחם ודירה. כן הפיצו שלטונות הרשע שמועה, כי כל אלה שיבואו לצוזמיר יונח להם לשבת בשלווה עד אחרי תום המלחמה. אלפי יהודים התחילו נוהרים לשם. האומנם האמינו היהודים הללו להבטחת הרוצחים? לא ולא. אבל לא היתה להם ברירה, כי נרדפו על צוואר ולא יכלו לעמוד בסבלות הרעב והכפור. החורף היה קשה מאד, ולא נותר בהם כוח להחזיק מעמד במחבואיהם. בימים ההם שלט בגיטו צוזמיר המרצח הנאצי לשר. פעמיים ביום היו מתיצבים לפניו כל דרי הגיטו, והוא ציוה לספור ולמנות את כולם לבל ייעדר איש.

בתנאים אלה הובא הרב ר׳ יחזקאל׳ה לסנדומיר (היא צוזמיר ביידיש של יהודי פולין). ראשו היה חבוש בתחבושת. הצליחו להכניסו לגיטו ולהושיבו בבית סגור שהכניסה אליו היתה חסומה בחומת לבנים. דרך חור שבריצפה היו מביאים לו מזון ומשרתים אותו. היה זה במחצית השניה של כסליו תש״ג (1942).

כעבור שבועיים הגיע לגיטו צוזמיר ראש הגיסטאפו בראון, שקיבל את הגיטו לרשותו. הוא נכנס לבית הקהילה ודרש שהרבי מאוסטרובצה יומצא לידו תוך שעה אחת. כשנאמר לו שהרבי אינו נמצא בגיטו צוזמיר, הודיע כי אם לא יומצא לו הרבי תוך שעה ישרוף חיים מאתיים מבני העיר, אנשים נשים וטף, בבית הכנסת העירוני.

מיד התקשרו ראשי הקהל עם הרבי, שציוה עליהם להוליכו ללא דחיות אל ראש הגיסטאפו. הרבי לא השיב אף מלה לשאלת המרצח. הלה צילם את הרבי פעמים אחדות ואחר כך אמר, כי אנשי הקהילה יקבלו את הרבי „תחת חסותם ושמירתם" עד למחרת היום בשעה 9 בבוקר.

זעקת רבים

רבי יחזקאל מאוסטרובצה הגיע פעם לאוטבוצק, לנוח בימי הקיץ וגר באכסניה אחת עם רבי חיים פוזנר, מרבני ורשה.

רבי יחזקאל היה צועק בתפילתו בקולי קולות. לא סבל רבי חיים את הדבר, ניגש אליו ואמר:

— גם אני מתפלל בכוונה ואינני צווח. זעקתו של מר לשם מה?

— מר מתפלל בעד עצמו. לכן אינו משמיע קולו. מפי מתפרצות זעקות מאות חסידים. לכן מרים אני את קולי — החזירו רבי יחזקאל...

אז יבוא הוא, בראון, לקחתו. אם הרבי יימלט בינתיים יקיים בראון את איומו וישרוף מאתיים יהודים.

הרבי מתכונן לקידוש השם

הרבי הרגיש, כי הגיעה שעתו. טבל במקווה לאחר שבקע את מעטה הקרח, והתחיל מתפלל על נפשו ועל נפשות בני עמו הנרדף. בבית הקהילה שבו נמצא הרבי התחילו מתאספים כמה וכמה יהודים שאמרו „תהילים״. יהודי צוזמיר לא עצמו עין כל אותו לילה. הכל העתירו תפילה וביקשו רחמים.

משעלה עמוד השחר (בעשרה בטבת תש״ג) לבש הרבי קיטל לבן והתפלל, אמר סליחות וגם „על חטא״, וכל בני הגיטו בכו עמו בכי מר.

בתשע בבוקר הופיע המרצח הנאצי, ראש הגיסטאפו בראון, עם אנשי פמליתו.

אז פנו אל המרצח עשרים מיהודי הגיטו בבקשה: הם מוכנים למסור את חייהם בעד הרבי. בראון פרץ בצחוק שטני: „טוב מאד! בקשתכם תתמלא! אתם תמותו בירייה יחד עם הרבי!״...

הוא ציוה לז׳נדרמים הנאציים לעצור את עשרים היהודים. ואחר כך פקד להעמיד את הרבי בככר בית הכנסת מול הקיר. כשכיוון את אקדחו אל הרבי ר׳ יחזקאל, קרא הרבי בקול רם ובעוז: „שמע ישראל ה׳ אלקינו ה׳ אחד״.

המרצח הנאצי ירה ששה כדורים באותו קדוש, שגופתו הועמסה על עגלת איכרים והובלה לבית החיים. עשרים היהודים שנאסרו אולצו כעבור שעה לחפור לעצמם קבר אחים גדול. מיד לאחר כך נורו כולם על ידי המרצחים הנאציים.

כל זה אירע בעשרה בטבת תש״ג (13 בדצמבר 1942). „ארץ, אל תכסי דמם!״

כך מספר עד ראיה על שעות חייו האחרונות של קדוש ישראל, הרבי האחרון מאוסטרובצה.

נכתב על ידי משה פרידנזון

פורסם ב„אלה אזכרה״ אוסף תולדות קדושי ת״ש—תש״ה בעריכת יצחק לוין, כרך רביעי, ניו־יורק, תשכ״א.

ש. אלמוני

קינה על הרב רבי יחזקאל

אחרי הרצאה על החסידות בסאן־פראנציסקו ישבתי במסעדה של „מלון דיד״ ושוחחתי עם בעל המלון, יהודי צעיר בשנות השלושים, פניו עדינים ועיניו עצובות. מיהודי זה, דוד אפלבוים, שמעתי פרטים על מות־קדוש־השם של הרבי מאוסטרובצה, ר׳ יחזקאל׳ה האלשטאק הי״ד, שהושמד יחד עם שבעת ילדיו בצוזמיר, גליציה, בחודש שבט שנת תש״ג (1942).

כיצד חי הרבי בימים שלפני מותו? זה לא הוברר לנו. ידוע לנו רק כי ר׳ חיים יצחק וואלגעלערנטער, תלמידו הנאמן של ר׳ יחזקאל׳ה, חיבר על אודות רבו, קינה מיוחדת, כאשר התחבא בבונקר, על עליית גג של רפת השייכת לאיכר. בעליה זו ישב ר׳ חיים „שבעה״ על אביו ואמו ואחיותיו שנרצחו בידי הגרמנים. לפתע הגיעה לאוזניו הידיעה המעציבה כי הרבי שלו, ר׳ יחזקאל׳ה, מת על קדוש השם יחד עם כל משפחתו. לשמע הידיעה חיבר ר׳ חיים על רבו קינה שנשמרה על ידי אחיו של ר׳ חיים:

הספד וקינה על הרה״צ הגאון ר׳ יחזקאל הלוי זצ״ל

מאת תלמידו חיים יצחק וואלגלרנטער ז״ל.

רטוב ומתבוסס בדמי אבי — אמי — ואחותי שנקטפו בימי קציר הדמים,
בדד עטוף באבלות כפולה — לבבי הנקרע לגזרים,
יושב אני בעלית רפת בקר נחבא, במסתרים תבכה נפשי,
נדהמתי פתאם מהרצח הנורא של רבינו ושבעה בניו ביום אחד עמו,
ואת הטורים האלה לזכרו הקדוש — הקדשתי.

ישב לו רבינו שקוע ברעיונותיו וספר הזוהר לפניו,
חבוש תפילין בראשו וטליתו מערטל על כתפו,
זה שלשה ימים רצופים שרוי בתענית ומסגף גופו,
קבלה הוא עוסק למצוא פתרון לשאלות המנקרות במוחו,
אותו ואת בנו — תא חזי ר׳ אבא פתח האי שמעתתא,
לא תשחוט יום אחד — למה גזרה אורייתא?

הרהורים ומחשבות מתרוצצים במוחו של אותו צדיק,
למה אני? מה פעלתי בחיי? וכי לא איגע לריק?
ואכן, אנחנו תלמידיו המתאבקים תחת השפעתו הכבירה,
ימי חייו ופעולותיו הם לנו לסמל מזהיר ולאספקלריה מאירה.
בן יחיד לאביו רבינו הקדוש מאיר יחיאל מאוסטרובצה,
נצנצו בו עוד מילדותו כשרונות נעלים והתמדה נפרזה.

למדו אביו תלמוד ופוסקים וגנזי הקבלה,
את מוחו שנן בדרכו המחודד בשיטת...
דלה דלה הנער מים התלמוד והעלה ציצים ופרחים,
מהרה נתפרסם שמו בעולם התלמוד והרבנים,
ויהי טרם מלאת לו שמונה עשרה שנה,
רבני וגדולי ארץ תארוהו בתואר גאון וגדול.

רבינו אביו הקדוש — את בת הרב ממעליץ — השיאו לאשה,
במעליץ שם מצא כר נרחב לעבודתו הקדושה,
ישב על התורה ועבודה בטהרה בפרישות יתרה,
נדר שינה מעיניו ולן בעמקה של הלכה,
ואמנם משם נתכהן רבינו לרב באינאוולאדז העירה.

האטמוספירה האוסטרובצאית הצלולה שספוגה היתה בקרבו,
קסמו את כל הבאים אליו לדרשו,
דרשותיו ברבים השאירו רושם בלב שומעם,
ויהי אך דרך רבינו באינאוולאדז על משמרתו החדשה,
שלהה עיר נאשעלסק אחריו ומינוהו לרבם ומנהיגם.

מעת נצחו אראלים את המצוקים וגנזו הארון — י״ט אדר תרפ״ח,
אז מלא מקומו רבינו והתחיל לנהג עדת ישורון,
ישיבה „בית מאיר" הושיב על קבר אביו ואוסטרובצה נעשתה למרכז רוחני,
רבים הושיב מעון ונתעטר בתואר אדמו״ר ורבינו.

יחיד היה רבינו במינו בעבודתו בעת עמדו בתפילה ותחנונים,
חוצב בלהבות אש, התפשטות הגשמיות ממש, והתדפקות בחיי עולמים,
יתמרמר בדמעות ובלב מלא געגועים — הייליגער, דערבארמדיקער פאטער,
אם לבך קשה אפילו כאבן — אוזן זו ששמעה,
לא יתכן איפוא שלא יתפוצץ לרסיסים ויהרהר בתשובה.

התוה לנו רבינו דרכו של אביו הקדוש בשיטת הפלפול,
להדיר לתוך תוכו של כל דבר בסקירה זכה ובהירה,
שנן וחידד, עקר הרים וטוחנן זה בזה בסברה,
תלי תלים של הלכות וחדושים על כל מקצוע בנגלה ובנסתר,
ואכן העידו בו תלמידיו — שלא איקלע מעולם,
קושיא שהציעו לפניו — שלא יעמידנה על בוריה על אתר.

מסירת נפש, ענוות, התבטלות האנכיות,
אהבת ישראל, לכל איש פשוט ותמים,
סגולות האלה, הענוות והפשטות,
טבע בלב תלמידיו וכל הבאים אליו לדרשו,
רגש טמיר והערצה מיוחדת היה לו לחדושיו שבנגלה ונסתר,
וזכורני בעת סמכנו בהוראתו — כד הוינא בר שיבסר,
בחר כי רבינו — מבין תלמידיו — לסדר חידושיו ולהעתיקם בספר,
צרור מפתחות של ארגז הכתבים מסר בידי ופה לי,
הא לך — חיים יצחק — ושמור כי זה חלקי מכל עמלי.

זמן האחרון, הרדיפות והגירושים, הרציחות והאכזריות,
צרת ישראל, חורבן עם, דכאו רוחו ונשמתו
ויתבודד רבינו ומשוטט בעולמות הרוחניים העליוניים,
קבלה הוא עוסק, ומחפש פתרון לאלה הענינים הנשגבים,
ליפתע פתאום הה! פרץ האויב ונרצח רבינו ושבעה בניו עמו,
הקושיא של אותו ואת בנו — וגם השאלה הישנה,
הזו תורה וזו שכרה — לא מצאו פתרונה עד הנה...

לזכר מו״ר הקדוש רבנו יחזקאל הלוי בן לאדמו״ר הקדוש
רבנו מאיר יחיאל הלשטוק מאוסטרובצה זצקלה״ה הי״ד.

חיים יצחק וואלגלרנטער

ר׳ חיים לא נספה בשנות הגיהנום של שלטון הגרמנים בפולין. אולם משנשתחררה פולין מן החיות הנאציות על ידי הצבא האדום ור׳ חיים יצא ממחבואו בעלית הגג של הרפת, פגעו בו הפולנים ורצחוהו...

ר׳ חיים, תלמידו הנאמן של הרבי ר׳ יחזקאל׳ה, היה עילוי גדול ורבו מסר לידו את הכתבים את חדושי התורה והחידושים שנרשמו ע״י אביו של ר׳ יחזקאל׳ה, מרן הגאוה״ק רבי מאיר יחיאל. האח עלה על עלית־הגג של הרפת לחפש אחרי הכתבים ובתוך ערימה של ניירות שונים גילה את הקינה.

דוד אפלבוים סיפר כי ר׳ יעקב מורה הוראה, בנו הבכור של הרבי, עבד יחד עמו בבודזכוב, כחמשה קילו־מטרים מאוסטרובצה. השניים סללו מסילת ברזל חשמלית. אפלבוים ברח ממחנות העבודה הנאציים, נעשה פרטיזן ופוצץ רכבות גרמניות. כן רכש אצל הפולנים נשק בשביל הפרטיזאנים שפעלו ביער המשתרע בין אוסטרובצה ובין צוזמיר. ביקר תכופות בצוזמיר, כשהוא מחופש כפולני, ובהזדמנויות אלה נכנס לגיטו של צוזמיר, מקום שם הסתתר הרבי בתוך בונקר.

פעם ביקש הרבי את דוד שיביא לו קצת מים. דוד שם את נפשו בכפו ומלא אחר בקשת הרבי. כשהודה לו ר׳ יחזקאל׳ה בירך אותו ואיחל לו שיזכה להיות בין שארית הפליטה...

דוד סיפר לי כי כאשר אמר לו הרבי „שארית הפליטה״ היתה זו הפעם הראשונה בה שמע את הביטוי הזה, שנעשה מקובל מאד בשנים שאחרי המלחמה. דוד בטוח כי נשאר בחיים בזכות ברכתו של הרבי....

אהרן צייטלין

דער קידוש השם פון לעצטן אסטראָווצער רבין

עשרה בטבת, איז דאָס יאָרצייט נאָך אַ רבי׳ן, וואָס איז אין דעם טאָג אומגעקומען על קידוש השם אין היטלער־פוילן.

עס איז דער רבי ר׳ יחזקאל הי״ד, דער זון און יורש פון דעם אַלטן אָסטראָווצער רבין.

עשרה בטבת פאַלט אויס דער יאָרצייט נאָך דעם רבי׳ן — און נאָך צוואַנציק חסידים זיינע, וואָס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן דעם זעלבן טאָג.

כ׳וויס עס פון אַ דאָקומענט, פון אַ בריף, וואָס געפינט זיך אין מיין רשות און וואָס איך פאַרעפנטלעך אים דאָ. דעם בריף האָט מיר אַריינגעשיקט מיט אַ צייט צוריק אַ ייד פון צויזמיר (סאַנדאָמיעזש), וואָס האָט זיך געראַטעוועט און וווינט די לעצטע יאָרן אין קאַנאַדע — ר׳ ישעיה זאָבערמאַן.

אָט איז דער אויפטרייסלענדיקער בריף זיינער, וואָס שילדערט דעם קידוש־השם פון דעם רבי׳ן און פון אַן עדה יידן:

„נאָך דער שחיטה אין אָסטראָווצע זענען פאַרבליבן נאָך אַ פופצן הונדערט יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אין אַ פאַבריק, זעקס קילאָמעטער פון דער שטאָט, אין באָד־זשעכאָוו. צווישן די פאַרבליבענע איז געווען באַהאַלטען דער אָסטראָווצער רבי, ר׳ יחזקאל. פּלוצלונג האָט די געסטאַפּאָ דורכגעזוכט דעם גאַנצן אַרבעטס־פּלאַץ, געזוכט דעם רבי׳ן אָבער נישט געפונען. מ׳האָט באַשלאָסן אַרי־בערצופירן דעם רבי׳ן קיין צויזמיר. אין צויזמיר איז דאַמאָלט געווען דאָס צווייטע געטאָ — דאָס ערשטע איז שוין געווען אויסגעראָטן. די דייטשע מאַכט האָט פאַר־עפנטלעכט אַן אַזוי־גערופענעם אייזערנעם דעקרעט צו אַלע יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין וועלדער און פעלדער, אויף בוידעמער און קעלערס, אַז אויב זיי וועלן זיך פרייוויליק אומקערן קיין צויזמיר, וועט זיי גאָרנישט געשען און זיי וועלן קריגן אַרבעט, ברויט און אַ דירה. די דייטשן האָבן פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די וואָס וועלן צוריקקומען, וועלן איבערלעבן די מלחמה. טויזנטער יידן, וואָס זענען געווען אויסבאַהאַלטן, האָבן פון אַלע זייטן גענומען ציען קיין צויזמיר. האָבן זיי געגלויבט דעם נאַצישן רוצח? ניין. ס׳איז אָבער נישט געווען קיין אויס־וועג. מ׳איז געווען פאַרמאַטערט צום טויט, דער הונגער האָט שרעקלעך געפייניקט, דער ווינטער איז געווען אַ מוראַ׳דיק קאַלטער — נישט געווען מער קיין כוח זיך צו פייניקן.

איבער דעם צויזמירער געטאָ האָט דאַמאָלט געהערשט דער נאַצישער מערדער לעשער. צוויי מאָל אַ טאָג האָט זיך דאָס געטאָ געדאַרפט אויסשטעלן פאַר אים אויף „אַכטונג צו געבן” און ער האָט איבערגעצעלט, צי אַלע געטאָ־לייט זיינען דאָ. ווען מ׳האָט אַ קראַנקן, אַ קימפּעטאָרין, א. ד. גל., געטראָפן אין שטוב, האָט מען זיי אויפ׳ן אָרט דערשאָסן. אַ האָפנונג האָט פאָרט ערגעץ־ווו געטליעט אין יידישע הערצער, אַז מ׳וועט די מערדער ווי־עס־איז איבערלעבן.

ביי אַזעלכע באַדינגונגען האָט מען געבראַכט דעם רבי׳ן קיין צויזמיר. דעם גאַנצן קאָפּ פאַרבאַנדאַזשירט, מ׳זאָל נישט אַרויסזען די באָרד. פאַר גוט געלט האָט מען דעם רבי׳ן אַריינגע׳גנב׳עט אין געטאָ אַריין, אַריינגעזעצט אין אַ פאַרמאַכטער שטוב. ווו דער אַריינגאַנג איז געווען פאַרמויערט, און דורך אַ לאָך אין פּאָדלאָגע האָט מען אים באַדינט און אַריינגעגעבן עסן.

דאָס איז געווען אין דער צווייטער העלפט כסלו.

צוויי וואָכן שפּעטער איז אָנגעקומען אין געטאָ דער געסטאַפּאָ־שעף בראַון. צויזמירער געטאָ איז געווען אין זיין רשות. ער איז אַריין אין דער יידישער גמינע און געפאָדערט, מ׳זאָל אים אין משך פון איין שעה צושטעלן דעם אָסטראָווצער רבי׳ן. ווען מען האָט אים געזאָגט, אַז דער רבי איז אין געטאָ נישטאָ האָט געלאָזט וויסן, אַז אויב מ׳שטעלט אים נישט צו דעם רבי׳ן אין משך פון איין שעה, וועט ער צוויי הונדערט יידן מיט זייערע פרויען און קינדער לאָזן לעבעדיקערהייט פאַרברענען אין שול.

די גמינע האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט׳ן רבי׳ן. דער רבי האָט זיך געהייסן פירן צום געסטאַפּאָ־שעף. אויף דעם מערדער׳ס פראַגן האָט דער רבי גאָרנישט געענט־פערט. דער געסטאַפּאָ־שעף האָט אים עטלעכע מאָל פאָטאָ־גראַפירט אין פאַרשידענע פּאָזיציעס, דערנאָך האָט ער באַפוילן, אַז די גמינע זאָל איבערנעמען דעם רבי׳ן אונטער איר אחריות ביז מאָרגן ניין אַזייגער אינדערפרי, ווען ער, בראַון, וועט קומען נאָך אים. טאָמער וועט דער רבי אַנטלויפן וועט ער אויספירן זיין „צוזאָג”: ער וועט פאַרברענען צוויי הונדערט יידן.

אין דער גמינע, ווו דער רבי איז געזעסן, האָבן זיך

פאַרזאַמלט יידן, געזאָגט תהלים. דער רבי האָט זיך טובל געווען אין דער מקוה, וואָס איז געווען אין געטאָ. ער האָט אויסגעהאַקט דאָס אייז און זיך טובל געווען.

אַ גאַנצע נאַכט איז קיין ייד אין צוויזמירער געטאָ נישט געשלאָפן. אַלע האָבן תפילה געטאָן.

אַזוי ווי עס ס׳איז נאָר טאָג געוואָרן (ס׳איז געווען עשרה בטבת) האָט דער רבי אָנגעטאָן אַ ווייסן קיטעל, געדאַוונט, געזאָגט סליחות, על חטא — דאָס גאַנצע געטאָ האָט מיטגעוויינט.

פונקט ניין אַזייגער האָט זיך געיאַוועט דער געסטאַ־פאָ־מערדער בראון, באַגלייט פון נאַצישע זשאַנדאַרמען. צוואַנציק יידן האָבען זיך צום רוצח געווענדעט מיט אַ בקשה: זיי וועלן פרייוויליק אַוועקגעבן זייער לעבן פאַר׳ן רבי׳ן. בראון האָט זיך צולאַכט: זייער גוט, ער וועט די בקשה אויספירן; ער וועט זיי אַלע אויסשיסן, אָבער מיט׳ן רבי׳ן צוזאַמען. און ער האָט באַפוילן די זשאַנדאַרמען צו פאַרהאַלטן די צוואַנציק יידן. דערנאָך האָט ער געהייסן שטעלן דעם רבי׳ן אויפן שול־פלאַץ ביי דער וואַנט. ווען ער האָט אָנגעשטעלט זיין רעוואָלווער אויפן רבי׳ן האָט דער רבי אויסגערופן הויך און פעסט: „שמע ישראל, ד׳ אלקינו, ד׳ אחד״. זעקס קוילן האָט דער נאַצישער באַנדיט אַריינגעשאָסן אין דעם קדוש. ס׳איז שוין פון פריער געווען צוגעגרייט אַ פויערישער וואָגן. מ׳האָט דעם קדוש אַרויפ־געלייגט אויפן וואָגן און באַפוילן צו פירן אויפן בית החיים. די צוואָנציק פאַרהאַלטענע יידן האָבן אין משך פון אַ קנאַפּע שעה געמוזט פאַר זיך אַליין אויסגראָבן אַ גרויס ברידער־קבר. זיי זענען באַלד דערנאָך דערשאָסן געוואָרן. דאָס איז פאָרגעקומען עשרה בשבת, תש״ג (13־טן דע־צעמבער, 1942)״.

די ענטהילונג פון דעם דענקמאָל אויפן קבר פון ר׳ יחזקאל׳ה הי״ד

גילוי הלוט מעל מצבת הזכרון על קברו של הרבי ר׳ יחזקאל׳ה הי״ד

מות הקדושים של האדמו"ר האחרון מאוסטרובצה

הימים ימי ה"יודנשטאט" בסנדומיר, יאנואר 1943. על שטח מצומצם ברובע היהודי נאספו יהודים, צללי אדם, שרידי הקהילות המחוסלות במחוז קאֶלצה, נרדפים מרעב ומקור. שיצאו ממחבואיהם בעיירות, מחסותם הזמנית בבתי השכנים ה"ארִיים", שהספיקו למצוץ מהם את לשדם האחרון וגרשם לאחר כך מעל פניהם, נלחצו יחד בגיטו סנדומיר.

בעשרים בתים קטנים הצטופפו כששת אלפים נפש. קציר המוות לא שבת גם ליום אחד. מדי יום ביומו הובלו לקברות עשרות צעירים וזקנים.

והנה הגיעה השמועה: הרבי מאוסטרובצה בא! וראה פלא: העינים הכבויות כאילו אורו, ושרידי הפנים שנראו מאובנים הראו אותות חיים. התחוללה מיד תסיסה והתעוררות נפשית שמצאה את פורקנה בדמעות... קודם לכן נדמה היה, כי כבר יבש מקור הדמעות, והצללים ששרכו את רגליהם ברחוב הצר, היו כאילו נטולי רגש, ואפשרות של תגובה או ביטוי כלשהו על סבלם וצערם... והנה עברה רוח התעוררות בין הצללים, נפתח לבם לתפילה, לתחינה, לדמעות...

בעגלה רתומה לסוסה עלובה ישב הרבי. דמותו שפעה אור־יקרות שלא מעלמא הדין. חיור היה, בלי טיפת דם בפניו ורק עיניו בוערות... לעדתו החרבה, הנמקה בסבל ועוני בא... להיפרד ממנה בפעם האחרונה...

אלפי ידים מושטות לקבלת שלום מהרבי. רועדות הידים ומושטות כלפי מעלה בתפילה, במחאה...

הנשים והילדים מתיפחים, קולותיהם בוקעים ועולים מול השמים הנחושים... והרבי — ארשת פניו כולה מבוכה וחוסר אונים. ממנו הם מבקשים עזרה ומענה על סבל זה, שבכוחו להעכיר את עין העולם... והוא — התמוטטו יסודותיו והוא עומד נדהם בלב החורבן... והוא שותק. נעים דבור היה תמיד, כל מלה שיצאה מפיו ונקלטה בקהל שומעים, הציתה להבות, הפיחה אמונה בלב רבבות, ועתה — נסתם המעין, מה נחמה יביא להם לאומללים אלו?

והנה נראה שליח השטן, שומר הגיטו, איש הס"ס — הוא אדון החיים והמות בגיטו. הוא עומד נדהם. אף פעם לא ראה את היהודים במצב רוח של התעוררות כזה. רגיל היה לראות אותם שותקים, מושפלים, עד עפר, נטולי רצון ואפשרות של תגובה כלשהי, והנה הם מתרוצצים, נסערים, הם מזמרים בהתלהבות, בשארית כוחם, נגונים חסידיים, נגוני מודז'יץ... אכן, יש עוד רוח ביהודים אלה, חשב והסתלק מהר מן המקום.

למחרת עם בוקר, שעה שהרב עמד בתפילה, עטוף בטלית ותפילין, שופך את ציקון לחשו לפני מנהיגו של עולם — פרצו לבית הכנסת שלשה אנשי ס"ס וצוו עליו ללכת אחריהם. הרבי לא הוציא הגה מפיו וגם אנחה קלה לא השמיע, שקט עמד, לא נע ולא זע ממקומו, הביט כאילו בתמיהה על מה שמסביבו, הוריד את "עטרת" הטלית מעל ראשו ונשאר עומד בעקשנות מול אקדוחיהם הנטויים של הרוצחים. הוא סירב להוריד את הטלית ותפילין שעליו...

נשמעו יריות והרבי כרע, נפל מתבוסס בדמו כשהוא לבוש בטלית ותפילין על יד קיר המזרח בבית הכנסת...

דענקמאַל אויפן קבר פון רבי יחזקאל'ה הי"ד

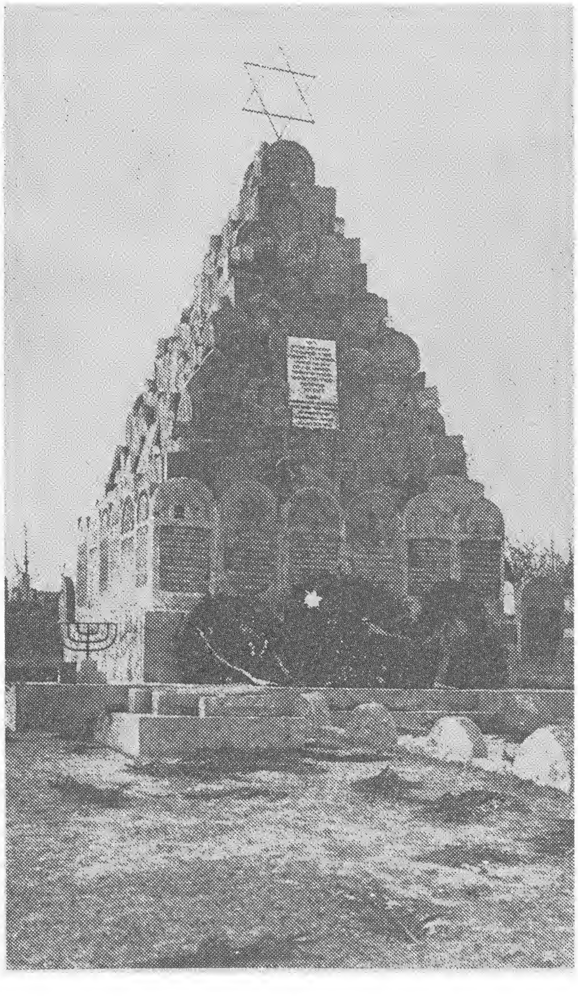

גל־עד על קברו של רבי יחזקאל'ה הי"ד

היה היתה עיר יהודית...

*

יהודי שבת וחג

*

דמויות וטיפוסים

*

חדרים, ישיבות ובתי־ספר מודרניים

*

ארגונים ומפלגות

געווען אמאל א יידישע שטאט...

*

שבת־יומטובדיקע יידן

*

געשטאלטן און טיפן

*

חדרים, ישיבות און מאדערנע שולן

*

געזעלשאפטן און פארטייען

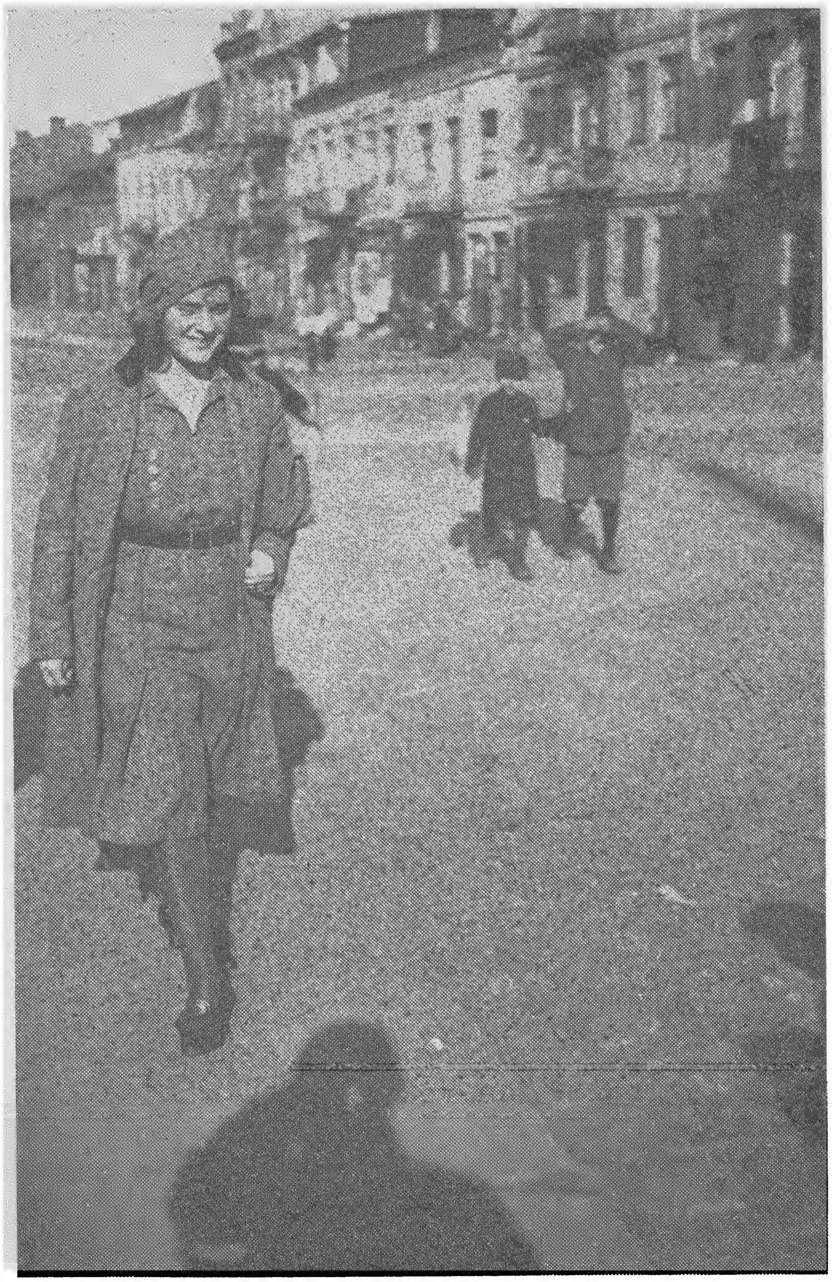

רחוב אלייאַ אלעאַ גאס

אוסטרובצה היתה עיר מעורבת של יהודים ונוצרים, עם כנסיה במרכזה, שהטילה צלה על יהודי העיר, אך היהודים הם ששיוו לעיר את האופי החיוני המיוחד שלה של עיר תוססת המפרנסת את עצמה בכבוד.

שמחה מינצברג

אוסטרובצה העיר בה גדלתי

מוקדש לזכר משפחתי
ולזכר המשפחות בדורות שעברו

אוסטרובצה עירי, בה נולדתי ובה ביליתי את התקופה היפה ביותר בחיי — משנות ילדותי בסוף המאה התשע־עשרה עד אחרי מלחמת העולם הראשונה. לנגד עיני עוברות תמו־נות ועולים זכרונות מחיי היהודים. שנות ילדותי ביליתי בסימטאות שמסביב לחצר בית־הכנסת ובתי־מדרשים. גבעת בית־הכנסת היתה צופה לעבר שדות רחבים, שדות־מרעה ירוקים ונהר קמיננה המתפתל מרחוק. חצר בית הכנסת וסביבתה, בית המדרש הישן, בית המדרש החדש ובית המדרש הקטן — שמשו מרכז לחיים יהודיים שוקקים. מסביב לחצר בית הכנסת נמשכו הסימטאות בהן נמצאו רוב „החדרים”, בהם התחנכו דורות של תלמידים שנועדו להיות בעלי הבתים של העיירה. ראשית חינוכם היה אצל מלמד־הדרדקי ר׳ הירש־יצחק ובנו חיים דוד. ה„חדר” נמצא בחדר גדול שרצפתו מכוסה בשכבת חול צהוב. ילדים יושבים על ספסלים נמוכים. על הקיר תלויה תמונתו הגדולה של „צאר” ניקולי. הרבי, עם ה„טייטל” הגדול ביד, מלמד את הילדים „קמץ אלף”. בלילות חורף הארוכים נראים הילדים הולכים הביתה עם פנסים בידיהם. כך עבר הזמן עד לחג הפורים השמח, שבו נפסקים הלימודים בלילות. לציון מאורע חשוב זה נערכת סעודה גדולה. הילדים מביאים מהבית כל המיצ־רכים הדרושים. הרבנית מכינה חמיצה אדומה ובשיר על שפתיהם עוזבים הילדים את „החדר”. מתקרב האביב העליז. בכל בית יהודי מתכוננים לחג הפסח הקרב. מתחיל מיבצע הנקיון של ערב פסח: הרחובות מתמלאים מטלטלין, המוצאים מן הבתים ועל קרשים מתאווררים הספרים — אבני־החן של כל בית יהודי.

הגיע ערב פסח ומצוות שריפת החמץ מתקיימת בפומבי במאות מדורות הנדלקות בבוקר השכם בכל החצרות והסמ־טאות היהודיות. עבר החג וילדי ה„חדרים” מתכוננים לחגם הגדול — ל״ג בעומר. ה„בעהעלפערים” (עוזרי המלמדים) מכינים מענפי עצים כלי נשק יהודיים: חצים וקשתות, רובים וחרבות. ילדים מטיילים בסביבה ומרגישים את טעם החופש מלימודים והתענוג מההתמזגות עם הטבע.

בחג השבועות מקשטים הילדים את החדרים בענפים ירוקים ועל חלונות היהודים מסביב לרחובות טילנה, זאטילנה, קינוו ושוואמה מופיעות מיגזרות של עץ בצורות שונות. גם בית הכנסת קושט בירק, שהקיף את כל הבימה, והתפילה נערכה בחגיגיות מיוחדת על־ידי החזן והמקהלה.

בית הכנסת הישן, אחד המקוריים מבין בתי הכנסת

היהודים בפולין, שהוקם לפני 300 שנים, מצטיין בציוריו הססגוניים ובחיתוכי העץ האמנותיים שבארון הקודש, התופס את הקיר, מן הרצפה ועד למתחת לגג הגבוה. קשה היה להבין, איך הצליח האמן היהודי האלמוני לבצע עבודה אמנותית זו באמצעים הפרימיטיביים שעמדו לרשותו בזמן ההוא. בצדו של ארון הקודש היה קבוע לוח, שהנציח את האמן האלמוני: „מעשי ידי רבי יחזקאל שניצר".

בית־הכנסת נחשב מקום קדוש ממדרגה ראשונה. הרב מאוסטרובצה זצ"ל לא הירשה במשך זמן רב להסיר את האבק שהצטבר שם, בטענה שהוא התקדש במשך דורות. בפרוזדור היתה קבועה ה„קונה", שלפי המסורת שימשה ל„ענישת פושעים".

אני נזכר ברבי שמאי׳לה, שמש בית הכנסת, איש זקן, בעל הדרת פנים ובעל זקן שיבה ארוך. כשרצה ר׳ שמאי׳לה להיכנס לבית־הכנסת בשעות הלילה, היה בא לשם עם פנס, ובמקלו שבידו דפק שלוש פעמים בדלת (בקהל היתה נפוצה אגדה, שבלילה מתאספים בבית הכנסת רוחות הנפטרים של אנשי העיירה). ר׳ שמאי׳לה היה רגיל להכריז בקול בשבת מברכין ברחובות הראשיים: „לבית הכנסת!". ר׳ שמאי׳לה היה גם ממונה על בית־הקברות ושימש גם כשמש ראשי בחתונות מכובדות של יהודי העיר. אחרי פטירתו ירש את מקומו חתנו ר׳ נחמיה, שהמשיך במסורת חותנו. חתנו השני, זיסל „דופק לבית הכנסת", היה נוהג כל יום ששי לפנות ערב לזרז את החנוונים לסגור את החנויות, ואילו לפנות בוקר, בקיץ ובחורף, היה נותן 3 דפיקות בפטישו בכל שערי העיר כדי להעיר את היהודים לתפילת שחרית; ביום שבו היה מת בעיירה — נתן רק שתי דפיקות בלבד. דפיקה זו, ובמיוחד בחורף, עוררה את יהודי העיר, ואף העצלנים שבהם לא מלאו לבם להישאר במיטותיהם והזדרזו לקום וללכת לבית המדרש לתפילה וללימודים.

ממלמדי הדרדקי עברו הילדים למלמדי חומש וגמרא, שהתרכזו בסימטאות שמסביב לחצר בית הכנסת. את הצעדים הראשונים בלימוד החומש עשו ילדים רבים אצל ר׳ לייבל קונעס, יהודי בעל הדרת פנים שזקן לבן ארוך עיטר את פניו. בחדר קטן וצר מסביב לשולחן ישבו נערים שהגיעו כבר ללימוד חומש ורש"י. היו גם מלמדי חומש אחרים, ביניהם ר׳ שמש׳לה, יהודי נמוך ומצומק, שאצלו למדו בעיקר ילדים ממשפחות עניות. מלמדים בעלי דרגה גבוהה יותר היו ר׳ ישראל מאיר, ר׳ לייבוש יאשעס ור׳ יאשע ז"ל. ר׳ ישראל מאיר היה בעל מוח חריף, מטיף מצויין ואחד מחסידי אלכסנדר הנודעים ביותר בעיר. אצל ר׳ לייבוש יאשעס, שהיה מלא וגדוש ואשר מונה אחר כך למורה־הוראה, עברו הנערים קורס גבוה יותר של תלמוד ותוספות. המלמד ר׳ יאשע שידע את כל הש"ס בעל־פה, ישב עם תלמידיו יומם ולילה בבית־המדרש הישן, ששם לא פסקה התורה במשך כל שעות היממה.

קולם של נערי־הגמרא ומלמדיהם התערב בקולותיהם המשתפכים של בחורים ואברכים הלומדים באופן עצמאי, ושל סתם יהודים — יהודי־חומש ויהודי תהילים. כשמתקרב ערב ט"ו באב, בו נפתחת עונת החורף בחדרים והנערים לומדים גם בערבים, מתמלא בית המדרש במאות נערים וקול התורה מהדהד ברחובות הסמוכים. בערבי החורף, כשבחוץ שורר הקור העז והחלונות האטומים של בית המדרש מתכסים בשלג ובכפור, היה בית המדרש מלא מלמדים ותלמידיהם, שישבו צפופים ליד השולחנות הגדולים. היו גם טיפוסים שלא עזבו כמעט את כתלי בית המדרש. פישעל׳ע הקטן, יהודי בעל־מוח, מסתובב שעות על גבי שעות בין השולחנות שקוע במחשבותיו; ר׳ ישראל יענטשעס — יהודי זקן, בעל מזג טוב, שאינו עוזב כמעט את בית המדרש.

מיד אחרי חצות הלילה מופיעה דמותו הידועה של ר׳ חיים גימפל, שמש העיר מטעם העיריה. הוא מופיע כשבידו פנס גדול ומתיישב לאמירת תהילים, — זה מנהגו מדי לילה. לפני עלות השחר מופיע ר׳ „נפתלי מן הטיי" דמות עממית יקרה — וניגש להכין תה רותח מן המיחם, כדי להשיב את נפשם של הלומדים ושל אלה הנכנסים כדי להימלט לשעה קצרה מן הקור העז השורר בחוץ. לפנות בוקר, כשהשמים מתחילים להתבהר, מתמלא בית המדרש מאות מתפללים. יהודים מכל המינים, חסידים, לומדים, בעלי מלאכה ואנשי־עמל — כולם נוהרים לכאן. תפילת השחרית מתמשכת עד לצהרים. מיד אחרי הצהרים מתמלא בית המדרש שוב. בין מנחה ומעריב נשמעות דרשות בהן שזורות מאמרי חז"ל, סיפורי צדיקים ומילתא דבדיחותא. „עמך" יושב ומקשיב, כשהעיניים נעצמות אחרי יום עמל קשה.

טיפוסים מבית המדרש

ר׳ מאיר׳ל ישראל׳ס (רוזנפלד), או ר׳ מאיר׳ל חזן — חסיד חריף ובעל־מוסף אצל רבו האדמו"ר מאוז׳רוב, היה ידוע כמשכיל שחיבר ספר על אלגברה. היה מבלה שעות רבות בבית־המדרש. זכורני שבימי מלחמת רוסיה־יפאן ניהל ר׳ מאיר׳ל בבית המדרש את כל האיסטרטגיה המלחמתית. הקהל האזין בנשימה עצורה לשיחותיו האסטרטגיות על חארבין, פורט־ארתור, גנראל נאגע והטבעת הצי הבאלטי עם גנרל אלקסייב בליל הסדר. ר׳ מאיר׳ל מתהלך אנא ואנא בבית המדרש כשהמקטרת בפיו. מזמן לזמן הוא מוזמן לרב האוסטרובצאי זצ"ל כדי לפתור בעיות חשבוניות וגימטריות שהרב היה עוסק בהן.

ר׳ יושה מלמד, גם הוא חסיד אוז׳רוב נשוא־פנים, במשך שנים היה רבי שלי והיה מעורר אותי בלילות

חורף הקרים בשעה שלוש־ארבע כדי ללכת אתו לבית המדרש. ים התלמוד היה נהיר לו. כשנזדקק למאמר חז״ל לא היה צריך לחפשו: פתח את הגמרא וניגש ישר לדף הנכון.

כידוע שימשו הסימטאות הצרות הקטנות, בהן ביליתי את שנות ילדותי, מקום גידולם של בעלי־בתים לעתיד. מקום לידתי רחוב שירוקה, רחוב המינצים לשעבר, שהוא גם מקום מוצאה של משפחת גינצבורג, החל מר׳ יעקב לייב שבאמצע המאה הי״ט, דרך בנו ר׳ יחיאל מינצברג ועד לסבי ר׳ פינטשה מינצברג. מן הגזע האוסטרובצאי של משפחת מינצברג הסתעפה משפחה גדולה וענפה בערים ועיירות כמעט ברחבי המדינה כולה. נכדו של סבי, ר׳ מאיר׳ל מינצברג מצויזמיר, היה העסקן הידוע וחבר הסיים הפולני ר׳ לייבל מינצברג; כן הצטיינו ר׳ יחיאל מינצברג מקוז׳יניץ, שהיה אחד מנכבדי בעלי־הבתים בעירו; דודי ר׳ ניסל ודודתי פייגל׳ה מינצברג — אחד החסידים הוותיקים של „תפארת שלמה״ מראדומסק; דודי ר׳ איטשה מינצברג — חתנו של ר׳ אבא׳לה רפפורט מקאַלץ, נכדו של הש״ך; גיסו של סבי ר׳ שמעון פפר, שממנו הסתעפה משפחה גדולה, כמו ר׳ משה פפר, עשיר נודע מקאַלץ, שהקים את בית הכנסת הגדול בעירו; בנו ר׳ יוסל פפר, בעל הבנק הידוע של יוזף פפר באוסטרובצה; קריבים קצת רחוקים יותר היו ר׳ שלומקה מינצברג, ראש משפחת המינצברגים הירושלמים, ובנו ר׳ שמואל מינצברג — מורה־הוראה באוסטרובצה ואחד החסידים הבולטים של הרבי מקאלושין. הסתעפויות רחוקות יותר של משפחה זו היו: ר׳ זיינוול גולדפינגר, חסיד קוצקאי חריף, ששימש אב למשפחה ענפה; גם משפחת פרוכטגארטן מוצאה ממשפחה זו. רחוב שירוקה היה מאוכלס בני משפחתנו, כגון סבי ר׳ פינטשה, אבי ר׳ מנדל, דודי ר׳ מוטל; כן גרו שם דודי ר׳ שמואל לווי, חסיד חריף — בנו של הרב מזאגארוב ונכד של ר׳ שלמה פוזנר; ר׳ שמואל בלאנקמאן ור׳ יענשלה מינצברג ז״ל — כולם חסידים חריפים וכולם אבות של משפחות ענפות.

השבת אצל המינצברגים

בליל שבת התרוקנו הבתים מאדם; בתי הכנסת ובתי המדרש מלאים מתפללים. מכל החלונות נוצצים נרות שבת. בבית סבי יושבת סבתי בלומלה בקרן־זווית ליד התנור ולומדת חומש ורש״י, לא ,צאינה וראינה׳, אלא חומש ורש״י ממש. סבתי זו היתה בתו של הרב הפיטרקובי ר׳ אליעזר שלום ז״ל ונכדתו של זכרון צבי מנחם. לפי דברי הרב האוז׳רובי בספרו „אשדת״ קיימת קבלה בידי צבי מנחם שייחוסו נמשך עד רש״י דרך ר׳ יוחנן הסנדלר, הילל הזקן ועד מלכות בית דוד. סבי ר׳ פינטשה חזר מתפילת ליל שבת מבית החסידים של מינץ ששם התפללו כ־50־60 איש, כולם בני משפחה, למרות שנשאו את השם מינץ, פפר, פרוכטגארטן, גולדפינגר ועוד.

בשבת בשעות הבוקר התאספו בבית אבי חסידי אלכסנדר וסתם ידידים, אחדים עברו על פרשת השבוע, ואחרים עיינו בספרים. מאוחר יותר מביאים מן האופה קפה ריחני, והשיחות מתמשכות עד שיוצאים לתפילת שחרית במנין השני. ברחובות זורמים חסידים ב„שטריימ־לעך״ מלווים על ידי ילדיהם. אחרי הצהרים — תפוסים הספסלים שמשני צדי רחוב שירוקי — רחוב המינצים — על ידי סבתות, בנותיהן ונכדותיהן, מקושטות בשביסי ראש, ובבגדי קטיפה ומשי. הרחוב מלא טיילים, הזוכים למבטי ביקורת ולקצת רכילות מכל הצדדים. הבילוי במוצאי־שבת הצטיין במיוחד אצל דודי ר׳ ניסל. דודתי פייגלה היתה דמות ידועה בעיר והיתה ידועה כ„טמרל מאוסטרובצה״. לא היו לה ילדים אך גידלה משפחות שלמות, שסיגלו לעצמן אחר כך את שמה, כמו חנה׳לה פייגעלעס, מאיר פייגעלעס, יחזקאל פייגעלעס ועוד ועוד. היא הורתה בשעתה לכתוב כמה ספרי־תורה, ועל עץ החיים של אחד מספרי התורה האלה תלתה מחרוזות פנינים שלה ובכתר התורה שיבצה יהלומים מתוך תכשיטיה. כשחזר דודי ניסל במיצ״ש משלוש־הסעודות הגישה לי דודתי את חלוק המשי הלבן. מלובש בשטריימל ובפוזמקאות לבנים עשה הבדלה ואחר הדליק את מיקטרת־הציביק שלו והיה מוכן לקבל את האורחים. את בני המשפחה הרבים וסתם ידידים שהיו אורחיו הקבועים במוצאי שבת. זכורני שבין האורחים היה יהודי פיקח ר׳ מאיר׳ל צוקר, סבו של עורך־דין לייבוש צוקער החי עתה בטאראנטא, קאנאדה. דודי היה מספר סיפורי חסידים ורביים. בבית כולו נישא ריח גן־עדן.

ימי חג ומועד באוסטרובצה

לפני עיני מרחפות תמונות של רגעים חגיגיים בימי חג בשנים רומאנטיות ואידיליות אלו. ליל תשעה־באב: אימה גדולה ואבל עמוק משתלטים על פני כל העיירה. יהודים מתהלכים בבגדים מהוהים ובנעליים בלות, כשקוצים תקועים בזקנם והאבל נסוך על פניהם כאילו בית המקדש רק אתמול נחרב. מבתי הכנסת ובתי המדרש נישא ניגון ה„איכה״. דרך חלונות הבתים האפלים מטיל האור המרצד של הנרות אימה ועצב על פני כולם.

בראש השנה הופכת העיר מרכז חסידי חשוב: חסידים מכל רחבי המדינה, ביניהם רבנים, לומדים, גבירים וסתם יהודים שרצו לזכות לראות לפחות פעם אחת את הגאון ר׳ מאיר־יחיאל ז״ל, מגיעים לעיר. באירוח החסידים עסקו השמשים ר׳ חיים זונדל, ר׳ יהושעלה משמש ור׳ שאול משמש. זוכרני את ר׳ יחיאל איתמר וולגלרנט, יהודי בעל זקן לבן, שאצלו

יכלו החסידים לסעוד לבם בכוס תה עם עוגיה. רובם הגדול של החסידים התפלל בבית המדרש של הרבי, והוא עצמו הלך בלווית מספר חסידים לבית הכנסת העירוני הגדול, שם היה רגיל להתפלל כרב העיר. אני זוכר את בעל התפילה ר׳ דוד אפטר, שהיה אומר ל„דוד מזמור׳ במתיקות רבה והשאיר את רישומו על המתפללים ימים רבים אחרי עבור החג.

ערב יום כיפור

ערב יום כיפור היה יום מיוחד במינו בעיר. עד לשעות אחרי הצהרים נהרו היהודים למקווה וממנה כשפיאותיהם עדיין דבוקים ממי המקווה. לפנות ערב משתררת אווירה של פחד ואימה בעיר. גם עתה שנים רבות אחר כך, קשה לשכוח את התמונה של הליכתו של הרב לבית-הכנסת. הרב נישא ממש על כפיים עד לחצר בית הכנסת. בכל מקום בו הוא עובר נשמע בכייתם ויללתם של הנשים והילדים המלווים את הרבי עד לבית הכנסת. מתוך בית הכנסת מתפרצת תפילת „כל נדרי״ מפי החזן והמשוררים, שמהדהדת בסימטאות וברחובות העיר הריקים מאדם.

תמו הימים השקטים והשלווים

זכרונותי מתקרבים לתקופת הסער של השנים 1903 — 1903—1905, שבה החלה ההתעררות של החיים היהודים הפאטריארכאליים, שנמשכו מאות שנים. התנועה המהפכנית שהקיפה את כל האימפריה הרוסית, ופולין בתוכה, הגיעה גם לעירנו. נערכו ההפגנות הראשונות של אחד במאי, שבהן השתתפו גם מהפכנים יהודים, שלא היו עדיין מאורגנים במסגרת יהודית מיוחדת והצטרפו לשורות המהפכנים הפולנים. בזכרוני עולה הפגנה גדולה אחת, בה הופיעו המהפכנים היהודים, שנשאו דגל גדול מקטיפה וממשי ועליו סיסמאות ביידיש וגם השירים ששרו היו ביידיש. מן החברים של התקופה ההיא אני זוכר את מאָטעלע פוקס, שהיה אחד הפעילים הראשיים בתנועה המהפכנית. אני זוכר את הימים הגדולים של שנת 1905, כשהצאר העניק לעם את הקונסטיטוציה הראשונה. היו אלה ימים גדולים של התפרקות מעול של שעבוד. ההפגנות היו חופשיות באין מפריע וההמונים הורידו את השלטים הרוסיים מעל פתחי החנויות והשליכו אותם על האדמה. בהפגנה גדולה אחת שהיתה משותפת ליהודים ולפולנים, השתתף גם סבי ר׳ פינטשה מינצברג, וקהל מפגינים גדול שהתאסף בחצר בית הכנסת הרימו למעלה את סבי ואת הנוטריון הפולני לשעבר סאוויצקי וקראו: „תחי פולין החופשית!״ ואחר כך, כשיצאה הפקודה הראשונה על

ייסוד ה„דומה״ — הפרלמנט הראשון ברוסיה הצארית. הבחירות ל„דומה״ הראשונה, לא היו ישירות אלא באמצעות אלקטורים. המועמדים לאלקטורים מאוסטרובצה היו סבי פינטשה מצד האוכלוסיה היהודית וד״ר גלוגאווסקי — שביתו נהפך אחר כך לבית העיריה — מצד האוכלוסיה הפולנית. אנחנו הצעירים השתתפנו כבר במסע הבחירות. סבי נבחר כאלקטור, אך בגלל איומים מצד אנטישמים נאלץ להתפטר מן התפקיד.

כך נמשכו ימי ה„חירות״ במשך כל שנת 1905, עד שה־צאר פיזר את ה„דומה״. אז התחיל המצוד הגדול על המהפ־כנים, נעשו מעצרים בין הפעילים שביניהם. זוכרני את הבהלה שתקפה את העיר שעה שז׳אנדארמים רוסיים רצו להכריח את היהודים בכוח לתלות מחדש את השלטים הרוסים מעל החנויות. פעילים רבים מבין המהפכנים ירדו למחתרת. בתקופה ההיא נורו כמה יהודים בידי אנשי הפקר, בגלל חשד שמסרו את מקום מחבואם של מהפכנים שהרשות חיפשה אותם. הנגישות גברו מיום ליום, וכך נמשך המצב עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914.

קיץ 1914, בו פרצה מלחמת העולם הראשונה, משמש נקודת מיפנה בהיסטוריה של העולם. המאורעות הגורליים שהתרחשו בעולם כולו טבעו את חותמם גם על חיי היהודים באוסטרובצה. בא הקץ לתקופה הפאטריארכלית בחיי היהודים, שלא חזרו עוד להיות כפי שהיו קודם. זה התחיל ערב תשעה באב תרע״ד (1914), שהפך לאחד התאריכים המכריעים בהיסטוריה החדשה. זוכרני כשהגיע המברק לעיריה ובו הידיעה ברוסית „גרמניה הכריזה עלינו מלחמה״. מיד אחר כך בא מברק שני „אוסטריה־הונגריה הכריזה מלחמה״. הידיעה התפשטה במהירות הבזק ובעיר קמה בהלה גדולה, כי כולם הרגישו שמתקרבת סערה אשר תעקור מן השורש אורחות-חיים מסורתיים ואולי גם תהרוס משפחות מבוססות ותחריב ישובים יהודיים ותיקים. לא היה זה פחד שווא, כפי שהוכיחו המאורעות שהתרחשו בארבע השנים הבאות: מלכים אדירים באירופה הודחו והצאר הרוסי האדיר נרצח יחד עם בני משפחתו. ישובים יהודיים רבים נהרסו ותושביהם הוגלו למרחקים. למחרת פרוץ המלחמה נערך הגיוס הכללי. מכל בתי העיר נשמע בכי הנשים והילדים, שראש משפחתם נקרא להתייצב לצבא. התחילה בהלת אגירה של חומרי מזון, שהיא תופעת־לוואי לכל בהלת מלחמה. הצבא הרוסי, שנחל תבוסות גדולות מידי הצבא הגרמני־אוסטרי, נסוג לכיוון מזרח. השלטונות הרוסיים ערכו חיפושים אצל יהודים, שנחשדו בריגול למען האויב. אך למזלם של היהודים היתה נסיגת הרוסים מבוהלת והופיע חיל החלוץ הגרמני. אחריהם מגיע הצבא הסדיר ובראשם תזמורת צבאית. בשורות הצבא האוסטרי נראים קצינים וחיילים יהודים רבים, המתבלטים במראה היהודי המיוחד שלהם. העיר נשמה לרווחה, אך

הקלה זו אינה נמשכת זמן רב. האוסטרים סובלים את אבידותיהם הגדולות הראשונות מידי הצבא הרוסי בהרי הקארפאטים, והם התחילו לסגת. הצבא הרוסי מתקדם וימים אחדים אחרי יום־כיפור הופיע שוב הצבא הרוסי באוסט־רובצה. אימה תוקפת את יהודי העיר. הגיעה הידיעה העצובה שבסטאשוב ניתלו 11 יהודים ובראשם הצדיק רבי פייבלה דנציגר, בנו של הרבי מאלכסנדר! אחרי כניסת הרוסים לעיר, בשבת לפנות ערב, פקד מפקד העיר על סבי ר׳ פינטשה מינצברג, ר׳ משה ויינברגר, ר׳ משה בייגלמאן ור׳ ברוך גרוסמאן — כולם יהודים באים בימים — להתייצב לפניו בבנין העיריה. הוא נשא בפניהם נאום אנטישמי והאשים את כל היהודים בריגול. הוא פקד עליהם לספק במשך 24 שעות לחם לחיל המצב הרוסי, ולקראת סוף הראיון — היכה על ראשם של היהודים הנכבדים בשוט שבידו. עדיין עומדת נגד עיני תמונת סבי, כשהוא עוזב את בנין העיריה וראשו זב דם. בין יהודי העיר קמה מהומה גדולה. אספו מיד את כל אופי העיר, ריכזו את כל הקמח שהיה בנמצא והחלו מיד באפיית הלחם בשביל הצבא. ימים קשים התרגשו אז על יהודי העיר. הקוזקים השתוללו לעין כל, ונלקחו בני ערובה מבין נכבדי היהודים, ביניהם גם בעל הבנק ר׳ יוסל פפר ור׳ איטשה טננבוים. גם אבי נעצר כבן־ערובה, אך עפ״י נס הצליח להשתחרר. התחילה התקופה הקשה של חורף 1915 עם הגירושים של יהודי העיירות הסמוכות: שאֶננה, ליפסק וטארלה. היהודים הפליטים רוכזו בעירנו, ואין לשער את גודל הבהלה שהשתררה אצלנו, אך למרות הסבל והמצוקה השתדלו יהודי העיר לעזור לפליטים בכל שידם משגת. נוצר ועד לעזרת הפליטים שהשתדל למצוא בשבילם מקום מגורים. כן נוסד מטבח ציבורי, שדאג שלא יהיו רעבים ביניהם. כך נמשך המצב במשך החורף. בקיץ 1915 התחילה התקפת הנגד של הצבא הגרמני־אוסטרי. אחרי שהצבא הרוסי נחל תבוסות גדולות התחיל שוב לסגת בבהלה גדולה ושוב ראינו בכניסתו של הצבא הגרמני לעיר. היהודים נשמו לרווחה, אך מאורע אחד פגם ברגש ההקלה שחש הציבור היהודי בעיר: יחד עם הצבא הגרמני הכובש חזרה גם מחלקה של לגיונרים פולנים, שהתארגנו כיחידה של הצבא האוסטרי. מיד אחרי כניסת הלגיונרים לעיר נראו בכיכר השוק שני חיילים ורובים בידיהם וביניהם אברהמ׳לה ראטשמייר, בעל־בית יהודי בעיר. אחר דקות מספר נשמעו שתי יריות, ומיד אחרי־כן הובא היהודי ההרוג לעיר. היה זה מעשה נקם על מקרה שקרה לפני עשר שנים — כלומר בשנת 1905. המהפכנים של התקופה היא האשימו את ראטשמייר שגילה לשלטונות את מקום מחבואם של חבריהם, שהסתירו עצמם מעיני השלטונות הצאריים. שני אלה הצליחו לברוח מעבר לגבול ושם הצטרפו לכוחות האוסטריים, עתה, עם שובם לעיר, נפרעו מן היהודי הזה. בין הלגיונרים שנכנסו לעיר היה גם מי שהיה אחר כך מיניסטר הדואר הפולני — וורנר. מתחילה תקופת הכיבוש האוסטרי, שנמשכה עד 1918. אורחות החיים של יהודי העיר נשתנו ללא היכר. התפתח המסחר בכל־הבא־ליד ובעיקר עסקו היהודים בהברחת מיצרכי מזון דרך גבולות אוסטריה וגרמניה. כפי שקורה בתקופות מיפנה כאלה, הופיע מעמד חדש של סוחרים ועשירים ואילו הסוחרים המבוססים שבעבר, שלא יכלו להתאים עצמם לזמנים החדשים — ירדו מגדולתם. כך נמשכו ימי הכיבוש עד לסיום המלחמה והקמת המדינה הפולנית העצמאית.

בימים הראשונים של פולין העצמאית התרגשו זמנים קשים על יהודי המדינה. הפוגרום בלבוב הסעיר את כל יהדות פולין. יהודי אוסטרובצה ערכו אספת מחאה בבית הכנסת הגדול. הזמנתי את הרב מוויז׳בניק ר׳ יעקב אהרן גרין ז״ל, אשר קיבל רשות לכך מאת הרב שלנו ר׳ מאיר־יחיאל, לשאת את נאום ההספד. המלים הנרגשות של הרב גרין הסעירו את הקהל הגדול שפרץ בבכי ובילללות שנשמעו גם ברחובות מרוחקים. גם ההתנפלויות של חיילי גנרל האלר על יהודים שהתבטאו במריטת זקנים של יהודים זקנים והשלכת נוסעים יהודים מן הרכבת תוך כדי מהלכה — סימני פתיחה עגומה לחייה העצמאיים של המדינה הפולנית.

בינתיים גדלה האוכלוסיה היהודית באוסטרובצה, שאליה הצטרפו גם הפליטים מן הערים הסמוכות, ובעיקר פליטי שיננה, שלא חזרו עוד לעירם. יהודי העיר עזרו להם להשתקע בעיר ולשקם את פרנסתם. התחילה גם פעולת עזרה חשובה של יהודי אמריקה לטובת הפליטים ונציגים של ועד העזרה האמריקאי הגיעו גם לאוסטרובצה כדי לעמוד על העזרה הדרושה מהם. כנציגי הישוב היהודי בועד האמריקאי בעירנו נבחרו ד״ר וואכהנדלר ז״ל וכותב השורות האלה, וכממלא־מקום — יעקב מנדיל גולדפינגר. ד״ר וואכהנדלר, שהצטיין בתכונותיו התרומיות והשקיע את כל מרצו בפעולת העזרה למען הפליטים, מת מות קדושים בשואה. פעולת העזרה נמשכה עד שאחרון הפלי־טים שרצה בכך חזר למקום מגוריו.

בינתיים מתחילה המדינה הפולנית להתבסס. חלה הרגעה בחיי היהודים ומתחילה תקופה של חיים חברתיים אינטנסיביים. בעירנו קמה הספריה הציבורית הראשונה, שנוסדה על ידי העסקנים הציונים הוותיקים, האחים שמואל ועזרא בומשטיין, הספרן אליעזר הלוי, וכותב השורות האלה. בספריה היו ספרים רבים בעברית, יידיש ובפולנית, ורבים מבני הנוער נהרו אליה. תחת אותו הגג של הספריה התחילו להתארגן גופים ציבוריים רבים, שהרוב היה שייך למפלגות הציוניות, אך היו גם נציגים של „בונד״, פועלי ציון שמאל וימין ועוד. בתוך מסגרת תרבותית זו נערכו ערבי ויכוחים בין המפלגות השונות, שאליהן הוזמנו מנהיגי

המפלגות השונות מן המרכזים היהודים הגדולים בפולין. זוכר אני את עצרת הרצל הגדולה שנערכה בספריה בכ׳ תמוז. באולם המקושט בתמונתו של הרצל ובדגלים ציוניים התאספו מטובי העיר ומצעיריה. שם הופעתי בנאום הבכורה שלי לכבוד ד״ר הרצל. כך התנהלה הפעולה התר־בותית באולם המשותף של הספריה. לבסוף התחילו להתבלט הניגודים המפלגתיים, ופרצו ויכוחים תכופים בין הציונים, בונדאים ופועלי ציון. השותפות התחילה להתערער וכל תנועה פתחה לה סניף לעצמה. התנועה הציונית נשארה באולם הספריה, וה„בונד״ ופועלי ציון פתחו להם אולמות משלהם. וכך התחילו להתפתח החיים היהודיים בין שתי מלחמות העולם על בסיס מפלגתי. נוסדו בתי ספר שבהם היתה שפת הלימודים עברית ויידיש. פעילות יפה פותחה על ידי „מזרחי״, שיסד בית ספר עברי משובח. ברצוני כאן להזכיר אחד מראשי המייסדים של „המזרחי״ בעיר, ר׳ משה לדרמן הי״ד — יהודי יקר, שכל חייו היו קודש לפעילות ציונית בעיר. כן ראויה לציון דמותו העדינה של ר׳ יהושע קופרמאן, וכן הלמדן מבני משפחת הרב, ר׳ לייבוש האלשטוק ז״ל.

השתתפותי בחיים החברתיים באוסטרובצה נמשכה עד שנת 1923, כשנאלצתי לעזוב את העיר ולעבור לוויז׳ב־ניק, אך הקשר הרגשי שלי לאוסטרובצה נמשך במשך כל ימי חיי.

כשביקרתי כשריד שארית הפליטה בשנת 1945, אחרי השואה הגדולה בעיר מולדתי וחיפשתי את המקומות שם ביליתי את ימי ילדותי ובחרותי מצאתי, לשברי הגדול, רק חורבות. מכל הסביבה שבקירבת חצר בית הכנסת, וגם בית הכנסת העתיק ובתי המדרש שבה, לא נשאר סימן. ועלה במחשבתי הפסוק: על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו, על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם. בעד החלינות בהם זהרו נרות שבת של יהודים — מציצים פנים של נכרים, נעלמו החיים היהודים היפים ומן ההמונים היהודים לא נשאר זכר.

ה׳ ינקום דמם.

יוסף וישנגרד

אוסטרובצה בעיני אורח

שמע העיר אוסטרובצה הגיע אלי רק בזכות הרבי שישב בתענית ארבעים שנה. אך בשנת 1930 נשלחתי להכשרה בעיר הנ״ל מטעם מרכז החלוץ המזרחי, והיתה לי ההזדמנות להכירה מקרוב.

מיד עם רדתנו מן האוטובוס הרגשנו שנקלענו ל„מדינה יהודית״ בזעיר־אנפין. כל התושבים היהודים, ורבים מן הנוער, היו לבושים בבגדים ארוכים ובכובעים „יהודיים״ קטנים. אפילו היידיש שבפיהם היתה מיוחדת, אשר רק במאמץ רב הצלחנו להבינה. נדמה היה שכאן שולט אחד השבטים שנאבדו לנו בימי קדם.

כל המסחר הסיטוני והקמעוני היה בידי יהודי העיר. גם טחנת הקמח המקומית שסיפקה חשמל לתושבי העיר, היתה בידיהם. השפעת היהודים על כלכלת הסביבה היתה ניכרת בירידים, שהיו חלים בימים קבועים בשבוע, אך אם חל ביום זה חג יהודי — נדחה היריד ליום אחר. השבת והחג שלטו שליטה מוחלטת בעיר, ורק גויים של שבת נראו כשידיהם מלאות עבודה בהספקת שרותים חיוניים לעיר.

על אף טרדתם הרבה של יהודי העיר בעניני פרנסה מצאו להם פנאי לדאוג למקומות עבודה לחברי הקיבוץ ולהקל עלינו את המעבר הקשה מחיי בטלה בחיק הבית החם לחיים של עבודה קשה ומפרכת, כהכנה לקראת עלייתנו לארץ ישראל.

מחשבות רבות השקיעו יהודי העיר כדי ליצור עמדות עבודה בשבילנו. הורקת המים הדלוחים מן המקווה, שנעשתה בדליים, נמסרה לידינו. כן אספנו את ה„שמות״ בבית־הכנסת, שלא היה להם מקום עוד לאיחסון, וקברנו אותם בבית־הקברות. כן נמסרה לידינו העלאת הסיד מן הבור שלרגלי ההר לראש ההר, ששם נמצא בית־הכנסת באמצע בניינו. היתה זו עבודה מפרכת שהפועלים הגויים, ואף בעלי השרירים שביניהם, לא יכלו לעמוד בה. החלוצים הראשונים כמעט שהתמוטטו במאמצם הקשה להעלות אלונקה עם סיד למעלה ההר, אך חיש מהר המציאו חגורות מיוחדות לקשירת האלונקה לכתפיים, והודות לכך יכלו להחזיק מעמד בעבודתם, להתפעלותם של יהודי המקום, עד להשלמת בנין בית הכנסת. חגורות אלה לקחתי אתי ארצה למזכרת, והן מצויות עד היום אצלי.

לאט־לאט חדרנו גם לתעשיה המקומית. עבודתנו המסורה הוציאה לנו שם טוב במפעלי הסביבה, שהזמינו אצלנו פועלים לעבודות שונות, עד שהיו מקרים של חוסר ידיים עובדות אצלנו.

הקיבוץ הפך למרכז חשוב לנוער היהודי בעיר. רבים מהם היו באים אלינו לבלות שעות אחדות באווירה הציונית, ששררה אצלנו.

בשבתות ובחגים היינו יוצאים לסייר ב„שטיבלאך״ הרבים, כדי ללמוד ניגונים חסידיים חדשים. בייחוד משך תשומת־לבנו בית־הכנסת הגדול העתיק, שהיה בנוי מעץ והיה מפורסם בפולין הודות לסגנונו המיוחד. אגדה התהלכה בעיר, שחזן בבית־כנסת זה אינו מאריך ימים יותר משלוש שנים, ובכל זאת לא חסרו קופצים לשמש בו כחזנים.

הריהוט שלו בפנים היה כרגיל בכל בתי הכנסת בפולין: לכל מתפלל היו מקום קבוע („שטאָט״), שעבר בירושה מאב לבן. ועל הקיר המערבי היה לוח מודעות, ועליו מצאתי הודעה מיוחדת באותיות דפוס על פח משנת תק״י וזה תוכנה (לפי זכרוני): היות ונתרבו הפליטים (עיברי אורח) שנזדמנו בעירנו לשבות את שבתם, והיות ורק יחידים מהם הוזמנו לסעודת־שבת לבתי בעלי־הבתים וחלק גדול מהם נשאר רעב ללא פת לחם לכן נתארגנו ראשי הקהילה והחליטו שמהיום ואילך על כל בעל־בית לקבל פלאָיט לביתו בשבת לפי תור. כל מי שיסרב לקיים את ההחלטה הרשות בידי הגבאים להיכנס לביתו של המסרב לפרוץ את התנור ולהוציא את המאכלים הנמצאים בו ולחלקם בין האורחים העניים. וכל בית ישראל ישמעון וייראון!

בהתקרב הימים הנוראים, היה מורגש באוויר שיום הדין ממשמש ובא. כל הפנים נעשו רציניים ואיחולים לשנה החדשה נישאו בפי כל. לשיא המתיחות הגיעו בערב יום־הכיפורים כשמכל החלונות נישא בכי היהודים, שעה שברכו את ילדיהם לקראת יום־הדין.

זרם אין־סופי של יהודים נהר לבית הכנסת הגדול, שנתמלא מהר עד למחנק. כולם נדחקו לרבי יחזקאל, לקבל את ברכתו. רק אחר כך מתפזר כל אחד לבית־מדרשו להתפלל לביתו ולכל בית ישראל.

רק חדשים אחדים שהיתי בעיר זו, אך לעולם לא אשכח את חיוניותה של עדה קדושה זו, שנעקרה מן השורש בשואה האיומה.

יעקב גולדרייך

שני עולמות בעיר אחת

אוסטרובצה עיר מולדתי, בה גדלתי, בה מתה אמי בצעירותה ובה שיכלתי אח יקר, שהצטיין כעילוי וכמתמיד. נדד מישיבה לישיבה, ישן על ספסלים קשים בסמוך לקירות טחובים ולבסוף חלה בשחפת ומת בדמי עלומיו.

עוד משחר ילדותי היתה בי התחושה כאילו אני חי בין שני עולמות הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב: עולמו של אבא ו„החדר" של „קריאת שמע" לפני עלותי על משכבי, ובין עולמם הגס והרצחני של הגויים, שבא לידי ביטוי בנחירת החזיר בחצרותיהם של השכנים, ברוח הפיגול שבא מבתיהם, בנביחת הכלבים, ובמכות שספגנו מן „השקצים".

עוד בהיותי ילד הרגשתי את העבדות הקשה בה נמצאנו, וספגתי בי את הסיפורים המתוקים על המשיח שיבוא במהרה, יגאל אותנו מן הגלות, ויביאנו מעל גשר של נייר לארץ ישראל.

עדיין עומדים לפני עיני רחובות העיר המושלגים בערבי החורף הלבנים, שעה שחזרנו בריצה מן החדר הביתה, כשבידנו פנסים דולקים, רדופים מפחד הגויים ומסיפורים על שדים המתנפלים על עוברים ושבים בלילה, ועושים בהם שפטים...

במיוחד נחרתה בזכרוני כיכר השוק, שהיתה המרכז הכלכלי של העיר, וממנה התפרנסו רוב יהודי העיר. כל החנויות שהקיפו אותה מכל ארבעת הצדדים היו שייכים ליהודים, פרט לבית המרקחת ולשני בתי המרזח שנמצאו שם. בימי שני וחמישי של השבוע התמלא כל שטח השוק בעגלות ועליהן כל טוב של כפרי הסביבה: אווזים ותרנגולים, מלפפונים וכרוב, תפוחי אדמה ובצל, פירות מכל המינים והצבעים המודיעים על תקופות השנה השונות, ביצים ארוזים בקש, וחמאה עטופה בעלי כרוב גדולים. האיכרים שבאו על העגלות, אחרי שמכרו את תוצרתם, צבאו על הדוכנים ועל החנויות של היהודים כדי לקנות משם את כל מה שדרוש להם, כגון כלים לעבודות בית ושדה, וכן לבוש להם ולבני משפחתם. כל זה סיפקו להם היהודים, שעמדו בקשר עם מרכזי התעשיה והמסחר הגדולים, והביאו משם את הסחורות הדרושות להם לימי היריד. לקראת סיום היריד ובגמר העיסקות שלהם, היטיבו לבם בדברי מתיקה ובשתיית יי"ש, וקולותיהם הצרודים מרוב שתייה בקעו מחלונות שני בתי המרזח הפולניים שהיו בשוק.

מאחורי השוק, לצד מערב, נמשכים רחובות צרים ובהם בית ליד בית, שחצרותיהם גדורות ללא סימן עץ ודשא. בבתים אלה ישבו יהודים שחוחי־גב על יד מכונות־תפירה ותפרו מבוקר עד ערב בגדים זולים בשביל האיכרים, כשלחנים של תפילות מימים־הנוראים ושירים מהפכניים ליוו את טרטור מכונות־התפירה. אחרי החייטים, תפסו את מקומם בעיירה בעלי המלאכה היהודיים האחרים כמו סנדלרים, רצענים ומסגרים, שמילאו את האוויר בשאון של יצירה ועמל כפיים; פחחים היו מטפסים במומחיות רבה על גגות משופעים והתקינו מרזבים בבתי יהודים וגויים. היה זה עם עובד, חרוץ ומוכשר, טוב־לב וישר־דרך, שהאמין באלהים או, להבדיל, במהפכה.

האדמו"ר הזקן מאוסטרובצה שכן גם הוא ברובע העמלים של העיר. מכאן, ואולי גם מפני שהוא עצמו מוצאו ממשפחת עמלים, הקשר הנפשי שנוצר בינו ובין אנשי עבודה ועמל בעיר. כל אנשי העיר היו גאים בכך, שלרב שלהם נוהרים גדולי יהדות פולין, לזכותו ולהשפעתו המרגיעה קשרו את העובדה, שהעיר אוסטרובצה ניצלה בימי מלחמת העולם הראשונה מפורענויות, מהן סבלו כל הערים והעיירות היהודיות בסביבה. קשה לתאר את גודל החיבה ויחס הכבוד של יהודי העיר לרב חלוש זה, שצם ארבעים שנה, ונחשב לפלא רפואי בעיני חכמי הרפואה בפולין כולה.

בית הכנסת הגדול והישן נמצא במורד של גבעה. מצד הרחוב הסתירה אותו גדר של אבנים, כדי שלא יבלוט יתר על המידה. לימינו נמצאו שני בתי־המדרש: אחד היה של פשוטי עם, ששימש לתפילה משעות הבוקר המוקדמות עד לשעת הצהרים, ומלפנות ערב עד אחרי תפילת מעריב; בית המדרש השני שימש לתפילה וללימודים, בו ישבו בחורי ישיבה ותלמידי חכמים מבני העיר. מאחורי בית המדרש נמצאו יתר מוסדות הציבור: המקווה, בתי השימוש ובית המטבחיים. בימי רביעי וחמישי עמדו שורות שוחטים ועסקו בשחיטה, כדי לספק בשר כשר ליהודי העיר לקראת שבת. במרכז השטח עמד בית הכנסת מעץ. התקרה הקעורה היתה מלאה תמונות מצוירות, פרט לחלק אחד ממנה, שנשארה בלתי צבועה. זקני העיר סיפרו, שלקישוט התקרה הובאו אמנים יהודים מקראקא, שעשו מלאכתם באמונה. אך בהתקרב אחד האמנים במלאכתו לארון הקודש הגבוה מעד ונפל מן הפיגום. הקהל החליט לא להשלים את המלאכה ולהשאיר חלק זה של התקרה בלתי גמור לזכר הצבע האלמוני.

מחלקו השני של השוק נמשכה סימטה צרה שמשני צדדיו נמצאו חנויות של כלי־כסף, תכשיטים ומי בושם.

ממנה נפתח מראה רחב על הכנסיה, שהיתה בנויה אבנים, עם גג הנחושת שלו והצלם שהטיל את מרותו על העיר כולה. צללי הפעמונים שנישאו ממגדל הכנסייה חדרו לכל בית יהודי, והטילו אי־שקט ופחד על הגרים בו, ובעיקר על ילדיהם, שהאינסטינקט הילדותי הבריא לימד אותם להישמר ולהתרחק מכל מה שהכנסיה הזו מייצגת. לרגלי הגבעה של הכנסיה היה ביתו של הכומר, ה„גלח" בפינו: איש בעל קומה ממוצעת, רחב כתפיים, תמיד לבוש במעיל שחור ארוך ועל פניו סבר פנים חמור. בעיר מסרו מפה לאוזן שהוא יודע „עברית כמו רב" וכי הוא איננו שונא־ישראל...

תמיד הבטנו על הסביבה הנכרית שמסביבנו בבוז, והאמנו שאמונתנו היא האמונה האמיתית, וכי בסופו של דבר ייווכחו גם הגויים בכך, אם לא בעולם הזה, אז בעולם הבא... השקפנו על התהלוכה הדתית שלהם כעל מעשה תועבה. הכומר הראשי צעד מתחת לחופת ארגמן, והקהל הרב העצום של איכרים ואנשי עיר הלך בשורות מסודרות, בצעד קצוב, ושר שירי דת. גם בחגים הלאומיים, שהקיפו, כביכול, את כל אזרחי המדינה, הרגשנו עצמנו זרים לחלוטין ובעבור המיצעד הצבאי הבטנו עליו ממקום מחבואנו והסתלקנו חיש מהר, כדי להתחמק מעיני ה„שקצים" שחיכו לנו מוכנים להראות לנו את נחת זרועם כיאות לאדוני הארץ...

הייתי אחד ממאות בני הנוער שחי בעולמו המסוגר והנבדל מעולם הסביבה. היו אלה בחורי ישיבה, הנוער של „אגודת ישראל" ו„בנות יעקב" שדבקו בתורת ישראל סבא ועסקו כל ימיהם בלימוד תורה ופוסקים. הנוער הדתי־הלאומי שילב תורה וציונות וראה את תיקון עולמו בהקמת עם יהודי בארץ ישראל. הנוער החלוצי הסוציאליסטי שאף להגשמה עצמית על ידי חזרה לעבודת האדמה בארצו. תנועת הנוער הסוציאליסטי האמינה בשוויון ובחופש של ההמונים היהודים במקום מגוריהם. הנוער הקומוניסטי הנועז, הלוחם, שהתגרה בשלטון המדינה על ידי הנפת דגלים אדומים על חוטי הטלפון בחשכת הלילה, וסיכן את חייו בהפצת כרוזים מאחורי גבו של השוטר האמין שהמהפכה קרובה וכי קרוב יום השחרור של העמלים כולם, כיהודים וכפולנים גם יחד.

מאות בני נוער טוו את חלום חייהם, כל אחד לפי דרכו ולפי השקפתו, וביום בהיר אחד נחרב עולמם ובאה המציאות המרה, שלא היתה כמוה מאז נברא האדם. כולם נרצחו על לא עוול בכפם ופשעם היחיד היה שהם שייכים לעם היהודי, הרוצה לתקן את העולם...

ליד הבאר   ביים ברונעם

יהושע אלטמאַן

מיין אסטראָווצע

אַמאָל איז געווען אַ אידישע שטאָט
איינגעטונקען אין זיידענעם יחוס,
ווען דער גוי האָט נאָך געהאַט אַ גאָט,
און זיין האָן האָט געוועקט צו סליחות...

וואָס איז ווייט און וואָס איז נאָענט?
וואָס זענען מיילן און וואָס זענען יאָרן?
בלויז אַ מיראַזש אויפן האָריזאָנט,
אַ פאַרנעפּלטע וויזיע אינם זכרון.
חלומות׳דיגע אַגונגען, דינע
לאָזן זיך נישט דערציילן;
ווי שפּילן אַ ליבע מיט דער שכינה
אין אַ לאַבּירינט פון טויזנט היילן...

אפשר אָנפאַנגען מיט דער הויכער צייל,
ווו איך קען יעדע טיר;
אָדער פאַרהאַלטן זיך אַ וויל
מיט די טרעגער, די גבורי דעיר?
אַריינגיין אין בתי מדרשים,
אַ קוש טון צעריסענע גמרות,
אַרויפקלעטערן צו דער עזרת נשים,
און זען פונדערווייטנס דאָס בית הקברות...

אויף דער הויכער צייל שמועסן יידן
רעדן פון דעם און פון יענעם
טוט איינער אַ זיפּן אַ מידן:
— אַ וועלט משטיינסגעזאָגט, אַ גיהנם.
אַ באַלייבטע יידענע טראָגט אַ פּעקל,
שמייכלט — דאָס וועטער איז לינד.
אַ שדכן דרייט מיטן שטעקל,
ער זוכט אַ חתן אַן אײדל קינד.
דער פרומער שאול מיט נאַסע פאות
זיפּט די לופט מיט פאַרמאַכטע אויגן.
דאָס איז אָנגעשטאָפּט מיט גאות
ווי אַ הערינג; אַ בויך מיט רויגן.

רעדער רעדלען אויף די בריקן.
פאָרן גויים אויפן יאַריד.
קיינער דערוואַרט נישט קיין גליקן;
אָבער פיש אויף שבת דאַרף אַ ייד?!
נחום דער בעל עגלה גלעט די פערד.
סטראַגאַנאַרקעס טאַפּן אינ׳ם וואָגן.
גױ׳שע וואָנצעס און יידישע בערד
ווייסן נישט וואָס צו זאָגן.
אַ פאַראַדנע לויה מיט שלאַמוין.
אַפריער דער גלח, אַ פאַרשייטער.
אַ קונה מעסט־אָן אַ פאָר הויזן
אין מיטן מאַרק ביים טאַנדייטער.

די געוועלבער פול ביזן ראַנד.
מען זשאָפּט קיין עין הרע;
נאָר דער פאָליציי־קאָמענדאַנט,
געפאַקט אַן עברה און פאַרשריבן קאַרע.
צווישן די פערד און געשפאַן
כאַפּן אַ נאַש יידישע ציגן.
אַ גױ׳ע שלעפּט אַ שיכור׳ן מאַן.
אַ דזשאַר שפּילט אַ צעבראָכענעם ניגון.

אין בית המדרש זיצט ר׳ יאָשע,
קוועטשט דעם תוספות מיט הסברה.
מ׳האָט אים היינט געפרעגט אַ קשיא,
קנייטשט ער דעם שטערן, זוכט אַ סברא.
דער חב״ד׳ניק אין זאָקן ווייסע
קומט צעלויפן פון דער מקווה.
ער טראַכט וועגן רזין דאוריתא,
וועגן סוד פון זוכרא ונוקבא.
איינער אַ בקי דער צווייטער אַ חריף,
צוויי יונגעלייט אויף קעסט
פירן דעם וויכוח שאַרף
אין עילוי׳שן פאַרמעסט.

ביים עמוד אין אַ שוואַרצן טלית
שמייכלט צופרידן ר׳ יאַקל:
— שוין היינט אַנגעטאָן אַלעס;
פאַרענדיקט די פרשה אין חק׳ל.

מורמלט, מורמלט ר׳ נפתלי.
וואָס ער זאָגט ווייסט נישט קיינער.

ביים אויוון אַ בעל עגלה
וואַרעמט אויס די מידע ביינער.
צוויי ווייבער איינגעבויגן
פראַלן אויף דעם ארון.
די טיכלעך איבער די אויגן:
— שענק איר באַנייטע יאָרן!
שרה בת טאָבע!
אַ רפואה פונם גן־עדן!
זאָל זיך מיען איר באָבע.
אינם זכות פון איר הייליקן ייִדן.

די שול איז פון האָלץ,
עלטער פון אַלע זקנים.
ייִדן זענען אַזוי שטאָלץ
אויפ׳ן געשניצטן ארון־קודש שיינעם.
די מאַלערייען אויף די ווענט
מיט שפינוועב באַשפינען.
הייִנטיקע דורות אַזעלכע הענט
קען מען מער נישט געפינען.
אַלע נאַכט קומען מתים,
לייענען פסול׳ע ספרי תורות.
טראָגן פסול׳ע טליתים
פון לאַנגע — פאַרגאַנגענע דורות.
און פאַליש דאָס טהרה ברעט
דערשטיקט אַלע פאַרלאַנגען.
דער שמש שמייכלט, ווען ער זעט
באַלד דאַלעבן די חופה שטאַנגען.

אין באָד אויף דער הויכער באַנק;
ווער איז אָרעם און ווער איז רייך?
מיט׳ן בעזים אין דער האַנט
פרייבן אַלע ייִדן גלייך.

זיצט דער רב שפעט ביינאַכט,
אַרבעט אויף זיין חיבור.
טוט אַ זיפץ ער פאַרטראַכט:
— דער עול פון צרכי צבור!
תלמוד תורה, לינת הצדק
און די גמילות חסדים קאַסע...
אַלע קעשענעס זענען ליידיק;
פול איז בלויז די שווערע משא.

זיצט און פלאַנעוועט די עליטע.
ס׳מאַטערט די אייביקע דאגה:
און אַז מען וועט הערן די שחיטה,
בלייבט אַלץ די זעלבע לאַגע.
פאַראַן אַזוי פיל נעמער,
אין די הכנסה איז קליין.
יעדער קומט מיט אַ עמער.
— גיב זיי וואַסער פון אַ שטיין.

נישטאָ מער דער גוטער אַמאָל.
נישטאָ מער די באַלעבאַטישע הכנעה.
נישט דער רב און נישט קהל
האָבן איצט די קלענסטע השפעה.
דער שטן פאַנעוועט אומעטום.
קורצע אַרבל און אייגענע האָר.
יונגען מיט מיידן לויפן אַרום
אין אַלדאָ וויסטע שוואַרץ יאָר.
יונגען מיט מיידן צוזאַמען
שיקט מען אין די שקאַלעס.
פאָלגט מען מער נישט דער מאַמען;
שפרינגט מען פון די האַלאַבאַלעס.
לאָזט מען איבער די גמרא,
און מען גייט אַוועק אין ביבלאָטעק.
פאַרפירט זיי דאָרט דער יצר הרע
ווו דער טייוול האָט אַן עק.

אבֿרהם יעקבֿ איז אַ ציוניסט.
ער פֿאַרקױפֿט שקלים אין שטיבל.
ער גיט אַװעק אומזיסט,
אױבֿ עמיץ האָט פֿאַראיבל.
שוסטער און שנײַדער געזעלן
לאָזן זיך פֿלוצלינג הערן.
קענען דאַכט זיך, קײן צװײ נישט צײלן,
געװאָרן רעװאָלוציאָנערן.
שיסט מען װי פֿון אַ האַרמאַט,
מען קאָכט זיך װי אַ װיכער:
— „קאַפּיטאַל" „פּראָלעטאַריאַט"!
און נאָך װערטער פֿון די ביכער.
שנײַדער, שוסטער, גאַרבער
סטרײַקן לשם מצוה;
װערט די לאַגע האַרבער,
קומט מען אָן צו קצבֿה.
מאַכט מען אַ רויטן פֿאָן
פֿון דער באָבעס פֿאַלערינע...
איצט פֿאַנגט עס זיך אָן.
סע ברויזט די גאַנצע מדינה.

לויפֿן פּאָליצײ מיט הינט,
קלאַפּן אין אַלע טירן.
װער סע קען פֿאַרשװינדט:
— זאָלן אַנדערע מאַרטירן.

אָט אַזוי האָט געלעבט אַ שטאָט
אײדער, אײדער, אײדער...
מאַמעס האָבן געהאָפֿט צו גאָט,
און קינדער זענען געגאַנגען אין חדר.
מאַמעס האָבן געבאַקן חלות;
און טאַטעס האָבן געסלוק'ט נדנים.
בחורים האָבן געקראָגן כּלות,
און מײדלעך חתנים.
שבת איז געװען זמירות,
בראַנפֿן נאָך די פֿיש.
געװױנט אין געירש'נטע דירות,
געפֿירט אַ באַלעבאַטישן טיש.

אַמאָל געפֿאַסט, אַמאָל געגעסן...
מען קוקט נישט אויף דער צונג.
דער שכן האָט די אַדרעסן,
און ער פֿאַרשטײט אויפֿן װונק.
אַמאָל אויף יום טובֿ אַ קאַפּאָטע.
אַמאָל אויף שבת אַן אורח.
אַז גאָט העלפֿט, פֿאַראַן די זלאָטע,
איז אַ ייִד נישט קײן קורח.
געהאַט פֿרײַנט, געהאַט שכנים.
באַהאַנדלט זיך קעניגלעך.
נישט פֿײַנט געהאַט חלילה קײנעם,
און ליב געהאַט די אײניקלעך.

אַ מענטש מוז דאָך שטאַרבן אַמאָל.
אײביג לעבט דאָך נישט קײנער;
איז געװען אַ קדיש, קבֿר ישׂראל,
איז געבליבן אַ דור אַ שײנער.

איצט איז דאָס בלויז זכרון.
אויסגעריסן מיטן שורש.
װײ איז אונזערע יאָרן,
אַז מיר האָבן נישט קײן יורש.

אליעזר קופּערמאַן

אַ שטאָט צווישן צוויי טייכן

אויף אַ באַרג איינגעטונקען אין גרינס, אַרומגערינגלט פון פעלדער, וועלדער, טייכן און שליאַכן האָט זיך געפונען אַן אַלטער יידישער ישוב: אָסטראָווצע.

אויף רעכטס — דער שמאָלער טייך „קאַמין", וואָס איז פאַרצייכנט אין אַלע יידישע טראַדיציע־אַקטן, ווי כתובות, גטין. אויף לינקס — דער ברייטער טייך „ליאָס".

איבערן גרויסן וואַסער ציט זיך נאָך היינט די לאַנגע בריק, וואָס פירט צו דער באַן און דאָס דאָרף קלימקאָוויטש — מיט זיין אייזן־פאַבריק און זיינע טויזנטער אַרבעטער, און נאָך אַנדערע גרויסע פאַבריקן און שטאָל־גיסערייען, וועמעס הויכע, העל־ציגלדיקע קוימענס גרייכן די הימלען — די „פּיטסבורג" פון פּוילן. און פון דער צווייטער זייט, נאָך דער בריק, הויבט זיי אַן דער שאָסיי־שליאַך קיין אַפּט און צויזמער.

דער שליאַך האָט זיך פאַרענדיקט ביי זאַוויכאָסט און צויזמער — ביים ראַנד פון דער ווייסל — דער דעמאָלטי־קער גאַליציש־עסטרייכישער גרענעץ.

אַרומגערינגלט פון שפּע'דיקע דערפער און פאַבריק־שטעט, האָט זיך געבויט אַסטראָווצע, געוואָרן גרייס און גרעסער. ס'איז אויסגעוואַקסן די פאַרשטאָט „דער סטאַוו". ס'האָבן געצויגן אַהין מענטשן פון אַלע נאָנטע און ווייטע שטעטלעך. די יידישע באַפעלקערונג האָט שוין געציילט איבער זעכצן טויזנט נפשות.

דער „קאַמין"

ביים ברעג פון „קאַמין" זיינען געזעסן אויף ברייטע, לענגלעכע ברעטער יידישע דינסטן און גויעס, באָרוועסע, מיט רויטע נאַקעטע קניען, און געוואַשן זייערע וועש.

נישט ווייט פון זיי האָבן יידישע וואַסערטרעגער געשעפּט זייערע קאָנען וואַסער. דאָס האָבן זיי געטראָגן אין די הייזער מיט זייערע העלצערנע „יאָרזשמעס", וואָס פאַלן ווי אַרונטער פון זייערע העלדזער און אַקסלען, מיט קורצע שטריק אָדער קייטן ביי ביידע זייטן, די קאַנען וואַסער צו באַהעפטן.

אַביסל ווייטער צו אויף לינקס — די הויכע רויט־ציגלדיקע וואַסערמיל און דאָס שיינע, ברייטע הויז דערנעבן, ווו ס'האָט געוווינט ר' שמואל דענקעווער, וואָס האָט געהאַלטן די מיל אין אַרענדע פון דעם פּריץ גראַף ווילעלאָפּאָלסקי — פון דער פּריצישער גזע, וואָס האָט נאָך דאָרטן געהערשט בימי אַלט־פּוילן.

ר' שמואל, אַ מענטש אין די מיטעלע יאָרן, איז געווען אַ מפונק, אַ חסידיש־געפּוצטער, גבירישער פּזרן און בעל־צדקה. ער האָט געפּראַוועט זיינע קינדערס חתונות מיט גרויסע, פייערלעכע שמחות, מיט געדעקטע טישן ביים טייך פאַר אָרעמעלייט — חתונה־שמחות וואָס האָבן אָנגעהאַלטן צו זעקס וואָכן.

דער טייך האָט זיך געשלענגלט צווישן גרינע לאָנקעס, געוואָרן שמעלער און טיפער אַקעגנאיבער דער שול און די בתי־מדרשים און זיך ווייטער אַוועקגעריסן פונם נידעריק־איינגעפאַלענעם שטאָטישן מרחץ. דאָס אָרט, ווו טייך דערנענטערט זיך צום פונקט אַנטקעגן דעם קינעווער שאָסיי, האָט מען גערופן „דאָס ברייטע שטיק".

דער טייך ציט זיך ווייטער, דאָ ברייטער, דאָ שמעלער, פאַרביי די גרינע פעלדער און גרויסן געדיכטן וואַלד לעבן בית־עולם, ווו ס'האָט זיך געפונען דער טאַרטאַק, די גרויסע זעג־מיל, מיט די הייזער און שלעסער.

די וואַלד־מלוכה

די וואַלד־מלוכה האָט געהאַלטן אין אַרענדע ר' מאיר העינע, דער לובלינער חסיד, אַ למדן און אַן אַריסטאָקראַט.

ר' מאיר האָט געפירט די מלוכה ביד־חזקה, מיט פיל באַדינער און משרתים, גוישע האָלצהעקער, מיט נאַכט־וועכטער, גאַיאָוועס אין גרינלעכע מונדירן, וואָס האָבן געטראָגן קליינע מעשענע טראָמפּייטלעך אויף רויטלעכע געפלאָכטענע שנירלעך אויף צו געבן פאַרשידענע סיגנאַלן; טייל פון זיי האָבן אויך געטראָגן צוויי־רעריקע ביקסן אויף די רעכטע אַקסלען.

דאָרטן זיינען אויך געווען יידישע, ברייט־פּלייציקע וואַלד־שרייבער, מיט קורצע קורטקעס אום זומער, און שווערע פעלצן מיט פוטערנע היטלען אום ווינטער — זיי האָבן פאַרשריבן די צאָל געשניטענע קלאַפּטער־האָלץ, אין גלייכע שערענגעס אויסגעלייגטע; און די אונטער־האַקטע אָדער אונטערגעזעגטע ביימער.

דאָס געהילץ האָט מען געקוילערט באַרג־אַרונטער און גרויסע, שטאַרקע פערד האָבן עס דערנאָך געשלעפּט אינעם טאַרטאַק אַריין מיט די גרויסע זעג־מאַשינעס.

לעבן טאַרטאַק האָט זיך געפונען דאָס גרויסע הויז, ווו די העינעס האָבן געוווינט זייט דורות. זיי, די ענערגישע בויער פון דער וואַלד־מלוכה, האָבן געצאָלט שטענדיק פאַר צען יאָר אין פאָראויס דעם גראַף ווילעלאָפּאָלסקי. זיי

האָבן געהאַט אַ שטענדיקן אָפּמאַך פאַר כּך־וכך קלאַפּטער און קוביק געזעגטע און געהאַקטע געהילץ. דער אָפּמאַך איז נישט געווען קיין געשריבענער, נאָר בלויז אויף זייער נאמנות, זייער הן־שלי צום גראַף און זיין פּאַרוואַלטער.

גראַף וויעלאָפּאָלסקי

וויעלאָפּאָלסקי איז געווען אַ הויכער, שלאַנקער מיט אַן איידל־געשניצט געזיכט, בלאָנדע האָר, גרויסע פּאַרדרייטע וואָנצן, און מילדע בלויע אויגן. ער איז געווען רירעוודיק, ווי קוועקזילבער. שטענדיק געטראָגן אַ ביטשעווקע אין דער האַנט.

מיט אַ געהויבענעם קאָפּ, טראַגנדיק אַ קאַפּעליושל מיט אַ גרינער פעדער ביי דער זייט, פלעגט ער אַריינ־קומען אין מאַרק אין זיינע רייט־הויזן, פון וועלכע עס האָבן זיך אַרויסגעזוזן מאַסיווע, גוט־פּאַרמירטע פיס. ער האָט אַלע סאָרטן יידן — סוחרים, בעלי־מלאכות, מעקלער — באַגעגנט מיט זיין ליבן שמייכל.

ווען די יידן האָבן געצויגן זייערע פּוילישע קאַשקעטן און זיך געבויגן פאַר אים, איז דאָס חלילה נישט געטאָן געוואָרן מחמת מורא אָדער־חניפה, נאָר פון אינערלעכן דרך־ארץ און וואַרעמען געפיל צו זייער גוטן פּריץ, פון וועמען ס'האָט אַרויסגעלויכטן אמתע נאָנטע פריינטשאַפט — זיי האָבן אים ליב געהאַט אהבת־נפש.

און נישט אומזיסט. די יידן פון דער שטאָט האָט ער באַטראַכט פאַר אַ טייל זיין אייגן לעבן, ווייל יידן זיינען שוין לאַנגע דורות געווען פאַרבונדן מיט זיינע אבות. די פריינטשאַפט צו יידן איז שוין געווען אַ טראַדיציע ביי די וויעלאָפּאָלסקיס.

אַז ער פלעגט באַגעגענען דעם אָסטראָווצער רב, איז ער געפאַלן אויף זיינע קניען אפשר נאָך מיט מער יראַת־הכבוד איידער פאַר זיין שטאָט־גלח. און ער האָט זיך ניט אויפגעהויבן, ביז דער רב האָט אים גענומען ביי די הענט און אויפגעשטעלט.

דער גראַף מיט זיינע מקורבים פלעגן זיך אָפּט באַוויזן אין שטאָט אין זיין קאַרעטע מיט די געשפּאַנטע קאַרע פערד נאַשפּיץ. זיי פלעגן זיך אָפּשטעלן אויף דער הויכער צייל ביי יאָסעלע פּעפּערס עלעגאַנט־פּריצישן ווייַן־געשעפט, אָדער ביי דער ישעיה'כע אויף דער צייל ביים טומאה־געסל.

אין די צווייַ רייכע, שיינע שענקן פלעגן זיי פאַרפאָרן טרינקען די בעסטע אונגאַרישע טאָקאַיען ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין. נאָכדעם פלעגן זיי נעמען די ביליאַרד־שטעקנס, צעברעכן אַלע פלעשער טייערע ווייַנען און באַצאָלן מיט אַ ברייטער האַנט פאַר די היזקות.

וויעלאָפּאָלסקי איז קיינמאָל נישט געווען אין כּעס אַפילו ווען ער איז געקומען אַמאָל אַ שיכּורער צו מאיר העינע, רייטנדיק אויף זיין גאַלאָפּירנדיקן פערד. ר' מאיר האָט אים דעמאָלט געהאָלפן אַראָפּשפּרינגען פונם פערד, ער זאָל זיך חלילה נישט אויסגליטשן, און די דינער האָבן באַלד אַוועקגעפירט זיין פערד.

ר' מאיר, וואָס האָט גערעדט דעם שענסטן פּויליש, האָט אים אָפּגעגעבן כּבוד, ווי אַ קעניגלעכן פירשט אים אַריינגענומען אינם גרויסן זאַל, געוווירקט אויף אים, אַז ער זאָל זיך אַוועקלייגן אויף דער שענסטער קאַנאַפּע, געהאָפּטן מיט די שענסטע פראַנצויזישע האַנט־גאָבעלינען.

אַלע זיינען אַרומגעגאַנגען אויף די שפּיץ־פינגער בשעת דער גראַף האָט איינגעדרימלט. נאָכן אויפשטיין האָט ער טועם געווען פון זיינע באַליבטע נאַשערייען, די רוסישע קאַוויאַרן, די רויטע און שוואַרצע, די סיבירישע גערויכערטע סטוירדזשען־פישן, פאַרשיידענע פראַנצויזישע און שווייצאַרישע קעזן. ער האָט פאַרטרונקען מיט עטלעכע גלעזער פון די ווייַנען, וואָס ער האָט אויסגעקליבן.

דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן מיט אַ נאַטירלעכער התקרבות, וואָס ר' מאיר העינע האָט געפילט צום גראַף, און יענער איז אַלעמאָל געקומען אומגעריכט צו אים, נישט אַזוי וועגן די האַלץ־געשעפטן, ווי זיך אַראָפּריידן פונם האַרצן, סיי ווען ער האָט געליטן פון זיין ווייבס משוגענע קאַפּריזן, און סיי פון זיינע אייגענע דערדריקנ־דיקע אומעטן, וואָס זיינען אים באַפאַלן.

דער גראַף איז דאַן געקומען זוכן אַ טרייסט ביי ר' מאירן, און פאַרלאָזט אים שטענדיק אַ פריילעכער און אויפגעמונטערטער, ווי ער וואָלט אין אים אַ נייַע נשמה אַריינגעזעצט מיט די מעשיות און ווערטלעך פונם רבין, פון חז"ל, צוגעפּעפּערט מיט זיין אייגענעם קוואַלנדיקן הומאָר.

דער לובלינער רבי

אַרום הויז, פול מיט דינער און דינסטן, האָט זיך געפונען דער גרויסער לאַנגער בית־מדרש, מיט די לאַנגע טישן. ביי דער מזרח־וואַנט איז געשטאַנען דער הילצערנער, מיט שיינע קאַרניזן אויסגעשניצטער ארון־קודש, באַהאַנגען מיטן טונקל־רויטלעכן פּרוכת. אַ גאַנצע וואָך האָט דאָרטן געדאַוונט מיט אַ מנין ר' מאיר העינע מיט די וואַלד־שרייבער, וואָס האָבן געווינט אַרום טאַרטאַק אין אייגענע שטיבער.

אין פייערלעכע טעג פון חתונות און שמחות איז דער בית־מדרש געוואָרן אָנגעפּולט מיט פיל אורחים, ווי מיט ר' מאירס ליבע געסט, די לובלינער חסידים פון אַרום, און מען האָט געפּראַוועט טישן אויף אַ חסידיש־ברייטן שטייגער.

ס׳איז שוין געווען אַזאַ חזקה, אַז ר׳ אברהמלע, דער לובלינער רבי, זאָל נאָך שבת נחמו קומען צופאָרן יעדעס יאָר אַלס גאַסט פון די העינעס. דאַמאָלט זיינען די טישן פייערלעך געפּראַוועט געוואָרן אינם וואַלד־בית־מדרש, ווו דער רבי האָט געזאָגט תורה פאַר אַלע לובלינער חסידים פון אָסטראָווצע און די אַרומיקע שטעטלעך.

אָפּט איז דאָס פאָרגעקומען בין מנחה למעריב. דער גאַנצער בית־מדרש איז נאָר געוואָרן באַלויכטן פון דעם נר־תמיד, וואָס איז געהאָנגען איבערן ארון־קודש. אַלע וואָס זיינען געזעסן ביי לאַנגע טישן און די וואָס זיינען געשטאַנען הינטער זיי האָבן געקוקט אָנגעשטרענגט צום רבין וואָס האָט גערעדט מיט רמזים פון געטלעכער התגלות.

אַרום הויז זיינען דעמאָלט אויפגעשטעלט געוואָרן ביידלעך, ווו סהאָבן גענעכטיקט די חסידים פון דער פרעמד. דער אַרומיקער וואַלד איז געוואָרן אַ לאַגער פון געצעלטן. ר׳ מאיר העינע האָט באַזאָרגט אַלעמען מיט מאָלצייטן.

באַשטריימלטע חסידים האָבן באַגלייט דעם רבין אויף זיינע לאַנגע וואַלד־שפּאַצירן. דער רבי האָט זיך געקוויקט מיט די פּרעכטיקע וואַלד־ריחות פון די אייביק־גרינע סאָסנע־בוימער. די ווייכע גרין־באַגראַזטע און מאָכיקע ערד האָט געשפּרייט זיך ווי פּערסישע דיוואַנען און טעפּיכער.

דעמאָלט האָט דער רבי פאַרזוּיגן אַ שטילן ניגון, וואָס איז געוואָרן באַגלייט דורכן פויגל־געקלאַנג און אינזעקטן־געזשום. אַפילו דאָס זינג־זאַנג פון די זעגן אינם טאַרטאַק האָט זיך אויסגעמישט מיט די געזאַנגען.

אַזוי פאַרחושט האָבן די חסידים שפּאַצירט מיטן רבין, זינגענדיק, ביז די רויטלעכע ליכטשפּאַרעס פון דער זיך־זעצנדיקער זון האָבן זיי דערמאָנט, אַז ס׳איז באַלד צייט צו דאַווענען מנחה, און זיי האָבן געאיילט צוריק אין בית־מדרש.

ר׳ אברהמעלע אייגער, אַן אייניקל פון גרויסן פּויזנער גאון ר׳ עקיבא אייגער, האָט געזאָגט דאָרטן תורה אינם נוסח פון התגלות הבורא אַפילו אינם מינדסטן גרעזל, און אַז דער מענטש, דער בחיר פון דער יצירה, מוז דורך מעשים־טובים אויסשטראַלן דעם חסד ורחמים צו אַלץ און צו אַלעמען.

נאָך מעריב, ווען דער רבי איז אַריין אין דעם חדר מיוחד, וואָס ר׳ מאיר העינע האָט פאַר אים צוגעגרייט, האָט זיך ערשט גענומען פאַרטייטשן די רמזים פּנחס נעשעס, דער אייביקער קעסטניק, וואָס זיצט יומם ולילה איבער די הייליקע ספרים. פּנחס האָט מסביר געווען באַריכות פאַר די חסידים, וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט, די תורה פון לובלינער רבין. די חסידים האָבן אָנגעקוואָלן פון דער טיפקייט און שיינקייט פון ר׳ אברהמעלעס דרך.

הינטערן באַרג

צופוסנס פונם באַרג, וואָס פירט אַרויף צו דער שטאָט האָט געוווינט אין אַן אַלט הייזל ר׳ מלך שענקער, אַ לאַנגער דאַרער ייד, מיט אַ העל בערדל, וועלכער האָט געהאַלטן אַ שטיקל אכסניה. ער האָט נאָך געדענקט די צייטן, ווען דאָרטן איז געווען די „שלאָגבאַנק“, ווו מען האָט געצאָלט מס צו די גראַפן וויעלאָפּאָלסקי.

די אַרענדע פונם פּריץ איבער דעם מאָנאָפּאָל פון בראָנפן, האָט געהאַלטן ר׳ פּינטשע מינצבערג, דער יידישער אַריסטאָקראַט פון דער באַוווסטער פאַמיליע אין פּוילן — די מינצעס.

ביים סוף פונם באַרג, וואָס האָט געפירט צו דער שטאָט — ווייל דער שאָסיי האָט זיך געקרייזלט אַרום און פאַרביי דאָס דענקעווער געסל — זיינען געווען עטלעכע גרויסע אויבסט־סעדער, וואָס עס האָבן געהאַלטן אין אַרענדע יידן סאַדאָווניקעס.

דאַרע, שטאַרקע און זון־פאַרברענטע יידן ווי שניידער־געזעלן, אַנדערע באַלעמעלאָכעס און דינסט־מיידלעך, פלעגן זומער קומען אַהער רייסן קאַרשן. שבת פלעגן זיי בייסן די קאַרשן פון די בוימער מיט די מיילער. אין האַרבסט־צייט פלעגן זיי קומען קלויבן אויבסט און פלעגן באַצאָלן דעם סאַדאָווניק צען גראָשן פאַר יעדן שאָקל פון אַן אויסגעקליבענעם פּרוכטבוים.

די בלינדע קלעזמער

אויפן אַלטן מאַרק האָבן זיך אַרומגעדרייט פון פרימאָרגן ביז שפּעט אין דער נאַכט שעפּטל און סראָל, די צוויי האַלב־בלינדע קלעזמער.

שעפּטל אַ הויכער, דינער, מיט זומער־שפּרענקעלעך אויפן גאַנצן פּנים, אין אַלטע קליידער — וואָס האָבן אָבער געבלאַנקט מיט זייער זויבערקייט — מיט אַ ווייס־געוואַשענעם גומענעם קאָלנער און שוואַרצן קראַוואַטל, וואָס זיינען געגלעט געוואָרן פון זיין שיין־פאַרשוירן, בלאָנד־פראַנצויזיש, שפּיציק בערדל.

סראָל, אַ מיטלוווקסיקער, אַ ברייטער, אַ טונקעלער, איז געווען דער היפוך פון זיין קאָלעגע. סראָל איז געווען נאַכלעסיק, אָפּגעלאָזן, ניט אַכטונג געגעבן אויף הילוך און ריינלעכקייט.

ביידע האָבן געשפּילט אין יחיאלס קאַפּעליע אויף אַלטע פידלען ווי סעקונדאַנטן. מיט זייער גוטן געהער האָבן זיי געמאָסטן די אָפּגעהאַקטע טענער, געהיטן זיך נישט אַרויסצוגעבן מיט זייערע סמיטשיקעס קיין פאַלשן טאָן, חלילה.

יחיאל, וואָס האָט געהאַט אַ רונד פּנים ווי אַ קיילעכדיקע שיסל, מיט גרויע לאַכנדיקע אייגעלעך, האָט געריימט זיינע סעקונדאַנטן: „אַזעלכע אַקוראַטנע אונטערשפּילער וועט איר נישט געפינען, נישט אין וואַרשע, נישט אין פּיטערסבאַרג".

שעפּטל און סראָל האָבן זיך געפילט זייער געהויבן, הערנדיק וועגן זייער חשיבות און אָנגעלייגטקייט אין דער קאַפּעליע. אָבער וואָס טויג די פּאָלקע־מאַזורקע, אַז... זיי קריגן אַזוי ווייניק פאַר זייער שפּילן? זיי זענען געווען בייז און פאַרביטערט צוליב זייער שלעכטן מצב — זיי האָבן באַקומען בלויז צו אַנדערטהאַלבן גראָשן פון יעדן גילדן, וואָס קומט אַריין פאַר דער קאַפּעליע פון חתונות, פון בעלער ביי וויעלאָפּאָלסקין, אָדער פון שפּילן אויף די גאַסטראָלן פון די שוישפּילער פון וואַרשעווער אָפּערעטעטעאַטער.

און האָרעווען האָבן זיי געמוזט גאָר אַ סאַך ביי דעם. למשל, אַז ס'פלעגן קומען די וואַרשעווער געסט, האָט מען אויף שנעל געמוזט מאַכן פּראָבע אינם הילצערנעם טעאַטער אויפן „סטאַוו".

ראובעלע, דער דאַרער, שוואַרצער קלעזמער, מיטן טונקל־רויטן פידעלע, וואָס ער האָט געהיט ווי אַן אתרוגל, איז געווען דער גרעסטער קענער פון לייענען נאָטן — געלייענט אַ בלאַט נאָטן, ווי אַ ייד אַ למדן אַ בלאַט גמרא אָדער „עין יעקב", צי „משניות". אמת, אין שפּילן לויט די נאָטן איז עס צוגעגאַנגען נישט אַזוי לייכט. די מבינים פלעגן פונדעסטוועגן אויסרופן מיט אַנטציקונג: — אוֹוואַ, וואָס פאַר אַ קענער דער ראובעלע איז!

יחיאל'ס זון, מענדל, וואָס געהאַט אַ געוועלב פון קאַפּעליושן און געשפּילט אויף אַ פלייט, האָט אויך געקענט לייענען נאָטן. די אַנדערע קלעזמער ווי לאָזער, שאַיע, בערל, האָבן געשפּילט אויף טראָמפּייטן. זיי האָבן זיך דאָס אויסגעלערנט ביים דינען אין מיליטער. דאָס ביסל נאָטן־לייענען, וואָס זיי האָבן אַמאָל געקענט, האָבן זיי אויך פאַרגעסן צוליב זייער שטענדיקער פאַרנומענקייט אין די יאַטקעס ווי קצבים. פלעגן ראובעלע און מענדל איבערשפּילן די טעאַטער־שטיק עטלעכע מאָל פאַר די אַנדערע קלעזמער. די אַ גאַנצע וואָך פאַרהאָרעוועטע קלעזמער, וועלכע האָבן זיך געפילט אין דער קאַפּעליע ווי די לוויִים אין בית־המקדש, פלעגן הערן מיט אָפענע מיילער, שטיין פאַרחלומטע מיט זייערע פידלען, טראָמפּייטן, קלאַרנעטן, פּויקן, טאַצן, און פּאַגאַפּטע שלינגען די טענער פון דער שיינער מוזיק, ווי אין דער אָפּערעטע „די לוסטיקע אלמנה", ביז זיי האָבן צוביסלעך שוין געקענט שפּילן אויף אויסווייניק.

יחיאל אַליין, וואָס פלעגט שטיין דערביי, האָט אויך נישט געקענט לייענען קיין נאָטן. ער האָט אָבער געהאַט אַזאַ גוטן געהער, אַז אים איז גענוג געווען איינמאָל צו הערן אַ שפּיל, האָט ער עס שוין געקענט ביז דער לעצטער נאָטע. ער איז דאָס געווען דער, וואָס פלעגט ביים שפּילן געבן מיט זיין סמיטשיק די סיגנאַלן צו די אַנדערע קלעזמער, ווען און ווי אַזוי אונטערצוהאַלטן, זיך איינהאַלטן, אַריינקומען, אַריינפאַלן, ווען זיי דאַרפן זיך די הענט צעפירן און ווען זיך אָפּצושטעלן. ער האָט אויך געגעבן די סיגנאַלן צו די שוישפּילער, אַקטיאָרן, אַקטריסעס, אַמאָל אויך טענצער, ווען זיי דאַרפן זיך צעזינגען און ווען צעטאַנצן.

חיימקע, דער וואַסער־טרעגער, אַ יונג מיט ביינער, האָט געשפּילט אויף דער פּויק און די מעשענע טאַצן. און ער האָט טיילמאָל געזעצט מיט אַזאַ גבורה אויף די אינסטרומענטן, אַז יחיאל האָט פאַרגעסן צו געבן די סיגנאַלן און אַליין געוואָרן מיטגעריסן, געריבן מיטן סמיטשיק אויף זיין פידל, אַזש די סטרונעס האָבן געפּלאַצט.

און ס'האָט אויך געטראָפן, אַז די פּוילישע טרופּע איז געקומען אין אַ מאַרק־טאָג און מ'האָט געמוזט שנעל

מאַכן די פּראָבע — דעמאָלט האָט ראובעלע געפינען דעם צווילינג, שעפטלען מיט סראָלן, אויפן מאַרק.

וואָס טוען זיי אויפן מאַרק? אייגנטלעך האָבן זיי גאָרנישט געקויפט — נישט געהאַט מיט וואָס. צו טאַפּן און פאַרזוכן די אויסגעשטעלטע פּראָדוקטן, און כאַטש דורכדעם זעטיקן דעם הונגער און דורשט. — אויך דאָס האָבן זיי זיך געשעמט צו טאָן, נישט געהאַט גענוג מוט און חוצפּה. זיי זענען אַרומגעגאַנגען מיט פאַרטריקנטע מיילער.

זיי האָבן נאָר געקוקט מיט זייערע האַלב־בלינדע אייגן אַנגעשטרענגט צו דער ערד, גענישטערט מיט זייערע בליקן, אפשר וועט זיי גאָט, אָדער אליהו הנביא, אונטערוואַרפן אַ פאַרלוירן בייטעלע, אַ קניפּל מיט עטלעכע גילדן, אַ גאָלדן רינגל, צי גאָר אַ בריליאַנט...

שעפּטל און סראָל זיינען ביידע געגאַנגען ווי שותפים, געשאַרט מיט זייערע פיס אין זאַמד און אין דער בלאָטע, ביז ס'האָט אַמאָל געגעבן אַ בליאַסק, — אין די מערסטע פאַלן איז עס געווען אַ שטיקל בלעך, — האָבן זיי דאָס אויפגעהויבן, צוגעטראָגן נאָענט צו די אויגן, באַקוקט און באַטאַפּט עס פון אַלע זייטן, און עס אַוועקגעוואָרפן מיט אַנטוישונג. טיילמאָל האָבן זיי אויפהויבן אַ גלאַנציק שטיקל גלאָז — נישט קיין בריליאַנט, נאָר אַ שפּליטער פון אַ גלאָז פלאַש צי פּאַטשערקע.

אָבער ס'האָט אַמאָל געטראָפן, אַז זיי האָבן געפונען אַ גאַנץ זילבערנעם פּעריציקער. נאָך זעלטענער האָבן זיי געפינען אַ האַלבן רובל שטיק. און ס'האָט שוין געטראָפן, אַז שעפּטל האָט איינמאָל, נאָר איינמאָל אין זיין לעבן, געפינען אַפילו אַ גאָלדענעם פינף רובל שטיק, אַן אימפּעריאַל.

איז וואָס מיינט איר האָבן זיי געטאָן? זייענדיק ביידע אַחים־לצרה, איז דאָס שותפים־פּאָרל אַוועק צו הערשל כאַליערע אין דער טריפהנער שענק, אויפגעגעסן אַ פערטל געגנזנס מיט אַן אָנגעפילט מעגעלע, געמאַכט צוויי שנעפּסלעך, און די איבעריקע פיר און אַ האַלב קערבלעך צעטיילט גלייך אויף גלייך.

האָבן זיי קיינמאָל נישט געקענט פאַרגעסן דאָס גרויסע געפינס, דעם גאָלדענעם אימפּעריאַל... אָבער געוויינטלעך האָבן זיי אַזוי געשאַרט אַ גאַנצן מאַרק־טאָג מיט די פיס און נישט געפונען קיין גראָשן. האָט טיילמאָל געטראָפן, אַז פּונקט דעמאָלט, ווען זיי זענען שוין מיד און פאַרביטערט געווען פון שאַרן מיט די פיס, האָט אויפגעזוכט ראובעלע, געהייסן לויפן שנעל אַהיים נאָך זייערע פידלען, און קומען אינם טעאַטער אויפן „סטאַוו" צו מאַכן פּראָבע.

סראָל האָט זיך דאַן געוויצלט מיט שעפּטלען:

— נו, באַשערט אַן אומגליק, מיר וועלן זיכער צוליב דעם פאַרלירן אַ זשמעניע גאָלדענע אימפּעריאַלן...

און שעפּטל האָט אים שפּאָטיק אָפּגעענטפערט:

— דערפאַר וועלן מיר באַלד נעמען אין אונזערע מוזיקאַלישע הענט אַריין די פערטלעך געגנזנס.

דאָס האָט ער אַזוי גערופן די פידלען, וואָס גיבן זיי נישט קיין פּרנסה, קיין עולם־הזהדיקס. זיי האָבן אויך געוווסט, אַז נאָך דער פּראָבע וועט מען מאַכן אַ כוסה ביי יחיאלן און מ'וועט ווידער קריגן ביז אים עטלעכע גילדן אויף שבת. זיי האָבן מיט אים געהאַט אַ שטענדיקן אָפּמאַך צו קריגן אין פאָרויס אויף שבת און ימים טובים. זיי זענען געווען אייביקע בעלי־חובות צו אים. זיי האָבן אים דערפאַר ליבער געהאַט פון אַן אייגענעם ברודער.

זיי האָבן אויך אָנגעקוואָלן פון זיינע יינגלשע שטיפערייען, אַפילו פון זיין פאַרגינען צו קנייפּן די שענסטע מיידלעך ביים טאַנצן אויף חתונות.

בייטאָג אויפן אַלטן מאַרק

אויפן באַרג איז אויך געשטאַנען די גרויסע תיפלה, מיט איר הויכער שטיינערנער, ווייסער און אַרומגעצוימטער מויער. באַוועצט מיט אַלטע דזשאַדעס — בעטלער — וואָס מורמלען הייליקע קריסטלעכע געבעטן.

יידן וואָס פלעגן לויפן אין מאַרק אַריין דורכן שמאָלן טומאה־געסל, האָבן נישט פאַרגעסן צוצוהאַלטן זייערע קליינע פיליש־יידישע קאַשקעטלעך, כדי דער ווינט זאָל, חלילה, נישט פאַראורזאַכן זייער גילוי־ראש פאַר דער דער טומאה און זיי זאָלן דערביי נישט פאַרגעסן צו זאָגן „שקץ תשקצנו".

אינעווייניק אינעם מאַרק האָט אַדורכגעשניטן דער שאָסיי. אין דער מיט זיינען געשטאַנען פיר ציילן נידעריקע און הויכע הייזער — ווי אַ געשלאָסענע פעסטונג. צוויי מאָל אין וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק — זענען געווען די מאַרק־טעג, יאַרידים. ווו ס'פלעגן קומען אַלע פויערים פון די אַרומיקע דערפער און ברענגען צום פאַרקויפן מכל טוב. יידישע שניידער, טאַנדעטניקעס פון ביליקע ציגענע פויערישע קליידער, היטל־מאַכער, סטאָליאַרעס מיט אַלערליי פויערישע הויז־חפצים, יידישע שטאַרק־פּלייצעדיקע באַנדאַרעס מיט אַלערליי וועגענער — אַלע האָבן צעשטעלט זייערע סחורות אויף די אויבערשטע ציילן פונם מאַרק, עטוואָס באַרג־אַרויף. דאָרטן האָבן געוווינט די פּני: יידישע סוחרים און גבירים, ווי די מינצעס און פּעפּערס, מיט זייערע שיינע געוועלבער.

אונטערן בערגל אינם מאַרק איז געווען אַ רעש און געפילדער פון פערד און חזירים, וואָס די פויערים האָבן געברענגט צום פאַרקויפן. דער גרויסער מאַרק איז געווען געפּאַקט מיט וועגענער, פול ווייצן און קאָרן, הינער און גענז. ביי דער זייט צייל זיינען געזעסן מיט פאַרלייגטע

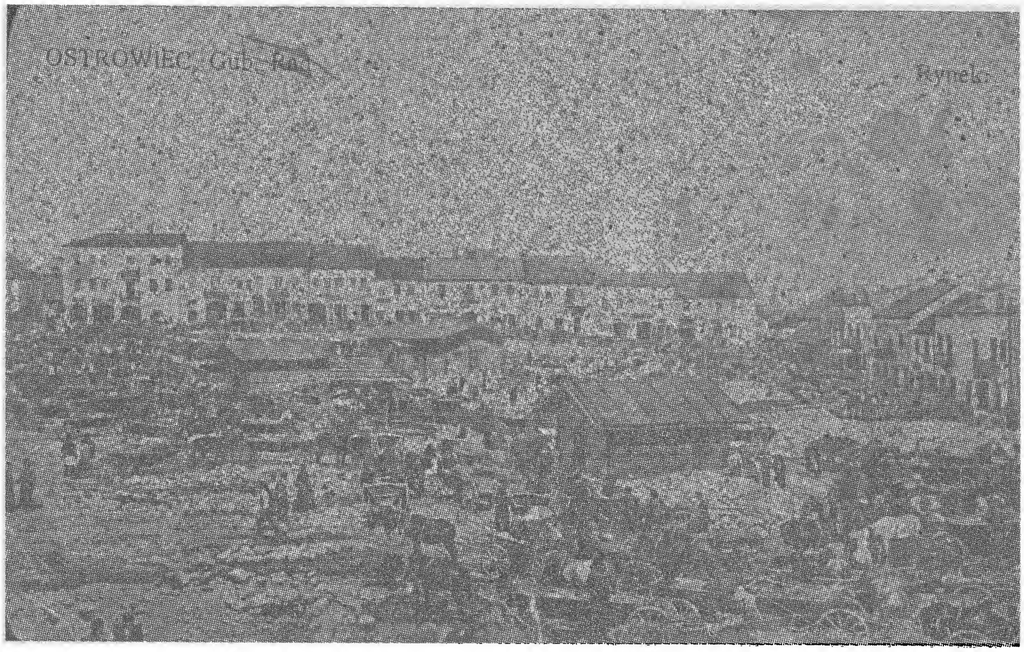

כיכר השוק

דער מארק־פלאץ

פיס אויף די שטיינערנע טראָטואַרן די דאָרפס־פּויערטעס אין זייערע ציצענע קליידער מיט פולע שטיינערדיקע טעפּ פּוטער און קעז, צוגעדעקט מיט פריש־גרינע בלעטער. נאָנט דערביי זענען געשטאַנען פּויערישע וועגענער מיט אַלערליי קוישן אויבסט, פולע טעפּ מיט יאַגדעס און ווינפּערלעך.

אַלע שענקען זיינען פול געווען מיט פּויערים און פּויערטעס. אין דרויסן, לעבן דער פּראָפּאַנאַציע, האָבן זיי געקנאַקט פלעשער בראָנפן אין די אָפענע הענט מיט פּויערישער קראַפט, אַזש די קאָרקעס זענען געפלויגן אין דער לופטן, מיט אַ ליאַרם און האַרמידער. פּויערים זענען געשטאַנען ביי יידישע געשעטלן, געמאַסטן און גע־דינגען זיך מיטן צוקלאַפּן אין די אָפענע הענט. די געוועל־בער זיינען פול געווען מיט קונים. יידן האָבן געהאַנדלט מיט ברען, אויסגעקויפט ביי די פּויערים זייער געברענגטע סחורה, קאָנקורירט איינער מיטן צווייטן, געוויגן און געמאָסטן. צווישן זיי האָבן זיך געדרייט אַסאַך אָרעמעלייט, און געבעטן נדבות. מייסטנס זענען זיי געווען פון די פרעמדע נאָנטע שטעטלעך פון אַרום.

חנא דער הויקער

צווישן זיי האָט זיך אויך אַרומגעדרייט חנא דער הויקער. ער האָט געהאַט רויטע קיילעכיקע בעקעלעך, אַ קורץ בלאָנד בערדל, מיט העלע גרויע אייגעלעך, אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס — נאָר צושטאָלץ צו בעטלען. אין די צוויי פּאָר אים גליקלעכע טעג האָט ער געטאַפּט יעדע סחורה, מעשה סוחר. ער האָט געפרעגט אויף פּרייזן, געדונגען זיך — אָן אַ גראָשן אין קעשענע. ער האָט פאַרזוכט פון אַלע טעפּ קעז און יאַגדעס, פון אַלע פּירות אין די קוישן — די איינציקע פריידיקע טעג פון אָנעסן זיך צו זאַט. ער האָט געהאַט הנאה פון בלאָזן מיטן מויל די געבונדענע הינער און געגנז אין זייערע אונטערשטע טיילן — צו זאָגן מבינות אויף זייער פעטקייט. לצים און יינגלעך־קונדסים האָבן דערביי געלאַכט און חנא האָט געשאָלטן זיינע אויסלאַכער, הלמאי מ׳פאַרגינט אים נישט דאָס טאַפּן און בלאָזן און געמורמלט פאַרשעמט, מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן: „וואָס אַרט עס אייך? לאָמע מיינען אז כ׳האַנדל" — און דאָס איז געוואָרן אַ ציניש ווערטל וואָס איז אַרומגעגאַנגען פון מויל צו מויל.

דאָנערשטיק האָבן זיך געשטעלט די פישער־הענדלער מיט זייערע גרויסע, הויכע פעסער לעשטשעס, סענדיקעס און קאַרפּן, און פאַרקויפט זיי שנעל צו די באַלעבאָסטעס. די זיצערינס, מייסטנס אַלמנות, האָבן געהאַט אַ גוטן פדיון די צוויי טעג פון ערב־שבת. אַזוי אויך די קצבים. זיי האָבן געהאַקט מיט העק און לאַנגע מעסערס זייערע פליישן, ווי אויך די הינער און געגנז, וואָס פיל באַלע־באָסטעס קויפן אויף שבת.

שבת אין שטאט

פרייטיק בייטאָג איז אַרומגעלאָפן איבער אַלע פיר ציילן פונם מאַרק דער שטאָט-שמש מאיר פאַרבער, וואָס איז טאַקע געווען אַ פאַרבער, און זיינע הענט האָבן דערפון געהאַט אַלערליי קאָלירן, און גערופן מיט אַ פאַמעלעכן אויסגעצויגן-זינגענדיקן קול: אין באָד אַריין! אַביסל שפעטער האָט ער געקלאַפט מיט אַ הילצערנעם האַמער אין די טירן פון אַלע קראָמען און הייזער, אַ צייכן און אָנזאָג, אַז דער ליבער און הייליקער שבת קומט אָן, און ס׳איז צייט צו פאַרמאַכן די קראָמען און בעלי-מלאכהשע וואַרשטאַטן. דער מאַרק פאַרנאַכט-צו איז געוואָרן אויסגעליידיקט, פוסט. אין אַלע אויבערשטע פענסטער איבער די קראָמען האָבן זיך באַלד אָנגעצונדען די פאַרשידענע הענגלאָמפן.

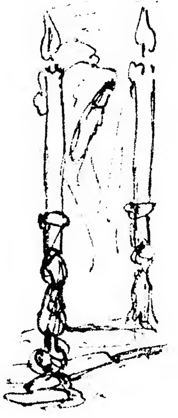

ביי די שבת-ליכט אין מעשענע און זילבערנע לייכטער און קאַנדעלאַברעס אויף די ווייס-געדעקטע טישן זיינען געשטאַנען צניעותדיקע מאַמעס און באָבעס, אַרומגערינגלט פון קליינע און דערוואַקסענע טעכטער, אויסגעוואַשענע און אויסגעצוואָגענע, מיט פאַרפלאָכטענע צעפ — פול מיט יידישן חן.

זיי זענען געשטאַנען מיט זייערע הענט-באַדעקטע אויגן און געפליסטערט הייליקע געבעטן אין אלט-יידיש, פול מיט שטילן עקסטאַז און שטילן געוויין, — געבעטן גאָט אויף גוטע זיווגים פאַר זייערע טעכטער און זין.

— יידן זיינען שוין אַריין אין שטריימלעך און אַטלאַסענע קאַפאָטעס, אַנדערע — אין שוואַרצע, לאַנגע סורדוטן, מיט סאַמעטענע און זיידענע פויליש-יידישע קאַשקעטן. טייל ווייבער זענען געווען אויסגעצירט מיט אַריינגעשטעקטע ציטער-שפילקעס, מיט שנירן פערל און דימענטענע קאָליעס אויף זייערע העלזער — אַלע זענען געגאַנגען שטיל-שבת׳דיק, פסיעה-קטנה׳דיק, אין דער גרויסער שול אַריין, וואָס איז שוין איבער פיר הונדערט יאָר אַלט. די קיילעכדיקע, זייער הויכע שול, געבויט פון ריינעם פימפסן-האָלץ, אָן אַ נאָגל אין איר, נאָר ווי אויסגעגאָסן פון איין שטיק, מעור אחד, איז ערשט נישט לאַנג אונטערגעבויט געוואָרן מיט אַ נייעם פונדאַמענט.

ס׳האָבן געשיינט מיט שבתדיקע חדוה׳קייט די גערער, די אַלעקסאַנדערער, די לובלינער, די קאָזשעניצער, די מאָדזשיצער אין זייערע חסידים-שטיבלעך. זיי האָבן זיך געפונען נישט ווייט פון שול, מיט אירע דריי בתי-מדרשים און אַרומגערינגלטן שטיינערנעם מויער מיט זיינע דריי טויערן — אָפענע אַריינגאַנגען. יידן בעלי-מלאכות און טרעגער, ברייט-פלייציקע, מיט געקרייזלטע שבתדיק-פאַרקעמטע בערד, האָבן געצויגן אין דער שול און אין די בתי-מדרשים צום קבלת-שבת. דער מאַרק איז געווען הויל און ליידיק. די ברענענדיקע שבת-ליכט און לאָמפן פון די פיר זייטן האָבן אויסגעזען ווי אַ פייערלעכע אילומינאַציע פאַרן געטלעכן, הייליקן, קעניגלעכן שבת.

ווען אַ פויערישער וואָגן האָט זיך געלאָזט גאַלאָפ איבערן שאָסיי, וואָס שניידט דורך דעם מאַרק, האָט זיך געהערט אַן עכאָ, אַ ווידערקול אינם חלל אַריין, וואָס האָט נאָך בילטער געמאַכט די מנוחת-שבת פון אַ גרויסער עדה יידן, וואָס לעבט גאַנץ מיט איר גאָט און זיינע הייליקע געבאָטן, און מיט איר געשאַפענעם נוסח און לעבנס-שטייגער.

דער אַלטער בית-המדרש

דער אַלטער בית-המדרש איז געשטאַנען אויף רעכטס אינעם שול-הויף. פון צוויי אַזייגער פאַרטאָג האָבן זיך געצויגן צו אים די לומדים פונעם שטאָט. ר׳ פישעלע, דער קליינער דאַרער מלמד מיטן שמאָלן בערדעלע, וואָס האָט געלערנט מיט די דערוואַקסענע בחורים, איז געקומען דער ערשטער. ביי אַ לאַמטערן האָט ער אריינגעכאַפט אַ שווערן חושן-משפט, אָדער אַ יורה-דעה, איידער עס זענען געקומען זיינע פיר תלמידים. דערנאָך זענען געקומען אַנדערע, געצויגן ספרים פון די שענק, וואָס זענען געהאָנגען אויף שוואַרצע ווענט, און געלערנט ביי נאָך שוואַרצערע טישן. שפעטער, אַרום זעקס אין דער פרי, זומער און ווינטער, איז דער אַלטער בית-המדרש געווען איבערגעפאַקט. ער האָט געהאַט הויכע פענצטער און לאַנגע טישן פון דריי זייטן, ווי א חי״ת, מיט בענק אַרום און אַרום פוןביידע זייטן, מיט אַ גרויסן ווייס-געקאַלכטן אויוון

ביים אַריינגאַנג, און לעבן דעם כיור — דער גרויסער קופערנער קוואָרט צו וואַשן די הענט.

אין די ווינטערדיקע פאַרטאָגן האָבן געצויגן פון אַלע געסלעך מיט די לאַמטערנעס אין זייערע הענט די יונגע בית־המדרשניקעס אינעם אַלטן בית־המדרש אַריין צו לערנען. אַלע האָבן געמוזט פאַרבייגיין דעם פּאָליש פון דער שול, ווו פּאָרנט, ביים אַריינגאַנג, האָבן געהאָנגען אויפן הילצער־נעם סלופּ צוויי אייזערנע האַלז־קלאַמערן, — די „קונע" — אַ זכר נאָך פון די אַמאָליקע צייטן ווען מהאָט אַ חוטא איינגעקלאַמערט זיין האַלז, און יעדער פאַרבייגייער האָט אים געשפּיגן אין פּנים בכדי ער זאָל אָפּקומען פאַר זיינע באַגאַנגענע זינד, געלייטערט צו ווערן דורך דער שאַנד און צו ווערן אַ חוזר למוטב.

אַ ביסל ווייטער אויף לינקס, לעבן ארון, ווו מ'וואַרפט אַריין די שמות, איז געשטאַנען דאָס גרויסע טהרה־ברעט, אויבן עטוואָס פאַרשפּיצט אַן אימה און פורכט פאַר אַלע, וואָס ציען מיט די לאַמטערנעס אין בית־המדרש אַריין צו לערנען און צו דאַוונען.

דער בית־המדרש איז שנעל געוואָרן אָנגעפילט, אַלע טישן באַזעצט. די שפּעט־געקומענע האָבן געמוזט אַדורכ־שטופּן זיך מיט די פּיס, כדי צו געפינען אַ שטיקל פּלאַץ. יעדער — מיט אַ גמרא אין האַנט. טייל האָבן געלערנט זאַלבעצווייט. ביי די ראַנדן פון די טישן זענען געזעסן, אַ דאַנק אַ חזקה, עטלעכע שטאָט־מלמדים מיט זייערע תלמידים. ביים ערשטן טיש אויבנאָן, ביי דער מזרח־וואַנט, לויט אַן אַלטן מנהג, האָט דער רב פון שטאָט מדריך געווען די יונגע בית־המדרשניקעס און אויך בייהילפיק געווען אַלעמען מיטן ענטפערן אויף שווערע קשיות און סוגיות.

קעגנאיבער, ביים אַנדערן עק טיש פאַרן איינגאַנג, איז געשטאַנען ר' נפתלי דאַלוסער, אַ דאַרער ווי אַ לולב, ביי אַ הייסן סאַמאָוואַר, און געבלאָזן מיט אַ כאָלעווע די האָלץ־קוילן, כדי צוצוגרייטן דאָס וואַסער מיט מילך. ער איז געווען אַ „יורד", פאַרלוירן זיין וואַסערמיל, וואָס ער האָט געהאַלטן אין אַרענדע אין דאַליס פונם פּוילישן פּירשט. ער האָט חלילה נישט מתרעם געווען אויף זיין אָרעמער ירידה, נאָר מיט אַ געהויבענעם קאָפּ, פול מיט התלהבות, האָט ער פון אויסנווייניק געזאָגט קאַפּיטלעך תהלים. און אויב ער האָט מער נישט געקענט העלפן פאַרבייפאָרנדיקע אָרעמעלייט און שיקן וועגענער מיט קאַרטאָפל און האָלץ אלס מתן־בסתר צו די פאַרבאָרגענע אביונים אויף ווינטער, האָט ער איצט אונטערגעלענט די הערצער פון אָרעמע בית־המדרשניקעס און אָרעמע בעלי־מלאכות אויף דער עלטער מיט גלעזער טיי און וואַסער מיט מילך. ער האָט דערפאַר גערעכנט צוויי גראָשן און אויך געגעבן אויף באָרג צו די וואָס האָבן נישט געהאַט ביי זיך די צוויי גראָשן. יעדער איז ביי אים געווען אַ בעל־בטוח, ווייל איבער אַלעמען איז דאָך גאָט דער בעל־רחמים, וואָס פאַרגיטיקט אַלעמענס שולדן.

די חסידישע, גבירישע באַלעבאַטים פון ר' אשר הערצס שניט, וועלכע האַלטן זייערע ווייכע געטאָקטע הענט מיט ווירדיקער רחבות אין זייערע זיידענע גאַרטלען; די קינסטלער־באַלמעלאָכעס פון משהל פנחס'עס שניט (וואָס האָט אויסגעזען מיט זיין ברוינעם לאַנגן געזיכט, מיט זיין אָדלער־נאָז און גרויסע, ליכטיקע וואַרעם־ברוינע אויגן, און מיט זיין זויבערן־געקרייזלטן שוואַרצן בערדל ווי אַן אָריענטאַלישער פּרינץ. איבער אים האָט מען זיך געסודעט, אַז ער האָט יעדן שבת מחלוקתן מיט זיין צווייטער ווייב, דאַכע. זי פּאַקט אים אַלעמאָל ביים קומען פון מקווה פאַרן דאַוונען גיין, אַז ער האָט פאַרטאַכלעוועט די ריינע וועש, אַוועקגעבנדיק עס צו אַן אָרעמען חסיד, און קומט אַהיים מיט זיינע אַלטע וועש אויפן לייב און זי מוז אים געבן אַנדערע וועש זיך איבערצוטאָן) — זיי, אָט די יידן, אין זייער שפּע'דיקער רחבות, האָבן געוואָלט נישט אַנדערש. נאָר צו האָבן דעם גרעסטן גאון פאַר זייער רב.

יחיאל מגיד־ראָזעבערג ז״ל

די יידישע יוגנט פאַרווײַלט זיך

יחיאל מגיד־ראָזענבערג ז״ל — דער מחבר פון דעם אַרטיקל און פון פיל אַנדערע אַרטיקלען אינעם יזכור־בוך און איינער פון זיינע איני־ציאַטאָרן — איז געשטאָרבן אין סאַו־פּאַולו, בראַזיל, אין חודש מערץ 1970, און נישט דערלעבט צו זעען דאָס יזכור־בוך אין דרוק.

אָסטראָווצע האָט געהייסן אין פּויליש: אָסטראָוויעץ־נאַד־קאַמיענע, צוליבן טייך וואָס האָט זיך גערופן „קאַמיענע". אין דער ווירקלעכקייט זענען אין אָסטראָווצע געווען צוויי טייכן: איינער האָט געהייסן „קאַמיענאַ" און האָט געהערט צו קריסטן, ווייל ער איז געווען אין דער קריסטלעכער געגנט. דאָרטן האָט מען זיך געבאָדן און געבראָטן אויף דער זון נאָר אין באַד־קאָסטיומען, ערשטנס ווייל דאָרטן האָבן זיך געבאָדן יונגוואַרג, מענער און פרויען צוזאַמען אויפן מאָדערנעם גרויסשטעטישן אופן; צווייטנס איז עס געווען אַ געגנט מיט פיל דורכגייער, אויף דעם אַזוי גערופענעם „וואָעל", ווי מען האָט עס גערופן אויף יידיש.

ווי געזאָגט האָבן דאָרטן געוווינט בלויז קריסטן, נאָר דאָרטן האָבן זיך אויך אַריינגעכאַפּט באָדן יידישע בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן געוווינט אויף דער אַלייע גאַס און אין דער אומגעגנט. פון דאָרטן איז געווען נאָענט צום טייך און זיי פלעגן געבן אַ שפרונג אַריין אין טייך און צוריק אַהיים. דאָס זענען געווען יוגנט וועלכע זענען געגאַנגען קורץ געקליידעט, אָבער אַ ייִנגל מיט אַ יידיש היטעלע און אַ לאַנגע קאַפּאָטע האָט זיך ניט ריזי־קירט צו גיין אַהין זיך באָדן. ביז ער איז דערגאַנגען צום טייך האָט ער דערווייל אַריינגעכאַפּט קלעפּ און זידלערייען און אַמאָל אויך אַ לאָך אין קאָפּ פון אַ שטיין. פיל מאָל האָבן יידישע בחורים מלחמה געהאַלטן מיט די שקצים ביים קאַמיענע־טייך און נישט איינמאָל האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן די טעריטאָריע, ווייל די קריסטן זענען געווען די מערהייט דאָרטן.

עס איז אויך געווען אַ יידישער טייך, אַ טייך פון וועלכן די יידישע געזעלשאַפט האָט געצויגן נוצן. דער דאָזיקער טייך איז געווען געטיילט אויף פיר טיילן: די מיל, וואָס איז געווען אין יידישע הענט און איז געטריבן געוואָרן דורך דעם וואַסער פון טייך; דאָרטן איז געוואַשן געוואָרן די וועש פון די אָסטראָווצער יידן, דערביי פלעגן די פרויען צוזאַמען מיט זייער וועש מיטנעמען די קינדער און זיי אויסבאָדן אין טייך; דאָרט איז אויך געווען אַן אָרט, וואָס מען האָט גערופן „דער־קעסל־גרוב" און אַהין האָט מען ניט געלאָזט די קינדער שווימען, ווייל עס איז געוואָרן דורך דעם וואַסער פון טייך; דאָרטן איז געוואַשן געשען אַן אומגליק; די מיל האָט אויך געגעבן דער שטאָט עלעקטרישע באַלייכטונג, אָבער עס האָט אַסאַך מאָל געטראָפן, אַז עס איז ניט געווען גענוג וואַסער אין טייך, האָט זיך די מיל אָפּגעשטעלט און אויך די עלעקטרישע באַלייכטונג האָט אויפגעהערט, אַזוי אַז מען האָט זיך געמוזט צוריק נעמען צו די נאַפט־לאָמפּן און לויפן קויפן ביי חנה־רבקה אין געוועלב אינמיטן מאַרק אין צענטער שטאָט אַ קווערטל נאַפט.

די צווייטע טייל פון טייך איז געווען ביי די ציגעלניע. בחורים פון דער ישיבה „בית יוסף" דנאָוואָראָדאָק. דער דאָס שטיקל טייך האָבן באַנוצט אַ גאַנצן זומער די ישיבה טייך איז דאָרטן געווען פאַרשטעלט מיט דער ציגעלניע און מיטן גרויסן הויף, ווו עס זענען געוואַקסן ביימער און דאָרטן האָבן זיי זיך געבאָדן אין די הייסע זומער טעג.

אויך תשליך האָט מען געפּראַוועטביים דאָזיקן טייך, ווייל עס איז געווען נאָנט פון בית המדרש.

אַביסל העכער איז געווען מאַטעס וואָרמאַנ'ס גאַרבאַרניע. דאָרטן זיינען געווען בענק אויף אויסצוטאָן די קליידער און טרעפּ אויף אַראָפּצוגיין אין וואַסער אַריין און אַן אָנהאַלט ביי דער זייט, טאַקע ממש ווי אין אַ ספּעציעלע באָד. דאָס אָרט איז געווען בלויז פאַר מענער און מען האָט זיך דאָרטן געבאָדן אינגאַנצן נאַקעט. דער אָפּצאָל איז געווען 10 גראָשן. פּאָרנט איז אויך געווען אַ צוזאַמענגעקלאַפּטע סוכה פון ברעטער, וואָס האָט געדינט פאַר אַ מקווה; טיף אין דער גאַרבאַרניע איז געווען נאָך אַזאַ סוכה פון ברעטער פאַר פרויען, דאָרטן האָט שוין געקאָסט 20 גראָשן. פּאָרנט איז געזעסן מאַטעסעס יונגסטער זון, גרשון, און איינקאַסירט די אָפּצאָלן. פרייטיק איז דאָרטן געווען אַ גרויסער טומל און אין די הייסע זומער טעג האָט דאָרט געזשומעט ווי אין אַ בינשטאָק.

אַביסל העכער איז געווען די „דאַלעס", ווייט פון דורכגאַנג פאַר מענטשן און אויך דאָרט האָט מען זיך געבאָדן מוטער־נאַקעט. נאָר דאָרטן איז שוין געווען שטילער און מען האָט דאָרטן געקאָנט זיצן און ליינען אַ ביכל אין געהיים, וואָס מען האָט ניט געקאָנט טאָן אין שטוב. דאָרטן האָט מען זיך אָפּגעשמועסט מיט פריינט צו טרעפן און שמועסן וועגן פאַרבאָרגענע ענינים. טיילמאָל האָט מען זיך דאָרטן אויך געטראָפן מיט אַ מיידל אין געהיים כדי קיינער זאָל ניט וויסן. דאָס אָרט האָט מען גערופן די ראָפּציזניס.

אויף דער צווייטער זייט פון די ראָפּציזניס הינטער דודל לעדערמאַנ'ס גאַרבאַרניע איז געווען אַ גרויסע לאָנקע וואָס האָט זיך געצויגן ביז צום ווייסן יאָסל'ס הויז. די לאָנקע איז געווען אין אַ טאָל און אין ווינטער האָט זיך דאָרטן אָנגעלייגט דער שניי און ווען עס האָט געלאָזט דער פראָסט איז דאָס אָרט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טייך, און ווייל ער האָט זיך פאַראייניקט מיטן טייל פון די ראַפּציזניס האָט עס אויסגעזען ווי אַ ים אויף וועלכן עס קענען פאָרן שיפן. ווען דאָס דאָזיקע וואַסער איז געווען פאַרפרוירן איז עס געווען דער אידעאַלער פלאַץ צו גליטשן זיך.

דער הויפּט־אַריינגאַנג צו דעם פאַרוויילונגס־פלאַץ איז געווען דורך דער קיניווער גאַס, נעבן דעם ווייסן יאָסל'ס הויז. ווייל קיין אָפּצאָל האָט מען ניט געדאַרפט צאָלן פלעגן קומען אַהין אָרעם און רייך, ווער מיט ליזשוועס און ווער מיט די האַלב־צעריסענע שיך און שטיוועלעך. קיין מורא דערטרונקען צו ווערן איז דאָרטן ניט געווען, ווייל אויב דאָס אייז האָט זיך אַפילו איינגעבראָכן האָט מען בלויז געקאָנט אַריינפאַלן אין וואַסער ביזן האַלבן קערפּער און זיך פאַרנעצן.

די גרעסטע צרה איז געווען ווען דער טאַטע האָט זיך דערוווּסט, אַז דער תכשיט זיינער איז שוין אייניקע טעג ניט געווען נאָכמיטאָג אין חדר און אָפּגענאַרט דעם רבין זאָגנדיק אים, אַז די מאַמע האָט אים ניט געלאָזט גיין אין חדר צוליב דער קעלט, און אין דער אמתן איז ער גאָר געווען אויפן גליטש. גליטשן פלעגט מען זיך נאָר נאָך מיטאָג, ווייל אין די פרימאָרגן שעהן איז דער פראָסט געווען צו שטאַרק. ווען דער פאָטער האָט זיך געכאַפּט ווי די שטיוועלעך פון זיין תכשיט זענען צעריסן פון גליטשן זיך און דערצו האָט ער נאָך אָפּגענאַרט דעם רבין אין חדר, איז געווען לעבעדיק אין הויז און די מאַמע, ווי תמיד, האָט זיך אַריינגעמישט און ניט געלאָזט דעם יינגל שלאָגן מיטן פּאַס, אָדער מיט דעם ספּעציעלען רוט, צוזאָגנדיק אַז ער וועט שוין מער ניט גיין. פאַרשטענדלעך, אַז אויך די שמיץ האָבן נישט געקענט פיל ווירקן, ווען פון דער נאָענט האָט געלאָקט די ווייסע בלאַנקדניקע גליטש, און נישט געלאָזט צורו...

מאַקס גראַסמאַן

די שטאָט פון מיינע קינדער־יאָרן

מיין קינדהייט־נעסט איז געווען דאָס קליינע שטעטעלע ליפסק, נעבן אָסטראָווצע, ווו איך האָב מיין יוגנט פאַרבראַכט; אָבער מיינע חלומות און שטרעבונגען זענען געוועבט געוואָרן אין אָסטראָווצע. ווייל לגבי מיין שטעטעלע האָב איך זיך פאָרגעשטעלט אָסטראָווצע אַלס אַ גרויסע שטאָט, און אויך צוליב וואָס אַ גרויסע טייל פון מיין משפחה האָט זיך דאָרט געפונען.

מיין פאָטער, אַ חסיד פונם אָסטראָווצער רבי, וואָס האָט נישט פאַרפעלט צו פאָרן צו אים אויף די ימים נוראים האָט מיך אויך מיטגענומען צום רבין, ווייל ער האָט געוואָלט, אַז איך זאָל אין זיך איינזאַפּן די מידות און דאָס חסידישע לעבן, און זיין אונטער די השפּעה פונם רבין; כ׳זאָל ווערן אַ גרויסער לערנער. מיין ייִנגלשע פרייד איז דאַמאָלט געווען זייער גרויס.

פון די אָפטע באַזוכן ביים רבין אין אָסטראָווצע, האָט זיך די שטאָט ביי מיר איינגעקריצט אין זכרון, און באַזונדערס איצט, ווען פון דער גרויסער יידישער שטאָט איז געבליבן חורבות, און די נשמות פון די קדושים שוועבן אַרום אין דעם רוים פון שטאָט, רופט אַרויס ביי מיר אַ בענקעניש און דעריגערונגען וועגן אָסטראָווצע, וואָס איך געדענק מיט פערציק יאָר צוריק.

אַ שטאָט פון האַרעפּאַשניקעס און חסידים

אָסטראָווצע, אַ שטאָט ווי אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, נאָר מיט אַ גרעסערן פאַרנעם. אַ גרויסער מאַרק, קליינע און גרויסע הייזער אַרום; קראָמען קליינע און גרויסע. אייניקע הייזער האָבן געהאַט הויפן מיט שווערע טויערן. אין די הויפן זענען געווען מאַגאַזינען־סקלאַדן פאַר סחורה.

פון ביידע זייטן פונם מאַרק זיינען געווען גאַסן און געסלעך ווי די שוואמע־גאַס, די שול־גאַס, דאָס טומאה־געסל, וואָס האָבן געפירט צו וועגן מיט זייער כאַראַקטעריסטישע נעמען: ווי אַפּטער וועג, קיניווער וועג, דער סטאַוו, וואָס האָט געפירט צו דער ראַמפּע און באַן־סטאַציע.

אין קאָנטראַסט צו די גרויסע הייזער פונם מאַרק און סטאַוו, ווו עס האָבן געוווינט די בעלי־בתים, די נגידים, אין די ברחבותדיקע דירות, האָט מען אין אַרומיקע געסלעך, ווו די אַרבעטערשאַפט און אָרעמע האָבן געוווינט, געזען איינגעבויגענע הייזלעך. ווען די זון האָט נישט געשיינט, איז אין זיי געווען פינצטערלעך. פיל מאָל, אפילו ביי טאָג, האָבן דאָרטן געברענט נאַפט־לעמפּלעך, וואָס האָבן געלויכטן מיט אַ טונקל אומהיימלעך רויטלעכן שיין.

אין די אָרעמע דירות האָט מען געקאָנט זען: דאָ איז אַ קאַמאַשנמאַכער ווי ער שניידט און שטעפּט כאָלעוועס; דאָ זיצט אַ נייטאָרין איינגעבויגן ביי דער ניי־מאַשין און נייט ציכן, העמדער; דאָ זענען די שוסטערס, זיצנדיק אויף זייערע דרייפיסיקע בענקלעך, קלאַפּן טשוועקעס, ציען דראַטוועס, לעקן די פּאָדעשוועס, פאַרלאַטען אַלטע שיך; שניידערס זיצן אויף די טישן, פאַרלייגט די פיס אונטער זיך און ציען פאַסטריגעס. זיי ניצעווען איבער אַלטע כאַלאַטלעך, אנצוגן, פאַלטענעס. און כדי צו פאַרטרייבן זייער אומעטיק און אָרעם לעבן האָט זיך געהערט אַ זינגען. דאָס האָבן זיי צוגעברומט. בשעת זיי האָבן געאַרבעט, מיט ימים־נוראים׳דיקע ניגונים׳לעך און לידלעך.

דאָס יידישע לעבן אין אָסטראָווצע איז געווען איינגעטיילט אין חסידים־שטיבלעך: גערער, אַלעקסאַנדערער, קאָצקער, קוזמירער, סאָכאַטשאָווער, ווו יעדער האָט זיך געהאַט זיין נוסח, זיין שטייגער. די גרייסע שול און די צוויי בתי־מדרשים — דאָס אַלטע און נייע — זענען אַלע מאָל געווען פול מיט דאַווענדיקע יידן און לערנער. אין די חדרים האָבן די מלמדים געלערנט מיט די קינדער. די ייִנגלעך אין בחירים האָבן נישט אַרונטערגעמאַכט די פּאות הינטער די אויערן, נאָר די פּאות האָבן זיך נאָכגעבאַמבלט פריי פון ביידע זייטן, מ׳האָט שפּאַצירט איבער די גאַסן אין די גאָרטלען, מיט די גמרות אונטערן אָרעם. שבת זענען פריי אַרומגעגאַנגען חסידים מיט אַטלעסענע קאַפּאָטעס און מיט שטריימלעך אויף די קעפּ.

אין דעם גייסטיקן חסידיש לעבן, האָט אָסטראָווצע פאַרנומען גאַר אַ באַזונדער אָרט, צוליב דעם אָסטראָווצער רב, רבי מאיר יחיאל הלוי האַלשטאָק ז״ל: אַ הויכער, מיט אַ קליין שיטער בערדל, מיט טיפע פאַרחלומטע אויגן און אויסגעבליכט פנים. די הויט געל ווי פאַרמעט. אַלעמאָל האָט ער געטראָגן אַ גרויסע אַטלעסענע זשופּיצע, צוליב די וואַטאָווע שפּאַנצערס, וואָס ער האָט געטראָגן, האָט ער אויסגעזען אַפילו זומער ווי אָנגעפּעלצעוועט, געפאַסט האָט ער אַלע טאָג; בלויז יעדן אויפדערנאַכט, האָט ער טועם געווען אַ כזית פון אַ חלהלע, וואָס איז ספּעציעל געבאַקן געוואָרן פאַר אים. ער האָט נישט געשטאַמט פון קיין יחוס נאָר פון פּשוטע מענטשן, אַרבעטער. אָבער ער איז

געוואָרן אַ גרויסע רבנישע אויטאָריטעט און נישט בלויז געווען רב פון שטאָט, נאָר געהאַט טויזנטער חסידים. זיי זענען נישט געפאָרן צו אים אָפּצוגעבן אַ קוויטל, נאָר טאַקע הערן זיינע טיפע דרשות און פּילפּולים, ווייל זיי אַליין זענען געווען גרויסע לומדים. און טאַקע אין דעם גרויסן, לאַנגען בית־המדרש, ווי מען האָט עס גערופן „דעם רבס בית־המדרש", האָב איך די ערשטע חסידישע תורה פונם רבין געהערט און נאָכגעזאָגט מיט אַלע תנועות און באַוועגונגען.

צווישן די מלמדים פון שטאָט האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון שימשעל מלמד, אָדער ווי מען האָט אים גערופן „שימשעל שטשאָרע", אַ נידעריקער, אַ דאַרער, מיט אַ קליין בערדל, און אַ טונקל פּנים. אַלע מאָל איז ער אַרומגעגאַנגען מיט אַ גאַרטל איבערן כאַלאַטל, דער קאָלנער פון העמד אָפן, די פּאָלעס צעשפּרייט, אַז די בלויע פּאַסן פונם ארבע כנפות מיט די ציצית האָבן זיך אַרויסגעזען. ער איז שוין נישט געווען קיין דרדקי־מלמד; ער האָט זיך שוין גערעכנט פאַר אַ גמרא־מלמד. זיינע תלמידים זענען געווען גמרא און תוספות אינגלעך. בטבע איז ער געווען אַ שטילער, אַ רואיקער. אָבער צו די תלמידים זיינע האָט ער זיך באַנומען זייער שטרענג. זיין גרעסטער פאַרגעניגן איז זיי צו רייסן ביי די אויערן, אויב זיי האָבן נישט איבערגענומען זיין לערנען. און נישט איין אינגל איז אַהיימגעגאַנגען פאַרוויינט און מיט רויטע אויערן. איך דערמאָן זיך זיין חדר־שטוב ווי אַזוי זי האָט אויסגעזען: אַ שטוב ד' על ד', אַ לאַנגער טיש מיט לאַנגע בענק אַרום, יינגלעך זיצן ביי אָפענע גמרות. אין ווינקל זענען געשטאַנען צוויי בעטן, און צווישן זיי — די קיך מיטן אויוון, וווּ עס זענען געשטאַנען און זיך געקאָכט טעפּלעך פון וועלכע עס האָט געשמעקט מיט ריישעכטס. דורך די פּייערקעס האָט זיך געקאָפּטשעט דער רויך פון דעם נאַסן האָלץ, וואָס האָט נישט געוואָלט ברענען. אין אַן אַנדער ווינקל איז געשטאַנען אַ שלאָפבאַנק מיט אַ ניי־מאַשין, וווּ עס זענען געזעסן אייניקע יונגע מיידלעך, וואָס האָבן זיך געלערנט זיין נייטאָרנס ביי זיין דערוואַקסענער טאָכטער. אויף דער שלאָפבאַנק איז געווען אָנגעוואָרפן מיט ציכלעך, איינשיטן, העמדער פּאַרטיקע און נאָך אין דער אַרבעט. די ווענט זענען געווען באַצירט און באַהאָנגען מיט קופּערנע פאַנען, פענדלעך, טעפּלעך. דאָס גבירישקייט איז חלילה נישט געווען זייער אייגנס. דאָס זענען געווען משכנות, וואָס מען האָט איינגעלייגט אַז דאָס מיידל, וואָס האָט זיך איינגעדונגען אויף צו לערנען, זאָל אויסזיצן די לערן־צייט.

שבת בייטאָג איז דער סטאַוו־וועג געווען פול מיט שפּאַצירנדיקע מיידלעך און יינגלעך. אויפן וועג צו דער ראפּציזנע, וווּ דאָרט האָט מען זיך נענטער באַקענט און אפילו ראָמאַנען געפירט, זענען פאַרליבטע פּאָרלעך געלעגן אין גראָז, געשטיפּט מיט אַ יוגנטלעכן ברען, גענאַשט צוקערקעס און געקנאַקט באַניקערן. אַז ס'איז פינצטער געוואָרן, האָבן זיך די מיידלעך געאיילט אַהיים צו גיין, צו הערן דאָס הבדלה־מאַכן פון טאַטן, וואָס האָט באַדאַרפט אַהיימקומען — ווער פון שול, בית־מדרש, אָדער פון שטיבל, און אויך צו פאַרדעקן, אַז די מאַמע און טאַטע זאָלן נישט האָבן קיין פאַרדאַכט, אַז זיי פירן אַ ליבע אָן אַ שדכן.

אַזוי דערמאָנט זיך מיר דאָס אידילישע לעבן פון אָסטראָווצע, וואָס איך געדענק פון מיט פערציק יאָר צוריק. איך האָב בלויז דאָ פאַרצייכנט אַ קליינע צאָל בילדלעכע שילדערונגען, וואָס זענען ביי מיר איינגעקריצט אין זכרון.

אפרים וואַרטמאַן ז״ל

דער שול־הויף – דער צענטער פון יידישן לעבן

דאָס האַרץ ווערט דערציטערט ווען איך הייב אָן זיך דערמאָנען אָן מיין געבורטשטאָט אָסטראָווצע. אַזויפיל פריינט און חברים, אַזויפיל באַקאַנטע און משפחה, מיינע שוועסטער און שוואָגערס מיט זייערע קינדער און מיינע חברים, וואָס מיר זענען צוזאַמען געוואַקסן און דערצויגן. פון קיינעם איז קיין זכר ניט געבליבן — די נאַצישע רוצחים האָבן אַלעמען אומגעבראַכט.

עטלעכע און צוואַנציק יאָר אָפּגעלעבט אין דאָזיקן שטעטל, יעדעס געסעלע, יעדער שטיין איז דיר היימיש, באַליבט און באַקאַנט. ניין, דאָס איז שווער צו פאַרגעסן...

אייגנטלעך איז אונדזער שטאָט געווען אַ שטאָט ווי אַלע אַנדערע שטעט אין פוילן, עס זענען אין איר געווען יידן גרויסע לומדים, שאַרפע קעפּ, בקיאים אין ש״ס און פוסקים, און עס זענען אויך געווען יידן פּראָסטע, פשוטע האָרעפּאַשנע יידן. איבער אַלעמען האָט זיך אַרויסגעהויבן דער גרויסער ייד, דער אָסטראָווצער רבי, וועלכער האָט יאָרנלאַנג געפאַסט. איך דערמאָן זיך ווי ער פלעגט אין די פרימאָרגן שעהן גיין שפּאַצירן מיט לאַנגזאַמע טריט אַראָפּ די שטיגן, וואָס האָבן געפירט צו דער מקווה. מיט אים איז געגאַנגען זיין משמש. מיר ייִנגלעך פלעגן אויסניצן די דאָזיקע געלעגנהייט און אים אָפּגעבן שלום. ער פלעגט האַלטן אונדזער האַנט אין זיינער און זיך אויספרעגן ווי מען הייסט, ווי דער פאָטער הייסט און געהייסן ווידער קומען.

די גרויסע, אַלטע שול האָט זיך געהויבן מיטן שפּיציקן דאַך צום הימל. ווי אַלט די שול איז ניט געווען האָבן מיר זיך געפילט אין איר זייער גוט. שיין און וואַרעם איז געווען אינעווייניק און ליבלעך האָבן אַראָפּגעקוקט צו אונדז די ווונדערלעכע מאָלערייען פון הויבן רונדן סופיט, ווער ווייסט וואָסער גרויסער קינסטלער האָט דאָרטן זיינע קונסט מאָלערייען געמאָלן. איבער פיר הונדערט יאָר איז די שול געשטאַנען. די דאָזיקע שול מיט אירע הילצערנע ווענט איז פאַקטיש געווען דער עדות פון די דאָרטיקע יידן, זייערע ליידן און פריידן. אַלע געשעענישן האָבן געהאַט זייער אָפּקלאַנגען אין דער דאָזיקער שול. עס איז קיינמאָל ניט געווען צו ענג פאַר יידן צו פאַרזאַמלען אין דער דאָזיקער שול, פאַר יעדן איז תמיד געווען דאָרטן פּלאַץ.

דער שול־הויף מיט די וואַנט וואָס האָט אונטערגעהאַלטן דעם באַרג פלעגט אין די שבתים און ימים טובים זיין דער צענטראַל־פּונקט פון אַלע יידן פון שטעטל. פון אַלע גאַסן און געסלעך פלעגן יידן שטראָמען אין די שיינע זומער פאַרנאַכטן צום שול־הויף. דאָרטן האָבן רעדלעך פון פאַרשיידענע קרייזן געפירט זייערע שמועסן, ווער עס האָט געשמועסט וועגן תורה ענינים, אַ מעשה פון רבין, אָדער גאָר פּאָליטיק און מיר, ייִנגלעך, פלעגן זיך אומדרייען אַרום די דאָזיקע רעדלעך שמועסערס און געוואָלט עפּעס אויפכאַפּן אַן אינטערעסאַנטע מעשה פון א רבין, א תורה־וואָרט, אָדער גאָר א שאַרפן אויפטו אין לערנען. אזוי פלעגט פאַרגיין דער טאָג און די זון פלעגט זיך אַזוי שיין זעגענען אויפן האָריזאָנט. אז נאָך היינט בענקט זיך נאָך יענע גליקלעכע מינוטן.

אַ באַזונדער קאַפּיטל פון שטעטל איז דער פּאַרק מיט די צוויי טייכן, וועלכע האָבן זיך געצויגן לענגאויס דעם פּאַרק. אין דאָזיקן פּאַרק איז געווען אַ ים פון בלומען מיט אַלע פאַרבן פון רעגנבויגן און שטענדיק האָבן דאָרטן געקלונגען די געזאַנגען, דער געלעכטער און די פרייד פון יידישע קינדער.

דאָס אַלץ איז געווען אַמאָל דער דאָזיקער אַמאָל איז אונדז ליב און טייער. אָבער היינט טרעט דאָרטן ניט קיין יידישע פוס, פאַרשטומט איז דער יידישער געלעכטער, און פאַרשניטן זענען אונדזערע נאָענטע און טייערע.

מרים וואַרטמאַן־ראָזנצווייג

זיסע חלומות פון א פאַרגאַנגענער וועלט

איך געפין זיך שוין אין ישראל 27 יאָר, אָבער מיינע זכרונות פון שטעטל לעבן נאָך פריש אין מיין זכרון. ווי איצט שטייט מיר אַלץ פאַר די אויגן: זיסע חלומות, נאַטור בילדער, די שיינע גרינע פעלדער, די ריזן וועלדער אין וועלכע מיר האָבן שפּאַצירט.

מיר האָבן געוווינט נאָכן שעכט־הויז, אויף שנינסקע, אין אַן אייגן הויז מיט אַ שיינעם גרויסן גאָרטן מיט פיל ביימער. אין גאָרטן איז געווען אַן אַלטאַנע, וווּ ס'איז געשטאַנען אַ טיש מיט פיר שטילן, און מיין פאָטער, וואָלף זינדל'ס ראָזנצווייג ז״ל, מיט זיינע חברים בערל ליפּעס, שמריהו יאַקובאָוויטש און אַנדערע זיינען דאָרט געזעסן און געלערנט. איך האָב שטאַרק ליב געהאַט דעם שיינעם ניגון פון זייער לערנען.

געענדיקט לערנען זייער שיעור פלעגן זיי שפּאַצירן אויף די גרינע פעלדער אַרום, דאָרט האָט זיך געשלענגלט אַ קליין טייכל, און ווען זיי פלעגן ווערן מיד פלעגן זיי זיך אַוועקזעצן ביים טייכל און געניסן פון דער פרישער ליפט ביז ס'איז געוואָרן צייט צו דאַווענען מנחה. די זון האָט דאַן געוואָרפן אירע לעצטע שטראַלן אויף די בלאַסע איידעלע פּנימער און אַזוי זיינען זיי געגאַנגען צום ליפּסקער רב צו מנחה און מעריב.

אַלס אַ קליין מיידעלע פלעג איך זיי נאָכגיין און באַאָבאַכטן. שטענדיק ליגט מיר אין זכרון אונדזער הייזל, דער גאָרטן, די גרינע פעלדער, דאָס טייכל און די שיינע נאַטור בילדער... די נאַטור, די זון און די לבנה, מאַכן נישט קיין אונטערשייד צווישן מענטשן, פאַר זיי זיינען אַלע פעלקער גלייך. נאָר די מענטשן זיינען פאַרדאָרבן און דאָרשטיק נאָך בלוט, און אויב בלוט, איז דאָך דער ייד דער פּאַסיקער קרבן, זיין בלוט איז דאָך ביליק...

אין אַ געוויסן זונטיק האָבן זיך, ווי געוויינלעך, די גוים אָנגעשיכורט און צווישן זיי איז געווען אַ באַוווּסטער מערדער, וועלכער איז תמיד געווען דאָרשטיק נאָך יידיש בלוט. האָט זיך די דאָזיקע גרופּע אַוועקגעשטעלט אויפן וועג, וואָס האָט געפירט צו די פעלדער און מיט ליכט געזוכט אַ יידישן קרבן. מיין האַרץ האָט אויפגעציטערט ווען איך האָב דערזען פונווייטנס מיין פאָטער מיט זיינע חברים גיין נעבן די זעלנערשע קאָשאַרן. איך לאָז זיך לויפן אויף קידוש השם און מיט אַלע כוחות דערגרייך איך זיי און עס געלונגט מיר צו ראַטעווען די דאָזיקע טייערע יידן. זיי זענען אַריין אין הויז פון יומע פיש, קעגנאיבער סאַסאַקי, און אַזוי נאָך זיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

די מערדער האָבן מיך באַמערקט לויפן און האָבן פאַרשטאַנען וואָס איך בין אויסן צו טאָן. זיי זענען מיר נאָכגעלאָפן און גפרווט פאַרהאַלטן, נאָר אַלס יונג מיידל בין איך געווען פלינקער פאַר זיי און עס איז מיר געלונגען דערגרייכן די טייערע יידן. די רוצחים האָבן שוין געהאַט גרייט זייערע מעסערס און אַ צייט לאַנג האָבן זיי געוואַרט, אין דרויסן, אָבער מיר זענען אַלע געווען פאַרמאַכט אין הויז. ערשט ווען ס'איז דורך אַ פּאָליציאַנט האָבן מיר אונטער זיין שוץ פאַרלאָזט דאָס הויז און זיך געלאָזט גיין יעדער צו זיך אַהיים. שבת האָבן די יידן געבענטשט גומל... ווען איך דערמאָן זיך דעם פאַקט גרוילט נאָך אויף אין מיר דער באַוווּסטזיין ווי ביליק ס'איז געווען יידיש בלוט ביי די פּאָליאַקן, איבערהויפּט — יידן מיט בערד און פּיאות.

אַ געוויסן פאַרנאַכט, פאַרבייגייענדיק נעבן סאַסאַק'ס גאָרטן מיט מיין איצטיקן מאַן, זענען אונדז אַנטקעגנגעקומען דריי פּוילישע סטודענטן און געפאָדערט פון מיר איך זאָל ניט שפּאַצירן מיט אַ יידישן בחור. ענטפער איך זיי, אַז איך בין אַ יידישע טאָכטער און אַז דאָס איז מיין געליבטער. זיי טראַכטן ניט לאַנג און הייבן אונדז אָן דערלאַנגען קלעפּ. מיר האָבן געפּרווט שרייען, נאָר קיינער איז אונדז נישט געקומען צו הילף. זיי האָבן צוגעכאַפּט מיין האַנט־בייטל מיט אַ ביסל געלט און געלאָזט מיר מיט אַ צייכן אויפן פּנים. מיר האָבן זיך קוים דערשלעפּט צו דער פּאָליציי און אַריין אין קאָמיסאַריאַט. אויף דער פראַגע פון פּשאָדאָווניק, וואָס מיר ווילן, האָבן מיר אים דערציילט ווי מען האָט אונדז אַטאַקירט אָן אַ פּאַרוואָס. דער דאָזיקער מיאוסער מנוול פוילט זיך ניט און זאָגט אונדז:

— יידן האָבן אַ פּאַסקודנע טבע, איידער מען דערהאַרגעט זיי שרייען זיי נאָך... מען האָט דאָך אייך ניט דערהאַרגעט וואָס־זשע זענט איר געקומען זיך קלאָגן? גייט, איכ'ל שוין מאָרגן שיקן אויספאָרשן.

פאַרן פאַרלאָזן דעם קאָמיסאַריאַט האָב איך אים געזאָגט, אַז מער וועלן מיר ניט קומען צו אים זיך פאַרקלאָגן. מיר פאָרן אַוועק קיין ישראל.

אויף דעם ענטפערט ער מיר:

— נעם מיט אַלע יידן פונדאַנען, ווער דאַרף זיי דאָ האָבן?

דעם באַשלוס האָבן מיר דורכגעפירט גלייך נאָך דעם

פאַל און געפאָרן קיין ארץ־ישראל. הלוואי וואָלטן אַלע אַסטראָווצער יידן געטאָן דאָס זעלבע...

אָפּגעלערנט אַן אַנטיסעמיט

איך דערמאָן זיך אַן עפּיזאָד. מיין ברודער יחיאל ראָזנצווייג („דער שוואַרצער יחיאל") האָט געאַרבעט ביים רעיענט פיל יאָרן און אַלץ איז געווען גוט און פיין. פּלוצים שיקט מען אַראָפּ קיין אָסטראָווצע אַ נייעם רעיענט, אַ גרויסן אנטיסעמיט, אַן ענדעק. ווען דער נייער רעיענט האט איבערגענומען די קאַנצעלאַריע האָט ער איינמאָל באַמערקט ווי עס זיצט דאָרטן אַ מענטש מיט אַ באָרד. ביים שליסן די קאַנצעלאַריע רופט ער צו מיין ברודער און זאָגט אים איידל, אַז עס פּאַסט נישט אַז מען זאָל זען זיצן אַ ייד מיט אַ באָרד אין קאַנצעלאַריע. מיין ברודער האָט אים אויפן אָרט געענטפערט אַז ער איז אַ ייד און וועט זיך נישט שיידן מיט זיין באָרד און אויב אים געפעלט עס נישט וועט ער מער נישט קומען צו דער אַרבעט. דער רעיענט בעט אים נאָכאַמאָל קומען צו דער אַרבעט, מיטן באַדינג ער זאָל אַראָפּנעמען די באָרד. מיין ברודער איז אַוועק און מער נישט געקומען צו דער אַרבעט.

אין שטאָט האָט זיך געמאַכט אַ שטילער באָיקאָט קעגן נייעם רעיענט, יידן האָבן אויפגעהערט ניצן דעם רעיענט און זענען געגאַנגען צום צווייטן רעיענט, אין שטאָט. מיין ברודער איז אַריין אַרבעטן ביים צווייטן רעיענט וועלכער האָט אים אויפגעכאַפּט מיט ביידע הענט און נאָך געגעבן אַ העכערן געהאַלט. ביי דעם דאָזיקן רעיענט איז דערווייל געוואָרן אַ גרויסע שפע פון יידישע קליענטן און דעם אַנטיסעמיטישן רעיענט׳ס קאַנצעלאַריע האָט געפּוסטעוועט.

ווען דער דאָזיקער אַנטיסעמיט האָט געזען, אַז ער איז מיאוס אַריינגעפאַלן, איז ער איינמאָל אַ פרייטיק צו נאַכט געקומען צו מיין ברודער אין הויז און געזאָגט, אַז ער האָט געהערט, אַז יידן מאַכן זייער גוט געפילטע פיש, איז ער געקומען בעטן מען זאָל אים מכבד זיין מיט אַ פאָרציע פיש. דאָס איז פאַרשטייט זיך געווען בלויז אַ תירוץ. דער דאָזיקער אַנטיסעמיטישער רעיענט האָט געבויגן דעם קאָפּ און פאַרגעסן זיין גאַנצן שטאָלץ און געבעטן מיין ברודער ער זאָל אַלץ פאַרגעסן און קומען צוריק אַרבעטן אין זיין קאַנצעלאַריע. מיין ברודער האָט אים אַפילו נישט געבעטן זיצן און אים געזאָגט ער זאָל פאַרגעסן וועגן אים.

— איך פאַרדין איצט פיל מער און מיט גרויס כבוד און מיין באָרד שטערט קיינעם נישט — האָט מיין ברודער מיט שטאָלץ אים געגעבן צו פאַרשטיין.

דער דאָזיקער אנטיסעמיט האָט נאָך געפּרוווט פאָרלייגן מיין ברודער נאָך אַ העכערן געהאלט ווי ער האָט פאַרדינט ביים צווייטן רעיענט, נאָר מיין ברודער איז געבליבן שטאָלץ ביי זיך און אַלע זיינע פאָרשלאַגן זיך איבערצובעטן אָפּגעוואָרפן.

שמואל שטרייטמאַן, ניו־יאָרק

גאַסן און מענטשן אין אָסטראָווצע

כמעט אַלע שטעטלעך אין פּוילן האָבן געהאַט דעם זעלבן אויסזען און דעם זעלבן פּרצוף: אַלטע הילצערנע הייזער, אייניקע מיט שטיינער ברוקירטע גאַסן מיט אַ פּירעקיקן מאַרק אין מיטן. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם מאַרק און די אַרומיקע געסלעך, דאָרט האָבן די יידן געהאַט זייערע געשעפטן און קרעמלעך. די בעלי־מלאכות האָבן געבראַכט זייערע סחורות אין מאַרק אויף די ירידים, וואָס זענען פאָרגעקומען צוויי מאָל אַוואָך: די מאַפּע פון יעדע שטעטל איז געווען ענלעך איינע צו די אַנדערע דערמיט, וואָס אַלע גאַסן און געסלעך האָבן געפירט אין מאַרק אריין.

אָבער טראָץ דעם וואָס די גאַסן זענען געווען געקניפּט און געבונדן איינס מיט די אַנדערע האָבן זיי זיך דאָך פאַנאַנדערגעטיילט אין פאַרשידענע געגנטן, וואָס יעדע פאַר זיך האָט געהאַט איר ספּעציפישן כאַראַקטער, מערסטנטייל אַ דאַנק די מענטשן וואָס האָבן דאָרט געוווינט און איר באַאיינפלוסט.

אונדזער געגנט האָט מען גערופן די טומאה־גאַס, ווייל זי איז געווען באַהערשט פון דער הויכער קירכע אויפן טומאה־באַרג. די געגנט האָט זיך געצויגן פון שמאָלן געסל ביז עקיבא ראָסעטס הויז, און פון איין זייט איז געווען אַ טייל פון דער מיל־גאַס און פון דער צווייטער — אַ טייל פון דער דענקאָווער גאַס מיטן גלח׳ס גאָרטן.

דער רעליגיעזער צענטער האָט זיך געפונען ביי עקיבא ראָסעט וועלכער האָט באַזאָרגט די געגנט מיט אַ שטיבל צו דאַווענען, וואָס האָט אויך געדינט פאַר פאַרשידענע וווילטעטיקע צוועקן, ווי למשל פאַר די חברת ביקור חולים, בית לחם און דער גמילות חסדים קאַסע, אונטער דער אָנפירונג פון יאָקאַלע הערציג, וואָס איז געווען, צוזאַמען מיט זיין פרוי אסתר־רחל די לאָדזשערין, אַן אינסטיטוציע פאַר זיך.

יעדן שבת אינדערפרי נאָכן דאַוונען האָט מען געקאָנט זען יאָקאַלע מיט זיינע אָנהענגער גיין פון הויז צו הויז מיט גרויסע קוישן און אויסרופן: אַגוט שבת יידעלעך! העלפט אייערע אָרעמע ברידער און שוועסטער!״ די קוישן זענען שנעל אָנגעפילט געוואָרן דורך באַרעמהאַרציקע באַלעבאָסטעס, מיט שבתדיקע חלות, וואָס זענען שפּעטער צעטיילט געוואָרן צווישן נויטבאַדאַרפטיקע משפחות אויף אַ דיסקרעטן אופן, כדי זיי חלילה נישט מבזה זיין.

ביקור חולים איז געווען יאָקאַלעס צווייטע טעטיקייט.

ער מיט זיינע חברים פלעגן אָפּזיצן גאַנצע נעכט ביי קראַנקע, וואָס זייערע שטובמענטשן זענען שוין געפאַלן פון די פיס פון שטענדיקן אַרומגיין אַרום זיי. די חברה האָט אויך אויסגעבאָרגט אומזיסט פאַרשידענע סאַניטאַרישע און מעדיצינישע כלים די קראַנקע, וואָס זענען נישט אימשטאַנד געווען צו באַצאָלן.

יאָקאַלע הערציג איז געפאַלן ווי אַ קדוש בעת דער אויסזידלונג פון אָסטראָווצע: ער איז אַרויס אין גאַס אָנגעטאָן אין טלית און תפילין און איז אַזוי דערשאָסן געוואָרן פון אַ דייטשישן רוצח.

כדאי צו ווידמען אַ פּאָר ווערטער די בעלי־בתים וואָס האָבן באַוווינט אונדזער געגנט און האָבן אויף איר אַרויפגעלייגט זייער חותם: עקיבא ראָסעט, מתתיהו וואָרמאַן, יאָקאַלע וואָרצמאַן, אהרן מילשטיין, הערש קליימאַן, חיים מייערטשיק, בערל ניסקער, שמחה בולקא, אבישל שטרייטמאַן, ווי אויך דאָס קאָלירפולע הויז פון די בלומענשטאָקס (פאַוראָזשניקעס) מיט זייערע פאַרצווייגטע משפחות.

פון דער אלעיע, אָדער „סטאַוו״, אויסער די גרענעצן פון אונדזער געגנט זענען געקומען דאַוונען אין אונדזער שטיבל ראובלע שפּילמאַן מיט זיין איידעם ישראל ראָזענבערג — אַ גלענצנדער בעל־תפילה מיט אַ שיינע שטימע, ווי אויך שמואל גרשון ווינציגסטער, און אין די וואָכן־טעג דער באַוווסטער חזן כמיעלניצקי, פון ראָוונער אָפּשטאַמונג, ביי וועמען איך בין געווען אַ משורר.

אונדזער געגנט איז אויך געווען באַקאַנט מיט אירע פאָלקס־טיפּן מיט זייערע אייגנאַרטיקע צונעמען, ווי למשל: בערל טשאָטשקע, משה אויער — דער וואַסערטרעגער, יעקל גאָנער, פישעלע קלאַפּער, ליפּא גלאָמפּ, יאקיל לאַקס, ישראל הויקער און אנד.

די היטלער עפּאָכע האָט אַלע אויסגעגלייכט — שיינע בעלי בתים, לומדים און פאָלקס־מענטשן — אַלע זענען אומגעקומען אין די פלאַמען פון טרעבלינקע.

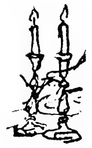

אהרן אורבאס

פון מיינע קינדער יאָרן

ווען איך בין אַלט געווען אַכט יאָר, האָב איך געלערנט ביי ר׳ לייביש־פסח אין חדר.

דאָרט האָב איך זיך באַקענט מיט אַ ייִנגל מיטן נאָמען ישראל. מיר זענען שפּעטער געוואָרן צוויי גוטע חברים. ווער עס זענען זיינע עלטערן, האָב איך נישט געוווּסט. נאָר איך געדענק, אַז ער האָט געוווינט אויף דער גלאַוואַצקי־גאַס און זיין מוטער האָט זיך פאַרנומען מיט וואַשן־וועש. כאָטש ער, ישראל, איז געווען עלטער פון מיר מיט צוויי יאָר, האָבן מיר זיך דאָך זייער גוט פאַרשטאַנען. מיר זענען אָפטמאָל געזעסן צוזאַמען, געלערנט צוזאַמען און אויך געשטיפט צוזאַמען.

איינמאָל, ווען מיר זענען ביידע געזעסן אויף אַ נידע־ריק בענקעל, האָבן מיר זיך צוגעקוקט צום „בעלפער״, צו הערשלען, וואָס האָט פונקט געשיילט צוויי אייער. מיר האָבן געוווּסט פאַר וועמען די אייער זענען געווען באַש־טימט — פאַר די צוויי רייכע קינדער, די ברידער זייפמאַן.

נישט יעדער תלמיד ביי ר׳ לייביש־פסח אין חדר האָט זיך געקאָנט דערלייבן צו עסן אייער.

קוקנדיק אַזוי אויף די אייער, מיט אויסגעגלאָצטע אויגן, פרעגט מיך ישראל:

— גיט דיר דיין מאַמע אויך אַמאָל אַן איי?

איך האָב אים נישט געענטפערט. ער האָט געוווּסט, אַז מיר זענען גרויסע קבצנים.

באַלד איז ישראל צו צום פענסטער, ווו עס איז גע־לעגן דאָס עסנוואַרג פאַר די תלמידים. שטילערהייט, בגניבה, האָט ער אַ כאַפּ געטאָן צוויי שטיקלעך ברויט און מיט זיי אָפּגעלאָפן אין אַ זייט. געגעסן האָבן מיר דאָס ברויט באַהאַלטענערהייט, אַז קיינער זאָל אונדז ניט באַ־מערקן. ווייל אויב מען וואָלט אונדז געכאַפּט, וואָלט מען אונדז גערופן „שנאָרער״. און דאָס וואָלט געווען פאַר אונדז די גרעסטע באַליידיקונג...

איינמאָל, ווען מיר זענען אַזוי געזעסן אין חדר, איז פאָרגעקומען צווישן אונדז אַזאַ שמועס:

— גייט דיין טאַטע דאַוונען?

— יאָ! — ענטפער איך אים.

— ווו דאַוונט דיין טאַטע?

—ביים רבין ר׳ מענדעלע.

— ווי אַזוי דאַוונט דיין טאַטע?

— וואָס הייסט ווי אַזוי ער דאַוונט?.. ער דאַוונט אַזוי ווי אַלע יידן דאַוונען...

און איך שילדער אים טאַקע אויפן אָרט ווי אַזוי מיין טאַטע דאַוונט איינגעבויגענערהייט, מיטן טלית איבערן קאָפּ. אַ סך מאָל, ווען ער קומט צו „אהבת־עולם״, פאַר־שטעלט ער אינגאַנצן זיין פנים. פאַרוואָס ער פאַרשטעלט זיין פנים, ווייס איך נישט. נאָר ווען ער דעקט צוריק אָפּ דאָס פנים, איז צו מערקן אַז ער האָט פייכטע אויגן... מסתמא וויינט דער טאַטע. און איך פרעג ישראל, צי אַ טאַטע דאַרף טאַקע וויינען?

— ניין! — ענטפערט ער מיר. — אַ טאַטע דאַרף נישט וויינען! אַ טאַטע דאַרף זיין אַ שטאַרקער מענטש... אַ שמשון הגיבור... אַ טאַטע דאַרף זיין אַ קעמפער!..

אַזוי האָט ער מיר ישראל געענטפערט.

זינט דעמאָלט איז שוין אָפּגעפלאָסן קאַרצע פופציק יאָר. נאָר אָט דער ענטפער זיינער, אַז „אַ טאַטע דאַרף זיין אַ קעמפער״, איז מיר פאַרבליבן אויף שטענדיק טיף איינגעקריצט אין זכרון...

איך האָב זיך באַגעגנט מיט ישראלן אויך מיט יאָרן שפּעטער, ווען מיר זענען שוין געווען דערוואַקסענע בחורים.

דער „בלוטיקער מאָנטיק״

אין יאָר 1926, אין חודש יולי, זענען פאָרגעקומען אין אָסטראָווצע גרויסע פּאָליטישע געשעענישן, וואָס האָבן דערפירט צום „בלוטיקן־מאָנטיק״. דאָס ערשטע מאָל אין לעבן האָב איך דעמאָלט געהערט שיסן. די פּאָליציי האָט געשאָסן אויף די ארבעטער, וועלכע זענען אַרויס פון דער פאַבריק און זיך פאַרזאַמלט אויפן מאַרק־פּלאַץ. די שיסעריי האָט אָנגעהאַלטן א לאַנגע צייט. גאַנץ אָסטראָווצע איז געווען אויפגעטרייסלט. די פּאָליציי איז געווען געצוווּנגען אויף אַ געוויסע צייט זיך צוריקצוציען, זי האָט זיך פאַר־באַריקאַדירט אין קאָמיסאַריאַט און פון דאָרט געשאָסן דורך די פענצטער. די פאַרביטערטע אַרבעטער האָבן באַוואָרפן די פּאָליציאַנטן מיט שטיינער און אויך געשאָסן צו זיי.

עס זענען געווען קרבנות פון ביידע צדדים. אין יענעם טאָג זענען געהרגעט געוואָרן עטלעכע פּאָליציאַנטן און אַ גרעסערע צאָל אַרבעטער. געווען אויך אַ סך פאַר־וווּנדעטע.

אין דער לוויה פון די געפאַלענע אַרבעטער האָבן

זיך באַטייליקט טויזנטער מענטשן צווישן זיי פיל יידישע אַרבעטער.

אַ צופעליקע קויל האָט אויך געטראָפן אַ ייד פון שטעטל און אים אַוועקגעהאַרגעט אויפן אָרט.

באַלד נאָכדעם זענען פאָרגעקומען פיל אַרעסטן, צווישן די אַרעסטירטע זענען געווען צוויי יידן — י. גראַ־כאָווער און מאיר טראַמפּער.

פריידענקער־פאַריין

אין אָסטראָווצע איז געווען אַ „פריידענקער־פאַריין". ווער האָט אים געשאַפן — האָב איך נישט געוווּסט.

נאָר די ערשטע פאַרלעזונג, וואָס איך האָב דאָרט געהערט, האָט ביי מיר אַרויסגערופן אַ בייגעשמאַק.

גערעדט האָט, ווי איך האָב זיך דערוווּסט אינמיטן דער לעקציע, אַ מענטש מיטן נאָמען יהושע ביק. נאָכפאָל־גענדיק זיינע רייד, האָב איך פאַרשטאַנען אַז ער קריטי־קירט די רעליגיע, עטלעכע ספרים, בעת, קאַנטיק, ער האָט די רעליגיע נישט געקאַנט און נישט די קריטיקירטע ספרים. דאָס איז מיר געווען דערווידער. עס איז געווען אַ נישט־ערלעכקייט. ריידן וועגן זאַכן פון וואָס מען האָט קיין באַגריף נישט. און כ'האָב זיך טאַקע באַלד אויפגע־שטעלט, געמאַכט אַ צווישנרוף, און געזאָגט עס אים אין די אויגן פון אַלע אַנוועזנדע.

נאָך דער פאַרלעזונג, איז דער לעקטאָר צו מיר צו־געגאַנגען און מיר דערלאַנגט אַ פּאַטש אין פּנים.

דער עולם איז געוואָרן זייער אויפגעקאָכט. דער פאַרזאַמלטער עולם האָט זיך פאַנאַנדערגעטיילט אין צוויי לאַגערן: איין טייל האָט געהאַלטן מיט מיר, געדענקט אַז איך האָב רעכט; דער צווייטער טייל האָט פאַרטיידיקט דעם לעקטאָר, יהושע ביק. צווישן די, וואָס האָבן מיך פאַרטיידיקט, איז אויך געווען בעריש פיינגאָלד. דאָס האָט מיר פאַרשאַפן גרויס באַפרידיקונג, ווייל ער איז געווען ווי אַ לעבעדיקע ענציקלאָפּעדיע, אַ גרויסער אינטעלעק־טועלער מענטש.

נאָך אָט דער סצענע אין „פריידענקער־פאַריין", בין איך געוואָרן שטענדיק אַרומגערינגלט מיט יוגנטלעכע. מען האָט פון מיר פאַרלאַנגט, אַז איך זאָל געבן לעקציעס, לייענען פאַרלעזונגען און אַרויסטרעטן מיט רעפעראַטן. ווען איך בין נאָר געווען צו דעם צוגעגרייט, האָב איך עס גערן געטאָן.

איינמאָל האָט מען פאַר מיר צוגעגרייט אַ לעקציע אין וואַלד אין אַ שבת־נאָכמיטאָג. איך האָב זיך צוגעגרייט מיט דער טעמע: דער קדושת לוי, שלום־עליכם און מאַק־סים־גאָרקי. איך האָב געפּרוּווט מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן די דריי גרויסע מענטשן.

צו מיין דערשטוינונג, זענען אין וואַלד צו מיין לעקציע אָנגעקומען הונדערטער יידישע יוגנטלעכע.

ר' משה־נאַטע

צווישן די זעכצן אָדער זיבעצן טויזנט יידן אין אָסטראָווצע, האָט אַ העלפט נישט געהאַט חלות אויף שבת. און אַ גרויסער טייל האָט ממש געהונגערט. אין אַזעלכע באַדינ־גונגען זענען געשאַפן געוואָרן מיטלען, אויף צו באַקעמפן די אָרעמקייט און נישט דערלאָזן, אַז קינדער זאָלן חלילה שטאַרבן פון הונגער... איין מיטל איז געווען — אַ פּרימי־טיווער און זייער אַ נוצלעכער. מיט דעם מיטל האָט זיך באַנוצט דער ייד ר' משה־נאַטע.

ר' משה־נאַטע, פון פאַך אַ שוסטער, איז יעדן דאָנער־שטיק און פרייטיק אַרומגעגאַנגען איבער די רייכע הייזער, צונויפגעזאַמלט חלות און ברויט אין זעק אַריין. וואָס מער חלות, וואָס מער ברויט ער האָט געזאַמלט, מער וועט ער שטילן דעם הונגער פון אָרעמע בכבודיקע יידישע הייזער. דאָס צונויפגעזאַמלטע גוטס האָט ער צעפּירט צווישן די אָרעמע לייט, בעיקר צווישן די וואָס האָבן געליטן הונגער אין דער שטיל. די פאַרבאָרגענע אביונים האָבן אים זייער געשעצט פאַר די הילף וואָס ער האָט זיי צוגעשיקט יעדע וואָך.

דער רבי ר' מענדעלע

דער רבי ר' מענדעלע, וועמען מען האָט גערופן אין אָס־טראָווצע „ליפּסקער רבי", איז געווען אַ מיטלווּקסיקער, דאַרער, אידעלער ייד, מיט אַ גייסטרייך פּנים. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין באַשיידנקייט.

ער איז געווען זייער באַליבט ביים פּשוטן פאָלק. נאָך דער פּטירה פון אָסטראָווצער גאון ר' מאיר יחיאל הלוי זצ"ל, זענען געווען אַ סך יידן אין דער שטאָט וועלכע האָבן אים געוואָלט האָבן פאַר דעם הויפּט־דיין.

צווישן זיינע ספרים, האָבן זיך אויך געפונען ביכער וועגן מעדיצין. פאַרוואָס? ער האָט געוווּסט אַז ער מוז העלפן אָרעמע, וואָס האָבן נישט קיין געלט אויף דאָקטוירים.

געקומען איז מען צו אים נישט בלויז מיט אַ דין־תורה, און נישט בלויז זיך אָראָפּצורייידן פון האַרצן, נאָר אויך בעטן עצות פאַר קראַנקע.

ווען מיין פאָטער ע"ה איז קראַנק געווען אויף אַ

טיפוס, איז דער ערשטער דאָקטער זיינער געווען דער רבי ר׳ מענדעלע.

די ליבע צו אים האָט זיך אין מיר קיינמאָל נישט געמינדערט. נישט אין די טעג פון מיין לאַנגן קאַמף קעגן פאַשיזם, נישט צווישן די ווענט פון אָשוויענטשים און דאכאו, און נישט אנדערשוואו, ווען איך האָב פאַר זיך געזען אַן ערלעכן ייד, האָב איך זיך תמיד דערמאָנט אָן ר׳ מענ־דעלע ז״ל.

מיין טאַטע און זיין פריינט ישראל ראָזענבערג

צוויי מענטשן פון זעלבן עלטער פון זעלבן הייך מיטן זעלבן גלויבן און — אויך פון זעלבן טעמפעראַמענט... כ׳האָב נאָך קיינמאָל נישט געזען אַזאַ פריינטשאַפט ביי מענטשן, ווי די פריינטשאַפט צווישן מיין טאַטן און ישראל ראָזענבערג. איך פלעג זיך פיל פרעגן: וואָס איז די סיבה פון אַזאַ פריינטשאַפט צווישן צוויי מענטשן?

ביידע, חסידים פון רבין ר׳ מענדעלע, האָבן פאַר־בראַכט צוזאַמען לאַנגע שעה׳ען, צוזאַמען באַהאַנדלט פראָבלעמען פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער און אויך פון זייער פריוואַט־לעבן. דאָס אָנפאַרטרויען איינס דאָס אַנדערע די אינטימסטע פראָגן האָט פיל פאַרלייכטערט זייער שווער לעבן.

ישראל ראָזענבערג איז געווען אַן אַרבעטס־מענטש. דעם גאַנצן טאָג איז ער געשטאַנען און געפרעסט אָדער געפאַרבט מלבושים. ער האָט נישט געמאַכט קיין ווערן פון זיין חכמה, פון זיין למדנות. נישט דאָס איז דער עיקר, דער עיקר איז — יראת־שמים. און יראת־שמים הייסט — נישט טאָן יענעם קיין שלעכטס, נאָר טאָן בלויז גוטס. ווער עס פאַרמאָגט אָט דאָס געפיל איז ווי אַ זייל אין לעבן, אויף וועלכן עס האַלט זיך די וועלט.

איך געדענק, ווען מיין טאַטע ע״ה, כאָטש אַליין אַ קבצן אין זיבן פאָלעס, האָט זיך געלאָזט אין ווייטן וועג, אין אַ פראָסטיקן, שנייאיקן טאָג, אַוועקטראָגן עטלעכע אָפגעשפאָרטע זלאָטעס צו אַ קראַנקן מענטשן, וועלכער האָט זיך גענויטיקט אין רפואות, האָט ישראל ראָזענבערג, דערוויסנדיק זיך וועגן דעם, אים מקנא געווען. דערפאַר האָט ער געזוכט עפעס אַנדערש צו טאָן, געזען אַז יתומים זאָלן האָבן עסן אויף שבת.

ביידע האָבן מורא געהאַט פאַרן לעבן... די מורא איז אַרויסגעוואַקסן פון זייער אָפגעהיטנקייט. אָפגעהיטן נישט ווי צו טאָן קיינעם...

אַזאַ איז געווען ישראל ראָזענבערג.

אַזאַ איז געווען מיין טאַטע, יצחק־דניאל.

נאָכן טאַטנס טויט און נאָכן טויט פון רבין ר׳ מענ־דעלע איז ישראל געבליבן ווי פאַריתומט... ער האָט געזוכט אַ טרייסט אין רבין ר׳ משה, ר׳ מענדעלעס זון. אַלע זיינען שוין איצט אויפן עולם־האמת.

יהושע אלטמאן

א מעשה

געווידמעט מיין טאכטער

איך זע, מיין קינד אין דיין אויג א טרער.
דיין האָרין טוט ווי דיר פאַר דיין טאַטן,
וואָס לאַכט נישט מער און ווייַנט נישט מער,
איז אַליין דער מת, אַליין דער אָבל,
און אַליין די מצבה. ווי אַ בידנער טאַוויר
מיט אַ שוואַרצן אויפשריפט אַ גרויסן :
„אַט בלאָנקעט אַ מענטש פון גאָט פאַרשטויסן
און פון טאָג און נאַכט פאַראַטן."

איך וויל דערציילן דיר אַ מעשה
פון אַמאָל, אַמאָל איז געווען :
אַמאָל איז געווען אַ שטוב אַ ווייסע,
און אין דער שטוב דער ווייסער
האָט גנעדיקט געהערשט אַ קייסער,
פעטער עמנואל און מומע הענע ;
אַ בת־מלכּה פון דער צאינה וראינה.
און טעכטער צוויי,ביידע כּלות
אין צוגעקעמטן פיינעם דלות
מיט צעפּ ווי שבתדיקע חלות,
און געשייערטע לייכטער גאַנצע צען.

אַמאָל איז געווען אַ שטאָט, אַ זקנה,
מיט גראָז אויף געביקטע דעכער.
האָבן דאָרט געלעבט די אָבות דיינע
מיט מזמורי תהלים און סליחות,
באַזאַכט געשלעפּט דעם אַלטן יחוס
ווי געשפּאַנטע אָקסן אין האַרטע יאָכן,
און פאַר׳יום־טוב׳ט דעם אינדערוואָכן
מיט יום־כּפּור־קטן און מעמדות,
מיט שווערע ש״ס׳ן אין קאָמאָדעס
און מיט בשמים־ביקסן און קידוש־בעכער.

אויפן שול־פּאַרג אין ווילדע גראָז
זענען אַרומגעשפּרינגען ווייסע ציגן
און הדר־יינגלעך ווי פלינקע האָזן
האָבן אויסגעלאַכט דעם רבי׳נס קנוט :
— יפה — סאיז גוט. שעה אחת — איין מינוט...
דער פּאַרג איז געווען דער הר הבית,
די ציגן — היילקע חיות,
וואָס שפּרינגען „קדוש" ביי קדושה,
מאַכן אַ ברכה אויף דער פּאַשע
און מעקן מיט אַ גמרא ניגון.
און די שול איז פון רויטע ברעטער,
הויכע פענסטער פאַרגלאָצט צום הימל.
און אויף די ברעטער די שריפט פון בעטער
און אויף די פּרעטער די שריפט פון וועטער
פון צוויי יאָר־הונדערט און אַ האַלבן.
און אין טליתים מחנות שוואַלבן
לויפן־אוּם און שפּרינגען־אוּם,
לויבן גאָט אין דאַווענען פרום,
און בוקן זיך כּסדר מודים.
און אונטערן דאַך אויפן בוידים
בערגער שמות אין גרינעם שימל.

און אין פּאָליש דאָס טהרה־ברעט.
און אין דער שול פאַרטיפטער שטענדער,
מזרח שטעט און מערב שטעט
דורכגעווייקט מיט דורות טרערן.
און הענגלייכטער מיט הונדערט רערן.
און דער נר־תמיד תמיד ברענט.
און געמעלן אויף די ווענט
פון חיות און עופות פון ווייטע לענדער.

און אליהו הנביא׳ס שטיבל
איז אויסגעבעט מיט בלויען זייד.
און ווען קיינער איז נישטאָ אין שול,
קומט די שכינה אַראָפּ פון הימל,
לייגט זיך צו, כאַפּט אַ דרימל.
און דורך שפּין־באַוועבטע שויבן
פאַלט אַראָף אַ שטראַל פון אויבן,
טוט אַ קוש דאָס פּרוכת
באַגיסט מיט גאָלד די אַלטע לוחות,
און איז משתטח זיך אויף דער בימה.
דאָס ארון קודש וואַרפט אָן אַן אימה,
אַ פאַנטאַזיע פון אַן אַלטן שניצער,
אַ פּשוט׳ער ייד, אַ מצבה קריצער,
וואָס איז שוין טויט אַ לאַנגע צייט.

און ביינאַכט קומען מתים,
זקנים און זקנות פון ווייטע דורות
אין תכריכים און טליתים.
פול די שול, קעפּ אויף קעפּ
און די עזרת נשים ביז די טרעפּ.
זיי שמעקן דאָרט גן־עדן טאַביק,
דאַוונען פון מעבר יבוק,
און לייענען פּסולע ספרי תורות.

און אַ בית־המדרש איז געווען דאָרט,
אַ שפּייכלער פרייד ביז׳ן דאַך.
די וועלט פאַרמאָגט גאָרנישט אַזאַ אָרט,
וואָרעם, ליכטיק און באַקוועם,
פריי פאַר יעדן, — קום און נעם
עולם הזה, עולם הבא!
טו אַקאָרשט אַ פרעג דעם גבאַי.
ווילסטו? — דאַוון. ווילסטו? — לערן.
אַ פרעמדער, אַ היגער — מען האָט אייך גערן,
און גרייט צו דינען מיט יעדער זאַך.

יונג און אַלט, רייך און אָרעם,
גליק פאַר יעדן אין זיין שטח:
פאַרן לומדן שווערע ספרים,
פאַרן פּראָסטאַק אַ פיינער מגיד,
און אַן אורח הגון, פאַרן נגיד.
שווערע טישן, שווערע בענק
אין דער ברייט און אין דער לענג.
מזרח, מערב, צפון, דרום,
אַלט די שענק, און אַלט די ספרים.
און אויב עס איז אייך עפּעס קשה,
זיצט אין ווינקל דאָרט ר׳ יאָשע
און פּראַוועט סעודה פון ברויט מיט רעטאַך.

און אפשר ווילט איר הערן נייעס,
טוט אַ פרעג ר׳ מאיר׳ל ישראל׳ס.
ער דערציילט אַ מעשׂה — שמן זית.
ס׳לאָזט זיך גאָר ביי אים נישט אויס.
איר מעגט אויך קענען ר׳ יונה הויז,
אַ ייד, אַ בייזער, וואָס זאָגט פאַרקערט
ביז ה׳געלטן איז דאָס ווערט.
מישט זיך נישט שווייגט און הערט;
ר׳ יונה שמש קען דערלאַנגען.
ער איז באַלעבאָס איבער די חופּה שטאַנגען,
כאָטש די שטאַנגען זענען קהל׳ס.

און אפשר דאַרפט איר אַ זיווג הגון
און אייער טאָכטער איז דאָס ווערט:
דאָס בעסטע, וואָס מיר פאַרמאָגן
געפינט איר דאָ אַרום די טישן.
אָט איז ישראל׳ס, שאול׳ס גבאי ראשון
פון קנין־ספרים און תומכי עניים.
ער האָט אַקאָרשט געמאַכט אַ סיום
אויף בכורות מיטן רי״ט אלגזי.
פאַרגינט זיך, כ׳לעבן, עולם הזה
און הערט זיך איין אין די ויכּוחים.
דאָ איז יעדער בחור אַ תלמיד חכם
מיט אַ שכל ווי אַ שאַרפע שווערד.

אויך דיין פאָטער איז אַ שפּליטער
פון יענער וויסט געוואָרענער וועלט.
געשטאַנען דאָרט מיט דיין מוטער
אויף יענעם שול־הויף אונטער דער חופּה.
ווי איינער פון דער געקרויזנטער גרופּע.
איז אָפּט זיין פּויסט געווען זיין קישן.
אויף אַן אָרט ביי יענע טישן
איז אויסגעקריצט געווען זיין נאָמען,
ווו יעדן מאָרגן צו השכמה
ער האָט זעלטן ווען געפעלט.

געווען אַ מאַרק מיט פיר צייל̈ן
און באַלעפּאָטים מיט תורה און גדולה.
געווען אויך ווייבער צווישן די „זיילן“.
וועמעס וואָרט האָט געגאָלטן אין שטאָט.
בעסער, ערגער, — געווען אַ גאָט,
און אַ מאָס פאַר גוטס און שלעכטס.
יעדן טאָג אַ ביסל געקעכטס,
אַ שטיקל פליש פון צייט צו צייט,
זין און איידעמס ביי דער זייט,
און טעכטער פרומע און שטילע.

אויף דער הויכער צייל, די מיוחסים.
שאַרפער וויץ און קלוגער שמייכל.
געווען ימים־טובים, געווען שבתים,
אַזעלכע שיינע, לאַנגע טעג.
אויסגעטרעטן איז געווען דער וועג,
און אויסגעפּוצט געווען דאָס יאָר
מיט אגדות אויפן וואָר,
מיט תעניתים, יומא דפּגרא׳ס
זיס און זויערס ווי גרינע אַגרעס.
צו עסן און צו נאַשן
פון קרעפּלעך און המן־טאַשן,
פון פּורים׳דיקן פלאָדן זיסן,
און חנוכּה לאָזן אייך גריסן
דאַרע גריוון און דער אויבער אייכל.

און דאָס שוואָמען־געסל, ווו גרויע נויט
האָט צעפרעסן אַלע דילן,
ווו צעפּוילט איז יעדער פּלויט,
ווו ס׳נישטערן אין קויט
דאַרע קעץ און זוכן ברויט,
ווו פאַרקרענקטע קינדער דינע
צוזאַמען ווייגען מיט דער שכינה
ביים צוקאָפּנס פון חולאים,
ווו עפּעלעפּטיקער און משוגעים,
קינדער צעבויגענע פון ראַביטים
זענען נזהר אין פרומע מידות,
זאָגן ברכה און לייגן תפילין.

דאָס אַלץ, מיין קינד, איז געווען אַמאָל,
ווען פרייד און לייד האָט געהאַט אַ זין,
ווען געלעבט האָט נאָך אַ פאָלק ישראל,
וואָס האָט געציטערט איבער זיין ירושה,
ווען דער בלאָנדער כאַם האָט געוויסט פון בושה
פאַר אַ קינד אַ לאַך אַ טרער פון אַ מאַמען
איידער עס האָבן געפלאַצט די צוימען
פאַר דעם טמא־פליין פונ׳ם מענטשן־מין.

אַט גרייכט מיין מעשה שוין דעם סוף;
נישטאָ מער גאָרנישט, וואָס צו דערציילן.
וועלף בלייבן וועלף און שאָף איז שאָף,
און אַ שאָף איז כשר פאַר אַ קרבן.
ניין, דער קרבן איז נישט געשטאָרבן,
ווי לאַנג ס׳ברענען די מזבחות
און דער שטן שמעקט די ריחות
פון געבראָטן פליש און בלוט.
און דיין בלוט גיסט זיך גוט
איבער די פינגער פון קאַניבאַלן.
הער, הער ווי די קולות שאַלן!
עס קומט דער הייל־מאַן פון די היילן.

קהילת אוסטרובצה הצטיינה בהווי היהודי המקורי שלה ובצביון המיוחד של ימי החג והמועד. בקהילה זו נשמרו מנהגים וטקסים עממיים, שלא היו ידועים כמעט ביתר הקהילות היהודיות בפולין.

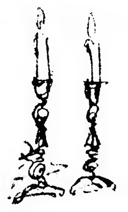

פנחס סורוקה, תל אביב

יהודים שורשיים בעלי הווי חיים מקורי

אוסטרובצה שבמחוז קילץ, היתה עיירה יהודית טיפוסית בעלת אוכלוסיה יהודית שמנתה כ־17 אלף נפש. בשלל הטיפוסים היהודיים השורשיים, שהיו מצויים בדרך כלל בקהי־לות היהודים בפולין, התבלטה האישיות הדגולה של הצדיק הגאון רבי מאיר יחיאל זצ״ל, ששמו הלך לפניו בכל תפוצות הגולה. לאחר פטירתו כיהן במקומו בנו, רב יחזקאל׳ה, אף הוא גדול בתורה ובחסידות. הוא ניספה בצויזמיר על קידוש השם בימי השואה. כן הצטיינה אוסטרובצה בלמדניה, במיוחסיה ובני טובים שלה. כל חיי העיר התרכזו בבתי התפילה, „שטיבלעך" של החסידים, בבית הכנסת העתיק ובשני בתי המדרש הישן והחדש, שקול התורה לא פסק בהם בכל שעות היממה.

גוון חדש הכניסה לחיי העיר ישיבת נובארידוק, שב־ראשה עמד גיסי הר״ר מרדכי שמעונוביץ מעיר דרבנה. ישיבה זו, וישיבת „בית מאיר" הפכו את העיר למרכז לימודי בסביבה כולה, ומאות תלמידים נהרו אליה, כדי להתקבל לאחת משתי הישיבות, ששמותיהן יצאו לתהלה בפולין כולה. גם יהודים „מכל השנה" קבעו עיתים לתורה מי בחברה ש״ס, מי בחברת משניות או בחברת תהילים.

קולותיהם של תינוקות של בית רבן התערבו בניגונים הערבים של סעודות מצווה, שהיו מעשה יום־יום בעיירה זו שהיתה ספוגה תורה ומעשים טובים.

לנגד עיני עומד „די הויכע שול", ואני רואה את הסבלים שישבו על המדרגות וציפו לפרנסה, וממולם העג־לונים, כולם יהודים עסיסיים, שכל ימי השבוע היו טרודים בדאגות פרנסה ובערבי שבתות וחגים פשטו צורה ולבשו צורה, ואי אפשר היה להכירם כלל: הם הופכים ליהודים מצוחצחים למשעי שהנשמה היתירה קורנת מפניהם. והנה ה„משהלעך" וה„שלמהלעך" במשחקיהם בסמטאות העקל־קלות של ה„שול הויף". וכיצד לא להזכיר את אותם היהודים שהיו מוכנים ללכת באש ובמים כדי לעזור לנפש אחת מישראל. רואה אני את כולם בצערם ובשמחתם כמשפחה גדולה אחת.

זוכר אני את התמונה שחזרה כל ארבעה שבועות, כשהיו מוציאים על כורסה את הרבי ז״ל, שגופו הצטמק אחרי ארבעים שנות צום היו נושאים אותו ל„שול הויף" לקידוש לבנה. התהלוכה הזאת נשאה אופי של טקס, בחינת הארון הנושא את נושאיו. והעיירה כולה חיכתה לתהלוכה זו במוצאי־שבת, ששימשה סיום הולם ליום שבת קודש.

יהודי אוסטרובצה — הווי חיים מקורי

עוד בשחר נעורי, כתלמיד ישיבת נובורודוק שנדד ממקום למקום אחרי שנעקרתי מבית אבא שברוסיה הבולשביסטית נזדמן לי להכיר ערים ועיירות רבות, ונוכחתי לדעת שדומים הם מנהגיהם של בני ישראל בכל אתר ואתר משום שכולם יונקים ממסורת העתיקה שלנו. אך אוסטרובצה היתה מעין יוצאת דופן במובן זה, ובשורות אלו ברצוני לעמוד על ההווי המיוחד שלה.

לא עיר גדולה היתה אוסטרובצה, אבל בגלל המוניטין שיצא לה בישובי היהודים, בגלל החיים התוססים שבה ובעיקר בזכותו של הרב ר׳ מאיר יחיאל האלשטוק ז״ל, שהיה מגדולי האישים שבין המנהיגים הדתיים ביהדות פולין, נצטיירה דמותה בין יהודי פולין כעיר גדולה בעלת אוכלוסיה יהודית רבה ותוססת. אמנם, קשה היה למצוא בין הקהילות היהודיות בפולין עיר ציורית יותר מבחינת הקשת הרחבה של טיפוסים עממיים ומבחינת השמירה על טקסים דתיים, שספק אם נשמרו עוד במרכזים יהודיים אחרים בפולין.

פעם, בלכתי אור לערב חג הפסח לישיבה, והנה מגיע לאוזני קול שאון של המוני אדם. מיד הבחנתי בקבוצות גדולות של אנשים ובידיהם כדי חימר, הנוהרים לנהר כדי לשאוב „מים שלנו״ לאפיית מצה שמורה. והצטרפתי לקהל והשתתפתי בשירת ההלל ובשירת „המארש״ החדש שנתחדש זה לא מכבר אצל הרבי ממודז׳יץ. נדמה היה לי שאלה הם יוצאי מצרים עצמם החוגגים את שחרורם מן העבדות הקשה. מי שלא ראה מחזה זה במו עיניו אינו יכול לתאר לעצמו, שיהודים קשיי־יום ונדכאים יכולים פתאום להעביר עצמם בדמיונם למציאות אחרת ולחיות אותה כאילו היתה זו המציאות היומיומית שלהם.

הדביקות של השירים והריקודים היתה כה גדולה עד שלא הרגישו שהם רוקדים בבוץ העמוק, שכיסה את כל העיר בימים של חודש ניסן, כשהשלג מתחיל להפשיר. כדי למנוע את לכלוך הקפוטות בבוץ הרימו היהודים את כנפי בגדיהם ותקעום לתוך החגורות והאבנטים.

בהגיעם לנהר התפזרה החבורה לאורך החוף ובדחילו ורחימו התחילו לשאוב את מי הנהר תוך כדי סינון המים דרך מטלית צחה ונקייה. פתאום מתפרץ אחד מהחבורה, משול כמצביא עליון שכולם עומדים לפקודתו, בקול אדיר: חצקיל, וואס שוויגסטו! וחצקיל כחיל ממושמע מחליק את זקנו המטופח ופותח בשירה, וכל החבורה הקדושה מלווה אותו בשירתה בהתלהבות רבה ובהשתפכות הנפש ונדמה שהנה מתקרבים הם לעולם האצילות. אילולא נשמע קולו של שימעליע מלמד „יידן־לעבעדיק!״ שעורר את כולם מעולם ההזיות — מי יודע מתי היו מגיעים עם המים לעיר... שימעלע מלמד פתח בריקוד בתוך הבוץ וזירז את היהודים לחזור תוך כדי שירה עליזה לשול־הויף. בתפילת מעריב ובאיחולים לבביים שנזכה לשנה הבאה, נסתיימה ההילולה הזאת.

יום שני של חג השבועות

ביום־טוב שני של גליות מחג השבועות, יום הסתלקותו של נעים זמירות ישראל, דוד המלך ע״ה, התאספו יהודי העיר בבית הכנסת עתיק־היומין לאמור תהילים. בית הכנסת התמלא עד אין־סוף יהודים מכל השכבות, ביניהם חסידים, אנשי מעשה ו„עמך״. אחרי כל סיום של ספר התהילים, היו אומרים בציבור את „מי שברך״ לרב ולאדמו״ר הגדול. כך חזרו ונישנו עד הגיעם למזמורי שיר המעלות. כאן חלה הפסקה קצרה והגבאי עלה על הבימה ומכר את מזמורי „שיר המעלות״ לכל המרבה במחיר. יהודים משתדלים להתחרות זה בזה ולהרבות במחיר. אחרי גמר המכירה הפומבית הורגשה תכונה בלתי רגילה שלא

תקרית בגלל „ברכת המזון״

היה זה בשנת 1928 כאשר „השטיבל״ של חסידי אוז׳רוב היה בביתם של המינצברגים. שלושת מניני המתפללים שהתאספו בו מדי שבת בשבתו היו בעיקר מפשוטי העם שבאו לשמוע דברי תורה מפיו של נפתלי רוזנברג (נפתלי משה׳ל אבעליס) וסיפורי חסידים. את „ברכת המזון״ לסעודה השלישית נהגו למכור במכירה פומבית לכל המרבה במחיר. פעם התחרו על „ברכת המזון״ אברהם גרינברג (אברהמ׳ל „זומב״) ואליעזר מינצברג (אליעזר „שייגעץ״), שהיו גרים באותו בית. אברהם גרינברג הוסיף תמיד על המחיר ולא נתן לאליעזר מינצברג לזכות במצווה זו. לבסוף התרגז אליעזר ועזב בכעס את ה„שטיבל״. כשהתאספו כעבור זמן קצר המתפללים שוב לסעודת „מלווה מלכה״ לא רצו להאמין למראה עיניהם: כל זגוגיות החלונות היו מנופצות, תנור ההסקה מונח, כשהוא שבור, על הרצפה, השולחנות והספסלים שבורים, חוטי החשמל קרועים! חושך ואפלה מסביב ומן החלונות השבורים נושבת הרוח הקרה של הסתיו. כולם נדהמו בראותם את החורבן, ולא היה ספק בליבם מי עשה זאת.

הקהל הנרגז מצא את אליעזר כשהוא ישן שנת ישרים. העירו אותו משנתו והכריחוהו להתיצב מיד לדין־תורה לפני המו״צ איטשה מאיר הוכרמן. בדין תורה שהתקיימה בו בלילה בשעה מאוחרת העידו כל המתפללים נגד החשוד, והלה נאלץ להודות שמעשה ההרס נעשו על־ידי על שלא נתנו לו לזכות במצווה של „ברכת המזון״. המו״צ הטיל עליו לשכור למחרת בבוקר השכם פועלים ולתקן את כל הנזק באופן שלא יכירו בכך כלום. רק אחרי שאליעזר מינצברג חתם על התחייבות לקיים את פסק־הדין נרגעו הרוחות, וכל הנוכחים התפזרו לבתיהם.

י. בירנצוייג

הבנתי את פשרה. והנה מופיע יהודי עבדקן שכל ימות השנה הוא מרויח את לחמו מעבודת הסבלות, ובריל צ׳וצ׳קס שמו, ובידו נר שעווה גדול ויוצא בראש כל הנוכחים במקום בדרך לבית הרבי. בדרך לשם המשיכו לשיר את פסוקי „שיר המעלות״ וכל כמה פסיעות נעצרו כדי לאמר תפילת „מי שברך״. ליד הכניסה לבית הרבי פרץ ויכוח, כבכל שנה בשנה, מי יכובד בתפקיד הנעלה להושיב את הרבי בכורסה ולשאת אותו לבית הכנסת. החסידים טוענים שרק הם זכאים לכך, כי לשם כך הם טבלו היום במקווה וטהרו עצמם כדי להיות ראויים לשאת את הרבי לבית הכנסת; אנשי „עמך״ מחברת „מגידי תהילים״ טוענים שכל השמחה היא שלהם, כי זה יום פטירתו של אנעים זמירות ישראל; ועוד טענה בפיהם: הם המתפללים הקבועים בבית הכנסת הגדול וכי כל שבת הם גומרים את ספר התהילים ולכן מגיע הכבוד להם.

ותוך כדי ויכוח והחלפת דברים חריפה מופיע מאי־שם יהודי, שכל השנה הוא ידוע כנחבא אל הכלים, צדיק ותלמיד חכם מובהק, ר׳ חצקיל מעד, המכונה „חאצקיל גאָט״, ומרים ידו כלפי ההמון ומרוב דרך־ארץ ליהודי יקר זה משתתקים כולם. הוא תובע מן הקהל לקחת על עצמו את הדין ולהשלים עם כך, שהוא יקבע מי ומי הזוכים לשאת את הרבי לבית־הכנסת. וכך היה — „חאצקיל גאָט״ פסק והקהל הסכים.

והנה נתגלה לפני מחזה בלתי רגיל: דלתות הבית נפתחו לרווחה והרבי הופיע כשהוא ישוב בכורסה, הנישאת על כתפי יהודים, שזכו למצווה גדולה זו. גופו התשוש של הרבי, שצם ארבעים שנים, הופיע מול לראשי ההמונים שצבאו ליד ביתו, וכולם נדחקו אליו, כדי לזכות בחוויה הגדולה ולגעת בכורסה, כמו להבדיל בספר תורה, בעת שמוציאים אותו מן הארון לפני קריאת התורה. כך חזר ההמון הרב, עם צ׳וצ׳קה בראשם, כשהנר הדלוק בידו ומלווים את רבם לבית הכנסת. אחרי שסיימו פעם נוספת את כל מזמורי התהילים ואחרי לגימת „לחיים״, נסתיימה ההילולה המקורית הזאת.

פייגוש וויינטרויב־פערציק, ישראל

שבת ביי מיין פאטער אין שטוב

מיין פאָטער, ר׳ לייביש פערציק ז״ל, איז געווען אַ גערער חסיד און איז ווי געוויינלעך, געווען פאַרנומען מיט דאַגות־פּרנסה, אָבער טראָץ זיין פאַרהאַרעוועטקייט, האָט ער יעדן טאָג געזוכט אָפּצושפּאָרן אייניקע שטונדן פאַר „עולם הבא״. אויפשטייענדיק 6 אַזייגער אינדערפרי האָט ער זיך גלייך געזעצט לערנען, מיט דעם טראַדיציאָנעלן גמרא־ניגון, וואָס האָט זיך אַזוי זיס איינגעבאַקן אין אונ־זערע הערצער. ביז היינט גייט מיר נאָך דער קול פון זיין זאָגן „אמר ר׳ פפא״...

פרייטיק נאָכמיטאָג, מיטן דערנענטערן זיך פון שבת, האָט זיך אַלץ פּלוצלינג געביטן, עס איז פאַרשוואונדן די וואָכעדיקייט און עס איז אָנגעקומען דער הייליקער שבת. מיין אידעלע מוטער, די צדקת חנה גיטל ז״ל, גרייט זיך ליכט בענטשן, און אַ פייערלעכע שטימונג האָט באַהערשט מיך און מיינע פיר שוועסטער. ביים שבת־טיש זענען מיר אַלע געזעסן מיט טאַטע־מאַמע, און עס איז קיינעם נישט אַרויף אויפן זינען די מעגלעכקייט אַז אַ קינד זאָל פעלן ביים טיש. גרויס איז געווען דער דרך־ארץ פאַרן טאַטן און פאַרן שבת.

מיין פאָטער איז געווען אַ חבר אין דער חברה „שומ־רי שבת״ און זיין אויפגאַבע איז געווען צו גיין שבת צו דער באַן־סטאַציע, זען ווער עס קומט אָן און פאַרפירן מיט אים אַ געשפּרעך כדי צו פועלן ביי אים אַז ער זאָל מער נישט מחלל שבת זיין. ער האָט געהאַלטן אַז שבת איז דער יסוד פון יידישקייט, דערביי איז ער געווען קעגן אַננעמען שטרענגע מיטלען קעגן מחללי שבת.

שבת באַטאָג איז ער געווען פאַרנומען מיט פאַרהערן די ישיבה בחורים. זייענדיק אַ גרויסער למדן איז דאָס פאַרהערן זיך ביי אים נישט געווען קיין לייכטער ענין און די בחורים האָבן זיך גוט צוגעגרייט צו דעם.

עס איז שווער שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק אַז מיינע טייערע עלטערן, מיינע פיר שוועסטער מיט זייערע קינדער און אַ ברייטע פאַרצווייגטע משפחה אַרום איז פאַרניכטעט געוואָרן אָן איבערצולאָזן אַ שפור...

אהרן אורבאס, רמת השבים

מיין פאטער אין שבת

פרייטיק פאַר ליכט צינדן האָט מיין טאַטע, אומקערנדיק זיך פון מקווה, אָנגעטאָן די שבתדיקע מלבושים און אַוועק צום רבין ר׳ מענדעלע ז״ל מקבל־שבת זיין.

ער איז אַהיימגעקומען אין זייער א געהויבענער שטי־מונג, זיך אַוועקגעשטעלט זאָגן שלום עליכם. זיין פּנים האָט געשטראַלט און די אויגן האָבן געלויכטן. איך, זייער אַ פרום יינגל, בין געווען זיכער, אַז אויף אים לייכט די שכינה. די שטוב איז געווען ווי אויסגעפילט מיט מלאכים.

נאָך דעם קידוש, פאַרן עסן, האָט יעדער באַזונדער געמוזט זאָגן „לכבוד שבת קודש״, און צוגעבן ווי אין די וואָכן־טעג — „איך עס כדי כ׳זאָל האָבן כוח צו לערנען״. אַזוי האָט אונדז דער טאַטע דערציגן.

נאָכן בענטשן האָט מיך דער טאַטע מיטגענומען צום רבין ר׳ יחיאל מאיר הלוי. דער רבי איז קוים געזעסן אויף זיין שטול, און מען האָט אים קוים געהערט. דער טאַטע איז געשטאַנען נאָענט צום רבין און זיך טיף איינגעהערט צו זיין זאָגן תורה.

צומאָרגנס אינדערפרי איז דער טאַטע אַוועק אין מקווה, דערנאָך אַריינגעקוקט אין אַ ספר. ער האָט מיט מיר מעביר געווען די „סדרה״ און דערנאָך מיך פאַרהערט וואָס כ׳האָב געלערנט דורך דער גאַנצער וואָך אין חדר.

נאָך דעם זענען מיר אַוועק צום ליפּסקער רבין ר׳ מענדעלע דאַווענען. דער טאַטע איז בעתן דאַווענען קיינמאָל נישט געזעסן, נאָר געשטאַנען, געדאַוונט וואָרט ביי וואָרט און אַז ער איז צוגעקומען צו „אבינו אב הרחמן״ איז זיין קאָפּ געווען אַרומגעהילט מיטן טלית. ווען דער בעל־תפילה האָט געענדיקט די שמונה־עשרה, האָט דער רבי זיך אַוועק־געזעצט און אַריינגעקוקט אין אַ ספר, ביז דער בעל־תפילה, ר׳ ישראל ראָזענבערג, האָט פאַרענדיקט. דאַן האָט ער געהייסן זאָגן „אתה הראת לדעת״.

נאָך דער שבת־סעודה — זענען מיר ווידער אַוועק צום רבין. איך געדענק, אַז דער טאַטע און ר׳ ישראל ראָזענבערג זענען שטענדיק געזעסן צוזאַמען נעבן רבין ר׳ מענדעלע. ווען איך האָב אַמאָל באַקומען פון רבין שיריים, בין איך געווען ווי אין זיבעטן הימל, און אין זיך מתפלל געווען: כ׳זאָל נאָר ראוי זיין צו דעם.

חיים גאַלדזאַץ

א שטום געבעט

די אַלט־יידישע שטאָט אָסטראָווצע טובלט זיך אין בלייכן לבנה־ליכט, וואָס פאַרגיסט די שלאָפנדיקע גאַסן איינגעהילט אין פייערלעכער שטילקייט ווי אין אַ דורכזיכטיקן טלית. דער ביינאַכטיקע הימל איז געדיכט באַזעצט מיט פינקלענדיקע שטערן ווי אַ זילבערנע עטרה מיט פליטערלעך, וואָס צאַפלען זיך, צינדן און לעשן זיך און בליצן ווידער אויף. פון צייט צו צייט ווערט די שטילקייט איבערגעריסן מיטן קרייען פון די הענער.

איטשע „מזיק" ליגט איינגעדרייט אויף זיין בעט. ס'נעמט אים נישט דער שלאָף. זיין געהער איז אָנגעשפּיצט. ער כאַפּט אויף יעדן שאָרך וואָס קומט פון דרויסן. עפּעס הערט ער אַ מורמלען, א ברומען, וואָס טראָגט זיך צו אים פון דער אַלטער הילצערנער שול אנטקעגן זיין שטוב. אפשר איז עס אַ ווינטל וואָס דראַפּעט זיך אויף גלייכע ווענט, צי גאַר מתים ?... יוי מען דערציילט זיך אָן איז די האַלב־חרובע אַלטע שול פול מיט טויטע ביינאַכט ווייל ס'איז נישט פאַראַן קיין מזוזה ביים אַריינגאַנג. זיי שוועבן אום, די מתים, דאַווענען ליינען די תורה נאָך צוועלף באַנאַכט, שרייען און קרעכצן ביז די הענער הייבן אָן צו קרייען. דאַמאָלט אַנטלויפן זיי צוריק אין זייער רו אַריין...

אַן איבערגעשראָקענער איז איטשע „מזיק" האַסטיק אַראָפּ פון געלעגער, זיך אַ וואַקל געטאָן און געבליבן שטיין אַ רגע אַן איינגעהערטער. ער האָט דערטאַפּט די בלעכענע שעפּ, אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער און גענומען ברומען „מודה־אני".

אַ קיל ווינטל האָט איטשען מחיהדיק געבלאָזן אין פּנים אַריין און אים אויפגעפרישט. פון אונטער די גרויסע ברעמען האָבן זיינע אויגן געבלאָנדזשעט אין אַלע זייטן. די אומבאַוווּסטע מורא איז אַלץ נישט אָפּגעטרעטן פון אים. די פענצטער־לעכער פון דער שול האָבן פינצטערע געקוקט צו זיין באַלקאָן־גאַנעק, וואָס פירט מיט עטלעכע טרעפּ אַראָפּ צו דער גאַס. טיף אין זיך, נישט באַוועגנדיק מיט די ליפּן האָט ער געזאָגט „שמע ישראל" און מיט אימפּעט גענומען אַראָפּלויפן פון די שטיגן.

די הייזער אַרום זענען געשטאַנען טייל פאַרשאָטענטע און טייל באַזילבערטע פון דער פולער לבנה — פאַרזונקענע אין סודות. קיין לעבעדיקער נפש האָט זיך נישט געוויזן פון ערגעץ. מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם האָט ער זיך געלאָזט גיין באַרג־אַראָפּ מיטן געסל ווו ס'איז געשטאַנען אַ ווייסגעקאַלכטע מויער מיט צוויי קיילעכדיקע געוועלבן וואָס האָבן געפירט אין שול־הויף אַריין. ווען ער איז געקומען אינעווייניק אין הויף איז די מורא ווי פון זיך אַליין געוואָרן אויסגערונען, צעגאַנגען ווי אַ רויך. אַ ליכטיקייט האָט זיך געשפּרייט דורך די פענצטער פונם שטאָטישן בית־מדרש פון וואַנען ס'האָט זיך געהערט אַ זיס תורה־קול מיט אַ נאָגנדיקן ניגון.

די שווערע מאַסיווע טיר האָט זיך קוים געעפנט. אַ זויערלעכער ריח האָט איטשען אַ שלאָג געטאָן צום פּנים. ס'האָט אים אַזש פאַרפּעלט אָטעם. די געדיכטע טעמפּיקע לופט אין בית־מדרש האָט זיך געטראָגן פון די שלאָפנדיקע יידן הינטערן קאַכלע־אויוון, יידן מדינה־גייער וואָס זענען געקומען אַהער פון פאַרשידענע מקומות.

דאָס בית־מדרש האָט נאָך געפּוסטעוועט. ביים טיש — אנטקעגן דער טיר — זענען געזעסן עטלעכע בחורים געבויגן איבער גמרות, פאַרטון אין לערנען. באַלד זענען אַריינגעקומען נאָך עטלעכע יונגעלייט. זיי האָבן זיך צוגעזעצט צום צווייטן טיש אין דער זייט פון די פענצטער, אָנגעצונדן ליכט אויף די בלעכערנע טעלערלעך מיט די שפּאָרערס און זיך גענומען וויגן איבער די צעעפנטע פאַרגעלטע גמרות. אויף די אנטקעגנדיקע ווענט זענען אויסגעוואַקסן זייערע געבויגענע שאָטנס צעוויגטע ביז איבערן סופיט. איניקע האָבן אונטערגעברומט אַ ניגון. אַנדערע זענען געזעסן פאַרטראַכט, געבלאָנדזשעט מיט די בליקן איבער די ווענט, צו די פענצטער.

איטשע „מזיק" איז יעדע פּאָר מינוט געשטאַנען ביי אַ צווייטן לערנער, אים געקוקט אין פּנים וואָס איז געווען רויט באַשלאָגן פונם ליכטלדיקן שיין. ער האָט זיי מקנא געווען וואָס זיי קענען אַסאַך און ווייסן אַלץ וואָס ס'שטייט אין די קליינע אותיותלעך.

הינטער דער גרויסער הילצערנער שול פון וואַנען ס'הייבט זיך אָן די מויערן־וואַנט, וואָס ציט זיך איבער דער גאַנצער לענג פונם באַרג־געסל און פירט צו דער מקווה, איז איצט איטשע געשטאַנען אַ פאַרטראַכטער נאָכן פאַרלאָזן דאָס בית־מדרש. ער האָט געגאַפט ווייט, ווייט ווו הימל און ערד קומען זיך צוזאַמען. ער האָט זיך געחידושט וואָס אין דער סאַמער ווייטסטער ווייט זענען הימל און ערד — איינס — צונויפגעגאָסן ווי איין שטיק, ווי פון איין און דעם זעלבן שטאָף. אין דער זעלבער צייט האָט אים געמאַטערט אַ געדאַנק, וואָס אַזוינס טו איך,

איטשע „מזיק", אויף גאָטס וועלט? כ'האָב אַ ווייב, קינדער — זין און טעכטער — אַלע אָן עין־הרע געזונטע ווי די ניס. איין זאַך האָט געהאַמערט, אין זיין מוח וואָס ס'האָט אים געמאַכט אויפציטערן — יענע וועלט... אָט טאַקע דאָרט, ווו ס'עקזיסטירט נישט מער קיין אונטערשיד צווישן ערדישן און הימלישן... די צווייטע וועלט פון כולו רוחניות האָט אים נישט געלאָזן רוען.

עפּעס האָט ער געהערט פון יידן לערנערס, בני־תורה, אַז ס'זענען פאַראַן למד־וואָו'ניקעס, גרויסע צדיקים, מענטשן פאַרבאָרגענע, וואָס זענען שוסטערס, שניידערס, באַלעגאָלעס, וואָס די גאַנצע וועלט האַלט זיך אויף זיי, ווייל ווען נישט די ל"ו צדיקים וואָלט חלילה קיין זכר נישט געבליבן פון גאַנצן גוטס אויף דער וועלט.

איטשע האָט פאַרגלאָזט די אויגן צום הימל, געבליבן שטיין ארומגערינגלט פון ספקות וואָס האָבן אים נישט געגעבן קיין רו. ווער איז דאָס? און וואָס איז ווער? אין האַרץ ביי אים האָט גענומען צאַפּלען אַן אפשר? — אפשר טאַקע אני הקטן, איך, איטשע מזיק?... עפּעס פריידיקס האָט גענומען גלעטן זיין האַרץ. די פרייד איז צעגאַנגען איבערן גאַנצן לייב־און־לעבן. פון זיך אַליין האָבן די הענט זיך פאַרלייגט אויף הינטן, ווי איינער וואָס איז פאַרנומען מיט שווערע רעיונות. ער האָט גענומען גיין מיט די הילצערנע טרעפּ וואָס האָבן געפירט אויף אַראָפּ, נאָך דעם זיך פאַרנומען אויף לינקס. אז ער איז צוגעקומען צום בריקל, וואָס פירט אין דער מיל, איז ער געבליבן שטיין און זיך צוגעקוקט ווי ס'וואַסער שוימט זיך, קאָכט און שאַרגעט ווי דער סמבטיון. אָט אַזוי ווי ס'קאָכט איצט אין אים מיט עפּעס זאַכן וואָס ער האָט קיין מאָל נישט געטראַכט פון זיי, גייען אויף אין אים ווי אַ גרויסע אַנטפּלעקונג.

די זאַנגען אויפן פעלד שטייען געבויגענע מיט פולע שווערע קעפּ און כוואַליען זיך גינגאָלדיק אַנטקעגן דער זון. אַ שטאַרקער דופטיקער ריח טראָגט זיך פון פעלד. דער הויכער קוימען פון דער ציגעלניע שטייט געשטרעקט צו די הימלען און שפּייט מיט קנוילן רויך, ווי ער וואָלט זיך אונטערגענומען צו פאַרשוואַרצן דעם הימל.

ביי איטשען אין זכרון ווערט עפּעס געבוירן, עפּעס אַ גרויסע ליכט גייט אין אים אויף, וואָס ער האָט נישט קיין נאָמען דערפאַר און ווייסט נישט פון וואַנען עס קומט. זיין גאַנצער גוף פלאַטערט אויף. ער גיט אַ געשריי ווי נישט מיט זיין קול:

— שבת־קודש איז די וועלט. קודש־קדשים איז דער מענטש. לשון־קודש איז מיין יידיש לשון, וואָס איך רעד און וואָס איך שווייג. וואָס איך טראַכט און וואָס איך חלום. נאָר ווער בין איך אַליין? נאָר וואָס פירט זיך דער אין הימל מיט מיר אַרום ווי מיט עפּעס רעכטס, ווי מיט אַ מחותן אויף אַ חתונה? וואָס זאָגט ער מיר אונטער זאַכן וואָס געהערן נישט צו מיר, וואָס זענען וווייט פון מיר? וואָס קען איך וואָס ווייס איך? איך בין דאָך ביי אַלע אויף חוזק? מען קוקט דאָך אויף מיר פון אויבן אַראָפּ? וואָס פאַר אַ ראָלע שפּיל איך ביי ווענען? איך בין דאָך נאָך ווינציקער ווי אַ ווערעמל אַקעגן דיין גרויסן באַשאַף. טאָ וואָס־זשע האָסטו אויסגעקליבן מיך און נישט די מתמידים און לומדים, פאַרוואָס קומט עס מיר צו האָבן ביי דיר מער חן אין די אויגן ווי זיי וואָס זענען מיך מבטל? ס'מוז דאָך עפּעס זיין דערביי וואָס דו פאַרטרויסט זיך מיר און נישט זיי? הייסט עס, אַז איך... יאָ, איך... גרויסער גאָט... דו מיינסט עס ערנסט? דו חוזקסט נישט פון מיר ווי יענע דאָרט?... בין איך עס טאַקע ווערט?...

ווי אַ קינד וואָס פרייט זיך מיט אַ שפּילצייג, אַזוי האָט זיך איטשע מזיק געפרייט מיט זיין אנטפּלעקונג, מיט זיין נייעם באַנעם פון זיין אָרט אויף דער וועלט. פון גרויס באַגייסטערונג האָט ער געטאָן אַ נדר, געמאַכט אַן אָפּמאַך מיט זיך אַליין: יעדן שבת וועט ער אַרויסגיין אין פעלד. דאָ קען ער באַנעמען זאַכן וואָס אין שטאָט דערגייען זיי נישט צו זיין פאַרשטאַנד. אין די קאַלטע ווינטער־שבתים וועט ער אַכטונג געבן אַז דער אויוון אין בית־מדרש זאָל זיין גוט געהייצט, די לערנערס זאָל זיין וואַרעם. זומער וועט ער ברענגען עמערס קאַלט וואַסער אַז יידן זאָלן זיך דערקוויקן זייערע הערצער. אָן ווערטער האָט ווער אין אים געפּליסטערט:

— גוט אַזוי, איטשע, ווייל און ליכטיק וועט זיין דיין לעבן דערפאַר...

און הויך אויפן קול האָט זיך איטשע „מזיק" צעזמר'ט ווי די לערנערס אין בית־מדרש:

— איך דאַנק דיר, גאָטעניו, ליכטיקער פאָטער אין הימל. מיט וואָס האָב איך זיך עס פאַרדינט ביי דיר? איך וועל דיר אָפּדינען מיט מצוות און מעשים־טובים... איך וועל דיר דערפאַר נישט בלייבן קיין בעל־חוב... איך וועל דיר אָפּצאָלן מיט גאָלע גוטס. איך זאָל טאַקע ווערט זיין דיין גנאָד, דיין גרויס חסד וואָס דו טוסט מיט מיר... וואָס דו האָסט זיך דערקענט אויף מיר, מיך אויפגעזוכט און דערהויבן אין דיינע אויגן, כ'זאָל קאָנען גיין איבער דער וועלט מיט אַן אויפגעהויבענעם קאָפּ.

✶

דער פרייטיקצונאַכט איז געשטאַנען אַ ליכטיקער און געטובלטער אין זיבן וואַסערן. יידן גייען שוין פון דאַווענען, פון די בתי־מדרשים, פון שול, פון חסידים־שטיבלעך. עדות יידן ציען איבער די שבתדיק־אויפגערוימטע געסלעך. פון אַלע זייטן הערט זיך:

— גוט־שבת, יידן!

— גוט־שבת, גוט יאָר!

אָסטראָוועצער גאַסן שײַנען צניעותדיק און פרום. אין אַלע פענצטערלעך צאַפּלען זיך די שבת־ליכט. דער שײַן פאַלט איבער די שטעטל׳שע גאַסן און געסלעך ווי אַ פײַערלעכע אילומינאַציע. די שכינה רוט אין יעדן הויז, און די מנוחה און שלווה ביי יעדן שבתדיקן טיש.

איטשע „מזיק״ איז ווי תמיד אַריינגעקומען אין זיין שטוב מיט אַן אויפגערוימטן „גוט־שבת!״. זיין ווייב איז געווען אָנגעטון אין אַ רביצין־קופּקע מיט ציטער־שפּיל־קעס און פּערל. זי האָט אויפגענומען דעם מאַנ׳ס „גוט־שבת!״ נישט פילנדיק קיין שום ענדערונג אין איר מאַנ׳ס אופן לעבן. גיכער האָט זיך איר אויסגעוויזן אַז זי האָט עפּעס פאַרהערט... ווייל שטענדיק נאָכן „גוט־שבת!״ האָט ער עפּעס געפרעגט, געזאָגט אַ פּאָר ווערטער וואָס האָבן נאָך געהערט צום אינדערוואָכן. נאָר באַלד איז איר עפּעס קלאָר געוואָרן פאַר וועלכן זי האָט זיך דערשראָקן. איר מאַן האָט, אָנשטאָט צו רעדן, ווי אַלעמאָל, מיט אַ גראָבן וויץ, מיט אַ הלצה׳לע, דברי חול: וואָס דער זאָגט אויפן רב און וואָס יענער זאָגט אויף דער רביצין — גענומען רעדן וועגן זאַכן וואָס זי הערט זיי דאָס ערשטע מאָל פון זיין מויל זינט זי קען אים, נאָך פון יינגלווייז אָן, נאָך פון פאַר דער חתונה.

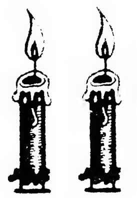

שפּעטער, ביי דער שבתדיקער סעודה, ווען די קינדער ביים טיש האָבן גענומען דערציילן מעשיות פון שטעטל, וועגן פאַרטייען, מסחר, פרייזן פון תבואה, פויערן אויפן יאַריד און דאָס גלייכן, — האָט איטשע „מזיק״ גענומען טופּען מיט די פיס, דראָען מיט די פויסטן און שרייען אויף די קינדער ביים טיש:

— נו, דברים־בטלים... שטיל זאָל זיין. כ׳וויל נישט הערן אַזעלכע זאַכן ביים שבת־דיקן טיש. היינט איז שבת־קודש אויף דער וועלט. יעדעס וואָרט וואָס ווערט אַרויס־געזאָגט דאַרף זיין הייליק, דאַרף האָבן אין זיך קדושה... איך וויל נישט הערן פון אַזעלכע זאַכן ביי מיין טיש. דברי־חול לאָזט איבער אויף אַ גאַנצער וואָך. איר זאָלט זיי מער נישט אַרויסברענגען אויפן שבתדיקן טיש...

די קינדער האָבן זיך איבערגעקוקט מיט צעשראָקענע אויגן און זייטיק געקוקט אויפן טאַטן ווי ער וואָלט געווען חסר־דעה און פון דעמאָלט אָן אים געהאַלטן פאַר אַן עובר־בטל וואָס רעדט שוין נישט צו דער זאַך.

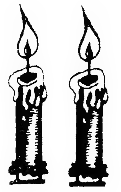

יאָרן זענען געלאָפן. אַלע קינדער האָט איטשע „מזיק״ חתונה געמאַכט. די באָרד זיינע איז געוואָרן גרייז־גרוי, צוזאַמען מיט די געדיכטע ברעמען־בערשטלעך איבער די אויגן. די שטאָט האָט, ווי שטענדיק, ווייטער חוזק׳דיק נאָכ־געמאַכט זיין מאָדנע התנהגות אין שבת. ווי ער וואָלט, געווען אַ רבי, אַ צדיק. יינגלעך, לאָבוסלעך און אפילו דערוואַקסענע האָבן אים, כלומרשט אומגערן, געשטופּט און געשטויסן בכדי מען זאָל הערן זיינע פּסוקים און פאַר־שטעלטע תורה־רייד, פון וועלכע מ׳האָט קיין וואָרט נישט פאַרשטאַנען.

איטשע „מזיק״ האָט זיך נישט געמאַכט דערפון, און ווייטער אין הייכע שבתים, געבראַכט קאַלט וואַסער אין בית־מדרש אַריין, יידן זאָלן זיך דערקוויקן. זיין פּנים האָט געשיינט, ווען ער האָט געזען ווי יידן מאַכן ברכה איבערן קאַלטן טרונק־וואַסער וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט. די אויפגעגאַנגענע פרייד אין אים האָט אַרויסגעקוקט פון זיינע אויגן, ווי ער וואָלט דערגרייכט דאָס העכסטע גליק, וואָס אַ בשר־ודם קאָן דערגרייכן אויף דער וועלט.

יעדעס מאָל, ווען ס׳האָט זיך דערנענטערט דער שבת־בין־השמשות, אין די ווינקלען פון בית־מדרש האָט גענו־מען צאַפּלען דאָס לעצטע ביסל טאָג־ליכט און דורך די פענצטער האָט זיך געזען דער צעפלאַקערטער זונפאַרגאַנג, איז אים געוואָרן טרויעריק אויף דער נשמה.

אין מערב־זייט האָט דער הימל רויט געשרפהט ווי מען וואָלט ערגעץ וווּ צעלייגט ריזיקע פייערן, שייטער־הויפנס. איטשע „מזיק״ האָט דעמאָלט פאַרקלעמט ביים האַרץ. דאָס הייצט מען איצט איין די קעסלען אין גיהנום, מען גרייט די קאַלך־אויוונס פאַר די רשעים. יענע דאָרט וועט מען באַלד ברענען און בראָטן, שמייסן און קאַטעווען, און ער דאָ זיצט במנוחה ביים טיש, צוזאַמען מיט דער

עדה יידן ביי שלוש־סעודות און ס׳גיט זיי נישט צומאָל קיין טשעפּ, קיין ריר. מען עסט במנוחה ברויט מיט הערינג, וואָס דער בעקער, יחיאל־טוביה, גרייט צו יעדן שבת צום טיש, און ער אַליין, בערעלע בעקער, זיצט אויבן־אָן און פירט אָן מיטן כאָר. איטשע „מזיק" זינגט מיט, הייס, צעפלאַמט, התלהבותדיק איבערגענומען, ווי אַלע יידן. דאַרף עס טאַקע אַזוי זיין אויף דער זינדיקער וועלט? קאָן זי טאַקע נישט קריגן קיין תיקון?

בערעלע בעקער פּרוווט אַלעמען איבערשרייען. אין מיטן זינגען קלערט ער שוין וועלכן פרישן ניגון צוצופּאַסן צום פרישן זמר. צומייסטן זענען די ניגונים פריילעכע, לעבעדיקע מאַרשלעך. אנדערע ניגונים זיינען פירן אַוועק אין די עולמות העליונים מיט זייער דביקות און געדעמפּט־קייט פון די פאַרבענקטע טענער. ער פאַרגעסט אויף אַ ווײַלע, אַז באַלד וועט ער מוזן הייצן זיין אויוון, מען דאַרף זיך שוין באַלד שטעלן באַקן בייגל ער שוועבט איצט אויף די פליגל פון געזאנג. ער הערט נישט און זעט נישט וואָס אַרום אים טוט זיך. ער איז אין גאנצן ווי אויסגעטאָן פון דער וועלט. זיינע אַלע איברים זענען דורכגענומען פון תענוג־נגינה וואָס פאָכעט צעפלאַטערט און צעפליגלט איבער חלל פונעם בית־מדרש, רייסט זיך אין דרויסן אַרויס און שוועבט אַוועק ווייט איבער געסל און הויך צו די הימלען, ווי טשאַטעס זילבערנע טויבן.

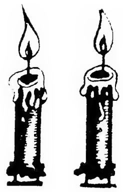

צווישןביידע מיטלסטע פענצטער זיצט איטשע „מזיק" אַ צעוויגטער מיט געשלאָסענע אויגן. די ניגונים פלאַטערן איבער זיין קאָפּ. טיף אין זיך בעט איטשע „מזיק" פאַר זיין בני־בית, פאַר די קינדער מיט די אייניקלעך, פאַרן גאַנצן פאָלק ישראל, אויך פאר די זינדיקע און געפייניקטע, פאַר אלע ליידנדיקע, אויף דער גאולה־שלמה. נישט מיט קיין ווערטער, נישט מיט קיין געבֿרום קומט אויף אין אים דאָס געבעט. דאָס שטומע געבעט גייט אויף אין אים ווי אַ זון־אויפגאנג, אָט ווי ס׳איז אויפגעגאַנגען אין זיין געמיט דעמאלט אויפן פעלד, ווו ער האָט אָפגעריכט התבודדות, זיך באַהאָפטן מיט דער גאַנצער תשוקה פון זיין נשמה מיטן וווּנדערלעכן וועלטבאַשאַף, און צוריקגעקומען בין־השמשות אין בית־מדרש צו שלוש־סעודות מיט אַ ניי שטום געבעט — אַ דערמונטערטער און געלייטערטער מיט דער ריינקייט און פּשטות פון אַ ייד אַ למד־וואָו׳ניק.

מענדל הארטשטיין

ימים נוראים אין שטאט

אַ רב האָט אַמאָל געלערנט זיין זון ווי אַזוי צו פירן דאָס רבנות, וואָס ער נעמט איבער:

— הער זיך איין! — האָט ער געזאָגט — טאָמער וועסטו טענה׳ן צו די דאָזאָרעס, אַז דער רב דאַרף קריגן אַ הוספה אויף די שכירות, וועלן זיי טענהן, אַז מען דאַרף אַ דאַך אויף דער מקווה; און טאָמער וועסטו טענהן, אַז מען דאַרף אַ דאַך אויף דער מקווה, וועלן זיי טענהן אַז דער רב דאַרף באַקומען אַ הוספה.

וואָס איז פון דעם געדרונגען?

פון דעם איז געדרונגען, אַז אַ רב דאַרף משפיע זיין אויפן עולם אומדירעקט. דאָס איז געווען דער פאַל מיטן אָסטראָווצער רב.

דירעקט האָט ער זיך גאָר ווייניק געמישט אין שטאָטישע ענינים; אומדירעקט אָבער איז זיין השפעה געווען אויסערגעוויינלעך גרויס, ממש אומבאַגרענעצט. אויף יעדער זאַך וואָס איז פאָרגעקומען אין אָסטראָווצע, מען וואָלט געקענט אויסרעכענען פיל פאַלן, אין וועלכע עס האָט זיך געפילט די השפעה פונם צדיק, אָבער דער בולטסטער פאַל איז דער ערב יום־כפור אין אָסטראָווצע.

דאָס איז געווען אַ ספּעקטאַקל, וואָס האָט ניט געהאַט זיינס גלייכן אין גאַנץ פּוילן, און ווער עס האָט דאָס איינמאָל געזען, וועט דאָס מער אין זיין לעבן ניט פאַרגעסן. דאָס איז געווען אַ סצענע פון קיינעם צוגעגרייט, פון קיינעם ניט רעזשיסירט, נאָר געשאַפן ספּאָנטאַן פון זיך אַליין.

כידוע, האָבן זיך די יום־נוראים אין אָסטראָווצע נישט אָנגעהויבן מיט פאַרקויפן בילעטן אין שול אַריין און מיט פאַרהערן אַ חזן. ביי אונדז האָבן די ימים־נוראים זיך אָנגעפאַנגען אין ראש־חודש אלול מיט „לדוד אורי וישעי" און מיט תקיעות שופר.

באַלד ווי עס האָט זיך געהערט דער ערשטער בלאָז, האָט דורכגעציקט אַ ציטער דורך יעדן איינעם. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען אַריינגעטאָן אין זיך און געטראַכט וועגן דעם קומענדיקן יום־הדין. מען האָט געדאַוונט פרומער. ממש געהיט זיך מיט אַ וואָרט. ווייבער האָבן געטראָגן זייערע קרבן־מנחה סידורים מיט די טאַשן־טיכלעך אינעווייניק, און געגאַנגען, ווער אין שול אַריין צו אַ פשוטן וואָכעדיקן דאַוונען, און ווער אויפן בית הקברות זיך דורכשמועסן מיט פאַרגאַנגענע דורות, אויסוויינען זיך.

מיט יעדן טאָג נענטער צו ראש־השנה איז דער פחד געוואַקסן, ביז שבת־צו־נאַכטס פון די ערשטע סליחות. דעמאָלט זענען געקומען אין שטאָט אַריין דאָרפסלייט פון די דערפער אַרום, מיט שאַליקעס אַרום די העלזער. זיי זענען געשטאַנען אין בית־המדרש ביי דער טיר און זיך געשאָקלט מיט פחד.

און אַז עס איז געקומען ערב ראש־השנה, זענען ממש טייכן טרערן פאַרגאָסן געוואָרן אין דער ווייבערישער שול. דאָס האָט מען זיך אָנגעזעצט אויפן רבונו־של־עולם און אים פשוט נישט אָפּגעלאָזט שטונדן לאַנג. דאָס בלויזע אויפשטעלן זיך און צוריק אַנידערזעצן איז גענוג געווען אייַנצומאַטערן אונדזערע אויסגעהאָרעוועטע מאַמעס און באָבעס.

אינעם חסידים־שטיבל איז דאָס געווען אַ ביסל לייכטער. מען פאַרוויכט די ערשטע סליחות מיט מלוה־מלכה פון קאַרטאָפל מיט באָרשט צוויי אַזייגער ביינאַכט, און מען האָט איבערגעהיפּט אַ העלפט פון די ערב ראש־השנהדיקע סליחות.

שבת תשובה האָט דער רב געדאַרשנט אין שול. דאָס איז אייגנטלעך נישט געווען קיין דרשה אינם פשוטן זין פונם וואָרט. ער האָט אַריבערגעוואָרפן דעם טלית איבערן קאָפּ און גערעדט שטילערהייט צו זיך אַליין. געקומען צו דער דרשה זענען הונדערטער, און בלויז עטלעכע, וואָס זענען געשטאַנען אַרום האָבן געהערט אפשר אַ צענט־חלק פון דעם, וואָס ער האָט געזאָגט.

עס איז ערב יום־כפור. פאַרטאָג שלעפּט די מאַמע די קינדער פונם בעט, ווי עס וואָלט געווען אַ שרפה — כפרות שלאָגן! און דער טאָג איז קורץ. עס איז פאַראַן אַזויפיל צו טאָן דעם דאָזיקן טאָג. ממש קיין צייט ניט פאַראַן צו עסן; און עסן דעם טאָג איז גראַדע אַ גרויסע מצוה, אַזוי גרויס ווי פאַסטן אום יום־כפור.

פונדעסטוועגן זענען אַלע ווייבער פרי פאַרטיק געוואָרן, געצונדן ליכט א גוטע שטונדע פאַר די שקיעה און פול געמאַכט די גאַסן און די הייזער מיט מוראדיקע געוויינען. אַלע זענען זיי געלאָפן, אָנגעטאָן די בעסטע קליידער, מיט גרויסע מחזורים אין די הענט און פאַרוויינטע פנימער, זען ווי דער רבי גייט אין שול אַריין... טויזנטער זיינען זיי

זה ספר

אליאב
בן אחיסמך

חורש וחושב בתכלת ובתולעת שני

ממני הק' סענדר פרידענבערג, מלפנים אבדק"ק פראשוויץ ועתה מו"צ באסטראווצע

בהוצאת בית מסחר הספרים של ר' אברהם יוסף קליימאן ווארשא נאלעווקי 41.

פיעטרקוב

שנת חמשת אלפים אעת"ר לפ"ק

СЕФЕРЪ ЭПЫОВ БЕН АХИСУМОХ

הספר „אליאב בן אחיסמך", הדן בעניני תכלת, חובר על ידי המו"צ מאוסטרובצה, ר' סענדר פרידענבערג.

געקומען: יידן מיט טליתים, ווייבער מיט איבערגעשראָקענע קינדער, האָבן פול געמאַכט די גאַסן פון רבינ׳ס טיר ביז צום שול הויף, קעפּ אויף קעפּ, ממש ניט געווען ווו אַ שפּילקע צו וואַרפן, פול די באַלקאָנען און די דעכער. טרעגער און שטאַרקע מענטשן האָבן פאַר די הענט זיך געהאַלטן, געמאַכט אַ וואַרע, אַז דער רבי זאָל קענען דורכגיין.

— „דער רבי גייט!" — אַזוי ווי אַ ווינט, האָט דורכגעשלאָגן אַ טומל דורך דער מענטשן־מאַסע, און זיך איינגעשטילט, ווייל דער רבי איז נאָך נישט געווען פאַרטיק, דאָס איז אַ חסיד איילענדיק ארויסגעלאָפן פונם רבינ׳ס הויז.

— דער רבי גייט!

עס האָט אויסגעבראָכן אַ טומל אַזוי ווי די ערד וואָלט זיך איבערגעקערט און די הימלען וואָלטן זיך געשפּאָלטן. און וואָס נענטער דער רבי איז געקומען, אַלץ שטאַרקער זענען געווען די געשרייען. טויזנטער ווייבער האָבן געשריגן מיטן גאַנצן כוח און מיט הילכיקע געוויינען:

— „הייליקער רבי!.. זייט מתפּלל פאַר אונדז!"

— „מיין קינד זאָל באַשירמט ווערן פון גוישע הענט!"

— „מיין טאָכטער זאָל בשלום איבערקומען!"

— „מיין מאַן — אַ רפואה שלימה!"

— „הייליקער רבי!.. הייליקער רבי!"

דער רבי איז געגאַנגען איינגעבויגן אין דרייען, דאָס האָט אויסגעזען ווי די יסורים פון דער עדה יידן פאַלן אים אין קאָפּ אַריין ווי שווערע שטיינער. מען האָט אים ממש אַריינגעטראָגן אויף די הענט אין שול אַריין.

דעמאָלט איז יעדער אַוועק צו זיין מנין צו כל־נדרי. נאָך דער דאָזיקער איבערלעבונג האָבן זיך געזאָגט די תפילות גאָר אויף אַן אַנדער אופן. דער גאַנצער גוף איז געווען דורכגעזאַפּט מיט יום־כפּורדיקער אימה.

אַזוי האָט אויסגעזען אָסטראָווצע מיט איבער זעכצן טויזנט יידן, וועמעס חורבן מיר באַוויינען שוין צענדליקער יאָרן.

יחיאל מגיד־ראזענבערג

שבת און יום־טוב אין אסטראוועצ

טראָץ וואָס עס זענען שוין פאַריבער קאַרגע 30 יאָר זינט די נאַצישע טמאים האָבן זיך אַריינגעריסן אין אונדזער שטאָט אָסטראָווצע, איז נאָך ביי מיר פריש אין זכרון די דאָזיקע גרויליקע תקופה.

איך בין דורכגעגאַנגען אַלע שבעה מדורי גיהינום פון די נאַצישע געטאָס און טויט־לאַגערן. איך קען נישט פאַרגעסן די האַרצרייסנדיקע סצענעס און די הימלשרייענדיקע קולות און געוויין פון די צום טויט־פאַרפייניקטע אומשולדיקע באָבעס און זיידעס, טאַטעס און מאַמעס, זין און טעכטער, ברידער און שוועסטער און קליינע קינדער.

מיט טיף צער און ווייטיק דערמאָן איך יענעם שוואַרצן טאָג, ווען מען האָט מיך סוף 1944 צוזאַמען מיטן רעשטל איבערגעבליבענע יידן אין שטאָט, אַרויסגעפירט פון דער פאַבריק „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע" אויפן וועג קיין אוישוויץ.

איך האָב גוט געקענט אונדזער אָסטראָווצע פון פאַרן חורבן, ווען זי איז נאָך געווען אַן עיר ואם בישראל. געגנוי ווי ווילנע, ירושלים דליטא, האָט שטאָלצירט מיט איר גאון, מיט אירע באַריכטע רבנים, תלמידי חכמים און ישיבות, אַזוי האָט אויך אונדזער שטאָט אָסטראָווצע שטאָלצירט מיט איר גאון ר׳ מאיר יחיאל הלוי האלשטוק ז"ל און מיט די אנדערע אירע רבנים, תלמידי־חכמים און ישיבות.

אָסטראָווצע האָט פאַרמאָגט איבער 20 חסידים־שטיבלעך, 2 גרויסע בתי־מדרשים און 2 קליינע בתי־מדרשימלעך — וואַכנעס בית־המדרשל און ר׳ עקיבא ראָסעטס בית־המדרשל אויפן גאָרן אין זיין גרויסן הויז — און אַן אַלטע הילצערנע היסטאָרישע שול.

אָסטראָווצע איז אויך געווען באַרימט מיט אירע צוויי ישיבות: די נאָוואָגראָדקער ישיבה „בית־יוסף" און די ישיבה „בית־מאיר", אין וועלכע עס האָבן געלערנט קנאַפע דריי הונדערט תלמידים. מיט דער ישיבה „בית מאיר" האָט אָנגעפירט דעם אַלטן אָסטראָווצער רבינס זון הרה"ג ר׳ יחזקאלע ז"ל. דאָרט האָט אויך געגעבן אַ טאָג־טעגלעכן שיעור אין תלמוד ר׳ לייבוש יאָשעס ז"ל, וועלכער איז צו יענער צייט געווען מורה הוראה, געזעסן אין בית־דין־שטיבל און געפסקנט שאלות. אַ סך תלמידים האָבן דאָרט אַרויסבאַקומען סמיכה אויף רבנות, וועלכע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן ראש־ישיבה צוזאַמען מיטן ראב"ד פון קראָקע, ר׳ משה ישראל סילמאַן ז"ל, אַן אייניקל פון אַלטן אָסטראָווצער רבין, וועלכער האָט שוין צו יענער צייט גשמט אַלס עילוי, און ר׳ לייבוש יאָשעס ז"ל.

נאָך היינט צו־טאָג קומט מיר אויס צו טרעפן אין דער ברייטער וועלט יידן בני תורה, וועלכע שטאָלצירן מיט דעם, וואָס זיי האָבן מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק געלערנט אין ישיבת „בית־יוסף" אָדער אין ישיבת „בית־מאיר" אין אָסטראָווצע און זיי דערמאָנען די דאָזיקע הערלעכע תקופה אין זייער לעבן מיט גרויס באַגייסטערונג.

איבער די גאַסן און געסלעך פון דער יידישער אָסטראָווצע האָט זיך תמיד געלאָזט הערן דאָס קול פון די גמרא־לערנער, דער „אמר אביי" און „אמר רבא" פון די בתי מדרשים און חדרים. דער דאָזיקער האַרציק־זיסער גמרא־ניגון פון אונדזער פאָלק, וואָס האָט דיך דורכגענומען אין די יונגע יאָרן וועט דיך תמיד באַגלייטן אויף דיין גאַנצן לעבן.

פאַרטאָג זענען די בתי־מדרשים אין אָסטראָווצע געווען געפּאַקט מיט מתפללים. „עמך" איז געקומען אָפּדאַווענען און אויך אויף שנעל אַריינכאַפּן עטלעכע קאַפּיטלעך תהילים, און נאָכן „איבערכאַפּן" עפּעס אין דערהיים, זיך געלאָזט יעדער איינער צו זיין אַרבעט און באַשעפטיקונג.

דאָס זעלבע איז אויך געווען פאַרנאַכט צו מנחה־מעריב, ווען זיי זענען געקומען אין בית־המדרש אַריין נאָך אַ גאַנצן טאָג אָפּהאָרעווען שווער און ביטער אויף פרנסה, וואָס איז נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט... נאָך מנחה־מעריב איז זיך שוין נישט געווען וואָס צו איילן און מען האָט זיך אויך געקענט דערלויבט הערן אַ וואָרט וועגן „פּאָליטיקע" וועגן דעם וואָס עס שרייבן די „גאַזעטן" מכוח די קלעפּ, וועלכע עס באַקומט „פּאַניע חזיר" אין דער מלחמה מיט די יאַפּאַנער דאָרט אין ווייטן מאַנדזשוריע. און ערשט שפּעטער האָט מען זיך געלאָזט און גענומען אַהיים עסן די בידנע וועטשערע מיט ווייב און קינדער.

שוין פרייטיק אינדערפרי איז געווען צו דערקענען אין שטעטל, אַז ס׳איז ערב־שבת און באַלד קומט אָן דער שבת־קודש. דער ליאַרעם פון די פישערס אין מאַרק און די ווייבער מיט די קיישלעך אין די הענט, וואָס האָבן איינגעקויפט אויף שבת וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. די לעבעדיקע פיש האָבן זיך געוואָרפן אין די באַליעס מיט וואַסער און געלאָקט פונדערווייטנס. אפרים נעיזשו איז אַרומגעגאַנגען איבער אַלע פיר ציילן פון מאַרק און אין אַלע יידישע געסלעך און געהאַלטן אין איין רופן הויך

אויפן קול: „אין ב־אָ־אָ־אָ־ד אַ־ריי־יין!“ פאַרנאַכט איז דער שול־קלאַפּער אַרומגעגאַנגען איבערן שטעטל און מיט זיין הילצערנעם האַמער אָנגעקלאַפּט אין די טירן און פענצטער פון אַלע יידישע שטיבער און געשעפטן און מודיע וועגן אָנקומענדיקן שבת.

צו קבלת שבת איז די שול, די בתי־מדרשים און אַלע חסידים־שטיבלעך איבערגעפולט געוואָרן מיט מתפללים, און זייערע קינדער אָנגעטוענע אין זייערע שענסטע בגדים, אַרומגעוואַשענע און אויסגעפּוצטע לכבוד שבת. איבערן שטעטל האָט זיך צעטראָגן דאָס געזאַנג פון „לכה דודי“ — יענץ דערהויבענע ליד, מיט וועלכן אונדזער פאָלק נעמט אויף וואָך־איין וואָך־אויס די שבת מלכתא, די טייערע פרינצעסין שבת, וועלכע באַפרייט אונדז אויף איין מעת־לעת פון אַלע אונדזערע זאָרגן און זי ברענגט אַריין פריילעכקייט אין יעדן ווינקעלע פון אונדזער היים.

„לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה“.

אַהיימקומענדיק פון בית־המדרש, האָט זיך געלאָזט הערן דער הילכיקער „גוט שבת“ און מען האָט אָפּגעגעבן אַ ברייטן שלום עליכם די מלאכי השרת און גענומען זאָגן „אשת חייל מי ימצא“ — אָט דאָס דאָזיקע לויב־געזאַנג פאַר דער פרוי, דער עקרת הבית, וועלכע באַשיינט אונדזערע יידישע הייזער. נאָכן קידוש האָט מען זיך אַוועקגעזעצט און גענומען עסן די שבתדיקע סעודה. ווער עס איז געזעסן ביי אַ פיין־געדעקטן טיש מיט כל־טוב,

מיט צוויי גרויסע חלות, מיט לעבעדיקע קאַרפּן, מיט אַ פעטער יויך, מיט אַ שטיק עוף און מיט אַ גוטן צימעס צום סוף — און ווער עס האָט זיך נעבעך געמוזט באַנוגענען מיט צוויי קליינע בולקעלעך און מיטן געקויפטן לכבוד שבת ביסל „דראָביאַזג“, וואָס איז באַשטאַנען פון פיסעלעך, פליגעלעך און העלדזעלעך, פון וועלכע די פרוי האָט אָפּגעקאָכט אַ בידנעם קרופּניק. און במקום שאין איש — איז אַ שטיקעלע הערינג מיט אַ קראַץ־באָרשט אויך פיש...

נאָכן אָפּזינגען די זמירות און נאָכן בענטשן, האָט זיך ווער גענומען לערנען אַ שטיקל חומש־רשי, און ווער עס האָט גאָר גענומען מעביר זיין די סדרה „שניים מקרא ואחד תרגום“. און אַזוי איז מען איינגעשלאָפן ביים טיש, זייענדיק מיד פון האָרעווען אַ גאַנצע וואָך, און פון דער זאָרג ווי אַזוי צו ברענגען די „פּינוסע“ אין שטוב אַריין...

שבת פאַרטאָג זענען שוין די בתי־מדרשים און די גרויסע שול געווען געפּאַקט מיט די יידן פון דער חברה תהילים. שפּעטער האָט מען זיך גענומען דאַווענען שחרית און נאָכן דאַווענען געגאַנגען אַהיים. אין גאַס האָבן זיך באַוויזן די יידן פון „חברת לחם“ מיט גרויסע קוישן און אויף זייער „גוט שבת, יידעלעך“, האָבן ווייבער אַרויסגעטראָגן קיכלעך, חלות, קוכן, שטרודל, בולקעלעך און וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. שא־שטיל האָבן די „גוט שבת יידעלעך“ דאָס פונאַנדערגעטיילט צווישן די אָרעמע לייט, אַזעלכע, וועלכע האָבן זיך געשעמט אַרויסצוגיין אין גאַס און עפנטלעך בעטן אַ נדבה. דער „מתן בסתר“ איז שטרענג אָפּגעהיטן געוואָרן און קיינער אין שטאָט האָט נישט געטאָרט וויסן, ווער עס געניסט פון דער דאָזיקער הילף. די פרויען פון די „גוט שבת יידעלעך“ האָבן פאַר ליב גענומען דאָס, וואָס זייערע מענער זענען יעדן שבת אַהיימגעקומען שפּעט צום טשאָלנט, ווייל זיי האָבן דאָס געהאַלטן פאַר אַ גרויסע מצווה און געווען העכסט צופרידן, וואָס זייערע מענער גיבן זיך אָפּ מיט דעם פרייוויליק, טאַקע לשם שמיים.

אין אָסטראָווצע איז געווען אַ מנהג, אַז ראש חודש אלול, ערב יום כיפור און תשעה באב פלעגט מען גיין אויפן הייליקן אָרט. ל״ג בעומר פלעגן די קינדער אַרומלויפן מיט פייל־און־בויגן און תשעה באָב — מיט הילצערנע שווערדלעך, וואָס זיי האָבן באַקומען אין די חדרים פון זייערע מלמדים. חמש־עשר־בשבט, צום ראש השנה לאילנות, פלעגט מען אין אַלע חדרים מאַכן אַ סעודה. יעדער תלמיד האָט געברענגט פון דערהיים אַ פּאָר גראָשן און די רביצין האָט פאַר דעם איינגעקויפט אַ ביסל באָקסער, פייגן און טייטלען און ס'איז געווען פריילעך.

פאַר חנוכה פלעגט מען לערנען אַ פּשטל פון דער

סוגיא אין דער גמרא שבת כ״א: „כבתה זקוק לה או אין זקוק לה? אסור להשתמש לאורה או מותר להשתמש לאורה?״. חנוכה פלעגט מען עסן לאַטקעס און גריוון פון די געבראָטענע גענדז, וואָס מען האָט אויסגעלאָזט שמאַלץ אויף פסח. די קינדער פלעגן זיך שפּילן מיט די צינענע חנוכה־דריידלעך, וועלכע זיי האָבן באַקומען אין חדר. די דריידלעך האָבן געטראָגן די פיר אותיות: נ.ג.ה.ש. געהייסן האָט עס: „נס גדול היה שם״. און מיר, חדר־יינגלעך, האָבן עס אויסגעטייטשט: „נאַטע גנב האַקט שלעסער״.

פורים פלעגט בערל טשאַטשקע און דער קלעזמער אָן אַ נאָז מיט זייערע פורים־שפּילערס אַרומגיין איבער די הייזער פון די יידישע גבירים און פאָרשטעלן דעם „מכירת יוסף־שפּיל״. הונדערטער יידן, מענער און פרויען, פלעגן שטיין הינטערן פענצטער פונעם גביר און אויפכאַפּן יעדעס וואָרט פון די פורים־שפּילערס. די קינדער פלעגן זיך אַרומדרייען מיט די הילצערנע גרעגערס, וועלכע זיי האָבן באַקומען אין חדר, און בעתן לייענען די מגילה, האָבן זיי אָנגעהויבן גרעגערן ווי נאָר עס האָט זיך געהערט דאָס וואָרט „המן״.

פאַר פסח האָט מען אויפגעהערט צו גיין אין חדר. דאָס עלטערע יינגל האָט אויסגעלערנט אין חדר א פשטל אויף פסח און דאָס יינגסטע קינד האָט געלערנט די פיר קשיות, אַז ער זאָל זיי קענען אויף פסח צום סדר און נישט פאַרשעמען די עלטערן... זיין קאָפּ איז אויך שוין געווען פאַרנומען מיטן געדאַנק, ווי אַזוי אין דער סדר־נאַכט אַוועקצוגנבענען דעם אפיקומן... צווישן קינדער איז פסח געווען זייער פאַרשפּרייט דאָס שפּילן אין טערקישע ניס.

ערב שבועות פלעגן מיר, חדר־יינגלעך גיין צום טייך, אויסגעריסן פרישע גרינע טאַטרעס, אַהיימגעבראַכט און אויסגעשפּרייט אויף דער פּאָדלאָגע פון אַלע צימערן. די שויבן פון די פענצטער האָבן מיר באַצירט מיט פאַר־שידענע בילדער, וואָס מיר האָבן גערופן „רייזעלעך״.

דעם צווייטן טאָג שבועות, צו דער יאָרצייט פון דוד המלך, איז אין אָסטראָווצע פאָרגעקומען די צערעמאָניע פון פירן דאָס ליכט אין שול אַריין. בראש איז געגאַנגען דער אַלטער רבי ז״ל און אַ גרויסער עולם פון „עמך״, פון דער „חברת תהילים״, וועלכע האָבן דאָס באַטראַכט פאַר זייער יום־טוב. דאָס ליכט איז געטראָגן געוואָרן דורך איינעם פון די עלטסטע און אָנגעזעענסטע תהילים־יידן און יעדער איינער פונם עולם האָט געהאַלטן פאַר זיין חיוב אָנצורירן דאָס ליכט מיט זיינע פינגער.

אַריינקומענדיק אין שול אַריין, וועלכע איז געווען באַצירט מיט גרינס לכבוד שבועות האָט מען אַוועק־געשטעלט דאָס אָנגעצונדענע ליכט און ר׳ וועלוועלע גרינ־בערג האָט גענומען זאָגן „לדוד מזמור״ און שפּעטער האָט מען אויפן אָרט אויסגעזאָגט גאַנץ תהילים.

ערב תשעה־באב פלעגן מיר, חדר־יינגלעך, זיך באַזאָרגן מיט שטעכלקעס און בעת די קינות אין די בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך, פלעגן מיר מיט זיי פאַר־וואַרפן דעם עולם, וועלכער איז געזעסן אויף די איבער־געקערטע בענק. נאָך די קינות פלעגן מיר אַרויס אין גאַס אַריין און באַוואַרפן מיט שטעכעלקעס די שפּאַצירנדיקע מיידלעך, וועלכע האָבן פאַר דעם שטאַרק מורא געהאַט, ווייל אויב אַזאַ שטעכלקע פלעגט אַריינפאַלן אין די האָר, איז אָנגעקומען זייער שווער דאָס אַרויסצונעמען.

ערב יום כיפור פלעגן יידן ליגן אויסגעצויגן אין פּאָליש פון דער אַלטער שול און געבעטן דעם שמש, אַז ער זאָל זיי שמייסן אויפן הוילן לייב. דאָס האָט געהייסן „שלאָגן מלקות״, כדי אַזוי אַרום מכפר צו זיין פאַר די באַגאַנגענע זינד.

גאָר באַזונדערס איז ביי אונדז איינגעקריצט אין זכרון דאָס פירן דעם אַלטן רבין ערב יום כיפור פאַרנאַכט אין דער גרויסער שול אריין צו כל נדרי. דאָס גאַנצע יידישע אָסטראָווצע, יונג און אַלט, מענער און פרויען, האָבן באַגלייט דעם רבין אויף זיין וועג ביזן שול אַריין און די יידישע זעלנער פון אָסטראָווצער פולק האָבן געשלאָסן א קייט, כדי צו דערמעגלעכן דעם רבין דורכצושטופּן זיך דורך דעם גרויסן פיל־טויזנטקעפּיקן עולם, וועלכער האָט באַלאַגערט דעם שול־הויף. דאָס געוויין און די געשרייען זענען געגאַנגען עד לב השמים, ווייל יעדער איינער האָט געוואָלט מיטן כוח און זכות פון רבין זיך אויסבעטן אַ גוט און געזונט יאָר.

עטלעכע טעג פאַר סוכות האָבן מיר, חדר־יינגלעך, געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. צוזאַמענגעשטעלט די סוכה פון פאַרשידענע אַלטע ברעטער און לייסטן האָבן די טאַטעס און די דערוואַקסענע, אָבער דעקאָרירן די סוכה, אַז זי זאָל האָבן אַ לייטישן אויסזען און עס זאָל זיין באַקוועם אין איר צו זיצן — דאָס איז געווען די אויפגאַבע פון אונדז, יינגערע חדר־יינגלעך.

און צום סוף — עטלעכע ווערטער וועגן אַלטן אָסט־ראָווצער רבין, הרב ר׳ מאיר יחיאל הלוי ז״ל. נאָך ביי זיין לעבן פלעגן טויזנטער חסידים קומען צו אים קיין אָסטראָווצע אויף יעדן יום־טוב און גאָר באַזונדערס אויף די ימים נוראים. צום יאָרטאָג פון זיין פטירה פלעגן קומען קיין אָסטראָווצע מאַסן יידן פון אַלע עקן פוילן, וועלכע האָבן געהאַלטן פאַר זייער חוב אָפּצוגעבן כבוד זייער רבין ז״ל און אַריינוואַרפן אַ קוויטל אין זיין אוהל.

שוין פון נטע קאָוואַלס קוזשנע אָן ביז דירעקט צום בית־עולם זענען געווען אויסגעשטעלט טישלעך, ביי וועלכע עס זענען געזעסן יידן און געשריבן קוויטלעך. אין דער נאַכט פון דער יאָרצייט איז פאָרגעקומען אין רבינס הויף אַ גרויסע סעודה. אַ גאַנצע נאַכט און אַ גאַנצן טאָג

האָט מען געהאַלטן אין איין גיין אויפן בית־הקברות. די שטאָט איז געווען געפּאַקט מיט חסידים, רבנים, רביים און דיינים פון גאַנץ פּוילן. אַסאַך פאַמיליעס האָבן פאַרדונגען, אָדער בחינם אָפּגעגעבן, זייערע דירות אויף געלעגערס פאַר די עולי רגל צום רבינס קבר.

אָרעמע־לייט פון גאַנץ פּוילן זענען צום רבינס יאָרצייט אַראָפּגעקומען קיין אָסטראָווצע, כדי צו פאַרדינען אַ פּאָר זלאָטעס און קיינער פון זיי האָט זיך, חלילה, נישט געהאַט אויף וואָס צו באַקלאָגן. דער „פּדיון" איז געווען גאַנץ נישקשהדיק...

אויפן וועג צום בית־עולם זענען געווען אויסגעשטעלט טישלעך מיט קערות פון פאַרשידענע אינסטיטוציעס מיט אויפשריפטן: „ישיבת בית־מאיר", „ישיבת בית־יוסף", „תלמוד־תורה", „לינת־הצדק", „ר' מאיר בעל הנס", „צדקה מתן בסתר", „כנסת כלה", „עזרת נשים", „קרן קיימת", קיבוץ המזרחי", „קיבוץ של אגודת־ישראל" א.א.וו. מיר איז אויסגעקומען צו שטיין מיט דער קערה פון „ישיבת בית־מאיר", ווייל כ'האָב אין דער דאָזיקער ישיבה געלערנט אַ לענגערע צייט און זי איז מיר געווען זייער טייער.

ביים קבר פונם רבין ז"ל זענען אין דעם טאָג פאָרגעקומען האַרץ־רייסנדיקע סצענעס. טויזנטער מענטשן, מענער און פרויען, יונג און אַלט, האָבן באַלאַגערט דעם אוהל. דאָס געדויך פון די ברענענדיקע ליכט האָט זיך געפילט איבערן גאַנצן בית־עלמין, דער אוהל איז פאַרוואָרפן געוואָרן מיט טויזנטער קוויטלעך, אין וועלכע מענער און פרויען האָבן אויסגעדריקט אַלע זייערע באַגערן און פאַרלאַנגען, און דאָס געוויין און די געשרייען זענען געגאַנגען עד לב השמים...

★

זאָלן די דאָזיקע דערינערונגען מיינע דינען ווי אַ מצבה און אַ הספד אויפן קבר פון די אָסטראָווצער יידן־קדושים, וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם פאַרשניטן געוואָרן דורכן באַרבאַרישן נאַצישן עמלק.

חיים גאָלדזאַץ

כל נדרי (בילד)

אַ פּחד הויערט איבער דער שטאָט. פלעמלעך פון גרויסע ליכט צאַפּלען אין זייערע זאַמדיקע קעסטלעך. זיי טראָגן אין זיך מיסטעריעזע אומהיימלעכקייט, פאַר עפּעס אומזעבאַרעס, אומבאַשטימטעס, וואָס דראָט מיט צאַפּלדיקער מורא...

יידן, אַ טייל איינגעהילטע אין טליתים מיט ווייסע זאָקן אויף זייערע פיס, שפּאַנען איבער די גאַסן פון דער שטאָט אָסטראָווצע. זיי באַגעגנען זיך מיט אַנדערע יידן, מען דריקט זיך די הענט — אַ גמר חתימה טובה! ווייבער איילן זיך אין שול אַריין, באַגעגנען אַנדערע פרויען און ווינטשן זיך אין אַ ריינעם יידיש „אַ געזונט יאָר! אַ גוט קוויטל!” יינגלעך שטייען נעבן זייערע טאַטעס, מיט טרויריקע אויגן און אינערלעכן שרעק... מיידלעך בלייבן אין די שטובן און אַ טיפער טרויער ווייעט פון זייערע אויגן.

דער שול־הויף איז געפּאַקט מיט מענער, יינג און אַלט, אין אַ דרוקנדיקע ענגשאַפט. פרויען שטייען אויף די טרעפּ און אויף די באַלקאָנען וואָס פירן אין דער ווייבערישער שול: באַלד דאַרף קומען דער רבי! דער אָסטראָווצער גייט נישט צופיס צוליב זיין שוואַכקייט פון יאָרן פאַסטן; יידישע זעלנער טראָגן אים אויף זייערע אַקסלען. דעם רבין איז נישט ניחא, וואָס ער ווערט געטראָגן אויף זעלנערישע אַקסלען. מען זעט אין זיין גרימאַסע אַז ער מורמלט עפּעס אונטער, נאָר קיינער ווייסט נישט וואָס. ער קראַכצט אַן אָנגעווייטיקטן „אוי־אוי!”

— מאַכט אַ וועג! — הערן זיך געשרייען — לאָזט אַדורך!

ווען דער רבי דערנענטערט זיך צום שול־הויף ווערט אַזאַ געשריי אַז די לופט ציטערט אויף. ווייבער פּאָכן מיט די הענט, שרייען און וויינען, ווי אַ ריזיקע ים פון כוואַליעס וואָלט זיך צעברומט. דער אָסטראָווצער זיצט אויף די אַקסלען פון צוויי זעלנער און וויינט אין זיך אַריין:

— אוי גאָט, גאָט־ט־ט!

ער האַלט פאַרמאַכט די אויגן און פילט ווי הייסע קולות נעמען אים אַרום און פרעסן זיין אויסגעצערטן גוף...

מיט אַ ספר אין האַנט גייט דער רבי אַרום דעם באַלעמער, שטעלט זיך אָפּ יעדע עטלעכע טריט, שרייט אויס מיט אַ שוואַך, אָבער טיף האַרציק, געבעט־קול:

— אור זרוע לצדיק, לישרי לב שמחה!

יידן כאַפּן אונטער דאָס געזאָגטע מיט גרויס אויסגעשריי. דער חזן שטייטביים עמוד, ברומט עפּעס צו זיינע משוררים. אַ שטילקייט נעמט אַרום די שול, און דער עולם פאַרהאַלט דעם אָטעם. און ווי נאָר דער כאָר גיט אַ ברום אַרויס דעם ערשטן „אאא!” — הערן זיך עטלעכע טעמפּע קלעפּ אין הילצערנער וואַנט, ביי וועמען דער רב שטייט:

— שאַ־שטיל!...

עפּעס מיסטישעס באַהערשט דעם עולם... מען קוקט זיך איבער, נאָר מען וואַגט נישט קיין וואָרט אַרויסצורעדן. אַזוי גייען אַדורך עטלעכע מינוטן ביז דער חזן הייבט אָן מיטן כאָר „כל נדרי”. דער רבי קלאַפּט אין וואַנט. ער וויל קיין געזאַנג צולאָזן צו זיך... ער רוקט דעם טלית איבערן קאָפּ, צעוויגט זיך... נעמט אַריין דאָס פּנים אין זיינע הענט און צעוויינט זיך...

יחיאל מגיד־ראָזענבערג

"עמך" פירט אַ ספר אין שול אַריין

היינט פירט אָסטראָווצע אַ ספר־תורה אין שול אַריין. די גרויסע שמחה אין שטאָט — איז נישט צו באַשרייבן. אָרעם און רייך, קליין און גרויס, פּראָסטע יידן און אַריסטאָקראַטן, עמי הארצים און לומדים, מענער און פרויען — אַלץ מאַכט מיט דעם גרויסן יום טוב אין שטעטל פון פרייען זיך מיט דער תורה.

די יידישע קלעזמאָרים מיט זייערע קאַפּעליעס גרייטן זיך שוין חדשים־לאַנג צו דער דאָזיקער פייערלעכער צערעמאָניע. אַז ס׳איז אייך אויסגעקומען אַדורכצוגיין אויפן סטאַוו פאַרן הויז, ווו עס האָט געוווינט ראוב׳על׳ע שפּילמאַן אָדער פאַר דעם פריזיר־אַנשטאַלט פון שימקע שערער — האָט איר שוין פונדערווייטנס געקאָנט הערן דאָס גרימפּלעריי פון די פידלען, דאָס געקלאַפּעריי פון די פּויקן דאָס בלאָזן פון די טרומפּייטערס און דאָס זעצן פון די ברייטע מעשענע טאַצן, וואָס האָט זיך געלאָזט הערן ווי ווייט און פאַרטויבט די גאַס.

גאָר באַזונדערס האָט זיך דאָס געלאָזט פילן אין די לעצטע טעג פאַרן ספר־פירן. גאַנצע טעג און נעכט פלעגן זיי סטראָיען די פידלען און צימבלען אויף די אַנדערע כלים און צוגעגרייט זיך צום גרויסן יום־טוב, אַז אַלץ זאָל קלאַפּן ווי געהעריק אַזוי, אַז מזאָל, חלילה, נישט פאַרשעמט ווערן און ס׳זאָל זיין מיט וואָס זיך צו באַווייזן פאַרן אָסטראָווצער עולם.

אויך די דראָזשקאַזשעס האָבן געהאַט פילע הענט מיט אַרבעט ביים צוגרייטן זייערע פערד צום אויפמאַרש אין טאָג פון ספר־פירן. יעדער דראָזשקאַזש האָט זיך באַמיט, אַז זיין פערד זאָל זיין דאָס שענסטע און זאָל אַמבעסטן אויסנעמען ביים עולם. מען האָט געהאַלטן אין איין פּוצן די פערד און זיי צוגעשוירן די ווידלען.

אין טאָג פון פירן דאָס ספר אין שול אַריין, האָט בערל טשאָטשקע און דער בלינדער יעקב וויסער — די צוויי עלטסטע טרעגערס אין אָסטראָווצע — באַלד אינדערפרי צונויפגערופן אַלע טרעגערס אין מאַרק אַריין אויף דער הויכער צייל ביים פּאָרענטש און זיי געגעבן אינסטרוקציעס ווי אַזוי זיך אויפצופירן אין דעם טאָג.

אַכט אַזייגער אינדערפרי זיינען זיי שוין אַלע געשטאַנען אויסגערוטע, אָפּגעוואַשענע און אויסגעפּוצטע אין זייערע שענסטע שבת׳דיקע און יום־טוב׳דיקע בגדים.

ר׳ בערל טשאָטשקע האָט זיך אַוועקגעשטעלט ביים פּאָרענטש און אין א פייערלעכע שטימונג און אין זיין פאָלקסטימלעכן פּשוטן יידיש זיי געגעבן אָנווייזונגען:

„הערט זעך צי, חברה!

אין זכות פון דער הייליקער תורה לעבט מ׳אינדז אַלע. ווען נישט די תורה וואָלט מ׳אינדז שוין לאַנג געהאַט אויסגעצויגן די קאָפּעטעס. יאַך קען ענק זאָגן, אַז וואָס דאָרט שטייט געשריבן, היט מ׳אינדז אָפּ בעסער פין אַלע „שיינע יידן". איז דעריבער האַנט אינדזער יום־טוב און אינדז וועמער זעך פרייען ווי גאָט האָט געבאָטן.

יאַך וויל ענק זאָגן, אַז האַנט איז נישט קאַ פּראָסטער טאָג — האַנט איז אַ הייליקער טאָג. אָבער זאָל ענק גאָט אָפּהיטן, ממזרים וואָס עטץ זענט. אויב עטץ וועט האַנט רעדן גראָבע און געמיינע רייד, ווי עטץ זענט דאָס געוווינט צי טין יעדן טאָג באַ דער אַרבעט... דער שלאַק וועט ענק טרעפן. אויב עטץ וועט זעך זידלען און גראָב אַריינזאָגן איינער דעם צווייטן אין אַזאַ הייליקן טאָג.

האָרכט־זשע, חברה, וואָס יאַך זאָג ענק און זעט, אַז עטץ זאָלט אינדז נישט פאַרשעמען און זיין ווילע יאַטן כאָטש האַנטיקן טאָג!"

דערנאָך האָט גענומען אַ וואָרט יעקב וויסער און געזאָגט: „אינדזער בערל, וועלכער איז מער געלאַרנט פון אינדז אַלע, האָט ענק שוין אויפגעקלערט וועגן האַנטיקן גרויסן טאָג און וועגן דער הייליקער תורה. יאַך וויל, אַז עטץ זאָלט גיט געדענקען די דאָזיקע וואַרטער זאַנע. האַנט דאַרפט עטץ זעך אויפפירן סטאַטעטשנע, וואַל האַנט איז עפּעס אַנדערש פון אַלע טעג... האַנט פירט מען בא אינדז אין אָסטראָווצע אַ ספר־תורה אין שיל אַריין — עטץ פאַרשטייט, ממזרים, וואָס דאָס הייסט אַזוינס? אַ בראָך וועט זאַגן צו אייערע יאָרן, אויב אינדז וועמער האָבן פין אַך האַנט חרפּות און בישות. דער טאַוול וועט ענק נישט נעמען, אויב עטץ וועט זעך אויפפירן האַנט אַביסל לאַטישער ווי שטענדיק.

מאָרגן וועט עטץ ווידער זאַגן פרייע מענטשן, אָבער האַנט מיזט עטץ זעך איינהאַלטן. געדענקט, וואָס מ׳זאָגט ענק אָן!"

די טרעגערס האָבן רואיק אויסגעהערט די רייד פון זייערע צוויי פירערס, האָבן צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ אַלס צייכן, אַז זיי האָבן אַלץ פאַרשטאַנען, און זיך וואָס גיכער געלאָזט אַהיים, כדי מיט עפּעס איבערצוכאַפּן דאָס הארץ און צוגרייטן זיך צו דער שמחה.

יאַנקל קאַץ, דער אייגנטימער פון דער שענק אין שול־

געסל, בנימין קעסטענבערג און לייבל קערבל האָבן נאָך מיט עטלעכע טעג צוריק באַקומען אָנגעזאָגט פון די טרעגערס, אַז זונטיק, אין טאָג פון פירן דאָס ספר אין שול אַריין, זאָלן זיי נישט פאַרקויפן יידן קיין בראָנפן, מחמת ס׳קען זיך נאָך ווער אָנשיכורן און ס׳וועט קומען צו סקאַנדאַלן.

זונטיק גאַנץ פרי האָט זיך ראובעלע שפילמאַן — דער ראש פון די אָסטראָווצער קלעזמאָרים — אויסגעפוצט אין זיין שיינעם שווארצן פראַק, אָנגעטאָן אין דעם שטייפן הוט, צוגעקעמט דאָס שיינע בערדל און זיך געגרייט צו דער שמחה. אויך שימקע שערער האָט זיך צוגעשוירן זיין קמץ־בערדל און אַרויפגעצויגן אויף זיך דעם שוואַרצן סמאָקינג.

די ווייבער פון שטעטל האָבן געוווסט, אַז היינט, אין טאָג פון ספר־פירן, טאָר מען נישט אַרויסגיסן, חלילה, קיין פאָמישאַף אין דרויסן פאַר דער טיר. מען האָט געקערט, געריייניקט און אַרויסגעהאָנגען קלאָרע פאָרהענגלעך אויף די פענצטער.

מאַמעס האָבן געוואַשן די קינדער, געצוואָגן די מיידלעך די האָר, באַשמירט מיט נאַפט די קעפּלעך און פאַרפלאָכטן זיי פון הינטן שיינע צעפּלעך מיט בענדעלעך און זיי אויסגעסטראָיעט אין די שבתדיקע קליידעלעך הייזעלעך, שיכעלעך אין בלויזקעלעך.

און וואָס עס טוט זיך היינט אָפּ אין שוואַמע־געסל — זאָלט איר אייך שוין גאָרנישט פרעגן. אין דאָזיקן שמאָלן און ענגן געסל וווינט דאָך דאָס אָרעמע פאָלק: די שוסטערלעך, שניידערלעך, קצבים, וואַסער־טרעגערס, דראָזשקאַזשעס און באַלעגאָלעס. און דאָרט געפינט זיך דאָך די שול און די בתי־מדרשים. און מיט רעכט האַלטן זיי זיך פאַר די אמתע מחותנים אויפן היינטיקן יום־טוב.

צו קריגן היינט אַביסל וואַסער אין שטעטל קומט אָן שווער כקריעת ים־סוף, ווייל פון גאַנץ פרי איז דער פּלומפּ אין מיטן מאַרק באַלאַגערט מיט הונדערטער מענטשן, מענער, פרויען און קינדער, וועלכע שטייען מיט טעפּ, עמערס, טשייניקעס און קריגלעך אין די הענט, און אויך די וואַסער־טרעגערס מיט זייערע יאַרמעס.

צום פּלומפּ אין שול־געסל נישט ווייט פון פיניעלע מלמד, איז נישט מעגלעך צוצוקומען. עס שטייען דאָרט מענטשן קעפּ אויף קעפּ פון אַלע אַרומיקע געסלעך און די געשרייען גייען עד לב השמים. יעדע באַלעבאָסטע וויל דאָך וואָס גיכער אָפּקאָכן דאָס ביסל עסן, פאַרטיק ווערן מיט דער שטוב־אַרבעט און אַרויס אין גאַס אַריין צום ספר־פירן.

די וואַסער־טרעגערס שלעפּן שוין קוים די פיס. זיי מוזן דאָך היינט וואָס שנעלער אָפּטראָגן דאָס וואַסער צו זייערע באַלעבאַטים און אויך אין די בעקערייען, כדי נאָך צו באַוויזן אַרומוואַשן זיך, אָנטאָן די שבתדיקע בגדים, אַרויס אין מאַרק און זיך פרייען מיט דער תורה צוזאַמען מיט אַלע יידן אין שטעטל.

אפרים נעיזשו דרייט זיך היינט אַרום א גאַנצן טאָג ווי אַ צעחושטעטער און ער האַלט אין איין זאָרגן און ברעכן דעם קאָפּ: ווי אַזוי זאָל ער אַהיימנעמען דאָס גאַנצע עסנוואַרג, וואָס וועט ביינאַכט איבערבלייבן אויף די טישן נאָך דער סעודה? האָט אים זיין שכן, משה מענדל נייהויז — אַ באַקאַנטער וויצלער אין אָסטראָווצע — געראַטן, אַז ער זאָל זיך צוגרייטן אַ זעקל מיט אַ ציכל. און יעדעס מאָל וועט ער דאָס אָנפילן, אַהיימטראָגן, אויסליידיקן, און ווידער קומען נעמען פרישע „סחורה"...

אויך די פּאָליאַקן אין שטעטל ווייסן, אַז היינט איז ביי די יידן אין אָסטראָווצע אַ גרויסער יום־טוב — „זשידאָווסקע שווייענטאָ". קענט איר טאַקע הערן ווי זיי רעדן צווישן זיך, אַז „זשידזי פּראָוואַדזאָן ראָדאַלי דאָ סינאַגאָגי" — יידן, הייסט עס, פירן היינט אַ ספר־תורה אין שול אַריין. קומען זיי טאַקע אויפדערנאַכט מיט זייערע פרויען און קינדער אין מאַרק אַריין, כדי צו באַוווּנדערן די זשידאָווסקע שמחה.

אין די צוויי יידישע רעסטאָראַנען אין מיטן מאַרק, ביי יחיאל לייבל אַזשעס און ביי יוסף הויז, איז אַ גאַנצן טאָג געווען פול געפּאַקט מיט יידן, מענער און ווייבער מיט זייערע קינדער פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער, וועלכע זענען ספּעציעל אַהערגעקומען, כדי זיך מיטבאַטייליקן אין דער שמחה פון די אָסטראָווצער יידן.

שוין אין די נאָכמיטאָג־שעהן איז געוואָרן גאָר פריילעך אין מאַרק און אין די אַרומיקע יידישע געסלעך. אָבער דעם הויכפּונקט האָט די שמחה דערגרייכט ערשט אין די אָוונט־שעהן, ווען מען האָט גענומען פירן דאָס ספר אין שול אַריין.

אין מאַרק האָבן זיך באַוויזן די יידישע רייטערס אויף זייערע אויסגעפּוצטע פערד, פאַרשטעלטע אַלס טשערקעסן, צאַרישע אָפיצירן און גענעראַלן.

דער ערשטער איז אַרויסגעריטן אויף זיין פערד זינדעלע און נאָך אים די ברידער יחיאל און מאָטל אַזשעס, נחום הארצלס, אהרן קיסער, יאָסל קאָבאַלע, שמואל דראָזשקאַזש, משה יאָגאַלע, די ברידער יאָסל און הערשל דזשאָבאַץ, כאַסקל יעדינאָווסקי און זיסל פּאַפּענאָז. און אויך דער גוי וואַוושיק, וואָס האָט ס׳גאַנצע לעבן געאַרבעט ביי יידן, געווען מיט זיי אויסגעקאָכט און גערעדט יידיש ווי וואַסער — האָט זיך אויסגעבאָרגט אויף דעם טאָג אַ פערד, פאַרשטעלט זיך פאַר אַ רוסישן קאָזאַק און

צוזאַמען מיט אַלע ייִדן זיך באַטייליקט אין דער שמחה פון פירן א ספר אין שול אַריין.

נאָך די רייטערס גייען די קלעזמאָרים מיט זייערע קאַפּעליעס. דער ערשטער גייט מיט זיין גרויסער קאַפּע־ליע ראובעלע שפּילמאַן — דער קעניג פון די אסטראָווצער קלעזמאָרים — אָנגעטאָן אין שוואַרצן פראַק מיטן שטייפן הוט אויפן קאָפּ. אָנגעלענט אין דער זייט פון פידעלע, האָט ער מיט די איידעלע הענט געפירט מיטן סמיטשיק איבער די סטרונעס און פון דאָרט אַרויסבאַקומען די האַרציקסטע טענער.

נאָך אים גייט שימקע שערער מיט זיין קאַפּעליע, אָנגעטאָן אין שוואַרצן סמאָקינג. ער האָט געשפּילט אויף א קלאַרנעט און די חברה זיינע האָבן אים אונטערגעהאָלפן מיט זייערע פאַרשידענע מוזיקאַלישע אינסטרומענטן.

דער לעצטער גייט מיט זיין קאַפּעליע דער קלעזמער אָן אַ נאָז אָנגעטון אין זיינע שענסטע יום־טובדיקע בגדים. שוין יאָרן־לאַנג ווי ער טראָגט א בייז האַרץ אויף ראובעלע שפּילמאַן און אויף שימקע שערער. פאַרוואָס זיי קאָנקו־רירן מיט אים און לאָזן אים נישט צו אויף חתונות און רייכע הייזער. וויל ער טאָקע הייגט אויסנוצן די געלעגנהייט און ווייזן דעם אָסטראָוויצער עולם אַז ער קען נישט ערגער שפּילן פון זיי. גיט ער יעדע עטלעכע מינוט א מאַך מיט דער האַנט צום פּייקער און צו דעם מיט די בריי־טע מעשענע טאַצן — און יענע דערלאַנגען אַזא שטאַרקן זבענק, אַז דער גאַנצער מאַרק ווערט אזש אייפגעציטערט...

דאָס ספר פירט מען אונטער אַ חופּה מיט געזאַנג און טענץ, באַגלייט דורך טויזנטער ייִדן, מענער פרויען און קינדער, וועלכע שטראָמען פון אַלע זייטן. און בערל טשאָטשקע מיט זיינע חברים־טרעגערס, וועלכע האַלטן די אָרדענונג אַרום דעם ספר, אַרבעטן גאַנץ שווער ביים פריי מאַכן דעם וועג פון אַזאַ עולם, כדי מען זאָל ענדלעך קענען צוקומען מיטן ספר צו דער שול.

אין מאַרק און אין אַלע ייִדישע געסלעך, ווו מען גייט דורך מיטן ספר־תורה אויפן וועג אין שול אַריין, שטייען מאַסן ייִדן אויף די באַלקאָנען און ביי די אָפענע פענצטער מיט ליכט אין די הענט און באַגלייטן מיט פרייד די דאָזיקע פייערלעכע תורה־פּראָצעסיע.

די גרעסטע שטופעניש און ענגשאַפט האָט זיך ערשט געמאַכט אין שול־געסל און אין שול־הויף, ווו עס איז אוממעגלעך געווען אַ שפּילקע אַריינצוואַרפן. מענטשן שטופן זיך און שטויסן זיך און יעדער איינער וויל וואָס גיכער אַריינקריגן זיך אינעווייניק אין שול אַריין.

די שול איז געפּאַקט מיט ייִדן, קעפּ אויף קעפּ. אויך די עזרת־נשים, די ווייבערשע שול, איז איבערפולט ממש דערשטיקט צו ווערן. אין דער ווייבערשער שול גייען די געשרייען עד לב השמים, ווייל יעדע איינע פון זיי וויל זיך צוקריגן נענטער צום פענצטערל און זען ווי מען פירט אַריין די נייע ספר־תורה.

ווי נאָר מען ברענגט אַריין דעם ספר אין שול אַריין, ווערט געעפנט דער אָרון־קודש, מען נעמט אַרויס אַלע אַלטע ספרי־תורות און מען טראָגט זיי אַנטקעגן, מקבל פּנים זיין דאָס נייע ספר. מיט געזאַנג און טענץ ווערן דורכ־געפירט הקפות. אַלע ספרי תורות, צוזאַמען מיטן נייעם ספר־תורה, ווערן צוריק אַריינגעשטעלט אין ארון־קודש און מיט געזאַנג און טענץ פאַרלאָזט דער עולם די שול אויפן וועג אהיים...

שפּעטער איז פאָרגעקומען די גרויסע סעודה, די סעו־דת־מצווה. אַלע קלעזמאָרים מיט זייערע קאַפּעליעס האָבן געוויילט דעם עולם מיט זייערע פריילעכע מאַרשן, דער לאַנגער דוד האָט זיך געלאָזט הערן מיט זיינע בדחנישע שטיקלעך ייִדן האָבן געגעסן און געטרונקען, געווינטשן זיך „לחיים“ געטאַנצט, געזונגען און זיך משמח געווען ביזן גרויען טאָג אַריין...

חיים גאָלדזאַץ

מיין באבעס תפילה

ווערטער אויף בלאַע ליפּן צעציטערטע
האָט געשטאַמלט מיין קראַנקע באָבע מיינענדיק אַז אָט...
נישט פון צאָרן חלילה אַ פאַרביטערטע
האָט זי געגלאָצט צום הימל בעטנדיק צו גאָט:

— גיב ס׳ליכטיקע גן־עדן מיינע צען קינדער
וואָס דו האָסט צוגענומען ביי מיר מיט דיין ווילן,
נעם אונטער דיינע פליגלען יעדערן באַזונדער
ווי איך האָב זיי געטוליעט — די געוויינען איינצושטילן.

דאָס האַרץ איז איר צוגאַנגען פון די הייסע טרערן,
דער אָטעם זיך פאַרהאַקט אין שטיקנדיקן כליפּ.
ווערטער שעפּטשענדיקע, ס׳אויער זאָל זיי נישט דערהערן
געבליבן שטום דערוואָרגן אויף דער ציטערדיקער ליפּ.

אַ יידענע אַ זינדיקע טאָר קיין תרעומות נישט האָבן —
פאַרשטעלט מיט האַנט דאָס מויל זיך נישט אַרויסצוכאַפּן מיט קיין וואָרט.
די קינדער אירע צען, אין קברים צען באַגראָבן,
שוין אָנגעגרייט פאַר איר און פאַרן מאַן — אַן אָרט.

צוויי ערטער שוין באַצאָלט אין גמינה־בוך פאַרשריבן
געמאַכט נאָך אַ קאָנטראַקט — אַן אמתער, אַן עכטער.
האָט זי פאַרהויבן די בלאַסע הענט צו גאָט דעם ליבן;
וואָס אהרן וועט ליגן מיט די זין און זי מיט די טעכטער.

מיט ציטער און פלאַטער אין אַ ווינטער טאָג אַ קאַלטן
מיין באָבע פירט מיך צו אַנטפלעקן מיר אַ סוד:
זעסט — צאַפּלען אירע פינגער — דאָ ליגט באַהאַלטן
ס׳געשריפט, וואָס מיר האָבן מיט דער גמינע, פון שטאָט.

קאַלט אין דרויסן, אַ שניי ווייסע וועלט,
מיין באָבע ליגט בלאַס און שוואַך און אויסגעצערט.
דאָס פּנים אירס ווערט ראָז, באַלד וויס ווי אויפגעהעלט,
מיין באָבעס תפילה גאָט אין הימל האָט דערהערט.

כמו כל קהילה יהודית נתברכה גם אוסטרובצה בקשת רחבה של דמויות וטיפוסים, החל בתלמידי חכמים וגמור בפשוטי עם בעלי לב יהודי חם, אשר שרידיהם החזקים הצילו לא פעם את יהודי העיר מפורענות שהכינו להם שכניהם הגויים.

אריה ליבמן

ר' מאיר אהרליך הי"ד

אינני יליד אוסטרובצה. רק זמן קצר גרתי בה. אבל מזמן לזמן ביקרתי בעיר זו, כתושב העיירה סלופיא־נובה, שהיתה מצוייה בשטח המחיה של אוסטרובצה מבחינה כלכלית ותרבותית גם יחד.

אבל בהיותי משוחרר מרגשות ה„לוקאל־פאטריוטיזם" קל לי להעריך נכונה את חלקה של אוסטרובצה בעיצובה הרוחני של יהדות פולין עד שעלה הכורת על גפן פוריה זו.

לא גדולה באוכלוסין ולא עשירה בתעשיה היתה איסטרובצה היהודית. איפיינו אותה סגולות נדירות, המהוות רקע טבעי לגיבוש ציבורי מבורך, והן: רצינות יהודית מובהקת המכונסת בתוך עצמה, לא בהשפעת גורם זר, אלא מתוך דחף פנימי שינק מעמקי הנשמה היהודית. המגע עם הגוי הצטמצם לשטח המסחר ולמילוי החובות האזרחיים בלבד. הארת־פנים לאורח שנקלע בתחומה הפכה לסימן־היכר כללי. תקיעת „שלום עליכם" חמימה ושאילת שלום „מאין בא ר' יהודי", הרס בבת־אחת כל המחיצות של זרות, הסירה את המועקה של חוסר־ישע והעניקה הרגשה של „בתוך עמי". היחס הלבבי התבטא גם בעזרה לזולת, ובאופן שעזרה זו הוגשה.

ה„יידישקייט" הורגשה בעיר זו על כל צעד ושעל, ולא רק בין לומדי תורה, אלא גם ברחוב. גם בין פורקי עול תורה ומציות שבאוסטרובצה הורגש הרטט המיוחד, שקשה להגדירו במלים. נראה שאישיותו הדגולה של האדמו"ר רבי מאיר יחיאל האלשטוק ז"ל הדליקה נקודות טמירות בליבות אנשי העיר, אדוקים וחופשים כאחד.

חסרה לי היכולת הסגולית לתאר אדם ונוף, לכן אצמצם את דברי לאחת הדמויות מאנשי אוסטרובצה, שרישומו היה ניכר עלי ואני נושא את דמותו אתי כל הימים.

ר' מאיר ארליך הי"ד לא היה מאנשי השררה בעיר, אך במזגו הנוח ובהילוכו המתון סימל את האצילות המיוחדת, על כל הסגולות התרומיות שבה. מצח מקומט, גבות עבותות, עיני קטיפה אחוזי להבה, ולחיים שקועות שזקן מעטיר אותן ומסתיר את החיוורון שבהן — כל אלה העידו על מוח יהודי חריף ולב חם ודואב.

הכרתי את ר' מאיר בתקופת ההשתוללות האנטשימית של שר הכספים גראבסקי, הידוע לשימצה בהיסטוריה החדשה של יהודי פולין הודות לסמל שלו „העגלה של גראבסקי", שנועדה לרושש את היהודים ולהביא את מצבם הכלכלי אל עברי פי פחת.

ניכר היה בר' מאיר שלפנים היה בעל בעמיו. עדיין היה גר בדירה מרווחת ונאה, אך החיוורון שבפניו וההסתגרות בתוך עצמו העידו כמאה עדים שלפנינו אחד

הקרבנות של יד הברזל של הרשות המרושעת. אך תחושת הדיכאון נעלמה חיש מהר כשבא ר׳ מאיר במגע עם הזולת. סבר הפנים שבו קידם כל איש, הקנה לאורח תחושה של קירבה והשתייכות משפחתית, שהיתה נעימה עליו עד מאוד.

אחרי שהתיידדתי עם בנו, יחזקאל׳ה, ביקרתי לעתים בבית הזה. ביקורי נעשו תכופות יותר בעיקר אחרי שהצטרפתי לקיבוץ ההכשרה „גאולה" שבאוסטרובצה. ניצלתי כל הזדמנות שניתנה לי כדי ליהנות מן האווירה המשפחתית האצילה, ששררה בבית ר׳ מאיר.

במידת תרומיותו של ר׳ מאיר נכחתי כשנשארתי פעם ללון בביתו. השכם בבוקר עם דמדומי השחר הגיש ר׳ מאיר כוס קפה מהביל לאורח הצעיר השוכב עדיין במיטתו. באיזו טפיפה אלגנטית, עדינות ורוך אבהי עשה זאת! למחרת התביישתי, כביכול, להסתכל בפני איש יקר זה, תלמיד חכם ומכובד בעיני הבריות, שהביא את מצוות הכנסת האורחים למדרגה כה גבוהה!

ייתכן שזו אפיזודה של מה־בכך, אבל אין ספק שהיא מאפיינת את טוהר הנפש, הלב הפתוח ורגשי האהבה שלו לכל נפש בישראל.

יחזקאל אראלי

לדמותו של העסקן הצבורי משה לדרמן ז"ל

גבה קומה, הדור בלבושו, ללא רבב על בגדו, דיבורו בנחת — כזוהי חיצוניותו של האיש.

תוכו כברו, אישיותו היתה משכמה ומעלה מעל לעוסקים בצרכי ציבור בעירנו אוסטרובצה. וכבגדו שהיה ללא רבב כך גם נשמתו — מן העוסקים בצרכי צבור באמונה, לא לשם התנשאות והתרברבות, ללא כל אינטרסנטיות או טובת הנאה פרטית.

עסקנותו זו של ר׳ משה לדרמן היתה רבת אנפין: אם זהו בייסוד "המזרחי" ועמידה בראשו כל השנים, אם זה בייסוד בה"ס „יבנה" שבעול החזקתו נשא תמיד, אם זה בייצוג במועצת העיר — בה שימש שנים על גבי שנים כחבר בעל השפעה רבה גם על הסביבה הפולנית, עליה היה מקובל ודעתו היתה נשמעת.

את משה לדרמן היית מוצא בראש כל מגבית בעיר כמעשה ועושה — כשידו פתוחה ורוחו נדיבה לכל דבר צדקה וחסד.

כשבא לעיר מרצה או מנהיג ציוני — היה מקומו אצל משה לדרמן, הגם שהיה מצוי מלון מכובד בעיר.

הוא עצמו חי חיים צנועים עם אשתו ושלש בנותיו בדירה צנועה, הגם שידו היתה משגת לחיות חיי רווחה יותר.

למרות טרדותיו בעסקיו — עסקי יערות ועצים, בחצרות „פריצים" ובכפרי הסביבה במשך רוב ימות השבוע — מצא פנאי לעסקנות צבורית ענפה בעיריה, במזרחי, במגביות ובפעולות אחרות לטובת הכלל.

עם כל טרדותיו וזמנו המוגבל מצא גם זמן לעיין בספרי קודש, בספר ובעתון עברי — כי אוהב ספר ותלמיד חכם היה האיש.

יחד עם האהבה הגדולה שרחש למשפחתו היתה ידועה גם אהבתו לציון — לארץ ישראל, שלמענה פעל, תרם והתרים. אליה שאף, אך לא זכה לראותה בעיניו. אמנם בקיץ 1938 עמד על סף ביקורו בארץ, אבל נתקדרו שמי אירופה, ופולין בפרט, עת לטשו הנאצים עיניהם כלפי הסודטים. היתה זו מעין פתיחה להתנפלות על פולין והתחלת מלחמת העולם.

עם הכיבוש הנאצי היה משה לדרמן בין הנכבדים שנאסרו והועברו למעצר לרדום. בעמל רב ובכופר גדול עלה לשחררו יחד עם עצורים אחרים.

ברם צרת עמו נגעה ללבו ועוד לפני בוא השואה האיומה על כל מאורעותיה שאיש לא שערום — כרע נפל האיש, נגדע האלון. ביום שני של חול המועד פסח תש"א החזיר נשמתו לבוראו אחרי מחלה קצרה.

אשתו המסורה, הינדה׳לע לבית ארליך, ושלוש בנותיו, גורלן היה כגורל רוב אנשי אוסטרובצה — נספו ללא הותיר זכר למשפחה האצילה והנדיבה.

יהא זכרם ברוך.

אריה זבנר

ר׳ חיים אהרן זילברברג

כאשר מתארים את חיי היהודים הדתיים באוסטרובצה ובמיוחד את אנשי „אגודת ישראל״, את בית־התפילה של חסידי גור, את „חדר יסודי תורה״ ואת שאר מוסדותיהם אין אנו יכולים לפסוח על אישיותו הדגולה של חיים אהרון זילברברג, אשר הניח את יסודותיהם של מפעלים אלה והיה הרוח החיה בהם.

זוכר אני אותו משנות העשרים כשהיה עדיין צעיר לימים והיה סוחר בדים עשיר. שותף ליענקל ברגר וללוי שוורץ, חתניו של הגביר האוסטרובצאי הידוע ר׳ לייביש היינא. בשנים אלה, כאשר שררו יחסי מסחר טובים בין אוסטריה ומדינת פולין, היה מייבא בדים מווינה לבית־מסחרם המשגשג. בהיותו עשיר למדי היה נותן לדברים שבצדקה ביד רחבה.

עם פרוץ המשבר הכלכלי בפולין בשנים 1928—1930, כשנתערערו יסודות המסחר היהודי, ירד בית־העסק שלהם פלאים. סיבה נוספת להתרופפות עסקיו היתה התמכרותו לעבודה הציבורית, שלה הקדיש את מיטב זמנו ואונו. הוא הזניח את בית־המסחר וסמך בכל על שותפיו ועל האנשים שעבדו אצלם. מרץ רב הקדיש להקמת „החדר יסודי תורה״, שרבים מניצולי השואה עדיין זוכרים אותו. היה זה המוסד החינוכי הגדול ביותר בעירנו. בהיותו ראש הוועד של בית־־ספר זה, היה ר׳ חיים אהרון דואג לא רק לענינים הכספיים של ביה״ס אלא גם להתקדמות חניכיו בלימודים. תכופות ביקר בכיתות בשעת הלימודים, בלוויתו של הרש נתן קצנלבויגן, והקשיב לשיעורים; היה פונה לתלמידים בשאלות מנושאי הלימודים כדי לעמוד על התמצאותם כראוי בשיעור שלמדו, ומאחר שהיה ידוע כתלמיד חכם בעל מוח חריף ושנון, היה לבנו רועד בשעת מבחן כזה.

ראשית דאגתו היתה החזקת בית־הספר וכלכלתו. נטל על עצמו את האחריות לתשלום המשכורת למנהל ר׳ גרשון וולף למלמדים פינילה אלטמן, לייביש יאשס ועוזר׳ל מלמד וכן גם למורים ללימודי חול ולשפה הפול־נית. כידוע, היו בתי־ספר מסוג זה מוחזקים לא מכספי המדינה אלא משכר לימוד ששלמו הורי התלמידים, ודא עקא שרבים היו התלמידים מבני עניים, שלא בלבד שהיו לומדים חינם, אלא שצריך היה לתמכם במתן ספרים וגמרות חינם ולפעמים אף לקנות בשבילם זוג נעלים. ח. א. זילברברג ייסד גם אגודות לנוער דתי בשם „פרחי און״ ו„צעירי אגודת ישראל״, כדי שתהיה המשכיות חינוכית לתלמידים מסיימי בית־הספר הדתי ולא יצטרכו להצטרף לאגודות הנוער החפשי.

פעילותו הציבורית־חינוכית מתרחבת ומסתעפת במשך הזמן ומקיפה גם הדאגה למען חינוך ילדות של הורים דתיים. הוא יוזם הקמת בית־ספר לבנות „בית יעקב״ ובעזרתה של העסקנית הידועה שרה שנידר הוא מארגן את „בנות אגודת ישראל״, מוסד שפרש את חסותו על מרבית הנערית הדתיות.

ביתו שימש כמען אליו פנו חברי מרכז „אגודת ישראל״ ועסקניו בכל הענינים הנוגעים למוסדות המוחזקים ולפעילות המפלגתית־ציבורית של האגודה. חברי המרכז והשליחים ביניהם ר׳ יצחק מאיר לווין ר׳ יהודה לייב ארלעאן, שמואל רוטשטיין ובנימין מינץ, שבאו לבקר באוסטרובצה בעניני המפלגה, סרו ראשית כל אל ביתו והוא דאג לאירוחם, לשכירת אולם לאסיפת־עם וכו׳. ר׳ חיים אהרון פנה אז לחסידי גור האמידים בדבר עזרה כספית. הטיל אלוהם סכומים כראות עיניו ואף אחד מהם לא סירב לו מחמת הכבוד והאמון המלא שרחשו לו.

מובן מאליו שלמרות התמכרותו לענינים ציבוריים היה עליו לדאוג גם לפרנסת ביתו אולם עניניו האישיים תפסו מקום מועט בפעילותו. משום כך זקוק היה לתמיכה חמרית מאת בנו האמיד שמואל משה, שגר בעיר אפט, והיה בא לאוסטרובצה מדי יום ראשון בשבוע במרכבתו הפרטית לבקר אצל אביו.

האמביציה שלו, כסוחר עשיר לשעבר, לא נתנה לו בכל זאת מנוח והיה נוסע מזמן לזמן ללודז׳ או לקליש, אל התעשינים שעמם עמד קודם בקשרי מסחר, והיה קונה אצלם קצת סחורה במחירים כיטוניים ומוכרם לקמעונאים בעירו. הרווחים מפעילות מסחרית זו היו מעטים, כי גם לכך לא היה מתפנה כראוי, שכן מרצו ונשמתו היו מסורים לעבודתו הציבורית.

כדאי להעלות על הנייר מקרה אחד שהייתי עד לו, שהוא אופייני ליחסו לעבודה ציבורית. רעיתי רויזה, אשה עדינה וטובת לב גם היא, שלא היתה אף פעם מתרעמת על התנהגותו ועל הזנחתו את עסקיו, פנתה אליו בשאלה: „הידוע לך שאנו בשבוע האחרון לפני חג הפסח... מה דעתך על כך?״ והוא השיב לה בהאי לישנא: „הידוע לך גם זאת שר׳ גרשון וולף ושאר המלמדים אין להם כמעט כלום לחג — ראשית כל עלינו לדאוג לתינוקות דבית רבן, כי בזכותם אנו קיימים. השית״ב לא ינטוש אותנו״.

מאושר במיוחד היה ר׳ אהרון וולף כאשר נודע לו שה„אגודה" החליטה להרחיב את פעולתה למען ארץ־ישראל. כאשר נוסדו נקודות ההכשרה הדתיות הראשונות בפולין שלח לשם את בנו אריה. בנו זה היה בין החלוצים העולים הראשונים של צעירי אגודת ישראל שעלו ארצה.

כדאי גם להזכיר את המנהג שהיה מקובל בביתו להכין תה לשבת בבוקר לפני תפילת שחרית לידידיו החסידים. במשך הזמן הפכה שתיית התה בשבת בבוקר בביתו לכעין „עבודה". ישר מן המקווה היו נוהרים החסידים לביתו לשתיית התה. על השולחן היו ערוכים בקבוקים עם תמצית, כוסות, קוביות סוכר, מלקחיים לפיצוח הקוביות וחתיכות לימון. על הכיריים, שהיו עוד חמים מגחלי הפחם מערב שבת, נמצא קומקום ענק מלא מים רותחים. רווה אשתו היתה מוזגת כוסות תה ומגישן לכל מאן דבעי. מנהג זה של שתיית תה בשבת בבוקר נמשך גם בימי מלחמת העולם השניה, כשהיינו סגורים בגיטו. הסוכר היה אז מצרך יקר המציאות ולפעמים כמעט אי אפשר היה להשיגו. על השולחן נמצאו אז אך קוביות מעטות. החסידים היו משתדלים לשתות את התה בלי סוכר או שהיו מפצחים מן הקוביה חתיכה קטנה בלבד, ביודעם בכמה קשיים כרוך היה הדבר להשיג מעט סוכר.

יודע אני שתיאורי זה של האישיות הנערצת והדגולה הזאת איננו מלא, אבל זה המעט שבכוחי היה להעלות מזכרוני על הנייר.

פנחס סורוקה

ר׳ אייזיק מנדל שוחט

ברצוני לשרטט כמה קווים לדמותם של אנשי העיר, שבלטו במעשיהם המיוחדים. אחד מאלה היה ר׳ אייזיק מנדיל שוחט ז"ל, מחסידי גור, שנסע עוד לשפת־אמת זצוק"ל. תלמיד חכם מובהק, איש חכם בעל לב יהודי חם, שהיה מעורב בין הבריות והיה מוכן בכל עת לבוא לעזרת היהודים, מבלי לחוס על זמנו ועל בריאותו.

בהיותו חותני הייתי סמוך על שולחנו שנים אחדות ולמדתי ממנו מידות טובות רבות המשמשות נר לרגלי כל החיים. ערב אחד בשעה מאוחרת, אחרי שגמרתי את השיעור מדף היומי והתכוננתי לעלות על משכבי, שמעתי דפיקה בדלת. בפתחי את הדלת ראיתי את חותני עומד וכולו מלא דאגה. „ליטוואַק" — כך היה קורא לי מתוך חיבה — אנא, הצל אותי מדכאוני, כדי שאוכל להירדם. היום הייתי טרוד מאוד בבית המטבחיים ולא יצא לי ללכת סביב המדרש כמנהגי מימים ימימה, ונבצר ממני להפריש צדקה. אנא, קח כמה זלוטים ומסור אותם עוד הערב ל„ר׳ נפתלי פון די טיי" ועל־ידי כך תיגל אבן מליבי ואוכל ללכת לישון. ואני, שהייתי במצב של נים ולא נים, מילאתי, כמובן, את מישאלתו, למרות מזג האוויר החורפי הרע ששרר בחוץ. בלכתי למלא את בקשתו, בליל סערה ושלג, הרהרתי ואמרתי בלבי, שאני מקיים מצווה כפולה, שזיכינו בה יהודי שלא נשארו רבים כמותו.

באחד הימים, לפנות ערב, הופיע שוב חותני במעוני כדי לשאול לשלום בתנו הקטנה, שהיתה חביבה עליו מאוד. והנה הוא שואל אותי: „ליטבאַק, האם אכלת כבר?" וכשעניתי לו בחיוב, פקד על אשתי, בתו, להכין ארוחה כיד המלך, מן הדברים הטובים המצויים כרגיל בבית השוחט וציווה עלי להביא אותה לבית ר׳ מנדיל פעלדשער, הגר על הסטאוו. „בלכתי לקבל תרומות אצל הנגידים סרתי לביתו של מנדיל, שהיה פעם שכני הטוב. והנה נדהמתי לראות את העוני השורר בביתו, כשהוא עם בתו, שני אנשים גלמודים, שוכבים חולים ואין מי שידאג לכלכל אותם בחוליים" — אמר לי חותני, בתשובה על שאלתי לפשר הדבר. למרות שלא היה לכבודי, כבעל בית מכובד, ללכת ברחובות העיר עם סל ביד, מילאתי את פקודתו ברצון. רק בבואי למקום הבנתי את גידל המעשה שעשיתי ואת הלב החם הפועם בחזה חותני.

בלכתנו יחד בערב שבת לבית החסידים דגור ובדרך ל„שטיבל", היה עלינו לעבור את כיכר השוק הרחבה, שבאמצע העיירה. בראות החנוונים את חותני מתקרב, התחוללה מהומה: כולם נתפנו לפנות את הארגזים ולסגור את הדוכנים לקראת השבת המתקרבת, כי התיחסו ביראת־הכבוד לר׳ אייזיק מנדיל שוחט, ההולך כבר בכל הדרו, לקבלת שבת, והם עדיין שקועים בעסקי החול שלהם. הדבר נעשה מבלי הטפת מוסר מצד חותני. כשנשאל פעם חותני על ידי שוטר העיר „פאניע בולקא", שהיה ידוע ביחסו העויין ליהודי העיר: איך זה ייתכן שיהודי השוק יפחדו ממך יותר ממני, הלא אין אתה עושה להם שום דבר, שעה שבידי להטיל עליהם קנסות ולפעמים גם איני חוסך מהם מכות, ענה: לך תסביר לגוי רשע את הפסוק: „וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליהן ויראו ממך..."

ר׳ מרדכי שמעונוביץ

כגיסי יצא לי לעיתים קרובות להיות במחיצתו של ר׳ מרדכי שמעונוביץ, ראש ישיבת „בית־יוסף״, והכרתי היטיב את אישיותו. את המצווה „ואהבת לרעך כמוך״ קיים בכל פשטותה הגדולה. בלילות היה רגיל לבקר באכסניות שם ישנו בחורי הישיבה והשגיח שלכולם יהיו שמיכות כדי להתכסות בהן בלילות־חורף הקרים. כשאירע ולבחור לא היתה שמיכה הוריד את מעיל החורף שלו וכיסה את הבחור הישן, ולמחרת דאג שתינתן לו שמיכה חמה.

היה בעל־בטחון מאין כמוהו והפסוק „בטח בה׳ בכל לבך״ היה אצלו סיסמת חיים. פעם היה עליו לנסוע לוארשה לכנס של ראשי ישיבות ולא היה ברשותו כסף להוצאות הדרך. למרות זאת יצא לדרכו בתקווה שהשם־יתברך יזמן לו בדרך את הכסף הנחוץ לו. בדרך לתחנת הרכבת פגש ביודיל ריסקובר הי״ד, בחור ישיבה, שהיה בדרכו חזרה מן העיירות הסמוכות לאחר שהריק בבתי היהודים את הקופסאות שהיו מיועדות לתרומות בשביל הישיבה, ובידו סכום כסף ניכר. ממנו קבל את הוצאות הדרך, והמשיך בדרכו לוארשה, בלי להיות מופתע כלל מן המקרה, שנראה בעיניו כמובן מאליו.

האדמו״ר מאוסטרובצה, הגאון ר׳ מאיר יחיאל, כינה את גיסי בשם ר׳ מרדכי הצדיק, וכשבא אליו יהודי לבקש ממנו שיתפלל על בריאות או על פרנסה שלח אותו „לר׳ מרדכי הצדיק״...

פנחס סורוקה

מורי ורבי הגה״צ ר׳ מרדכי שמעונוביץ זצ״ל נולד בעיר דרעוונע. למד בישיבת מיר ואח״כ עבר לנובהרדוק. כשהגיע לבגרות נפלה בחלקו ירושה גדולה, אך כשהחליט, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע״ד, האדמו״ר הסבא מנובהרדוק להעתיק את הישיבה לתוך מדינת רוסיה, הפקיר ר׳ מרדכי את כל רכושו וקנה עגלות וסוסים כדי להעביר את הישיבה למקומו החדש. כעבור ארבע שנים, כשהתבססה הישיבה בעיר פוגאצ׳וב נקרא על־ידי „הסבא״ לשמש מחנך ראשי ומנהלה הראשי של הישיבה.

היה נזהר בכבוד אנשים ושקל כל מוצא־פיו. היו רגילים לראותו תמיד מחזיק אצבעו ליד פיו, כאילו רצה להזכיר לעצמו ולאחרים את חובת הזהירות בדיבור. הוא שהנהיג בישיבה, שכל אחד יפנה לחברו בגוף שלישי, ולא בגוף שני, כפי שהיה נהוג, כדי לשמור על יחס של דרך־ארץ בין האנשים.

כשחזר מרוסיה לפולין קבע את מקום־מגוריו בעיר ביאלה פודלאסקי הסמוכה למזריץ׳, נשא לאשה את בת הרה״ג ר׳ נחום סורוקה סופר סת״ם מעיר רובנה, אחותו של ר׳ פנחס סורוקה, הנמצא כעת בתל־אביב. על אף המקרה המעציב שכל חפצי הזוג הצעיר על כל המתנות נגנבו ביום חתונתם, לא העיב הדבר על שמחת ר׳ מרדכי והחתונה עברה בשמחה רבה. אחרי שנים אחדות העתיק מקומו לאוסטרובצה וזכה להערצת כל בני העיר ושל רבה המפורסם ר׳ מאיר יחיאל הלוי זצ״ל. הישיבה שעמד בראשה התפרסמה למרחקים ובחורים נהרו אליה מכל קצות המדינה, עד שמספרם הגיע למאתיים והמישים. ר׳ מרדכי לא הסתפק בכך, אלא פתח גם ישיבות קטנות ומקומיות בערים אחרות, כמו שידלובצה, סטאשוב, יארז׳בניק, יאנוב לובלסקי, קאלץ איז׳ארוב, ציזמיר, אפט וכו׳.

שתים־עשרה שנים לא זכה לילדים ואח״כ נולדו לו בת ובן. כשנכנסו הנאצים ימ״ש לאוסטרובצה וערכו טבח בילדים הגן ר׳ מרדכי על ילדיו בגופו ולא הפקיר אותם עד שכדורי הנאצים פגעו בו. האיש שהביא אותו לקבר ישראל לא ידע מיהו הקדוש, ורק מעשה השגחה פרטית היה בכך, שקברו נכרה ליד קברותיהם של האדמו״ר מאוסטרובצה ר׳ מאיר יחיאל זצ״ל ושל ר׳ איזיק מנדל זצ״ל, שכל חייו היו קודש למילוי צרכיה הגשמיים של הישיבה.

כאן ראוי להזכיר את מורי ורבי ר׳ ישראל רוזנברג זצ״ל, אחד המדריכים והמסבירים הטובים ביותר של הישיבה. הוא גם הצטיין בקולו הנעים וכשהיה עובר לפני התיבה בראש־השנה וביום־כיפורים היה מביא את הקהל לדמעות בתפילתו הנרגשת והכנה.

ר׳ ישראל רוזנברג נולד בעיר יאדימובה הקרובה לדמבלין. במלחמה שבין הפולנים והבולשביקים גויס לצבא הפולני, וכשהגיעו הפולנים לקיוב ערק מן הצבא והצטרף לישיבת נובהרדוק שבמקום. אחרי המלחמה והחנינה שבאה בעקבותיה חזר לפולין ונתמנה רב קודם בביאלי פודלאסקי ואח״כ באוסטרובצה. אחרי שנים עבר לסטאשוב ואחר כך לביליץ־ביאלי, עיר של מפעלי הרישת, שם נתמנה לראש־ישיבה ודיין. כשנכנסו הנאצים לעיר ברח יחד עם בנו הצעיר יוסף לרוסיה, שם ניספה באחת ממחנות העבודה. הנשים שהיו במחנה ריחמו על הילד הקטן, שמרו עליו והביאוהו אתן לארץ־ישראל. כאן זכה להקים משפחה ומלמד שיעור לפני קהל גדול בבית־הכנסת בבת־ים, מקום מגוריו.

הרב דב זייד מזויהל (בייל זווילר)

משה רוזנברג, חיפה

אסתר האלמנה הצנועה

עוד בהיותה ילדה רכה נתיתמה מאמה ונכנסה לעול ניהול משק בית אביה השוחט. בגיל 16 נישאה ועברה לגור לעירו של בעלה, שהיה למדן ידוע. לאחר שנתיים נולד הבן הבכור, ואביו קנה חלקת אדמה זרועה ירק בסביבה שלנו, ששבתה את עין־רואיה ואנשי העיר באו לשם מרחוק לרוות את עיניהם בנוף הנאה ולנשום את האוויר הצח.

המשפחה היהודית בסביבה הנכרית ידעה לשמור על גחלת היהדות ויחד עם זה לשמש למופת לשכנים, שהתיחסו אליהם בכבוד רב.

חלפו שנים ובעלה של אסתר מת פתאום. היא נשארה לבדה עם 9 ילדים, — 5 בנות ו־4 בנים, ללא מקורות פרנסה. היא החלה לסחור בתבואה ובקמח, כשבנותיה הגדולות עוזרות לה בכך. בראות הבנים את קשיי חייה של האם, הפסיקו מלימודיהם והתחילו ללמוד מלאכה כדי להקל על קשיי הפרנסה. היא נאבקה עם הרוחות החדשים שבניה הכניסו לבית והחביאה את הספרים שהביאו מן הספריה לקריאה. לבסוף התפזרו הבנים. זה פנה לקנדה, ואחרים עלו לארץ־ישראל.

נסיונותיו של אחד הבנים להעלות אותה ארצה לא הצליחו היא העדיפה להישאר ולחיות במסגרת הדתית המסורתית, שהיתה רגילה לה מילדותה.

כשהגיעו הנאצים לסביבה, הוציאו אותה מביתה והעבירוה לגיטו המקומי. רבים משכניה הנוצרים התחננו לפני הגרמנים שישאירו אותה במקום — אך ללא הועיל.

יחד עם יהודי העיירה צעדה אסתר ליד בנותיה, בדרכה האחרונה אל קרונות הרכבת האטומים. בדרך מילמלה תפילת הודאה לאלהים, על שהציל את בניה והעבירם לארצית רחוקות, שם לא תשיג אותם יד המרצחים. בקריאה לקראת החיילים הנאצים החמושים: „הזקים אתם כלפינו החלשים, אך קצכם יבוא מידי בנינו החזקים" ובקריאת „שמע ישראל" עלתה לקרונות המוות.

א. הלוי, קב' גבע

הנאהבים והנעימים

כל פעם שאני נזכר באנשי העיר עולות לפני דמויותיהם של שני ידידי וחברי: אליעזר סטאנוביץ' ואברהם מלאך. נמשכתי אחריהם למרות הבדלי גיל והשקפה שבינינו: הם היו אנשי מסורת שהתפללו יום־יום, ואילו אני הייתי כבר רחוק מזה.

הליכותיהם המתונות עמדו בניגוד גמור להרגליהם של יתר החנוונים היהודים, ששעתם דחקה להם תמיד וכל חייהם עברו כאילו בחיפזון.

זכורני, שבשנת 1921, כשנודע בעיר שחבר הלאומים בסאן־רימו אישר את המנדט הבריטי על ארץ־ישראל ונתן גושפנקא רשמית בין־לאומית להצהרת בלפור החליטו הציונים שבעיר, לערוך הפגנה ועלי הוטל לנאום לקהל מעל גזוזטרא. אבל דא־עקא, לא נמצא בעל־גזוזטרא שירשה לי לנאום ממנה. כשנודע הדבר לאברהם מלאך בא אלי ואמר: „אתה תנאם מעל הגזוזטרה שלי!"

אחרי הנאום, שהיה נרגש מאוד, כי לא הייתי מוכן לנאום לפני המונים גדולים בחוץ, הגיש לי אברהם חתיכת עוגה וכוס שתיה.

הקשר הידידותי בינינו לא נותק גם אחרי שהתרחקתי מהם מבחינה רעיונית והצטרפתי לתנועה הציונית הסוציאליסטית. בשנת 1926, בשעת המשבר הגדול בארץ־ישראל, קיבלתי מהם מכתב, אך משום שלא רציתי לכתוב את האמת על המצב הכלכלי הקשה ששרר אז בארץ ואף לשקר לא רציתי — לא עניתי להם, וכך נפסק הקשר בינינו.

גם זכרם של שני אנשי עיר אחרים, האחים שמואל ועזרא בומשטיין, עולה לפני כל אימת שאני נזכר בעיר מולדתי. היתה להם ספריה עברית עשירה, שממנה ינקתי את השכלתי העברית בימי בחרותי. פעם כשבאתי לספריה, לא מצאתי אף אחד מהאחים, והמתנתי לבואם שעה ארוכה. בבואם התרעמו עלי על שלא לקחתי בעצמי את הספר הדרוש לי.

עזרא בומשטיין עשה לי פעם שירות, שהיתה קשורה באומץ־לב: הוא מסר לי תעודת־הזהות שלו כדי לאפשר

לחייל יהודי בצבא הפולני, ידידי, לערוק מן הצבא במטרה לעלות לישראל. היה זה מעשה נועז מאוד, שמעטים בלבד היו מוכנים לכך.

על ידידי־נפש אלה שאבדו לי לנצח אני בוכה.

פינה'לי אלטמאן המלמד

המלמדים לא זכו בדרך כלל למעמד מכובד ברחוב היהודי, והם נחשבי לרוב „בטלנים" ו„לא־יוצלחים", שהגיעו לפרנסתם משום שלא הצליחו בשום שטח אחר. ברצוני להעלות את זכרונו של מלמד אחד, שלמדתי אצלו עד גיל הבר־מצווה, ועד היום אני מלא הערצה לכישרו הפדגוגי והחינוכי. היה זה פינה'לי אלטמאן — איש שאר־רוח ובעל כשרון פדגוגי נדיר שלצערנו לא נוצל כראוי. פינה'לי לא הרים מעולם יד על ילד. בדברי טעם ונועם השתדל להנחיל לתלמידיו את תורתו והוא הצליח בכך יותר ממישהו אחר בעיירה כולה.

נשארו בזכרוני שני מקרים המעידים על גודל שאר הרוח שלו. בסתיו 1914 כשנכנס הצבא הרוסי לעירנו, הטילו על סוחרי הקמח, בתוכם אבי ז"ל לספק כל שבוע כמות גדולה של לחם לצבא. בקשר לכך נאסר על המאפיות למכור לחם לאזרחים, וכולן עבדו רק בשביל הצבא. אני הייתי ממונה מטעם אבי ז"ל על המשקל בשעת מסירת הלחם לצבא. פעם ניגש אלי פינה'לי ולחש לי שילדיו רעבים ואין לו במה להאכיל אותם. ניצלתי את הרגע שהקצין היפנה את ראשו והגשתי לו כיכר לחם. הקצין שהשגיח בכך, אחרי שפינה'לי הספיק להתרחק מן המקום, הוציא את אקדחו ואיים לירות בי. נמלטתי מן המקום והסתתרתי אצל פינה'לי בבית, הלה רצה לגשת לקצין ולקחת על עצמו את החטא, אך בכל כוחותי החזקתי אותו ולא נתתי לו לסכן את חייו למעני. בסופו של דבר נערכה סולחה בין הקצין וביני והעניין סודר בטוב.

בשנת 1915 חליתי במחלה קשה. כששבה אלי ההכרה, אחרי ימים אחדים של חום גבוה, ראיתי את פינה'לי יושב ליד מיטתי. כשראה אותי ער ביקש ממני להבטיח לי לקביע עתים לתורה, ובזכות זה תבוא עלי רפואה שלמה. סירבתי להבטיח לו. כפי שנודע לי, ביקש מאבי שיניח לי ללון אצלי ולשמור עלי בשעת מחלתי. שנים רבות אחר כך שיבח את יושר לבי, שאפילו בשעות הקשות ביותר בחיי לא רציתי לעשות שקר בנפשי ולא הסכמתי לקחת עלי דבר, שהיה רחוק מלבי.

הדודה פייגלה

אחת הדמויות המופלאות שהכרתי בילדותי היתה הדודה פייגלה. היא נולדה בשנות השלושים של המאה הקודמת ומתה ב־1907, חשוכת ילדים. אך למרות זאת נפוץ השם פייגעלע באוסטרובצה ובסביבה כולה, כי צדקת זו הצטיינה בכך, שלקחה לביתה ילדים ממשפחות טובות שירדו מנכסיהן או שראשי המשפחות מתו והילדים נשארו בלי השגחה. פייגלה אימצה אותם כאילו היו בנים שלה, גידלה, חינכה, השיאה ודאגה לביסוסם החומרי. ילדים אלה אחרי שנישאו והפכו לבעלי־בתים יפים סיגלו לעצמם את שמה, כגון מאיר פייגלה'ס, יחזקאל פייגלה'ס, ושלמה פייגלה'ס ועוד. וכה נפוץ השם הזה באוסטרובצה, אפט, סאנדומיר וסטאשוב.

דודה פייגה'לה, שהיתה נשואה לר' ניסן מינצברג, הצטיינה במידותיה התרומיות. זכורני שפעם ביום ששי, כשהייתי חופשי מלימודים, פגשה אותי ברחוב ושמה בידי חבילה קטנה באומרה: „מסור זאת לאבא ממני, אולי יזדקק לכך!" בחבילה היו 500 רובלים שהיו סכום גדול מאוד בתחילת המאה. היתה זו גמילות־חסד, שאבא היה זקוק לזה מאוד בזמן ההוא. פעם אחרת הגישה לי קערת כסף גדולה וספל גדול לרחיצת ידי הכהנים.

סיפרתי פעם למרת הנרייטה סאלד על האשה הנפלאה הזאת שטיפלה עוד לפני כששים שנה ב„עלית הנוער", לפי השיטה המקובלת בארץ.

הרב ר' יחיאל בלאנקמאן הי"ד

כשנתקבל הרב ר' יחיאל בלאנקמאן כרב בשברשין הגיע מכתב מן האדמו"ר מסוקולוב בזה הלשון: „אור גדול עלה בשברשין. צהלי ורוני יושבת שברשין כי גדול בקרבך". אבי ע"ה היה מספר לי גדולתו של ר' יחיאל, שהיה מתאכסן בביתנו כל אימת שבא לזאמושץ'. הצטיין במוחו החריף ובכשרונו לשאת נאומים ולהתווכח עם אנשים.

בנו, מאיר'ל הי"ד, שמו יצא לפניו כבר בגיל 15, בישיבת חכמי לובלין היה מן התלמידים המצטיינים וכשנפטר ראש הישיבה, הרב המהר"ם שפירא זצ"ל, היה הוא ראש המספידים.

הרב ר' יחיאל בלאנקמאן ובנו העילוי ניספו יחד עם כל עדת ישראל בשברשין מידי הצוררים הנאצים.

הרב ר' אברהם גולדשמיד, בן הרב ר' חיים זצ"ל ראבד"ק מזאמושץ', מחבר הספר „זכר לחיים".

יהודה לייב צוקר

ר׳ אברהמ׳לה בריפטרעגער

אוסטרובצה היתה מן הערים המעטות בישראל שזכו לנושא מכתבים יהודי. היה זה ר׳ אברהמ׳לע בריפטרעגער, שירש את מעמדו מאביו, ר׳ יוסל בריפטרעגער.

ר׳ אברהם שטיינהארט — איש לא קרא לו בשם המשפחה האמיתי שלו — שרך את דרכו מבוקר עד ערב על פני בתי היהודים והביא אליהם את המכתבים שנשלחו אליהם מקרוביהם שבמקומות אחרים וגם מעבר לים. לא פעם נתבקש על ידי מקבל המכתב, שלא ידע לקרוא, לקרוא את המכתב בפניו וגם לענות עליו, כי הוא הצטיין בכתב־יד ברור, שיצא לו שם בעיירה כולה.

הפרנסה קשתה מאוד על ר׳ אברהם. משכורת לא קיבל, אלא היה זכאי לתגמול מידי מקבל המכתב: פרוטה עבור גלויה ושתי פרוטות עבור מכתב. אך לרוב לא היתה הפרוטה מצויה בידם ומקבלי המכתבים דחו אותו לכשירווח להם בעתיד, ומובן שהיתה זו אשליה שלא התגשמה מעולם. וכך, מטופל במשפחה גדולה, המשיך בעבודתו המפרכת,

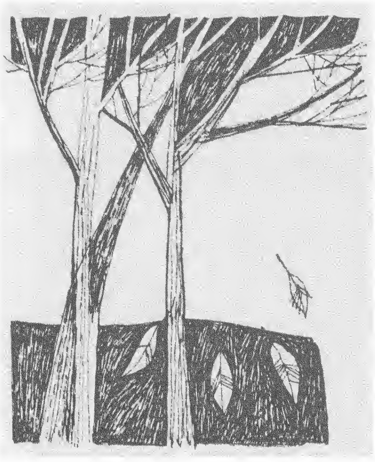

כשהוא גר בדירת מרתף מחניקה השרויה בחושך מתמיד ובתנאי רעב ומחסור. כאדם ירא־שמים קיבל את מצבו באהבה, כאילו גזירה זו מן השמים וחלילה לו להרהר אחרי מעשיו של הקב״ה.

פעם אחת אף התמרד וניסה להטיב את מצבו, עזב את עירו והיגר לבראזיל. אך מכיוון שלא מצא שם מסעדה כשרה שתאפשר לו להיזהר מאכילת טריפה חזר לאוסט־רובצה ולמצבו הכלכלי הקשה, ובלבד שיוכל להמשיך בחיי המסורת, כפי שהסכין להם מצעירותו.

את נסיעתו של בתו הבכירה לארצות־הברית ראה כטרגדיה אישית ולא השלים אתה עד יומו האחרון: „בת ישראל המגיעה לפרקה חייבת להינשא לאיש, וחובת ההורים להובילה לחופה. אך לנסוע לארצם של מחללי שבת — זה לא ממנהגי בני ישראל״.

קשה היה לו להשלים עם העובדה שבתו חסכה מפיה כדי שתוכל לשלוח לו דולרים אחדים כל חודש כדי להקל על מצוקת משפחתו.

החלום הגדול בחייו היה ישוב ארץ־ישראל. אחרי התייעצות עם הרבי מגור, שר׳ אברהם נמנה עם חסידיו, הצטרף לחברת „עבודת ישראל״, בה השקיע את פרוטותיו האחרונות וקיווה באחד הימים לעלות לארץ ולהתיישב על אדמתה. אך לא זכה לכך. בהתקפת־לב ניתק פתיל חייו של אחרון המוהיקנים, נושא המכתבים היהודי האחרון בפולין, כשהוא רק בן 51 שנה.

נפתלי אלתר

ר׳ אברהם מרדכי אלתר

אבינו ר׳ אברהם מרדכי אלתר היה ידוע באוסטרובצה במידותיו התרומיות, בעיקר מה שנוגע לדברי צדקה. דלתו היתה פתוחה לנזקקים לסעד כספי ולגמילות־חסד. היו יהודים, שהיו מקבלים ממנו בקביעות סכומים מסויימים ביום ראשון כגמילות־חסד והיו מחזירים אותם ביום ו׳, וכך חוזר חלילה כל שבוע. בסוף הקיץ היה דואג לסיפוק צרכי הסקה לעניים לחורף, כדי שלא יסבלו מן הקור העז, ששרר בסביבה שלנו. הוא גם הניע אנשים אחרים לתרום מכספם כדי להקל על סבל היהודים העניים שבעיר.

יהודי העיר התיחסו אליו בכבוד רב, עד שעצם הופעתו בשוק בערב־שבת בדרכו לבית הכנסת היתה מס־פיקה שגם החנוונים המאחרים בקבלת פני השבת יזדרזו לסגור את חנויותיהם ולקדם את פניו בברכת „גוט שבת, ר׳ אברהם מרדכי !״.

אחרי שהצורר הנאצי כבש את העיר הסתלק אבינו לחלוטין מעסקיו החומריים, ולקח על עצמו, בסודיות מוחלטת, לספק מצרכי מזון לעניי העיר וגם לפליטים שהגיעו אליה. הוא הצליח גם, תוך מאמצים כבירים להעביר חבילות מזון לגיטו וארשה, שנמק מרעב.

לפי ידיעות שסיפרו ניצולים מאנשי העיר, אסף אבינו בשעת הגירוש, במקום הריכוז בשוק, מנין יהודים ונמלט אתם לבית הכנסת הגדול, ושם התפללו את תפילתם האחרונה. בתום התפילה הזו מצאו כולם את מותם...

ר׳ יהושע ריבא

יהושע ריבא היה ידוע כיהודי משכיל ומתקדם. כחבר מועצת העיריה עזר ליהודים רבים שפנו אליו בענינים שונים. הוא שימש מומחה מטעם הממשלה הפולנית בעניני יצוא תבואה ובקר לחוץ־לארץ. כשהטילו הגרמנים על יהודי העיר להכניס סכום כסף גדול לקחו כמה בני־ערובה, ביניהם גם את יהושע ריבא. כשמתה עליו אשתו נפל עליו כל העול של גידול בנים וחינוכם. בניו, שאחד מהם הוא ד״ר סוסק ריבא, חינך להיות אנשים מועילים לחברה שימשיכו בפעילותם הציבורית של אביהם.

הבנים: נתן, יוסף, סוסק, לייבק.
הבנות: מאַניאַ והעלאַ ריבא.

שפרינצה מטל בלומנפלד, תל־אביב

ר' לייבוש פסח וחיה פוקס

הם נולדו באוז׳רוב בשנות השמונים של המאה הקודמת וחיו בה עד תום מלחמת העולם הראשונה. כשגורשו יהודי העיירה, הגיעו לאוסטרובצה כפליטים עם שבעת ילדיהם והעתיקו לשם את מגורם. בשנת 1918 הונחתה עליהם המכה הגדולה, כששני בניהם, אברהם ומשה, נפלו כחיילים בצבא הפולני במלחמה נגד הבולשביקים.

לייבוש פסח היה יהודי ירא שמים, שנזהר במצוה קלה כבחמורה. ב־3 לפנות בוקר היה ממהר דרך הרחובות השוממים לבית המרחץ ולבית המדרש. חייו היו קודש ללימוד תורה ותפילה. פרנסתו באה לו ממסחר בסיד. הוא נפטר בגיל 70 בשעת גירוש היהודים מגיטו אוסטרובצה על ידי הקלגסים הנאצים.

אשתו הצנועה, חיה, היתה ידועה כיראת־שמים, רודפת שלום וכעוסקת לטובת הציבור. אימצה לה שתי ילדות יתומות, בנות אחות מאוז׳ארוב: אסתר ושרה קלוס. מתה בגיל 67, באוסטרובצה האהובה עליה, וזכתה לבוא לקבר ישראל, כשמלוויה מברכים איש את רעהו, שיזכו אף הם לבוא לקבר ישראל כיהודי, ושלא יופצו עצמותיהם לכל עבר על ידי המרצחים הנאצים הנוראים.

בנם הבכור, יעקב, ורעיתו שיינדל, היו ידועים כאנשים ההולכים בדרכי אבותיהם. יעקב היה סוחר נעליים, אך עיקר תענוגו שאב מלימודי קודש. משש ילדיו ניצל בנס ממש רק בן אחד, אברהם חיים, החי עתה בברזיל. בליל שבת, שעה שישבו ליד שולחן השבת, הופיע בפתח ביתם „הקאפו" וישליצקי, שהיה ידוע לשימצה בקרב יהודי העיירה באכזריותו, והוציא את אברהם חיים מן הבית, על אף התחנונים והבקשות של בני הבית

דווקא עליו נפל הגורל להישאר השריד האחרון שנשאר ממשפחה ענפה זו, על אף הסבל הרב שעבר עליו. הבן הבכור משה, שעבר לרוסיה בשנת 1941, חזר לעיירתו ולמשפחתו האהובה שנה לאחר מכן, וניספה יחד עם כל בני המשפחה.

יוסף היה הבן השני במשפחה הדורה זו, ולו ארבעה ילדים: שמעון, רחל, שמואל וחיים. כאשר בחרו באשתו חנה ובילדיו הקטנים לשלחם למות, פילסו יוסף ובנו הבכור שמעון דרך לעבר האשה־האם ונרצחו יחד אתם. תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

ממשפחה ענפה זו נשארו השרידים הבאים:

א) שפרינצה מטל בלומפלד (לבית פוקס), ישראל; ב) אהרן פוקס, בראזיל; ג) יצחק פוקס, בראזיל.

הלנה וסקו

ליאון בייגלמאן

ליאון (לייזר) בייגלמאן נולד באוסטרובצה. שם התגורר במרכז העיר בבית אבא וסבא שלו. לאחר גמר לימודיו התחיל בפעילותו בתור מזכיר הקהילה היהודית. הוא התמסר כולו לעבודה הציבורית היהודית והפך לאחד האישים המרכזיים בקהילה היהודית שבעירו. הוא העביר את דירתו קרוב למשרד הקהילה, בכדי שכל הזקוקים לו יוכלו למצוא אותו בנקל. אשתו רוז׳ה ראתה כתפקיד חייה חינוך בתה רות. כל היהודים באוסטרובצה ידעו שאפשר לפנות לבייגלמן בכל שעות היום, בבוקר ובערב, בכל מיני בקשות, תלונות והשתדלויות. הוא היה חש לעזרה לכל דורש, לעני ולעשיר כאחד. באוסטרובצה היו מאבקים מפלגתיים חריפים בין היהודים גופא, אולם הוא לא התערב בהם. בעיר שררה אווירה אנטישמית חזקה, והוא היה מקבל תכופות מכתבי־איום מאת האנטישמים. בגלל האיומים על חייו קיבל רשיון לשאת אקדח לשם הגנה. והוא היה היהודי היחיד שרשיון כזה ניתן לו. במשך הזמן נתמנה בתור החבר היהודי היחידי בעיריית אוסטרובצה. שם ייצג את כלל היהודים בעירו והגן ללא חת על ענייניהם. הוא שלט יפה בשפה הפולנית, היה מחונן בכשרון של נואם, וידע לכל עומקן את בעיות היהודים שבעירו.

למרות איומי החוליגנים הפולניים האנטישמיים היה יוצא תכופות לשליחויותיו, כבר עם בוקר השכם, מתחנת הרכבת שמחוץ לעיר לבירת פולין, וורשה. שם התייצב לפני צירי הסיים בכדי להגן על האינטרסים של יהודי אוסטרובצה.

הוא היה יהודי מתקדם, אך בהיותו חדור תודעת שליחותו היהודית הוקיר את המסורת היהודית. בכדי שבתו היחידה רות תקבל חינוך יהודי, שלח אותה לגימנסיה היהו־דית של סטפניה וואָלמאַן בקאָלצה, שהיתה ידועה ברמתה החינוכית הגבוהה. בימי מלחמת העולם השניה, עם קריאת השלטונות הפולניים לגברים בפולין שיעזבו את המקומות העלולים להיכבש ע״י הוואָרמאַכט הגרמני, ברח יחד עם אחיו יחזקאל ועם בנו אל לבוב, כלומר למחציתה של פולין שהיתה תחת שלטונם של הסובייטים, ואילו אשתו ובתו נשארו בפולין שנפלה תחת עולם של הנאצים. בתו עבדה בקהילה היהודית שבקאָלצה וחלתה פעמיים בטיפוס הבהרות. לייזר בייגלמאן עשה מאמצים מרובים לחזור למשפחתו ולחלק יחד אתם את גורלו. הוא, ועוד יהודים כמוהו שרצו לחזור ולהתאחד עם משפחותיהם, הוטענו על רכבת שעמדה, כביכול, להחזירם למשפחותיהם; אולם מאותו זמן נעלמו עקבותיהם של כל האנשים הללו, וגורלם לא ידוע עד היום. פשטו שמועות כי כולם נורו מאחורי לבוב. ואילו אשתו ובתו הוצאו יחד עם כל היהודים מגיטו קאָלצה למחנה ההשמדה טרבלינקי.

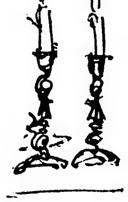

ר׳ חיים יעקב יוסף נגל ז״ל

בי״ד תמוז תשכ״ז הובא לישראל ארונו של רבי יוסף נגל ז״ל, כשנה אחרי פטירתו באנטורפן.

בשדה התעופה לוד התאספו רבים מידידיו, קרוביו ובני משפחתו כדי ללוות אותו להר המנוחות, שם נטמן למנוחת עולמים.

אהוב היה רבי יוסף נגל ז״ל על ידידיו ומכיריו הרבים בשל עדינותו, אהבתו לכל יהודי והתמסרותו לתורה ולארץ ישראל.

רבי חיים יעקב יוסף נגל ז״ל נולד באוסטרובצה אשר בפולין, למשפחה ידועה של חסידי קוצק וגור. את תורתו קיבל בבית החסידים של גור במקום מו־לדתו, שם למדו ולימדו חכמים וחסידים מפורסמים.

בצעירותו עבר לברלין, שם התמחה במסחר הטקסטיל. בו עסק כל זמן שהותו בגרמניה. בברלין, שם לקח לאשה את בתו של החסיד המפורסם רבי ישראל רנד ז״ל, התמסר לפעולה תורתית בין הנוער וקירב רבים לתורה וליהדות־אמת. היה פעיל בתנועות הנוער החרדיות, השתתף בכל הכנסיות הגדולות, ועידות הנוער וכו׳ והיה קשור בכל לבו לעבודה למען ארץ ישראל. כך התקרב לדרכה של תנועת פועלי אגודת ישראל ולפעולותיה.

לפני מלחמת העולם השניה הגיע רבי יוסף ז״ל כפליט, לאנטורפן. במשך המלחמה עונה וסבל במחנות מכלין וויטל. עם תום המלחמה חזר לאנטורפן, שם בנה את ביתו מחדש והיה מקובל על כל שכבות הציבור. הוא נמנה על ראשי הקהילה החרדית „מחזיקי הדת״, בה פעל למען כל דבר טוב והשתדל לחיזוק שיתוף הפעולה בין כל החוגים החרדיים בעיר. באטורפן התקשר ר׳ יוסף ז״ל לפא״י, השתתף בפעולותיה ועזר לה בכל השטחים.

ליווה את הארון מאמסטרדם בנו הגדול ר׳ ישראל הי״ו. באו גם כל בני המשפחה, ידידים, קרובים ואישי צבור להשתתף בהלוויה. ר׳ יוסף נגל ז״ל השאיר אחריו דור ישרים יבורך, חתן ובנים תלמידי־חכמים ובנות הממשיכים בכל דרכו התורתית המפוארת.

יהא זכרו ברוך!

הנער הלפרן

היה זה כחודש ימים אחרי כיבוש אוסטרובצה על ידי הגרמנים. הנאצים הטילו אימתם על כל יהודי העיר, שהתחבאו בבתיהם ולא העיזו לצאת לרחוב. רק בודדים העיזו לעזוב את בתיהם ולהיפגש עם יהודים ולעמוד על המצב בעיר. והנה הופיע הנער הלפרן (הענער שלמה יודרלס) בביתנו ופנה לאבי בזו הלשון: „דוד, ממה חיים בזמן הזה, כשהמסחר משותק לחלוטין, העגלונים והסבלים? אינני חושב שיש להם חסכונות, שמהם הם מתפרנסים עתה?״ ותוך כדי דיבורו הוציא מתחת מעילו צרור כסף והושיטו לאבי, „אינני מבקש חתימה או קבלה ממך, כל רצוני הוא שתחלק את הכסף בין הנצרכים כראות עיניך״. מקרה זה נחרט עמוק בזכרוני בגלל הרושם הגדול שהוא עשה עלי. סבורני שראוי להעלות את המקרה הזה ולהנציח אותו בספר, כדי לציין את טוב ליבו של יהודי וגדולת נשמתו גם בזמני פורענות שלא היה כמוהן בהיסטוריה.

י. בירנצוייג

חברותי

היינו קבוצת חברות, שגדלנו, למדנו והתבגרנו יחד בעיר הולדתי אוסטרובצה. היו אלה: פריידה מילשטיין, טובה פרידמן, קילה בולקה, פייגע בערמן, דבורה גיטל הורוביץ, שרה לאה זילברמן, כולנו מבתים מסורתיים ודתיים. יחד טיילנו, יחד שוחחנו, ויחד חלמנו על עתיד טוב יותר של הנוער היהודי בפולין. לפעמים ביום ראשון, היינו עומדות ע״י בית המסחר של אהרון מילשטיין, שהיה ליד הכנסיה הנוצרית, ראיתי את המוני הנוצרים שחוזרים מהתפילה שלהם בכנסיה. היו ביניהם פקידים, מורים, פיעלים, כולם מרוצים ושמחים, משום שהיתה להם מולדת וקרקע מוצקת תחת רגליהם. ולנו, הנוער היהודי בפולין, היה צפוי עתיד מאד מעורפל. בשנת 1933 עליתי ארצה. כל הזמן היינו בקשרי מכתבים, והחברות הודיעו לי על הכל: אחת מתארסת אחרת כבר מתחתנת, ואילו אחרת מתארת את החיים בעיר דאז... ופתאום באה השואה — והכל נגמר ואיננו...

חנה הורביץ מבית פרידריך, רמת גן.

יהושע אַלטמאַן

יוחנן׳ס ייחוד שטיבל

אין אָסטראָוועצ זענען די גרעסטע נגידים געווען די העינעס: שמואל העינע, לייבוש העינע און זייער שוועסטער רחל שולמאַן. דעם איידעם יוחנן שולמאַן, האָט זיך זיין שווער, יוסף מאיר העינע, דערוואָרבן פאַר אַ פּרייז וואָס אַן אָרימאַן קען זיך נישט פאַרגינען. ער איז געווען פון גרויסן יחוס, אַ למדן־מופלג, אַ ירא שמים און צוזאַמען דערמיט אויך באַהאַוונט אין וועלט־זאַכן.

יוחנן האָט געוווינט אין אַ גרויס הויז מיט אַסאַך צימערן, כאָטש די משפּחה איז באַשטאַנען בלויז פון דריי מענטשן: די עלטערן און זייער בן־יחיד חיים־פישעלע, אַן אָנגעציטערט קינד וואָס איז געבליבן איינער פון פיר. די ווייבער אין שטאָט האָבן גערעדט אַז מען גיסט אים שמאַלץ אין האַלדז — און דאָס איז אַוודאַי געווען אַ גוזמא. אין שטאָט איז אַרום אַ יוערסיע, וואָס איז אַ פּנים אמת געווען, אַז ער טרינקט ריינעם זאַפט פון אויסגעקוועטשטע פּאָמעראַנצן...

פון אַזאַ לוקסוס האָט מען אין אונדזערע מקומות נישט געהערט. ביי אונדז אין שטאָט האָבן זיך פּאָמעראַנצן באַוויזן אויפן מאַרק איין מאָל אין יאָר, ערב פּורים. און מען האָט זיך באַניצט דערמיט אויף „משלוח מנות" צו אַ מחותן. אַזאַ פּאָמעראַנץ האָט שפּאַצירט, פּורים נאָכמיטאָג, פון הויז צו הויז ביז ער איז ערגעץ־ווו געבליבן שטעקן, ביי אַ חולה, וועמען מען האָט געלייגט אין מויל אַריין אַ פּעניצל נאָך אַ פּעניצל און געווונשן: „צו רפואה!".

און דאָ, אין דעם הויז, האָט מען געקוועטשט פּאָמעראַנצן יעדן טאָג, און חיים־פישעלע האָט געטרונקן ריינעם זאַפט. דאָס איז געווען לויט אַ באַפעל פון גרויסן וואַרשעווער דאָקטאָר. די עלטערן וואָלטן זיך צו אַזאַ זאַך קיינמאָל נישט דערטראַכט.

דאָס מעבל אין יוחנן׳ס הויז איז דווקא נישט געווען פון דער לעצטער מאָדע און האָט געשמעקט מיט דורות־דיקער פאַרוואָרצלטקייט. דעם צענטראַלן פּונקט אין הויז האָבן פאַרנומען די שווערע ספרים־שענק, ווו אויף זייערע פּאָליצעס האָבן זיך געפונען זילבערנע כלים מיט די זעלטנסטע מטעמים. דעם צווייטן פּלאַץ האָט פאַרנומען דער שווערער דעמבענער טיש, אַרום וועלכן ס׳זענען שטענדיק געזעסן היימישע מענטשן און געשמועסט מעניינֵי דיומא. דער טיש האָט געהאַט דיקע געטאָקטע פיס, און איז געשטאַנען שווער און פעסט אויף דער ווייס־געוואַשענעם דיל. אַלץ אין דעם צימער איז געווען שווער און סאָליד: די גרויסע זילבערנע בעכער, די שווערע לייכטער, די בשמים־בוקסן און דאָס זילבערנע באַשטעק.

דעם דריטן פּלאַץ האָט פאַרנומען אַ קליין צימערל, ווו יוחנן פלעגט פון צייט־צו־צייט פּראַווען התבודדות. דאָס איז געווען דאָס איינציקע פּלאַץ אין הויז, וואָס איז געווען אַ רשות־היחיד. די רעשט פון הויז איז געווען אַ רשות־הרבים ווו שטענדיק זענען דאָרט געזעסן מענטשן און געטרונקען טיי, וואָס די צוויי דינסטן האָבן דערלאַנגט, און געשמועסט וועגן פאַרשידענע ענינים.

האָט אַ יינגערמאַן געוואָלט איבערליינען די צייטונג, כאַפּן אַ קוק אין דער „הצפירה", נאַכקוקן עפּעס אין אַ ספר, אָדער גאָר שפּילן אַ שאַך — איז ער אַריין צו יוחנן אין הויז. וועמעס טיר איז אַלעמאָל געשטאַנען אָפן. עס איז געווען כדאי פאַר אַ יינגערמאַן, וואָס האָט נישט געהאַט בעסערס צו טאָן דאָרט צו זיצן און שווייגנדיק זיך איינהערן אין שיחת־חולין פון תלמידי־חכמים. וואָס האָט ער דאָרט נישט געקענט הערן? אַן אינטערעסאַנטן פּלפּול אין דער סדרה פון דער וואָך אַן אָפּהאַנדלונג וועגן די לעצטע פּאָליטישע געשעענישן דעם לעצטן פּרייז פון דאָלאַרן אויף דער בערזע אַ נייעם וויץ וועגן לאָקאַלע אָנגעלעגנהייטן. ער האָט אַפילו געקענט אויפן אָרט דורכפירן אַ געשעפטלעכע טראַנזאַקציע. עס זענען דאָרט געזעסן מענטשן מיט שכל און דערפאַרונג.

יצחק טאַרשיץ

איינער פון די אָפטע געסט ביי יוחנן ביים טיש איז געווען יצחק טאַרשיץ, אַ מעקלער. אַז ער איז מיד געוואָרן דרייענדיק זיך אויף דער הויכער צייל, איז ער אַריין צו יוחנן זיך אויסגעצויגן אויף דער קאַנאַפּע אין דער סאַלע און אַרייַנגעכאַפּט אַ געשמאַקן דרימל. אָפּטמאָל פלעגט ער מיטנעמען זיינע דריי יינגלעך צו יוחנן אין הויז. די דינסטן פלעגן זיי אָנפּאַשן מיט מעדני מלכים, און קוים ביי זיי געפּועלט זיי זאָלן זיך שפּילן אינדרויסן און נישט איבערקערן דאָס הויז. דעם טעלעפאָן האָט מען ספּעציעל אויפגעהאָנגען העכער ווי געוויינלעך, כדי זיי זאָלן נישט אָפּרייסן דעם טעלעפאָן פון דער וואַנט.

ר׳ נפתלי־הירש

ר׳ נפתלי־הירש, אַ הויכער ייד מיט אַ ווייסער באָרד,

פלעגט זיך דאָרט אויפפירן ווי ביי זיך אינדערהיים. אַז ער האָט זיך געוואָלט מיט אימיצן טרעפן האָט ער אים פאַרבעטן צו יוחנן אויף אָנבייסן. ווען יוחנן איז געזעסן ביי זיך אין צימערל, האָט קיינער נישט געוואַגט אים שטערן, אַ חוץ ר׳ נפתלי־הירש. ער פלעגט אָנקלאַפּן:

— יוחנן, יוחנן, איך דאַרף דיך האָבן!

יוחנן האָט איבערגעלאָזט זיין אַרבעט און אַרויסגעקומען צו אים. ביידע האָבן זיך געדרייט אין דער גרויסער סאַלע און ר׳ נפתלי־הירש האָט איבערגעזאָגט זיינע אַ תורה, וואָס ער האָט מחדש געווען. יוחנן האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ. אָפּווענדען דעמדאָזיקן ייד האָט מען נישט געטאָרט, ווייל ער איז געווען אַ כעסן און געקענט ברוגז ווערן אויף דריי טעג, אָבער נישט אויף מער.

אַפילו שבת אינדערפרי, ווען מענטשן גייען נישט געוויינלעך צו־גאַסט אין פרעמדע הייזער, איז יוחננס הויז נישט געשטאַנען ליידיק פון געסט. עס זענען דאָרט געזעסן א מנין אָרעמעלייט, געטרונקען קאַווע און פאַרביסן מיט לעקעך אָדער אייער־קיכלעך. שמעלקעלע, אַ קליין יידעלע איבער ניינציק יאָר אלט, וויל נישט עסן פאַרן דאַוונען, און יוחנן באַווייזט אים מיט כלערליי ראיות, אַז אַ חלוש מעג עפּעס נעמען אין מויל אַריין נאָך ברכות התורה און קריאת־שמע. דער זקן איז אַן עקשן, און יוחנן איז אין כעס.

נישט זעלטן פלעגט זיך באַווייזן אין יוחננ׳ס הויז אַ פּנים חדשות, יוחנן האָט אים לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן, אים איינגעלאַדן אין ייחוד־שטיבל, און באַלד איז יענער אַרויס מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן, נאָכדעם ווי ער האָט באַוויזן פאַרקויפן דעם בעל־הבית אַ ספר, געקראָגן אַ ליטישע נדבה, אָדער אפשר גאָר אַן אַנדערע טובה... ווער ווייס וואָס ס׳איז אָנגעטאָן געוואָרן אונטער דער פאַרמאַכטער טיר?

נפתלי פון דער טיי

איינמאָל האָט זיך דאָ, אין אַ נאָכמיטאָג, באַוויזן נפתלי פון דער טיי. אַלע זענען שנעל אויפגעשטאַנען:

— ברוך הבא, ר׳ נפתלי!.. זעצט זיך, רבי נפתלי!..

אָבער זיין פּנים איז געווען פינסטער ווי די נאַכט און זיינע אויגן האָבן געבלאָנדזשעט ווי ביי אַ פאַרלוירן קינד.

יוחנן האָט אים שנעל אַריינגענומען צו זיך אין שטיבל און פאַרמאַכט הינטער זיך די טיר. אַ שטילקייט האָט אַרומגענומען אַלע אָנוועזנדע, וואָס האָבן ווי פאַרשעמטע אַראָפּגעלאָזן די אויגן. יעדער האָט פאַרשטאַנען, אַז עס איז דעם ייד זייער ביטער.

קיין נחת פון קינדער האָט ר׳ נפתלי נישט געהאַט: זיין איינציקער זון איז געשטאָרבן אַלס יינגל. די עלטסטע טאָכטער איז געבליבן אַן אַלמנה, נאָכן פריצייטיקן טויט פון איר מאַן יענקעלה אַבישנס, אַ זיידערנער יינגערמאַן און למדן. און די יינגסטע טאָכטער פירט זיך אויף נישט ווי עס פּאַסט פאַר ר׳ נפתלי׳ס אַ טאָכטער.

ענדלעך, נאָך אַ לאַנגער שטילקייט, פּראַלט זיך אויף די טיר פון ייחוד־שטיבל און ר׳ נפתלי לויפט אַרויס מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ און פאַרלאָזט דאָס הויז פאַרביילויפנדיק אַלע אָנוועזנדע.

— וואָס האָט ער געוואָלט פון אייך! — זענען אַלע צוגעפאַלן צו יוחנן.

— כ׳זאָל אַזוי נישט וויסן פון שלעכטס... ער האָט זיך אַוועקגעזעצט און זיך ביטער צעוויינט. איך האָב אים דערלאַנג עטלעכע רובל, אָבער ער האָט זיי נישט געוואָלט אַפילו אָנרירן:

— געלט קען מיר נישט העלפן, ר׳ יוחנן...

— נאָכוואָס זענט איר געקומען צו מיר, ר׳ נפתלי?

— איין גאָט אין הימל ווייסט נאָכוואָס... ווי איז מיר!..

איסר בוימפעלד, ריאָ־דע־זשאַניירא

ר׳ לייבוש האלשטאק ז״ל

ר׳ לייבוש האַלשטאַק ז״ל פון אָסטראָווצע איז געווען מיין געטרייער חבר, פון וועלכן כ׳האָב אַסאַך געלערנט. אין די לעצטע טעג פון יאָר 1916 בין איך אַרויס פון גערער שטיבל, וווּ כ׳האָב געדאַווענט אַ לענגערע צייט און דאָרט געזעסן על התורה ועל העבודה. איבערגעריסן מיטן גערער שטיבל, האָב איך גענומען זוכן אַ נייעם אינהאַלט אין לעבן.

צו יענער צייט האָבן מיר געגרינדעט אין אָסטראָווצע דעם „מזרחי״. ר׳ לייבוש ע״ה האָט זיך מיט לייב און לעבן אַריינגעוואָרפן אין דער דאָזיקער ארבעט. א דאַנק

אים איז דער „מזרחי״ אין אַסטראָווצע געוואַקסן פון טאָג צו טאָג און געווען שטאַרק אַנגעזען אין שטאָט ביי אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

ר׳ לייבוש ז״ל פלעגט אין די זומער־חדשים לערנען אין לאָקאַל פון „מזרחי״ יעדן שבת נאָכמיטאָג מיט אַ גרויסן עולם „פרקי אבות״ און שפּעטער אויך „עין יעקב״ און יעדן מיטוואָך אינאָוונט — אַ פרק משניות. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז דער לאָקאַל פון „מזרחי״ איז געווען צו קליין און נישט געקענט אַריינעמען דעם גאַנצן עולם, וועלכער האָט געשטראָמט צו די דאָזיקע שיעורים.

בלית ברירה האָבן מיר געמוזט אַריבערפירן די דאָזיקע שיעורים אין נייעם בית־המדרש. דאָס האָבן אָבער נישט געקענט פאַרטראָגן די אָנהענגער פון „אגודת שלומי אמוני ישראל״, און זיי האָבן געטאָן וואָס נאָר מעגלעך איז, כדי אים צו שטערן אין זיין אַרבעט. זיי פלעגן אים אַטאַקירן ביי יעדער געלעגנהייט, אומעטום און ווען עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

ר׳ לייבוש ז״ל איז צו יענער צייט געווען ראש אב בית־דין (ראב״ד) אין אַסטראָווצע — דאָס איינציקע שטיקל פרנסה זיינס, פון וועלכע ער האָט בדוחק געקענט אויסהאַלטן זיין הויז־געזינט. ער איז צוליב דעם געווען געצוווּנגען צו רעזיגנירן פון זיין אַמט אַלס ראב״ד. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער איז מען אים אָבער געקומען בעטן, אַז ער זאָל ווידער אָננעמען דעם פּאָסטן, און מען האָט אים דערביי פאַרזיכערט, אַז די שיעורים אונטער זיין לייטונג, אָנגעפירט דורך מזרחי, וועלן ווייטער קענען פאָרגעזעצט ווערן אין נייעם בית־המדרש אָן שום שטע־רונגען. און ערשט דעמאָלט האָט ער באַוויליקט צוריק צו פאַרנעמען דעם פּאָסטן אַלס ראב״ד.

ר׳ לייבוש האַלשטאָק איז געבוירן געוואָרן אין קאַליש אין יאָר 1884 און לאַנגע יאָרן געלערנט אין די דאָרטיקע חדרים און ישיבות. שפּעטער חתונה געהאַט פון אַסטראָווצע און דאָרט זיך באַזעצט. געווען אַ נאָענטער קרוב פון אַסטראָווצער רבין, ר׳ מאיר יחיאל הלוי האַלשטאָק זצ״ל. געשמ׳ט אַלס גרויסער תלמיד־חכם, און ווי נאָר אַ שווערע דין־תורה פלעגט מען אים רופן. אַ לענגערע צייט געווען סעקרעטאַר פון „מזרחי״ און געשטאַנען בראש פון ועד החינוך. אַ געוויסע צייט איז ער אויך געווען טעטיק אַלס פרנס אין די יידישע קהילה אַלס פאָרשטייער פון די רעליגיעזע יידן. געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, באַליבט ביי אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג און אַפילו זיינע פּאָליטישע קעגנער פון פאַרשידענע לאַגערן האָבן אים שטאַרק רעספּעקטירט. ער האָט געזאָרגט, אַז זיינע קינדער זאָלן דערצויגן ווערן אין נאַצ־יאָנאַל־טראַדיציאָנעלן גייסט.

ער איז אַוועק מיט דער ערשטער אויסזידלונג אין 1943 און געגאַנגען מיטן לעצטן וועג פון אַלע אומגע־בראַכטע אַסטראָווצער יידן...

כבוד זיין אָנדענק!

יהודה און מרדכי ראָזענבערג

ראובן און חיה׳לה שפּילמאַן ז״ל

ראובעלע שפּילמאַן איז געווען אַ פּערזענלעכקייט אין אַסטראָווצע און אומגעגנט. אַלע, וועלכע האָבן אים געקאַנט, האָבן אים שטאַרק רעספּעקטירט און באַ אַלעמען איז ער געווען באַליבט, באַ יידן ווי באַ קריסטן.

אויסער אַ טאַלאַנטירטער מוזיקער איז ראובעלע אויך געווען אַ זייער דערפאָלגרייכער לערער פון מוזיק. צווישן זיינע שילער זיינען פאַראַנען גרויסע מוזיקער, וועלכע האָבן געשפּילט אין דער וואַרשעווער און לאָדזשער פילהאַרמאָניע. אייניקע פון זיינע שילער זיינען שפּעטער געווען באַרימט אויך אויף אַנדערע געביטן אין עפנטלעכן לעבן, ווי מיניסטער בערנער, למשל.

אין יאָר־טאָג פון פוילנס באַפרייונג האָט ראובעלע,

מיט זיין אָרקעסטער, און מיטן חזן און זיין כאָר דיריגירט אין דער גרויסער שול באַ דער אָנוועזנהייט פון הויכגעשטעלטע פוילישע מלוכה־מענער און אַלעמען האָט ער באַגייסטערט.

עס איז געווען אַ גאָר גרויסער כבוד, ממש אַן איבערלעבעניש, צו קענען האָבן אויף אַ שמחה ראובעלע שפּילמאַן מיט זיינע זין און אייניקלעך.

טראָץ דעם וואָס ראובעלע איז געווען זייער באַליבט אין די קריסטלעכע קרייזן, האָט ער שטרענג אָפּגעהיטן יידישקייט. נישט איינמאָל האָט געטראָפן אַז אַ קריסטלעכע געזעלשאַפט האָט מיט רעספּעקט געוואַרט מוצאי־שבת ביזן באַווייזן זיך פון די שטערן אויף ראובעלע און זיין אָרקעסטער, ווייל פריער, האָבן זיי געוווסט, וועט ראובעלע ניט אָנהייבן שפּילן. ניט איינמאָל פלעגט געשעען, אַז ער האָט אינמיטן איבערגעריסן דאָס שפּילן און אַוועק אין אַ ווייט ווינקל און זיך געשטעלט דאַווענען מנחה אָדער מעריב.

שיין און באַשיידן האָט זיך געלעבט ראובעלע שפּילמאַן מיט זיין פרוי, חיה׳לע, ביז עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה און אָנגעטראָגן די נאַצישע רוצחים אויפן שטעטל.

זיין פרוי חיה׳לע איז נאָך געשטאָרבן פאַרן קריג. ביז ניט לאַנג פאַר איר טויט איז זי געווען די סעקרעטאַרין פון דאָרטיקן פרויען פאַריין, וועלכער האָט פיל געהאָלפן די נויטבאַדערפטיקע. זי איז געווען זייער אַ קלוגע און זייער פיל מענטשן פלעגן קומען צו איר באַראַטן זיך אין פּראָבלעמען פון משפּחה און אַנדערע לעבנס פראַגן. מיט איר גרויסער חכמה און טיפער פאַרשטענדעניש פאַר מענטשלעכע לעבנס־פּראָבלעמען, פלעגט זי העלפן אָפּשאַצן ריכטיק די אומשטענדן און אַזויערנאָך באַגרייפן דעם אמתן הינטערגרונט פון זייערע פּראָבלעמען און ממילא געפינען צו זיי אַ לייזונג.

אָט איז איינער פון פיל פאַלן, ווי חיה׳לע שפּילמאַן האָט געלייזט די פּראָבלעמען פין די נויטבאַדערפטיקע:

אויף דער אַלייע, ניט ווייט פון דער בריק באַ די גרעלעצקעס האָט אין אַ הילצערנעם קאַמער געוווינט אַן אָרעמער און קראַנקער שניידער, ר׳ משה׳לע, מיט זיין גרויסער משפּחה. עס איז דאַן געווען דאָס יאָר 1928 מיט די זייער גרויסע פרעסט, און חיה׳לע ראובעלעס, ווי מ׳פלעגט איר ליבלעך רופן, האָט זיך דערוווסט וועגן טרויעריקן מצב פון דער דאָזיקער משפּחה, וועלכע הונגערט און זיצט אין די דאָזיקע פרעסט אין דער קאַלטער הילצערנער קאַמער. זי האָט געשיקט אירע טעכטער, רחטשע און חנטשע, זיי מיטגעגעבן פעלצן און פיל אַנדערע וואַרעמע קליידער און געהייסן נעמען די קינדער און די גאַנצע משפּחה און זיי ברענגען צו זיך אַהיים. זי האָט די משפּחה באַזעצט אין איר גרויסן סאַלאָן, זיי געשפּייזט און געקליידט ביז איבער די פרעסט.

מיטן דאָזיקע זשעסט פון ערלעכער מענטשלעכקייט, האָט חיה׳לע דערוועקט דאָס רחמנות באַ די סטאַוורמענטשן, וואָס האָבן זיך צונויפגעלייגט און אויפגעזאַמלט אַ געוויסע סומע און געדונגען אַ דירה פאַר דער דאָזיקער אָרעמער משפּחה באַ ערליך דעם פאָטאָגראַפיסט. די באַגייסטערונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן נישט געלאָזט דינגען קיין פור אויף אַריבערפירן די חפצים פון דער משפּחה, נאָר האָבן אַליין געשלעפּט אויף די פּלייצעס דאָס ביסל אָרעמקייט פון דער משפּחה אין זייער נייער היים.

ביים אַרויסשיקן דעם ערשטן טראַנספּאָרט פון שטעטל אין די גאַז קאַמערן, איז ראובעלע שפּילמאַן מיט נאָך יידן פון שטעטל פאַרבייגעגאַנגען זיין שיין הויז אויף דער אַלייע און אונטערן אָרעם געטראָגן זיין באַליבט פידעלע, וואָס האָט אים באַגלייט זיין גאַנץ לעבן און אים פאַרשאַפט אַזוי פיל פרייד און גליק, און גרויס כבוד און אָנזעען.

איצט איז דאָס פידעלע געווען פאַרשטומט און זיין שפּילער איז געגאַנגען זיין לעצטן וועג...

גערהייליקט זאָל זיין זייער אָנדענק!

ר׳ ישראל ראָזענבערג

אונזער פאָטער איז געווען אַן אמתער אוהב ישראל און ארץ ישראל. ער האָט געהאַט אַ וועשעריי און פאַרבעריי, אָבער ווי ער זאָל ניט זיין פאַרנומען מיט זיין פרנסה האָט ער שטענדיק געפונען צייט זיך צו באַטייליקן אַקטיוו אין אַלע יידישע הילפס אינסטיטוציעס. ער האָט זיך ממש מוסר־נפש געווען פאַר יידן אין אַן עת צרה, דערביי האָט ער קיינמאָל ניט געזוכט צו זיין צווישן די זיצערס אויבנאָן.

איינמאָל איז אונדזער פאָטער פרייטיק צונאַכטס נאָכן עסן געקומען צום רבין ר׳ יחזקאלע ז״ל אין בית־המדרש אריין. היות עס איז שוין געווען אַ גרויסער עולם, האָט ער זיך ווי עס איז איינגעאָרדנט אין אַ ווינקל און צוגעהערט זיך צו דער תורה פון רבין, אָבער דער רבי האָט אים באמערקט און אים צוגערופן און געהייסן זיצן נעבן אים.

דער טאַטע איז טעג נאָכדעם אַרומגעגאַנגען פאַרטרויערט און די מאַמע האָט חושד געווען, אז ער איז נישט מיט אַלעמען. איז זי צוגעשטאַנען צו אים ער זאָל איר זאָגן וואָס איז ער אזוי פאַרטרויערט. ניט האָבנדיק קיין ברירה האָט ער דער מאמען פאַרטרויט דעם סוד פון זיין עגמת נפש:

— צי האָב איך מיר דען פאַרדינט אַזאַ כבוד? וואָס האָט דער רבי מיר אָפּגעגעבן אַזאַ כבוד צו זיצן אויבנאָן באַ זיין טיש — האָט ער געטענהט צו דער מאַמען. מען האָט געקאָנט זען, אַז ער האָט ווירקלעך צער דערפון.

ער איז געווען אַ חסיד פון אַלע רביים און גוטע יידן, וואָס האָבן געקאָנט לערנען. הויפּטזעכלעך איז ער געווען אַ חבר פון די יידן, וועלכע זענען געווען גרייט צו העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן און ערשט פון די נויטבאַדערפטיקע גופא, פון די אַלטע, קראַנקע און עלענדע איז ער געווען אַ חבר און אַ פריינד.

איניקע אינטערעסאַנטע פאַלן ווילט זיך מיר דאָ איבערגעבן אַלס אילוסטראַציע צו די טויזנטער פאַלן, וועגן וועלכע מיר האָבן זיך אַפילו ניט דערוווּסט.

פרייטיק נאָך דער אַרבעט פלעגט דער פאָטער גיין אין מקווה אַריין, איז האָט אים די מאַמע מיטגעגעבן פרישע, ריינע וועש. איז געשען אַז ער איז צוריקגעקומען פון מקווה אָן די פרישע וועש. ווען די מאַמע האָט אים געפרעגט וועגן דעם, האָט ער עס אָוועקגעמאַכט מיטן האַנט: מען האָט עס צוגעגנבעט... ווען עס איז אַזוי געשען מערערע מאָל, איז די מאַמע שוין געוואָרן ביי׳ז און געוואָלט באַ אים דערגיין וואָס עפּעס מען גנבהט צו באַ אים יעדן פרייטיק די וועש. דאַמאָלסט האָט ער איר אייס־געזאָגט דעם סוד, אַז ער זעט אַן אָרעמאַן וואָס טוט אָן צוריק זיין אַלט פאַרלאַטעט העמד, האָט ער אים אָוועק־געגעבן זיין וועש, ווייל ער האָט דאָך אנדערע וועש אין דער היים...

אין אַ הויז וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט דער גרויסער שול האָט געוווינט אַן אַלטער בלינדער ייד, אַ תלמיד חכם, אויף אַ בוידעם שטיבל. אונדזער פאָטער פלעגט יעדן טאָג כמעט, נאָך דער שווערער אַרבעט גיין צום דאָזיקן אַלטן און שעה׳ן געזעסן באַ זיין בעט און געלערנט מיט אים תורה. דאַביי פלעגט אונדזער פאָטער מיטנעמען פון הויז אַ ריין ליילעך און דעם אַלטן אַרומ־וואַשן און ריין מאַכן דאָס בעט, ווייל זיין פרוי האָט זיך געמיאוסט צוצוגיין צו זיין בעט.

אין מרחץ האָבן מיר אַמאָל געזען אונדזער פאָטער איז זיך מטפל מיט אַן אַלטן, קראַנקן ייד, ער זייפט אים און וואַשט אים ווי אַ קליין קינד און נאָכדעם האָט ער אים אַרויסגעטראָגן אויף די הענט צו דער דראָשקע, וואָס האָט געוואַרט אויף צו פירן אים צוריק אַהיים. דער קריסט, וואָס האָט געאַרבעט אין מקווה, זעענדיק אונדזער באַוווּנדערונג און ניט וויסנדיק, אַז דאָס איז אונדזער פאָטער, האָט אַרויסגענומען אַ ליסטע פון אַלטע לייט, וואָס אונדזער פאָטער פלעגט אים צאָלן ער זאָל זיי ברענגען אין מקווה אַריין, זיי העלפן זיך אַרומוואַשן און זיי צוריק־פירן אין זייערע היימען.

יעדן אָרעמאַן איז ער אַנטקייגנגעלאָפן און אים גע־הייסן זעצן ביים טיש און עסן. אַזוי פלעגן שוין פיל אָרעמע וויסן, אַז זיי קענען קומען צו אונדז אין הויז און אָפּעסן צו דער זאַט. היות באַ אונדז איז געווען אַ וועשעריי און מייסטן פלעגן די קריסטן קומען מיט זייערע קליידער צים רייניקן, האָבן מיר מורא געהאַט אַז די דאָזיקע פאַר־לייזיקטע אָרעמעלייט וועלן נאָך ברענגען אַ שלעכטן שם אויף אונדזער וועשעריי. ווען מיר האָבן דאָס איינמאָל געזאָגט דעם פאָטער, האָט ער זיך ניט געפוילט און אַוועק ערגעץ און געבראַכט אַ פאַרלייזיקטן, שמוציקן אָרעמאַן, אים אַריינגענומען אין דער וועשעריי, אים אַרומגעוואַשן, אויסגעוואַשן זיין וועש און די קליידער און אינטערן אָרעם אים אריינגעבראכט אין שטוב און אונדז געזאָגט:

— אדרבא. זעט קינדערלעך, אַז ער איז אַ מענטש ווי אַלע מענטשן. בלויז די נויט פון ניט האָבן קיין היים אין ניט קענען זיך האַלטן ריין, האָט אים פאַרשמוציקט, וואָס איז ער נעבעך שולדיק? איר, קינדערלעך, זייט צו־פרידן און לייבט גאָט פאַר אַלעם.

אין זיינע מעשים טובים האָט אים פיל צוגעהאָלפן אונדזער מוטער, רחטשע, ראובעלע שפּילמאַנס טאָכטער. דער טאַטע פלעגט זי רופן „צדקת״ און זי איז טאַקע געווען אַ צדקת. זי איז אויך געווען אַ זייער אינטעליגענטע אין געבילדעטע פרוי.

אונדזער פאָטערס משפחה האָט געלעבט אין לובלין און אומגעגנט. אין דער משפחה, וואָס האָט געציילט איניקע הונדערט נפשות, האָט מען אונדזער פאָטער גערופן „בעל שם טוב״. טייל אָסטראָווצער יידן פלעגן זאָגן, אַז ער איז פון די ל״ו צדיקים. דאָס איז געווען אונדזער פאָטער, ראובעלע שפּילמאַנס איידעם, דאָס קליינע יידעלע, און דער גרויסער מענטש, ר׳ ישראל ראָזענבערג ז״ל.

דעם פאָטער האָבן די דייטשן דערטרונקען אויף אַ שיף אין ברעמען; די מוטער און צוויי שוועסטער, עטעלע און שיינדעלע, זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע; דעם עלטסטן ברודער, אהרן־לאָזער האָבן די דייטשן אומגע־בראַכט אין וואָלינער געגנט; דער יינגסטער ברודער, שמואל, איז אויסגעגאַנגען פון הונגער אין בוכנוואַלדער לאַגער בלויז 24 שעה פאַר דער באַפרייונג.

געהייליקט זאָל זיין זייער אָנדענק!

משה זאַלצמאַן

דער אויפשטייג און אומקום פון א משפחה

...הייליק זאָל זײַן,
נישט געאַקערט, נישט געזייט,
הייליק זאָל זײַן...

(י. ל. פרץ, „די גאָלדענע קייט")

די דאָזיקע פּאַראַפראַזע פון „שבת זאָל זײַן", פון פּרצ׳ס ר׳ שלמהן קומט מיר אויפן זינען שטענדיק, ווען כ׳ריר זיך נאָר בלויז צו אַ טראַכט צו טאָן וועגן אונדזער גרויסן פאָלקס־אומגליק און פּערזענלעכער בראָך, וואָס מיר האָבן זיך שוין צוגעוווינט צו פאַרטויִשן מיטן אייציקן וואָרט: „שואה". ס׳איז איבעריק צו אונטערשטרייכן, אַז דאָס דאָזיקע וואָרט און קיין שום אַנדער וואָרט שטייט נישט אין דער מינדסטער פּראָפּאָרץ צו דעם געשעענעם און אַנטשפּרעכט נישט די גרייס און געוויכט, וועלכע שווערט, דריקט און דערדריקט — און וועט אונדז שוין אַזוי דריקן ביזן לעצטן אָטעמצוג...

דאָס וואָס איז געשען מיט אונדזערע נאָענטסטע און טײַערסטע איז אַ נאָמענלאָזער „עפּעס" וואָס לאָזט זיך נישט אײַנראַמען אין ראַמען פון וועלכע ס׳איז באַגריפן, גענומען פון מענטשלעכן לעקסיקאָן און איז איבער דער נאַטור פון מענטשלעכע כוחות אפילו בלויז צו טראַכטן דערוועגן. אומקום. קאַטאַסטראָפע. קאַטאַקליזם. חורבן. פאַרלענדונג. פינצטערניש. וויסטעניש איז נאָך אַלץ נישט די ריכטיקע פאַרב, די ריכטיקע קאָליר פונעם „בילד".

דאָס פאַרברעכן איז געווען פון קאָסמישער גרייס און אַזאַ — זענען די יסורים פון די לעבנגעבליבענע.

★

מיר רופן זיי „קדושים" און מיר ציילן זיי אין די מיליאָנען. יאָ, מיר זענען אַ פאָלק פון מיליאָנערן... קיין אומה ולשון קען זיך מיט אונדז נישט פאַרגלייכן... „נסים" און קדושים האָבן מיר לרוב, אויף עקספּאָרט. מיר וואָלטן מיט אַ לייכט געמיט אָפּגעטראָטן אַביסל פון דער סחורה אונדזערע שונאים. — זאָלן אויך זיי זיך ראַטעווען דורך נסים און מאַגאַזינירן קדושים... מיר ציטערן פונדעסטוועגן אויף דער דערמאָנונג פון יעדער פאַרשניטענער משפחה באַזונדער.

וועגן אײנער אַזאַ משפחה, וועגן מײַן קוזין, דעם תושב אָסטראָוצע, הערש קליימאַן און זײַנע נאָענטסטע, וויל איך דאָסמאָל דערציילן.

הערש קליימאַן

רוב פּוילישע ייִדן, וועלכע האָבן מיט זייער אָנשטענדיק, מענטשלעך לעבן און הייליקן טויט נישט פאַרשעמט דעם מענטשנמין... אַ טראַדיציאָנעלער ייִד, שוין עטוואָס מאָדערן, מיט אַ פײַן־פאַרשוירן בערדל, אַ מקפיד אויף דער ריינקייט פון דער הלבשה, ווי אויף זײַן אויסערלעכן אויסזען. אַ מאָל, פלעגט ער זײַנע קורצע, אַזוי גערופענע, אייראָפּעישע בגדים נוצן נאָר אויף זײַנע נסיעות וועגן מסחר. דעמלט פלעגט ער זיך נאָך צוכאַפּן קיין גער צום רבין אויף אַ רגל. מיט דער צײַט, ווען זײַנע קינדער הייבן אָן, נישט אָן די עלטערנס הסכמה, לערנען אין גימנאַזיעס, הערט הערש אויף צו פאָרן צום רבין, כדי נישט אַרײַנצופאַלן אין סתירה מיט זיך אַליין און בעיקר — אין צביעות. זײַן ייִדישע הלבשה נוצט ער פון דעמלט אָן בלויז אין די שבתים און ימים־טובים און אויף משפּחה־שמחות.

הערש קליינמאַן איז נישט געווען קיין פּזרן; ער האָט זיך מיט קיין געלט נישט געוואָרפן... זײַן באַשיידן פאַרמעגן האָט ער דערוואָרבן גענוג שווער, מיט פיל מי און האָרעוואַניע און געמוזט זאָרגן תכלית פאַר זײַנע פיר אונטערוואַקסנדיקע קינדער, פאַר זייער דערציִונג. אָבער הערש פאַרגעסט קיינמאָל נישט אינעם נויטבאַדערפטיקן, אין דעם „וחי אחיך עמך"... וויפל מאָל ער זאָל מיך נישט האָבן געטראָפן אין גאַס, אָדער אין שטוב, האָט ער נאָכן אויספרעגן זיך אויף זײַנע עלטערן, אויף מײַן מוטער — זײַן מומע און אויף די קינדער פון זײַן אין יונגן עלטער פאַרשטאָרבענער שוועסטער, חנה׳לע, קיינמאָל נישט פאַרגעסן אָנצושטעקן מיר אַ וואָגיקע מטבע:

— נאַ, משה, וועסט זיי דאָרט איבערגעבן, פאַר די קינדער...

דאָס איז געווען אַזוי זיך, געלעגנהייטלעך, מחוץ פון דער פּערמאַנענטער הילף וואָס ער פלעגט שיקן אָדער אַליין ברענגען יעדן חודש.

★

זיין שוואָגער, דער ראש־ישיבה ר׳ מתתיהו ווייצמאַן הי״ד, פלעגט וועגן אים זאָגן:

— הערש איז אַן אײדעלער יונגערמאַן. — ער פלעגט גלייך צוגעבן: — נאָר עפּעס איז זיין הויז און ער אַליין צופיל אויסגעפּוצט... דאָס האָט געמיינט, אַז אין ענינים שבין אדם למקום איז הערש נישט איבעריק אָפּגעהיט... פאַרשטייט זיך, אַז אינעם באַגריף פון דעם אויסגעטאָנענעם פון עולם הזה ראש־ישיבה, איז זיין שוואָגער געווען צו ווינציק אָפּגעהיטן — צופיל עולם־הזהדיק... טאַקע זיין פיין־פאַרשוירן בערדל, די שוין דערמאָנטע קורצע בגדים, אפשר אויך די צו־נאָענט קעגן זיך שטייענדיקע בעטן אין שטוב האָבן אין די אויגן פון דעם עקסטרעם־פרומען שוואָגער זיינעם אויסגעזען צו פריצת־גדרדיק...

אין דער אמתן איז הערש קליימאַן געווען געוואָרנט אויף אַ „קוצו של יוד“, ער האָט זיכער קיינמאָל נישט פאַרפעלט קיין מנחה־מעריב, אָפּגערעדט פון אַנדערע, מער יסודותדיקע מצוות. ער איז אָבער אין דער פאָטענץ שוין געווען דער נייער, מאָדערנער ייד, מיט אַ גרויסער טאָלעראַנץ און בעיקר — ער האָט פאַרשטאַנען שוין דעמאָלט דאָס, וואָס אַנדערע גוטע־יידן, חסידים און אנשי־מעשה האָבן אָנגעהויבן פאַרשטיין ערשט האַרט פאַרן חורבן. ער האָט אפשר נישט געאַנט וועגן פּיישן אומקום פון אידישער פאָלק; ער האָט אָבער פאַרשטאַנען און קלאָר באַנומען, אַז אָן דער ראַם פון אַן אייגענער מדינה, וועלן מיר נישט קענען אויפהאַלטן אונדזער אייגנאַרט, אונדזער אייגן יידיש פנים ווי אַ פאָלק. ער האָט טאַקע געהערט צום מסורהדיקן טייל אינערהאַלב דעם ציוניזם — צו „מזרחי“. פאַר זיין שוואָגער אָבער און פאַר זיין פאָטער, דעם פרומען ייד און גערער חסיד, נח קליינמאַן, איז דאָס געווען אַביסל צו פיל:

— וואָס הייסט — האָבן זיי געטענהט — גייסט טאַקע דוחק קץ זיין? און מיט וועמענס כוח, מיטן כוח פון דעם אַ הערצל?...

חוץ אַ פעיקער און אָנשטענדיקער סוחר איז הערש קליינמאַן אויך אַ יודע ספר. אין קיין ישיבות האָט ער טאַקע נישט געלערנט, דערפאַר אָבער פאַרלאָזט ער צו צוועלף יאָר זיינע עלטערנס הויז און קומט אָן צו אונדזער פעטער, דעם באַקאַנטן אין דער יידישער וועלט בוכהענדלער און ספרים־פאַרלעגער שמחה פעדער אין לובלין. אַליין אַ תלמיד חכם און אײדעלער ייד, מיט אַ וועלט־נאָמען, פלאַנצט שמחה פעדער איין אין דעם ייִנגל גוטע מדות און אַ זעלטענע אײדעלקייט. הערש אַרבעט אין זיין פעטערס געשעפט ביז זיין חתונה מיט דער בת־טובים, שרה מייזעלס. נאָך דער חתונה, עפענען זיי אַ קליין בוך־געשעפט אין אָסטראָווצע. אַ דאַנק זייער אַרבעטספלייס אין הייכער האַנדלס־מאָראַל דערשלאָגן זיך די קליימאַנס, נאָך יאָרן, פאַרשטייט זיך, צו אַ העכערן מאַטעריעלן מעמד און מיט דער צייט — פאַרגרעסערן זיי דאָס געשעפט, בויען אויף אַ צוויי־שטאָקיק הויז, אויף קאָשטשעלני־גאַס. דאָס הויז שטייט ביזן היינטיקן טאָג.

שרה קליימאַן

צייט צו ווידמען אַ פּאָר ווערטער דער צווייטער העלפט משפחה, דער פרוי שרה אָדער „שרה׳לע“, ווי מהאָט זי היימישלעך גערופן, שרה קליימאַן־מייזעלס האָט געשטאַמט פון אַלט־יידישן יחוס. פון די מייזעלס. איר גרויסער זיידע הרב ר׳ דוב בער מייזעלס, רב און מנהיג פון דער עיר ואם קראָקע און שפּעטער — פון דער פּוילישער קרוין־שטאָט וואַרשע, רעוואָלוציאָנער און גרויסער פּוילישער פּאַטריאָט. וועגן אים זאָל אַ געוויסער פּוילישער פּאַטריאָט (לובאָמירסקי?) האָבן געזאָגט: „דער רב האָט מיטגעברענגט אין אונדזערע רייען דעם גייסט פון די מכביים...“ איר פאָטער, יאָסל קאָוועקס, האָט געהאַט געהערט צו די אײדעלסטע יידן פון סטאַשעוו, מיט אַ שם אין דער גאַנצער סביבה. די מוטער — אַן אָפּצווייג פון די האַלבערשטאַטס און אייגערס. שרהס ברידער: לייבוש, איטשע, חיים און פיניע — אַלע בני־תורה מיט גרויס אָנזען — אויך ביי פּאָליאַקן. נישט איין גזירה איז בטל ומבוטל געוואָרן אַ דאַנק זייער שתדלנות. באַזונדערס אַ דאַנק לייבושן, וועלכער איז אַ חוץ אַ שתדלן געווען אויך אַן אַדוואָקאַט. היינט אירע שוועסטער: דאָברע, פריידע און זי אַליין — שרה — מוסטערן פון יידישער שטאָלץ און צניעות.

אַנדזשע מייזעלס

גאַנץ באַזונדערס שטייט זייער שוועסטער אַנדזשע מייזעלס. כ׳האָב זי געזען אין גאַנצן צוויי מאָל, ביי די קליימאַנס. יאָ, און איינמאָל אין איר באַשיידענער, צוויי־צימערדיקע וווינונג אין „סאַוואָי“ אין לאָדזש. כ׳ווייס נישט פאַרוואָס, נאָר צוזאַמען מיט איר פּרעכטיק געשטאַלט און נאָמען קומען אין מיר שטענדיק אויף די נעמען פון די באַרימטע פרויען־געשטאַלטן: הענריעטאַ סאָלד און אַנדזשעליקאַ באַלאַבאַנאָוואַ, נישט אָפּגעבנדיק זיך קיין חשבון פונעם פאַרגלייכס־צייכן צווישן אָט דעם דריילינג. — אַ נישט געוויינלעך הדרת־פנים. איר קאָפּ האָט געלויכטן מיט אַ ווייס ליכט — אַ ליכט פון אַנדערע וועלטן... דאָס זעלבע די אויגן — קוואַלן פון גוטסקייט, ליבשאַפט און רחמנות. נאָך אין גאָר יונגען עלטער גייט אַנדזשע אַוועק נישט בלויז פון פרומען יידישן דרך, נאָר אויך פון די עלטערנס הויז.

אין די יאָרן פון דער רוסישער רעוואָלוציע שווימט זי פּלוצים אַרויף אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע, פאַרקערט דאָרט אין די העכסטע קרייזן פון דער רעוואָלוציע. אַנדזשע געפינט זיך אין דער סביבה פון לונאַטשאַרסקין, דזשערזשינסקין, לענין, זינאָוויעוו א״א.

נאָכן זיג פון באָלשעוויזם קומט אַנדזשע צוריק קיין פּוילן. אַן אַנטוישטע, פאַרוואונדעט אין איר הומאַניסטיש געפיל, זונדערט זי זיך אָפּ פון מענטשן, וווינט דאָס גאַנצע לעבן איינע אַליין אין האָטעל „סאַוואָי״ אין לאָדזש.

אירע קאָנטאַקטן אין פּוילן — אַ חוץ מיט די קליימאַנס — איר שוועסטער, שוואָגער א״א קרובים — זענען געווען אויסשליסלעך אינטעלעקטועלע קרייזן. מ׳האָט געוווסט וועגן איר פריינדשאַפט מיטן פּראָגרעסיוון שרייבער און דענקער אַנדזשעי סטרוג, וועגן דעמלט נאָך יונגן הומאַניסט פּראָפ. קאָטאַרבינסקי א״א.

אין דער געטאָ־צייט איז אנדזשע אַריין אין טראַנס פון אירס עפּעס אַן אינדיווידועלן גלויבן, אַזוי, צום ביישפּיל, האָט זי שטאַרק געגלויבט אין איר פּערזענלעכער רעטונג. אירע פּוילישע פריינד האָבן געמאַכט באַמיאונגען אויסצובאַהאַלטן זי אויף דער אַרישער זייט, אָבער אָן דערפאָלג. אַנדזשע וואַרפט אָפּ יעדן פאָרשלאַג. זי איז זיכער, אַז גאָט איז מיט איר אויף יעדן טריט און שריט און מיט אַלע רמ״ח אברים גלייבט זי אין דער גוטער באַשערטקייט פון איר גורל... איז עס באמת געווען אַזאַ טיפער גלויבן? און אפשר גאָר — אַן אויסדרוק פון איר טיפן הומאַניזם, וועלכער האָט איר נישט דערלויבט צו באַלעסטיקן מיט זיך אַנדערע? ווער ווייס...

אומגעקומען איז אַנדזשע וואַרשיינלעך אין אָשוויענטשים צוזאַמען מיט מיליאָנען אַנדערע יידן הי״ד.

✶

אומקערנדיק זיך צו די קליימאַנס: קיין וווּנדער, אַז דאָס הויז פון די קליימאַנס ווערט אַ בית ועד לחכמים. עס זאַמלט זיך דאָרט דער פער (פאַר) פון אָסטראָווצער יידנטום; אויך קריסטן: פּראָפעסאָרן, לערער, גלחים זענען אָפטע איינגייער אין דאָזיקן הויז. די קליימאַנס, באַזונדערס שרה׳לע קליימאַן, האָבן פאַרמאָגט טאַקט, פשטות און חכמה אין זייער באַנעמונג — אַז זייער הויז ווערט שנעל אַ צוציאונגס־אָרט פאַר אַלע יענע וואָס זוכן אַן עצה, אַ טרייסט בעת אַן אומגליק, אָדער אַנטשפּאַנונג אין זייערע שווערע זאָרגן. שפּעטער, ווען די קליימאַנס קינדער וואַקסן אונטער, ווערט דאָס הויז אַ זאַמלפּונקט אויך פאַר יוגנט.

דאָס ערשטע מאָל געדענק איך די קליימאַנס פון מיין שוועסטערס חתונה. איך בין דעמלט אַלט געווען 8 יאָר; ס׳איז געווען שוין נאָכן דרשה־געשאַנק און נאָכן מצווה־טענצל. כ׳בין אַלץ געווען אונטערן איינדרוק פונעם טאַנץ אויפן טיש פון ניינציק יאָריקן יהושע העשל. דער ישיש האָט געטאַנצט אַ חסידישן „קאָזאַטשאָק״ צווישן גלעזער, פלאַשן און טעלער מיט פּרוכטן. די לינקע האַנט פאַרשטעקט אין גאַרטל און אין דער רעכטער — זיין רויטע פאַטשיילע, מיט וועלכער ער האָט געפאָכעט אין אַלע פיר זייטן ווי מיט אַ פאָן...

דער עולם האָט געפּליעסקעט מיט די הענט און פאַרגאַפט געקוקט ווי דער זקן זשאָנגלירט מיט זיינע אַלטע פיס צווישן גלאָז, פאָרצעלאַן, נישט פאַרטשעפּנדיק קיין זאַך.

כ׳האָב זיך אויך נישט געקענט באַפרייען פונעם כישופדיקן שפּילן פון אָריש קלעזמער, מיט זיינע זין, און פון דער שפּיל פונעם גרויסן קינסטלער, דעם פרומען ייד, מאיר־וואָלף לעוואַק, וואָס האָט מיט זיין פידל באַשאַפן און איינגעוואָרפן וועלטן. איך וועל דאָס בילד קיינמאָל נישט פאַרגעסן. וועגן מאיר־וואָלפן, אין פאַרבינדונג מיט יענער מיין שוועסטערס חתונה, האָב איך שוין געשריבן אויף אַ צווייט אָרט *) דאָך קאָן איך זיך נישט העלפן און מוז זיך דאָ אַליין ציטירן:

...איך זע אים נאָך אַצינד, מאיר־וואָלפן ווי ער פאַרמאַכט די אויגן, וואַרפט אַוועק דעם בויגן און ווי מיט געציינדענע פינגער לויפט ער מיט זיי איבער די סטרונעס... אנגסטן, שווערע שוויס־טראָפּנס פאַלן פון זיין שטערן, פון זיינע באַקן, קייקלען זיך אין זיין געדיכטער באָרד אַריין. זיינע פינגער לויפן שנעל איבער די סטרונעס ווי אויף הייסע, גליאיקע קוילן... און ס׳דוכט זיך דיר דאָס פידעלע ברענט, אַ רויך זעצט פון זיי, פון די פינגער...

...„מיט אַמאָל, די חתונה געסט בלייבן שטום, אַפילו קינדער האַלטן דעם אָטעם איין און קוקן מיט שרעק אויפן פידעלע, אויף אים אַליין, ווי אויף עפּעס אַ מכשף... איך קוק זיך אַרום — אַלע האַלטן איצט די אויגן געשלאָסן; חסידים, פרומע יידן האָבן איצט „התגלות״ און ער אַליין — מאיר־וואָלף — הגם איך זע אים דאָ שפּילן צווישן די מחותנים, צווישן די געסט, דאָך פילט מען בחוש, אַז ער איז נישטאָ, דאָ איז זיין שאָטן בלויז... ער אַליין איז ערגעץ ווייט, אין הימל איז ער, רעדט זיך דורכן פידעלע דורך מיטן בורא, מיט כביכול, און לויפט — על דעת המקום — אנטקעגן אליהון, וועלכער איז געקומען מבשר זיין די בשורה פון ביאת הגואל״...

ווי געזאָגט, איז עס שוין געווען נאָכן דרשה־געשאַנק און נאָכן מצווה־טענצל. דער רוב מחותנים און געסט זענען זיך שוין געהאַט צעפאָרן. פאַרבליבן זענען נאָר די נאָענטסטע קרובים פון חתן־כלה. הערש און שרה

*) זע „ספר אַפּטאַ״ ז״ז 329—328.

זענען איצט געווען דער צענטער פון דער מסיבה. אין דרויסן האָט שוין געגומען שאַריען אויף טאָג און די קליימאַנס האָבן בלויז געוואַרט אויף דער באַשטעלטער דראָזשקע, וואָס זאָל זיי אַהיימפירן קיין אָסטראָווצע. מוזן זיי דאָך פאָרן עפּענען דאָס געשעפט. האָט מען דערווייל געשמועסט, פאַרצויגן אַ פאָלקסליד, נאָך איינס, כ׳געדענק דאָס ליד „מאירקע מיין זון" און פרוגס ליד „דער בעכער". שרה האָט געזונגען מיט גרויס געפיל:

...גאָט אין הימל האָב רחמנות
לאָז אין כוס אַריין אַ טרער!

מיר האָט זיך געדוכט אַז כ׳זע גאָטס טרער אינעם כמעט שוין פולן בעכער. און אַז היינט מאָרגן וועט פאַלן די לעצטע טרער און... משיח וועט קומען. כ׳בין נאָך אַלץ געווען אונטערן כישוף פון מאיר־וואָלפס פידעלע, פונעם אומגעוויינלעכן „טאַנץ אויפן טיש" פון ניינציק יאָריקן יהושע העשל. דער דאָזיקער מיסטישער טאַנץ, ווי דאָס פידעלע האָבן מיך פאַרטראָגן אין ווייטע, פרעמדע וועלטן...

פלוצים דערפיל איך עפּעס אַ ווייכע, וואַרעמע פרויען־האַנט אַרום מיין האַלדז. כ האָב זיך נאָך נישט געהאַט אין גאַנצן אויפגעוועקט פון מיינע מחשבות — אַ קוש פרעסט זיך איין אין מיין באַק... איך טו אַ קוק, ס׳איז שרה — אירע דינע פינגער האָבן זיך פאַרפלאָנטערט אין מיינע פאהלעך... כ׳האָב זיך דערשראָקן! כ׳איז טאַקע שרה, אָבער פאָרט אַן אשה... כ׳האָב מיט דער האַנט געריבן דאָס אָרט פונעם קוש אויף דער באַק ווי דער קוש וואָלט מיר געברענט...

מיין מאַמע האָט אויפגעכאַפּט די שרעק מיינע און געזאָגט שמייכלענדיק:

— משה, ס׳אי דאָך אַ מומע!...

דאָס זענען געווען די קליימאַנס און אַזעלכע זענען זיי פאַרבלייבן אין מיין זכרון און האַרץ ביז אייביק.

✶

און אָט וואָס עס שרייבן וועגן זייערע עלטערן די צוויי לעבנגעבליבענע טעכטער זייערע:

...כמעט פון סאַמע אָנהייב מלחמה איז אונדזער הויז פול מיט פליטים פון קאָנין, לאָדזש א״א שטעט. מיינע עלטערן האָבן אַלעמען געהאָלפן מאַטעריעל און מאָראַליש. די מאַמע האָט טאָג־טעגלעך געקאָכט פאַר די אומגליקלעכע פליטים און פאַר די נירן־און צוקער־קראַנקע — אין שפּיטאָל, הגם ס׳איז וואָס אַמאָל אַלץ שווערער געוואָרן מיט פּראָדוקטן. אַליין אַ קראַנקע אויף אַ כראָנישן מאָגן־קאַטאַר, האָט די מאַמע פון דעסטוועגן אומדערמידלעך געאַרבעט אין געשעפט און אינדערהיים, אויסבאַהאַלטנדיק איר מאַן און זון פאַר די דייטשע „לאַפּאַנקעס" אויף צוואַנגס־אַרבעט.

איר עלטערער זון, אונדזער טייערער ברודער יאָסעלע האָט געלעבט אין וואַרשעווער געטאָ, אַרבעטנדיק ווי ביזן קריג אַלס בוכהאַלטער און ביוראָ־לייטער אין דער באַקאַנטער פאַרמאַצעווטישער פירמע „פּשטשולקי". אין די אָפּטע בריוו באַקלאָגט זיך יאָסעלע אויף דער אויפגעצווינגענער אָפּגעריסנקייט פון די נאָענסטע. נישט געקוקט אויף די פאַרזיכערונגען מצד דעם דייטשן „טרויהענדער", אַז די אַרבעט וועט אים אָפּראַטעווען דאָס לעבן, גייט יאָסעלע אַוועק צום טויט שוין אַזוי פרי, ווי אין יוני 1942, מיטן ערשטן גרויסן גירוש־וואַרשע. די ידיעה טרעפט אונדזער הויז ווי אַ דונער...

...נאָכן פאַרלירן דעם עלטסטן זון, קעמפט די מאַמע ווי אַ לייבעכע פאַרן אָפּראַטעווען די איבעריקע קינדער אירע. מיט סכנת־נפשות ממש פאַר איר אייגן לעבן, גיט זיך איר איין, נאָך לאַנגע און פאַרצווייפלטע באַמיונגען צו שאַפן פאַלשע א. ג. „אַרישע" פאַפּירן פאַר אירע צוויי טעכטער און אידעם און אַן אַרבעטס־אָרט פאַר איר צווייטן זון, אונדזער טייערן, אומפאַרגעסלעכן ברודער לעאָן.

...נאָך אַ האַרצרייסנדיקע געזעגענונג אויף אייביק, שטופּן הערש און שרה קליימאַן אַרויס ממש מיט כוח פריער זייער איינציק, דורך זיי פאַרגעטערט אייניקל, שפּעטער אונדז ביידע, זייערע טעכטער, מיטן אידעם.

...אַצינד וואַרטן זיי שוין מיט סטאָאישער רו פון רעזיגנאַציע אויפן אייגענעם אומפאַרמיידלעכן סוף...

...אין טאָג פון גירוש זענען זיי געגאַנגען מיט פאַרשטיינערטע בליקן אין ריי צו די וואַגאָנען, האַלטנדיק זיך פאַר די הענט. פלוצים האָט די מאַמע פון צווישן געדראַנג פון די נייגעריקע פוילישע שכנים אויפגעכאַפּט דעם בליק פון אַ פוילישן שכן. זי וואַרפט אים אַ פּעקעלע אין האַנט: „דאָס זענען שיך פאַר לעאָנען". דאָס איז געווען דער גאַנצער באַגאַזש וואָס מיינע עלטערן האָבן פאַרנומען מיט זיך אויפן וועג קיין טרעבלינקע...

...אויך לעאָן (לייב בער, וועלכער האָט מיט שטאָלץ געטראָגן דעם נאָמען פון אונדזער גרויסן זיידן, דעם רב פון וואַרשע; בער מייזעלס) האָט די מלחמה נישט איבערגעלעבט. אין מערץ 1943 אַנטלויפט ער פון דער פאַבריק קיין וואַרשע. נישט לאַנג אָבער פרייט ער זיך מיט דער „פרייהייט". פוילישע שאַנטאַזשיסטן האָבן אים אַנטדעקט און איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשע הענקער, וועלכע האָבן אים דערשאָסן אין איינעם פון די ביי וואַרשעווער וועלדער. הי״ד.

גאָט, ווו געפינען זיך די קברים פון הערש, שרה, יאָסל און לייבל קליימאַן?...

✶

יאָ, מיר האָבן אפשר נישט באַדאַרפט צוריקגיין צום „ציווילן" לעבן...

איז אָבער אַזוי נישט געשען, נאָר מיר גייען ווייטער אָן מיטן לעבן: פּראַווען יאָרצייט, גיבן אַרויס יזכור־ביכער, חזנים מאַכן פרנסה פון „אל מלא", אַנדערע נעמען אויך פּיצויים...

אפשר איז אַזוי בעסער! אפשר איז עס אַ שפּיצל פון מיין קוזינעס „גוטער" נאַטור? אפשר בעסער פרייען זיך מיט די לעבעדיקע?...

מאיר בלאנקמאן

אסטראָווצער פעלדשערס

די ביינערמאַן־דינאַסטיע

דער ערשטער יידישער פעלדשער אין אָסטראָווצע, וועלכן איך געדענק, איז געווען אַלטער ביינערמאַן. איך ווייס נישט פאַרוואָס, אָבער גערופן האָט מען אים אין שטעטל: „אַלטער בוליאָק".

אַ געזונטער, ברייט־פּלייציקער ייד, אַ דיקלעכער מיט א פּיין אונטערגעשוירן בערדל און תמיד מיט אַ גראָבן ציגאַר אין מויל. און גערעדט האָט ער מיט אַ גראָבער באַס־שטימע. אַזעלכער איז ער פאַרבליבן אין מיין זכרון. די יידן אין אָסטראָווצע האָבן פון אים שטאַרק געהאַלטן און נישט ווייניקער פּאָפּולער איז ער געווען ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

וואָס אַלטער האָט געזאָגט — אַזוי האָט מען געטאָן און נישט אַנדערש. אַפילו ווען אַ ייד אין שטעטל איז שוין געווען אַזוי קראַנק, אַז ער האָט שוין געמוזט אָנקומען צום דאָקטאָר מאַלינגער — האָט מען זיך פריער שואל עצה געווען מיט אַלטערן, צי מען זאָל טאַקע נעמען די רפואות, וועלכע ד"ר מאַלינגער האָט פאַרשריבן. און ס'זענען טאַקע געווען פאַלן, ווען אַלטער פעלדשער האָט געפּאַסקנט: „איך הייס נישט נעמען די דאָזיקע רפואות, כ'וועל אייך פאַרשרייבן אַנדערע". האָט מען טאַקע אַוועקגעשטעלט די רפואות, וואָס דער דאָקטאָר האָט פאַרשריבן, און גענומען די, וועלכע אַלטער ביינערמאַן האָט פאַרשריבן. אַזוי גרויס איז געווען דער צוטרוי צו אים מצד די יידישן מאַסן אין אָסטראָווצע און גאָר באַזונדערס פון די ווייבער.

און צו וועמען איז מען געגאַנגען מיט צאָן־ווייטיק און אַ געשוואָלענער באַק, אויב נישט צו אַלטער בוליאָק? אין יענע צייטן האָט מען נאָך נישט געוווסט אין אָסטראָווצע פון קיין דענטיסטן און פון פּלאָמבירן קאַליעדיקע ציינער. מיט אַ געשוואָלענער באַק איז מען תיכף געלאָפן צו אַלטערן און ער האָט נישט געמאַכט קיין לאַנגע שהיות און געגעבן דיר אַ באַפעל: „עפן דאָס מויל!" גענומען די צוואַנג אין האַנט און אויפן אָרט דיר ארויסגעריסן דעם קאַליעדיקן צאָן.

נאָך ביזן היינטיקן טאָג געדענק איך, ווי כ'בין געלעגן אין דערהיים מיט א געשוואָלן פּנים ווי אַ באַרג און זיך געקאָרטשעט אין יסורים. ר' אַלטער איז ארויפגעקומען צו אונדז אין שטוב, צוגעגאַנגען צו מיר און שטרענג באַפוילן: „שוין זאָלסטו עפענען דאָס מויל!" גענומען דאָס צווענגעלע אין האַנט און מיט איין קנאַק מיר אַרויסגעריסן צוויי ציינער. איך האָב דערביי טאַקע געזען די עלטער־באָבע. און נאָך היינט גייט מיר אַדורך אַ שוידער איבערן לייב, ווען כ'דערמאָן זיך דעם שרעקלעכן ווייטיק ביים אַרויסרייסן די ציינער. הגם עס האָט געדויערט נישט לאַנג...

גאָר באַזונדערס איז אַלטער פעלדשער געווען פּאָפּולער ביי די פּויערים און פּויערטעס פון די אַרומיקע דערפער.

צוויי מאָל אין דער וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק — פלעגן אין אָסטראָווצע פאָרקומען יאַרידן און עס פלעגן זיך צונויפפאָרן אויפן מאַרק אַסאַך פּויערים און פּויערטעס פון די ארומיקע דערפער, וועלכע האָבן דאָ פאַרקויפט זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן.

אין די דאָזיקע צוויי טעג איז אַלטער מיט זיינע זין געווען פאַרנומען ביז איבערן קאָפּ מיט אַרבעט. יעדער פּויער און פּויערטע האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און געגאַנגען צו אלטער פעלדשער — ווער מיט אַ פאַרדאָרבענעם מאָגן, ווער מיט אַ געשוואָלענער באַק פון צאָנווייטיק און ווער מיט אַ ברעכעניש אין דער פּלייצע.

אין זיין ראַזיר־אַנשטאַלט אין שמאָלן געסעלע פלעגן דעמאָלט ליגן אויסגעלייגט אויף דער פּאָדלאָגע פּויערים און פּויערטעס. אַלטער מיט זיינע זין זענען געשטאַנען מיט פאַרקאַטשערטע אַרבל און געריסן ציינער, געשמירט פּלייצעס, געשטעלט באַנקעס און פּיאָווקעס און געמאַכט קאַנעס איינס נאָך ס'אַנדערע.

ר׳ אַלטער האָט זיך געהאַט זיין סיסטעם פון היילן קראַנקע. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון אַ קאַנע. און אז ס׳איז ווער אפילו געקומען צו אים מיט אַ צעקאַליעטשעטן פינגער, פלעגט ער קודם כל הייסן מאַכן אַ קאַנע. ווייל אַלע צרות און וויטיקן — אַזוי האָט ער געהאַלטן — נעמען זיך פון אַ פאַרדאַרבענעם מאָגן...

נאָך ר׳ אַלטערס טויט האָט פון זעלבן צוטריי אין שטעטל געגאַסן זיין עלטסטער זון אברהמטשע. אייך פון אים האָבן די אָסטראָוועצער יידן געהאַלטן מערער ווי פון אַלע דאָקטוירים. אַז אברהמטשע האָט געזאָגט צו אַ קראַנקן ייד: „איך זאָג אייך, אַז ס׳וועט אייך גאָרנישט זיין", איז מען שוין פון דעם אַליין געזונט געוואָרן...

עס פלעגט אָפט זיין אַן „אונטערגאַנג" אין שטעטל: קינדער האָבן געגומען הוסטן. באַקומען רויטע העלדזלעך און אַ לויזן מאָגן. דאָ האָט שוין אברהמטשע געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. ער פלעגט ממש נישט קענען דורכגיין רואיק די גאַס. פון אַלע זייטן האָבן ווייבער געהאַלטן אין איין שרייען: „ר׳ אברהמטשעשי, דערבאַרמט אייך, דאָס קינד גייט מיר, הלילה, אויס!" אין אַזאַ פאַל האָט אברהמטשע מאָביליזירט אַלע זיינע ברידער: שמאי, אייזיק, עבער און נפתלי. אַלע זענען זיי געגאַנגען איבער די יידישע שטיבער און געפּענדזלעוועט העלדזער, געשטעלט באַנקעס, געמאַכט קאָמפּרעסן, געהייסן טרינקען הייסע טיי און נעמען פּראָשקעס עטלעכע מאָל אין טאָג.

גענוי ווי זיין פאָטער. האָט אויך אַברהמטשע נישט פאַרטראָגן די רפואות, וואָס עס פלעגט פאַרשרייבן ד״ר מאַלינגער. אַזעלכע רפואות האָט ער באַלד געהייסן אַוועקשטעלן, נאָר נעמען דאָס, וואָס ער וועט פאַרשרייבן. „אויב איר ווילט זיין געזונט — פלעגט ער זאָגן צום חולה — טאָ טוט וואָס איך הייס אייך, און לאָזט אייך נישט פאַרדרייען קיין קאָפּ פון די דאָקטוירים, ווייל זיי ווייסן אַ קרענק". און געהאָרכט האָט מען טאַקע, וואָס אַברהמטשע האָט געזאָגט...

אברהמטשע איז אויך געווען טעטיק אין „לינת־הצדק", וו ער האָט אַוועקגעגעבן פיל פון זיין צייט און ענערגיע. דאָרט פלעגט ער זיצן און אויפנעמען אָרעמע יידן און ווייבער מיט קליינע קראַנקע קינדער, וועלכע האָבן געגאַסן פון אומזיסטער מעדיצינישער הילף. אַלע האָבן אים גוט געקענט, ווייל ער האָט געלאָזט צו זיך רעדן און טאַקע אויף מאַמע־לשון. ער איז געווען אַן אמתער פאָלקס־מענטש אין פולן זין פון וואָרט.

אַחוץ דעם איז אברהמטשע געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער. ער איז געווען דער פירער פון די לינקע פועלי ציון אין אָסטראָווצע, מיט אַ ברייטער האַנט געשטיצט די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע און זי אויסגעהאַלטן אויף זיין חשבון.

אין דער אַלטער אָסטראָוויצער שול פלעגט מען אויף יעדן יום־טוב אַרויסהענגען אויפן אָרון־קודש אַ הערלעכן זיידענעם פרוכת. דאָס דאָזיקע פרוכת האָט געשאָנקען אין שול אַריין אַברהמטשע ביינערמאַן און אויף אים איז געווען אויסגעשטריקט מיט גרויסע גאָלדענע אותיות: „נדב אברהם ביינערמאַן בן ר׳ אלתר ז״ל".

מיט אברהמטשע ביינערמאַן האָב איך מיך דאָס לעצטע מאָל געטראָפן בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע אין אָסטראָוויצע. די דייטשישע סאָלדאַטן האָבן אונדז, אַ גרעסערע גרופּע יידן, געכאַפּט אויף אַרבעט און אַרויסגעפירט הינטער דער שטאָט. דאָרט האָט מען אונדז געצוווּנגען צו רייניקן מיליטערישע קלאָזעטן מיט די בלויזע הענט און מיר האָבן זיך נישט געטאָרט באַנוצן מיט די שמאַטעס און עמערס. וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען. שפּעטער האָבן זיי אונדז אַרויסגעפירט אויף אַ גרויסן פּלאַץ, וועלכער איז געווען פאַרקריטיקט מיט פערדס־דרעק און מיר האָבן דאָס געמוזט אָפּרייניקן במשך פון אַ קורצער צייט. אברהמטשע האָט געטראָגן אויפן קאָפּ אַ גרויסן, טיפן קאַפּעליוש. האָבן זיי אים געצוווּנגען אַראָפּצונעמען דעם קאַפּעליוש און אין אים אַריינלייגן דאָס פערדס־דרעק און אַזוי טראָגן הין און צוריק. און זיי, די נאַצישע אויפזעער אינדזערע. זענען געשטאַנען פונדערווייטנס, זיך געקאַטשעט פאַר געלעכטער און אָנגעקוואָלן פונעם ספּעקטאַקל, וואָס עס האָט זיי פאַרשאַפט דער „דרעקישער יודע"...

איך געדענק אויך דעם אַלטן מענדל פעלדשער מיט זיינע ברילן צוגעבינדענע מיט שטריקלעך הינטער די אויערן. זיין רעזורע איז געווען אויף קונאָווער גאַס נעבן אייזיק מענדל שוחט. אויך ער האָט דער עיקר געלעבט פון שטעלן באַנקעס, פּענדזלעווען העלדזער און מאַכן קאַנעס. אין דער מלאכה האָט אים צוגעהאָלפן אויף די עלטערע יאָרן זיינער אַ שוין דערוואַקסענער זון.

און ווער פון די אָסטראָווצער יידן פון עלטערן דור געדענקט דאָס נישט מאַליע די רופאהטע? ווי זי פלעגט אין די קאַלטע פינצטערע ווינטער־נעכט אַרומגיין איבערן שטעטל מיט אַ לאַמטערן אין האַנט און באַזוכן קראַנקע יידישע פרויען. זי איז געווען אַ גרויסע ספּעציאַליסטקע אין איר „פאַך" און זי האָט שוין געזאָגט גענוי, ווען מ׳דאַרף רופן פייגע מינדל די הייבאַם, וועלכע האָט אָפּגענומען אַלע קינדער ביי די יידישע ווייבלאַך אין אָסטראָווצע...

עס דערמאָנט זיך אייך משה ביינערמאַן — אויך אַ פעלדשער. ער האָט געהאַט אַ ראַזיר־אַנשטאַלט קעגנאיבער דער קירכע. אין זיין „רעזורע" איז געווען אַרויפצוגיין אויף עטלעכע טרעפּ. אויף וויפיל איך דערמאָן זיך, איז ער געווען אַ הויכער, אַ שלאַנקער און פעסטגעבויטער מאַנספּאַרשוין.

שפּעטער איז געקומען קיין אָסטראָווצע פון טאַרלע

נחמן אַלאַן — אַן איידעם פון אַלטער ביינערמאַן. אויך ער האָט זיך פאַרנומען מיט פעלדשעריי און געוואָרן גאַר גיך פּאָפּולער אין שטעטל ביי יידן און קריסטן. ער פלעגט אַרומגיין מיט אַ רענצל אין האַנט, אין וועלכן עס זענען געלעגן די אינסטרומענטן און פאַרשידענע שמירעכצער אויף צו מאַכן איינשפּריצונגען און אָפּאַטרונקעס. אין אָסטראָוויצע און אין דער אַרומיקער געגנט האָבן קיינמאָל נישט אויסגעפעלט קיין קראַנקע און ס׳איז געווען גענוג אַרבעט פאַר אַלע יידישע פעלדשערס.

אינטערעסאַנט, אַז אַלע מיטגלידער פון דער ביינער־מאַן־דינאַסטיע זענען סיי פעלדשערס און סיי פריזירערס. די דאָזיקע צוויי פאַכן זענען ביי זיי געגאַנגען געפּאָרט און איינס האָט דערגענצט דאָס צווייטע.

נאָך ר׳ אַלטערס טויט האָבן פאַרגעזעצט די אַרבעט אין דער „רעזורע״ זיינע זין שמאַלן געסל זיינע זין שמאי און עבער און שפּעטער נפתלי.

נחמן אַלמאַן האָט געהאַט זיין ראַזיר־אַנשטאַלט אויף סטאַראָ־קונאָוסקע גאַס, נישט וויט פון מאַרק און פון דער צווייטער זייט האָט זי זיך געגרענעצט מיט דער גוזשוסטע, נישט וויט פון טייך. איך האָב יאָרן־לאַנג מיך דאָרט געשוירן און כ׳געדענק גוט די דאָזיקע רעזורע. שפּעטער, אַז אייזיק ביינערמאַן האָט געעפנט אַ „רעזורע״ נעבן אונדז אויף דרילדזשער גאַס ראָג שעראָקע — בין איך אַריבער צו אים און געוואָרן זיין שטענדיקער קליענט.

אין די דאָזיקע רעזורעס אין אָסטראָוויצע האָט מען נישט נאָר זיך געשוירן און ראַזירט. נאָר אויך הייס דעבאַ־טירט וועגן אַלץ און וועגן אַלעמען. עס פלעגן דאָרט פאָר־קומען לייזנשאַפטלעכע דיסקוסיעס צווישן די יוגנטלעכע פון אַלע ריכטונגען, וועלכע פלעגן דאָרט אַריינקומען שערן זיך און ראַזירן. מען האָט דיסקוטירט וועגן ציוניזם, קאָ־מוניזם, בונד, פועלי־ציוניזם, רעליגיע — און וועגן וואָס דען נישט? יעדער איינער האָט מיט ברען און היץ פאַר־טיידיקט זיין פּאַרטיי און זיינע איבערצייגונגען, פון וועלכע מען האָט נישט געוואָלט אָפּטרעטן אויף אַ האָר. און נישט איינמאָל האָט מען פאַרשפּעטיקט אַהיים אויף מיטאָג צוליב די דאָזיקע דיסקוסיעס...

✡

מיטן טראַגישן אומקום פון דער יידישער אָסטראָוויצע דורך די נאַציישע תליינים, זענען, אויך אומגעבראַכט געוואָרן די פעלדשערס, די מיטגלידער פון דער גרויסער ביינערמאַן־דינאַסטיע מיט זייערע פרויען און קינדער, וועלכע זענען אויף אַן אַכזריותדיקן אופן פאַרפייניקט געוואָרן אין די טויט־לאַגערן פון היטלערישן גיהינום.

אייזיק ביינערמאַן, טאָראָנטע — קאַנאַדע

פאָלקס־טיפּן פון אמאָליקער אסטראָוויצע

בערל טשאַטשקע

זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען בערל ניינודל. דעם צונאָמען „טשאַטשקע״ האָט ער באַקומען צוליב זיין קליינעם קיילעכדיקן נעזל, און אַזוי האָט מען אים אַלע יאָרן גערופן אין אָסטראָוויצע.

שוין פון דער פריסטער יוגנט האָט בערל געמוזט זאָרגן פאַר זיין פּרנסה און קיום, ווייל זיינע עלטערן זענען אים אָפּגעשטאָרבן ווען ער איז נאָך געווען אַ קליין ייגגל, און ער איז אַזוי אַרום פאַרבליבן אַ קיילעכדיקער יתום.

צו יענער צייט איז נאָך די באַן נישט געהאַט דערגאַנ־גען ביז אָסטראָוויצע, און פאָרן קיין וואַרשע פלעגט מען אין גרויסע בוידן, איינגעשפּאַנטע אין פערד. פלעגט בערל מיטפאָרן מיט די יידישע סוחרים קיין וואַרשע, און פלעגט העלפן שלעפּן די שווערע משאות און אויפלאָדענען די געפּעק מיט סחורה אויף די וועגענער. און אַהיימקומענדיק קיין אָסטראָוויצע, פלעגט ער ווידער שלעפּן די קאַסטנס אין די געוועלבער לויט די באַשטעלונגען אין דער רשימה. און די סוחרים האָבן צו אים געהאַט דעם פולסטן צוטרוי, ווייל זיי האָבן געוווסט, אַז מ׳קען זיך אויף אים פאַרלאָזן.

און אַזוי איז בערל אויסגעוואַקסן און זיך אַנטוויקלט הייך, שיין און גלייך ווי אַ דאָמב. ער איז געווען געזונט און שטאַרק און מיט זיינע גרויסע הענט האָט ער געקענט ברעכן אייזן. זומער און ווינטער, בעת די גרעסטע היצן און פרעסט, פלעגט ער טאָן גערודלדיק זיין אַרבעט אינ־דרויסן און קיינמאָל זיך נישט באַקלאָגט אויף זיין גורל.

און אַז ס׳האָט אַמאָל געטראָפן אונטערוועגס, אַז נאָך די האַרבסטיקע רעגנס אויף די שלעכטע פּוילישע וועגן איז דער אָנגעלאָדענער וואָגן אריין אין אַ בלאָטע און די פערד האָבן אים נישט געקענט רירן פון אָרט — האָט

זיך בערל נישט פאַרלוירן. ער איז נישט געשטאַנען מיט פאַרלייגטע הענט און נישט פאַרצווייפלט. ער האָט אונטערגעשטעלט אַן אַקסל און צוזאַמען מיט די פערדלעך דעם וואָגן אַרויסגעשלעפּט פון דער בלאָטע. מיט בערלען ביסטו קיינמאָל נישט פאַרלאָרן געוואָרן.

בערל האָט שטענדיק געטרוימט װעגן גיין דינען אין רוסישן מיליטער. דאָרט װעט ער האָבן אַלץ, און װאָס ער נויטיקט זיך. עס האָט אים געלאָקט צו פאָרן אין װייטע מקומות און דער עיקר — אַרויסרייסן זיך פון דער גרויערווירקלעכקייט אין אָסטראָווצע. עס האָט אים אָבער נישט אָפּגעגליקט. אין דער מאָבילעזיר־ביוראָ האָט ער אַרויסגעצויגן אַ גרויסן נומער — און ער האָט דעריבער געמוזט בלייבן זיצן אין דערהיים.

מיט דער צייט באַקענט זיך בערל מיט אַ מיידל, פאַרליבט זיך אין איר ביז איבער די אויערן און האָט מיט איר שפּעטער חתונה. ער האָט שוין אַן אייגענע היים. זי, דאָס ווייבל זיינס, חיה, איז אַ רירעוודיקע, אַן אמתדיקע אשת־חיל, און איז אים בייהילפיק מיט פּרנסה. זי האַנדלט צו ביסלעך מיט פּרוכטן און מיט פיש און ברענגט אַריין יעדן טאָג אַ פּאָר גראָשן אין שטוב אַריין.

שפּעטער באַקומט בערל באַשעפטיקונג ביי די גרויסע קי־הענדלער, די יאַסנערס פון סאָסנאָווצע. ער טריבט זיך דאָרט אויס און פירט גרויסע טראַנספּאָרטן מיט בהמות צו דער דייטשיישער גרענעץ. זיינע באַלעבאַטים נעמען אים מיט אין די פּריצישע הייפן, ווו זיי קויפן קי און ווילדע אָקסן, צו וועלכע קיינער וויל זיך נישט צורירן. בערל האָט שוין דערפאַרונג. ער נעמט אַן דעם ווילדסטן אָקס ביי די הערנער און שאָקלט מיט אים ווי מיט אַ לולב. די פּריצים קענען זיך זאַט נישט אָנקוקן און קוועלן גאָר אַן פון דער העלדישקייט פונעם שטאַרקן „זשידעק”, וואָס שרעקט זיך נישט אָפּ אַפילו פאַר אַ ווילדן אָקס.

צו יענער צייט לעבט זיך בערל גאַנץ באַשיידן אָבער נישט שלעכט. זיין ווייבל האָט אים באַשאָנקען מיט עטלעכע שיינע און געראָטענע קינדערלעך. בערל וויזט זיך אַרויס אַלס געטרייער מאַן און איבערגעגעבענער פאָטער, וועלכער זאָרגט שטאַרק פאַר זייער אויסהאַלטונג און דערציאונג.

און אַז ס'איז אין 4־טן יאָר אויסגעבראָכן אַ פּאָגראָם אין אָסטראָווצע, כוליגאַנעס זענען באַפאַלן יידן, געראַבעוועט, געשלאָגן און געמאָרדעט — האָט בערל נישט לאַנג געטראַכט, גענומען אַ האַק אין האַנט און צוזאַמען מיט זיינע חברים זיך אַוועקגעשטעלט פאַרטיידיקן די אַלטע גרויסע שול. און אַז די פּאָגראָמשטשיקעס האָבן זיך דערוווסט, אַז דער „שטאַרקער בערעק” שטייט דאָרט צוזאַמען מיט זיינע חברים, גרייט אויפצונעמען דעם קאַמף — האָבן זיי שוין נישט געוואָגט אַהינצוגיין. און טאַקע אַדאַנק בערל טשאַטשקע איז די באַרימטע אָסטראָווצער שול דעמאָלט אָפּגעראַטעוועט געוואָרן.

און אַז יעדן ערב־יום־כיפּור פלעגט דער אַלטער אָסטראָווצער רבי, ר' מאיר יחיאל הלוי ז"ל, גיין אין שול אַריין צו כל נדרי, און טויזנטער מענטשן, מענער, פרויען און קינדער, האָבן באַלאַגערט דעם שול־הויף און צוליבן גרויסן געדראַנג איז געווען אוממעגלעך אַדורכצוגיין — פלעגט בערל נעמען דעם רבין אויף זיינע שטאַרקע הענט און אים דורכן גאַנצן פאַרזאַמלטן עולם גלייך אַריינגעטראָגן אין שול אַריין. בערל איז געווען זייער באַליבט ביי דער יידישער אַרבעטנדיקער און אָרעמער באַפעלקערונג פון אָסטראָווצע. ער איז געווען אַ „נאַש בראַט” און ער האָט נישט פאַרטראָגן. ווען מען האָט װעמען נישט איז שלעכט באַהאַנדלט אָדער באַעוולט, ער איז תמיד געשטאַנען אויף דער זייט פון באַליידיקטן און געקריוודעטן.

ווען די קי־הענדלער, די יאַסנערס פון סאָסנאָווצע, זענען געשטאָרבן און דער האַנדל איז איבערגעגאַנגען אין אַנדערע הענט, איז בערל געווען געצווינגען צו זוכן אַן אַנדערע באַשעפטיקונג, פון וועלכע ער זאָל קענען פאַרדינען אויף חיונה פאַר זיך און פאַר זיין פאַמיליע.

בערל איז אַריין אין מאַרק און זיך געוואַנדן צו די טרעגערס. זיי האָבן אים אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס, ווייל זיי האָבן אים גוט געקענט, געוווסט וועגן זיין אַרבעטפעאיקייט, וועגן זיין גוטן כאַראַקטער און וועגן זיין אויסגעצייכנטער באַציאונג צו מענטשן בכלל און צו אַרבעטנדיקע מענטשן בפרט. אין דער דאָזיקער געזעלשאַפט, צווישן אייגענע יאַטן, האָט זיך בערל געפילט זייער גוט. זיינע חברים־טרעגערס האָבן אים געוואָלט מאַכן פאַרן קאַסירער פון זייער פאַריין, אָבער בערל האָט אָפּן דערקלערט, אַז ס'איז אים לייכטער צו טראָגן אַ שווערע אייזערנע קאַסע אויף זיינע פּלייצעס אײדער צו האָבן צו טאָן מיט קאָמפּליצירטע חשבונות...

בערל מיט זיין פרוי חיה האָבן דערצויגן זייערע קינדער אַזוי, אַז זיי זאָלן אויסוואַקסן שטאָלצע יידן און ערלעכע אַרבעטער. זיין עלטסטער זון, פּסח, האָט פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אין דער אַרבעטער־באַוועגונג פון די לינקע פּועלי־ציון אין אָסטראָווצע. שפּעטער האָבן זיי אויסגעוואַנדערט מעבר לים און ביזן היינטיקן טאָג זענען זיי ממשיך זייער געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

בערל האָט אויך פאַרמאָגט אַ שטאַרקן חוש פאַר הומאָר. די יידן אין שטעטל האָבן שטענדיק געזוכט זיין געזעלשאַפט. אַרום אים האָבן זיך תמיד געזאַמלט פיל מענטשן, וועלכע ער האָט דערציילט זיינע מעשהלעך און וויצן, פון וועלכע זיי האָבן האַרציק געלאַכט און פאַרגעסן אויף אַ ווייל אין אַלע זייערע צרות און דאגות.

אין שטאָט איז אַרומגעגאַנגען אַ דערציילונג, ווי אַזוי בערל האָט אַמאָל אָפּגעראַטעוועט אַ פּולן וואַגאָן יידן פון צאָלן שטראָף פאַר פאָרן אָן בילעטן:

אין די צאַרישע צייטן פלעגן אַלע באַאַמטע נעמען כאַבאַר. אויך די קאָנדוקטאָרן אויף די באַנען פלעגן נעמען כאַבאַר באַ די פּאַסאַזשירן און זיי געלאָזט פאָרן אָן בילעטן גאַנץ ווייטע שטרעקעס, פאַר וועלכע זיי האָבן געדאַרפט צאָלן אַסאַך געלט. אַזוי איז מען געפאָרן קיין לאָדזש פון אָסטראָווצע פאַר אַ דריטל פון דער פרייז פון אַ בילעט.

איינמאָל, ווען אַ פולער וואַגאָן יידן איז געפאָרן אָן בילעטן, איז גאַנץ אונדערוואַרטעט געקומען אַ קאָנטראָלער און די אַלע רייזנדע יידן האָבן זיך דערשראָקן, ווייל אויב מען כאַפּט זיי אָן בילעטן דאַרפן זיי באַצאָלן דאָפּלט. אָבער בערל טשאָטשקע, וואָס איז געפאָרן מיט אַ בילעט, האָט אַלעמען באַרויקט און זיי געהייסן זיצן רויק אויף זייערע ערטער: ער וועט שוין אָפּטאָן אַ שפּיצל דעם קאָנטראָלער.

געזאָגט און געטאָן. בערי לייגט זיך אַוועק אונטערן באַנק, דאָרט ווו דער קאָנטראָלער דאַרף אַריינקומען אין וואַגאָן און שטעקט אַרויס אַ פוס, אַזוי אַז דער קאָנטראָלער און דער קאָנדוקטאָר זענען שיעור געפאַלן איבער זיין פוס. דער קאָנדוקטאָר וויל באַווייזן ווי ער איז פלייסיק, הייבט ער אים אָן צו שלעפּן ביים פוס און זידלט אים דערביי פאַרן וועלן אָפּנאַרן נאַטשאַלסטוואָ און גנבהנען אַ יאַזדע אָן אַ באַן בילעט. דער קאָנדוקטאָר קען אים אָבער נישט רירן פון אָרט. אויך דער קאָנטראָלער העלפט אים שלעפּן ביים פוס און עס גייט נישט.

בערי ליגט זיך באַקוועם אונטערן באַנק און מעקעט ווי אַ קעלבל. ווערן ביידע באַן באַאַמטע שוין גאָר אין כעס: „האָסט אַריינגעשמוגלט מיט זיך אַ קעלבל אונטערן באַנק?". וויפל זיי שלעפּן אים באַ די פיס קענען זיי אים ניט רירן פון אָרט. בערי איז געווען אַ גבור און יעדעס מאָל וואָס זיי האָבן אים אָנגעהויבן שלעפּן באַ די פיס האָט ער זיי מיט אַ שטויס אומגעוואָרפן אויף דער וואַנט.

נישט האָבנדיק קיין ברירה גרייטן זיי זיך אים לאָזן אַרעסטירן ווען זיי וועלן אָנקומען אויף דער באַנסטאַציע אין לאָדזש. נאָר דאָ געשעט אַ מאָדנע זאַך: ווען מען קומט צו צו דער לאָדזשער באַנסטאַציע קריכט בערי לאַנגזאַם אַרויס פון אונטער דער באַנק און ווען דער קאָנטראָלער וויל אים נעמען צום באַן נאַטשאַילניק, ווייזט ער אים זיין בילעט. דערווייל זענען אַלע יידן אַראָפּ אויף דער סטאַציע אין לאָדזש און געגאַנגען זייער וועג...

אין שטאָט האָט מען געוווסט, אַז בערל האָט שטאַרק ליב געזאַנג, מוזיק און טענץ. ער פלעגט תמיד בעת דער אַרבעט אונטערברומען עפּעס אַ לידל אָדער אַ חזניש שטיקל. ער האָט אויך אָנגעפירט מיט דער טרופּע, וואָס האָט יעדן פורים אויפגעפירט דאָס „מכירת־יוסף־שפּיל", וואָס האָט אַריינגעבראַכט פיל פרייד און היימלעכקייט אין יידישע היימען.

מיט בערל טשאָטשקעס טויט איז אוועקגעריסן געוואָרן אַ שטיק לעבעדיק און לאַכנדיק אָסטראָווצע. ס'איז אַוועק אין קבר אַריין אַ שטאָלצער ייד און האַרציקער פאָלקס־מענטש פון דער אַמאָליקער יידישער אָסטראָווצע.

כבוד זיין אָנדענק!

עליע קוואָקע

זיין פאַמיליע־נאָמען איז געווען שערמאַן, אָבער וועגן דעם האָט אין אָסטראָווצע כמעט קיינער נישט געוווסט. אין שטאָט איז ער ביי אַלעמען געווען באַקאַנט אַלס עליע קוואָקע.

דעם צונאָמען „קוואָקע" האָט ער באַקומען צוליב דעם וואָס ער איז געווען באַוואָרפן מיט קליינוואַרג ווי אַ הון מיט הינדעלעך. געהאט אסאַך קינדער, איינס קלענער פון צווייטן. זיי פלעגן ביי אים געבוירן ווערן און וואַקסן ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן און געווען פול אין אַלע ווינקעלעך.

עליע איז אַמאָל געווען אַ גרויסער טאַנדייטער און געצויגן חיונה פון שניידעריי. די אויסגעפּאַרטיקטע הויזן און מאַרינאַרקעס פלעגט ער פאַרקויפן די פויערים בעת די יאַרידן אין אָסטראָווצע יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק. קיין גרויסע גליקן זענען נישט געווען, אָבער מען האָט דאָך ווי נישט איז געלעבט. געבוירן קינדער, געמאַכט בריתן, דערצויגן און חתונה געמאַכט זין און טעכטער און אַזוי אַרום ממשיך געווען דעם קיום פון יידישע שטעט און שטעטלעך פון אַמאָליקן פוילן.

איך געדענק עליע קוואָקע שוין אַלס אַלטן מאַן. ער האָט שוין נישט געאַרבעט. און ווי אַ קוואָקע אַרום אירע הינדעלעך, אַזוי האָט ער זיך אַרומגעדרייט צווישן זיינע זין און טעכטער, אייניקלעך און אור־אייניקלעך און געשעפּט נחת פון דעם נייעם געזונטן דור, וועלכן ער האָט דערלעבט אויפצושטעלן.

איך געדענק זיינע קינדער: אברהמעלע קוואָקע, זיסל קוואָקע, שימשל קוואָקע, חנה קוואָקע און נאָך און נאָך, וועלכע ס'איז מיר שווער אויסצורעכענען אלע ביי די נעמען. אַ פאַרצווייגטע פאַמיליע געווען, וועלכע האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן און פאַרמערן פון דור צו דור.

אַלע קוואָקעס זענען יאָרן־לאַנג געווען שניידערס. פונקט ווי זייער פאָטער און זיידע ר' עליע ע"ה, פלעגן זיי נייען הויזן און מאַרינאַרקעס און זיי פאַרקויפן אויף די יאַרידן די אָנגעפאָרענע פויערים פון דער אַרומיקער

געגנט. קיין פּרנסה איז אָבער. ווייזט אויס. פון דעם נישט געווען און נישט איין מאָל איז אויסגעקומען גאַנץ נישקשה־דיק אונטערצוהונגערן, זיצנדיק ביי דער ניי־מאַשין...

די קוואָקעס האָבן מיט דער צייט פאַרלאָזט די ניי־מאַשינען, אַרויס אין גאַס און געוואָרן טרעגערס. און פון די דאָזיקע שניידערלעך מיט די בלאַסע פּנימער פון זיצן יאָרן־לאַנג אין די ענגע דושנע שטיבלעך — זענען אויס־געוואַקסן שיינע, הויכע, געזונטע, קרעפטיקע און שטאַרקע יידן ווי די דעמבעס, מיט אַנטוויקלטע מוסקולן און מיט הענט, וואָס האָבן געקענט ברעכן אייזן.

אַזוי זענען די זין, אייניקלעך און אור־אייניקלעך פון טאַנדייט־שניידער עליע קוואָקע ע״ה, אַריין אין דער באַרימטער טרעגער־משפּחה פון אָסטראָוועצ, אין דער שפּיץ פון וועלכער עס זענען צו יענער צייט געשטאַנען די באַקאַנטע בערל טשאָטשקע, יאַנקל ווייסער און יאָסל באַלאַס.

יאַנקל ווייסער

יאַנקל ווייסער איז געווען אַ ייד אַ גבור. אַ הויכער אַ ברייט־פּלייציקער און גוטמוטיקער מענטש. זייט איך געדענק אים, איז ער געווען אינגאַנצן בלינד אויף ביידע אויגן. אָבער ער האָט געוווּסט און זיך גוט אַריענטירט ווו ער געפינט זיך און מיט וועמען ער רעדט. אין אַזוי פלעגט ער אַלס טרעגער שלעפּן אויף זיינע פּלייצעס די שווערסטע משאות. ווען אַ חבר־טרעגער האָט אים געפירט ביי דער האַנט און ער איז געגאַנגען אינטער דער משא ווי אַ טאַנק...

יאַנקל האָט זיך נאָך ביים לעבן אויסגעקליבן אַ קרקע אויפן יידישן בית־עולם אין אָסטראָוועצ און שטענדיק האָט ער נאָר געחלומט וועגן „גוטן אָרט". ווען ער פלעגט צוזאַמען מיט נאָך טרעגערס אַוועקשטעלן אַ מצבה, האָט ער נאָכן פאַרענדיקן די אַרבעט זיך אַוועקגעלייגט און אויסגעצייגן אויף דער קרקע פון זיין צוקונפטיקן קבר. דאָס בעסטע פאַרגעניגן זיינס איז געווען זומער־צייט צו מאַכן אַ שפּאַציר צו זיין „דאַטשע" — אַזוי האָט ער אָנגע־רופן דאָס אָרט, ווו ער האָט פאַרברענגט אין די הייסע זומער־שעהן אויפן אָסטראָווצער בית־עלמין נעבן אַלטן דעמבענעם בוים, וואָס איז דאָרט פאַרבליבן פון אַלעביימער.

און ווען עס איז בעת דער נאַצי־אָקופּאַציע געקומען דער באַפעל פון די היטלער־מערדער, אַז אַלע יידן פון געטאָ זאָלן זיך שטעלן אין מאַרק אַריין אויפן אומשלאַג־פּלאַץ — האָט זיך יאַנקל אויסבאַהאַלטן און מען האָט אים נישט געפונען, הגם די יידישע פּאָליציאַנטן האָבן גוט אַרומגעזוכט און גענישטערט אין אַלע ווינקעלעך.

אין אַ פינצטער רעגנדיקער נאַכט האָט יאַנקל ווייסער גענומען זיין אַלטן פאַרגעלטן טלית, אַרומגעוויקלט מיט אים זיין קערפּער, פון אויבן אָנגעטאָן די יום־טובדיקע קאַפּאָטע, און אַזוי קריכנדיק אויף אַלע פיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין צו זיין באַליבטן אָרט, צו זיין קרקע ביים אַלטן דעמבענעם בוים אויפן אָסטראָווצער יידישן בית־עלמין.

ער איז אַזוי געקראָכן הינטנאַרום דורך דער מלינסקע אַרויף צום שול־באַרג, אָנטאַפּנדיק מיט זיינע הענט יעדן שטיין, וועלכן ער האָט גוט געקענט. און אפשר האָט ער זיך טאַקע געזעגנט מיט אָט די שטיינער אויף שטענדיק, אויף אייביק?... אויפן וועג איז אים באַפאַלן אַ דייטשישער בלוט־הונט, וועלכן יאַנקל האָט מיט איין שטאַרקן זעץ איינגעשטילט אויפן אָרט.

און אַזוי איז ער ווייטער געקראָכן דורך די הינטער־געסלעך, ביז ער איז ענדלעך אָנגעקומען צום יידישן בית־עולם. ער איז צוגעגאַנגען צו זיין באַליבטן אָרט, צו דער קרקע, וועלכע ער האָט נאָך אויסגעקליבן מיט פיל יאָרן צוריק, זיך אַוועקגעלייגט און דאָרט אָפּגעלעגן אַ גאַנצע נאַכט.

אינדערפרי האָבן אים יידישע פאַרעטער אויסגעגעבן. עס איז געקומען אַ עס־עס־מאַן און אים אויפן אָרט דער־שאָסן. און שפּעטער האָט מען אים קובר געווען אויפן זעלבן אָרט, ווו ער האָט זיך נאָך ביים לעבן אויסגעקליבן די קרקע.

און זיין מצבה איז דער אַלטער 500־יאָריקער דעמבע־נער בוים, וואָס איז פאַרבליבן אויפן אָסטראָווצער בית־עלמין. כבוד זיין אָנדיינק!

יאָסל קאַבאַלע

יאָסל קאַבאַלע איז אַלע יאָרן געווען אַ דראָזשקאַש און פון דעם האָט ער געצויגן זיין חיונה. ער איז געווען אַ מטופל מיט קינדער פון דריי ווייבער. נישט פאַר קיין שום ייד געדאַכט, האָבן זיך ביי אים קיין ווייבער לאַנג נישט געהאַלטן. ער האָט חתונה געהאַט פון וואָשניעוו מיט איין שוועסטער נאָך דער אַנדערער.

ווען מען זאָל געווען זאָגן אין אָסטראָוועצ „יאָסל דראָזשקאַזש", וואָלט קיינער נישט געוווּסט ווער דאָס איז, אָבער אַז מען האָט געזאָגט „יאָסל קאַבאַלע", האָבן שוין אַלע אין שטאָט געוווּסט וועמען מען מיינט. זיין ריכטיקן פאַמיליע־נאָמען האָט כמעט קיינער נישט געקענט אין שטאָט. עס איז שוין דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען ער פלעגט שמחת־תורה אין שול באַקומען אַ הקפה „עוזר דלים" פלעגט דער גבאי אויסרופן הויך אויפן קול: „ר׳ יאָסל קאַבאַלע, מכבד מיט כבוד התורה".

מערסטנטייל איז יאָסל קאָבאַלע געווען אַ נאַכטדראָזשקאַזש, ווייל קיין שיינע דראָזשקע האָט ער, וואָס אַן אמת, נישט געהאַט און די קאָבאַלע זיינע איז אויך נישט געווען פון די בעסטע ערשטקלאַסיקע פערד. אַזוי זיך אַ בידנע פערדל, וואָס האָט קיינמאָל נישט פראָטעסטירט און געדולדיק פאַרנומען די שמיץ איבער רוקן, וועלכע זיין באַלעבאָס האָט אים פון צייט צו צייט דערלאַנגט מיט דער בייטש. דאָס פערדל האָט זיך אַפילו נישט באַקלאָגט אויפן שלעכטן עסן, אויף די גראָכאָווינעס, וואָס זיין באַלעבאָס פלעגט אים צוטיילן יעדן אינדערפרי נאָך אַ לאַנגער נאַכט פון פאָרן אַהין און אַהער.

איידער עס זענען אויפגעקומען די אויטאָבוסן אין אָסטראָווצע, האָט נאָך יאָסל קאָבאַלע געהאַט ווי נישט איז פרנסה, מען האָט געכאַפּט פון צייט צו צייט אַ „יאַזדע" קיין אַפּט, און דאָס האָט שוין געשמעקט מיט אַ שיינע פאָר זלאָטעס. ווייל אַלע אָסטראָווצער סוחרים פלעגן פאָרן קיין אַפּט, וווּ עס האָט זיך געפונען דער פאָוויאַט פון דער אַרומיקער געגנט און אָסטראָווצער סוחרים האָבן אין דאָרטיקן „אוזשאָנד סקאַרבאָווי" געמוזט דערליידיקן זייערע שטייערן.

פון אָסטראָווצע ביז אַפּט איז געווען 17 קילאָמעטער. פאָרן מיט אַ דראָזשקע קיין אַפּט האָט געדויערט צוויי שעה און דער פרייז איז געווען אָנדערטהאַלבן זלאָטעס פון אַ פּאַסאַזשיר. ווען עס זענען אויפגעקומען די אויטאָבוסן, האָבן זיי נישט גענומען טייערער, די רייזע האָט אָבער געדויערט בלויז אַ האַלבע שעה.

האָבן פּאַסאַזשירן טאַקע גענומען פאָרן מיט די אויטאָבוסן, אויף וועלכע די רייזע איז געווען בעסער, באַקוועמער און שנעלער און מיט דער צייט האָבן זיי טאַקע צוגענומען אַלע פּאַסאַזשירן.

איז יאָסל קאָבאַלע אַ גאַנצן פרייטיק געשטאַנען מיט זיין דראָזשקע נישט ווייט פון ליפּע אָסטראָקערס סקלאַדעס, געוואַרט און געוואַרט און קיין „פּאַטשאָנטעק" נישט געהאַט. האָט ער זיך דערבייזערט און פאַרלוירן דאָס געדולד. און אין גרויס פאַרצווייפלונג האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אינמיטן שאָסיי, פאַררוקט דאָס היטל אין אַ זייט, אויפגעהויבן אַ געביילטע פויסט און גענומען שרייען און דראָען הויך אויפן קול: „עס וועט אייך, אויטאָבוסן, דער רוח נעמען. יאַך האָב שוין אַפילו נישט אין מיין שעניק קיין ביסל גראָכאָווינעס פאַר מיין פערדל אויף שבת!"...

שייע גזלן

שייע גזלן איז אַלע יאָרן געווען אַ פישער און אויבסטהענדלער. ער האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט פון טאָן וועמען אַ גמילות־חסד, שטענדיק געשטיצט אָרעמע און קראַנקע יידן, געווען תמיד גרייט אַרויסצוהעלפן אַ חבר און אַ פריינט אין אַן עת־צרה. טאָ וואָס עפּעס פלוצלינג — גזלן? פונוואַנען נעמט זיך צו אַזאַ האַרציקן ייד אַזאַ בייזווילליקער צונאָמען?

קיין קינדער האָט שייע גזלן נישט געהאַט. מיט זיין פרוי האָט ער געלעבט ווי צוויי טייבעלעך. געלעבט רואיק און באַשיידן און ווי נישט איז פאַרדינט אויף חיונה. אמאָל בעסער און אַמאָל ערגער — נישט צו פאַרזינדיקן. מען האָט, חלילה, נישט געהונגערט און גאָט האָט נישט פאַרלאָזט.

ביי זיין שוואָגער, דעם שוסטער אברהמעלע צווייגמאַן, האָבן באַקאַנטע יעדן שבת איינגעאָרדנט אַ מנין, און דאָרט האָט אויך שייע גזלן געדאַוונט אַלע יאָרן. ער האָט שוין געהאַט די חזקה אויף „מפטיר". און טאָמער האָט ווער געוואָלט אייסדינגען ביי אים דעם „מפטיר" — איז ער גרייט געווען צו גיין אויף קידוש השם, כדי נישט צו ברעכן די לאַנגיאָריקע חזקה. נאָכן דאַווענען האָט מען, ווי דער שטייגער איז, געטרינקען „לחיים" און זיך מחיה געווען מיט טשאָלנט און קוגל, וואָס עס האָט צוגעגרייט אברהמעלעס פרוי — שייע גזלנס שוועסטער.

קיין רייבער איז שייע גזלן נישט געווען, מיט קיין גנבֿ קיינמאָל נישט געהאַט צו טאָן, ער האָט אפילו אין מיליטער נישט געדינט, קיינמאָל אין וואַלד קיינעם חלילה נישט באַפאַלן. ער האָט געשמט אין אָסטראָווצע אַלס ערלעכער מענטש און קיינמאָל ביי קיינעם קיין גראָשן נישט צוגענומען. ווי אַזוי האָט זיך אָבער פאָרט צו אים צוגעקלעפּט דער צונאָמען „גזלן"?

דער אמת איז געווען, אַז שייע גזלן האָט טאַקע נישט געקענט פאַרטראָגן קיין עוולה. ווען אַ דאָרפס־ייד פלעגט קומען אין שטאָט אַריין מיט אַ ביסל פרוכטן צו פאַרקויפן האָט אים שייע נישט געלאָזט אָפּנאַרן, און אַז מען האָט אים נישט אָפּגעגעבן אַ חוב צו דער צייט, פלעגט ער אָפּט שרייען: „ווי קען מען זיין אַזאַ גזלן"? און אויך אין זיינע האַנדלס־באַציאונגען מיט פאַרשידענע סוחרים, ווי נאָר ער האָט באַמערקט, אַז ס'פירט זיך ווער נישט אויף ערלעך און קאָרעקט, פלעגט ער אויפהויבן זיין שטים, זיך אופרעגן און אויסשרייען: „ווי קאָן מען זיין אַזאַ גרויסער גזלן"?

און אַזוי ווי ער האָט זיך באַנוצט מיטן דאָזיקן אויסדרוק, האָט זיך אים צוגעקלעפּט דער דאָזיקער צונאָמען, פון וועלכן ער האָט זיך שוין קיינמאָל נישט געקענט באַפרייען און אַזוי איז ער שוין פאַרבליבן אויף זיין גאַנצן לעבן אין אָסטראָווצע אַלס שייע גזלן...

מאיר בלאנקמאן

אסטראָווצער פאלקס־טיפּן

„נפתלי פון דער טיי"

„נפתלי פון דער טיי" — אַזוי האָט מען אים גערופן אין אָסטראָוצע, און אַזוי איז ער פאַרבליבן אין מיין זכרון.

איך געדענק נאָך היינט, גאָך אַזויפיל יאָרן, ווי ער האָט אויסגעזען: אַן עלטערער ייד, אַ נידעריקער און אַ דאַרער, מיט אַ שיטער בערדל און לאַנגע פאות, און מיט אַ פּאָר גרויסע ברילן, צוגעבונדן מיט שטריקלעך הינטער די אויערן.

ער פלעגט זיצן אין אַלטן בית־המדרש פון גאַנץ פרי ביז גאָר שפּעט אין אָוונט. ביי דער זייט אייפן טיש איז געשטאַנען דער גרייסער מעשענער סאַמאָוואַר, וועלכער האָט תמיד געהאַלטן אין איין זידן און ר' נפתלי האָט געהאַלטן אין איין צוגיסן וואַסער, אַז עס זאָל, חלילה, נישט אויספעלן קיין טיי פאַרן עולם.

ווינטער פאַרטאָג, ווען דער פראָסט אינדרייסן האָט געקנאַקט און אַ ביטערע קעלט האָט דורגענומען די ביינער, פלעגט זיך דער עולם מתפללים פשוט מחיה זיין מיט ר' נפתליס אַ וואַרעם גלעזל טיי גלייך פון זידיקן סאַמאָוואַר אַרויס. נאָכן אָפּדאַווענען שחרית, האָט מען זיך אויך געקענט ביי אים אויפן ניכטערן מאָגן דערכאַפּן דאָס האַרץ מיט אַ וואַרעמען בייגל, מיט אַ הייסער טאַטאַרטשאָכע אָדער גאָר מיט אַ מאָן־קיכל, וואָס איז געווען מלא טעם.

און אַז ווער פון די מתפּללים האָט געהאַט יאָרצייט, האָט שוין ר' נפתלי פון פריער געזאָרגט, אַז ס'זאָל נישט אויספעלן דאָס ביסל משקה. מען האָט געטרונקען בראָנפן, געווונטשן זיך „לחיים" און פאַרביסן מיט ר' נפתליס מאָן־קיכלעך, וואָס זענען זיך צעגאַנגען אין אַלע אברים.

און טאָמער האָט ווער פון די מתפללים פונקט נישט געהאַט ביי זיך אין קעשענע קיין פּאָר גראָשן — איז אויך נישט געפערלעך. ר' נפתלי האָט גוט געקענט יעדן איינעם פון די מתפללים און לערנער אין אַלטן בית־המדרש און ער פלעגט געבן אויף באָרג און קיינעם נישט חלילה אָפּגעזאָגט. „נישקשה — פלעגט ער זאָגן — נעמט אייך אַ וואַרעם גלעזל טיי מיט עפּעס צוביסעכץ, און אַז איר וועט אם ירצה השם האָבן געלט, וועט איר דאַמאָלט באַצאָלן"

די חובשי בית־המדרש, די בחורים, וועלכע פלעגן זיצן גאַנצע טעג ביים לאַנגן טיש, פאַרטיפטע אין די שווערע סוגיות פון דער גמרא — האָבן גאָר שטאַרק הנאָה געהאַט פון זיינע געפעפערטע אַרבעס, וועלכע ער פלעגט פאַרקויפן פאַר איין גראָשן אַ גלעזעלע, און פון די פרישע הייסע טאַטאַרטשאָכעס, ערשט אַרויס פון פרעץ בעקערס אויוון, וואָס בעתן עסן זיי האָט מען געפילט דעם טעם גן־עדן.

אין אַ ספר פלעגט ר' נפתלי האַלטן עטלעכע בלעטלעך פון אַן אַלטן אָפּגעריבענעם העפט, אין וועלכע ער פלעגט פאַרשרייבן די חובות. און האָט אים ווער אָפּגעגעבן אַ חוב, פלעגט ער מישן און אַזוי לאַנג זוכן מיט זיינע שוואַכע אויגן אין די פאַרגעלבטע און פאַרפלעקטע בלעט־לעך, ביז ער האָט ענדלעך געפונען דעם ריכטיקן נאָמען און אויסגעשטראָכן דעם חוב. דאָרט פלעגט ער אויך פאַרשרייבן די חובות, וואָס ער איז שולדיק געווען די בעקערס פאַר די צוגעשטעלטע טאַטאַרטשאָכעס, בייגל און מאָן־קיכלעך, ווי אויך אַלע איינקויפטן און אויסגאַבן פון זיין יאָרן־לאַנגער „אונטערנעמונג" אין בית־המדרש.

אין בית־המדרש האָבן אַלע געוווּסט, אַז ר' נפתלי איז אַ ביז גאָר ערלעכער מאַן. ער וועט, חלילה, נישט נעמען דאָס, וואָס אים קומט נישט, און מען האָט דעריבער געהאַט צו אים דעם פולסטן צוטרוי. אויב ער זאָגט אייך, אַז אייער חוב באַטרעפט אַזוי פיל פאַר, לאָמיר זאָגן, פינף טאַטאַרטשאָכעס, צוויי גלעזער טיי און דריי מאָן־קיכלעך — מעגט איר אים הייליק גלייבן, אַז אַזוי איז עס. ווייל דרייען, שווינדלען, זאָגן ליגן און אָפּנאַרן, חלילה, — אויף דעם איז ר' נפתלי גאַנץ ווייט נישט פעאיק.

יעדן פרייטיק פאַרמיטאָג, ווען אויך דער סמבטיון האָט שוין אויפגעהערט צו שטורעמען און וואַרפן שטיינער און זיך ביסלעכווייז גענומען איינשטילן לכבוד שבת — האָט ר' נפתלי אויסגעלאָשן דעם סאַמאָוואַר, אַרויסגעוואָרפן פון אים דאָס אָנגעזאַמלטע אַש פון אַ גאַנצע וואָך, צונויפגענומען די גלעזער און דאָס ביסל איבערגעבליבענע סחורה, דאָס אַלץ אַריינגעלייגט אין אַ קעסטעלע, און געגאַנגען אַהיים צוגרייטן זיך צו קבלת שבת. באַפרייען זיך כאָטש אויף איין מעת־לעת פון אַלע וואָכעדיקע דאגות און זיך אַביסל אויסרוען. באה שבת — באה מנוחה.

ר' נפתלי האָט אָבער קיינמאָל נישט פאַרגעסן, אַז די וועלט איז דאָך סוף־כל־סוף נישט מער ווי אַ פּרוזדור, אַ קאָרידאָר, דורך וועלכן מען גייט שנעל אַדורך איידער מען קומט אָן אַהין אין טרקלין, אין סאַלאָן אַריין. און נאָך הונדערט און צוואָנציק יאָר טאָר מען דאַרט אַהין נישט

קומען מיט ליידיקע הענט. מען מוז זיך מיטברענגען אָ געוויסן באַגאַזש פון מצוות און מעשים טובים. ער האָט זייער גוט געדענקט דעם באַוווסטן מאמר חז״ל: „התקן עצמך בפרוזדור כדי שתיכנס לטרקלין״.

האָט ער טאַקע דאָס גאַנצע לעבן געהאַלטן אין איין צוגרייטן זיך צום „טרקלין״. און אַזוי פלעגט ער אַלע יאָרן, זיצנדיק אין בית־המדרש ביים טיש מיטן גרויסן סאַמאָוואַר, — האַלטן אין איין לערנען, דאַווענען, זאָגן תהילים און פאַרטיפן זיך אין מוסר־ספרים, כדי צו פאַר־גרעסערן וואָס מער דעם באַגאַזש פון מצוות און מעשים טובים און נישט אַהינקומען דאָרט, חלילה, מיט ליידיקע הענט...

אלי גאָלדע יוינטשעס

ווער פון עלטערן דור אין אָסטראָווצע האָט נישט געקאָנט אלי גאָלדע יוינטשעס אָדער „אלי קראַצער״ — ווי מען פלעגט אים רופן אין שטעטל?

דאָס איז געווען אַ ייד אַ גרויסער ירא־שמים, אַ שרעק־לעכער פאַנאַטיקער און דערצו נאָך אַ קבצן אין זיבן פאָלעס. ער האָט נישט געוואָלט וויסן פון קיין שום פשרות אין טאָג־טעגלעכן לעבן און נישט געוואָלט מוותר זיין אַפילו אויף אַ קוצו של יוד פון זיין יידישקייט.

אין בית־המדרש פלעגט ער תמיד מקפיד זיין, אַז קיינער זאָל נישט, חלילה אַרויסריידן אַ וואָרט בעת די תפילות און נישט דאַווענען, חס ושלום, אָן אַ גאַרטל. און טאָמער פלעגט ווער אַריינקומען חול־המועד פסח אָדער סוכות אין בית־המדרש אַריין נישט אָנגעטאָן אין דער זיידענער קאַפּאָטע און אין סאַמעטענעם היטל — האָט ער פון ר׳ אלי באַקומען יענעם פסק, אַז ס׳איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ער פלעגט דאַן אַרויס פון די כלים, געבייזערט זיך און געזידלט און אויפגעוויזן יענעם, אז ער באַגייט אַ גרויסן אומפאַרגעבלעכן חטא מיט דעם, וואָס ער איז אַ מבזה את המועדים.

געדענק איך, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין אָסט־ראָווצע מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק, ווען מען האָט גענומען רעדן וועגן פאַרבייטן די נאַפט־לאָמפּן אין אַלטן בית־המדרש אויף מאָדערנע עלעקטרישע לעמפּלעך. ווי דער דאָזיקער קאָמפּראָמיסלאָזער פאַנאַטיקער ר׳ אלי קראַצער איז מיט זיין גאַנצער קראַפט און ענערגיע אַרויס־געטרעטן קעגן דער דאָזיקער „רעפאָרם״, וועלכע קאָן, חלילה — לויט זיין מיינונג — דערפירן צו אַלדאָס בייז.

איך געדענק, ווי ער האָט געהאַלטן אין איין בייזערן זיך, שרייען און ליאַרמען, אַז אַ בית־המדרש איז נישט קיין „טריאַטער״ אָדער, להבדיל, אַ טומאה, און געהאַלטן זיך אין איין שווערן, ביי אלץ, וואָס איז אים טייער און הייליק, אז „אַזוי לאַנג ווי איך לעב, וועט איר דאָס נישט אויספירן!״.

עס האָבן זיך צו יענער צייט געשאַפן צוויי לאַגערן אין שטעטל: פאַר און קעגן עלעקטרישע לעמפּלעך אין בית־המדרש. בראש פון די, וואָס האָבן באַקעמפט די נייע רעפאָרם אין בית־המדרש אין געשטאַלט פון עלעקטרישן לעמפּל — האָט זיך געשטעלט ר׳ אלי קראַצער. גאַנצע טעג און נעכט האָט מען געהאַלטן אין בית־המדרש אין איין קריגן און אַרומרייסן זיך און צי ליידנשאַפטלעכע וויכוחים האָט גאָר קיין סוף נישט גענומען.

געזיגט האָט אָבער כּוף־כּל־סוף דאָס עלעקטרישע לעמפּל, וועלכעס האָט זיך מיט שטורעם אַריינגעריסן אין אַלטן בית־המדרש און מיט דער צייט אויך אין אַלע אַנדערע בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך און פון דאָרט שטופּנווייז אַרויסגעשטויסן די טראַדיציאָנעלע נאַפט־לאָמפּן, מיט וועלכע עס האָבן זיך באַנוצט במשך פון פיל דירות די שטעטלדיקע יידן בעתן דאַווענען און לערנען.

אלי קראַצער און זיינע מקורבים האָבן נישט אַזוי לייכט און שנעל אויפגעגעבן זייער פאַרביטערטן קאַמף קעגן דער דאַזיקער „גזירה״, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף אינדזער שטעטל און באַדראָט זיין קיום, רחמנא ליצלן... עס זענען טאַקע געמאַכט געוואָרן ערנסטע פּרוון צו צעברעכן דאָס ערשטע עלעקטרישע לעמפּל, ווי נאָר עס האָט זיך באַוויזן אין אַלטן בית־המדרש און די געשרייען און קריגערייען צווישןביידע לאַגערן האָבן אָפּ־געהילכט איבערן גאַנצן יידישן שטעטל.

עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. דער קאַמף קעגן „פּראָגרעס״ איז פון פאָרויס געווען אַ פאַרשפּילטער. דאָס עלעקטרישע לעמפּל אין אַלטן בית־המדרש האָט אָפּגע־האַלטן אַ פולשטענדיקן נצחון.

און דער פרומער, פאַנאַטישער און קאָמפּראָמיסלאָזער ר׳ אלי קראַצער האָט אויף די עלטערע יאָרן מיט אַ פאַרווייטיקט הארץ געמוזט קאַפּיטולירן פאַר דער טעכניק און פּראָגרעס פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, וועלכע האָבן אויך אַריינגעדרונגען אַפילו אין אַלטן בית־המדרש אין געשטאַלט פון עלעקטרישן לעמפּל...

חיים גאָלדזאַץ

ס'וועט נישט גיין פאַרלוירן

צווישן באַרגיקן געסל, וואָס ציט זיך פון טילנע און זאַטילנע, אַנטקעגן דעם קליינעם בית־מדרשל און צווישן געסל־שיפּוע, וואָס פירט אין דער שוואַמער־גאַס צום רבּ'ס הויף; צווישן די צוויי באַרגיקע גאַסן שטייען עטלעכע הייזער פון וואַנען עס הערן זיך קולות פון קינדער. דאָ וווינען די מלמדים פון שטעטל. אַ ביסל ווייטער, ווו אַן אַלטער פאַרשימלטער פּאַרקן נעמט אַרום אַ שטיקל הויף — לינקס ביים אַריינגאַנג — לויפן הילצערנע שטיגן מיט אַ גאַניקל סאַמע אין דער הייך. דאָ וווינט דער לאַנגער דוויד, וואָס איז באַקאַנט אין דער גאַנצער שטאָט און אין אַלע שטעטלעך אַרום ווי דער באַזינגער און באַוויינער פון אַלע חתנים און כלות.

אַז מען קומט אַרויף צו דווידל בדחן און מ'גייט אַריין אין זיין וווינונג, טרעפט מען זיך אָן אויף אַ לאַנגער שמאָלער שטוב וואָס טונקלט אין דער טיף. רעכטס שטייט אַ טיש און לינקס ביי דער ניימאַשין זיצט דער לאַנגער דוויד און נייט אַרויף פוטערנע קעלנער אויף פּאַלטנס. אין די יונגערע יאָרן האָט ער געאַרבעט שניידעריי אויף אייגענער האַנט. איצט, ווען ער האָט שוין אַריבערגעשפּאַנט די פופציקער, נעמט ער אַרויס ביי שניידערס אינטערצונייען פוטערס, אַרויפגעבן פוטערנע קעלנער. און ווי אַ צולאָג צו דער פּרנסה דינט אים דאָס בדחנות, וואָס ער האָט עס ליב פונקט אַזוי ווי דאָס שניידעריי.

זיצט ער זיך אַזוי ר' דווידל מיטן קאַפּל אויפן שפּיץ קאָפּ, מיטן פינגערהוט אויפן מיטלסטן פינגער און שטופּט די נאָדל אינעם פעלענעם קאָלנער. אַז די נאָדל גייט נישט, קוויטשעט ווי ס'וואָלט איר וויי געטון, גיט ער מיט איר אַ רייב אין די האָר אַהין־אַהער און זי לויפט שוין ווידער רויק מיט אירע נאָדלשטעך אין די פעלעכלעך.

אַ ביסל ווייטער כמעט אין מיטן שטוב, זיצט ביים גרויסן טיש דווידל בדחנ'ס ווייב, שיינדל־דינה, און קינטשעט אַרויס די שטיקלעך אַרבעט. פון מאָל צו מאָל גיט זי אַ טיפן זיפץ, צו מיינסט ווען זי כאַפּט אַ בליק אויף די ווענט, ווו ס'הענגען די בילדער פון אירע זין מיט זייערע ווייבער און קינדער; אירע אייניקלעך, וואָס זי קען נאָר פון די בילדער. דאָס האַרץ פאַרקלעמט איר אַזוי, קוקנדיק אויף זיי, אַז זי וואָלט זיך צעוויינט אָט דאָ ביים טיש.

— דו וויינסט שוין ווידער? — פרעגט איר דער מאַן מיט זיין באַסאָווער שטים — וואָס ווערסטו אויסוויינען פרעג איך דיך? אַ גוט יאָר?

— יאָ — גיט זי אַ שאָקל מיטן קאָפּ, — איך וויין שוין ווידער.

זי ווענדט אָפּ דעם קאָפּ פון דער וואַנט און טוט זיך ווייטער איר אַרבעט וואָס זי באַגלייט מיט זיפצן און שלוכצן.

ווען דער לאַנגער דוויד גייט אין גאַס ווייזט ער זיך אויס ווי אַ גרויס־האַלטער ווייל זיין גאַנג איז אַ געשטרעקטער. זיין אשיק־גראָ בערדל איז ציכטיק פאַרקעמט, זיין בליק לויפט פאַרייס. ווי ער וואָלט קיינעם אַרום זיך נישט געזען. דאָס איז אָבער נישט צוליב דעם וואָס ער בלאָזט פון זיך. דאָס פילט ער ווי ס'ריזלען אין אים ניגונים און ווערטער. די גראַמען גאַלאָפּירן אין זיין מוח ווי אַ פּאָר צעבריקעוועטע פאַטשטאָווע פערדלעך. ער קאָן זיי קוים איינהאַלטן צוימען.

אָט איז מאַרגן אַ חתונה. ווי נאָר מע וועט אים דערזעען וועט מען פון אים פאָדערן:

— נו, ר' דווידל בדחן, ווייזט עפּעס וואָס איר קענט.

— עפּעס אַ נייע זאַך, ר' דווידל.

ביים בדחן אין קאָפּ נעמען זיך מישן די ווערטער, טרויעריקע האַרצרייסנדיקע. מע דאַרף דאָך עפּעס מאַכן וויינען חתן־כלה, מחותנים און סתם ווייבער פאַר דער חופּה. וואָס מער זיי וועלן וויינען אַלץ מער וועלן זיי צאָלן. און אַזוי גייענדיק גיט ער זיך אַ צעזאָג מיט זיין בדחניש מענדל:

אוי, כלהשי, כלהשי
זאָלסט זיך נישט פאַרלירן,
באַלד וועט מען דיך צו דער חופּה פירן.

און אָט גיבן די בליצלאָמפּן אַ בלענד פאַר די אויגן צוזאַמען מיטן צירונג אויף ווייבערישע הענט, העלדזער און קעפּ. עס שאָרכן אויף די זיידענע און טאַפטענע קליידער מיט די בריליאַנטענע שפּילקעס אין די שייטלען און קאָפּקעס. ר' דווידל שטייט אויף אַ בעלעמער אין דער זיידענער קאַפּאָטע און דערלאַנגט לשון מיט זיין שאַרף געשליפן בדחניש צינגל. אין אַרום די קלעזמאָרים האַלטן אים אונטער, גלייך ווי סוואָלט זיך צערוישט און צעריזלט מען צוגעפּאַסטע לויט די נעמען פון די מחותנים, משפחה אַ צעכוואַליעטער טייך. די שורות מיט די גראַמען שטראָ־ — פון לעבעדיקע און געשטאָרבענע, וואָס ווערן איינגעלאַדן אויף דער שמחה, אַז ס'קאָן רירן אַ שטיין. אַלץ גאַפט און האָרכט. אַלע זענען זיכער אַז די טויטע זענען טאַקע דאָ

צוזאַמען מיט אַלע, געקומען זיך מיטפרייען מיטן יונגן פּאָר. די לאָמפּן און די ליכט שיינען העל און ס'דאַכט זיך ווי זיי וואָלטן זיך נאָך העלער צעצונדן. דאָס מתיקותדיק קול, וואָס קומט אַרויס פונעם הויכן געשטרעקטן בדחן מיטן גראָלעכן בערדל, נעמט אַרום אַלץ און אַלעמען. דאָס שוועבט אַזוי ר' דווידל בדחן אין די עולמות־העליונים. די קלעזמאָרים, וואָס העלפן אים מיט, ווייסן גאָרנישט אַז מיט זייערע פידלען, טראָמפּייטן און פלייטן שטופּן זיי אָפּ זיין וואָכעדיקן אומעט, זיינע זאָרגן, זיין גראָ־שניידעריש לעבן פון אונטערנייען פוטערס און אַרויפגעבן קעלנער אויף וואַטאָווע שפּענצערס און מאַרינאַרקעס.

שוין צומאָרגנס נאָך דער חתונה פאַרשווינדט דער גאַנצער יום־טוב און ס'קומט צוריק דער פּראָסטער אינ־דערוואָכן ווי קיינמאָל גאָרנישט. די וואָך גיט אַ לויף אָפּ ווי דאָס רעגן־וואַסער אין פרילינג. שבת אין דער פרי, ווען אַלע שלאָפן נאָך און מען דאַרף זיך נישט אויפהייבן צו גיין צו דער אַרבעט, קאָן זיך ר' דווידל פּאָרט נישט פאַרגינען דאָס ביסל רו. עס הייבט אים פון געלעגער. ערשטנס, בענטשט מען היינט ראש־חודש טבת. ער מוז זיין אין שול, ווייל אַלץ — קינד און קייט — קומט הערן דעם חזן אין דער אַלטער הילצערנער שול. צווייטנס האָט ער שוין אַ שפּאָר שטיקל צייט נישט געזאָגט קיין קאַפּיטל תהילים. ווי לאַנג ס'איז דאָ דאָס ביסל אַרבעט אין סעזאָן איז מען אַ פאַרקויפטער מענטש, און מען לייגט אָפּ אויף שפּעטער. און אויב נישט שבת טאָ ווען?

דער דרויסן איז אויסגעבעט מיט אַ ווייס־בלאָען שניי, וואָס איז אויסגעפאַלן איבער נאַכט און האָט אַלץ איינגע־הילט און פאַרדעקט. ר' דווידל שטעלט די ערשטע טריט אינעם טרוקענעם שניי וואָס סקריפּעט אונטער די פיס. ער טרעט אויס אַ וועג פון זיין שטוב צום בית־מדרש, ווו יידן זענען שוין פאַרזאַמלט אַרום דעם קאַכלענעם אויוון און וואַרעמען זיך מיט אַ מחיהדיקן „א־א־א". די וואַרעמקייט צעגייט אין יעדן אבר...

די הילצערנע שול איז פול מיט מענער, אַלט און יונג. דורך די קליינע הילצערנע קראַטן־פענצטערלעך קוקן אַרויס די ווייבער, הערן זיך איין ווי דער חזן מיט זיינע משוררים זינגען די „חיימס" פון ראש־חודש־בענטשן. אַלע קוויקן זיך מיט די שיינע חסידישע קאָמפּאָזיציעס און האַרמאָניש־איינגעזונגענע פאַרשידענע שטימען וואָס בילדן דעם כאָר. ווי דער געברום פון צעוויגטע ביימער אין שטורעם טראָגט זיך די באַס־שטימע פונעם לאַנגען דוויד. ווען ער ענדיקט דאָס דאַווענען טראָגן זיך יישר־כוחס צום חזן און צו ר' דווידן, וואָס לייגט פּאַוואָליע צונויף דעם טלית, מיטן בליק זיינעם פאָרויס ווי תמיד, בעת סלויפּט אין אים אָן דער שטראָם פון שורות וואָס שטעלן זיך צום גראַם. אויך איצט האָט זיך אַ לייטזעליקייט צעלייגט אויף זיין פּנים. אין

זיין געדאַנק זענען אויפגעשווומען געגראַמטע ווערטער:

„יישר־כוח, ר' דוויד,
איך בין זייער צופרידן,
איר האָט געזונגען מיט האַרץ —
אַ פאַרגעניגן צו הערן.
נאָר ווייסן זאָלט איר,
מיינע טייערע יידן,
אַז פון „יישר־כוח" אַליין
קאָן מען קיין שטוב נישט דערנערן..."

די ווערטער גייען אויף אין אים אין געאָרדנעטע רייען, ווי פון זיך אַליין, און באַגלייטן אים אויפן גאַנצן וועג ביז ער קומט צו זיך אין שטוב אַריין מיט אַ ברייטן „גוט־שבת".

ער האָט געטראָפן זיין ייִנגסטן זון, אַברהמ'לע, שטיין ביים טיש אַ פאַרקלערטן אין מיטן ברומען אַ ניגון פון אַ נייַ ליד וואָס זיין ברודער פון אַמעריקע האָט אים געשיקט צוזאַמען מיט די נאָטן.

דער גלאַנץ פון די אויגן ביי ר' דווידן איז געווען אַ בייזער ווען ער האָט געזען זיין זון אַ פאַרטועטעם אין די נאָטן.

— הער נאָר, תכשיט, האָסט שוין היינט געדאַוונט, צי דו קלייבסט זיך ערשט גיין דאַווענען?

די טענה איז נישט דערגאַנגען צום הויכן דאַרן אַברהמ'על מיט די ברילן אויף דער לענגלעכער נאָז און מיטן לויפנדיקן קנאָפּ, וואָס קוקט אַרויס פון זיין דינעם האַלדז, ווי ער וואָלט עפּעס געוואָלט אַראָפּשלינגען נאָר ס'גייט נישט דורך דער קעל. ער איז געשטאַנען ווי נישט אים מיינט מען. ער האָט גוט געקענט זיין טאַטנס טבע. באַלד וועט אים איבערגיין דער כעס.

נאָר אַז אַברהמ'על האָט נאָך דער שבתדיקער סעודה גענומען זינגען הויך אויפן קול מיטן באַנגלעך־טרויעריקן ניגון: „אויף וועמענס מזל קלאָגט אַזוי דער רעגן?" איז אויך אויך דווידלען אַליין אַדורך אַ ציטער איבערן לייב, גלייך ווי מוראַשקעס וואָלטן אים געקראָכן אונטער דער הויט. כאָטש זיין ווייב האָט אים שוין עטלעכע מאָל געזאָגט, אַז ער זאָל זיך גיין צולייגן נאָכן עסן, כאַפּן אַ דרעמל, ס'איז דאָך שבת: — גיי, דווידל. כ'האָב דיר אַריינגעלייגט אַ וואַרעמען ציגל אין בעט. גיי, כ'לעבן, דערוואַרעם זיך אַביסל — איז עס אים אין איין אויער אריין און פון אנדערן אַרויס. דער נייער ניגון מיט די האַרציק־אומעטיקע שורות האָבן אים צוגעפירט צום זון, אים געשטעלט אין איין ריי מיט אַברהמעלען. אוןביידע — דער טיפער באַס און דער יונגער באַריטאָן — האָבן זיך צוזאַמענגעגאָסן אין איין האַרמאָנישער גאַנצקייט.

ר' דווידל האָט געפילט ווי ער וואָלט עפּעס יונגער

גוואָרן; אַז ער קריגט נאָך בײַם לעבן אַ תּיקון. זײַן זון אַבֿרהמעלע טראָגט אין זײַן האַרציק קול נגינה אין קליינעם שטעטל און זײַן טאָכטער שׂרהלע, דאָרט אין דער גרויסער שטאָט, קלאָגט אויס מענטשלעכע לײַדן, ייִדישן צער און בטחון אויף דער טעאַטער־בינע פֿאַר טויזנטער צוהערער. דוד׳ל בדחן ליגט זיך אין די בלוטן. אפֿשר וועלן די אייניקלעך און אוראייניקלעך אויסזינגען דאָס שיינע לעבנסליד וואָס ער האָט נישט געקענט און נישט באַוויזן, ווײַל ער האָט נישט געטאָרט... דער עול פֿון לעבן האָט אים נישט דערלויבט, דאגות פּרנסה האָבן אים נישט געלאָזט זיך אָפּגעבן מיט העכערע זאַכן, מיט שאַפֿן גרויסע קאָמפּאָזיציעס צום פּיוט, צום תּהילים וועגן וואָס ער האָט געחלומט אַ גאַנץ לעבן.

שטייט דער טאַטע מיטן זון בײַם פֿענצטער, קוקן אַרויס אין דרויסן אויפֿן ווײַסן ליכטיקן שניי, וואָס ליגט אַזוי הויך, און בײדע זינגען זיי: „צי אפֿשר אויף מזל קלאָגט אַזוי דער רעגן?“ אמת, ר׳ דוויד׳לס בערדל איז שוין גראָלעך צו ביסלעך. ער איז נאָך אָבער אין די מיטעלע יאָרן. ער האָט נאָך פֿאַר זיך אַ גאַנצע וועלט. און זײַן זון אַבֿרהמעלע, ער איז נאָך גאָר אַ יונג בחורל. זײַן, דוויד׳לס, קול גייט טיפֿער. דעם זונס קול — העכער, בײדנס שטימען צוזאַמען קאָנען רירן אַ שטיין. און אַ צופֿרידנקייט נעמט אַרום זײַן גאַנץ לײַב־און־לעבן. זײַן גוזאַנג האָט ער איבערגעגעבן אין די בלוטן פֿון זײַנע קינדער, וואָס וועלן עס צעטראָגן איבער דער וועלט... ס׳וועט גאָרנישט גיין פֿאַרלוירן...

מאיר בלאַנקמאַן

אַסטראָווצער וואַסער־טרעגערס

איך געדענק ווי אַלע די דרײַ וואַסער־טרעגערס, וועלכע האָבן צו אונדז געטראָגן וואַסער במשך פֿון פֿיר יאָרן: שלמה דוד, זײַן זון מאירעלע און דאָס אייניקל חיים יהושע. גאָר באַזונדערס האָט זיך בײַ מיר שטאַרק אײַנגעקריצט אין זכרון דער וואַסער־טרעגער מאירעלע, וועלכער האָט אונדז באַדינט אַ גאָר לאַנגע צײַט. אַלע האָבן זיי געהאַט געבויגענע פּלייצעס פֿון יאָרנלאַנג טראָגן די שווערע יאַרמעס מיט די פֿולע וואַסער־עמערס.

בײַ אונדז אין קיך איז יאָרן לאַנג געשטאַנען אַ גרויסע קופּערנע פֿאַס אויף וואַסער — אַ ירושה פֿון שוין לאַנג פֿאַרשטאָרבענע באָבעס און זיידעס. פֿון אַלטקייט האָט זיך דאָס פֿאַס מיט דער צײַט אָפּגענוצט. געצומען רינגען פֿון אַלע זײַטן, און מיר האָבן מיט גרויס האַרץ־ווייטיק געמוזט זיך שיידן מיטן דאָזיקן טײַערן שטוב־חפֿץ און אים אויסמײַשן אויף אַ געוויינלעכע הילצערנע פֿאַס.

איך דערמאָן זיך ווי ווינטער, אין די גרעסטע פֿרעסט שנייען און זאַווערוכעס, פֿלעגט זיך פֿאַרטאָג פֿלוצלינג הערן אַ שטאַרק געקלאַפּערײַ אין דער טיר פֿון אונדזער שטוב. איך האָב דאַן געמוזט אַ פֿאַרשלאָפֿענער אַראָפּקריכן פֿון וואַרעמען בעט, אײַנגעהילט זיך אין אַ וואַטענער קאָלדרע און אַרײַן אין דער קאַלטער קיך אויפֿשליסן די טיר. דער וואַסער־טרעגער איז אַרײַן מיט די שווערע שטיוועליעס, אויף די וואָנצעס האָבן אים נאָכגעהאַנגען די לאַנגע אײַז־צאַפּנס און אינגאַנצן איז ער געווען באַדעקט מיט שניי פֿון קאָפּ ביז פֿיס. די טיר האָב איך שוין מער נישט פֿאַרשלאָסן. און אַזוי איז ער געגאַנגען עטלעכע מאָל מיט די עמערס הין און צוריק, ביז דאָס פֿאַס איז געוואָרן פֿול מיט וואַסער.

אַזוי איז געווען אין אַ געוויינלעכן ווינטער־טאָג. איז אָבער געקומען פֿרײַטיק פֿלעגן די וואַסער־טרעגערס מוזן אויפֿשטיין נאָך האַלבער נאַכט, אַרויפֿלייגן די יאַרמעס אויף די אַקסלען און לאָזן זיך אין וועג אַרײַן צו דער אַרבעט, ווײַל „היום קצר והמלאכה מרובה“. דער טאָג איז קורץ און מען מוז דאָך באַזאָרגן מיט וואַסער אַלע באַלע־באַטים און בעקערייען אין שטעטל, און נאָך שפּעטער באַווײַזן זיך אַרומצוואַשן, אַרויפֿכאַפּן אויף זיך די שבת־דיקע קאַפּאָטע און לויפֿן אין בית־המדרש אַרײַן צו קבלת־שבת.

שבת פֿלעגן די וואַסער־טרעגערס אויפֿשטיין גאַנץ פֿרי און זיך לאָזן גיין אין קליינעם בית־המדרשל אַרײַן. אַלע האָבן זיי געהערט צו „חברת תּהילים“. פֿלעגן זיי אויסזאָגן צוזאַמען מיט גאַנצן עמך די קאַפּיטלעך תּהילים, און נאָכן אָפּפּאַרטיקן זיך מיטן השכּמה־דאַווענען, זיך געלאָזט אַהיים. דערכאַפּט זיך דאָס האַרץ, פֿלעגן זיי דערנאָך אָנידערפֿאַלן מידע און פֿאַרמאַטערטע פֿון שווער־אָפּגעהאָרעוועטע טעג און נישט־דערשלאָפֿענע נעכט פֿון אַ גאַנצער וואָך.

אין די הייסע זומער־חדשים, ווען אין קליינעם און דושנעם שטיבעלע ד׳ על ד׳ איז נישט מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן — פֿלעגן זיך די וואַסער־טרעגערס שבת באַלד אינדערפֿרי אַרויסלאָזן מיט ווײַב און קינדער אויף

דער נאָענטער „בלאָניע" נעבן טייך, אויסגעצויגן זיך אויפן גראָז, אַריינגעאָטעמט אין זיך פרישע לופט. געקנאַקט באַניעקערן און דערנאָך געכאַפּט אַ מחיהדיקן שבתדיקן דרימל אויפן שויס פון דער נאַטור. „שינה בשבת תענוג", נאָך דערצו אויף דער „בלאָניע" ביי טייך מיט אַזאַ מחיהדיקער לופט, נאָך אַ שווער־אָפּגעהאָרעוועטער וואָך...

און אַז אַ וואַסער־טרעגער פלעגט, רחמנא לצלן, אַמאָל קראַנק ווערן — און דאָס האָט טאַקע זייער אָפט פּאַסירט — פלעגן אים זיינע פאַך־קאָלעגן פאַרטרעטן ביי דער אַרבעט אויף דער צייט פון דער קראַנקייט. זיי האָבן זיך איינגעטיילט צווישן זיך מיט זיינע קונדן און שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז קיינער פון זיי זאָל, גאָט באַהיט, נישט בלייבן אָן אַ טראָפּן וואַסער.

אויב מען האָט זיך געגרייט וואַשן וועש — און וועש פלעגט מען וואַשן אין דערהיים, ווייל ס'זענען דעמאָלט נישט געווען קיין וועשערייען ווי היינט — פלעגט מען מוזן מיט עטלעכע טעג פריער באַשטעלן דעם וואַסער־טרעגער, ווייל אין די צוויי־דריי טעג האָט מען באַדאַרפן מער וואַסער ווי תמיד. אין אַזעלכע פאַלן פלעגט אַסאַך מאָל דער וואַסער־טרעגער זיין געצווונגען איינצושפּאַנען צו דער אַרבעט זיין מינדעריעריק יינגל, וועלכער האָט אים צוגעהאָלפן טראָגן וואַסער צו די באַלעבאַטים.

איך דערמאָן זיך אַ פאַקט, ווי איינמאָל אין מיטן וועש־וואַשן האָט די קריסטלעכע וועשין ביי אונדז אין שטוב געמאַכט אַ געוואַלד: „אָלאַ באָגאַ, ניעמאַ אַני קראָפּלי וואָדי" (גאָט אין הימל, ס'איז נישטאָ קיין טראָפּן וואַסער!) דאָס פאַס איז טאַקע געווען אויסגעליידיקט ביזן לעצטן טראָפּן וואַסער. און איך האָב געמוזט אַרומלויפן איבער דער גאַנצער שטאָט אין אַלע גאַסן און ביי אַלע פּלומפּן און געהאַלטן אין איין זוכן אונדזער וואַסער־טרעגער...

עס פלעגט אָפט טרעפן אין ווינטער אַז דער גרויסער פּלומפּ אין מאַרק פלעגט קאַליע ווערן צוליב די שטאַרקע פרעסט און דער פּלומפּ אין שול־געסל איז געווען באַלאַגערט מיט פיל מענטשן און ס'איז גאָר נישט געווען מעגלעך צוצוקומען צו אים — פלעגן דאַן אַסאַך וואַסער־טרעגערס מוזן שלעפּן דאָס וואַסער פון דעם פּלומפּ אויפן סטאַוו ביי די פּייערלעשער, און דאָס האָט נאָך מערער באַשווערט זייער פינצטער לעבן.

די וואַסער־חשבונות האָט געפירט די מאַמע מיינע ע"ה. יעדן זונטיק פלעגט זי זיך אַוועקזעצן מיט שלמה דוד וואַסער־טרעגער און צוזאַמען האָבן זיי געניי באַרעכנט די עמערס וואַסער פון דער פאַרגאַנגענער וואָך. געווען טאַקע פאַלן ווען דער חשבון האָט נישט געשטימט. עס מאַכט זיך אַמאָל אַ טעות. האָט מען נאָכאַמאָל גערעכנט און סוף־כל־סוף געקומען צו אַ טאָלק.

איך געדענק אויך אַנדערע וואַסער־טרעגערס אין אָסטראָווצע, ווי: זעליק קולבע, משה הלל, שיעלע דזשאָבאַס א. אַנד. זומער און ווינטער פלעג איך זיי אָפט זעען אין גאַס, טראַגנדיק אויף זייערע אַקסלען די שווערע יאַרמעס מיט די פולע וואַסער־עמערס ביי די זייטן. אַלע מיט געבויגענע פּלייצעס און שווער־פאַרהאָרעוועטע פון דער פאַרמאַטערנדיקער אַרבעט.

און אַז שלמה דוד וואַסער־טרעגער איז געשטאָרבן, האָט זיין זון מאירעלע באַלד צומאָרגנס נאָך דער שבעה גענומען דעם פאָטערס יאַרמע מיט די עמערס און גענומען טראָגן וואַסער צו די באַלעבאַטים, וואָס ער האָט באַקומען בירושה נאָך זיין פאַרשטאָרבענעם פאָטער.

און מיט יאָרן שפּעטער האָט די זעלבע יאַרמע געטראָגן אויף זיינע אַקסלען און באַזאָרגט מיט וואַסער די זעלבע באַלעבאַטים — דאָס יונגע אייניקל חיים יהושוע. דור הולך ודור בא...

★

מיינע דערינערונגען וועגן לעבן פון די וואַסער־טרעגערס אין דער אַלטער היים, וועל איך פאַרענדיקן מיט אַ טראַגישן עפּיזאָד. באַלד אין די ערשטע טעג פון דער נאַצישער אָקופּאַציע, זענען מיר אין אָסטראָווצע אויפגעטרייסלט געוואָרן ביז די טיפענישן פון דער נשמה צוליב אַ בעסטיאַלישן מאָרד אין מיטן העלן טאָג.

אַ סאַדיסטישער עס־עס־מאַן האָט פאַרטשעפּעט אין גאַס אַ וואַסער־טרעגער, אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און מיטן אויסגעשריי: „דו, פערפלוכטער יודע!" אים אַריינגעלאָזט אַ קויל אין קאָפּ אַריין און אַוועקגעלייגט אַ טויטן אויפן אָרט.

מ. בלאַנקמאַן

אסטראָוועצער משוגעים

די משוגענע רייזל

ווער פון עלטערן דור אין אָסטראָוועצע האָט נישט געקענט די משוגענע רייזל? איך געדענק ווי זי פלעגט אַרומגיין זומער און ווינטער אָן אָפּגעריסענע און אָפּגעשליסענע. תמיד אויפגערעגט און בייז אויף דער גאנצער וועלט. פלעגט זי האלטן אין איין זידלען און שעלטן וועמען זי האָט נאָר אָנגעטראָפן אין גאס.

איך געדענק, ווי מיר, חדר־ייִנגלעך, פלעגן זי פאַרטשעפּען און זיך מיט איר רייצן, און זי האָט אָפּגעענטפערט מיט געבײַלטע פויסטן און ביטערע קללות, באַוואָרפן אונדז מיט שטיינער און אויסגעגאָסן אויף אונדז איר גאַנצן צאָרן.

בייטאָג, פון גאַנץ פרי ביז שפעט אין אָוונט, פלעגט זי אַרומלויפן אין מארק און איבער די יידישע געסלעך, און פאַרהילכן די לופט מיט אירע ליאַרמען און געשרייען. די ווייבער פלעגן אויף איר רחמנות האָבן און איר ציגעוואָרפן אַ שטיקל ברויט, אַ בייגל אָדער אַ קיכל און פון צייט צו צייט איר דערלאַנגט א גלאָז טיי אין אַ ביסל געקעכטס.

נאָכן אַרומלויפן אַ גאַנצן טאָג, איז זי אין די שפעטע אָוונט־שעהן, אַ מידע און פאַרמאַטערטע, געגאַנגען אַהיים. איר שטענדיקער מקום־מנוחה איז געווען אויף שעראָקע גאַס ביי ר׳ פינטשע מינצבערג אין קאָרידאָר נעבן דער קעלער־טיר. דאָרט אין ווינקל איז זי אָפּגעלעגן גאנצע יאָרן. דאָס איז געווען איר היים, דאָ איז זי געשלאָפן ביינאַכט און אויסגערוט זיך נאָך א שווערן פאַרמאַטערנדיקן טאָג.

אָבער שוין פאַרטאָג זענען אַלע איינוווינער פון די אַרומיקע געסלעך אויפגעציטערט געוואָרן פון רייזלס קללות און געשרייען, וואָס זענען דערגאַנגען עד לב השמים. אויף די באַלקאָנען האָבן זיך באַוויזן האַלב־נאַקעטע מענער און פרויען מיט זייערע קינדער, וועלכע זענען געשטערט געוואָרן אין זייער טיפן שלאָף צוליב רייזלס פרימאָרגנדיקן „קאָנצערט״.

זי איז געווען אַ געזונטע און קרעפטיקע יידענע און ווי א ווולקאַן תמיד געשפיגן מיט פייער. די קללות פון איר מויל האָבן זיך געשאָטן ווי פון אַ לעכערדיקן זאַק. און טאָמער האָט איר זי באַליידיקט מיט עפּעס אַ שלעכט וואָרט — איז זי אייך נישט געבליבן שולדיק און איר האָט זיך שוין נישט געקאָנט פון איר אויסקויפן.

די ווייבער אין אָסטראָוועצע האָבן געוווסט צודערציילן וועגן רייזעלס שווער לעבן, וועגן אַ שרעקלעכער פאַמיליען־טראַגעדיע, וואָס האָט צעשטערט איר פסיכישן גלייכגעוויכט, צעטרייסלט אירע נערוון און זי דערפירט צו אַזאַ טרויעריקן מצב.

שמחה פלאַכטע

אַ פילשטענדיקער קעגנזאַץ צו דער משוגענער רייזל איז געווען שמחה פלאַכטע. ער איז געווען אַ שטילער, אַ רואיקער און אַ געלאַסענער. קיינמאָל קיינעם נישט באַליידיקט און נישט פאַרטשעפּעט. שטיל און אומבאַמערקט פלעגט ער דורכגיין די גאַס.

ער איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער רויכערער און קיין גראָשן ביי דער נשמה האָט ער, פאַרשטייט זיך, קיינמאָל נישט געהאַט. פלעגט ער אַזוי אַרומגיין גאַנצע טעג איבער די גאסן און זיין „באַשעפטיקונג״ איז באַשטאַנען אין אויפקלויבן רעשטלעך פון אויסגערויכערטע פּאַפּיראָסן. ער איז געווען גליקלעך, אויב ס׳האָט זיך אים איינגעגעבן צו געפינען א נישט־דערראויכערטן פּאַפּיראָס און צו כאַפּן עטלעכע „ציי״. און אז ס׳האָט זיך איבער אים געגעבן א גאנצן פּאַפּיראָס, איז ער גאָר געווען אין זיבעטן הימל.

ווינטער, בעת די גרויסע פרעסט, שנייען און זאַוויערוכעס, פלעגט שמחה פלאַכטע אָפּליגן גאַנצע נעכט אין אַלטן בית־המדרש אין אַ ווינקל הינטערן אויוון. די מתפללים פלעגן זיך איבער אים מרחם זיין, אים געגעבן פון צייט צו צייט עפּעס איבערצוכאַפּן דאָס האַרץ און אויך פּאַפּיראָסן צום רויכערן.

און ווי נאָר עס האָבן נאָכגעלאָזט די פרעסט, דער שניי איז צעגאַנגען און עס האָט גענומען בלאָזן דאָס ערשטע פרילינג־ווינטל — האָט זיך שמחה פלאַכטע ווידער אַרויסגעלאָזט איבער די גאַסן פון אָסטראָוועצע און געהאַלטן אין איין קלויבן די רעשטלעך פון אויסגערויכערטע ציגאַרעטן...

יצחק שנער

נאָכן טויט פון די ערשטע צוויי משוגעים, רייזל און שמחה פלאַכטע, האָט זיך אין שטאָט באַוויזן אַ נייער משוגענער — יצחק שנער. געוווינט האָט ער אין קליינעם שטעטעלע שענע און קיין אָסטראָווצע פלעגט ער בלויז אַראָפּקומען פון צייט צו צייט אויף „גאַסטראָלן".

יצחק שנער איז געווען אַ גרויסער ירא־שמים און אַ תלמיד־חכם. יונגערהייט האָט ער יאָרנלאַנג געלערנט אין ישיבות, געווען אַ גרויסער מתמיד, געזיצן אין בית־המדרש על התורה ועל העבודה און אַרומגעשוווּמען אין טיפן ים־התלמוד. ער האָט געוווּסט, אַז „אין התורה נקנית אלא למי שממית עצמו עליה", אַז די תורה קריכט נישט אַריין אַליין אין קאָפּ אַריין, נאָר מען מוז אויף איר שווער האָרעווען.

שפּעטער האָט יצחק חתונה געהאַט, געוואָרן שוחט אין שענע, גאַנץ פיין זיך איינגעאָרדנט און גענומען לעבן מיט לייט גלייך — אָבער אַ שווערע פאַמיליע־טראַגעדיע האָט אים אויפגעטרייסלט און דערשיטערט ביז די טיפע־נישן פון דער נשמה, רואינירט זיין לעבן אין פולשטענדיק צעמישט זיינע געדאַנקען.

בעת זיינע אָפטע וויזיטן אין אָסטראָווצע, האָט ער זיך שטאַרק געלאָזט הערן. פון אינדערפרי ביז שפּעט אין אָוונט פלעגט ער אַרומגיין אין מאַרק און אין די יידישע געסלעך או געהאַלטן אין איין לערנען הויך אויפן קול מיטן אַלטן גמרא־ניגון, געזאָגט פשטלעך און געשאָקלט מיטן קאָפּ, ווי ער וואָלט זיך פאַרטיפט אין אַ שווערער סוגיא פון דער גמרא.

די חדר־ייִנגלעך און שטעטלדיקע קונדסים האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון זיין זינגען, ווייל יצחק איז אַמאָל, אין די גוטע יאָרן, געווען בעל־תפילה אין שענע. פלעגט ער איצט צוזאַמענגעמען דאָס קליינוואַרג, אוועק־שטעלן זיך אין מיטן גאַס און פאַר זיי אויסזינגען אַלע שבתדיקע זמירות און ימים־נוראימדיקע תפילות.

און אָסטראָווצער עלטערע יידן, זעענדיק יצחקן אין אַזאַ געפאַלענעם מצב, פלעגן טרויעריק שאָקלען מיט די קעפּ און אים שטאַרק באַדויערן. און נישט איינעם פון זיי האָט פיינלעך געמאַטערט די אַלט־נייע פראַגע: „זו תורה וזה שכרה?" זאָל דאָס טאַקע זיין די באַלוינונג פאַר זיצן גאַנצע טעג און נעכט על התורה ועל העבודה?!...

און אַזוי איז עס תמיד געווען. נאָכן אַרומדרייען זיך אַ לענגערע צייט אין אָסטראָווצע, פלעגט יצחק פּלוצלינג פאַרשווינדן. פאַרבענקט זיך, ווייזט אויס, אַהיים נאָך זיין געבוירט־שטעטל. אַזוי האָט ער ביזן לעצטן טאָג פון זיין טראַגישן לעבן געהאַלטן אין איין וואַנדערן פון שענע קיין אָסטראָווצע, און פון אָסטראָוויצע — צוריק קיין שענע...

אפרים נעיזשו

אפרים נעיזשו איז באַלד געבוירן געוואָרן אַ „נישט־דער־באַקענער" און דעם צונאָמען „נעיזשו" האָט ער באַקומען צוליב זיין קרומער און פלאַטשיקער נאָז.

אפרים האָט אויסגעפילט אין שטעטל געוויסע פונק־ציעס, אויף וועלכע ער האָט יאָרן־לאַנג געהאַט אַ חזקה און קיינער האָט אים אין דעם נישט געשטערט. ער האָט שוין געוווּסט, אַז דאָס איז זיין אַרבעט און דאָס דאַרף ער טאָן.

איז, רחמנא לצלן, געשטאָרבן אַ ייד אין אָסטראָווצע, פלעגט איר זעען ווי אפרים גייט פאַמעלעך פון קברות־הייזל געבויגן אין דרייען מיטן ברייטן טהרה־ברעט אויף די פּלייצעס, צוגעבונדען מיט אַ גראָבן שטריק. די ווייבער, דערזעענדיק דאָס, פלעגן פאַרברעכן די הענט און זאָגן איינע צו דער צווייטער: „אוי, גאָטעניו, מ'זאָל שוין מער פון קיין שלעכטס נישט וויסן!" שפּעטער, שוין נאָענט פאַר דער לויה, פלעגט איר ווידער זעען ווי ער גייט פאַמעלעך און טראָגט אויף די פּלייצעס די שווערע מיטה.

און אַז ס'איז געשטאָרבן אַ גרויסער קבצן אין שטעטל, אַן איינזאַמער און אַן עלנטער אָן פאַמיליע און אָן קרובים — האָט שוין די חברה קדישא געזאָגט אפרים נעיזשו, וואָס ער האָט צו טאָן. האָט ער זיך אַרויסגעלאָזט אין די יידישע געסלעך און אין מאַרק אַריין, אַרומגעגאַנגען איבער אַלע פיר ציילן און געדאַלטן אין איין שרייען הויך אויפן קול: „מ"מ־מת מצווה!" האָבן יידן טרויעריק געשאָקלט מיט די קעפּ און זיך געגרייט מקיים צו זיין די גרויסע מצווה פון הלוויית־המת.

און אַז גאָט האָט געהאָלפן און מ'האָט געהייצט דאָס באָד לכבוד שבת, לאָזט זיך אפרים נעיזשו אַרויס פרייטיק פאַרמיטאָג אָנזאָגן די יידן אין שטעטל די דאָזיקע פריי־לעכע בשורה. פאַמעלעך און געלאַסן גייט ער איבער אַלע יידישע געסלעך און איבער אַלע פיר ציילן פון ברייטן מאַרק, און האַלט אין איין רופן און שרייען אָן אויפהער: „אין באָאָאָד אררררייין!".

אפרים נעיזשו האָט קיינמאָל נישט אַדורכגעלאָזט קיין איין יידישע שמחה אין שטעטל. אַ חתונה, אַ ברית, אַ ספר־פירן — אומעטום האָט ער געמוזט זיין. אַן אַפּעטיט האָט ער, ברוך השם, געהאַט אַ גאַנץ נישקשהדיקן. פלעגט ער זיך טאַקע נישט לאָזן בעטן. און נאָר ער האָט דערזען אַ יינג יידיש ווייבל, פלעגט ער איר האַרציק צוווינטשן: „זאָלסט מאַכן אַ ברית".

גאָר שלעכט און ביטער איז אים געווען, אויב ס׳פלעגן פאָרקומען אין אָסטראָווצע צוויי־דריי חתונות אָדער צוויי־דריי בריתן אין איין טאָג. ער האָט זיך דאַן אַרומגעדרייט ווי אַ פאַרסמ׳טע מויז און נישט געוווּסט וווּ פריער צו גיין און וווּ עס לוינט זיך בעסער...

אברהמ׳לע מאטשיק

שוין אין די פריע יוגנט־יאָרן האָט אברהמ׳לע מאַטשיק געצויגן זיין חיונה פון שווערער פיזישער אַרבעט. ער איז געווען אַ הויכער און געזונטער בחור, אַ גוט־אַנטוויקעלטער און ברייטפּלייציקער מיט קרעפטיקע הענט, וואָס האָבן געקענט ברעכן אייזן. ער האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעשראָקן פאַר קיין שום אַרבעט, ווי שווער זי זאָל נישט זיין.

אין די שפּעטערע יאָרן, שוין אַלס פאַמיליע־מאַן, האָט ער געאַרבעט אַלס טרעגער און זיך אָנגעשלאָסן אין דער פאַרצווייגטער יידישע טרעגער־דינאַסטיע אין אָסטראָווצע אין דער שפּיץ פון וועלכער עס זענען צו יענער צייט געשטאַנען די באַקאַנטע בערל טשאָטשקע, יאַנקל ווייסער יאָסל באַלאַס און שימשי היואַקע. יאָרן־לאַנג האָט ער צוזאַמען מיט זיי געאַרבעט, געשלעפּט פאַרשידענע זעק אין פּעק און אויסגעטראָגן אויף זיינע ברייטע פּלייצעס די שווערסטע משאות.

איך געדענק ווי עס פלעגן אָנקומען גרויסע טראַנספּאָרטן מיט סחורה צו ר׳ שמואל לוי אויף דריידזשער גאַס, און ווי לייכט, שנעל און פלינק אברהמ׳לע מאַטשיק מיט זיינע חברים פלעגן אויסלאָדענען די גרויסע און שווערע פלאַקס־באַלן און זיי אַריינטראָגן אין שפּייכלער. ס׳איז ממש געווען צו באַוואונדערן די הערלעכע אַרבעט־סימפאָניע פון די דאָזיקע קרעפטיקע יידישע האָרעפּאַשניקעס מיט זייערע אויסגעגלייכטע רוקנס און אַנטוויקלטע מוסקולן, פון וועלכע עס האָט געשפּראָצט מיט געזונט, כוח, מוט און ענערגיע.

און אַז אין אָסטראָווצע זענען פאָרגעקומען אומרוען און אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס פלעגן פאַרטשעפּען און באַפאַלן יידן אין די גאַסן, איז אברהמ׳לע מאַטשיק צוזאַמען מיט זיינע חברים־טרעגערס — פשוטע עמך־מענטשן און טייערע האַרציקע יידן — געשטאַנען אויף דער וואַך פון יידישן כבוד און פון די יידישע אינטערעסן. ער האָט נישט געהערט צו די פחדנים, און מיט זיינע געזונטע ידיים האָט ער געקענט דערלאַנגען אַזאַ פיינעם „גלעט” אַן אַנטיסעמיטישן כוליגאַן, אַז יענער זאָל עס האָבן צו געדענקען אויפן גאַנצן לעבן...

מיטאמאָל האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אין שטאָט, אַז אברהמ׳לע מאַטשיק איז נישט, ר״ל. ביי די קלאָרע געדאַנקען, עפּעס אַביסל „גערירט אויפן קאָסטן”. צוערשט האָבן דאָס באַמערקט זיינע חברית־טרעגערס ביי דער אַרבעט און שפּעטער איז דאָס מער פאַר קיינעם קיין סוד נישט געווען.

און פון דעמאָלט אָן, ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן, פלעגט אברהמ׳לע מאַטשיק אַרומלויפן אין מאַרק און אין אַלע יידישע געסלעך און ווייזן מיט דער האַנט אויפן הימל און דערביי געהאַלטן אין איין שרייען: „מיליאָנען עראָפּלאַנען, מיליאָנען עראָפּלאַנען, מיליאָנען עראָפּלאַנען”. און ער האָט טאַקע באַלד באַקומען אין שטאָט דעם צונאָמען „אברהמ׳לע מאַטשיק מיט די מיליאָנען”. און תמיד האָבן אים אַרומגערינגלט און באַגלייט די יידישע קונדסים, וועלכע האָבן פון אים אָפּגעחוזקט און אָפּגעלאַכט און שטאַרק הנאה געהאַט פון זיינע „מיליאָנען”.

און נישט איין מאָל האָט עס פאַרקלעמט ביים האַרץ, צוזעענדיק אין וואָס פאַר אַ קלאָגעדיקן מצב עס געפינט זיך דער דאָזיקער האַרציקער פאָלקס־מענטש, דער אמאָליקער ריז און מעכטיקער דעמב — איינער פון די וויכטיקסטע זיילן פון דער באַוווּסטער יידישער טרעגער־דינאַסטיע אין דער אַמאָליקער יידישער אָסטראָווצע...

יהושע אורבאַך

איך קאן דיך, מאמע, נישט פארגעסן!

נישט פֿאַרגעסן קאָן איך פֿון דיר מאַמע, ניין!
מיין האַרץ עס בענקט מיט ווייטיק כ'דערמאָן
געגרייט אַ פעקל כ'האָב אין וועג געלאָזט זיך גיין
— אַרויס מאַמע אין אַ געוויין ביסטו, אין אַ געוויין...

כאָטש נאָך אַ קוק טאָן אויף דיין זון דו'סט געוואָלט
אַ רוף געטאָן דו האָסט כ'זאָל בלייבן שטיין
אַ ציטער דיין האַנט נישט געזעגנען דו'סט געקאַנט
ווי פֿאַרקלעמערט דיין האַרץ — דאָס מויל פֿאַרשלאָסן איז געווען...

נאָר ס'האָבן גערעדט דיינע אויגן, מאַמע, וואָס, פֿאַרשטיין קאָן אַ זון
געגלאַנצט ווי פערל דיינע טרערן און געפרעגט זיי וואָ־אַהין?
— זיי געזונט, מאַמע, אַ וודאי פירן וועט מיך גלייך דער וועג
נישט אויסקוקן, וואַרטן זאָלסטו, ווייל לאַנג ציען זיך די טעג...

וואַנדער איך מיט מיין פעקל עלנט אין דער פרעמד
באַטאָג איז עס אַ זעקל, ביינאַכט — אַ קישן
אַן אָנדענק געבליבן איז מיר אַ שטיקל פון העמד
אויגן נאַסע די ביטערע טרערן אויסצווישן...

דערמאָן איך מיט בענקשאַפט, ווי צאַרט דיין האַנט
מיט ווייטיק אַ האַרץ — כ'פיל מאַמע דיינע טרערן
דיין זון צווישן מענטשן פרעמדע אין אַ צווייט לאַנד
נישט פֿאַרלוירן זאָל ער גיין, נישט אויסגיין זאָל אַ שטערן...

בעטן אַזוי מאַמעס טרערן — מאַמעס טרערן...
פרידן זאָל ווערן, פרידן, פרידן זאָל ווערן...

ילדי היהודים באוסטרובצה התחנכו עד שנות העשרים של המאה בחדר ובישי־בה בלבד, אך הרוחות החדשים שהחלו לנשב בעולם היהודי לא פסחו על העיר הזאת. הוקמו בתי ספר חילוניים ואף בתי הספר הדתיים סיגלו לעצמם אופי חינוכי מתקדם יותר.

מ. בלאַנקמאַן

אסטראָווצער מלמדים

פיניעלע

איך פיל אַ באַזונדערע נאָנטקייט צו מיין מלמד ר׳ פיניעלע. ער איז אין משך פון פיל יאָרן געווען אונדזער פאַמיליע־מלמד. אַלע מיינע קוזינען פון די מינצבערגס און לוי׳ס האָבן געלערנט אין זיין חדר און ער איז ביי אונדז געווען זייער באַליבט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דער שטראָם האָט מיך אַוועקגעטראָגן העט ווייט פון דער טראַדיציאָנעלער יידישקייט, פלעג איך ר׳ פיניעלען פון צייט צו צייט באַגעגענען אין שטעטל. איך האָב זיך באַצויגן צו אים מיטן גרעסטן יראת־הכבוד, האָב אים שטענדיק אַנטקעגנ־געטראָגן דעם „גוט מאָרגן" און „גוט שבת" און ער פלעגט מיך תמיד פרעגן: „נו, מאירשי, וואָס מאַכסטו? האָסט כאָטש נישט פאַרגעסן דאָס לערנען?" און אַז איך פלעג אים אָפּענטפערן: „ניין, רבי, איך האָב גאָרנישט פאַרגעסן פון דעם, וואָס כ׳האָב ביי אייך געלערנט, ווייל „גירסא דינקותא לא משתכחין" — איז ער געווען זייער צופרידן און מיר פריינטלעך געדריקט די האַנט... ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט טאָלעראַנץ. הגם איך בין שוין געגאַנגען געקליידעט גויאיש און שוין נישט געטראָגן קיין פיאות און געווען ראַזירט, געדענק איך נישט, אַז ער האָט מיר ווען כ׳איז געזאָלט זאָגן מוסר אָדער, חלילה, באַליי־דיקט מיט אַ שלעכט וואָרט.

ער איז געווען אַ נידעריקער, אַ דארער, געטראָגן אַ קליינטשיק שוואַרץ־שיטער בערדל. ער איז געווען אַ לובלינער חסיד און פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך אַריבערכאַפּן אויף אַ יום־טוב צום רבין קיין לובלין, און אַהיימקומענדיק פלעגט ער מיט התפעלות דערציילן אַלץ, וואָס ער האָט דאָרט געהערט און געזען אין דער שטאָט פונעם „חוזה".

ר׳ פינעלע פלעגט ליב האָבן בעתן לערנען, ווען ער איז געווען אין א גוטער שטימונג, דערציילן אונדז פאַר־שידענע מעשיות און פרעגן רעטענישן. אויף וועלכע מיר, תלמידים, האָבן באַדאַרפן געבן אַן ענטפער. דריי אַזעלכע רעטענישן זענען מיר פאַרבליבן אין זכרון און איך וויל זיי דאָ איבערדערציילן.

אין אָסטראָווצע פלעגט מען צו יענער צייט דעם קוגל אויף שבת אַריינשטעלן אין טשאָלנט אין אַן ערדענעם טעפל, וואָס מען פלעגט דעמאָלט רופן „קוגל־שאַרבן". דער קוגל־שאַרבן איז געווען פון אונטן שמאָל און פון אויבן ברייט. געדענק איך ווי דער רבי האָט אונדז געשטעלט די פראַגע: „זאָגט מיר, פאַרוואָס איז אַ קוגל־

שאַרבן פון אונטן שמאָל און פון אויבן ברייט און פאַרוואָס נישט פאַרקערט — פון אויבן ברייט און פון אונטן שמאָל?" ער האָט געשטעלט די פראַגע אַזוי שנעל, אַז מיר, תלמידים, האָבן זיך נישט געכאַפּט, אַז דאָס איז אייגנטלעך איינס און דאָס זעלבע...

די צווייטע רעטעניש איז געווען: פאַרוואָס אַז אַ בעל־עגלה וויל פאָרן שנעלער, דערלאַנגט ער די פערד עטלעכע שמיץ מיט דער בייטש און די פערד הויבן אָן צו לויפן וואָס גיכער. איז דאָך די קשיא: פונוואַנען ווייסן די פערד, וואָס דער בעל־עגלה איז אויסן מיט זיינע שמיץ? איז דער תירוץ, אַז ווען די פערד פילן די בייטש איבער זייערע פלייצעס הויבן זיי אָן וואָס שנעלער אַנטלויפן, כדי אויסצומיידן ווייטערדיקע שמיץ. און אַזוי ווי זיי זענען צוגעבונדן צו די האָלאָבליעס — שלעפּן זיי ממילא מיט זיך דעם וואָגן צוזאַמען מיטן בעל־עגלה...

איצט זאָגט מיר — האָט זיך דער רבי געווענדעט צו אונדז — ווער פון אייך האָט געזען אַמאָל ווי אַ קראָ פליט אין דער הויך און אַ הונט זיצט אויפן ווידל? מיר האָבן אַלע אָנגעהויבן שרייען אין איין קול, אַז דאָס לאָזט זיך נישט גלויבן, ווייל ווי איז דאָס מעגלעך, אַז דער הונט זאָל בעתן פליען נישט אַראָפּפאַלן פון דער קראָ? איך געדענק, ווי ר' פיניעלע האָט געהאַלטן אין איין לאַכן פון אונדז, זעענדיק, אַז קיינער פון אונדז כאַפּט זיך דאָך נישט אין וואָס דאָ גייט. שפּעטער האָט ער אונדז אויפגעקלערט דאָס רעטעניש, אַז דאָס זיינען צוויי באַזונדערע זאַכן: אַ קראָ איז טאַקע געפלויגן אין דער הויך — און אַ הונט איז געזעסן אונטן אויף דער ערד אויף זיין אייגענעם ווידל...

איך דערמאָן זיך ווי אין אַ געוויסן ווינטער־אָוונט נאָכן לערנען האָבן מיר נישט געקאָנט אַהיימגיין פון חדר, ווייל אינדרויסן איז געווען אומרואיק און פונדערווייטנס האָבן זיך געהערט אָפּקלאַנגען פון שיסערייען. מיר זענען געבליבן נעכטיקן אין חדר. די רביצין ברכה האָט אונדז געגעבן צו עסן וועטשערע און שפּעטער אונדז אויסגעבעט אַ געלעגער אויף דער פּאָדלאָגע און ווי אַ געטרייע מאַמע אונדז צוגעדעקט מיט אַ וואַרעמער פּערענע. אינדרייסן איז געווען אַ קנאַקעדיקער פראָסט, אָבער אין חדר איז געווען אַזוי וואַרעם און מיר האָבן געהאַלטן אין איין שטיפן און לאַכן ביז האַלבער נאַכט...

איך געדענק ווי פאַר שבועות פלעגט ר' פיניעלע מיט אונדז לערנען מגילת רות און ביז איצט, נאָך עטלעכע צענדליק יאָר, איז מיר פאַרבליבן אין זכרון די האַרציקע מעלאָדיע, מיט וועלכער מיר האָבן באַגלייט די ווערטער פון דער דאָזיקער שיינער אידיליע. איך האָב מיך שטאַרק איבערגענומען מיטן גורל פון נעמי, וועלכע איז געבליבן אַן עלנטע אלמנה נאָכן טויט פון איר מאַן אלימלך און אירע צוויי זין מחלון און כליון. און גערירט ביז טרערן בין איך געווען, ווען נעמי איז אָנגעקומען מיט איר שנור רות קיין בית־לחם און אַלע האָבן זיך געוווּנדערט: „הזאת נעמי?" און זי האָט געענטפערט: „אל תקראנה לי נעמי, קראן לי מרה... אני מלאה הלכתי וריקם השיבני אדוני". און איך בין געווען ביז גאָר צופרידן, וואָס רות האָט פאַרזיכערט איר שוויגער, אַז זי וועט זי קיינמאָל נישט פאַרלאָזן: „כי המות יפריד ביני ובינך".

נאָך שבועות, אין די הייסע זומער־טעג, פלעגן מיר בעת די הפסקות ארויס פון חדר און זיך שפּילן אויף דער „בלאָניע" אָדער אויסבאָדן זיך און כאַפּן פישעלעך אין נאָענטן טייך, דאָס איז פאַר אונדז געווען דאָס גרעסטע פאַרגעניגן.

איך געדענק ווי פאַר שבת־חזון האָבן מיר געלערנט די הפטורה און פיניעלע האָט אונדז פאַרטייטשט דעם פסוק: „בנים גידלתי ורוממתי והם פשעו בי". דערנאָך זענען מיר אַריבער צו „איכה" און ווי טרויעריק עס האָט געקלונגען אין רבינס מויל דער פסוק: „אין לה מנחם מכל אהביה, כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים". מיר האָבן אויך געלערנט אין דער גמרא די געשיכטע פון קמצא און בר־קמצא און זיך געחידושט צו וואָס אַ פאַטאַלער טעות קאָן דערפירן.

גאַנץ אַנדערש האָבן אין אַ וואָך אַרום געקלונגען אין ר' פיניעלעס מויל די ווערטער פונעם נביא ישעיה: „נחמו, נחמו עמי יאמר אלוהיכם!" נאָך די טרויעריקע טעג פון די „דריי וואָכן", האָט איצט געהערשט אין חדר אַ גאַנץ אַנדערע שטימונג.

פאַר סוכות פלעגט ר' פיניעלע מיט אונדז לערנען קוהלת. איך געדענק ווי ער האָט אונדז פאַרטייטשט „דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת" און „אין כל חדש תחת השמש". אין דאָס, וואָס איך האָב דעמאָלט נישט געקאָנט פאַרשטיין און תופס זיין, האָב איך ערשט פאַרשטאַנען אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען כ'פלעג מיך גאָר אָפט פאַרטיפן אין די געדאַנקען פונם דאָזיקן טיפזיניקן ספר'ל.

פון ר' פיניעלעס פאַמיליע איז מיר פאַרבליבן אין זכרון זיין פרוי ברכה, אַן איידעלע און שיינאַכע פרוי, און זיין זון שיעלע, וועלכע האָט זיך געשניטן אויף אַן עילוי און ארויסגעוויזן אַ נייגונג צו זיין אַ חוקרן.

מיט ר' פיניעלע האָב איך מיך באַגעגנט אין די ערשטע וואָכן פון דער נאַצי־אָקופּאַציע אין אָסטראָווצע. ער איז געווען שוין אָן אַ באָרד, אַ פאַרביטערטער און דערשלאָגענער. איך געדענק ווי ער האָט מיך געפרעגט: „נו, מאירשע, וואָס וועט זיין פון אונדז. גאָט וועט זיך אַזוי צוקוקן גלייכגילטיק, ווי די רשעים פייניקן אונדז?"

מער האָב איך אים נישט געזען...

מרדכי יאַנקל

ר׳ מרדכי יאנקל מלמד האָט געוווינט אויף טילנע גאַס אין א נידעריק הייזל. דאָס פענצטער איז אַרויסגעגאַנגען אין גאַס אריין. קעגנאיבער האָט געוווינט הירש יצחק גאָלדשמיד און מיר, תלמידים, פלעגן בעת די הפסקות ארויסכאפּן זיך פון חדר און אַריבערגיין צום גאָלדשמידס פענצטער, כדי צו באַוווּנדערן די שיינע זאַכן, וואָס ער פלעגט אויסאַרבעטן פון זילבער און גאָלד.

איך געדענק אים, ר׳ מרדכי יאַנקלען, ווי אַ ייד פון מיטעלן וווּקס מיט אַ שיינער שוואַרצער באָרד. אויך זיין ווייב, די רביצין, איז מיר פארבליבן גוט אין זכרון און זיינע צוויי טעכטער מיט די שוואַרצע צעפּ, פון וועלכע די עלטסטע, מלכה, האָט שפּעטער התונה־געהאַט מיט לייבל סאַמבערג און אויסגעוואַנדערט קיין בראזיל. ביידע, ווי איך דערוויס זיך, זענען שוין געשטאָרבן און דער גורל פון דער יינגערער טאָכטער איז מיר אומבאַקאַנט ביזן היינטיקן טאָג.

ווען איך דערמאָן נאָך אַזוי פיל יאָרן מיין מלמד מרדכי יאַנקל, איז מיר אוממעגלעך נישט צו דערמאָנען דערביי זיין ברוך־גאַרטל מיט וועלכער ער האָט זיך באַניצט. ער האָט געהאַט א ״הילע״ נישט פאַר קיין שום ייד געדאַכט, און געטראָגן אַ ברוך־גאַרטל. פון צייט צו צייט פלעגט ער זי אַבער אויסטאָן און אַוועקלייגן איפן בעט. און אַז ער פלעגט אויף עטלעכע מינוט ארויס פון חדר און איבערלאָזן דעם בריך־גאַרטל — האָבן מיר תלמידים גענומען זיך מיט איר שפילן און מאַכן פארשיידענע קונצן. און אַז ער האָט פליצלינג געעפנט די טיר און אונדז געכאַפּט ביי דער דאזיקער ״מלאכה״ — האָט ער אויפגעהויבן אַ געוואלד, וואָס איז געגאַנגען עד לב השמים. עס פלעגט זיך אַריינמישן די רביצין און גענומען אים באַרויקן, אָבער דאָס האָט זיך איר נישט אזוי לייכט איינגעגעבן. ער איז מכיש אַרויס פון די כלים און אויסגעגאָסן אויף אונדז זיין גאַנצן צאָרן.

פון דער נאַטור איז ער דווקא געווען אַ צוגעלאָזענער מענטש, אַ רואיקער, אַ באַשיידענע און אַ געלאַסענער אין זעלטן זיך געכּעסט. איך געדענק די ווינטער־טעג און נעכט ביי אים אין חדר, אין קליינעם וואַרעמען שטיבל מיטן פון פראָסט פאַרקאָוועטן פענצטער. איך דערמאָן זיך, ווי איך האָב זיך שטאַרק איבערגענומען, ווען מיר זענען צוגעקומען אין פרשת וישלח צו די ווערטער: ״ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם ויצב יעקב מצבה על קבורתה היא מצבת קבורת־רחל עד היום״. מיר, תלמידים, האָבן זיך שטאַרק גענומען צום האַרץ דעם פאַקט, וואָס די שיינע רחל איז אוועקגעשטאָרבן אויפן וועג צוליבן שווערן געבורט פון איר זון בנימין. און מיר האָבן טיף באַדויערט דעם גורל פון אונדזער יעקב אבינו, וואָס האָט אויפן וועג פאַרלוירן זיין געטרייע לעבנס־באַגלייטערין.

און ביזן היינטיקן טאָג קלינגט מיר אין די אויערן דער אומעטיק־האַרציקער ניגון פון ״ואַני״, מיט וועלכן ר׳ מרדכי יאַנקל האָט באַגלייט די ווערטער פון יעקב אבינו, וואָס איז געלעגן אויפן קראַנקן־בעט פאַרן טויט און זיין זון יוסף איז צו אים געקומען מיט זיינע צוויי אייניקלעך מנשה און אפרים, וועלכע זענען געבוירן געוואָרן אין מצרים. יעקב, אַן אָפּגעשוואַכטער און בלינדער אויף דער עלטער, האָט אַרומגענומען און געקושט די אייניקלעך, און דערציילט יוספן, וואָס עס האָט פּאַסירט מיט זיין מוטער רחל: ״ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת־ארץ לבוא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת היא בית־לחם״.

באַלד נאָך פורים איז געוואָרן לייכטער דאָס לערנען אין חדר. איך געדענק, ווי ר׳ מרדכי יאַנקל פלעגט מיט אונדז לערנען תרגום שני. וועגן דער מלכה שבא און שלמה המלך, וועלכער האָט פאַרשטאַנען די שפּראַך פון אַלע חיות און פייגל און זיך געקאָנט מיט זיי פאַרשטענדיקן. דאָס האָט שטאַרק גערייצט אונדזער קינדערישע פאַנטאַזיע. און שפּעטער ווען שלמה המלך איז פאַרטריבן געוואָרן און ער האָט געהאלטן אין איין שרייען: ״אני שלמה!״ און קיינער האָט אים נישט געוואָלט גלויבן — האָט עס אונדז, תלמידים, זייער ווי געטאָן...

פאַר פסח פלעגט דער רבי מיט אונדז לערנען ״דאָס געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען״ — שיר השירים. געהייסן האָט עס, אַז ס׳איז גאָר געווען א ליבע צווישן גאָט און דער כנסת־ישראל און נישט צווישן שלמה המלך און דער שיינער שולמית — ווי איך האָב זיך דאָס דערוווּסט ערשט מיט פיל יאָרן שפּעטער...

מיר האָבן פרייער אָפּגעטעמט נאָכן שווערן ווינטער און פלעגן זיך מערער שפּילן אין גאַס ווי לערנען. און אַז די רביצין האָט זיך געגרייט אויסצוווייסן דאָס חדר אויף פסח, האָבן מיר צוגעהאָלפן אַרויסטראָגן אַלע זאַכן אין גאַס אריין און שפּעטער נאָכן אויסווייסן — דאָס אַלץ צוריק אריינטראָגן. איך דערמאָן זיך איצט, נאָך אַזוי פיל יאָרן, מיט וואָס פאַר אַ פרייד מיר, חדר־יינגלעך, פלעגן טאָן די דאָזיקע ארבעט. נאָכן אויסקאַלכן האָבן זיך אין חדר באַוויזן די מצות, וועלכע דער רבי האָט אויפגעהאַנגען אין אַ שניי־ווייסן טישטוך אויף א האָק אין סופיט. די רביצין, מיט אירע צוויי טעכטער, האָט גענומען כשרן, שייערן, וואַשן און רוימען אויף פסח.

אין אַ געוויסן טאָג האָט אונדז דער רבי מודיע געווען: ״קינדערלעך, פון מאָרגן אָן דאַרפט איר נישט קומען אין חדר ביז נאָך יום־טוב. איך ווינטש אייך אַלע א כשרן פסח״. פאַר אונדז האָט זיך געעפנט א נייע וועלט...

ר׳ מרדכי לייזער אברהמעלעס

אַ הויכער און קרעפטיקער ייד מיט אַ הדרת־פּנים און ברייטער באָרד — אַזוי שטייט ער ווי היינט פאַר מיינע אויגן. דאָס חדר האָט זיך געפונען אויפן ערשטן שטאָק אין מאַרק אויף דער „קליינער צייל״ און מיר, תלמידים, פלעגן תמיד אַרויסקוקן דורכן קליינעם פענצטערל און געזען, ווי די פויערים און פויערטעס פון די אַרומיקע דערפער קומען זיך צונויף יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק אויפן יאַריד אין שטעטל.

מיר פלעגן גיין אין חדר אַריין גאַנץ פרי און אהיימקומען שפּעט אין אָוונט. איך געדענק ווי מיר פלעגן ווינטער אין שטאָק־פינצטערע נעכט אַהיימגיין פון חדר מיט די לאַמטערלעך אין האַנט, געטאָפּטשעט אין דער בלאָטע ביז איבער די קנעכל, און דערביי צוגעזונגען אַ לידל, וואָס איז מיר ביז היינט פאַרבליבן אין זכרון, דאָס איז געווען אַזאַ מין לויב־געזאַנג צו גאָט:

„אַ שיינער איז ער אויבן,
אַ שיינער איז ער אונטן —
סיי אונטן, סיי אויבן,
טוען מיר אים אַלע לויבן
השם אחד ושמו אחד,
גאָט איז איינער, און ווייטער קיינער״

פאַר פורים, ווען די טעג זענען געוואָרן גרעסער און די נעכט וואָס אַמאָל קלענער האָט מען אויפגעהערט צו לערנען ביינאַכט און אָנגעהויבן אַהיימגיין פריער! איז צו יענער צייט געווען אַ מנהג איינצואָרדענען אַ פייערלעכע סעודה, ווען מען האָט אויפגעהערט צו לערנען ביינאַכט. געדענק איך טאַקע גוט יענע טראַדיציאָנעלע סעודה אין חדר פון מיין מלמד ר׳ מרדכי לייזער אברהמעלעס, וואָס האָט מיר איינגעקריצט טיף אין זכרון.

מיט עטלעכע טעג פריער פלעגט אונדז דער רבי מודיע זיין, אַז אין דעם און דעם טאָג הערט מען אויף צו לערנען ביינאַכט. יעדער תלמיד דאַרף דעריבער ברענגען פונדערהיים אַ פּאָר גראָשן אַלס צושטייער צו דער סעודה.

מיר, אַלע תלמידים, זענען געזעסן אַרום אַ פיין־געדעקטן טיש. אויבן־אָן איז געזעסן דער רבי, אָנגעטאָן אין די יום־טובדיקע בגדים. מיר זענען אַלע געווען פריילעך און די שטימונג איז געווען אַ ביז גאָר געהויבענע. מיר האָבן גענומען צו קליינע כּוסעלעך וויין און זיך צוגעווונטשן „לחיים״. דערנאָך האָט די רביצין דערלאַנגט צום טיש דעם הערינג מיט קראַץ־באָרשט, נאָכדעם די הייסע גריץ מיט באָבעלעך, יעדן איינעם אַ פּאָרצע רינד־פלייש און צום סוף אַביסל צימעס. צווישן איין פּאָרציע און דער צווייטער האָט דער רבי דערציילט פאַרשידענע מעשיות און מיר האָבן צוביסלעך אינטערגעזונגען, ווייל ס׳איז אַלעמען געווען פריילעך אויף דער נשמה. עפּעס אַ קליינקייט — מיר הערן אויף צו לערנען ביינאַכט!

ווען עס איז געקומען דער ליבער זומער האָבן מיר פרייער אָפּגעעטעמט. ביי מיר האָבן זיך באַזונדער איינקריצט אין זכרון די זומער־שבתים ביים דאָזיקן מלמד. שבת נאָכמיטאָג פלעגן מיר גיין אין חדר אַריין מיט די סידורימלעך אין האַנט, כּדי צו לערנען „פּרק״. דאָס חדר איז געווען אויפגערוימט שיין און ריין. דער טיש באַדעקט מיט אַ שניי־ווייסן טישטוך. די שטימונג ביי אונדז, חדר־ייִנגלעך, איז געווען אַ שבתדיק־געהויבענע און אויך דער רבי און אפילו די רביצן זענען ניש׳ט געווען די זעלבע, וואָס אין די וואָכעדיקע טעג... בעתן לערנען „פּרק״ האָבן מיר ניש׳ט געפילט די שטרענגקייט און אָנגעצויגנקייט, וואָס מיר האָבן געפילט אין די וואָכעדיקע טעג בעתן לערנען.

פון צייט צו צייט פלעגט איינער פון אונדז, תלמידים, באַקומען פון דער רביצן אַ גרויסן טשייניק אין האַנט אַריין, כּדי אַרויפצוברענגען וואַסער פון נאָענטן ברונעם אין מאַרק. איך געדענק ווי כ׳פלעג אַ פריילעכער לויפן צום ברונעם מיטן טשייניק אין האַנט, אויפגעבונדן די קייט און אַראָפּגעלאָזט דעם ליידיקן עמער, שפּעטער געדרייט מיט דער קאָרבע אַזוי לאַנג ביז ס׳איז אַרויסגעקומען דער עמער מיט וואַסער. איך האָב דאַן אָנגעשעפּט אַ פולן טשייניק מיט וואַסער און שנעל אַרויף מיט אים אין חדר אַריין.

די רביצין האָט אַרויפגעשטעלט אויפן טיש קליינע טעפּעלעך. דער ערשטער האָט, פאַרשטייט זיך, גענומען אַ טעפּעלע וואַסער דער רבי און געמאַכט דערביי דעם הויכן „שהכל״. שפּעטער האָט ער דערלאַנגט דער רביצין אַ טעפּעלע וואַסער און דערנאָך האָבן מיר, תלמידים, באַקומען צוביסלעך וואַסער.

שוין עטלעכע צענדליק יאָר זענען פאַריבער זינט יענערצייט, און נאָך ביז היינט פיל איך דעם זיסן טעם פון יענעם קאַלט־דערקוויקנדיקן וואַסער, וואָס איך האָב געטרונקען שבת נאָכמיטאָג בעתן פּרק־לערנען אין חדר פון ר׳ מרדכי לייזער אברהמעלעס אין אָסטראָווצע...

חיים דוד

חיים דוד איז געווען אַ דרדקי־מלמד. איך געדענק אים ווי אַ ברייטפּלייציקן ייד פון מיטעלן וווּקס מיט אַ געלבלעכער באָרד. געוווינט האָט ער אויף זאַטילנע גאַס נישט ווייט פונם בית־המדרש, און דאָרט אין אַן ענג שטיבל האָט זיך געפונען דאָס חדר. ווינטער פלעגן מיר זיצן אויף

דער פּאָדלאָגע, זיך געשפּילט אין קנעפּלעך און געוואַרט ביז דער רבי אָדער זיין געהילף פלעגט איינעם פון אונדז צורופן צום טיש צו קנעלן די שווערע „עברי״.

גאַנץ פרי נאָך, ווען אינדרויסן איז נאָך געווען פינצ־טער, פלעגן די בעלפערס אַרומגיין איבערן שטעטל און צונויפנעמען די תלמידים אין חדר אַריין. איך געדענק, ווי כ׳בין געלעגן מיט פאַרשלאָפענע אויגן און ס׳האָט זיך מיר נישט געגלוסט צו פאַרלאָזן דאָס וואַרעמע בעט, ווען אינדרויסן האָט געקנאַקט א שטאַרקער פראָסט. די מאַמע ע״ה פלעגט מיר מיטגעבן אין חדר אַריין פון בעסטן און שענסטן, וואָס זי האָט נאָר פאַרמאָגט: פלעצלעך און בייגל מיט פּוטער ווי אויך עטלעכע קיכלעך פון די וואָס זענען פאַרבליבן פון שבת. מיטאָג פלעגט מען אונדז ברענגען אין טעפּלעך אין חדר אריין. פאַרנאַכט פלעגט אונדז דער בעלפער ווידער צונויפנעמען און אָפּפירן יעדן איינעם צוריק אַהיים.

זומער־צייט איז אונדז, חדר־יינגלעך, אָנגעקומען דאָס לערנען פיל לייכטער ווי אין ווינטער. מיר האָבן נישט געמוזט זיצן אַ גאַנצן טאָג אין ענגן און דעמפּיקן שטיבל און איינזאַפּן אין זיך דעם שטויב. מיר פלעגן זיך שפּילן אינדרויסן פאַרן חדר. איך געדענק, ווי מיר פלעגן זיצן ביי די רינשטאָקן פון ביידע זייטן געסל, ווו עס איז אָן אויפהער געפלאָסן דאָס פּאָמיע־וואַסער, וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבן אַ שרעקלעכן געשטאַנק אויף אַ קילאָמעטער ווייט. אונדז האָט דאָס ניט געשטערט. פאַרקערט, מיר האָבן גאָר אָנגעקוואָלן פון דעם, ווייל מיר פלעגן אַריינוואַרפן שטיקלעך פּאַפּיר און זיך צוגעקוקט מיט גרויס הנאָה, ווי דער שטראָם האָט דאָס פאַרטראָגן באַרג־אַראָפּ צום בית־המדרש.

ווי נאָר עס האָבן זיך באַוויזן די שוואַרצע יאַגדעס, האָט איר דאָס געקאָנט דערקענען אויף אונדזערע פּנימער. מיר זענען געווען אויסגעשמירט און אויסגעפּאַטשקעט פון די שטריצלעך מיט יאַגעדעס, וואָס אונדזערע מאַמעס פלעגן אונדז מיטגעבן אין חדר אַריין. די פּויערטעס פלעגן פאַרטאָג ברענגען די יאַגדעס אין גרויסע קרוגן פון די אַרומיקע וועלדער, און אין שטעטל פלעגן יידן באַקן שטריצלעך מיט יאַגדעס, וואָס האָבן געהאַט דעם טעם גן־עדן.

פון דאָזיקן חדר איז ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון דאָס טייטהעלצל און גאָר באַזונדערס דער קאַנטשיק, מיט וועלכן דער רבי פלעגט זיך באַנוצן בעתן לערנען. וואַר־שיינלעך, האָט מען אויך מיר נישט איין מאָל אין חדר אַראָפּגעצויגן די הייזלעך און אַריינגעצימבלט אויפן הוילן לייב, ווי דאָס איז געווען דער מנהג אין יענער צייט אין חדרים איבער אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. איך אָבער קאָן זיך נישט דערמאָנען.

חיים דוד איז געווען מיין ערשטער מלמד אין אָסטראָווצע, וועלכער האָט מיך באַקענט מיט די צוויי־און־צוואַנציק פּירקאַנטיקע יידישע אותיות, מיט וועלכע איך באַנוץ זיך ביזן היינטיקן טאָג. און ערשט איצט, אויף דער עלטער, הויב איך אָן וואָס אַמאָל מערער פילן און פאַרשטיין, וויפיל טרערן, און געוויין ליגן אין די אותיות...

יחיאל מגיד־ראָזענבערג

א שטאָט פון בתי מדרשים און חדרים

ואָתא מיא וכבה לנירא — עס איז געקומען אַ ווילד וואַסער און האָט פאַרלאָשן די ליכטיקע תורה׳דיקע שטאָט אָסטראָווצע, וועלכע מען האָט גערופן: אות־תורה־רובצה... בשם האדמו״ר הרה״ג רבי מאיר יחיאל הלוי זצ״ל. אָסטראָווצע איז געווען פול מיט גאוני התורה, מורי הוראות און דיינים, און אפילו סתם יידן, באַלעבאַטים, זענען געווען בקיאים און חריפים אין ש״ס און פוסקים. אָתא מיא וכבה לנירא... און מיט איינמאָל איז דאָס אַלעס פאַרניכטעט געוואָרן...

אין שטאָט זענען געווען עטלעכע און צוואַנציק חסידים שטיבלעך ווו מען האָט דריי מאָל אין טאָג געדאַוונט בציבור, געלערנט אַ בלאַט גמרא מיט תוספות און דעם דף יומי; דאָרט האָט מען עוסק געווען אין חסידות: יעדן שבת געמאַכט אַ קידוש, געטרונקען לחיים, געפּראַוועט בציבור שלוש־סעודתן, און מלווה מלכה׳ס, געפּראַוועט יאָרצייטן פון די פאַרשידענע רביים, געזונגען זמירות און מקיים געווען דעם עובד את ה׳ בשמחה וברננה. דער עולם פון חסידים שטיבל איז געווען ווי איין משפּחה. איינער האָט געהאָלפן דעם צווייטן מיט געלט־שטיצע, שוין אָפּגערעדט פון אַ גמילת־חסדל.

אין שטאָט זענען געווען צוויי ישיבות. די ערשטע איז געווען די נאָוואָראָדקער ישיבה „בית יוסף״ מיט אירע איבער צוויי הונדערט תלמידים, וועמען די שטאָט האָט אויסגעהאַלטן מיט עסן טעג. די עלטערע בחורים האָבן געגעסן אין אַן אייגענער קיך און געשלאָפן באַ פאַרשידענע משפּחות. די דאָזיקע ישיבה האָט פאַרנומען דאָס נייע בית המדרש און די צוויי קליינע בית המדרשלעך פון ר׳ יחזקאל שענער און ר׳ שלמה׳קעלע טשעשלער. דאָס אַלטע בית המדרש איז געווען פריי פאַר די שטאָטישע בית־מדרש בחורים. די ישיבה בחורים זענען מייסטן

בית ספר „יבנה״ של „מזרחי״

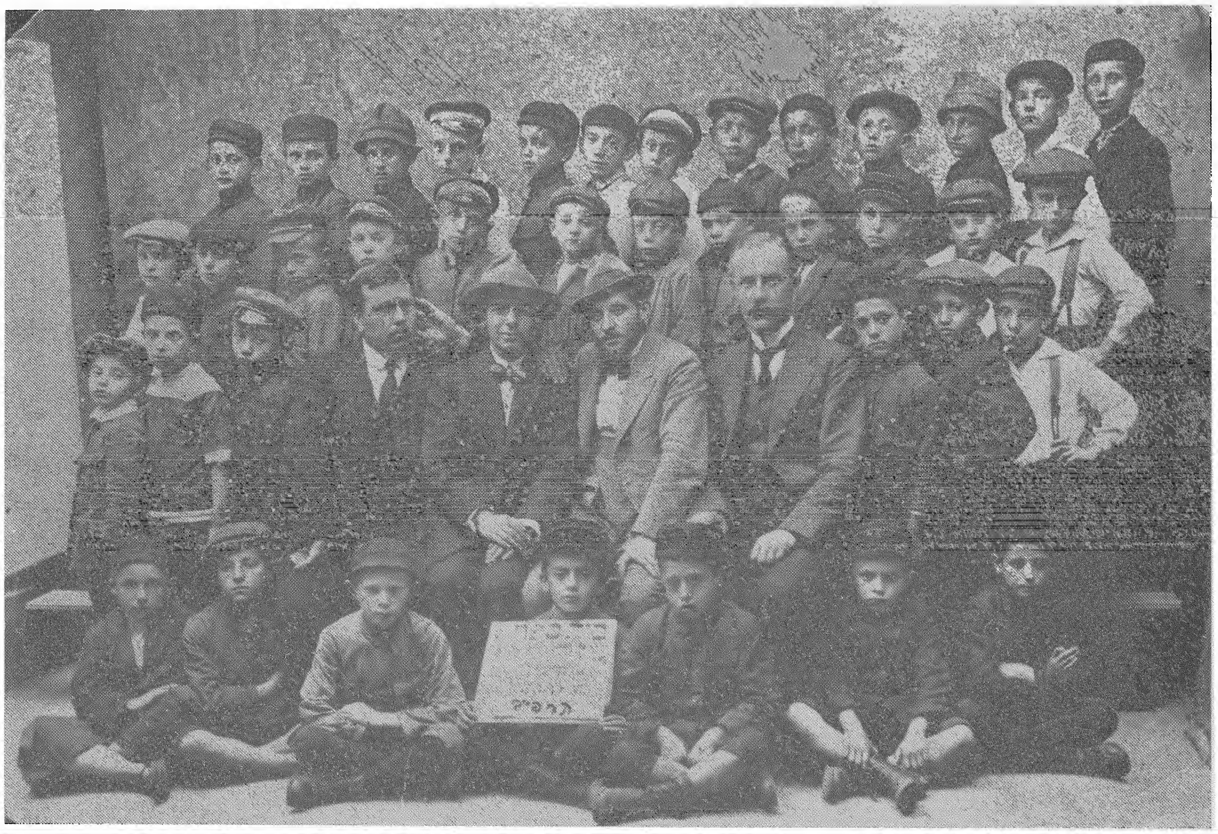

חדר „אור תורה" של „מזרחי"

געווען פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, און יעדע פאַמיליע איז געווען גליקלעך אויסצוהאַלטן אַ בחור מיט געבן עסן אַ טאָג אין דער וואָך אָדער גאָר אַ שבת. דער וואָס האָט זיך ניט געקאָנט פאַרגינען צו געבן עסן אַ טאָג, ווייל זיי האָבן אַליין געהונגערט, האָבן אַריינגענומען אַ בחור צום שלאָפן, אַבי צו האָבן אַ מצווה.

די צווייטע ישיבה, „בית מאיר", אויפן נאָמען פון אַלטן אָסטראָווצער רבין, רבי מאיר יחיאל הלוי זצ"ל, האָט געהאַט ביי הונדערט און פופציק בחורים, וועלכע זיינען באַזאָרגט געוואָרן דורך די שטאָטישע באַלעבאַטים. די דאָזיקע ישיבה האָט מען גערופן „די חסידישע ישיבה". אין דער ישיבה האָט מען געלערנט גמרא מיט תוספת מיט אַלע מפרשים, ווי: ש"ך, ט"ז, קצות־החושן, פּני יהושע, שיטה מקובצת, חידושי הרי"ם, אָפּגערעדט פון מהרש"א, מהר"ם, מהרש"ל, רא"ש. מען האָט אויך געלערנט הילכות שחיטה און יורה דעה. אָנגעפירט מיט דער ישיבה האָט דער יונגער רבי ר' יחזקאלע, דער זון פון אַלטן רבין. ער פלעגט אַרויסגעבן סמיכת שוחטים און רבנים.

די אָסטראָווצער האָרעפּאַשניקעס האָבן כמעט ניט געהאַט קיין ברויט צו דער זעט, אָבער יעדן פרימאָרגן כעלות השחר איז מען געלאָפן דאַווענען בציבור אין בית המדרש און אָפטמאָל האָבן זיי נאָך צייט געהאַט אַריינצוכאַפּן אַ פּאָר קאַפּיטלעך תהילים. דאָס זעלבע איז געשען פאַרנאַכט, נאָכן ווערן אויסגעפּרוירן אַ גאַנצן טאָג אין מאַרק, אויסקוקנדיק צו פאַרדינען אַ פּאָר גראָשן. אַזוי זיינען דער באַלעגאָלע, דער טרעגער, דער וואַסער טרעגער, אָדער גאָר דער שניידער, שוסטער און אַנדערע באַלעמעלאָכעס נאָכן טאָג אַרבעט געלאָפן אין די בתי מדרשים צו מנחה־מעריב. נאָך מעריב האָט מען זיך געזעצט צו די טישן, ווו מען האָט געלערנט „עין יעקב", „אורח חיים", אָדער גאָר דעם דף־יומי. יעדער איינער האָט שוין געהאַט זיין חברה און יעדע חברה האָט זיך געהאַט איר טיש ווו זיי האָבן געלערנט צוזאַמען יעדן פאַרנאַכט.

ווען עס איז געקומען אין שטאָט אַריין אַ מגיד האַלטן אַ דרשה אין אַלטן בית־מדרש, אַדער אין דער גרויסער שול, זיינען אַלע געקומען הערן דעם דרשן און יעדער

האָט אַרויסגעקראַצט די לעצטע פּאָר גראָשן אַריינצוּוואַרפן אין דער קערה פאַרן דרשן, וואָס איז געשטאַנען באַ דער טיר. אָפטמאָל האָבן די האָרעפּאַשניקעס ניט איבערגעלאָזט פאַר זיך קיין פּאָר גראָשן צו קויפן אַ שטיקל ברויט, אָדער עטלעכע זעמל און מילך פאַר די קינדער. „אויף מאָרגן וועט גאָט זאָרגן" — האָבן זיי באַ זיך געטראַכט...

שבת אינדערפרי זיינען אַלע בתי־מדרשים, די גרויסע און די קליינע, ווי אויך די גרויסע שול געווען אָנגעשטאָפּט מיט האָרעפּאַשניקעס און באַלעמעלאָכעס, וועלכע האָבן פון זיך אַראָפּגעוואָרפן די וואָכעדיקייט. און היות ס'איז נאָך געווען פרי צום דאַווענען האָט מען דערווייל געשטעלט זאָגן תהילים בציבור מיט התלהבות. אויסער די בתי מדרשים און די גרויסע שול זענען אויך די חסידים־שטיבלעך געווען איבערפולט.

אין דער גרויסער תלמוד־תורה האָבן אָרעמע קינדער געלערנט גאַנץ אומזיסט. דאָרט איז געווען אַ לערער דער געלער אָשר פון באָדזעכאָוו. די קינדער האָט מען דאָרטן אויך געלערנט לייענען און שרייבן יידיש און פּויליש אין אויך חשבון. די תלמוד־תורה איז געווען אינמיטן שטאָט, אין מאַרק, אין וואַכנעס בית־המדרש, כדי עס זאָל זיין נאָענט פאַר די אָרעמע יידישע קינדער. דער מנהל פון דער תלמוד־תורה איז געווען ר' משה'לע אָרענשטיין (ר' משה הענעכס) און צווייטער מנהל איז געווען ר' ישראל גוטערמאַן (מאַרמע ביילעס); די מלמדים זענען געווען: ר' אליעזר, ר' שמעון מרדכי, ר' לייבל דער געלער, ר' חיים בנימין און ר' איטשע־מאיר.

אין תלמוד־תורה האָט מען אָנגעהויבן לערנען אלף בית מיט אַ דרדקי־מלמד און דערגאַנגען ביז גמרא. מיט תוספת. ווען מען האָט געענדיקט לערנען אין דער תלמוד־תורה איז מען מייסטן אַריין אין דער ישיבה „בית יוסף", וואָס איז באַשטאַנען פון אַ ישיבה קטנה און אַ ישיבה גדולה. אויסער דעם זיינען נאָך געווען אין שטאָט באַ אַ טוץ חדרים מיט זייער גוטע מלמדים, וועלכע האָבן געלערנט פריוואַט מיט קינדער פון פאַרמעגלעכע משפחות.

חבל על האי שופרא דבלי בארעא... חבל על דאבדין ולא משתכחין...

יחיאל רוזנברג

ישיבת המוסרניקים „בית יוסף"

אחרי המהפכה הסובייטית של 1917 הועמדו הישיבות הרבית שהיו בתחום רוסיה במצב קשה, כי השלטונות הסיבייטיים החדשים אסרו כל פעילות דתית בתחומיהם. לכן החליטו ראשי היהדות הדתית להעביר את הישיבות על אלפי הבחורים שבהן לפולין, שקמה אז לתחיה, ושבה נמצא הריכוז הגדול ביותר של יהודים בעולם.

הישיבה הראשונה שהועברה לפולין היתה זו של המוסרניקים, שהתמקמה בנובורדוק, פוליסיה, שעל גבול ברית המועצות. הישיבה נקראה „בית יוסף", על־שם ראש הישיבה המהולל ר' יוסף יויזיל. אחרי הנסיון הזה, שהצליח מעל למשוער, נפתחו סניפים רבים לישיבה זו במרכזים יהודים רבים בפולין, קודם בשטחי ליטא ופולסיה, ואחרי כן גם בפולין הקונגרסאית, ועד לוארשה הבירה.

יום אחד הגיעה לאוסטרובצה קבוצה של כעשרים בחורי־ישיבה מרוסיה, ובראשם שני אברכים: ר' ישראל רוזנברג ור' מרדכי שימאנוביץ, מיד עם הגיעם רצו כל אנשי העיר לחצר בית המדרש, שבה התמקמה קבוצת הבחורים, לראות את האורחים „המשונים", שכמיהם לא ראו מעודם. בעיקר עורר תשומת ליבם לבושם, שהיה דומה יותר ללבוש איכר ריסי מאשר ללבושו המסורתי של היהודי הפולני. במקום „הכובע היהודי" שהיה סימן היכר לכל יהודי פולין הקונגרסאית חבשו הבחורים האורחים כובעים פולניים עם מצחיות אריכות או מגבעות, שנחשבו בין יהודי פולין כלבוש „גויי". במקום „הקאפוטה" הארוכה של היהודי הפולני לבשו הבחורים מעילים קצרים כשמתחתם מציצות הציציות הארוכות המגיעות עד לברכיהם.

הקבוצה היתה מורכבת מבחורים מצטיינים, אך בעיקר התבלטו ביניהם שלושה, שהוכיחו בקיאות רבה בש"ס ובפוסקים, והם: צבי חאַרסונר, איסר זוואנקר ויצחק „בעל הכתם על הפנים". „החוט המשולש" הזה, כפי שנקראו בפי אנשי העיר, לקח חלק פעיל בניהול הישיבה ונחשבו לעמוד התווך שלה. הם גם הצטיינו בכוח שיכנועם ובכושר ההטפה מעל במת בתי הכנסת, ויהודי העיר היו באים בהמוניהם כדי להקשיב לדרשותיהם מעל

מכינה של ישיבת „בית יוסף"

במת בית המדרש. הודות למרצם הרב של ראשי הישיבה ו„החוט המשולש" התפתחה הישיבה בצעדים מהירים וכעבור זמן קצר הגיע מספר הלומדים בה למאתיים.

השתלבות הישיבה בחיי העיר היתה מושלמת. אופן אמירת התהילים ולימוד המוסר של בחורי הישיבה עורר התפעלות אצל כולם והשתפכות הנפש שלהם חדרה ללב היהודים הרבים, שנכחו במקום. עד מהרה הפכה הישיבה למרכז החיים הדתיים בעיר. אם היה חולה קשה בין יהודי העיר שהיה זקוק לרחמי שמים, היו פונים לישיבה, תורמים סכום כסף לצדקה, מדליקים נרות ובחורי הישיבה כולם הפסיקו את הלימודים ופתחו באמירת תהילים, שנגמרה ב„מי שברך" לחולה. אחרי אמירת תהילים כזו, שנעשתה בהתלהבות בלתי רגילה עד כדי שיכחה עצמית, היו כולם משוכנעים, שאם תבוא הישועה לחולה הרי היא תבוא לא מידי אברהמ'טשע החובש, ואף לא מידי הרופא ד"ר ווחודלר, אלא מידי הרשל חארסונר ובחורי הישיבה שלו.

בתקופה הראשונה התקשו בעלי הבתים של העיר לקיים את הישיבה, אשר למעלה ממחצית תלמידיה באו מן הערים בסביבה, ולפרנס אותה. מלחמת העולם הרא־שונה שאך זה נסתיימה, רוששה את יהודי העיר, שלא הצטיינו גם לפני כן בעושרם המיוחד, אך למרות זאת נעשו מאמצים כבירים כדי לספק את הבחורים במזון ובלבוש. הועד המיוחד שהוקם לצורך זה הטיל על בעלי הבתים ל„אמץ" לעצמם בחורי ישיבה, ולספק להם לפחות מקום לינה. נשי העיר, ובעיקר מן השכבות העממיות, לקחו על עצמן לכבס את בגדי הבחורים ולתקנם, כדי לתרום את חלקן במאמץ המשותף של יהודי העיר לקיים את הישיבה, שהוציאה את שם העיר לתהילה בסביבה כולה.

כעבור שנים אחדות כאשר התפתחה התעשיה בסביבה ובית החרושת שבעיר הגדיל את מספר פועליו והתחיל לעבוד בשלוש משמרות, שופר מצבם של יהודי העיר, וכתוצאה מכך שופר גם חלקם של בחורי הישיבה. בעלי הבתים הזמינו אותם לסעוד על שולחנם, ולפעמים עלתה הדרישה לבחורים על מספר הנזקקים, ובעיקר קרה זה בשבת, כשיהודי העיר נאבקו על זכותם לקחת הביתה בחור־ישיבה כאורח לסעודת שבת.

לאמיתו של דבר, היתה גם סיבה אחרת לכך, שיהודי

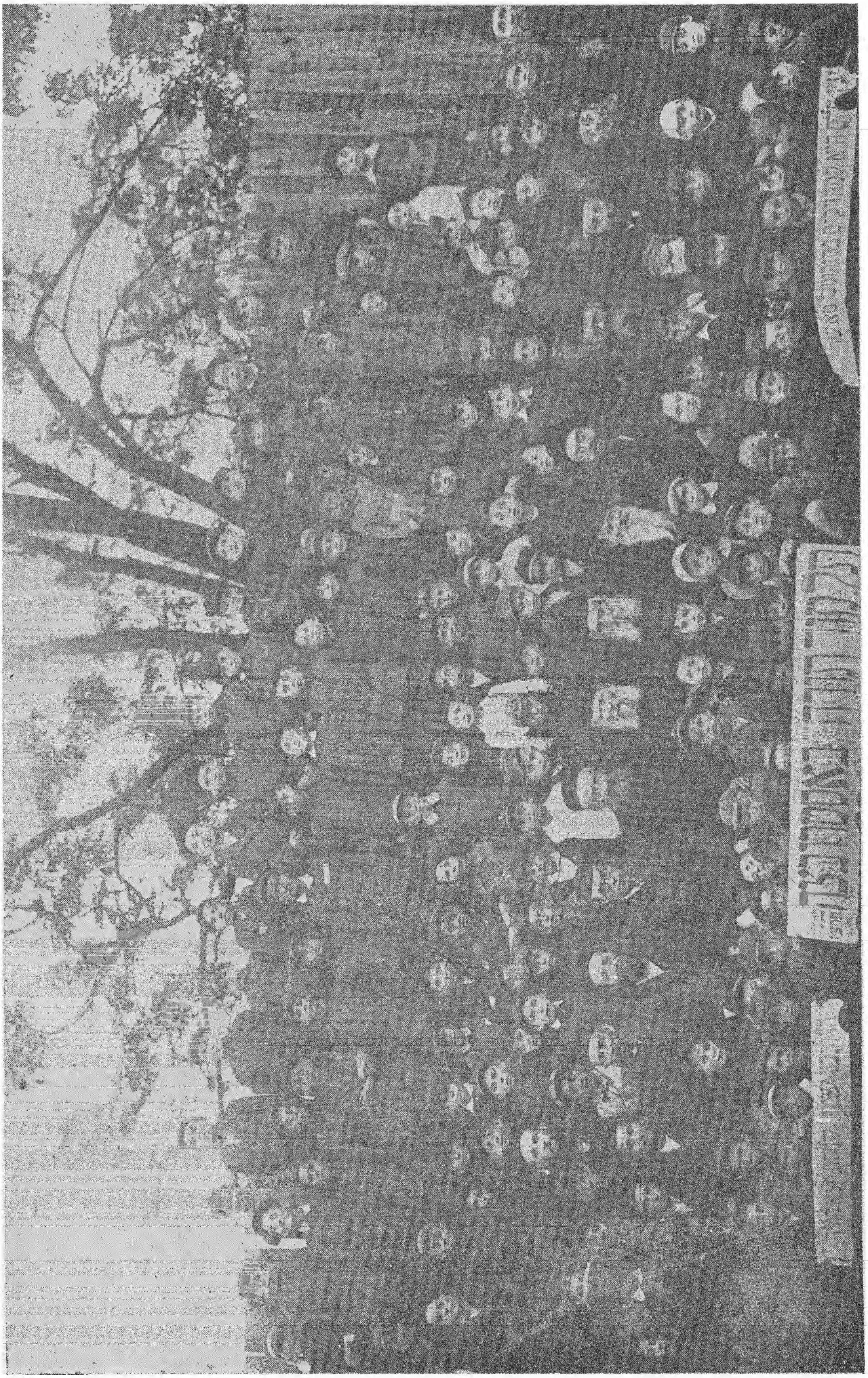

העיר התחרו ביניהם על אירוח בחורי הישיבה בבתיהם; בנותיהם של בעלי הבתים גדלו בינתיים והגיעו לפרקן, והישיבה נהפכה למקור עיקרי לחתנים, בעיקר לבנות המשפחות הדתיות, שהיו רוב מנין ורוב בנין של יהודי העיר. ואכן, בחורי ישיבה רבים שבאו מרוסיה ומן הערים הסמוכות השתקעו באוסטרובצה, אחרי שנשאו להם נשים מבנות העיר.

כעבור שנים אחדות פרץ סכסוך בין שני ראשי הישיבה, ר׳ ישראל רוזנברג ור׳ מרדכי שימאנוביץ, על השיטה שבה יש לנהל את הישיבה. ר׳ ישראל התנגד לשיטת המוסר׳ניקים שנוסדה על ידי רבי ישראל מסאַלאַנט, ושהיתה מבוססת על התבטלות היש ועל „טיפוס על הקירות". הוא רצה לסגל לה את שיטת ישיבות ליטא, כמו ראַדין ומיר, שהיתה יותר אנושית ופחות מנותקת מן החיים. במאבק זה היתה ידו של ר׳ ישראל על התחתונה, והוא נאלץ לעזוב את ישיבת „בית יוסף" ולעבור לעיירה קרובה, סטאשוב, בה יסד, יחד עם אחד הבחירים של „החוט המשולש", יצחק „בעל הכתם על הפנים", ישיבה חדשה. במשך הזמן נתמנה ר׳ ישראל רב בסטאַשוב ור׳ יצחק נעשה מנהל הישיבה במקומו.

אחרי עזיבתו של ר׳ ישראל נשאר ר׳ מרדכי מנהל יחיד של ישיבת „בית יוסף" באוסטרובצה. הוא מילא את תפקידו באמונה כל זמן קיום הישיבה, עד לחיסולה בימי הנאצים.

בשעת הגירוש הראשון של יהודי אוסטרובצה בידי הנאצים, התחבא ר׳ מרדכי יחד עם ילדתו היחידה שנולדה לו אחרי צפייה של עשר שנים, בעליה של בית הניה ברחוב דרילדזש. הגרמנים גילו את המחבוא. הם הפרידו בין הגברים, שהיו מסוגלים לעבודה, ובין ילדיהם, שהיו מיועדים להישלח לטרבלינקה. ר׳ מרדכי לא רצה למסור לידי המרצחים הגרמנים את הילדה והסתיר אותה תחת מעילו. אנשי ס.ס. שגילו אותה היו נאלצים להוציא אותה בכוח מידו. ירצחו איתה לעיני אביה. ר׳ מרדכי ירק בפני המרצחים וקילל אותם, כתגובה לכך ירו בו החיות הנאציית והוא נהרג במקום.

איסר בוימפעלד, ריא דע זשאַנעיראָ

דער אויפקום פון מאָדערנעם שול־וועזן

ווי אַ געבאָרענער אָסטראָווצער, וואָס האָט דורכגעמאַכט אין דער שטאָט די בעסטע יוגנט־יאָרן, פיל איך אַ שטאַרקן ווילן צו דערציילן וועגן די גרויסע אָנשטרענגונגען, וואָס דער באַוווסטזיניקער טייל פון דער אָסטראָווצער יידישער באַפעלקערונג האָט געמאַכט צו מאָדערניזירן זיין דערציונגס־סיסטעם און עס צופּאַסן צו די פאָדערונגען פון דער נייער צייט און די נייע באַדערפנישן, וואָס האָבן זיך געשאַפן אין אונדזער שטאָט ווי אין אַנדערע שטעט פון יידישן פוילן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען די יידישע קינדער אין אָסטראָווצע דערצויגן געוואָרן לויטן באַקאַנטן מוסטער. זיי האָבן אָנגעהויבן ביים דרדקי־מלמד, וואָס האָט מיט זיי געלערנט אלף־בית. שפּעטער זענען זיי איבערגעגאַנגען צום מלמד, וואָס האָט מיט זיי געלערנט חומש מיט רש״י. נאַכהער איז געקומען דער מלמד, וואָס האָט געלערנט גמרא, אָנהויבנדיק פון די „ארבעה אבות נזיקין״, איבערגייענדיק צו שווערערע מסכתות ווי „נדרים״. צו גמרא מיט תוספות און צו „יורה־דעה״.

איך דערמאָן זיך נאָך דעם דרדקי־מלמד פון מיין צייט ר׳ אשר־לייב, אַ הויכער ייד, אַ ברייט־פּלייציקער אין די 50־קער. געלערנט האָט מען ביי ר׳ אשר־לייבן אין אַ גרויסן סאַלאָן, אין וועלכן עס איז געווען איין לאַנגער טיש מיט צוויי בענק פאַר ר׳ אשרן און איין קלענערער טיש מיט צוויי בענק פאַר זיין געהילף אָדער בעלפער. צוזאַמען האָבן ביי ר׳ אשרן געלערנט אַרום 60 קינדער.

ביי ר׳ אשרן אין חדר, האָט נאַטירלעך נישט געפעלט דער טראַדיציאָנעלער פאַר יענער צייט קאַנטשיק, מיט וועלכן מ׳האָט געהאַלטן די קינדער אין פּחד.

חומש מיט רש״י האָט ביי אונדז געלערנט ר׳ אַביש. ביי ר׳ אבישן האָט מען שוין אויך געלערנט גמרא: בבא קמא, בבא מציעא, קידושין. ר׳ אביש האָט שוין נישט באַנוצט קיין קאַנטשיק, נאָר אַ מין ווירע, וואָס ער האָט אַליין געמאַכט פון אַ דין ברעטל. אַ קלאַפּ מיט דער ווירע האָט נישט איינמאָל געמאַכט דעם קינד געשוואָלענע הענטלעך.

אַ העכערע מלמד איז ביי אונדז געווען ר׳ חיים, וועמען מען האָט גערופן חיים דער פּראָצענטניק. ביי אים האָבן אינגאַנצן געלערנט 8 תלמידים. ער האָט געלערנט גמרא מיט תוספות, די מסכתות פון די ימים־טובים. ער האָט אויך געלערנט לייענען אין דער ספר־תורה מיט טראָפּ.

ביי ר׳ חיימען האָט מען געלערנט דעם שיעור אינדערפרי און בייטאָג אַליין איבערגעחזרט. ר׳ חיים איז נאָכמיטאָג אָדער געשלאָפן אין זיין אַלקער, אָדער געווען פאַרנומען מיטן אויפנעמען די קליענטן, וואָס האָבן ביי אים גענומען הלוואות פון 5 ביז 10 רובל.

ר׳ חיים האָט נישט געהאַט קיין קאַנטשיק און נישט קיין ווירע. אָבער אַז ר׳ חיים האָט אָנגעדרייט די אויערן, האָט מען עס געפילט אויף אַ לאַנגע צייט. ער האָט אויך געהאַט אַנדערע אופנים צו באַשטראָפן די אומגעהאָרכזאַמע תלמידים. אַזאַ ייִנגל האָט געמוזט העלפן דער רביצן אין דער שטוב־אַרבעט אָדער גיין אין שליחותן.

בר־מצוה־ייִנגלעך האָבן ביי אונדז געלערנט ביי ר׳ עזריאלן. אַ קליין איינגעדאַרט יידל פון הויט און ביין מיט אַ שפּיציק בערדל. ר׳ עזריאל האָט זיין גאַנצע נשמה אַריינגעלייגט אין די תלמידים און זעלטן געגעסן צו דער זעט. זיין אַמביציע איז געווען, אַז זיינע תלמידים זאָלן קאָנען מיט כבוד זיך לאָזן פאַרהערן ביי די פּני־העיר. ביי ר׳ עזריאלן האָט מען געלערנט די מסכתא „נדרים״ מיטן פּירוש פון רמב״ן און „יורה דעה״.

די וואָס איך האָב דערמאָנט זענען נישט געווען די איינציקע מלמדים אין אָסטראָווצע. זיי זענען געווען די מייסטנס באַקאַנטע.

אין דער זעלבער צייט, ווען דאָס עפּנטלעכע לעבן אין שטאָט איז געווען באַהערשט פון אַלטן לעבנס־סדר, האָט אין געהיים אָנגעהויבן אַריינדרינגען די השכלה. איך געדענק ווי איינמאָל האָב איך געזען אין בית־המדרש, ווו עס האָבן געלערנט די דערוואַקסענע בחורים יהושע ראָזענמאַן, ראובן האַלפּערן און שלמה נאַפּאַרסטיק, אַז מען באַהאַלט עפּעס אונטער די גמרות. דאָס האָט מיך אינטריגירט און איך האָב נישט גערוט ביז איך האָב זיך דערוווסט, אַז דאָס זענען די דאַמאָלס באַקאַנטע ביכער: „התועה בדרכי החיים״ און „קבורת חמור״ פון פּרץ סמאָלענסקין. עס האָט מיך צוגעצויגן און ביסלעכווייז בין איך געוואָרן נאָענט מיט די אויבנדערמאָנטע בית־המדרש־בחורים און זייערע פאַרמיטלער ביים איבערטראָגן פון איינעם צום צווייטן די „הצפירה״ און די יידישע און העברעאישע השכלה־ביכער, ווי „אהבת ציון״, „אשמת שומרון״, „אבן נגף״ או אַנדערע. די ביכער האָב איך מערסטנס גענומען ביי דעם סעקרעטאַר פון הערנעס קאַנטאָר, וועמען מען האָט אין אָסטראָווצע גערופן „דער פילאָזאָף״, ווייל

ער האָט ליב געהאַט צו רעדן פון רמב"ם און זיין „מורה נבוכים". דאַכט זיך, אַז ער האָט געהייסן חיים גינזבורג. די פרומע יידן האָבן אים גערופן „דער נשמה־כאַפּער"; פונדעסטוועגן ביי אַ בוררות און אין געשעפטס־ענינים האָבן זיי זיך געווענדעט צו אים און געהאַט פאַר אים דעם גרעסטן רעספּעקט. אין יענער צייט בין איך אַלט געווען 14 יאָר.

צווישן די משכילים פון אונדזער שטאָט דאַרף מען פאַררעכענען מיין עלטער־פעטער זונדעלע בוימפעלד, וואָס איז געווען באַקאַנט אַלס מתנגד. מיין זיידע, ר' קלמן יאַשעס, זיין ברודער, האָט מיט אים קיין שלום נישט געהאַט. מיין זיידע, וואָס איז געווען אַ טיש־זיצער ביים גערער רבין, האָט נישט געקאָנט שלום מאַכן מיטן גדאַנק, אַז זיין ברודער זאָל זיין אַ מתנגד. אין מיין פעטערס שטוב איז געווען אַ רייכע ביבליאָטעק און ביי אים אין הויז זענען באַשלאָסן געוואָרן פיל קהלישע ענינים פון אונדזער שטאָט.

בעת און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין דער יידישער סביבה אין פוילן האָט זיך אָנגעהויבן אַנט־וויקלען אַן אינטענסיוו קולטור־געזעלשאַפטלעך לעבן, האָט אויך דאָס לעבן אין אָסטראָווצע באַקומען אַן אַנדער פּנים. דער אָנהויב איז געווען אַ גאַנץ באַשיידענער. אין יאָר 1914 איז געגרינדעט געוואָרן אַ גמילת־חסד־קאַסע, וואָס איז געווען דער ערשטער אויסדרוק פון זעלבסט־אַקטיווי־טעט פון דער נייער, אויפגעקומענער יידישער יוגנט. די קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן אין הויז פון דער פאַמיליע מינץ ביי דער מיטבאַטייליקונג פון דעם שרייבער פון די שורות. אין דער סביבה פון דער גמילת־חסד־קאַסע זענען שפּעטער אויפגעקומען נייע אינסטיטוציעס: אַ פאָלקס־ביבליאָטעק, די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, „מזרחי", „פּו־עלי־ציון", פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, וועלטלעכע שולן און אַנדערע אינסטיטוציעס.

די גרינדער פון דער קאַסע זענען געווען: מעניע בלאַנקמאַן, די ברידער יחיאל און אליעזר פאַנצער, יחיאל האַלפּערן, זימל האַלפּערן, משה כץ, שמחה מינצבערג, מאיר ראָזענמאַן, א. קרוינגאָלד, יעקב וויינבערג און איסר בוימפעלד.

די אָרגאַניזאַציע „מזרחי" איז געגרינדעט געוואָרן דורך מאָטל שיינער, משה כץ, דוד בירנבוים, ראובן מאַנ־דעלבוים, אפרים כץ, לייביש האַלשטאַק, יהושע קופּערמאַן, אלימלך האַלפּערן, מרדכי־מאיר ניסקער, אברהם דוד קרוינגאָלד, יעקב קאַפּער, איסר בוימפעלד און אַנדערע.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן דורך אברהם מלאך, לייזער סאָטינאָוויטש, אברהם יעקב מינצבערג, די ברידער יחיאל און אליעזר לעווי, די ברי־דער שמואל און עזרא באָמשטיין, שמחה מינצבערג, די ברידער בלאַנקמאַן, אליעזר מינצבערג, די ברידער יחיאל און אליעזר פאַנצער, יחיאל מאַלינאַק, יחיאל האַלפּערן, יחיאל וויינבערג און אַנדערע.

די פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן דורך איציק בענקער, פייוול שטיינבאַק (געשטאָרבן אין בראַזיל), שמואל שאַרפשטיין, יצחק נוסינאָוויטש, הערש קודלאָוויטש, יאָסל פינקלשטיין, שמואל שפּייזמאַכער און איטשע לוסטמאַן.

דער „בונד" איז געגרינדעט געוואָרן דורך אברהם שערצמאַן, איטשע זינגער, שמואל בייגלמאַן, ש. פישמאַן, א. גראַבער, י. פרומערמאַן, מאַרמטשע וועלמאַן, ראָזע טייטלבוים, אייזיק ביינערמאַן, וועלוול פּאַצאַנטעק און יצחק וואַגשאַל.

די דערמאָנטע פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס האָבן געשאַפן די באַוועגונג פאַר גרינדן מאָדערנע יידישע שולן אין אָסטראָווצע. די ערשטע מאָדערנע שול אין אָסטראָווצע איז געווען די תרבות־שול. אירע גרינדער זענען געווען: אברהם מלאך, א. י. מינצבערג, שמחה מינצבערג, יחיאל און אליעזר לעווי, א. י. מינצבערג, שמחה מינצבערג, יחיאל מאיר בלאַנקמאַן. דירעקטאָר פון דער שול איז געווען א. קעסטענבערג. עס האָט אים געהאָלפן אין דער אַרבעט זיין פרוי. אין דער שול האָבן געלערנט 120 קינדער.

נאָך דער תרבות־שול איז געגרינדעט געוואָרן די מזרחי־שול, אין וועלכער עס האָבן געלערנט 350 קינדער. פיל קינדער האָבן נישט געקאָנט אָנגענומען ווערן צוליבן מאַנגל אין פּלאַץ. די גרינדונג פון דער שול איז געווען צו פאַרדאַנקען דעם איבערגעגעבענעם געזעלשאַפטלעכן טוער משה לעדערמאַן, וואָס איז געווען לאַנגיעריקער פרעזעס פון מזרחי, לאַווניק אין שטאָט־ראָט, וויצע־פּרעזעס

פאלקס־שול "תרבות"

ערשטע יידישע תלמידים אין דער אסטראווצער מענער גימנאזיע

פון דער קהילה און ווען אַלע אין שטאָט האָבן געשעצט און ליב געהאַט. דירעקטאָר פון דער שול איז געווען א. ווינער, און אירע לערער זענען געווען: ערליך, שאַכער, ראַבינאָוויטש, רומיאַניק, מאַנדלבוים, ברידער זילבערבערג, טעמשע אייגער. אין קינדער־גאָרטן האָט געלערנט בלומע מושקעס און אַנדערע. עס איז געווען אַ יאָר, ווען די מזרחי־שול האָט צוליב דער דרינגענדער פאָדערונג פון עלטערן, מיטגלידער פון „מזרחי", אַריינגענומען ביז 380 קינדער, וואָס עס איז געווען איבער אירע מעגלעכקייטן און האָט דעריבער נישט געקאָנט אָנגעהאַלטן ווערן.

שפּעטער האָבן די „פּועלי ציון" געגרינדעט די „פאָלקס־שול", אין וועלכער עס האָבן געלערנט 150 קינדער, אונטער דער לייטונג פון די לערער זאַמיעט־שקאָווסקי, פּייוול שטיינבאַק און אַנדערע.

די נייע, מאָדערנע שולן האָבן געשאַפן גלענצנדיקע דערציאונגס־מעגלעכקייטן פאַרן יידישן קינד. די שולן האָבן געהאַט גוט צוגעפּאַסטע לאָקאַלן מיט דעם נויטיקן מעבל, מאַפּעס, בילדער און מכשירים. אין די שולן האָט מען זיך באַנוצט מיט די בעסטע פּעדאַגאָגישע דערציונגס־מעטאָדן. די שול איז געוואָרן פאַרן קינד די צווייטע היים. די קינדער האָבן ליב געהאַט די לערער, וואָס האָבן פאַר־שטאַנען ווי אַזוי צו געווינען דעם צוטרוי פון קינד. זיי זענען געגאַנגען אין שול אַריין מיט חשק. ביי די שולן זענען געשאַפן געוואָרן עלטערן־קאָמיטעטן און זענען ביי די געהעריקע געלעגנהייטן אָרגאַניזירט געוואָרן שול־ימים־טובים, אויף וועלכע עלטערן און קינדער האָבן צוזאַמען פריילעך פאַרברענגט.

די מאָדערנע שולן האָבן וואָס ווייטער אַלץ מער צוגעצויגן דאָס יידישע קינד, וואָס האָט געהאַט אַ גאַנץ שוואַכן ווילן צו גיין אין אָפּגעשטאַנענעם חדר. די פרומע רעליגיעזע יידן זענען דעריבער אויך געצוווּנגען געווען צו רעפאָרמירן זייערע דערציונגס־אַנשטאַלטן. עס אַנטשטייען דאַמאָלט מאָדערנע תלמוד־תורות, וווּ מען לערנט אויך וועלטלעכע קענטענישן און די קינדער טראָגן שול־אוניפאָרמען. די מאָדערנע תלמוד־תורות האָבן אָבער גע־האַט ווייניקער דערפאָלג ווי די מזרחי־שולן וואָס האָט געהאַט איר לאָקאַל אין צענטער פון שטאָט, גוטע לערער און גוטע איינריכטונגען. די מזרחי־שול האָט געשמ'ט מיט אירע קינדער־פאָרשטעלונגען און זי איז דערפאַר אָפט מאָל אַרויסגערופן געוואָרן אין די שכנישע שטעט, בכדי צו געבן די אָדער יענע פאָרשטעלונג.

די מאָדערנע דערציונג האָט זיך איינגעבירגערט אין אָסטראָווצע, ביז... היטלער ימח שמו האָט אַלעס חרוב געמאַכט...

החיים האידיליים והשקטים של הקהילה נסתיימו עם חדירת רעיונות חברתיים חדשים אשר ערערו את יסודות הדת שהדריכה בעבר את כל חיי הקהילה. בין הרעיונות השונים הצליחה במיוחד הציונות לחדור ללב הנוער היהודי בעיר הצמא לגאולה.

פלטיאל בריקמאַן

ווילטעטיקע יידישע אינסטיטוציעס אין שטאָט

אסטראָוועצע, געגנוי ווי אַלע אנדערע פּראָווינץ־שטעט אין פוילן, האָט זיך ניט ספּעציעל אויסגעצייכנט מיט איר סאָציאַלן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג. אָרעמקייט, דחקות און מאַנגל פון סאַניטאַרע באַדינגונגען זענען געווען כמעט ווי אַ נאָרמאַלע דערשיינונג. וווינונגען, וווּ מען האָט געלעבט צוזאַמען מיט אַ גרויסער צאָל קינדער אין איין צימער, העכסטנס מיט אַן אַלקער, און דאָס פעסל מיט וואַסער, די פאָמיניצע און דעם אויוון צו באַקן און קאָכן צוזאַמען מיט דער הרובע, זענען געווען אַ זייער נאָרמאַלע דערשיינונג אין די גאַסן פון דער אָרעמקייט.

צוליב די דאָזיקע אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען, איז די קהילה געצוווּנגען געווען צו אַנטוויקלען אַ פאַרצווייגטע ווילטעטיקע טעטיקייט אויף פאַרשיידענע געביטן. מיר וועלן דאָ פּרוּוון פאַרצייכענען אייניקע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס און זייערע טעטיקייטן:

לינת הצדק

די אינסטיטוציע איז געווען אויף דער שענער גאַס. אָנגעפירט מיט דער אַפּטייק פון לינת הצדק האָט אַ מאָגער יידל מיט אַ שיטער געל בערדל, יחיאל יאַנאָווסקי. ער איז געווען כמעט אַ גאַנצער אַפּטייקער. געוווּסט וואָס צו געבן אַן אַלטן ייד קעגן זיין פאַרקילונג, אַן אָרעמע מאַמע פאַר אירע קינדער, וועלכע האָבן געמאָזלט, געהאַט פּאָקן, אָדער גאָר סתם אַזוי היץ; יידן זענען אויך געקומען נאָך אַ שטיקל וואַטע, אַ פלעשעלע יאָדינע.

ביקור חולים

די אויפגאַבע פון ביקור חולים איז געווען אַ פאַרצווייגטע: פון גיין נעכטיקן צו אַ שווער קראַנקן ביז אויסבאָרגן פאַרשיידענע מעדיצינישע אינסטרומענטן אין וועלכע דער קראַנקער האָט זיך גענייטיקט. עס איז געווען זייער אַ שווערע און הייליקע אַרבעט און יאַנקעלע הערצאָג איז געווען דער געטרייער אָנפירער פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע.

ער האָט אויך אָנגעפירט מיט אַ צווייטע אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך גערופן „גוט שבת, יידעלעך”. דאָס איז געווען אַן אינסטיטוציע, וועלכע האָט זיך אונטערגענומען באַזאָרגן אָרעמע משפחות מיט חלות אויף שבת. יעדן שבת אינדערפרי פלעגן צוויי יידן טראָגן באַ די אויערן אַ גרויסן קויש און מיטן „גוט שבת, יידעלעך!” האָבן זיי אָנגעקלאַפּט אין די יידישע הייזער און פון אומעטום האָט

מען זיי מיט פרייד אַרויסגעגעבן חלות, וואָס מען האָט עקסטראַ געבאַקן פרייטיק פאַר דעם צוועק. שמואל פּאַוואָזשניק מיט נאָך אַ יידן האָבן שוין געהאַט אַ חזקה אומצוגיין מיטן קויש און רופן: גוט שבת, יידעלעך!

גמילת־חסד קאַסע

כמעט יעדער האָט געדאַרפט אָנקומען צו דער גמילת חסד קאַסע, אָדער אַליין באָרגן געלט, אָדער געבן אַ זשירע פאַר אַ פריינד, אָדער אַ שכן. אין דער גמילת־חסד קאַסע האָט מען געבאָרגט פון 100 ביז 500 זלאָטעס און צוריק־צאָלן פלעגט מען די הלוואה אין וועכנטלעכע ראַטעס פון 1 ביז 5 זלאָטעס. עקיבא ראָסעט האָט געגעבן אַ שטוב צום דאַוונען אויף זיין הויף, אין דאָזיקן מנין איז זיך צונויפגעקומען דער קאָמיטעט פון דער קאַסע יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק און יידן זענען דאָרט געקומען אָפּצאָלן זייערע ראַטעס. דער איינציקער וואָס האָט גענומען געצאָלט פאַר זיין אַרבעט אין דער קאַסע, איינציקע זלאָטעס אַ חודש, איז געווען יאָסל, מאָטל שאַמליס עלטסטער זון. דער לעצטער פרעזידענט איז געווען מענדל בריקמאַן און זיינע מיטהעלפער: פּיניע וואַטשאַרש שערמאַן, יאַנקעלע תרשיש, חנה רבקה׳ס איידעם און אַנדערע.

הכנסת אורחים

די דאָזיקע נאָבעלע מידה פון העלפן היימלאָזע און פאַר־וואָגלטע האָט זיך אַנגעזעען ווען די יידן פון קאָנינע זענען פאַרטריבן געוואָרן קיין אָסטראָוויצע. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל האָט אויפגענומען די פּליטים ווי אייגענע ברידער. אין פאַל זאָל דערלויבט זיין דאָ ברענגען אַלס אילוסטראַציע: אַ פרוי, מאָנטשקע האָט זי געהייסן, איז געשטאַנען אינמיטן מאַרק מיט איר שוועסטערס אַ טאָכטער און פון זייער מצב האָט מען גע־קענט פאַרשטיין ווי זי פילן זיך פּלוצים אַלס אויסגע־וואָרצלטע פון זייער היים און פאַרוואָרפן אין אַ שטאָט, וווּ זיי האָבן ניט קיין פריינד און קיין גואל. איז צו זיי צוגע־גאַנגען איינער פון די שטאָט באַלעבאַטים, יחזקאל וויינבערג, און זיי אַריינגעפירט צו זיך אין הויז, וווּ זיי האָבן געוווינט צוזאַמען מיט זיין משפּחה ביז מען האָט זיי אַלע צוזאַמען אַרויסגעפירט קיין טרעבלינקע.

עפנטלעכע קיך

אין לאָקאַל פון „מזרחי״ האָט דער יידנראַט איינגעאָרדנט אַן עפנטלעכע קיך, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן אַרום 1000 מיטאָגן טעגלעך. אין דער אָנפירונג זענען געווען טעטיק: משה ליכט, חיים פישל סילמאַן, איטשע ווישליצקי, מענדל בריקמאַן און יהודה ראַטשימאָראַ.

ישיבות

אין שטאָט זענען געווען צוויי ישיבות. איינע האָט זיך גערופן „דעם רבינס ישיבה״ און זי איז אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך די חסידים פון שטאָט און פון אַנדערע שטעט; די צווייטע האָט געהייסן „נאָוואָראָדקער ישיבה״ און די גאַנצע לאַסט פון אויפהאַלטן די ישיבה איז געפאַלן אויף די אָסטראָווצער יידן. די בחורים פון דער ישיבה האָבן געגעסן „טעג״ ביי די באַלעבאַטים פון שטאָט. אויסער דעם איז איין מאָל אין יאָר פאָרגעקומען אין די בתי מדרשים אַ ברויט־אַקציע און יעדער באַלעבאָס האָט זיך פאַרפליכטעט צו געבן יעדע וואָך אַ קילאָ, אָדער צוויי קילאָ, ברויט פאַר די ישיבה בחורים. די בחורים פון דער ישיבה האָבן געלעבט אַרום דעם אַלטן און נייעם בית־המדרש אין די שול. די דורכגייערס אויף סטאַרא קוניאָוו־סקאַ גאַס האָבן געהערט דעם באַרימטן מוסר־ניגון ביים לערנען. דער הילך פון די דאָזיקע בחורים האָט זיך ספּעציעל געוואָרפן אין די אייגן: אַ גרייסער שוואַרצער קאַפּעליוש, אַ לאַנגע קאַפּאָטע מיט אַן אָפן העמד, צע־כראַשטשעט...

אין אָסטראָוויצע זענען געווען נאָך קליינע הילפס־אינסטיטוציעס און אום פורים צו דער סעודה פלעגן אויסער די געוויינלעכע אָרעמע, אויסגיין פאָרלעך זאַמלען געלט פאַר הכנסת כלה און אַנדערע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן פונקציאָנירט אין שטעטל.

זאָלן מיינע דאָזיקע שורות זיין אַ לעבעדיקע מצבה פאַר דער הייליקער אַרבעט, וואָס די יידן אין אָסטראָוויצע האָבן געטאָן כדי צו קומען צו הילף מיט צדקה צו זייערע פאַראָרעמטע ברידער.

ח. פליישמאַן

„חבֿרא קדישא" פאַרלאַנגט אַ פּרייז

אין יאָר 1900, ווען מיין פאָטער, אלי יעקב פליישמאַן, איז דערוויילט געוואָרן אַלס ראש הקהל, איז די שול געווען כמעט אָן אַ דאַך און דאָס בית הקברות אָן אַ פאַרקן. קיין געלט איז נישט געווען אין דער קהלישער קאַסע.

מען דערציילט, אַז אין יענע יאָרן איז געווען איינגע־פירט, אַז די רעקרוטן, וואָס זענען צוגענומען געוואָרן אין חודש חשוון, פלעגן באַקומען אַ פעלצל, אַ באַשליק און הענטשקעס. האָט איינער, אַ ראש הקהל דאָס ערשטע יאָר וואָס ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף דעם אַמט, געקויפט פאַר די רעקרוטן די אַלע נייטיקע זאַכן. אָבער ווען דאָס צווייטע יאָר איז געקומען, האָט ער גאָרנישט געקויפט פאַר די רעקרוטן. האָבן זיי אים געפרעגט: פאַרוואָס האָבן די רעקרוטן פון פאַרגאַנגענעם יאָר באַקומען די אַלע זאַכן און מיר באַקומען גאָרנישט?

זיין ענטפער איז געווען: דעם פאַרגאַנגענעם יאָר האָב איך זיי ווירקלעך אַלץ געקויפט פאַר קהלס געלט. אָבער איך האָב אויסגעפונען, אַז קהלס געלט איז מיין געלט. טאָ ווי קענט איר פאַרלאַנגען, אַז איך זאָל אַוועקגעבן מיין אייגן געלט?

אין אַזאַ צושטאַנד איז געווען די קהלישע קאַסע אין דאָס פירעכץ. אַזוי ווי אין יענע יאָרן האָט זיך אָנגעפאַנגען די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, האָט „עמך" דער פּראָסטער עולם, די שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס, און קצבים זיך אָרגאַניזירט אין באַשלאָסן: געגונג מיט ר' חיים שמואלס, מיט ר' הערצעלע מיוחס אַלס אונדזערע פאָרשטייער. מירן אויסקלייבן אַן אייגענעם מענטשן, אַ „נאַש בראַט". אין דעם יאָר איז מיין פאָטער אלי יעקב געוואָרן ראש הקהל. ער האָט באַלד געוואָלט מאַכן אַ דאַך איבער דער שול אין אַ פאַרקן אַרום בית־הקברות. אָבער אַזוי ווי מיין פאָטער האָט געפונען אַ ליידיקע קאַסע, איז אויסגעקומען צו וואַרטן ביז ווער פון די רייכע וועט שטאַרבן און דעמאָלט קריגן די נויטיקע סומע. אין דעם זעלבן יאָר איז קראַנק געוואָרן חנה אברהמלעס, אַ רייכע פרוי, וואָס האָט נישט געהאַט קיין קינדער. דאָ האָט קהל גערעכנט אַריינקריגן דאָס געלט.

פסח ביים אָפּריכטן דעם סדר, קלאַפּט מען אין פענצ־טער. מיר האָבן זיך דערשראָקן, און מיין פאָטער פרעגט: ווער איז דאָס? אין דעם ענטפער האָבן מיר דערקענט די שטימע פון אברהמ'לע ראַטשימאָרע. ער האָט אָנגעזאָגט די בשורה, אַז חנה אברהמ'לעס איז געשטאָרבן.

צומאָרגנס איז געקומען יאָסל זעליקס. אַזוי ווי ער איז געווען אַ קרוב פון חנה אברהמ'לעס, האָט ער געפאָ־דערט פון מיין פאָטער אַ דערלויבעניש צו באַערדיקן די פאַרשטאָרבענע.

דער ענטפער איז געווען, אַז עס וועט קאָסטן פיר טויזנט רובל, ווייל זי לאָזט נישט איבער קיין קינדער, נאָר אַ גרויסן פאַרמעגן, איז גאַנץ יושרדיק, אַז מען זאָל פאַר דעם געלט מאַכן אַ דאַך צו דער שול און אַ פאַרקן צום בית־הקברות. יאָסלס ענטפער איז געווען, אַז ער איז וויליק צו געבן 500 רובל, אָבער פיר טויזנט איז אוממעג־לעך און האָט געדראָט, אויב ער וועט נישט קריגן קיין דערלויבניש פון מיין פאָטער, וועט ער זיך ווענדן צום נאַטשאַלניק פון קרייז און מאַכן אַן אָנקלאַגע, אַז דער ראש הקהל וויל פיר טויזנט רובל פאַר אַ דערלויבעניש צו באַערדיקן אַ פאַרשטאַרבענע פרוי. דאָס האָט געשמעקט מיט מסירה אין טורמע.

ער האָט באַלד טעלעגראַפירט קיין אָפּט און דער נאַטשאַלניק לאַפינאָוו איז גלייך געקומען קיין אָסטראָווצע און פון מאַגיסטראַט האָט ער געשיקט רופן מיין פאָטער.

אַריינקומענדיק אין מאַגיסטראַט איז דער נאַטשאַלניק אַרויס מיט אַ געבייזער אויף דעם רוסישן שטייגער און געפרעגט, מיט וואָס פאַר אַ רעכט פאָדערט מיין פאָטער פיר טויזנט רובל? ווען, לויט דעם געזעץ איז דער פּרייז צען רובל ערשטע קלאַס, פינף רובל צווייטע קלאַס און 2.50 רובל דריטע קלאַס.

מיין פאָטערס ענטפער איז געווען: „איך פאַרלאַנג נישט מער ווי די צען רובל פאַר דעם קבֿר. אָבער מיר יידן האָבן אַ געזעץ, אַז איידער מען באַערדיקט דעם מת, מוז מען אים אַרומוואַשן און צוגרייטן צו דער קבֿורה. דערויף איז דאָ אַ „חבֿרה קדישא", און פאַר דער אַרבעט פאַרלאַנגען זיי פיר טויזנט רובל".

דער נאַטשאַלניק, הערנדיק די געשיכטע, האָט באַפוילן צו ברענגען אין מאַגיסטראַט דעם ראש פון די „חבֿרה קדישא". מען האָט גערופן אלי שאַכער. ווען דער נאַטשאַל־ניק האָט געזען די פיגור זיינע: אַ ייד, הויך ווי אַ דראָנג, איין אויג האָט געקוקט צו מזרח און דאָס צווייטע צו מערבֿ, די הלבשה ווי טוביה דער מילכיקער, מיט אַ גרויסן שטעקן אין איין האַנט און אַ טאַבאַק־פושקע אין דער צווייטער האַנט, אַ גרויסע פאַטשיילע האָט אַרויסגע־האָנגען פון דער קעשענע פון דער געהאַקטער קאַפּאָטע,

וואָס האָט געהאַט קאָלירן ווי פון אַ רעגנבויגן, האָט ער אָנגעהויבן לאַכן און געזאָגט צו מיין פאָטער: „פאַר פיר טויזנט רובל וועל איך דיר ברענגען דעם גרעסטן מעדיצין־פּראָפעסאָר פון פּאַריס אָדער בערלין, און דער ייד וויל פאַר אַזאַ נישטיקער אַרבעט אַזאַ גרויסע סומע?" ער האָט געפרעגט ביי אלי שאַכער, ער זאָל אים דערקלערן וואָס פאַר אַן אַרטיסטישע אָפּעראַציע ער דאַרף מאַכן עס זאָל דארפן קאָסטן אַזאַ גרויסע סומע?

אלי׳ס ענטפער איז געווען, אַז ער זעלבסט האָט מיט דער דאָזיקער אַרבעט גאָרנישט צו טון, ווייל ווען אַ פרוי שטאַרבט האָט די חברה קדישא אַ פרויען־אָרגאַניזאַציע, וואָס באַשטייט פון אַכט פרויען און זיי טוען די אַרבעט. זיי זענען עס די יעניקע, וואָס פאַרלאַנגען די סומע.

דער נאַטשאַלניק האָט גלייך געשיקט נאָך די פרויען. ווען די גאַבעטעס, ווי די לאַנגע שרה די טיקערן, די שוואַרצע פייגע, די לאָמע רבקה, די בלינדע רויזע און די טויבע איטע אא״וו האָבן אַריינמאַרשירט אין מאַגיסטראַט אַריין, האָט דער נאַטשאַלניק געפרעגט מיין פאָטער מיט אַ געבייזער: „ווי וואַגסטו צו מאַכן שפּאַס פון מיר? איך קען עס נישט גלויבן, אַז די אָרימע פרויען, זאָלן האָבן אַ השגה צו פאַרלאַנגען פיר טויזנט רובל". ער האָט געפרעגט ביי די גאַבעטעס, אַז זיי זאָלן אים זאָגן צי דאָס איז ריכטיק?

איינע פון די פרויען האָט אויף אַ צעבראָכענעם פויליש געענטפערט: „אונדזער אַרבעט באַשטייט פון ריניקן און וואַשן דעם מת און אויפנייען די תכריכים. ניינציק פּראָצענט טוען מיר די אַרבעט בחינם. מיר באַקומען נאָר דעמאָלט באַצאָלט, ווען עס פּאַסירט, אַז עס שטאַרבט אַ רייכע פרוי און לאָזט נישט איבער קיין קינדער. דעמאָלט ווילן מיר האָבן באַצאָלט פאַר אונדזער אַרבעט".

די ענדע פון דער געשיכטע איז געווען, אַז דער נאַטשאַלניק האָט געזאָגט צו יאָסל זעליקס: באַגראָבט אייער קוזינע זעלבסט, אָן די יידישע צערעמאָניעס און עס וועט דיר גאָרנישט קאָסטן. און ווען איר ווילט האָבן די אַלע יידישע צערעמאָניעס, קען איך די פרויען נישט צווינגען זיי זאָלן טון די אַרבעט אומזיסט".

זיי האָבן באַצאָלט די סומע. און ווי מיר אלע געדענקן, האָט מען געמאַכט אַ בלעכענעם דאַך צו דער שול און אַ פּאַרקן צום בית־הקברות.

אליעזר קופּערמאַן

פּאַרטייען און חברות אין שטאָט

די עלטסטע חברה אין שטאָט איז געווען די חברה קדישא, זי איז באַשטאַנען פון ערלעכע בכבודיקע יידן פון אַלע שיכטן. מרדכי נעשעס, דער צעלניק סוחר, אָפּשטאַמער פון דורות לומדים, לובלינער חסידים, איז אַלע יאָרן געווען דער גבאי.

געווען אויך אַ חברה משניות, אַ חברה תהילים און אַ חברה לינת הצדק. די חברה לינת הצדק פלעגט שיקן מענטשן נעכטיקן בא קראַנקע, אָן אונטערשייד, צי אָרעם, צי רייך און צו נויטבאַדערפטיקע פלעגט זי אויך ברענגען רפואות פאַרן קראַנקן, אָפּט אויך וועש אויף צו האַלטן דעם קראַנקן ריין. די דיזשורנעס פון לינת הצדק האָבן גענעכטיקט ביי די קראַנקע כדי די שטוב־מענטשן זאָלן זיך קענען אויסרוען און קענען אומגיין אַרום קראַנקן באַטאָג. בכלל פלעגן די שליחים פון לינת הצדק אַריינברענגען אין הויז פון חולה אַ געפיל, אַז זיי זענען ניט פאַרלאָזט און עס דאָ ווער עס זאָרגט פאַר זיי. אָפּט איז דער דאָזיקער באַזוך פון לינת הצדק כמעט געווען אַזוי ווי אַ רפואה פון אַ דאָקטאָר.

די פרויען פלעגן זיך אָפּגעבן מיט די קראַנקע פרויען און דערצו פלעגן זיי נאָך ברענגען הייסע געקעכץ, פרישע יויך, פּאָמעראַנצן און אַנדערע מאכלים אויף צו דערקוויקן דאָס האַרץ פון קראַנקן און אויך פון דער משפחה. דעם דאָזיקן איידעלען מנהג פון העלפן איינער דעם צווייטן אין אַזעלכע פאַלן, האָבן די לאַנדסלייט אין ניו־יורק באַלד נאָכגעטאָן אין זייער נייער היים. איידער עס איז נאָך געווען אַ רייד פון אַ לאַנדסמאַנשאַפט פון אָסטראָווצע, האָבן די אָסטראָווצער אין ניו־יורק איינגעפירט דעם שיינעם מנהג פון לינת הצדק און דאָס זעלבע האָבן נאָכגעפאָלגט די לאַנדסלייט אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע.

די ערשטע פּאָליטישע פּאַרטיי אין שטאָט איז געווען די יידישע פּ.פּ.ס., די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי. זי האָט אָנגעהויבן פונקציאָנירן אין 1903 און איז געגרינ־

דעט געוואָרן דורכן אַסימילירטן ראָדעמער ייד פרענקל, וואָס איז געווען אַ בוכהאַלטער אין באַנק פון יאָסעלע פעפער.

אין אַ געוויסן שבת נאָכמיטאָג בין איך דאָס ערשטע מאָל געווען אויף אַ פאַרזאַמלונג פון די יידישע פ.פ.ס אין וואַלד. שמואל גראַזדעי, אַ געגריוועטער שוסטער, וואָס האָט געאַרבעט אין וואַרשע, האָט מיר אַ נעם געטאָן גאַנץ אומדערוואַרטעט מיט זיינע שטאַרקע הענט, אַרויפגעשטעלט אויף אַ פּיען פון אַן אָפּגעשניטענעם בוים און געהייסן רעדן צום עולם אויף יידיש. זיין פאַרשטעלן מיר איז געווען אומגעפער אַזוי:

— זאָל דער געוועזענער בית־המדרשניק, אליעזר משה׳ל פנחסעס, רעדן צו אונד סאָציאַליסטן אויף יידיש און אונז אויפקלערן ווי אַזוי צו באַפרייען פוילן פון די הענט פון רוסישן פאַרהאַסטן צאַר ניקאָלאַיקע; ווי אַזוי איינצופירן באַ אונז דעם אַכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג.

איך, אַן אויסגעדאַרט ייִנגל, נאָר וואָס אַראָפּ פון די בית־המדרש בענק, האָב, פאַרשטייט זיך, מסכים געווען מיט אַלע דערמאָנטע פאָדערונגען פון מיין „פּראָטעקטאָר״ און דאָס אַלעס האָב איך אויסגעטייטשט אויף יידיש אין פשטלמעסיק געבראַכט פסוקים פון פרקי אבות, דורך וועלכע איך האָב באַוויזן, אַז עס איז גאָרנישט נייטיק קיין מלך ער זאָל אונטערדריקן דאָס פוילישע פאָלק און אויך די יידן. דערביי האָב איך באַוויזן, אַז ווען דאָס פוילישע פאָלק וועט באַפרייט ווערן וועלן אויך די יידן זיין פריי. ווי משה רבנו האָט באַפרייט די יידן פון שקלאַפעריי אין מצרים און איז געגעבן מן צו עסן אין דער מדבר. פאַר אונד איז דער מן דאָס וואָס מיר וועלן אויסקעמפן אַן אַכט שעהדיקן אַרבעטס־טאָג אין דערווייל זאָלן מיר נאָר אַרבעטן פון זיבן אינדערפרי ביז זיבן אינאָוונט און ניט ווי ביז איצט — פון פרי ביז צוועלף באַנאַכט און דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאַכט.

מיין רעדע, וואָס איז געווען אַ געמיש פון מאָדערניזם און מגידות, איז ווייזט אויס געפאָלן דעם עולם און די לערייִנגלעך און עלטערע אַרבעטער האָבן מיר אויסגעקליבן אַלס זייער פאָרשטייער. פרענקל איז געווען דער פאַרבינדער צווישן פוילישן מיטן יידישן פּראָלעטאַריאַט. מיר האָבן געקראָגן פון ראַדאָם פּראָקלאַמאַציעס, וועלכע זענען פאַרשפּרייט געוואָרן אין געהיים אין אַלע וואַרשטאַטן.

איך האָב שוין דאַמאָלסט געלערנט זייגערמאַכעריי באַ שלום זייגערמאַכער אין טומאה־געסל און פלעג יעדן שבת נאָכן טשאָלענט לערנען מיט די לערייִנגלעך סאָציאַליסטישע פרומקייט אין וואַלד. די עלטערע באַלעמלאָכעס פלעגן באַ הינדל רויזעס טרינקען ביר און אַנדערע זענען געגאַנגען אין נייעם בית־המדרש הערן ר׳ יאָשען אויסטייטשן אויף יידיש אַ קאַפּיטל „עין יעקב״. די קאָנספּיראַטיווע פאַרזאַמלונגען אין אָוונט פלעגן מיר אָפּהאַלטן באַ מאַניעלע, ליפּע אָסטראָווקער׳ס טאָכטער. אַ פאַרפּוילישטע, געלערנט אין אַ פויליש־פּריצישן פּענסיאָנאַט, פלעגט זי אונדז אין די אָוונטן אַריינלאָזן אין איר רייכער דירה צו האַלטן די זיצונגען פון קאָמיטעט. אין דער דאָזיקער רייכער דירה אויסערן שטאָט זענען מיר געווען זיכער פון אַ „גוט אויג״ פון די רוסישע זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן געלויערט אויף די רעוואָלוציאָנערע קראַמאָלניקעס. אָפט זענען צו די דאָזיקע זיצונגען געקומען פאָרשטייער פון אַנדערע פאַרטייען, פון „בונד״, ס.ס. און „פּועלי ציון״, פון וואַרשע און ראַדאָם. נאָר מיר האָבן נישט דערלאָזט גרינדן קיין שום אַנדערע פאַרטיי.

אין 1905, אין די געציילטע פרייע טעג, האָט אונדזער פאַרטיי פאַקטיש רעגירט אין שטאָט. עס איז איינגעפירט געוואָרן מיט געוואַלד דער 12 שעהדיקער אַרבעטס־טאָג — פון זיבן ביז זיבן: אין מאַרק זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן פרייע פאַרזאַמלונגען. מאָטל פוקס אַן אייניקל פון אַפּטער רב, האָט מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט אָנגעפירט מיט דער פאַרטיי אַרבעט. נאָך זיין אַרעסט האָבן די פוילישע טעראָריסטישע גרופּן געשאָסן עטלעכע יידן אין שטאָט וועמען מען האָט חושד געווען אין מסירה. פון די פאַרטיי־טוער זענען אַסאַך אַוועק קיין וואַרשע און די רוסישע רעאַקציע האָט געבושעוועט אין פוילן.

אין 1907 בין איך אַרעסטירט געוואָרן אין וואַרשע און געזעסן אין בריסקער פעסטונג. אין 1909 האָבן זיך אָנגעהויבן די מאַסן אַרעסטן אין פוילן און דאַן האָט מען אַרעסטירט כמעט אַלע אָסטראָווצער, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון שטעטל. אין מען האָט זיי געפירט מיטן עטאַפּ קיין ראַדאָם. אין דער ראַדאָמער טורמע האָב איך דאַמאָלסט שוין געטראָפן אַרום דרייסיק אָסטראָווצער. מיר האָט מען „בכבוד גדול״ אין אַ באַזונדערן וואַגאָן, באַגלייט פון צוויי זשאַנדאַרמען, געבראַכט אין ראַדאָמער טורמע, צוזאַמען מיטן פּראָוואָקאַטאָר, יעקב הערשעלע דער קאַמאַשנמאַכער.

די זשאַנדאַרמעריע פון צאַר האָט פאַר אונדז צוגעגרייט אַ פּאָליטישן פּראָצעס. נאָר היות ווי אין די דאַמאָלסטיקע צאַרישע צייטן האָט נאָך עקסיסטירט אין רוסלאַנד יורידישע יושר און געזעצגעבונג און לויטן געזעץ איז קיין פּאָליציי פּראָוואָקאַטאָר ניט געווען באַגלייבט אַלס עדות, האָט מען אונדז באַפרייט צוליב מאַנגל פון באַווייזן און געשטעלט אונטער פּאָליציי אויפזיכט. אין 1910 האָט מען אויך אַרויסגעלאָזט, עליע באַקסנבוים. איך האָב אים באַגעגנט אין טאָראָנטאָ צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע אַמאָליקע אַרעסטירטע אין ראַדאָמער טורמע, צווישן

זיי דעם אַלטן טורעק, אַ פרומער איש תמים, וואָס איז אומשולדיקערהייט געזעסן אין טורמע צוליב אַ מסירה פון מסור אברהמעלע ראַטשיעמאָרע, וואָס האָט זיך סתם איזדיעקעוועט און נוקם געווען אין אומשולדיקע יידן צו־ליב פערזענלעכע טעמים.

דעם דאָזיקן מוסר האָבן די פוילישע טעראָריסטן געפּרוּווט דערשיסן, זיי האָבן אים אָבער בלויז פאַרוווּנדעט. ערשט ווען די פילסודסקי לעגיאָנערן זענען אין 1915 אַריין אין שטאָט מיט דער עסטרייכישער אַרמיי, האָבן זיי אים בפני כל עם ועדה דערשאָסן אינמיטן מאַרק. דאָס איז געווען דער איינציקער מוסר אין אָסטראָווצע. די אַנדערע דערשאָסענע יידן, וועמען די טעראָריסטן האָבן דערשאָסן אונטערן פאַרדאַכט פון מסירה זענען פּאַקטיש אומגעקומען אַלס רעזולטאַט פון רעוואָלוציאָנערן ווירוואַר פון יענער צייט. די אָסטראָווצער יונגע רעוואָלוציאָנערן האָבן ניט אַרויסגעגעבן פון זיך קיין פאַררעטערס. גאַנץ מעגלעך, אַז עס האָט משפיע געווען אויף דער דאַמאָלס־טיקער יוגנט די הייליקע געשטאַלט און לויטערע פערזענ־לעכקייט פון רב און רבי, ר' מאיר יחיאל ז״ל.

★

עלף יאָר נאָכן אויסוואַנדערן פון שטעטל, אין 1921, בין איך געקומען אויף אַ באַזוך אין שטעטל. עס זיינען געווען די שווערע יאָרן פון אינפלאַציע און פון נגישות און רדיפות פון דער פוילישער סאַנאַציע רעגירונג. דאָך האָב איך געטראָפן אין שטעטל אַ רייך קולטורעל לעבן און פאַרשידענע פאַרטייען פון די גאָר פרומע ביז די עקסטרעם לינקע קרייזן. אויף אַ צוזאַמענקום פון די לינקע פועלי־ציון האָב איך באַוווּנדערט דעם טיפן וויסן און אינטעליגענץ פון די באַטייליקטע.

די מאָדזשיצער חסידים האָבן שוין דאַן געהאַט געגרינדעט אַ גרופּע עולה צו זיין קיין ישראל, דאָס איז געווען די גרופּע וואָס האָט געגרינדעט כפר אתא נעבן חיפה. ווי מ'האָט דאַן דערציילט אין שטעטל האָט זיי דער אָסטראָווצער גאון און צדיק הדור געבענטשט און דער־מוטיקט זיי זאָלן עולה זיין און זיך באַזעצן אין ישראל. מיט זייער מסירת נפש און אַרעמע מיטלען, האָבן זיי געהאָלפן איינער דעם אַנדערן ביז אַלע חברים פון דער גרופּע זענען עולה געווען און זיך באַזעצט אין ישראל.

אייזיק ביינערמאַן, טאָראָנטע

דער אנהייב פון דער סאציאליסטישער באוועגונג

אָסטראָווצע האָט מען אי באַזונגען, אי באַוויינט אין משך פון די פאַרלאָפענע יאָרן. ווען איך האָב נאָך געלערנט ביים רבין, נחמיה דעמסקי, איז אָסטראָווצע באַשטאַנען פון אַ גרויסן מאַרק, נישט ברוקירט, מיט הינטער־געסלעך, אַ טומאה־באַרג, ווו די ווייבער פלעגן נעמען זאַמד אָנצו־שיטן אין די הייזער אויף שבת; די שול און דער באַרג הינטער דער שול, ווו די יידענעס פלעגן וואַרפן זייערע מיסט, פאַר וועלכן זיי האָבן ניט געפונען קיין בעסער אָרט; דער באַרג פון הינדל רויזלס ביז צו שלאָמקע סטאָלאַרזש'ס באַרג און ביז צום טייך, ווו עס האָט געוווינט די יידישע אָרעמקייט פון שטעטל. דאָס איז געווען אַרום די יאָרן 1905—1906.

עס האָבן געזונגען אַרבעטער, וועלכע האָבן געאַרבעט צו 16 שעה אַ טאָג: עס האָבן געזונגען די חסידים ביים רבין און עס האָבן אויך געזונגען בית המדרש־ניקעס זייער ניגון ביז אין די שפּעטע שעהן אין דער נאַכט.

ביזן פינפטן יאָר איז דאָס שטעטל געמיטלעך געשלאָפן ווי אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך. נאָר מיטן אָנקום פון פינפטן יאָר האָבן אָנגעהייבן בלאָזן נייע ווינטן. דער אַרבעטער האָט פאַרלוירן די מורא פאַרן באַלעבאָס און פאַרן צאַר און מען האָט דאַן געזונגען נייע לידער. אָט די דאָזיקע נייע לידער האָבן ניט געשמעקט דעם צאַר און עס האָבן זיך אָנגעהויבן די כוואַליעס אַרעסטן פון אַרבעטער און אַ טייל פון קליינבירגערטום האָט מיטגע־האָלפן די צאַר־ישע מאכט. עס זענען געווען פול די טורמעס און פיל זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר און אויף קאַטאָרגע.

איך מיט מיין ברודער, שמאי, האָבן זיך אויך געפונען צווישן די אַרעסטירטע און מיר זענען אָפּגעזעסן צוויי און אַ האַלב יאָר אין טורמע און דריי יאָר געווען פאַרשיקט אין סיביר. מיר זענען דאָרטן נישט געווען אַליין, עס

זענען געווען מיט אונדז פאַרשטייער פון אַלע פעלקער, וועלכע האָבן געשמאַכט אונטערן צאַרישן יאָך.

בעת די ערשטע וועלט מלחמה האָט זיך געענדיקט, זענען אַנטשטאַנען נייע מלוכות פון צווישן די פעלקער, וועלכע האָבן פריער געשמאַכט אונטער דער הערשאַפט פון צאַר, צווישן זיי איז אויך געווען פוילן. אין דער ערשטער צייט נאָך דער באַפרייאונג פון פוילן, בעת ס׳זענען באַ דער מאַכט געשטאַנען די פּ.פּ.ס., האָבן זיך געגרינדעט אַרבעטער קלובן, פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס פון רעכטע און לינקע און אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, וועלכע האָט דערפירט אַז די באַלעבאַטישע טאַטנס זינדלעך זאָלן זיך גיין לערנען פאכן און זיך גרייטן אויסוואַנדערן און אַרבעטן אין ארץ ישראל.

ווען ס׳זיינען געקומען צו דער מאַכט די פּאָלאַקן, האָט אָנגעהויבן זיך פאַרשפּרייטן דער אַנטיסעמיטיזם און אין רשע האָט געזוכט איבערצישטייגן דעם צווייטן אויפן חשבון פון אָרעמען יידישן קרעמער און באַלעמעלאָכע.

חשבוין פון אָרעמען יידישן קרעמער און באַלעמעלאָכע. עס איז אויפגעשטאַנען גראַבסקי מיטן סיסטעם פון שטייערן, פאַר וועלכע ער האָט צוגענומען די צעבראָכענע בעטן פון אָרעמען יידישן קרעמער; פאַר די יידישע געוועלבלעך האָט מען אַוועקגעשטעלט סטודענטן צו זעען עס זאָלן קיין פויערים נישט קויפן באַ יידן; זיי האָבן אויפגעעפנט „ספּולקעס”, קאָאָפּעראַטיווע געוועלבער, און געפּרעדיקט אין די קירכעס מען זאָל ניט קויפן באַ יידן, כדי די פאַראָרעמטע יידישע מאַסן זאָלן אויסוואַנדערן קיין ישראל.

די מאַכט האָט אָרגאַניזירט אַ געהיים־פּאָליציי אויפן שטייגער פון דער אַמאָליקער אָכראַנע און יעדן אַרבעטער האָבן זיי געשטעמפּלט אַלס קאָמוניסט. די טורמעס זענען ווידער געווען פאַרפולט מיט יידישע אַרבעטער און מיטגלידער פון די לינקע פאַרטייען. ווער עס האָט נאָר געהאַט אויף הוצאות איז אַוועק פון פוילן וווהין ער האָט נאָר געקאָנט. אומגעשטערט איז נאָר געווען טעטיק די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע און עס איז אַנטשטאַנען די חלוצים באַוועגונג, וועלכע האָט אַריינגעשריבן אַ הערלאָיש קאַפּיטל אין לעבן פון אונדזער שטעטל — אָסטראָווצע.

איסר בוימפעלד ריאָ־דע־זשאַנייראָ

ס׳בלאזן נייע ווינטן

אָסטראָווצע, אַ שטאָט מיט אַ באַן־סטאַציע אין קיעלצער וואָיעוואָדשאַפט, איז באַקאַנט געווען צוליב דער גרויסער אייזן־פאַבריק, אין וועלכער עס האָבן געאַרבעט 24 טויזנט מאַן אין דריי שיכטן. אין שטאָט האָבן געלעבט 17.000 יידן.

אָסטראָווצע איז זייט דעם ערשטן וועלט־קריג אין 1914 געוואַקסן מיט אַ שטאַרקן פאַרנעם. אין שטאָט זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, ספּאָרט־קרייזן, ביבליאָטעקן, שולן, דראַמעקרייזן, כאָרן און אַנדערע.

דאָס האָט אויך געגעבן דעם אימפּולס צו פאַרוואַנדלען די אַלטע חדרים מיט מלמדים און באַהעלפערס אין מאָדערנע חדרים — תלמוד־תורה׳ס. גלייכצייטיק האָבן עקזיסטירט ישיבות, חסידים־שטיבלעך און בתי־מדרשים מיט שיעורי־בוקר און שיעורי־ערב.

די יידישע האָרעפּאַשניקעס האָבן אָנגעהויבן זייערע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט נאָך אין דעם יאָר 1905 אין דער רעוואָלוציאָנערן באַוועגונג קעגן דעם רוסישן צארישן רעזשים. אייניקע פון זיי זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר פאַר זייער אומלעגאַלער פּאָליטישער טעטיקייט.

די שטאָט אָסטראָווצע איז געווען כמעט אַ ריין יידישע. אין אַלע פיר קאַנטן פונם מאַרק זענען געווען יידישע הייזער. אין די הויפּט־גאַסן האָט זיך זעלטן באַזעצט אַ קריסט. 70 פּראָצענט פון דער יידישער אָסטראָווצער באַפעלקערונג האָט געצויגן איר פרנסה פון האַנדל; 20 פּראָצענט פון מלאכה, ווי שוסטערס, שניידערס, בעקערס, סטאָלערס, גלעזערס, שמידן, בלעכערס, בוי־אַרבעטער און אַנדערע; 10 פּראָצענט זענען געווען כלי־קודש, מלמדים, לערערס, אָנגעשטעלטע, דאָקטוירים, דענטיסטן, אַפּטייקערס און אַנדערע.

די איבערוויגנדע צאָל יידן אין אָסטראָווצע איז געווען שטאַרק רעליגיעז. איך וויל דערמאָנען אַ פאַקט פון מיין פעטער, דודל בוימפעלד (דודל קלמן יאָשעס, באַקאַנט אַלע אָסטראָווצער), דער אָנפירער פון די שומרי־שבת. יעדן פרייטיק פאַרנאַכט, פאַר ליכטצינדן, איז ער אַרויס־

געגאַנגען מיט זיין חברה אין שטאָט און געפּאָדערט צו פאַרמאַכן די געשעפטן און אַ סך מאָל געמאַכט שאָדנס אין די ראַזורעס, וואָס האָבן געשוירן אָדער געגאָלט די בערד אַביסל שפּעטער אין דער נאַכט אַריין. מאָנטיק אין דער פרי האָט ער באַצאָלט פאַר אַלע שאָדנס. דאָס האָט זיך איבערגעחזרט פיל מאָל.

דער יונגער דור האָט געשאַפן נייע וועגן אויף אָפּצושאַפן די אָפּגעשטאַנענקייט אין שטאָט. אין יאָר 1914 איז פאָרגעקומען די ערשטע יוגנטלעכע פאַרזאַמלונגען אין מינצעס בית־המדרש, אין וועלכער עס האָט אָנטיילגענומען דער שרייבער פון די שורות. אויף דער ערשטער פאַרזאַמלונג פון דער יוגנט איז געשאַפן געוואָרן אַ גמילות־חסד־קאַסע, בכדי אַרויסצוהעלפן די האָרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן נישט געקענט אויסצאָלן דעם וועכנטלעכן געהאַלט זייערע געזעלן, ווייל דער בעל־הבית איז געווען אין באָד, אָדער גלאַט געשלאָפן נאָכן מיטאָג און נישט מיטגעפּילט די שניידערס, שוסטערס אָדער סטאָלערס, וואָס זייערע אָנגעשטעלטע האָבן געוואַרט, אַז דער מייסטער זאָל ברענגען דאָס געלט פאַר זייער אויסצאָל. פיל מאָל האָט זיך געטראָפן, אַז דער מייסטער איז ערשט געקומען שפּעט אין דער נאַכט בכדי נישט צו טרעפן וואַרטנדיק זיינע אָנגעשטעלטע, און אַליין האָט ער אויך נישט געהאַט אויף שבת. די קאַסע האָט אַסאַך געהאָלפן, אויסבאָרגנדיק ביז 5 רובל פאַר יעדן מייסטער, וואָס האָט אין לויף פון די וואָך זיי צוריקגעצאָלט.

די ערשטע יוגנט־פאַרזאַמלונג האָט אויך געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר דער ערשטער ביבליאָטעק אין אָסטראָווצע, וואָס האָט עקזיסטירט ביז צום אונטערגאַנג פונם גאַנצן אָסטראָווצער יידישן קיבוץ.

ארבעטער ספארט־קלוב „יוטזשענקא״

אַ פּאָר מאָנאַטן שפּעטער, נאָך דער גרינדונג פון דער ביבליאָטעק, איז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע בונדישע גרופּע.

אַ קאַמף האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יענע יאָרן צווישן די אַגודה׳ניקעס און דעם מזרחי, וואָס איז געווען זייער גרעסטער קאָנקורענט אויף דער השפּעה אויף די יוגנט פון די שטיבלעך און בתי־מדרשים.

דער בלאָק פון די מזרחי, צעירי־מזרחי, ציוניסטן, צעירי־ציון, פּועלי־ציון, פאָלקיסטן, אין וועלכן עס האָט אַמאָל אויך אָנטיילגענומען דער „בונד״, האָט געפירט אַן אַקטיווע אַרבעט ביי די וואַלן צו דער גמינע אָדער צום שטאָט־ראַט און באַקומען די געהעריקע פאָרשטייערשאַפט מיט וועלכער די „אגודה״ האָט זיך געמוזט רעכענען.

דער ערשטער פאַרמעסט מיט דער „אגודה״ איז פאָרגעקומען דעם 2־טן נאָוועמבער 1917, ווען עס איז געפייערט געוואָרן די באַלפור דעקלאַראַציע מיט אַ מאַסן־מאַניפעסטאַציע פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון רעכטס און לינקס, שומרים, ספּאָרט קלובן, פּרויען־אָרגאַניזאַציעס, תרבות און מזרחי־שולן, יעדער גרופּע מיט איר פאָן. אייניקע זענען געקומען מיט אַן אייגענעם אָרקעסטער. טראָץ דעם וואָס די „אַגודה״, ווי אויך דער ראַבינאַט, האָבן געאַרבעט נישט צו דערלאָזן צו גאַסן מאַניפעסטאַציעס, ווי אויך צו דער פאַרזאַמלונג אין דער גרויסער שול, זענען דאָך אַ דאַנק דער אַרבעט פון אונדזערע דאָזאָרעס מיטן וויצע־פאָרזיצער פון דער גמינע, משה לעדערמאַן, אַלע שטערונגען באַזייטיקט געוואָרן. דאָס האָט באַוויזן דעם כוח פון דער אָרגאַניזירטער יוגנט, וואָס האָט מיט דער מיטהילף פון די סימפּאַטישע עלעמענטן געמאַכט אַ סוף צו די פּריווילעגיעס פון די רעליגיעזע דאָזאָרעס וואָס האָבן לאַנגע יאָרן קיינעם נישט צוגעלאָזט צום וואָרט. פון דעמאָלט אָן האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן אַן אַנדער באַציונג צו דער יוגנט אין אונדזער געבורטסשטאָט אָסטראָווצע.

דאָס רעליגיעזע לעבן האָט זיך קאָנצענטרירט אין 40 חסידישע שטיבלעך. אין דער ערשטער ריי האָבן זיך אַרויסגערוקט די גערער און אַלעקסאַנדערער חסידים. די צוויי גרויסע בתי־מדרשים האָבן פאַרנומען בעלי־מלאכות, ווי אויך מתנגדישע בעלי־בתים. דאָס קליינע בית־המדרש האָט געהערט צו די שניידער. מ׳האָט עס טאַקע גערופן: דאָס שניידער בית־המדרש. זיי האָבן געהאַט אַ טראַדיציע צו זאָגן טאָג־טעגלעך תהילים פאַרטאָג.

די גרויסע שול האָט געהערט צו די פאָלקס־מענטשן: האָרעפּאַשניקעס, האַנטווערקער, אַרבעטער, טרעגערס, קצבים. זיי זענען געווען די טאָן־געבערס פון דער שול, רעכענדיק זיך אָבער שטענדיק מיט דער מיינונג פון אָסטראָווצער רבין.

ר׳ מאיר יחיאל האַלשטאָק, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין סאָבין תר״י, האָט באַלויכטן די שטאָט מיט זיין צדקות און גאונות זינט דעם יאָר 1888. נאָך צען יאָר רבנות אין סקערניעוויץ איז ער אַראָפּגעקומען אַלס רב קיין אָסטראָווצע אין יאָר תרמ״ט. זייער שנעל איז ער באַליבט געוואָרן ביי אַלע שטאָט־איינוווינער, אפילו אויך ביי קריסטן. ווען אַ קריסט האָט געהאַט צו טאָן מיט אַ ייד, האָט ער ניט געוואָלט גיין צום געריכט נאָר צום „ראַבין״.

עס איז ווערט צו פאַרצייכנען אַז איינער פון די תל־מידים פון אָסטראָווצער צדיק הרב ר׳ מאיר יחיאל הלוי ז״ל איז געווען הרב ר׳ שמואל בראָדט, וואָס איז שפּעטער געווען סיים־דעפּוטאַט פון מזרחי. פון צייט צו צייט פלעגט ער פאַרלאָזן דעם סיים אין וואַרשע און זיך אַריבערכאַפּן קיין אָסטראָווצע, בכדי אַדורכצורעדן זיך מיט זיין רבין. אַלץ איז געלאָפן קיין אָסטראָווצע געניסן פונעם גרויסן תורה־ליכט וואָס האָט געלויכטן אין אָסטראָווצע און באַשטראַלט די גאַנצע יידישע וועלט. אויך אין ריאָ דע־זשאַנייראָ האָבן מיר אַ תלמיד פונעם אָסטראָווצער רבין ז״ל, ר׳ בעריש דיאַמאַנד שו״ב.

מ. פּילצמאַכער

אסטראווצע ווערט וועלטלעך

אויף דרום פון ראַדאָם און מזרח פון קיעלץ, אין דרום׳דיקן טייל פון אַזוי־גערופענעם „קרוין־פּוילן״, שפּרייט זיך אויס באַרג אַרויף אַ טיכטיקע, פּראָדוקטיווע און אינדוסטריעלע האַנדלס־שטאָט — אָסטראָווצע. די שטאָט האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר פּוילן און איז אויך געווען באַקאַנט אין דער גרויסער וועלט.

דער נאָמען פון דער שטאָט אויף פּויליש איז געווען אָסטראָוויעץ, אָבער אַלע, אפילו פּאָליאַקן, וועלכע זענען געקומען אין שטאָט אַריין האַנדלען און איינקויפן, האָבן דעם נאָמען פון דער שטאָט אַרויסגערעדט ווי די יידן — אָסטראָווצאַ.

קוקנדיק אויף דער שטאָט פון קלימקעוויטש, פון דער זייט פון דער פאַבריק־געגנט, אָדער פון דער באַן־סטאַציע, איז אַ העלפט פון דער שטאָט געווען ווי מיט דער האַנט צו דערלאַנגען; די העלפט וואָס ציט זיך באַרג אַרויף האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז די הייזער זענען געבויט איינער איבערן צווייטן און איין הויז קוקט אַריין אין שכנותדיקן הויז.

אויף אַ באַרג רעכטס איז געשטאַנען די שטאָטישע קירכע, וועלכע געפינט זיך ביים סאַמע עק פון דער אונטערשטער פּוילישער געגנט — דער סטאַוו. עס איז דאָרטן געווען אַ געמיש פון יידן און פּאָליאַקן און בלויז אַ קליין געסעלע האָט געפירט פון קירכע פּלאַץ צום מאַרק, מיט זיינע גאַסן און געסלעך, וואָס איז געווען געדיכט באַוווינט בלויז פון יידן.

אויף אַ באַרג לינקס איז געווען דער צענטער פון יידישקייט: דאָרט איז געשטאַנען די אַלטע הילצערנע שול, אַרומגעמויערט מיט אַן עזרת נשים, וואָס איז וואַרשיינלעך צוגעבויט געוואָרן שפּעטער ווען דער ישוב איז זיך צעוואַקסן; דער שול־הויף מיט אַ מויער און דריי פאַרונדיקטע טויערן, וואָס איז אויך געווען דער הויף פון די בתי מדרשים; דער אַלטער בית־המדרש איז שטענדיק געווען פול מיט מתפללים, מיט לערנער, מיט גמרא־מלמדים און זייערע תלמידים. אויף די ווענט זענען געווען פּאָליצעס אָנגעפּאַקט מיט ספרים און אַרום די אַלטע, צעקאַרבטע טישן זענען געזעסן יונג און אַלט און געלערנט מיט התלהבות; קעגנאיבער אַלטן בית־המדרש איז געווען דער נייער בית־המדרש, וועלכער איז געווען אַביסל מער

אַרבעטער ספּאָרט־קלוב „גוויאזדא״

אויפגעראַמט און ווינציקער טומלדיק. דאָרט האָבן געדאַוונט אַ באַשיידענע, אָבער פרומע אַריסטאָקראַטיע; מיט עטלעכע טרעפּ נידעריקער איז געווען דאָס קליינע בית־מדרשל, ווו עס האָבן געדאַוונט די מער־מאָדערניזירטע טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, השכמות, שבתים און ימים טובים. אין קליינעם בית־מדרשל פלעגט אַ גאַנצע וואָך לערנען אַן אַלט־פרענקישער מלמד אָרעמע יינגלעך דאַווענען און אַ פרשה חומש מיט רש״י. דאָס איז געווען דער תלמוד־תורה־חדר. ווו ס׳האָבן געלערנט יינגלעך, וועמענס עלטערן האָבן נישט געקאָנט צאָלן שכר־לימוד און יעדן פרייטיק פלעגט דעם מלמד׳ס באַהעלפער גיין איבער די הייזער מיט אַ פושקע פון תלמוד תורה און אַזויערנאָך אויפגעזאַמלט זייער וועכנטלעכן לוין פאַרן לערנען אין דער תלמוד תורה מיט די אָרעמע קינדער.

אין 1918, ביים סוף פון ערשטן וועלט קריג, ווען די יידישע אַרבעטער באַוועגונג איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן, האָבן די „פועלי ציון" געשאַפן אין שטאָט די ערשטע יידישע פאָלקס שול, ווו עס האָבן געלערנט די קינדער פון די סאַמע אָרעמסטע היימען פון ביידע געשלעכטער. אין שול האָט מען אויף אַ מאָדערנעם שטייגער געלערנט די קינדער ליינען און שרייבן יידיש און פויליש, רעכענען און אַנדערע נייטיקע קעגנשטאַנדן. די פרייד פון די קינדער און זייערע עלטערן איז געווען אין לשער.

די פוילישע מלוכה האָט שפּעטער אויך איינגעפירט אָבליגאַטאָרישע דערציִונג פאַר קינדער פון שול־עלטער אָן אונטערשייד פון גלויבן און געשלעכט.

אויך די „מזרחי" און „שלומי אמוני ישראל", וועלכע האָבן זיך דאַמאָלסט געגרינדעט, האָבן איינגעפירט אַ מאָדערנעם חדר און אַראָפּגעבראַכט מאָדערנע מלמדים פון די גרויסע שטעט. עס איז געוואָרן אַ בהלה צווישן די שטאָטישע מלמדים און אין אַ געוויסן אָוונט האָבן זיך געמאָלדן אין דער צענטראַלע פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפירט די פועלי־ציון, אַ דעלעגאַציע פון די סאַמע אָנגעזעענסטע מלמדים און האָבן פאַרלאַנגט מען זאָל זיי אָננעמען אַלס מיטגלידער אין אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַריין און פאַרטיידיקן זייערע פּראָפעסיאָנעלע אינטערעסן. זיי האָבן נישט געקראָגן תיכף קיין אַנטשיידנדיקן ענטפער, נאָר מען האָט זיי צוגעזאָגט צו באַטראַכטן זייער פאַרלאַנג און געבן אַ תשובה. דער באַשלוס פון צענטראַל ביוראָ פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען איז געווען, אַז מלמדים זענען ניט קיין אָנגעשטעלטע ביי קיינעם און זיי קענען ניט געהערן צו קיין פּראָפעסיאָנעלן פאַריין און ממילא קען זיי די צענטראַלע ניט נעמען אונטער איר שוץ, ווי זיי האָבן עס פאַרלאַנגט.

די יידישע אַרבעטערשאַפט, וועלכע איז געווען זייער גוט אָרגאַניזירט אויפן פּראָפעסיאָנעלן און אויך אויפן קולטורעלן געביט, איז זעלטן ווען געקומען אין וועלכן עס איז צוזאַמענשטויס מיט די רעליגיעזע יידן פון שטאָט. דאַקעגן האָבן זיי זיך נישט איינמאָל אָנגעטראָפן אָן פיינטלעכע באַציִונגען פון זייערע קלאַסן־ברידער, די פוילישע אַרבעטער. זאָל אונדז דערלויבט זיין דאָ צו ברענגען אַן עפּיזאָד פון דער דאָזיקער שנאה: עס איז געווען נאָכן ערשטן וועלט־קריג, אין פרילינג פון דער זעלבסטשטענדיקייט, ווען אין אינדוסטריעלן אָסטראָווצע האָבן פאַקטיש געהערשט די „רויטע" גוואַרדיסטן פון פ.פ.ס.. האָבן די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען פון די פ.פ.ס. געהאַט אין זייערע הענט די ממשלה איבער די עפנטלעכע ארבעטן, וועלכע די שטאָט האָט דורכגעפירט כדי צו לינדערן די נויט פון די אַרבעטער. איז צו די אָנפירער פון פ.פ.ס. אַוועק אַ דעלעגאַציע פון פועלי־ציון און געבעטן מען זאָל צולאָזן צו די עפנטלעכע ארבעטן אויך יידישע אַרבעטער. די פאָליאַקן האָבן אָפּגעוואָרפן די בקשה פון זייערע חברים, די יידישע אַרבעטער...

דאָס לעבן אין שטאָט איז געווען יידיש פאָלקסטימלעך און אייגנאַרטיק. עס זענען געווען יידישע קרעמערס, באַלעמלאָכעס, אַרבעטער, סוחרים, באַלעגאָלעס, טרעגערס און אַלע אַנדערע טיפּן, וואָס יעדעס יידישע שטעטל אין פוילן האָט פאַרמאָגט. דעם אַלגעמיינעם דלית האָט מען נישט געקאָנט אויסבאַהאַלטן און אין דראַנג אויסצובעסערן זייער עקאָנאָמישע לאַגע זיינען אָסטראָווצער יידן תמיד געלאָפן ווי עס האָט זיך נאָר געלאָזט. דערפאַר זענען אָסטראָווצער „קאָלאָניעס" צעזייט און צעשפּרייט אויף דער גאָרער וועלט.

אַוודאי דערמאָנען זיך אָט די אַלע אָן זייער אַמאָליקער היים, ווו זיי זענען געבוירן און אויפגעוואַקסן, ווו זיי האָבן געלעבט, געהאָפט און צום סוף געמוזט פון דאָרטן עוקר זיין כדי צו געפינען בעסערע עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן. היינט איז אָסטראָווצע אָן יידן. וואָס זשע איז פאַר אונדז די דאָזיקע שטאָט אָן יידן? היינט איז עס ניט מער אָסטראָווצע, היינט איז עס צוריק אָסטראָוועץ...

עבער ביינערמאַן

דאָס יידישע ארבעטער לעבן

אָסטראָווצע איז געווען איינע פון די אינדוסטריעלע צענטרען אין פוילן און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע יידישע אַרבעטער און האָרעפּאַשניקעס, ווי שניידער, שטעפּער, סטאָלאַרעס, שוסטער און אַנדערע. אַ דאַנק דעם האָט זיך אין דער שטאָט אויסגעפאָרמירט אַ לעבהאַפט געזעלשאַפטלעך לעבן.

דאָס אָנגעזעענסטע אָרט האָט צו יענער צייט, צווישןביידע וועלט־מלחמות, פאַרנומען די פּועלי־ציון. אין אַ גרויס־שטאָקיקע געביידע ביי עקיבא ראַסעס האָט זיך קאָנצענטרירן דאָס פּאַרטיי־לעבן אין אירע אינסטיטוציעס: די יוגנט אָרגאַניזאַציע, די ביבליאָטעק, די אַרבעטער־קיך, אָוונט קורסן און די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג. די אַלע אַנשטאַלטן האָבן געגבן דער פּאַרטיי דעם כאַראַקטער פון אַ מאַסן־באַוועגונג. דאָס אָנפירנדע אָרט האָט פאַרנומען איציק בערגער, וואָס האָט אַלס אָרגאַניזאַטאָר און רעדנער אויך געשפּילט אַ דאָמינירנדע ראָל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אָסטראָווצע. אַנדערע פירער און אַקטיוויסטן פון פּועלי־ציון זענען געווען: משה פילצמאַכער, פּייוול שטיינבאָק, יאָסל פינקלשטיין, שמואל שפּייזמאַכער, יצחק נוסעָנאָוויטש, העניך און שמואל שאַמשטיין. מיט דער יוגנט באַוועגונג האָבן אָנגעפירט: יואל שניידער, אביש מענערמאַן, משה קאָטיק, גידיינסקי א. אנד.

די אָוונט־קורסן זענען אָנגעפירט געוואָרן דורך איינעם פון די בעסטע אינטעלעקטואַלן אין שטאָט, זאַמיעטשקאָווסקי, און אונטער זיין אָנפירונג איז געשאַפן געוואָרן די ערשטע יידישע שול.

אַ וויכטיקע אָרט אין די אידישע אַרבעטערשאַפט פון אָסטראָווצע האָט אויך פאַרנומען דער „בונד". זיין לאָקאַל האָט זיך געפונען ביי פּרץ זייגערמאַכער אונטערן נאָמען „גראָסער קלוב". דער „בונד" האָט אויך געהאַט אַן אייגענע ביבליאָטעק און האָט איינגעאָרדנט עפנטלעכע שמועסן איבער געזעלשאַפטלעכע טעמעס. די אָנפירנדע בונדיסטן זענען געווען: שערצמאַן, איטשע זינגער, שימעלע פישמאַן, מארמאלע וועלמאַן, שמואל בייגלמאַן און יוסף פרימערמאַן.

אויף דער בירגערלעכער גאַס האָט פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ רייכע יידיש־העברעאישע ביבליאָטעק און אַ קינדער־שול. די ציוניסטישע אָנפירער זענען געווען: עזרא באָמשטיין, א. י. מינצבערג, לייזער און יחיאל לעווי און שמואל באָמשטיין. מיט דער יוגנט האָבן זיך פאַרנומען משה קופּערמאַן, יחיאל גרינער און נטע קופּערמאַן. אויך די מזרחי־שול האָט פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אין אונדזער שטאָט מיט די לערער ערליך און טומשע אייגער.

דאָס אָנגעזעענסטע אָרט אין דער שול־באַוועגונג האָט פאַרנומען די פאָלקס־שול פון פּועלי־ציון, וווּ ס'האָבן געלערנט ביז 150 קינדער, און זומער־צייט האָבן די קינדער פאַרבראַכט די פעריען אין ספּעציעלע זומער־קאָלאָניעס, ווייט פון דער שטאָט. אין דער שפּיץ פון דער שול זענען געשטאַנען זאַמיטשקאָווסקי, קעסטנבערג און דער באַליבטער יידיש־העבראישער פּעדאַגאָג פּייוול שטיינבאָק (געשטאָרבן אין בראַזיליע).

די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג האָט אַרומגענומען אַלע אָרגאַניזירטע יידישע אַרבעטער פון אַלע פאַכן, און איז אָנגעפירט געוואָרן דורך דער צענטראַל־ביוראָ פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. אַ לאַנגע צייט איז די פּראָפעסיאָנעלע באַוועגונג אין אָסטראָווצע געווען באַהערשט דורך די לינקע פּועלי־ציון.

די אָנפירערשאַפט פון די יידישע אַרבעטער אין אָסטראָווצע האָט פאַרנומען אַ בכבודיקן פּלאַץ אין די אַרבעטער צענטרען אין פוילן, וווהין זיי זענען דעלעגירט געוואָרן. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט יוסף שלושנע, זעלינגער און ווייספעלדער. יוסף שלושנע האָט אויך אָנגעפירט מיטן באַרימטן שטרייק פון די מצה־

דראמאטישער קרייז

אַרבעטער אין 1922, וואָס האָט אויפגעבראַוזט די שטאָט און האָט זיך געענדיקט מיטן זיג פון די אַרבעטער.

אין יאָר 1924 ברייטערט זיך אויס די טעטיקייט פון די אַרבעטער באַוועגונג אין שטאָט. אברהמטשע ביינער־מאַן, דער שטאָטישער פעלדשער, איז געשיקט געוואָרן אַלס פאָרשטייער פון די לינקע פועלי־ציון אין דער קהילה און אין שטאָט־ראַט. ער איז געווען טעטיק לאַנגע יאָרן ביז די נאַציס האָבן אים אומגעבראַכט. דעם זעלבן גורל האָט אויך געהאַט אַ צווייטער אַקטיווער פאָרשטייער — נחמן אַלמאַן.

אַ וויכטיק אָרט אין גייסטיקן לעבן פון די יידישע אַרבעטערשאַפט, און די יידישע באַפעלקערונג בכלל, האָבן פאַרנומען די צוויי דראַמאַטישע קרייזן. בראש פון איין קרייז, פון די פועלי־ציון, איז געשטאַנען לאַנגע יאָרן בירקנוואַלד, וואָס האָט געהאַט אַ ליטעראַרישן צוגאַנג צום יידישן טעאַטער.

אין דער שפּיץ פון צווייטן טעאַטער־קרייז, פון בונד און פון לינקן רעוואָלוציאָנערן טייל פון דער יידישע אַרבעטערשאַפט, איז געשטאַנען יצחק גראַבער, אַ טאַ־לאַנטפולער אינטעליגענטער רעזשיסאָר, וואָס האָט אַרויפּ־געפירט אויף זיין בינע שווערע פאָרשטעלונגען ווי „דער ישיבה בחור" און זיך פאַרמאַסטן מיט זיי. ער איז געווען יאָרן־לאַנג טעטיק אויף דעם געביט ביז זיין טויט אין טאָראָנטע (קאַנאַדע).

עס האָט אויך זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אַ ספּאָרט באַוועגונג, ווי למשל דער ספּאָרט־קלוב „שטערן", וואָס דער שרייבער פון די שורות איז געווען זיין גרינדער, אָבער צוליב די שיקאַנעס פון דער פּאָליציי איז דער קלוב פאַרמאַכט געוואָרן.

עס האָבן אויך עקזיסטירט צוויי אַרבעטער־קיכן איינע פון די פועלי־ציון און די צווייטע ביים „בונד", וואָס איז נאָך אַ קורצע צייט ליקווידירט געוואָרן.

אין יאָר 1923 הויבן אָן בלאָזן נייע ווינטן. די שפּאַל־טונגען פון די לינקע פועלי־ציון און אין „קאָם־בונד" דערפירן צו נייע גרופּירונגען אין די אַרבעטער באַוועגונג. עס קומען אַרויס נייע פירנדע כוחות: מאַמאַלע וועלמאַן, שמואל בייגלמאַן, יוסף פרימערמאַן, אלי גאָלד־בערג א. אַנד.

בעת דער ערשטער מאי דעמאָנסטראַציע אין 1926, בשותפות מיט די פּ.פּ.ס. איז פאָרגעקומען צו גרויסע צו־זאַמענשטויסן מיט דער פּאָליציי. נאָכדעם האָט די פּאָליציי אַרעסטירט פיל יידישע אַרבעטער.

דעם 10־טן יוני איז געקומען צו בלוטיקע צוזאַמענ־שטויסן מיט דער פּאָליציי צוליב דריי אינזשינערן אין דער אייזן־פאַבריק אין קלינקעוויטש. עס האָט זיך פאַר־

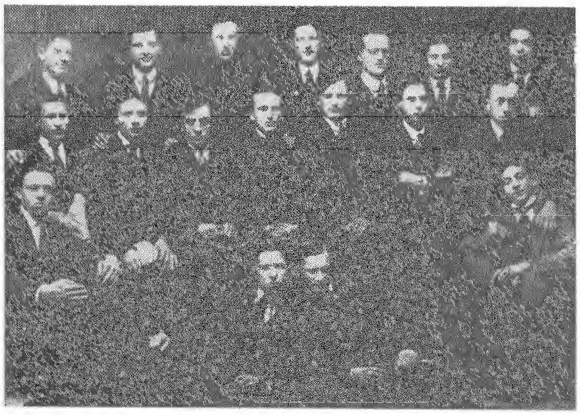

„פועלי ציון" אין 1918

מירט אַ ריזן דעמאָנסטראַציע צום מאַגיסטראַט, וואָס איז באַהערשט געוואָרן דורך די אַרבעטער במשך 24 שעה. אַלס רעזולטאַט פון די צוזאַמענשטויסן מיט די פּאָליציי און מיליטערישע פאַרשטאַרקונגען זענען געפאַלן פיר געהרגעטע און פיל פאַרוואונדעטע. נאָכדעם האָט די פּאָליציי אָנגעהויבן פאַרפאָלגן די יידישע אַרבעטער, און ספּעציעל די אָנפירערשאַפט. פיל זענען אַרעסטירט געוואָרן און אַנדערע זענען געווען געצוווּנגען פאַרלאָזט פוילן.

אינטערעסאַנט צו פאַרצייכנען די גרויסע דעמאָנ־סטראַציע אין טאָג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע אין אָסטראָווצע. אין דעם טאָג זענען די יידישע אַרבעטער, אָן אונטערשיד פון אידעאָלאָגיע, אַרויס אין די גאַסן מיט רויטע פענער, צו דעמאָנסטרירן זייער סאָלידאַריטעט מיט דער גרויסער ציוניסטישער באַפרייאונגס באַוועגונג פון יידישן פאָלק.

דעמאָנסטראַציע פון האַנטווערקער פאַריין אין דריטן מאי. פון רעכטס נאָך לינקס: נטע בריקס, קאַסירער פון נאָדל־פאַריין (אומגעקומען); אברהם שטארקמאַן, פאָרזיצער; ישעיהו צווייגמאַן, סעקרעטאַר; דער פאָן־טרעגער — בנימין מינץ.

מ. פילצמאכער

געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען אין שטאָט

געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען זענען אַ קאָנסעקווענץ פון דער צייט, אומשטענדן און באַדינגונגען אין וועלכע מען לעבט. און טראָץ דעם, וואָס די געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען זענען די פאַרגייער, די פאָנענטרעגער פאַר נייע דערגרייכונגען, אין וועלכע די געזעלשאַפט נויטיקט זיך, צו וועלכע, די געזעלשאַפט גאַרט, פאַרוואָס זי קעמפט, און ספּעציעל די מיטלען ווי אזוי זי קעמפט, שפּיגלען אָפּ די אייגנאַרטיקייט פון דער צייט, דעם אופן ווי דאָס פאָלק לעבט.

דאָס ערשטע האַלבע יאָרהונדערט איז רייך אין געשעענישן, אין סאָציאַלער און פּאָליטישער איבעראַנדערשונג פון די פאַרהעלטנישן און במילא שטופנווייזע ענדערונגען אינעם גאַנצן לעבנסשטייגער.

ווען מיר כאַפּן אַ בליק אויף אינדזער שטאָט אָסטראָווצע, איר יידישע לעבנס־שטייגער, אירע קאַמפן אין די לעצטע פופציק יאָר, גענויער: ביזן אונטערגאַנג, ביזן צעשטערן דעם יידישן ישוב דורך די נאַציישע באַנדיטן: זעען מיר פאַר זיך אַ ראַשיקע, כסדר פּראָגרעסירנדיקע יידישע געזעלשאַפטלעכע אַנטוויקלונג, וואָס פאַרכאַפּט מיט איר שנעלקייט.

ביזן אָנהייב פון 20־טן יאָרהונדערט איז די יידישע אָסטראָווצע געווען דורכאויס רעליגיעז. וואָס האָט אַרומגענומען אַלע שיכטן פון פאָלק, הגם עס זענען שטענדיק געווען קלאַסן: דער אייבערשטער שיכט מיוחסים, גבירים, חסידים, ווילקענער, וועלכע האָבן געקוקט מיט ביטול פון אייבן אַראָפּ אויפן „פּראָסטן המון”. האָט אָבער דער „המון” ווייניק וואָס רעבעלירט, האָט באַנומען זיין מיזערנע עקזיסטענץ אַלס „גאָטס שטראָף”, אויף וועלכער מען דאַרף בעטן „מחילה”, אָבער מ׳טאָר נישט מורד זיין...

דער אָרעמער, אָדער „פּראָסטער” קלאַס, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דאָס ביסל האַרעפּאַשניקעס, בעלי־מלאכות, האָבן פאַר זייער באַקוועמלעכקייט, בכדי צו פילן זיך היימיש צווישן אייגענע, זיך געשאַפן זייערע „חברות”, מנינים צום דאַווענען, פון דאַרט האָבן זיי געשעפּט זייער גייסטיקע הנאה, זייער נשמהדיקע באַפרידיקונג. פאַר מער האָבן זיי סיי־ווי־סיי קיין צייט נישט געהאַט. די האַרעוואַניע האָט זיי בלויז צייט געגעבן צו דאַווענען, אַריינכאַפּן אַ „ברכו” און „קדושה”, אויף שנעל אַראָפּשלינגען די פאָר „לעפל וואַרעמס” און ווייטער גיין אין שפּאַן. דער אַרבעטער געזעל, ווי גרויס דער טאָג האָט נישט געזאָלט זיין, האָט נאָך געמוזט אויסלייען אַ פאָר שעה ביי דער נאַכט פאַר זיין אַרבעט, כדי צו שטילן דעם הונגער פון זיין הויז־געזינד.

ווען מיר כאַפּן איצט אַ בליק אויף צוריק, אויף יענער צייט, וועלכע ציילט ערשט קאַרגע 50 יאָר, כאַפּט אונדז אָן אַ גרויל.

וואַל־אויפרוף פון פועלי־ציון צו די שטאָט־ראַט וואַלן

יודישע ארבייט געבער!

אייערע שטימען [illegible] אסימילאַטאָרען, וואס [illegible]

[illegible]

אייערע שטימען [illegible] קאַריערסטען וואס [illegible]

[illegible] לעבען [illegible] קראַנקע [illegible] פאַר [illegible] כסדר [illegible]

[illegible] אַ אייגענע פרנסה, [illegible] אונטער דעם [illegible] אייגענע ארנא־ [illegible]

נידער מיט די אָפענע אַסימלאַטאָרען!

נידער מיט די קאַריערסטען און פרנסה זוכער אויפן קאַרק פון די אָרימע קראַנקע און ארבייט געבער!

נידער מיט די וואס האבען זיך פארדינט אין דער קאַסא כאַריך דעם שיינעם נאָמען „נאַש זשידעק”

נידער מיט די בונדאָווצעס אונטער דער מאַסקע פון האַנדווערקער!

שטימט נאָר פאר די וואָס קומען צום כלל נישט נעמען נאָר געבען!

שטימט נאָר פאַר די וואָס זענען ריין פון יעדען שמוץ

Nr. 4 דאָס איז די ליסטע

שטימט פאר די, וואס ארבייטען כסדר לטובת הכלל און נישט פאַר זייערע אייגענע פריוואטע אינטערעסען!

שטימט פאר די איינציגע, וואס זענען פעהיג צו פאַרטיידיגען אייערע אינטערעסען אפען און ערליך דאס זענען די קאַנדידאַטען פון די ליסטע

№ 4

אברהם [illegible]מאַן (2 [illegible] (3 שלמה גרויכמאַן

אין אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט האָט די רעוואָ־לוציאָנערע באַוועגונג אינעם צאַרישן רוסלאַנד קעגן דער דעספּאָטישער זעלבשטהערשאַפט פונעם צאַר איבער דער גרויסער אימפּעריע, באַגלייט מיטן שטרעבן פאַר פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, — אויך דערגרייכט אָסטראָוועצע.

דאַמאָלט איז אַנטשטאַנען די סאָציאַליסטישע באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס, אונטערן איינפלוס פון דער באַוועגונג פאַר פּוילנס אומאָפּהענגיקייט און אונטער דער טאָפּלטער רעכטלאָזיקייט פון די יידן אַלס יידן און אַלס סאָציאַליסטן.

מיטן אַנטשטיין פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס, האָט גלייכצייטיק אָנגעהויבן אַן אויפקלערישע קולטור־טעטיקייט, און עס זענען געמאַכט געוואָרן אָנשטרענגונגען אויף צו ליקווידירן דעם אַנאַלפאַבעטיזם צווישן די אַרבעטער מאַסן.

די דאָזיקע באַוועגונג האָט געהאַט אויסצושטיין אומגעהיירע שוועריקייטן. ערשטנס, ווייל ביים טראַדיציאָנעל־קאָנסערוואַטיוון עלעמענט אויף דער יידישער גאַס האָט דאָס אויסגעזען ווי אַ „חילול הקודש" ר"ל...

און ווען די יונגע פּרימיטיווע אַרבעטער־באַוועגונג אין יענער צייט האָט נאָך גענומען שטרייקן, כדי צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די „געזעלן", וועלכער פלעגט מערסטנס אַרבעטן אויפן „זמן" און קיינמאָל נישט געוווּסט פון קיין באַשטימטער אַרבעטס־שעה און אין פיל פאַלן פלעגט נאָך דער אַרבעטער־געזעל אַרבעטן ביים באַלעבאָס מיט קעסט און שלאָפן — קען מען זיך לייכט פאָרשטעלן וואָס פאַר אַ אומצופרידנקייט עס האָבן אַריינגעבראַכט אַט די „חוצפּהדיקע ציצעליסטן" צווישן די (אין תוך האָרעפּאַשנע) באַלעבאַטים.

נאָך שאַרפער איז געווען די אומצופרידנקייט ביי די קלעריקאַלן. עס האָט זיך דאַן אויפגעהויבן אַ כוואַליע פון פּראָוואָקאַציעס, מסירות און טעראָר, וועלכער האָט זיך

וואַל־אַגיטאַציע צו די שטאָט־ראַט וואַלן אין 1927

10 וואהל קאמיטעט פון יודישען נאציאנאלען בלאק אין אסטראוויעץ. 10

יודען, וועהלער!

זונטאג, דעם 12 מאי קומען פאר וואהלען צום היגען שטאדט ראט.

[illegible]

דעריבער

וועהלט נור אזעלכע וואס האבען מיט זייער ביזיעצטיגע קאנסעקווענטע, אביעקטיווע און מסירת נפשדיגע ארבייט בעוויזען אז זיי זענען פעהיג צו פערטיידיגען די יודישע אינטערעסען;

וועהלט נור אזעלכע צו וועמען דער וועהלער האט שטענדיג א פרייען און דרייסטען צוטריט;

וועהלט נור אזעלכע וואס האבען א קלארען פראגראם אין זייער געזעלשאפטליכע ארבייט;

אלזא, אלע ווי איינער שטימט פאר די ליסטע № 10, אויף וועלכע עס פיגורירען די ה'ה משה לעדערמאן, אהרן יוסף רובינשטיין א. אנד.

Obywatelu-żydzie!

Jeżeli chcesz, by praw twoich broniono i skrupulatnie takowych przestrzegano w przyszłej Radzie Miejskiej—**to głosuj na jedyną narodowo-żydowską listę**

Nr. 12.

איד און בירגער!

אויב דו ווילסט, אז דיינע רעכט אויפן ווירטשאַפט־ליכען און נאַציאָנאַל־קולטורעלען געביעט זאָלען זיי געהעריג אין שטאָט־ראַט פערטיידיגט ווערען?

אויב דו ווילסט, אז מען זאָל שטעהען אויף דער וואַך פון דיין פערמעגען, וועלכעס דו האָסט ביגיעת כפים נאָך אזוי פיעל מיה ערוואָרבען — **טא גנעה און שטים פאַר דער איינציגער אידיש־נאַציאָנאַלער ליסטע Nr. 12.**

געשיצט אונטער די פליגל פון דער צאַרישער אַכראַנע. מאַסן אַרבעטער זענען געוואָרן איינגעזעצט אין די טורמעס און פאַרשיקט אויף סיביר. אַרבעטער אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען געווען אומלעגאַל, האָבן אָפּגעענטפערט מיט טעראָר. פון צייט צו צייט זענען געפאַלן צאַרישע טשינאָווניקעס וואָס האָבן זיך באַצויגן גרויזאַם צו די רעוואָלוציאָנערן און היימישע פּראָוואָקאַטאָרן, וועלכע האָבן געדינט דער צאַרישער אַכראַנע.

דער דאָזיקער קעגנזייטיקער טעראָר האָט אָנגעהאַלטן ביז דער מלחמה אויפן באַלקאַן און זיין פינאַל איז געווען אין יאָר 1915 ווען אַ פּאַטראָל פון פּוילישן לעגיאָן האָט אויף אַ ספּעקטאַקולאַרן אופן דערשאָסן דעם גרעסטן מסור פון יענער רעוואָלוציאָנערער צייט, אַברהמ'לע ראַטשעמאַראַ.

נאָכן אויספירן דעם דאָזיקן נקמה־מאָרד, האָט דער פּאַטראָל זיך צוריקגעצויגן, און אָסטראָוויצע איז ווידער געבליבן אויף דער שטרעקע פון „קיינעמס לאַנד", צווישן די רוסישע און עסטרייכישע אַרמייען. ס'איז, דאַכט זיך, דאַמאָלט נישט געווען קיין איין ייד אין שטאָט, וואָס זאָל נישט באַטראַכטן די דאָזיקע שטראָף פאַר אַ פאַרדינטער...

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען גאַנץ פוילן איז שוין געווען אָקופּירט פון די דייטשע און עסטרייכישע אַרמעען, ווען דאָס פאָלק האָט זיך שוין געהאַט צוגעוווינט צום רעזשים פון דער עסטרייכישער אָקופּאַציע־מאַכט איז צייט געווען גענוג און באַשעפטיקונג — ווייניק. אין דער האָפענונג פאַר דער נאָענטער צוקונפט נאָך דער מלחמה, האָבן זיך גענומען ביי דער יוגנט אויספּיקן נייע אידייען, נייע שטרעמונגען. ס'האָט אויסגעזען ווי אַ מין באַגינען, ווען ס'הייבט זיך אָן ווידער שאַרייען אויף טאָג.

דאָס ערשטע, דאָס לעגאַל־מעגלעכע איז געווען צו טאָן קולטור־אַרבעט, הגם אויך דאָ האָט נישט געפעלט דער קאָנטראָל פון דער אָקופּאַציע־מאַכט.

סוף ווינטער 1916 האָבן זיך צונויפגענומען אַ גרופּע באַלעבאַטישע יונגעלייט, סטודענטן, ביוראַליסטן פון די גרעסערע יידישע אונטערנעמונגען, אייניקע געוועזענע

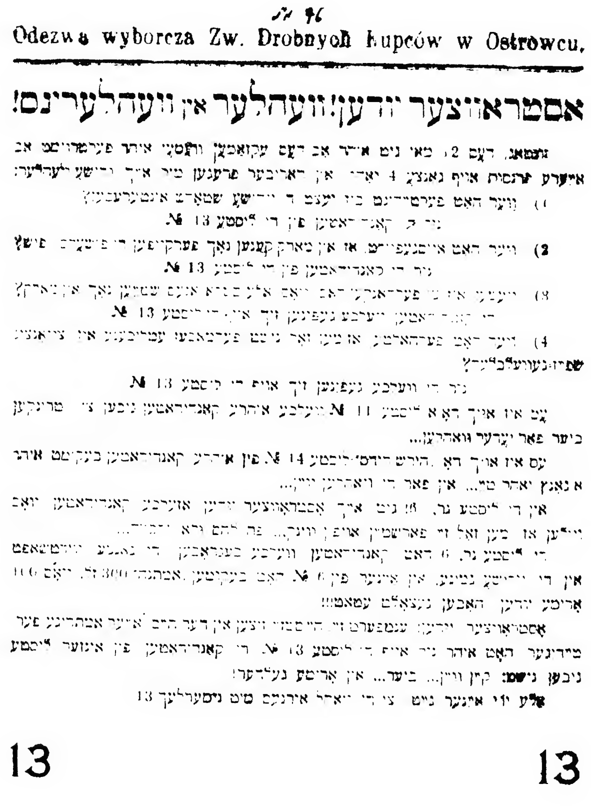

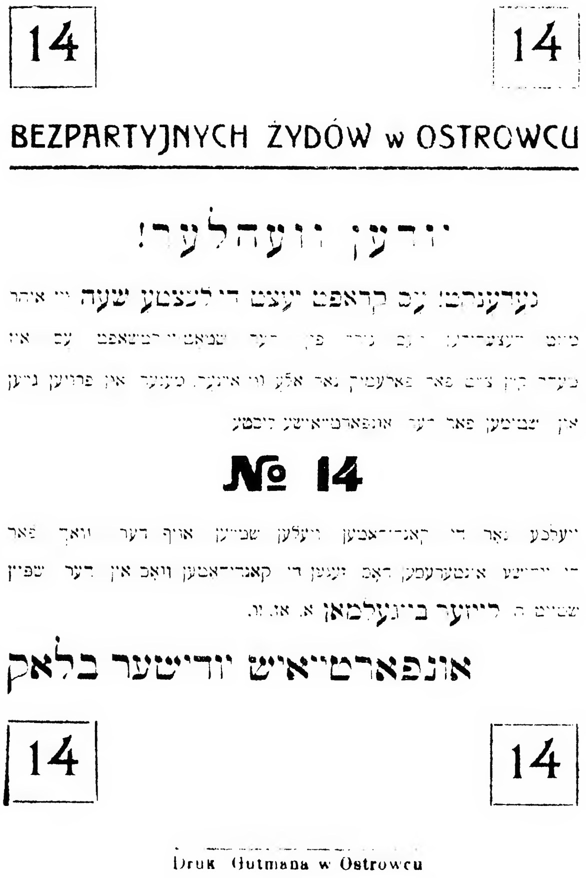

די פּאַרטייאישע צעשפּליטערטקייט צווישן די אָסטראָווצער יידן, צוגלייך ווי אין גאַנץ פוילן, צו די שטאָט־ראַט וואַלן

קעמפער פון „5־טן יאָר" און האָבן גענומען טראַכטן וועגן טאָן קולטור־אַרבעט.

די היימיש־באַלעבאַטישע יוגנט איז געווען גענויגט צום ציוניזם, וואָס האָט דעמאָלט גענומען אין פוילן פאַנאַנ־דערוויקלען אַן אינטענסיווע באַוועגונג, וואָס האָט געשמעקט מיט נאַציאָנאַלער האָפענונג, מיט ראָמאַנטיזם. דאָס האָט די באַלעבאַטישע יוגנט שטאַרק געלאָקט.

קיין שטאַרקע אָנגעצויגענע באַציאונגען זענען צווישן דער פאַרשידן־דענקענדיקער יוגנט נישט געווען. אידעאָ־לאָגיש האָט זיך אין תוך נישט געהאַט אויסקריסטאַליזירט קיין שום קאָנקרעטעס. עס האָט זיי אָבער אַלע פאַראייניקט דער ווילן צו טאָן קולטור־אַרבעט.

די ערשטע שוואַלבן פון דעמדאָזיקן נייעם קולטור־באַגינען זענען געווען גתן ערלעכס עלטסטער זון (פאָטאָג־ראַף), לייזער און יחיאל לעווי (שמואל לעווינס זין), שמחה מינצבערג, לייזער מינצבערג, אברהם מאַלעך, וועלוול אייזענבערג (אַ דרילדזשער, ראובן שפּילמאַנס אידעם), איידלמאַן (אַן אַפּטעקער, וואָס האָט געהאַט אַ שפּילקאָווע שוסטער־וואַרשטאַט אויף קאָשטשעלנאַ גאַס), יחזקאל זייגערמאַכערס עלטסטער זון און אַנדערע, וועמענס נעמען ס'איז שווער זיך צו דערמאָנען. דאָס זענען אַלץ געווען אינטעליגענטע מענטשן און די וויכטיקסטע טוער אינעם סאַמע אָנהויב. שפּעטער, מיטן פאַנאַנדערוואַקסן פון דער געזעלשאַפטלעכקייט, זענען צוגעקומען פיל נייע טוער.

די ביבליאָטעק — ערשטע קולטור־אינסטיטוציע

די ערשטע וויכטיקע איניציאַטיוו איז באַשטאַנען אין שאַפן אַ יידישע ביבליאָטעק. און כדי מעגלעך צו מאַכן איר רעאַליזירונג, איז גלייך געשאַפן געוואָרן אַ דראַמקרייז אונטער דער אָנפירונג פון וועלוול אייזענבערג. דער ערשטער אויפטריט איז באַשטאַנען אין סקעטשן, איינ־אַקטערס, צווישן זיי שלום עליכמס „אַן עצה" און „ס'אַ ליגן". שפּעטער איז אויך געשפּילט געוואָרן „דער ישיבה בחור", וואָס איז מיט גלאַנץ אויפגעפירט געוואָרן און האָט געהאַט גרויס דערפאָלג

די ביבליאָטעק האָט זיך איינגעאָרדנט אויפן סטאַוו אין אַ פיינעם לאָקאַל. אַזוי איז אַנטשטאַנען די נייע היים פאַר דער קולטורעלער יוגנט אין אָסטראָווצע.

פאָרמעל און אָפיציעל איז די דאָזיקע „יידישע ביב־ליאָטעק" געווען אַן אומפּאַרטייאישע און אָן שום קלאַסן־דיפערענץ. אָבער די בירגערלעכע יוגנט האָט פאַקטיש דאָמינירט אין דער אינסטיטוציע און זי פאַרוואַנדלט אין אַ באַזע פון ציוניסטישער טעטיקייט.

די דאָזיקע לאַגע האָט אָנגעהאַלטן ביז הערבסט פון 1917. אין יענער צייט איז שוין אין אָסטראָווצע געווען אַ יונגע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, אַן אומלעגאַלע אין שטרענג־קאָנספּיראַטיווע. זייער רעוואָלוציאָנערע אַרבעט איז באַשטאַנען אין פאַנאַנדערשפּרייטן פּראָפּאַגאַנדע־מאַ־טעריאַלן פון סאָציאַליסטישער אויפקלערונג און קעגן דער עסטרייכישער אָקופּאַציע, פּאַראַלעל מיט דעם האָבן זיי זיך באַמיט אַריינצודרינגען אין דער „יידישער ביבליאָ־טעק", פאַרנעמען אַ פּאָזיציע פאַרן פּשוטן אַרבעטער־פאָלק און באַקעמפן די באַלעבאַטישע איינפלוסן.

אונטען וואַקסנדיקן רעוואָלוציאָנערן שטראָם קעגן מלחמה און אויסלענדישער אָקופּאַציע, קעגן הונגער וואָס

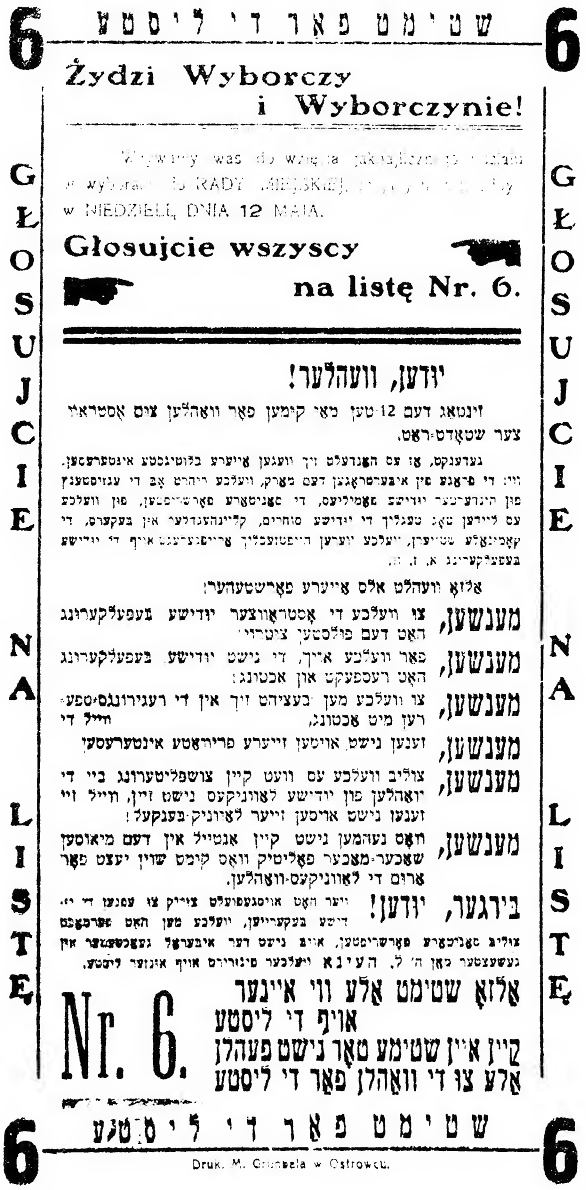
שטימט פאַר די ליסטע 6

Żydzi Wyborczy
i Wyborczynie!

w NIEDZIELĘ, DNIA 12 MAJA.

Głosujcie wszyscy
na listę Nr. 6.

GŁOSUJCIE NA LISTĘ

יודען, וועהלער!

זינטאג דעם 12־טען מאי קימען פאר וואהלען צום אסטראוו־צער שטאָדט־ראט.

מענשען, צו וועלכע די אָסטראָווצער יודישע בעפעלקערונג האט דעם פולסטען צוטרוי;
מענשען, פאר וועלכע איך, די נישט יודישע בעפעלקערונג האט רעספעקט און אכטונג;
מענשען, צו וועלכע מען בעציהט זיך אין די רעגירונגס־ספע־רען מיט אכטונג,
מענשען, זענען נישט אויסען זייערע פריוואטע אינטערעסע;
מענשען, צוליב וועלכע עס וועט קיין צושפליטערונג ביי די וואהלען פון יודישע לאווניקעס נישט זיין, ווייל זיי זענען נישט אויסען זייער לאווניק־בענקעל;
מענשען, וואס נעהמען נישט קיין אנטייל אין דעם מיאוסען שאכער־מאכער פאליטיק וואס קימט שוין יעצט פאר ארום די לאווניקעס־וואהלען.

בירגער, יודען!

אלזא שטימט אלע ווי איינער
Nr. 6.
אויף די ליסטע
קיין איין שטימע טאר נישט פעהלען
אלע צו די וואהלן פאר די ליסטע

שטימט פאר די ליסטע 6

Druk. M. Grinbela w Ostrowcu.

די מלחמה האָט פאַראורזאַכט, איז אַלץ געשטיגן דער באַוווסטזיין פון די יונגע אַרבעטער־עלעמענטן און עס איז שנעל געוואַקסן זייער איינפלוס.

מיטן צוזאַמענבראָך פון דער עסטרייכישער אימפעריע איז די ביבליאָטעק שוין געווען אַ באַהערשטע פונעם יידישן אַרבעטער קלאַס. דער קולטור־בונד פון דער ביז דאַמאָלט פאַראייניקטער יידישער קולטור־באַוועגונג איז געווען צעטיילט און דעפינירט אונטער פאַרשידענע אידעאָלאָגיעס.

די פאַרטייאישע פאַנאַנדערטיילונג

דער ציוניסטישער לאַגער אַליין האָט זיך צעטיילט אין: אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחיסטן, און „שומרים", וועלכע זענען געווען הויפּטזעכלעך אונטער דער אָנפירערשאַפט פון די אין אָנהויב דערמאָנטע פערזאָנען.

דער יידישער אַרבעטער־לאַגער האָט זיך אין יענער צייט צעטיילט אין צוויי פאַרטיי־גרופן: אַ פועלי־ציוניסטישע און אַ בונדישע, וועלכע האָבן זיך, וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער באַקעמפט, אוןביידע — יעדע אויף איר שטייגער — האָבן באַקעמפט דעם בירגערלעכן ציוניזם. און נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס קיין „לינקער" פועלי־ציוניזם איז נאָך דאַמאָלט נישט געווען, האָבן די אָסטראָוועצער פ״צ שוין דאַמאָלט זיך שטאַרק אָפגעגרענעצט פון דער בירגערלעך־ציוניסטישער אידייען־שותפות.

די פ״צ האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט פון די יינגערע אַרבעטער מיט רעוואָלוציאָנערן ברען, און דער „בונד" — פון אייניקע געוועזענע רעוואָלוציאָנערן פון „5־טן יאָר", וועלכע זענען געווען אַן „אויסגעלאָשענער ווולקאַן", מעסיק אין זייער דענקען און האָבן געשפילט די ראָל פון „אינטעליגענטן" און „אַלטע רעוואָלוציאָנערן".

די ערשטע טוער פון דער פ״צ־באַוועגונג אין שטאָט זענען געווען: איציק בערגער, אַ טוער פון אַ הויכן גראַד רעוואָלוציאָנערן באַוווסטזיין און געזעלשאַפטלעכער אחריות. אָט דער דאָזיקער נאָך גאָר יונגער מענטש, פונעם פּראָסטן פאָלק, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דאָס האַרץ און די נשמה פון דער ניי אויפגעלעבטער אַרבעטער־באַוועגונג אין אָסטראָוועצע. פון זיין אומדערמידלעכער אָנגעשטרענגטער אַקטיוויטעט אויף אַלע געביטן פון פאַרטייאישער פּראָפעסיאָנעלער און קולטור־טעטיקייט, איז ער צו די 20 יאָר אַטאַקירט געוואָרן פון טובערקולאָז. אין מיטן 1920 איז ער אַוועק צו זיין ברודער קיין אַמעריקע און אַ יאָר שפּעטער דאָרט געשטאָרבן.

זיינע נאָענסטע און ערשטע מיטאַרבעטער פון דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע ביזן פאַרלאָזן פוילן, זיינען געווען הערש קודלאָוויטש (היינט — לערער פון די „אַרבעטער־רינג" שולן אין קליוולאַנד) און דער שרייבער פון די שורות. מיט דער אויסברייטערונג און באַפעסטיקונג פון דער פ״צ־באַוועגונג זענען צוגעקומען מער אינטעליגענטע טוער פונעם אָרטיקן חסידישן מיטל־קלאַס, ווי פייוול שטיינבאָק (געשטאָרבן אין בראַזיל), מאיר בלאַנקמאַן און אַנדערע. עס זענען אויך געקומען לערער און סטודענטן פון הויכשולן, ווי קעסטענבערג, הערש זאַמיעטשקאָווסקי, יעקב קאָפּער, סאָניע קאַנטאָר, משה ווייס פעלנער, יחזקאל רוטמאַן, שליפקע און דער אונגאַר זעלינגער.

ווען די פ״צ־באַוועגונג איז געווען שוין אַ היפּש פאַרשפּרייטע אין אָסטראָוועצע און אומגעגנט, האָבן זיך אין איר אויך באַטייליקט דער באַקאַנטער פעלדשער, רעוואָלוציאָנער פון פינפטן יאָר, אברהמטשע ביינערמאַן און דערנאָך — זיין שוואָגער נחמן אַלמאַן וועלכער האָט געשטאַמט פון טאַרלע. ביידע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

דער „בונד" איז געוואָרן אָנגעפירט דורך אברהם שערצמאַן, זיין פרוי ראַזאַ טייבלום (ביידע נישט קיין אָסטראָוועצער), איטשע זינגער („איטשע שבתי מאירס"), הערשל פאַצאַנטיק, יצחק וואַגשאַל און איציק גראָבער (געשטאָרבן אין טאָראָנטע, קאַנאַדע).

די פ״צ האָבן געהאַט זייער קלוב „אַרבעטער־היים", אַן אַרבעטער־קיך, אַ ביבליאָטעק. זיי האָבן דאַמאָלט באַהערשט די פּראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס ביי ניינציק פּראָצענט. זיי האָבן אָנגעפירט מיט אַ פאָלקס־שול, אָוונט־קורסן און פּאָפּולערע קורסן פון וויסנשאַפט פאַר אַרבעטער. פאַר די זומער־חדשים — אַ קאָלאָניע פאַר קינדער פון 4 ביז 12 יאָר און אַ מוסטערהאַפטן דראַמקרייז, וואָס איז געווען אָנגעפירט פון בירקנוואַלד און האָט אויפגעפירט די מאָדערנסטע ליטעראַרישע פּיעסן פון יענער צייט, אונטערן איינפלוס פון די אויפפירונגען פון דער „ווילנער טרופּע".

שפּעטער האָט אויך דער „בונד" געשאַפן אַזאַ דראַמקרייז אונטער דער אָנפירונג פון איציק גראָבער וועלכער האָט באַזיצט גוטע טעאַטראַלע פעאיקייטן.

רעליגיעזע פאַרטייען

ווען ס'האָבן זיך גענומען דעפינירן אידעאישע פאַרטיי־גרופן, איז אַנטשטאַנען די פאַרטיי „מזרחי" (1918), וועלכע איז געוואָרן אָנגעפירט פון ראובן מאַנדעלבאום, משה לעדערמאַן (דוד'ל גאַרבערס זון), אַ ביז גאָר טאַלאַנטירטער און אינטעליגענטע פערזאָן, אַ ראַטמאַן אין שטאָטראַט

און דאָזאָר אין דער יידישער גמינע, שמואל וועסטל, לייבוש האַלשטאָק (עטעלע חנה עבערס אַן איידעם), שיע קופּערמאַן אין פון די יינגערע — אשר בירנבוים (געפינט זיך אין בראַזיל).

עס איז אויך אַנטשטאַנען די „אגודת שלומי אמוני ישראל" אונטער דער אָנפירונג פון שאול קעסטנבערג, פיניע ראָזענמאַן און אַלטער מאָרע.

די „מזרחי" ווי די „אגודת ישראל" האָבן געשאַפן אַ מאָדערנעם חדר פאַר קינדער, וועלכע די מלמדים האָבן באַטראַכט ווי אַ קאָנקורענץ צו זייער „פאַך", און האָבן געפּרוווט שאַפן אַ פּראָפעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציע צו פאַר־טיידיקן זייערע אינטערעסן. זיי האָבן אפילו געפּרוווט זיך ווענדן נאָך הילף צו דער „צענטראַל־ביוראָ פון די פּראָ־פעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַריינען", וועלכע איז אָבער נישט גענומען געוואָרן אין אַכט איבער פאָלגענדע טעמים: ערשטנס, ווייל די מלמדים זענען געווען זעלבסטשטענ־דיקע, נישט פארדונגען צו אַ באַשטימטן באַלעבאָס; צווייטנס, ווייל די פּראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־באַוועגונג האָט נישט געהאַלטן פאַר ריכטיק צו שיצן דעם אַלטן ווי דעם ניי „מאָדערניזירטן" רעליגיעזן לימוד.

בעקאנטמאכונג

אין הסכם מיט דער פאַראָרדנונג פון מיניסטעריום פאר קולטור און רעליגע פון 25|II 1921 מאכען מיר באקאנט, אז לויטן רעסקריפּט פון אפּאַטאָוער סטאראָסטווע פון 24|III 1927 L. 7262|5|27 זענען מאנטאג דעם 2|V 1927 פאָרגעקומען, אין לאָקאַל פון דער יודישער גמינע, וואהלען פון א מו"ץ.

אין רעזולטאַט פון די וואַהלען איז געווארען אויסגעקליבען אַלס מו"ץ ר' יעקב האלשטאק.

וואהל־קאָמיסיע ביים ראט פון דער יודישער קהילה אין אָסטראָוויעץ.

אסטראוויעץ 3|V 1927

Druk. Grünbala w Ostrowcu ul. Górzysta, dom p. Saskiego

משה ראַזענבערג

דער "החלוץ" באַהערשט די יוגענט

עס איז נאָך יעצט שווער שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק, אַז דאָס יידישע אָסטראָווצע מיט אירע ישיבות, תלמוד תורה׳ס און ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געברויזט מיט אַזאַ אימפּולסיוו לעבן, איז אונטערגעגאַנגען און עקזיסטירט מער נישט. די דעראינערונגען שווימען אויף איינע נאָך די אַנדערע.

אָט דערמאָן איך מיך אין דעם ערשטן צוזאַמענטרעף פון אַ טייל פון דער ציוניסטישער יוגנט, וואָס איז פאָרגעקומען אין לאָקאַל פון די רעכטע פּועלי־ציון. אויף דער פאַרזאַמלונג איז אַרויסגעטרעטן דער אַקטיווער ציוניסט ד"ר שיבער. אין זיין רעפעראַט האָט ער אויפקלערט די צילן פון „החלוץ" און גערופן צו זעלבסטפאַרווירקלעכונג פון די צילן פון ציוניזם. ער האָט אונטערשטראָכן, אַז אָנשליסן זיך אין „החלוץ" קאָן נאָר דער, וועלכער איז גרייט צו ענדערן זיין לעבנסשטייגער און עולה זיין קיין ארץ ישראל, כדי העלפן בויען אַן אייגן יידיש לאַנד.

באַלד נאָכן פאַרענדיקן דעם אינהאַלטסרייכן רעפעראַט האָבן זיך פאַרשריבן ביי 50 חברים און ס׳איז געגרינדעט געוואָרן דער אָסטראָווצער „החלוץ". די יוגנטלעכע וואָס האָבן געפירט ביז יעצט אַ באַלעבאַטישן לעבנסשטייגער זענען געווען דורשטיק נאָך אַקטיוויטעט און טעטיקייט און געשטרעבט צו ווערן פּראָדוקטיוו און זוכן פיזישע אַרבעט.

פאַקטיש גענומען זענען אין אָסטראָווצע געווען זייער שוואַכע מעגלעכקייטן איבערצוגיין צו אַן אַרבעטנדן לעבנשטייגער. די גרויסע אייזן פאַבריק „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע" איז געווען געשלאָסן פאַר דער יידישער יוגנט. פון דער פאַבריק האָט דער יידישער יוגנטלעכער נאָר געקענט געניסן פון הערן די סיגנאַלען אין באַשטימטע שעה׳ן און רעגולירן לויט זיי זיין זייגערל. ווילנדיק פאַרווירקלעכן זייער אידעאַל האָבן די ערשטע פאַרשריבענע חלוצים געמוזט אַרויספאָרן אין די הכשרה־פּונקטן, וואָס זענען געשאַפן געוואָרן אין אַנדערע שטעט אין פּוילן.

די עלטערן פון די חלוצים האָבן אָבער נישט געוואָלט מסכים זיין אַז זייערע קינדער זאָלן פאַרלאָזן זייער היים און פאָרן אין דער פרעמד. עס איז שווער געווען זיי אויפצוקלערן די באַדייטונג פון דעם ענין.

איך דערמאָן מיך אין עטלעכע אינצידענטן וועלכע זענען אויסגעבראָכן צוליב דעם וואָס קינדער האָבן פאַרלאָזט זייערע היימען. דער געלער זלמן יאַיטשאַרזש האָט זיך געוואָנדן צו דער פּאָליציי מיט אַן אָנקלאַגע, אַז מען האָט ביי אים אַוועקגערויבט זיין טאָכטער באַשע. דער געהיים־אַגענט וויקערעק איז דאַן געקומען אין לאָקאַל פון „החלוץ" אויסצופאָרשן ווו די פאַרלוירענע באַשע געפינט זיך. איך דערמאָן מיך אין אַ צווייטן אינצידענט, וועלכער קלינגט כמעט אומגלויבליך: דער שוחט פון שטעטל שענבע מיט זיין פרוי זענען אַריינגעקומען שבת־צו־נאַכט אין לאָקאַל פון „החלוץ", פאַרסאָפּעטע פון לאַנגן שפּאַציר. דאָס שוחט׳ל האָט אַרויסגעצויגן זיין חלף, אים אַוועקגעלייגט אויפן טיש און געשריגן: „שעכט אונדז, ווייל מיר האָבן נישט מער צו וואָס צו לעבן, נאָכדעם ווי איר האָט פון אונדז אַוועקגערויבט אונדזער טאָכטער באַשע!"... באַשע האָט זיך אָנגעשלאָסן אין אָסטראָווצער „החלוץ", ווייל אין שענבע איז אַזאַ אָרגאַניזאַציע נישט געווען. זי איז אַוועקגעשיקט געוואָרן דורכן „החלוץ" אויף הכשרה, נאָכדעם איז זי עולה געווען און אין אַ צייט אַרום אַראָפּגענומען אירע עלטערן קיין ארץ־ישראל. מיטן חלף וואָס ער האָט געבעטן אַז מען זאָל אים שעכטן, שעכט ער היינט־צו־טאָג עופות אין תל־אָביב׳ער געגנט. אַ דאַנק דער „פאַרלוירענער" טאָכטער זענען די עלטערן געבליבן לעבן...

איך דערמאָן זיך אין פאַרשידענע קולטורעלע און פּאָליטישע אונטערנעמונגען וואָס דער סניף פון „החלוץ" אין אָסטראָווצע האָט אַדורכגעפירט. מיר האָבן אַראָפּגעבראַכט פאַרשידענע קינסטלער אויף אַרויסטרעטונגען, ווי זשאַק לעווי און מנחם קיפּניס מיט זיין פרוי זעליגפעלד. מיר האָבן אַדורכגעפירט אַ דרייסטע אונטערנעמונג וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות: מיר האָבן

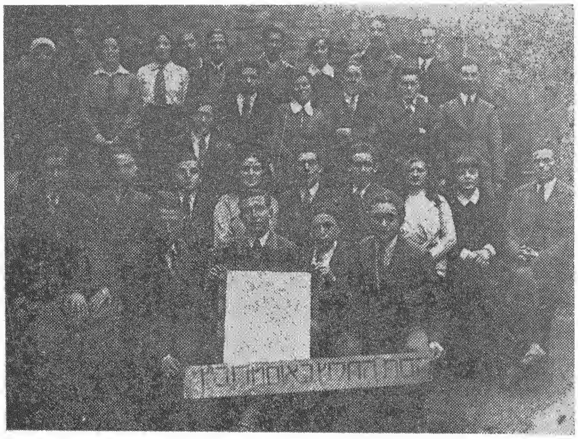

קיבוץ „גאולה"

איינגעלאַדן אויף אַ רעפעראַט דעם פּרעזעס פון יידישן „קאָלאָ" אין סיים, יצחק גרינבוים. כדי דורצופירן די אונ־טערנעמונג, האָבן מיר געליען געלט ביי פיל מענטשן. אַ טאָג פאַר דער פאַרזאַמלונג באַקומען מיר אַ פּלוצלינגע טעלעגראַמע, אַז גרינבוים מוז אָפּלייגן זיין קומען אין אונדזער שטאָט, ווייל ער מוז האַלטן אַ קאָנפערענץ מיט אַ פּוילישן מיניסטער. די ידיעה האָט אונדז זייער שטאַרק באַאומרואיקט, ווייל ס'האָט אונדז געדראָט מיט שליסן דעם לאָקאַל פון אונדזער אָרגאַניזאַציע. מיר זענען אַריין אין חובות, וועלכע מיר זענען נישט געווען אומשטאַנד צוריקצוצאָלן.

מיר האָבן דאַן געשיקט קיין וואַרשע אַ ספּעציעלן שליח, דעם חבר ישראל הערציג, ער זאָל זיך פאַרשטענ־דיקן מיט גרינבוימען. ער האָט געפונען דעם אָנגעזעענעם פירער נאָך אַ שלאָפנדיקן. גרינבוים האָט אים דערקלערט, אַז די קאָנפערענץ וועט זיך פאַרציען ביז דריי אַזייגער און נאָכדעם איז ער גרייט צו פאָרן. נישט האָבנדיק קיין אַנדערן קאָמוניקאַציע מיטל, האָט ער גענומען אַ ספּע־ציעלע טאַקסי און געלאָזט זיך מיטן רעפערענט אין וועג אַריין אין אַ שנייאיקן טאָג. צו אונדז האָט ער טעלעפאָנירט דאָס גרינבוים וועט אָנקומען אין זעלבן אָוונט. מיר האָבן צוגעגרייט אַ פייערלעכן קבלת־פּנים. דער „הנוער הציוני" מיט נאָך דעלעגאַציעס זענען אַרויס אין קינעווער וואַלד אָפּוואַרטן דעם הויכגעשטעלטן גאַסט. צוליבן פראָסטיקן וועטער איז געשען מיט דער טאַקסי איין פּאַנטשער נאָכן אַנדערן. מיר האָבן געוואַרט אין וואַלד ביז 10 אַזייגער און די טאַקסי איז נאָך נישט געווען. דערווייל איז דער עולם וועלכער איז געזעסן אין זאַל, געוואָרן אומגעדולדיק און געפאָדערט צוריק דאָס געלט פאַר די בילעטן. דער רע־פעראַט האָט זיך אָנגעהויבן 11 אַזייגער באַנאַכט. דער זאַל איז ווידער געוואָרן פאַרפולט און גרינבוים האָט רעפערירט אויף דער טעמע: „די פּאָליטישע לאַגע אין לאַנד". נאָכן רעפעראַט האָט מען איינגעאָרדנט אַ באַנקעט, וואָס האָט זיך פאַרצויגן ביז גאַנץ פרי. נאָכן דעקן אַלע אויסגאַבן איז אונדז נאָך פאַרבליבן אין דער קאַסע מער ווי 200 זלאָטעס.

א. הלוי

מפעולות בני הנוער בעירנו

חברת גמילות חסדים

בסוף העשור הראשון למאה הנוכחית התקיימה אסיפה של בני נוער, בה הוחלט לייסד חברת גמילות חסדים. נבחר ועד בהרכב: מנדל בלנקמן, יששכר פיש, גוטמן מרחוב סטודולנה, אליעזר מינצברג (אחיו של שרגא) ואנוכי. את סכום הכסף הראשון למתן הלוואות קיבלנו מאת הסבא פינצ'י מינצברג, מהירשל פיש ומאבי. בתחילת הקיץ של שנת 1914 הגיע הון החברה ל־100 רובל. לעתים נתנו לנו הורינו הלוואות לשם הרחבת הפעולה. גובה ההלוואות שחילקנו לנצרכים הגיע עד 6 רובל לאיש, ובמקרים מיוחדים עד 10 רובל. ההלוואות ניתנו בלי ריבית, אבל גבינו מאת הלווה 1% לכיסוי ההוצאות ול־הגדלת ההון.

מקרה אחד שתחילתו עצובה וסיומה בכי טוב נחרת בזכרוני: לפני חג הפסח שנת 1914 הלווינו לעגלון, שכנם של הירשל פיש והענעך רוזנמן, 6 רובל וקבלנו ממנו עגילים כמשכון. הקופה והמשכונות נמצאו תמיד אצלי. ובשעת בדיקת החשבונות נתגלה לנו שהעגילים נעלמו. נדהמנו ולא ידענו מה לעשות. לפי עצתו של מנדל בלנקמן, שהיה המבוגר ביותר בינינו, פנינו לאבי בבקשת עזרה. אבי פסק שעל הגזבר לתת 30 רובל ועל החברה להוסיף 20—30 ר' למתן פיצויים ללווה על אבדן המשכון. הוטל על בלנקמן ועלי לגשת אל העגלון לשם משא ומתן

אתו. שמחנו כאשר נודע לנו מפיו שהמשכון לא אבד, אלא הוחזר לו בערב החג, כדי לאפשר לאשתו ללכת בחג לבית הכנסת, כי בלי עגילים באזנים אי אפשר היה לאשה להיראות בבית הכנסת. החברה זכתה אם כן ב־30 רובל, כי אבי סירב לקבל חזרה את הכסף שנתן עבורי, משום שכספי צדקה אין מקבלים בחזרה.

הפעולה למען הפליטים

בקיץ שנת 1915 עם תבוסת הצבא הרוסי ע״י הוויסלה, הגיעו לעירנו פליטים יהודים רבים שגורשו ע״י הצבא הרוסי מאוז׳רוב, ליפסק, אילז׳א וראכוב. תחילה שוכנו הפליטים בבתי המדרש שע״י בית הכנסת הגדול ובבתי התפילה של החסידים. עבדנו ימים ולילות כדי לספק להם מצרכי מזון. כעבור כמה חדשים נוכחנו שלא די במתן צדקה לפליטים, עלינו להגיש להם עזרה קונסטרוקטיבית. בחודש כסלו שנת תרע״ח ניגשנו אני, אחי יחיאל ופרוכטגרטן לעבד תכנית פעולה לעזרה קונסטרוקטיבית כגון לימוד מקצוע, המצאת עבודה וכו׳. הוטל עלי לנאום בפני תושבי העיר ולהסביר להם את הצורך בפעולה קונסטרוקטיבית, אולם העליתי חרס בידי וכל מאמצינו היו לשוא. אז החלטנו שלשתנו לעזוב את הוועד למען הפליטים.

הספריה

עזבנו את הוועד, אולם קשה היה לנו להירגע, לא יכולנו לשבת בידים ריקות והיינו צמאי פעולה. בידינו היו 100 רובל, הון חברת גמילות חסדים, סכום שיכול לשמש כיסוד לרכישת ספרים לספריה. התקשרנו עם שמואל ועזרא בומשטיין והגשנו בקשה לשלטון הצבאי האוסטרי בדבר מתן רשיון לייסד ספריה. כעבור זמן־מה קיבלנו את הרשיון.

השומר הצעיר

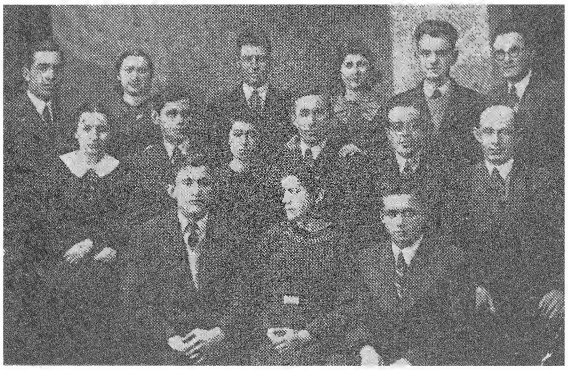

סניף „גורדוניה״

הספריה היתה צריכה לעמוד לרשותם של כל הנוער היהודי בעיר בלי כל הבדל של השתייכותם המפלגתית. נדמה לי שזה היה אחד המוסדות הבודדים בעירנו שהיו משותפים לכל המפלגות. תחת שלט הספריה ניהלנו אנחנו פעולה ציונית ואנשי ה„בונד״ — פעולה סוציא־ליסטית.

היסוד לספריה היו הכסף מחברת גמילות חסדים וספרים שאספנו. אולם מיד בהתחלה קרתה לי תקרית שהיתה עלולה לגרום לפיצוץ המוסד. הוטל עלי, כמזכיר הספריה, להזמין את הספרים והזמנתי 90% ספרים עבריים. הדבר העלה את חמת היידישאים. נקראה אסיפה של הקוראים, חברי המוסד. זכורני שבתשובה להתקפות עלי עניתי: וכי מי קורא ספרים ביידיש? הוחלט אז שההזמנות תבוצענה ע״י כל חברי הוועד.

הספריה התקיימה משלהי שנת 1915 עד תחילת 1919. פרשה עגומה אחת מתולדות הספריה נשארה בזכ־רוני עד היום, והיא — השתלטות הבונדאים על הספריה. בבוקר בהיר אחד הופיעו אצלי שנים מחברי ה„בונד״ ובקשו ממני את מפתח הספריה לשם קיום אסיפת פועלים. מסרתי להם את המפתח וכרגיל במקרים כאלה היה עליהם להחזירו לי בשעה ארבע, למען אוכל להחליף ספרים לקוראים. עברה השעה הקבועה ואת המפתח לא קבלתי. הלכתי לספריה (היא היתה אז בביתו של שיטרסקי) ומצאתי את הדלת סגורה, דפקתי בדלת ואין תשובה. אחרי זמן־מה קבלתי תשובה: „הספריה שלנו״. והימים ימי חוסר שלטון בעיר, רק מועצת פועלים, שבראשה עמד פולני בשם פונצ׳ק, ניהלה את הענינים. פנינו אליו בתלונה וביקשנו את יישוב הסכסוך. אחרי ישיבות ודיונים רבים פסק פונצ׳ק שהאולם והספריה העבריים ישתייכו לציונים והספרים ביידיש ל„בונד״. דבר זה העכיר את היחסים בין הציונים וה„בונד״ עד כדי כך, שהחברים שלי שורצמן ואידלמן, שהיו חברי ה„בונד״, לא דיברו עוד אתי.

משה בלייברג

„הנוער הציוני" מעורר את היהודים לעליה

שנת 1927, ואנו קבוצת צעירים בני 13—15 גומרי בית־ספר „מזרחי", המלאים הכרה ציונית שהחדירו בנו מורינו. הגעגועים לארץ־ישראל מוצאים את ביטויים בשפה העב־רית שבה דיברנו בינינו ובין עצמנו ובקריאה בכל המופיע באותה התקופה בעברית — בשירה ובסיפור. ב„ארץ" שורר המשבר הגדול והירידה גוברת מיום ליום. „עלית גראַבסקי" נכשלה. וגם בני עירנו בין ה„יורדים": סוחרים של ה„הויכע צאַל" של השוק המפורסם — מוציאים את דיבת הארץ. גם צעירים שעלו ארצה — רובם חזרו לעיר מיואשים וסגורים בתוכם — ומצפונם נקפם על שלא ידעו לעמוד במבחן המשבר בארץ. כשהיו מזדמנים לפע־מים באולם הקן של „השומר הלאומי" היינו לומדים מהם את „שירי המשבר" („הו—הו נעליים...", „תשרי סבא...". „בלויים אנו..."). באווירה זאת קם „השומר־הלאומי", שהפך כעבור זמן ל„הנוער־הציוני" — ונעשה למקום שוקק חיים וערגה לעליה לארץ.

מורינו ומחנכינו הרעיוניים

מוצא אני לנכון להזכיר את מורינו ובני העיר השונים שהטביעו את חותמם עלינו והביאו בעקיפין להתארגנותנו ולהקמת קן תוסס שהקיף מאתיים בני נוער ואשר השפיע לא מעט על שינוי האווירה ששררה בנוער באותו זמן.

נזכר אני במורנו אלתר יהודה ארליך ז"ל, שהיה אוסף חוג מצומצם של תלמידים ויוצא עם שחר אתם ליער של קונוב (קינעווער וואַלד) — ושם היה מקריא לפנינו את שירי ביאליק וטשרניחובסקי. עם עלותו ארצה, ואנו אז בני 11—10, כאילו השאיר חלל וגדלה בנו הכמיהה

השומר הלאומי

אליו ולארץ. עקבנו אחרי דבריו שהיו מופיעים בחוברות לספרות ובגאווה סיפרנו ברבים שמורנו מושך בעט סופרים.

אזכיר את המורה מ. י. פקר שבלהט דבריו ובשיריו המלהיבים הניח את היסוד למסגרת הארגונית בתוך כותלי ביה"ס בצורת קבוצת ה„חבר" וחילק לנו אפילו פנקסי־חבר מודפסים ביד. קבוצה זו שימשה יסוד ל„השומר־הלאומי" לעתיד.

גם המורה הדגולה גניה לוי ז"ל, שעם כל הבדלי הדעות ששררו בינינו — הטביעה בנו את השאיפה לחיי צדק ועבודה.

גם יהודי יקר כר' יהושע קופרמן ז"ל, איש „המזרחי" שידענוהו כעובר לפני התיבה וברטט שמענו את ה„כל־נדרי" שלו בליל הכפורים — השפיע לא מעט על דרכנו בע־תיד. היינו בולעים שיחתם של יהודים בין „מנחה למעריב" באולם ה„מזרחי" כשהוא היה אומר בעיניו הכהות וה־יוקדות: „אל יאוש, גם מאמריקה היו „יורדים" לפני עשרות שנים, אבל אלה שנשארו שם — הם הרוקפלרים של היום". ניבא וידע מה שניבא: המעטים מבני העיר שידעו להיאחז ולהשאר פה — השתרשו בארץ וחיים חיי עם־בריא, ומי שחתר לכך — הגיע גם לנכסים.

ונחרת בזכרוני תמונה מרהיבת עין בזמן ה„הקפות" בשמחת תורה בבית התפילה „לינת־הצדק". בראש ההקפה „עוזר דלים" צועד בגאווה אברהמלה מלאך ז"ל, כשבידו האחת ספר תורה ובשניה דגל שמחת־תורה שהוציאה לשכת הקרן הקיימת לישראל. אנו מצאנו בו סעד לכל פעולה ציונית בעיר. דפדפתי בפעם הראשונה בחוברת עלובה בשפה נלעגת של תושב אוסטרובצה, מאירל־חזנס, ששמה „מגדל בבל החדש", היוצא בשצף־קצף על „מדינת־היהו־דים" של הרצל — כמה זה מצלצל היום משונה...

האולם הראשון שבו התחלנו להתאסף ולהתארגן היה ברח' מלינסקה — אולם של ההסתדרות הציונית, שפתחה לפנינו את חדריה. מנהיגיה התחילו להתענין בנו וביחוד אחד מחבריה הפעילים לייבל קליינר ז"ל, שהיה ראש־הקן שלנו. באחד החדרים נתגלה לפנינו אוצר בלום — הספריה של „השומר הצעיר" שמלפני 8—10 שנים וכל אביזרי הצופיות, כגון מקלות וכלים למחנאות. בכל חוברת מצאנו חתימה של אחד מ. מ. קופרמן — שם שהפך בזמנו לאגדה. היה זה בנו של יהושע קופרמן, שעמד בראש „השומר־הצעיר". עלה ארצה בשנות העשרים, חצב וסלל כבישים, התיאש ונהיה ל„אחר" ולאחד ממנהיגי

הפ.ק.פ. בארץ ישראל. נזכר אני במאורעות תרפ״ט, שביום בהיר אחד לא נראה ה„היינט" בעיר והסיבה: היתה שם ידיעה שפ.ק.פ. חתמה חוזה חשאי עם המופתי הירושלמי שאירגן את הפרעות בתרפ״ט, ובין החותמים: מ. מ. קופרמן... הסתירו את הגליון מעיניו של אביו יהושע קיפרמן ז״ל על מנת לא לצערו. עניינה אותנו דמותו של מ. מ. קופרמן, וכשביקרה אשתו בעירנו אחרי שגורשה עם בעלה מהארץ לרוסיה (שם מצאו את אחריתם כטרוצקיסטים...) הזמנו אותה ורצינו לשמוע ממנה על בעלה ועל הארץ, אבל היא העדיפה לשתוק, אך שרה יחד אתנו את שירי הימים ההם.

שהותנו באולם ההסתדרות הציונית לא ארכה זמן רב: שריפה שפרצה באחת השבתות כלתה את הבנין וכל אשר בו — וגם „אוצרנו הגנוז" (ספריתנו וכלי המח־נאות) הלך לטמיון. נשארנו ללא קורת גג והיינו מתאספים על חורבות האולם ושירינו בקעו ממקום זה למרחקים. צעירים סקרנים רבים הצטרפו אלינו ומספרנו גדל והלך.

היו בינינו מכל שכבות העם: מבני עשירים, תלמידי בתי־ספר הפולניים היסודיים והתיכוניים ועד לבני דלת־העם — ילדי עמלים שהוריהם היו רחוקים מכל מה שנקרא צי־ונות.

הארגון כובש את הרחוב היהודי

נזכר אני בפגישה עם יהודי בשם שמעהלי ברוך לייזערס, בעל הכרה בונדאית. הוא היה סבל שהיה יושב על סף המדרכה בשוק וקורא בצמא את ה„פאָלקסצייטונג" — עתון של הבונד — מראשיתו עד סופו. היו מספרים עליו: בשבת היה הולך ברגל אחרי תפילת שחרית לתחנת הרכבת הרחוקה מן העיר כדי להביא את ה„פאָלקסצייטונג" שהיה העיתון היחיד באידיש שהיה מופיע בשבת — הכל כדי לא להפסיד את קריאתו. בתקופה הזאת כבר לא היה „בונד" בעירנו — וכשמנהיג „הבונד", בייניש מיכאלביץ הלך לעולמו — עזב שמעהלי את עסקיו ונסע לורשה להשתתף בהלויתו. אותו שמעהלי בא אלי בימים ההם וסח לי: אני אמנם מתנגד מושבע לציונות, אינני מאמין בארץ־ישראל, אבל מאוד הייתי רוצה שתקבל את בני לחברותא שלכם; אני רואה בכם ארגון־נוער יחידי בעיר, שיודע לקרב נוער ו„לעשות אותם לאנשים". כמובן שק־בלנו אותו ברצון. כאלו היו רבים.

אגב, אותו שמעהלי לא היה שמח ל„איד" במאורעות תרפ״ט והיה אומר: „בארץ־ישראל אין לכם מה לעשות, כי האנגלים האימפריאליסטים שולטים שם והם אשמים בכל המאורעות. תתנקמו בהם!" ומציע לשלוח להודו עשרות צעירים שיהיו פעילים במרי האזרחי ולהגדיל את הערבוביה בהודו...

מספרנו גדל מיום ליום ונזקקנו לאולם עצמאי, לא בנקל השגנו זאת: לא כל בעל בית היה מוכן להשכיר דירה לנוער, הגורם לשירה ולרעש. אחרי גלגולים רבים יצאנו את העיר ואת הרחוב היהודי והתמקמנו בשכונת ה„גויים" — בדרך ליער של שנגה (שעננער וואַלד), לא רחוק מבית המטבחים לנחירת חזירים. היתה זאת העזה מצדנו, אך באולם החדש נשמנו לרווחה: היה שם חצר גדולה למיפקדים וחדרים לפעולות ערב. ערב־ערב היו נוהרים צעירים וצעירות רבות לקנם החם ממש! (בחורף היה מביא כל אחד את מנתו: פחם ועצים להסקת התנו־רים!) ומבלים שם עד מאוחר בלילה — בשירה ובריקודים, בלימוד השפה העברית וידיעת ארץ ישראל, בשיחות שונות וגם בצופיות.

כל חג וכל מאורע יהודי נחוג בין כותלי הקן והש־תדלנו להכניס תוכן בחיים שלנו. נזכר אני באיזה ערב־פסח, כשבחוץ שרר עדיין הכפור, עת באנו כ„מנין" צעי־רים עם שחר לאולם הזה — ל„פדיון הבכור". הסקנו את התנור ובחמימות רבה בלינו את ערב פסח זה — כמנהג יהודים. — דימינו את עצמנו לחלק מסיפורו של י. ל. פרץ „האם לא למעלה מזה", עת הצדיק מנימרוב הסיק את התנור ל„ואסיליקה" ואמר „סליחות" לאור התנור המוסק. במקרה זה שלנו — לא תפילת יחיד — אלא קבוצת צעירים עם תוכן חיים חדשים.

בשבת היה המקום הומה משעות הבוקר — ואחה״צ היינו מקריאים את „הד־הקן" שהופיע בעותק אחד בלבד. עתון זה היה ערוך ע״י הח״מ ובהשתתפותו הפעילה של אברהם רוזנמן, שכבר אז גילה כשרון בכתיבה וגם בנאום. נזכר אני באספת־עם בבית־הכנסת העתיק בזמן מאורעות תרפ״ט; בפעם הראשונה הופיע אז בשם הנוער א. רוזנמן ובנאום חוצב להבות עמד על משמעות המאורעות וקריאתו לעליה לארץ עשתה רושם כביר על הנאספים, והיה מייצג אותנו בכל מיני הופעות עם.

מחנה־קיץ של „הנוער הציוני"

לכל מאורע גדול הוצאנו (בכתב, כמובן) גליון מיוחד. ליובל החמשים של המנהיג יצחק גרינבוים הוצאנו גליון מיוחד. ומתי הגשנו לו את הגליון? — עת עמדנו בקצה־היער בדרך לקונוב. יכל הקן על פקודיו חיכה ביום שלג עד מאוחר בערב לקבל את פני גרינבוים שבא להרצות בעירנו — אך איחר לבוא בגלל ישיבה סוערת בסיים, בה נאם נאום תקיף נגד הממשלה האנטישמית.

בקן היו מבקרים שליחים מהארץ מכל התנועות ומכל הזרמים, שתינו בצמא את סיפוריהם על הנעשה בארץ ומצאו בנו סעד לכל פעולותיהם בעיר.

אנו משתתפים במסע הבחירות

כאגודת־נוער מאורגנת היינו מפתחים פעולות חברתיות שונות בעיר, השתתפנו במקהלה של ההסתדרות הציונית, הקימונו חוג דרמטי וערכנו נשף רקודים שהכנסתה מוקדשת לקק״ל — אם כי כתנועת־נוער לא השתתפנו בו בפועל. גם מוסדות השלטון התחילו להתענין בנו. כהסתדרות צופים — לא ראו בעין יפה את פעילותנו הפוליטית ומה עוד שידעו שאנו מייצגים בהסתדרות הציונית את הפלג של יצחק גרינבוים, ולא פעם ניסו לערער על חוקיות קיומנו. לשיא הרדיפות עלינו — כמנהיגי „הנוער הציוני" במקום — הגיעו עם מערכת הבחירות ל„סיים" הפולני בשנת 1931. המפלגה השלטת בזמן ההוא, שבראשה עמד משחרר פולין, יוזף פילסודסקי, התכחשה לזכויות השוות שהבטיחה ליהודים ולמיעוטים הלאומיים האחרים בפולין. יצחק גרינבוים — תבע ברמה מעל במת ה„סיים" את זכויותינו כאזרחים שווים לכל. כל נאום שלו שימש עידוד להמונים היהודים בלי הבדלי מפלגות במאבקם הקשה עם שלטונות הדיכוי הפולניים.

באוירה כזאת התחילה מלחמת הבחירות ל„סיים" בשנת 1931. ברחוב היהודי מופיעים מנהיגי „אגודת־ישראל" וכל מיני „שתדלנים" שקראו לתמוך ברשימת מפלגת־הממשלה שנשאה את מס׳ 1. ההסתדרות הציונית עם גרינבוים בראש הופיעה ברשימה נפרדת, אשר דוכאה בערי־השדה של פולין. בצהרי יום לא העיז איש לנהל תעמולה. כל מודעה תעמולתית שהודבקה — הושחתה ע״י קבוצות בריונים, שכירי הרשימה הממלכתית. בתקופה זו התגייסנו מנהלי הקן של „הנוער־הציוני", בני 17—15 לפעולה. את כל מערכת הבחירות ניהלנו בלילות, ולמחרת הבוקר היתה כל העיר מכוסה במודעות־ענק ושבילי הרחוב היו מכוסים במספר 17 (רשימת גרינבוים). — באחד הלילות פרצנו לאולם של „אגודת־ישראל" והוצאנו כל חומר תעמולתי ומכונת ההדפסה. המשטרה החשאית התחילה לעקוב אחרינו. נחרת בזכרוני שלילה אחד, — אחרי שחזרנו מעבודה מפרכת של הדבקת כרוזים — נתקלנו בבריוני הרשימה הממשלתית ששמו לנו מארב על־מנת לחסלנו ב„ריסוק־איברים". התחלנו לברוח כשהם רודפים אחרינו, עד שהגענו לרחוב בית־הכנסת הישן ובתי המדריג. לשם לא העיזו ה„גיבורים" האלה להיכנס.

יצאנו ממערכת בחירות זו בנצחון — למעלה מ־1000 קולות ניתנו לרשימת גרינבוים בעירנו.

ומשירה וריקוד — יציאת הראשונים ל„הכשרה" ועליתם לארץ. קשה היתה הפרידה מחיים שוקקים אלה, — אבל כל מאויינו היו נתונים לארץ. וטוב שידענו בעוד מועד לעזוב את ספסלי־הלימודים ובתי ההורים ולעלות ארצה — לפני בוא הפורענות...

במסע הבחירות ל״סיים״ קורא הרב את יהודי העיר להצביע בעד רשימת המארשאל פילסודסקי

קול קורא!

אין צוזאמענהאנג מיט דיא פארשטעהענדע סיים וואהלען וואס קומען פאהר דעם 4-טען מערץ 1928 ווענד איך מיך צוא דיא ידישע וועהלער אין היגען וואהל־קרייז מיט פאלגענדע אפפעל.

[illegible]

צוליב דעם אפיליר איך צוא אייך ידישע וועהלער פון היגען וואהל קרייז אז יעדער פון אייך זאל שטימען אויף דיא ליסטע פון דיא רעגירונג פון מארשאל פילסודסקי Nr. 1 דען מיר ווייסען אז דיא רעגירונג פון מארשאל פילסודסקי איז פריינדליך געשטימט צוא דיא ידישע באפעלקערונג און מיט דעם ווירד איהר מקיים זיין דעם מאמר פון נביא ירמי׳ דרשו את שלום העיר וכי כי בשלומה יהי׳ לכם שלום. [illegible]

ה״ר מאיר יהודא הרב דאסטראווצא

[illegible]

ראשוני העולים מאוסטרובצה

על סיפון האניה החלטתי לכוון את פעמי הראשונים בארץ לאותם הבודדים מבני העיר שלא עזבו את הארץ;

רציתי לראותם ולספר להם שיש דור המשך בעיר החושב כמוהם. הלכתי לבני עיר שלא הכרתים כי בעלותם ארצה — הייתי בן 8—10 בלבד. נפגשתי עם יחיאל לוי ז״ל איש גניגר ומסרתי לו פריסת שלום מבן אחותו. עומד לפני איכר יהודי רפתן במקצועו, ויחד עם זאת איש חינוך מובהק. והוא שמח על פגישתנו זו, והביע לי זאת בכל אשר הלכנו לאורכה ורחבה של קבוצת גניגר, השוכנת בשפולי יער בלפור. הזכרתי לו מכתב שנשלח על ידו לאביו האדוק הרחוק מכל בעיות הארץ, ושהגיע גם אלינו לקן ע״י בן אחותו. בו הוא סיפר על שנת בצורת ומכת עכברים שאכלו כל חלקה טובה בשדה — מלים פשוטות כתובות בעפרון על „ניר פשוט אפור כאפר״ (כמו בשיר הידוע!) ובשבילנו שימשו תורה שלמה על ידיעת הארץ.

ביקרתי בירושלים בביתו של שרגא פייבל מינצברג ז״ל. איזו שמחה וחיבוקים של בני עיר אחת שאינם מכירים זה את זה! זכרתי אותו בהיותי ילד, עת היה בא ל„לינת־הצדק״ לתפילת שבת. עתה פגשתי פייבל מינצברג אחר, העובד במפעלי ים־המלח בסדום, וחוזר לירושלים רק מערב־שבת לערב־שבת ונעשה לדובר ציבור הפועלים בים המלח. בסוף ימיו — פעיל בין ציבור הפועלים בתל־אביב.

ואחרון אחרון חביב — אליעזר הלוי יבדל לחיים ארוכים. איש גבע, הקשיש שבחבריתא. היה מנהיג הציונים בעיר ומנהל חשבונות ידוע — שנטש הכל ועלה ארצה. באותו יום שבאתי לבקרו — גמר תורנותו באפיית לחם. יצא אתי בעגלה עם זוג סוסים לקצור תירס ירוק לרפת. התענין בכל הנעשה בעיר מולדתו. איש בעל דעות מתקדמות — הוזה וחוזה. הוא השאיר רושם בל ימחה בצעדי הראשונים בארץ.

קיבוץ „המפלס״ בכפר־סבא היה קיבוצם של עולי־עירנו מ„הנוער הציוני״. היו ימים שישבנו יחד כתריסר בני עיר שראו בקיבוץ — המשך טבעי של חיינו. עם הזמן נפרדה החבילה וכל אחד מצא את דרכו בחיים אבל כל אחד שמר על היעד שלמענו הגיע ארצה.

מוצא אני לנכון להזכיר כמה מהם, שאתם נגמרת מסכת „הנוער־הציוני״. אזכיר את פעילי הקן בעיר שהגיעו עד הלום, אשר השתלבו בישוב היהודי הבונה והיוצר

● משה צור, שעבד אחרי שעזב את הקיבוץ בעבודות פרדס באזור קלקליה („משק האוצר״), שימש מטרה ליריות בכל שנות מאורעות 1936—38 והיה בין עולי־חניתא הראשונים. בבוא הזמן היה בין ראשוני מושב „שאר־ישוב״ בגבול הסורי ואחד מפעיליה. אחרי נטישת המקום במלחמת השחרור — נשאר קשור לתנועת ההתישבות בעבודתו היום־יומית ב„תנובה״ בעמק הירדן. כעת הוא תושב בחיפה.

● אברהם רוזנמן — מפעילי הקן בשנים הראשונות עלה ארצה אחרי השואה והתמסר (כמהנדס־אגרונום) לפעולת ההתישבות בהר. ראה הצלחה בעבודתו והגיע להיות ממעצבי ההתישבות בארץ.

● שמואל וגנר — מפעילי הקן ובהנהלתה אחרי עלית הראשונים. אחרי בואו לארץ באנית מעפילים „אסימי״ היה שנים חבר קבוצת אושה. במלחמת העולם השניה שירת כחיל ב„בריגדה היהודית״ ונפגש עם שארית הפליטה באירופה. כעת הוא אחד מפעילי הועד של בני־עירנו ופעיל כל השנים בקליטת עולים.

ואסיים את זכרונותי במסכת „הנוער־הציוני״ בעיר בהזכרת אחד מן הדור השני ב„הנוער הציוני״ שנפל על הגנת „ניצנים״ כמפקד המקום: שלמה רובינשטיין ז״ל.

בדרך לדרום — בכביש החוף לכיוון נגבה עומד מחנה צבאי נטוש שבו חנה במלחמת העולם השניה צבא אנדרס הפולני, שממנו ערקו יהודים פולנים רבים, — ביניהם צבי (הניק) לנדוי ז״ל שישב זמן ידוע בקב׳ אושה. על יד מחנה זה עומד ציון צנוע, ועליו הכתובת „פה נפל הח׳ שלמה רובינשטיין — מפקד קבוצת ניצנים בקרב עם ערבים, בהגנתו על חברי־המשק בצאתם לעבודה״.

שלמה רובינשטיין היה חבר השכבה הצעירה בקן, היה בן עמלים שעלה ארצה באנית מעפילים „אסימי״. הצטרף לקבוצת ניצנים, כממשיך מסורת ראשוני הקן היה מפעילי־הקבוצה ומרכז ענף הפרדס בה. הוא נפל יחד עם חבריו בהגנת ניצנים שנכבשה לתקופה קצרה בידי הפולש המצרי. חבריה (ביניהם אחי ירחמיאל) הלכו בשבי אחרי קרב־עז של עשרות צעירי־ישראל מול מאות מצרים חמושים ומזוינים בטנקים ובתותחים. אחרי שבילו חצי שנה בשבי חזרו והקימו מחדש את ניצנים, — שהפך למשק פורח, ובו גם בית־הנצחה לזכר אלה שנפלו, ובתוכם מפקד המקום בני־עירנו שלמה רובינ־שטיין ז״ל. בית זה מתנוסס על אחת מגבעות המשק לזכרון־עד לאלה שנפלו על הגנת המקום.

פייבל קערשענבלאַט, ניו־יורק

דער „השומר הלאומי״

מיינע בעסטע יאָרן אין אָסטראָווצע, זענען געווען די צייטן ווען איך האָב אָנגעהערט צום „השומר הלאומי״. אין 1934 האָב איך באַשלאָסן, צוזאַמען מיט אַ גרופּע ייִנגלעך פון מיינע חברים: משה בערמאַן, מאָטל פּעפּער, יצחק וויינבערג, מאָטל זייפמאַן און יענקל פּאַכלער, זיך אַנצושליסן אין השומר הלאומי. מיר האָבן גלייך געשאַפן אַ באַזונדערע גרופּע, וועלכע האָט געטראָגן דעם נאָמען טרומפּעלדאָר. אונדזער ערשטער ראש־קבוצה איז געווען קיסעל גאָלדבלום און נאָכהער — יחזקאל מאַנדעל און רייצע ניסקער. דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אין אונדזער לעבן. ביז דאַן זענען מיר אַרומגעלאָפן אָן אַ ציל, נישט פאַרשטאַנען דאָס לעבן און נישט געוווּסט וואָס מיר ווילן פון די צוקונפט.

די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעפילט אונדזער גאַנץ וועזן. די אָוונטן זענען אַוועק אין פאַרזאַמלונגען, אין אויסטויש פון געדאַנקען און אידעען און אין טענץ און געזאַנג. אין די לאַנגע אָוונטן פון די ווינטער מאָנאַטן פלעגט ממש זיין אַ תענוג צו פאַרברענגען אין לאָקאַל, צוזאַמען מיט אַלע באַקאַנטע חברים און חברות. מיר האָבן אָנטיילגענומען אין די העברעאישע קורסן און האָבן געוועבט חלומות וועגן אַ פריי לעבן אין אונדזער אייגן לאַנד.

דער זומער האָט זיך ביי אונדז אָנגעפאַנגען מיטן ל״ג־בעומר־מאַרש, ווו מיר פלעגן מאַרשירן אין אונדזערע מונדורן אונטער די בלוי־ווייסע פאַן, אונטער די קלאַנגען פון מוזיק. די גאַנצע יידישע יוגנט אין שטאָט האָט מקנא געווען אונדז. אַזוי זענען מיר אַרויס אין וואַלד און דאָרט פאַרבראַכט אַ גאַנצן טאָג אין שפּילערייען, שאַפנדיק אַ געשלאָסענע קאָמונע, אויסמישנדיק דאָס עסן, וואָס יעדער האָט מיטגעבראַכט, אין איין היפן, פון וואַנען אַלע האָבן געגעסן. שמואל־מאיר וואַגנער, דער ראש הקן איז געווען שטאָלץ מיט אונדז און מיטן איינדרוק וואָס מיר האָבן געמאַכט אויף די יוגנט אין שטאָט.

י. בירנצוייג, תל־אביב

התנועה הרביזיוניסטית באוסטרובצה

כמו בכל עיר יהודית בפולין היו גם באוסטרובצה ארגונים ותנועות־נוער מכל הזרמים. אך ביחוד הצטיינה בפעילותה הציבורית התנועה הרביזיוניסטית לענפיה השונים, כמו ברית הצה״ר וברית החייל. ההרצאות שנערכו מדי שבת־בשבת בברית הצה״ר על ידי העו״ד פרידנטל, הנמצא עתה בארץ, ועל־ידי המורה רבינוביץ, הי״ד, התפרסמו בחוגי הנוער ורבים באו לשמוע אותן.

בפעולות הארגונים האלה הצטיינו במיוחד היו״ר ישראל רוזנברג הי״ד, שמואל זוסמן שהיה נציג התנועה בעיריה ובועד הקהילה, והמזכיר משה גולדפינגר, הנמצא עתה בארץ.

חוויה בלתי רגילה גרמה ליהודי העיר הופעתו של זאב ז׳בוטינסקי באוסטרובצה. אולם־הקולנוע היה צר מלהכיל את ההמונים שבאו לשמוע את המנהיג, והרחובות הסמוכים היו מלאים יהודים שהאזינו לנאום שבקע מן הרמקול שהותקן במיוחד. למר פרידנטל היתה הזכות הגדולה לקבל את פני האורח ולפתוח את ההרצאה. חלק גדול בהצלחת ההופעה הזו היה לי. בירנצוייג, שהשקיע עבודה רבה בהכנתה. אחרי ההרצאה התקיימה מסיבה ליד שולחנות ערוכים בביתו של מר היינה, עשיר העיר ומחותנו של הרבי מגור, שהעמיד לרשותו את דירתו המרווחת והמפוארת. ישבנו עד שעות הבוקר עם המנהיג הדגול והקשבנו לדבריו מבלי להרגיש שהזמן חולף.

ברית הצה״ר נוסד בשנת 1927 על־ידי קבוצת צעירים ברשותו של יעקב אורבך. היא התפתחה לגוף פעיל וחזק, שלקח חלק בכל ענפי החיים התרבותיים והפוליטיים של העיר.

לאחר שנתיים הוקמה על־ידי שמואל גרוסמן ואלי מינצברג תנועת בית״ר, שהתפתחה מהר מאוד וכעבור

זמן קצר הקיפה חלק גדול מן הנוער, בעיקר הודות למורה רבינוביץ, שהכניס תוכן תרבותי בפעילות התנועה. רבים נהרו להרצאות ולנשפי התרבות שנערכו על ידו. בית״ר אירגן גם מחנות־קיץ, אימוני ספורט הגנתי, טיולים וכו׳. בחברי בית״ר שהופיעו ברחובות העיר במדיהם ראו כולם התחלה של צבא עברי.

אחרי פרוץ מלחמת העולם השניה על־ידי הנאצים בשנת 1939 הוקמה מפקדה מחתרתית מן הח״ח: פ. שר, רבינוביץ, ק. ולדמן, ש. גולדמן, בלומה גרוסמן ורחל שטיינברט. הודות לקפיטן יקיר גולדברג (הר־זהב), שבא במיוחד מוארשה התארגן „ברית החייל". הוא הצליח לאסוף מספר צעירים יהודים אחרי שרותם בצבא הפולני, והרצה לפניהם על מטרת „ברית החייל". עו״ד ציסל נאות לקבל עליו את תפקיד המפקד, ויחד עם יתר חברי המיפקדה — יעקב זלצר, אלי לוי ואחרים — הצליח להחדיר לכל יוצאי הצבא את ההכרה שיש לנצל את הידע הצבאי שלהם לטובת אחיהם בכל מקום הימצאם ושעליהם להגן על יהודים ועל רכושם מפני מזימות האנטישמים. אך את עיקר תפקידם ראו בחדירתם לארץ ישראל שהיתה אז סגורה בפני עלית יהודים. באמצעות „עליה ב", שאורגנה אז על־ידי מר זייציק מן המרכז, הגיעו

מסיבה לי. בירנצווייג, מחבר הרשימה, לעלייתו לארץ

רבים מהם לארץ־ישראל והשתתפו בהגנת הישוב היהודי מפני פורעים ערבים.

הרשעות הנאצית סתמה את הגולל על החיים התוססים האלה וחוסל הנוער היקר שלנו.

תשמשנה שורות אלה מצבת־זכרון לכל חברי התנועה שלא זכו לראות בנצחון רעיונם בישראל החופשית. תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

„המזרחי" ו„צעירי המזרחי" בראי העתונות

„הצפירה"

אייר תרע״ז:

בחוהמ״פ היתה באוסטרובצה אספה כללית לאגודת „ביבליותיקה עברית". מתוך הדו״ח נראה כי בביבליותיקה זו נמצאים עתה 566 ספרים, בהם 252 בעברית, 212 באידית והשאר בפולנית. ההכנסה במשך חצי שנה היתה 1037 רובל וההוצאה — 1006 רובל.

ט״ו תמוז תרע״ז:

ציוני עירנו פנו אל הועד של החברה „לינת צדק" שירשה להם להדביק תווים ציוניים בשעת הקונצרט של החזן סירוטה, שנערך פה ע״י החברה הנזכרת. הועד לא השיב כלום. אך בשיחה פרטית שהיתה לאחד מציוני עירנו עם מזכיר חברת „לינת־הצדק" א. ש. ביאר האחרון, שאי־אפשר להדביק תווים ציוניים, מפני שזהו דבר בלתי נימוסי. הוא גם הוסיף, שאין לעשות את וארשה לירושלים ולהכניס יהדות יותר מדי לפולין. לבסוף נודע לנו, שה׳ י. פ. היו״ר של החברה הנזכרה, ציווה על מזכירו להשיב לציונים רק אחרי הקונצרט...

י״ב מרחשון תרע״ח:

בועידה הציונית השלישית בפולין שנתקיימה בוארשה השתתף כציר מאוסטרובצה יוסף צ׳סלר.

י״ט טבת תרע״ח:

בימים האחרונים ביקר את עירנו צירנו בועידה הציונית מר יוסף צ׳סלר מוארשה שמסר דו״ח מהועידה השלישית, והרצה על הנושאים: „השפעת הציונות והספרות העברית" ו„תעודת הצעירים בזמן הזה". שתי ההרצאות האחרונות היו בתיאטרון העירוני. הנאומים עשו רושם גדול ונוסדה בעירנו אגודה ציונית.

ד׳ שבט תרע״ח:

ע״י הועד הזמני של האגודה הציונית נערכה ביום י״ד

טבת באולם הספריה אספה עממית. ליו״ר נבחר האדון ה. ש. מינצברג. אחרי שהנאספים כיבדו בקימה את זכר הסופר הגדול מנדלי מוכר־ספרים ז״ל, נאם מר ריבא על ארץ־ישראל ובמחיאות כפיים סוערות נתקבלה פה אחד החלטה מתאימה.

י״ג אייר תרע״ח:

ביום ב׳ דחוהמ״פ היתה בעירנו האספה המייסדת של „המזרחי״. מר י. מ. ראפופורט, שנבחר ליו״ר, פתח את האספה וקרא את הנאספים לעבודה. מספר החברים מגיע לשמונים. אל הועד הזמני נבחרו האדונים: א. י. מינצברג, ע. אלטרמן, מ. שינר, ב. טרופר, י. אייגר, א. בומפלד, א. הלשטוק, מ. הרציג, ד. בראנדשפיגל, ל. צורן, י. ל. גולד־שטיין, מ. קופרמאן ומ. מ. ניסקר. הועד נטע על שם האגודה 11 עצים ב„גן אוסטרובצה״ של „המזרחי״ אשר האגודה יסדה זה עתה. הסתדרות „המזרחי״ שמה לה למטרה לפתוח בתעמולה רחבה בעד רעיון המזרחי. בשביעי של פסח נשא מר ראפופורט הרצאה, שעשתה רושם גדול על כל הנאספים.

שבועון „המזרחי״

בועידת „המזרחי״ שהתקיימה בוארשה בכ״ח ניסן תרע״ט השתתף כציר מאוסטרובצה מר י. מ. ראפופורט.

בועידה הכללית של „המזרחי״ שנערכה באפט השתתף מטעם „המזרחי״ באוסטרובצה מ. כץ.

י״ז תמוז תרע״ט

הרב י. ל. גרוסבארט מסטאשוב ערך ביקור בחדר „אור תורה״ של המזרחי באוסטרובצה והכין לו תוכנית לימודים. לחדר זה יצא שם טוב בכל העיר ומספר תלמידיו גדל

החלוץ הדתי

והולך. אגודת „המזרחי״ כבר מונה קע״ח חברים ואין לה כמעט מתנגדים בעיר.

כ״ד סיון תר״ף

כאשר באה לעירנו הידיעה המשמחת של סן־רימו, עמדו כל תושבי עירנו באותו היום ברחובות העיר קבוצות־קבוצות ושוחחו רק על כך. בשבת הלכו רוב יהודי העיר לביהכנ״ס ואמרו „הלל״. חברנו ר. מנדלבוים נאם מעניני דיומא. בל״ג בעומר נערכה חגיגה מיוחדת. כל הגזוזטראות היו מקושטות בדגלי כחול־לבן. אחר הצהרים נערכה תהלוכה מכל המפלגות הלאומיות, ותחת דגלי „המזרחי״ הלכו אלפי איש. נערכה אסיפה פומבית לפני בנין הקהילה. עתה נגשנו לאסוף כספים לטובת „קרן הגאולה״.

כ״ג חשון תרפ״א

בחוהמ״פ היתה האספה הכללית של חברינו. את האספה פתח היו״ר משה לדרמן. בדברים קצרים ונלהבים קרא את החברים לעבודה. מתוך הדו״ח נראה, שלמרות התלאות של הזמן האחרון נאסף סכום הגון לקרן הגאולה ולקק״ל. החברים הביעו אמון לועד היוצא, שחבריו הם: יושב־ראש — משה לדרמן, סגנו — שמואל ווסטל, מזכיר — יהושע קופרמן, גזבר — ש. ווסטל; חברי הועד: ב. שטיין, צבי קליינמן, משה כץ, יעקב מאנהייט, מ. שינר, ע. בלומנשטוק, ל. הרץ, אשר בירנבוים יעקב וינטרויב ול. הלשטוק. נוסדו ועדות שונות, ואחרי שהחברים ר. מנדלבוים ול. הלשטוק קראו את החברים להתמסר לעבודה, נסגרה האסיפה בשירת „התקוה״.

הועד ניגש תיכף לפתוח חדר „המזרחי״.

י״ב טבת תרפ״א

ביום ד׳ כסליו ביקר את עירנו הרב רוזנבלום ונאם באולם של „לינת הצדק״. ביום השני נאם בביהכנ״ס לפני קהל גדול, נאומיו הנלהבים השאירו רושם בל יימחה.

כ״ח אדר ב׳ תרפ״א

בליל פורים ערך החדר „המזרחי״ נשף עברי באולם התיאטרון. הופיעו בו חברים ותלמידי החדר. תלמידים ותלמידות של שעורי הערב. האולם היה מלא מפה אל פה.

את הנשף פתח המורה מנדלבוים בעברית. הוצגו המחזה „שלום עליכם יהודי״ בשלוש תמונות, והמחזה „דוד וגלית״ בחמש מערכות. הושרו שירים וברוח מרומם, לקול שירת „התקוה״, עזבו הנאספים את האולם. הקהל ראה בפעם הראשונה שהשפה העברית חיה בפיות בנינו.

הוצאנו בהשתתפות המורים והתלמידה איגר עתון חד־פעמי בשם „אור התורה״ כשם החדר. בכלל הולכת העבודה אצלנו ומתקדמת.

בשבת שעברה מסר חברנו בראנדשפיגל לפני אספת

החברים דו״ח מהועידה הקודמת. החברים הביעו אמון גמור לועד המרכזי בכלל ולהחלטות הועידה בפרט.

ד׳ אייר תרפ״א

ביום א׳, כ״ה אדר ב׳, קראנו לאספת־היסוד של „צעירי־המזרחי״ בעירנו, שנערכה באולם המזרחי דפה. את האספה פתח החי בראנדשפיגל בנאום קצר מלא התלהבות, שבו ביאר לנאספים את העיקרים היסודיים של „צעירי־המזרחי״ ואת תפקידיהם בעתיד הקרוב. אחרי ויכוחים סוערים נתקבלו החלטות ונבחר ועד זמני, שבו נכנסו החברים: בראנדשפיגל — יו״ר, טופל — מזכיר, והחברים: אלגאזי, קסטנברג, הרץ, י. בליברג וא. בליברג.

השיחות וההרצאות על נושאים שונים הנערכות תחת הנהלתו של הח׳ בראנדשפיגל עולות יפה ובהצלחה. בשבת ר״ח ניסן נערכה על ידו הרצאה על הנושא: צעירי המזרחי והתפתחותם. בויכוחים לאחרי הרצאה לקחו חלק חברים רבים. בכלל נראית בעירנו תנועה כבירה ומוחשית לטובת רעיוננו המרומם.

י׳ סיון תרפ״א

ביום א׳, ל׳ ניסן, קראנו את חברי „צעירי מזרחי״ לאספה כללית. בנוכחות של קרוב לששים חבר פתח הח׳ ד. בראנד־שפיגל שהרצה ע״ד רעיון המזרחי וביאר את תפקידי צעירי־המזרחי. ליו״ר האספה נבחר הח׳ סטנוביץ. הח׳ כץ ברך את האספה בשם ועד „המזרחי״. היו״ר קרא את החלטות ועידת אנשי האימונים של „צעירי־מזרחי״. מן הדו״ח מפעולות הועד, שמסר המזכיר טופל, נראה, כי ליד אגודתנו מתקיימת ספריה עברית בשם „ספרות״, שמספר ספריה וקוראיה הולך ורב; נערכות מדי שבת שיחות חברים, שבהן לוקחים חלק הרבה חברים; נערכו נשפים אחדים בעברית שבהם הצטיינו רבים מחברינו; אספנו לטובת הקק״ל כעשרת אלפים מארק; באי־כוחנו בקרן־היסוד ובמשרד הא״י מלאו את תפקידיהם. לפני חודש ימים עלו מעירנו אנשים אחדים לא״י וכבר הגיעונו מהם מכתבים המודיעים, שאת חג החירות חגגו ביפו באולם „המזרחי״ ביחד עם עוד אורחים, ובמשך שלושה ימים הרויח כל אחד מהם על חלקו שמונה לי״ש. נרשמו עוד לנסוע לארצנו יותר משששים איש, וביניהם מספר הגון של צעירים.

הח. ד. בראנדשפיגל הרצה על הנחיצות בלימוד השפה העברית בכתב ובע״פ. ובאותו מעמד נרשמו חברים רבים לשעורי־הערב. על אודות השעורים להכשרה האמ־נותית דיבר החבר א. בירנבוים. כחברי הועד נבחרו החברים: ד. בראנדשפיגל — יו״ר, א. בליברג — מזכיר, טופל — גזבר, בלומנשטוק — מורשה לקק״ל, א. בירנבוים — מורשה ל„קרן החלוץ״ העירוני, סטנוביץ, קסטנברג, י. בליברג ואלגאזי.

את נאום הנעילה נשא החבר ד. בראנדשפיגל, שעורר את הנאספים לעבודה ולפעילות.

בשירת „התקוה״ ובהתרוממות רוח נסגרה הישיבה.

א׳ תמוז תרפ״א:

בימי א׳ וב׳ דשבועות ערכנו אספות פומביות, שבהן נאמו הח״ח: היו״ר מר לדרמן, המזכיר ל. האלשטאק, המורה מנדלבוים, ב. שטיין, בראנדשפיגל, קופרמן ומ. כץ מעניני דיומא וע״ד המצב הפוליטי של ארצנו. לאחר הנאומים נתקבלה פה אחד החלטה זו:

„האספה מביעה את בטחונה, כי סוף סוף הנצחון יהיה על צדנו, וכי שערי א״י יפתחו מיד. אנו נכונים כולנו לעלות לארצנו, לעבד את אדמתה השוממה ולבנות את הריסות ארצנו ברוח תורתנו״.

כ״א מנחם אב תרפ״א

בכ׳ בתמוז נערך ע״י הסתדרות „צעירי המזרחי״ נשף־אבל לזכרון מנהיגנו הגדול ד״ר הרצל ז״ל. על הבמה היתה תלויה תמונת הרצל ועל ידה התנוסס דגל „המזרחי״. אחר מכירת הפרח לטובת יער־הרצל, פתח ד. בראנדשפיגל את הנשף בעברית ומסר את רשות־הדיבור למורה וולמן, שנאם על „הרצל וקורותיו״. נערכה אזכרה והמקהלה שרה שירי־אבל. נאמו עוד הח״ח מנדלבוים, האלשטוק וד. בראנדשפיגל. התלמידים והתלמידות דיקלמו הקראות שונות והמקהלה שרה שירי־ציון. בשירת „התקוה״ נסגר הנשף.

ב׳ מר חשון תרפ״ב

תנועת „צעירי־המזרחי״ בעירנו ניכרת מאד. אנו לוקחים חלק בכל ענפי העבודה. הודות לחברנו מר מ. לדרמן, חבר מועצת העיר, צורפו לועדה לספירת האוכלסין מספר הגון מחברי „צעירי־המזרחי״. בשבת א׳ אוקטובר נאמו חברינו בבתי־הכנסת על הספירה.

החלוץ המזרחי

בראש השנה לפני קריאת התורה הרצה הח׳ ד. בראנדשפיגל באולם „המזרחי" על דבר „קרן החלוץ המזרחי". בין היתר הדגיש, שבאם אנו רוצים להגשים את שאיפותינו — עלינו לעבוד למען הקרן הזו המאפשרת עלית החברים החרדים לארץ ישראל. דבריו עשו רושם ובאותו מעמד נדבו סכומים הגונים.

ט׳ אדר תרפ״ב

במוצ״ש ו׳ שבט היתה באולמנו הרצאה על הנושא: „תפקידנו אחרי הועידה הארצית השלישית". הח״ח בירנבוים ובראנדשפיגל, צירינו בועידה, מסרו דו״ח ממהלך ישיבותיה. בסוף נאומיהם עוררו את החברים לעבודה ממשית.

ניגשנו לפתיחת אולם הקריאה. ובכלל יש להכיר בקרב מחננו רצון לפעול בכל השטחים.

א׳ ניסן תרפ״ב

לפני שבועיים היתה האספה הכללית השנתית של חברי „המזרחי".

היו״ר מר מ. לדרמן וד. שטיין מסרו דו״ח מפורט מפעולות הועד בשנה האחרונה. נבחר ועד חדש שאליו נכנסו הח״ח: מ. לדרמן — יו״ר, מ. מ. ניהוז — מזכיר, מ. שיינר — גזבר; י. קופרמן, א. זילברברג, ש. וסטל ומ. לאַנגר.

המדריך מר צוקרמן, שביקר בעירנו, הביא תועלת גדולה להתפתחות אגודתנו. הוא נאם בש״ק בביהמ״ד העירוני ודבריו עשו רושם גדול על יהודי העיר.

בית־הספר הקיים אצלנו מתפתח באופן רצוי מאוד. לזמן הקיץ עומדת להפתח מחלקה רביעית. בפורים ערכנו נשף עברי ע״י תלמידי ביה״ס בפרוגרמה רבת־תוכן.

אנו ניגשים לגבית המס ההסתדרותי מאת חברינו ומקוים שהגביה תעלה יפה.

א׳ ניסן תרפ״ב

באוסטרובצה אימו ה„שלומיים", כי אם תיערך אספת מחאה נגד המשלחת האורטודוכסית בירושלים ללורד נורטקליף, תפרוצנה מהומות ומהלומות. הרב דמתא, הגאון והצדיק המפורסם, הכניס ראשו בענין זה, ואחרי שיחה ארוכה שהיתה לו עם ראשי „מזרחי" נתקבלה החלטה לערוך נוסח של החלטה שגם ה„שלומיים" יחתמו עליו. החלטה כזו נערכה בהסכמת הרב. אבל ה„שלומיים" לא חפצו לחתום עליה... אח״כ הודיע קומיסר הפוליציה, שהשלומיים היו אצלו והודיעו לו, כי „מזרחי" ו„בריונים" יערכו אספות שיגיעו לידי מכות. כאשר ביארו לו ראשי „מזרחי" את הדבר והראו לו את אישור שלטון הקהילה, נתן להם את הרשיון לעריכת האספה. באותה שעה באו אליו ראשי ה„אגודה" והודיעו לו, כי ה„סטארוסטה" באַפּט לא נתן בשבת שעברה רשיון לאספה כזו, והחלו להמטיר אש וגפרית על שלטון הקהילה... הקומיסר שאל ע״י הטלפון את ה„סטארוסטה", והאחרון הרשה לערוך את האספה. ראו ראשי ה„אגודה" כי לא הצליחו במלשינותם, ופנו אל הרב במלשינות חדשה, כי בעת האספה „ידברו על ה׳ ועל משיחו..." סוף דבר היה, כי הרב בעצמו בא בשבת בבוקר אל בית־הכנסת וקרא בעצמו את נוסח ההחלטה:

„היות שאומרים, שאנשים בלתי אחראים דברו נגד ארץ־ישראל בשם היהודים החרדים, וכאשר שגם אנו מהחרדים, הריני מודיע, שאמרו שקר. כולנו חפצים בארץ ישראל".

אבל בזה עוד לא נגמר הענין. היהודים החרדים ערכו אספת־מחאה, ובביתו של הרב היו במוצ״ש ויכוחים סוערים בין „המזרחים" וה„שלומיים". הרב הודיע, כי הוא איננו שייך לשום מפלגה, וגם לא הרשה לשום איש לברך בשמו את הועידה השלומית...

י״ג ניסן תרפ״ב

ביקורו של המדריך הח׳ חיים אלימלך צוקרמאן בעירנו, השאיר רושם כביר. באספת־עם גדולה בביהמ״ד הגדול נאם מר צוקרמאן על הציונות והעם. נאומו, שארך כשעה ומחצה, זכה מצד הנקהלים לתשומת־לב מיוחדת. אחריו הרצה חברנו מר י. צ. וינר על חובת העם לציונות.

לפני צאת הח׳ צוקרמאן את עירנו, היתה לנו ישיבת הועד בהשתתפותו, ובתוקף החלטתה מסדרים אנו כבר את גבית המס ההסתדרותי מאת חברינו.

„דאָס יידישע פאָלק"

ה׳ אלול תרע״ז

אָסטראָווצע. — די היגע ציוניסטן זענען צוגעטרעטן צו אָרגאַניזירן זיך און צו גרינדן אַ ציוניסטישן פאַריין, ביי וועלכן עס זאָלן געעפנט ווערן אָוונט־קורסן פאַר דער העברעאישער שפּראַך, תנ״ך און יידישע געשיכטע.

„אגודת ישראל" בראי העתונות

„דער יוד"

ג׳ תשא תרע״ט

בעירנו כ־5000 משפחות יהודיות, רובן שומרי תורה ומסורה. מתנהלת פעולה חברתית־פילנטרופית רחבה. אך עד כה טרם נעשה דבר לשם ארגון אביוני היהודים במס־גרת ארגונית כדי שלא תרשה למפלגות זרות לדבר בשמם.

אצלנו מצויות מפלגות שונות, וכל אחת משתדלת לדבר בשם כל היהודים. האורטודוכסים עומדים מרחוק. אך על היהודים שומרי תורה ומסורה מוטלת החובה שלא להישאר אדישים, אלא לקחת את היזמה לארגן את האורטודוכסים באגודת „שלומי אמוני ישראל", כפי שהדבר נהוג בכל העיירות שבהן טרם התקיימה אגודה כזו.

מודעה דלהלן מטעם רב העיר: בעזהי״ת. שמוע שמעתי שאנשים הוציאו דבה עלי שאני נגד האגודה „שלומי אמוני ישראל". הריני מוכרח לגלות ולהודיע שזהו שקר מוחלט. אַדרבא, אני משיב לכל אשר ישאלוני, שכעת חוב קדוש הוא להצטרף לאגודה הנ״ל שא״י, כי האגודה נתיסדה ליראים ולחרדים, ומצוה על כל אחד להתחבר עמם. — הכותב למען האמת הק׳ מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה.

ד׳ מנחם אב תרע״ט

בליל יום שני נכנס הרבי מאוסטרובצה לאחד מקרונות הרכבת שנסעה לראדום. עם הרבי נסע גם הרבי מוורכוצק עם חסידים. כשהרכבת זזה ממקומה, רצו לחלון הקרון שבו נמצא הרבי שני מזויינים, שחטפו מעל ראשו את השטריימל, נתנו לו כמה מכות וברחו. החסידים שנמצאו בקרון ביקשו את הפקיד הממונה על ניקוב הכרטיסים לעכב את הרכבת ולעצור את המתנפלים הפורעים. אך הרכבת המשיכה ללכת. משידלובצה טילפנו לסקאז׳יסק שיעצרו את הפורעים ויקחו מהם את השטריימל. אך שום איש לא נענה.

הרב הגאון האדמו״ר מאוסטרובצה בלווית פמלייתו בנוה־הקיץ באוטבוצק

יעקב בהריר

אֱלֵי אוֹסְטְרוֹבְיֶץ

אֱלֵי אוֹסְטְרוֹבְיֶץ וּתְיַילִיל כְּמוֹ אָבֵל וְאוֹנֵן,
שְׂאִי קִינָה יוֹם יוֹם וָלֵיל, מַר תְּסַפֵּר וּתְקוֹנֵן.
עַל דָּמֵךְ שֶׁשֻּׁפַּךְ וְעָלָה כְּמוֹ מֵימֵי נְהָרַיִךְ,
עַל נִפּוּץ עֲלֵי סֶלַע עוֹלָלַיִךְ וְיוֹנְקַיִךְ.
קוֹל יְלָלָה תִּקְרְאִי — לִבִּי לִבִּי עַל חֲלָלֶיהָ!
קוֹל עֲנוֹת תַּשְׁמִיעִי — מֵעַי מֵעַי עַל הֲרוּגֶיהָ!

אֲקוֹנֵן כָּל יְמוֹתַי וְלֵילַי עַל חַלְלֵי יְשִׁישֵׁי קְהָלַי,
מְקוֹר דֶּמַע עֵינַי נוֹזְלֵי עַל חַלְלֵי טַפֵּי וְעוֹלָלַי.
אִם כְּלָלֵי חַלְלֵי חֶרֶב עֲלָמִים וַעֲלָמוֹת — אַלְלַי לִי!
אִם מֻטָלִים בָּרְחוֹבוֹת עֲרוּמִים וַעֲרוּמוֹת — אוֹיָה לִי!
אִם מוּבָלִים בִּקְרוֹנוֹת כְּחַיּוֹת וּבְהֵמוֹת — אַלְלַי לִי!
אִם מֻשְׁלָכִים בְּמִשְׂרְפוֹת כְּתֶבֶן אֲלֻמּוֹת — אוֹיָה לִי!

אֵיכָה סִפְרֵי תּוֹרָה וְרַבָּנֶיהָ כְּאֶחָד בְּדָם הִתְגּוֹלֵל,
אֵיכָה נְדִיבֶיהָ וְטוֹבֵי קְהָלֶיהָ דָּמָם נִשְׁפַּךְ כְּגֶלֶל,
אֵיכָה בְּתוּלֶיהָ וְאִמּוֹתֶיהָ בִּידֵי אוֹיֵב נָפְלוּ שָׁלָל,
אֵיכָה מָלְאוּ רְחוֹבוֹתֶיהָ זַעֲקַת יֶלֶד וְנַאֲקַת חָלָל.
אֵיכָה תִּפְאֶרֶת קְהִלָּתִי הִתְגּוֹלְלָה בְּרֶפֶשׁ וּבוֹץ.
אֵיכָה דַּעְתָּהּ כְּקֶרֶן בְּיַעַר הַהֲרֵגָה אוֹסְטְרוֹבְיֶץ.

נִכְסֹף נִכְסַפְתִּי לִגְאֻלָּתִי, וּמִדִּמְעֵי אֵפֶר צִיּוֹן אֲחוֹנֵן.
בְּכִלָּיוֹן אֲצַפֶּה לְנֶחָמָתִי, וּלְרַחֲשֵׁי לִבִּי אֶתְבּוֹנֵן.
אֶטּוֹשׁ אֶת מְלוֹנִי, וְאָשׁוּב יְרוּשָׁלַיִם מְעוֹנִי.
אָפֵר מְזִמַּת שׂוֹנְאַי, וְנָקָם אֶקַּח מִמְּעַנַּי.
אֶקְרָא לִשְׂרִידַי כְּמַכַּבִּי — הִנָּזְרוּ מֵאֶרֶץ הַשּׁוֹאָה!
הִנֵּה, יוֹם נָקָם בְּלִבִּי, וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה!

אוסטרוֹבצה, א׳ מרחשוון תש״ו

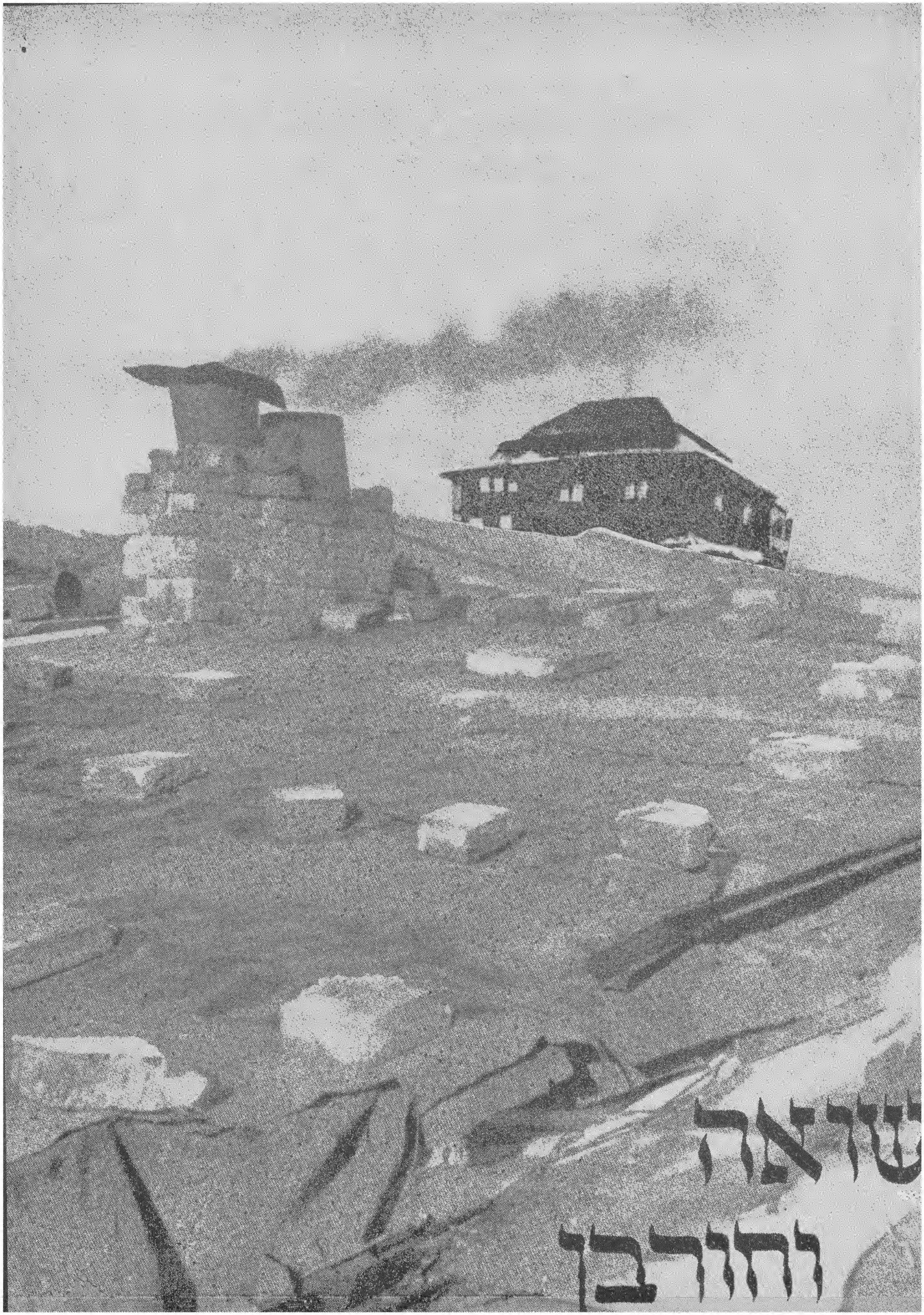
שואה
וחורבן

נאצים פייניקן א פרומען ייד אינמיטן מארק אין אָסטראָווצע

נאצים מתעללים ביהודי אדוק באמצע ככר השוק באוסטרובצה

שלמה האָרוויץ, תל־אביב

מיינע איבערלעבונגען אין נאַצי־גיהינום

אין יאָר 1939, ווען מען האָט שוין שטאַרק גערעדט וועגן דער קומענדיקער מלחמה, זענען נאָך אין גרעסטן טייל יידישע שטיבער אין אָסטראָווצע נישט געווען קיין ראַדיאָ־אַפּאַראַטן.

ביי אונדז אין הויז, אויף זאַטילנע 3, האָט געוווינט הערש יצחק גאָלדשמיד (הערמאַלין). קורץ פאַרן מלחמה־אויסברוך האָט ער געקויפט אַ ראַדיאָ אַפּאַראַט און איך פלעג זיך יעדעס מאָל אַריינכאַפּן צו אים אין שטוב, כדי צו הערן די לעצטע נייעס.

פרייטיק, דעם 1־טן סעפּטעמבער, גאַנץ פרי האָב איך טאַקע ביי הערש יצחקן אין שטוב געהערט דורכן ראַדיאָ, אַז די דייטשישע אַרמיי איז אַריבער די גרענעץ ביי וועסטערפּלאַטע־דאַנציק און אַז ס׳איז אַזוי אַרום אויסגעבראָכן די קריג מיט פוילן. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אַלס אויסגעדינטער סאָלדאַט מיטן געווויסן סימן, דאַרף איך זיך צושטעלן שוין דעם נאָענטן זונטיק אין פולק אַריין קיין צוויזמיר (סאַנדאָמיעזש).

שווער צו באַשרייבן ווי אַזוי ס׳האָט אויסגעזען און ווי ס׳איז דורכגעגאַנגען מיין לעצטער שבת אין דער היים און וואָס עס איז פאָרגעקומען אין האַרצן פון מיינע עלטערן ז״ל. אין שטאָט האָט געהערשט אַ ביז גאָר געדריקטע שטימונג און גאָר באַזונדערס ביי דער יידישער באַפעלקערונג. שוין צומאָרגנס נאָכן מלחמה־אויסברוך, שבת אינדערפרי האָבן זיך אין אָסטראָווצע באַוויזן דייטשישע עראָפּלאַנען, וועלכע האָבן אַראָפּגעוואָרפן באָמבעס און אין פאַרשידענע ערטער פון שטאָט זענען אויסגעבראָכן שריפות. איך האָב מיך געזעגנט מיט די משפחה־מיטגלידער, מיט אַלע פריינט און באַקאַנטע פון גאַנצן שטעטל.

זונטיק אינדערפרי, דעם 3־טן סעפּטעמבער 1939, האָב איך מיך האַרציק געזעגנט מיט מיין פאָטער און מוטער און מיט דער שוועסטער. איך האָב ספּעציעל אַזוי געמאַכט,

דער מחבר מיט זיין שוועסטער און מוטער

אַז שבת מיט אַ טאָג פריער האָב איך מיך געזעגנט מיט אַלע אַנדערע, כדי זונטיק אינדערפרי ביים שיידן זיך מיט טאַטע־מאַמע און שוועסטער, זאָלן נישט זיין קיין פרעמדע מענטשן אין שטוב. איך האָב גענומען מיין פּעקל, אַרויס פון שטוב און געלאָזט זיך אין וועג אַריין. ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען מיין געזעגענען זיך מיט מיינע עלטערן און מיט דער שוועסטער — דאָס קען מען זיך בלויז פאָרשטעלן. איך בין געווען אַן איין־און־איינציקער זון און דאָ גיי איך אַוועק אין מלחמה און ווער ווייסט צי מ׳וועט זיך נאָך אַמאָל זען... דאָס וויינען, די ווינטשערייען און די געשרייען האָבן געריסן און געשניטן מיין האַרץ און מיך באַגלייט אויף מיין וועג.

אַרויסגייענדיק פון שטוב, טרעף איך אָן מיין זיידן אברהם מאיר האָרוויץ ז״ל. ער האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו וויינען, דערזעענדיק מיך. איך וועל קיינמאָל אין לעבן נישט פאַרגעסן, ווי ער האָט זיך באַגאָסן מיט טרערן, ווען ער האָט אַרויפגעלייגט די הענט אויף מיין קאָפּ און גענומען מיך בענטשן. אַ טיף־גערירטער, פאַרלאָז איך מיין היים אויף זאַטילנאַ גאַס אין אָסטראָוועצע. איך האָב קוים געפּועלט ביי מיינע עלטערן און שוועסטער, אַז זיי זאָלן מיך נישט באַגלייטן, און מיט שנעלע טריט בין איך אַוועק צו דער באַן־סטאַציע.

ווען איך בין אָנגעקומען צו דער באַן־סטאַציע, זענען שוין דאָרט געווען פאַרזאַמלט פיל מאָביליזירטע זעלנער, וועלכע האָבן געוואַרט אויף אַ צוג, כדי אָפּצופאָרן אין די געהעריקע פּונקטן. פּלוצלינג האָבן זיך באַוויזן דייטשישע עראָפּלאַנען און עס האָט גענומען האָגלען מיט באָמבעס פון אַלע זייטן. עס איז אַנטשטאַנען אַ שרעקלעכע פּאַניק און עס זענען געווען פיל געהרגעטע און פאַרוווּנדעטע. נאָך דער באָמבאַרדירונג זענען מיר איינגעשטיגן אין צוג, וועלכער האָט גלייך גערירט פון דער סטאַציע.

אָנקומענדיק קיין באָדזעכאָוו, האָבן זיך ווידער באַוויזן דייטשישע עראָפּלאַנען, וועלכע האָבן גענומען שטאַרק באָמבאַדירן אונדזער צוג. מיר זענען שנעל אַרויסגעשפּרונגען און זיך אויסבאַהאַלטן ווו איינער האָט נאָר געקענט. נאָך דער באָמבאַרדירונג זענען מיר ווידער איינגעשטיגן אין צוג, און אין די שפּעטע אָוונט־שעהן זענען מיר ענדלעך אָנגעקומען קיין צויזמיר.

אין צויזמיר איז געווען זייער פיל מיליטער. מען האָט גלייך צעטיילט געווער. איך האָב באַקומען אַ ביקס, קוילן, אַ באַגנעט און אַ מונדיר. אינמיטן דער נאַכט — אַן אַלאַרם. מיר האָבן זיך שנעל אויפגעכאַפּט, אַרויס אויפן פּלאַץ און גענומען מאַרשירן אין דער ריכטונג צו דער בריק. די פּאַניק איז גרויס. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די צייט דייטשישע אַרמיי געפינט זיך שוין הינטער צויזמיר.

ביי דער בריק זענען געשטאַנען טויזנטער מענטשן מיט פערד און וועגענער, וועלכע האָבן זיך געוואָלט אַריבערקריגן אויף יענער זייט. מען האָט אָבער קיין שום ציווילן מענטש נישט געלאָזט אַריבערגיין, מיר האָבן פאַרנומען פּאָזיציעס האַרט ביי דער ווייסל און דאָרט זענען מיר געשטאַנען עלטערע טעג.

איך מיט נאָך עטלעכע זעלנער זענען אַריבערגעפאָרן די ווייסל אויף פּאַטרול. אויף יענער זייט האָבן מיר אָנגעטראָפן אַ גרויסן מיליטערישן לאַגער מיט פיל געווער, שפּייז־פּראָדוקטן, טאַבאַק און ציגאַרעטן. דער טאַבאַק און די ציגאַרעטן זענען אונדז שפּעטער זייער צונוץ געקומען, אפילו ווען מיר האָבן זיך שוין געפונען אין געפאַנגענשאַפט ביי די דייטשן.

זייענדיק אויף יענער זייט ווייסל אויף פּאַטרול, האָבן מיר פונדערווייטנס באַמערקט אַ דייטשישן טאַנק. מיר האָבן זיך גלייך צוריקגעצויגן צום שיפל, וואָס האָט אויף אונדז געוואַרט און צוריק אַריבערגעגאַנגען די ווייסל. מיר האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג, וואָס פירט קיין בילגאָריי און זיך אָפּגעשטעלט אין אַ דאָרף.

מיך מיט נאָך אַן אָסטראָווצער, יאַנקל שוסטער, האָט

הערש־יענקל הארוויץ, פּאָטער פון שלמה

מען געשיקט אַלס פּאַטרול אין עק דאָרף. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז מיר זאָלן שטיין נישט ווייט איינער פון צווייטן. מיר האָבן באַדאַרפן אָפּשטיין אַ שעה און דערנאָך האָט מען אונדז באַדאַרפט טוישן. עס זענען אָבער שוין אַריבער עטלעכע שעה און מען זעט נישט קיינעם. מיר זענען געווען שטאַרק באומרואיקט און גענומען פרעגן איינער דעם צווייטן וואָס קען דאָס זיין די סיבה, וואָס מ׳קומט אונדז נישט טוישן אַזוי לאַנג. עס זענען אַדורכגעגאַנגען עטלעכע קריסטן און זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז דאָס גאַנצע פּוילישע מיליטער, וואָס האָט זיך געפונען אין דאָרף, איז שוין לאַנג אַוועק און אַז די דייטשישע אַרמיי שטייט שוין זייער נאָענט. מיר זענען געווען אין גרויס פאַרלעגנהייט און נישט געוווּסט וואָס צו טאָן, ווייל אין קריגס־צייט פאַרלאָזן דעם מיליטערישן פּאָסטן איז פאַרבונדן מיט אַ גרויסע שטראָף. און מיט וואָס זענען מיר דאָס אַזוי זיכער, אַז די פאַרבייגייענדיקע קריסטן, וועלכע האָבן אונדז אַזוי געזאָגט — זענען נישט קיין שפּיאָנען?

מיר האָבן לאַנג געטראַכט ביז מיר האָבן ביידע באַשלאָסן, אַז מיר פאַרלאָזן דעם פּאָסטן און גייען זען צי אונדזער מיליטער געפינט זיך נאָך אין דאָרף. ווי נאָר אָבער מיר זענען אָנגעקומען אין דאָרף אַריין, האָבן אַלע געהאַלטן אין איין שרייען און וואָרענען אונדז, אַז מיר זאָלן וואָס שנעלער פאַרלאָזן דאָס דאָרף, ווייל די דייטשן שטייען שוין זייער נאָענט. אויפן וועג האָבן מיר אָנגעטראָפן פיל אַזעלכע פאַרלוירענע זעלנער, וועלכע האָבן נישט געוווּסט וווּ עס געפינט זיך זייערע מיליטערישע פאָרמאַציעס. מיר, ביידע אָסטראָווצער, האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען.

אויפן וועג קיין בילגאָריי, ערב ראש־השנה, האָבן מיר געהאַט אַ זייער שווערע באָמבאַדירונג פון פלוּצלינג אָנקומענדיקע דייטשישע עראָפּלאַנען. נעבן אונדז זענען געפאַלן פיל באָמבעס און מיר זענען קוים אַרויס גאַנץ מיטן לעבן. נאָכדעם ווי די דייטשישע עראָפּלאַנען האָבן זיך דערווייטערט און די באָמבאַדירונג האָט זיך אָפּגעשטעלט, האָבן מיר גענומען ווייטער גיין אין דער ריכטונג פון בילגאָריי.

דעם ערשטן טאָג ראש־השנה ת״ש אינדערפרי זענען מיר, מידע און פאַרמאַטערטע פון שווערן וועג, ענדלעך אָנגעקומען קיין בילגאָריי. אין שטעטל האָט געוווינט אונדזערס אַ באַקאַנטער ייד, וועלכער האָט געהייסן שלמה׳ל. ער פלעגט אָפּט ברענגען פיש קיין אָסטראָווצע. איך האָב זיך אויף אים נאָכגעפרעגט און אים אָפּגעזוכט. עס איז געווען אַרום 10 אַזייגער, שוין נאָכן דאַווענען. אין שטאָט איז געווען זייער פיל מיליטער. דער ייד האָט מיר דערציילט, אַז די פּאָליאַקן זענען אַריין אין אַלע יידישע שטיבער און מיט כוח צוגענומען אַלץ, וואָס איז נאָר געווען צום עסן, און אויך ביי אים האָבן זיי אַלץ צוגענומען. ער האָט מיר דאָך געגעבן עפּעס אָפּצועסן און זיך דערכאַפּן דאָס האַרץ. מיר זענען באַלד אַרויס פון בילגאָריי און זיך געלאָזט גיין אויפן וועג קיין פראַנפּאָל.

אויפן גאַנצן וועג זענען געווען קענטיק די רעזולטאַטן פון די שווערע באָמבאַרדירונגען. אויף שריט און טריט — פאַרברענטע וועלדער און צעשטערטע דערפער. אויך דאָס שטעטל פראַנפּאָל איז שטאַרק באָמבאַדירט געוואָרן און געליגן אין חורבות. פונעם גאַנצן שטעטל איז געבליבן גאַנץ נאָר איין הייזקע מיט אויסגעהאַקטע שויבן. אַלע יידן פון שטעטל זענען שוין געהאַט אַנטלאָפן. די איינצעלנע צוריקגעקומענע יידן אין שטעטל האָבן אונדז געזאָגט, אַז עס איז שוין נאָך דער מלחמה. מיר האָבן זיך פאַרשטעקט אין דער הייזקע אויפן דאַך צווישן שטרוי, די ביקסן אונדזערע, די קוילן מיט די באַגנעטן, האָבן מיר אַריינגעוואָרפן אין קלאָזעט אויפן הויף.

זייענדיק אין וואָס פאַר אַ מצב מיר געפינען זיך, האָבן מיר באַשלאָסן צו גיין צוריק אַהיים. מיר האָבן געמאַכט עטלעכע צענדליק קילאָמעטער אַ טאָג ביז מיר זענען ענדלעך צוגעקומען נאָענט צו דער ווייסל. דאָ האָבן מיר

מורא געהאַט טאָמער שטייען דאָרט דייטשן. מען האָט אונדז אָבער פאַרזיכערט, אַז די ווייסל איז פריי און יעדער איינער מעג איר אַריבערגיין. מיר זענען טאַקע אַריבער בשלום די ווייסל, אָנגעקומען קיין זאַוויכאָסט און מיר ציען ווייטער קיין אָזשאַראָוו. מיר שלינגען יעדן קילאָמעטער בכדי וואָס פריער צו קומען אַהיים, פרייען זיך מיט די עלטערן, מיט דער שוועסטער און משפחה, מיט פריינט און באַקאַנטע.

עטלעכע קילאָמעטער אָבער פאַר אָזשאַראָוו, פאַרהאַלט אונדז אַ דייטשישער פאַטרול און פאַרשפאַרט אונדז אין אַ צימער, אין וועלכן עס זענען שוין געווען עטלעכע מענטשן, וועלכע זיי האָבן פריער פאַרהאַלטן. יעדע פאָר מינוט האָט מען צוגעברענגט פרישע אַרעסטאַנטן פון די דורכגייער אויפן שאָסיי. ביז פאַרנאַכט האָט זיך אָנגעזאַמלט איבער 100 פאַרהאַלטענע. אַ גאַנצן טאָג האָט מען אונדז פאַרזיכערט, אַז אינדערפרי וועלן אַלע באַפרייט ווערן.

אינדערפרי אָבער האָט מען אונדז אַלע אויפגעלאָדנט אויף לאַסט־אויטאָס און אַוועקגעפירט אויף אַ גרויסן פלאַץ, וווּ עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט הונדערטער יידן און מען האָט געהאַלטן אין איין צוברענגען נאָך און נאָך פון דער גאַנצער געגנט. ביסלעכווייז איז דער פלאַץ פאַרפולט געוואָרן מיט טויזנטער יידן קעפ אויף קעפ. נאָכהער האָט מען אונדז אַרויפגענומען אויף לאַסט־אויטאָס און געלאָזט זיך אין וועג אַריין.

קיינער פון אונדז האָט קיין אַנונג נישט געהאַט וווהין מען פירט אונדז. איך האָב געזען, אַז דער וועג פירט נאָך אַפּט. כ׳האָב גלייך אָנגעהויבן טראַכטן ווי אַזוי לכל הפחות צוויסן געבן אַהיים, אַז איך לעב און אַז מען פירט אונדז אין געפאַנגענשאַפט, ווי מען זאָגט, קיין קעלץ. קיין בליישטיפט צו שרייבן האָב איך נישט געהאַט. כ׳האָב געוואָלט צוגרייטן, אַז ווען מיר וועלן אַדורכפאָרן אַפּט, זאָל איך אַראָפוואַרפן פון לאַסט־אויטאָ אַ בריוועלע מיט עטלעכע ווערטער, און ווער עס וועט עס אויפהובן, וועט עס שוין איבערשיקן צו מיינע עלטערן קיין אָסטראָווצע. אויף יעדן לאַסט־אויטאָ האָבן זיך געפונען צוויי דייטשישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אונדז געהיטן. האָב איך איינעם פון זיי געבעטן און ער האָט מיר געגעבן אַ בלייפעדער מיט פאַפּיר און איך האָב אָנגעשריבן עטלעכע ווערטער מיטן גענויעם אַדרעס פון מיינע עלטערן אין אָסטראָווצע.

ווען מיר זענען אַדורכגעפאָרן אַפּט, האָב איך געזען אין גאַס פיל יידן. איך האָב צווישן זיי דערקענט מיינס אַ גוטן באַקאַנטן פון די יונגע יאָרן — שמואל, לייביש פסח מלמד׳ס אַן אייניקל, וועלכער איז געווען אַן אַפּטער איידעם. איך האָב גלייך געגעבן אַ געשריי: „שמואל!״ ער האָט מיך דערזען און איך האָב גלייך אַראָפּגעוואָרפן מיין קליין בריוועלע. כ׳האָב געזען פונדערווייטנס ווי ער איז צוגעלאָפן נעמען דאָס בריוועלע און שפּעטער האָב איך מיך דערוווּסט, אַז ער האָט עס טאַקע אָפּגעשיקט אַהיים קיין אָסטראָווצע צו מיינע עלטערן. ווי מען האָט מיר אָבער שפּעטער דערציילט, האָט ער טייער באַצאָלט פאַר דער דאָזיקער טובה: מען האָט אים איינגעזעצט אין תפיסה און חושד געווען אין שפּיאָנאַזש. עס האָט געקאָסט זייער פיל מי און געלט ביז מען האָט אים באַפרייט פון די נאַצישע הענט.

ווען מיין מאַמע ע״ה האָט באַקומען די ידיעה, אַז איך לעב און מיין טראַנספּאָרט פאָרט נאָך קעלץ, האָט זי תיכף געמאַכט די גרעסטע אָנשטרענגונגען מיך אָפּצוזוכן. און זי איז טאַקע גלייך געקומען מיך באַזוכן. קיין פיל נחת האָט זי פון מיר נישט געהאַט, ווייל איך האָב געליטן פון אַ נירן־אָנצינדונג און געלעגן אין שפּיטאָל. אינגאַנצן האָבן מיר זיך געזען פינף מינוט, און וואָס מיר האָבן ביידע איבערגעלעבט אין פאַרלויף פון די פינף מינוט — איז אוממעגלעך איבערצוגעבן אין ווערטער.

ווען מיין מאַמע איז צום צווייטן מאָל געקומען מיך באַזוכן אין קעלץ, האָט זי מיך שוין דאָרט נישט געטראָפן, ווייל איך בין שוין געווען אין געפאַנגענע־לאַגער אין דייטשלאַנד. דאָ, אין לאַגער, האָט מען ביי אונדז צוגענומען די מיליטערישע מונדירן און שיך. עס האָט שוין אָנגעהויבן ווערן גאַנץ קאַלט און מיר זענען נאָך אַלץ געשלאָפן אין געצעלטן.

אין 40־טן יאָר איז געווען זייער אַ שווערער ווינטער און פיל פון די געפאַנגענע זענען אויסגעשטאָרבן פון קעלט. איך האָב צו יענער צייט געאַרבעט אין אַ מאַגאַזין פון קאָלדרעס און יעדן טאָג האָב איך אַרויסגעלקחנט אַ קאָלדרע. שפּעטער אָבער, אַז די פרעסט זענען געוואָרן שטאַרקער און ס׳איז נישט געווען מיט וואָס צו דערוואַרעמען דעם אָפּגעשוואַכטן קערפּער, האָב איך באַשלאָסן צו גיין אַרבעטן אין קיך — דאָס איז געווען דער איינציקער אַרבעטפלאַץ. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין שיילן קאַרטאָפל, קרויט און שאָבן מייערן. ביי דער אַרבעט האָט זיך אַרומגעדרייט אַן עס־עס־מאַן מיט אַ שטעקן און געהאַלטן אין איין שלאָגן. איך האָב אַמאָל אונטערגעהערט אַ געשפּרעך ווען ס׳האָט אים ווער געפרעגט: „פאַרוואָס שלאָגסטו זיי ווען זיי אַרבעטן?״ האָט ער געענטפערט, אַז מיט יידן גייט עס נישט אַנדערש...

טראָץ דער שטאַרקער שמירה, האָט מען געהאַלטן אין איין גנבענען קאַרטאָפל און פּראָדוקטן, כדי צו האָבן מיט וואָס זיך צו דערנערן. דאָס לעבן אין דאָזיקן לאַגער איז געווען זייער שווער כמעט אוממדערטרעגלעך. אין

פאַרלויף פון העכער 6 חדשים זענען מיר בלויז אַ 2—3 מאָל געווען אין באָד. קיין וועש איבערצובייטן האָבן מיר נישט געהאַט. די לייז האָבן אונדז געפרעסן לעבעדיקערהייט און געריסן פון אונדז שטיקער. עס איז געווען „הימלעך"...

אין יאָר 1940 זענען פאַרטיק געוואָרן די באַראַקן און מיר זענען דאָרט אַריבער וווינען. מען האָט אונדז צוגענומען די גוטע קאָלדרעס און געגעבן אָנשטאָט דעם — פּאַפּירענע. אַ גאַנצע צייט זענען מיר געשלאָפן אין די קליידער.

איך וויל דאָ באַשרייבן אַ נישט אָנגענעמע זאַך, וואָס האָט מיר פּאַסירט אין דאָזיקן לאַגער: צווישן די הונדערטער געפאַנגענע זענען געווען צוויי, וואָס האָבן געאַרבעט ביי די פּויערן אין דאָרף און יעדעס מאָל אַהיימגעבראַכט ברויט מיט פּוטער אָדער מאַרמעלאַדע. זיי זענען געשלאָפן אויפן דריטן שטאָק, ווייל די בעטן האָבן געהאַט דריי שטאָק. איך בין געשלאָפן גאַנץ אונטן. ביינאַכט האָט מען ביי זיי צוגעגנבעט דאָס ברויט, וועלכעס זיי האָבן געהאַלטן אין אַ היטל. אינדערפרי האָט מען געפונען דאָס היטל אָן ברויט אונטער מיין בעט און דער חשד איז געפאַלן אויף מיר, אַז איך האָב געגנבעט דאָס ברויט. איך האָב באַקומען געשלאָגן מכות רצח און כ'האָב געמיינט, אַז כ'וועל דאָס נישט אויסהאַלטן. עס האָט נישט געהאָלפן מיין שרייען, אַז כ'בין נישט שולדיק און אַז כ'האָב זיך צו זייער ברויט נישט צוגערירט אַפילו.

צו יענער צייט האָבן די דייטשן אין לאַגער פונאַנדערגעטיילט צווישן די געפאַנגענע פּאָסט־קאַרטלעך פון רויטן קרייץ צו שרייבן אַהיים. פיל פון אונדז האָבן נישט געהאַט קיין צוטרוי און נישט געגלויבט, אַז עס וועט ריכטיק אָנקומען אַהיים. נאָך עטלעכע וואָכן זענען אָבער אָנגעקומען ענטפערס און אויך פּעקלעך. דערזעענדיק דאָס האָב איך אויך זיך באַמיט צו באַקומען שפּייז־פּעקלעך פון דער היים. יעדעס פּעקל האָט געמעגט וועגן ביז איין קילאָ. פלעגט מיין מאַמע ע"ה אַרומפאָרן אין אַלע שטעטלעך נעבן אָסטראָווצע און פון יעדן פּאָסט־אַמט מיר איבערשיקן אַ פּעקל פון איין קילאָ. איך האָב אַמאָל אין איין טאָג דערהאַלטן פון דערהיים עטלעכע שפּייז פּעקלעך און כ'האָב געמיינט, אַז כ'וועל האָבן פון דעם צו עסן עטלעכע טעג. איך בין אָבער געווען אַזוי אויסגעהונגערט, אַז כ'האָב אַלץ באַלד פאַרטיק געמאַכט און אויף צומאָרגנס איז פון דעם קיין זכר נישט געבליבן...

אין מערץ 1940 האָט מען אונדז אַריינגערופן אין דער קאָמענדאַנטור און געמאָלדן, אַז מען נעמט אונדז אַראָפּ פון דער אַרבעט און מיר פאָרן צוריק אַהיים. מען האָט אונדז צוריקגעגעבן דאָס געלט, וואָס מ'האָט ביי אונדז צוגענומען בעת מ'האָט אונדז גענומען אין געפאַנגענשאַפט. אַלס צידה לדרך האָבן מיר באַקומען ברויט מיט וווּרשט. ביינאַכט האָט מען אונדז אַראָפּגעפירט צו דער באַן און מיר זענען אַריין אין די וואַגאָנען אין שטייענדיקן צוג. איך בין אַרויף אויבן אויף דער באַנק און דאָרט פאַרנומען אַ פּלאַץ.

צומאָרגנס פאַרמיטאָג זענען מיר אָנגעקומען קיין קעלץ, אָבער שוין אָן ברויט און ווייטער אונטערגעהונגערט. אונדז איז געווען דערלויבט פריי זיך צו באַוועגן אין שטאָט. אַראָפּגייענדיק פון צוג, האָב איך באַלד פאַר די לעצטע פּאָר גראָשן געקויפט אַ ברויט פון צוויי קילאָ. איך האָב אויפגעזוכט אונדזער באַקאַנטן פעדער־סוחר אין קעלץ, שמיד. ער איז אָבער נישט געווען אין דערהיים, זיין פרוי האָט מיר געגעבן גוט אָפּצועסן און מיר נאָך מיטגעגעבן אַ גרייסע חלה אויפן וועג.

פרייטיק־צו־נאַכטס, אַ טאָג פאַר פּורים, בין איך אָנגעקומען קיין אָסטראָווצע. איך בין צוגעגאַנגען צו אונדזער שטוב אויף זאַטילנע, אָנגעקלאַפּט אין טיר און גערופן די שוועסטער חיה ע"ה. אַ שכנטע האָט דערהערט און זי אויפגעוועקט. די פרייד אין שטיב צוליב מיין קומען קאָנט איר זיך נישט פאָרשטעלן. דעם טאַטן איז מיר אָבער געווען שווער צו דערקענען, ווייל ער איז שוין געווען אָן אַ באָרד... איך בין געווען פאַרלייזיקט פון קאָפּ ביז די פיס און אַ גאַנצע נאַכט בין איך געשלאָפן אויף אַ באַנק, ווייל כ'האָב נישט געוואָלט אַריין מיט די לייז אין בעט אַריין. צומאָרגנס באַלד אינדערפרי בין איך געלאָפן צו שרעדערן אין באָד אַריין, זיך אָפּוואַשן און איבערגעטון ריינע וועש. דערנאָך בין איך אַרויס קיין באָדזעכאָוו און געקויפט קאַרטאָפל אויף פּסח. שפּעטער בין איך געגאַנגען זיך מעלדן אין דער דייטשישער קאָמענדאַנטור אַלס קריגס־געפאַנגענער און אַרויסבאַקומען אַ באַשטעטיקונג אַלס אַזעלכער. די קאָמענדאַנטור האָט די קריגס־געפאַנגענע נישט דערלויבט צו גיין צו קיין אַרבעט, דער יודענראַט אָבער (משה אַלטערמאַן) האָט דאָס נישט האָנאָרירט.

אין אָסטראָווצע האָט צו יענער צייט שטאַרק געבושעוועט די טיפוס־עפּידעמיע. אַלע בתי־מדרשים זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שפּיטעלער און געווען איבערפולט מיט קראַנקע יידן, מענער פרויען און קינדער. די יידישע דאָקטוירים, פעלדשערס, סאַניטאַרן און קראַנקן־שוועסטערס האָבן געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. זייער פיל יידן זענען בעת דער דאָזיקער עפּידעמיע אויסגעשטאָרבן.

אויך מיין טאַטע איז פּסח 1940 קראַנק געוואָרן, געווען

אַ חשד, אַז דאָס איז טיפוס און מען האָט אים גענומען אין שפּיטאָל אַריין. נאָך עטלעכע טעג איז ער אָבער אַהיימ־געקומען אַ געזונטער. בעת די מאַמע פלעגט אים באַזוכן אין שפּיטאָל, האָט אַ ייד, אַ קראַנקער אויף טיפוס, זי געבעטן, אַז זי זאָל אים באַזאָרגן מיט כשר עסן און מיין מאַמע האָט אים דאָס צוליב געטון. זי האָט זיך אָבער אָנגעשטעקט מיט טיפוס, אַחרון של פסח גוט קראַנק געוואָרן און י׳ אייר געשטאָרבן. צומאָרגנס האָבן מיר באַגלייט די מאַמע צו איר אייביקער רו. מתעסק געווען מיט איר לוויה האָט זיך יחזקאל דעם לאָמען יאָסעל׳עס פון חברה־קדישא, ווייל אויך מיין מאַמע ע״ה האָט געהערט צו דער חברה־קדישא. נאָך איר טויט האָט מען ביי אונדז אין שטוב איינגעאָרדנט אַ מנין און יעדן טאָג געדאַוונט בציבור. אָט אַזאַ טרויעריקן פסח האָבן מיר איבערגע־לעבט אין יענע פינצטערע טעג. שפּעטער איז אויך דער טאַטע קראַנק געוואָרן אויף טיפוס און אַברהמטשע ביי־נערמאַן ז״ל האָט אים אין דערהיים געהיילט אין געהיים און אים טאַקע אָפּגעראַטעוועט פון טויט.

אין אַ געוויסן טאָג אין יולי 1940 איז דער טרעגער יעקב נעשיו אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן פון אָסטראָווצע און גערופן די יידן אויף אַ פאַרזאַמלונג אין יודנראַט. קיינער האָט נישט געוווּסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך. און ווען עס האָט זיך צונויפגענומען אַ גרויסער עולם, האָבן די עס־עס־לייט אַרומגערינגלט דעם פּלאַץ און אַלעמען פאַרהאַלטן. שפּעטער האָט מען אונדז אַראָפּ־געפירט צו דער באַן־סטאַציע און אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען אונדז אָפּטראַנספּאָרטירט קיין לובלין. אַראָפּגייענדיק אין לובלין פון צוג, האָבן מיר באַקומען שטאַרק געשלאָגן פון אוקראַינער און דייטשן, וועלכע זענען געשטאַנען מיט די שטעקענעס גרייט אונדז מקבל פּנים צו זיין. די געשרייען פון די געשלאָגענע און געפּייניקטע זענען געגאַנגען עד לב השמיים. נאָך דעם דאָזיקן „קבלת־פּנים״ האָבן מיר שוין געזען וואָס עס דערוואַרט אונדז דאָ אין דער צוקונפט.

מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אויף אַ גרויסן פּלאַץ אין שטאָט, ווו עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט טויזנטער יידן, מענער, פרויען און קינדער. מען האָט געזאָגט אַז מען שיקט אונדז אָפּ קיין מאַידאַנעק, וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון לובלין. און וואָס עס באַדייט מאַידאַנעק — דאָס האָבן מיר שוין דעמאָלט גאַנץ גוט געוווּסט...

נאָך עטלעכע טעג אָפּזיין אין לובלינער לאַגער ביי אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען, האָב איך אָנגעהויבן טראַכטן ווי אַזוי ראַטעוועט מען זיך פון דאָרט אַרויס. ענדלעך האָט זיך מיר מיט נאָך עטלעכע יידן איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון לאַגער. מיר האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג קיין קראַשניק און פון דאָרט — קיין טאַרלע. דער וועג איז געווען אַ שווערער און פול מיט געפאַרן ווידער נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון די נאַצישע מערדער. אין טאַרלע בין איך געווען ביז ראש־השנה 1940.

אויף ראש־השנה תש״א (1940) בין איך אָנגעקומען צוריק קיין אָסטראָווצע. דאָס לעבן אין שטאָט איז נאָך פאַרהעלטניסמעסיק צו יענער צייט געווען „נאָרמאַל״ אין פאַרגלייך מיט די שפּעטערדיקע ביטערע יאָרן. עס פלעגן נאָך קומען יידן פון די אַרומיקע קליינע שטעטלעך איינ־קויפן סחורה אין אָסטראָווצע. ערשט שפּעטער האָבן זיך אָנגעהויבן רעוויזיעס און מען האָט געזוכט שניט־סחורה און לעדער, וואָס יידן האָבן באַהאַלטן אין קעלערס און אויף בוידעמער. עס האָבן נישט געפעלט קיין אייגענע מוסרים און נידערטרעכטיקע נפשות, וואָס האָבן פון דעם געמאַכט אַ לעבן. יידן פלעגן גיין אין גאַס און באַווייזן זיך אַפילו אויף דער „בערזע״ אויף דער הויכער צייל.

דער לעצטער וועג...

הדרך האחרונה...

נאָר טאָמער האָט מען געהערט, אַז עס גייט דער באַקאַנטער סאַדיסטישער עס־עס־מאַן פעטער מיט זיין הונט — זיינען אַלע יידן אַנטלאָפן ווו נאָר איינער האָט געקענט. גאָר באַזונדערס האָט מען אויסבאַהאַלטן די פרויען און קינדער.

איך דערמאָן זיך ווי כ'בין שבועות תש"ב געגאַנגען אויף שענער גאַס מיט מיין חבר ישראל־לייב זאַכטשינסקי ז"ל. פלוצים דערהער איך אַן אויסגעשריי: „נעם אים!" און שוין שטייט פעטערס הונט ביי מיר און רייסט פון מיר שטיקער. דער הונט האָט אַזוי לאַנג געריסן פון מיר די הויזן, ביז ער האָט מיטגעריסן פון מיר אַ שטיק פלייש פון פיס. איך האָב דערנאָך געמאַכט אַ ברכה: „ברוך המקום בזול", ווייל איך האָב געקענט פיל ערגער אָפּשניידן...

איך וויל דאָ דערמאָנען צום גוטן דעם קריסטלעכן איינוווינער פון אָסטראָוויצע סטאַניסלאַוו סאַסקי, וועלכער האָט מאַטעריעל פיל געהאָלפן אונדזער פאַמיליע אין די שווערע צייטן פון די אָקופּאַציע־יאָרן. ער האָט געהאָלפן מיין טאַטן ע"ה מיט איינאָרדענען אים די קאַשע־מיל. ער האָט ספּעציעל געשיקט אַ וואָגן מיט פערד קיין טאַרלע און אויפגעקויפט פאַר אים תבואה. סאַסקי האָט אויך פיל אַרויסגעהאָלפן מיט פרנסה דעם אַלטן יואָלף שווערדשאַרף ז"ל.

שפּעטער האָט דער זעלבער סאַסקי זיך משתדל געווען פאַר מיר. איך געדענק ווי ער האָט פאַראָרדנט זיין סעקרעטאַרין און זי האָט טעלעפאָנירט אין אַרבעט־אַמט, אַז מען זאָל מיר געבן אַרבעט ביים גרויסן אויוון אין די „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע", ווייל דאָרט איז געווען אַ רעגולערע 8־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג. כ'האָב דאָרט אָפּגעאַרבעט גאַנצע דריי יאָר ביז כ'בין קראַנק געוואָרן און שוין נישט געקענט שטיין אויף די פיס. איך דערמאָן זיך ווי שווער און ביטער ס'איז אונדז געווען אויפן האַרצן, מיר און דעם טאַטן ע"ה, ווען צו „כל נדרי" פלעגט ער זיך אַרומהילן אין טלית און גיין דאַווענען, און איך פלעג נעמען דאָס פעקל און גיין צו דער אַרבעט אין די זאַקלאַדן...

מיר פלעגן אין די אָונטן פיל מאָל אַריינגיין אין דער בעקעריי פון שמעון בייגעלבעקער (קאָרנוואַסער), וועלכער האָט געוווינט נישט ווייט פון אונדז. איינמאָל, ווען די עס־עס־לייט זענען אַריינגעקומען נעמען ברויט, האָבן זיי אונדז דאָרט געטראָפן. זיי האָבן אונדז פאַרהאַלטן און אָפּגעפירט אין קעלער פון געשטאַפּאָ. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט. די נאַטירלעכע באַדערפענישן האָבן מיר געמוזט דערליידיקן אויפן אָרט און אַן עס־עס־מאַן מיטן נאָמען ווייער האָט אונדז געצוווּנגען דאָס אַרויסצורייניקן און דערביי נישט געשפּאָרט קיין קלעפּ. איינעם פון אונדז, פינטשע ראָזענבערג, האָט ער אַזוי צעשלאָגן, אַז ער האָט שוין נישט געהאַט אויף וואָס צו זיצן פון ווייטיק... שפּעטער האָבן זיי אים אַרויסגענומען אויף אַן אויספאָרשונג — און מער האָבן מיר אים שוין נישט געזען פאַר די אויגן. צומאָרגנס האָט מען אונדז אַלע געשלאָסן אין קייטן און אָפּגעפירט אין תפיסה. דורכן פענצטער האָבן מיר געזען ווי אינדרויסן דרייט זיך דער מאַכער און פאַרטרויאונגס־מאַן פון די עס־עס — פינטשל האָפמאַן. אין תפיסה האָב איך געהאַט יאָרצייט נאָך מיין מוטער ע"ה און איך האָב געזאָגט קדיש מיט אַ מנין און דערביי געטרונקען און געווונטשן זיך לחיים.

צומאָרגנס נאָך דעם באַרימטן מאַסן־מאָרד אין אָסטראָוויצע, ווען מען האָט עטלעכע צענדליק יידן אַרויסגענומען אין גאַס און זיי דערשאָסן, האָט מען אונדז באַפרייט פון תפיסה. איך האָב נאָך צו יענער צייט געלעבט פון אַרבעט ביים גרויסן אויוון אין די זאַקלאַדן. אין שטוב ביי אונדז האָט מען שוין היפּש אונטערגעהונגערט.

אין יאָר 1942 האָט די יידישע פּאָליצײ נישט דערלויבט די יידן שטיין אין מאַרק, און ווי נאָר דער וויצע־קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליצײ פ. פלעגט זיך באַווייזן זענען זיך אַלע יידן שנעל צולאָפן אַהיים. אין אַ געוויסן טאָג האָבן די דייטשן געהאָנגען צוואַנציק פּאָליאַקן אין מאַרק אינמיטן טאָג, ווען די אַרבעטער זענען געגאַנגען פון דער אַרבעט. צווישן די געהאָנגענע האָט זיך אויך געפונען סטאַניסלאַוו סאַסקי, וועגן וועלכן איך האָב שוין אויבן געשריבן.

דער יודענראַט פלעגט אַרויפלייגן פאַרשידענע קאָנטריבוציעס אויף דער יידישע באַפעלקערונג און ווער עס האָט נישט באַצאָלט, האָט מען קעגן אים אָנגענומען שטרענגע מיטלען. אַזעלכער פלעגט ווערן אַרעסטירט דורך דער יידישער פּאָליצײ און אָפטמאָל איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די עס־עס.

נאָך סוכות 1942, שבת בראשית, ווען כ'בין אהיימגעקומען 12 בייגאַכט פון דער אַרבעט אין די זאַקלאַדן, האָט שוין געהערשט אין אָסטראָווצע אַ שרעקלעכע פּאַניק צוליב די קלאַנגען, אַז די שטאָט איז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע און אַז עס גרייט זיך אַ „ווישעדלעניע". איך געדענק ווי מיין טאַטע ע"ה האָט צו מיר געזאָגט: „דו, מיין זון, וועסט אפשר איבערלעבן דאָס אַלץ, איך אָבער בין שוין אַלט, קראַנק און צעבראָכן און וועל דאָס געוויס שוין נישט איבערהאַלטן".

איך בין אַנידערגעפאלן אַ מידער פון דער אַרבעט,

5 אַזייגער פאַרטאָג איז געקומען צו לויפן די מומע ברכה לוקסעמבורג, משה טאַרלערס פרוי, און מיך געבעטן, אַז איך זאָל מיטנעמען אַ פעקל מיט ווערטזאַכן און דאָס איבערגעבן איר זון שמואל, וועלכער האָט אויך געאַרבעט אין די זאַקלאַדן, כדי דאָס דאָרט צו באַהאַלטן. איך האָב איר דערקלערט, אַז צו דער אַרבעט גיי איך ערשט מאָנטיק אינדערפרי. ס'איז אַריינגעקומען דער יידישער פאָליציאַנט מענטע און באַפוילן אַלעמען אַרויסגיין אין מאַרק אַריין. דער טאַטע האָט מיטגענומען טלית און תפילין. איך האָב גאָרנישט גענומען מיט זיך און ביידע זענען מיר אַרויס צוזאַמען אין מאַרק אַריין. אויפן וועג האָבן מיר אָנגעטראָפן דעם וואַסער־טרעגער משה האַלאָ מיט זיין זון גימפל, און איך דערמאָן זיך ווי מיט טרערן אין די אויגן האָט ער אונטערגעברומט דאָס באַקאַנטע לידל: „וווהין זאָל איך גיין ?"...

אין מאַרק זענען שוין געווען פאַרזאַמלט זייער פיל יידן — מענער, פרויען און קינדער. צוקומענדיק צו דער הויכער צייל האָבן מיר אָנגעטראָפן דעם יידישן פאָליציאַנט משה מאיר וו., וועלכער האָט מיך באַלד געשיקט אויפן פלאַץ פלאָריאַנסקי נעבן מאַגיסטראַט, אין דעם טאַטן האָט ער באַפוילן צו גיין צו דער צייל פון מענדל פיש. איך האָב שוין נישט באַוויזן אַפילו מיטצוגעבן אים דעם טלית און תפילין. דער טאַטע איז אַוועק אויף זיין לעצטן וועג און מער האָב איך אים שוין נישט געזען ביזן היינטיקן טאָג...

אויפן פלאַץ פלאָריאַנסקי האָב איך צווישן די פיל יידן אויך געטראָפן מיין קוזין שמואל לוקסעמבורג און איך געדענק, ווי כ'האָב ביי אים גענומען אַ ציגאַרעט. ביינאַכט האָט מען אונדז אַראָפגעפירט אויף אַרבעט אין די זאַקלאַדן. צומאָרגנס איז אין די זאַקלאַדן געוואָרן אַן אַלאַרם. מען האָט אונדז אַלע אַרויסגעפירט אויף אַ פלאַץ און נאָך אַ רעוויזיע אַרויסגענומען דריי מאַן צום שיסן, ווייל מען האָט אויפן פלאַץ געפונען צעריסענע געלט־באַקנאָטן. איך בין געשטאַנען גרייט צו דער רעוויזיע מיט מיט אַ זאַק מיט אַנציגער און וועש פון מיין קוזין שמואל לוקסעמבורג. זיי האָבן ביי מיר אַלץ צוגענומען. צוויי מאַן האָט מען שוין געהאַט אַרויסגענומען צום שיסן און ס'האָט זיי צוגעפעלט אַ דריטער צו „מזומן". איך האָט דאָס געזאָלט זיין דער דריטער און מען האָט מיך שוין געזאָלט נעמען, איז צוגעגאַנגען אַן אוקראַאינער און פעסטגעשטעלט, אַז נישט דאָס בין איך פון די צעריסענע געלט־באַנקנאָטן, נאָר אַן אַנדערער, און אַזוי בין איך ניצול געוואָרן פון טויט אין דער לעצטער רגע. אויך ביים קוזין שמואל האָט מען צוגענומען דעם גאַנצן זאַק מיט זאַכן. פונדעסטוועגן

האָט זיך אים דאָך איינגעגעבן דורכצושמוגלען עטלעכע הונדערט דאָלאַר, און פון דעם האָבן מיר טאַקע געהאַט צו לעבן אַ לענגערע צייט ביזן יאָר 1944, ווען מ'האָט אונדז אַרויסגעפירט פון אָסטראָווצע אויפן וועג קיין אוישוויץ.

נאָך דער ערשטער „ווישעדלעניע" בין איך אַריבער־געפירט געוואָרן אין קליינעם געטאָ. אוקראַאינער פלעגן אונדז פירן צו דער אַרבעט און צוריק אַ היים נאָך דער אַרבעט. גייענדיק זעקס אינדערפרי צו דער אַרבעט, פלעגן מיר זען ליגן אויפן וועג פיל טויטע, וועלכע זענען ביינאַכט דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן.

אין יאָר 1943 האָב איך געפילט ווי די שווערע אַרבעט ביים גרויסן אויוון אין די זאַקלאַדן לייגט מיך אַוועק. איך האָב מיך אָנגעהויבן פילן וואָס אַמאָל ערגער. די אַרבעט איז באַשטאַנען אין אָנלאָדענען 12 וועגעלעך מיט רודע (1200 ק"ג) אין פאַרלויף פון 8 שעה און דאָס צופירן ביזן אויוון אַ מרחק פון 500 מעטער. די פיס האָבן שוין נישט געטראָגן. איך בין אָפט געגאַנגען צום דאָקטאָר פעקער. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער קען גאָרנישט העלפן, אַז מיך קען נאָר ראַטעווען בוסק... מיין געזונט־צושטאַנד האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרערגערן פון טאָג צו טאָג.

אין אַ געוויסן זונטיק האָב איך באַדאַרפט גיין 6 פאַרנאַכט צו דער אַרבעט אויף 12 שעה. איך האָב אָבער נישט געקענט גיין אַרבעטן און אינדערפרי דעם זעלבן טאָג בין איך אַוועק צום דאָקטאָר, וועלכער האָט מיך באַפרייט פון דער אַרבעט אויף 3 טעג. דער פאָראַרבעטער שווירסקי האָט באַמערקט, אַז איינער פעלט אים ביי דער אַרבעט. האָט ער באַלד טעלעפאָנירט אין לאַגער אַריין, אַז מ'זאָל אים צושיקן אַן אַרבעטער. אַ יידישער פאָליציאַנט האָט מיך מיט כוח אַראָפגעשלעפט פון דער פריטשע און מיך אָפגעפירט צום לאַגער־שעף אברהמעלע זייפמאַן אין זיין ביוראָ. ער האָט מיך געפרעגט פאַרוואָס כ'בין נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט. איך האָב געענטפערט, אַז כ'בין קראַנק און כ'קען נישט אַרבעטן. „האָסטו באַדאַרפן מעלדן מיט 3 חדשים פריער" — האָט ער צו מיר געזאָגט. ער האָט אויפגעהויבן אַ גראָבן שטעקן און מיר געוואָלט דערלאַנגען אין קאָפּ אַריין. צו מיין מזל בין איך אָפּגע־שפרונגען אין אַ זייט און אַזוי אַרום אויסגעמיטן דעם קלאַפּ.

נישט געקוקט אויף מיין קראַנקייט, האָט מיך די יידישע פאָליציי דעם זעלבן טאָג אָפּגעפירט צו דער אַרבעט אין די זאַקלאַדן. שווירסקי האָט אָבער געזאָגט, אַז ער וויל אַן אַנדערן אַרבעטער און נישט מיך, ווייל ער האָט געוווסט, אַז איך בין קראַנק און דער ווייל נישט פעאיק צו קיין

שום אַרבעט. נאָכן אָפּאַרבעטן 3—4 שעה בין איך אַוועקגעפאַלן אַ פאַרהלישטער. שווירסקי האָט מיך אַראָפּגענומען פון דער אַרבעט און אַוועקגעשטעלט אויף מיין אָרט אַ קריסט.

נאָך דער צווייטער „ווישעדלעניע" אין יאָר 1943, האָט מען אונדז קאַשאַרירט אין אַ לאַגער ביי טשענסטאָטשיץ. נישט ווייט פון אָסטראָווצע. מיין קוזין שמואל לוקסעמבורג האָט זיך אָפּגעראַטעוועט און צוריקגעקומען אַרבעטן אין די זאַקלאַדן. אין דאָזיקן לאַגער זענען מיר געווען ביז אַן 800 יידן און געהיטן האָבן אונדז אוקראַינער. באַלד אין ערשטן טאָג ווי מען האָט אונדז אַריבערגעפירט אין לאַגער, איז צו אונדז געקומען דער יידישער פּאָליציאַנט מיכאל ק. און אונדז חוצפה׳דיק געדראָט: „דאָ וועט איר שוין נישט מאַכן אַזאַ לעבן ווי ביז איצט. איר וועט שוין ביי מיר אַרבעטן מיט די זייטן". און ווען איינער פון אונדז האָט געפּרוווט געבן אַ שמייכל, האָט זיך קליינער אויף אים געוואָרפן און אים גוט אָנגעבראָכן די ביינער.

בעת אַ רעוויזיע, וועלכע איז דורכגעפירט געוואָרן דורך די אוקראַינער, האָט מען ביי איינעם פון די ברידער זאַכטשינסקי געפונען הינטערן קישן 10 דאָלאַר און מען האָט זיי ביידע, ישראל־לייב און ירמיהו, דערשאָסן אויפן אָרט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אונטערגעלעגט דאָס געלט האָט עמעצער אַנדערש.

זומער 1944 האָט מען אָנגעהויבן שטאַרק רעדן, אַז די רויטע־אַרמיי דערנענטערט זיך. די דייטשן האָבן פאַרשטאַרקט די שמירה אַרום דעם לאַגער מען האָט מורא געהאַט, אַז טאָמער וועלן זיי אונדז פאַר דער באַפרייאונג אַלע אויסשיסן. געוויסע מענטשן האָט זיך דאָך איינגעגעבן צו אַנטלויפן. איך געדענק ווי יאָסל און מאָטל האָפּ האָבן אַריינגעשמוגלט ברויט, און אַ לעבל ברויט האָט געקאָסט 500 זלאָטעס.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז אַריינגעזעצט אין וואַגאָנען און אַוועקגעפירט. קיינער פון אונדז האָט נישט געוווּסט וווהין מיר פאָרן. ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז דער וועג פירט קיין אוישוויץ.

אין איינעם פון די יולי־טעג אין יאָר 1944 זענען מיר אָנגעקומען קיין אוישוויץ. מען האָט אונדז גלייך אויפגענומען און געפירט אין באָד אַריין. מיר האָבן שוין געוווּסט, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר דאָס נאַצישע „באָד" און מיר האָבן נישט געגלויבט, אַז מיר וועלן פון דאָרט נאָך אַרויס לעבעדיקע. נאָכן באָד האָט מען אונדז אָפּגעפירט אין ציגיינער־לאַגער, פון וועלכן מען האָט פריער אַרויסגענומען די ציגיינער און זיי אַלע דערשאָסן. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעהאַלטן דריי טעג. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכער גיהינום. פון אינדערפרי ביז שפּעט אין אָוונט האָט מען אונדז געהאַלטן אין איין ציילן און דערביי געהאַלטן אין איין שלאָגן. אַ קאַפּאָ איז געשטאַנען מיט אַ שטעקן און געהאַלטן אין איין דערלאַנגען. די ענגשאַפט איז געווען אומבאַשרייבלעך: מ׳איז געשטאַנען קעפּ אויף קעפּ און די נאַטירלעכע באַדערפעענישן דערליידיקט אויפן אָרט. אין אַ געוויסן טאָג האָבן זיי געמאָלדן וועגן אַ רעגיסטראַציע פון פּאַלייט. אַ סך האָבן זיך רעגיסטרירט אָבער שפּעטער זענען זיי זיך אַלע צעלאָפן. מיין קוזין שמואל לוקסעמבורג האָט זיך רעגיסטרירט אַלס שלאָסער, ער איז אַוועק — און פון דעמאָלט אָן האָב איך אים פאַרלוירן אויף אייביק.

פון ציגיינער־לאַגער האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין לאַגער בונא (אויפן שטח פון אוישוויץ). בעתן גיין אין באָד אַריין, האָט זיך מיר איינגעגעבן אַדורכצושמוגלען 2 „גוראַלן" (1000 זלאָטעס). מען האָט ביי אונדז צוגענומען די מלבושים און אינדז מזכה געווען מיט דער לאַגער־קליידינג אין פּאַסן. פון די 2 אָפּגעראַטעוועטע „גוראַלן" האָב איך געהאַט צו לעבן אַ לענגערע צייט. אַ ייד האָט מיר פאַר געלט צוגעשטעלט פּאָרציעס ברויט יעדע וואָך. אַרויסגייענדיק פון באָד, איז צו מיר צוגעקומען מאיר גאָלדוואַסער און מיר געבעטן טוישן זיך מיט די שיך, ווייל אין זיינע שיך האָט ער געהאַט באַהאַלטן עטלעכע גאָלד־שטיקלעך. איך האָב אים דאָס שפּעטער צוריקגעגעבן.

נאָכן אָפּזיצן 2—3 טעג אין לאַגער, האָט מען אונדז צוגעטיילט צו קאָמאַנדע־אַרבעט. איך בין אַריינגעפאַלן אין קאָמאַנדאָ 99 אין דער שפּיץ פון וועלכן עס איז געשטאַנען דער קאַפּאָ זעפּ ימ״ש — אַ פאַרברעכערישער טיפּ פון דייטשלאַנד. ער איז געווען באַרימט אין לאַגער מיט זיינע מערדערייען און אַלע האָבן געזאָגט, אַז פון דאָרט קומט קיינער נישט אַרויס קיין לעבעדיקער.

במשך פון עטלעכע טעג האָב איך געאַרבעט ביים אויסלאָדן קאַרטאָפל. איך האָב דערביי יעדן טאָג געגנבעט קאַרטאָפל, אָפּגעקאָכט און געגעסן. אויך דער קאַפּאָ זעפּ פלעגט פרעסן פון די געגנבעטע קאַרטאָפל. אין אַ געוויסן טאָג איז ער צו מיר צוגעשטאַנען און מיך געפאַרשט ווער ס׳האָט געגנבעט קאַרטאָפל. איך האָב זיך מודה געווען און באַקומען גוט אָנגעשלאָגן די ביינער. יעדער איינער פון אונדז האָט באַקומען פון אים געשלאָגן מכות רצח. איך געדענק אָבער אַ פאַל ווען אַ פעלדפעבעל פון דער וועערמאַכט האָט אונדז צוגעהאָלפן באַקומען קאַרטאָפל, כדי מיר זאָלן האָבן וואָס צו עסן.

איך האָב געהאַט באַשלאָסן פאַר יעדן פרייז נוקם צו

זיין זיך אָן קאַפּאָ זעפּ פּאַר זיינע רציחות. איך האָב געזוכט אַ געלעגנהייט און „יגעת ומצאת — תאמין". מיר זענען געווען באַשעפטיקט ביים אויפשטעלן באַראַקן פאַר דער ווערמאַכט. דאָרט איז געווען אַ מיליטערישע קיך. דער קאַפּאָ פלעגט דאָרט אָפט אַריינקומען פרעסן. ער האָט זיך דאָרט פאַרפלאָנטערט מיט אַ שיקסע, זיך אָנגעשיכורט און טאַקע צוליב דער שיקסע זיך צעשלאָגן מיט עטלעכע סאָלדאַטן. מיר האָבן געוואָלט מעלדן וועגן דעם דעם לאַגער־עלטסטן, אָבער מיר האָבן מורא געהאַט דאָס צו טאָן. ענדלעך האָבן מיר זיך דעצידירט, אַריין צו אים און דערציילט די גאַנצע מעשה. דער סוף איז געווען, אַז מען האָט אים אַוועקגענומען פון אונדז, ער האָט באַקומען גוט געשלאָגן — און מער האָבן מיר אים נישט געזען פאַר די אויגן.

ענדע ווינטער 1944, ווען די רויטע אַרמיי האָט זיך גענומען דערנענטערן צום לאַגער, האָט מען אונדז אַרויס־געפירט קיין גלייוויץ. מיר זענען געגאַנגען צופוס, דער וועג איז געווען איבערפולט מיט מאַסן מענטשן. ווער ס'האָט נישט געקאָנט גיין, איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין גלייוויץ. אין גלייוויץ האָט מען אונדז אַריינגעשטופּט אין וואַגאָנען און אָפּטראַנספּאָרטירט ווייטער. די נסיעה איז געווען אַן אומדערטרעגלעכע. מיר זענען געפאָרן עטלעכע טעג און

יידן ווערן איבערגעפירט אין טויטן־לאַגער

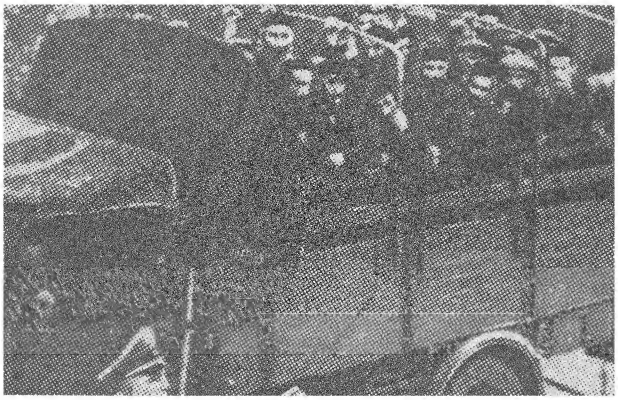

יהודים מובלים למחנות המוות

מער ווי העלפט איז אומגעקומען אויפן וועג. איך געדענק ווי יהושע הערשל קעסטענבוים, דעם קליינעם הערשעלעס זון פון אָסטראָווצע, האָט געזאָגט, אַז ער קען שוין מער נישט אויסהאַלטן, און ווי אַזוי ער איז פאַרשוווּנדן אינמיטן וועג — וויס איך נישט ביזן היינטיקן טאָג. אָנקומענדיק אויף אַ סטאַנציע, פלעגט מען אַרויסוואַרפן די טויטע און אויף זייער אָרט אַריינגעשטופּט לעבעדיקע.

נאָכן אָפּפאָרן עטלעכע טעג, זענען מיר אָנגעקומען אין לאַגער דאָראַ, אין דייטשלאַנד. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעהאַלטן נישט מער ווי איין טאָג און אונדז אָפּגעשיקט אין לאַגער ערליך. מיר האָבן דאָרט געטראָפן אַ שרעקלעכן מצב. די מענטשן זענען געווען געשוואָלן פון הונגער, געגעסן מענטשן־פלייש און אונדז מקנא געווען. מיר זענען געווען באַשעפטיקט ביים דורכשניידן טונעלן. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעהאַלטן ביז דריי חדשים ביי די שווערסטע באַדינגונגען.

אין אַ געוויסן אָוונט האָבן זיך באַוויזן פיינטלעכע עראָפּלאַנען. מען האָט אונדז אַרויסגעפירט פון לאַגער און אָפּטראַנספּאָרטירט קיין בערגען בעלזן. ס'האָט שוין געהערשט אַ בהלה און אַ דעמאָראַליזאַציע צוליבן דער־נענטערן זיך פון די ענגלענדער.

אין אַפּריל 1945 האָבן זיך באַוויזן די טאַנקן פון דער ענגלישער אַרמיי און מיר זענען ענדלעך באַפרייט געוואָרן פון נאַצישן גיהינום. איך בין געווען צווישן די גליקלעכע, וואָס האָבן דאָס דערלעבט. אַסך האָבן נישט אויסגעהאַלטן און אומגעקומען.

נאָך דער באַפרייאונג בין איך געווען זייער אָפּגע־שוואַכט, צעבראָכן פיזיש און גייסטיק. איך האָב געוווֹיגן עטלעכע און דרייסיק קילאָ אָנשטאָט זיבעציק אין נאָר־מאַלע צייטן. שוין נאָך דער באַפרייאונג איז מיר אויס־געקומען גאַנץ נישקשהדיק אונטערצוהונגערן. דורך די קאַנאַליזאַציע־רערן פלעג איך אַרויסקריכן, געגנבעט שאָ־לעכץ פון קאַרטאָפל, כדי נישט שטאַרבן פון הונגער.

נאָך דער באַפרייאונג בין איך נאָך געווען אין דאָזיקן לאַגער ביז ענדע דעצעמבער 1945. פון דאָרט בין איך אָפּגעפאָרן קיין בעלגיע און פון בעלגיע — קיין ישראל, ווו איך געפין זיך ביזן היינטיקן טאָג צוזאַמען מיט מיין פאַמיליע.

יהושע אורבאַס

דער אנפאנג

די נייעס, אַז עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה, האָט זיך בליץ־שנעל צעטראָגן איבער די געסלעך פון אָסטראָווצע און אַרויסגערופן אַ שרעקלעכע בהלה. דאָס לעבן איז באַלד געוואָרן ווי פּאַראַליזירט.

אין דער שטאָט איז געוואָרן אַ געלויף. עלטערן זענען געלאָפן צו קינדער, קינדער — צו עלטערן. מענטשן זענען אויך געלאָפן אין די געשעפטן, כדי זיך איינצושאַפן די נויטיקע שפּייז־פּראָדוקטן, מורא האָבנדיק פאַרן קומענדיקן הונגער.

אויף די גאַסן האָט מען אָנגעהויבן גראָבן שוץ־גראָבנס, עס זאָל זיין ווו זיך אויסצובאַהאַלטן אין פאַל פון אַ באָמבאַרדירונג.

אין משך פון עטלעכע שעה איז דאָס לעבן, דאָס פריער נאָרמאַלע, געוואָרן אינגאַנצן איבערגעקערט, נישט צום דערקענען...

באַלד איז אויך דורכגעפירט געוואָרן די ערשטע מאָביליזאַציע. ספּעציעלע קוריערן האָבן זיך באַוויזן אויף די גאַסן און פאַרטיילט צווישן די איינוווינער איינלאַדונגען צוצושטעלן זיך צום מיליטער. מחמת עס איז נישט געווען קיין צייט דאָס צו דערליידיקן דורך פּאָסט האָט מען דערויף גענומען ספּעציעלע קוריערן.

אַזאַ פּאָוויעסטקע, איז אויך אָנגעקומען אין דער שטוב פון דער משפחה פאַלקמאַן. דאָס איז געווען פאַר יונתן, דעם פינף־און צוואַנציק יאָריקן.

אין שטוב איז קיינער נישט געווען, אַחוץ די קליינע קינדער. די מאַמע און דער זעכצן יאָריקער עזרא, וועלכער האָט שוין געהאָלפן דער משפחה אין דער פרנסה, זענען געווען ביי דער אַרבעט.

יונתן איז פונקט אָנגעקומען עסן מיטאָג. עס איז געווען צוועלף אַזייגער, די שעה פון זיין מיטאָג־איבערייס. ער האָט גיך אַראָפּגעוואָרפן פון זיינע אַקסלען די יאַרמע מיט די עמער און גענומען לייענען די פּאָוויעסטקע.

— יאָ, דאָס רופט מען מיך! — האָט ער אַ זאָג געטאָן. און דאָס פנים זיינס מיט דער ברייטער נאָז, האָט אַ ציטער געטאָן, פאַרלוירן אויף אַ רגע זיין נאַטירלעכע רויטע פאַרב. ער האָט זיך פאַרטראַכט...

צום סוף האָט ער גענומען עסן מיטאָג, צעשניטן אַ פּאָרציע ברויט, אַ קלענערע ווי אַלעמאָל, פאַרטרונקען מיט באָרשט.

דאַן האָט ער זיך אויפגעשטעלט און אָנגעהויבן פּאַקן זיין רענצל, דאָס זעלבע רענצל, מיט וועלכן ער האָט זיך מיט צוויי יאָר צוריק אומגעקערט פון רעגולערן מיליטער־דינסט.

ער האָט אַריינגעלייגט אין רענצל אַ פאָטאָגראַפיע — דאָס בילד פון מלכה, זיין כלה, עטלעכע קאָנווערטן, שרייב־פּאַפּיר און אַ ראַזיר־אַפּאַראַט. ער האָט אויך געוואָלט מיט זיך מיטנעמען אַ בילד פון זיין מאַמע און זייער באַדויערט פאַרוואָס די מאַמע האָט זיך קיינמאָל נישט פאָטאָגראַפירט. זי האָט עס נישט געטאָן, ווייל זי איז געווען אַ פרומע און גאָטספאָרכטיקע פרוי.

בעתן פּאַקן איז אָנגעקומען עזרא, דער זעכצן יאָריקער. ער איז געווען איבערגעשראָקן. דאָס פּאַקן האָט אויף אים שרעקלעך געווירקט. עס איז געווען קענטיק, אַז דאָס אַוועקגיין פון זיין ברודער, יונתן, צום מיליטער לעבט ער שרעקלעך איבער...

אין אַ משפחה אַזאַ, ווו עס איז נישטאָ קיין פאָטער, טרעפט אָפט, אַז צווישן די קינדער שטעלט זיך איין אַ גאָר באַזונדערע האַרציקע באַציאונג, פון איינעם פאַר דעם אַנדערן און פאַר דער היים גופא.

נאָכן פּאַקן די זאַכן האָט עזרא אַ זאָג געטאָן:

— קום, איך וועל דיך באַגלייטן צום צוג, יונתן...

און געזאָגט האָט ער עס מיט אַ שטים, וואָס האָט זיך אַ קייקל געטאָן איבער דער שטוב ווי אַ צעבראָכענע כלי.

דאָך זענען זיי נאָך נישט געגאַנגען: מען האָט געוואַרט אויף דער מאַמען.

לאַנג וואַרטן, אָבער, האָבן זיי נישט געקאָנט. די פּאָוויעסטקע רופט דעם מאָביליזירטן זיך צוצושטעלן פונקט צוויי אַזייגער אויפן וואָקזאַל.

זוכן זי, האָבן די קינדער נישט געוווּסט ווו. זי, די מאַמע האָט זיך קיינמאָל נישט געפונען אויף איין אָרט, מחמת איר אַרבעט איז געווען אַזאַ פאַרשידענע, אַז זי האָט געמוזט אַרומלויפן אויף פאַרשידענע פלעצער.

עזרא איז אַרומגעלאָפן זוכן זי צווישן די שכנים. נאָר — אָן רעזולטאַטן.

★

צום סוף האָט יונתן אַריינגענומען אין זיינע אָרעמס די קינדער, זיך האַרציק געזעגנט מיט זיינע שוועסטערלעך

— יוכבדן, רייזלען, מיט זיינע ברידערלעך — ירחמיאלן, חיימקען, פנחסן — זיי שטאַרק צוגעדריקט צו זיך און גענומען אויף זיך דאָס רענצל.

דער וועג צום וואָקזאַל איז נישט געווען קיין לאַנגער.

אָסטראָווצע, קאָן מען זאָגן, איז דאָך נישט קיין גרויסע שטאָט.

זי איז ווי איינגעטיילט אין צווייען: איין טייל שטאָט איז דער מאַרק, מיט דער אַרומיקער יידישע געגנט. דער צווייטער טייל הויבט זיך אָן ערשט הינטערן באַרג, די לאַנגע, ברייטע אַלייע, וואָס פירט צו קריסטלעכע קוואַרטאַלן, צום פּאַרק, צו דער פאַבריק, אויך צו דער באַנסטאַנציע. אַ וועג — אַן ערך אַ צוויי קילאָמעטער.

נאָר דער וועג האָט די ביידע ברידער היינט אויסגעקוקט זייער לאַנג. אַ וועג, אַ ביז גאָר פיינלעכער... ווייל קיינער האָט נישט געוווסט ווו אַהין ער וועט דאָס איצט פירן?..

אויפן וועג האָבן די ברידער געהאַלטן אין איין שווייגן. ביידע האָבן געטראַכט פון זעלבן...

ער, יונתן, דער מאָבילריזירטער, האָט געטראַכט וועגן דער לאַגע, וועגן דער מאַמען מיט די קינדער, וועמען ער לאָזט איצט איבער אויף הפקר, אויסגעשטעלט אויף הונגער. ווי לאַנג ער געדענקט זיך, יונתן, זעט ער זיך אַלץ אין שטוב, אַרויסהעלפן דער משפחה. באַלד נאָך דעם ווי די משפחה איז געבליבן אָן אַ פאָטער, וועלכער איז אומגעקומען מיט אַ ניט־נאַטירלעכן טויט, איז אויף אים, יונתן, דער עלטסטער אין שטוב, דעמאָלט דער זיבצען יאָריקער, אַרויפגעפאַלן דער גאַנצער עול פון שפייזן די משפחה. אין שטוב איז געווען דאָס קליינוואַרג, מיט דער אומבאַהאָלפענער מאַמע, וואָס האָט אין דער קלאָגעדיקער לאַגע נישט געוווסט, ווו זיך צו ווענדן אין לעבן, כדי צו קענען ווי נישט איז עקזיסטירן. צוליב דעם האָט ער, יונתן, זיך נישט אויסגעלערנט אַ פאַך, נישט באַוויזן עס צו טאָן. ווייל באַלד האָט ער געמוזט נעמען זיך צו אַן אַרבעט, אַזאַ, פון וועלכער ער וועט תיכף אָנהויבן פאַרדינען. געוואָרן איז ער אַ וואַסער־טרעגער. ער האָט זיך געקויפט אַ יאַרמע, אָנגעהאָנגען אויף איר צוויי עמערס, גרויסע עמערס. און אָנהויב האָבן די וואַסער־טרעגער, וואָס אַן אמת, אים נישט ליב געהאַט, מורא געהאַט פאַר קאָנקורענץ... שפּעטער האָבן זיי געזען אין אים אַ גוטן פריינט: — ער האָט געהעכערט דעם פרייז, אָנשטאָט פינף גראָשן — זיבן גראָשן פאַר צוויי עמערס. דאָס וואַסער־טראָגן האָט אין אָנהויב אים געהאַרט, שפּעטער האָט ער זיך צו דעם צוגעוווינט. ער האָט זיך געפילט אין דער פּראָפעסיע, ווי ס׳רוב שוואַרצע אַרבעטער אין אויספילן אַ פונקציע, כדי צו פאַרדינען, כדי צו עקזיסטירן. אין אָוונט, ווען ער פלעגט אַהיימקומען נאָכן אַרבעטס־טאָג, האָט ער דאָס פאַרדינטע־געלט אַוועקגעגעבן דער מאַמען, וועלכע האָט זיך אויך אין דער זעלבער צייט אומגעקערט אין שטוב אַ מידע פון איר אַרבעט. ביידע — זי און יונתן — האָבן פאַרלאָזט אין פריען פרימאָרגן די היים, ער — מיט דער יאַרמע און עמערס, זי — מיט אַ קאַן אין האַנט. ער האָט געטראָגן וואַסער, וואָס ער האָט געצויגן פון ברונעם אויפן גאַס. אין דער קאַן האָט זי געטראָגן מילך. אָנגעגאָסן די קאַן האָט זי אין דער מילכערײַ, שפּעטער דאָס צעטראָגן איבער די שטיבער. פון יעדן פאַרקויפטן ליטער מילך איז איר געבליבן ריווח צוויי גראָשן. דאָס האָט געדויערט ביי איר ביז צען אַזייגער. דאַן איז זי אַהיימגעקומען, געמאַכט פאַר די קינדער עפּעס עסן. דעמאָלט ווידער אַוועק, דאָסמאָל אויף אַן אַנדערע אַרבעט, וואַשן וועש, אַמאָל דאָ און אַמאָל דאָרט ביי אַ צווייטן בעל־הבית אין הויז.

אין אַזוי איז געגאַנגען דאָס לעבן לאַנגע יאָרן.

ער, עזרא, דער קלענערער, גייענדיק איצט באַגלייטן זיין ברודער צום וואָקזאַל, האָט אויך געטראַכט פון דער היים: דערמאָנט האָט זיך עזרא פון דעם צייט, ווען יונתן איז אַוועקגענומען געוואָרן צום מיליטער־דינסט. אַנדערטהאַלבן יאָר איז ער געווען אין דער פרעמד. געווען איז דאָס די שווערסטע צייט, ווי ער געדענקט זי... די מאַמע, מער פון אַלעמאָל, האָט געהאַלטן אין איין רעדן פון טאַטן... געוואָרן פאַרזונקען אַסך מאָל אין אירע געדאַנקען... געמוזט האָט מען אויך אויפגעבן די וווינונג, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ צימער און אַ קיך, פאַרטוישן זי אויף גאָר אַ קליין צימערל, אין וועלכן מען האָט נאָר געקענט אריינשטעלן די בעטן, מער נישט. דער לאַנגער טיש איז שוין ניט אַריין, בשום אופן ניט, עס האָט ניט געהאָלפן דאָס האַלטן אין איין מעסטן... נו, האָבן די קינדער זיך אָנגעהויבן צוגעוווינען מאַכן די לעקציעס אויפן קליינעם טישל. טעג האָבן זיך געצויגן פיינלעכע. נעכט — הונגעריקע. אַסאַך מאָל האָט זיך אַזאַ אָוונט פאַרענדיקט מיט אַ געוויין פון גאָר די קליינע, חיימקע און יוכבד, וועלכע האָבן נישט פאַרשטאַנען, נישט געקאָנט פאַרשטיין, אַז מען מוז טאַקע אַמאָל אויך גיין שלאָפן אָן אַן אָוונט־ברויט. דערפאַר ווען יונתן איז צוריקגעקומען אַהיים, אָ, דעמאָלט איז אַלץ באַלד געוואָרן אַנדערש. דאָס לעבן איז אַוועק אויפן אַלטן, פריערדיקן וועג. די מאַמע איז געוואָרן פריילעכער. אויך די קינדער. זי האָט אויך אָנגעהויבן קאָכן אין פרימאָרגן אַ זופּ. „אַ זופּ איז שפּאָרעוודיק״. ער, דער גרויסער ברודער, איז אַמאָל אַוועק מיט די קינדער אין

אַ בוך־געשעפט. אַמאָל אויסגעבאָרגט פאַר זיי דאָס „נויטיקע בוך״ צווישן שכנים... די שטוב איז געוואָרן ריין, וואַרעם, ווי אַמאָל. מיט אים, יונתן, איז געווען הימלעך און גוט אין שטוב. איצט... איצט נעמט מען אים ווידער אַוועק. אויף ווי לאַנג?

— ווי לאַנג, דענקסטו, וועט דויערן די מלחמה?

יונתן האָט נישט געענטפערט.

עזרא, פילנדיק פון וואָס יונתן טראַכט, האָט אים געוואָלט טרייסטן, עפּעס זאָגן, נאָר די צונג האָט זיך ביי אים נישט געקאָנט באַוויגן.

דאָך, שוין זייענדיק נאָענט צום וואָקזאַל, האָט ער אים אַ זאָג געטאָן:

— זאָרג זיך נישט, יונתן. איך וועל זיך באַמיען אַכטונג געבן אויף זיי... איך וועל אָנהויבן אַרבעטן שווער, שווערער ווי פריער, כדי די קינדער און די מאַמע זאָלן נישט דאַרפן הונגערן...

יונתן האָט פאַריכט אויף זיך דאָס רענצל, אָנגעקוקט זיין ברודער, געגנוי באַטראַכט עזראַן. און אויסגעוויזן האָט זיך אים, אַז ערשט איצט, דאָס ערשטע מאָל, דוכט זיך, כאַראַקטעריזירט ער אים, זיין ברידערל. וווּנדערט זיך אויף זיין קערפּער — אַזאַ דאַריר... אַזאַ קליינער און אויסגעמאָגערטער.

יונתן האָט געהערט זיינע רייד, געזען ווי דאָס בלוט קומט אים אין פּנים.

ערשט אויפן וואָקזאַל, ווען ער האָט אַריינגענומען אין זיינע שטאַרקע אָרעמס זיין ברודערל, אים צוגעדריקט צו זיך, האָט ער צו אים אַ זאָג געטאָן:

— איך ווייס, אַז דו וועסט עס טאָן. דו ביסט שוין אַ מאַן, נישט אַ קינד. ביזט אַ קינד קיינמאָל ניט געווען, ניט געקאָנט זיך עס דערלויבן... איצט ביזטו געוואָרן אַ מאַן. דו וועסט אַכטונג געבן אויף דער היים... איך — פאַרטראָגן האָב דעם טאַטן. דו — פאַרטרעטן וועסט פון איצטער אָן מיך. און... ווען איך וועל צוריקקומען, וועסטו שוין, מסתמא, זיין אַזוי הויך ווי איך, און אויך אַ גוטער פאַרדינער...

זיי האָבן זיך האַרציק געזעגנט און צעקושט.

און יונתן האָט זיך געלאָזט צום צוג.

ביים צוג זיינען שוין געשטאַנען אַסאַך מענטשן, אַ גרויסער המון: אַחוץ די מאָביליזירטע, זענען אויך געשטאַנען פיל אַנדערע — טאַטעס, מאַמעס. מענער מיט פּעקעלעך אין די הענט. פרויען, יונגע, עלטערע.

עס האָבן זיך באַוויזן פרויען מיט בלומען אין די הענט פאַר די אָפּמאַרשירנדיקע סאָלדאַטן.

פּויערטעס און פּויערים — מיט לעבלעך ברויט, באַגלייטן זייערע זין אין וועג אַריין מיט אַלעם גוטן.

לענגאויס דעם צוג זענען געשטאַנען אָפיצירן. ביים טיר פון וואָקזאַל — אַן אָרקעסטער, וואָס האָט אויפגעשפּילט פאַרשידענע מיליטערישע מאַרשן.

עס איז געווען דער ערשטער צוג מיט מאָביליזירטע, אַלע אויסגעדינטע סאָלדאַטן — אַ צוג וואָס האָט באַדאַרפט אָפּגיין פון אָסטראָווצע אין דער קעמפּענדיקער אַרמיי, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פאַרטיידיקן קעגן היטלער־דייטשלאַנד.

מאַמעס האָבן זיך באַגאָסן מיט טרערן, טיכלעך האָבן געפלאַטערט אין דער לופטן.

— זאָלסט צוריקקומען. זאָלסט צוריקקומען! — שרייט עזרא אַרויף צו יונתן בעת ער האָט זיך אומגעקערט מיט זיינע טריט צום וואַגאָן.

פּלוצים, אָט פאַרן אָפּגיין פון צוג, בעת יונתן איז שוין געשטאַנען אויפן לעצטן טרעפּל, מיט די רעכטע האַנט אָנגענומען דאָס הענטל פון דער טיר פון וואַגאָן, האָט מאָמענטאַל זיך דערהערט דאָס יאָמערלעכע פּייפן פון דער אַלאַרם־סירענע, זיך אַריינגעשניטן אין דער לופטן מיט אַ געוואַי, וואָס האָט אַלעמען אויפגעציטערט. דער עולם, אַן אויפגעציטערטער, האָט אָנגעהויבן לויפן. איבער זייערע קעפּ האָבן אָנגעהויבן פליען דייטשישע עראָפּלאַנען, פאַרצויגן דעם נידעריקן הימל. דאָס רוישן פון די עראָפּלאַנען האָבן זיך אויסגעמישט. עס איז געוואָרן אַ בהלה. נאָכן ערשטן אויפרייס זענען מענטשן אין ווילדקייט געלאָפן, געזוכט ערגעץ אַ שוץ־אָרט, עס איז געוואָרן אַ געדראַנג, אַ שטופּעריי, געפאַלן איז איינער איבערן צווייטן זיך אָנגעשטויסן און ווידער געלאָפן.

און די בהלה איז געשטיגן, ווען וואָלקנס־רויך האָבן נאָכן ערשטן אויפרייס אַרומגענומען די גאַנצע פּלאַטפאָרמע.

נאָכן ערשטן אויפרייס, האָט יונתן, נאָכדעם ווי ער איז מיט איין שפּרונג אַרויס פון צוג אויף דער שטיינערנער פּלאַטפאָרמע, אַ כאַפּ געטאָן אין זיינע הענט זיין ברודערל עזרא און מיט אים אָנגעהויבן אַוועקלויפן פון צוג.

נאָכן צווייטן אויפרייס, האָבן זיי זיך צעשיידט, פאַרלוירן.

— יונתן, יונתן! — שרייט עזרא.

שטופּענדיק זיך אין געדראַנג, האָט ער לויפנדיק געזוכט זיין ברודער.

דאָס בראַזגעריי פון די וואַגאָנען האָט אים פאַרטויבט. ער האָט נישט געזען דאָס פאַלן, דאָס הילכיק קייקלען זיך פון די וואַגאָנען. זיינע אויגן זיינען געווען פאַרטונקלט פון די שטיקער־רויך־וואָלקנס און שטויב, וואָס זענען געקומען אין רעזולטאַט פון די באָמבעס.

— יונתן, יונתן — רופט ער, אַן אַראָפּגעבויגענער, זיך פאַרשטעלנדיק מיט די הענט דעם קאָפּ.

יונתן הערט אָבער נישט.

יונתן ליגט שוין אויסגעצויגן אויף דער ערד.

זיין קאָפּ, יונתנס, דער געדיכט־באַוואַקסענער מיט די לאַנגע שוואַרצע קודלוואַטע האָר ליגט מיטן פּנים אַרויף, דאָס מויל האַלב־אָפן: פונעם האַלב־אָפענעם מויל ריזלט איצט זיין בלוט. דאָס רענצל, דאָס מיליטערישע, וואָס איז געלעגן אויפן רוקן, צווישן די אַקסלען, האָט זיך מיט זיינע לעדערנע־שנירלעך, בעתן פאַלן, אַריינגעשניטן טיף אינעם פלייש פון זיין אָרעם. ער אָטעמט שווער, כאָרכלענדיק. לעבן אים ליגט אַ שטיק פון אַ צעשטערטן וואַגאָן.

ווען עזרא האָט אים דערזען, איז ער צו אים אַ פאַל געטאָן, אַראָפּגעפאַלן מיטן פּנים אויף זיין קערפּער: — יונתן! — און נעמט אים מונטערן, טרייסלען, ווי מען טרייסלט אַ פאַרחלשטן, וועמען מען וויל אויפוועקן...

יונתן רעאַגירט נישט.

עזרא, אין גרויס פאַרצווייפלונג, קלאַפּט זיך מיטן קאָפּ אויפן שטיין.

באַלד נעמט ער זיך צואַמען, פּרוּווט אים העלפן, זיין פאַרוואונדעטן ברודער, פּרוּווט לויזער מאַכן אויף אים דאָס רענצל, לויזער מאַכן די שנירלעך אַרום זיין אָרעם. און רופט אין דער בהלה אַריין נאָך הילף.

זיינע געשרייען האָבן זיך אויסגעמישט צוזאַמען מיט אַנדערע מוראדיקע געשרייען פון פיל מענטשן.

✶

אָפּגעריסן דאָס יינגל פון דעם פאַרוואונדעטן האָט מען ערשט, ווען אויף דער צעשעדיקטער פּלאַטפאָרמע האָט זיך באַוויזן די „גיכע־הילף". אַ קעטשל פון „רויטן־קרייץ" איז אָנגעקומען און אָנגעהויבן פאַרנעמען די פאַרוואונדעטע.

דאָס קעטשל, נאָכן אַריינגעמען אין זיך די פאַרוואונדעטע, האָט אָנגעהויבן רירן.

עזרא נאָך אים.

דאָס קעטשל האָט אָנגעהויבן לויפן.

עזרא — נאָך אים.

דאָס קעטשל איז פאַרשוואונדן פון זיינע אויגן.

עזרא לויפט נאָך אַלץ אין דער זעלבער ריכטונג.

אַ פאַרסאָפּעטער, אַ פאַרשוויצטער, אַ שווער־אָטעמדיקער, מיט בלוט־פלעקן אויף זיינע קליידער — דאָס בלוט פון זיין ברודער יונתן מיט וועלכן ער האָט זיך פריער אָנגענומען — איז דאָס יינגל עזרא אָנגעקומען אין שפּיטאָל־הויף.

די פאַרוואונדעטע, וואָס זיינען פריער געלעגן אין קעטשל, זענען שוין איצט אויפן דיל, אין קאָרידאָר, בעת מען גרייט פאַר זיי ערטער אינעווייניק אין די צימערן פון שפּיטאָל.

עזרא האָט זיך דורכגעריסן אַ וועג צווישן די אָנקומענדיקע מענטשן, אָנגעהויבן זוכן צווישן די פאַרוואונדעטע זיין ברודער.

— אָט דאָ ליגט ער!..

זיין געשריי, דער פּלוצימדיקער געשריי פון אַ יינגל, אַ דערשראָקן, ספּאַזמאַטיש געשריי, האָט צו זיך געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון שפּיטאָל־פּערסאָנאַל, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ קראַנקן־שוועסטער, אַ פעלדשער, אַ דאָקטאָר.

די קראַנקן־שוועסטער, אַ יונג, פאַרזאָרגט מיידל, האָט דאָס יינגל אָנגענומען ביי דער האַנט.

— דאָ איז נישט קיין אָרט פאַר דיר.

זי האָט אים אַרויסגעפירט פון קאָרידאָר.

אָבער עס האָט נישט געהאָלפן. ער, עזרא, האָט זיך נישט געקאָנט העלפן. וויפל מאָל מען האָט אים אַרויסגעפירט, אַזוי פיל מאָל האָט זיך דאָס יינגל צוריק באַוויזן נעבן זיין פאַרוואונדעטן ברודער.

צום סוף, ווען עס איז געלונגען דעם פּערסאָנאַל, מיט דער הילף פון פּאָליציי, צו באַפרייען דעם דרויסנדיקן שטח, דעם הויף, פון די פאַרצווייפלטע באַזוכער, לויזער געמאַכט דאָס אָרט צו דער טיר, איז עזרא אַלץ נישט אָפּגעטרעטן. ער האָט נישט געקאָנט אַהיימגיין...

ער איז געבליבן שטיין הינטערן פענצטער פון שפּיטאָל, זיך גוט איינגעהערט אין די קולות פון די פאַרוואונדעטע, מיט די אויגן צום טיר, פאַרהאַלטן, ביי יעדער געלעגנהייט, יעדן אַרויסגייער — די קראַנקן־שוועסטער, דעם פעלדשער, דעם דאָקטאָר — מיט דער זעלבער פראַגע וועגן אים, זיין ברודער יונתן פאַלקמאַנס צושטאַנד...

— ער איז פאַרוואונדעט...

די קראַנקן־שוועסטער האָט, קאָנטיק, אויף אים רחמנות געהאַט, בכיוון אַרויסגעקומען צו אים עטלעכע מאָל, אים אַרויסגעטראָגן די לעצטע נייעס וועגן זיין ברודערס געזונט־צושטאַנד.

צום סוף איז זי אויך געוואָרן פאַרמאַטערט און געזאָגט:

— יינגל, גיי אַהיים, מיט דיין וויינען וועסטו דעם פאַרוואונדעטן מיט גאָרנישט העלפן...

דאָס האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט אין אים דעם טיפן ווייטיק.

✶

די נאַכט איז צוגעפאַלן. אַ נאַכט אַ שטאָק־פינצטערע. צום סוף, אַליין אַ מידער, אַן אָפּגעשוואַכטער, אַ

געשפּאַנטער, און ניט קאָנענדיק אַהיימגיין, האָט ער זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן גראָז, געביסן די ערד מיט די ציין, שעפּטשענדיק, פליסטערנדיק אין דער טונקעלקייט אַריין:

— גאָט, פאָטער פון יתומים, דיין פון אלמנות (די ווערטער האָט ער אָפט געהערט פון דער מאַמע), העלף, אַז יונתן זאָל לעבן, ניט שטאַרבן... אויב שטאַרבן, איז איך, בעסער איך. ער איז פיל בילכער פון מיר...

אויפגעהערט וויינען האָט דאָס ייִנגל ערשט דעמאָלט, ווען צו אים איז דערגאַנגען די ביטערע בשורה, אַז זיין ברוּדער איז טויט.

ער האָט זיך אויסגעגלייכט. זיך געלאָזט לויפן. ניט וויסנדיק וואָס ער טוט, געלאָפן, געלאָפן, געהאַלטן אין איין לויפן.

ערשט נעבן דער טיר פון זיין שטוב, האָט ער זיך אָנגעהויבן פאַרהאַלטן, זיך אָפּגעשטעלט, זיך געפרעגט:

— ווי אַזוי זאָל איך דאָס זאָגן דער מאַמען?..

ער האָט זיך די מאַמע זיינע פאָרגעשטעלט אין אַזאַ מצב, ווי נאָך קיינמאָל נישט געזען... אָט פאַלט זי. אָט חלשט זי. אָט ווייסט זי אַליין נישט וואָס זי טוט... זי קריגט זיך מיט גאָט... זי פאַרברעכט די הענט... און — וואָס נאָך וועט זי טאָן, דערהערנדיק אַזאַ איוב־בשורה?

גאָרנישט פון די אַלע זאַכן איז אָבער געשען.

די מאַמע איז אין שטוב נישט געווען.

אין שטוב זענען די קינדער נאָך געשלאָפן, אַחוץ רייזל, די עלף יאָריקע, וועלכע האָט זיך אויפגעכאַפּט באַלד מיט זיין אַריינקומען.

פּלוצלינג איז אָנגעקומען די מאַמע. זי לאָזט נישט קיין טרער. עזרא דערנענטערט זיך צו איר.

— מאַמע...

— וואָס?

— יונתן...

— איך ווייס שוין אַלץ, מיין קינד, איך ווייס שוין...

זי זעצט זיך אַוועק. איר פּנים ווערט פאַרצויגן מיט אַ גלעזערנער הויט...

ניין. די מאַמע וויינט נישט — זי איז נישט אימשטאַנד צו לאָזן אַ טרער אין איר גרויסער בראָך...

א גרופּע חברות פון „בנות אגודת ישראל". בלויז דריי פון דער גרופּע זענען געבליבן לעבן.

קבוצת חברות מ„בנות אגודת ישראל". רק שלוש מן הקבוצה נשארו בחיים.

אייזיקביינערמאן

כעלוניא!

גע‎ווידמעט מיין פרוי שרה׳לה און
מיינע צוויי טעכטער בוניאַ און כעלאַ.

וועו דו ביסט אַ קליין מיידעלע געווען
האָב איך דיך שווימען געלערנט
כדי מיין האַרץ זאָל רואיק זיין
ווען דו וועסט מיט דיינע חברטעס אין וואַסער גיין.

שווים, פישעלע מיינס
אין דעם לויטערן טייכל
זאָל דאָס הערצעלע דיינס
זיך קוויקן, נחמלה מיינס.

און די זאָרג פאַר מורא
איז ביי מיר פאַרשוווּנדן
פיליכט קען עפּעס געשען מיט דיר
ווייל שווימען קענסטו שוין מיט אַלע גלייך.

איך האָב גאָרנישט געדענקט
אַז אַנדערע געפאַרן לויערן אויף אייך
צוזאַמען מיט דיינע חברטעס צו ווערן דערטרונקענע
אין אַ בלוטיקן ים, וואָס די קינדער־מערדער,
די נאַצים, האָבן צוגעגרייט פאַר אייך.
מיין האַרץ וועט אייביק ציטערן, ביז ענדע פון מיין לעבן.

דיין טאַטושו אייזיק ביינערמאַן

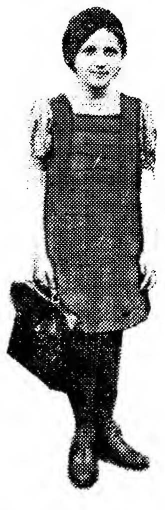

כעלא ביינערמאן

לייבוש מילשטיין ז״ל

די ליקווידאציע פון אסטראווצער געטא

מיטוואָך, דעם 6־טן סעפּטעמבער 1939, נאָכמיטאָג, האָט אין אַסטראָווצע געהערשט אַ שרעקלעכע פּאַניק, וועלכע איז געשטיגן פון מינוט צו מינוט, די ידיעות אַז די דייטשן שטייען שוין ביי דער שטאָט האָט אַרויסגערופן אַ פאַרצווייפלטע שטימונג ביי די יידן. קיינער האָט נישט געוווּסט וואָס צו טאָן: בלייבן צוזאַמען מיט די משפחה אָדער אַוועק אַליין אויף דער צווייטער זייט ווייסל. דער סעקרעטאַר פון דער יידישער גמינע, ד״ר לעאָן בייגעלמאַן איז אַוועק, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם נייעם בירגערמייסטער, דער יידן־פרעסער מראָזאָווסקי, צוליב זיינע אָפטע קאָנפליקטן מיט אים אין שטאָט־ראַט. מיט אים זענען אויך אַוועק פיל פון דער יידישער אינטעליגענץ, ווי ד״ר יעלען, ד״ר שיבער, מיט זייערע פאַמיליעס, יחזקאל בייגעלמאַן און אַנדערע. אויסער די פרוי פון ד״ר שיבער איז קיינער פון זיי נישט צוריקגעקומען.

די ערשטע יידישע קרבנות

די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט צוזמאַרגנס, 7 סעפּטעמבער, 3 אַזייגער נאָכמיטאָג. שבת אין געפאַלן דער ערשטער יידישער קרבן: באַלד אין דערפרי איז דערשאָסן געוואָרן ישראל ראָזענבערג (ישראל פּוטין). שפּעטער דעם זעלבן טאָג זענען דערשאָסן געוואָרן נאָך עטלעכע יידן. די קרבנות וואָס זענען געפאַלן די ערשטע טעג האָט מען באַלד קובר געווען; שפּעטער האָבן די דייטשן אַריינגעוואָרפן די קרבנות אין אַ גרוב אויף שעראָקע גאַס און דאָרט זענען זיי געבליבן ליגן איניקע טעג ביז מען האָט דערלויבט זיי קובר זיין.

אין שטאָט האָט דאַן געהערשט גרויס פחד און די יידן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס צוליב די אָפטע שיסערייען און צוליב דאָס כאַפּן צו דער אַרבעט, וואָס איז באַגלייט געווען מיט קלעפּ און פאַרשידענע שיקאַנעס.

נאָך אַ קורצער צייט איז אַנטשטאַנען דער יידנראַט מיטן אַדוואָקאַט זייסעל אַלס פּרעזעס, יאָסקע ראָזענמאַן אַלס וויצע־פּרעזעס און נאָך צען אַנדערע מיטגלידער. דער יידנראַט האָט געהאַט נאָר איין אויפגאַבע: באַזאָרגן אַרבעטס־קרעפטן פאַר די דייטשן. שוין אין די ערשטע טעג פון זיין טעטיקייט איז אויף אים אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ קאָנטריבוציע פון אַ פערטל מיליאָן זלאָטעס, וואָס איז נאָכהער פאַרקלענערט געוואָרן אויף 200,000 זלאָטעס, וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט באַדאַרפן אַריינטראָגן אין צוויי ראַטעס. מיט יעדן טאָג איז אויף דעם יידנראַט אַרויפגעלייגט געוואָרן נייע שווערע אויפגאַבן, ווי רעקווירירן מעבל, וועש, בעטגעוואַנט, צירונג און אַפילו פוטערס פאַר די עס־עס און די דייטשע אָפיצירן. עס האָט אויך אויפגעהויבן דעם קאָפּ דער בירגערמייסטער מראָזאָווסקי, וואָס האָט געמאַכט שוועריקייטן די יידן ביים דערליידיקן פאַרשידענע ענינים אין מאַגיסטראַט, ער האָט געהעצט די דייטשישע מאַכט־אָרגאַנען קעגן די יידן און אויך איבערגעטראָגן דעם מאַרק אויף אַ צווייטן אָרט, לויט זיין אַלטן ווינטש. דער יידנראַט האָט דאַן געהאַלטן פאַר נייטיק צו פאַרבינדן זיך מיט די עס־עס כדי צו פאַרלייכטערן די לאַגע פון די יידישע באַפעלקערונג און נישט דערלאָזן דעם אַנטיסעמיטישן בירגערמייסטער קומען צום וואָרט. מיט דער הילף כאַבאַר און טייערע מתנות איז געלונגען זיך פאַרבינדן מיט די דייטשישע מאַכט פון שטאָט און ווי־נישט־ווי פאַרלייכטערן אַביסל די לאַגע פון די יידן.

דער פאַרבינדער צווישן די יידן און די דייטשישע מאַכט איז געווען יאָסקע ראָזענמאַן. דעם 23־טן דעצעמבער 1939 זענען אין שטאָט אָנגעקומען פּליטים פון קאָנין און גאָלין (פּויזנער קאַנט). די יידישע היימלאָזע זענען זאָרגפעלטיק אויפגענומען געוואָרן דורך די אָסטראָווצער יידן, און אַ ספּעציעלער קאָמיטעט ביים יידנראַט האָט זיך פאַרנומען מיט באַזעצן זיי אין וווינונגען און באַשפּייזן ביז יעדער האָט געפונען אַ באַשעפטיקונג.

די טיפוס עפּידעמיע

דעם 18־טן יאַנואַר 1940 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן די פאַראָרדנונג צו טראָגן ווייסע בענדער מיט אַ בלויען מגן־דוד אויף דעם רעכטן אָרעם. פאַר נישט אויספירן דעם באַפעל האָט געדראָט טויט־שטראָף. אין פעברואַר ברעכט אויס אַ טיפוס־עפּידעמיע, און אין רעזולטאַט דערפון זענען די יידישע וווינונגען אַרומגערינגלט געוואָרן מיט דראָט און עס איז געווען פאַרבאָטן אַרויסצוגיין פון דער פאַרצוימונג. אינערהאַלב דעם פאַרצוימטן שטח איז געווען דערלויבט אַרויסצוגיין פון די צימערן נאָר צוויי שעה אין

דער מחבר פון ארטיקל לייבוש מילשטיין ז״ל

דערפרי — פון 9 ביז 11 — און איין שעה נאָכמיטאָג — פון 4 ביז 5. די עפּידעמיע האָט אָנגענומען אַ דראַמאַטיקן כאַראַקטער, און זי האָט זיך פאַרשטאַרקט פון טאָג צו טאָג און איינגעשלונגען פיל מענטשלעכע קרבנות. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ סאַניטאַר־קאָמיסיע, וועמענס ציל ס׳איז געווען צו באַקעמפן די עפּידעמיע. די בתי מדרשים זענען געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אַ שפּיטאָל אונטער דער לייטונג פון ד״ר מאיר. די עפּידעמיע האָט אָנגעהאַלטן ביז אַפּריל 1940, און דורך דער גאַנצער צייט זענען די יידן געווען פאַרשפּאַרט ווי אין אַ תפיסה, געניסנדיק פון די פרייע לופט נאָר דריי שעה אַ טאָג. צוויי וואָכן פאַר פסח איז די פאַרצוימונג געוואָרן דערוויטערט און דאָס לעבן האָט זיך גענומען נאָרמאַליזירן. צווישן די פילע קרבנות פון דער עפּידעמיע איז אויך געווען דער וויצע־פּרעזעס פון יידנראַט יאָסקע ראָזענמאַן, וועמענס פּריציייטיקער טויט איז געוואָרן באַדויערט דורך דער גאַנצער שטאָט.

אויף זיין שטעל איז געקומען יצחק רובינשטיין, אַ באַקאַנטער ציוניסטישער עסקן. אַ קורצע צייט שפּעטער ווערט דער אַדוואָקאַט זייסל באַזייטיקט פון זיין אַמט אַלס פּרעזעס פון יידנראַט און זיין אָרט פאַרנעמט יצחק רובינשטיין און אַלס וויצע־פּרעזעס ווערט באַשטימט משה אַלטערמאַן.

יידן ווערן באַרויבט פון זייער האָב־און־גוטס

דערווייל זענען פון טאָג צו טאָג די עס־עס לייט געוואָרן דאַרשטיקער נאָך יידיש געלט, זאַכן, צירונג און אַנדערע ווערט זאַכן. די יידן זענען געוואָרן אויפגעפּאַדערט איבערצוגעבן אין זייערע הענט די איבערגעבליבענע מעבל און בעטגעוואַנט. אויך זענען זיי געווען געצווונגען אַריינצוטראָגן מאַנאַטלעכע שטייערן דעם יידנראַט אַנשטאָט די זאַכן וואָס מען האָט נישט געקענט אַרויסנעמען פון די שטובן. אויך זענען די יידן געווען געצווונגען צו שפּייזן אייניקע עס־עס־לייט און באַזאָרגן זיי יעדן טאָג מיט ספּעציעלע מיטאָגן. דער פאַרבינדער מיט די עס־עס לייט איז געווען פינטשל האָפמאַן. אָבער טראָץ אַלע מתנות איז דער האַס פון די עס־עס לייט צו די יידן נישט געוואָרן קלענער. פיל פון זיי האָבן, אַרויסגייענדיק פון האָפמאַנס וווינונג מיט די באַקומענע מתנות אין האַנט, באַלד גענומען שלאָגן די יידן וואָס זיי האָבן געטראָפן אין גאַס און אַנגערייצט אויף זיי זייערע ווילדע הינט. ספּעציעל האָבן זיך אויסגעצייכנט אַלס יידן־מערדער די עס־עס־לייט פּעטער, ברונאָ און האַלווינג. ווען מען האָט זיי געזען גיין אויף דער גאַס, האָבן זיך דאַן אַלע אויסבאַהאַלטן אין די שטובן און די גאַסן זענען געוואָרן אויסגעליידיקט פון מענטשן. אויב ס׳איז ווער אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט, איז זיין לעבן געווען אין גרויס געפאַר. זיי זענען שטענדיק געגאַנגען אין באַגלייטונג פון אַ הונט מיטן נאָמען „טשערטשיל״, און ביי יעדער געלעגנהייט האָבן זיי אויסגערופן: „טשערטשיל, האַס די יודן!״ דאַן האָט דער הונט אַראָפּגעריסן פונם אומגליקלעכן קרבן אַלע קליידער ביז ער איז געבליבן שטיין מוטער־נאַקעט, און פון די קליידער זענען געבליבן נאָר צעריסענע שמאַטעס.

פליטים קומען אָן אין שטאָט

14־טן מערץ 1940 איז קיין אָסטראָווצע אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט פון טויזנט ווינער יידן. ביים צוג האָט אַ קאָמיטעט פון יידנראַט באַזאָרגט די פליטים מיט עסן און מעדיצינישע הילף און זיי אַוועקגעשיקט אין די אַרומיקע דערפער, ווייל דער שטאָט־קאָמיטעט האָט זיי נישט דערלויבט באַזעצן אין שטאָט, מיטן אויסנאַם פון אַ קליינע צאַל,

וואָס האָבן זיך איינגעאָרדנט אין אָסטראָווצע. די ווינער זענען כמעט אַלע געווען עלטערע מענטשן, וואָס האָבן זיך נישט געקענט צופּאַסן צו די שלעכטע באַדינגונגען וואָס האָבן דאַן געהערשט אין די דערפער, און אַ גרויס צאָל פון זיי איז אויסגעשטאָרבן אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט.

אין אַ זומער־טאָג פון 1940 זענען אַלע מענער צו־זאַמענגערופן געוואָרן אויפן פּלאַץ פאַרן יידנראַט, מכלו־מרשט צו הערן אַ רעפעראַט. באַלד איז דער פּלאַץ געוואָרן אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך עס־עס־לייט, זאָנדער־פּאָליציי און פּוילישע פּאָליציי. פון די פאַרזאַמלטע זענען אויסגעקליבן געוואָרן 150 יונגעלייט, וואָס זענען גלייך געוואָרן אַוועקגעשיקט קיין לובלין, מאַידאַנעק און בעלזשיץ אויף צו פאַרפעסטיקן די רוסישע גרענעץ.

אין פאַרלויף פון די יאָרן 1940—1941 זענען אין שטאָט צוגעקומען פיל פּליטים פון וואַרשע, לאָדזש און אַנדערע גרויסע יידישע צענטרען, וואָס זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן אין דייטשישן „רייך". די צאָל יידן אין אָסטראָווצע איז אין יענער צייט דערגאַנגען ביז 16,000 נפשות.

דאָס שאַפן פון אָסטראָווצער געטאָ

אָנפאַנג 1941 האָבן אָנגעהויבן דערגיין צו אונדז ידיעות וועגן געטאָס וואָס זענען געשאַפן געוואָרן אין פאַרשידענע שטעט. נאַטירלעך, אַז דאָס האָט אויך אָסטראָווצע נישט אויסגעמיטן. די פאַראָרדנונג וועגן קאָנצענטרירן די יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט אין אַ געטאָ איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן צוויי וואָכן פאַר פּסח, די ידיעה האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע בהלה און קיינער האָט נישט געוווּסט וואָס פריער צו טאָן: זאָרגן אויף יום־טוב אָדער זוכן אַ וווינונג. דער יידנראַט איז דאַן געווען פאַרנומען טאָג־און־נאַכט מיט איינאָרדנען די משפחות וואָס זענען אַריבער פון דער אַרישער זייט און האָבן באַלאַגערט די געביידע פון יידנ־ראַט. אַ דאַנק דער ענערגישער אַרבעט איז געלונגען די אַלע באַזעצן אין וווינונגען ביז יום־טוב און די אַקציע איז געוואָרן פאַרענדיקט צום טערמין. דעם 10־טן אַפּריל, דעם צווייטן טאָג פּסח, איז שוין ביים אַרויסגאַנג פון „יידישן וווין־פערטל" געשטאַנען די יידישע פּאָליציי, וואָס איז דאַן צו דעם צוועק אַנטשטאַנען. אַלס קאָמענדאַנט פון

קבוצה של "ברית הכח", שרוב חבריה הושמדו על־ידי הנאצים

כמעט אלע פון דער גרופּע זענען פארניכטעט געווארן

דער יידישער פּאָליציי איז באַשטימט געוואָרן בער בלומענפעלד און אַלס זיין שטעל פאַרטרעטער — משה פּוטשיץ. מיט דער צייט האָט די יידישע פּאָליציי איבערגענומען אויך אַנדערע פונקציעס, ווי כאַפּן יידן אין גאַס צו פאַרשידענע אַרבעטן אָדער צו פאַרשיקן אין די פאַרשידענע לאַגערן, אַדורכפירן אַרעסטן פאַר נישט צאָלן שטייערן און אַרויסנעמען מעבל פון די שטובן. דערביי האָבן זיי אויך נישט פאַרגעסן שלאָגן זייערע קרבנות.

שמיני־עצרת האָט זיך די יידישע פּאָליציי, לויט אַ באַפעל פון דייטשישן אַרבעטס־אַמט, אַרויסגעלאָזט איבער דער שטאָט און געכאַפּט 150 מענטשן אויף אַרבעט אין די סטראַכאָוויצער פאַבריקן.

אין שטאָט זענען געווען צוויי פּוילישע פּאָליציאַנטן — קאָטשמאַרעק און באמבעל — וועמענס אויפגאַבע ס'איז געווען צו קעמפען קעגן שוואַרצן האַנדל ביי יידן, זיי האָבן דורגעפירט אָפטע רעוויזיעס אין די וווינונגען, ווי אויך די ווענט, כדי צו אַנטדעקן באַהאַלטענע סחורה. זיי האָבן אויך דורכגעפירט רעוויזיעס ביי רייזנדע מענטשן און ביי זיי צוגענומען יעדעס ווערטפולע זאַך. מיט איין וואָרט: זיי האָבן פאַראומגליקט פיל מענטשן און אין קיין פאַל האָט מען נישט געקענט אויף זיי ווירקן אַז זיי זאָלן דערפון אָפּשטיין. בעת אַזאַ רעוויזיע, וואָס זיי האָבן דורכגעפירט אין וווינונג פון וועלוול גרינבערג („וועלוול שמאטשאש") האָט זיין פרוי באַקומען אַ האַרץ־שלאַק און געשטאָרבן אויפן אָרט.

עס איז דאַן אויך דערשינען די צרה פון אַפּוטרופּסים. קריסטן האָבן איבערגענומען יידישע געשעפטן אַלס אַפּוטרופּסים. דאָס האָט פאַרשאַפט פיל צרות, איבערהויפּט האָט דער הויפּט־אַפּוטרופּוס האַררי, אַ פאָלק־דייטש, פאַראומגליקט צענדליקער יידן און דערביי אויך גענומען פיל כאַבאַר. איינמאָל, איז פאָרגעקומען אַ ווערטער־אויסטויש צווישן האַררי און וויצע־פּרעזעס פון יידנראַט משה אַלטערמאַן, און באַלד נאָכדעם איז אַלטערמאַן דערוויטערט געוואָרן פון זיין אַמט לויט אַ פאַראָרדנונג פון דער עס־עס. ס'איז געשען אַ נס וואָס איניקע יידן האָבן אָנגעגעבן אַ מסירה צו די עס־עס אַז האַררי נעמט שוחד און ער איז אַרעסטירט געוואָרן. אויפן אָרט פון משה אַלטערמאַן איז געוואָרן וויצע־פּרעזעס פון יידנראַט דוד דיאַמענט.

20 דעצעמבער 1941 קומט פאָר די אַזויגערופענע „פוטער־אַקציע": די יידן זענען געווען געצוווּנגען איבערגעבן אַלע פוטערנע פּאַלטנס, קראַגנס און מופקעס. פאַר נישט אויספירן די פאַראָרדנונג האָט געדראָט טויט־שטראָף. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון יידנראַט צוזאַמען מיט דער יידישער פּאָליציי האָט רעקווירירט פון די שטובן אַלעס וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „פוטער". ביי דער אַקציע האָט די עס־עס אויך נישט פאַרגעסן זייער מלאכה און האָבן דערשאָסן אברהם בוימשטיין פאַר באַהאַלטן זיין פוטער ביי אַ באַקאַנטן קריסט.

די ערשטע מאָרד־אקציע

די אמתע טראַגעדיע האָט זיך אָנגעהויבן דעם 28 אַפּריל 1942 (י"א אייר תש"ב). פון דאַן אָן איז נישט אַוועק קיין טאָג אָן נייע גזירות אָדער זאָגאַר רציחות. די נאַכט פון 28 אַפּריל האָבן די דייטשן דורכגעפירט די ערשטע מאָרד־אַקציע דורך דערשיסן און פאַרשיקן קיין אוישוויץ. אין שטאָט איז געקומען אַ ספּעציעלע שטראָף־קאָמאַנדע פון עס־עס און מיט דער מיטהילף פון די אָסטראָווצער עס־עס, מיט פּעטער און ברונאָ בראַש, זענען זיי פון 4 אַזייגער פאַרטאָג געגאַנגען איבער די יידישע וווינונגען, אַרויסגענומען איינוווינער און זיי דערשאָסן אָדער אַרעסטירט. די וואָס האָבן געוווינט אויף דער סטאָדאָלנאַ גאַס זענען דערשאָסן געוואָרן אויף דער אילזשיצקא גאַס, די פון דער אילזשיצקאַ גאַס — זענען דערשאָסן געוואָרן אויף דער שענקעוויטשאַ גאַס, און די פון דער שענקעוויטשא — אויפן מאַרק־פּלאַץ. אַזוי איז פאַרגאָסן געוואָרן יידיש בלוט איבער גאַנץ אָסטראָווצע. די קרבנות זענען געלעגן אין די גאַסן עטלעכע שעה ביז ס'איז געגעבן געוואָרן די פאַראָרדנונג, אַז מען זאָל זיי אַראָפּרוימען פון די גאַסן. אין דער מאָרד־אַקציע זענען דערשאָסן געוואָרן 36 יידן און 72 זענען טראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ. די עס־עס־לייט האָבן מאָטיווירט די מאָרד־אַקציע דערמיט, אַז די דערמאָרדעטע זענען געווען קאָמוניסטן... דער אויסרייד איז געווען נישט ווייניקער שרעקלעך ווי די מערדערלעכע מעשים אַליין, ווייל צווישן די קרבנות איז אויך געווען שאול מעטמאַכער, אַ גרויסער למדן און ירא־שמים, וואָס איז געזעסן יומם ולילה על התורה ועל העבודה; די לאַנגע פאַטריאַרכאַלע באָרד האָט עדות געזאָגט אַז ער איז ווייט פון צו זיין אַ קאָמוניסט. די רוצחים האָבן אויך דערשאָסן דעם געוועזענעם גמינע־פּרעזעס אַדוואָקאַט זיסל, וואָס איז געווען באַקאַנט אַלס קעגנער פון די קאָמוניסטן. עס איז אויך דערשאָסן געוואָרן דער דענטיסט וואַכאָלדער, וואָס איז פון שטענדיק אָן געווען אַ ציוניסט. עס איז צו באַמערקן, אַז מיט איניקע וואָכן פריער האָט זיך דער יידן־מערדער פּעטער געמאַכט ביי וואַכאָלדערן גאָלדענע ציין, און ער האָט אים דערביי פאַרזיכערט, אַז ער וועט אים „שטענדיק דאַנקבאַר זיין". עס איז ווירקלעך אַזוי געווען: ער האָט אים זעלבסט דערשאָסן, ס'איז אויך אומגעבראַכט געוואָרן יצחק קודלאָוויטש, א ייד פון זעכציק

יאָר. ס׳זענען אויך דערמאָרדעט געוואָרן יחיאל צוקערפיינס 50־יעריקע פרוי, אַלטער גרינבערג, חיים שטאַם, יהושע מינצבערג, שלמה קאַצענעלבויגן, און אנדערע וועמענס נעמען כ׳האָב שוין לאַנג פאַרגעסן. צווישן די פאַרשיקטע איז אויך געווען א „קאָמוניסט" ווי אַלטער פערוס — אַ בחור וואָס איז אין גאַס נישט אַרויסגעגאַנגען, צוליב די לאַנגע פיאות וואָס האָבן אַרויסגערופן גרויס אויפ־מערקזאַמקייט...

די בהלה וואָס האָט אויסגעבראָכן יענעם טאָג איז אוממעגלעך איבערצוגעבן. שרעק און פּאַניק האָט באַהערשט אַלע יידן אין שטאָט. פון די 72 מענטשן וואָס זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ איז נאָך אַ קורצער צייט אָנגעקומען טעלעגראַמעס צו זייערע נאָענטסטע, אַז זיי זענען געשטאָרבן אין לאַגער אויף לונגען־אָנצינדונג. דאָס בלוט פון די דערמאָרדעטע האָט באַפלעקט אַ לאַנגע צייט די גאַסן פון שטאָט.

יעדן טאָג זענען אַרויס קלאַנגען וועגן דערשיסן יידן פאַר איבערטרעטן די גרענעץ פון יידישן ווױן־פערטל. ס׳זענען אויך פאַרעפנטלעכט געוואָרן פאַרשידענע פאַראָרדנונגען וועגן איבערפירן יידן פון די קליינע שטעטלעך אין די גרעסערע שטעט, מיט דעם ציל צו קאָנצענטרירן אַלע יידן אויף אייניקע ערטער.

יידן זוכן אַרבעטס־פּלעצער

נאָך אַ קורצער צייט זענען דערהאַלטן געוואָרן ידיעות וועגן דער ליקווידירונג פון וואַרשעווער געטאָ, דער פאַרשיקונג פון ראַדאָמער יידנטום א.א.וו. עס האָט זיך פאַרשטאַרקט די דעה, אַז טרויעריקע צייטן קומען אויף אָסטראָווצע. כדי צו פאַרזיכערן זייער לעבן האָבן אַלע גענומען זוכן אַזוי גערופענע „פּלאַצוווקעס" צו אַרבעטן, אַלע האָבן געגלויבט אַז דאָס איז די איינציקע רעטונג. יידן האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן אין דער אָסטראָווצער פאַבריק און אָנגעמאָלדן זיך צו דער אַרבעט. די פירמע יעגער וואָס האָט באַשעפטיקט פיל אַרבעטער אין דער ציגל־פאַבריק אויף די קילינסקי גאַס האָט איבערגענומען די פיש־סטאַוועס, וואָס האָבן ביז דאַן געהערט צו בערל לעדערמאַן. די אַרבעט ביי די סטאַוועס, וואָס זענען געווען

פרוי שוכהענדלערס ניי־ווארשטאט אויף דער אלייע גאס, וואָס האָט עקזיסטירט אויך אין געטאָ

קבוצת תופרות מביהמ"ל לתפירה של גב' שוכהענדלער. רוב הנשים שבתמונה הושמדו.

ווייט 5 קילאָמעטער פון דער שטאָט, איז געווען זייער אַ שווערע, און ס׳איז געווען פאַרבונדן מיט גיין 10 קילאָמעטער צופוס הין און צוריק. די אַרבעט איז געווען אויף „אַקאָרד״, ד. ה. מען האָט געמוזט אַוועקפירן אַ געוויסע צאָל טאַטשקעס זאַמד אויף די אָנגעוויזענע ערטער, אָדער אויסגראָבן אַ געוויסע צאָל קוואַדראַט־מעטער, אין פאַרלויף פון אַרבעטס־טאָג. די יידן האָבן פיל געליטן פון די פּויִלישע אינזשינערן, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער אַרבעט. אויסער דער פירמע יעגער זענען געווען אַנדערע פירמעס, ווי בוימער און לעש, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַריכטן שאָסייען און בריקן, און אַנדערע אַרבעטס־שטעלעס, ווי יידן האָבן אַוועקגעגעבן זייערע שווייס און בלוט, כדי זיך צו ראַטעווען פון טויט.

אין אָנפאַנג איז נאָך לייכט אָנגעקומען צו קריגן אַרבעט, שפּעטער האָט מען שוין געברויכט פּראָטעקציע צום יידנראַט אָדער צום אַרבעטס־אַמט. נאָך שפּעטער האָבן יידן אָנגעבאָטן פיל געלט כדי צו קריגן אַן אַרבעטס־פּלאַץ. אויך די „כאַפּ־אַקציעס״ וואָס זענען פּאָרגעקומען אויף די גאַסן, וואָס אין איין פאַל זענען 150 יינגע מענער און פרויען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין סקאַזשיסק אין לאַגער, האָט געשטויסן דערצו אַז מען זאָל זיך פאַר יעדן פּרייז באַזאָרגן אַן אַרבעטס־פּלאַץ אין שטאָט, כדי נישט אַוועקגעריסן צו ווערן פון דער משפחה און אַוועקגעשיקט ווערן אין אַ וויטן אַרבעטס־לאַגער.

דער יידנראַט האָט אויך איינגעאָרדנט ווערקשטאַטן, פאַר אַ גרויסע צאָל מענטשן, וואָס האָבן אַריינגעטראָגן צו 2000 זלאָטעס אין יידנראַט. ליידער זענען די ווערקשטאַטן נישט געווען אָפיציעל אָנערקענט אַלס „קריגס אונטערנעמונגן״. די פאַרצווייפלונג איז מיט יעדן טאָג געוואָרן גרעסער. יידן האָבן גענומען אויספאַרקויפן די שטוב־זאַכן, איבערלאָזנדיק זיך נאָר דאָס נויטיקסטע. פיל פאַר־ביטערונג האָבן אויך אַרויסגערופן די „פּאָליציי היטלען״, וואָס האָבן זיך פּלוצלינג באַוויזן אויף די קעפּ פון אייניקע יידנראַט מיטגלידער. אַלע האָבן גאַנץ גוט פאַרשטאַנען די ערנסטע לאַגע און די באַדייטונג פון אַזאַ דערשיינונג.

עס איז אויך דאַן אַרויס אַ פאַראָרדנונג פון שעף פון דייטשישן אַרבעטס־אַמט קרעדעל, וואָס האָט באַגרענעצט די באַשעפטיקונג אין דער אָסטראָווצער פאַבריק פאַר אַרבעטער אין די עלטער ביז 35 יאָר. די באַדייטונג פון דער פאַראָרדנונג פאַר די עלטערע יידן איז געווען קלאָר, און זי האָט אַרויסגערופן גרויס אומרו. צום גליק איז דאַן געשאַפן געוואָרן אַ נייער וואַרשטאַט, פון דער ווינער פירמע „עליך״ פון עלעקטרישע מכשירים אין באָדזעכאָוו, פינף קילאָמעטער פון אָסטראָווצע, וואָס האָט באַקומען אַ דערלויבניש צו באַשעפטיקן 200 יידן. אַלס לייטער פון די יידישע אַרבעטער איז באַשטימט געוואָרן אברהם איטשע קערבעל. כמעט אַלע באַשעפטיקטע אין דער פאַבריק זענען געווען עלטער פון 35 יאָר, וואָס זענען באַזייטיקט געוואָרן פון דער אַרבעט אין די אָסטראָווצער פאַבריק.

דער חורבן דערנענטערט זיך

אזוי איז געוואַקסן די פאַרצווייפלונג צווישן די יידן אין שטאָט, און אַלע האָבן געטראַכט נאָר וועגן אַרבעט. זקנים האָבן זיך שוין אין גאַנצן מיאש געווען. אייניקע האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט אַרישע פּאַפּירן און אַוועק קיין וואַרשע. פיל האָבן אַוועקגעגעבן זייערע קינדער צו קריסטן, כדי צו ראַטעווען זייער לעבן. פיל ווערט־זאַכן איז איבער־געגעבן געוואָרן אין קריסטלעכע הענט מיט דער האָפענונג שפּעטער דאָס צוריק באַקומען. פיל האָבן זיך געבויט געהיימע בונקערן, אויף אויסצובאַהאַלטן זיך אין די קריטישע צייטן. איין איינציקע מחשבה האָט באַהערשט אַלע יידן: ווי אַזוי צו ראַטעווען דאָס לעבן. ליידער איז נישט געווען פיל צייט צו טראַכטן, ווייל דער טראַגישער טאָג פון פיל צייט צו טראַכטן, ווייל דער טראַגישער טאָג פון אומברענגען דאָס אָסטראָווצער יידנטום איז געקומען. דאָס איז געווען דער 10־טער אָקטאָבער 1942, א׳ חשון תש״ג.

צוויי טעג פאַר דעם טראַגישן טאָג האָט מען שוין געוווּסט אַז דאָס אומגליק איז נישט אויסצומיידן. פרייטיק פרי זענען אַלע פרומע יידן, מיט זייערע פרויען און קינדער, מיטן רב ר׳ יחזקאל הלוי האַלשטאָק בראש, אַוועק צום אוהל פון אַלטן אָסטראָווצער רבין און געזאָגט תהילים מיט גרויס־געוויין. די קולות זענען געגאַנגען עד לב השמים. די קריסטן האָבן זיך צוגעקוקט צו דעם מיט גרויס אַנט־שטוינונג, ווייל זיי האָבן אַזאַ זאַך קיינמאָל נישט געזעען. דער רב האָט זאָגאַר פון גרויס פאַרצווייפלונג אויסגעהאַקט די שויבן פון אוהל. אַלע יידן זענען געווען אויסגעשפּרייט אויף די קברים פון זייערע נאָענטע און פון צדיקים אַ גאַנצן טאָג. צומאָרגנס, שבת, איז אָנגעקומען אין שטאָט אַן אָפּטיילונג פון עס־עס־לייט פון ראַדאָם און פאַרלאַנגט פון יידנראַט טיי, קאַווע, צוקער און אַנדערע כיבודים, נישט פאַרגעסנדיק דערביי צו שיסן אין דער לופט אין ביוראָ פון פּרעזעס רובינשטיין, כדי איבערשרעקן די אָנוועזנדע מיטגלידער פון יידנראַט. פאַרן אַוועקפאָרן האָבן זיי איבערגעגעבן וואָס עס דערוואַרט צומאָרגנס די אָסטראָווצער יידן.

אַ ליד, וואָס איז פאַרפאַסט געוואָרן דורך לייבל פוקס, שילדערט די געוואַלטן און די געשרייען פון די יידן פרייטיק אויפן בית־עולם און די מהומה וואָס האָט אַרויס־

גערופן אין שטאָט דער באַזוך פון די ראַדאָמער עס־עס און די „בשורה״ וואָס זיי האָבן איבערגעגעבן. שבת־צונאַכט זענען אַלע באַשעפטיקטע ביי דער פירמע „עלין״ אַרויס קיין באָדזעכאָוו כדי זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן. פיל ייִדן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין די פאַבריקן, לויט אַ פאַראָרדנונג פון דער פאַבריק־דירעקציע.

דער טאָג פון חורבן

זונטיק פאַרטאָג א׳ מרחשון תש״ג (10 אָקטאָבער 1942) איז די שטאָט אַרומגערינגלט געוואָרן דורך עס־עס־לייט, שוץ־פּאָליציי, זשאַנדאַרמעריע, ליטווינער און פּוילישע פּאָליציי. די ייִדישע פּאָליציאַנטן זענען געגאַנגען איבער די שטובן און געצוווּנגען אַלע פאַרלאָזן זייערע היימען, די באַשעפטיקטע זענען געשיקט געוואָרן צום אַרבעטס־אַמט וואָס האָט זיך געפונען אויפן פּלאָריאַן פּלאַץ, ביים מאַגיסטראַט, און די נישט־באַשעפטיקטע זענען פאַרזאַמלט געוואָרן אויפן מאַרק־פּלאַץ. פּלוצלינג האָט זיך געעפנט אַ שיסעריי פון אַלע זייטן. אַלטע לייט און קינדער זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. די קינדער זענען דערשאָסן געוואָרן אין די אויגן פון די עלטערן, און עלטערן — אין די אויגן פון זייערע קינדער. קראַנקע אין שפּיטאָל זענען דערשאָסן געוואָרן ליגנדיק אין די בעטן. די געזונטע האָט מען געטריבן מיט שטעקנס פון איין אָרט צום צווייטן, די באַשעפטיקטע האָבן זיך נישט געקענט צוקריגן צו זייער פּלאַץ, ווייל פון ביידע זייטן גאַס זענען געשטאַנען עס־עס־לייט מיט שפּיץ־רוטן אין די הענט און זיי נישט געלאָזט פאָרזעצן זייער וועג. די אייגנטימער פון די וואַרשטאַטן זענען, אין באַגלייטונג פון ייִדישע פאָרשטייער פון דער פירמע, געקומען מיט אַ ליסטע פון זייערע אַרבעטער אין האַנט, און זיי גרופּירט אין אַ ספּעציעלע רייע, ווו זיי זענען געשטאַנען ביז אָוונט, ווען זיי זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אויף די אַרבעטס־שטעלעס.

די נישט־באַשעפטיקטע זענען געשטאַנען אַ גאַנצן טאָג אין מאַרק און זיך צוגעקוקט ווי זייערע נאָנטסטע און טייערסטע ווערן דערמאָרדעט אויף אַן אכזריותדיקן אופן. שפּעטער זענען זיי אַוועקגעפירט געוואָרן אויפן פּלאַץ פון דער פּוילישער פאָלקס־שול אויף דער שענקעוויטשאַ גאַס. דאָרט זענען זיי געבליבן אונטערן פרייען הימל ביז דינסטיק אָן אַ טראָפּן וואַסער אָדער אַ לעפל עסן צו דערהאַלטן דאָס לעבן. דינסטיק, זענען זיי, אין גרופּן פון 100—120 פערזאָן, טראַנספּאָרטירט געוואָרן אין פאַרמאַכטע וואַגאָנעס קיין טרעבלינקע. בעתן טרייבן די אומגליקלעכע ייִדן צום צוג האָבן זייערע באַגלייטער געשאָסן אין די רייען און פיל ייִדן דערמאָרדעט. ביים אַריינגאַנג אין צוג זענען זיי באַרויבט געוואָרן פון אַלע זייערע זאַכן, און צום סוף האָט מען זאָגאַר פון זיי אַראָפּגעריסן די שטיוול פון די פיס.

נאָכן איבערציילן די אַוועקגעשיקטע און די איבערגעבליבענע באַשעפטיקטע האָבן די דייטשן פעסטגעשטעלט, אַז פיל ייִדן האָבן זיך וואַרשיינלעך אויסבאַהאַלטן אין פאַרשידענע ערטער, וואָס זיי זענען נישט אומשטאַנד צו געפינען. דער אַרבעטס־שעף קרעדעל האָט דאַן צו זיך גערופן דעם ייִדנראַט־פּרעזעס רובינשטיין און געמאָלדן, אַז ער נויטיקט זיך אין אַ צאָל אַרבעטער פאַר אַ נייע אַרבעטס־שטעלע אין סטראַכאָוויצע, און ווער ס׳וועט זיך צושטעלן פרייוויליק — וועט געשוינט ווערן. אַלע האָבן געגלויבט אַז ער מיינט עס ערנסט, און די ייִדישע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן פריער געראָטן זייערע עלטערן זיך אויסצובאַהאַלטן, האָבן זיי יעצט געראָטן זיך צוצושטעלן אויף די נייע אַרבעטס־שטעלע. אַנדערע האָבן זאָגאַר פאָרגעלייגט פיל געלט כדי זיי אַריינצונעמען צווישן די גליקלעכע נייע אַרבעטער. יענעם טאָג האָבן 2000 ייִדן פאַרלאָזט זייערע בונקערן און פרייוויליג זיך צוגעשטעלט אין אַרבעטס־אַמט. דעם זעלבן טאָג זענען זיי אַוועקגע־

ייִדן ווערן טראַנספּאָרטירט אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען קיין טרעבלינקע

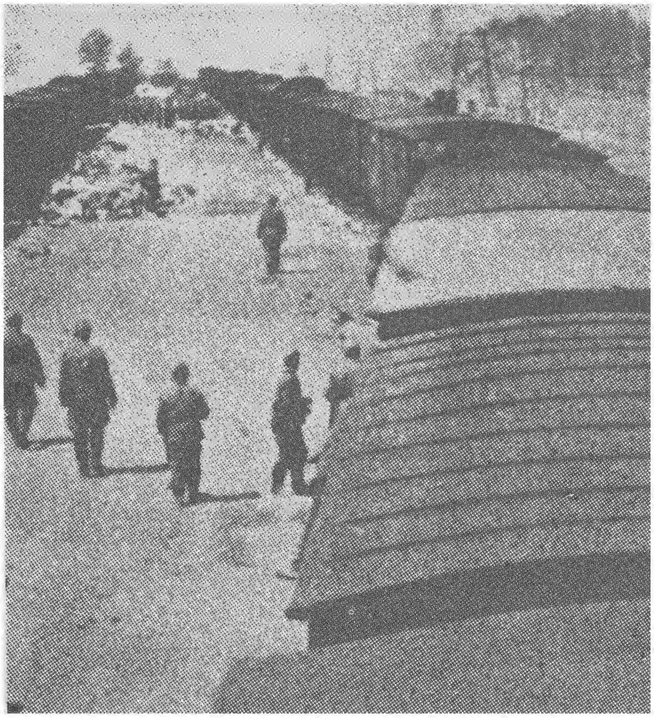

יהודים מועברים לטרבלינקה בקרונות סגורים

שיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע. אַ חוץ דעם זענען דורכגעפירט געוואָרן שטרענגע רעוויזיעס, מיטן צוועק צו ענטדעקן די יידישע בונקערן, אַלע געפונענע זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. אין די רעוויזיעס האָבן אַנטיילגענומען די פוילישע פּאָליציאַנטן קאָטשמאַרעק און באָמבעל, וואָס האָבן גוט געקענט די יידישע באַהעלטענישן פון פריער, און נישט איין אומגליקלעכער ייד איז דורך זיי דאַן דערשאָסן געוואָרן.

אין דער אויסראָטונגס־אַקציע זענען געפאַלן ביי טויזנט קרבנות, וואָס זענען באַגראָבן געוואָרן אין הויף פון בית־הקברות, אין אַ ברודער־קבר אין עטלעכע שיכטן איינער אויפן צווייטן. די מאַסן־קבורה האָט דורכגעפירט די יידישע פּאָליציי. באַלד נאָך דער אַקציע אין שטאָט זענען די עס־עס־לייט אַוועק צו דער פירמע „עלין" אין באָדזעכאָוו, ווייל ס׳זענען צו זיי דערגאַנגען ידיעות, אַז ס׳זענען דאָרט פאַראַן מער מענטשן ווי ס׳איז דערלייבט. הונדערט יידן מיט אַ צאָל קליינע קינדער, וואָס האָבן זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן, זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די עס־עס. אין דער אַקציע, וואָס האָט געדויערט כמעט צוויי וואָכן, זענען אויסגעראָטן געוואָרן אַכציק פּראָצענט פון דער אָסטראָווצער יידישער באַפעלקערונג.

די לאַגע פון די איבערגעבליבענע יידן אויף די אַרבעטס־שטעלן איז אויך נישט געווען ווייניקער טראַגיש. יעדער פון זיי האָט פאַרלוירן זיינע נאָנטסטע קרובים און זיין געוויסן האָט אים נישט געגעבן קיין רו. זיי זענען געווען אָפּגעשלאָסן אין זייערע באַראַקן און געלעבט אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען. דאָס עסן איז באַשטאַנען פון צוויי שטיקלעך ברויט און צוויי פּאָרציעס זופּ אַ טאָג. די ערשטע וואָך פון דער אַקציע האָט קיינער נישט געוווּסט וואָס ס׳הערט זיך אין שטאָט. פון דער אָסטראָווצער פאַבריק, וואָס איז געווען נעבן באַנהויף, האָט מען געזען דאָס בעסטיאַלע אַריינוואַרפן די מענטשן אין די וואַגאָנען.

דאַס ליידן פון די איבערגעבליבענע

נאָך אַ וואָך אַרבעטן אין פאַבריק זענען אַלע 700 יידן צונויפגעזאַמלט געוואָרן ביים אַרויסגאַנג־טויער, נאָכדעם ווי מען האָט זיי באַפוילן מיטנעמען מיט זיך אַלע פּערזענלעך האָב־און־גוטס. ביים טויער האָבן אונז אָפּגעוואַרט די טרויריק־באַרימטע עס־עס־מערדער פּעטער און ברונאָ, דער שעף פון פאַבריק שטאַבס־קאַפּיטאַן זוויעזשינע און אייניקע באַוואָפנטע אוקראַינער. נאָכן פאַרזאַמלען אונדז האָט מען אונדז אָנגעהויבן יאָגן, מיט שיסערייען, אין דער ריכטונג פון דער צוקער־פאַבריק ביי טשענסטאָטשיצע. די וואָס האָבן נישט געקענט לויפן האָבן אַוועקגעוואָרפן זייער געפּעק. אויפן גאַנצן וועג ביז דער פאַבריק האָבן מיר באַקומען קלעפּ מיט די ביקסן־קאָלבעס.

נאָכן אָנקומען אויפן אָרט האָט זוויעזשינאַ באַפוילן אים איבערגעבן אַלע ווערטפולע זאַכן. מען האָט אַלעמען געצווונגען אויסטאָן זיך מוטער נאַקעט און אַדורכגעפירט אַ גרינטלעכע רעוויזיע אויפן נאַקעטן לייב. כדי אויסצומיידן יעדן פּרווו אויסצובאַהאַלטן ווערטפולע זאַכן האָט ער דערשאָסן עפנטלעך דריי יידן מיטן תירוץ, אַז זיי האָבן געפּרוווט אויסבאַהאַלטן געלט, דראָענדיק צו שיסן יעדן ייד, וואָס וועט טאָן דאָס זעלבע. באַלד נאָכדעם האָט זיך, פאַרשטענדלעך, גענומען שיטן געלט פון אַלע זייטן. מאַנכע האָבן אפילו צעריסן באַנקנאָטן, כדי זיי זאָלן נישט אַריינפאַלן אין די רוצחישע הענט. די אוקראַינער וואָס האָבן דאָס געזען האָבן וועגן דעם דערציילט דעם שטאַבס־קאַפּיטאַן, וואָס האָט באַלד געמאָלדן אַז פאַר צערייסן באַנקנאָטן דראָט טויט־שטראָף. ס׳איז שווער איבערצוגעבן די פאַרצווייפלטע לאַגע פון די אומגליקלעכע יידן: מען האָט פון זיי אַרונטערגענומען אַלץ וואָס זיי האָבן געטראָגן, אפילו די שטיוול פון די פיס. די דאָזיקע אוממענטשלעכע רעוויזיע האָט געדויערט אַ גאַנצן נאָכמיטאָג, שפּעטער האָט מען אונדז צוריקגעפירט אין פאַבריק און די דערשאָסענע האָט מען באַגראָבן אויפן אָרט. גענוי אַזאַ געגויע רעוויזיע און צורויבן אַלע פּערזענלעכע זאַכן איז דורכגעפירט געוואָרן אין די פאַבריקן פון „עלין" און „יעגער" אין באָדזעכאָוו. די איבערגעבליבענע יידישע אַרבעטער אין אַלע וואַרשטאַטן זענען געבליבן אָן מלבושים און אָן מיטלען צום לעבן.

דער באַשרענקטער אָסטראָווצער געטאָ

צוויי וואָכן נאָך דידאָזיקע געשעענישן איז אין שטאָט, אויף דער לינקער זייט פון אילזשעצקער גאַס, איינגעאָרדנט געוואָרן אַ געטאָ פאַר די איבערגעבליבענע יידן. יעדע ארבעטס־שטעלע האָט באַקומען אַ הויז אַדער צוויי הייזער, אָפּהענגיק פון די צאָל אַרבעטער. די גרויסע פאַבריקן האָבן געקריגן צוגעטיילט וווינונגען לויט די אָפּטיילונגען, און יעדער איז געווען געצוווּנגען צו שלאָפן נאָר אין די אָפּטיילונג וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן. די פאָלגן פון דער נייער אָרדנונג איז געווען, אַז נאָנטע קרובים, ווי עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער, האָבן זיך נישט געקענט צונויפטרעפן אַ לענגערע צייט. די סאַניטאַרישע באַדינגונגען זענען געווען אומדערטרעגלעך. אין גאַנצן געטאָ איז געווען נאָר איין ברונעם, און וואַסער

האָט מען געקענט באַקומען נאָר אין באַשטימטע שעהן. אויף הייצונג האָט מען געמוזט באַזאָרגן געהילץ פון די נישט־באַוווינטע אַלטע הילצערנע הייזער אָדער פּלויטן. שפּעטער איז דאָס אויך געוואָרן פאַרבאָטן.

די אָרדנונג אין געטאָ איז געווען געהיטן דורך די יידישע פּאָליציי, וואָס האָט גלייכצייטיק אויסגעפירט פאַרשידענע פאַראָרדנונגען פון די עס־עס אָדער פון די אייגנטימער פון די וואַרשטאַטן. דער פּאָליציי־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פיר מאַן: בער בלומענפעלד, יצחק רובינשטיין, משה פּוטשיק און דוד דיאַמענט. ס׳האָט אויך עקזיסטירט אַ יידיש ביוראָ, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די אַרבעט אין די פאַבריק. די יידישע פאַרוואַלטער פון פאַבריק זענען געווען אפרים שאַפּיר און אברהם זייפּמאַן, וואָס האָבן אויך אָנגעפירט מיט די אָרדנונג אין דער פאַבריק. באַנאַכט האָט די יידישע פּאָליציי דורכגעפירט רעוויזיעס אין די וווינונגען, כדי פעסטצושטעלן אויב עס געפינען זיך נישט דאָרט פרעמדע מענטשן וואָס געהערן נישט צום אַרבעט־פּערסאָנאַל.

צו דער אַרבעט אין פון איר זענען די אַרבעטער געפירט געוואָרן דורך די אוקראַינער. די יידישע פּאָליציי האָט אָפּגעהיטן די אָרדנונג אין אַלע אונדזערע אַרבעטסשטעלן און האָט געהאַט רעכט צו פאַרלאָזן דעם געטאָ.

דאָס לעבן אין געטאָ האָט געפאָדערט פיל געלט ווייל אַלעס האָט געקאָסט פיל טייערער ווי אויסער דעם געטאָ. דער הונגער וואָס האָט געדראָט די געטאָ־איינוווינער וואָס זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן, האָט זיי געצוווּנגען צו מאַכן די אַזויגערופענע „וויסקאָקן”, ד. ה. אַרויסשמאָגלען זיך פון געטאָ, טראָץ וואָס ס׳איז געווען פאַרבונדן מיט טויט־געפאַר. דער צוועק פון אַזאַ „וויסקאָק” איז געווען צו באַזוכן אין די אַלטע וווינונגען אין שטאָט, וווּ ס׳איז געווען באַהאַלטן געלט, סחורות און אַנדערע ווערטפולע זאַכן און אַריינשמוגלען דאָס אין געטאָ אַריין. נאָכדעם ווי ס׳איז שוין געלונגען צוריקצוקומען צום טויער פון געטאָ, נאָך אַזאַ געפערלעכע אונטערנעמונג, האָט די יידישע פּאָליציי געצוווּנגען אָפּגעבן זיי העלפט פון די זאַכן, און מאַנכמאָל אפילו אַלץ וואָס דער אומגליקלעכער ייד האָט באַוויזן איבערצופירן. דידאָזיקע אכזריותדיקע באַציאונג פון דער יידישע פּאָליציי האָט אָפּגעהאַלטן אַ געוויסע צייט די יידן פון מאַכן די „וויסקאָקן”. שפּעטער האָט מען זיך באַהאָלפן מיט אַ יידישן פּאָליציאַנט, וואָס האָט באַקומען אַ העלפט פון די זאַכן. אין די ווייטערדיקע גאַסן, ווי למשל אויף די אַליי פון 3־טן מאַי, האָט מען זיך באַהאָלפן מיט דער שוץ־פּאָליציי אָדער עס־עס, וועלכע האָבן צוגענומען אַ העלפט פון איבערגעבליבענעם פאַרמעגן.

דער ביטערער גורל פון די אומבאַשעפטיקטע

אויב דאָס לעבן פון די באַשעפטיקטע איז געווען שווער, איז דאָס אָבער נישט געווען אין פאַרגלייך צום גורל פון די אומבאַשעפטיקטע, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון זייערע באַהעלטענישן אין געטאָ אַריין.

דאָס צוריקקומען אין געטאָ אַריין איז געווען פאַרבונדן מיט צאָלן גרויסע סומעס געלט די פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיך אונטערגענומען איבערפירן זיי אין געטאָ און אויסבאַהאַלטן זיי פון די אויגן פון די עס־עס אָדער די זשאַנדאַרמעריע. אַ טייל האָבן זיך באַהאָלפן, פאַרשטייט זיך, פאַר אַ גרויסן אָפּצאָל, מיט יידישע פּאָליציאַנטן וועלכע האָבן געהאַט דאָס רעכט צו פירן יידן דורך די גאַסן אין געטאָ אַריין און צוריק.

קומענדיק צוריק אין געטאָ האָט זיך פאַר זיי אָנגעהויבן די אמתע טראַגעדיע. זיי זענען געווען „אומלעגאַלע”, און האָבן נישט געקריגן קיין שלאָף־אָרט; עס איז זיי אויך נישט געווען דערלויבט שלאָפן ביי זייערע נאָענטע, ווי ביי קינדער, ברידער, שוועסטער א.א.וו. צוליב די אָפטע קאָנטראָלעס וואָס זענען פאָרגעקומען באַנאַכט. פון טאָג־צו־טאָג האָט זיך פאַרמערט די צאָל פון אַזעלכע „אומלעגאַלע” וואָס האָבן זיך געוואַלגערט טאָג און נאַכט אויף דער גאַס, און אפילו די נאָנטסטע האָבן זיי נישט געקענט אַריינגעמען צו זיך. אין אַ געוויסן טאָג זענען די אַלע אומלעגאַלע פאַרזאַמלט געוואָרן אין אַ הויז, וואָס האָט זיך געפינען אויפן הויף פון בית־הקברות. יידישע פּאָליציי איז געשטאַנען אויף די וואַך און אכטונג געגעבן אַז קיינער זאָל נישט האָבן צו זיי קיין צוטריט. די פאַרשפּאַרטע איז דערלויבט געווען צו געניסן פון די פרישע לופט נאָר איין שעה אין טאָג. אַזוי זענען זיי געווען אָפּגעשלאָסן אַ לענגערע צייט, ביז זיי זענען, אַ דאַנק אַן אונטערוועגנץ פון דעם דאַמאָלסטיקן פּאָליציי־קאָמענדאַנט ביי די עס־עס, באַפרייט געוואָרן און זאָגאַר זיי צוגעטיילט וווין־ערטער, שפּעטער האָבן זיי זיך אויך פאַרשאַפט אַרבעטס־שטעלעס, וואָס האָבן ליידער, נישט געהאַט קיין באַדייטונג ביי די ווייטערדיקע אַקציעס.

אין פאַרלויף פון דער צייט זענען אין געטאָ געפאַלן פיל קרבנות דורך די עס־עס רוצחים: אייניקע זענען דערשאָסן געוואָרן בעת אַ פּרווו צו פאַרלאָזן דעם געטאָ, און אַנדערע בשעת מען האָט זיי אַנטדעקט אין זייערע בונקערס. אין געוויסע פאַלן האָבן די עס־עס פאַראָרדנט די יידישע פּאָליציי אַרעסטירן אייניקע יידן אונטערן פאַרדאַכט, אַז זיי זענען פּאַרטיזאַנער. די אַלע זענען שפּעטער דערשאָסן געוואָרן ביי דער וואַנט פון בית־הקברות אין דער זייט פון הענעך ראָזענמאַנס הויף און זיי זענען גלייך

אויפֿן אָרט באַגראָבן געוואָרן. פֿיל קרבנות זענען אויך געפֿאַלן ביי דער אַרבעט ביי „יעגער" אין דער ציגעלניע, ביי די סטאַוועס, אָדער ביי דער פֿירמע „עלין" אין באָד־זעכאָוו, די דאָזיקע קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויפֿן אָרט אין די וואַרשטאַטן.

די צווייטע אויסזידלונג

אין דעצעמבער 1942 איז אַרויס אַ פֿאַראָרדנונג פֿון פֿראַנק, וועגן איינאָרדנען פֿיר יידן־שטעט פֿאַר די נישט־באַשעפֿטיקטע יידן. די יידן פֿון אונדזער שטאָט זענען צוגעטיילט געוואָרן קיין צויזמיר. אין די ערשטע טעג האָט די פֿאַראָרדנונג אַרויסגערופֿן פֿיל פֿרייד ביי די אומבאַשעפֿטיקטע, און ס'האָט זיך זיי געדאַכט אַז עס באַדייט אַ פֿאַרבעסערונג פֿון זייער לאַגע, פֿון אַלע זייטן האָבן געגומען שטראָמען יידן קיין צויזמיר. פֿיל האָבן זאָגאַר פֿאַרלאָזט זייערע אַרבעטס־שטעלעס און צוזאַמען מיט זייערע נאָנטע, אומ־באַשעפֿטיקטע, אַוועק קיין צויזמיר. אויך דער אָסטראָווצער רב, רבי יחזקאל הלוי האַלשטאָק, האָט פֿאַרלאָזט אָסטראָווצע און אַוועק קיין צויזמיר.

די עס־עס־לייט זענען אויך אַוועק קיין באָדזעכאָוו און אַרויסגענומען פֿון צווישן די באַשעפֿטיקטע אין דער פֿירמע „עלין" הונדערטער יידן און זיי געטריבן צו פֿוס, אונטער אַ וואַך פֿון פּוילישע פּאָליציאַנטן, קיין צויזמיר. שווער און ביטער איז געווען זייער וועג. אין דרויסן האָט געהערשט אַ שטאַרקער פֿראָסט און די אומגליקלעכע זענען געטריבן געוואָרן אָן אַ מעגלעכקייט אָפּצורוען און אָפּכאַפּן דעם אָטעם. פֿון גרויס מידקייט זענען זיי געווען געצוווּנגען זיך באַפֿרייען אויפֿן וועג פֿון זייערע אָרעם האָב־און־גוטס און אַוועקוואַרפֿן זייערע פּעק. אָנקומענדיק קיין צויזמיר האָבן זיי זיך געוואַלגערט אין די גאַסן אונטערן פֿרייען הימל, נישט האָבנדיק ווו אַריינצוגיין אָנוואַרעמען זייערע געפֿרוירענע אברים.

דער יידישער קאָמענדאַנט פֿון דער אַרבעטס־שטעלע „עלין" איז געלאָפֿן פֿון איין אַמט צום צווייטן ביז ס'איז אים ענדלעך געלונגען צו באַקומען אַ דערלויבניש צוריק־צוברענגען די באַשעפֿטיקטע אין דער פֿאַבריק קיין באָדזעכאָוו, ער איז גלייך אַוועק מיט אַ געהעריקע צאָל אויטאָס קיין צויזמיר, און צו זייער גרויסן פֿרייד, זיי צוריק־געפֿירט אין פֿאַבריק. עס זענען דאָן אויך „באַפֿרייט" געוואָרן פֿון דער אַרבעט אין דער אָסטראָווצער פֿאַבריק, לויט אַ פֿאַראָרדנונג פֿון שטאַבס־קאַפּיטאַן זוויעזשינא, ביי הונדערט יידן, וואָס האָט, פֿאַרשטענדלעך, אַרויסגערופֿן גרויס אומרו ביי די איינוווינער אין געטאָ, וואָס האָבן געזען דערין אַ סימן, אַז עס רוקט זיך אָן אַ גרויס אומגליק. אָפֿיציעל זענען די אַלע קלאַנגען געוואָרן אָפּגעלייקנט, און פֿאַרענטפֿערט דאָס „באַפֿרייען" די יידן פֿון דער אַרבעט מיטן שאַפֿן פֿון די „יידן־שטעט". אָבער קיין גרויס

פרויען און קינדער
ווערן אריינגעשטופט אין וואגאנען
וואס פירן זיי קיין טרעבלינקי

נשים וילדים נדחפים לתוך הקרונות
המובילים אותם למחנה טרבלינקי

צוטרוי האָט מען צו די אַלע באַרואיקונגען נישט געהאַט, און דאָס לעבן איז ווידער געוואָרן געשפּאַנט גענוי ווי קורץ פאַר דער אויסזידלונג פון 11־טן אָקטאָבער, 1942.

ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן איז דער פּחד נישט געווען קיין אומזיסטער, און קורץ נאָכדעם איז געקומען די צווייטע קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט געקאָסט אייניקע טויזנט קרבנות, פון די וואָס זענען על־פּי־נס איבערגעבליבן נאָך דער ערשטער אַקציע. דעם 10־טן יאַנואַר 1943 איז דאָס געטאָ אַרומגערינגעלט געוואַרן דורך עס־עס, זשאַנדאַרמעריע, פּוילישע פּאָליציי, אוקראַינער, און אַלע יידן וואָס זענען נישט געווען באַשעפטיקט אין דער פאַבריק אָדער ביי יעגער זענען גלייך אויסגעזידלט געוואָרן. לויט אַ ליסטע זענען אַלע באַשעפטיקטע אָפּגעטיילט געוואָרן פון זייערע נאָענטע, וועלכע זענען גלייך ארומגערינגלט געוואָרן. דערביי זענען דורכגענישטערט געוואָרן אַלע בוידעמס און קעלערס און ווו מען האָט נאָר ענטדעקט אַ באַהאַלטענעם ייד, האָט מען אים אויפן אָרט דערשאָסן. אַזוי זענען דאַן דערמאָרדעט געוואָרן ביי הונדערט קרבנות. ס׳זענען דאַן אויך אויסגעזידלט געוואָרן אַ טייל יידן פון דער באָדזיכאָווער פאַבריק. אַזוי זענען יענעם טאָג אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע ביי צוויי טויזנט יידן. גענוי אַזאַ אַקציע איז פאָרגעקומען דעם זעלבן טאָג אין אַזויגערופענעם פרייען „יידנשטאַט" צויזמיר און אַלע יידן, מיטן אויסנאַם פון אַ קליינע צאָל באַשעפטיקטע אין דאָרטיקן ליצעאום, זענען טראַנספּאָרטירט געוואָרן. ביים צוג האָבן די אומגליקלעכע באַקומען שרעקלעך געשלאָגן, און נישט־קוקנדיק אויפן גרויסן פראָסט וואָס האָט דאַן געהערשט, האָט מען פון זיי אַלעס צוגענומען און זאָגאַר אַראָפּגעצויגן די שטיוול פון די פיס. אייניקע האָבן געוואַגט שפּרינגען פון די וואַגאָנען וואָס האָבן זיי געפירט קיין טרעבלינקע און זענען צוריקגעקומען אין געטאָ.

נאָך דער צווייטער אויסזידלונג איז דאָס געטאָ פיל פאַרקלענערט געוואָרן, און פון דער גרויסער ברויזנדער יידישער באַפעלקערונג פון פאַר דער קריג איז אין אָסטראָווצע געבליבן ביי טויזנט יידן: 600 באַשעפטיקטע אין דער אָסטראָווצער פאַבריק, 300 באַשעפטיקטע ביי יעגערן, 30 באַשעפטיקטע אין די „רוים־קאָמאַנדע". וועמענס אויפגאַבע איז געווען אויסליידיקן די יידישע דירות פון יידיש האָב־און־גוטס, און די איבעריקע — די יידישע פּאָליציי מיט זייערע פאַמיליעס. אין געטאָ איז אויך פאַרבליבן אַ קליינע צאָל אויסבאַהאַלטענע אין פאַרשידענע בונקערן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון דער צווייטער אַקציע. אַלע האָבן געפילט אַז אין קורצן וועט אויך דער קליינער באַשרענקטער געטאָ ליקווידירט ווערן און אַלע האָבן געלעבט אין שטענדיקן טויט־שרעק. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן ביטערע ידיעות פון די סטראַכאָוויצער און סקאַרזשיסקער לאַגערן, ווו מענטשן זענען בוכשטעבלעך געשטאָרבן פון הונגער אָדער דערשאָסן געוואָרן אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרווען.

פאָלאַקן מאָרדן יידישע פאַרטיזאַנער

אין קורצן איז אויך באַשטימט געוואָרן אַזאַ לאַגער אין אָסטראָווצע, נעבן דער טשענסטאָטשיצער צוקער־פאַבריק, דער פּלאַץ וואָס האָט געדינט אַלס קאָנצענטראַציע־פּונקט בעת דער ערשטער אויסזידלונג. מיטאַמאָל האָט זיך אָנגעהויבן אַ פיבערהאַפטע אַרבעט ביים אויפשטעלן באַראַקן, און עס איז געווען קענטלעך, אַז דער לאַגער דאַרף ווערן אויפגעשטעלט אין אַ גאָר קורצער צייט. יידן האָבן אָנגעהויבן זוכן פאַרשידענע וועגן איינצושליסן זיך צו די פאַרטיזאַנער אין וואַלד כדי נישט אַריינצופאַלן אין לאַגער אַריין. צו דעם צוועק האָבן זיי זיך פאַרבונדן מיט די פּוילישע אונטערערדישע באַוועגונג. דער ביטערער גורל האָט געוואָלט אַז די פאַרבינדונג זאָל געמאַכט ווערן מיט די מערדער פון דער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ" (א.ק.) און פון דער ערשטער גרופּע יידן פון 20 מענער און פרויען וואָס זענען אַוועק אין וואַלד האָבן זיי דערשאָסן צוועלף לייט, און די איבעריקע פאַרוואונדעט. אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד זענען די פאַרוואונדעטע צוריק־געקומען אין געטאָ אַריין. נאַטירלעך, אַז מער האָט קיינער נישט געפּרוּווט אַרייס אין וואַלד אַריין, אַנשטאָט דעם האָבן פיל גענומען פאַרזאָרגן זיך מיט אַרישע דאָקומענטן און אַוועק קיין וואַרשע אָדער אַנאַנדער גרויסער שטאָט. ליידער, זענען פיל איבערגעגעבן געוואָרן דער געסטאַפּאָ דורך שאַנטאַזשיסטן, אין וועלכן זיי האָבן זיך אָנגעטרויט. אַנדערע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע קריסטן אין קעלערס אָדער אַפילו אין איינפאַכע גריבער און איינצעלנע פון זיי האָבן אַפילו באַוויזן דאָרט זיך אויפצוהאַלטן ביז ענדע קריג. אָבער די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין מאַטעריעלע מעגלעכקייטן דערצו, האָבן זיך פאַרלאָזט אויפן גורל וואָס דערוואַרט זיי אין לאַגער.

סוף פעברואַר אָדער אָנפאַנג מערץ 1943 איז דער לאַגער אין באָדזעכאָוו געוואָרן אויפגעלעזט און אַלע אינטערנירטע זענען איבערגעשיקט געוואָרן אין סטראַכאָוויצער לאַגער. בלויז דעם יידישן לאַגער־פירער, קיערבעל, און נאָך אייניקע פּערזאָן, וואָס האָבן זיך דערוווּסט וועגן פונאַנדערלאָזן דעם לאַגער אייניקע שטונדען פריער, איז געלונגען צו אַנטלויפן. דער פאַקט האָט אויפגעטרייסלט אַלע איבערגעבליבענע אין אָסטראָווצער געטאָ, בעיקר די וואָס האָבן געהאַט קרובים אין באָדזעכאָוו.

אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער זעלבער גורל דערוואַרט זיי די נאָנטסטע טעג.

קורץ נאָך דעם פֿאַל האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז ס׳איז שוין באַשטימט געוואָרן דער טאָג אויף איבערצוגיין אין לאַגער: דער ערשטער אַפּריל. דעם טאָג איז אַראָפּ אַ שלאַגס־רעגן און ווען מען האָט איינגעשלאָסן די איבער־געבליבענע אָסטראָווצער יידן אין לאַגער האָט זיך געדאַכט, אַז די הימלען וויינען מיט מיט אונדז...

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז נאָך זייענדיק אין געטאָ איז פאָרגעקומען אַ רעגיסטראַציע פון „פאַכלייט״, נישט־וויסנדיק צו וועלכן צוועק. אין טאָג פון איבערגיין אין לאַגער האָט מען 150 פון די רעגיסטרירטע אַוועקגעשיקט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין בעלזיץ, און דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעבראַכט געוואָרן.

דאָס איבערפירן אין לאַגער איז פאָרגעקומען אונטער דער וואַך פון אוקראַאינער, וועלכע האָבן באַלד באַזעצט אַלע פיר וואַך־טורעמס, וואָס זענען ספּעציעל אויפגעשטעלט געוואָרן כדי צו היטן אונדז טאָג און נאַכט. אין לאַגער האָט זיך פאַר אונדז פאָרגעשטעלט דער ווערקשוץ־פירער גאַלדזיק, וועמען מיר האָבן שוין גוט געקענט. ער האָט אונדז באַפוילן, צו שרייען הויך אויפן קול „אַכטונג!״ ווען נאָר ער באַווייזט זיך פאַר אונדז און אַז מיר מוזן בלייבן שטיין ביז נאָכן איבערגעבן דעם ראַפּאָרט. ער האָט אויך יעדן צוגעטיילט זיין אָרט צו שלאָפן און דערביי דערלאַנגט שמיץ מיט זיין גומענעם רוט.

אין לאַגער זענען געשאַפן געוואָרן צוויי יידישע אינסטאַנצן: דאָס יידישע ביורא, וואָס האָט געזאָרגט פאַר די אָרדנונג אין לאַגער, ווי למשל, אַכטונג געבן אַז אַלע זאָלן גיין צו דער אַרבעט, זאָרגן וועגן פלעגונג, מלבושים, וועש, און ווי אויך שטיין אין קאָנטאַקט מיט דער דייטשער מאַכט אין דער פאַבריק, ד.ה. מיטן שטאַבס־קאַפּיטאַן זוויעזשינאַ און ווערקשוץ־פירער גאַלדזיק. אין דער שפּיץ פון יידישן ביוראָ זענען געשטאַנען אפרים שאַפּיר, און זיין שטעל־פאַרטרעטער — אברהם זייפמאַן. די צווייטע אינסטאַנץ איז געווען די יידישע פּאָליציי, וואָס האָט געפירט די מענטשן צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. די פּאָליציי האָט געזאָרגט פאַר די סאַניטאַרע באַדינגונגען פון לאַגער, אויסגעפירט פאַראָרדנונגען פון דער יידישער ביוראָ צו אַרעסטירן אָדער שלאָגן די אומגעהאָרזאַמע, און אויסגעפירט באַפעלן פון די דייטשישע מאַכט צוצושטעלן פאַרשידענע מענטשן, וואָס זענען געזוכט געוואָרן פון זיי. קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי איז געווען בער בלומענפעלד און זיין שטעל־פאַרטרעטער — משה פּוטשיץ.

דאָס לעבן אין לאַגער איז די ערשטע צייט נישט געווען אַזוי שלעכט ווי מען האָט זיך פאָרגעשטעלט. די אוקראַאינער איז נישט געווען דערלויבט אַריינקומען אין לאַגער, און ס׳זענען נישט דורכגעפירט געוואָרן קיין רע־וויזיעס. יעדער האָט באַקומען 300 גראַם ברויט און אַ ליטער זופּ אַ טאָג. די וואָס האָבן געאַרבעט ביי „יעגער״ אין שטאָט האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט אין לאַגער מכל טוב, זאַגאַר לעבעדיקע עופות. מיט איין וואָרט, דער וואָס האָט געהאַט געלט האָט נישט געהונגערט. די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין געלט, האָבן געהאַנדלט מיט לעבענסמיטל אָדער געאַרבעט פאַר אַ צווייטן אַלס זיין פאַרטרעטער און פאַרדינט פון 20 ביז 30 זלאָטעס אַ טאָג. די אַרבעט אין פאַבריק איז געווען לייכטער ווי ביי יעגער, ווייל דער אַרבעטסטאָג האָט געדויערט נאָר 8 שעה. ביי יעגער איז געווען בעסער אין אַנדערע הינזיכטן, ווייל אַרבעטנדיק אין שטאָט איז געווען אַ מעגלעכקייט פון טרעפן זיך מיט די קריסטן ביי וועמען מען האָט איבערגעלאָזט פאַרשידענע חפצים פאַר דער אויסזידלונג. אויך איז געווען אַ מעגלעכקייט צו קויפן אָדער פאַרקויפן פאַרשידענע זאַכן.

אין לאַגער איז אויך געווען אַ שפּיטאָל אונטער דער לייטונג פון ד״ר פּיקער פון ווין און נחמן אַלמאַן אַלס פעלדשער. אייך איז דאָרט געווען אַ באָד־אַנשטאַלט, אין אַ גאַנץ פיינעם צושטאַנד.

אפרים שאַפּיר און בער בלומענפעלד האָבן געזאָרגט פאַר דער אָרדנונג אין לאַגער און זענען געשטאַנען אין גוטע באַציאונגען מיט די דייטשע לייטונג פון דער פאַבריק.

די גוטע ידיעות פון לאַגער־לעבן זענען דערגאַנגען צו די וואָס זענען געבליבן אויף דער אַרישער זייט און געלעבט אין שטענדיקן שרעק. פיל פון זיי זענען צוריקגעקומען קיין אָסטראָווצע און אַריין אין לאַגער. זיי האָבן גלייך באַקומען באַשעפטיקונג צוליב מאַנגל אין אַרבעטס־קרעפטן און דאָרט איינגעמאָלדן געוואָרן.

הילפס־טעטיקייט אין לאַגער

אין יוני 1943 זענען געבראַכט געוואָרן אין לאַגער 150 יידן פון פּיעטרקאָוו און אייניקע פון סטראַכאָוויצע. אין הערבסט זענען אויך צוגעקומען 540 יידן פון פּלאַשאָוו. מיטן פאַר־גרעסערן זיך פון די באַפעלקערונג האָט זיך די אַלגעמיינע לאַגע אין לאַגער פיל פאַרערגערט. איבערהויפּט די סאַני־טאַרישע באַדינגונגען. די ניי־געקומענע זענען געווען נאַקעט און באָרוועס, נישט האָבנדיק אפילו אַ העמד איבערצוטאָן.

אַ קורצע צייט נאָכן אָנקומען פון די פּלאַשאָווער יידן (מען האָט זיי גערופן „די קראַקעווער״) האָט אויסגעבראָכן אַ פלעקן־טיפוס עפּידעמיע. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ

הילפס־קאָמיטעט אויף צו העלפן די אומגליקלעכע מיט ברויט און לעבנסמיטל־קאַרטן פון די אַנדערע, וואָס האָבן זיך נישט געניטיקט אין עסן פון דער אַלגעמיינער קיך. דער קאָמיטעט איז געשאַפן געוואָרן דורך משה אָרנשטיין און לייבל בלומענפעלד. דעם קאָמיטעט איז געלונגען צו באַקומען פון לאַגער־מאַגאַזין וועש און ווינטער־פּאַלטאָס, און דערמיט פאַרלייכטערן זייער לאַגע. ספּעציעל שווער איז געווען דאָס פּראָבלעם פון שיך, וואָס איז נישט געווען צו באַקומען פאַר קיין שום פּרייז. און די פריש־געקומענע זענען געווען געצוווּנגען צו גיין ווינטער אין די גרויסע שנייען אין האָלץ־טרעפּעס אָן זאָקן און אַפילו אָן אַ שמאַטע אויף די פיס. צו יענער צייט איז אויך צוגעקומען אַ גרויסע צאָל יידן פון ראַדאָם. צווישן זיי ד״ר קליינבערגער, וועלכער האָט גלייך איבערגענומען די לייטונג איבערן שפּיטאָל.

די לאַגע פאַרערגערט זיך

במשך דער צייט איז דערווייטערט געוואָרן דער ווערקשוץ־פירער גאָלדזיק און אויף זיין אָרט איז געקומען ראַדיע, וואָס האָט שפּעטער געהאַט דעם גאַנצן לאַגער אינטער זיין אויפזיכט און האָט געשפּילט אַ טרויעריקע ראָל אין אונדזער ווייטערדיקן לעבן. מיט זיין אָנקומען אין לאַגער האָבן זיך אָנגעהויבן די טראַגישע טעג, ווען ס׳זענען געפאַלן פיל קרבנות.

דעם לאַגער בלעגן אָפּט באַזוכן דער שעף פון ראַדאָמער עס־עס און די צוויי יידן־מערדער פון אָסטראָוויעצער און ברונאָ. זיי פלעגן אַרויסנעמען פון צווישן די אַרבעטער פיל מענטשן און זיי אַוועקשיקן, אָן שום סיבה.

ענדע 1943 זענען פון לאַגער אַרויסגעשיקט געוואָרן 38 מענטשן, וואָס זענען נישט געווען ביי דער אַרבעט, קיין פירלעי, נעבן ראַדאָם און דאָרט זיי פאַרגאַזט. די צאָל אַוועקגעשיקטע האָט געזאָלט זיין 60, נאָר נאָך אַן אינטערווענץ איז די צאָל געוואָרן פאַרקלענערט ביז 38.

אַ דערדריקנדיקן איינדרוק האָט געמאַכט אין לאַגער דער אַרעסט פון די צוויי לאַגער־פירער שאַפּיר און בלומענפעלד, וואָס זענען געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער פאַרוואַלטונג פון דער פאַבריק. 8 טעג נאָך זייער אַרעסט האָט מען זיך דערוווּסט, אַז זיי זענען דערשאָסן געוואָרן. צוזאַמען מיט זיי זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן נאָך איניקע לייט. שאַפּירס שטעלע האָט איבערגענומען אברהם זייפמאַן און אויף בלומענפעלדס אָרט איז געקומען משה פוטשיק.

באַלד נאָכדעם האָט זיך די לאַגע אין לאַגער פיל פאַרערגערט. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשידענע אינטרי־געס צווישן די צוויי נייע יידישע לאַגער־פאַרוואַלטער ביי דער דייטשער מאַכט. ראשית האָבן זיי באַגרענעצט די טעטיקייט פון די אַנדערע אָנגעשטעלטע. זיי האָבן צוגענומען פון דער קיך דאָס רעכט צו געבן ברויט־צוגאָבן אָן אַ ספּעציעלע דערלויבניש פון דער יידישער ביוראָ. זיי האָבן פאַרבאָטן אַרויסצוגעבן די מענדעסטע זאַך פון באַקליידונגס־מאַגאַזין אָן אַ צעטל פון ביוראָ, כדי אָנצוקומען צו די צוויי „וויכטיקע פערזענלעכקייטן” האָט מען באַדאָרפן וואַרטן שעה׳ן לאַנג.

דער ווערקשוץ־פירער האָט באַנייט די רעוויזיעס ביים צוריקקומען פון יעגערס וואַרשטאַטן און צוגענומען אַלץ וואָס ער האָט געפונען. אויך די אַרבעט אַליין איז געוואָרן פיל שווערער.

אין אַ געוויסן טאָג איז פאַראָרדנט געוואָרן נישט צו גיין צו דער אַרבעט, און דער שטאַבס־קאַפּיטאַן האָט דורכגעפירט ביי אַלע אַ גרינטלעכע רעוויזיע, און מ׳איז געוואָרן אויפגעפאָדערט איבערצוגעבן געלט, וואַלוטע, צירונג און יעדעס ווערטפולע זאַך. ס׳זענען אויך געוואָרן גרינטלעך דורכגעזוכט די „פריטשעס” אויף וועלכע מ׳איז געשלאָפן און ווען ס׳זענען אַנטדעקט געוואָרן אויף די געלט־גערס פון די ברידער ישראל־לייב און ירמיהו זאַכטשינסקי 75 דאָלאַר האָט זוויעזשינאַ פאַראָרדנט זיי דערשיסן. די ברידער זענען געפאַלן אויף זייערע קני און געבעטן רחמים אויף זייער לעבן. אָבער דער בעסטיאַלער מערדער האָט זיי דערשאָסן אין די אויגן פון אַלע אַנוועזנדע. וועגן דעם טראַגישן טאָג איז שפּעטער פאַרפאַסט געוואָרן אַ ליד.

איניקע טעג שפּעטער האָט ברונאָ אַרעסטירט זיין בעסטן פריינט פינטשל האָפמאַן, וואָס איז געווען דער פאַרבינדער צווישן די יידן און די עס־עס. באַנוצנדיק זיך מיטן תירוץ אַז האָפמאַן האָט געפּלאַנט צו אַנטלויפן, האָט ער אים איבערגעפירט אויפן יידישן בית־הקברות און דאָרט דערשאָסן.

מענטשן הייבן אָן אַנטלויפן

דאָן איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג, אַז ס׳איז נישט דערלויבט צו האָבן קיין איבעריק העמד אָדער אַנדער מלבוש, חוץ דעם וואָס מען טראָגט אויף זיך. די יידישע פּאָליציי האָט שטרענג אַכטונג געגעבן אויף די פּינקטלעכע אויספירונג פון דער גזירה, און צוגענומען אַלץ וואָס זיי האָבן געפונען אין די אָפטע רעוויזיעס וואָס זיי האָבן דורכגעפירט. מיט יעדן טאָג איז געוואַקסן דער פחד פאַרן מאָרגנדיקן טאָג, ווייל אַלע האָבן פאָראויסגעזען אַז פריער אָדער שפּעטער וועט דער לאַגער ליקווידירט ווערן, בעיקר ווייל ס׳האָבן

זיך פאַרשפּרייט ידיעות וועגן די גרויסע רוסישע אָפּענסיוועס. פיל האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון לאַגער אין פאַרשידענע ריכטונגען. דער שטאַבס־קאַפּיטאַן האָט צוזאַמענגערופן אַלע אינטערנירטע און זיי געפּרוווט באַרואיקן זאָגנדיק, אַז ער זעט נישט קיין סיבה אַז די מענטשן זאָלן זיין באַזאָרגט. ער האָט געוואָרנט מיט גוטן און מיט בייזן קעגן ווייטערדיקן אַנטלויפן. די באַרויקנדיקע ווערטער האָבן אָבער שוין נישט געקענט משפּיע זיין אויף די אומגליקלעכע יידן, וואָס האָבן ווייטער געזוכט מעגלעכקייטן צו אַנטלויפן, איבערהויפּט די פון יעגערס אַרבעטס־שטעל, וואָס האָבן געהאַט בעסערע מעגלעכקייטן דערצו.

נאָכדעם ווי אייניקע האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן האָט דער יידישער לאַגער־פירער פּ. באַפוילן אַז 10 אַזייגער מוזן זיך שוין אַלע געפינען אויף זייערע געלעגערס. אין פאַל פון ווייטערדיקן אַנטלויפן איז די פאַראַנטוואָרטלעכקייט אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויף זייערע שכנים און קרובים.

איין טאָג זענען פון לאַגער אַנטלאָפן די ברידער קאָפּל און משה שטיין (די זין פון בעריש שטיין). זייער פאַר־אַרבעטער ב. האָט דאָס באַלד באַמערקט און גלייך געמאָלדן דעם שעף. די שוץ־פּאָליציי האָט זיך גלייך אַרויסגעלאָזט אין געיעג נאָך די אַנטלאָפענע, און מען האָט זיי געכאַפּט. אַ גאַנצן טאָג האָבן זיי אַדורכגעמאַכט שרעקלעכע עינויים און אין אָוונט זענען זיי דערשאָסן געוואָרן אין די אויגן פון אַלע אינטערנירטע.

נאָך דעם פאַל האָט די יידישע פּאָליציי נישט אַרויסגעלאָזט צו דער אַרבעט די מענטשן, וועלכע זענען פאַרדעכטיקט געווען אַז זיי גרייטן זיך צו אַנטלויפן, און זאָגאַר צוגענומען ביי זיי יעדעס ווערטפולע זאַך. אַזוי איז דורך דאָס לעבן אין טויט־שרעק ביז 25־טן יולי 1944, ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט צו דער ווייסל.

דעם טאָג איז אַרויס אַ פאַראָרדנונג, אַז עס ווערט איבערגעריסן יעדע אַרבעט. פאַרשטענדלעך אַז די מעלדונג האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע מהומה. נאָכן דריטן טאָג פון זיין אָפּגעשלאָסן אין לאַגער האָט אָנגעהויבן הערשן אַ הונגער, ווייל ס'איז מער נישט אַריינגעפירט געוואָרן קיין פּראָוויאַנט דורך די וואָס פלעגן צוריקקומען פון יעגערס אַרבעטס־שטעלע. נאָך פינף טעג זענען אַנטלאָפן דער לאַגער־פירער אברהם זייפמן מיט זיינע צוויי ברידער — לייבוש און מאָטל, און דער פאַקט האָט נאָך מער אָנגעוואָרפן פּחד אויף די אינטערנירטע.

צומאָרגנס נאָך זייפמאַנס אַנטלויפן איז געקומען אין לאַגער דער שטאַבס־קאַפּיטאַן זוויעזשינאַ און געפּרוווט באַרואיקן די אינטערנירטע מיטן אויסרייד, אַז כדי אויס־

צומיידן אונדזער אַריינפאַלן אין די באָלשעוויסטישע הענט מוז מען אונדז איבערפירן אין אַ צווייטן ווערק אין דייטשלאַנד אָדער טשעכאָסלאָוואַקיע, אָדער זאָגאַר נעבן דער דייטשער גרענעץ. דאָרט וועלן מיר ווייטער אַרבעטן לטובת דער דייטשער מאַכט ווי ביז איצט. דערביי האָט ער אונדז אויסגעדריקט זיין דאַנקבאַרקייט פאַר אונדזער פּרוכטבאַרער אַרבעט ביז איצט. ער האָט אונדז אויך פאַרזיכערט, אַז מיר וועלן מער נישט אָפּגעשיידט ווערן פון אונדזערע נאָנטסטע וואָס געפינען זיך נאָך אין לאַגער און אַז אין דער רייזע וועלן זיך באַטייליקן מענער און פרויען, קינדער און עלטערן, שוועסטער און ברידער. מיט איין וואָרט — משיח'ס צייטן. פאַרשטענדלעך, אַז קיינער האָט זיך נישט באַצויגן מיט צוטרוי צו די דאָזיקע גאָלדענע הבטחות, ווייל מען האָט שוין גוט געקענט דעם אמתן פּרצוף פון די דייטשישע פאַרברעכער. באַלד נאָך דער ווענדונג איז דער דראַנג צו אַנטלויפן געוואָרן נאָך שטאַרקער. מען איז געקראָכן דורך די דראָטן און מען האָט אויך אונטערגעהאַנדלט מיט די אוקראַינער, אַז זיי זאָלן העלפן אַרויספירן יידן פון לאַגער פאַר דאָלאַרן, אָבער זיי האָבן דווקא פאַרלאַנגט גאָלד. איין פּערזאָן אַרויספירן פון געטאָ האָט געקאָסט 20 גאָלד־דאָלאַר. צום סוף האָבן זיי צוגענומען דאָס געלט און נאָכן אַרויספירן אין גאַס אַריין האָבן זיי די אומגליקלעכע דערשאָסן צונעמענדיק ביי אים דאָס איבעריקע האָב־און־גוטס וואָס זיי האָבן ביי אים געפונען. אָפט האָבן זיי די קרבנות דערשאָסן ביי די דראָטפאַרצוימונגען פון לאַגער.

אייניקע יידן, וואָס די ידיעה וועגן מבטל מאַכן די אַרבעט איז צו זיי דערגאַנגען בעת זיי האָבן זיך געפונען אויף דער נאַכט־שיכט פון 24־טן יולי, זענען נישט צוריק געקומען אין לאַגער און האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין דער פאַבריק. זיי זענען שפּעטער אַנטדעקט געוואָרן דורך די פּוילישע און אוקראַינער פּאָליציי און בעסטיאַל דערמאָרדעט געוואָרן. די קרבנות ביי יעגערן זענען באַגראָבן געוואָרן אין דער ציגל־פאַבריק, וווּ זיי האָבן געאַרבעט.

ווען ס'איז קלאָר געוואָרן פאַר אַלע אַז דאָס אַנטלויפן איז דאָס אייניציקע מיטל צו ראַטעווען דאָס לעבן, האָט די יידישע פּאָליציי, וואָס האָט די גאַנצע צייט געשטערט אַנדערע ראַטעווען זיך דורך אַנטלויפן, אַליין אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. דאָס האָט אַרויסגערופן פיל צאָרן ביי די איבעריקע אינטערנירטע. ס'האָט זיך געשאַפן אַן אַנאַרכיע אין לאַגער. די הונגעריקע האָבן זיך געוואָרפן אויף די שפּייז־מאַגאַזינען און די קיך, כדי צו שטילן זייער הונגער. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַ „ציווילע מיליץ", כדי צו היטן די אָרדנונג אין לאַגער און כדי צו שטייןביים אויסגאַנג און קיינעם נישט אַרויסלאָזן. אין דער שפּיץ פון דער

מיליץ איז געשטאַנען הערש מאיר ראַבינאָוויטש (פּנחס לעדערמאַנס אײדעם) וואָס איז צום סוף אַליין אַנטלאָפן, איבערלאָזנדיק אין לאַגער אַ ברודער. פּוטשיץ האָט באַקומען אַ דערלויבניש צו פאָרן יעדן טאָג אין שטאָט קויפן עסן פאַרן לאַגער. אין יענער צייט איז אין שטאָט זעלבסט שוין נישט געווען קיין שפּייז־מיטל און אַ לעבל ברויט האָט געקאָסט 500 זלאָטעס.

דער טראַגישער תשעה־באב

תשעה־באב זענען אַריבער די לאַגער־דראָטן דריי לייט, צווישן זיי — משה גוטהאַלץ (אַ זון פון געלן אשר פון באַדזעכאָוו). אייניקע מעטער פון לאַגער האָט מען זיי אַנטדעקט און זיי זענען צוריקגעבראַכט געוואָרן אין לאַגער. דער ווערקשוץ־פירער ראַדע האָט פאַראָרדנט זיי גלייך דערשיסן. משה גוטהאַלץ האָט זיך געבעטן רחמים ביים ווערקשוץ־פירער, אַז ער זאָל אים שענקען דאָס לעבן. נאָכדעם ווי דער אכזר האָט אים אָפּגעשטופּט פון זיך האָט אים גוטהאַלץ אָנגעכאַפּט ביים האַלדז און אויסגעשריגן: „מערדער, פאַרוואָס ווילסטו מיך דערשיסן!" דערביי האָט גוטהאַלץ מיט גרויס געשיקטקייט אַרויסגעכאַפּט פון ווערקשוץ־פירער זיין רעוואָלווער און אים געוואָלט דערשיסן. דער ווערקשוץ־פירער האָט אָנגעהויבן שרייען און די אוקראַינער וואָס זענען געשטאַנען דערביי האָבן אָנגעהויבן שיסן אין המון און אין די באַראַקן, ווייל זיי האָבן נישט געקענט צילן אויף גוטהאַלץ וואָס האָט זיך געאַמפּערט מיט זיין מערדער, און געוואַלגערט זיך מיט אים אויף דער ערד. זיי האָבן מיט די קאָלבעס פון די ביקסן אָנגעהויבן שלאָגן גוטהאַלצן אין קאָפּ ביז ער איז געפאַלן באַוווסטלאָז, און נאָר דאַן האָבן זיי געקענט ביי אים אַרויסנעמען דעם רעוואָלווער פון דער האַנט, און אים דערשיסן. בעת דער שיסעריי אין המון און אין די באַראַקן זענען געפאַלן 6 קרבנות, צווישן זיי אַ יינגל פון 17 יאָר, אייזיק זייפמאַן — און אייניקע זענען שווער פאַרווונדעט געוואָרן. די אַלע קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויף „צעמענטאָוו פּלאַץ", נעבן לאַגער. בעת דער מהומה וואָס איז אַנטשטאַנען האָבן די אַנדערע צוויי צוריקגעפירטע אין לאַגער, באַוויזן ווידער צו אַנטלויפן אַזוי האָבן מיר דורכגעמאַכט אַ פילפאַכיקן תשעה־באב.

די איבערשיקונג קיין אוישוויץ

אייניקע טעג נאָך דעם פאַל, דעם 10־טן אויגוסט 1944, איז דער לאַגער געוואָרן ליקווידירט. מיר זענען אָנגעלאָדן געוואָרן, צו 65 פּערזאָן אין אַ וואַגאָן, און מיטגעבענדיק אונדז פיל ברויט, אייער און צוקער, זענען מיר אַוועק, אין דער באַגלייטונג פון עס־עס־לייט פון אָסטראָווצע, נישט־ווויסנדיק וווהין מיר פאָרן. נאָך 24 שעה רייזע האָבן מיר זיך דערוווּסט וווהין מיר פאָרן: קיין אוישוויץ. נאַטירלעך האָבן מיר שוין געוווּסט די באַדייטונג פון דעם לאַגער און אַ יאוש האָט אונדז אַלע באַהערשט.

צו אונדזער גליק איז בעת אונדזער אָנקומען קיין אוישוויץ נישט דורכגעפירט געוואָרן ביי אונדז קיין סעלעקציע, ווי מ'האָט געטאָן שפּעטער מיט די טראַנספּאָרטן פון לאָדזשער געטאָ. מען האָט אונדז גלייך געפירט אין באָד און באַלד נאָכן אָפּוואַשן אונדז איבערגעטאָן אין פאַרשידענע בגדים מיט רויטע שטרייפן. מ'האָט אונדז איבערגעפירט אין ציגיינער־לאַגער און אונדז איינקוואַטירט אין צוויי בלאָקן — 600 מאַן אין יעדן בלאָק. דאָרט האָט מען סאָרטירט ווי ווערעמדיקע אַרבעס: פאַכלייט און נישט־פאַכלייט, און יעדעס פאַך באַזונדער אויסגעשטעלט. נאָכהער האָט מען אונדז אָנגעהויבן אַוועקשיקן מיט פאַרשידענע טראַנספּאָרטן, נישט־ווויסנדיק וווהין מען פירט אונדז.

אין פאַרלויף פון די ימים־נוראים, ראש השנה און יום כיפור, זענען פאַרגעקומען צוויי סעלעקציעס, און הושענה־רבא איז פאָרגעקומען די דריטע סעלעקציע. די דריי סעלעקציעס האָבן געקאָסט פיל לעבנס פון אָסטראָווצער יידן. די לעבן־געבליבענע האָבן זיך באַמיט גיך רעגיסטרירן אויף טראַנספּאָרטירט צו ווערן פון דאָרט,

אושוויץ, צוייר על ידי צייר מניצולי המחנה

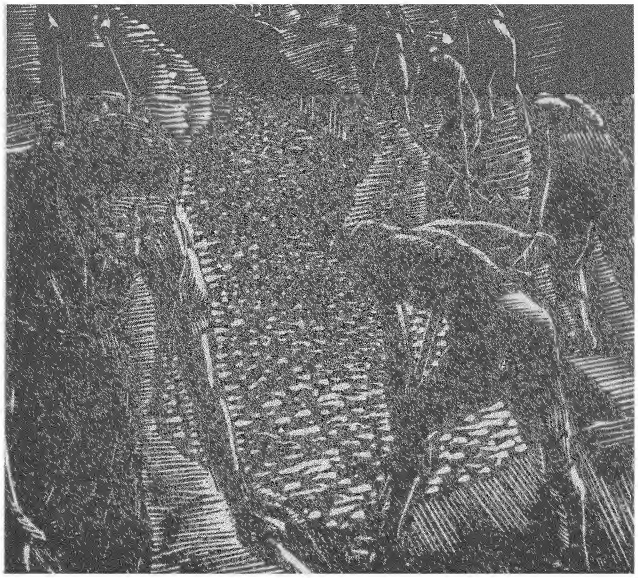

כדי נישט צו זעען דאָס פייער, וואָס האָט געפלאַקערט טאָג און נאַכט פון קרעמאַטאָריום־אויוון. אַזוי זענען אָפּגע־טיילט געוואָרן די לעצטע אָסטראָווצער יידן איינער פון צווייטן. מיטן ליקווידירן פון אָסטראָווצער לאַגער איז די אָרטיקע יידן־פראַגע געלייזט געוואָרן. אָסטראָווצע איז געוואָרן יידן־ריין, און ס'איז מקוים געוואָרן דער טרוים פון די היטלעריסטן און פון אַנטיסעמיטישע פּאָלאַקן.

דאַס יידנריינע אַסטראַוועצע

דורך דער צייט וואָס מיר זענען געווען אין לאַגער, האָט מען אין שטאָט פונאַנדערגענומען אַלע יידישע הייזער און דאָרט געזוכט געלט, ווערטפולע זאַכן און אויך סחורות. די פּאָלאַקן האָבן זיך אַפילו נישט געשעמט צו באַנוצן מיט די ציגל פון די יידישע חרוב געוואָרענע הייזער. ס'איז אויך גענצלעך פונאַנדערגענומען געוואָרן די שול, דער בית המדרש און אויך די העלפט הייזער פוןביידע זייטן מאַרק. ס'איז אויך נישט געבליבן קיין סימן פון די גאַסן טילנאַ, זאַטילנאַ און פון פיל אַנדערע יידישע גאַסן, אויך דער בית־הקברות איז כמעט אינגאַנצן פאַרניכטעט געוואָרן און די יידישע מצבות זענען פאַרנוצט געוואָרן אויף צו ברוקירן די טראָטואַרן.

נאַך דער באַפרייאונג

אָסטראָווצע איז באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי אין יאַנואַר 1945. נאָך דער באַפרייאונג האָבן זיך באַוויזן אין שטאָט די יידן, וואָס האָבן באַוויזן זיך באַהאַלטן אין בונקערס אין שטאָט און אומגעגנט. נאָך זיי זענען צוריק־געקומען פּאַרטיזאַנער און די וואָס האָבן געלעבט אויף אַרישע פּאַפּירן אין וואַרשע, שפּעטער זענען אויך צוריק־געקומען יידן פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן אוישוויץ, גלייוויץ, בונא און בלאכהאַמער, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן שאַפן אַ יידישער קיבוץ.

ס'איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער קאָמיטעט מיט אהרן פרידענטאַל אַלס פּרעזעס. דער קאָמיטעט האָט געזאָרגט אויפצושטעלן צוריק אין שטאָט אַ יידיש לעבן און צו זאָרגן פאַר די צוריקגעקומענע, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין הילף און שטיצע אין זייערע ערשטע שריט. אַ נייע האָפנונג האָט באַהערשט די געפייניקטע יידן, אַז אָט הייבט זיך אָן אַ ניי לעבן אין אַ באַנייטער און גערייניקטער אַטמאָספערע.

אָבער באַלד זענען אונטערגעהאַקט געוואָרן די פליגלען און די אָסטראָווצער יידן האָבן זיך איבערצייגט אין זייער טרויעריקן טעות. דעם 12־טן מערץ 1945 האָט די פּוילישע א. ק. געמאַכט אַ מערדערישן איבערפאַל אויף דער וווינונג פון פנחס לעדערמאַן אויף סטאַכאַזאַקאָנאָווסקי גאַס און אויף אַ ברוטאַלן אויפן דערמאָרדעט פינף לייט, וואָס האָבן באַוויזן דורכצולעבן די שרעקלעכע קאַטאַסטראָ־פע, דורכגייענדיק שרעקלעכע געפאַרן, און אייניקע שווער פאַרוווּנדעט. די דערמאָרדעטע זענען געווען:

● לייבל לוסטיק, דער 17־יעריק אייניקל פון ראובן שפּילמאַן. ער איז נאָר וואָס צוריקגעקומען צוזאַמען מיט זיין פאָטער פון קאָנצענטראַציע לאַגער אין גלייוויץ. דאָס יינגל האָט זיך געבעטן רחמים ביי די מערדער אַז זיי

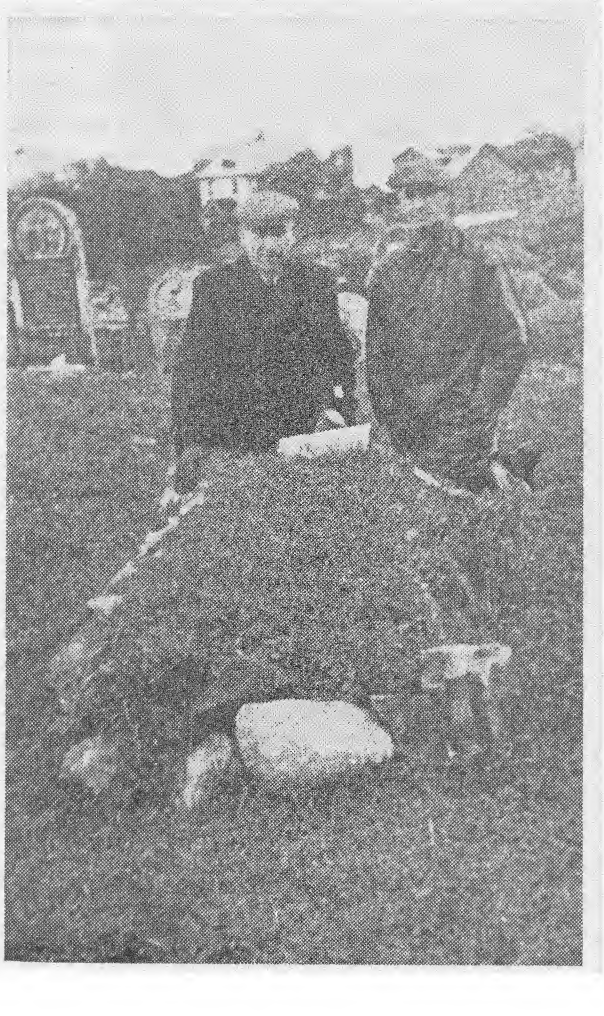

אויפן קבר פון לייבעלע לוסטיג, וואס איז דערמאָרדעט געוואָרן, צוזאמען מיט נאָך אנדערע דריי יידן אין לעדערמאנס הויז אין אָסטראָווצע — שוין נאָך דער באַפרייאונג. רעכטס — דער פאָטער פון דערמאָרדעטען, וואָס איז באלד נאָכדעם געשטאָרבן פון א הארץ־שלאג; לינקס — זיין שוואגער, אוריש לוסטיג.

זאָלן אים שענקען דאָס לעבן, אַנווייזנדיק דערביי אויפן נומער פון קאַצעט, אָבער דאָס האָט נישט געהאָלפן.

● די טאָכטער פון יחזקאל קראַנגאָלד, וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט פון דער מלחמה מיט דער הילף פון אַרישע פּאַפּירן;

● חיה שיינדל שפּיגל, נפתלי שפּיגעלס טאָכטער, אויך זי האָט זיך דורכגעמאַכט די קריג לעבנדיק אויף אַרישע דאָקומענטן;

● אַ פרוי פון טשמיעלעוו, וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן די גאַנצע צייט פון קריג אויף אַרישע פּאַפּירן.

די ביטערע אנטוישונג

נאָך דער דאָזיקער טראַגעדיע האָבן די יידן געוואָלט פאַרלאָזן די שטאָט, אָבער פרידענטאַל האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן משפיע געווען אַז זיי זאָלן נישט פאַרלאָזן אָסטראָווצע, מאָטיווירנדיק דערמיט, אַז דאָס אָרט האָט אַ גרויסע באַדייטונג אַלס זאַמלפּונקט פאַר אַלע דורכרייזנדע יידן און פאַר די וואָס קומען צוריק פון די לאַגערן. ווי ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן האָט ער געהאַט רעכט, און אָסטראָווצע האָט געדינט במשך אַ צייט באַלד נאָך דער באַפרייאונג אַלס צייטווייליקער מקום-מקלט פאַר געפּייניקטע יידן פאַר זייער לאָזן זיך אין זייער ווייטערדיקן וועג צו זוכן אַ ניי לעבן.

אַ דאַנק פרידענטאַלס אינטערווענץ איז אויך געלונגען עקסהומירן אַלע דערמאָרדעטע יידן בעת דער נאַצי אָקופּאַציע און זיי ברענגען צו קבר ישראל אויפן יידישן בית-הקברות. אַזוי זענען געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל אַלע קרבנות וואָס זענען באַגראָבן געוואָרן אויף דער צעמענטאָוואָ פּלאַץ, אין דער ציגעלנע און אויף דער קילינסקאָ גאַס. ס'איז אויך געעפנט געוואָרן אַן עפנטלעכע קיך ווו יעדער האָט באַקומען אומזיסט פרישטיק און מיטאָג.

יידן האָבן זיך שוין געהאַט צוביסלעך איינגעאָרדנט. פיל האָבן צוריקבאַקומען זייערע געשעפטן און הייזער און געהאָפט אַז אָט באַנייט זיך צוריק דאָס יידישע לעבן אין שטאָט. פיל יידן פון אַנדערע חרוב-געוואָרענע שטעט האָבן זיך אַנגעהויבן גרופּירן אין שטאָט און געטראַכט אָנהויבן דאָ אַ ניי לעבן.

אָבער מיטן אויסברוך פון קעלצער פּאָגראָם האָבן די אָסטראָווצער יידן געמאַכט אַ סוף צו זייערע חלומות און פאַרלאָזט די שטאָט. דערמיט האָט ענדלעך אויפגעהערט עקזיסטירן דאָס שיינע אָסטראָווצער יידנטום. ביים היינטיקן טאָג געפינט זיך נישט קיין איינציקער ייד אין שטאָט. נישטאָ אַפילו דאָס אַלטע בית-הקברות: די שיינע רויטע מויער און די מצבות זענען גענצלעך פאַרניכטעט געוואָרן.

די איינציקע זאַך וואָס מיר קענען טאָן צום אָנדענקונג פון די אָסטראָווצער יידנטום איז נאָר זאָגן די האַרצרייסנדע תפילה: יזכור אלהים את שמות הקדושים והטהורים של עיר אוסטרובצה, שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו, שנטבחו ושנחנקו על קידוש השם וקידוש עם ישראל...

תנצב״ה. השם יקום דמם!!

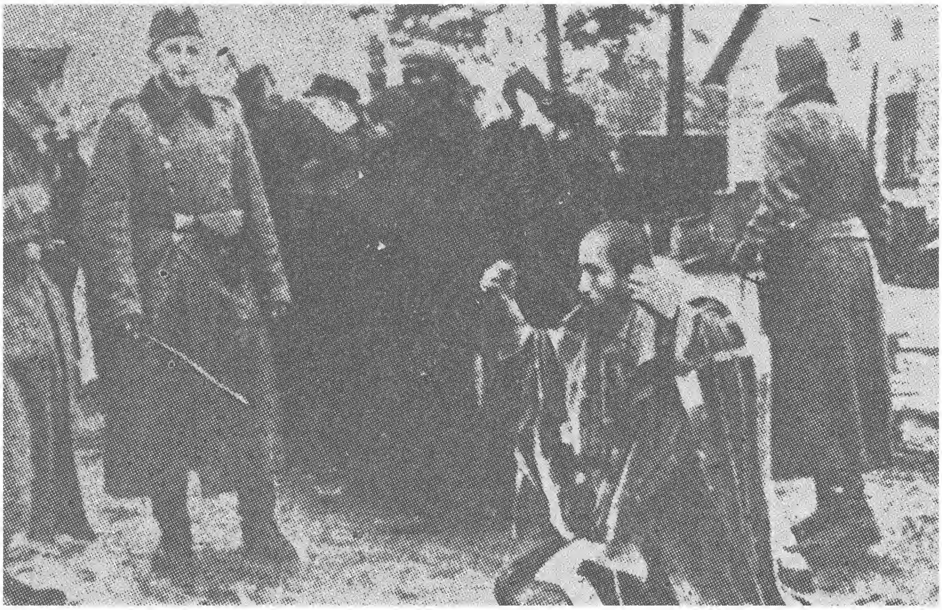

א רב ווערט געפּייניקט
אין די אויגן פון זיין עדה

התעללות ברב
לעיני בני קהילתו

פרידמן

די ברידער זאַכטשינסקי

צום אָנדענק פון ישראל לייב
און ירמיהו זאַכטשינסקי.

אין אַ קאַלטן פרילינג־זונטיק
שטייען מיר אויף און טוען זיך אָן
גייען צו צום טויער כדי אָפּצופּאַרן
מיטן ערשטן צוג.

אין דעם זעען מיר — דאָס טויער איז אָפּגעשלאָסן
און אַ קאַלטער שווייס האָט אונדז באַגאָסן
מיר זענען שוין צוריק אין די באַראַקן
און וועג זיך צו גרייטן.

אין דעם וועג — דעם וועג דעם ווייסן
וווּ מען פילט קיין פראָסט, קיין קעלט
אין דעם וועג — דעם וועג אַ שוואַרצן
וואָס פירט גלייך אויף יענער וועלט.

מיר האָבן אייך געמיינט
אַז יעצט איז דער ריכטיקסטער מאָמענט
און אפשר נאָך היינט
וועלן מיר ווערן פאַרברענט.

אַ ווילדער געשריי האָט זיך פון אונדז אַרויסגעריסן
אַזוי ווי מיט האַמערס געשלאָגן אונדזער געוויסן

אַ! וואָרום זענען מיר ניט אַוועק נאָך נעכטן!
מיט אַזעלכע געדאַנקען זענען אַוועק צוויי שעה
יעצט ווערט מען אונדז ווי די דינער אויסשעכטן
גיט אַ קוק, דער אוקראַינער איז שוין דאָ.

ווי ביטער איז איצט דאָס האַרץ פון די מוטער
ווי טרויעריק איז דאָס לעבן, און ווי ביטער
אין ערשטן לאַגער האָט מען אונדז געפירט
און דאָרט האָט מען אונדז רעווידירט.

דער קאַפּיטאַן האָט אונדז געגעבן צו דערקלערן
אַז מען ברויך קיין געלט אויף מאָרגן
זיי וועלן שוין פאַר אונדז זאָרגן!

אַלזאָ! ווען עמען ס'איז ליב דאָס לעבן
זאָל דאָס געלט אָפּגעבן,
ווער ס'וויל דאָס געלט פאַרשטעקן
דעם וועט די ערד זאָפאָרט צודעקן!

נאָכן קאַפּיטאַנס שטאַרקן אַפּעל
האָבן מיר דאָס געלט אָפּגעגעבן שנעל
ר'איז פון דעם געווען צופרידן
און גלייכצייטיק געמאַכט אַ בלבול אויף צוויי יידן.

ער האָט ביי זיי געפונען אונטערגעוואָרפן געלט
און יעצט מוזן זיי אַזוי יונג אַוועק פון דער וועלט.

זיי קניען שוין מיט די הענט צעשפּרייט
און צוויי אוקראַינער הינטער זיי מיט ביקסן גרייט.

פלוצלונג האָט אונדז אַ ציטער אַרומגענומען
צוויי אומשולדיקע ברידער דורך מערדער אומגעקומען.

י. בארנשטיין

דער מארטירער־טויט פון שעברעשינער רב

מאיר בלאַנקמאַן, אַן אָסטראָוויצער ייד, וועלכער האָט די מלחמה־יאָרן פאַרבראַכט אין ראַטנפאַרבאַנד, האָט צוריק־קומענדיק קיין פוילן פאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג „דאָס נייע לעבן" אין וואַרשא דעם פאָלגענדיקן אַנאָנס:

„ווער עס ווייסט עפּעס וועגן גורל פונעם שעברעשינער רב ר' יחיאל אברהם בלאַנקמאַן, ווערט געבעטן מודיע צו זיין אויפן אַדרעס: „יידישער וואָיעוואָדישער קאָמיטעט אין וואַרשע, יאַגעלאָנסקא 28, פאַר מאיר בלאַנקמאַן".

דער שעברעשינער רב איז געווען א תלמיד פון באַרימטן אָסטראָווצער גאון ר' מאיר יחיאל האַלשטאָק זצ"ל. ער איז געווען אַן אײדעם פון באַרימטן לוקעווער רב ר' שמואל שלמה בראון ז"ל, וועלכער האָט געפירט אַ גרויסע ישיבה אין לוקאָוו און זיין אײדעם, דער שעברע־שינער רב, איז געווען יאָרנלאַנג דער ראש־ישיבה.

די שטאָט שעברעשין, וועלכע ליגט אויפן וועג פון לובלין קיין זאַמאָשטש, האָט געשמט אַלס אַ גרויסע קהילה מיט חשובע רבנים.

ווען ס'איז פריי געוואָרן דאָס רבנות אין שעברעשין האָט דער אָסטראָווצער רבי געהייסן דער קהילה, אַז ר' יחיאל אברהם בלאַנקמאַן זאָל ווערן שעברעשינער רב. פאַרשטייט זיך, אַז די קהילה האָט מסכים געווען. דער שעברעשינער רב, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן, איז אויך געווען אַ ניח לבריות און איז פּאָפּולער געווען אין דער גאַנצער שטאָט און אויך אין דער אומגעגנט. הרב ר' יחיאל אברהם בלאַנקמאַן האָט מיטגעאַרבעט אין דעם פלפול־זשורנאַל „הפרדס" און כמעט אין אַלע אַנדערע רבנישע אויסגאַבן.

אין אַ קורצער צייט אַרום, נאָכדעם ווי דער אַנאָנס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָט זיך אָפּגערופן אַ שעב־רעשינער ייד מיטן נאָמען אברהם שלמה מאַנדלקער.

דאָס בלוט ווערט פאַרגליווערט אין די אָדערן, ווען מען לייענט זיין בריף, וועלכן מיר ברענגען דאָ וואָרט ביי וואָרט:

„לעזנדיק דעם בלאַט „דאָס נייע לעבן", אַז מען זוכט דעם הרב ר' יחיאל אברהם בלאַנקמאַן פון שעברעשין, קאָן איך אייך שרייבן, אַז איך בין געווען מיט אים ביז דער לעצטער מינוט. איך האָב אַלץ צוגעזען. בעת דער לעצטער „אַקציע" האָט מען אים אַרויסגענומען מיט זיין ווייב רחלע, זיין זון מאיר, זיין שנור און אויך 180 שעברע־שינער יידן, און אַרויסגעפירט אויפן הייליקן אָרט. מ'האָט זיי געהייסן אויסגראָבן אַ גרויס קבר, און לעבעדיקערהייט אַריינגיין אין אים. דער רב האָט געבעטן, אַז מען זאָל אים דערלויבן צו רעדן פאַר זיין עדה אַ פּאָר ווערטער, און מען האָט אים דערלויבט. דער רב האָט גערעדט 20 מינוט און געזאָגט מיט די יידן ווידוי. בשעת ער האָט אויסגעשריגן: „שמע ישראל!" — האָבן די דייטשן אָנגע־הויבן אַריינשיסן אין קבר אַריין. די רוצחים האָבן געהייסן, מזאָל דאָס קבר פאַרשיטן, בעת ס'זענען נאָך דאָרט געווען פיל לעבעדיקע — אַזוי, אַז די ערד האָט זיך נאָכן פאַרשיטן געוואָרפן אפשר דרייסיק מינוט. דאָס איז געשען אין יאָר 1942 אין חודש חשוון. דעם טאָג פון חודש געדענק איך נישט.

די גרעסטע ישיבה אין פוילן און אפשר אויך אויף דער גאַנצער וועלט איז געווען די „ישיבת חכמי לובלין", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורכן לובלינער רב הרה"ג ר' מאיר שפירא זצ"ל. הונדערטער תלמידים האָבן דאָרט געלערנט, און נישט איינער פון זיי האָט שפּעטער פאַרנומען אַ רבנישן פּאָסטן. צווישן די בעסטע תלמידים פון „ישיבת חכמי לובלין" איז געווען דער זון פונם שעברעשינער רב, מאיר. אַ חוץ זיין עילוישן קאָפּ איז ער אויך געווען אַ גלענצנדיקער מאָלער און צייכנער. דאָס איז ער, דער שעברעשינער רבס זון, געווען דער שעפער פון דעם ווערק „בית המדרש" פון דער „ישיבת חכמי לובלין". דאָס איז געווען אַ גרויס קינסטלעריש ווערק, וואָס איז באַוואונדערט געוואָרן דורך הונדערטער און טויזנטער באַזוכער פון דער ישיבה.

אויך מאיר בלאַנקמאַן — דער שעפער פון דעם דאָזיקן קונסטווערק — איז דורך די היטלעריסטישע רוצחים באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט צוזאַמען מיט זיין ווייב, זיינע עלטערן און 180 יידן פון שעברעשין".

„דאָס נייע לעבן" וואַרשע, 12 אָקטאָבער 1948.

חנה ויטנברג־גוטהולץ

הטמנת ספרי תורה בימי האימים

לזכר נשמתו המאירה של אבי, גרונים ישעיהו גוטהולץ ז״ל, שיצאה בטהרה במחנה אושוויץ, בשנת 1944.

נואשת עומדת עדת יהודי אוסטרובצה אחרי השלב השני של הגירוש בינואר 1943, תוהה ואובדת־עצות נוכח גל־הדמים הגובר והולך.

אחרי הפוגה של שלושה חדשים — שוב משתוללים בחוצות העיירה הרוצחים הצמאים לדם יהודים.

במחנק הגיטו הנצור, המוקף גדרות ומחסומים, מוטלות שוב גויות הרוגים — גברים, נשים וטף. הדם הקרוש על גופות החללים צועק מתוך השלג הצחור ותובע תשובה: למה? למה?..

אולם גם אבני המרצפות של הרחוב העזוב וגם השמיים ממשיכים בשתיקתם הנוקשת.

מה מסכנים וערירים היינו, בני גיטו אוסטרובצה, בשברנו הגדול. את ההרוגים הבאנו לקבורות והנשארים בחיים, סחוטים ומעונים, המשיכו בקיומם העלוב, בשארית כוחותיהם הכלים, בעבודות־כפייה מפרכות. הם יצאו עם שחר לסבלותיהם וחזרו עם חושך לבתיהם האפלים והאבלים.

כך עברו עלינו שלושה חדשי־הפוגה, נתונים לאימי ה„אקציה" החדשה שלפנינו.

והנה התקרב היום המר, שבו חוסל הגיטו באופן מוחלט — היום בו עמדו להעביר את היהודים מתחום הגיטו לצריפים, אשר הוקמו בשטח מפעלי הברזל באוס־טרובצה.

שונות היו התגובות של יהודי הגיטו לשמע בשורת האימים על ה„אקציה" המתקרבת. היו שהתרוצצו כמסו־ממים מרעל הפחד, חיפשו מוצא ושאלו: מה לעשות? לאן לפנות? היכן למצוא מחסה? איפה להסתתר? אולי לנטוש את הגיטו ולברוח ליערות?

ובלב האמהות פעמה רק שאיפה אחת ויחידה: איך לגונן על התינוקות שהצליחו בדרכים שונות להסתיר עד כה? היכן להסתיר אותם הלאה, שיד הרוצחת של הנאצים לא תשיג אותם?

היו גם כאלה, שנואשו לחלוטין מתקוות־הצלה כלשהי. הם שקעו בתהום האדישות והתעקשו כמאובנים: אנו לא נזוז מהגיטו! לא נברח מידי הגורל המר! נשים את מבטחנו באלוהים! הוא לא יעזבנו!

בעיצומה של תקופת־האימים, כשאפסה כל תקוה להצלה, ביצע אבי מיבצע יחיד במינו: טרח ויגע לאסוף את ספרי־התורה המקודשים, ששרדו עוד בעיירה וניצלו מידיהם הטמאות של הנאצים.

אבי ז"ל ידע לחרדת לבו, שכשתכלה הרעה לשארית היהודים לא תקום בו הרוח לעזוב את הגיטו, ולהפקיר את יריעות ספרי־התורה, אשר היהודים מסרו את נפשם עליהם ולא הפקירו אותם ברגעים הקשים ביותר משך דורות לאורך כל הגלות עקובת הדם.

למבצע־הצלה זה שיזם אבי ז"ל, הצטרפו עוד יהודים, ויחד אספו את ספרי־התורה, ועם רכושם היקר הזה עלו ל„אוהל" של הרבי מאוסטרובצה ובעפרו טמנו אותם.

וברקיע נשקף באותו ליל־אימים ירח אדום...

מגף נאצי עשוי מיריעות ספר תורה

א נאצי־שטיוול געמאכט פון א ספר־תורה

בינה ווײַנטרויב־שפּיראָ

אַ הספּד פון אַ מאַמע

שווער פאַר אַ מאַמע צו שרייבן וועגן איר אייגן קינד, בפרט ווען עס איז אַזוי טראַגיש אומגעקומען, אָבער דער ווילן און די פליכט אַז מיין טייער קינד זאָל נישט פאַרגעסן ווערן און עס זאָל פאַראייביקט ווערן צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון אָסטראָווצע שטויסט מיר צו נעמען די פעדער אין די האַנט.

אונדזער טאָכטערל מאַניה׳לה, וואָס האָט געהייסן נאָך מיין פאָטער מאנעס ז״ל, איז געווען די שטאָלץ פון אירע עלטערן אַ דאַנק איר שיינקייט און איר פעיקייט. אין „בית יעקב״ שולע איז זי געווען פון די בעסטע שילערינס, און פלעגט שטענדיק אַנטיילנעמען אין די פאָרשטעלונגען פון די תלמידים מיט גרויס דערפאָלג.

צו פערצן יאָר האָט מען איר טראַגיש אַוועקגעריסן פון אונדז. פערצן טאָג אין חודש חשון תש״ג איז זי צוזאַמען מיט טויזנטער אָסטראָווצער יידן אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע און דאָרט איז זי אומגעקומען אויף קידוש השם — איינע פון אַ מיליאָן יידישע קינדער וואָס די דייטשע מערדער ימ״ש האָבן דערמאָרדעט.

איר ליכטיק געשטאַלט שטייט שטענדיק פאַר מיינע אויגן און מיין בלוטיק האַרץ שרייט נאָך נקמה...

חדר בגיטו

א חדר אין געטאָ

יהושע אורבאַס

חורבן אוסטרובצה

(פּאָעמע)

געהייליקט דעם טייערן אָנדענק פון מיין פאָטער יצחק־דניאל, וועלכן מען האָט געפונען אַ דער׳הרג׳עטן אין וואַלד; געהייליקט דעם אָנדענק פון מיין מוטער פעסל־שיינדל און אירע קינדער, וועלכע זיינען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס. זאָלן די שורות זיין אַן אָנרעגונג אין קאַמף קעגן יעדן יידן־פיינט אויף דער ערד.

א

אָסטראָווצע מיין געבורט־שטאָט און מיין געוועזענע היים!
פאַרשטומט ביסטו איצט, אוי, פאַרוואָס אַזוי שטום?
טויט ליגן אירע גאַסן, אַ הויפן צעוואַלגערטער ליים.
איין שטיבל נאָר געבליבן איז, שטייט פאַריתומט און קרום.
פאַריתומט און קרום...

כ׳קוק אויף די פענצטער די צעקרומטע מיט די צעפּלאַצטע שויבן,
ווו רב־לייביש דער אַלטער געלעבט האָט אין שטיבל.
כ׳זע — זיין פאַרקלערט פּנים, די טיפע, ברייטע אויגן,
און שמות אָפּגעבריגטע זיך וואַלגערן אין שימל...
שמות און שימל...

כ׳קוק אויף אָט די שמות און דערמאָן — אַ טאָג אַ שטילן,
ווען מיך די מאַמע געפירט האָט אין זיין הדר,
דער אַלטער — געברומט דאַן האָט אַזאַ הארציקן, אַיאַ ניגון,
דער גמרה־ניגון געוואָרן איז ער מיינער.
מיינער...

געוואָרן איז ער מיינער, ווייל דער אַלטער פאַרשוווּנדן איז! דאָס שטיבל וויסט!
וויסט און שטום! עס בלאָנקעט נאָר אַ שטן אַרום.
עס בלאָנקעט דער שטן, ווי די שמות די פאַרברענטע, די לעצטע ער קלייבט
און בינדט זיי צוזאַמען. אַ ספר — פאַר דורות אַ פאַרבלייב!...

איך קוק אויף די שמות פון דורות פאַרברענטע און קיינמאָל נישט פאַרברענטע...

ב

אַ, רבי? ווו איז עס, אייער חדר? די תּלמידים? די יידן?
און איר, מיט אייערע ווייסע זאַקן, איר ווו זייט?
דער שטן — אַ פאַרבּרוּטיקטער — דאָן נעמט מיך פירן
אַהין, צו חורבה־ערד, אַהין צו קברים, אָפענע, שרייענדע...

זיי, די קברים, דערציילן מיר פון אַ ישוב אַן אַלטער, אַ געדיכט־צעוואַקסענער,
אַ ישוב אין פּראַצע, אין מי, אין פּיין, אין פרייד... —
אַ ישוב אַ רוישיקער, אַ קרעפּטיקער.
אומגעקומען איז אַ ישוב. אומגעקומען אין אַזוי פיל ליידן...

כ'שטיי אויף אַט די קברים, די אָפענע און כ'פיבער!..
ס'פיבערט אין מיר די אייזאַמקייט. כ'וויל יעמען אַרומנעמען.
פאַרלאָשן ווערט אָבער מיין האָפן! פאַרלאָשן ווערט מיר דער טרוים!
נאָר קברים איך זע, ס'איז דאָס אַש אין ריים...

יאָ, אויף וועלכע בערג, אויף וועלכע הייכן, ווייטערדייכן
איז דאָס אַש פון מיינע קרובים, פון מיינע נאָענטסטע געוואָרן פאַרטראָגן,
אַז איך, נאָר אַ מענטש, אַפילו מיט רעכטע וויסער
ניט קאָן טאַקע אויפן קבר פון מיינע אָבות אַרין ניט ווערגיין, ניט דערגרייכן...

כ'שטיי אַליין אויף די קברים און זע זיי —
ווי די יידן אין די וואַגאָנען די געפּאַקטע, אין די וואַגאָנען אָנגעלאָדענע —
יידן, ווי הערינגער, ווי העלצער, אַריינגעוואָרפענע, אַריינגעשליידערטע...
יידן, וואַגאָנען, פון דייטש צום טויט פאַרהתמעטע!...

עס פירט זיי אַט דער דייטש מיינע יידן צום שאַכט־הויז!...
עס פירט דער דייטש זקנים און קינדער, צוזאַמענגעדריקטע המונים!...
עס פירט זיי דער דייטש דערשטיקן פאַרגאַזן...
עס פירט זיי, יאָ, דער דייטש מיינע יידן שוין געשאָכטענע, געדערג'עטע
שוין קדושים...

מיין פאָלק האָט די הימלען געשפּאַרט. געשפּאַרט מיט אַט די וואָלקנס־רויך...
די ערד געעפנט האָט אַ מויל, זיי איינגעשלונגען.
די ערד געוואָרן איז אין פלאַמען, אין יסורים זיך געטרייסלט...
די ערד, די ערד, געוואָרן איז אַש...
די ערד, די ערד — אַ קבר אָן מתים, אָן תּכריכים...

איך שטיי אַלײן אויף די קברים און זע זיי, זע די ייִדן, מײַנע ייִדן.
עס טויכט אויף ווי אַ ליכט מיין שכן, מיין האַרציקער שכן
אַ בחור׳ל אַ צאַרטס. זיין נאָמען איז געווען אברהם וואַסערמאַן:
ס׳האָט דער דייטש, דער תּלין, געצוואונגען אַז דאָס קינד צו הרג׳ענען אַ ייִדן.

דער דייטש געוואָלט האָט זיך גאָר פאַרוויילן...
„הרג׳ע!.. הרג׳ע!..״
דאָס בחור׳ל, דאָס צאַרטע, האָט זיך דער׳הרג׳עט...
זיין קאָפּ דעם צאַרטן פאַרן תּלין האָט ער ניט געבויגן...

איך שטיי נאָך אַלײן אויף די קברים און זע זיי, די ייִדן, די פאַרשייַנדענע ייִדן.
כ׳זע אַ קבר. ביים קבר שטייען מיט געהויבענע־קעפּ צוויי ברידער.
זייערע נעמען זיינען געווען משה און קאָפּל שטיין.
צוויי ברידער, צוויי ייִדן פינעם פאָלק דעם האַרטן, דעם אויסגעפּרוּווטן...
ס׳האָט דער דייטש געצוואונגען די ברידער שטיין,
אַז זיי זאָלן אויסגעבן באַהאַלטענע־ייִדן... אויסגעבן ייִדן גאָר צום טויט!...

אַן ענטפער געקומען איז פון אַט די ברידער, די ייִדן די צוויי:
אַ שפּיי אויפן פּרצוף פון דייטש דעם תּלין!
אַן ענטפער געקומען איז פון די ברידער די יונגע די צוויי:
אַ קלאַפּ מיט דער פויסט אויף דער מאָרדע דער טריפנ׳נער פון תּלין!...
אַ קלאַפּ פאַר אַ קלאַפּ!.. און עס פאַלן די צוויי ייִדן. זיי קייקלען זיך אַראָפּ אין קבר.

ס׳האָט מיט זייער טויט אַט די ערד זיך אַ טרייסל געטאָן...
ס׳האָבן זייערע גופים זיך פאַראייניקט מיט די מכבייער...
נאָך זייער טויט — אַ צעפלאַקער געטאָן האָט זיך קעגן תּלין אַ ווידער־שטאַנד...

ג

פאַרשוווּנדן זיינען זיי די ייִדן, די ייִדן פון אָסטראָוויצע מיין שטאָט.
פון די געסלעך און גאַסן די געפּאַקטע — געבליבן איז אַ הויפן אַ צעשטערטער...
כ׳גיי אַרום אינם הויפן, אינם אַש פאַרייקלט איז מיין טראָט!..
כ׳שטיק זיך אין אַט דעם אַש אַ פאַרביטערטער, א פאַרגלייווערטער!..

כ׳גיי אַרום אַלײן אַ פאַרצאָרנטער, אַ פאַרגלייווערטער!
כ׳קוק אויף די שטיינער: אפשר וועלן די שטיינער צו מיר ריידן...
כ׳קוק אויף די שטיינער: אפשר אַ טריט פון אָפּגעטראָטענער
אַ לעצטער, אין בלוט, אין וויי. כאָטש דערהערן...

ד

אָ, שטיינער, זאָגט, אויף וועלכן פֿון אייך איז מיין מאַמע געפֿאַלן אַ פֿאַר'חלשט'ע?
ווען געזען זי האָט אירע קינדער שליידערן אין וואַגאָן?
אָדער זי האָט גאָר איר בלוט דאָ פֿאַרגאָסן?
איז זי? אויף וועלכן פֿון אייך? אויף וועלכן?!...

אָ, שטיינער! איר שווייגט, ווי איר וואָלט זיך גאָר שעמען?...
שעמען? איר?
אויף אייך האָבן דאָך די שענדער געטראָטן!...
אויף אייך האָבן דאָך די שענדער געשאָכטן!...

ה

באַווייז זיך פֿאַר מיר, מאַמע, כ'וויל דיך זען אין חלום,
דאָ אויפֿן בערגל דעם גרינעם, ווו דו האָסט אַלע יאָרן געשפּאַנט.
דאָ ווו אַרום דיין קבֿר באַהאָפֿטן האָבן זיך דיינע עופֿ'עלע, דיינע בנים,
ווען דו געצערטלט האסט זיי... ווען געשפּייזט האָסט זיי מיט דיין האַנט...

דיין האַנט, אַ מידע, איז תמיד געווען פֿון אַרבעט אַ שווערע —
שווער דיין לעבן: האָסט געגעבן זיי מענטשן צייט —
איין לעבן אין דיר — געווען ביסטו מאַמע!
דאָס צווייטע לעבן אין דיר — געווען ביסטו פֿאַר די קינדער דער טאַטע!...

ווייל ער, דער טאַטע, געווען איז דער ערשטער קרבן...
אים, אַ קדוש, געפֿינען האָט מען נאָך מיט יאָרן־יאָרן צוריק...
דער טאַטע, יאָ, געווען איז דער פֿאָרויסגייער, דער אָנזאָגער פֿון גרויסן חורבן...
אים דער'הרג'עט האָט נאָך פֿריער אַ פּאָלאַק, אַ „שכן", אַן אַנטיסעמיט!

אים, דעם ייִדן, פֿאַרנאַרט מען האָט, פֿאַרשלעפּט אין אַ פֿינצטערן וואַלד,
אין דעמבעוואָלער־וואַלד געפֿינען האָט מען דאַן דעם ייִדן, מיין טאַטן.
פֿון אים, שוין אַ טויטן־ייִדן, האָט דער גזלן זיין פֿאַרמעגן, צען זלאָטעס פֿון
קעשענע אַרויסגענומען...
און מיט דער האַק געלאָזט זיך האָט ער דאַן ווידער זוכן אַ צווייטן־קרבן...

די וועלט דאַן אַנטפּלעקט האָט זיך פֿאַר מיר מיט רשעות און גזילה...
די ערד מיט בלוט, מיט מיין בלוט, געווען איז אָנגעזויגן...

מיר געווען איז דאַן קוים זעקס יאָר אַלט.
אַ גוף פֿון זעקס, מיט אַ האַרץ שווער, ווי דאָס קבֿר אַליין...
דעם צער... געטראָגן האָט די מאַמע אויף איר יונגען און אַלטן פּנים...
דער צער ווי אַ נר־תּמיד געברענט האָט אין אירע אָנגעגאָסענע אויגן...

ס׳האָט דערמאָנט די ערדה יידן, אַן אומבאַהאָלפענע, מיטגעוויינט...
ביז אויך די ערדה איז צום טויט געוואָרן געטריבן,
ווו זי, די מאַמע אינדערמיט, מיט אירע עופ׳עלעך — זיבן...

ו

באַווייז זיך פאַר מיר, מאַמע, אין די פרייטיק־פאַרנאַכטן,
ווען מיט העכט־פאַרקנייטשע אויפן פּנים האָסט שטיל געוויינט.
דיין גוף ביי די ליכט־בענטשן איז געווען איינגעהילט ווי אין פראַכטן...
צעקלאָגט זיך, ווי געזען דו וואָלסט דעם חורבן היינט...

אַ רגע נאָר... דאַן אַ צעשטראַלטע געלאָזט זיך אין בית־התפילה גיין,
געשטעלט זיך מיטן סידור אין ווינקל, אין אַ באַשיידן־ווינקל:
געפרעגט, גע׳טענה׳ט, געזוכט פאַר דיין לעבן דעם שווערן עפּעס אַן ענטפער...
„פאַרוואָס — פאַרוואָס אַזאַ לעבן מיר״?...
דעם ענטפער האָסט ניט געפינען...

דאָך, כאָטש אַ לאַסט אַ שווערער דיין לעבן געווען איז,
האָסט געלעבט שטיל, ווי אַ טויב, אַ טייב.
ניין, נאָך שטילער... ווי אַ מאַמע!
אָבער ניט שטיל, אָ, גאָרניט שטיל
אויסגעהאָרכט דיין נשמה אין די מיידאַנעק־פלאַמען...

ז

מיינע ברידערלעך, מיינע שוועסטערלעך, מיט אייך געטיילט זיך דאַן כ׳האָב
מיטן הונגער, מיטן צער, טאָג נאָך טאָג און יאָר נאָך יאָר!
ס׳האָט קיינער, דוכט זיך, ווי איר דאָס געוויסט האָט, דערלערנט האָט
ווי צו לעבן עס דאָס לעבן, אפילו אין פּיין; האָפן, האָפן!

האָפן אויף אַ מאָרגן! האָפן אויף אַ טאָג א גאָלדענער־קאָיאָר!...

כ׳געדענק אייך, ווען מיט די פיסלעך די באָרוועסע געשפּילט זיך אין זאַמד...
כ׳געדענק אייך, ווען מיט די ביכלעך די געבאָרגטע געלאָפן אין שול.
כ׳געדענק אייך, ווען מיט די פּנימלעך־צעשטראַלטע באַוויזן ר׳האָט זיך מיט
„פּיפּטלעך״ אין האַנט.
און דער טיש געוואָרן איז לוסטיק, געוואָרן מיט אייך איז ער פול...

געגעסן ברייט דאָס ראָזאָווע, ווי די קאַרטאָפל מיט אַפּעטיט.
אַרום דעם טיש צען זיינען געזעסן. די מאַמע — אינדערמיט.
צען קינדער, צען קעפּ, ווי ביימלעך געוואַקסן, געבליט,
ביז... געקומען איז אָט דער המן מיט זיינע מוראדיקע טריט...

ח

ווינסט איז עס, דאָס שטיבל, פאַריתומט און שטום...
די ערד זינגט אַ ניגון, מיין ניגון אויס:
געווען זיינען יידן, מיינע אייגענע געווען
און מיטאַמאָל — אויס...

ט

איי ניט וויין האַרץ, ניט וויין! דיין טרייער אין זיך דערשטיק!
ס'איז דעם תלין נאָך ניט באַצאָלט פאַר זיין אַרבעט. נייז, ניין!
ער לעבט נאָך דער תלין! ער איז נאָך ניט פאַרמשפּט!
ער דרייט זיך נאָך אַרום, באַוועגט זיך אויף דער ערד פריי...

ניט וויין, האַרץ! נאָר זיך שטאַרק! איי, זיי געשטאַרקט!
פאַרוואַנדל דיין יעדער אָטעם־ציג אין אַ פלאַם. גריאיק!
פאַרוואַנדל דיין יעדער אָטעם־ציג אין אַ שאַרף! אין א שפּיז, שפּיזיק!
ריעך אויף דאָס געוויסן פון דער ערד, דער וועלט! וועק אויף צו א נקמה...

צעבלאָז מיט דיין האַרץ אַ פלאַם, צעטרייסל די ערד אויף וועלכע דו לעבסט.
זי, די ערד, איז טמא, עס גייט אויף איר דער מערדער
זי, די ערד, איז מיט אומרעכט, מיט שקר, מיט הפקרות.
זי, די ערד, טראָגט דעם תלין!... דעם מערדער פון מיין מאַמע!
אויף איר, די ערד, לעבט אַ מענטש, וואָס איז אַ קאַרגער, קאַרגט
דעם קאָפּ פון תלין!

אויף איר, די ערד, לעבט אַ מענטש, וואָס וויל נאָר מלחמה!...
ער דאָס קאַרגט דעם מערדער־קאָפּ, ער קאַרגט אים...
ער קאַרגט אים ווייל ער ראַנגלט זיך אַליין
פאַר זיין אונטערגיין...

ניט וויין, האַרץ! נאָר ווי לאַנג דו לעבסט מיט דיין ברודער, מיט דיין וויי,
זוך דעם מענטשן דעם ערלעכן.

ער איז פאַראַן...
אומעטום...
צו אים, צו זיין געוויסן רייד, צעפלאַקער זיין האַרץ...
דעם ווילן צו נקמה... אַ משפט זאָל זיין!
מיט אים, אָט דעם מענטשן, פלעכט דיין האַנט אין אַ צאָפּ.

לאָז איר אַראָפּ, דיין האַנט, אויפן תלינס קאָפּ,
אַז אַ מצבה זאָל אויף מיין חורבן שטיין,
און אַ ריינע, אָן רשעות, זאָל די ערד, אוי, אייביק שוין זיין,
אמן!...

מאַכטשע זילבערבערג־זשאַבנער

אונדזער בוידעם

פראַגמענטן פון אַ טאָג־בוך

דעם לעצטן שבת פאַר דער אויסזידלונג, זענען מיר אַ גאַנצן אָוונט געזעסן צוזאַמען מיט דער משפחה סטאַכלבערג, וועלכע האָט דאַן ביי אונדז געוווינט. מיר האָבן גערעדט אין דער שטיל, ווי ניט וועלנדיק אויפוועקן דעם אָנקומענדיקן טאָג, וועלכער האָט אונדז אָנגעזאָגט די ביטערע בשורה, אַז דער טויט שוועבט שוין איבער אונדזער אָרעם שטעטל.

איך ווייס ניט ווי שפּעט עס איז געווען ווען מיין קוזינע, מאַכטשע וואַרשאַווסקי, וועלכע האָט זיך געראַטעוועט ביי אונדז פון וואַרשעווער געטאָ מיט איר טעכטערל, ציפּורהקע, איז אַריינגעקומען צוזאַמען מיט אַ שכנה און אונדז מודיע געווען, אַז עס איז זיכער מאָרגן פרי די אויסזידלונג, דערביי האָט זי צוגעגעבן, אַז די וועלכע וועלן זיך אויסבאַהאַלטן האָבן אַן אויסזיכט איבערצולעבן. איר פּלאַן איז געווען מיר זאָלן אַלע אַרייף אויפן בוידעם פון אונדזער שטוב. מיר האָבן געהאַט דעם שליסל צום בוידעם האָבן זיי דערפאַר אונדז אַריינגענומען אין זייער סודותדיקן פּלאַן. אינדעראמתן איז אונדזער בוידעם ניט געווען קיין באַהעלטעניש, אַנטקעגן אונדז האָבן געוווינט פּאָליאַקן גרויסע אַנטיסעמיטן און זיי האָבן גוט געוווּסט ווי מען גייט אַרויף אויפן בוידעם, אָבער דער טרינקענדיקער כאַפּט זיך אָן אין דער שאַרף פון אַ שווערד...

מיין פאָטער ז״ל האָט בכלל ניט געגלויבט אין די אַלע פּלענער און אַפילו אין די אַלע ידיעות וועגן אויסזידלונג. ביי אים איז געווען זיכער, אַז דאָס איז אַ השערה פון קרענקלעכע מוחות, ווייל זיי האָבן געהערט שיסן אין יודן־ראַט... זיין רעליגיעזער צוגאַנג צו ענינים האָט אים ניט דערלאָזט דעם געדאַנק, אַז די וועלט האָט זיך איבערגעקערט. וויפל ער האָט אַלץ ניט געקאָנט די דייטשע סאַדיסטן, האָט ער אָבער ניט געגלויבט, אַז צוליב אַביסל יידן וועלן זיי מחלל זונטיק זיין, דערפאַר איז ער געווען זיכער, אַז זונטיק וועט עס ניט פאָרקומען; נאָר ווען אַלע זענען צו אים צוגעשטאַנען מיט געוויסע באַווייזן, האָט ער מסכים געווען צו זיין צוזאַמען מיט כל ישראל און האָט געגלויבט, אַז דאָס איז אַן אָפּקומעניש פון זיין ליבן נאָמען.

מיר האָבן גאָרניט געהאַט צוגעגרייט און זיך געמוזט איילן, ווייל די שעהן שטייען ניט. מיר מוזן אַרויף אין אונדזער אַזוי גערופן באַהעלטעניש ווען עס איז נאָך נאַכט. האָט יעדער פון אונדז גענומען אַ שטיקל חלה וואָס איז געבליבן פון שבת און נאָך אייניקע קליינע זאַכן אַריינגעפּאַקט אין רוק־זאַק, וואָס איך האָב אויף שנעל אויפגענייט, דער עיקר דעם פאָטער׳ס טלית און תפילין און אויף מער איז ניט געווען קיין צייט און קיין אָרט. אַזוי האָבן מיר זיך ווי שאָטנס אַרויפגעשלייכט אין דער פינסטערער נאַכט דורכן לייטערל אין אונדזער נייער „דירה״. צוזאַמען זענען מיר געווען זיבעצן מענטשן: איך און מיין פאָטער חיים־אהרון זילבערבערג, מאיר ערליך ז״ל מיט זיין פרוי און טאָכטער טעמע, מיין קוזינע מאַכטשע, מיט איר טעכטערל ציפּורהקע אלימלך ראָזענטאַל מיט זיין פרוי און טעכטערל פעלאַ, פון לאָדזשער געטאָ, פרוי סטאַכלבערג פון קאַליש מיט דריי קינדער — גושע, מאַלוש און בעני — און פרוי זילבערבערג מיט אירע צוויי טעכטערלעך — ריווטשע און אידאַ.

צווישן די אויבן אויסגערעכנטע זענען געווען דריי קליינע קינדער, צווישן דריי, פיר און פינף יאָר. דאָס זענען געווען בענוש, ציפּורהקע און פעליושאַ. אידאַ, וואָס איז שוין געווען ניין יאָר אַלט, האָט זיך גערעכנט פאַר אַ גרויסע. דאָס קליינוואַרג האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָ קומט פאָר און וויפל מען האָט זיי ניט געגעבן צו פאַרשטיין, אַז עס איז אַרויס אַ גזר־דין אויף זייערע יונגע לעבנס, האָבן זיי עס ניט געקאָנט באַגרייפן. אין דער לעצטער מינוט פאַרן פאַרמאַכן דעם בוידעם, האָט זיך ווי דורך אַ נס באַוויזן יאַנקל סטאַכלבערג מיט אַן עמער וואַסער, זיך שנעל מיט אונדז צעשיידט און שנעל אַוועק אויף זיין אַרבעטס פּלאַץ.

משפּחותווייז האָבן מיר זיך צעזעצט אין באַזונדערע ווינקעלעך און פאַרשטייט זיך, אַז קיינער פון אונדז איז ניט געשלאָפן די נאַכט, זייענדיק פאַרזונקען אין פינצטערע מחשבות. די טרויעריקע בשורה האָט ניט לאַנג געלאָזט אויף זיך וואַרטן. עס האָט אָנגעהויבן בלויען אויף טאָג און מיר האָבן געהערט ווי עס מאַרשירט מיליטער און זייערע קאָמאַנדירן גיבן קורצע באַפעלן. דאָס זענען געווען

די ליטווינער באַנדעס, וועלכע האָבן שוין פון די שפּעטע אָוונט־שעהן געהאַט אַרומגערינגלט דאָס געטאָ, באַלד האָט מען אויך געהערט ווי די יידישע פּאָליציי טרייבט אַלעמען אַרויס אין מאַרק אַריין.

איך קען ניט פאַרגעסן דעם פאַקט ווי טאָבטשע גינזבורג, אונדזער באַלעבאָסטע, וועלכע האָט געוווינט איבערן בוידעם, האָט געזאָגט צו איר מאַן, ווען זיי זענען אַרויס פון שטוב:

— חיים, קנעפּל צו דעם פּאַלטן, עס איז קיל אינדרויסן, קענסט זיך נאָך פאַרקילן.

מיר ווערט דאָס בלוט פאַרגליווערט אין די אָדערן, טראַכטנדיק:

— רבון העולמים, מען פירט דיין פאָלק ישראל צו דער שחיטה און די וועלט שלאָפט. שטיל איז אַרום, ווי שטיל און פינצטער עס איז נאָך די האַלבע־נאַכט פינסטערניש, וואָס שלינגט זיי איין...

דער טרויעריקער עכאָ פון די טריט פון די אָוועקגייענדיקע, האָבן לאַנג אונדז געקלונגען אין די אויערן און מיר זענען געבליבן זיצן ווי אבלים נאָך אַ גאַנצער שטאָט יידן. פאַרשטיינערט זענען מיר אַזוי געבליבן זיצן, מורא האָבנדיק זיך אַ ריר צו טאָן. איך ווייס ניט ווי לאַנג עס האָט אַזוי געדויערט, דאָס קען מען ניט מעסטן מיט צייט.

די שכנים רויבן אונדזער האָב־און־גוטס

די שטילקייט איז איבערגעריסן געוואָרן דורך די ווילדע קולות פון אונדזערע פּוילישע שכנים, וועלכע האָבן זיך מיט טומל און געלעכטער געלאָזט ווי רויבער איבער אונדזער שטוב און געשלעפּט אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. פון דאָזיקן טומל האָבן זיך איבערגעוועקט די קינדער, וועלכע זענען מידע איינגעשלאָפן אויף דער ערד. מיר האָבן אַלע אויפגעציטערט פון גרויס שרעק אַנטדעקט צו ווערן דורך דעם געוויין פון די קינדער, וועלכע האָבן געקלאָגט און געבעטן עסן. גיי, גיב קליינע קינדער צו פאַרשטיין פאַר וואָס זייער פרישטיק איז אַ שטיקל טרוקענע חלה און אַז נאָך אַזאַ קאַלטע נאַכט דאַרף מען ניט פאָדערן עפּעס וואַרעמעס צום טרינקען. בכלל האָבן זיי דאָך קיין זאַך ניט געטאָרט טאָן: ניט ריידן, ניט באַוועגן זיך, ניט מאַכן קיין טומל און דערצו נאָך איז דאָס טרוקענע ברויט אויך ניט צו דער זעט... אונדזער פּראָוויאַנט איז געווען, אין בעסטן פאַל, גענוג אויף צוויי טעג און ווער האָט געקאָנט וויסן ווי לאַנג מיר וועלן דאָרטן מוזן פאַרבלייבן.

כדי צו באַרויקן די קינדער האָבן זיי די מוטערס געגעבן צוקערוואַרג, אָבער אויך צוקערקעס ענדיקן זיך שנעל און די קינדער איז לאַנגווייליק צו זיצן שטיל, נאָך ערגער איז געווען ווען די קינדער האָבן געוואָלט אַ טרונק וואַסער. דאָ האָבן מיר געמוזט שטאַרק שפּאָרן דאָס וואַסער עס זאָל זיין פאַר אַלעמען צו באַנעצן די ליפּן, וועלכע האָבן שטאַרק געטריקנט פון שטויב, וואָס איז געווען אָנגעוואָלגערט אויפן בוידעם, ווער ווייס פון ווי לאַנג.

איך שמועס זיך אויס מיט מיין פאָטער

עס דערמאָנט זיך מיר ווי מיין טאַטע האָט זיך ניט פאַרגינען דאָס ביסל וואַסער אויסצוטרינקען און מיט אַ טייל דערפון זיך געוואַשן די הענט ער זאָל זאָגן תהילים און דאַווענען. איך האָב אין מיין גאַנץ לעבן ניט גערעדט און פאַרברענגט מיט מיין טאַטן אַזוי פיל ווי יענע טעג און נעכט אויפן בוידעם. דאָ איז אַוועקגענומען געוואָרן די מחיצה, וואָס האָט געהערשט אין רעליגיעזע הייזער צווישן קינדער און עלטערן. מען פלעגט ניט וואַגן אַרויסצוזאָגן אַ מיינונג אין דער אָנוועזנהייט פון טאַטן, צוליבן גרויסן דרך ארץ און די אויטאָריטעט פון פאָטער אין דער משפחה און דאָ, האָט ער מיר זייער אָפּט אויסגעהערט און ניט נאָר אויסגעהערט, נייערט אויך געפרעגט מיין מיינונג וועגן געוויסע ענינים. ער האָט זיך מיר געוויזן אין זיינע שענסטע כאַראַקטער־שטריכן און זיינע דערהויבענע מעלות פון אַ מענטש פון גייסט, וואָס הייבט זיך אַרויס פון דער דאָזיקער מיאוסער וועלט מיט אירע ערדישע פאַרלאַנגען. ער האָט קוים געגעסן אַ כזית אויף צו דערהאַלטן דעם גוף, אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געווען דערשיטערט פון די געזאַנגען פון די ליטווינער מערדערס, וועלכע זענען אַוועק אין זייערע באַראַקן נאָך אַ טאָג פון מאָרדן...

— ווי קענען מערדערס אַזוי שיין זינגען, עס איז דאָך

אויסזידלונג... הגירוש...

אַן ענין פון האַרץ און געפיל? — האָט ער זיך ניט אויפגעהערט וווּנדערן איבער זייער שיין זינגען.

— וואָס פילט דען אַ מערדער! — האָט ער פילאָזאָפירט און דערביי האָט ער נאָך געגלויבט זיי איבערלעבן און דערלעבן זעען די נקמה אין היטלערן.

די טעג שלעפּן זיך, די נעכט ווערן קעלטער. אָבער באַ אונדזערע שכנים די פּאָליאַקן, זעען מיר דורך די שפּאַרונעס פון די ברעטער, ווי באַ זיי גייט אַלץ ווי געווען: מען טוט זיך אָן שיין, מען שפּאַצירט, מען לאַכט און זייערע קינדער שפּילן זיך אין גאַס מיט צעריסענע יידישע ספרים. אויף צו להכעיס איז אײַנדרויסן זייער אַ שיין וועטער, די זון וואַרעמט אַלץ די ערד, וואָס האָט אַזויפיל אומשולדיק יידיש בלוט אײַנגעזאַפּט.

צוזעענדיק דאָס אַלעס רייסן זיך בא מיר געשרייען פון פּראָטעסט:

— רבונו של עולם, פאַר וואָס קומט עס אונדז און אונדזערע קינדער אַזאַ ביטערער גורל? פאַר וואָס מעגן די גוישע קינדער פריי לעבן, לאַכן און שפּילן און די קינדער פון דיין אויסדערוויילט פּאָלק, אָדער זיי לעבן שוין ניט, אָדער לעבן נאָך און דאַרפן ליגן פאַרשמאַכט, אָן לופט, אָן עסן, אָן טרינקען, ווי די דאַזיקע קליינע עופהלעך נעבעך... איך דערשטיק אין מיר מיינע טרויעריקע אַפּיקורסישע געדאַנקען ניט ווילנדיק אָנרירן מיין טאַטן און זיינע רעליגיעזע געפילן.

מיין פאטער וויל זיך אויפהענגען

אין אַ געוויסן טאָג רייסן זיך פלוצים אַריין אין אונדזער בוידעם געשרייען אין פּויליש און דייטש: דאָ איז עס! דאָ זענען אויסבאַהאַלט מענטשן! בא אונדז אַלע האָט פאַרכאַפּט דער אָטעם און מיר זענען געווען איבערגעשראָקן אויף טויט. מיר שפּירן ווי אונדזער גורל איז אַ געחתמעטער. אונדזערע שכנים די פּאָליאַקן האָבן זיכער אויסגעגעבן אונדזער באַהעלטעניש און אָט קומען זיי אונדז נעמען פון בוידעם. מיין טאַטע, דערהערנדיק די געשרייען און זייענדיק זיכער, אַז אָט אָט און מען פאַרנעמט אונדז אַלע, זאָגט צו מיר אַזוי:

— טאָכטער טייערע, וועסט מיר מוזן מוחל זיין, אָבער לעבעדיק וועל איך זיך ניט לאָזן נעמען, איך וועל זיך אַ לעבעדיקער ניט לאָזן אַריינפאַלן אין די הענט פון די דאָזיקע טמאים און רוצחים...

דאָס זאָגנדיק, נעמט ער אַרויס זיין גאַרטל און וויקלט אים אַרום אַרום האַלדז. צו מיר זאָגט ער:

— דו ביסט נאָך יונג, דאַרפסט זיך זען ראַטעווען מיט אַלע מעגלעכקייטן, אָבער איך וועל זיך אויפהענגען אויפן אייבערשטן בעליק תיכף ווי די רוצחים וועלן אַהער אַריין אונדז אַרויסצופירן פונדאַנען.

איך האָב ניט געמאַכט קיין היסטעריעס און אים אפילו ניט געפּרוּווט אָפּריידן פון זיין זעלבסמאָרד־פּלאַן, אָבער שטיל און באַשלאָסן האָב איך אים געענטפערט:

— טאַטע, איך קום מיט דיר,ביידע וועלן מיר האָבן דעם זעלבן גורל. אָט האָב איך אַ שטריק... — דאָס זאָגנדיק האָב איך מיט אַ שטריק אַרומגעבונדן מיין האַלדז.

מיט אַ שווערן אָטעם און אַ געבראָכן קול זאָגט צו מיר מיין טאַטע:

— איך ווייס ניט וואָס דו וועסט טאָן, אָבער איך וועל זיין דער ערשטער, איך קען ניט צוקוקן און וויל ניט זען ווי דו וועסט הענגען.

ווי שטומע, פאַרשטיינערטע האָבן מיר זיך אוועקגעשטעלט בא די צוויי אייבערשטע בעלקעס, וועלכע האַלטן אונטער דעם דאַך, און געוואַרט אויף אונדזער ביטערן גורל... אונדזערע שכנים אויפן בוידעם האָבן זיך ביי אונדז געבעטן רחמנות צו האָבן און ניט באַגיין קיין טאָפּלטן זעלבסט־מאָרד, אָבער מיין טאַטע האָט זיי געגעבן צו פאַרשטיין אַז אויב די דייטשן כאַפּן אונדז, איז אונדזער לעבן סיי ווי גאָרניט ווערט...

מיר הערן ווי די קולות דערנענטערן זיך צום אַריינגאַנג פון אונדזער באַהעלטעניש און מיר קוקן די גאַנצע צייט צו דער טיר. אָבער זי איז פאַרמאַכט און קיינער פּרוּווט זי ניט עפענען פון דרויסן. פלוצים גיט אַ הילך אַ שאָס. מיר דערנענטערן זיך צו די בעלקעס, וויקלען אונדזערע העלדזער אַרום, איך מיטן שטריק און דער טאַטע מיטן גאַרטל, אָבער מיר קוקן אַלץ צו דער טיר. וועלכע קיינער פּרוּווט ניט אויפברעכן און זי איז נאָך פאַרמאַכט. אונדזערע אויערן כאַפּן אויף אַ געבייזער פון אַ דייטש אויף וועמען און די טריט מיט די קולות דערווייטערן זיך פון אונדזער שטוב און בוידעם. מיר גלויבן ניט, אַז דאָס זענען זיי אַוועק פון אונדזער באַהעלטעניש, אָדער אפשר איז עס — טראַכטן מיר — אַ שפּיצל אַזאַ אונדז אַרויסצונאַרן פון אונדזער באַהעלטעניש?. שטום קוקן מיר איינס אויפן אַנדערן און וואַגן ניט אַרויסצוזאָגן אונדזערע געדאַנקען, וועלכע זענען געווען פול מיט האָפענונג, אַז מיר וועלן דאָך לעבן און אפשר אויך איבערלעבן די רוצחים. אונדזער שטימונג איז געווען פון פאַרצווייפלונג און האָפענונג צוזאַמען.

עס קומט אָן די נאַכט און נאָך אַ פרישער טאָג און אונדזער לאַגע ווערט וואָס אַמאָל אַלץ ערגער. דאָס ביסל וואַסער אין עמער האָט זיך געענדיקט, די קינדער לעקן מיט די צינגלעך דעם ליידיקן עמער; מיין טאַטע רייבט די הענט אין זאַמד כדי צו קענען זאָגן תהילים און

דאָוועגען; די לופט ווערט שטיקנדיק, ווייל די מענטשלעכע באַדערפעניש האָבן אַלע געטאָן אין אַ ווינקל פון בוידעם... מיר באַראַטן זיך אין דער שטיל וואָס צו טאָן, ווייל אָן וואַסער איז דאָך אוממעגלעך צו קענען זיך אויסבאַהאַלטן און אויסער דעם וועט מען דאָך ניט קענען פאַרמיידן די קינדער זאָלן ניט וויינען פון הונגער און דאָרשט, איז וועט מען דאָך אונדז סיי ווי געפינען אין אונדזער באַהעלטעניש.

טראַכטנדיק וואָס צו טאָן, הערן מיר פּלוצים ריידן יידיש נעבן אונדזער שטוב און דאָס איבערצייגט אונדז, אַז עס זענען נאָך דאָ יידן געבליבענע אין געטאָ. צום ערשטן גלויבן מיר ניט אונדזערע אייגענע אויערן, אָבער מיר באַשליסן פּרווון אַראָפּגיין און זיך דערוויסן וואָסערע קולות דאָס זענען און וואָס עס קומט דאָרט פאָר, מיר טוען עס באַנאַכט אונטערן דעק פון דער פינסטערניש. די קוזינע, מאַכטשע וואַרשאַווסקי, גייט אַראָפּ, כלומרשט זוכן וואַסער, אָבער עס דויערט ניט לאַנג און זי קערט זיך אום מיט וואַסער און מיט גרויס פרייד דערציילט זי די גוטע בשורה, אַז אונדזער הויז מיטן הויף און די אַרומיקע הייזער זענען באַשטימט געוואָרן פאַרן ווױן-אָרט פון די געבליבענע יידן, וועלכע אַרבעטן אויף געוויסע אַרבעטס-פּלעצער און קערן זיך יעדן טאָג צוריק פון זייער אַרבעט אין געטאָ אַריין. אויך באַ אונדז אין שטוב וווינען יידן, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון זייערע אַרבעטס-פּלעצער אין געטאָ — גיט זי צו מיט פרייד...

די יידישע פּאָליציי אַנטדעקט אונדז

הערנדיק אירע רייד וועקן זיך באַ אונדז אויף אַלע אונדזערע האָפענונגען צו לעבן. אַלע אויפן בוידעם ווערן אָנגעשטעקט מיט דער דאָזיקער האָפענונג. אונדזער פרייד געדויערט אָבער ניט צו לאַנג. באַלד קומען אַרויף יידישע פּאָליציסטן און הייסן אַלעמען אַראָפּגיין פון בוידעם. עס איז פאַר אונדז אַ זייער ביטערע איבעראַשונג, וועלכע מיר קענען גאָרניט באַנעמען מיטן שכל. אָט איז נאָר וואָס געשען מיט אונדז אַ נס און די שרעקלעכע רוצחים האָבן אונדז ניט אַנטדעקט און דווקא די יידישע פּאָליציי האָט אונדז געפונען און טרייבט אונדז אין די הענט פון די מערדער, דאָס איז דער קולמינאַציע-פונקט, וואָס די דייטשע מערדערס האָבן צוגעטראַכט פּלאַנמעסיק. עס העלפט ניט די געוויינען פון די מוטערס און די קליינע קינדער, אַלע ווערן מיר מיט געוואַלד אַראָפּגעשלעפּט פון בוידעם און אויסגעשטעלט אויפן פּלאַץ צו סאָרטירן און אַוועקגעפירט צו ווערן.

דערזעענדיק דעם דאָזיקן ביטערן סוף, לויף איך זוכן הילף פון ערגעץ צו ראַטעווען מיין טאַטן; איך רייס זיך אַרויס פון פּלאַץ, וואָס איז אַרומגערינגלט, לויף זוכן אַ באַקאַנטן, אַ פריינד, אַ נאָענטן מענטש, אפשר וועט מיר ווער העלפן ראַטעווען דעם טאַטן. ווי פאַרצווייפלט בין איך אָבער געוואָרן ווען איך האָב צוגעזען דעם ווילדן שדים-טאַנץ און אַז עס וויל מיר קיינער ניט דערקענען און אויסהערן אין דער דאָזיקער גרויסער מהומה, וואָס הערשט אַרום... אַן אַנטטוישטע און מאַכטלאָזע קער איך זיך אום צוריק צום פּלאַץ אין איילעניש, אָבער דאָרט איז שוין קיינער ניטאָ. אַלע וועלכע מען האָט פריער אויס-סאָרטירט אויפן דאָזיקן פּלאַץ האָט מען שוין געהאַט אַוועקגעפירט... אַזוי איז מיין טאַטע, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יידן, אַוועק זיין לעצטן וועג.

איך בין פאַרצווייפלט, אָבער די ווירקלעכקייט טרייבט מיר ווידער צו זוכן אַן אָרט, ווו זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער דאָס איז שוין אַ פריש קאַפּיטל.

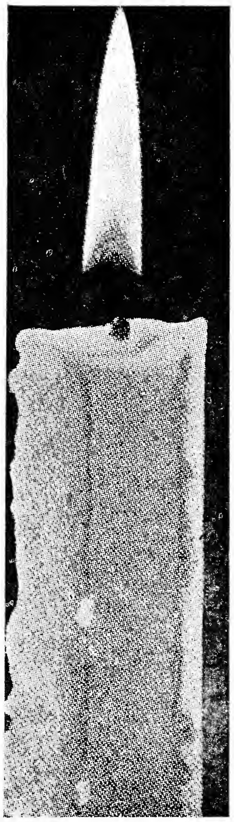

אייזיק ביינערמאַן, טאָראָנטאָ

הזכרת נשמות...

די יידן פון אָסטראָווצע אין דער גאָרער וועלט, האָבן באַשלאָסן דעם יאָר־צייט נאָך די קדושים פון שטעטל איינאָרדנען ראש חודש מרחשוון.

פאַר די אָסטראָווצער, וועלכע האָבן פאַרלוירן זייערע נאָנטסטע, ניט זייענדיק דערביי, הייסט עס אַ געדענק־טאָג, אָבער די וואָס זענען על פי נס ניצל געוואָרן און איבער־געלעבט דעם גהינום, איז ניט גענוג אַ טאָג אין יאָר צו געדענקען, יעדע מינוט פון זייער לעבן פאַרגעסן זיי ניט די טראַגישע איבערלעבונגען און קיין זאַך איז ניט אומשטאַנד צו היילן זייערע ווונדן, וואָס בלוטיקן ביז היינט־צו־טאָג. אַפילו די, וועמען עס איז געלונגען אויפצו־בויען אַ ניי פאַמיליען לעבן, פול מיט צופרידנקייט, זענען די וואָרצלען פון דער דאָזיקער פרייד פול מיט סם און אין דער דאָזיקער כלומרשטער פרייד פילן מיר די ווייטיקן אויף דער וואַך און אין שלאָף.

איך ווייס ניט צי איך האָב דאָס רעכט מזכיר צו זיין די קדושים וטהורים פון אונזער שטאָט, אָבער מיינע גוטע און ערלעכע כוונות זענען אַן עדות, אַז איך בין בלויז אויסן צו פאַראייביקן די דאָזיקע קדושים וטהורים פאַר דער אייביקייט.

● **דער אָסטראָווצער רב, רבי יחזקאלע מיט זיין זון, דעם יונגן רב ר׳ יענקעלע** מיט זייער גאַנצער משפחה בין איך מזכיר ווייל זיי זענען געווען די ערשטע פאַר־שטייער פון אַלע טיילן פון דער יידישער קהילה, רעליגיעזע ווי פרייע: זיי זענען געווען די פאַרשטייער פון די חסידים און פון עמך; זיי האָבן געטראָגן האָפע־נונגען און טרייסט צו דער אָרעמער באַפעלקערונג, וועלכע האָבן אין ליידן און פריידן אַרויפגעקוקט צו די מנהיגי הדור.

● **ר׳ חיים פישעלע סאַלמאַן מיט זיין פרוי און קינדער**, זענען געווען אַ טייערע משפחה. מיט זייער גוטסקייט און איידלקייט האָבן זיי געטראָגן הילף אין געטאָ צו די אָרעמע קראַנקע אויף טיפוס. פון קאָנטאַקט מיט די קראַנקע האָט ער זיך אַליין אַנגעשטעקט און איז געשטאָרבן אויפן אייגענעם בעט און געקומען צו קבר ישראל, אַזוי אז די נאַציישע מערדערס האָבן אים ניט באַפלעקט מיט זייערע בלוטיקע הענט. זיין פרוי און קינדער האָבן זיך געפונען אין וואַרשעווער געטאָ בעתן אויפשטאַנד און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די קאַמפן קעגן די נאַציישע מערדערס, דאָרטן זענען אומגעקומען זייערע טעכטער און זון.

● **מיין עלטסטער ברודער, אברהמטשע**, איז געווען די גוטסקייט אַליין. ער האָט אימער געהאָלפן די אָרעמע באַפעלקערונג, יעדן אין זיין נויט; ער האָט ניט דערלאָזט מען זאָל איינלייגן די אָרעמע הייזלעך אויף דער שול־גאַס און אויך אויף דער מיל־גאַס, וועלכע די אַנטיסעמיטן האָבן געוואָלט צעשטערן, ווייל דאָרט האָט געוווינט די יידישע אָרעמקייט; געהאָלפן די אָרעמע און קראַנקע מיט זיין אייגן געלט און געזאָרגט פאַר זייערע באַדערפענישן.

● **מיין יינגסטער ברודער, עליע**, האָט זיך איינגעקויפט אין יידנראַט צו זיין אַ פּאָליציאַנט, אָבער ווען מען האָט אים אָוועקגעשטעלט ביים טויער פון געטאָ ער זאָל ניט לאָזן אַריינגיין אין געטאָ יידן פון דער אַרישער זייט, האָט ער געהאַט מוט און דרייסטקייט צו שליידערן דעם יודענ־ראַט אין פנים זיין פּאָליציייאישע היטל, ווייל ער איז ניט בכוח צו שלאָגן יידן, אָדער צונעמען בא זיי א שטיקל

ברויט, אָדער קאַרטאָפל, וואָס זיי ברענגען פון דער אַרישער זייט צו דערנערן זייער משפחה.

● **מיין ברודער שמאי און זיין זון היימי** און אויך מיין שוועסטערן זון, פייוול, וועלכע זענען געפאַלן מיט געווער אין די הענט אַלס פּאַרטיזאַנער אין די בליזשינער וועלדער אין קאַמף מיט די נאַצי מערדערס.

● **שימעלע פישמאַן מיט זיין זון.** ווען די מערדער האָבן אַרויסגענומען אים צו טויטן, האָט דער זון געזאָגט, אַז ער גייט מיטן טאַטן און זיי האָבןביידן דערמאָרדעט.

● **שלמה צווייגמאַן ביט נאָך עלף יונגעלייט,** אַלע פּאַרטיזאַנער זענען דורך דער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ" אַרויסגענאַרט געוואָרן פון געטאָ און זענען דערשאָסן געוואַרן דורך די פּוילישע מערדערס. שלמה איז אַ גאַנצע נאַכט געלעגן אין אַ באַוואָסטלאָזן צושטאַנד צווישן די דערשאָסענע, באַגינען האָט ער זיך מיט די לעצטע כוחות דערשלעפּט צוריק אין געטאָ אַריין ווו ער האָט באַוויזן וואַרענען די וועלכע זענען געווען גרייט אַרויס צו די פּאַרטיזאַנער, אַז זיי גייען אויף אַ זיכערן טויט, און דורכדעם געראַטעוועט זייער לעבן. ער האָט באַקומען הילף פון פעלדשער, נחמן אַלמאַן. ער איז געשטאָרבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן אין די זעכציקער יאָרן.

● **חיים מאַיערטשיק מיט זיין איינציקן זון.** דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט זיך פרייוויליק געמאָלדן צו גיין מיטן טאַטן, ווען די דייטשן זענען אַריין אין זייער הויז און אַרויסגעשלעפּט דעם טאַטן. ביידע זענען אומגעקומען פון די דייטשע מערדערס.

● **די קדושים פון אַסטראָווצע,** וועלכע זענען אומגעקומען פון די נאַצישע רוצחים, און האָבן ניט זוכה געווען צו קומען צו קבר ישראל און קיינער ווייסט ניט ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען. זיי, אונדזערע שוועסטער און ברידער, אַ טייל פון די זעקס מיליאָן קדושים וטהורים, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין גרויסן חורבן פון אייראָפּעישן יידנטום, — זיי אַלע באַוויינען מיר און זענען מזכיר זייער הייליקן אָנדענק.

זאַל אונדזער יזכור זיין דער „אל מלא רחמים" און דער גרויסער קדיש אויף זייערע ניט פאַראַנענע קברים.

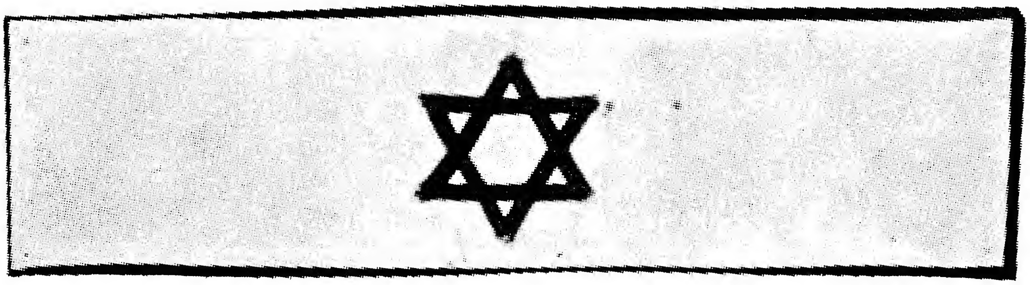

לייבל זשאַבנער

מיין פעטער ר׳ חיים אהרן זילבערבערג

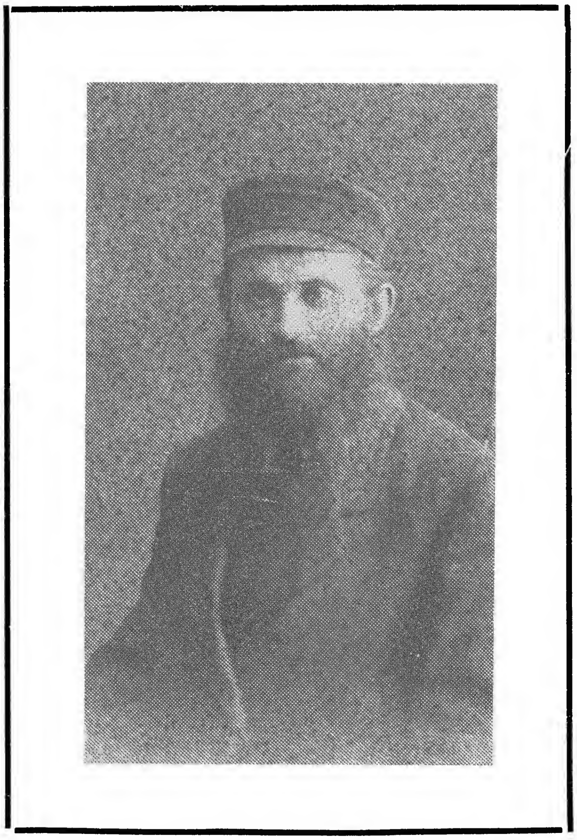

אין די ערשטע טעג, ווען מיר זענען צוריק געבראַכט געוואָרן אין געטאָ נאָך דער ערשטער אויסזידלונג, און איך האָב דערזען מיין פעטער חיים־אהרון, האָט ער אויסגעזען ווי איינער, וואָס מען האָט נאָר וואָס אָפּגעשניטן פון דער תליה. ער איז געווען אויסגעבלייכט. זיינע שוואַרצע אויגן האָבן געברענט מיט אַ העליש פייער און אויפן האַלדז האָט ער געהאַט אַרומגעבונדן זיין גאַרטל, מיט וועלכן ער האָט זיך פאַר קיין פאַל ניט געוואָלט שיידן.

אין אַזאַ צושטאַנד האָב איך געפונען אים מיט זיין טאָכטער, מאַכטשע. געפונען אים איז ניט דער ריכטיקער אויסדרוק, ווייל איך האָב ניט געהאַט דעם מינדעסטן באַגריף ווו ער קען זיך אויסבאַהאַלטן, נאָר דאָ האָט מיר צוגעהאָלפן ר׳ ישראל ראָזענבערג. איך האָב אים דערזעען אומגיין פראַנק און פריי אין געטאָ און זעענדיק מיין פאַרווונדערונג אויף זיין פילן זיך אַזוי פריי בעת יעדער איינער זוכט זיך ווו אויסצובאַהאַלטן, האָט ער מיר טרויעריק אָנגעוויזן אויף די וועשעריי, וועלכע באַדינט די דייטשן און אויך די יידישע פּאָליציי, אַזוי אַז ער איז אַ נוצלעכער עלעמענט און אים וועט קיין שלעכטס ניט געשען.

ווען ער האָט זיך דערוווּסט, אַז איך זוך מיין פעטער חיים־אהרון, האָט ער מיר איינגערוימט אין אויער, אַז זיי — און נאָך אַנדערע שכנים — זענען באַהאַלטן אויפן בוידעם פון הויז און זיי האָבן ניט קיין שטיקל ברויט און וואסער, איז דאַרף איך זעען זיי העלפן און אז איך וועל צוקומען צום אַרויפגאַנג אויפן בוידעם זאָל איך שרייען: „פּאָלאַ!״ וועלן זיי מיר עפענען און אַריינלאָזן. אָבער איך מוז אַכטונג געבן — האָט ער מיר אָנגעזאָגט — מען זאָל מיר ניט באַמערקן ווי איך גיי אַהין.

מיט גרויס פאָרזיכטיקייט, וואָס איז אויך געווען די פאַראַנטוואָרטליכקייט פאַר זייערע לעבנס, האָב איך געקויפט אַ ברויט אין געוועלבל נעבן געטאָ, אויפגעזוכט אַ טשייניק פון דער גרויסער מענגע כלים, וועלכע האָבן געוואַלגערט אין געטאָ, נאָכדעם ווי מען האָט די באַלעבאַטים פון די הייזער צוגענומען, און מיטן ברויט און וואַסער האָב איך זיך געלאָזט מיט אַ ציטערדיק האַרץ צום קעמערל, וואָס פירט צום בוידעם.

אויסגערופן „פּאָלאַ!״ האָט זיך געעפנט אַ טירל און דער ערשטער וואָס האָט מיר דערזעען (איך דערמאָן זיך ניט ווער עס איז געווען די פּערזאָן) האָט אויסגערופן: „אוי, לייבל זשאַבנער!״ און באַלד איז מיין פעטער צוגעקומען, זיך אַראָפּגעבויגן צום טירל, ווי ער זאָל זיך וועלן אַריינוואַרפן אין מיינע אָרעמס...

— הער לייבל — שרייט צו מיר מיין פעטער — אויב דו ביזט געבליבן לעבן און קומסט אונדז העלפן, איז עס אַ סימן פון הימל, אַז מיר וועלן געראַטעוועט ווערן...

אין עפענונג פון בוידעם האָבן זיך באַוויזן נאָך באַקאַנטע פּנימער, אויסגעבלייכטע און פאַרחושכטע. עס האָט אויסגעזעען ווי מענטשן, וועלכע זענען באַגראָבן אין דער ערד, האָבן פּלוצים דערזען אַ שטראַל ליכט. איך האָב דאָרט לאַנג ניט געקאָנט פאַרבלייבן. ניט ווילענדיק זיי זאָלן אַנטדעקט ווערן, האָב איך זיי איבערגעגעבן דאָס ברויט מיטן וואַסער און שנעל אַרויס פון זייטיקן קעמערל.

דעם זעלבן טאָג האָב איך זיך צוריקגעקערט צו מיין

„פלאַצוווקע״, אין טאַרטאַק פון דייטש שרעדער, ווו איך מיט מיין ברודער האָבן געאַרבעט, צוזאַמען מיט נאָך דרייסיק יידן, וועלכע זענען געבליבן נאָך דער ערשטער אויסזידלונג.

אייניקע טעג שפּעטער בין איך ווידער געשיקט געוואָרן מיט נחמיה פרידריך צוגרייטן אַן אָרט אין אַ ליידיקער וווינונג פאַר שרעדער׳ס מענטשן. געווען איז עס שבת פּרשת לך לך. פון ר׳ ישראל ראָזענבערג האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מען האָט אַלעמען געפונען אין זייער באַהעלטעניש און זיי געפינען זיך אין אַ זאַמל־פּונקט ביי הענעך ראָזענמאַן, ווו זיי וואַרטן אויף זייער גורל אַוועקגעשיקט צו ווערן מיטן נאָנטען טראַנספּאָרט.

מיט מיר האָב איך געהאַט צוויי לעבלעך ברויט, וואָס איך האָב געבראַכט פון מיין אַרבעטס־פּלאַץ. אַזוי האָב איך זיך געלאָזט צום הויז, ווו עס איז געווען דער זאַמל־פּונקט. אין דעם פאַרטער שטיבל, ניט באַהייצט, זענען אַ מנין יידן געזעסן אויף צוויי בענק, אָנגעטאָן אין טליתים און קיטלען, און געזאָגט תהילים בכוונה. עס איז נאָך געווען פרי, אָבער מיר האָט זיך אויסגעדוכט אַז עס איז יום כיפור עס האָבן נאָר געפעלט די וואַקסענע ליכט.

צווישן די פאַרזאַמלטע האָב איך גלייך דערקאָנט דאָס גוטמוטיקע פּנים פון מיין פעטער חיים־אהרון. נעבן אים זענען אַלע פנימער געווען מיר זייער גוט באַקאַנט, ווי: ר׳ מאיר ערלעך, ר׳ משהלע גרינבאַל, דער פון דער דרוקעריי, אויך ר׳ הערש חיים ראַפּאָפּאָרט און אַנדערע גערער חסידים, וועמענס נעמען איך קען זיך שוין איצט ניט דערמאָנען. אַריינקומענדיק בין איך געבליבן שטיין ביי דער טיר, ניט־וואַגנדיק איבעררייסן די הייליקע שטילקייט. :

מיין פעטער איז אויפגעשטאַנען פון טיש און אַרויפגעפאַלן אויף מיר מיט הייסע קושן. די

פון גרויס איבעראַשונג זענען מיר אַרויסגעפאַלן פון האַנט די צוויי לעבלעך ברויט. האָט זיך דער פעטער איינגעבויגן און געוואָלט די לעבלעך ברויט מיר צוריקגעבן, נאָר ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס ברויט איז פאַר אים, האָט ער זיך געווענדעט צו די יידן אַרום, אויפהייבנדיק די לעבלעך ברויט, און מיט גרויס שמחה אויסגערופן:

— גיט אַ קוק אַ וואָסער זכיה ער האָט מזכה צו זיין אַ עדה יידן מיט „לחם משנה״ צו דער שבתדיקער סעודה, אַ סעודה כדת וכדין...

אויף מיין פראַגע ווי ער פילט זיך האָט ער מיר געענטפערט:

מיר זענען דאָ צוזאַמען אַ מנין יידן, מיר זענען מער ניט באַהאַלטן. מיר קענען דאַווענען מיט אַ מנין ב״ה און מתפלל זיין בקול רם און מיר גרייטן זיך בקדושה וטהרה צו וואָס עס דערוואַרט אונדז... אפשר קענסטו כאָטש העלפן מאַכטשען זיך ראַטעווען...

״בית יעקב״ שולע, ווו ר׳ חיים אהרן זילבערבערג איז געווען מנהל
בית־ספר ״בית יעקב״, שר׳ חיים אהרן זילברברג היה מנהלו

שמחה און איטשע־מאיר בירנצווייג

פאטאגראפיעס פון אסטראווצער געטא

מיר ווילן פאַראייביקן אייניקע בילדער פון אָסטראָווצער געטאָ אונטער דער הערשאַפט פון די נאַציס ימח שמם. די פאָטאָגראַפיעס, וועלכע קומען דאָ אַריין, זענען גע־נומען געוואָרן מיט מסירת נפש און זענען אויסבאַהאַלטן געוואָרן, און ערשט נאָכן קריג האָבן מיר זיי געפונען. דאָס זענען לעבעדיקע באַווייזן און וויכטיקער מאַטעריאַל פאַר די היסטאָריקער פון יענער צייט. דאָס איז אָן ספק אַ טייל פון דער טראַגעדיע פון יידישן פאָלק אין די געטאָס אין דער צייט פון די יאָרן 1939—1945.

די גרענעץ פון געטאַ

ביילד 1 איז אַ פאָטאָגראַפיע, וואָס מיר האָבן אַראָפּגענומען צוזאַמען מיט אַ באַקאַנט מיידל, חיה מיצמאַכער, באַ דער גרענעץ פון אָסטראָווצער געטאָ אין יאָר 1941. אויף דער גרענעץ פון געטאָ איז געווען אַ שילד אין דייטש, וואָס האָט אָנגעזאָגט, אַז דאָס איבערטרעטן די גרענעץ פון געטאָ ווערט באַשטראָפט מיט טויט. מיט מסירת נפש האָבן מיר די פאָטאָגראַפיע אַראָפּגענומען כדי עס זאָל בלייבן אַ לעבעדיקער דאָקומענט פון דער נאַצישער הערשאַפט אין געטאָ אָסטראָווצע.

אַזעלכע שילדן אויף דער גרענעץ פון געטאָ זענען געווען גאַנצע פיר: איין שילד באַ ליפּע גאָלדוואַסערס לאָנקעס, וווּ עס האָט זיך געצויגן דער וועג קיין דענקאָוו; אַ צווייטער שילד איז געווען באַ עקיבא ראָסעט׳ס הויז, נעבן די פייערלעשער; דער דריטער שילד איז געווען אויף שענקעוויטש גאַס, נעבן די ליכט־ציערס (מען האָט זיי אַזוי גערופן, ווייל זיי האָבן געמאַכט ליכט פון פאַראַ־

ביילד 1

ביילד 2

פין) ; דער פערטער שילד איז געווען באַ די העניעס הויז אויף דרילדזשער גאַס.

אויפן בילד זעען זיך אויך די אָרם־בענדער, וואָס די יידן האָבן געמוזט טראָגן און וואָס איז באַקאַנט געווען אַלס שאַנד־באַנד.

נעמען דאָס בילד האָט מיר געטריבן דער ווילן צו פאַראייביקן איינעם פון די דאָזיקע שילדן, כאָטש עס איז געווען פאַרבונדן מיט לעבנס געפאַר. מיר זענען אַלע געווען איבערצייגט, אַז אויב עס וועט קיינער ניט פאַרבלייבן פון אונדז וועט זיין אינטערעסאַנט צו ווייזן די וועלט, איבערהויפט די יידישע, וואָס מיט אונדז איז פאַרגעקומען און ווי מיר האָבן געליטן.

באַשעפטיקונגס קאַרטע

דאָס צווייטע בילד איז פון דער צייט ווען מען האָט געהאַט אויסגעזידלט אַ טייל יידן פון געטאָ און די געבליבענע האָט מען גענומען צו דער אַרבעט אין דער אַסטראָווצער אייזן־פאַבריק. דאָרט האָט מען געאַרבעט איבער די כוחות אין די סאַמע אוממענטשלעכסטע באַדינגונגען, אָבער יעדער איינער האָט זיך געהאַלטן מיט דער באַשעפטיקונג, אַז ער איז באַשעפטיקט אין דער אייזן־פאַבריק.

לויט אונדזער מיינונג איז די באַשעפטיקונגס־קאַרטע זייער אַ וויכטיקער דאָקומענט פון יענער אכזריותדיקער צייט. יעדער האָט אָפּגעהיט זיין באַשעפטיקונג, ווייל דאָס איז געווען זייער וויכטיק מען זאָל אים ניט כאַפּן צו קיין אַנדערע אַרבעט. אָבער יעדער פון אונדז האָט זייער גוט געוווסט, אַז ביי אַזעלכע אוממענטשלעכע באַדינגונגען וועט קיינער ניט אויסהאַלטן צו לאַנג און ווען ער וועט שוין זיין אָן כוחות, איז זיין סוף אַ געזיגלטער.

באַשעפטיקונגס־קאַרטע פון שניידער־וואַרשטאַט

כרטיס עבודה מבימ״ל לחיטות

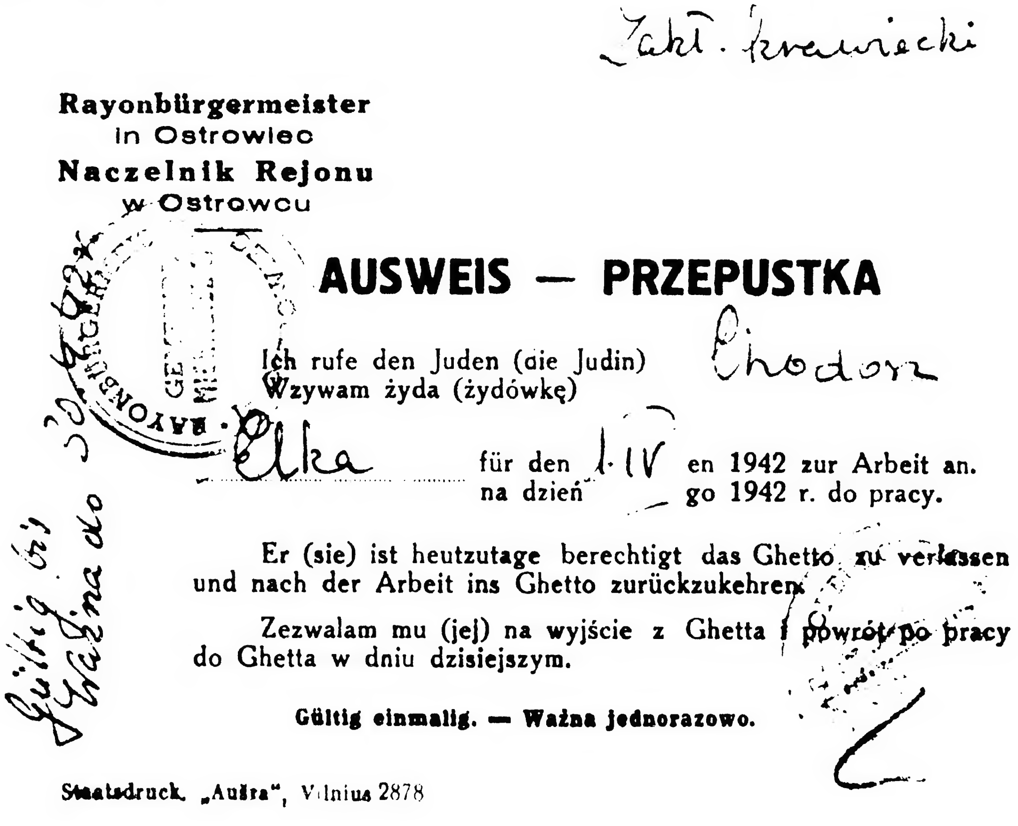
Zakł. Krawiecki

Rayonbürgermeister
in Ostrowiec
Naczelnik Rejonu
w Ostrowcu

AUSWEIS — PRZEPUSTKA

Ich rufe den Juden (die Judin) Chodorz
Wzywam żyda (żydówkę)
Elka für den 1.IV en 1942 zur Arbeit an.
na dzień go 1942 r. do pracy.

Er (sie) ist heutzutage berechtigt das Ghetto zu verlassen und nach der Arbeit ins Ghetto zurückzukehren.

Zezwalam mu (jej) na wyjście z Ghetta i powrót po pracy do Ghetta w dniu dzisiejszym.

Gültig einmalig. — Ważna jednorazowo.

Gültig bis / Ważna do

Staatsdruck „Aušra", Vilnius 2878

לייבל זשאַבנער

דער טראַגישער טויט פון ר׳ מרדכי שימאַנאָוויטש הי״ד

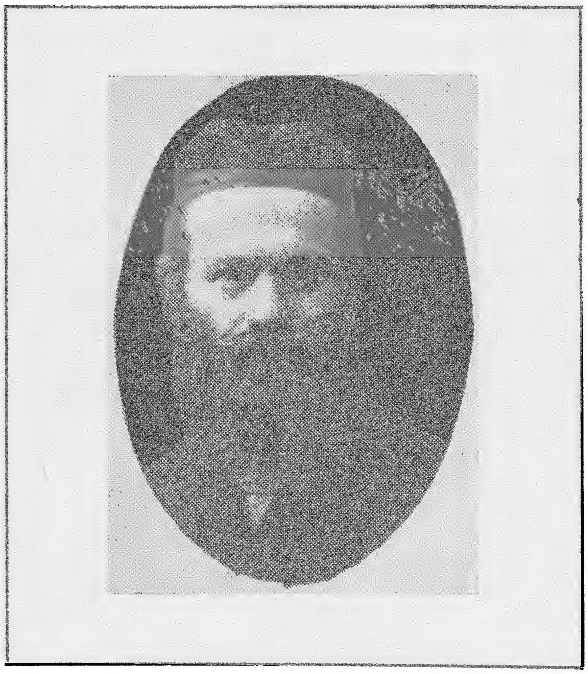

דעם דריטן טאָג פון דער אויסזידלונג איז עס געשען, מיר זענען דאַמאָלט געבליבן איינגעשלאָסן אין קליינעם שטח פון ר׳ שמואל העיניס הויז, אויפן בוידעם און אין די צוויי קליינע קעמערלעך, ווו עס איז אַמאָל געווען די קיך פון דער ישיבה. קורץ פאַר דער אויסזידלונג איז עס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער וווינונג פון ר׳ מרדכי און זיין משפחה.

איינס פון די צוויי קעמערלעך האָבן פאַרנומען אייניקע בחורים, וועלכע זענען פאַרבליבן ווי אַ שארית הפליטה פון דער אַמאָל גרויסער ישיבה, מיט וועלכער ר׳ מרדכי האָט אָנגעפירט.

אין אַלע בתי מדרשים און שטיבלעך איז מער ניט געבליבן קיין אָרט, ווו צו קענען לערנען אָדער אפילו דאַווענען. אַן ענגשאַפט האָט געהערשט אין געטאָ. דער קליינער שטח פון קאָשטשעלניא ביז בראָוואַרנא מיטן מאַרק און מיט די פּאָר קליינע געסלעך אין דער זייט, האָבן קוים געקאָנט אַריינגעמען די גרויסע צאָל מענטשן, וועמען די דייטשן האָבן צוזאַמענגעטריבן פון דער גאַנצער סביבה, ווי: קאָנינער, לאָדזשער, לובלינער און אפילו יידן פון וואַרשע. עס האָט זיך גענומען דערפון, וואָס מען האָט געהאָפט, אַז דאָס אָרט וועט, צוליב דער פאַבריק, געשאַנעוועט ווערן. מענטשן זענען געקומען פון אַלע עקן פוילן און האָבן זיך באַזעצט אין יעדן ווינקעלע, ממש ווי אין אַ בינשטאָק.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די טיפוס עפּידעמיע, האָט דער „יידנראַט" געזוכט אַן אָרט פאַר אַ שפּיטאָל. דאַן האָט דער יידנראַט פאַראָרדנט, אַז דער גאַנצער שטח פון די בתי־מדרשים זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שפּי־טאָל. דער דאָזיקער שפּיטאָל איז אָנגעפירט געוואָרן דורכן באַקאַנטן ד״ר מאיר ז״ל, מיט דער מיטהילף פון אַלע יידישע דאָקטוירים אין שטאָט.

דאָס אידעאַלסטע אָרט פאַר ר׳ מרדכי און זיין משפחה, צוזאַמען מיט די געציילטע ישיבה בחורים, איז געווען דער בוידעם. אויפן בוידעם זענען זיי געווען געשיצט פון די דייטשע שיקאַנעס, זיי האָבן דערוויל אַהין ניט דערלאַנגט און זיי האָבן דאָרטן געקאָנט זיצן און לערנען אומגעשטערט, ממש על התורה ועל העבודה, אָן פחד און אָן סכנה דינען השי״ת. ער פלעגט טאַקע אויסמיידן אַרויסגיין אין גאַס און ווען ער פלעגט זיך ווען עס איז באַוויזן אין גאַס, האָט ער געשפּרייט אַרום זיך אַ מין הימלישן פחד... אויסגעבלייכט פון ניטדערעסן און וויניק לופט, האָט ער מיט זיין שניי־ווייסער באָרד און גרוי־בלויע אויגן, וועלכע האָבן געקוקט שטאַר און פאַרטראַכט, דערמאָנט אין עפּעס אַ הימליש וועזן...

דער הונגער און די קעלט האָט אים פּערזענלעך ניט געשטערט אין זיין פירונג, פאַרקערט: הונגעריק און דערפרוירן פלעגט ער זיך פילן העכער, געלייטערטער, ווי אויסגעטאָן פון די הבלי עולם הזה. אויך זיין הונגעריק ווייב און טעכטערל, ציטערנדיק פון קעלט, פלעגט ער טרייסטן מיט פּסוקים און משלים און געמיט זיך שטאַרקן אין זיי דעם בטחון אין השי״ת. בטחון איז געווען זיין טעגלעך ברויט, די לופט צום אָטעמען, אָן וועלכן קיין בשר ודם קען ניט אויסקומען.

עס האָבן אין געטאָ חלילה ניט געפעלט קיין הונגע־ריקע, ווי אין זיין משפחה, וועלכע פלעגן אַרומלויפן זוכן אַ מעגלעכקייט צו פאַרשאַפן זיך עפּעס עסן: פאַרקויפן וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט כדי צו קויפן עפּעס עסן. נאָר ר׳ מרדכי האָט קיינמאָל ניט געפּרווט גיין זוכן עפּעס

עסן, פאַרקויפן פון זיך עפּעס האָט ער אויך ניט געהאַט, ביי אים אין שטוב האָט שטענדיק געפּייפט דער דלות אין אַלע ווינקעלעך. זייער הונגער פלעגט פון צייט צו צייט געשטילט ווערן דורך איינִיקע נשים צדקניות, וועלכע האָבן זיי ניט פאַרגעסן. זיי פלעגן אָפּשפּאָרן פון זייערע קינדער און זייער אייגן מויל און געבראַכט צו זיי און אַזויערנאָך ממש דערהאַלטן ביים לעבן די גאַנצע משפחה.

אין צייט פון דער טיפוס־עפּידעמיע איז אין איין בעט געלעגן, ציפּע, זיין פרוי און אין צווייטן בעט זייער טעכטערל. קיין דאָקטאָר, קיין רעצעפּט איז ניט געווען, מען האָט געדאַרפט דערצו פּראָטעקציע, אָדער געלט, און ער האָט ביידע ניט פאַרמאָגט. זיין איינציקער רעצעפּט איז געווען בטחון אין השי״ת. יעדן טאָג שטייט ער איבער די חולאים און דערקלערט זיי פון „מסילת ישרים״, „חובת הלבבות״ און אַנדערע הייליקע ספרים. ער שטאַרקט זיי, טרייסט זיי און דערלאָזט ניט ביי זיי קיין שמץ פון יאוש... עס געשעט אַ נס און זיי ווערן געזונט, כאָטש צו די כוחות זענען זיי שוין ניט צוריקגעקומען. ציפּע גייט אַרום פאַרחלומט, ווי אַ שאָטן; דאָס מיידל האָט קיין חשק ניט אויפצושטיין פון בעט, אָבער ווער קען עס זאָרגן פאַר אַזעלכע זאַכן? אַבי מען לעבט, נאָר דורכשטיפן. די גאולה איז נאָענט און וואָס גרעסער די חבלי לידה — אַלץ נענטער די ישועה.

עס קומען אַלץ נייע גזירות רעות. יעדער טאָג ברענגט אַלץ נייע בשורות רעות. עס זעט זיך ניט קיין שטראַל פון האָפענונג. אָבער ר׳ מרדכי האָט זיין בטחון ניט פאַרלוירן... פון די טעג ווערן וואָכן, פון די וואָכן — חדשים און פון די חדשים — יאָרן. דער כוס פון יידישע צרות איז נאָך אַלץ ניט פאַרפולט. חורבן לובלין, ראַדאָם, קעלץ און אַנדערע יידישע ישובים, מען זעט באַשיינפּערלעך ווי דער שטריק פאַרציט זיך אַלץ ענגער אויף אונדזער האַלדז, אָבער ר׳ מרדכי פאַרלירט ניט זיין בטחון, די ישועה איז נאָענט, קרובה לבוא.

די אויסזידלונג האָט זיי געטראָפן שוואַכע. פאַרחלומטע, כמעט ווי הימלישע, השי״ת וועט אונדז ניט פאַרלאָזן. אַלע זענען געלאָפן זיך פאַרשאַפן אַרבעטס קאַרטן, וואָס האָט דאַמאָלט אויסגעזעען ווי די איינציקע האָפענונג און רעטונג צו קענען בלייבן אויפן אָרט. ר׳ מרדכי איז געווען אַ שב ואל תעשה: רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ היא תקום...

דעם לעצטן שבת, ווען מען האָט שוין געפילט די סכנה אין דער לופטן, האָט ער זיך ניט געלאָזט שטערן דעם קדושת שבת און איז געווען גליקלעך אויף יעדער מינוט, וואָס ער האָט געקאָנט אַריינכאַפּן און לערנען תורה. גרויס איז געווען זיין שמחה, ווען די יונגע רביצן, ר׳ יאַנקעלע האַלשטאָק׳ס ווייבל, האָט אַריינגעבראַכט פאַר זיי עסן, וואָס זי האָט אָפּגעשפּאָרט פון איר משפחה. ער אַליין איז יוצא געווען מיט אַ כזית לכבוד שבת און די רעשט איבערגעלאָזט פאַר ציפּען מיטן קינד, וועלכע זענען געווען אַזוי שוואַך.

נאָכן עסן זענען ציפּע און דאָס קינד אַנטשלאָפן געוואָרן זאַטע. ר׳ מרדכי האָט ניט געקאָנט שלאָפן. מיטן „חובת הלבבות״ אין האַנט האָט ער געטראַכט וועגן די פינסטערע ידיעות וואָס מען האָט היינט געבראַכט און דאָס האָט אים צעשטערט זיין רואיקייט, זיין בטחון. ציפּען און דאָס קינד איז בעסער געוואָרן, זיי גלויבן אין אַלעס וואָס ער זאָגט זיי. אָבער ער, זיין האַרץ ווערט צעריסן אויף שטיקער ווען ער טראַכט וואָס עס קען געשען. עס איז פינסטער געוואָרן. דער שבת קודש גייט אַוועק און אַ טרויער בלייבט אין האַרץ. אַ בענקשאַפט באַהערשט אים תמיד שבת בין השמשות. ער צינדט אָן אַ ליכטל אויף צו מאַכן הבדלה, ער פאַרשטעלט דאָס פענסטערל. מען זאָל ניט זען דאָס ליכט: עס דראָט טויט־שטראָף. ער וועקט דאָס ווייב און קינד מיט רחמנות און געלאַסנקייט, ער גיט זיי צו פאַרשטיין, אַז ער וויל זיי זאָלן הערן הבדלה. ציפּע כאַפּט זיך, אַז עס איז ניטאָ קיין וואַסער אין שטוב און באַלד וועט זיין די „שפּערע שטונדע״ און מען וועט ניט טאָרן גיין אינדרויסן. זי כאַפּט שנעל דעם עמער און לויפט אַראָפּ צום ברונעם, שעפּט אָן וואַסער און לויפט שנעל צוריק וואָס שנעלער צו זיין אין שטוב. אָבער זי דערגרייכט קוים דאָס ערשטע טרעפּל און זי הערט אַ רעוואָלווער־שאָס אין שכנותדיקן הויז, ווו עס איז די ביוראָ פון „יודן־ראַט״. זי הערט די טריפּהנע קולות פון דעם עס־עס־מאַן, פּעטער, שטאַרקע קלעפּ און געשרייען און געבעטן פון אַ געשלאָגענעם. שוין ווידער דאָ מיט אַ וויזיט — טראַכט זי — תמיד געפינט דער דאָזיקער רוצח זיינע קרבנות און אויב איינער גייט פון זיינע הענט אַרויס אַ לעבעדיקער איז ממש אַ נס. זיין רוצחישער סאַדיזם שטילט זיך ניט איין ביז ער זעט ניט ווי יידיש בלוט גיסט זיך...

אין גרויס איילעניש לויפט זי אַרויף אין קעמערל, ווו ר׳ מרדכי שטייט שוין דערשראָקן, ווייס ווי קאַלך, אין דערוואַרטונג זי זאָל צוריקקומען. אין גאַנצן הויז איז ניטאָ קיין לעבעדיקער מענטש, אַלע באַהאַלטן זיך אויס. די הערצער ציטערן. ווי דער רוצח וואָלט געשאָסן אויף זיי. יעדער פילט, אַז יעדע מינוט קען זיך אָן עפן טאָן די טיר און דער סאַדיסט זאָל אַריין אין הויז מיטן רעוואָלווער אין האַנט און מיט זיין בלוטדורשטיקן הונט, וועמען ער האָט אויסדרעסירט צו פּייניקן זיינע קרבנות. דאָס ערשטע רייסט דער הונט אַרונטער פון קרבן די מלבושים

און ווען יענער איז שוין נאַקעט, וואַרפט ער זיך אויף אים, בייסט אים אין קאַרק און פּנים און גייט ניט אַוועק פון קרבן ביז ער זעטיקט ניט זיין סאַדיסטישן פּאַטראָן מיט פריש רינענדיק יידיש בלוט.

די גאַנצע נאַכט האָבן די דריי קיין אויג ניט צוגעמאַכט, געזעסן צוגעטוליעט איינער צום צווייטן אין דערוואַרטונג פון מאָרגן. דער אמת איז, אַז די דאָזיקע נאַכט האָט אין געטאָ קיינער ניט צוגעמאַכט קיין אויג. יעדער האָט געהאַט איינגעפּאַקט זיין קליין פּעקעלע, וואָס איז געווען דערלויבט מיטצונעמען מיט זיך. די יידישע פּאָליציי האָט געמאָלדן, אַז אַלע יידן דאַרפן זיך פאַרזאַמלען 7 אַזייגער אינדערפרי ווען די סירענע פון דער פאַבריק פייפט אויפן מאַרק. די וואָס האָבן אַרבעטס־קאַרטן דאַרפן קומען אייפן פּלאַריאַן פּלאַץ. יונג און אַלט זיצט און וואַרט ווי אויף זייער אייגענער לוויה. אין געטאָ הערשט אַ טויט שטילקייט, די ליפּט שטיקט ווי עס וואָלט אַלעמען אייסגעפּערט לופט אין געטאָ.

ר׳ מרדכי און זיין ווייב האָבן באַשלאָסן ניט אַרויסגיין ווען די סירענע פון דער פאַבריק וועט פייפן און ניט גיין מיטן אייגענעם ווילן צו די רשעים אין די הענט אַריין. כאָטש אין שטוב איז גאָרנישטאָ אויסער אַ שטיקל טריקן ברויט וואָס איז געבליבן פון שבת, פאַרן קינד וועט עס סטייען אויף נאָר אַ טאָג. און עמער וואַסער איז אויך דאָ אין שטוב. גאַנץ פרי מיטן פייף פון דער סירענע ווען אַלע האָבן פאַרלאָזן זייערע שטיבער ניט געזען און אונטער די קלעפּ און שיסערייען פון די רוצחישע אוקראַינער, זענען זיי געבליבן אין שטוב זיך פאַרמאַכט אינעווייניק ווי געיאָגטע חיות, וואָס באַהאַלטן זיך אויס פון זייערע יעגערס.

צוויי טעג זענען פאַרביי. צוויי טעג פון דערוואַרטונג און פּיין זענען דאָס געווען, די ערשטע צוויי טעג נאָך דער אויסזידלונג. מען האָט מורא געהאַט זיך צו רירן פון אָרט, כדי ניט אַנטדעקט צו ווערן פון דער יידישער פּאָליציי, וואָס האָט געזוכט די ניט־לעגאַלע, וועלכע האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינבאַקומען אויפן שטח פון נייעם געטאָ. דאָס זענען מייסטן געווען משפּחות מיט קליינע קינדער, וואָס פאַר זיי איז קיין אויסוועג ניט געווען. הונגער און קעלט האָט זיי נאָך אַלץ ניט געבראָכן אין אין זייער נאַיוויטעט האָבן זיי געגלויבט, אַז היות ווי דאָס נייע געטאָ געפינט זיך אין זייער הויז וועלן זיי זיך קענען ראַטעווען און געזען אין דעם ממש אַ נס מן השמים.

דינסטיק אינדערפרי, דער דריטער טאָג נאָך דער אויסזידלונג, אַלעמען וועקט אויף אַ גרויסער רעש אין הויז. עס הערט זיך שוין ווידער דאָס מערדערישע קול פון רוצח, פּעטער, וועלכער לויפט אַרום אויפן הויף ווי משוגע און שרייט מיט באַנומענע קולות, מען זאָל אים אויף שנעל אַרויסגעבן אַלע אומלעגאַלע, אַלטע און קינדער, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אויפן שטח פון נייעם געטאָ. ער נוצט זיך אויך דאָס מאָל מיט זיין אַלט מיטל צו זען יידן זאָלן זיין קעגן זייערע אייגענע ברידער, וועלנדיק ראַטעווען דאָס אייגענע לעבן. ער מאַכט פאַראַנטוואָרטלעך די יידישע פּאָליציי מיט זייערע קעפּ אויב זיי וועלן ניט אויסריייניקן דאָס געטאָ פון די אַלטע, קינדער און אומלעגאַלע. די יידישע פּאָליציי האָט זיך אויף שנעל גענומען צו דער אַרבעט און אָנגעהויבן אַרויסטרייבן די האַלב־טויטע שאָטנס און אַזוי זענען זיי אויך אַריין צו ר׳ מרדכין און אים אַרויסגעטריבן אין הויף אַריין.

באַהאַלטנדיק דאָס קינד אונטערן פּאַלטן האָט ער אפשר געדענקט זיך דורכרייסן און קומען אויף אַ זיכער אָרט ערגעץ ווו. נאָר ניט לאָזן זיך אַוועקנעמען דאָס קינד — האָט ער בא זיך אָפּגעמאַכט. אַראָפּגייענדיק פון די טרעפּ האָט ער זיך אָנגעטראָפן מיטן רוצחישן בליק פון פּעטערן, וועלכער איז געשטאַנען אויפן ערשטן שטאָק און קאָמאַנדירט די אַקציע. ער כאַפּט אים אָן ביים האַלדז און ווייל ביי אים אַרויסרייסן דאָס קינד פון אונטערן פּאַלטן. דאָס מיידעלע קלאַמערט זיך מיט אַלע כוחות אין פּאָטערס קערפּער. אויך דער פּאָטער לאָזט בשום אופן ניט אַרויסרייסן פון אים דאָס קינד, זיין איינציק קינד. אַזוי אַמפּערנדיק זיך פּאַלט ר׳ מרדכי מיטן קינד אַראָפּ פון אַלע טרעפּ. ער הייבט זיך שנעל אויף און פירט ווייטער זיין קאַמף צו ראַטעווען דאָס קינד, אָבער זיין גזר איז א געחתמעטער. דער רוצח שפּרינגט גלייך צו, כאַפּט אים אָן ביים קאַרק און מיט דער גאַנצער קראַפט פון זיין קערפּער בויגט ער דעם שוואַכן ר׳ מרדכי אַראָפּ צו דער ערד און שיסט אַריין צוויי קוילן אין קאָפּ. ר׳ מרדכי באַוויזט נאָך אויסצושרייען „שמע ישראל” און פּאַלט אַ טויטער אין אַ קאַליוזשע בלוט. דער רוצח דרייט איבער זיין קערפּער מיטן שטיוול און אַזוי בלייבט ער טויט מיטן פּנים צום הימל...

ציפּע איז דערווייל געהאַט געלאָכן אין שטוב אַריינגעמען דאָס מאַנטעלע פאַרן קינד אָן, ווען זי איז צוריקגעקומען און געזעען איר אומגליק, הערט זי אויך דאָס געשריי פון איר קינד, וועמען מען האָט אַרויפגעוואָרפן אויפן לאַסט־אויטאָ. ניט־וואַרטנדיק מען זאָל איר אַוועקנעמען מיט אַלע, איז זי צו צום נאָענטן ברונעם און זיך דערטרונקען. מיט גרויס מי האָט די פּאָליציי שפּעטער אַרויסגעקראָגן איר טויטן קערפּער פון ברונעם און אַוועקגעפירט, צוזאַמען מיט אַלע מתים צום ברודער־קבר.

כבוד זייער אָנדענק!

לייביל זשאַבנער

מיין מאמע גייט ארויס אין מארק

די בלאַסע קאַליר פון איר פנים, אַן עדות
פון די פולע תעניתים אין דער לעצטער צייט
לויפט יעדן טאָג אויף קבר אבות צו אירע זיידעס
ביים רבנ׳ס קבר, גאַנצע שעהן דאָרט זי שטייט.

איר האַרץ ווי פערשטיינערט, אירע אויגן אויסגערונען.
פון וויינען בעטן טאָג און נאַכט
רבונו של עולם, מ׳קאָן דאָך אַראָפּ פון זינען
פון טאָג צו טאַג אונדזער לאַגע ערגער ווערט ווי שלעכט.

די שערי רחמים האָסטו פאַר אונדז פאַרשלאָסן
פאַרמאַכסטו דיינע אויגן, ווילסט נישט זען אונדזער פיין
ווי פיל עס זאָל דיך נישט האָבן אויף אונדז פאַרדראָסן
מעג אַ טאַטע זיינע קינדער נישט פאַרלאָזן, ניין!!!

אַזוי טענה׳ט מיין מאַמע זיך אויס מיט בכיות — — —
די לעצטע צייט כמעט אַן אויפהער,
זי וויינט אויפן חורבן פון אירע קינדער, ווי די מאַמע רחל:
טאַטע אין הימל זע אונדזער ליידן און הער.

זונטיק פרשת נח אינדערפרי, אַ גרויסע מהומה,
אַלע יידן, יונג און אַלט, מוזן זיך שטעלן אין מאַרק
שרייען די דייטשן, און די יידן גייען אַבלדיק שטומע
די נאַהייקעס און שטעקענס פייפן איבער קאָפּ און קאַרק.

אויך אונדזער שטוב איז גרייט
מיין מאַמע גייט פאַראויס
ביי דער טיר זי פאַרהאַלט זיך, זי שטייט
די האַנט אויף דער מזוזה, און זי שרייט אויס:

— פאַרוואָס עפּעס נאָר אונדז ייִדן, גאָט אין הימל!
אויב זינדיק איז די וועלט, און ווילסט איר נישט פאַרגעבן.
שיק אויף יעצט — ווי ביי נוחן — אַ מבול, אַ צומישונג, און צעטומל
פאַרניכטע די וועלט, דאָס גאַנצע לעבן.

און אויב נאָר דער ייִדישער קרבן איז דיר ליב
טאָ זע ווי כ׳גיי צו דער עקידה מיט מיינע קינדער
איז טויט אונדז דאָ צוזאַמען אין אונדזער שטוב
צו וואָס נאָך שלעפּן יעדן איינעם באַזונדער.

די געוויינען און געשרייען פון די שכנים וואָס איילן אַוועק
וועקן אויף מיין מאַמען, און זי נעמט שנעל גיין
— „קומט קינדער, ריבקע, זאָל שוין נעמען אַן עק
דאַלט זיי מיט מיר צוזאַמען, חלילה נישט בלייבן אַליין!״

מרדכי ראזענבערג, אייניקל פון ריוואלע שפילמאן, איז געווען דער פּראָפעסאָר פון פיל געטא און לאגער־לידער, וואס זענען געזונגען געווארן אין געטאָ און אין אוישוויץ. ער האט דורכגעמאכט די שואה און געשטארבן אין ישראל פון קרענק און ווינדן, וואס ער האט באקומען אין די לאגערן.

מרדכי ראזענבערג ז״ל

אַסטראָוועצ מיין היים

געשאַפן אין יאר 1942,
נאָך די אויסזידלונג.

אין ליכטיקן טאָג, אַ שוואַרצער וואָלקן!
די גאַנצע וועלט, ווי פאַרשאָלטן!
שרעקלעכע טעג, גרויזאַמע נעכט,
מען פּייניקט אונדז אומשולדיק, ווי פאַרברעכער און קנעכט.
די נאַצישע חיה האָט אויפגעוואַכט
אויס בליענדע בלומען, אַ סוף געמאַכט!

עס שטאַרבן מענטשן גרויס און קליין,
נישט ס׳בלייבט קיין סימן פון געביין.
קיין באַשיצער איז דערביי,
ווען אַסטראָוועצ מיין שטעטל זי ברענט, אוי וויי!

ווער ס׳זעט דעם טאָג, זעט מער די נאַכט,
פרייד און לעבן פאַר אונדז פאַרמאַכט.
דערציילן וועלן נאָר שטעט און הייזער,
עס איז געווען אַ ווינט אַ בייזער,
ער האָט פאַרניכטעט און צעשטערט,
אַסטראָוועצ מיין היים פון אַזאַ טייערער ווערט!

מאכטשע זשאבנער־זילבערבערג

די שחיטה־נאַכט פון 28־טן אַפּריל

דעם 28־טן אַפּריל באַנאַכט האָבן זיך די שוואַרצע העמדער, מיט נאָך שוואַרצערע נשמות און טויטן־קעפּ אויף די היטלען, געלאָזט אין אַ שפּאַציר איבער די יידישע גאַסן און ביי יעדער טיר, ווו זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט, האָבן זיי געזייעט טויט.

יאָסל מאַליניאַק האָט מיט אונדז געוווינט במשך יאָרן אויף דער זעלבער גאַס און אַלטער גרינבערג, צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס, האָבן געוווינט באַ די אַבראַמאָוויטשעס אין הויז אויף דער אילזעצקי גאַס. אין דער דערמאָנטער שחיטה נאַכט האָט מען אויך באַ זיי אָנגעקלאַפּט און מיטגענומען די מענער. היות ווי אין אָוונטשעהן האָט מען ניט געטאָרט גיין אין גאַס, האָבן די פרויען ערשט אינדערפרי זיך דערוווּסט וועגן זייער אומגליק.

אינמיטן דער נאַכט זענען מיר אויפגעציטערט געוואָרן פון שיסערייען נעבן אונדזער פענסטער. מיר האָבן זייער גוט געוווּסט וואָס עס באַטייט, נאָר ניט געוווּסט וועמענס משפט עס איז געווען די נאַכט. ווען עס האָט אָנגעהויבן טאָגן האָבן מיר דערהערט פון דער גאַס אַ פאַרשטיקט געוויין, מיר האָבן אָפּגעשפּאַרט אַ טייל פון פאַרמאַכטן לאָדן און מיר האָבן דערזען דעם גרויל: ביי דער טיר פון דער באַקאַנטער אַנטיסעמיטקע, בוטשניעוואַווי, זענען געלעגן די טויטע קערפּערס פון יאָסל מאַליניאַק און אַלטער גרינבערג און איבער זיי זענען געשטאַנען די איבער נאַכט פאַרעלטערטע פרויען און זייערע דערשראָקענע און פאַרשטומטע קינדער, וועלכע האָבן אפילו ניט ניט באַגריפן זייער גרויסן אומגליק.

די פרויען זענען שנעל אַוועק אויס מורא די קריסטן זאָלן ניט אָנווייזן אויף זיי, אַז זיי זענען געווען באַ די טויטע קערפּערס פון זייערע מענער. מיר האָבן אויף שנעל צוגעמאַכט די געעפנטע שפּאַרונע פון אונדזער לאָדן, ניט לאָזנדיק אַריינדרינגען די שטראַלן פון דער אויפגייענדיקער זון, וואָס האָט אָנגעזאָגט אַ פרישן אויפקומענדיקן טאָג.

קיין זאַך האָט זיך ניט געענדערט, נאָר די שוואַרצע קראָען האָבן אָפטער געקראַקעט און געזוכט די קאָליוזשעס פון פאַרגאָסן יידיש בלוט, וואָס האָט זיי בעסער געשמעקט ווי דער געוויינלעכער מיסטקאַסטן.

דאס צונויפנעמען די קרבנות פון דער בארטאלאמיי־נאכט

איסוף הקרבנות מליל האימים

יחיאל מגיד־ראזענבערג ז״ל

די עקזעקוציע נאכט

גאט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב,
מאך שוין אן עק צו דער פינצטערע נאכט!
ווער ווייסט וויפל יידן די נאצישע מערדער
האבן היינטיקע נאכט שוין אומגעבראכט!

איך האב שוין צוויי מאל ווידוי געזאגט
און עס וויל נאך אלץ טאג נישט ווערן,
צו וואס טויג דיר, גאט, מיין דריטע ווידוי,
אז דו ווילסט מיינע תפילות אינגאנצן נישט הערן!

אסור מיר, צי דער פרימסטער ייד דא
האפט נאך היינט עפעס אויף א שטיקעלע נס,
וואס קען מען נאך האפן, וואס קען מען נאך דערווארטן
נאך אזא שוידערלעכן בלוטיקן מעת־לעת!

ס'איז אונדז שוין נמאס דאס לעבן אט דא,
שיק־זשע, גאט, גיכער דעם מלאך המוות
און זאל עס שוין נעמען א סוף און אן עק —
לאמיר שוין זיין דארט וווּ עס זיינען אונדזערע אבות!

עס ציען זיך אומאויפהערלעך טויט־פראצעסיעס,
לוויות פון אומשולדיקע קינדער און זקנים;
יונג און אלט, פרום, נישט פרום, מענער און פרויען,
אלץ גייט צום טויט, אלץ קומט אום אינאיינעם.

און אט וועט דאס געטא־טויער — דער איינציקער עדות
גרילציק א קרעכץ טאן אויף זיינע מאסיווע ריגלען,
און דאס שטאלענע קול פון תליין וועסטערהיידע
וועט זיין לעצטן מארד־באפעל מיט בלוט פארזיגלען!

גאט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב,
מאך שוין אן עק צו דער פינצטערער נאכט!
ווער ווייסט וויפל יידן די נאצישע מערדער
האבן היינטיקע נאכט שוין אומגעבראכט!

ישראל אהרן פרידענטאַל ז״ל

די גרוילעכע באַרטאַלאַמיי נאַכט

אדוואקאט פרידענטאל, געשטארבן אין ישראל
אדר תש״ל

די דייטשן אין אָסטראָווצע האָבן באַשלאָסן צו באַגעגענען דעם פרילינג 1942 מיט אַ ריזיקער בלוט־באָד, וואָס זאָל איבערשטייגן און פאַרבלאַסן זייערע ביז־איצטיקע רציחות. זיי זענען צוגעטרעטן צו דער שחיטה מיט דער פולסטער דייטשער פינקטלעכקייט.

אין דער נאַכט פון 28־טן אַפּריל האָבן די פאַרחושכטע יידישע איינוווינער פּלוצים דערהערט אַ שיסעריי, וואָס האָט זיך כסדר פאַרשטאַרקט.

אויף די ערשטע זאַלפן האָט מען נישט געלייגט קיין אַכט. מ׳האָט געוווּסט, אַז די דייטשע „קולטור־טרעגער" ווילן זיך און לעבן זיך נאָרמאַל אויס אין אָנפאַלן, שיסערייען און מאָרדן. מען האָט נאָר באַדויערט די אונטערגעהאַקטע יידישע לעבנס דורך יעדן שאָס. ווער ווייסט, ווער ס׳ענדיקט איצט זיין לעבן — האָט מען שטיל אויסגעזיפצט.

דאָס פאַרשטאַרקן זיך פון דער שיסעריי האָט אָבער געזאָגט, אַז דאָ קומט פאָר עפּעס מער ווי איינצל־מאָרדן. עפּעס האָט מען אינסטיקטיוו דערפילט, אַז דאָס איז אַ פאַרמעסט אויף אַ גרויס אומגליק. מען איז דעריבער אַרויס פון די בעטן און געלאָפן זיך באַהאַלטן: ווער אויף אַ בוידעם, ווער אין אַ קעלער אָדער אַנדערשוווּ.

מיר איז אויסגעקומען צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע שכנים צו ליגן אויף אַ בוידעם. מיר האָבן די לייטער אַוועקגעשליידערט, כדי צו פאַרייבן די שפּורן נאָך זיך. דאָס בילד, וואָס מיר האָבן געזען דורך אַ לאָך פון דאַך האָט פאַרגליווערט דאָס בלוט אין די אָדערן. פאַר אונדזערע אויגן איז אַדורך די געסטאַפּאָ אין פולער באַוואָפענונג מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן אין די הענט. זיי האָבן געטריבן יידן און אַטייל געשאָסן אויפן אָרט. פאַר אונזערע אויגן זענען אין דער אונטערוועש דערשאָסן געוואָרן הערש דוד פאַנצער מיט זיינע 3 זין. אַ צווייטע גרופּע שופּאָס (זשאַנדאַרמען) האָט געיאָגט אברהם ביינערמאַן, אַ שטאַרק צעבלוטיקטן, אויך אין דער אונטערוועש, אין דער ריכטונג פון בית־הקברות.

די מערדער האָבן מיט סאַדיסטיש־ראַפינירטע פייניקונגען באַשווערט זייערע קרבנות די לעצטע מינוטן.

די מאָרד־אַקציע האָט דערווייל אומאויפהערלעך געבושעוועט אין די יידישע הייזער, מיר, די פאַרשטעקטע, האָבן קיין שום אַנונג נישט געהאַט, וואָס די דייטשן זענען אויסן דערמיט. מיר האָבן בלויז געזען צעיושעטע רוצחים, וועלכע זענען אַרומגעלאָפן איבער די הייזער און פאַרשניטן יידישע לעבנס. דעם אומדערוואַרטעטן מאָרד־אויסברוך האָט קיינער נישט געקאָנט אויפקלערן. מיר זענען געלעגן אין שרעק פון טויט־געפאַר, ציטערנדיק און פלאַטערנדיק פאַר יעדן קלענסטן שאָרך. יעדער קלאַנג איז פאַר אונדז געווען אַן אָנזאָג, אַז אָט גייט מען שוין נאָך אונדז.

אַרום 7 אידערפרי האָט זיך, ווי לויט אַ סיגנאַל, די מאָרד־וואַקכאַנאַליע אָפּגעשטעלט. מיר האָבן דאָס דערקענט פון אונדזער אָבסערוויר־פונקט — פון בוידעם־לאָך. מען האָט געזען דערשראָקענע יידישע פּנימער, יידישע פרויען מיט פאַרבראָכענע הענט. באַלד האָט זיך אויך באַוויזן

די יידישע פּאָליציי. מיר זיינען אַראָפּ פון אונדזער באַהעל־טעניש געוואויר צו ווערן וועגן דעם שרעקלעכן נאַכט־אומגליק.

אַרויסקומענדיק אויף דער גאַס, האָבן מיר ערשט דערזען דעם גרויסן חורבן, דעם מאָרד־שניט פון דער מוראדיקער נאַכט.

אויף יעדן טריט זענען געלעגן יידן מיט דורכגעשאָסענע קעפּ, מיט די פּנימער צו דער ערד. דאָס האָבן די דייטשע „קולטור־טרעגער" פּראָפּאַנירט די קדושים נאָכן טויט.

די טראָטואַרן זענען געווען באַגאָסן מיט יידיש בלוט. די אומגעקומענע זענען באַשטאַנען פון פאַרשידענע מינים יידן, און דאָס האָט געשטערט פעסטצושטעלן און אויסצוגעפינען די סיבה פון דעם שרעקלעכן מאַסן־מאָרד. מען האָט אָנגעהויבן זוכן אַ קריטעריום.

די פּסיכיק פון מענטש האָט געהייסן זוכן פאַרלייכטערונג־מאָטיוון פאַר די לעבן־געבליבענע. מען האָט זיך געוואָלט אָפּנאַרעריש באַרואיקן דורך איינריידן זיך, אַז דאָס איז נישט קיין אָנהויב פון אַ מאָרד־אַקציע קעגן יידן, נאָר עס איז בלויז אַ שטראָף קעגן פאַרזינדיקטע יידן.

אַ טייל האָבן עס אויסגעטייטשט אַלס שטראָף קעגן אומלעגאַלע סוחרים, — אַ באַווייז, די אומגעקומענע מאַיערטשיקעס. אַ צווייטע גרופּע האָט דאָס צוגעשריבן דעם קאַמף קעגן יידישע קאָמוניסטן — אַ סימן, די דערשאָסענע אלי ביינערמאַן, שמעון פישמאַן מיטן זון. אַ דריטע אויסטייטשונג איז געווען, אַז דאָס איז אַ קאַמף קעגן דער יידישער אינטעליגענץ — אָנווייזנדיק אויף די אומגעקומענע אדוו. צייסעל און ד"ר וואַכאָלדער. די טרויעריקע ווירקלעכקייט האָט אָבער באַוויזן דעם ביטערן אמת, אַז ס'איז דער אָנהויב פון פולשטענדיקן יידישן אומקום, וועלכער האָט זיך אין דער פולסטער גרויזאַמקייט אָנגעהויבן אין דער „גענעראַל־גובערניע" אין פרילינג 1942 און זיך פאַרענדיקט אין יאַנואַר 1943. יידן זענען דערגאַנגען דעם ביטערן אמת, אַז יידיש לעבן איז הפקר.

צווישן די קדושים פון דער מאָרד־נאַכט האָבן זיך געפונען ישראל מלמד, שאול מעטמאַכער און אַנדערע, וועלכע האָבן נישט געהערט צו די אַלע אויסגערעכנטע גרופּן. מען האָט אויפגעהערט זיך מאַכן אילוזיעס. מ'איז געווען זיכער, אַז אַלע יידן זענען פאַראורטיילט צום טויט. דער פולשטענדיקער חורבן איז אומפאַרמיידלעך.

די רעטעניש פון דער רשימה

דער טרויעריקער פּועל־יוצא האָט אָבער קיין מנוחה נישט געלאָזט. דער שרעקלעכער באַוווסטזיין, אַז מיר זענען לעבעדיקע מתים, האָט געפּייניקט בייטאָג און ביינאַכט. עלטערן האָבן שטיל באַוויינט זייערע קינדערלעך, וואָס זענען געשלאָפן אין די בעטן. אַ פינצטער לעבן פון פּיין און ציטערניש האָט זיך אָנגעהויבן. די לעבעדיקע איז געווען ערגער ווי די טויטע. ושבח אַני את המתים... און עינוי הדין קשה מן הדין — האָבן די יידן דערפילט אויף דער אייגענער הויט.

ביי דעם אַלעם האָט מען נאָך געגריבלט, מען האָט

יענקעלע הערציג, פון די "גוט־שבת, יידעלעך", מיט פרוי און קינד. ער איז דערשאסן געווארן דורך די נאציס אין טאג פון אויסזידלונג, זייענדיק אנגעטאן אין טלית און תפילין. (זע שילדערונג פון שלמה שטרייטמאן "גאסן און מענטשען אין אסטראווצע", ז. 148)

יענקעלע הרציג, ראש ה"גוט־שבת יידעלעך", עם אשתו וילדו. נורה על ידי הנאצים ביום הגירוש, כשהוא עטוף בטליתו ובתפילין.

ניִשט געקאָנט אויפקלערן דאָס רעטעניש, דעם יסוד פאַר דער איבערקלויבונג. די שטאָט האָט געציילט 17 טויזנט ייִדן, די מערדער זענען אָבער געגאַנגען אויף ספּעציעלע אַדרעסן, פון איין עק שטאָט ביז צום צווייטן, און אַרויס־געצויגן פון זייערע וווינונגען 81 קרבנות און זיי אומגע־בראַכט.

ווער האָט זיי אַזאַ רשימה געגעבן? ווער האָט אַריינ־געשטעלט פּונקט די 81 נעמען פון צווישן די 17.000 ייִדן? די פראַגן האָבן געעקבערט די ייִדישע מוחות. מען האָט געוואָלט אויסגעפינען די האַנט וועלכע דיריגירט מיט די מאָרד־אַקציעס.

דער גרויליכער גורל

נאָך לאַנגע גריבלענישן, זוכונגען און פאָרשונגען דורך פאַרשידענע וועגן און אומוועגן, איז פעסטגעשטעלט געוואָרן דער שרעקלעכער אמת:

די מערדער האָבן אין זייער ראַפינירטער מאָרד־מאַשין אַריינגעפירט דעם גורל. געמאַכט איז עס געוואָרן אויפן דאָזיקן אופן:

אין יעדן ייִדנראַט האָבן זיך געפונען די עווידענצן פון דער ייִדישער באַפעלקערונג, וועלכע האָבן אַרומגענו־מען אַלע ייִדישע איינוווינער פון דער באַטרעפנדיקער שטאָט, מיט זייערע גענויע אַדרעסן.

די געסטאַפּאָ־מערדער זענען געקומען אין ייִדנראַט אין דער עווידענץ־אָפּטיילונג און אַרויסגעטריבן פון דאָרט אַלע באַאַמטע. בלייבנדיק אַליין, האָבן זיי אָנגעהויבן דעם גורל־טויט־שפּיל, דורך אַרויסציען פון דער קאַרטאָטעקע אַזאַ צאָל קאַרטן, וועלכע האָט אַנטשפּראָכן דער קאָנטינ־גענט־צאָל פאַר דער נאָנטסטער נאַכט פון זייער מאָרד־אַקציע.

באַזיצענדיק די אַדרעסן האָבן זיי שוין לייכט אָפּגעזוכט זייערע אומבאַקאַנטע און אומשולדיקע קרבנות. דערמיט איז אויפגעקלערט געוואָרן דער מאָרד־איבערקלויב.

ייִדן האָבן שוין געוווּסט דערנאָך, אַז נאָך אַ באַזוך פון דער געסטאַפּאָ אין דער עווידענץ־אָפּטיילונג פון יודנראַט, מוז מען זיך ווי ווייט מעגלעך אויסבאַהאַלטן. אָבער ווו? מען האָט דאָך ניִשט געקאָנט וויסן, ווער ס׳וועט אַרונטערגעפאַלן אונטערן גרויליכן גורל.

עס זענען געווען פאַלן, ווען די געסטאַפּאָ האָט אַזאַ פאַרמשפּטן צום טויט ניִשט געטראָפן אין דער היים. ער איז צופעליק געווען ביי א שכן, און איז טאַקע ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט.

אַזעלכע פאַלן זענען געווען אַן אָפּטע דערשיינונג. די צופעליק ניצול־געוואָרענע זענען אפילו דערנאָך שוין מער ניִשט געזוכט געוואָרן. די מערדער האָבן נאָכן פאַרענדיקן זייער בלוטיקע אַקציע צעריסן די קאַרטן אַלס טויטע, און דערפאַר זיי מער ניִשט געזוכט.

אַזוי האָט דער דייטשער גרויל־גורל אומגעברענגט מאַסן ייִדן אין אָסטראָווצע.

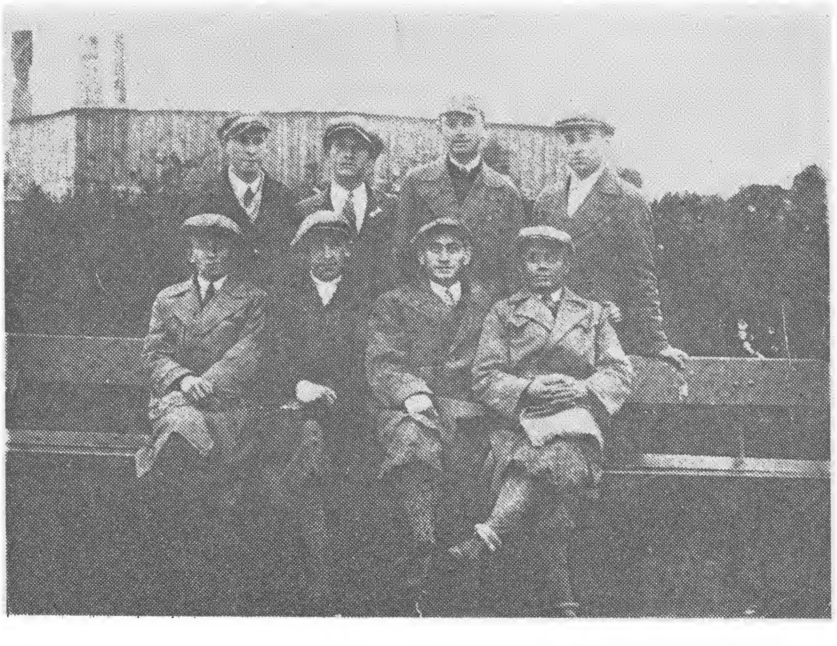

א גרופּע
פון אסטראָווצער
יינגעלייט.
אלע זיצנדיקע
זענען געווארן
פארניכטעט,
אלע שטייענדיקע
לעבן איז ישראל.

קבוצת צעירים
מאוסטרובצה.
כל היושבים
הושמדו.
כל העומדים
חיים בישראל.

יחיאל מגיד־ראזענבערג ז״ל

מיין פאטערס יארצייט

דער הימל איז פֿאַרמעט ווי פֿון אַ ספר־תורה
די שטערן — אותיות און די לבנה — אַ מנורה.
און יחיאל, זיין דריטער זון
איז איצט אַליין דער סופֿר, דער ריכטער.

און ביים שיין פֿון אַט דער מנורה
פֿאַרשרייב איך מיין פֿאָטערס יאָרצייט אויף דור־דורות.

ווי אַ שטערן צו אַ שטערן און ווי אַן אות צוזאַמען
אַזוי טו איך די לעצטע מינוטן פֿון מיין פֿאָטער דערמאָנען.
ער האָט נישט געוויינט, אפילו נישט געציקט מיט
די ברעמען
אין מאָמענט ווען דער מלאך המוות איז אים
געקומען נעמען.
ער האָט ווי אַ גרויסער צדיק ביי „קדוש" געוואַרט
און געשוויגן
און מיטן סידור אין האַנט אויפֿן דיל געבליבן ליגן.

קיינער האָט נישט פֿאַרשטאַנען
וועלכער זכות איז אים ביי־געשטאַנען.
ער האָט זיך אַזוי געפֿרייט מיטן קומענדיקן ראש השנה
בעסער ווי מיט דער גרעסטער מתנה.
אַלס חזן ביים עמוד ביי נעילה
איז ער געווען זיכער אַז אָט־אָט קומט די גאולה.

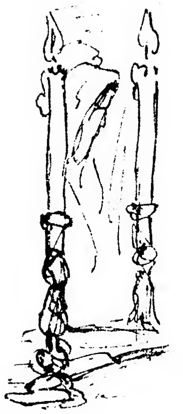

איך גלויב אַז גאָט האָט אים צוגענומען דערפֿאַר
אַז ער זאָל נישט צוזען דעם עם הנבחרס צער.

אהרן ב״ר יצחק דניאל אורבאס און יהודה ראזענבערג

פארשניטן געווארן די רבישע דינאסטיע פון ר׳ מענדעלע

אויב איך שרייב דאָ וועגן אָסטראָוועצע, איז עס נישט וועגן די שטאָט; פון איר האָב איך פאַרגעסן און וויל זי בכלל נישט געדענקען! נאָר וואָס איך וויל אימער האַלטן אין זכרון און אייביק נישט פאַרגעסן — דאָס זענען דאָס יידישע עמך, די גרויסע תלמידי חכמים און רביים.

ביי אונדז אין שטאָט זענען געווען פיל תלמידי חכמים, ווי צ.ב. ר׳ לייביש יאָשעס, ר׳ אברהמ׳לע שאַכער און ר׳ יאָסל (יוסף) קאַלקאָ ז״ל.

אויסער תלמידי חכמים האָבן ביי אונדז געלעבט דריי רבנים זי״ע, וועלכע איך האָב גוט געקענט: דער הרב הגאון ר׳ מאיר יחיאל האַלשטוק זצק״ל, ר׳ אברהם חיים זצ״ל און דער רעבעניו ר׳ מענדעלע (מנחם) זצק״ל.

אין די שורות וויל איך פאַראייביקן דעם רעבעניו ר׳ מענדעלע (מנחם), דעם היימישן רבי וואָס האָט אַריינגעדרונגען אין יעדן אָרעמען יידישן ווינקל. דער רבי, וואָס האָט געברענגט תורה און חכמה, אהבת הבורא און יראת שמים, נשמה׳דיק וואַרעמקייט און טרייסט אין יעדן אָרעמען ווינקל. דאָס איז געווען דער רבי ר׳ מענדעלע, דער הדרת קודש!

ווען איך האָב מיך געזעצט שרייבן די פאָר ווערטער לזכר דעם צדיק הדור ר׳ (מנחם) מענדעלע זצ״ל, האָב איך געבעטן איך זאָל נישט נכשל ווערן מיט שלעכטע מחשבות נאָר שרייבן „דברי שלום ואמת״.

איך גלייב באמונה שלמה אַז איך מעג פאַרגלייכן דעם רבי ר׳ מענדעלע מיטן גרויסן צדיק מכל הדורות, רבי חנינה בן דוסה, ער איז געווען, ווי די גמרא דערציילט וועגן רבי חנינה: „איש צדיק, נקי כפים ובר לבב״. אַזוי איז אויך געווען אונדזער הייליקער רבי ר׳ מענדעלע: נקי כפיים ובר לבב. עס זענען צו אים געקומען יונג און אַלט, איינער הערן תורה, איינער נאָך אַ עצה טובה, און איינער בעטן אַ רפואה שלמה. מיר איז באַוווסט אַז די אַפּטייק האָט די אָרעמע מענטשן געגעבן די רפואות אָן געלד, איך ווייס אַז מען האָט דעם אַפּטייקער פאַר די רעצעפּטן וואָס דער רבי האָט פאַרשריבן באַצאָלט, אָבער ווער עס האָט באַצאָלט דאָס איז מיר קיינמאָל נישט געלונגען זיך דערוויסן.

מען האָט אים אַמאָל געפרעגט וועגן ארץ ישראל, האָט ער געזאָגט יעדער ייד וואָס טוט עפּעס גוטס פאַר ארץ ישראל דערנענטערט דעם ביאת המשיח.

איך דערמאָן מיך, אַז ס׳איז געווען אַן אָרעמע אלמנה מיט איניקע קינדער. האָט דער רבי געהייסן יעדן ייד געבן פדיון־נפש געלט 18 גראָשן אַ קאָפּ. דאָס געלד זאָל יעדער ייד מנדב זיין לטובת די אלמנה פרייטיק צונאַכטס פאַרן קידוש מאַכן. די אלמנה האָט מיט דעם געלד זיך איינגעאָרדנט.

יעדער איינער, ווער עס האָט זיין הדרת פנים געזען שמחת תורה ביינאַכט ביי די הקפות — פאַר דעם האָט

אויפן ארט ווו ס׳איז געשטאנען דער ״אוהל״ פון ליפסקער צדיק ר׳ מענדעלע

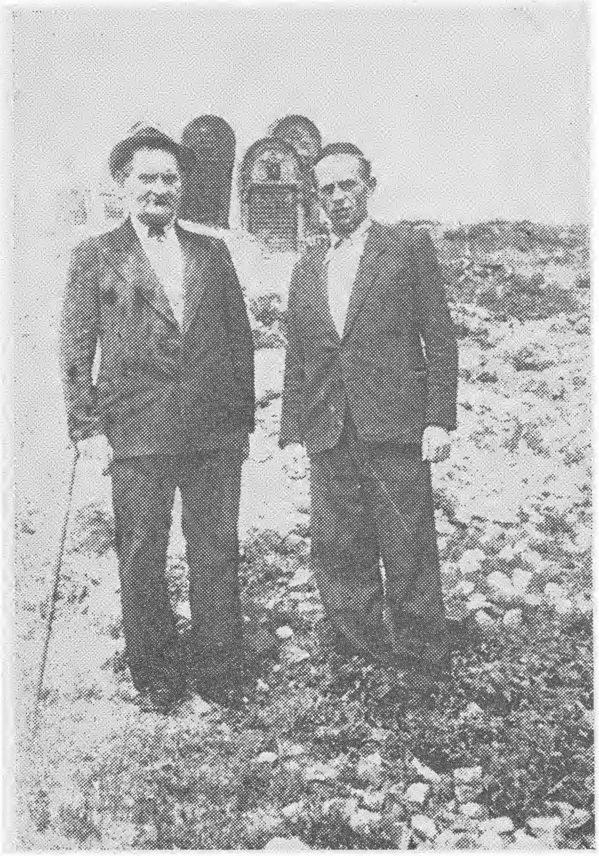

המקום בו עמד ה״אוהל״ של הרבי מליפסק, רבי מענדעלע זצ״ל

זיך די שכינה נתגלה געווען. יעדער ייד וואָס האָט דעם רבין זצ״ל כאָטש איין מאָל אין זיין לעבן געזען, דער וועט אין זיין זכות אַרויף אויפן דרך הישר.

די רעבעצין איז געווען אַ טאָכטער פון ליפסקער צדיק ר׳ ירחמיאל. זי האָט זיך אָפּגעגעבן מיט באַזוכן קראַנקע איינזאַמע פרויען און געזעען אַז זייערע קינדערלעך זאָלן, חלילה, נישט ליידן פון הונגער און קעלט. זי האָט אויך געזאָרגט פאַר יתומים און אָרעמע כלות און פאַר די ישיבה בחורים וואָס האָבן געלערנט אין רבינס בית־מדרש.

און ווי דאָס יידישע פאָלקס־ווערטל: „דאָס עפּעלע פאַלט נישט ווייט פון בוים״, אַזוי זענען געווען זייערע קינדער: דער עלטסטער זון, דער רבי ר׳ משה׳לע זצק״ל, איז געווען דער ממלא־מקום פון זיין פאָטער און איז אויך געגאַנגען אין זיינע וועגן; ר׳ איטשעלע (יצחק) און ר׳ רפאל — זענען געזעסן אויף כסא רבנות אין פאַרשידענע שטעט; ר׳ ירחמיאל און די צוויי שוועסטער שרה׳לע און שפרה׳לה.

אָט דידאָזיקע הערלעכע געשטאַלטן זענען גרויזאַם פאַרניכטעט געוואָרן און אַזוי איז פאַרשניטן געוואָרן אַ הערלעכע רבישע דינאַסטיע און פון דער פאַרצווייגטער משפחה איז געבליבן בלויז אַ טאָכטער פון ר׳ משה, לאה׳לע, וואָס געפינט זיך אין קאַנאַדע.

לעילוי נשמת העסקן משה לדרמן ז״ל

ר׳ משה בן ר׳ דודל לדרמן היה מהדמויות הבולטות בעירנו אוסטרובצה.

הוא היה עסקן ציבורי בעל שיעור קומה, העושה מלאכתו באמונה וללא כל הנאה פרטית.

הוא היה אישיות בעלת מידות תרומיות. ידו ולבו היו פתוחים לכל נזקק ונצרך לסעדו ולעודדו הן בחומר והן ברוח — כזה היה ר׳ משה לדרמן.

עם כיבוש אוסטרובצה על־ידי הנאצים היה מבין ראשוני העסקנים שנעצרו ונכלאו בכלא ראדום. במאמצים רבים ובהון תועפות עלה בידי בני משפחתו לשחררו ולהחזירו לביתו. צרת העם בכלל והטראגדיה של יהודי אוסטרובצה בפרט נגעו ללבו מאד והשפיעו על מצב נפשו ובריאותו.

העסקן הותיק והמסור, שסלד משתדלנות ודגל בכל חייו בתקיפות ובגאווה לאומית היה נאלץ להתרחק מעסקי ציבור, בחינת ״שומר נפשו ירחק מהם״ ולפנות מקומו לאחרים, שידעו להתרפס ולדבר לכובש העריץ בלשון אחרת, אם בלשון ״דמי לא יחרץ״ או בשפה שמשה לדרמן לא הסכין להשתמש בה.

זכה ולא זכה האיש. זכה והשיב נפשו לבוראו אחרי מחלה קצרה פתאומית כביכול בחול המועד פסח תש״ב, והובא לקבר ישראל בבית העלמין שבעיר כשכתר שם טוב לראשו.

אך לא זכה לראות בתקומת ישראל ומדינתו החפשית, שהיתה משאת נפשו וחלום חייו עד רגעיו האחרונים.

הבה נציב לו יד ושם בספר אוסטרובצה ועל ידי כך יוענק לו הכבוד והיקר להם הוא ראוי.

ללא כל ספק יזכרו אותו בני עירנו רבות בשנים ויזכירו את שמו לברכה; מי יתן וירבו כמותו בישראל.

י. א., המכבדו ומוקיר זכרו

מרדכי זאב טאָפּעל

ר׳ משה יעקב טאפּעל ברענגט צו קבר ישראל

די אינסטיטוציע וואָס איז געווען אַממייסטן באַשעפטיקט אין געטאָ איז געווען די חברה־קדישא, וואָס האָט נישט געוווּסט פון קיין רואיקע מינוט די גאַנצע צייט פון אָנהייב פון דער נאַצישער אָקופּאַציע ביז די מאַסן־אויסזידלונג. הונדערטער מענטשן זענען געשטאָרבן פון הונגער, קרענק און בעיקר פון דער טיפוס־עפּידעמיע, וועמענס קבורה־ברענגען איז געווען פאַרבינדן מיט גרויס געפאַר פון אָנשטעקן זיך מיט דער שרעקלעכער שטערבלעכער קרענק. הונדערטער אַנדערע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצי מערדער, וועלכע האָבן אין פיל פאַלן נישט געוואָלט דערלאָזן ברענגען די קדושים לקבר ישראל לויטן יידישן מנהג.

איינער פון די טיכטיקסטע חברים פון חברה קדישא, וואָס האָט זיך מוסר נפש געווען כדי צו ברענגען די געטאָ־קרבנות צו קבר ישראל איז געווען ר׳ משה יעקב טאָפּעל הי״ד, אַ לאַנגיעריקער חבר אין דער חברה. ער איז געווען דער זון פון ר׳ חיים נחום און חנה רחל טאָפּעל, און אייניקל פון אָסטראָווצער רב ר׳ דוד׳ל הכהן ראַפּאָפּאָרט, וואָס ציט זיין ייחוס פון ש״ך הקדוש און פון קאָצקער רבין זצ״ל. נאָך אַלס בחור האָט ער זיך אויסגעצייכנט צווישן די חשובסטע תלמידים אין אָסטראָווצער בית־מדרש און אויך אַלס אומאַנער חסיד. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער מיטגעהאָלפֿן גרינדן די „צעירי מזרחי״ אין שטאָט, געווען פיל יאָרן אין ועד פון דער אָרגאַניזאַציע און דעלעגאַט אויף קאָנפערענצן פון דער מזרחי באַוועגונג. במשך יאָרן האָט ער געזאָגט אַ שיעור פאַר אַפּאָר צענדליקער יידן אין אַלטן בית־מדרש. אין געטאָ האָט ער געזען פאַר זיין הייליקסטן פליכט אַז יידן זאָלן קומען צו קבר ישראל.

בעת דער אויסזידלונג איז ער טראַנספּאָרטירט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פרוי פערעלע און צוויי טעכטער, ראַצע און רייזל, קיין אושוויץ. זיין זון, מרדכי זאב, האָט זיך על־פּי־נס געראַטעוועט און געפינט זיך איצט אין ניו־יורק.

א גרופּע מתפללים וואס די דייטשן האבן ארויסגענומען פון קודלאוויטשעס בית־מדרש. דער דריטער ייד פון רעכטס איז ר׳ ישראל ראזענבערג, און דער זעקסטער — חיים מאיערטשיק

יחזקאל מאַנדעל

די יוגנט עפנט א קינדער־היים אין געטא

דרייסיק יאָר זענען פאַרביי זינט דער רוצחישער דייטשער היטלער־שטיוול איז אַריינגעדרינגען טיף אין פוילישן לאַנד און אין 15 טעג איר דעראָבערט.

שוין דעם ערשטן טאָג פון קריג זענען דייטשישע עראָפּלאַנען געפלויגן איבער אָסטראָווצע, אַראָפּגעלאָזט זיך נידריק און געשאָסן אויף די הילפסלאָזע אומבאַוואָפנטע באַפעלקערונג פון מאַשינען־געווער און געהאַרגעט אייניקע פון זיי. באַלד אין ערשטן טאָג פון קריג האָט ער אויפגעדעקט זיין רוצחישן פּרצוף און געלאָזט וויסן יעדן מענטש, ייד און נישט־ייד, צו וואָס ער איז פעאיק.

אינטערעסאַנט איז די פּאָעמע וואָס האָט אָנגעשריבן דער יינגער אָסטראָווצער העברעאישער פּאָעט משה גוטמאַן, אין די ערשטע טעג פון קריג. דאָס געלויף פון צענטליקער טויזנטער מענטשן אויף די וועגן וואָס פירן קיין וואַרשע ווו קליין און גרויס האָבן פאַרלוירן זייערע היימען און זייער האָב און גוטס און טויזנטער זענען געפאַלן אויף די וועגן דורך די דייטשישע עראָפּלאַנען — דאָס אַלץ איז גרויזאַם געשילדערט געוואָרן אין דער פּאָעמע פון משה גוטמאַן וואָס איז דאַן געווען אַ שילער אין העברעאישן סעמינאַר אין וואַרשע.

ווען משה גוטמאַן, וואָס איז געווען מיין נאָענטער חבר, איז צוריקגעקומען קיין אָסטראָווצע האָט ער פאַר אונדז פאָרגעלעזן זיין פּאָעמע, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע בילדלעכע שילדערונגען פון די גרוילעכע געשעענישן פון יענע טעג.

משה גוטמאַן איז שוין דאַן געווען באַקאַנט אַלס יינגער העברעאישער שרייבער, די איינציקע העברעאישע טאָג־צייטונג אין פוילן פאַר דער קריג „בדרך", האָט פאַרעפנטלעכט פילע פון זיינע נאָוועלן און לידער. ספעציעל איז ער געווען ליטעראַריש טעטיק אין דער תקופה פון אָסטראָווצער געטאָ, און צוזאַמען מיט די אויפגאַבע וואָס ער האָט אויף זיך גענומען צו לערנען די יידישע יתומים וואָס האָבן זך גרופּירט אין שטאָט, פלעגט ער אונדז אויך פאָרליינען זיינע לידער פון יענע טעג.

משה גוטמאַן איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט אַנדערע יונגע לייט בעת אַ רעוויזיע וואָס די דייטשן האָבן אַדורכגעפירט, זוכנדיק געלט און ווערטפולע זאַכן. אַזוי האָבן מיר פאַרלוירן איינעם פון די גרעסטע גייסטלעכע קרעפטן אין אָסטראָווצער געטאָ.

די ערשטע גזירות

אָסטראָווצע האָט אויפגענומען די דייטשן אָן איין שאָס, און טראָץ דעם האָבן גלייך אָנגעהויבן פאַלן יידישע קרבנות. די דייטשן האָבן אויסגעטראַכט פאַרשידענע מיטלען ווי אַזוי צו דערשטיקן די יידישע באַפעלקערונג. גלייך האָבן זיי אַרויפגעלייגט גרויסע קאָנטריבוציעס און האָבן געשאַפן דעם יידנראַט, וועלכער האָט באַדאַרפן אויספילן די באַפעלן פון דער דייטשער מאַכט און איבערפירן דאָס יידישע פאַרמעגן אין זייער רשות.

דער צווייטער פון רעכטס פון די שטייענדיקע — איז משה גוטמאַן

השני מימין בקבוצת העומדים — משה גוטמן.

ביים יידנראַט איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע פּאָליצײ־אָפּטיילונג, וועמענס אויפגאַבע איז געווען היטן די אָרדנונג אין געטאָ. ווי אויך איז געשאַפן געוואָרן אַ סאַניטאַרע אָפּטיילונג, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון באַליבטן פירער און לערער דיכטער. ער איז געווען אַ מאַן מיט אַ גרויס יידיש האַרץ און איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער העברעאישער תרבות־שולע. ער האָט זיך אויסגע־צייכנט אַלס אָרגאַניזאַטאָר, און האָט זיך אָנגעגעבן מיט הילף פאַר די אָרעמע ליידנדע קינדער אין געטאָ. די אויפגאַבע פון דער סאַניטאַרער קאָמיסיע איז געווען היטן די ריינקייט אין געטאָ, דורכפירן דיזינפעקציעס צווישן די אָרעמע מאסן, פירן אין באָד אריין, און אויספּאַרעווען זייערע מלבושים, כדי נישט דערלאָזן צו קיין טיפוס עפּידעמיע אין ענג־איבערגעפילטן געטאָ.

אַסטראַוועצע נעמט אויף פּליטים

אין אַ געוויסן טאָג האָט זיך אין געטאָ פאַרשפּרייט די ידיעה, אַז אויף דער באַן סטאַציע געפינען זיך אין וואַגאָנען הונדערטער פון קאַנץ און אומגעגענט, און ווי אויך יידן פון ווין. הונדערטער אָסטראָוועצער יידן, מיט דער הילף פון יידנראַט פּאָליצײ און דער סאַניטאַרער אָפּטיילונג, זענען אַוועק אויף דער באַן־סטאַציע מיט עמערס וואַסער און קעסלען עסן, ברויט און מעדיקאַמענטן. נאָך אַ השתדלות פון יידנראַט איז דערלויבט געוואָרן איבערפירן די פּליטים אין שטאָט און זיי דאָרט איינאָרדנען. צווישן די פּליטים זענען געווען אַסאַך יתומים, וואָס האָבן פאַרלוירן אויפן וועג זייערע עלטערן. די אָסטראָוויצער יידן האָבן זיך געטיילט מיטן ביסן ברויט מיט די פּליטים, און ספּעציעל מיט די יתומים. און ווען דער געטאָ איז פאַרקלענערט געוואָרן, האָט מען זיך געטיילט מיט די וווינונגען, כדי די פרעמדע יידן זאָלן האָבן וווּ אַוועקצולייגן זייער קאָפּ. די בתי מדרשים זענען געווען פול מיט בעטן, ווו די פּליטים זענען געשלאָפן באַנאַכט.

די טיפוס עפּידעמיע

אין 1941 איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע טיפוס־עפּידעמיע. הונדערטער יידן זענען געשטאָרבן מעגלעך. דער בית־המדרש איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שפּיטאָל, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ד״ר מאיר אבראַמאָוויטש און די אָפּטייקערין פרוי דיכטער, וועלכע געפינט זיך איצט אין ישראל. די פרוי דיכטער האָט, מיט דער הילף פון פריי־וויליקע באַרמהאַרציקע שוועסטערס, אָפּגעראַטעוועט פיל יידישע לעבנס.

בעת דער עפּידעמיע האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט די סאַניטאַר־קאָלומנע וועלכע האָט באַטאָג און באַנאַכט, אומאויפהערלעך, דיזינפעקצירט די הייזער אין וועלכע ס׳זיינען אַנטדעקט געוואָרן טיפוס־פאַלן. דאָס הויז איז געוואָרן הערמעטיש פאַרמאַכט אויף 24 שעה. און דאָס דאָס געזונטע הויזגעזינט איז אַוועקגעפירט געוואָרן אויסצופּאַרעווען און אויסבאָדן. אין דער אַרבעט האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט שלמה׳לה בירמאַן, איצט אין קאַנאַדע, און הירש גאָלדפינגער ז״ל, וואָס איז אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים. אויך נטע קופּערמאַן, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דעם דעזינפעקציע אויוון, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבנקייט.

אין דער עפּידעמיע איז געפאַלן אַלס קרבן דער אָנפירער פון דער סאַניטאַרער קאָלאָנע, דער אַלגעמיין באַליבטער דיכטער. די ידיעה פון זיין טויט האָט אויפגע־טרייסלט אַלע יידן. קליין און גרויס האָבן געוויינט ביים באַגלייטן דער קערפּער אין יודנראַט און אין שול. זיין אַמט האָט איבערגענומען זיין שוואָגער קולינער, וואָס האָט זיך באַלד איבערגעבן לייב־און־לעבן דער אויפגאַבע.

די עס־עס הייבט אָן בושעווען

אין 1941 איז אין אַ שיינעם זומער־טאָג אָנגעקומען אַ ספּעציעלע עס־עס אָפּטיילונג, וועלכע איז געגאַנגען פון שטוב־צו־שטוב און געשלאָגן מיט נאַגייקעס קליין און גרויס, ביז צום נישט דערקענען. דער יידנראַט איז געווען געצוווּנגען צושטעלן יידן וועלכע זאָלן באַדינען די באַנדיטן און אויספירן פאַרשידענע אַרבעטן. אָפטמאָל זענען געכאַפּט געוואָרן יידן אין גאַס, אַריינגעזעצט אין לאַסט־אויטאָס און אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג, פון וועלכער זיי זענען שוין נישט מער צוריקגעקומען.

אין דער „באַרטאַלאָמיי־נאַכט״ פון 28 אַפּריל 1942 זענען די רוצחישע עס־עס באַפאַלן יידישע היימען מיט אַ צוגעגרייטע ליסטע אין זייערע הענט און אַרויסגענומען די בעסטע און אָנגעזעענסטע יידן פון געטאָ, און זיי דערשאָסן ביי די טויערן פון זייערע הייזער. אין דערזעלבער נאַכט האָבן זיי אָנגעפּאַקט צוויי אויטאָס מיט מענטשן, צווישן זיי מיין ליבער ברודער שמשון מאַנדעל, און זיי אַוועקגעפירט קיין אוישוויץ. נאָך צוויי וואָכן האָבן מיר באַקומען פון דאָרט אַ פּעקל אין וועלכן ס׳זענען געווען זיינע קליידער צוזאַמען מיט אַ מעלדונג, אַז ער לעבט נישט מער. דער פאַל האָט שרעקלעך געווירקט אויף מיינע עלטערן. מיין ברודער שמשון האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי, חוה׳לה, מיט אַ דריי־און־האַלב־יאָריק קינד, נתן. זיי לעבן היינט אין ניו־יאָרק.

די יוגנט אין געטאָ

אָסטראָווצע האָט זיך פאַר דער מלחמה אויסגעצייכנט מיט אַ גרויסער אָרגאַניזירטער יוגנט, ווי הנוער הציוני, השומר הצעיר, ביתר, מזרחי, השומר הדתי, דרור, החלוץ, רעכטע און לינקע פועלי ציון, ספּאָרט־קלובן פון פאַרשידענע שטרעמונגען, יידישע שולן, ווי אַ תלמוד תורה, יבנה־שולע פון „מזרחי" און פיל חדרים פון פאַרשידענע גרופּירונגען. אַ זייער פּראָגרעסיווער מלמד איז געווען ר' נחמיה דעמסקי ז"ל, ביי וועלכן יעדער תלמוד האָט געמוזט קענען אַ קאַפּיטל תנ"ך פון אויסעווייניק; ער האָט אויך געלערנט העברעאיש און דקדוק.

האָבנדיק אַזאַ דערציאונג האָט טאַקע די יוגנט אין דער צייט פון קריג, ווען ס'האָט זיך גענויטיקט פיל פּרייוויליקע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט כדי צו דערלייכטערן די לאַגע פון דער יידישער איינוווינער אין דער תקופה פון די נאַצי גזירות, גענומען אויף זיך אַ וויכטיקע אויפגאַבע.

די יידישע אָרגאַניזירטע יוגנט, בעיקר דער „הנוער הציוני", האָט זיך פאַרנומען מיט לערנען, באַקליידן און באַשפּייזן יידישע קינדער. דער „הנוער הציוני" האָט געעפנט אַ לאָקאַל צו דעם צוועק. דאָס איז נישט געווען קיין לייכטע אויפגאַבע, ווייל די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען אומבאַשרייבלעך און ס'איז נישט געווען צו באַקומען קיין צימער, צווייטנס, די דייטשן האָבן פאַרבאָטן לערנען יידישע קינדער. אָבער נישט קוקנדיק אויף די געפאַרן וואָס דראָט זיי האָבן אַסאַך חברים זיך פאַרנומען מיט לערנען יידישע קינדער אין געטאָ. צווישן די טעטיקסטע זענען געווען: משה גוטמאַן ז"ל, יוסף וויינבערג (איצט אין ישראל), שמואל יחזקאל מאַנדעל (טאָראָנטע), בעריל רוזנצווייג, פּאָלאַ אָרענשטיין ז"ל, שושנה איידעלמאַן ז"ל, יקותיאל גאָלדבלום (בראַזיל), שרה ראָזענצווייג ז"ל, סאַלקע מאַכאַרובסקה ז"ל, שלמה רובינשטיין (ישראל), מיללער דעם אַדוואָקאַטס טאָכטער (לעבט), חנה הורוביץ (קאַנאַדע), מיין ברודער אברהם מאַנדעל ז"ל, ישראל ניידיק ז"ל.

אויך אַנדערע חברים פון אונדזער אָרגאַניזאַציע האָבן זיך באַטייליקט אין דער הייליקער אַרבעט פון דערציען יידישע קינדער אין יידישן גייסט און לערנען זיי אויך אַלגעמיינע לימודים, ווי: משה פּעפּער (דערשאָסן

אין דער אסטראווצער קינדערהיים

במעון הילדים באוסטרובצה

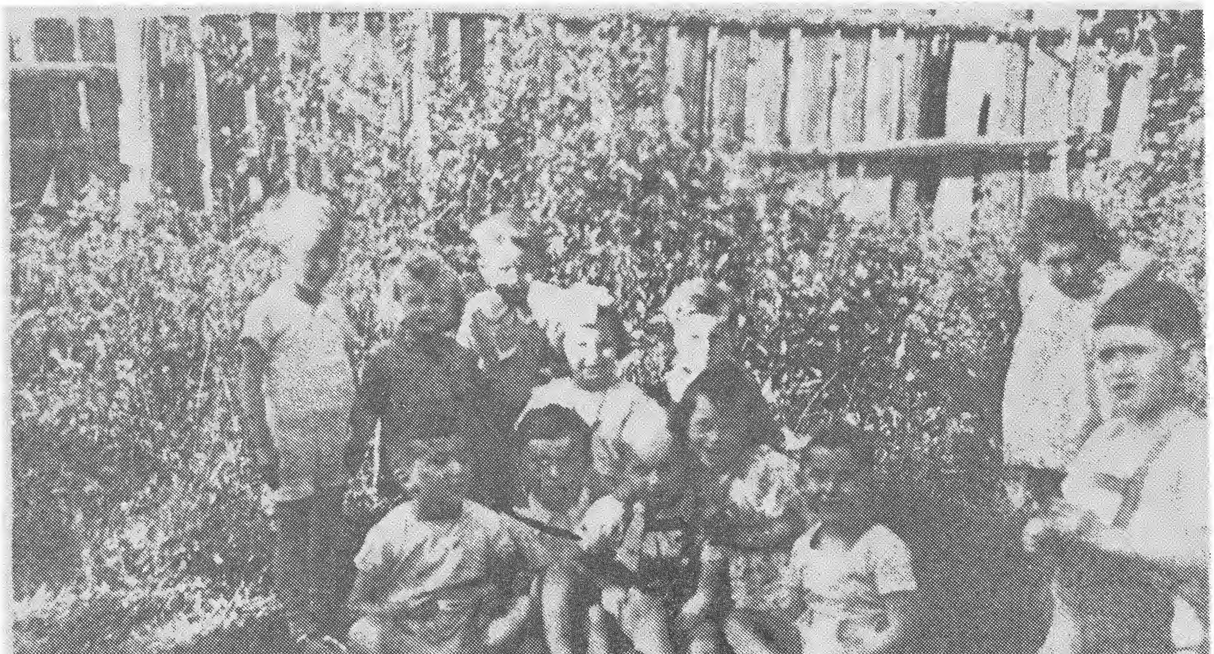

געוואָרן בעת מען האָט אים געכאַפּט מיט אַרישע דאָקו־מענטן), זיין שוועסטער שיינדיל פּעפּער (אין ישראל), רינה ניסקער (ישראל), בתיה האַלבערשטאַדט (ישראל) און פיל אַנדערע, וועמענס נעמען איך קאָן זיך איצט נישט דערמאָנען. אין דער צייט פון דער לערע האָבן מיר אַוועקגעשטעלט אַ ספּעציעלע וואַך כדי צו וואָרענען אונדז אין פאַל פון אָנקומען פון עס־עס־לייט אָדער פון דייטשישע פּאָליציי. נישט איינמאָל זענען מיר געווען געצווונגען שפּרינגען דורכן פענסטער פון „זשלאָבעק", ווי מיר האָבן גערופן דעם לאָקאַל. מיר האָבן געגלויבט אַז בלויז דורך דערציען די קינדער אין יידישן גייסט וועלן מיר זיי געבן דעם כוח אויסצוהאַלטן די שרעקלעכע צייט.

די גרופּע האָט אויסגעפּועלט ביים יודנראַט ספּעציעל עסן, וואָס איז געבראַכט געוואָרן פון פאָלקס־קיך אין אַ גרויסן קעסל, און די זופּ איז פאַרטיילט געוואָרן צווישן די קינדער. דאָס זעלבע מיט קליידונג, וואָס מיר האָבן באַקומען פאַר די קינדער. עס איז געווען האַרצרייסנד צו הערן ווי די קינדער, מיט די גרויסע אייגעלעך, פרעגן אונדז, פאַרוואָס טוט מען אָן אַזעלכע גרויסע צרות אונדזער פאָלק, און מיר האָבן נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן, מיר האָבן זיך געפילט שולדיק קעגן די אומשולדיקע קינדער, פאַר זייער טראַגישע לאַגע. עס זענען געווען מאָמענטן, ווען ס'האָט זיך געוואָלט מאַכן מיט איינמאָל אַ סוף צו דעם אַלעם...

בעת ס'זענען אָנגעקומען די קלאַנגען וועגן אַ נאָענטע אַקציע האָבן מיר זיך געשטעלט די פראַגע, וואָס צו טאָן מיט די ליבע אומגליקלעכע קינדער. מיר האָבן שוין געהערט וועגן דעם העראָאישן טאַט פון גרויסן דערציער יאַנוש קורטשאַק, פון וואַרשע, וועלכער האָט זיך אַנטזאַגט צו ראַטעווען און איבערגעבן די יידישע קינדער פון זיין דערציאונגס־אַנשטאַלט אין דייטשישע הענט. אַלס פּראָטעסט קעגן די חיה'שע דייטשן איז ער געגאַנגען אין דער שפּיץ פון די קינדער, האַלטנדיק אַ קינד אויף דער האַנט, צום טראַנספּאָרט קיין אוישוויץ און צוזאַמען מיט זיי פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן.

שבת פאַרנאַכט זענען אָנגעקומען אייניקע עס־עס־לייט אין ביוראָ פון יודנראַט און אָנגעהויבן שיסן פריער

פרויען ארבעטען פרייוויליק אין קינדערהיים

מתנדבות במעון הילדים

אין די ליכט, און שפּעטער אויך אין די מענטשן, וואָס זענען דאָרט געווען פאַרזאַמלט. צומאָרגנס 11 אָקטאָבער, 2—3 פאַרטאָג האָבן די דייטשן, מיט דער הילף פון ליט־ווינער, אוקראַינער און דער פּוילישער פּאָליציי, אַרומ־גערינגלט דעם יידישן געטאָ. די יידישע פּאָליציי איז גע־גאַנגען איבער די וווינונגען, געקלאַפּט אין די טירן, געהייסן זיך אָנטאָן און זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק־פּלאַץ נעבן דער מאַגיסטראַט־געביידע. אייניקע יידן, וואָס האָבן נישט געוואָלט פאַרלאָזן זייערע היימען, האָבן אָנגעטאָן טלית און תפילין, גענומען זאָגן תהילים און געוואָרט דערשאָסן צו ווערן אויף קידוש השם, אַזוי זענען אומגע־קומען יענקעלע הערציג ז״ל און פיל אַנדערע.

אברהם מאנדעל

די ערשטע קויל פון די צעיושעטע מערדער האָט באַקומען מיין ברודער אברהם מאַנדעל, וועלכער האָט געוואָלט ראַטעווען דאָס טעכטערל פון 5 מאָנאַטן פון אונדזער שוועסטער ביילטשע. ער האָט געוואָלט דאָס קינד איבערגעבן צו פּוילישע שכנים, וועלכע האָבן באַקומען פיל געלט פאַר וועלן נעמען דאָס קינד צו זיך. זייענדיק פאַרווונדעט אין האַלדז האָט ער זיך צוריקגעצויגן אין געטאָ, אָבער ס׳איז אים געלונגען צוגעטיילט צו ווערן צו זיין אַרבעט ביים טאַרטאַק און נאָך דריי טעג זיין אויס־באַהאַלטן אין טאַרטאַק פאַרווונדעטערהייט איז ער פאַר־שווונדן אָן איבעלאָזן אַ שפּור. אויך מיינע ליבע עלטערן און מיין ליבע שוועסטער ביילע האָב איך זינט יענעם טאָג מער נישט געזען, ווייל זיי זענען אַוועק צוזאַמען מיט אַנדערע 17,000 אָסטראָווצער יידן, צום טויט.

איך ווייס נישט צו דאָס איז געווען אַ גליק אָדער אַן אומגליק, וואָס איך בין געבליבן לעבן, דורך דעם, וואָס איך בין צוגעטיילט געוואָרן מיט אַנדערע 1,500 יידן, צו אַרבעטן אין דער אייזן־פאַבריק.

אַזוי האָט זיך געענדיקט אונדזער טעטיקייט אין קינדער־היים, און אַזוי גרויזאַם זענען אוועקגעריסן געוואָרן אונדזערע טייערסטע און נאָנטסטע, און די פילע יידישע קינדערלעך, וועלכע האָבן אַזוי גיריק געלערנט יידישע געשיכטע כדי צו פאַרשטיין דעם ספּעציעלן יידישן גורל. מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן אייער לעצטן גוזאַנג פון „זאָגט נישט קיינמאָל אַז איר גייט דעם לעצטן וועג״. אַ דאַנק דעם קידוש־השם־גייסט וואָס לעבט אין אונדזערע יוגענט זענען מיר דערגאַנגען צו דער פאַרווירקלעכונג פון אונדזער אַלטן חלום אין געשטאַלט פון מדינת ישראל און שיבת ציון.

א גרופּע אסטראָווצער יוגנט. דער גרעסטער טייל פארניכטעט.

קבוצת צעירים מאוסטרובצה. 90 אחוז מהם הושמדו.

איסר גרבר

איך דערמאָן זיך...

התנצלות פון מחבר: איך בין ניט קיין שרייבער, איך שרייב וואָס עס דיקטירט מיר מיין האַרץ. איך ווייס ניט ווי אַזוי אָנצוהייבן מיין דערציילן, אָבער איך שפּיר אַז מיין האַרץ איז מיר פול, אויף מיינע געדאַנקען הויערט אַ שווערע משא, אַ טייל וועל איך זיך באַמיען דאָ אויסלאָדן אין מיין באַשרייבן, אפשר וועט מיר דערפון לייכטער ווערן...

איך געפין זיך אין אָסטראָוועצ. איך בין יונג און שפּיר זיך אין די געסלעך. עס איז ערב שבת ווען די יידן גייען זיך רואיק צום דאַוונען ווער עס האָט געהאַט אָפּצועסן און ווער ניט; ווער עס וויל ניט דאַוונען און איך אויך צווישן זיי. נאָר עס פּאַסט דאָך ניט פאַר דער משפחה מען זאָל מיך ניט זען צווישן אַלעמען.

בא אונדז אין שטוב גרייט מען זיך איינצונעמען דעם הייליקן שבת די צוויי לייכטער גלאַנצן און די לייכט לייכטן. מיין פאָטער איז אין שטוב און וואַרט מיר זאָלן גיין צוזאַמען מקבל שבת זיין. ווייל היינט וועלן ניט פאַראַנען קיין קהל'שע עניים אין האַנטווערקער פּאַריין, עס קומען ניט פאַר קיין זיצונגען און מיין פאָטער דאַרף ניט זאָרגן אַז דער אָדער יענער האַנדווערקער זאָל קריגן קוילן אויף אנצוּוואַרעמען זיין שטיבל. דאָס איז געווען די ארבעט פון ברוך גרעבער. אַזוי האָט זיך מיין פאָטער געפירט...

איך האָב ליב געהאַט צו זעען ווי דער רבי ר' יחזקאלע פלעגט מיט זיינע חסידים גיין אינדערפרי פאַרן דאַוונען אין מקווה אַריין. איך דערמאָן זיך ווי אַ געוויסן שבת, ווען ער איז דורכגעגאַנגען דעם מאַרק און באַמערקט ווי שלמהלע גוי'ס אַפּטייק איז אָפן, האָט ער זיך אָוועקגעשטעלט קעגנאיבער און געפאָדערט ער זאָל צומאַכן די אַפּטייק.

— עס איז שבת — האָט ער אַריבערגעוואָרפן צו דער אָפענער אַפּטייק און איז שטאָלץ אַוועק זיין וועג. איך בין געבליבן שטיין אויפן פלאַץ פאַר דער אַפּטייק צו זען וואָס עס וועט דאָ זיין, נאָר עס האָט לאַנג ניט געדויערט און די טירן פון אַפּטייק האָבן זיך פון אינעווייניק געשלאָסן... עס איז מיר געווען מאָדנע, הייסט אַז אָט דער שלמהלע גוי האָט אויך מורא, פאַר וועמען? פאַר וואָס? איך האָב עס ניט געקאָנט באַגרייפן.

אין יאָר 1940 זענען אָנגעקומען קיין אָסטראָוועצ יידן פון קאָנין, וועמען מען האָט אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען. מיין זיידע, יאָסל איסערס, וואָס האָט געהאַט די וואַטע פאַבריק נעבן סאָסקעס בראָוואַר, האָט אַריינגענומען צו זיך זעקס משפחות און געמאַכט פאַר זיי פלאַץ צום וווי־נען. ווען עס האָט זיך געמאַכט שלעכט מיט פרנסה און עס איז ניט געווען וואָס אָפּצועסן, האָט מיין זיידע געזאָרגט פאַר די דאָזיקע משפחות זיי זאָלן האָבן פרנסה בכבוד. ער האָט געקויפט איינציקע האַנט־מילן צו מאָלן מעל און מיר יינגלעכע, זענען אויף ראָווערן אַרויסגעפאָרן אין די דערפער און געבראַכט פאַר זיי קאָרן צום מאָלן. פאַר די האַנט־מילן האָט דער זיידע ניט געוואָלט נעמען באַ זיי קיין געצאָלט... „ווען איר וועט האָבן פאַרדינט אייער אויסקומעניש וועט איר נאָכהער מיר באַצאָלן" — פלעגט ער זיי זאָגן. די מענטשן פלעגן מאָלן מעל און געבאַקן ברויט און געהאַט אַ בכבודיקן עקזיסטענץ.

אַזוי זענען געווען די אָסטראָוועצער יידן. דאָס געפיל, אַז מען דאַרף עפּעס טאָן פאַרן צווייטן, דער דרך ארץ איינער פאַרן אנדערן, דאָס זענען די גרונטשטריכן פון די יידן אין אָסטראָוועצ.

אין די פאַבריק

שבת מיטאָג צייט, עס איז פאַר דער ערשטער אויסזידלונג, מיר האָבן שוין ניט געוווינט אויף דער קילינסקי גאַס, ווייל דאָס איז געווען אויסערן געטאָ, מיר האָבן דאַן געוווינט ביי ליפּע גאָלדוואַסער וואָס זיין הויז איז געווען אויף דער דענקיווער גאַס (אגב, ליפּע גאָלדוואַסערס פרוי איז געשטאָרבן אין לאַגער אין ציפערן, אין פּאָמאַ־גוסטאַ, איך האָב איר דאָרטן געשטעלט אַ מצבה). איך בין געגאַנגען אויף דער צווייטער שיכט אַרבעטן אין די

זאַקלאַדן ביי פערטשאַקן, אַזוי האָט דאָס פּלאַץ געהייסן אויפן נאָמען פונם אָנפירער. דאָרטן האָבן בלויז געאַרבעט איניקע יידן. ווען עס האָט זיך געענדיקט אונדזער שיכט, האָבן אונדז די אוקראַינער ניט געלאָזט אַהיימגיין. ווען מיר האָבן אָנגעהויבן בעטן זיך באַ זיי זיי זאָלן אונדז לאָזן גיין, האָט איינער פון זיי אונדז געזאָגט, אַז עס איז בעסער פאַר אונדז צו בלייבן דאָ און ניט גיין אין שטאָט אַריין. מיר האָבן באַלד פאַרשטאַנען וואָס עס קומט פאָר אין שטאָט. זינט דאַן האָב איך מיינע עלטערן און קרובים מער ניט געזען.

זונטיק איז פאָרגעקומען די אויסזידלונג און פון דעם טאָג אָן איז יעדער טאָג געווען אַ קאַמף פאַרן עקזיסטענץ, צו לעבן און איבערהאַלטן די צרות.

איך בין איבערגעפירט געוואָרן צו אַרבעטן ביי גאַר־ניאַקן, ווייל אויפן ערשטן פּלאַץ האָט מען שוין ניט געדאַרפט קיין אַרבעטער. ביי גאַרניאַקן איז געווען איינ־געפירט, אַז יידן אַרבעטן אָן אָפּשטעל, 24 אָדער 48 שעה, פון איין וואַגאָן צום צווייטן. ער האָט מיר גענומען אויפן אויג ווי איך אַרבעט. איך געדענק ווען איך בין אַרויף אויף אַ וואַגאָן קאָקס, ווו דער אָנגעשיטער באַרג איז העכער פון וואַגאָן, אַזוי אַז, מ׳קען קיין טיר ניט עפענען. מיר האָבן געבראַכט אַ ברעט מיט אַ טאַטשקע און דעם קאָקס געדאַרפט אַריינוואַרפן אין דער טאַטשקע מיט די הענט און אַריבערפירן אויף דער צווייטער זייט. מיר זענען געווען דריי יידן און איינער האָט געקוקט אויפן צווייטן און מיר זענען געווען זיכער, אַז מיר זענען דאָ פאַרלוירן און יעדער איינער פון אונדז האָט מורא אַרויפ־צוגיין אויפן וואַגאָן, ווייל מ׳קען זייער לייכט אַרונטערפאַלן און ברעכן האַלדז או נאַקן. מיר האָבן געטראַכט אַז ווען דער וואַגאָן זאָל זיין אָפּגערוקט אַביסל ווייטער וואָלט אונדז געווען לייכטער אויסצולאָדן דעם קאָקס. איינער זאָגט מיר איך זאָל צוגיין צו די מאַשיניסטן, ווו איך האָב פריער געאַרבעט, און זיי בעטן זיי זאָלן דעם וואַגאָן אַביסל אָפּשטופּן.

איך פאַרמעסט זיך מיט פוילישע ארבעטער

איך בין אַוועק צו די מאַשיניסטן ביי פּערטשאַקן און איך טרעף גראָד אָן אַ באַקאַנטן מאַשיניסט און דערצייל אים אין וואָסער לאַגע מיר זענען. דער מאַשיניסט זאָגט מיר:

א גרופּע אָסטראָווצער אין געטאָ

קבוצת אוסטרובצאים בגיטו

שנײַדער־װאַרשטאַט אין אָסטראָװצער געטאָ

בימ״ל לחייטות בגיטו אוסטרובצה

„דו װײסט דאָך, אַז איך דאַרף עס ניט טאָן און טאָר עס ניט טאָן, נאָר אַזױ װי איך דאַרף סײ װי אַרױסנעמען אײניקע לײדיקע װאַגאָנעס, װעל איך שױן אײער װאַגאָן צושטופּן אַהין װוּ איר דאַרפט אים האָבן צום אױסלאָדן״.

איך האָב געבראַכט אַ הײ־גאָפּל מיט 12 צײן, אָבער איך האָב ניט פאַרשטאַנען װי אַזױ װעל איך קענען אַרבעטן מיט אים, אַז איך קען אים ניט האַלטן גלײַך אין האַנט, אָבער מיר האָט פאַרדראָסן פאַר װאָס דער גױ, קאָלאָסע, קען יאָ מיט דעם אַרבעטן. װען איך בין אָנגעקומען אין די זאַקלאַדן האָב איך קײן לאָפּאַטע ניט געקאָנט האַלטן אין האַנט און דאָך האָב איך מיט דער צײַט זיך צוגעװױנט און געטאָן די זעלבע אַרבעט װאָס די קריסטן האָבן געטאָן, טראָץ װאָס זײ זענען געװען ספּעציאַליזירט. איך האָב גענומען פּראָבירן און איך האָב באַמערקט װי אין װאַגאָן װערן די קױלן אַלעמאָל װײניקער. גאָרניאַק האָט דאָס אַלעס באַמערקט, ער האָט אױך צוגעזען װי מיר האָבן געטאָן פאַרשײדענע אַנדערע אַרבעטן, איז פון דאַן אָן האָבן מיך אַלע גערופן „קאָלאָסאָ״.

מיר זענען געװען אַ גרופּע יונגע חברה און מיר האָבן אָנגעהױבן אונטערהאַנדלען מיר זאָלן קאָנען אַרבעטן אױף פּאָדריאַד, ד.ה. װען מיר װעלן פאַרטיק װערן מיטן אױס־לאָדן די װאַגאָנעס זאָל עס הײסן אָפּגעאַרבעט אַ שיכט און מיר זאָלן קענען צוריקגײן אין לאַגער אַרײַן. דאָס איז אונדז געלונגען און נאָכן אָפּאַרבעטן אַ שיכט, איז דאָס העמד אונדז שװער געװען אױפן קערפּער אין די גרעסטע פרעסט, אָבער אין לאַגער האָבן מיר געקאָנט זיך אַװעקלײגן אױף דער פּריטשע, אונדזערע כלומרשטע בעטן.

אַ צײַט האָבן מיר אָנגעהױבן לאָדן רעדער פון װאַגאָנעס, װאָס יעדער ראָד האָט אונדז גענוג צרות פאַרשאַפט. עס איז װינטער. די הענט זענען געפרױרן, אָבער דער קערפּער איז הײס דערשװיצט און אָפט האָבן מיר זיך ניט געקאָנט אױסגלײַכן נאָך דער דאָזיקער שװערער אַרבעט און דער רוקן האָט װײ געטאָן. אין אײנעם אַזאַ טאָג קומט צו דער פאָראַרבעטער, ער איז געװען פון טשמיעלאָװ, און רופט כ׳זאָל אַרײַנגײן צו גאָרניאַקן, ער װיל מיט מיר רײדן. אַ שױדער איז מיר דורך די בײנער. איך האָב ניט פאַר־שטאַנען װאָס ער קען עס װעלן פון מיר, און װאָס איך האָב מיר פאַרשולדיקט, אָבער קײן ברירה האָב איך ניט געהאַט. אַרײַנקומענדיק אין ביוראָ, האָט גאָרניאַק מיר אױפגענומען מיט אַ שמײכל, נאָר איך האָב געװוּסט פון

דערפֿאַרונג, אַז אַפילו ווען ער האָט אַ ייד געשיקט צו די „ווערק־שוץ״ האָט ער אויך געשמייכלט. דעם דאָזיקן „ברוך הבא״ געדענקט יעדער, ווער עס איז נאָר אַריינגעפֿאַלן ביי אים אין אומחן. איך שטיי און וואַרט וואָס ער וועט זאָגן. דאַן גייט ער צו צו דער שאַפֿע, נעמט אַרויס אַ פּאָר הענטשקעס און גיט מיר, דערביי זאָגט ער מיר, אַז דאָס באַקום איך ווייל איך בין אַן ערנהאַפֿטער אַרבעטער. איך האָב געשטוינט און ניט געקאָנט אַרויסברענגען אַ וואָרט. איך האָב ניט געקאָנט פֿאַרשטיין וואָס דאָ האָט פּאַסירט, אָבער דער פֿאַקט איז, אַז מיר איז געווען וואַרעם ווען איך האָב זיי אָנגעטאָן ביי דער אַרבעט.

איך ווער אַ קאָלאָנע פירער

אַ וואָך שפּעטער קומט ער צו צו מיר און זאָגט מיר, אַז איך וועל פֿון איצט אָן זיין אַ קאָלאָנע־פירער. אָפּגעזאָגט און ער גייט אַוועק. איך הייב אָן צו טראַכטן וואָס דער מענטש וויל פֿון מיר. קיין געלט האָב איך ניט אים צו געבן, מיינס קיין פֿריינט איז ער אויך ניט, טאָ וואָס וויל ער פֿון מיר? כאָטש די פּאָר שעה שלאָף איז געווען לעבנס נויטווענדיק, בין איך יענע נאַכט ניט געשלאָפֿן. טויזנטער געדאַנקען זענען מיר געקומען אין געדאַנק:

איך וועל מוזן מיינע חברים טרייבן צו דער אַרבעט, זיי יאָגן און זיי באַשטראָפֿן ווען זיי וועלן ניט קענען אויספֿירן די אַרבעט, וואָס מ׳וועט זיי הייסן אויספֿירן... פֿאַר וואָס טראַכט איך אין דער שלעכטער זייט? אפשר וועל איך קענען די גרופּע חברים, וועלכע איך וועל באַקומען אונטער מיין אויפֿזיכט יאָ העלפֿן מיט עפּעס? כאָטש ווי אַזוי איך וועל זיי קענען העלפֿן האָב איך ניט געהאַט קיין אַנונג...

איך האָב באַקומען די גרופּע און מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן צוזאַמען. איך האָב אָפּטער זיך געזען מיט פֿערטשאַקן און מיט זיינע מאַשיניסטן און מיט זייער הילף זענען די שווערסטע וואַגאָנעס געוואָרן לייכט, גאַנץ פּשוט: די מאַשיניסטן האָבן אָפּגעשטופּט דעם וואַגאָן נאָך אַ פּאָר מעטער ווייטער און דאָס אויסלאָדן איז געוואָרן לייכטער. איך האָב געאַרבעט מיט זיי און אַלע צוזאַמען האָבן מיר אויסגעפֿירט די אַלע אַרבעטן צו דער צופֿרידנקייט פֿון די אויפֿזעער.

איך באַשליס צו אַנטלויפֿן

אין 1944, פֿאַר דער אויסזידלונג קיין אוישוויץ, טרעף איך מיין חבר, בומבעק, אין די זאַקלאַדן און איך זאָג אים, אַז איך האָב באַשלאָסן אַוועק פֿונדאַנען, איך וועל ניט וואַרטן מער. זיין ענטפֿער איז געווען, אַז ער האָט אַ ברודער און וועט בלייבן מיט אים צוזאַמען; איך האָב זיך געוואָנדן צו אַנדערע צוויי חברים, קוזינען פֿון אברהמטשע ביינערמאַן, זיי האָבן מיר אָנגעהויבן אויספֿרעגן צי איך האָב אַ „סכראָן״ (באַהעלטעניש), צי איך האָב געלט, א.אַז.וו. מיין ענטפֿער איז געווען, אַז איך האָב גאָרניט, איך וויל זיך אָנשליסן אָן די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער.

מיר זענען שוין ניט אַוועק צוריק אין לאַגער אַריין און זיך אויסבאַהאַלטן אין אַן אָרט, וווּ עס איז געווען אָנגעוואָרפֿן אָפּפֿאַל פֿון בלעך. האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן און פּלאַנירט וואָס צו טאָן מיר זאָלן קענען אַרויס אויף דער צווייטער זייט. ווען מיר וואָלטן געוווּסט די אמתע לאַגע אויף דער צווייטער זייט, ווי אומעטום זענען פּאַראַנען זשאַנדאַרמען, ווייס איך ניט צי מיר וואָלטן זיך אונטערגענומען צו אַנטלויפֿן. אָבער מיר האָבן דאָס ניט געוווּסט און באַשלאָסן אַריבער באַגינען צו דער זייט פֿון די פֿאַבריטשנע הייזער, ווען די פּוילישע אַרבעטער ענדיקן די נאַכט־שיכט, זיך אויסמישן מיט זיי און אַוועק קיין סעוונע.

מיר זענען אַריבער אין דער אַנדערער זייט און געוואַרט די אַרבעטער זאָלן שוין אַרויס און אָנהויבן שטראָמען קיין סעוונע. יעדע מינוט האָט אונדז אויסגעזען ווי אַן אייביקייט. דאָ גייט פּלוצים אַרויס אַ דייטש פֿון אַ הויז און ווי ער האָט אונדז באַמערקט האָט ער צו אונדז געזאָגט מיר זאָלן ניט מורא האָבן, ער וועט אונדז ניט אויסגעבן און איז אַוועק זיין וועג. מיר האָבן ניט געהאַט צו אים קיין צוטרוי און באַשלאָסן ניט וואַרטן מער און גלייך אַוועק פֿון דאָרט. מיר פּרוּוון אַרויס פֿון צווישן די הייזער, עס איז אומעטום פֿול מיט זשאַנדאַרמעריע. גיין צוריק איז אויך געווען אוממעגלעך. מיר באַשליסן צו גיין פֿאָרויס. צום גליק זענען די אַרבעטער אין דער מינוט אַרויס פֿון זייער שיכט און אָנגעהויבן שטראָמען אויפֿן וועג אין דאָרף אַריין און אַזוי־ערנאָך זענען מיר אָנגעקומען קיין סעוונע.

ביי אַ וואָך צייט זענען מיר אָפּגעלעגן צווישן די סנאָפּעס אין פֿעלד. איין טאָג זאָגט יאַנקעלעס קוזין, אַז מיר מוזן זיך שיידן, עס וועט זיין לייכטער ווען יעדער וועט זיך גיין באַזונדער זיין וועג. איך מיט יאַנקעלען גייען אַוועק אין שטאָט. עד היום ווייס איך ניט וואָס מיר האָבן געדאַרפֿט גיין אין שטאָט אַריין. ער גייט צו צו אַ גוי אויף קאָשטשעלניע גאַס, ביי זילבערדראָט אין הויז, און איך גיי צו צו אַן אַנדער גוי אויף קילינסקי גאַס. זינט דאַן האָב איך אים מער ניט געזען און ווייס ניט וואָס עס איז מיט אים געשען. די קריסטין פֿון אונדזער הויז האָט מורא און וויל אַז איך זאָל וואָס שנעלער אַוועק פֿון דאָרטן.

איך נעם אַ פלאַש, גיס אין איר אָן וואַסער, שטעל זי אַריין אין מיין קעשענע פון רעקל און גיי צוריק אַוועק אין פעלד אויף סעוונע. איך האָב געהערט אַ שאָס און ווען איך האָב זיך אומגעקוקט האָב איך געזען ווי די שקאָצים שלעפּן אַראָפּ די שיך פון געטויטן יאַנקעלעס קוזין. פאַר שרעק האָב איך ניט געקאָנט גיין ווייטער, איך בין אַריין אין א דערנעבנדיקער סטאָדאָלע און זיך אַוועקגעלייגט. איך האָב ניט געוווּסט, אַז אין דער זעלבער סטאָדאָלע ליגן אויסבאַהאַלטן צווישן שטרוי אייניקע יידן, וועלכע האָבן געמיינט, אַז דאָס זוכט מען זיי.

איך האָב באַשלאָסן צו גיין אין די וועלדער פון שוויענטאָקזשיסקע. באַשרייבן די שרעק און איבערלעבונגען פון דער וואָך ביז איך האָב זיך אהין דערשלעפּט איז גאָרניט לייכט.

אונטער יעדן בוים האָב איך געזוכט זיך צו שיצן און ניט זיין אין אָפענעם פעלד. איינמאָל האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט א גרופּע שקאָצים, וועלכע האָבן זיך געשפּילט אין פעלד מיט געווער. איך האָב זיי אָנגערופן נעמען פון מיינע שול־חברים, ווען זיי האָבן, ווייזט אויס גוט געקאָנט. טייל פון זיי זענען געווען אין די וועלדער אַלס פּאַרטיזאַנער, האָבן זיי מיר געגעבן צו פאַרשטיין אין מיר געלאָזט גיין. צוקומענדיק צו א טייך זיך אַרומצוואַשן, העט איך א געוויש צווישן די ביימער און האָב זיך טאַקע דערשראָקן נאָר פון דער זייט זע איך, אַז יענער דאָרטן צווישן די ביימער שרעקט זיך אויך. מיר האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן, זיין פאָטער האָט געהאַט אַ סקלאַד פון געהילץ אויף דער דרילדזשער גאַס און זינט דאַן זיינען מיר שוין געגאַנגען צוזאַמען. מיר זענען דורכגעגאַנגען די וועלדער און אָנגעטראָפן די ערשטע רוסישע זעלנער.

מיר זענען אַוועק קיין צויזמיר און לובלין, אַריין אין פּוילישן מיליטער, אין ערשטן מאָטאָריזירטן פּאָלק און אַזוי האָב איך דערגרייכט בערלין. פון בערלין בין איך געקומען צוריק קיין לאָדזש, אָבער מיר האָט זיך זייער געוואָלט ווידער זען דאָס שטעטל ווו איך בין געבוירן געוואָרן: אפשר איז ווער דאָרטן געבליבן און אפשר וועל איך דאָרטן אָנטרעפן אַ ייד. איך פאָר און טרעף דאָרטן אייניקע יידן. אָבער קיינער ניט פון מיין משפחה. דאָס שטעטל איז ניט געווען צו דערקענען. ניטאָ מער דאָס שטעטל וואָס איך האָב איבערגעלאָזט...

די שטיינער, אויף וועלכע איך האָב געטראָטן זענען געווען פון מיט יידיש בלוט און יעדער קריסט, וועמען איך האָב אָנגעטראָפן, איז געווען אַ מיטהעלפער צו דער גרויסער שחיטה. איך האָב מער דאָס שטעטל ניט געקאָנט פאַרטראָגן און בין אַוועק דורך דייטשלאַנד און פראַנקרייך קיין ישראל. ווו איך האָב אָנגעהויבן אַ ניי לעבן, אויפגעבויט זיך אַ פאַמיליע און בין דאָ גליקלעך און צופרידן. איך וועל דאָס שטעטל מער ניט זען. אָבער פאַרגעסן וועל איך עס אויך ניט.

יהודה רוזנברג, חולון

די רעטערס

ווען איך בין אין 1942 אַנטלאָפן פון לאַגער אין סקאַרזשיסק קיין אָסטראָווצע, האָב איך געאַרבעט מיט אַ גרופּע יידן ביים האָטעל פּאָלסקי. אַהיימגייענדיק פון דער אַרבעט זעען מיר ווי מען פירט צוויי פאַרוווּנדעטע יידן אויף אַ פור, מען רופט מיר און איך דערזע, אַז איינער פון זיי איז מיין ברודער מאָטעלע, דער צווייטער איז געווען משה זילבערמאַנס זון, יעקב. זיי זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן ביי דער אַרבעט אין דער אייזן־פאַבריק טראָגנדיק ברעטער פון איין אָפּטיילונג אין דער צווייטער, האָבן פּוילישע כוליגאַנעס אַוועקגענומען דעם צודעק פון דעם פאַרע־קעסל, איבער וועלכן זיי האָבן געדאַרפט דורכגיין, און זיי זענען אַריינגעפאַלן ביז די קני אין דעם הייסן קעסל.

אין געטאָ איז שוין דאַן ניט געווען קיין איין יידישער דאָקטאָר. די נאַציס האָבן שוין געהאַט אַלעמען דערמאָרדעט, עס איז בלויז געבליבן דער האַרציקער ייד, דער פעלדשער נחמן אַלמאַן, וועלכער האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט פון ראַטעווען די צוויי פאַרוווּנדעטע, וואָס זייערע וווּנדן זענען געווען בראַנד־וווּנדן כמעט ביזן ביין און עס האָט זיי געדראָט מען זאָל זיי מוזן אַמפּוטירן די פיס. דער דאָזיקער האַרציקער יידישער פעלדשער האָט מיט מסירת נפש געראַטעוועט אַלע קראַנקע אין געטאָ. די לאַגע פון די צוויי פאַרוווּנדעטע האָט זיך פאַרבעסערט, אָבער דערווייל זענען מיר געוואָר געוואָרן אַז מען גייט ליקווידירן אונדזער געטאָ און אַלעמען איבערפירן אין לאַגער אַריין, וואָס נעבן דער פאַבריק. די פראַגע איז געווען ווי מען ראַטעוועט אַרויס די צוויי פאַרוווּנדעטע, בעת געזונטע האָבן געציטערט פאַר זייער לעבן.

מיין פאָטער ז״ל, וועלכער האָט געאַרבעט פאַרן שעף פון דער פאַבריק קאַפּיטאַן זוויערזשינא, האָט מיט טרערן אים געבעטן ער זאָל ראַטעווען די צוויי פאַרוווּנדעטע: „אָט, נאָך אַ ווײַלע — האָט ער אים געגעבן צו פאַרשטיין — וועלן זיי געזונט ווערן און זיי זענען דאָך דיר באַקאַנט אַלס גוטע אַרבעטער, איז וועלן זיי קומען צוריק אין דער פאַבריק אַרבעטן, ווי פריער״. דער קאַפּיטן האָט מיין פאָטער צוגעזאָגט, אַז ער וועט אַוועקשטעלן אַן אוקראַינער ביי דער שטוב און ניט לאָזן זיי רירן פון דאָרטן. שפּעטער ווען אַלץ וועט זיין רואיקער, וועט ער זיי אַריבערטראַנספּאָרטירן אין לאַגער אַריין.

דער פעלדשער נחמן אלמאן — איינער פון די צוויי רעטערס

החובש נחמן אלמאן — אחד משני המצילים

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון געטאָ, זענען אָנגעקומען פון ראַדאָם און קעלץ די שרעקלעכע מערדערס און זיי האָבן אַלעמען אַרויסגעיאָגט אויפן פלאַץ. די אַלע „אומלעגאַלע״, וועלכע זענען מיט אַ פּאָר טעג פריער אַריין צוריק אין געטאָ, האָבן איצט געזוכט ווו זיך צו באַהאַלטן און די מערדערס האָבן זיי

דערשאָסן צוזאַמען מיט די אַנדערע הונדערטער יידן, וועמען זיי האָבן געפונען באַהאַלטן אין די קעלערס און בוידעמער. מיין פאָטער איז געלאָפן צום קאַפּיטאַן זוויערזשינאַ, אָבער ער האָט מורא געהאַט צו טאָן, ווי ער האָט מיין פאָטער צוגעזאָגט, צוליב דער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט געבושעוועט דאַן אין שטאָט. מיט געבראָכענע הערצער זענען מיר אַלע אַוועק אין לאַגער אַריין און געווען זיכער, אַז די צוויי פאַרווונדעטע, וועלכע זענען געווען ביי די סילמאַנס אין הויז, וועלן מיר שוין מער ניט זען...

די מערדערס האָבן זיך געלאָזט איבער די הייזער זוכן אַלע, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס. אויך אין הויז פון די סילמאַנס איז אַרויף איינער און דערזעענדיק זיי ליגן אין די בעטן, האָט ער אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער און געשריגן, אַז זיי האָבן זיך געוואָלט אויסבאַהאַלטן. דאָ האָט זיך מיין ברודער אויפגעזעצט און אים דערקלערט, אַז זיי זענען פאַרוואונדעט געוואָרן באַ דער אַרבעט, זיי זענען פאַכלייט און אינגיכן וועט מען שיקן פון דער פאַבריק זיי אַריבערפירן אין לאַגער אַריין. זאָל ער זיך נאָכפרעגן ביים קאַפּיטאַן זוויערזשינאַ. ער האָט אַריינגע־לייגט דעם רעוואָלווער און געזאָגט, אַז ער וועט וואַרטן בלויז 15 מינוט, נאָך מער איז ער ניט צוריקגעקומען, ווייזט אויס פאַרגעסן אין גאַנצן ענין.

ווען מיר זיינען אַראָפּגעקומען אין לאַגער האָבן מיר געזען ווי מען שיקט אייניקע אויטאָס אין געטאָ אַריין אויף צו ברענגען פון דאָרטן די ניי־מאַשינעס. מיר לויפן צום טויער און זעען ווי ביי איין אויטאָ שטייט הערש־יואל בידערמאַן. האָבן מיר אים מיט געוויין דערציילט וועגן מאַטעלען און יעקב זילבערמאַן, וועלכע געפינען זיך ביי די סילמאַנס אויפן ערשטן שטאָק, און געבעטן אים זען צי ער קען זיי אַפּראַטעווען און אַריבערברענגען אין לאַגער אַריין. אין געטאָ האָבן געבושעוועט די מערדערס. אויף יעדן טריט און שריט זענען געלעגן טויטע קערפּערס. איז ער שנעל אַרויף אויפן ערשטן שטאָק צו די סילמאַנס און אויף די פּלייצעס אַרויסגעטראָגן די פאַרוואונדעטע, זיי אַריינגעלייגט אין אויטאָ, אַרויפגעלייגט אויף זיי די ניי־מאַשינעס און ווען די אוקראַינער זענען געקומען צוריק פון שענק, ווו זיי האָבן געטרונקען, האָט הערש־יואל געהייסן פאָרן און אַזויערנאָך זענען זיי אַריינ־געקומען אין לאַגער. נאָכדעם ווי מען האָט אַראָפּגעלאָדן די ניי־מאַשינעס, האָט הערש־יואל אונדז געגעבן אַ ווונק און מיר האָבן דעם אויטאָ צוגעפירט צו אַ באַראַק און די פאַרוואונדעטע דאָרט אַריינגעפירט. דאָס האָט הערש־יואלן געקאָנט קאָסטן דאָס לעבן, נאָר ער האָט ריזיקירט און עס איז אים געלונגען זיי צו ראַטעווען.

אונדזער פרייד איז ניט געווען צו באַשרייבן. מאַטעלע און יעקב זענען נאָך מאָנאַטן לאַנג געלעגן קראַנק און קיינער פון די לאַגער אָנפירער האָט ניט געטאָרט וויסן. נחמן אַלמאַן פלעגט יעדע נאַכט אַרויפקריכן צו זיי אויף דער פריטשע און איבערלייגן זייערע וואונדן ביז זיי זענען פאַלקאָם געזונט געוואָרן.

יעקב זילבערמאַן איז שפּעטער געפאַלן אין לאַגער אין דייטשלאַנד און מיין ברודער, מאַטעלע, האָט איבער־געלעבט די לאַגערן, איז אָבער אַרויס מיט אַ קראַנק האַרץ און קראַנקע פיס. ער איז געשטאָרבן דעם 19־טן אפּריל, 1966 אין ישראל, און איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט צוויי קינדער.

איך בין געבליבן איינער אַליין פון אונדזער גרויסער טייערער משפּחה.

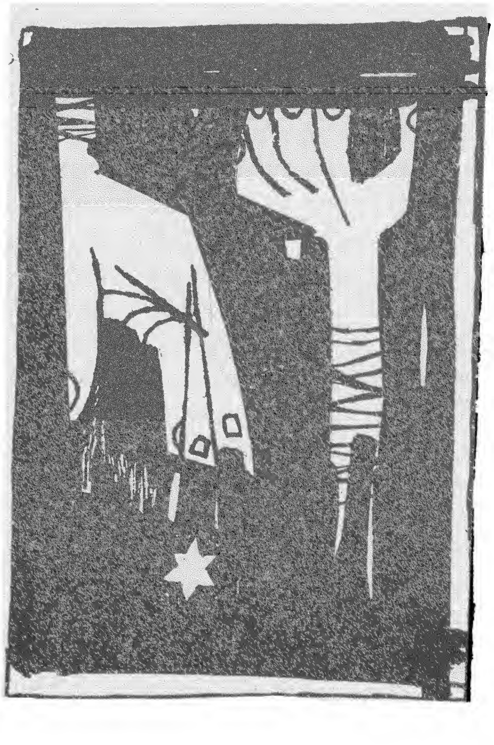

רחל גוטהאַלץ־קעמפינסקי, ניו־יאָרק

דער בונקער

אַ שוואַרצער פרייטיק איז דאָס געווען, אַ טיפּישער כמורנער פּוילישער האַרבסט־טאָג. שוין פון פאַרטאָג איז דער הימל געווען שטאַרק פאַרוואָלקנט. מען האָט דערפילט אין דער לופט אַז עס דערנענטערט זיך אַן אומגליק אויף דער שטאָט.

מיר האָבן געוווינט נעבן בית־עולם. אינדערפרי האָבן אונדז אויפגעוועקט היסטערישע געשרייען פון מאַמעס, מיט קליינע קינדער אויף די הענט, וועלכע זענען געקומען צום „אוהל" פון אונדזער רבין, נישט בעטן, נאָר מאָנען, אַז עס זאָל קיין שלעכטס אונדזער שטאָט נישט פאַסירן. ס׳איז געווען אַ גייערײ אויפן בית־עולם ווי אין די אַמאָליקע יאָרן ערב יום־כיפור.

איך בין אויך מיטגעריסן געוואָרן דורך די שטימונג און בין צוגעגאַנגען צום „אוהל". ס׳האָבן געברענט צענדליקער נשמה־ליכט און דער „אוהל" איז געווען פול געפּאַקט. די געשרייען פון די פרויען זענען געגאַנגען עד לב השמים. אונדזערע מאַמעס האָבן געפילט, די שרעקלעכע טראַגעדיע, וואָס ס׳דערנענטערט זיך צו דער שטאָט. זייערע געשרייען האָבן געקענט עפענען נישט נאָר די זיבן הימלען, נאָך אויך טויזנטער הימלען, ווען מ׳וואָלט זיך נאָר צוגעהערט. ווייבער האָבן געשריבן מיט אויסטערלישע קולות: „רבי, דאָס איז אייער שטאָט, דאָ טאָר דאָס נישט פאַסירן! רייסט די טויערן פון בית־דין של מעלה. אַזוי ווי מיר רייסן אייער קבר, מיר האָבן זיך נישט צו וועמען צו ווענדן. איר זייט אונדזער פאָטער!". ליידער איז קיין בת־קול נישט אַרויס פון קבר...

די אָסטראָווצער יידן האָבן געטיילט דעם גורל פון אַלע פוילישע יידן. אין די יידישע הייזער האָט מען קיין שבת נישט געגרייט. מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען ווי פאַרסמטע. „וואָס טוט מען?" — די פראַגע איז געלעגן אויף אַלעמענס ליפּן. איניקע האָבן זיך צוגעגרייט בונקערן, וואָס מיר האָבן אין פּויליש גערופן „סכראָן".

צו יענער צייט האָט זיך אין אָסטראָווצע געפונען אַ הכשרה־קיבוץ פון „החלוץ", מיט וועלכן ס׳האָט אָנגעפירט אַ סלאָנימער בחור, בערל ברוידע. איך פלעג דאָרט אָפט אַריינקומען. דער קיבוץ האָט געהאַט פאַרבינדונגען מיט וואַרשע. נישט איינמאָל פלעג איך דאָרט טרעפן שליחים פון וואַרשע מיט „גוטע" (גוישע) פנימער.

אין קיבוץ פלעגט אויך אַריינקומען אַ גרופּע יוגנטלעכע: באַשע און שרה סולמאַן, לייבל און אברהם אייגער (אַלע דעם לובלינער רבינס אייניקלעך), ישראליק הערמאַלין, דוד שולמאַן, פראַניא בעאַטוס (פון קאָנין) און אַנדערע.

ביי די סולמאַנס אין הויז אויף אילזעצקאַ גאַס האָבן די יוגנטלעכע, לויט בערל ברוידעס אָנווייזונגען, געבויט אַ „סכראָן". מען האָט פאַרבאָרגן אַ צימער און פאַרמויערט אַ טיר. דער אַריינגאַנג איז געווען א געהיימער — דורכן דאַך פון בוידעם. ווען איך בין דאָרט געקומען שבת מיט בערלען און מען האָט מיר געהייסן געפינען דעם אַריינגאַנג האָב איך בשום אופן נישט באַוויזן, ווייל ער איז געווען מוסטערהאַפט פאַרבאָרגן. אַרויס בין איך שוין נישט פון דאָרט. דעם זעלבן אָוונט האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז דער אויסזידלונג פאַנגט אָן.

דער „סכראָן" איז באַשטאַנען פון אַ גרויס צימער. מיר זיינען דאָרט געווען ביי דרייסיק מאַן, ערשטנס. דער גאַנצער קבוץ — אַלע פרעמדע, נישט קיין אָסטראָווצער, און דאַן — איינוווינער פון שטאָט, וועמענס נעמען איך געדענק נאָך איצט:

רחל סולמאַן מיט אירע אייניקלעך באַשע, שרה און יאָסעלע; דער לובלינער רבינס אַ זון מיט עטלעכע שנורן און אייניקלעך; און זיין טאָכטער, פרוי רובין פון ביעלסק, מיט אַ יינגעלע „בובוש" — אַן אויסערגעווינלעך שיין קינד, וועלכער שטייט נאָך היינט פאַר מיינע אויגן: אַ קאָפּ מיט שוואַרצע לאָקן און צוויי יידישע אויגן אין וועלכע ס׳האָט זיך אָנגעשפּיגלט דער צער פון אונדז אַלע. דאָס קינד האָט פאַרשטאַנען די ערנסטקייט פון די לאַגע טראָץ זיין פריער עלטער. מערקווירדיק, אַז די גאַנצע צייט האָט ער נישט געוויינט, און אפילו נישט גערעדט. פון צייט־צו־צייט האָט די שיינע פרוי רובין זיך געווענדעט צו איר פאָטער מיט אַ פאַרצווייפלטע פראַגע „טאַטישי, ס׳קינד", אָבער דער זיידע האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן, און נאָר שטום געשאָקלט מיטן קאָפּ.

מיר קוקן זיך צו צו דער אקציע

בערל ברוידע האָט צווישן אונדז יוגנט, פאַרטיילט „מאָלאָטאָוו קאָקטיילס". די עלטערע מענטשן האָבן דערפון נישט געוווּסט. ער פלעגט אויפהייבן אַ פלאַש און זאָגן: „ביי מיר וועלן זיי „בובושן" קיין לעבעדיקן נישט נעמען!".

אין „סכראָן" איז אויך געווען ישראליק הערמאַלין מיט זיין שוועסטערל סאַניאַ און א קליין ברידערל; די פאמיליע מענדעלעוויטש פון קיעלץ; ישראליק שולמאַן פון שעראָקא גאַס; יחזקאל קראָנגאָלד מיט זיין פרוי.

אין אונטן זענען אַלע יינגע מענער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין דער פאַבריק. אַרויס פון „סכראָן". מיר זענען געבליבן און געוואַרט. פאַרטאָג האָבן מיר דערהערט באפעלן פון עס־עס־לייט און מיר האָבן פאַרשטאַנען אַז די אקציע הויבט זיך אָן.

דער „סכראָן" האָט זיך געפונען אויפן צווייטן שטאָק, און געהאַט קליינע פענצטערלעך. אַזוי גערופענע „דימני־קעס". מיר האָבן פאַרהאָנגען די שויבן, און דורך די שפּאַרעס האָט מען געקענט זען וואָס עס קומט פאָר אין דרויסן. פון צייט צו צייט האָבן מיר געהערט ווייסע־רייען און שטערבלעכע קרעכצן פון מענטשן. מיר האָבן געהאַט אָנגעגרייט פּראָוויאַנט נאָר ווער האָט געטראַכט פון עסן.

נאָך עטלעכע טעג האָבן מיר אײַנגעפונען אַז מען ברענגט צונויף גרופּעס ייִדן אויף דעם הויף וווּ מיר זײַנען געווען באַהאַלטן. דאָס האָט אונדז דערמעגלעכט אַרויסצו־גיין פון צייט צו צייט און זיך אויסמישן מיט אַנדערע מענטשן קריגן עסן ווי אויך וואַסער פון ברונעם וואָס האָט זיך געפונען אויפן הויף. איך וויל דאָ דערמאָנען דעם האַרציקן ייד מענדעלעוויטש פון קעלץ, וועלכער פלעגט איינשטעלן זיין לעבן אַראָפּגיין קויפן ברויט פאַר אַלעמען אַרויפ־ברענגען וואַסער און יעדן גלייך צוטיילן.

מיר זײַנען דאָרט אָפּגעווען קנאַפּע צוויי וואָכן. אין צווישן צייט האָבן די דייטשן געזוכט באַהעלטענישן אינעם הויז. מיר האָבן געהערט די דייטשע שטיוול און זייערע געשרייען זיי האָבן אויפן זעלבן הויף ענטדעקט אייניקע באַהעלטענישן, אָבער אונדזער „סכראָן" האָבן זיי נישט געקענט אַנטדעקן.

אַ גרופּע פאַרט צום וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד

די גרופּע וואָס האָט זיך געגרייט צו פאָרן קיין וואַרשע כדי אָנטייל צו נעמען אין וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד איז באַשטאַנען פון אָנפירער בערל ברוידע, באַשע און שרה סולמאַן, לייבל אייגער, פראַניאַ בעאַטוס (וועלכע האָט געדינט אַלס קוריער און פלעגט פאָרן הין און צוריק פון וואַרשע), ישראליק שולמאַן, ישראליק הערמאַלין. אויב איך האָב עמעצן פאַרגעסן בעט איך אַנטשולדיקונג.

איינמאָל איז באַשע סולמאַן אַראָפּגעגאַנגען בייטאָג אין גאַס. זי האָט ביי זיך געהאַט אַן אויסווייז אַלס קריסטן. מען האָט זי צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע קריסטלעכע מיידלעך געכאַפּט אויף אַרבייט קיין דייטשלאַנד. זי איז אָבער אַנטלאָפן פון טראַנספּאָרט און צוריק געקומען אין „סכראָן", ווו זי האָט דערציילט וואָס עס האָט פּאַסירט. די באָבע אירע, רחל סולמאַן, האָט זי שטאַרק פאַרגעהאַלטן, פאַרוואָס זי איז אַנטלאָפן פון דער אַרבעט, ווו זי האָט זיך געקאָנט ראַטעווען. אָבער באַשע האָט איר געענטפערט „באָבע, איך וויל נישט שטאַרבן מיט „קריס־טוס עלעקעס" אויף מיינע ליפּן!"

איך וויל דאָ איבערגעבן נאָך אַ וויכטיקן פאַקט וואָס האָט פּאַסירט אין „סכראָן":

אין מאָל איז בערל ברוידע אַריין אַ פאַרסאַפּעטער און דערקלערט „חברה, איך באַשווער אייך, ווער עס וועט בלייבן לעבן זאָל דאָס נישט פאַרגעסן: דער וויצע־קאָמאַנדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי האָט מיך מיט זיינע אייגענע הענט צוגעשטעלט צום טראַנספּאָרט, נאָר איך בין אַנטלאָפן!"

איך גלויב אַז עס איז מיין הייליקער חוב צו מיין חבר בערל צו דערפילן זיין ווונטש. איך בין די איינציקע לעבן־געבליבענע פון דעם „סכראָן". פוטשיץ האָט געוווּסט וועגן די טעטיקייט פון בערל ברוידע.

דאַן האָט מען דאָס גאַנצע הויז ווי מיר זיינען געווען, ציגעטיילט פאַר די אַרבייטער פון די פאַבריק, אַזוי אַז מיר זיינען שוין ווייטער געבליבן אין גאַס. צופעליק האָב איך געטראָפן אויפן הויף שמואל זשאַבנער, אַ פּאָליציאַנט וועל־כער האָט מיט זיין מוטער געוווינט אין געטאָ, אין אונדזער הויז. ער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז מיין משפחה איז אויסבאַהאַלטן ביי אונדז אויפן בוידעם, אין אַ „סכראָן". איך האָב עס דערציילט מיינע פריינט און מיר זענען באַלד אַרויף צו אונדז אין באַהעלטעניש, און צווישן צייט איז די גאַנצע גרופּע אוועק קיין וואַרשע, די לעצטע צוויי זיינען אוועק לייבל ראַפּאַפּאָרט און דוד שולמאַן.

די גאַנצע גרופּע איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ און מיר אַסטראָווצער האָבן אויך צושטייער געגעבן צו די גבורה און העלדישקייט אין וואַרשעווער געטאָ אויפשטאַנד. די ערשטע איז געפאַלן שרה סולמאַן מיט געווער אין האַנט. הייליק איז ביי מיר דער טאָג פון אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאָ.

איך וויל דאָ איבערגעבן אַ פאַקט, וואָס האָט זיך ביי מיר איינגעקריצט אין זכרון: לייבל ראַפּאַפּאָרט, 18 יאָר אַלט, שרה סילמאַן, 17 יאָר, און דוד שולמאַן, 17 יאָר זענען אין אַ פינצטערע רעגענדיקע נאַכט אַרויס אונטערצינדן דעם מאַרק. זיי האָבן מיט זיך מעטגענומען ברען מאַטעריאַלן. זיי זענען אַריין צו פרידלעווסקי אין הויז אויף שעראָקע־מאַרק, אונטערגעצונדען דעם בוי־

דעם, האָפנדיק אַז דער ווינט וועט צובלאָזן דאָס פייער. ליידער האָט דער רעגן דאָס פייער פאַרלאָשן.

איך געדענק ווי זיי זענען אַריין אין „סכראָן" אויסגע־ווייקטע פון רעגן און אויסגערופן: „בערל, מיר האָבן אונטערגעצונדן!". וויפל מוּט האָבן זיי באַדאַרפט האָבן אונטערצונעמען אַזאַ אַקציע.

אין די לעצטע טעג האָט מען אין דער נאָנטער סביבה אַנטדעקט עטלעכע ענלעכע בונקערן. עס זענען צו אונדז געקומען נאָך מענטשן. דאָס אָרט איז געוואָרן צו פּאָפּולער און עס האָט שוין לאַנג נישט געקענט אויס־האַלטן. דאָס הויז איז געוואָרן צוגעטיילט דער פּאָליציי. צוויי פּאָליציאַנטן זיינען אַרויפגעקומען און מען האָט אונדז אַלעמען פון דאָרט אַרויסגעטריבן. אַ טייל האָט מען אַוועקגעשיקט נאָך טרעבלינקע. איך האָב זיך ווייטער געהאַלטן מיט די גרופּע פון קיבוץ. מיר האָבן געהאַט נאָך אַ באַהעלטעניש — בעסער געזאָגט: אַ לעבעדיק קבר — אין שטוב פון פראַניאַ בעאַטוס, די קאָנינערן. דער אַריינגאַנג איז געווען דורך אַ שאַנק. דער שופלאָד פון פראָנט איז געווען פאַרקלאַפּט נישט צום עפענען. אינעווייניק איז געווען אַ פאַרמאַסקירט ברעטל, וועלכעס מען האָט געקענט אַוועקנעמען, און אַזוי אַרום אַריין אין „סכראָן". די שאַנק האָט אויסגעזען נאָרמאַל פון אויסענ־ווייניק. ווען מען האָט זי אויפגעמאַכט, איז זי געווען פול מיט וועש און קליידער.

עס איז אויך אַ כבוד פאַר מיר צו דערמאָנען חנה׳טשע גרינבלאַט פון שעראָקע גאַס. מיט איר קינד אויף דער האַנט איז זי געגאַנגען אין דער שפּיץ פון אַלע אָסטראָווצער קינדער וועמען מען האָט אַוועקגעשיקט נאָך טרעבלינקע. זאָל דאָ געזאָגט ווערן, אַז אונדזער יאַנוש קאָרטשאַק איז געווען חנה׳טשע גרינבלאַט פון שעראָקע גאַס.

ילדים יהודים מועברים למחנה מוות טרבלינקה

יידישע קינדער ווערן טראַנספּאָרטירט קיין טרעבלינקע

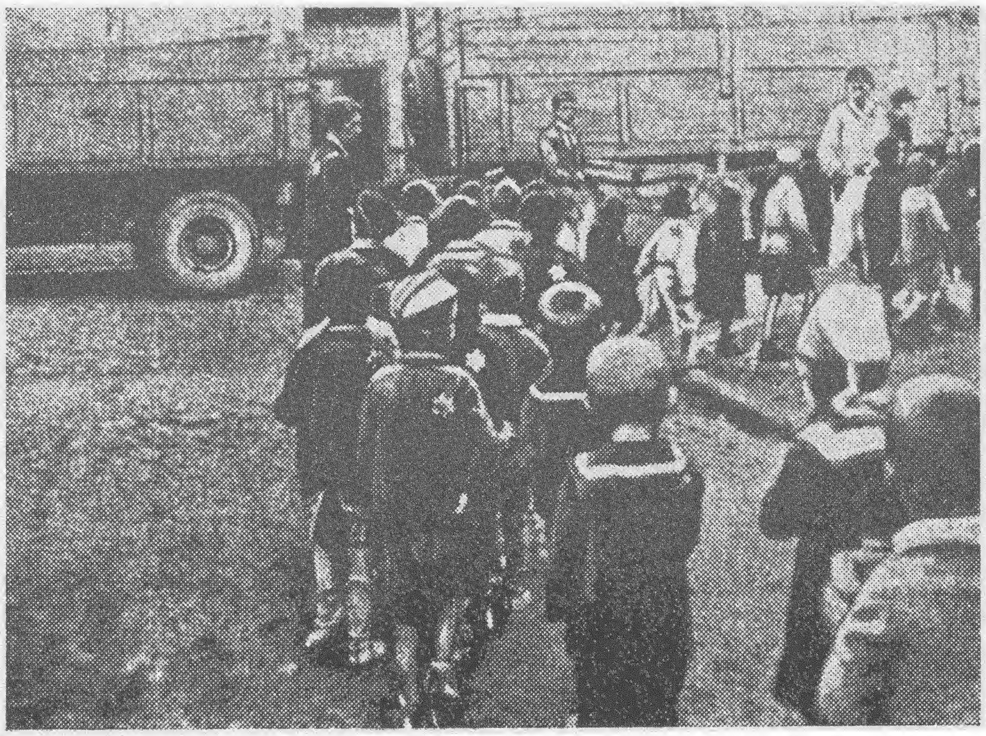

אָסטראָווצער יוגנט קעמפט אין וואַרשעווער געטאָ

אָסטראָווצער יוגנט האָט זיך באַטייליקט אין אַ פאַרהעלט־ניסמעסיק גרויסער צאָל אין העראָאישן קאַמף פון וואַר־שעווער געטאָ, אין 1943. דאָ איז געגעבן די רשימה פון די אָסטראָווצער וואָס זענען געפאַלן אין קאַמף אין געטאָ־אויפשטאַנד קעגן דעם נאַציסטישן אונטערדריקער:

אברהם אייגער

א חבר פון „דרור" אין אָסטראָוויצע. ער איז אָנגעקומען קיין וואַרשע פון זיין שטאָט אין הערבסט 1942 אַלס חבר פון אַ געשלאָסענע גרופּע, אונטער דער אָנפירונג פון בערל ברוידאָ. זיך באַטייליקט אין די קאַמפן אונטער דער קאָמאַנדאָ פון חנוך גוטמאַן אין שטח פון דער בערשטן־פאַבריק. געפאַלן אין עלטער פון 20 יאָר.

פראַניאַ בעאַטוס

געבוירן אין קאָנין. א חברה פון „דרור". א פאַרבינדערין מיט דער אַרישער זייט. אָנגעקומען קיין וואַרשע סוף 1942 אַלס מיטגליד פון דער ייִדישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. אין דער צייט פון אויפשטאַנד פון אַפּריל 1943 האָט זי אָנגעהאַלטן פרייע טעלעפאָנישע פאַרבינדונגען פון איר צימער מיטן געטאָ. באַטייליקט אין דער אונטערערדישער צייטונג פון די קעמפער. דעם 12־טן מאַי 1943 נאָך איניקע רעטונג־אַקציעס פון איר זייט איז זי באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין אומבאַקאַנטע אומשטענדן אין עלטער פון 17 יאָר.

יעקב מאיר אַלעקסאַנדראָוויטש

א זון פון אַ האָלץ־סוחר אין אָסטראָוויצע, חבר פון השומר הצעיר, איינע פון די בעסטע שיסער. זיין אונטערערדי־שער נאָמען איז געווען „קלאָסטער מאיר". געפאַלן אין פערטן טאָג פון אויפשטאַנד אין געטאָ, אין עלטער פון 18 יאָר.

בערל ברוידאָ

געבוירן אין סלאָנים. חבר פון „דרור". געווען אויף הכשרה אין לאָדזש, און אַריבער נאָכהער קיין וואַרשע. אין 1942 אַריבערגעפירט א גאַנצע קאַמפּס־אָפּטיילונג פון אָסטראָוויצע קיין וואַרשע. 17־טן יאַנואַר 1943 געפאַנגען געוואָרן און איבערגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע. נאָענט צום טויטן־לאַגער איז ער געשפּרונגען פון צוג און צוריקגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ. אַלס אָנפירער פון די קאַמפּס־גרופּע פון „דרור" איז ער געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם פראָנט־אָפּשניט מילאַ־זאַמענהאָף. 8־טן מאַי 1943 האָט ער זיך געפונען אין בונקער אויף מילאַ 18. ווען די דייטשן האָבן אַרומגערינגלט דעם בונקער איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד כדי נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון די נאַציס.

אבא גערטנער

א זון פון אַ צוקער סוחר אין אָסטראָוויצע און אַ תלמיד אין דער „יבנה" שולע. אַמיטגליד פון דער קאַמפּס־אָרגאַ־ניזאַציע פון „השומר הצעיר" אין וואַרשעווער געטאָ. געפאַלן אין קאַמף ביי די „טעבענס־שולץ" פאַבריק, אין עלטער פון 19 יאָר.

ישראל ליבערמאַן

א זון פון א שפּייז־קרעמער אין אָסטראָוויצע און שילער פון דער „יבנה" שולע. געפאַלן אין קאַמף אין געטאָ אין 18־טן יאַנואַר 1943.

יצחק (איציק) מאַרגענלענדער

סעקרעטאַר פון „השומר הצעיר" אין אָסטראָוויצע און טעטיקער מיטגליד פון דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. זיך באַטייליקט אין די אַפּריל־קאַמפן פון וואַרשעווער געטאָ. נאָכדעם איז ער אַריבער אויף דער אַרישער זייט און זיך אָנגעשלאָסן אין דער גרופּע פון בנימין וואַלד. פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט אין בונקער פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אויף דער גאַס פון 11־טן נאָוועמבער אין פּראַגע, צוזאַמען מיט אַלע חברים וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען.

באַשע און שרה (סויה) סולמאַן

צוויי שוועסטער, איניקלעך פון אָסטראָווצער צדיק, מיט־גלידער פון „דרור". זיי האָבן זיך צוגעשלאָסן צו דער קאַמפּס־גרופּע פון „דרור" און אַוועק קיין וואַרשע כדי זיך באַטייליקן אין אויפשטאַנד פון געטאָ. זייער מוטער האָט זיך אין צייט פון אויפשטאַנד געפונען אויף דער אַרישער זייט און געפונען אַ מעגלעכקייט אַרויסצונעמען אירע טעכטער פון געטאָ, נאָר זיי האָבן זיך ענטזאָגט צו ראַטעווען זייער לעבן. זיי האָבן זיך באַטייליקט אין אַלע קאַמפן פון 18־טן ביזן 21 יאַנואַר 1943. שרה (סויה) איז געפאַלן אין די יאַנואַר קאַמפן, אין עלטער פון 17 יאָר. באַשע איז געפאַלן אין חודש מאַי, אין עלטער פון 18 יאָר.

בלה שרובנה

לקורות אוסטרובצה בשנות השואה

עם כניסת הצבא הגרמני ללודז׳ בשנת 1939 עקרתי לאוסטרובצה.

בחדשים הראשונים לכיבוש הנאצי עוד שכנו יהודי אוסטרובצה בדירותיהם, אך נמנעו מלצאת לרחוב. אנשי ה־ס.ס. הגרמני ארבו ליהודים בכדי להעבידם בעבודות שונות, ותוך כדי כך התאכזרו להם ואף רצחום נפש.

כעבור 4—5 חדשים לכיבוש העיר הוציא המפקד מוצ׳אר פקודה, שהודבקה על בתי העיר, כי אסור ליהודים להחזיק אצלם יותר מ־150 זלוטי, ואת הכסף הנותר, זהב ותכשיטים, פקדו להכניס ל.ס.ד.ג. לעובר על הפקודה היה צפוי עונש מוות.

במועצה היהודית

באוסטרובצה קמה מועצה יהודית („יודנראט") שב־ראשה עמד מר רובינשטיין. הפקודות שניתנו ע״י הגרמנים עברו דרך המועצה היהודית שהקפידה שהפקודה תבוצע במלואה.

היהודים התיחסו למועצה היהודית בחוסר אמון בראותם בחבריה מכשיר הבא לסייע לגרמנים במילוי פקודותיהם.

ליד המועצה התארגן משרד עבודה ובראשו עמד מר שפיר. המשרד הזה קבע את מקומות העבודה לאנשים, והיה שולח כרטיסי עבודה לבתים תוך ציון מועד ומקום ההתיצבות.

באותו זמן פורסמה הפקודה המחייבת כל יהודי מגיל 10 ומעלה לענוד סרט לבן ועליו מגן־דוד כחול, על הזרוע הימנית. כל מי שנתפס ללא הסרט הזה נורה במקום.

בחודש אוגוסט 1940 ערכו אנשי ס.ס. בעזרת הז׳אנדארמריה והמשטרה הפולנית מצוד על יהודים. הנעצרים נשלחו למחנה עבודה על יד לובלין. מודעה שפורסמה באמצעות המועצה היהודית, פקדה על כל היהודים להתאסף על כיכר המועצה כדי להאזין לנאום המפקד הגרמני. כשהתכנסו היהודים הקיפו הגרמנים את הכיכר ואספו את הצעירים הגברים והנשים, וכשחסרו עוד אנשים למספר שקבעו לעצמם מראש, נתפסו אנשים ברחובות או הוצאו מהבתים, מהמרתפים ומהבונקרים. בפעולה זו נתפסו כ־600 יהודים וכל ה"טראנספורט" הוכנס למכוניות־משא והוסע מהמקום. כעבור זמן נודע, כי כולם הובאו למחנה רכוז על־יד לובלין. באותו זמן נתפרסמה גם פקודת הגרמנים, שעל היהודים למסור את פרוותיהם, וכל מי שלא ציית לפקודה תוך המועד שנקבע, צפוי היה לעונש מות — ומספר יהודים מצאו את מותם בנסיבות אלה.

הקמת הגיטו היהודי

בתחילת שנת 1941 נוסדה „השכונה היהודית" (הגיטו). פורסמה הודעה מטעם מפקד העיר, המאיימת בעונש מוות על כל מי שיעזוב את הגיטו. בפקודה זו פורטו הרחובות שנכללו בגיטו, והם: טילנה, השוק, קוניבסקה, מחצית רחוב שינינסקה, סטודלנה, גוז׳יסטה, אילז׳צקה, שירוקה, הצד הבלתי־זוגי מרחוב קושצ׳ילנה ומלינסקה.

ניתנה ארכה של 5 ימים להעתקת המגורים לגיטו, והותר לאנשים להביא אתם כל חפציהם. כ־16.000 יהודים נכנסו לגיטו, ביניהם פליטים מהסביבה כגון: קונין, לודז׳ ומערים אחרות שנכללו ב„רייך השלישי".

הצפיפות בגיטו היתה איומה. יהודים גרו בעליות ובמרתפים, הגיטו לא היה מגודר, אלא הוקף ע״י משטרה פולנית ויהודית.

היציאה מן הגיטו היתה אפשרית רק לפי תעודת־מעבר חתומה ע״י משרד העבודה ומאושר ע״י הס.ס. לפי היתר מיוחד מה־ס.ס. עבדו כמה מאות יהודים במקומות עבודה שונים בעיר ומחוצה לה.

משטרה יהודית

עם ייסוד הגיטו הוקמה המשטרה היהודית לפי הוראת מפקד המשטרה ל„יודנראט". כמפקד המשטרה שמנתה 50 שוטרים, מונה בלומנפלד.

בגיטו הוצאו לפעמים יהודים מבתיהם בלילות, הובאו מחוץ לעיר ונורו למוות. לאחר הרצח הודיעו ל„יודנראט", כי יש לאסוף את הגופות ולהביאן לקבורה.

בליל 28 לחודש אפריל 1941 ערכו אנשי ס.ס. ו־ס.ד. מצוד על אנשי האינטליגנציה מבין יהודי הגיטו לפי רשימות שהיו בידיהם. מתוך 61 רופאים, עורכי דין, מהנדסים ותעשיינים שנעצרו הומתו 36, מהם 4 נשים, לפני שערי בתיהם. למחרת בבוקר, כשיצאו היהודים והפולנים לעבודה, נתגלו הגופות לעיניהם בדרכם לעבודה. יתר הנעצרים הועברו לאושוויץ וכעבור 3 חדשים נתקבלה הודעה רשמית, המודיעה כי כולם מתו במחנה.

מהיהודים נשללה זכות המסחר ויהודי שנתפס בעיר

מפת העיר אוסטרוביץ - OSTROWIEC
ורובע היהודי דער יידישער קווארטל

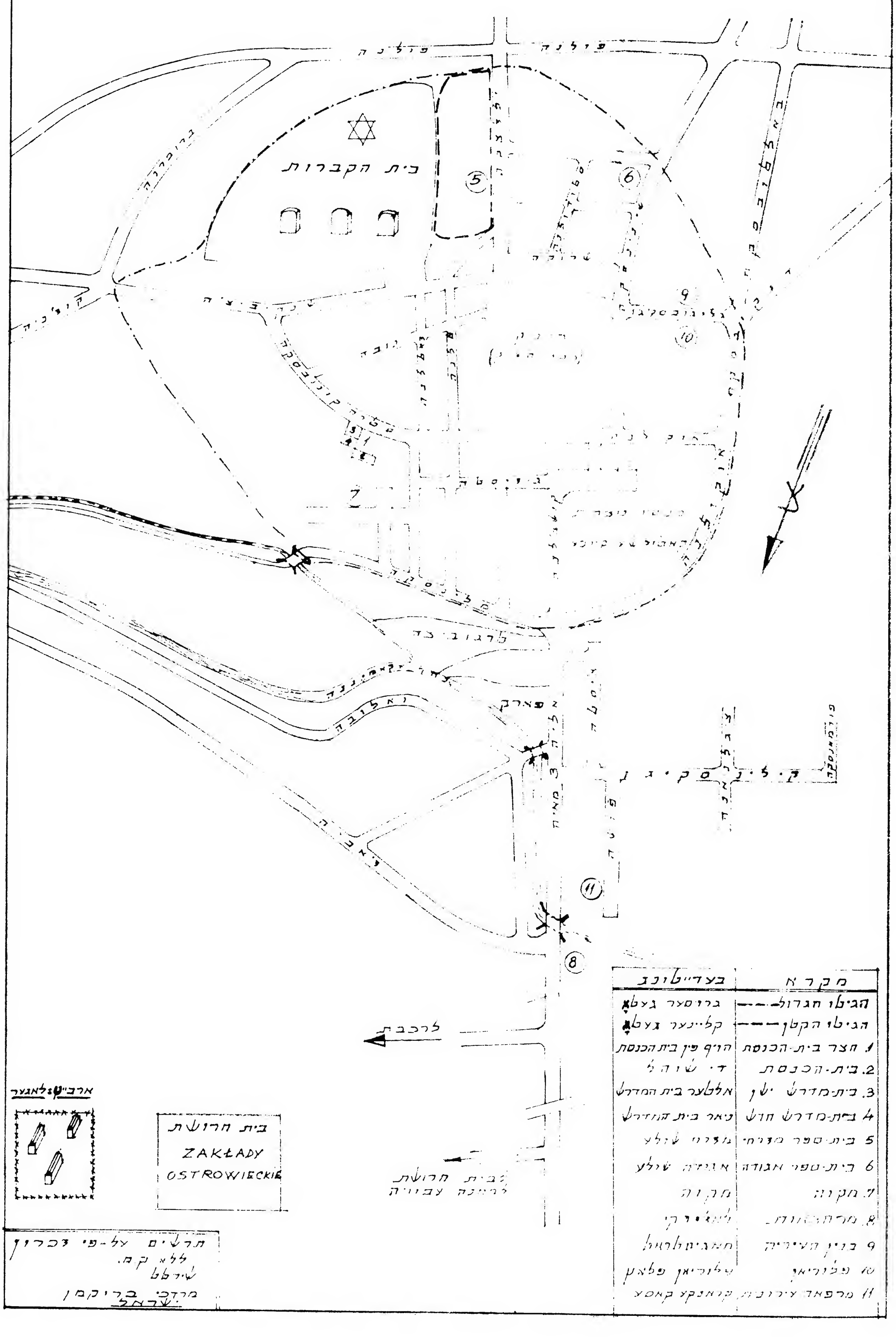

ללא תעודת־מעבר נרצח במקום. על היהודים נאסר כל מגע עם פולנים, ואף אסור היה להחליף מילה עם הפולנים במקום העבודה המשותף.

הגירושים

ביום ראשון, 10 באוקטובר 1942 — נתקיים הגירוש הראשון. פורסמה הוראה, שעל כל היהודים מחוסרי עבודה להתרכז בכיכר השוק, ואילו על בעלי כרטיסי עבודה היה להתרכז בכיכר משרד העבודה הגרמני. כל מי שנמצא במחבוא נורה במקום. מכיכר השוק הובלו הנאספים ע״י אנשי ס.ס. למגרש מגודר, שכונה „סטאלאג״ — היה זה מחנה שבויי מלחמה פנוי. הנאספים חולקו ל־3 קבוצות. הקבוצה הראשונה נשלחה בו ביום, הקבוצה השנייה — ביום שלישי, והשלישית — ביום שישי של אותו שבוע. במשך כל השבוע היו היהודים שוכבים תחת כיפת השמים ללא מזון ומים. ביום הראשון שרר חום קשה מנשוא, והאנשים התחננו לטיפת מים, והיו מוכנים לשלם עבור בקבוק מים 1,000 זלוטי ויותר. אך הגרמנים מנעו זאת מהם במלוא אכזריותם. בימים שלאחר מכן סבלו המיסכנים מגשם סוחף, שחדר לעצמותיהם היבשות. במשך הימים האלה נורו כ־1,200 יהודים, שנמצאו במחבואים או בבונקרים. את גופות הנרצחים קברו היהודים שעדיין נשארו בכיכר משרד העבודה הגרמני.

המגורשים הוטענו בקרונות מישא, מאה בכל קרון, והקרונות נחתמו בחותמות. תוך כדי כך נלקחו מהמגורשים הבגדים או הנעלים שמצאו חן בעיני הגרמנים אשר ניצחו על הפעולה. למגורשים נאמר, כי הם נשלחים למחנות עבודה באוקראינה. לאחר מכן הוברר, כי כל שלושת הטראנספורטים נשלחו לטרבלינקה ושם הומתו כולם בגזים.

דבר זה נודע מפי בחור צעיר ושמו גוטמן, שהצליח לקפוץ מהקרון שעה שחנה בקרוב המרוחקת 5 ק״מ מטרבלינקה, בהשאירו ברכבת את כל משפחתו.

הצעיר סיפר, כי האוקראינים והליטאים שליוו את הרכבת היו יורים בדרך לתוך הקרונות. חוץ מאלה שנהרגו מן היריות נחנקו רבים מהצפיפות, הצמאון והמחנק.

בערבו של יום ראשון, 10 באוקטובר, הובאו כל היהודים בעלי כרטיסי עבודה ע״י האוקראינים לבלוק מיוחד ברחוב אילז׳צקה. למחרת נערך רישום חדש והאנשים נשלחו כרגיל לעבודותיהם מלווים ע״י האוקראינים.

לאחר ה„אקציה״ הופיעו ב„בלוק״ אלה היהודים שיצאו מהבונקרים. הם נתקבלו לא רשמית, אך לעבודה לא יצאו. באחד הימים הופיע ב„בלוק״ מפקד ס.ד. פטר לביקורת ומצא במגרש כארבעים ילדים יהודים, שחזרו מהמחבואים. בו במקום רצח את כולם ללא כל נקיפת מצפון. ראש ישיבה אחד סירב למסור את ילדו והחביאו תחת כנפי מעילו, והרוצח פטר שמצאו הרג את האיש יחד עם ילדו.

ארבעה שבועות לאחר הגירוש הראשון הודיעו ראש הפלך וראש העיר רשמית, כי עבור היהודים שנשארו בערים ובכפרים שבסביבה נוסדו 4 ערים יהודיות: בסאנדומייז׳ (צוזמיר), שידלוביץ, אויאזד וראדומסק. ליהודים נאמר, כי הם יכולים באופן חפשי — ללא צורך בתעודות מעבר — לעבור לאחת הערים הללו ולגור שם. יחד עם הודעה זו חלה גם הטבה ביחס הגרמנים ליהודים. היתה זו תחבולה שבאמצעותה רצו לרכז מספר גדול של יהודים לאחת הערים הללו. גם ל„בלוק״ שברחוב אילז׳צקה הוכנסו יהודים זרים שהובאו מן החוץ. היתה זאת ללא ספק מלכודת.

בסוף דצמבר 1942 נערך הגירוש השני. בסאנדומייז׳ היו אז כ־8,000 יהודים וביניהם רבים מיהודי אוסטרובצה, ובראשם רב העיר, רבי יחזקאל האלשטוק, שיצא אף הוא לסנדומייז׳. הרב רבי יחזקאל נרצח שם ע״י מפקד העיר קאלץ, לאחר שהובא אליו ע״י המשטרה היהודית — שהיתה צפויה לעונש מוות במקרה של אי בצוע הפקודה.

בעת הגירוש השני נשלחו כל יהודי ארבע הערים הנ״ל. הם הוטענו על קרונות משא, וכשעברה הרכבת דרך אוסטרובצה צורפו לטראנספורט 2000 יהודים מ„בלוק״ העובדים. במקום נשארו רק 1,000 יהודים, שעבדו במקומות חשובים ביותר. טראנספורט זה הובל לטרבלינקה. באפריל 1943 הקימו אנשי ס.ס. ממחוז ראדום מחנה הסגר בבליז׳ין על־יד סקארז׳יסקו. במשלוח הראשון למחנה זה היו 110 יהודים מאוסטרובצה, ואני בכללם.

במחנה העבודה

כחודש ימים קודם לכן ערכו הגרמנים רישום של בעלי המקצוע, בחרו מהם את הנחוצים ביותר, והטעינו 55 איש בכל קרון שנסגר הרמטית וללא כל מזון טולטלנו יממה שלמה.

בחודשים הראשונים חיינו שם בתנאים קשים ללא נשוא. קיבלנו 200 גרם לחם וליטר אחד מרק כרוב מימי לארוחת צהרים. במשך הזמן הזה לא קיבלנו לבנים נקיים. ואולם לאחר שהתארגנו בבתי מלאכה שונים לחייטות, סנדלרות, נגרות, מסגרות וכדומה, הוטבו התנאים במקצת. מנות הלחם הוגדלו בהדרגה עד 500 גרם ליום.

כל הזמן ישנו על קרשים ללא מזרונים. בינתיים הגיעו למחנה משלוחים גדולים של יהודי ראדום, קאלץ, ביאליסטוק וסמולנסק ומספרם הגיע עד 3,000 איש. פעמיים ביום התקיימו מיפקדים, שנמשכו שעה ארוכה. על העבירה הקלה ביותר, כגון עישון, החזקת כסף או החלפת לבנים, היכו אנשי ס.ס. עד זוב דם ולפעמים אף רצחו בדם קר. המחנה שלנו הכיל 13 בלוקים — עשרה לגברים ושלושה

לנשים. „זקני" הבלוק היו יהודים. יחסם אלינו היה טוב, מכיון שלמעשה לא היה להם מעמד מיוחד, והיה רצוי להם לשמור על תפקיד זה. גם במטבח עבדו יהודים. במחנה היו גם 350 פולנים, ששכנו בבלוק נפרד מוקף גדר, ואסור היה כל מגע אתם. הם עבדו בחפירת תעלות ובכריית אבנים. גם הם קבלו מנות אוכל דומות כשלנו אך קיבלו כל יום שבת גם חבילות מהבית.

היינו עדיין בלבוש אזרחי, היו נסיונות בריחה אחדים, ואלה שנתפסו בנסותם לברוח נורו במקום. במקרה שהצליח מישהו לברוח היה מפקד המחנה מוציא להורג בעת המיפקד את היהודים החלשים במקום אלה שנעדרו. במקרה אחד הבחין מפקד המחנה בעת הפסקת הצהרים ביהודי מנמנם, והוא המיתו במקום. ביער בליזין — 6 ק"מ מסקארז'יסק — נקברו גופותיהם של 1,200 יהודים שמתו מרעב או הומתו ע"י ס.ס.

בבוקרו של יום שבת אחד בחודש יוני 1944, בעת מיפקד הבוקר, הוקפנו ע"י אנשי ס.ס. ומפקד המחנה הודיע כי אנו מועברים לאושויץ. הוא ציווה למסור את בגדינו ותמורתם נתנו לנו תלבושת פסים. לא הורשינו לחזור לבלוק, אלא הועלינו ישר לקרונות — 60 איש בכל אחד — והדלתות ננעלו מאחורינו. כצידה לדרך קיבלנו 140 גראם לחם ו־10 גראם מארגארינה. הנסיעה ארכה שלושה ימים, וכל הזמן היינו ללא מים. בהגיענו לאושויץ הפרידו אנשי ס.ס. וה„קאפו" בין הגברים והנשים והובילו אותנו למרחץ. כאן נאלצנו למסור הכל וקיבלנו בגדים אחרים. לנשים גזזו את שערן. לאחר המרחץ הובילו אותנו אנשי „קאפו" לבלוק ההסגר. את החלשים והחולים הובילו לבלוק אחר.

בכל בלוק היו 400—600 איש. „זקן" הבלוק, „זקן" הבית והקאפו התאכזרו מאוד לאסירים. לכל אחד היתה שיטת עינויים משלו ואף היתה להם רשות להרוג יהודים מבלי

ברידער קבר קבר אחים

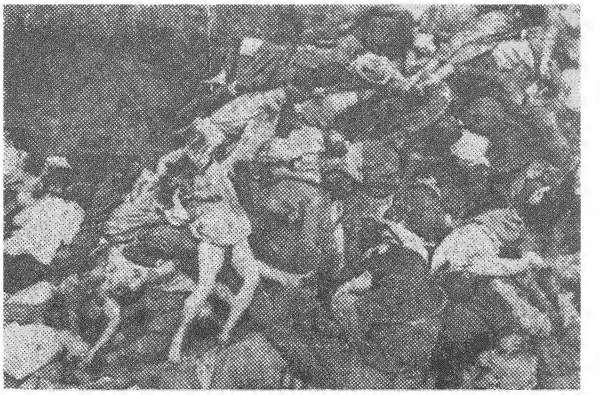

למסור על כך כל דין וחשבון. ה„אקציות" בוצעו בכל יום. הקרמטוריום נמצא במרחק 5 ק"מ מאושוויץ — בבירקנאו. היו שם ששה תנורים וארבעה תאי גז — שם החניקו את היהודים, כדי לשרפם אחר כך בתנורים. מהבלוקים שלנו נראו להבות התנורים וריחות עשן המשרפות הגיעו לאפינו. ליד המשרפות עבדו בעיקר אסירים גרמנים שנשפטו לתקופת מאסר ארוכה בשל מעשי רצח.

מתוך חשש של התקרבות תורי למשרפות השתדלתי להישלח לעבודה ללנדזין, ואחרי שלושה חדשים לשהותי באושוויץ נשלחתי אמנם למקום זה. שם עבדתי חמישה חדשים בבנין מכרות. בלנדזין עבדו 600 יהודים, ביניהם 200 מלודז' ומכל ארצות אירופה. התנאים כאן היו טובים יותר מאשר באושוויץ. גרנו ב־3 בלוקים כשבכל אחד נמצאים 200 איש. למרות התנאים הטובים יחסית היו ביניהם 40 אחוז „מוזולמנים", כלומר חולים שלא יצלחו עוד לעבודה. אלה נשלחו למשרפות באושוויץ. קיבלנו 500 גראם לחם, 20 גראם מארגארינה ופעמיים ביום מרק מימי. עבודתנו היתה קשה מנשוא. פקחו עלינו הקאפו והאסירים הגרמנים.

ישנו על דרגשי־עץ ב־3 קומות זה על גבי זה עם מזרונים ושמיכות. הקור היה עצום. למרות החימום סבלנו מאוד מן החורף הקשה. אסור היה לישון בבגדים או להתכסות במקטורן.

כעבור 3 חדשים לשהותי בלנדזין קרתה לי תאונה: בעת דחיפת קרונית שברתי רגל, וכל אחד מהמחנה בכה למר גורלי כי היו בטוחים שאשלח לאבדון. הובלתי למרפאה ושם שם הרופא הראשי, שהיה יהודי, את רגלי בגבס ובהשתדלותו החביאו אותי במשך 10 שבועות. כשהגיע הרופא הראשי מאושוויץ לביקורת נרשמתי ע"י הרופא בשמות שונים, והופעתי בכל פעם ברשימה כחולה חדש.

בינואר 1945 פונה המחנה. הובלנו לגלייביץ. כל מי שנעצר בדרך מאפיסת כוחות הומת ביריות על־ידי אנשי ס.ס., שליוונו בעגלות יחד עם מטענם.

המסע לגלייביץ נמשך שתי יממות ללא הפסקה. כאן שהינו 24 שעות ללא מזון ומים. למחרת היום הוטענו בקרוניות־פחם בצפיפות איומה ללא יכולת לזוז. במסע זה מת אחד שנשאר במצב עמידה, ונאסר עלינו להשליכו מהקרון. במרחק 2 ק"מ מהעיר הוכנסנו לתוך יער, ושם נשארנו בקרונות במשך יממה כשאנו קופאים מקור. אחרי 24 שעות עמידה נפתחו הקרוניות, הסתדרנו בחמישיות והובלנו לכיוון ברסלאו. אחרי צעדה של 5 ק"מ כיוונו אותנו ה־ס.ס. לתוך היער וכאן המטירו עלינו אש ממכונות יריה ורימוני יד. היה זה עשרה ימים אחרי שיצאתי מהמרפאה ולא יכולתי עדיין לצעוד על רגלי, והובלתי על־ידי חברים. עם פתיחת היריות ברחו כולם לכל

עבר להצלת חייהם. נפלתי בין המתים והעמדתי פני מת עד רדת הלילה. אנשי ס.ס. בדקו אם נמצא פצוע בין המתים וכשמצאו אחד שעודנו נושם השלימו את מלאכת הרצח. אחד מאנשי ה־ס.ס. בעט בי, אבל לא הראיתי סימן חיים. המשיכו לירות, וכך מצאו רבים את מותם תוך בריחה.

בלילה בהיווכחי לדעת, כי אין אנשי ס.ס. ביער, קמתי ונסיתי לצאת מערימת המתים. אפלה כבדה שררה במקום ולא ידעתי לאיזה כיוון לפנות. כן נדמה היה לי, כי אני שומע צעדים העוקבים אחרי.

בצאתי מן היער נתקלתי במכונית עם גרמנים אזרחיים הנוסעים לכיוון אגרספלד. בחשבם שאני שבוי פולני — לקחו אותי אתם. באגרספלד ירדתי בלילה מהמכונית והתחבאתי אצל אכר גרמני, שאשתו היתה פולניה. סיפרתי לה שאני פולני שברחתי ממחנה והיא החביאה אותי, מבלי לגלות דבר לבעלה.

באורווה ששם החביאה אותי האשה, שהיתי עד כניסת הצבא האדום.

עם כניסת הסובייטים נעצרתי כי חשדו בי שאני גרמני, אך בראותם את מספר הקעקע שבזרועי שחררו אותי. מסרתי להם על הרצח האכזרי שבוצע ביער אגרספלד והם נסעו לשם יחד אתי. מצאנו שם עוד שש גופות שלא הובאו לקבורה. אלוף וסרן סובייטי צילמו את היער ואת מקום הרצח ואחרי כן הובילוני סמוך ללודז׳.

תירגם מפולנית יחזקאל ארלי (ארליך)

אַבָּא

אֲצַפֶּה, אַבָּא, מִדֵּי לַיְלָה, מִדֵּי חֲלוֹם,
גַּם בְּדָכֵי הַשּׁוּק אֲבַקֶּשְׁךָ בַּיּוֹם.
אַרְגִּיז אֶת דְּיוֹקְנְךָ בְּמַעֲשֵׂי כְּשָׁפִים.
— עֲלֵה אֵלַי מִתּוֹךְ גֵּיא הַבְּלִימָה.

הַקִּיפֵנִי בִּגְוִילֶיךָ הַנִּשְׂרָפִים.
וּשְׂרָפֵנִי בַּהֲבֵל כְּלִימָה!
כֵּיצַד שָׁלִיתִי לַיְלָה וָיוֹם
בְּשַׁסַּע צַר תִּינוֹק וְעוֹלָל?

בְּהִתְקַדֶּשְׁךָ אַבָּא עַל הַגַּרְדֹּם
בִּנְךָ הַסּוֹרֵר סָבָא וְזָלַל.
לָמָּה הִלְעַטְתַּנִי פִּלְפֵּל חָרִיף,
לִמַּדְתַּנִי שְׂחוֹת בְּיַם הַתּוֹרָה?

מָוֶת וּשְׁכוֹל — מָוֶת עָדִיף.
כֵּיצַד שָׁלִיתִי בַּשָּׁעָה הַשְּׁחוֹרָה?
רִשְׁרוּשׁ מִשִּׁי שַׁבְּתוֹתֶיךָ
תּוֹבֵעַ לְדִין אֶת חֹל מוֹעֲדַי.

מַה אֲנִי לְהִדָּמוֹת אֵלֶיךָ!
אֲבוֹי לוֹ לְבֵן שֶׁאֵינוֹ כְּדַאי.

מלכה אפּעלבוים, בראַזיל

אַסטראָווצע, איך וועל דיך נישט פאַרגעסן

אַ פינסטערער וואָלקן איז מיט אַמאָל אויפגעגאַנגען אויפן ליכטיקן הימל. דאָס שטעטל אַסטראָווצע האָט מיט איין מאָל פאַרלוירן די תמיד־געווײנלעכע רואיקייט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן גרויסע מיליטערישע לאַסט־אויטאָ־מאָבילן מיט ביקסן און מאַשינען. צום ערשט האָבן נאָכ־מאַרשירט איינצעלנע גרופּעס סאָלדאַטן, און דאַן האָט אַ ריזיק גרויסע אַרמיי גענומען מאַרשירן זינגענדיק הילכיק בריק־פּלאַכע ליבעס לידלעך.

עס ראַשט דער טרומייטער. עס קלאַפּט די פּויק, און דאַן איז דאָס אַלץ ניט אומשטאַנד איך איין פּראָצענט צו פאַרטויבן דעם וויי־געשריי פון די יונגע הערצער וועלכע פילן און וויסן פאָרויס, אַז זייער לעבן איז צו ענדע, אַז זיי די אָרעמע באַשעפענישן זענען ניט פעאיק צו קעמפן מיט דעם ברייענעם טיוול...

איך האָב נאָך רעכט קיין צייט געהאַט זיך געגוט אויסצווייינען אויפן ביטערן גורל פון אייראָפּע, וועלכע באַדט זיך שוין פריש אין אַ מבול פון מענטשלעך בלוט ווי אַ מחנה סאָלדאַטן האָבן אָנגעקלאַפּט אין מיין טיר. ארויסגענומען מיין מאַן פון בעט, באַפוילן שטרענג אויף דער גיך זיך אָנצוטאָן און מיטגיין מיט זיי.

איך האָב זיך אויף דער שנעל אויך אָנגעטאָן און געוואָלט מיטגיין, אָבער סאָלדאַטן מיט געווער אין די הענט האָבן מיר פאַרשטעלט דעם וועג. איך האָב קוים צייט געהאַט ארומצוואַרמען מיין מאַן, אים צוצודריקן צו מיין צעריסן האַרץ, געבן אים דעם אַפּשייד־קוש, און זיי זענען פאַרשוווּנדן.

דער טומל אין שטעטל איז דערוויל געוואָרן וואָס אַמאָר גרעסער, דאָס שיסן איז געוואָרן וואָס אַמאָל נענטער, שטאַרקער, מורא׳דיקער. מענטשן האָבן אָנגעהויבן אַנט־לויפן וווהין די אויגן האָבן געטראָגן, אָבער איך האָב גאָר וועגן ענלעכעס ניט געטראַכט, כאָטש מען האָט מיך שטאַרק צו גערעדט צו דעם. איך האָב בכלל וועגן גאָרניט גע־טראַכט. מיין מח איז גאָרניט פעאיק געווען צו דעם. איך האָב זיך אַרומגעדרייט ווי אַ לעבעדיקער מת.

ערשט אין אָוונט, ווען מיין ליב טעכטערל איז אַ מידע פון אַ גאַנצן טאָג וויינען און בענקשאַפט איינגע־שלאָפן בין איך אַביסל צו זיך געקומען נאָך אַ גאַנצן טאָג שרעק און טומל.

איצט האָב איך ערשט צייט געהאַט אַ טראַכט צו טאָן וועגן זיך, און וועגן מיין הייסגעליבטן לעבנס־באַגלייטער, וועלכן מען האָט אַזוי גרויזאַם אַוועקגעריסן פון מיר. און ווען איך האָב אַ קוק געטאָן אויף מיין אויסגעבלייכט קינד, האָט מיין האַרץ געציטערט פון ווייטיק, וואָס פאַר אַן ענדערונג עס איז געקומען אין אַזאַ קורצער צייט.

ערשט ניט לאַנג צוריק האָב איך זיך געפילט אַזוי גליקלעך אין די אָרעמס פון אידיליש־פאַמיליען גליק. אַ שיר השירים׳דיק געזאַנג, אַ הימלישער ניגון האָט געשוועבט אין דעם קליינעם באַשיידענעם שטיבל, ווי עס האָט אייביק געגעסטעט: ליבע, פאַרשטענדעניש און צופרידנקייט. און דאָ פּלוצים אַזאַ אומגליק. איך בין געלעגן וואַך. און בשום אופן ניט געקענט אויף אַ קליינע ווײַלע איינשלאָפן, כאָטש די אויגן האָבן זיך מיר פון מידקייט און וויינען געקלעפּט. יעדער רגע האָט זיך אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט געהערט דאָס הילכיקע דינערן פון קאַנאָנען, ווי אַ האָגל זענען געפאַלן שויבן, און עס האָבן געציטערט די ווענט.

די שווערע געדאַנקען האָבן כסדר געעגבערט מיין מח און ניט געלאָזט מיך אפילו איינדרימלען.

ווי נאָר עס האָט זיך אויף מזרח־זייט אַ רויטער פּאַס באַוויזן, האָב איך זיך געלאָזט איבער די גאַסן פון מיין אָרעם געבורטס־שטעטל, מיט דער האָפענונג צו טרעפן נאָך אַזעלכע אַנגעווייטיקטע ווי איך, ביי וועמען איך וועל זיך אפשר קענען דערוויסן וווהין, און צו וואָסערע אַרבעט מען האָט זיי געפירט.

אָבער ווי ? מען זעט קיין שפּור פון אַ מענטשלעכן טריט, איבערהויפּט פון אַ יידן.

איך שפּאַן גאַס איין גאַס אויס ; עס ווערט העלער, ליכטיקער, דער הימל שיילט זיך אויס שטופנוויז פונם גרויען מאַנטל, אָבער אויפן האַרצן ווערט טונקעלער, שווערער. אַ בלייענע משא נעמט פרעסן דאָס האַרץ, צוזעענדיק דעם חורבן פון שטעטל אַסטראָווצע.

ניט נאָר אין דער יידישער געגנט, נאָר אין סאַמע צענטער, אין די שיינע פּראַכטפולע אַלעיאַ־גאַס, וועלכע האָט ממש באַצויבערט יעדן פרייש צוגערייזטן איז ליידיק און פּוסט.

די וויס־פּאָלירטע אַנלען־בענק, וואָס אַרום דעם שיינעם טייך קאַמיענאַ שטייען צעבראָכענע, איבערגע־קערטע.

פּראַכטפולע, לויטן נייעסטן שיינעם סטיל געמויערטע

קינאָ־לאָקאַלן און קאַפע־הייזער וועלכע פלעגן זיך טונקען אין אַ מבול פון עלעקטרישן ליכט, אילומינירט מיט בונטפאַרביקע לעמפּעלעך שטייען חושכ׳דיק פאַרמאַכטע. די בוימער, וואָס בילדן צוויי גרינע ווענט פון ביידע זייטן גאַס, שאָקלען זיך אַבל׳דיק פאַרוויינטע, גלייך ווי זיי וואָלטן פלוצלונג אַ מענטשליכן שכל באַקומען, און דערפילט דעם גרויסן צער און צאָרן וואָס האָט איינגעהילט די וועלט...

דער סטאַוו נעבן דער שטעטלדיקער מיל, ווו כ׳פלעג אין דער יוגנט־יאָרן אָפּזיצן לאַנגער שעהן, איז אויך אַן אַנדערער. די הויכע, טונקעלע, גלייך־אויסגעשטיפּטע אַלשינעס שטייען דאַכט זיך איינגעבויגן. דאָס וואַסער איז מוטנע, עפּעס גאָר ווי בלוט־קאָליר. דאָס ניט גלייך געשניצטע בערגל מיט די עטלעכע יונגע סאָסנע בוימלעך אַרום דער ראַוּוציזנע איז איינגעהילט אין אַ נעפּל־מאַנטל. די שיינע פריש אויפגעשטעלטע פּאָסט־געביידע קעגנאיבער, וועלכע פלעגט האַלטן חוצפה׳דיק פאַרריסן דעם קאָפּ אין דער הויך און קוקן מיט גדלות אויף דער שטאָט, שטייט איצט אַן אָפּגעשיילטע, מיט אויסגעהאַקטע שויבן און אָפּגעריסענע שטיקער מאַרמאָר.

יאָ, איך וויין אויף דיין גורל מיין אָרעם געבוירנלאַנד, וואָס דו ביזט אַזוי פריצייטיק אַוועקגעריסן געוואָרן פון לעבן. איך קוש די ערד, יעדער גרעזעלע און בלימעלע, אָבער ניט פון די שיינע מיט בלומען באַפּוצטע גאַסן, ווי מען האָט ברודיק געטראָטן די יידישע ווירדע, נאָר די ערד פון די קברים פון מיינע ליבע עלטערן. איך צערטל דעם אייז־קאַלטן צעבראָכענעם שטיין פון מיין פאָטערס מצבה, און עס גיסן זיך קוואַלנווייז טרערן פון מיינע אויגן. איך לאָז זיך אַראָפּ אויף דעם צעטראָטענעם בערגל, און וויל אָפּפרעסן א הייס בענקענדיקן קוש, אָבער איך ציטער פלוצלינג אויף, דערהערנדיק ווי פון דער ערד אַרויס אַ שוואַך פאַרשטיקט קול, וואָס קלאָגט זיך אויף דער וועלט און מענטשן, וואָס שטערן אַזאַ צאַרט אומשולדיק באַשעפעניש די רואיקייט.

— וואָס האָט איר זיך אָנגעזעצט אויף מיר — טענה׳עט דאָס קליינע בלימעלע. — פאַרוואָס וויקט מען מיך אין טרערן? פאַרוואָס צעפוילט מען מיינע וואָרצלען, מיינע דינע אידעלע וואָרצלען? פאַר וואָס טינקט מען זיי אין בלוט? צו פעלט אויס אויף דער וועלט וואַסער? וויניק טייכן, ימים זענען פאַראַן? מיט טוי פון פרימאָרגן, מיט וואַסער באַנעצט מיך, און ניט מיט טרערן — זאָגט דאָס בלימעלע מיט אַ געבראָכענער שטימע. דאָס פנים פלאַמט מיר פון בושה אויסהערנדיק די אויפריכטיקע ווערטער

דבורה׳לע

ס׳איז מיר שווער פאַרצושטעלן, אז אין אָסטראָווצע, מיין אָסטראָווצע, פון וואַנען ס׳איז נישט געבליבן קיין שפּור פון יידישן לעבן, זאָל דווקא אמאָל האָבן געוועזן א צענטער פון תורה. און דו, טאָכטער פון אָסטראָווצער רבין, וואס ביזט געווען מיין בעסטע שילערין, זאָלסט האָבן אומגעקומען און צו קבורה געקומען אין איר ערד. ניין, דו ביזט ניט דאָרט; דו ביזט אין הימל. איך זע דיך מיט די הימלבלויע אויגן און גאָלדנע לאָקן צווישן די מלאכים.

ערע און כבוד דיין אנדענק!

אין בילד פון מיר מיט מיינע שילערינס געפונען זיך דריי אייניקלעך פון דאַבריש פוקס, א טאָכטער פון לערנער, א זון פון מיין ברודער בעריש און אויך אנדערע אסטראווצער קינדער

פון דעם האַלב ווילדן בלעמעלע, וואָס נעסטעט אויף מיין פאָטערס קבר, און פון צייט צו צייט פאַרוואַרפּט עס דאָס קעפּעלע אויף דער דערנעבנדיקע וואַנט פון אַלטן אָסט-ראָווצער רבינ׳ס אוהל, ווייזט אויס פון מידקייט, פון הוידען זיך אויף דעם שוואַכן שטענגל, אָדער גאָר טאַקע פון צעפוילטקייט פון די שטענדיקע טרערן, מיט וועלכע אַנגעווייטיקטע מענטשן, וואָס קומען אַוועקלייגן קוויטלעך אויפן קבר פון אַלטן אָסטראָווצער צדיק, באַנעצן עס.

מיט אַ געבויגענעם קאָפּ פאַרלאָז איך מיין טאַטנס קבר און נעם בלאָנדזשן איבער צעבראָכענע מצבות, צעטראָטענע האַלב-אָפענע קברים. עס באַפאַלט מיך אפילו אַ שרעק. איך ווער אַרומגערינגלט פון אַ שטאַרקער מרה שחורה, אָבער די בענקשאַפט, דער פאַרלאַנג אויך אויף מיין מוטערס קבר אַ טרער צו פאַרגיסן, גיט מיר מוט און שטאַרקייט. איך שפּרייז איבער אַנגעוואָרפענע צעבראָכענע שטיקער מצבות און אפשר אויך איבער האַלב פאַרפוילטע אברים פון מתים, ווי איבער אַ גלאַטיקן אַספאַלט, און ווען כ׳בין שוין האַרט נעבן קבר פון מיין מוטער טאַ אַנשטאָט נאָך מער צו בויגן דעם קאָפּ, הויב איך אים גאָר אויף הויך און נעם אָבסערווירן מיין שטעטל, מיין ליב געבורט-שטעטעלע אָסטראָווצע, ווייל פון דאָרטן זעט מען עס כמעט אינגאַנצן, ווייל דאָס בית-הקברות געפינט זיך אויף אַ הויכן באַרג, איבערן נידעריקן געלעגער פון שטאָט.

צום ערשטן פאַלט מיין בליק אויף די ברייטע שענקע-וויטשאַ גאַס, וואָס שניידט זיך אַריין אין אַ לאַנגן, לאַנגן נאָדל-וואַלד, אַ וווּנדערבאַרער סאָסנע-וואַלד, וועלכער דערמאָנט מיך אין איבערלעבונגען, עפּיזאָדן, פון וואָס אַ וואַרעמקייט צעגיסט זיך אין די ביינער. באַלד טוישט זיך עס איבער אויגנבליקלעך אין אַ פּראָסטיקער קעלט, ווען מיין בליק פאַרהאַלט זיך אויף דער סטאַראָ-קונאָווסקאַ גאַס, ווי איך דערזע אויפן אָרט פון דער שול און בתי-מדרשים, אַנגעוואָרפענע האַלב פאַרקוילטע שטיקער קלע-צער, בעלקעס, בעטער, פאַרקאָפּטשעטע שטיקער מנורות, צעבראָכענע פאַרזשאַווערטע צדקה-פּושקעס.

צעריסענע ספרי תורות, צעהאַקטע שויבן, טיילן פון פאַרטריפטע מיט חלב טישן און בענק. שאַ!... דאַכט זיך אַז איך זע מענטשלעכע אברים אויך. יאָ! דאָרט, דאָרט, אָ-דאָרט וואַלגערט זיך אַ האַלבער שאַרבן פון אַ מענטשלעכן קאָפּ, אַ בינטל ביינער. אַביסל ווייטער, אַ פוס, אַ בינטל פינגער-ביינער, פּלייצעס-ביינער, צעבראָכענע הענט. אַך וואָס פאַר אַ חורבן! וואָס פאַר אַ גרויזאַמער חורבן! איך קוועטש פעסט די אויגנהייטלעך, ניט ווילענדיק זען דאָס שרעקליך מורא׳דיק גרויליכע בילד.

איך קוועטש אַזוי שטאַרק די אויגן הייטלעך ביז איך דערוואַך...

אַ שווערער זיפץ שניידט דורך די פאַרטאָגיקע שטיל-קייט, און וועקט אויף מיין זיס טעכטער׳ל, וועלכע וואַרפט מיר צו אַ פאַרשלאָפן שמייכעלע, וואָס גלעט מיין רואינירט האַרץ נאָך דעם שווערן חלום... ניין, איך וועל דיך מיין געבוירן שטאָט אָסטראָווצע ניט פאַרגעסן, קיינמאָל ניט פאַרגעסן, ניט אין חלום און ניט אויף דער וואָך, ווייל כ׳בין מיט טויזנטער פעדים מיט דיר פאַרבונדן!

אָסטראָווצע, איך וועל דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, ווייל, אַ חוץ וואָס כ׳בין מיט טויזנטער פעדים מיט דיר פאַרבונדן, ליגן אין דיין ערד די ביינער פון מיינע טייערע עלטערן, שוועסטער, ברידער, פלימעניקעס, חברים און שילער. און אויך מיינע פריידיקע קינדער טעג.

די מצבה וואָס איז נאָך דער באַפרייאונג אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן געשענדעטן קבר פון אָסטראָווצער גאון זצ״ל. אויך די דאָזיקע מצבה איז נאָכדעם צעשטערט געוואָרן דורך די פּאָלאַקן.

המצבה שהוקמה אחרי השחרור על קברו המחולל של הגאון מאוסטרוצבה זצ״ל. גם מצבה זו נהרסה אחרי כן על ידי הפולנים.

מ. גראַסמאַן, (פייבל שלמה זלמנ׳ס איינִיקל)
געוועזענער סעקרעטאַר פון אָסטראָווצער
הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יורק

געבליבן בלויז חורבות...

ווו איז איצט די שטאָטישע פּרייד פון אַמאָל ?
ווו זענען די בתי מדרשים ? ווו איז די גרויסע שול ?
ווו זענען די יידישע היימען, ווו זענען די שטיבן ?
ווו זענען די בעלי־מלאכות, די הענדלער ?
קיינער ניט מער געבליבן ?
ווו איז דאָס הייליקע אָרט מיט די אוהל׳ס —
און די מצבות ?
פאַרניכטעט, געשענדעט, איז דאָס אַלעס געוואָרן —
געבליבן זענען בלויז חורבות.
אָסטראָווצע ! וואָס איז געוועזן מיין היים, טראָץ —
ניט דאָרטן געבוירן.
איז איצט בלויז געבליבן אין מיין יוגנט־זכרון.

די חורבות פון דער אסטראָווצער אלטער שול

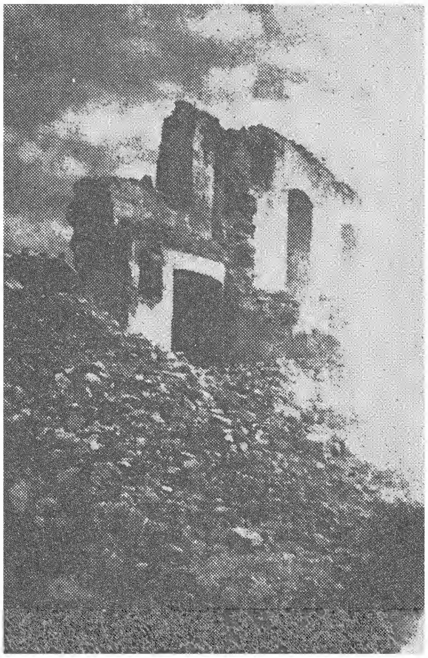

שרידי בית הכנסת הישן שנהרס ע״י הנאצים

א. אלמוני

פוילישע מערדער

נאָכן לײדן הונגער און קריגן געשלאָגן פון די פּאָליאַקן, האָבן אײניקע זיך אָרגאַניזירט אין אַ גרופּע פון 12 מאַן און באַשלאָסן צו אנטלױפן אין די װעלדער אַרײן. אין אַ פינסטערער נאַכט האָבן זײ זיך צוזאַמען מיט אַ גרופּע קעלצער ייִדן אויסבאַהאַלטן אין נאָענטן װאַלד. אײניקע פויערים פון דאָרף מאַיקאָװ װאָס האָבן זיך דערװוּסט װעגן דעם, האָבן געמאַכט אַן איבערפאַל און געכאַפּט אכט מאַן. די איבעריקע זענען אַנטלאָפן.

זײענדיק בא דער ארבעט אויף די „שטשעטניצע” איז געקומען א פּאָליאַק פון דאָרף „מאַיקאָװ” און געזאָגט די דײטשן פון דער װאַך, אז ער האט געכאַפּט 4 ייִדן, אָבער דאָס געשעפט לױנט אים ניט פאר אײן קילאָ צוקער פאר א קאָפּ. אויב די װאַך װעט מער באַצאָלן װעט ער ברענגען מער. א שטונדע שפּעטער האָט ער געבראַכט נאָך 4 ייִדן און איבערגעגעבן. אז די רעשט זענען אנטלאָפן. די ייִדן זענען גלײך דערשאָסן געװאָרן. פאַרן טויט האָבן זײ אַריבערגעשריען צו אונדז מיר זאָלן נקמה נעמען פאַר זײער אומשולדיק פאַרגאָסן בלוט.

די דערשאָסענע זענען געװען: חיים שאָטלאַנד, בערנאַרד קאָהן, מ. זאָבערמאַן. דעם נאָמען פון פערטן איז אונדז ניט געװען באַקאַנט.

צװישן די גרױסע רוצחים אויפן װערק „צע” זענען געװען: שפּאַדלאָ, װעלכער האָט אויף זײן געװיסן טויזנטער קרבנות; װאַיטשיק און שעװטשוק, װאָס האָבן געהאָלפן די דײטשע רוצחים, ימח שמם, אויסצושיסן זעקס און דרײסיק טויזנט ייִדן, װעלכע זענען אומגעקומען אין סקאַרזשיסקער אָסאָב און איבערהויפּט אויפן װערק „צע”.

עס זענען געװען נאָך פיל הונדערטער פּאָליאַקן, װעלכע האָבן פאַרפּײניקט ייִדישע קרבנות. אויפן בוס איז געװען א שרעקלעכער מערדער, װעלכער האָט פיל ייִדישע קרבנות אויף זײן געװיסן. זײן נאָמען איז: קאָטלענגאַ אָלשאַװי.

א פאָלק װערט דערמאָרדעט — מאַרסעל יאַנקאָ

רצח עם — מארסל יאנקו

נחמיה וורמן

אוסטרובצה בשנות השואה

אבי היה יליד אוז׳נדוב ולפני המלחמה גרנו בקורוב. לאבי היה בית מסחר לספרים ומכשירי כתיבה. התמסר לעבודה צבורית וכיהן כיושב ראש המזרחי וחבר מועצת העיר, היהודי היחיד.

עם פרוץ המלחמה הפציצה האויריה הגרמנית, ב־8 בספטמבר 1939, את העיר קורוב ומן ההפצצה נפגעו בניני המשטרה, בית הכנסת ומרכז העיר שהיה מאוכלס יהודים, בעוד שהחלק המאוכלס פולנים לא נפגע.

עובדה זו עוררה חשד, כי מי שהוא מסר לגרמנים את תכנית העיר. אבי היפנה את תשומת לב המיליציה האזרחית נגד בעל התחנה „הפולקסדויטשה" אוהרליך. בחיפוש שנערך אצלו נמצאה תחנת שידור, הוא ובנו נעצרו ונמסרו לידי שלטונות הצבא — בהעדר כל מנגנון שיפוטי אחר בעיר. אוהרליך זה שוחרר עם בוא הגרמנים, ועם הופיעו בעיר הודיע, שעליו לחסל את וורמן.

לאור מצב זה החליט אבי להסתלק מהעיר יחד עם משפחתו ולשם טשטוש העקבות אמר לאנשים שמגמת פנינו למזרח. המשפחה נפרדה. אני ואחי פנינו לאוסטרוביץ — שם גר אחי אבי, ולעומת זאת אמי ושאר המשפחה פנו לאוז׳נדוב — מקום מגורי אחי. לדודי באוסטרוביץ היה בית מלאכה לפרוות — אצלו למדתי את המקצוע.

כשפרצה מגיפת הטיפוס בשנת 1941 נסגר הגיטו היהודי בו הצטופפו כ־16.000 יהודים. היציאה מהגיטו הותרה למשך שעתיים בלבד לקבלת מנת הלחם העלובה לפי כרטיסים.

עם פרוץ המגיפה הויבו התושבים להודיע על כל חולה ולהביאו לבית החולים, שסודר בבית הכנסת המקומי. ידוע היה כי מבית חולים זה לא יצא אף אחד חי. על הרופאים נאסר לקבל חולים בבית.

חיסול הגיטו באוסטרוביץ

הודות לבית המלאכה שניהל, הצליח דודי לקשור יחסים טובים עם משרד העבודה הגרמני אשר פקידיו היו לקוחותיו ללא תשלום. הודות ליחסים אלה הצליח דודי — כשהתחילו הדיבורים על חסול הגיטו — להשיג עבורי מקום עבודה במפעלי־חרושת הברזל, שהיו ידועים אחר כך כמפעלי הרמן גרינג. מקום עבודה זה שימש ערובה מפני השילוח. גם עבור אבי ואחותי הושגו כרטיסי עבודה, הגם שידוע היה מראש שאין זה מהווה תריס בפני הגירוש.

יום לפני „האקציה" לקח הגרמני קרדיל מדודי את הפרווה האחרונה שעדיין לא היתה גמורה, ויעץ לנו להכין „בונקר" טוב ולהתחבא בו.

בבית המלאכה של דודי סודר מחבוא בשביל המשפחה. ב־10 באוקטובר החל חיסול הגיטו.

יחד עם 400 עובדים יהודים יצאתי לעבודה בבית החרושת, ענדנו את הטלאי על זרוענו ובידינו תעודות עבודה.

בעקב עבודתי בבית החרושת לא שמעתי כלום על מהלך האקציה, אבל התברר אחר כך שמתוך 16.000 היהודים השאירו בחיים את ה„יודנראַט" — שהיה נחוץ לגרמנים, את המשטרה היהודית וכמה מאות אנשים שהיו דרושים לתפקיד „ראומונגסקומנדו". מתפקידי הראומונגס־קומנדו היה: ניקוי הדירות והחפצים שנשארו מהמגורשים.

שבועיים נשארנו לעבוד בבית החרושת, לאחר מכן נתקבלה פקודה מהגסטפו לאסוף את חפצינו ולהתרכז בככר. חשבנו כי הגיע תורנו לחיסול. באיום עונש מוות נצטוינו למסור כל חפץ בר ערך, ולשם הטלת אימה בחרו 3 אנשים מתוך הקהל המרוכז—שלא היה בידם דבר—ורצחום נפש לעיני כל הנאספים. גם לאחר שהאנשים מסרו את אשר היה להם ערכו חיפוש מדוקדק אצל כל אחד ואחד.

מכאן הובלנו ל„גיטו הקטן" ונשארנו שוב לעבודה.

הגיטו הקטן וחיסולו

האזור היהודי המוקטן נתמלא שוב חיים. מלבד קבוצתנו חיו פה קבוצות פועלי הכפיה של „יגר", בית

החרושת ללבנים, שנשארו לאחר החיסול בחודש איקטובר. מספר תושבי הגיטו הגיע ל־3,000 איש. לאלה הצטרפו היהודים שהתחבאו ולא נתגלו, אלה שיצאו מהבונקרים וסברו שלאחר האקציה ישתרר שקט.

אף אני הוצאתי את אבי ואחותי מהבונקר והבאתים לגיטו. תקופה זו לא ארכה. ב־10 לינואר 1943 התקיימה „אקציה" נוספת וגורשו שוב 3,000 איש. את קבוצת הפועלים העבירו למחנה עבודה תחת משמר המשטרה הפולנית והיהודית.

השמירה על המחנה נמסרה למשטרה האוקראינית והיהודית. מפקד המשטרה היהודית היה משה פוצ׳יץ.

גם מחנה זה היה זמני. מדי פעם בפעם הופחת מספר היושבים יתרם המשיך לעבוד במקומות העבודה הנ"ל.

אני עובדי המתכת קבלנו דיסקית עם מגן־דוד כחול ומספר בתיכו. קבלתי מספר 245.

בשנת 1944 התהלכו שמועות על חיסול המחנה. בתוך המחנה נרצחו הרבה בעת המיפקדים. התחבאתי באיזה חור בשטח בית החרושת. חמשה ימים בליתי במחבואי ללא אוכל ימים. בהרגישי שאני הולך ומתמוטט החלטתי לברוח מבית החרושת. לא היה זה מהדברים הקלים. בית החרושת היה מוקף חומה גבוהה ושמירה מתמדת הופקדה עליו. חכיתי לחלופי משמרת הערב. טפסתי על עץ וממנו עליתי על החומה שגבהה כשתי קומות וממנה קפצתי למטה. עלה בידי להצטרף לקבוצת הפועלים היוצאת מן העבודה. ממנה התרחקתי אחרי כן לכוון השדות. למחרת הלכתי להפש לחם. פולניה אחת הראתה לי מקום המאפיה — הצטרפתי לתור. והנה הגיע תורי ורכשתי את הלחם היקר — שזה ימים לא הגיע לפי — ופתאום הכיר אותי מי שהוא והחל לצעוק: יהודי! ברחתי — והפולנים אחרי.

איני יודע כמה זמן ארכה הרדיפה, וכאשר נעצרתי לבסוף לא נשאר בידי כמעט מאומה מככר הלחם; הייתי כל כך רעב עד שתוך הרדיפה אחרי אכלתי את הלחם מבלי להרגיש בכך.

בפני עמדה השאלה: לאן? מה הלאה?

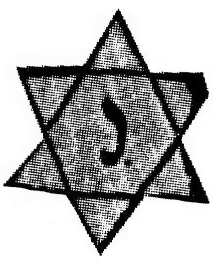

המניעים להצטרפותי לפרטיזנים

בתקופת עבודתי בבית החרושת קשרתי קשרים הודות לאחי חיים עם האמן קובלסקי מהפרטיזנים של פ.פ.ר. באוז׳דנוב ע"י קרשניק. אמן זה היה חוזר מדי שבועיים לאוז׳דנוב לזמן מה.

באמצעותו קבלתי ידיעות מאחי במחנה קרשניק, בדרך זו קבלתי מאחי תכנית המקום — שם קבר את רכושו לפני צאתו למחנה. את התכנית השמדתי, אבל שמרתיה היטב בזכרוני — ואספר אחרי כן על התועלת שהיתה לי מזה.

קבלתי אחרי כן מקובלסקי ידיעה על רציחת גיסתי וילדה. פולני גילה לגרמנים את מהבואם. רצחום בבית הקברות היהודי באוז׳דנוב. תוך שאיפת נקם בגרמנים הלך אחי לפרטיזנים, ובאחד הקרבות נפל.

גם אני ראיתי את ההליכה לפרטיזנים כמוצא מליפול בידי הגרמנים. נדברתי עם קובלסקי, כי עם בריחתי מבית החרושת יוביל אותי לפרטיזנים, אבל ברגע מכריע זה לא נמצא קובלסקי במקום. היה לי קשר על־ידו עם קז׳יק מנובסקי שגר ע"י בית המלאכה של דודי. כוונתי משום כך את דרכי לבית המלאכה, שם מצאתי את יולין מנובסקי, שצייד אותי בלחם ופקד: „ברח מכאן".

לעומת זאת החביאני קז׳יק במתבן, שם בליתי כמה לילות. באחד הלילות — כאילו דחפני הגורל — הלכתי לשדות במקום למתבן. ובאמת באותו לילה ערכו הגרמנים חיפוש במקום. ייתכן שמי שהוא הלשין עלי בראותו אותי מתהלך בשדות. לא יכולתי יותר להשאר בשדות כי החציר סולק, חציתי את הנהר כשכדורים מזמזמים סביבי.

נשארתי שוב בחיים. בלילה חזרתי למנובסקי. קז׳יק התקשר עם קובלסקי, שהורה לי לפנות לקונוב — ליערות סלוביזנה ולחפש שם את היערן קביאטקובסקי. עלי היה להזהר מפניו, כי היה שודד שעלול לקחת ממני הכל ולרצחני נפש. היה עלי לדרוש ממנו להביאני אל בז׳ווה מ־פ.פ.ר. מחוז אוסטרוביץ ולהסתמך על שליחותו של קז׳יק. צוידתי בלחם ובברכות.

ימים מספר תעיתי ביערות, ואז התנפלה עלי קבוצת אנשים וביניהם היערן קביאטקובסקי; וזה בהכירו בי כי יהודי אני באמת, רצה לרצחני. הודעתי לו שעלי להעביר ידיעות לבז׳ווה. הוטחו כנגדי דברים בלתי נעימים: „יהודי, ברצונך להתחבא? אין מקום" ואני לעומתם: רצוני להלחם, לשם כך באתי.

איימו עלי בכדור בראש, אם מה שהוא לא יהיה בסדר. נודע לי אחר כך כי כמה וכמה יהודים נרצחו על ידם. נשארתי — לפי הוראות בז׳ווה לא הובאתי אליו כלל. לא קבלתי כל תפקיד קרבי, מלאתי תפקידי שמירה וכוניתי בשם „טדק".

בקבוצה שלנו הכרתי כמה יהודים מסטרכוביץ. בקבוצה

לא שרר סדר ולא משטר צבאי, הגם שביצעה פעולות חבלה רבות נגד הגרמנים בפיצוץ גשרים, רכבות. היחידות של א. ק. שבהרי שוינטוקז׳יז׳ היו חזקות ומאורגנות יותר.

קבוצתנו פחדה מאנשי א. ק. יותר מאשר מהגרמנים.

במשך החודש לשהותי בקבוצה התידדתי עם האחים שווידרסקי. עם קבלת ידיעה על מעבר הגרמנים ביער ניתנה הוראה, שכל אחד ימלט ויציל את עורו לפי דרכו והפגישה נקבעה ביערות ליד הויסלה. יצאתי לדרך עם האחים שווידרסקי, והמטרה היתה — אופטוב — שם גרו השווידרסקים. להם היה שם גן גדול ועלי היה לשמור עליו. עבודתי שם לא ארכה. הגרמנים ערכו ציד על הפולנים לשם העברתם לעבודה לגרמניה, ואף אותי תפסו בגן. שיכנו אותי יחד עם אחרים בבנין בית הספר. לא שהיתי כאן הרבה. קפצתי מחלון קומה שניה וברחתי. חזרתי לשווידרסקי — שם סדרו לי בונקר באדמה, ובלילה הביאו לי אוכל. שני האחים המשיכו לפעול במחתרת — אבל קשה לי לקבוע באיזו — כי הביאו לי ביולטינים מ־א.ק. אולם ידעתי כי הם מ־פ.פ.ר. הנחתי כי הם „שותלו״ במתכוון ב־א.ק. לאחר המלחמה פגשתי את בז׳וזה בתור מפקד או.ב. בקטוביץ ומניק שווידרסקי היה סגן או.ב.

לגבי לא היתה לבעיה הפוליטית כל ערך, כי לפני עמדה רק שאלת הצלתי ולא סיפוק השקפותי הפוליטיות. הייתי יהודי. רציתי לחיות.

שכני השווידרסקים רבו בינתיים ;הם הלשינו בפני הגרמנים כי שווידרסקי מחביא יהודי. נתפסתי בחצר והובאתי למשטרת השדה. מסרו כי תפסו יהודי ומצאו אצלו חמרי עזרה ראשונה, תוצרת הצבא הגרמני. הוחל בחקירה. מסרתי כי שמי טדק קובלסקי בן קז׳ימייז׳ וקטרינה מנובה וכו׳. כשהכוני קראתי: „יזוס, מריה״, התפללתי בקול. העמדתי פנים שאיני מבין גרמנית ולכן נקרא מתרגם — קצין. מתרגומיו של המתרגם בפני מפקד הז׳נדרמריה נוכחתי, כי הוא מוסיף משלו לטובתי. לבסוף אמר: אני מאמין, שהוא אינו יהודי — הוא משוגע — והוא הכני תוך העמדת פנים.

המפקד ציוה לקרא רופא צבאי לבדקני ובהעדר הרופא נכלאתי והוגד לי, כי באם יתברר שאינני יהודי אשלח לעבודה לגרמניה ואחדל להיות משוגע, ברם אם יתברר, כי אמנם יהודי אני, אמות ביריה. נלקחו נעלי ולמתרגם ניתנה הוראה לטפל בי. בהובילו אותי למאסר מסר לי המתרגם בהסתר פרוסת לחם ונקניק, והוסיף: החזק מעמד, אל תירא. מקום המאסר היה פרימיטיבי. היה זה מרתף בבית פרטי שם אוכסנו תפוחי אדמה לחורף.

בלילה נראה לי אבי בחלום והצביע על דרך יציאתי מהמקום. התעוררתי, הסתכלתי סביבי ונוכחתי לדעת, כי הסרת דלת אינה מהוה בעיה. אבל הדלת הראשית היתה נעולה. בבוקר, בהגיע האכרים למרתפים, התחמקתי מהמשמר ויצאתי החוצה לקור ולגשם בלי נעלים. אף אדם לא הבחין בי. הלכתי לכוון הנהר. באחו רעה רועה עדרו. זה ניגש אלי ושאל בלחש: „עמך״. התקרבתי אליו אחרי שבחנתיו היטב לפני שנפלה תשובתי: „כן״. היה זה יהודי ליאון צ׳רניקובסקי מאופטוב (כעת בקנדה). הבחור הסתדר יפה, היה לו בונקר ליד הנהר, היה לו אוכל ולבוש. נתן לי בגד, אבל יותר מלילה אחד לא יכול היה לאכסני, סיפר לי, שכבר שנתיים הוא חי כך. חברה לספסל הלמודים מחביאה אותו. הבחורה הנוצריה רעתה את עדר הוריה העשירים וחלקה את מזונה אתו. היה זה מעשה גבורה מצדה תוך העמדת עצמה בסכנת חיים ולכן נוכחתי, כי אין לי כל זכות להתארח זמן רב יותר אצל צ׳רניקובסקי.

היה צורך לחפש דרכים אחרות. חזרתי לשווידרסקים להודיעם, כי הגרמנים אינם יודעים שאני יהודי. היה זה חשוב בשבילם, ע״י כך שוחררו מהחשד של שכניהם והצעירים יכלו לנוע בחופש יתר.

בפעם הזאת לא החזיקוני אצלם. רחציני, גלחוני, ציידוני בבגדים ולחם ונפרדו ממני בברכה: היה בריא, יצליח ד׳ דרכך. ואמנם הרבה עשו השווידרסקים למעני ואני אסיר תודה להם.

ולאן עכשיו? ידעתי, כי החזית מתקרבת לויסלה — היה כבר יולי 1944. אופטוב היתה כ־40 ק״מ מרוחקת מהויסלה. הלכתי לכוון סנדומיז׳ תוך תקוה שאצליח לצלוח את הויסלה ולהמצא בצד הסובייטי.

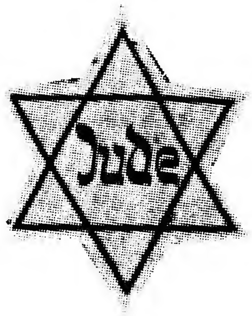

המציל הגרמני היינץ גלוקמן

לא היה זה מהדברים הקלים לחצות את הויסלה. החלטתי לנסות מזלי בלילה, כי ביום הייתי מעמיד עצמי כמטרה לכדורי המוות. ברם גם בלילה לא נמו החיילים, היתה זאת החזית. הכדורים זמזמו ללא הרף, הרקיטות האירו את השמים והארץ באור בהיר כשמש, קרבות אויר נמשכו ללא הרף. רבצתי בלילה בשדה במרחק קילומטר מהויסלה. בבוקר נאלצתי לחפש איזה מחסה. הלילה השני ביליתי בגן ללא יכולת לזוז, כי אוירוני הסוביטים חגו נמוך מעל פני האדמה תוך המטרת אש מסביבם ממכונות יריה,

נסיונותי לחציית הויסלה בלילות הבאים היו ללא אפשרות ביצוע. נשארתי ללא מזון ונאלצתי לסגת לכוון סביבה מאוכלסת. בנדודי נכנסתי לכפר עזוב מיושביו. בשדה ראיתי צבא גרמני סדיר ומטבח שדה. הרעב התגבר על הפחד. נגשתי לטבח ובקשתי ממנו מים. דברתי אליו גרמנית. ההצלחה האירה לי פנים. מים שאלתי — קפה קבלתי, היתה זאת אריחה מלכותית בשבילי. אחרי ששבעתי קבלתי אומץ ושאלתי אם אוכל לעזור בעבודה. הטבח הסכים. הטבתי עצים שפשפתי סירים. בשעת ארוחת הצהרים קבלתי אף אני אוכל. מישל הזך — כך קראו לטבח — הודיע לי בסיפי של יום, כי ברצון הקצין לשיחח אתי. פניתי לחדר מגוריו. היה זה צעיר כבן 26, בעל טמפרמנט וחריץ. כבדני בסיגריות ושאלני אם ברצוני לעביד גם מחר. הסכמתי. ברם תוך יציאה נזכרתי כי אין לי לאן ללכת. הכן הזרתי על עקבותי ואמרתי לקצין: הן עתה שעת העוצר ואין באפשרותי להזיר הביתה. הוא הסכים והשאירני בלילה. התפתחה בינינו שיחה ממנה פחדתי מאד. מיהר עבד במאמץ. נשאלתי לשמי — מריאן, עניתי. וכשנשאלתי לשם המשפחה עניתי אחרי היסוס קל: שמידט. בהמשך נעזרתי ע״י הקצין בעצמו. באמרו כי שמי צרפתי יקרא לי מריון. דמיוני המשיך לטוות את חוטי הירותי: אבי הוא פולקסדייטשה ואמי פולניה. הגרים מעבר השני של הויסלה. הכפר הופצץ ע״י הסובייטים ואני ניצלתי ע״י צליחת הנהר, כי אני ירא את הסיביטים ואני הרי כל כך רציתי ללכת אליהם. התחלתי לבכות. הגרמני הרגיעני והבטיח לקחתני תחת חסותו. בבוקר הזרתי למטבח. שם הרגשתי עצמי כמו בבית. כעבור ימים אחדים נתקבלה פקודה לעבור למקום אחר. עזרתי בהטענה ונסענו לוולקי ואפנובסקי — לשם הגענו בלילה. לא מצאנו אף אחד מ„שלנו״. כדובר פולנית בחר בי הקצין כשליח לראש הכפר „הסולטיס״ להודיע, כי עליו להכין מקומות איכסון עבור הגנרל העומד להגיע בכל רגע. קבלנו את הבית הטיב ביותר בכפר, ואת הגורן בשביל המטבח והמחסן.

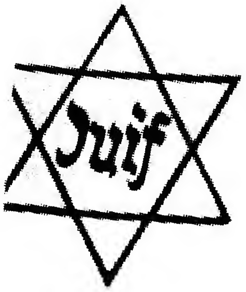

פגישה עם יהודים מסתתרים

בבואי לסולטיס הבחנתי בשני יהודים — גבר ואשה. הכרתים מיד. היה זה איצ׳ה מאיר בירנצויג מאוסטרוביץ — אתו הייתי במחנה העבודה, וכן היתה שם אחותו. הם נפחדו למראה פני. הכירוני. הייתי מזועזע, שמחתי בראו־תי יהודים חיים. אבל העמדתי פנים, שאינני מבחין בהם. וכך נהגתי גם אחרי כן. גרתי עם מפקדי והטבח וביום עבדתי במטבח.

באחד הערבים הודיעני הקצין, כי אין אני יכול להתהלך בבגדים אזרחיים, ונתן לי פתק לקבלת מדים. הציגני בפני האפסנאי וזה לקחני אתו והלבישני מכף רגל עד ראש. הקצין שמח בראותו אותי במדים ואיחל לי לכבוד המדים. לא יכולתי לשאת מדים ללא תעודות, ולכן הכין הקצין במו ידיו תמונות והתחיל בהשתדלויות להשגת התעודות עבורי. כעבור ימים אחדים קראני ללשכתו והחתימני על ניירות שונים. עתה היתה דרושה רק חתימתו של סרן האוס. ואף זאת סידר הסגן, קבלתי פנקס צבאי עבור מתנדבים. פנקס צבאי זה אבד לי לאחר המלחמה, כאשר הברחתי את הגבול בגרמניה מהשטח הרוסי לאמרי־קאי. מאז הייתי מריון שמידט המתנדב ומלאתי תפקיד, נושא כלים של הקצין הינץ. לשם משפחתו לא שאלתי כי נמנעתי מלשאול. הבחנתי רק כי היתה לו אות הצטינות ממלחמת קרים. המשכתי בעבודתי במטבח, אבל מלאתי גם תפקידי שמירה. נאלצתי גם להשתתף בציד פולנים לעבודות בגרמניה, שמשתי מתורגמן. בפעולה זו פסחתי על ביתו של הסולטיס, שם התחבאו הבירנצווייגים.

בפעם אחרת נקראתי ע״י גרמני מהקורפוס האפריקאי לשמש מתורגמן בחקירת אכר פולני, שהתלונן על הופעת יהודים מהיער ושדידת פרה. האכר בא על מנת לגלות את מחבוא היהודים לשם תפיסתם. הגרמני הבין את המלה „פרה״ שעליה חזר פעמים מספר — השאר היה כבר נתון בידי. להצלת יהודים אלה תרגמתי, כי האכר בא לבקש עזרה בחפוש אחרי פרתו שנגנבה ממנו. היספתי: כנראה משתדל האכר להתחמק מלתת את מנותיו לצבא ומצא לו אמתלה בצורת פרה גנובה. הקצין התרעם ורגז, שאין זה מתפקידו לחפש פרות. הוא כעס על האכר ואני יעצתי לזה להסתלק מהמקום, כי הגרמני מאיים לרצחו. אם היה בספורו של האכר גרעין אמת, הרי עלה בידי לעזור ליהודים שמספרם היה ניכר ביערות אלה. כעבור חודש עברנו לווינוביץ שם התמקמנו בחוה. התפקידים, שהמדים השנואים הטילו עלי ושלא אחת הצילו את חיי, הציקו לי יותר ויותר. עלה בידי להתחמק מהליכה קבוצתית למרחץ — שם התידד אתי הבלן שמידט ושיכנעני כי אנו קרובי משפחה. גם הסניטר, שאליו היה צריך לפנות לשם בדיקה שבועית חתם לי בפנקסי מבלי לבדקני כלל. נימקתי זאת

בעומס עבודה בהוצאת אספקה — אותה הם קבלו ממני ביד רחבה. ביחוד רבתה העבודה עם צאתו של מישל הזקן לחופשה לרגל ידיעה על הפצצת ביתו.

תוך נשיאת מדים גרמניים יש ללמוד לבטא: „הייל היטלר". לא היה זה קל עבורי. לא תמיד הצלחתי להתחמק מלחלק הכבוד לקצין. פעם נפגשתי עין בעין עם קצין גרמני — העמדתי פנים, שאינני רואהו, אבל זה קרא לעומתי: „האין אתה יודע איך לחלוק כבוד לקצין גרמני, דונרווטר"? הצדעתי תוך הבעת המלים המכוערות הללו ובקשת סליחה, הצלחתי.

צפוי הייתי למאורעות קשים מאלה, באחד הלילות רוכזו פולנים בבנין בית ספר לשם העברתם לעבודה בגרמניה, ביניהם הכרתי קצין מהפרטיזנים אף הוא הכירני תיכף. לשם מניעת מתיחות קשה התקרבתי אליו ולחשתי לו: אל תדבר כלום, אחר כך אסביר. הקדמתי וחזרתי שוב אליו ולחשתי שאוציאו מכאן. למחרת הודעתי לקצין שלי, כי דרושים לי 2 עובדים למטבח והסולטיס אינו מספקם לי מכיון שכולם נתפשו והם בבית הספר. קבלתי ממנו פתק למשרד, כאן סדרתי הכל במהירות ובביה"ס בחרתי את הפרטיזן וחברו ולקחתים לעבודה. בדרך ספרתי להם כי לא היה לי כל מוצא אחר לשם הצלת חיי. הודעתי שאני מוכן לחזור למחרת, והם לעומתי: כאן תביא לנו תועלת. החזקתים ימים אחדים במטבח, ורק כאשר הטרנספורט נשלח לגרמניה שחררתים, והסולטיס שלח עוזרים אחרים. כעבור ימים אחדים הודיע לי איזה צעיר, כי עלי להופיע בערב בביתו של אחד האיכרים. היה שם הסגן המכר שלי מהפרטיזנים, השיחה התנהלה בגורן. הייתי בטוח, כי ימיתני. הוא דרש ממני בשם המחתרת להעביר לו את הסיסמאות היומיות של הצבא. בשעה 6 בערב כל יום שינו את סיסמת החזית לכל המחוז. מצוידים בסיסמה יכלו הפרטיזנים לפעול, לעבור קוי חזית ולגרום נזקים עצומים לגרמנים: הסכמתי. המקשר היה האכר, שבביתו התקימה השיחה. במשך 3 חדשים העברתי את הסיסמה, שהשגתי מהמשרד. ידעתי שזה מסוכן, אבל לא היתה לי ברירה. מדי שבועיים הופיע הסגן וחקר ודרש לענינים שונים, לפיהם קבל מושג על תנועות הצבא וכמויותיו. בזה לא נסתיימו הסכנות להן הייתי צפוי בהמצאי באותו מחוז — לא הרחק מאוסטרוביץ.

יום אחד עת חלקתי ארוחת צהרים — כשה־גרמנים עמדו בשקט בתור. הבחנתי בשני נערים פולניים בבגדי עבודה גרמניים עם פתק מקצין הפלוגה השניה. הכרתי אותם. הם עבדו יחד אתי בבית החרושת, כשהתקרבו הציצו ישר לתוך עיני, ופתאום קראו בקול: „זה יהודי". העמדתי פנים, שאינני רואה אותם. אבל אלה לא הרפו ממני. אחר אמר: יהודון אל תעמיד פני יוני, אנו מַכירים אותך. צוויתי להם בגרמנית ללכת, ברם הייתי אי שקט לאחר פגישה זאת. נגשתי למקשר המחתרת ובקשתי פגישה עם הסגן. ספרתי לו על המקרה, צוה לי להחזיק מעמד והבטיח להחביאני במקרה הצורך, קבלתי כתובת מתאימה. לא הייתי צריך לחכות זמן רב לתוצאות.

רב סמל הפלוגה השניה, שתמיד היה בידידות אתי, הגיע למחנה, ומבלי להגיד שלום שאל להינץ. הקשבתי לשיחתם, הרב־סמל מסר לקצין שלי, כי אני יהודי והוסיף: הידוע לך מה אומר החוק לכך? אין אנו יכולים לסבול זאת. הוא מסר, כי שני המתנדבים הפולנים ספרו לו זאת. ותגובת מפקדי היתה: אין זה עסקי ולא עסקך, בעצם אני הממונה עליו. בזה נסתימה השיחה. אבל מה יהיה עלי? חשבתי שימיתני, כי רימיתיו, והוא — מפקדי — התנהג כאילו לא קוימה השיחה הזאת כלל. ואני ראיתי את הבחורים האלה והשתדלתי להתחמק מהם. מפולניה, שעבדה במטבח נודע לי, כי הבחורים תמהים על כך שאין נוגעים בי לרעה.

מפקדי חזר להרגליו, בערבים היה מספר על משפחתו. להוריו מלון ומסעדה בהמבורג, אביו אינו נאצי, משתייך רק להג"א. הוא עצמו משתוקק שהמלחמה הארוכה הזאת תפסק, היא אינה נחוצה אף לאחד. התבטא רע על היטלר. לא הגבתי על כך, כי לא היה ברצוני להכנס בויכוחים. לפני חג המולד קבלתי פקודה להכין נשפיה לקצינים. הכנתי כל מיני מטעמים, כי במחסן היה מכל טוב. הקצינים סחבו מהאפסנאות בגדים ומנעלים, המירו זאת בביצים, תרנגולות, חמאה ומצרכים אחרים. לקצונה היה מכל טוב, בו בזמן, שלטוראים היו שיירי אוכל בלבד. הנשפיה התקימה באולם הגדול של ארמון החווה. היה נוכח האלוף וגם סרן האוס — שמשמולו קבלתי מקום ישיבה. כשמפקדי הלל אותי וסיפר כי אני הכנתי את הכיבוד קבלתי מהאוס אקדח במתנה.

הגיע ראש השנה האזרחי. הינץ הכין מסיבה לחבריו בחדרו. כולם השתכרו כהלכה. בשעה 11.30 גרש מפקדי את כולם מהחדר וצוה עלי לחכות. חשבתי — שעתה בשכרותו, יהרגני, לא פחדתי — הוא היה שכור ובידי אקדח. וקרה דבר אחר: הוא משכני לספה ואמר: מריון, הגד האמת, האם אתה יהודי? לא עניתי. כן, המשיך, אני יודע. אתה יהודי, אבל עבורי אתה בן אדם, החזירים הפולניים מהמתנדבים כיפרו זאת לאמיל, והוא מסר לי זאת. אמרתי לו שלא יתערב בכך.

הוא היה שיכור, אבל ידע את אשר דיבר. אחרי כן סיפר לי כי באוניברסיטה היו לו חברים יהודים — שהנאצים חיסלו אותם. היה נסער מאד. הוא הוסיף: כל עוד אני בחיים גם אתה תשאר בחיים, וכאשר המלחמה תגיע אל קיצה תבוא לביתי. את המלחמה הפסדנו.

הוא המשיך ארוכות, כשם שעושים שכורים, אבל דיבר לענין. יצאנו החוצה, הגרמנים השכורים ניפצו

שמשות וירו באויר. היה לילה בהיר. הכל מכוסה שלג. מפקדי נפל בשלג והשליך את אקדחו. לא יכולתי לבדי לשאתו ורק בעזרת שני חיילים הכנסתיו לחדר, שכב יומיים, וכשקם ספרו לו שהצלתי את חייו. היה מרוצה מאד מפעולתי.

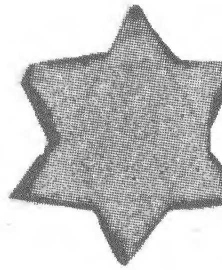

נסיגת הגרמנים

ב־12 לינואר הגיעה פקודת הנסיגה. הועמס המטען, חולקו התפקידים. עלי הוטל תפקיד מורה דרך. מתפקידי היה לעמוד על פרשת הדרכים ולהורות על כוון הנסיעה. יצאנו בלילה לכיוון קֶאלץ.

ההתקפה הרוסית ליד הויסלה החלה. הנסיגה התקיימה דרך יערות שוינטוקז׳יש. ביערות אלה שרצו הפרטיזנים, הגרמנים התנהגו בזהירות — נתלו שלטי אזהרה על סכנת הפרטיזנים. החיילים המזוינים צעדו קבוצות קבוצות באופן שקבוצה אחת גוננה על השניה. המפציצים הרוסים לא התבטלו, ההפצצה הכבדה היתה בין קֶאלץ לקונסק — הדרך בה צעדו כמה דיביזיות.

כשהופיעו אוירוני סיור אמר לי הינץ: מריון, אנו בסכנה. ברחנו ליער. היינו שלושה — בינינו בחורה שעבדה במטבח, האשה היחידה שהצטרפה לצבא בנסיגתו. זה הביא אותי למחשבה: אולי שנינו באותו מצב. מפחד הדדי לא הגיע לידי שיחה בינינו. עד היום אין אני יודע אם היתה יהודיה או לא.

התחבאנו בתעלות שביער. החלו חלופי יריות, לשונות אש התנשאו אל על ונשמעו צעקות אנשים. דברים איומים התרחשו על הכביש. כשיצאנו בערב מהיער לא מצאנו דבר פרט לגופות שנערמו אחת על השניה. את הבחורה שנפצעה מסרנו לפולנים בכפר הסמוך על מנת להביאה לבית החולים ושנינו המשכנו הלאה. בדרכנו פגשנו את שרידי החטיבה, רעבים — הם שדדו את הפולנים ותוך נקמה החריבו כל הבא ליד. בקרבת קונסק פחת מספר הגרמנים. קבוצת רוכבי אופנוע שבאה לקראתנו הודיעה לקצין שלי על הופעתו של גנרל מולר.

בשדה התקיימה אסיפה, בה השתתפתי גם אני. הגנרל הצביע על מפה והודיע, כי סקרז׳יסקו, קונסק וקֶאלץ נכבשו וכי אנו מוקפים ע״י הסוביטים. הדרך היחידה למולדת היא דרך היער. רצה לאסוף על גבולות שלונסק את הארטילריה ו־6 חטיבות צבא ולעצור שם את האויב. הוא ציוה לשרוף הכל תוך נסיגה.

מה כל זה נוגע לי — חשבתי — ומה לי ולחתונה זאת? לא התמצאתי בסביבה. התרחקתי במקצת מהקבוצה. בערב נכנסתי לצריף. נשמעו צעדים. והנה נכנסו קצינים גבוהים. הצדעתי כחוק ונשאלתי למעשי פה. הסברתי שאני המורה דרך של החטיבה 72 ונכנסתי לשתות מים. דרך החלון הצלחתי להבחין, כי אלה התישבו תוך עיון במפות, שרפו מסמכים, וכעבור מחצית השעה הלכו להם. שבתי לצריף ונוכחתי לדעת, כי האיכרים מחביאים חפצים תוך כדי הכנה לעזיבת המקום. דרשתי מהם בגדים אזרחיים. הם נבהלו. מסרתי שאני פולני ותוך איום באקדחי — מה שהשפיע עליהם יפה — נתנו לי מקטורן וכובע. בהשאירי את מעילי הצבאי הצטרפתי לאכרים. הודעתי להם, שבלילה ישרפו הגרמנים את הכפר ויעצתי להם לברוח. נשארתי ללינת לילה עם האכרים. למחרת עוד הופיעו גרמנים לקחת תרנגולות, אבל נתקלו בפרטיזנים ונורו במקום.

אני יצאתי לדרך לכיוון קונסק. בדרך לא היו כבר גרמנים. כ־4 ק״מ לפני העיר נתקלתי במשמר סוביטי. עצרוני וחקרוני לכיוון הליכתי. בינתיים הבחינו במדים הגרמניים שמתחת למקטורן וחשבוני לגרמני, וכשאיימו עלי להרגני צעקתי: „יהודי פולני!״. הם המתינו לבוא חבריהם ואחרי התיעצות לקחוני העירה. ב־16 בינואר 1945 שוחררה קונסק. במפקדה הודיע המשמר, כי תפסו גרמני, שטוען כי הוא יהודי, ושוב חקירות ודרישות. סיפרתי את כל האמת ואז חקרוני על כל אשר ראיתי בעת האסיפה עם גנרל מולר. ניתנה לי מפה ועלי היה להצביע על כל אשר ידעתי, בשל אי ידיעת השפה הרוסית נקרא קצין יהודי, שחקרני ביידיש על כל מיני ענינים יהודיים. בכדי לעמוד על טיבי — אם אמנם אני יהודי — הושארתי ללילה במקום, ולמחרת קבלו אשור על נכונית התכניות שמסרתי להם. כמו כן בדקו אם אמנם הייתי מקשר לטובת הפרטיזנים. וכאשר גם זה נתאמת קבלתי בגדים סוביטיים חורפיים ומסמכים ששמשו גם כתעודת מעבר וכהמלצה להענקת כל העזרה הדרושה לי בדרכי לאוסטרוביץ — לשם הוביל אותי סרן בג׳יפ. יצאתי לחפש יהודים.

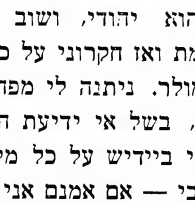

הפגישה עם אחותי

מככר השוק נכנסתי לסימטה — שם ראיתי אשה מתיפחת בבכי ומדברת אל עצמה: לו ידעתי לפחות היכן קברו של נחמיה. התקרבתי אליה. לפני עמד צל של אשה, שלד אנושי, לבוש קרעים ונעול נעלי עץ וסל ביד ובתוכו חצי ככר לחם. שאלתי לסיבת בכיה והיא חזרה על דבריה כמשוחחת לעצמה. הסתכלתי בה היטב, הצצתי לתוך עיניה והכרתי את אחותי הניה. היא לא האמינה למראה עיניה ולדברי, כי אמנם אני זה אחיה נחמיה. זה עתה חזרה מפולני מכיר, שסיפר לה כי לעיניו הומתי בירייה. המשכנו יחד בדרכנו. לקראתנו בא חברי אברהם פרידנטל. הוא לא הכיר אותי, ואמר לאחותי שיש לו דרישת שלום ממני — הוא חשבני לרוסי. ואחותי הנבוכה שאלה: והיכן הוא? ואז סיפר פרידנטל, כי זה עתה פגש את איצ'ה בירנצויג והלה סיפר לו שפגש אותי בכפר. רק אז התודעתי אליו. קשה לתאר פגישות מעין אלו. הלכנו יחד לבית שבו התרכזו השרידים הניצולים. באוסטרובצה היה כבר ועד יהודי, שבראשו עמד אהרן פרידנטל, אביו של אבק. קבלנו חדר, השארתי את אחותי באוסטרובצה ואני הלכתי לקרשניק לחפש את ההורים. שם נודע לי כי אחי חיים נפל כפרטיזן בקרב עם הגרמנים 3 שעות לפני כניסת הסוביטים. יתר בני המשפחה נשלחו לאושויץ.

דרך לובלין פניתי לקורוב לשם חיפוש ידיעות על קרובים. מלבד משפחה יהודית אחת לא מצאתי אף אחד. חזרתי לאוסטרובצה.

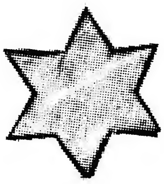

נקמתי בפולנים

סיפרתי לפרידנטל — על כל קורותי. יחד חפשנו ומצאנו את שני הפולנים שמסרוני לגרמנים. פרידנטל הרביץ בהם כהלכה. החלה מהומה וצעקה, כי מרביצים בפולנים. הגיעה או. ב. הודעתי להם, כי 2 הפול־נים הם בוגדים. ערכו חיפוש אצלם ונמצא חומר מאשים וביחוד חפצים מהצבא הגרמני. הם נורו במקום.

תלאותי לא נסתיימו. הרבה פולנים הכירוני מהתקופה שלבשתי מדים גרמניים. חשבוני לגרמני. באחד הימים נסעתי לקאֶלץ לקבלת אספקה עבור היהודים. נאלצנו לחכות בסקרז'יסקו לקשר־רכבת לקאֶלץ. מתוך הפולנים שחזרו מגרמניה הכירוני אחדים והודיעו למשטרה. למזלי הכיר אותי מפקד המשטרה שאף הוא היה במחתרת, ואחרי חקירות שחררוני.

עוד אחות בחיים

הסתדרתי באוסטרובצה יחד עם אחותי. קבלתי הניה סדקית של בן־דודי הנעדר, ביהמ"ש זכני בעזבון זה, לא שכחתי את משפחת שווידרסקי — לה אני אסיר תודה. נסעתי לאופטוב ומסרתי להם מהחנות כל אשר רצו — יותר מזה לא היה באפשרותי לעשות.

הגורל בוחר לו שבילים משלו, והוא עמד לי למצוא עוד אחות בנסיבות לא פחות מוזרות מאשר מצאתי את הניה. אחותי הניה נסעה פעם ללודז' לקנות סחורה. בדרכה הזרה פנה אליה גבר ואמר: חייקה מה את עושה כאן? אחיותי היו דומות זו לזו כשתי טפות מים וקל היה להחליפן אחת בשניה, וכשהעירה לו, כי טעה, עמד על שלו וטען; איך זה, רק לפני חידש הייתי אצלך במסיבה בפרנקפורט? למשמע דבריו התפרצה קריאה מפיה: איזו חייקה? וורמן? כן, אמר הגבר. חיש התבהר הכל. הגבר הושיט לה תמונה מהמסיבה אצל חייקה. יאז התברר כי עלינו לצאת לדרך. כל אחד מאתנו שם פניו לגרמניה. אני נסעתי לברלין והברחתי את הגבול על מנת להגיע לפרנקפורט. במחנה זלצהיים מצאתי את אחותי חיקה. מאבקה לחיים היה קשה. התחבאה ביערות, אצל אכרים, נדדה ממקום למקום. היתה יחד עם חברתה. כשנתפשו ע"י הגסטפו, לא היו אצלה כל תעודות, לא היתה מאוסטרובצה ויכלה לעמוד על דעתה, כי אינה יהודיה, כי אף אחד לא הכירה. את חברתה הכירו הפולנים ואלה הלשינו עליה ונורתה.

בקורי אצל משפחת גלקמן

מזלצהים נסעתי להמבורג, כדי למצוא את האדם שהציל את חיי. מצאתי את משפחתו בנקל, כי זו היתה משפחה מוכרה בעיר. ביתם הופצץ ובנם לא היה. נודע להם, כי נפל בשבי סוביטי. סיפרתי להם על עצמי ועל בנם שהציל את חיי וכן על חיינו המשותפים עד לפרידתנו. קבלוני בסבר פנים יפות — נראה היה, כי אין אלה נאצים. השארתי להם את כתבתי אשר בזלצהים ובקשתי להודיעני על שובו של בנם. עד כה לא ידוע לי דבר על גורלו של הינץ.

האם העובדה שגרמני הציל את חיי משפיעה על יחסי לגרמנים? לא. גם כיום גרמני במדים, הנראה בקולנוע, מעורר בי זועה. רגש הפחד, חוזר אלי. מראות הזועה וסבלותי אני ושל אחרים עומדים לנגד עיני.

(נגבה ועובד ע"י אולכה ברניצ'יבה)

תורגם מפולנית ועובד ע"י **יחזקאל אראלי** (ארליך)

אייזיקביינערמאַן

די יונגע מוטער פון קעמפּ באַדזיכאָוו...

מײַן אײנציק קינד,
האָבן די מערדער מיר אַרויסגעריסן
פון מײַנע הענט,
אויפן טראָק געוואָרפן, אין טרעבלינקע געשיקט —
דאָרטן האָבן זיי עס פאַרברענט;

מײַן מאַן האָבן די מערדער דערשאָסן,
מיר האָבן די מערדער פאַרשלעפּט
און געמאַכט פון מיר
זייער נידעריקסטן קנעכט.

זיי האָבן מיר געמאַטערט,
פאַרפייניקט מײַן גוף
און ווי אַ נוצלאָזע שמאַטע
קיין אָשוויענטשים געשיקט.

מײַן גאָט! פֿון איך דען אין שלעכטן וועג געגאַנגען?
פון מײַן באָבע ביז מײַן מוטער האָב איך דאָך אין מיר
אַלע הייליקע ברכות צו דיר אײנגעזויגן
און שעפּטשענדיק נאָך מײַן מוטער מיט שלאָפנדיקע אויגן.

בעט איך דיר, ליבער גאָט,
האָב רחמנות אויף דײַן לעבעדיקן מת
ווען מ׳וועט מײַן קערפּער פאַרברענען,
שיקן זאָלסטו אַ גרויסן ווינט,
אַז דער אַש פון מײַן קערפּער
זאָל זיך פאַראייניקן מיטן אַש פון מײַן קינד.

שרה, פרוי פון אייזיק ביינערמאַן

מייטק ברומברג (בומבק), גדרה

מות הגבורה של גוטהולץ במחנה העבודה

חודש אוגוסט 1944. באוויר נסרו שמועות מעוררות התרגשות על התקרבות הרוסים, ומדי יום צצו שמועות ו„הודעות" חדשות.

אותו יום עבדתי במשמרת בוקר. בשעה עשר בערך נשמעה פתאום צפירה, והרמקול של בית החרושת ציווה על כל ראשי הקבוצות לאסוף את כל הפועלים היהודיים ולחזור מיד למחנה.

הפסקנו לעבוד. המפעל שותק. הסתובבנו נדהמים: המשמרת השניה לא הגיעה עדיין, ומהמחנה קוראים לנו לחזור — מה פשר הדבר? ההשערה על שעלול לקרות לא נשמעה בקול, אך נקבה את לבות כולנו; למודי נסיון היינו מן העבר.. אחדים טענו כי מפנים את המחנה בגלל התקרבות הרוסים. החלו נשמעות הצעות: לברוח... להתחבא... לחכות...

איסר גרבר הופיע לידי, ובהתרגשות קרא: „מיטק, אתה יודע מה? בוא נתחבא בין הגרוטאות, נחכה לרוסים. מה יש לנו להפסיד?" הסכמתי, אולם עניתי מיד: „אבל אחי יחזקאל במחנה, אם הוא בא אתי, אנחנו בורחים. אם לא, אני חוזר למחנה..."

ניגשתי לקבוצה שיצאה ראשונה למחנה, וביקשתי מאחד המכרים להודיע ליחזקאל להסתלק לבית החרישת. חיכיתי זמן מה, עד שחזרו השוטרים לקחת קבוצה שניה. אחד המשגיחים היהודים שחזר עמם הביא לי הודעה מאחי: השער סגור, אין שום אפשרות לצאת. המחנה כולו מוקף, כל עשרה מטר עומד שומר עם נשק, ושומרים עם כלבים מסתובבים מסביב..

איסר דיבר על לבי להישאר ולהתחבא, כי בעוד ימים אחדים יגיעו הרוסים, ישחררונו ונצטרף לצבאם... לא היתה בלבי שאיפה גדולה מזו, אולם כיצד אוכל להשאיר את אחי מאחור? התלאות שעברו עלינו יחד, מסירותו העצומה לי בחדשי המחלה הקשים ועובדת היותנו האחרו־נים ממשפחתנו — כל אלה חברו יחד.

איסר נפרד ממני לשלום ונעלם. אני חזרתי בין האחרונים למחנה.

אחר כך שמענו כי את רוב המסתתרים תפשו הגרמנים במחבואיהם והרגום במקום. על גורלו של איסר שמעתי רק לאחר תום המלחמה: הוא התחבא יומיים, שמע את יריות הגרמנים וזעקות המומתים; הוא נשא את הרעב והצמא תוך שימוש כל כח סבלו האפשרי, בידעו כי אם יצא — יומת. כאשר השתתק בשטח, ברח אל הכפר הסמוך, וזוג איכרים שנהגו לסחור עם אביו החביאוהו, בידעם שהרוסים קרבים. ואמנם, אחרי כמה חדשים הגיעו הרוסים ואיסר התנדב לצבאם.

חזרתי למחנה, ושמחתי על החלטתי לשוב בראותי את פניו החיוורות של אחי, שהאירו משמחה לקראתי. הוא חבקני בלי מלים, כאומר: הם לא יפרידו בינינו...

נצטווינו לארוז את חפצינו ולהיות מוכנים לנסיעה. עמדנו על מגרש המיסדרים, מצפים להוראות נוספות. קפטיין זבייז׳ינה, מפקד המחנה, הופיע על המגרש, עלה על הבמה הקטנה ונשא נאומ, שתמציתו היתה: „אל תבהלו... החזית מתקרבת הנה, אנו רוצים להציל אתכם... נשלח אתכם לגרמניה, שם תעבדו ותחיו כפי שחייתם כאן, ואולי אף טוב יותר. אתם פועלים שלנו, אנחנו שומרים עליכם...".

הוא הלך, ובמקום קמה מהומה. רבים לא האמינו לדבריו, באויר היתה התחושה שזהו הסוף. בין הנסערים ביותר היה גוטהולץ, החובש, אשר חלק גדול על הצלתי ממוות עלי להודות לו. הוא רגיש ורעש; הוא דיבר על ערמתם של הגרמנים, על אומנות השקר שלהם ועל הזוועות האיומות שהם מסתירים תחת דברי חלקות. הוא הזכיר את פינוי הגיטו בעיר, את השמועות המתהלכות על אחריתם של בני המשפחות שפונו. אזי החל לרקום לפתע את הצעתו, שראשיתה היו הרהורים ואחריתה — תכנית פעולה נועזת ומדהימה, שהיתה מסעירה בעוצמתה:

„חברים" — אמר ועיניו נוצצות בהתרגשות — „חב־רים, אנחנו יכולים לעשות משהו... אנחנו כל כך רבים... אפשר להתנפל על האוקראינים, כולם יחד, בהפתעה, בצעקות... אפשר לתפוש את הנשק שלהם... אחדים יצטרכו לירות, לחפות על האחרים, או לירות תוך כדי בריחה... נתפזר ליערות" — אמר ופרש ידיו לכל עבר, כחובק את העולם סביבו. „נתחבא ביערות ונחכה שם לרוסים... ודאי שאנשים רבים ימותו, אבל הן בין כך וכך נמות כולנו... חלק יוכל להינצל בדרך זו!"

כל גופו רעד מהתרגשות, והוא נעץ עיניו בסובבים אותו. האנשים הביטו בו בתדהמה מהולה בהערצה ובפחד. קולות קראו: „דוקא עכשיו, שההצלה קרובה כל כך? לא כדאי לסכן את החיים, הם לא יספיקו להעביר אותנו. הצבא נסוג, הדרכים חסומות" — וכן הלאה וכן הלאה. לבסוף, במהומה שנשתררה, קפצו אחדים וביצעו הלכה למעשה את הצעתו של גוטהולץ.

מכל אלה שהחליטו להסתכן — הצליחו רק ארבעה לצאת חיים מן המחנה וגוטהולץ בתוכם.

היינו המומים למראה גוויות חברינו הנועזים, חלקן תלויות על גדר־התיל ואחרות פזורות סביב. חרדנו לגורלם של הארבעה אשר יצאו, והתפללנו בלבנו כי תצלח דרכם. אולם שמחתנו להצלחתם לא ארכה זמן רב, והפכה ליגון רווי יאוש כאשר ראינו חיילים גרמנים מביאים ארבעה בחורים קשורים וזבים דם. הם נתפסו במרחק מה מן המחנה, בשדה בו התחבאו. היערות היו רחוקים מדי...

מפקד אוקראיני גבוה ואלים, הביא את גוטהולץ וחבריו אל הבמה אשר במגרש. כולנו עמדנו דמומים, רגלינו כושלות מעמידת העונשין הממושכת כל כך, ממתינים באימה. האיש התקרב אל גוטהולץ ואמר לו בכעס: „אתה, מגיע לך כדור בראש... חשבת שתברח, מה?” גוטהולץ נעץ בו עיניו וענה בשקט: „כדור בראש? אני לא מאמין שתעשה זאת!”

נמלאנו אימה: מדוע הוא מתגרה בו? מדוע מקדים הוא את שעת מותו?

האוקראיני ענה: „אתה לא מאמין? תראה!” הוא שלף את אקדחו וכיוונו לעברו.

כהרף עין זינק גוטהולץ ובעוד כולנו עוצרים את נשימתנו, תפס בידו והחל נאבק עמו על האקדח...

האוקראיני הגדול והחזק החל זועק: „עזרה, עזרה!” אולם איש מחבריו לא העז לירות, פן יפגע בו עצמו. עשרות השומרים זינקו, מכוונים את נשקם לעבר האנשים מסביב. לבל יוכל מי מהם לחוש לעזרתו של גוטהולץ. באותה עת הקיפו שלושה שומרים את הנאבקים, ואחד מהם המטיר מהלומה מוחצת על ראשו. גוטהולץ צנח ארצה, ואז ירה בו האוקראיני ששה כדורים בזה אחר זה. האוקראינים ליוו את יריותיו ביריות באויר. קמה מהומה, אנשים החלו רצים אל הצריפים, ויריות רבות פגעו בהם. אחד מידידי, לייזר פוקס שמו, נתבלבל ורץ לעברו של השומר. הלה כיוון אקדחו וירה בו, הכדור חדר בלחיו האחת, יצא מן השניה והותירו זועק, אבל חי...

גוייתו של גוטהולץ היתה מונחת במקום. הגרמנים הוציאו אחדים מאתנו כדי לקבור אותו. הקבר נחפר ליד הגדר, והוא היה גדול במידה מספקת כדי לקלוט גם גופותיהם של חבריו לבריחה.

ניגשתי סמוך לגופתו. איני יודע מדוע, ידעתי שסכנה בדבר, כי עלול אני לעורר עלי חשדיו של השומר העומד מקרוב. אולי היה זה מפני שרציתי לחלוק לו כבוד אחרון, אולי להתנצל בלי מילים על שעזבתי אותו ולא הצטרפתי אליו. הבטתי בפניו המוצפות דם, וברגע של הלם ראיתי פתאום את עיניו, נפקחות לאיטן ומביטות בי... חשתי כי הדם קופא בתוכי. בלי לעשות תנועות חפוזות לחשתי לאחד ה„קברנים”:

„יורק, הוא חי! גוטהולץ חי! ראיתי את עיניו מתנועעות! מה נעשה?” יורק הביט בי נדהם אף הוא. אז לחש בקול ניחר: „בוא, נגמור לחפור ונכניס אותו לקבר, נכסה אותו ונשאיר לו פתח לאויר. אולי הוא יחיה עד שכולנו נלך ויוכל לצאת...”.

היתה כאן יותר אשליה מאשר אמונה. ששה כדורים פגעו בו, כיצד יצא וכיצד יחיה? אך היה זה פתח למעשה כלשהו למעננו.

בשתיקה התכופפתי גם אני, מפנה את העפר בכפותי. אולם אז התקרב לפתע אחד האוקראינים ששמרו על מעשינו; הוא הבחין כנראה בעובדה המופלאה וחיוך אכזרי עלה בפניו: „הוא חי? אין דבר. נקבור אותו חי...” השומר השני, אוקראיני גם הוא, ניגש להתבונן. הוא היה אחד השומרים הפחות אכזריים, סיפרו כי מפעם לפעם גילה רחמים ואף עזר ליהודים. הוא הביט בנו בעיניים הומלות עם קורטוב של הערצה לגוטהולץ. אז הגיע כנראה להחלטה, וברגע שחברו הסתובב הרים את רובהו וירה בראשו של הגוסס.

לצעקותיו של חברו אמר: „הוא התרומם... אני נבהלתי, לכן יריתי בו...”

לא כעסנו. ידענו שהיה זה מעשה של רחמים לסבלותיו של חברנו, והמשכנו בעבודת הקבורה בראש מורכן.

יוסף רוזענבערג ז״ל

דורכגעמאַכט די שואה — דערמאָרדעט געוואָרן
אין בוענאָס איירעס

דעם אפעל נישט דערגענצט...

מיר שטייען צו פינף אויסגעשטעלט
אָפּגעצוימט פון די וועלט
מיט הערצער פול מיט שרעק
פאַר די רוצחים אָן אַ שיעור און ברעג.

וויפל קרבנות וועט היינט זיין
אָן דעם קאָנען זיי זיך דאָך נישט באַגיין
יעדער שרעקט, אומדירעקט
אַז ער וועט דער קרבן זיין.

אַז צווישן יאָ און ניין
קען ער פערלוירען גיין.
און דאָס וואַרטן מיט אַנגסט
איז דאָך בעקאַנט פון לאַנגסט,
אַז ס׳איז די גרעסטע פיין
וואָס נאָר קען זיין.

די האַנט ציטערט
ווי דורכגעוויטערט
אין טויטן פיבער
מיט אַ פליסטערענד גערידער
ביז „אַכטונג!״ הערט זיך די קאָמאַנדע
און מיר בלייבן שטיין ווי אַ חברה בלינדע.

פערשטיינערט ווערען די הערצער
ביים דערנענטערונג פון אונדזער באַשיצער
און צוגעשמידט צו די ערטער
ווען מיר דערהערען זיינע ווערטער.

ווי תמיד הייבט ער אָן מיט רייד זיסע
און ענדיקט מיט מעשים מיאוסע.
אַזוי נאַרען זיי פון אַנהויב קריג אָן
זיי זאָגן אַז ס׳הייבט זיך ניט אָן.

בעריש בריקמאַן

דער מאכער פון אַרישע פאַפּירן

נאָך דער גרויסער אויסזידלונג פון אָסטראָווצער יידן דעם 10־טן אָקטאָבער 1942, האָט מען די איבערגעבליבענע יידן, די אַרבעטנדע, די „לעגאַלע", ווי אויך די אָן אַרבעטס־פּלעצער, די „אומלעגאַלע" — צונויפגענומען אויף אַ קליינעם שטח ביים יידישן בית הקברות, וווּ עס איז באַשטימט געוואָרן זייער וווין־אָרט. אויך אַזעלכע, וואָס זיינען בשעת דער אויסזידלונג געווען באַהאַלטן אין שטאָט, האָבן זיך שפּעטער צוריקגעקערט און באַזעצט אינעם יידישן געטאָ. די באַדינגונגען זענען דאָרט געווען אוממענטשלעכע: 10—20 מענטשן אין אַ קליין צימערל. דאָס שמוץ פון אַרום, איז געוואַקסן אין דער הייך און עס איז געווען גענוג, אַז דער שניי זאָל זיך אַביסל צעגיין און דער גאַנצער געטאָ זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין איין גרויסע קופּע פון בלאָטע און מיסט. צוליב די דאָזיקע סאַניטאַרע באַדינגונגען האָבן זיך טאַקע אָנגעפאַנגען צו באַווייזן פאַלן פון טיפוס־קראַנקהייטן און עס האָט געדראָט אַ געפאַר פון עפּידעמיע.

דאָס געטאָ איז געוואָרן געהיטן פון פּוילישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זייער אָפט אַרויסגעוויזן זייערע „סימפּאַטיעס" צו די אומגליקלעכע יידן, שיסנדיק אָן וואָרנונג צום פּאַרקן, וווּ אַ ייד האָט געפּרוּווט קויפן פאַר געלט אַ ברויט אָדער איינטוישן זיך עפּעס אַ זאַך אויף עסן. ניט איין ייד איז דערשאָסן געוואָרן אַריבערלויפנדיק דעם שמאָלן וועג, איינצוקויפן זיך עסן אין דעם פּוילישן געוועלבל. כסדר זיינען געפאַלן אַזעלכע קרבנות.

מען האָט געכאַפּט אויף אַרבעט יונגעלייט, וואָס זענען נאָר וואָס געקומען פון זייער שיכט, נאָך 8—10 שעה שווערע אַרבעט, האָבן די אוקראַינער פון דער פאַבריק געצוווּנגען גיין אויף וויטערע 10 אָדער מער שעה, אויסלאָדן וואַגאָנען אייזן אָדער קוילן. מענטשן, וואָס זענען נאָך דער נאַכט־שיכט געשלאָפן, האָט מען געשלעפּט פון בעט אַרויס צו רייניקן דעם הויף אָדער טראָגן וואַסער פאַר דער יידישער פּאָליציי.

אַ מהומה פלעגט אַרומכאַפּן דאָס גאַנצע געטאָ, ווען מען האָט זיך דערוווּסט, אַז עס איז אַריינגעקומען אַן ס.ס.־מאַן אָדער זשאַנדאַרם. אין איין מינוט האָט זיך אַלעס פאַרשטעקט. מען האָט נאָר געהערט דאָס ווילדע בילן פון דעם ס.ס.־מאַנס הונט. ער האָט שוין ניט איינמאָל פאַרזוכט דעם טעם פון יידישן פלייש... נאָך זייער אַוועקגיין האָט מען געהערט פרישע גזירות: מען זוכט פּאַרטיזאַנער און געווער. מען האָט געבראַכט יידן צום שיסן. יעדע פּאָר טעג האָט מען דערשאָסן עפּנטלעך אַ פּאָר יידן אונטער דער בית־הקברות מויער.

און איבער דעם אויף שנעל צונויפגעקלאַפּטן פּאַרקן פון לייסטן און צעבראָכענע טירן פון אַמאָליקע יידישע שטובן, וועלכע האָבן גאָר בולט אָפּגעשפּיגלט די גרויסע פאַרניכטונג — האָט מען דייטלעך געזען די פרייע וועלט, די שיינע ווינטער־טעג, דורכגייענדע פּאָליאַקן אָנגעטאָן יום טוב׳דיק מיט געשענק־פּאַקעטן אויף ווייַנאַכטן. עס האָט יעדן אינעם געצויגן צו דער פרייהייט. עס איז געוואַקסן און געפעסטיקט זיך דער באַשלוס: ניט מער צו בלייבן, ניט מער קוקן אויף דעם אַלעם. זאָל זיין, וואָס עס וועט זיין! וואָס מער די לאַגע האָט זיך פאַרערגערט, אַלץ מער איז געוואַקסן דער דראַנג און באַשלוס אַוועקצוגיין. מען האָט געזוכט פאַרשיידענע וועגן צו באַקומען פאַלשע אַרישע פּאַפּירן וועלכע מען האָט גערופן „אַגניעשקיעס". פון וואַנען עס נעמט זיך דער דאָזיקער נאָמען איז געבליבן ניט באַוווּסט. דאָס איז אַ באַקאַנטער פּוילישער נאָמען פון אַ מיידל. מן הסתם האָט אַ יידיש מיידל אַריבערגייענדיק אויף דער אַרישער זייט אַ נאָמען געגעבן זיך „אַגניעשקיע" און פון דעם איז דער דאָזיקער נאָמען געבליבן.

די „אַגניעשקיעס" האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר זייער ווירקזאַם. ווען מען האָט געפירט פּאָליאַקן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד, פלעגן פיל יידן מיט די דאָזיקע פּאַפּירן דורכשמוגלען זיך קיין דייטשלאַנד אַלס אַריער.

דער „מאַכער" פון אָט די פּאַפּירן איז געווען אַ יינגל פון 17 יאָר, אויף וועמען עס איז געלעגן דער לאַסט פון אויסהאַלטן אַ פאַמיליע. ער האָט געטאָן זיין אַרבעט פיל מאָל ריזיקירנדיק מיטן לעבן. שפּעט ביי נאַכט פלעגט ער אָפט מאָל אין באַגלייטונג פון אַ יידישן אָרדנונגס־מאַן אַריבער צו אַ באַאַמטן פון אָרטיקן מאַגיסטראַט אָפּצושטעמפּלען די מיטגעבראַכטע בילדער אויף אַן אַרישע קען־קאַרטע. דער „מאַכער" האָט די קען־קאַרטן לויטן ווונטש אויסגעפילט און געלאָזט נאָכאַרבעטן די אונטערשריפטן.

ער איז ניט געווען דער איינציקער. יעדער מענטש, וואָס האָט געוואָלט אַריבער אויף דער אַרישער זייט האָט

אויפן יעדן פאַל זיך געוואָלט פאַרשאַפן דאָס פאַלשע שטיקל פּאַפּיר אין דעריבער איז עס געוואָרן זייער פּאָפּולער.

דעם 15־טן יאַנואַר 1943 איז געקומען דאָס פּאַראויס־געזעענע: די צווייטע אויסזידלונג. פיל מענטשן, אין דער ערשטער ריי די „אומלעגאַלע“, די וואָס האָבן ניט געהאַט קיין אַרבעטס־פּלאַצוווקעס, האָט מען געשיקט אויף פאַר־ניכטונג קיין טרעבלינקע. יינגלעך, וואָס זענען אַראָפּגע־שפּרונגען פון די וואַגאָנען און צוריקגעקומען אין געטאָ האָבן דערציילט די גרוילעכע איבערלעבענישן פון די, וואָס זענען געפאָרן אויף זייער „לעצטן וועג“.

אין געטאָ זענען פאַרבליבן די אַרבעטענדע. ביי זיי האָט זיך גאָר געשטאַרקט דער דראַנג צו גיין אויף דער אַרישער זייט. דאָס איז געווען די הויפּט־טעמע, וואָס האָט באַשעפטיקט יעדן איינעם אין געטאָ.

פיל מענטשן האָבן אָנגעפאַנגען אַריבערצוגיין אויף דער אַרישער זייט. אָבער אַ פּאָר טאָג שפּעטער זענען שוין מאַנכע צוריקגעקומען, בלאַסע, מידע, מיט שרעקלעכע ידיעות.

זיי האָבן דערציילט, אַז מען שאַנטאַזשירט אין דרויסן. עס דרייען זיך אַרום פיל פאַררעטערס. איינער האָט דערציילט, אַז ביים אַרויסגיין פון טויער, האָט אַ פּוילישער פּאָליציאַנט אויסגעפּרעסט 5000 זלאָטעס ביי אַ מיידל. אַ צווייטער ווידער האָט דערציילט, אַז מען האָט דערקענט אין דורכגאַנגס־לאַגער צווישן די וואָס זענען געפאָרן קיין דייטשלאַנד אַ יידיש מיידל און זי גלייך דערשאָסן. די אַלע ידיעות האָבן צוריקגעהאַלטן פיל מענטשן פון לאָזן זיך אין וועג אַריין, אָבער אַ גרויסער טייל האָט ניט קוקנדיק אויף דעם אַלעם זיך געהאַלטן ביים אַלטן באַשלוס: אַרויס, זאָל זיין וואָס עס וועט זיין! און ווידער איז מען אין פינצטערע נעכט געגאַנגען זוכן אַ רעטונג.

טראָץ דער גרויסער צאָל „אַגניעשקיע“־באַזיצער האָט גאָר אַ קליינע צאָל באַוויזן אַוועקצוגיין און גאָר אַ נישטיקע צאָל האָט דאָרט אויסגעהאַלטן. שווער איז געווען דאָס לעבן אין געטאָ און שווער איז עס געווען אין דרויסן.

עס איז געקומען דער טאָג פון דער ליקווידאַציע פון געטאָ. אין אַ געוויסן פרימאָרגן האָט מען מיט די הילף פון אוקראַינער איבערגעזידלט די יידן אין באַראַקן. דאָ האָט מען שוין געלעבט אונטער פאַרצוימונג מיט טורעמס, פון וואַנען עס האָבן אַראָפּגעקוקט באַוואָפנטע אוקראַינער. דער „אַגניעשקיע“־מאַכער האָט זיך שוין ניט געפונען אונטער די קאָזשאַרירטע. צוזאַמען מיט אַ גרופּע ציוניס־טישע יוגנטלעכע איז ער געפאָרן קעמפן אין וואַרשעווער געטאָ. ווי מען האָט זיך שפּעטער דערוווּסט, האָט די גרופּע יינגלעך און מיידלעך פון אָסטראָווצע זיך אויסגעצייכנט אינם קאַמף פאַרן כבוד פון יידישן פאָלק ביים וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד.

מיטן איינקאַשאַרירן דאָס שארית אָסטראָווצע אין די באַראַקן, הויבט זיך אָן אַ צווייט קאַפּיטל צרות פאַר דאָס ביסל איבערגעבליבענע יידן...

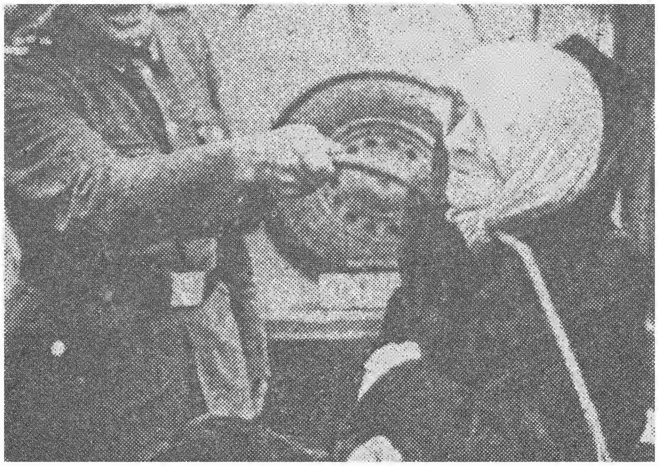

אַן עס־עס־מאַן פייניקט אַן אַלטע יידישע פרוי

איש ס.ס. מענה יהודיה זקנה

העלענאַ פּירקאָווסקאַ
חיה ראָזענבערג פון דער מיל

אויף צוואַנגס־אַרבעט אין דייטשלאַנד אַלס קריסטין

מיין נאָמען איז חיה ראָזענבערג. מיינע עלטערן האָבן געהייסן: שמעון און דינה. מיר האָבן געהאַט אַ מיל, אויף מלינסקא 18 אין אָסטראָווצע.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן און עס האָבן זיך דערנענטערט די גרויזאַמע טעג וואָס יידן האָבן געמוזט אויסשטיין, האָב איך זיך געמאַכט אַרישע פּאַפּירן אויפן נאָמען פון העלענאַ פּירקאָווסקאַ. מיט דעם פּאַספּאָרט אַלס קריסטין בין איך אָפּט אַרויס פון געטאָ און איינגע־קויפט ברויט פאַר מיין משפחה און פאַר אַנדערע אומ־גליקלעכע יידן פון געטאָ.

איין טאָג, פאַרן אַרויסשיקן די יידן פון אָסטראָווצע, האָב איך געוואַנדערט אויף דער אַרישער זייט און געווען נע ונד גאַנצע 15 טעג, ניט־וויסנדיק וואָס מיט זיך צו טאָן. איך בין געפאָרן פון איין שטאָט אין דער אַנדערער אָן אַ באַשטימטן ציל, ביז איינמאָל, אָנקומענדיק אויפן וואָקזאַל אין קעלץ, האָט מיר די געסטאַפּאָ געכאַפּט און אָפּגעשיקט אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

אָנגעקומען קיין דייטשלאַנד האָט מען אונדז אַריינ־געפירט אין אַ שול אין בראַנדענבורג און אויף צו מאָרגנס איז יעדער צוגעטיילט געוואָרן צו אַן אַנדער אַרבעט. איך בין צוגעטיילט געוואָרן צו נייען הויזן. צו מיין גרויסער איבעראַשונג האָב איך ביי דער אַרבעט באַגעגנט אַ יידיש מיידל פון לאָדזש. אין דאָזיקן וואַרשטאַט האָבן מיר געאַרבעט 10 שעה אין טאָג אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון עס־עס־לייט.

נאָך אַ קורצער צייט האָט מען אונדז אַלע אַוועקגע־פירט אין אַ פאַבריק פון טאַנקן. אין דער דאָזיקער פאַב־ריק האָבן מיר געאַרבעט טאָג־שיכטן, אָדער נאַכט־שיכטן, 12 שעה אַ שיכט. דער לאַגער האָט פאַרמאָגט אַרום 6000 אויסלענדער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן, יעדע נאַציאָנאַלי־טעט האָט זיך געפונען אין אַ באַזונדערן אָפּשניט מיט שטעכיקע דראָטן אַרומגעצוימט. עס זענען דאָרטן אויך געווען פיל קריגס געפאַנגענע. אונדזער באַשפּייזונג איז געווען 100 גראַם ברויט און אַ האַלבן ליטער וואַסערדיקע זופּ אַ טאָג.

מען קען זיך פאָרשטעלן מיין שרעק אַלס יידיש קינד צווישן אַזויפיל גוים. איך האָב שטאַרק מורא געהאַט איך זאָל ניט אַמאָל אין שלאָף אַרויסרעדן אַ יידיש וואָרט, די עס־עס־לייט וואָלטן מיר גלייך דערשאָסן. ווען מיר זענען געקומען צוריק פון דער אַרבעט מידע און צעבראָ־כענע, האָבן ערשט די גוים אָנגעפאַנגען צו בילן אויף די יידן, אַז עס איז אַ שאָד איינער פון די יידן זאָל בלייבן לעבן. איך האָב געליטן פיזיש און אויך מאָראַליש. מיין פיין איז געווען אומדערטרעגלעך און איך האָב שוין ניט געגלויבט אין אַן ענדע צו די צרות.

דעם 8־טן מאַי 1945 זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך די רוסן. זיי האָבן אונדז פּשוט אַרויסגעטריבן פון לאַגער און באַזעצט דעם לאַגער מיט זייער מיליטער. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די רוסן ווילן אונדז אַוועקפירן קיין סיביר אויף אַרבעט. זענען מיר באַנאַכט אַוועק צו אַ פראַנצויזישן טראַנספּאָרט און אַזויערנאָך זענען מיר אָנגעקומען קיין פראַנקרייך. אין דאָזיקן לאַנד האָב איך זייער פיל געליטן ווייל איך האָב נישט געקאָנט די שפּראַך און אַלץ איז מיר געווען פרעמד. איך האָב געלעבט אין פראַנקרייך פיל יאָרן און פון דאָרטן אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע. אין די אַלע לענדער, ווו איך האָב געוואַנדערט, האָב איך קיין שום וואַרעמקייט ניט געפילט און איך האָב אַלץ מער געפילט, אַז מיין אַלטע, טייערע היים איז אויף אייביק פאַרשוווּנדן...

היינט צו טאָג בין איך אין ישראל מיט מיין זון, וועלכער איז געקומען פרייוויליק דינען אונדזער לאַנד. ער איז אַ מיליטער מאַן און דאָס איז מיין גרעסטע באַ־לוינונג פאַר מיינע שווערע איבערלעבונגען.

א פרוי אויף צוואנגס־ארבעט

אשה בעבודת פרך

שמאי קודלוביץ

א בריף צו מיין שוועסטער

געשריבן באהאלטנדיק זיך אין א גרוב

שוועסטער מיינע, אַ בריוו כ'וויל דיר שרייבן,
מיט בלוט, טרערן, צער און צאָרן
אויף אייביק זאָל עס דיר אין זכרון פֿאַרבלייבן
ווי דו וועסט גיין אָדער פֿאָרן.

כ'האָף זיך מיט דיר קיינמאָל מער נישט שיידן
תמיד זיך טיילן אין ליידן און פֿריידן,
י״א אייר האָט זיך אַ צאָרן אויסגעגאָסן
מ'האָט דאַמאָלט אונדזער פֿאָטער דערשאָסן.

באַווײַנט האָבן מיר אונדזער יונגן טאַטן
זיין טראַגישן, פֿריציייטיקן טויט
דאָך געפּרווט אונדזער צער פֿאַרלאַטן
מיטן קאָמף פֿאַרן טעגלעכן שטיקל ברויט.

אָבער אײן אומגליק יאָגט דאָס צווייטע
די מערדערלעכע דייטשען, די מענטשען־פֿרעסער
געגרייט האָבן אַ פּלאַן פֿון טויזנטער טויטע
אַ פּאָגראָם, אַ שחיטה, נאָך גרעסער.

ר״ח מרחשון האַט מען געבענטשט שבת באַטאָג
אָבער אָסטראָווצער יידן האָבן שוין געפֿילט דעם פּלאָג
קיין באַדזשבאָוו ביסטו געפֿאָרן שבת־צו־נאַכט
די רעשט אַלע יידן האָבן דאַמאָלט געוואַרט.

די גרויסע טראַגעדיע איז פֿאָרגעקומען
אין אַ ראש־חודש, אַ זונטיקדיקן טאָג
דריי טעג אָן ברויט, אָן וואַסער, אין פֿעלד זיי גענומען
און דאַן ערשט געפֿירט פֿאַרשמאַכטע צום צוג.

אונדזער טייערע מוטער איז געגאַנגען אויך
געווען איז זי אָן מוט, אָן כּוח
געפֿירט האָט מען זיי אויף אַ זיכערן טויט
פֿיל זענען אומגעקומען פֿון דאָרשט, פֿון נויט.

דאַמאָלט ביזטו אין באַדזשכאָוו פאַרבליבן
און מיך האָט מען קיין סטאַכאָוויצע געטריבן
דיין לעבן האָב איך מיר פאָרגעשטעלט
עס איז דאָך דיר אונטערגעגאַנגען די גאַנצע וועלט
נאָר איין זאַך האָט דיך געהאַלטן, דאָס שטרעבן
צו ראַטעווען כאָטש דיינע ברידער,
צו דערהאַלטן זיי ביים לעבן.

געאַרבעט האָב איך דאָרט טאָג און נאַכט
באַהאַנדלט געוואָרן ווי דער ערגסטער קנאַכט
געיאָגט, געפּלאָגט, נישט באַקומען קיין עסן
קראַנק, שמוציק, די ווערים האָבן מיך געפרעסן.

צרות, ליידן פון דער גאַנצער וועלט
דאָרשט, הונגער, היץ און קעלט
נאָר דאָס האַרץ האָט אין מיר געוואַכט
אַנטלויפן! דעם געדאַנק האָב׳ך שטענדיק געטראַכט.

די איינזאַמקייט איבערהאַלטן, נישט געקאָנט מער
געגרייט זיך אַנטלויפן. אפילו קעגן געווער
געשפּילט האָב איך מיט מיין לעבן
אַבי זיין מיט דיר — דאָס איז מיין שטרעבן.

דעם וועג פון סטראַכאָוויץ ביז אָסטראָווצע האָב איך דורכגעמאַכט
געגאַנגען ממש טאָג און נאַכט.
געהאָפט האָב איך ווי אין אַ גן־עדן צו גיין
אָבער ווידער נישט געהאַט צו וועמען אַריין
דאַכט זיך עס האָט דאַמאָלט געדרעגנט
ווי כ׳האָב דיך מיט דיין חבר׳טע בעגעגנט.

און ווידער צרות אָן אַן עק
דו מוזט צוריק נאָך באַדזשכאָוו אַוועק
כדי אויף די פּלאַצוווקע צו בלייבן
דאָס מידע לעבן צו קענען ווייטער טרייבן.

געשטאַנען ביסטו הינטער די טירן
מיט דעם פחד מ׳זאָל דיך קיין צוויזמיר נישט פירן
נאָר מיר איז נאָך פיל געווען באַשערט
האָט מען דיך קיין באַדזשכאָוו צוריקגעקערט.

דער טאָג איז געווען אַ גרויסע פרייד
מען האָט אונדז ווידער נישט צושיידט
נישט לאַנג און מיר קאָנען זיך ווידער זעען
עס איז פאַריבער ווי גאָר נישט איז געשעען.

ו׳ שבט ווידער אַ צאָרן, אַן אַקציע אַ צווייטע
אַרומגענומען האָט עס מאַסן ברייטע
אַוועקגעריסן פון אונדז דעם געליבטן ברודער
געבליבן זענען מיר ווי אָן אַ רודער.

נאָר אונדזביידע איז דאָך אַ נס געלונגען
דער נאַצי־טייוול האָט אונדז נישט איינגעשלונגען
טרויעריק איז אונדז ביידע
אונדזער האַרץ בלוטיקט אויף אונדזער נייער אבידה.

נאָר דער נקמה ציל מאַכט אונדז שטאַרק
אונדזער חלום: צו צעברעכן דעם דייטשן קאַרק
נישט שוינען דעם ערגסטן ווי דעם בעסטן
שלאָגן זיי, פאַרניכטן, פון קלענסטן ביזן גרעסטן.

און ווייטער דאָס לעבן געפירט צוזאַמען
אָן אַ נאָענטן, אָן אונדזער מאַמען
געטיילט זיך מיט יעדן ביסן
קיינער גאַרנישט געטאָן אָן צווייטנס וויסן.

געטיילט זיך ווי מיטן ברויט, מיט די ליידן
קיין חילוקי דעות צווישן אונדז ביידן.
אָבער דאָס דויערט נישט לאַנג
וועגן אַ נייע אַקציע גייט שוין אַרום אַ קלאַנג.

געדויערט האָט עס נאָר דריי מאָנאַטן
אָבער דער טייוול קאָן זיך אַליין נישט זאַטן
מען שמועסט אַז די באַראַקן זענען שוין פערטיק
געמאַכט האָט מען זיי נישט גרויסאַרטיק.

צוויי וואָכן פאַר פסח איז עס פאָרגעקומען
הונדערט און צוואַנציק מאַן קיין בלוזין אַוועקגענומען.
דו ביזט דאַן געווען באַהאַלטן
ביי אַ קריסט אַן אַלטן באַקאַנטן.

אונדז אויפן פּלאַץ האָט מען געציילט און סאָרטירט
און שפּעטער נאָך אונדזער אָפּמאַרשירן
האָט מען הונדערטער טויטע אַוועקגעפירט.

אין די באַראַקן זענען מיר זייער שטאַרק באַוואַכט
עס אינטערעסירט מיך גאָרנישט, כ'האָב נאָר וועגן דיר געטראַכט.
אויפ'ן פינפטן טאָג בינ'ך ערשט צו דער אַרבייט געגאַנגען
געקריגן די מעגלעכקייט דיך פון באַהעלטעניש צו ברענגען.

אין די באַראַקן רעגירט די יידישע פּאָליציי
די פאַרגאַנגענהייט זייערע, אַך און ווי
דאָס גאַנצע פאָלק האָט זיי טאַקע שפּעטער
געחת'מט פאַר ברידער פאַררעטער.

רעגולער צו דער אַרבייט זענען מיר געגאַנגען
געקוקט האָט מען אויף אונדז ווי עבֿרים און שלאַנגען,
געאַרבעט מיט אַלע כּוחות, איינגעטונקען אין שווייס
צרות און קנעכטשאַפט וואָס איין גאָט ווייס.

פאַרקילט האָסטו זיך בײַ דער אַרבעט און באַקומען אַ הוס
איך זיך קוים געשלעפּט מיט אַ קראַנקן פוס
און פּלוצלינג גוטע ידיעות פון דער צווייטער זייט
מען זאָגט די רוסן זענען שוין נישט ווייט.

אַנטלויפן פון לאַגער אין דער פרייער וועלט
אוי, צו דעם מוז מען האָבן זייער פיל געלט
מיט דיין בעסטע חבֿר'טע
ביזטו אין הסכּמה געקומען.
זי האָט אַלע קאָסטן אויסצוהאַלטן אויף זיך גענומען.

דאָס איז דער פריינט און גוטער מענטש יוכבֿד אַדמער
אויך איר ברודער האָט זי ראַטעווען געוואָלט
עס איז טאַקע צו באַוווּנדערן איר טאַט דעם פיינעם
ווייניק איר צו זאָגן אַ דאַנק אַ שיינעם.

אַלעם באַרעכנט, געטאָן בכיוון
געווען איז דאָס ז' סיון
מיר אַלע דריי פון דער צעגעלניע,
איר ברודער נפתלי פון דער פאַבריק
פאַר אונדז איז שוין נישט געווען קיין צוריק.

געוואַרט האָבן מיר אויף דעם קריסט זייער לאַנג אויפן פעלד
ענדלעך איז ער געקומען
און געטראָפן אונדז ציטערנדיקע פון פחד און קעלט.

ווייטער האָט מען אונדז געפירט פאַרשמאַכט
אָנגעקומען זענען מיר צוועלף ביינאַכט
ביים קריסט אין שטוב איז ליכטיק, כאָטש שוין שפּעט
ער וואָרט אומגעדולדיק אויף אונדז — מען זעט.

מיר באַקומען אַ גלאָז טיי, מאַכן נאַכט
דער קריסט איז אָבער נישט צופרידן,
אויף גרעסערע סומען האָט ער זיך געריכט
מיר ווילן אַזוי אַוועקלייגן דעם גוף דעם מידן.

ער פאַרלאַנגט פון אונדז איבערשרייבן אויף אים אונדזערע הייזער
מיר קומען מיט אים דורך מיטן פּרייז
וואָס קאָנען מיר מאַכן, ער דאַרף דאָך זיין דער שפּייזער
און היטן אונדז פון אַלדעם בייז.

אונדזער יווינונג איז פאַרבליבן דער בוידעם, אָדער דער גרוב
טיילמאָל אויף דער נאַכט געגאַנגען אין שטוב,
געווען מיט אונדז אויך נאָך אַ קליין יידיש יינגעלע
געהאַט אַ געשליפן צינגעלע
ער האָט אונדז פאַרשידענס דערציילט
טיילמאָל אויך ממש געוויילט.

מ׳פירט ווידער דאָס לעבן דאָס האַרטע
ביטערע גרימאַסעס פאַרציען זיך אויף פנימער צאַרטע
מ׳האָט זיך נישט געריכט אַ קריג אויף יאָרן
אַזוי לאַנג נישט צו קענען זיך באַוועגן אין פאָרן.

עס פרירט שוין אין די ביינער, עס בלאָזן די רוחות,
די צייט לויפט, מ׳האַלט שוין ביי סליחות.
האַלט־זשע זיך מיט מוט, פּלעכט זיך די האָר,
געדענק אַז מען לעבט שוין אַזוי מיטן קריג דאָס זעקסטע יאָר.

ווינטש איך דיר,
עס זאָל שוין אויף ווייטער זיין לברכה ולא לקללה.
מיר זאָלן פריי זיין
און ענדלעך זעען די דייטשע מפּלה...

איבערגעגעבן דורך זיין שוועסטער
העניע קודלוביץ־סולמן, פּערו.

אַ מצבה, וואָס דער מחבר פון דער פּאָעמע, האט נאָך דער באפרייאונג, זעלבסט אויסגעקריצט אויפן קבר פון זיין פאָטער, וואס איז פארניכטעט געוואָרן אין דער שואה. די מצבה איז שפּעטער צעשטערט געוואָרן דורך די פּוילישע איינוווינער.

מצבה, אשר מחבר השיר חרט, אחרי השחרור, במו ידיו על קברו של אביו, שהושמד בשואה. מצבה זו נהרסה אחר כך על ידי התושבים הפולנים של העיר.

העלענה קאַלעצקאָ, טאָכטער פון הערש קליימאַן

צווישן קריסטן אין וואַרשע בעתן געטאָ אויפשטאַנד

בעת די דייטשן זענען אָנגעפאַלן אויפן פוילן, דעם 1־טן סעפטעמבער 1939, בין איך געווען אין אָסטראָווצע ביי מיינע עלטערן, וועלכע האָבן געוווינט אויף קאָשטשעלנע 26. אין שטאָט זיינען דאַן געווען ביי 17,000 יידן. די ערשטע טעג האָט געהערשט אין שטאָט אַ שרעקלעכע פאַניק. אָסטראָווצע איז געוואָרן אָן אויפהערלעך באָמבאַדירט דורך די דייטשן. אַ סאַך יידן און פאָליאַקן האָבן זיך געלאָזט לויפן פון שטאָט, עס איז אָבער ניט געווען וווּהין צו לויפן, ווייל אומעטום האָט געהערשט די זעלבע פאַנישע שטימונג.

די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט דעם 7־טן סעפטעמבער 3 בייטאָג, און האָבן גלייך אָנגעפילט די שטאָט. דעם 8־טן סעפטעמבער אינדערפרי האָבן מיר זיך דערוווּסט אַז די דייטשן האָבן דערשאָסן 6 יידן, צווישן זיי איינעם ראָזענבערג, וועלכער איז געגאַנגען מיטן טלית ותפילין אין שול דאַוונען.

דעם 8־טן סעפטעמבער האָבן זיך באַוויזן שריפטלעכע מעלדונגען אין שטאָט אין וועלכע די באַפעלקערונג איז אויפגעפאָדערט זיך פאַרהאַלטן רויק, און איבערגעבן געווער און ראַדיאָ־אַפאַראַטן דער מיליטערישער מאַכט.

די דייטשן האָבן גלייך פאַרהאַלטן 12 פאָליאַקן אַלס זאַקלאַדניקעס, און האָבן פאַראָרדנט ביז וועלכע שעה מעג מען זיך געפינען אין גאַס.

דאָס לעבן אין שטאָט איז אָפּגעשטאָרבן. די געשעפטן זענען געווען געשלאָסן. די דייטשן האָבן אָבער אַליין געעפנט די יידישע געשעפטן זיי באַרויבט און ווען זיי האָבן זיך אָנגעזעטיקט מיטן יידישן האָב־און־גוטס, האָבן זיי אויך צעטיילט צווישן די פאָליאַקן.

אין שטאָט האָט זיך די גאַנצע צייט געפונען פיל מיליטער. שפּעטער איז געקומען די דייטשע אַדמיניסטראַטיווע ציוויל־מאַכט.

אין חודש אָקטאָבער, איז געקומען די געסטאַפּאָ וועלכע איז באַשטאַנען פון 12 מאַן. זיי פלעגן זיך שטענדיק בייטן. נאָר צוויי פון זיי, פּעטער און ברונאָ, זענען געווען שטענדיקע. זיי האָבן מיט זייער אויסערגעוויינלעכע אכזריות אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף יעדן איינעם. מיט יידישע ענינים האָט אָנגעפירט אַ דייטש מיטן נאָמען טעסקאַ. איך געדענק אויך אַ געסטאַפּאָוועץ האָלוויג — ער האָט זייער גוט גערעדט פויליש. צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען קאַרשטין, וואַגנער — און איינער וועלכן מען האָט גערופן „דער פרינץ”. עס זיינען אויך געווען צווישן זיי פאָלקס־דייטשן — איינער פון לאָדזש, מאַליצקי, און איינער פון וואַרשע, אָסטמאַן וואָס האָט פאַר דער מלחמה געהייסן אָסטראָווסקי און געווען אַ באַקאַנטער ספּאָרטסמאַן. שפּעטער איז ער געהרגעט געוואָרן אין אָסטראָווצע דורך אַ פוילישע פּרוי פון פויזן.

פויזנער פאָלאַקן באַרויבן די יידן

אין סעפטעמבער איז געשאַפן געוואָרן דער יודנראַט. אין דעצעמבער האָבן אָנגעהויבן קומען קיין אָסטראָווצע יידן פון אַנדערע שטעט, ווי לאָדז, פויזן, בכלל פון וואַרטעגאַל, ווייל אין אָסטראָווצע איז אין די ערשטע צייטן געווען עטוואָס רויקער ווי אין אַנדערע שטעט. עס זענען אויך געקומען אין שטאָט פאָליאַקן פון פויזן. אַ סאַך פון זיי האָבן שטאַרק פאַרפאָלגט די יידן. באַלד ביי זייער אָנקומען האָבן זיי צוגענומען ביי די יידן זייערע געשעפטן, און זענען דאָ רייך געוואָרן.

די פאָליאַקן פון פויזן האָבן אויך אַרויסגעטריבן די יידן פון זייערע דירות און אַליין זיי פאַרנומען. בכלל איז דאָס פּראָבלעם פון דירות געוואָרן שווער, ווייל אויסער יידן און פאָליאַקן זענען קיין אָסטראָווצע געקומען פיל רייכסדייטשן און פאָלקס־דייטשן, וואָס האָבן זיך דאָ איינגעאָרדנט ווי בעלי בתים.

די ווייטערדיקע טעטיקייט בעת דער אָקופּאַציע

באַזונדערס האָבן געליטן די ווייניק פאַרמעגלעכע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין רעזערוון פון פריער. זיי האָבן געמוזט אָנקומען צו אויסערלעכער הילף. ביים יודנראַט האָט זיך געשאַפן אַן אָפּטיילונג פאַר געזעלשאַפטלעכער הילף און נויטבאַדאַרפטיקע יידן האָבן אין די טויזנטער באַלאַגערט דעם יודנראַט.

דער יודנראַט האָט אין די ערשטע חדשים פון דער דייטשער אָקופּאַציע געעפנט אַ פאָלקס־קיך אויף אילזשעצקע גאַס, ווו ס'איז ביז דער מלחמה געווען אַ „מזרחי־שול”. דאָרט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן 2000 ביז

3000 מיטאָגן טעגלעך. די ערשטע צייט זענען די מיטאָגן געווען זייער גוטע און זעטיקע.

אַלע איינוווינער האָבן באַקומען שפּייז־קאַרטן, אויף וועלכע יעדער האָט אין דער ערשטער צייט באַקומען 400 גר. ברויט אַ טאָג אַ ביסל צוקער. פון צייט צו צייט אויך זייף. מיט דער צייט האָט מען צוגעטיילט נאָר ברויט, און די פּאַרציע איז געוואָרן וואָס ווייטער אַלץ קלענער: צום ערשט 300 גראַם, שפּעטער 200 גר. ברויט אַ טאָג און אין מיטן 1940 האָט מען אינגאַנצן אויפגעהערט באַזאָרגן די יידישע באַפעלקערונג מיט שפּייז־פּראָדוקטן.

די אָפּטיילונג פאַר געזעלשאַפטלעכע הילף האָט זיך געמיט אַרויסצוגעבן דער אָרימער באַפעלקערונג פון צייט צו צייט צוקער, קאַרטאָפל, קוילן, קליידער, רפואות א.א.

אויסער די הילף פון יודנראַט האָבן זיך די פּליטים פון די פאַרשידענע שטעט אָרגאַניזירט אין אַזוי־גערופענע לאַנדסמאַנשאַפטן אין אָסטראָוויצע וואָס האָבן געזאָרגט פאַר די יידן פון זייערע שטעט. אַזוי זענען אַנטשטאַנען קיכן פון קאָנינער יידן, פון לאָדזשער יידן, וועלכע די פאַרמעגלעכע יידן פון יענע שטעט האָבן אויסגעהאַלטן אויף זייער חשבון.

אויך איז ביים יודנראַט אין די ערשטע חדשים געשאַפן געוואָרן אַן אַמבולאַטאָריום, ווו עס האָבן געאַרבעט דאָק־טוירים און אַנדערע מעדיצינישע פאַכלייט פרייוויליק און אומזיסט געגעבן מעדיצינישע הילף די אָרימע באַפעל־קערונג.

אין שפּיץ פון שפּיטאָל איז געשטאַנען ד״ר מאיער פון אָסטראָווצע. זייער פיל האָט מיטגעאַרבעט אַ מיטגליד פון יודנראַט, קופּערמאַן, וואָס האָט געהאָלפן אָרגאַניזירן דעם שפּיטאָל, איינשטאַטן און אָנפירן מיט אים. ער איז שפּעטער אַליין קראַנק געוואָרן אויף פלעקן טיפוס און געשטאָרבן.

עס האָט זיך געשאַפן אַן אָרגאַניזאַציע פון פרויען, צו העלפן די קראַנקע אין שפּיטאָל און אויסערן שפּיטאָל. איך האָב דאָרט געאַרבעט אַלס סעקרעטאַרין. דער פּרעזעס

אויסשרייב־צעטל פון יידישן שפּיטאָל

כרטיס־שחרור מבית החולים היהודי

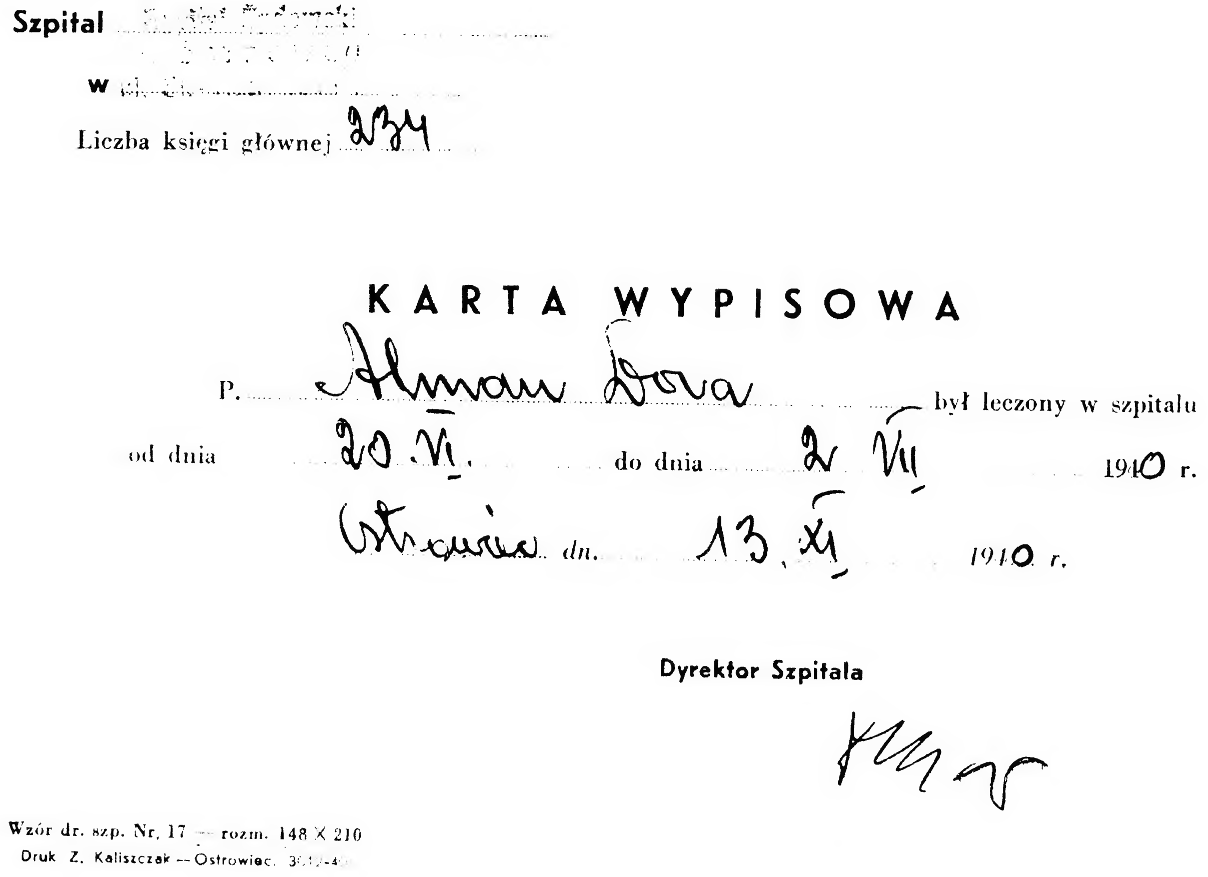
Szpital [illegible]

w [illegible]

Liczba księgi głównej 234

KARTA WYPISOWA

P. Alman Dora był leczony w szpitalu

od dnia 20 VI. do dnia 2 VII 1940 r.

Ostrowiec dn. 13 XI 1940 r.

Dyrektor Szpitala

Wzór dr. szp. Nr. 17 — rozm. 148 X 210

Druk Z. Kaliszczak — Ostrowiec. 3[illegible]

פון דער אָרגאַניזאַציע איז געווען פרוי שטיין פון קראָקע. זי האָט איבערגעלאָזט איר שטוב מיט די קינדער אויף הפקר און מיט מסירת־נפש זיך איבערגעגעבן די נויטבאַדאַרפטיקע פון אָסטראָווצע. אונדזער אַרבעט איז באַשטאַנען אין זאַמלען וועש און קליידער פאַר די קראַנקע אין שפּיטאָל, ווייל זיי זענען געלעגן אויף הוילע שטרוי אָדער שעניקעס. מיר האָבן געשאַפן געלט־מיטלען און איבערהויפּט עטלעכע צענדליק מיטאָגן טעגלעך. מיר האָבן אין דער אַרבעט אַריינגעצויגן פיל פרויען, באַזונדערס יינגערע. מיר האָבן אַלע זאַכן געקליבן ביי דער אָרטיקער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך ברידערלעך אָפּגערופן. זיי האָבן געגעבן אייער, קוכן, צוקער, מילך, ציטרינען, א.א. די שפּייז פלעגן מיר געבן די קראַנקע, מיטן הסכם פון די דאָקטוירים. באַזונדערס האָבן זיך גענויטיקט אין הילף די קראַנקע נאָכן קריזיס, בעת זייער צוריקקערן צום געזונט. בכלל איז די אַרבעט פון זאַמלען די מיטאָגן און זייער פאַנאַנדערטיילן געווען זייער גוט אָרגאַניזירט. מיר האָבן צעטיילט די שטאָט אין קוואַרטאַלן. די איינוווינער פון יעדן קוואַרטאַל האָבן אין געוויסע טעג געדאַרפט אויסטיילן די מיטאָגן וועלכע יונגע מיידלעך פלעגן צונויפזאַמלען און ברענגען אין שפּיטאָל. די רויע פּראָדוקטן האָבן מיר זעלבסט געקאָכט.

אין שפּיטאָל איז שפּעטער געשאַפן געוואָרן אַן אָפּטיילונג פאַר געווינעריגס. אויך זיי פלעגן מיר באַזאָרגן מיט פּראָדוקטן. די אַמבולאַטאָריע איז אַריבערגעטראַגן געוואָרן אין שפּיטאָל און הונדערטער יידן האָבן דאָרט באַקומען מעדיצינישע הילף ווי אויך רפואות. ביים שפּיטאָל איז אויך געווען אַן אַפּטייק, מיט וועלכע עס האָט אָנגעפירט די פאַרמאַצעווטין מאַריאַ דיכטער.

די דייטשישע תליינים קומען אָן

אין יולי 1940 איז אָנגעקומען אין שטאָט אַ דייטשע ס.א. אָפּטיילונג פון ראַדאָם. זיי האָבן געווילדעוועט, געשלאָגן יידן, און איינגעאָרדנט אַ פאָרמעלן פּאָגראָם. דאָס איז פאָרגעקומען אין אַ דאָנערשטיק, און דער טאָג איז פאַראייביקט געוואָרן אין אָסטראָווצע אונטער נאָמען „דער בלוטיקער דאָנערשטיק". פיל זענען נאָך דעם בלוטיקן טאָג געבליבן ליגן אין בעט אויף אַ לענגערע צייט.

ביי דער „געסטאַפּאָ" איז געווען אַ „ספּעציעלע אָפּטיילונג", בראש פון וועלכער ס'איז געשטאַנען דער דייטש ווייל ער. ער פלעגט אָנפאַלן אויף יידישע וווינונגען, דורכפירן רעוויזיעס, זוכן כלומרשט געווער און דערביי רויבן יידיש האָב און גוטס. אַזעלכע רעוויזיעס פלעגט ער דורכפירן על פי רוב אין דער באַגלייטונג פון זשאַנדאַרמען, ס.־ד. קרימינאַל־פּאָליציי א.א.

די פּוילישע פּאָליציי איז באַשטאַנען פון די זעלבע פּאָליציאַנטן וואָס זענען פאַר דער מלחמה געווען אין אָסטראָווצע. אייניקע האָבן זיך אויפגעפירט דערטרעגלעך און אייניקע זענען געווען ערגער פון די געסטאַפּאָ־לייט. באַזונדערס האָבן זיך איבער די יידן איזדעקעוועט קאָסטמאַרעק און באָמבעל פון פּויזן. זייער נאָמען האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן אין שטאָט. זיי האָבן זיך שפּעטער אָנגעשלאָסן אין דער ס.ד. און זיך שטאַרק באַפריינדעט מיטן באַקאַנטן תלין פון די ס.ד. האַנס האָלצער, אַ פאָלקס־דייטש, וועלכער איז נאָך דער באַפרייונג פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט דורכן פּוילישן געריכט. האַנס האָלצער האָט אייגנהענטיק געהרגעט צענדליקער יידן.

דער טויט שפּאַצירט אין די גאַסן

ענדע מערץ 1941 איז אַרויס די פאַראָרדנונג וועגן שאַפן אַ יידישן געטאָ און דעם 12־טן אַפּריל איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ דעקרעט וועגן טויט־שטראָף. אַזוי איז אין אויגוסט דערשאָסן געוואָרן איינער לעדערמאַן, וועלכער האָט געהאַט אַ שיין, אָבער ער האָט אים געהאַט פאַרגעסן מיטצונעמען. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס בעת מען האָט אים צוריק געבראַכט אין יידישן ראַיאָן האָט מען אַהין געבראַכט זיין שיין, האָט מען אים דאָך דערשאָסן.

בכלל איז דער פּעריאָד געווען רייך מיט טויט־שטראָפן. פאַר יעדער קלייניקייט האָט מען געשאָסן. האָט מען ביי איינעם געפונען אַ שטיקל פלייש — האָט מען אים דערשאָסן (ווי באַוווסט האָבן די דייטשן פאַרבאָטן די יידן צו עסן פלייש); האָט מען וועמען געטראָפן אָן אַן אָרעמבאַנד — האָט מען אים דערשאָסן. אין דער זעלבער צייט איז געשען אַ פאַל, אַז איינער איז אַרויס פון שטוב, דורכגעגאַנגען אויף דער צווייטער זייט פאָלנע גאַס, וואָס האָט נישט געהערט צו יידישן ראַיאָן, און איז צוליב דעם דערשאָסן געוואָרן.

אין יידישן ראַיאָן איז די ענגשאַפט געווען זייער גרויס. עס זענען געווען פאַלן, ווו אין איין צימער זענען געווען מער ווי צען נפשות. איבערהויפּט האָבן זיך געשטיקט די אָרימע יידן. פּאָליאַקן האָבן געלייערט אויף די שענערע הייזער. אויף אילזשעצקע גאַס זענען 2 הייזער, נומ. 40 און 42, געווען באַוווינט דורך יידן. אָבער אַזוי ווי, לויט דער איינשטעלונג, זענען די הייזער געווען אויסערן ראַיאָן, האָבן פאַראינטערעסירטע פּאָליאַקן זיך באַמיט אַז מען זאָל די יידן פון דאָרט אַרויסשיקן. אַזוי איז אויך געווען אויף קאָשצעלנע גאַס, ווו מיר האָבן געוווינט, ווו עס איז געבליבן, ווי געזאָגט, אַ געמישטע באַפעלקערונג. די פּאָליאַקן, איבערהויפּט די נייגעקומענע פון פּויזן, האָבן די יידן פון דאָרט אַרויסגעיאָגט און אַליין פאַרנומען

זייערע וווינונגען. דער יקרות איז מיט יעדן טאָג געוואַקסן און די לאַגע איז געוואָרן ערגער און ערגער. מען האָט זיך געפילט ווי אין אַ פאַרמאַכטן קאַסטן.

די נאכט־שחיטה

דעם 28־טן אפריל 1942 איז געווען אין אָסטראָווצע אַ יום צרה וחורבן. אַרום 5 אַזייגער אינדערפרי האָבן מיר דערהערט שיסערייען באַגלייט פון שרעקלעכע געשרייען און געוויינען.

אַרויסגיין אויפן גאַס האָט מען ניט געטאָרט. ווען מיר זענען שפּעטער אַרויס אין גאַס האָבן מיר זיך דערוווסט אַז ביינאַכט האָט דאָ געווילדעוועט די געסטאַפּאָ. כלומרשט אונטער דעם אויסרייד פון „אויסראָטן קאָמוניסטן” האָבן זיי אַרויסגענומען פון די בעטן זעקסאונדרייסיק יידן און אויף דער גאַס דערשאָסן. אַלע גאַסן זענען געווען באַפּאַרבט מיט בלוט. צווישן די דערשאָסענע זענען געווען 2 יונגע מיידלעך, וואָס דערהערנדיק די שיסעריי, זענען זיי אין די העמדער אַרויסגעלאָפן פון די הייזער און אויף די טרעפ האָט מען זיי דערשאָסן. אַזוי איז אויך דערשאָסן געוואָרן מיין ברודערס שוויגער־מוטער, ביילע צוקערפיין, אַ פרוי פון איבער 60 יאָר.

לויטן באַפעל פון דער מאַכט האָט די יידישע פאָליציי אַלע הרוגים אָפּגעפירט אויפן בית־עולם, זיי מקבר געווען אין אַ ברודער־קבר. אַלע יידן האָבן אָנטייל גענומען אין דער שרעקלעכער לויה און האָבן באַגלייט זייערע דערמאָרדעטע בני־עיר אויפן בית־עולם.

אין דער רציחה־נאַכט זענען אומגעבראַכט געוואָרן: ד״ר וואַכאָלדער, אַדוו. זייסעל, יאָסל מאַליניאַק, וויינבערגער, צוויי ברידער מינצבערג — זייער פרומע יידן, פאַנצער — מיטגליד פון יודנראַט, זיין ברודער מיט דריי זין, קאַצענעלבאָגען מיט צוויי זין, מאַיערטשיק מיט אַ זון און שוואָגער, גרינבערג, ד״ר גרינצווייג מיט א זון, זילבערמאַן, שטאָם, ביינערמאַן, וויגדאָראָוויטש א.א.

די מיטגלידער פון יודנראַט זענען געוואָרן אויפגעציטערט. אין דעם זעלבן בלוטיקן פרימאָרגן פון 28־טן אַפּריל האָט מען אַרעסטירט 42 מאַן און פאַרשפּאַרט אין אָרטיקן אַרעסט־הויז. דער יודנראַט האָט געזוכט מיטלען זיי צו בעפרייען. ביי טאָג האָבן די געסטאַפּאָווצעס געזאָגט אָפּן די שתדלנים, אַז דער גורל פון די אַרעסטירטע איז שוין באַשטימט און ער איז פיל ערגער פון די 36 געשאָסענע...

אין אַ טאָג אַרום האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז מען האָט די לייט אַוועקגעפירט דורך קעלץ קיין אָשווענטשים. אין א קורצע צייט ארום האָבן איינִיקע משפּחות פון די אַרויסגעפירטע באַקומען פון דער דייטשער מאַכט אין אָשווענטשים אָפיציעלע געדרוקטע מעלדונגען, אַז זייערע נאָענטע זענען געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַק.

אין די ערשטע טעג פון מאי האָט געטראָפן אַ בלוטיקער פאַל, וואָס האָט ווידער אַלעמען אויפגעטרייסלט. אין אַ פאָרצעליי געשעפט אויף מאַליסקע גאַס, וואָס האָט פריער געהערט צו איינעם גאָלדשטיין און דער לייטער איז איצט געווען קניאַווע, אַ פּאָליאַק פון פויזן, האָט געאַרבעט אַ 20־יאָריקער זון פון גאָלדשטיין. עס איז געשען אַ טעות אין אַ רעכענונג וואָס איז דערגאַנגען צו די ס.ד. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דער פאַראַנטוואָרטלעכער לייטער פון געשעפט איז געווען אַ פּאָליאַק, האָט דער תליין האָלצער דערשאָסן גאָלדשטיינען אין אָנוועזנהייט פון זיינע נאָענטע. האָלצער האָט געהייסן מקבר זיין דעם קרבן אויפן הויף ביים מיסט־קאַסטן...

אין יוני 1942 זענען אָנגעקומען ידיעות וועגן דער אויסזידלונג פון די יידן אין ראַדאָם. אין יולי זענען דערגאַנגען ידיעות וועגן דער אויסזידלונג פון וואַרשע.

איך האָב געהאַט אַן עלטערן ברודער אין וואַרשע, יעזשי קליינמאַן. איך פלעג מיט אים רעדן עטלעכע מאָל אין טאָג טעלעפאָניש און האָב געוווּסט וואָס דאָרט טוט זיך, און אויך וועגן די אויסזידלונגען אין וואַרשעווער געטאָ. מיין ברודער האָט מיך צוערשט פאַרזיכערט, אַז אים דראָט קיין געפאַר. אָבער ווען מען האָט גענומען זיין פרוי אויף אַרויסצופירן, איז ער געווען אויסער זיך. מיין ברודער האָט מיר דאַמאָלט באַפוילן, אַז איך זאָל מיט אַלע מעגלעכקייטן באַקומען אַרישע פאַפירן און אַוועק פון אָסטראָווצע, ווייל אין קעגנפאַל וועט מיך טרעפן דער זעלבער גורל.

אַ באַאַמטער פון מאַגיסטראַט, פלאָטווינסקי, האָט צוגעשטעלט קען־קאַרטן מיר, מיין שוועסטער, שוואָגער און שוועגערן. די עלטערן האָבן וועגן זיך ניט געטראַכט, זיי זענען געווען שרעקלעך פאַרצווייפלט. צוערשט האָבן מיר זיך באַמיט צו פאַרזיכערן אונדזער שוועסטערס אַ קינד. אַ באַקאַנטע פוילישע פרוי האָט זי אַרויסגעפירט פון שטאָט. די יידן פון שטאָט האָבן געשפּירט ווי די כמאַרע באַדעקט וואָס ווייטער מער די הימלען פון אָסטראָווצע. ביי יעדן קלאַנג, און ביי יעדע ידיעה וועגן אָנקומען פון די דייטשן, זענען די אָסטראָווצער יידן געלאָפן זיך באַהאַלטן אין פאַרשידענע בונקערס און לעכער.

מיין מוטער איז געוואָרן קראַנק און האָט געהאַט 40 גראַד היץ. ניט געקוקט אויף איר שווערן צושטאַנד האָט זי מיך און מיין שוועסטער, דאָרע באומשטיין, אַרויסגעטריבן פון שטוב און געצווונגען פאַרלאָזן אָסטראָווצע. מיין שוועסטער איז אין די לעצטע טעג פון חודש יולי אוועק

אין וואַרשע און געהאָפט, אַז די פּוילישע פרוי וועט אַהינ־ברענגען איר קינד.

אין אָוונט בין איך געקומען אַהיים, נאָכדעם ווי איך האָב דעם גאַנצן טאָג געאַרבעט אין שפּיטאָל ביי דער אַקציע פון הילף פאַר קראַנקע. מיין מוטער האָט שוין געהאַט פאַר מיר צוגעגרייט אַ פּעקל אויפן וועג, און אַ באַן־בילעט קיין וואַרשע. פאַרן הויז איז שוין געשטאַנען אַ דראָזשקע. מיין מוטער האָט מיך איבערגעטאָן, כדי איך זאָל וואָס ווייניקער ענלעך זיין צו זיך.

איך אנטלויף קיין ווארשע

מיין פאָטער איז נאָך געווען גאָר יונג. ער איז אַלט געווען 54 יאָר. ער איז אָבער געווען אַזוי פאַרשטיינערט, אַז ער האָט זיך מיט מיר ניט געקענט געזעגענען. מיין מוטער איז אַרומגעלאָפן מיט פערציק גראַד היץ און „געמאַלעוועט" מיין פּנים, אָנגעטאָן מיך און צוגעיאָגט אַז איך זאָל וואָס גיכער פאָרן. זי האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז איך זאָל זיך האַלטן מוטיק, און ניט פאַרלירן זיך...

מיין פאָטער האָט מיר אַריינגעשטעקט 2000 זלאָטעס אין טאַש. מיין ברודער איז אַריינגעפאַלן אין שטוב אינ־גאַנצן פאַרשוואַרצט פון די קוילן, ביי וועלכע ער האָט געאַרבעט.

מיין שוואָגער, בער באומשטיין, האָט מיט זיינע פאַרוויינטע אויגן ביי מיר געבעטן רחמים, אַז איך זאָל אַכטונג געבן אויף זיין פרוי, מיין שוועסטער, און זיין קינד. איך האָב זיך באמת ניט אָפּגעגעבן קיין גענויען חשבון וואָס מיט מיר טוט זיך אין דעם מאָמענט. איך האָב געקוקט אין שפּיגל און געלאַכט פון מיין אויסזען, ווייל איך האָב זיך אַליין ניט דערקענט. איך האָב ניט פאַרשטאַנען וואָס מען רעדט צו מיר.

איך בין אַרויס פון שטוב, געזעצט זיך אין דער „דראָזשקע" און אָוועקגעפאָרן. 8.30 אָוונט איז אָפּגע־גאַנגען מיין צוג. מאָרגן פרי, דעם 29־טן יולי, בין איך געקומען קיין וואַרשע. איך בין אַוועק אין אַ האָטעל אויף ווידאַק 9, און געזאָגט, אַז איך בין געקומען צו אַ דאָקטאָר און וויל דאָ פאַרבלייבן איניקע טעג.

פון וואַרשע האָב איך גלייך טעלעפאָנירט קיין אָסטראָווצע צו באַקאַנטע פּאַליאַקן, אונדזערע שכנים, וואָס האָבן אַרויסגעפירט מיין פלימעניצע. איך האָב פאַר מיין אַרויס־פאָרן זיך אָפּגערעדט, אַז איך וועל זיי פון וואַרשע טעלע־פאָנירן — גראַטולירן זיי, כלומרשט צום יאָרטאָג פון זייער חתונה. זיי האָבן איבערגעגעבן מיינע עלטערן אַז איך בין בשלום אָנגעקומען קיין וואַרשע, כדי זיי צו באַרויקן.

איך בין אַוועק זוכן מיין שוועסטער און האָב זיך דערוווסט, אַז זי איז „באַשעפטיקט" אַלס דינסט ביי אַ פּוילישע פרוי.

אין איניקע טעג אַרום האָט מיר אונדזער שכנה פון אָסטראָווצע געבראַכט מיין 4־יאָריקע פלימעניצע.

די שכנה, וואָס האָט געבראַכט דאָס קינד, איז געווען אַ פרוי פון אַ בוכהענדלער פון פויזן, וויליאַך קאַרל. ער איז געקומען פון פויזן אין 1941, און געוואָלט ביי אונדז צונעמען אונדזער גרויס בוכגעשעפט. איך האָב מיט אים גערעדט, און אויף אים געווירקט אַז ער זאָל דאָס ניט טון. שפּעטער האָט ער זיך מיט אונדז באַפריינדעט און ער און זיין פרוי, קאַזשימעראַ, זענען געוואָרן אונדזערע גוטע שכנים, וואָס האָבן אונדז פיל טובות געטאָן.

שפּעטער האָט ער איבערגענומען אונדזער בוכגעשעפט מיט אונדזער הסכמה. ער האָט צו יענער צייט אויך געהאַט נאָך אַ געשעפט און איז געוואָרן דער אינהאָבער פון צוויי געשעפטן, וועלכע ער האָט פאַראייניקט צו איין גרויס געשעפט.

שפּעטער האָט זיך מיין שוועסטער מיט איר קינד איינגעגעבן אַרויסצופאָרן קיין סקאַווינא היינטער קראָקאָוו. און איך האָב פאַרלאָרן יעדער פאַרבינדונג מיט זיי.

מיט די עלטערן פלעג איך זיך פאַרבינדן טעלעפאָניש דורך די שכנים וויליאַך. אָפּזייענדיק צוויי וואָכן אין האָטעל, האָב איך זיך געמוזט איבערטראַגן אין אַן אַנדער האָטעל. קיין זאַכן האָב איך מיט זיך ניט מיטגענומען ווען איך בין אַרויסגעפאָרן, און מיינע שכנים וויליאַך, קומענ־דיק קיין וואַרשע, פלעגן מיר ברענגען זאַכן פון שטוב.

בעת מיין שוועסטער האָט געדינט אַלס דינסט אין וואַרשע, איז איר טאָכטערל געווען מיט מיר אין האָטעל. דעם 20־טן אויגוסט 1942, איז די געגנט וווּ איך האָב געוווינט אין האָטעל, געוואָרן שטאַרק באָמבאַרדירט דורך די סאָוועטן. דאָס קינד איז געווען זייער דערשראָקן און דענערווירט און האָט באַקומען אַ נערוון־שאָק.

מיינע איבערלעבענישן אין וואַרשע

נאָכן אָוועקפאָרן פון מיין שוועסטער מיט איר טעכטערל, האָב איך באַשלאָסן פאַר יעדע פּרייז געפינען אַ פּריוואַט־וווינונג. איך האָב מיינער אַ באַקאַנטער משומדת פון פאַר דער מלחמה, אָוועקגעגעבן מיין קענקאַרטע, אַז זי זאָל מיר דורך איר אַ באַקאַנטן באַאַמטן איינמעלדן. און גראַדע זענען אין יענער צייט געקומען אין האָטעל געסטאַפּאָ־לייט, דורכפירן אַ רעוויזיע. איך האָב דאַן ניט געהאַט קיין דאָקומענטן און זיי האָבן מיך געוואָלט נעמען אין געסטאַפּאָ, נאָר עפּעס טאַקע על פי נס האָבן זיי פאַרגעסן אָן מיר, ווען זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט אַנדערע איינ־וווינער פון האָטעל, און האָבן מיך איבערגעלאָזט.

מאָרגן אינדערפרי בין איך אַוועק פון האָטעל. איך האָב זיך איינגעאָרדנט צייטווייליק, בלויז אויף איין חודש, ביי אַ באַקאַנטער פון דער משומדת, אויף מאָקאָטאָווסקא 73. איך האָב געציילט די טעג, ווייל איך האָב געוווּסט, אַז נאָך אַ חודש אַרום מוז איך פון דאָרט אַוועק.

אין די לעצטע טעג האָט מיר מיין באַלעבאָסטע געזאָגט אַז זי דערקענט אַז איך בין אַ ייִדין און פאַרלאַנגט, אַז איך זאָל גלייך פון איר אַוועק. איך בין געבליבן דאָרט ביזן סוף חודש. דעם 1־טן אָקטאָבער 1942 האָט מיר מיין באַקאַנטע געפונען אַ שטענדיקע דירה אויף קאָשיקאָווע 37. איך האָב געוווינט מיט מיין באַלעבאָסטע זשולקאָווסקא אין איין דורכגאַנגס־צימער און איר געצאָלט 150 זלאָטעס אַ חודש. זי האָט געוווּסט, אַז איך בין אַ ייִדישע. זי איז געווען זייער אַ גוטע פרוי אָבער זי האָט געלעבט אין שטענדיקן פחד.

נאָך דער ערשטער נאַכט, האָט זי זיך דערשראָקן און געמאָלדן, אַז זי קען מיך מער ניט האַלטן, ווייל בשכנות האָט געוווינט אַ פּאָליאַק, וואָס האָט זיך באַרימט, אַז ער האָט פריער געאַרבעט אין ס.ד.

איך האָב אָבער ניט געהאַט וווּהין צו גיין. לבסוף האָט מיין באַלעבאָסטע מסכים געווען, אַז איך זאָל ביי איר בלייבן, ווייל איך האָב דאָך געהאַט אַ גוטן דאָקומענט אויפן נאָמען העלענאַ קאַוועצקאַ, געבוירן אין סוואַלק.

מיין באַלעבאָסטע זשולקאָווסקאַ איז געווען זייער אָרעם. איך האָב באַשלאָסן צו באַקן פאַר איר בולקעס צום פאַרקויפן. מיר איז געווען גוט וואָס זי האָט געוווּסט אַז איך בין אַ ייִדישע, און האָב זיך ניט געדאַרפט מאַסקירן. אויך האָב איך זיך ניט געדאַרפט היטן פאַר דעם געוועזענעם ס.ד.־מאַן. ער האָט געזען אַז איך באַק און אַרבעט און פון דעם לעבן מיר. איך האָב געבאַקט ביינאַכט.

מיינע שכנים ווילאַך פון אָסטראָווצע פלעגן מיר ברענגען פון צייט צו צייט פון די עלטערן פּאַקעטן מיט שפּייז, וועש, קליידער, בעטצייג און געלט. און דורך זיי האָב איך שטענדיק געוווּסט, וואָס עס קומט פאָר אין אָסטראָווצע. איך האָב זיך דערוווּסט אַז מיין פאַטער האָט אין סעפּטעמבער פאַרלוירן זיין אַרבעטס פּלאַץ אין דער ציגל־פאַבריק, ווייל מען האָט דאָרט איבערגעלאָזט בלויז יונגע ביז 35 יאָר אַלט. אויך האָב איך זיך דורך זיי דערוווּסט, אַז מיין ברודער יעזשי קליימאַן איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשע. מיינע עלטערן זענען געווען אינגאַנצן פאַרצווייפלט און האָבן אויפגעהערט טראַכטן וועגן זיך. זיי האָבן בלויז געווירקט אויף מיין שוואָגער בער באומשטיין, אַז ער זאָל זיך באַזאָרגן מיט אַרישע פּאַפּירן און אַוועק פון אָסטראָווצע.

אין גאַס פלעג איך אַרויסגיין זעלטן. איך האָב ביז דער מלחמה שטודירט אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט, און געהאַט באַקאַנטע סטודענטן. איך האָב מורא געהאַט צו באַגעגענען וועמען ניט איז אין גאַס. איך פלעג אַרויסגיין אין גאַס בלויז איינצוקויפן אָדער נעמען אַ בוך צום לייענען.

דעם 28־טן נאָוועמבער 1942 פאַרנאַכט בין איך אַוועק אויפן וואָקזאַל באַגעגענען ווילאַכן, וועלכער האָט מיר געזאָלט ברענגען אַ וואַרעמען מאַנטל פון אָסטראָווצע.

אַ פּוילישע פרוי דערקענט מיך

אַ פּוילישע פרוי פון אָסטראָווצע, ראַשאָקאָוואַ, האָט מיך באַמערקט און באַלד האָבן מיך אויף די יעראָזאַלימסקע אַלעיען אָנגעיאָגט צוויי פּוילישע פּאָליציאַנטן, מיך לעגיטימירט, צוגענומען מיין קענקאַרטע און אַוועקגעפירט אין פּאָליציי־קאָמיסאַריאַט אַנטקעגן וואָקזאַל.

דער נאַטשאַלניק פון קאָמיסאַריאַט האָט זיך צו מיר באַצויגן זייער גוט. ער האָט זיך אַנטשולדיקט פאַר די אומאַנגענעמלעכקייטן, וועלכע ער האָט מיר פאַרשאַפט, און זיך פאַרענטפערט אַז דאָס איז זייער אַן אומאַנגענעמער פליכט, וואָס ער מוז אויספירן אין פאַל פון אַ מסירה. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער איז זיכער אַז איך בין גישט קיין ייִדין. ער האָט מיר אומגעקערט די קענטקאַרטע, נאָר אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען איינער פון די פּאָליציאַנטן וואָס האָט מיך אַרעסטירט, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סדרה... דער נאַטשאַלניק האָט מער מיט מיר ניט גערעדט. ער האָט אַריינגערופן אַ פּאָליציאַנט מיטן נאָמען מענדעראָווסקי. יענער האָט מיך אַוועקגעפירט אין אַן אַנדער צימער, און מיך עקזאַמינירט אויף „רעליגיע“, וואָס האָט זיך מיר גוט איינגעגעבן, טראָץ וואָס איך האָב ווייניק געקענט די „מאָדליטוועס“ און ניט געוווּסט דעם סדר ווי זיי ווערן געזאָגט אין דער קירכע. ער האָט מיר דאַן געראַטן, אַז איך זאָל זיך בעסער מודה זיין, ווייל אין קעגנפאַל וועט ער מיר שיקן קיין אָסטראָווצע. איך האָב זיך ניט אונטערגעגעבן. לסוף האָט מיך מענדעראָווסקע געפרעגט, צי האָב איך מיט זיך וואַרטזאַכן. דאָס וואָס ער פרעגט זיך נאָך אויף ווערט זאַכן האָט מיך אַ ביסל באַרויקט. איך האָב אים געזאָגט אַז איך וואָלט זיך לאָזן קאָסטן געלט פאַר אָפּפירן אַהיים, ווייל עס איז געווען נאָך דער צייט, ווען מען האָט געמעגט אַרומגיין איבער די גאַסן. אַזוי ווי איך וויל ניט, אַז מיין באַלעבאָסטע זאָל מיר חושד זיין, אַז איך פיר מיך אויף שלעכט און וועל אויף נאַכט אַהיים ניט קומען. האָב איך אים פאָרגעלייגט קומענדיק אַהיים צו געבן געלט. ער האָט צוערשט געבעטן 1000 זל. און צום סוף איינגעגאַנגען אויף 500 גילדן. ער האָט מיר אומגעקערט מיין קענקאַרטע, מיר געגעבן אַ פּאָליציאַנט אָפּצופירן אַהיים מיט דעם באַדינג,

אַז איך זאָל אים אין שטוב געבן די 500 זלאָטעס. אויפן וועג האָט מיין באַגלייטער־פּאָליציאַנט פאַרלאַנגט נאָך 200 גילדן פאַרן באַגלייטן מיך. איך האָב געפרעגט מיין באַגלייטער, אויב איצט, אַז זיי וויסן מיין אַדרעס, וועלן זיי מיר ווייטער ניט מאַטערן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז איך קען זיין אינגאַנצן רויק, און אויב מיר וועט עפּעס טרעפן, זאָל איך פאַררופן זיך אויף זיי און זיי וועלן מיר העלפן אָן געלט.

איך בין געקומען אַהיים. דער פּאָליציאַנט האָט מיך אָפּגעוואַרט אויף די טרעפּ, איך האָב אים אַרויסגעטראָגן 700 גילדן און געווען שטאַרק צופרידן, און גלייכצייטיק שטאַרק אומרויק, פאַר מיין ווייטערדיקן גורל.

אין נאָוועמבער 1942 האָב איך זיך צופעליק דער־וווּסט וועגן מיין שוואָגער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין דער שרעקלעכער נאַכט פון 9־טן אויף דעם 10־טן אָקטאָבער 1942, איז ער אַנטלאָפן פון אָסטראָווצע קיין ראַדאָם אויף אַרישע פּאַפּירן. דאָס איז געווען זייער אַ שווערע און געפערלעכער טאַט און עס האָט זיך באמת געפאָדערט גרויס געוואַגטקייט און געשיקטקייט, כדי אַרויסצוקריגן זיך פון די דייטשע הענט. אין ראַדאָם האָט מיין שוואָגער געאַרבעט, אָבער מען האָט אים דאָרט שאַנטאַזשירט, און ער איז געווען געצוווּנגען אַנטלויפן אין וואַרשע.

מיין שוואָגער האָט געוווינט אויף לעשטשינסקע גאַס 5, און איז געווען אין קאָנטאַקט מיט אונדזער אַ באַקאַנטער צאָן־אַרצטין וועלכע איך האָב איינמאָל צופעליק באַגעגנט אויפן פּאָסט און זי האָט מיר דערציילט פון מיין שוואָגער. איך בין געווען איבערגליקלעך. פון מיין שוואָגער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מיין שוועסטער מיטן קינד זיינען נאָך אין סקאַווין, ביי קראָקע, אָבער זי קען דאָרט מער ניט פאַרבלייבן: ס'איז געפאַלן אויף איר אַ חשד, ווייל זי פאַרברייגגט אַזוי שפּעט אויף „זומער־וווינונג", און מען האָט זי געמוזט פאַר יעדער פּרייז פון דאָרט אַרויס־נעמען.

מיין שוואָגער האָט ענדע נאָוועמבער 1942, געעפנט אַ דענטיסטישע לאַבאָראַטאָריע אויף ניעמצעוויטש 9. ער האָט דאָרט געדונגען 2 צימערן. אַ דאַנק זיין באַקאַנטער צאָן־אַרצטין וואַלעריאַ מאַיער האָט ער געבראַכט זיין פרוי מיטן קינד פון סקאַווין קיין וואַרשע. אַ קורצע צייט האָט מיין שוועסטער געוווינט אין לאַבאָראַטאָריע, דאָרט איז אָבער געווען שרעקלעך קאַלט און דאָס קינד איז קראַנק געוואָרן. מיין שוואָגער האָט דאַמאָלט געפּועלט ביי זיין באַלעבאָסטע, אַז זי זאָל איבערגעבן זיין צימער דער פרוי מיטן קינד, אויף וועלכער ער האָט געזאָגט, אַז זי איז זיינע אַ באַקאַנטע, און ער האָט זיך מיטן פּלי־מעניק איבערגעטראָגן אין לאַבאָראַטאָריע.

איך בין געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט מיין ברודער, וואָס איז פאַרבליבן אין אָסטראָווצע און געאַרבעט אין אייזנפאַבריק. דורך באַקאַנטע פּיאַסעצקי, שיפּינסקי, און גרעלעצקי, וואָס האָבן אויך געאַרבעט אין דער פאַבריק, פלעג איך פון אים באַקומען בריף, פון צייט צו צייט אַ ביסל געלט, עסן, אַ זומער מאַנטל און שטיוול. איך האָב זיך דערוווּסט, אַז ער ליידט גרויס נויט, און אַז די פירמעס, ווו מיינע עלטערן האָבן איבערגעגעבן סחורה מיט דעם תנאי, אַז זיי זאָלן אויסצאָלן מיין ברודער, גיבן אים קיין זאַך ניט און ווען ער ווענדעט זיך צו זיי זאָגן זיי אים, אַז זאָל זיך אים דאַכטן אַז די דייטשן האָבן אַלעס צוגענומען.

אָנהויב פעברואַר 1943 האָב איך באַקומען פון מיין ברודער אַ בריף, אַז אין מערץ 1943 וועט מען אַלע יידן, וואָס אַרבעטן אין דער אייזנפאַבריק, אַריינטרייבן אין באַזונדערע באַראַקן און אין גאַנצן איזאָלירן פון דער אויסערלעכער וועלט. ער האָט אויך געשריבן אַז ער קען זיך פאַרשאַפן אַרישע פּאַפּירן און וויל קומען קיין וואַרשע.

מיין ברודער קומט קיין וואַרשע

סוף מערץ איז ער געקומען אין וואַרשע. זיין לאַגע איז אָבער געווען זייער אַ שלעכטע, ווייל ער האָט געהאַט אַן עכט יידישן אויסזען.

עס איז אוממעגלעך געווען צו געפינען פאַר אים אַ דירה. ער האָט זיך געמאַטערט, אַרומגעוואַלגערט, געווען באַהאַלטן אין אַ קעמערל א.א.וו. אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז דער צווייטער העלפט אַפּריל 1943, ווען מיר האָט זיך איינגעגעבן ביי מיינער אַ באַקאַנטער שול־חברטע צו באַקומען פאַר אים אַ דירה אין מילאַנוּוועק, הינטער וואַרשע.

דער אויפשטאַנד אין געטאָ

וועגן דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָבן מיר זיך באַלד דערוווּסט, ווייל אין שטאָט האָט מען פון דער געשעעניש גערעדט זייער פיל. אייניקע באַקאַנטע יידן, וואָס האָבן געוווינט אויסערן געטאָ אויף אַרישע פּאַפּירן, האָבן געהאַט פריינט אין געטאָ, און פלעגן פון צייט צו צייט אַריין אין געטאָ האָבן דערציילט, אַז אין געטאָ איז רויק און שטיל. אייניקע באַקאַנטע זענען אַפילו אויף פּורים 1943 געגאַנגען אין געטאָ צו זייערע נאָענטע. נאַטירלעך, איז דאָס גיין אין געטאָ און דאָס צוריק קומען געווען ניט פון די לייכטע זאַכן, אָבער ס'איז נישט געווען גענצלעך אוממעגלעך.

צוליב דעם, וואָס מיר האָבן געהאַט דעם איינדרוק,

אַז אין געטאָ איז רויק, זענען מיר געווען איבערראַשט, ווען מיר האָבן דערהערט וועגן דעם אויפשטאַנד. מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז יידן האָבן געווער, אַז זיי שלאָגן זיך העלדיש, און אַז אין ערשטן טאָג פון אויפשטאַנד זענען געפאַלן פיל דייטשן. מיר האָבן געזען פלאַמען פון ברענענדיקן געטאָ. מיר האָבן געזען גאַנצע עסקאַדרעס עראָפּלאַנען, וואָס פליען איבערן געטאָ. פעדערן פון געטאָ זענען פאַנאַנדערגעטראָגן געוואָרן דורכן ווינט איבער דער גאַנצער שטאָט.

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז יידן — מענער, פרויען און קינדער — אַנטלויפן פון געטאָ דורך דער קאַנאַליזאַציע, און אַז, צום באַדויערן, פאַלט דער גרעסטער טייל פון די אומגליקלעכע יידן אַריין, בעתן אַרויסגיין פון די קאַנאַלן, אין די הענט פון די דייטשן, פּוילישע פּאָליציי אָדער שאַנטאַזשיסטן.

איך האָב זעלבסט געזען, ווי אַ יידיש בחורל איז פאַרהאַלטן געוואָרן דורך אַ פּאָליציאַנט אין טראַמוויי. איך האָב אויך געזען, ווי צוויי יידישע יינגלעך מיט פּעקלעך אין די הענט זענען אויף שווענטאַ־קזשיסקאַ גאַס געוואָרן אַרומגערינגלט דורך פּאָליציאַנטן וועלכע האָבן זיי אַוועקגעפירט.

די הויז־דינערין פון אונדזער וווינונג האָט אונדז אויך דערציילט, ווי שלעכטע שכנים האָבן אַרויסגעגבן דער פּאָליציי די אינהאַבערן פון הויז סאַסקע 28 מיט אַ זון און אייניקל, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון געטאָ דורך די קאַנאַליזאַציע און זיך באַהאַלטן אין איר וווינונג.

די באַציונג פון די פּאָליאַקן צום אויפשטאַנד איז געווען אַ פאַרשידענע. עס האָבן זיך דאָ און דאָרט געהערט מיינונגען פון אַנערקענונג פאַר דער יידישער העלדישקייט, אָבער מערסטן טייל האָבן די פּאָליאַקן אָפּגעלאַכט, ווי „מאַשעק און ישראל׳יק" וואָס האָבן קיינמאָל ניט געוואָלט דינען אין מיליטער, האָבן זיך גענומען צום געווער. עס האָבן זיך אויך געהערט פאָרווורפן קעגן די פּאָליאַקן, וואָס העלפן יידן.

אַ פרוי מיטן נאָמען פּאַיטאָוואַ פון סאָכנעצקע גאַס 17 האָט מיר דערציילט, אַז בעת אַ לעקציע פון רעליגיע אין אַ פּאָלקס שול האָט אַ שילער פון אַ העכערע קלאַס געפרעגט דעם לערער — אַ גלח — צי טוען די דייטשן גוט דערמיט, וואָס זיי מאָרדן אויס די יידן.

דער גלח האָט נאָך אַ קורצן פאַרטראַכטן זיך, געענטפערט, „יאָ", מאָטיווירנדיק דערמיט, אַז ווען דאָס וואָלט געווען ניט גוט, וואָלט גאָט אויף דעם ניט דערלויבט...

מיר, יידן, וואָס זענען געווען אויף דער אַרישער זייט, זענען געווען זייער דערשלאָגן און דערשיטערט.

די דייטשן פלעגן איינאָרדנען בלאָקאַדן אין פאַרשיידענע ראַיאָנען זוכנדיק יידן. פּאָליאַקן, וואָס האָבן געהאַלטן ביי זיך יידן, האָבן זיי אָנגעהויבן טרייבן פון זייערע דירות. אויך מיין באַלעבאָסטע האָט מיך געהייסן פאַרלאָזן די דירה. איך האָב אָבער ניט געהאַט וווּהין צו גיין, און האָב איר פאַרזיכערט, אַז אויב מען וועט מיך כאַפּן, וועל איך זאָגן, אַז איך בין אַליין געקומען, אַז זי ווייסט ניט דערפון אַז איך בין אַ יידין. מיין באַלעבאָסטע האָט מיר אָבער ניט געלאָזן רוען. זי פלעגט מיך שטענדיק שרעקן: אָט גייען דייטשן, אָט זוכט מען, אַז עס עפנט זיך דער טויער ביינאַכט — דאָס אַלעס כדי מיך צו צווינגען צו פאַרלאָזן מיין וווינונג. איך האָט געמוזט מאַכן דעם אָנשטעל, אַז איך זוך אַ דירה, און צוליב דעם בין איך אַרומגעגאַנגען און אַרומגעוואַנדערט גאַנצע טעג. איינמאָל האָט זי מיר איראָניש געזאָגט, אַז ווי ס׳שיינט, פיל איך זיך גוט ביי איר און וויל פון איר ניט אַוועקגיין.

אויך מיין שוועסטער מיט איר קינד האָבן פאַרלוירן זייער דירה. די שוועסטער האָט געמוזט אָננעמען אַ שטעלע פון אַ דינסט און דאָס קינד האָט מען אַרויסגעפירט פון וואַרשע. די פּאָליאַקן האָבן בכונה פאַרשפּרייט פאַרשיידענע קלאַנגען וועגן יידן, כדי זיי צווינגען צו אַנטלויפן. פיל פּאָליאַקן, צווישן זיי אויך באַקאַנטע און „פריינט". ביי וועלכע יידן האָבן באַהאַלטן ווערטפולע זאַכן, האָבן איבערגעגעבן פיל יידן אין דייטשישע הענט, כדי זיי אָפּצוירשענען.

די יידן זענען געלאָפן פון וואַרשע און אויפן וועג זענען זיי אַריינגעפאַלן אין די הענט פון פּוילישע רוצחים. די פּאָליאַקן האָבן אין זייער אַ גרויסן טייל זעלבסט פאַר־

געטאָ־קינדער צייכנען

ילדי הגיטו מציירים

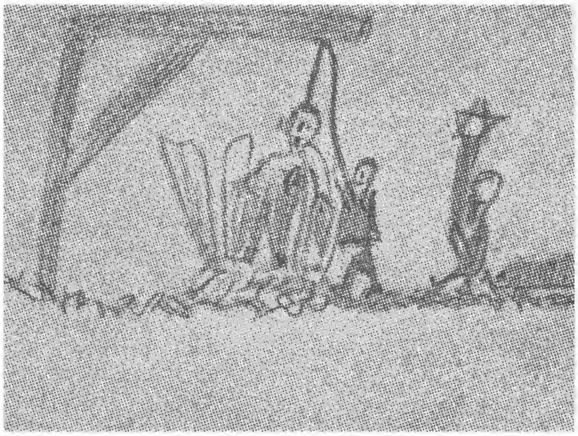

ניכטעט יידן, אָדער זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן, אָדער פון דער פּאָליציי.

דער געטאָ ברענט

דעם 12־טן און 13־טן מאַי 1943, איז וואַרשע געוואָרן שטאַרק באָמבאַדירט. שכנותדיקע הייזער זענען צושטערט געוואָרן און אויך דאָס הויז ווו איך האָב געוווינט, קאָשיקאַווע 27, איז שטאַרק באַשעדיקט געוואָרן. מיין ברודער האָט זיך דערפון דערוווּסט און געפּועלט ביי זיין באַלעבאָסטע, מיין חברטע אירענאַ מירקאָווסקאַ, אַז זי זאָל מיך אויפנעמען אין מאַלינאָווסק. זי איז געקומען צופאָרן נאָך מיר, און דעם 15 מאַי, גייענדיק צום באַנהויף, בין איך אַריין אין קאַפע־הויז פון פוקס אויף פּעלטראָווע גאַס קויפן צוקערקעס פאַר מיין חברטעס קינדער. עס איז גראָד דאָרט פאָרגעקומען אַן אָבלאַווע און מען האָט מיך אַרעסטירט און אַוועקגעפירט אויפן פּאַוויאַק, צוזאַמען מיט נאָך 117 אַנדערע לייט.

אויפן פּאַוויאַק האָב איך זיך אָנגעגעבן פאַר אַ פּוילישע פרוי. מען האָט מיך דאָרט אָפּגעהאַלטן 24 שעה. איך האָב געמוזט אָפּגעבן מיין זייגערל, אַ מעדאַליאָן, אַ פינגערל, איינציקע זלאָטעס — אַלעס וואָס איך האָב מיט זיך געהאַט.

מען האָט מיך אָפּגעפירט אין אָפּטיילונג פאַר פרויען. דאָרט האָט מען מיך אויסגעטאָן נאַקעט און דורכגעפירט אַ רעוויזיע. אין מיין צעלע זענען געווען 24 פרויען.

נאָכן פאַרשליסן מיר איז אַריין אין צעלע אַ פאָלקס־דייטשקע, וואָס האָט געפרעגט אין פּויליש, צי איז נישטאָ צווישן אונדז קיין יידישע פרויען. קיינער האָט זיך ניט אָפּגערופן. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר געהערט שיסערייען. דאָס פענצטער איז געווען אָפן און דער רויך וואָס איז אַריין דורכן פענצטער האָט אונדז געשטיקט. דאָס האָט אין יענער נאַכט געברענט די געטאָ. דורכן פענצטער האָב איך בייטאָג געהערט ווי יידישע קינדער וואָס האָבן גערעדט יידיש, שפּילן זיך אויפן הויף. דאָס זענען געווען קינדער פון יידישע עלטערן, וואָס זענען געווען אַרעסטירט אין פּאַוויאַק. מיר האָבן ניט געוווּסט וואָס עס דערוואַרט אונדז.

די וועכטערין, וואָס האָט אונדז דערלאַנגט ברויט האָט אונדז געזאָגט, אַז מיר וועלן מן הסתם ווערן צוגעטיילט צו אַ טראַנספּאָרט קיין מאַידאַנעק. זי האָב צוגעגעבן, אַז אין דריי טעג אַרום וועט מען אונדז דערלויבן שרייבן צו אונדזערע נאָענטע און בעטן שיקן אַ צודעק און שפּייז. מיר זענען געזעסן אין צעלע אינגאַנצן נאַקעט, ווייל מען האָט ביי אונדז צוגענומען די בגדים מיטן אויסרייד, אַז מען נעמט זיי אויף דיזנפּעקציע.

נאָך דער שרעקלעכער נאַכט האָט מען אונדז נאַקעטע אַוועקגעפירט אויף אַ מעדיציניִשער אונטערזוכונג און אין באָד. פון באָד האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אין קליידער צימער, געהייסן זיך אָנטאָן, אַרויס אויפן קאָרידאָר און שנעל זיך אויסשטעלן אין רייען. דאָרט האָבן אונדז אָפּגעוואַרט די זעלבע געסטאַפּאָ־לייט, וואָס האָבן אונדז פאַרהאַלטן אין קאַפע־הויז. זיי האָבן אונדז אין געשלאָסענע רייען אַוועקגעפירט אויפן פּלאַץ פּאַוויאַק, דאָרט האָבן מיר געטראָפן אַלע מענער וועלכע זענען צוזאַמען מיט אונדז אַרעסטירט געוואָרן.

ביים אַרויסגאַנג פון סעקרעטאַריאַט איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש, אַרום וועלכן עס זענען געזעסן ביי 10 געשטאַפּאָ־לייט און צווישן זיי אַן עלעגאַנטע איבערזעצערין. אַלע זענען זיי געווען זייער אויפגעלייגט און פרייליך. מיר זענען דאָרט אַזוי געשטאַנען פון האַלב צען פרי ביז 4 נ.מ., ניט־וויסנדיק, וואָס עס דערוואַרט אונדז. עס איז געווען זייער אַ קאַלטער טאָג. אַרום האָבן זיך געהערט שיסערייען. פון וואַרטעטורעם האָט די וואַך אַלע ווײַלע געשאָסן אין אַלע ריכטונגען. מיר האָבן אויך געוואַרט אַז מען זאָל אונדז דערשיסן. לינקס זענען געווען גריבער אָנגעפילט מיט געלאָשענעם קאַלך. פון אַ תפיסה־בנין רעכטס האָט דורך אַ פענצטער אַרויסגעקוקט אַ מאַן אין אַ ווייסן כאַלאַט. איך האָב צוערשט געמיינט אַז דאָס איז אַ דאָקטאָר. שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דאָס איז אַ קונסט־מאַלער, וועלכער האָט דאָ געמאָלט פאַרשיידענע אָביעקטן. דער איבערזעצער וואָס איז געווען מיט די געשטאַפּאָ־לייט אין קאַפע־הויז, האָט זיך דאָ אַרומגעדרייט און איז געווען זייער העפליך. ער האָט אַפילו

געטאָ קינדער צייכנען — ילדי גיטו מציירים

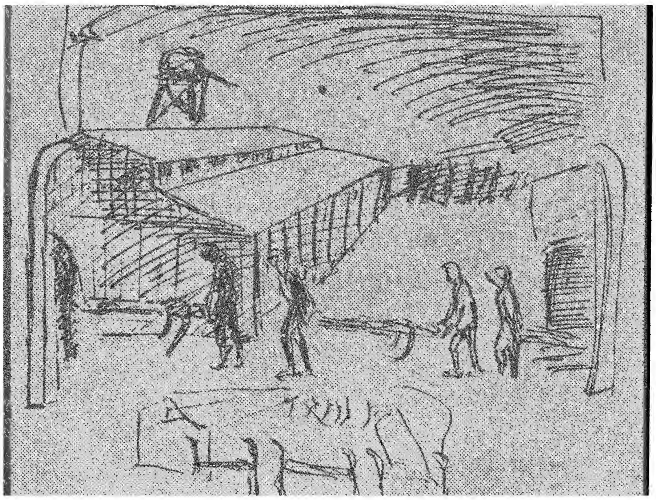

דערלויבט אַן עלטערן מאַן און אַ פרוי מיט קראַנקע פיס צו זעצן זיך אויף אַ באַנק. ער האָט אונדז געזאָגט, אַז מיר קערן זיך אום צו אונדזערע היימען, אַז די געשטאַפּאָ וויס, אַז מיר זענען אָרנטלעכע לייט, און אַז ס'זענען פאַרהאַלטן געוואָרן בלויז 11 מאַן — באַנדיטן.

אין אַ שעה אַרום האָט מען אָנגעהויבן אויסרופן די נעמען — צוערשט פון די מענער און שפּעטער פון די פרויען. בעתן צוגיין צום טיש, האָט מען אונדז פון אַלע זייטן פאָטאָגראַפירט.

אייניקע האָט מען ביים טיש פאַרהאַלטן לענגער, אויספרעגענדיק פאַרשיידענע זאַכן. לסוף האָט מען אומ־געקערט די קענקאַרטעס און געהייסן אומקערן זיך אַהיים. מיך האָט מען גאָרניט געפרעגט, מען האָט מיר בלויז פאָטאָגראַפירט און אומגעקערט די קענקאַרטע. דער איבערזעצער האָט מיך געפרעגט, צי האָב איך ניט קיין פאָטער און ברודער אין פּאַוויאַק מיטן נאָמען קאָוועצקי. דער נאָך איז אַרויס פון פּאַוויאַק אַ מאַן, וואָס האָט ביי אונדז בעתן אַריינקומען אין תפיסה צוגענומען אונדזערע ווערט־זאַכן.

מ'האָט אונדז געפרעגט, צי וועלן מיר דערציילן אין שטאָט, אַז מען האָט אונדז דאָ שלעכט באַהאַנדלט. זיי האָבן צוגעגעבן, אַז מ'האָט אונדז דאָ געמאַכט אַ באַד, ווייל אין גאַנץ וואַרשע פונקציאָנירט נישט די וואַסער אינסטאַלאַציע.

צום סוף האָט אַ געשטאַפּאָ־מאַן געהאַלטן פאַר אונדז אַ רעדע, זאָגנדיק אַז זיי טון קיין שלעכטס אַנשטענדיקע מענטשן, זיי זוכן בלויז פאַרברעכער און באַנדיטן, און דאָס קענען מיר פריי דערציילן אין שטאָט.

באַלד זענען אָנגעפאָרן אָפענע לאַסט־אויטאָס און אונדז אַרויסגעפירט פון פּאַוויאַק, פאָרנדיק דורך די נאַלעווקעס און קראַשינסקיס גאָרטן. מיר האָבן זיך אַליין ניט געגלויבט, אַז מיר זענען פריי.

ווען איך האָב געזאָלט דעם 15־טן מאי פאָרן מיט מיין חברטע קיין מילאַנוּוועק האָב איך מיטגענומען מיין פּלי־מעניצע (מיין שוועסטערס טאָכטערל), וועלכע איז ביז דאַן געווען אויסבאַהאַלטן מיט מיין שוועסטער ביי אַ פוילישע פרוי. די לעצטע האָט מורא געהאַט זיי לענגער צו האַלטן און מען האָט געמוזט דאָס קינד אַרויספירן פון דאָרט. בעת איך בין געוואָרן פאַרהאַלטן אין קאַפע־הויז פון פוקס דורך די געשטאַפּאָ, האָט מיין חברטע אָוועקגע־פירט די 5־יאָריקע בינע (דעמאָלט האָט זי געהייסן זאָשע) צו זיך אין מילאַנוּוועק. דאָרט האָט זי דאָס קינד אָפּגעגעבן אירע אַ שכנה, אַ לערערין, וועלכע האָט זי גענומען צו זיך אין געהיים אָן איר מאַנס וויסן, און פאַר וועלכער מיר האָבן איר גוט געצאָלט.

ווען איך בין געקומען פון פּאַוויאַק קיין מילאַנוּוועק, האָב איך זיך געזען מיטן קינד. איר איז דאָרט געווען זייער גוט און זי האָט זיך דאָרט געפילט זיכער.

מיין ברודער ווערט פאַרשוואונדן

נאָכדעם ווי מיין ברודער איז פאַרשוואונדן (זע שפּעטער), האָב איך מיין פּלימעניצע געזען צווייטע מאָל. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָב איך זיך דערוווּסט, אַז די לערערין איז אָוועקגעפאָרן מיטן קינד אויף אַ זומער־וווינונג. מיר האָבן ניט געוווּסט וווּהין. און אַ האַלב יאָר נאָכאַנאַנד האָבן מיר ניט געוווּסט, ווו דאָס קינד געפינט זיך.

ערשט אין אָקטאָבער 1943, האָט די לערערין זיך באַוויזן און געבעטן געלט ביי מיין שוואָגער. ער האָט איר געהייסן ברענגען אים זיין טעכטערל. אין נאָוועמבער 1943 האָט די לערערין אים געבראַכט זיין מיידעלע. זי האָט אויסגעזען זייער שלעכט און איז געווען אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס קינד איז געווען פאַרוואָרפן אין אַ דאָרף הינטער סאַלקין ביי דער לערערינס אַן אַלטע באָבע, אינגאַנצן אָן אויפזיכט און דאָרט געהונגערט. לאַנגע חדשים האָט געדויערט ביז דאָס קינד איז געקומען צו זיך, ווייל עס איז געווען פאַרלאָזט, שמוציק און פאַרלייזיקט. דער שוואָגער האָט דאַמאָלט צוריקצוגענומען דאָס קינד און איינגעאָרדנט ביי דער פריערדיקער פוילישער פרוי, עממאַ בעפּטער.

צומאָרגנס פרי בין איך אָוועקגעפאָרן צו מיין ברודער אויף מילאַנוּוועק. ער איז געווען אויסער זיך מיט זאָרג, ווייל ער האָט מיך דערוואַרט נאָך נעכטן. איך האָב אים דערציילט וואָס ס'איז געשען. איך בין דאָרט געווען אַ גאַנצן טאָג. ביי מיטאָג איז אַריינגעלאָפן אין צימער מיין חבר׳טע און מיט אַ פאַרכאַפּט אָטעם דערציילט, אַז אין דער שכנותדיקער ווילע האָט די זשאַנדאַרמעריע געפונען

יידן זיי אויפֿן אָרט דערשאָסן און דער הויז־וועכטער האָט זי׳ דאָרט באַגראָבן. זי איז געווען זייער אויפגערעגט, ווייל דער זון פון יענעם הויז־וועכטער האָט געוווּסט, אַז מיין ברודער געפינט זיך דאָ. מיר האָבן גענומען זוכן אַ באַהעלטעניש פאַר מיין ברודער. צום סוף האָט זיך מיין ברודער באַהאַלטן אויפֿן בוידעם פון אַ וואַסער רעזערוואַר. ער איז דאָרט געזעסן אין די קליידער. נאָך איניקע שעה איז ער פון דאָרט אַרויס. פאַרנאַכט בין איך צוריק אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע. מאָרגן אינדערפרי איז געקומען קיין וואַרשע מיין חברטע און האָט מיר דערציילט, אַז זי האָט געבראַכט מיין ברודער און אים איבערגעפירט צו מיין שוואָגער אין דענטיסטישן קאַבינעט. זי האָט איבערגעגעבן, אַז די זשאַנדאַרמען טרייסלען אויס אַלע ווילֿיעס אין דער אומגעגענט און זי וואָלט וועלן, אַז מיין ברודער זאָל זיין אַ געוויסע צייט אין וואַרשע.

ווען מיין ברודער איז געקומען צום שוואָגער, האָט די באַלעבאָסטע באַלד דערקענט אַז ער איז אַ ייד. זי האָט געזאָגט מיין שוואָגער, אַז זי וויל ניט אַז יידן זאָלן זיך דאָ אַרומדרייען. מיין שוואָגער האָט זיך פאַרענטפערט, אַז דאָס איז זיינער אַ פאַציענט. מיין ברודער האָט פון דאָרט געמוזט אַוועק. ער האָט זיך געוואַלגערט אויף די מאָקאָטאָווער פעלדער. מיר האָבן פאַר אים בשום אופן נישט געקענט געפינען קיין אָרט. קיין געלט האָבן מיר שוין דאַמאָלט ניט געהאַט. ער האָט גענעכטיקט אויפֿן פעלד אין אַן עפענטלעכן קלאָזעט.

דער געטא ברענט — הגיטו עולה באש

צומאָרגנס איז ער געקומען צו מיין שוועסטער. ער האָט געהאַט פיבער, און אין גאַנצן־געציטערט. ער האָט ניט געוואָלט עסן. איך האָב אים געקויפט עטלעכע פאַפּיראָסן און אַ האַלב קילא ברויט. איך בין אַוועק צו אַ בעקאַנטע פאַרקויפן איניקע זאַכן, איבערלאָזנדיק דעם ברודער ביי מיין שוועסטער, און מער האָב איך אים ניט געזען. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוווּסט, האָט די שוועסטער פון דעם שוואָגערס באַלעבאָסטע אויפגעהויבן אַ טומל, אַז אין שטאָט קומען פאַר אָבלאַוועס פון דייטשן. זי האָט געטענה׳ט, אַז זי איז אַלט און קראַנק און קען עס ניט איבערטראָגן. זי האָט אָנגעהויבן שרייען אויף מיין שוועסטער, אַז זי זאָל צוזאַמען מיט מיין ברודער תיכף פאַרלאָזן די שטוב.

מיין שוועסטער האָט זיך קוים איינגעבעטן אַז זי זאָל איר דערלויבן בלייבן. מיין ברודער אָבער האָט געמוזט אַוועקגיין. בעתן געזעגענען זיך מיט מיין שוועסטער האָט דער ברודער געזאָגט: „מיר וועלן אַלע אומקומען, זאָל כאָטש בלייבן דאָס קינד...״

צומאָרגנס איז צו מיר ווידער געקומען מיין חברטע מיט אַ טומל, אַז מיין ברודער איז צו איר געקומען שפּעט אין אָוונט און זי האָט אים צו זיך אין שטוב ניט אַריינגעלאָזט. זי האָט אים דערלאַנגט אין קאָרידאָר איניקע קאַרטאָפל, אַ שטיקל ברויט און עטלעכע פאַפּיראָסן און האָט אים געראַטן דורכגנבענען זיך ביינאַכט צו די אָטרעמבוסער וועלדער. זי האָט אים צוגעזאָגט, אַז אינדערפרי וועט זי קומען צו מיר קיין וואַרשע און איך וועל קומען אים צונעמען פון דאָרט. איך בין גלייך אַוועקגעפאָרן אין די אויבנדערמאָנטע וועלדער, געזוכט אַ גאַנצן טאָג און קיין שפּור פון מיין ברודער ניט געפונען.

איך האָב זיך אומגעקערט קיין וואַרשע אַזוי צובראָכן, אַז איך האָב זיך ניט געקענט באַהערשן. איך בין געגאַנגען איבער די גאַסן און געוויינט. מיין שוועסטער, דערוויסנדיק זיך וואָס מיט אונדזער ברודער איז געשען, איז אינגאַנצן טויב געוואָרן, און עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד האָבן מיר זיך מיט איר געקענט פאַרשטענדיקן בלויז שריפטליך אָדער אויפן ווונק.

דער פרילינגס־אויפשטאַנד

אין פאַרלויף פון חדשים האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט פון דירה צו דירה ביז ס׳איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד אין וואַרשע, און כ׳בין געווען געצוווּנגען, צוזאַמען מיט צענדליקער טויזנטער פּאָליאַקן פאַרלאָזן וואַרשע. איך האָב זיך באַקענט מיט אַן אינטעליגענטע פּוילישע פאַמיליע אין מיכאַלאָווצע, מיטן נאָמען ראַדזשענסקע. איך דערמאָן זיך אין אַ שמועס אין מיכאַלאָווצע:

פרוי ראַדזענסקע האָט דערציילט, ווי אַזוי זי האָט אין פרילינג 1943 געפונען ביים ברונעם א שטיקל אַרומגע־ברענטן פּאַפּירוס (פּאַרמעט) מיט יידישער הייליקער שריפט (מן הסתם פון אַ ספר תורה). פרוי ראַדזענסקע האָט געזאָגט, אַז מן הסתם איז דאָס מיטן ווינט געוואָרן פאַרטראָגן פון געטאָ. און זי האָט אויסגעדריקט איר באַ־דויערונג וואָס עס איז פאַרברענט געוואָרן. „עס איז אַ שאָד — האָט זי געזאָגט — וויל עס האָט אַן אַרכיוואַרן ווערט". דאַרויף האָט זיך אָפּגערופן פרוי אירענאַ גולאַוו־קאַ: „עס איז ניט קיין שאָד די פּערגאַמענט; גוט וואָס עס איז פאַרניכטעט געוואָרן צוזאַמען מיט די פּאַרשיווע יידן"... אַלע אָנוועזענדע האָבן מיט איר מסכים געווען.

אין קאָמאַראָוו האָב איך זיך באַקאָנט מיט איינער אַ משפחה זאַבלאַצקאַ, וואָס האָבן דאָרט געוווינט. זיי זענען געווען יידישע. איר האָב איך גלייך דערקענט, אַז זי איז אַ יידין. די זאבלאָצקיס האָבן זיך מיט מיר זייער אָפּגעגעבן.

אין אָנהויב נאָוועמבער 1944 זענען גאַנצע גרופּעס פּאָליאַקן פון אַרום וואַרשע געפאָרן, קיין וואַרשע, און פון דאָרט געבראַכט זאַכן פאַר די פּוילישע פליטים פון וואַרשע. אויך מיין בעל־הבית שוויסקאַווסקי, איז אַוועק מיט זיי און ער איז דאָרט געווען 10 טעג. ווען ער האָט זיך אומגעקערט, האָט ער דערציילט, אַז זוכנדיק חפצים האָבן זיי געפונען באַהאַלטענע יידן אין די קעלערן פון מאַקאַטאָווע און פּיוס גאַס. זיי האָבן די אומגליקלעכע יידן איבערגעגעבן אין די הענט פון די זשאַנדאַרמען.

געלעבט האָט זיך דאָ מיר ניט שלעכט, כאָטש שרעק האָט ניט געפעלט, ווייל זייער אָפט זענען דאָ פאָרגעקומען אָבלאַוועס. פּלוצלינג האָב איך באַקומען אַ ידיעה פון מיין שוועסטער און שוואָגער. איך בין געווען זיכער, אַז זיי זענען אומגעקומען. ווען איך האָב באַקומען די ערשטע ידיעה, אַז מיין שוועסטער לעבט בין איך כמעט אַראָפּ פון זינען פון פרייד. זי איז געווען צוזאַמען מיט איר קינד. בעתן אויפשטאַנד איז זי אַוועק פון וואַרשע אין אַ דאָרף און דאָרט געאַרבעט אין פעלד.

אויך מיין שוואָגער איז געווען אין אַ דאָרף לעבן גראָדזיסק, און איך בין מיט אים געווען אין קאָנטאַקט. איך האָב אַבער מורא געהאַט, אַז דער שוואָגער זאָל צו מיר קומען און מיר פלעגן זיך מיט אים באַגעגענען אין פּרושקאָוו. איך בין געווען די גאַנצע צייט אין קאָמאָראָוו ביז דער באַפרייאונג דורך דער רויטער אַרמיי אין דער נאַכט פון 17־טן אויף 18־טן יאַנואַר 1945.

(פּראָטאָקאָל אויפגענומען 14.7.48 מ. ראַיאָק)

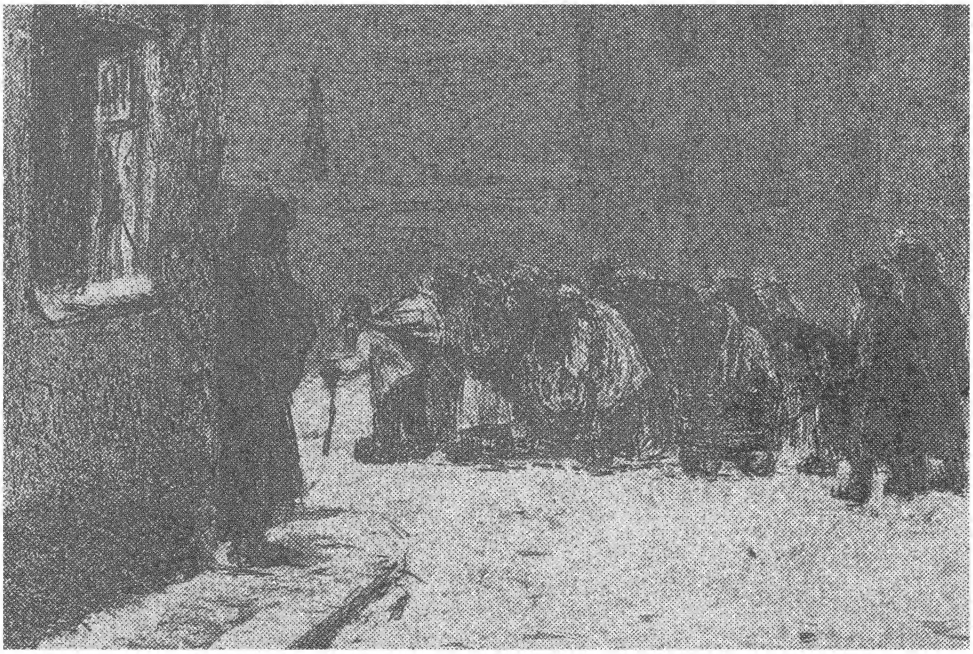

אמנון אייזנשטאַדט

לידער און אימפּראָוויזאַציעס אין אסטראָווצער געטאָ

א) דביקות

ווי זאַנגען אין פעלד, וואָס שאָקלען זיך תפילהדיק אין ציטערדיקער דערוואַרטונג פון רעגן;

ווי איינזאַמע, רויטע מאָן־בלומען, וואָס בליען און וועלקן אויף זייטיקע פעלד־וועגן — נישט ווערנדיק באַוווּנדערט פון קיינעם.

...אַזוי תחנונימדיק און אומבאַקאַנט זענען מיינע ציטערנדיקע געטאָ־געבעטן, געפּליסטערטע אין טויאיקע פרימאָרגנס — ווען דאָס האַרץ איז מיט בענקשאַפט איבערגעלאָדן...

ב) עצבות

ס׳איז מיר אַזוי גרינג יענעם צו געבן אַן עצה,
נאָר ווי צו ראַטן זיך אַליין — ווייס איך נישט.
ס׳איז מיר אַזוי לייכט יענעם צו קלאַפּן אין פּלייצע,
נאָר דערמוטיקן זיך אַליין — קען איך נישט.
עס האָט די געטאָ מרה־שחורה מיט מיר
אַ געהיימען בונד געשלאָסן,
און אים פאַרזיגלט מיט טרויער
און פינסטערע פאַרדראָסן.
זע איך אַלץ נאָר אין שוואַרצע פאַרבן
און קען בשום אופן נישט ווערן מונטער —
ווי יענער פאַרצווייפלטער ים־מאַגנאַט,
וואָס איינס, נאָך איינס, גייען אים אַלע שיפן אונטער...

ג) נקמה

(מחבר פון ליד און מעלאָדיע איז דבורה׳לע טראָפּער הי״ד, מינצבערגס אַן איייניקל פון דער „הויכער צאָל״).

מיין האַרץ איז איין לידע פול מיט געוויין;
מיין גייסט צעבראָכן — אָן פאַרלאַנגען.
ווען איך קוק מיך אַרום און זע מיינע ברידער,
וואָס זענען אין געטאָ געפאַנגען.
ווי קען איך אַ וועג צו פרייהייט געפינען
כ׳זאָל איובדיק קלאָגן מיין ליד.
פון קללה און האַס צו די גערמאַנישע שפינען
וואָס מאַרדן אויס ייד נאָך ייד.
נאָר זאָלן נישט מיינען די בעסטיעס אין העלמען,
וואָס רופן זיך: וואַפן־עס־עס
אַז נישט פאַראַן איז אַ האַנט, וועלכע וועט נעמען נקמה
פאַר יעדן „געלינטשטן מת״.
עס גרייטן זיך געביילטע פון יסורים און צאָרן
טויזנטער פויסטיקע הענט.
און פון זיי וועט איר ווערן פאַרלענט...
וואָס וועלן אייך שלאָגן אין טאָג פון זכרון.

ד) פּאַרטיזאַנער־ליד

מיר וועלן נאָך דערלעבן פריי צו זיין,
און באַצאָלן פאַר געטאָ לייד און פּיין.
איך זע דעם טאָג: איך זע ער קומט שוין אָן.
הויבט הויך די פּאַרטיזאַנער פאָן.
פון שטעט און שטעטלעך יידישע אַהער
געקומען זענען מיר אין וואַלד מיט געווער.
אין האַרץ אַ פייער וואָס צינדט אָן דעם מוט,
נקמה־דורשט פליסט אין אונדזער בלוט.
עס האָט אונדז דער דייטש גוט געפילט,
דעם פּאַרטיזאַנער: דעם ייד.
מיט רייסן בריקן ביים שפּרינגען באַנען,
סאַבאָטאַזש פון יידן פּאַרטיזאַנען...
און ווען איינער פון אונדז פאַלט אין שלאַכט,
באַגראָבן מיר אים אין שטילקייט פון דער נאַכט.
קיינער קלאָגט, קיינער וויינט.
נאָר שטאַרקער שלאָגן מיר דעם פיינט.

ה) אומפאַרגעסבאַר

שטענדיק —
ווען איך גיי אַ וואַלד פאַרביי,
ציטערט מיר אויף דאָס האַרץ,
און די אויגן פילן זיך אָן מיט טרערן.
אָבער —
ס׳איז נישט דאָס האַרץ צאַפּלען
פון אַנטציקטער ראָמאַנטיקער;
די טרערן
פון באַגייסטערטע דיכטער.

ס׳איז — האַרץ־קלעמונג פון איינפּאַכן צער;
טרערן פון פשוטן ווייטיק
ביים דערינערן זיך, אַז
דרינען ערגעץ אין אַ וואַלד
ליגן טאַטעס און מאַמעס,
שוועסטער און ברידער
אין קברים —
מיט די אייגענע הענט געגראָבענע...
און ווען איך הער נאָך
ווי דער וואַלד־ווינט
צעקרעכצט זיך פּייפנדיק מיט טרויער,
דערמאָן איך זיך באַלד,
אין אַגאָניע־קרעכץ פון אלטע;
אין גסיסה־פייף פון יונגע —
און דעריבער:
ווען איך גיי אַ וואַלד פאַרביי
ציטערט מיר אויף דאָס האַרץ
און די אויגן פילן זיך אָן מיט טרערן.

ו) טרויערט

נאַכט.
דו ביסט היינט אַזוי שוואַרץ,
פול מיט נעגערישן אומעט
און צער פון דער נידעריקסטער
„אתה בחרתנו״ ראַסע...
איבערהויפּט
ביסטו עפּעס לעצטנס אַזוי אָבלדיק
אַזוי פאַרחושכט?
זאָל עס זיין צוליב דעם,
וואָס דו מוזט איבער
הונדערטער געטאָס זיין פאַרשפּרייט?..
אָדער:
אפשר איז עס צוליב פאַרדרוס,
וואָס יידן, דאָס אַלטע פאָלק פון
מאַמינים און טראַדיציע ליבהאָבער —
וועמענס טאַטעס און מאַמעס,
זיידעס און באָבעס — האָבן דורות־לאַנג
געזאָגט אַ „גוטע נאַכט״ —
זאָגן עס מער נישט.
ווי זיי וואָלטן צו דיר דעם צוטרוי פאַרלוירן?
ווי נאָר עס ווערט טונקל,
פאַרקריכן זיי אין די קעלערס;
פאַרשטעקן זיך אין די בונקערס —
שרעקנדיק זיך פאַר דיין אָנקום...
וועל איך אַ צוואַנציק יאָריקער,
וועלכער באַהאַלט זיך אויך אָפּט —
דיר מגלה זיין דעם סוד
פון מיינע ברידערס
געענדערטע באַציאונג צו דיר.
— זיי פאַראַכטן דיך נישט,
פאַרקערט.
זיי בענקען שטאַרק
נאָך דיין לייטזעליקער רו.
פאַר דיין שטילקייט אָבער,
האָבן זיי מורא.
ווייל זי ווערט כסדר געשענדעט
דורך נאַצישע טויט־שאָסן;
אומאויפהערלעך צעריסן
דורך געשרייען פון געמאָרדעטע קדושים.

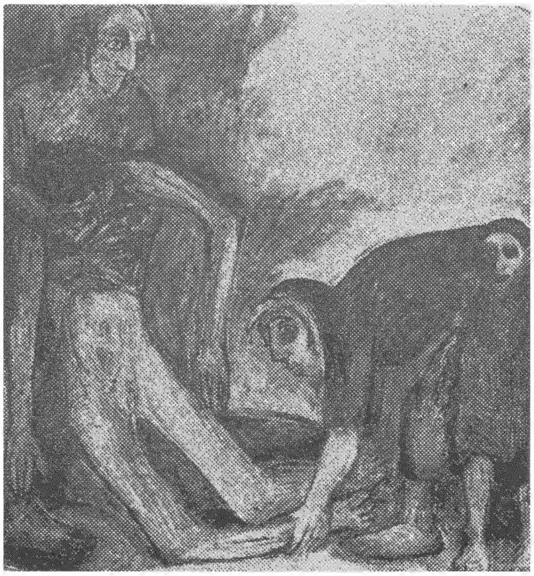

מרדכי ראַזענבערג ז״ל

קאַצעטלער געבעט

מוזיק: חנינא קראַצ׳בסקי

אין אָנדענק פון מיין פאַרניכטעטען ברודער שמואל

אונטער די דראָטן שטייט אַ מענטש
איינגעבויגן איינזאַם אַליין
כאָטש דאָס האַרץ טוט אים שטאַרק וויי
הערט מען קיין געוויין.

גאָט טייערער, גאָט
ווי לאַנג נאָך אונזער פּיין
הער אויס מיין געבעט
ווי עלנט בין איך דאָ אַליין.

מען יאָגט מיך, מען פּלאָגט מיך ווי אַ הינט
אָן רחמנות ווי איך וואָלט קיין מענטש געווען
וויפל וואָלט איך געגעבן אַצינד
איך זאָל מיין פרייהייט נאָך זען.

מאַמע, ווו ביזטו אַצינד
קער אום דיינע אויגן צו מיר
דאָס שרייט דיין טייער קינד
איך וויל זיין צוזאַמען מיט דיר.

היינט שרייט שוין מער קיינער דאָרט
בלומען באַדעקן די בלוטיקע ערד
בלויז דער ווינט באַוויינט דאָס אָרט
אַ יונג לעבן צעשטערט
אַ יונג לעבן צעשטערט.

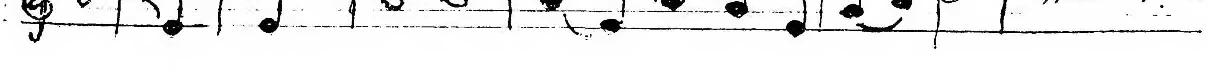

ירחמיאל וואַלדמאַן

איבערגעלעבט דעם נאַצי־גיהינום אין אַ גרוב

מיט אַ פּען געטונקען אין בלוט פון מיין האַרץ, וויל איך פאַרצייכענען מיינע שרעקלעכע איבערלעבונגען, אַלס איינער פון „ראָמער קאָמאַנדאָ״, וואָס איז געווען באַהאַלטן אין אַ ליידיקן קבר אין פאַרלויף פון זעקס חדשים.

ביי דער ערשטער אויסזידלונג פון אָסטראָווצער יידן אין 1942, ווען מען האָט אַלעמען פאַרשיקט קיין טרעבלינקע, האָבן די נאַציס אויסגעקליבן 100 פערזאָן און זיי אָנגערופן די „ראָמער קאָמאַנדאָ״, צו וועלכער אויך איך האָב באַלאַנגט. די דאָזיקע קאָמאַנדאָ האָט געהאַט אַלס איר אויפגאַבע אויסצורייניקן די ליידיקע יידישע הייזער, צונויפברענגען אַלע חפצים אין אַ גרויסן לאַגער אַריין, סאָרטירן אַלע זאַכן, זיי פאַרפּאַקן און אָפּשיקן קיין דייטשלאַנד.

די „ראָמער קאָמאַנדאָ״ האָט אויך געמוזט באַגראָבן די טויטע, איבערהויפּט די, וואָס די נאַציס, ימח שמם, האָבן דערשאָסן. איינמאָל האָבן זיי דערשאָסן 24 יידן, צווישן זיי יודל אייבעשיצ׳ס טאָכטער מיט אַ קינד. מיר האָבן די אַלע דערשאָסענע געבראַכט אויפן בית הקברות אויף דער קאָנאָווער גאַס. ווען מיר זענען געווען גרייט אַריינצולייגן די קרבנות אין די קברים, האָבן צוויי פרויען (איינע, געדענק איך איז געווען לאָלאַ ערלעך, זי איז אין ישראל) אויפגעהויבן זיך פון דער פאַרבלוטיקטער מאַסע און מען האָט געזען אַז זיי לעבן. עס איז געווען שפּעט באַנאַכט, האָבן מיר די צוויי פרויען געהאָלפן זיך אַרומוואַשן פון בלוט און זיי אַוועקגעשיקט אין דער ציגל פאַבריק, ווו עס האָבן מערסטנס געאַרבעט פרויען. אינדערפרי זענען זיי צוריקגעקומען אין לאַגער אַריין.

אין לאַגער זענען געווען באַשעפטיקט אַרום 2,000 אָסטראָווצער יידן, די מערסטע האָבן געאַרבעט אונטער דער דייטשער קאָמאַנדאָ אין דער פאַבריק „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע״, ווו מען פלעגט אויסלאָדן אַלט אייזן. מיך האָט מען געשטעלט אַרבעטן ביי בוי־אַרבעט. יעדן טאָג, ווען מען אונדז געפירט צו דער אַרבעט, האָב איך באַמערקט, אַז עס ווערן ווייניקער מענטשן צווישן די אַרבעטער און איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דער לאַגער ווערט ביסלעכווייז ליקווידירט. אין אַ געוויסן פרימאָרגן, ווען מען האָט אונדז געפירט צו דער אַרבעט, עס איז נאָך געווען טונקל אינדרויסן, בין איך אַרויס פון די מאַרשירנדיקע רייען און זיך באַהאַלטן הינטער אַ וואָגן. ווען די מאַרשירנדיקע זענען שוין געווען ווייט, בין איך אַוועק אין פעלד אַריין און זיך באַהאַלטן צווישן די הויכע זאַנגען.

עס איז געווען סוף זומער, אַלעס האָט געבליט און געוואַקסן אין די פעלדער, בין איך אַזוי אָפּגעלעגן עטלעכע שעה צווישן די זאַנגען און שפּעטער אָנגעהויבן קריכן אויף די קני מען זאָל מיר ניט באַמערקן. איך האָב געהאַט בדעה צוקריכן צום נאָענטסטן דאָרף, ווו איך האָב געהאַט אַסאַך באַקאַנטע פּויערים און געהאָפט אפשר וועט מיר געלינגען דאָרט זיך אויסבאַהאַלטן. איך בין אַזוי געקראָכן איניקע שעה און געוואָרן מיד. ערשט איך הער ווי אַ גערויש צווישן די זאַנגען. איך בין אַ פאַרציטערטער אויפגעשפּרונגען און צו מיין גרויסער איבערראַשונג האָב איך פאַר זיך דערזען ישעיה צווייגמאַן און הערשל פּיש. מיר האָבן זיך ביטער צעוויינט אויף אונדזער קלאָגעדיקן מצב און אָנגעהויבן טראַכטן וווהין צו גיין, ווו זיך אויסבאַהאַלטן. דערווייל האָבן מיר באַשלאָסן

קינדער באהאלטן זיך אין די קאנאליזאציע פון ווארשעווער געטא

ילדים מסתתרים בצינורות הביוב של גיטו וארשה

צו בלייבן אין פעלד און זעען וואָס מ׳קען טאָן אויף זיך צו ראַטעווען.

איבער אַ חודש זענען מיר אַזוי געלעגן צווישן די זאַנגען אויפן פעלד. מיר האָבן זיך דערנערט מיט רעטערלעך, מייערן און אַנדער גרינוואַרג. מיר האָבן געציטערט פאַר יעדן גערויש, וואָס אונדז האָט זיך אויסגעדאַכט. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן גיין אין דעם נאָענטסטן דאָרף פּאָטשכאָזע, וואָס איז געווען אַרום זעקס קילאָמעטער פון אָסטראָווצע.

עס איז געוואָרן אָוונט. בין איך אַריין צו מיינס אַ באַקאַנטן פּויער, שליפּקע. צווייגמאַן און פיש זענען געבליבן ליגן הינטער דער סטאָדאָלע, ווייל איך האָב מורא געהאַט דער פּויער וועט דערזען דריי מענטשן וועט ער אונדז אַרויסטרייבן. דער פּויער איז פאַרציטערט געוואָרן קוקנדיק אויף מיר ווי איך בין פאַרוואָרלאָזט. ער האָט מיר געגעבן זיך אַרומצווואַשן און דערלאַנגט אָפּצועסן. עס איז געוואָרן שפּעט. האָב איך אים געבעטן ער זאָל מיר לאָזן איבערנעכטיקן ביי אים, האָט ער מיר אַריינגעפירט אין דער סטאָדאָלע און געהייסן זיך לייגן שלאָפן אויפן שטרוי. ווען ער איז אַוועק, האָב איך געעפנט דעם טויער און אַריינגעבעטן אין סטאָדאָלע ישעיהן מיט הערשלען.

אויף צו מאָרגנס בין איך אַריין אין פּויערס כאַטע און אים געבעטן ער זאָל מיר לאָזן זיך אויסבאַהאַלטן באַ אים. דער פּויער שליפּקע איז געווען געניגט צו לאָזן מיר זיך אויסבאַהאַלטן, נאָר די פּויערטע האָט מיט טרערן אין די אויגן זיך געווענדעט צו מיר:

— פאַניע וואַלדמאַן — האָט זי זיך ביי מיר געבעטן — דו האָסט שוין פאַרלאָרן דיין פרוי און קינדער. איך האָב דאָ מיין פאַמיליע און אַז די דייטשן וועלן דיך דאָ כאַפּן, וועלן זיי אונדז אַלע אויסשיסן...

דער פּויער שליפּקע האָט איר געפּרוווט באַרואיקן: „זאָל זיך פאַן וואַלדמאַן אויסבאַהאַלטן אין דער סטאָדאָלע... וועסט זען — האָט ער צו איר געטענהט — די מלחמה וועט זיך ענדיקן און די יידן פון אַמעריקע וועלן ממש אָפּגילטן יעדן, וואָס וועט נאָר האָבן געהאָלפן אַ יידן זיך ראַטעווען". מיר איז געלונגען צו באַרואיקן די פּויערטע, אַז איך וועל אומבאַמערקט זיך אויסבאַהאַלטן אין דער סטאָדאָלע. אָבער ווען דער פּויער איז אַריינגעקומען אין סטאָדאָלע און דערזען נאָך צוויי יידן, איז ער געוואָרן אויפגעצאָרנט און געהייסן אונדז אַלע אַרויס פון דער סטאָדאָלע.

איך האָב געהאַט איבערגעלאָזט געלט ביים האָטעל אייגנטימער. פאַן ראַדזשיצקי, און ווייסנדיק, אַז דער פּויער האָב ליב דעם ביטערן טראָפּן, האָב איך אים איינגעשטילט, געבנדיק אים אַ צעטעלע צו פאַן ראַדזשיצקי ער זאָל אים געבן געלט אויף מיין חשבון. ביינאַכט איז דער פּויער צוריקגעקומען פון שטאָט אַ שיכורער, געמאַכט סקאַנדאַלן און מיר האָבן געציטערט ער זאָל ניט אַרויסכאַפּן זיך, אַז ער באַהאַלט אויס יידן אין זיין סטאָדאָלע.

אויף צו מאָרגנס איז דער פּויער שליפּקע אַריינגעקומען צו אונדז, געבראַכט אונדז עסן, געמאַכט אַ גרעסערער פּלאַץ פאַר אונדז אין סטאָדאָלע און צוגעזאָגט אונדז צו האַלטן באַ זיך. ער האָט אין שטאָט געהערט, אַז די רוסן דערנענטערן זיך קיין פּוילן און ער וועט אונדז ראַטעווען. אַרום זעקס וואָכן זענען מיר געלעגן אין סטאָדאָלע מיט די בהמות ביז עס איז געוואָרן קאַלט. האָט דער פּויער אויסגעגראָבן אַ גרוב אין פעלד און באַנאַכט אונדז אַהין אַריבערגעפירט.

אַרום זעקס חדשים זענען מיר דריי געלעגן אין דאָזיקן לעבעדיקן קבר. אין גרוב איז געווען הייס, זענען מיר געזעסן אינגאַנצן נאַקעט. באַנאַכט פלעגט דער פּויער אונדז אַריינברענגען עסן. מיר האָבן די גאַנצע צייט ניט געזען די ליכטיקע שיין, דער גרוב איז געווען פון אויבן פאַרדעקט ניט צו דערקענען, אַז עס איז ווער דאָרטן פאַרהאַנען. מיר זענען געוואָרן פאַרווילדעוועט, באַוואַקסענע און מיר האָבן מורא געהאַט פאַרן מינדעסטן רויש אינדרויסן איבער אונדזערע קעפּ. דער פּויער שליפּקע פלעגט אָפּט אַהיימקומען פון אָסטראָווצע שיכור און מיר האָבן געציטערט ער זאָל אונדז ניט אַרויסגעבן. מיר האָבן פיל מאָל געהערט ווי די דייטשן זענען געקומען נעמען ביים פּויער בהמות און אַנדערע שפּייז. מיר האָבן געהערט זייערע געוואַלדן און קולות איבער אונדזערע קעפּ. ווי מיר האָבן דאַן געפילט איז אוממעגלעך צו באַשרייבן מיט ווערטער...

אין לעבעדיקן קבר האָבן מיר אינגאַנצן פאַרלוירן די אייגנשאַפט פון דענקען און טראַכטן. עפּעס אַ באַהאַלטענער פונק האָט בלויז געטליעט אין מוח, וואָס האָט אונדז געגעבן האָפענונג צו ראַטעווען זיך. געווען טעג ווען דער פּויער האָט אינגאַנצן אָן אונדז פאַרגעסן. מיר פלעגן דאַן אָפּט אַריינפאַלן אין פאַרצווייפלונג און עס פלעגט זיך אונדז ווילן אַרויסגיין פון גרוב און אומקומען מיט אַלע יידן. דער ווילן צו לעבן פלעגט אָבער שטענדיק גובר זיין און מיר פלעגן זיך מאַכן פלענער, אַז נאָך אַ טאָג, נאָך אַ טאָג און מיר וועלן זיין געראַטעוועט.

אין נאַכט איז דער פּויער שליפּקע אַריינגעקומען צו אונדז אין קבר אַריין, אונדז געבראַכט עסן און דערציילט, אַז די רוסן דערנענטערן זיך אַהער און אַז אין אָסטראָווצע הערט מען שוין זייער שיסעריי. די ידיעה האָט אַריינ־

געבראַכט אין אונדז אַ גאַנצע איבערקערעניש, עפּעס אַ קליינינקייט: זיין פריי! מיר האָבן שוין אָנגעהויבן טראַכטן וואָס מיר וועלן טאָן. מיר האָבן פּלוצים דערפילט, אַז מיר זענען ווידער מענטשן. מיט צען טעג שפּעטער האָט דער פּויער שליפּקע געעפנט אונדזער לעבעדיקן קבר און אונדז אָנגעזאָגט, אַז די רוסן זענען שוין דאָ אין דאָרף. מיר האָבן זיך אַרומגעוואַשן און אַוועק קיין אָסטראָווצע.

איך בין אַריין אין האָטעל פון פּאַן ראַדזשיצקי, דער האָטעל איז געווען פאַרנומען דורכן רוסישן מיליטער, נאָר ער האָט דאָך געפונען פאַר מיר אַ צימער. מיט עטלעכע טעג שפּעטער זענען פיר יידן דערשאָסן געוואָרן דורך די פּאָליאַקן, איינער פון זיי איז געווען מיין קוזין, לייבל לוסטיק. ער איז געבליבן לעבן און זיך געגוויטיקט אין מעדיצינישער באַהאַנדלונג. איך האָב געוווּסט, אַז אין האָטעל איז פאַרהאַנען אַ רוסישער מיליטער־דאָקטאָר, האָב איך איין טאָג אָנגעקלאַפּט ביי אים און ווי ער האָט מיך דערזעען האָט ער געהייסן דעם באַדינער אַרויסגיין און פאַרשליסנדיק די טיר, איז ער מיר אַרויפגעפאַלן אויפן האַלדז און זיך צעוויינט. ער האָט גערעדט צו מיר יידיש:

— איך בין אויך אַ ייד — האָט ער מיט טרערן אָנגעהויבן — ווי אַזוי איז דיר געלונגען זיך צו ראַטעווען?... איך האָב געזעען די גרויסע בראָך, וואָס האָט אונדזער פאָלק דאָ אומעטום געטראָפן. אַנטלויף פונדאַנען וואָס שנעלער, די פּאָליאַקן וועלן אייך דאָ אַלע אויסמאָרדן. מיט צוויי טעג שפּעטער בין איך אַוועק קיין קראָקע, פון דאָרטן קיין איטאַליע און פון איטאַליע קיין קאַנאַדע.

דעם פּויער שליפּקע האָבן מיר עד היום ניט פאַרגעסן. מיר דריי שיקן אים יעדעס מאָל קליידער, עסנוואַרג און מעדיצין. מיט צוויי יאָר צוריק האָבן מיר אַריבערגעבראַכט קיין קאַנאַדע דעם פּויער׳ס אַ מיידל און איר דאָ חתונה געמאַכט. זי וווינט אין לאָנדאָן, אָנטאַריאָ, ווו איך וווין. אַלע בקשות פון פּויער שליפּקע דערפילן מיר מיט פרייד, אים האָבן מיר צו פאַרדאַנקען אונדזער לעבן.

נאצים
דערטרינקן יידן

נאצים
מטביעים
יהודים

מרדכי ראָזענבערג ז"ל

אוי ווי שלעכט איז מיר

אָסטראָוויצער לאַגער ליד

מוזיק און ווערטער פון מרדכי רוזנברג.
געשאַפן אין אָסטראָוויצער לאַגער אין 1943.

נישט קיין טאָג, נישט קיין נאַכט
צוגעדריקט און פאַרשמאַכט
מען פייניקט שרעקלעך מיך
מיין נשמה און מיין גוף.

אין די אויגן גלאַנצט איין טרער
איך קען נישט וויינען, קלאָגן מער
פאַרוואָס פאַר וועז ווייס איך נישט
דער קאָפּ טוט ווי — איך ווער צומישט.

שוין קיין טרייסט פאַר מיר
דאָס איז קיין לעבן מער
גוט — פרעג איך דיר
צו וואָס בין איך אויף דער וועלט אַהער.

אוי, ווי שלעכט איז מיר
אוי, מאַמע איך בענק נאָך דיר
אוי, איך קלאָג און וויין
איך וויל אַהיים, איך וויל אַהיים.

פאַר וועמען איז די שיינע וועלט
די גרינע ביימער און דאָס פעלד
פאַר וועמען איז די זונען שיין
קיינער קען מיין האַרץ פאַרשטיין.

ווען איך דערמאָן זיך אָן דער היים
אָן פרייען לעבן, אַך, ווי שיין
און יעצט עלענד ווי איין שטיין
צו וועמען האָב איך נאָך צו גיין.

(צי מיין משפחה אין אויסלאַנד)

ווען איר וועט קומען אַהער
וועט איר מיך נישט טרעפן מער
שוין פאַרענדיקט זיין
דאָס נאַריש לעבן
וואָס דויסט נאַר שיין.

(רעציטאַציע)

און איבּ די זון וועט יאָ אויפגיין!
וועט זיך הערן אַ שטיל געוויין
ווו איז מיין מאַמע, ברידער און שוועסטער?
ווו איז מיין פריינט דער בעסטער?
און איך וועל שוין אייביק וויינען קלאָגן
און פון מיין דאַרין וועט זיך דאָס זאָגן.

אוי! ווי שוועבט איז מיר
אוי מאַמע! איך בענק נאָך דיר
אוי! איך קלאָג און וויין
נישטאָ די היים, נישטאָ די היים.

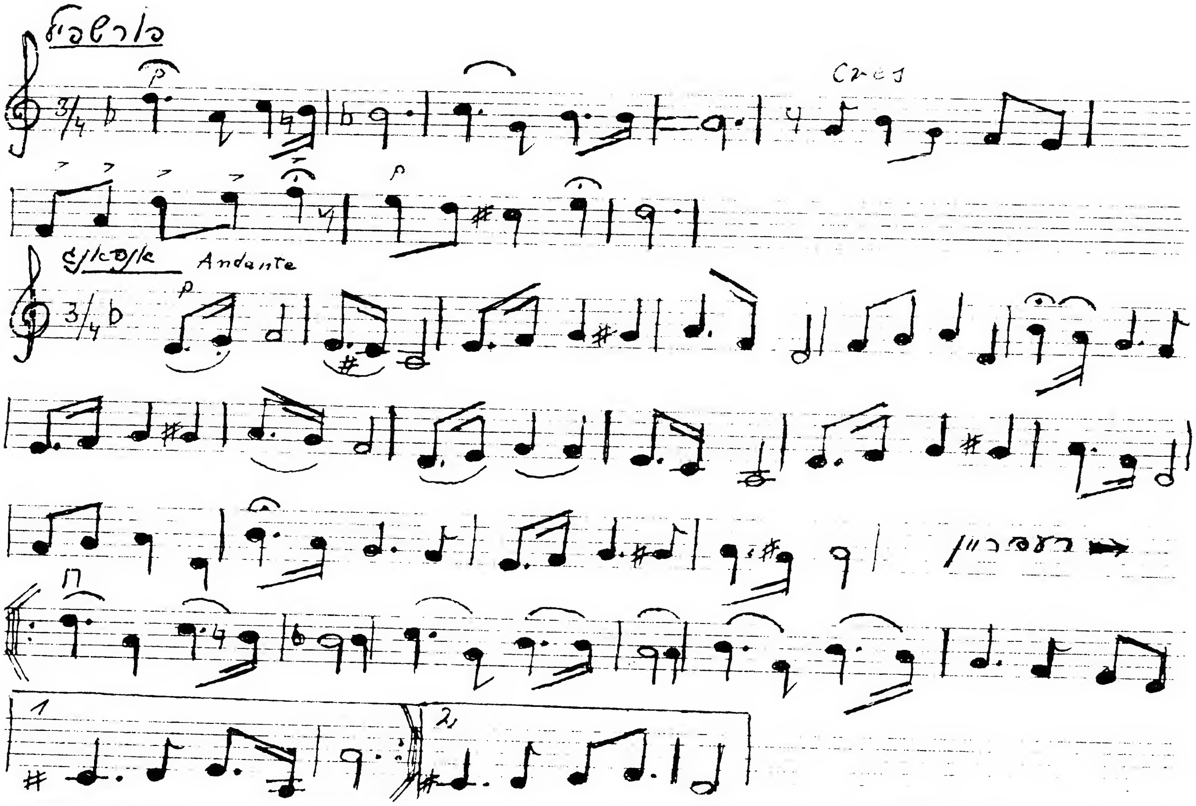

שמואל נודלמאַן

דער איינציקער לעבן געבליבענער ייד פון קינעוו

קינעוו איז געווען אַכט מייל פון אָסטראָווצע, עס האָבן דאָרט געוווינט הונדערט יידישע משפחות. אויך אין די אַרומיקע דערפער זענען געווען איינצעלנע יידישע משפחות. די שטאָט איז באַשטאַנען פון אַ מאַרק און אַ גאָרטן און צוויי רייען יידישע געשעפטן פון ביידע זייטן. אין זייט האָט געפירט צום שאָסיי קיין אָסטראָווצע און די צווייטע — צו דער טומאה. דער שאָסיי האָט אויך געפירט ביז וואַרשע.

אין שטאָט איז געווען רב הרב לאַנדאַו, וואָס איז שפּעטער געוואָרן רבי אין סטריקאָוו. זיין פּלאַץ אויפן כסא הרבנות האָט פאַרנומען זיין זון, אברהמ׳טשע, וואָס געפינט זיך איצט אין תל אביב. אין שטאָט איז אויך געווען באַקאַנט „דער שאַרפער קאָפּ", ר׳ דוד טענענבאום, וואָס איז געווען תמיד אַ בורר אין בית־דין פון אָסטראָווצע. די שטאָט האָט אויסגעהאַלטן צוויי שוחטים: ירחמיאל (שפּעטער — זיין זון הערשל) און נתן־בער, וואָס איז שפּעטער געוואָרן שוחט אין זדונסקע וואָליע.

יעדן טאָג זיבן אינדערפרי פלעגן די צוויי באַלעגאָ־לעס פון שטעטל זיך אַוועקשטעלן מיטן געשפּאַן אויפן מאַרק און געוואַרט אויף פּאַסאַזשירן צו פאָרן איינקויפן אין אָסטראָווצע. ווען עס האָט זיך געמאַכט אַ בר־מינן אין שטעטל האָט מען איין באַלעגאָלע געדונגען אויף צו פירן דעם מת קיין אָסטראָווצע, דאַן איז בלויז געבליבן איין באלעגאָלע צו באַדינען די פּאַסאַזשירן.

מיין פאָטער, משה, איז געווען אַ שניידער, אָבער די מערסטע פרנסה האָבן מיר געהאַט פון סאָד, וואָס מיר האָבן יעדעס יאָר אָפּגעדונגען. אַ גאַנצן זומער האָבן מיר דאָרטן געוווינט און געהיטן די פרוכט פון סאָד. צו ווינטער צו האָבן מיר אַראָפּגענומען די פרוכטן פון די ביימער און אַוועקגעלייגט אויפן בוידעם. במשך פון ווינטער האָבן מיר די פרוכט פאַרקויפט און דערפון געלעבט.

די מלחמה ברעכט אויס און דער דייטש רייסט זיך אַריין קיין פוילן. פיל פון די יוגנטלעכע אין שטעטל לויפן זיך ראַטעווען צו דער רוסישער גרענעץ. עס הייבט זיך אָן דער מאַרש פון די דייטשן דורך קאַליש, לאָדז, זאַגלעמביע — אויף מערב, און פון די רוסן קיין לעמבערג — אויף מזרח. מיינע צוויי עלטערע ברידער באַשליסן אויך צו לויפן, נאָר נאָך צוויי וואָכן מאַרשירן האָבן זיי זיך צוריקגעקערט — זיי האָבן געבענקט נאָך דער משפחה. זיי זענען צוריקגעקומען פאַרהונגערטע, פאַרלייזיקטע און שמוציקע.

איניקע טעג שפּעטער רייטן אַריין אין שטאָט צוויי מאָטאָציקליסטן פון דער עס־עס, רייסן זיך אַריין אין לאָקאַל פון דער יידישער גמינע און מאַכן פון אַלץ אַ תל. צו דער זעלבער צייט זענען אָנגעפאָרן דייטשע טאַנקן און לאַסט־אויטאָס אויפן גרויסן פעלד בלאָני, אויסער דער שטאָט. אויפן צווייטן טאָג זענען די עס־עס־לייט געלאָפן איבער די גאַסן געשריגן אַז אַלע יידן זאָלן זיך פאַרזאַמלען אויפן מאַרק. מיר האָבן זיך אַלע פאַרזאַמלט אויפן ספּעציעלן פּלאַץ, וואָס איז געווען אַרומגעצאַמט מיט שטריק און די עס־עס־לייט האָבן אונדז געדראָט מיט שטעקנס. מיר זענען דאָרטן געווען ביזן אָוונט און דאַן האָט מען אונדז געפירט דורך אָסטראָווצע קיין זאַכטשין, אַזאַ פאָלוואַרק, אַ מייל פון אַפּט. אָן עסן און אָן טרינקען האָבן מיר אַזוי מאַרשירט אַרום דרייסיק מייל. אין דאָזיקן לאַגער האָט מען אונדז געהאַלטן דריי טעג און אויפן פערטן טאָג זענען געקומען יידן מיט רויטע אָרעמבענדער, פון אָסטראָווצער יידנראַט, און אונדז געבראַכט עסן. זיי האָבן אונדז פאַרזיכערט אַז מען וועט אינגיכן באַפרייען די אַלע, וועלכע זענען די איינציקע שפּייזער פון זייערע משפחות.

אויפן זעקסטן טאָג האָט מען אַ טייל באַפרייט. מיינע עלטערן האָבן שוין געוווּסט פון מיין עלטערן ברודער, וואָס איז אויך באַפרייט געוואָרן, אַז מיר לעבן. אונדזער מוטער האָט זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און געקומען מיך זעען אין לאַגער. שפּעטער זענען מיר אַלע באַפרייט געוואָרן און אומגעקערט זיך אַהיים. אין דער צייט האָבן די דייטשן צוגערויבט אונדזער גאַנצן לאַגער פון עפּל אויפן בוידעם און מיר זענען געבליבן אָן פרנסה. מען האָט נאָך געמוזט שיקן יעדן טאָג איינעם פון אונדז צו פאַר־שידענע אַרבעטן ביי דייטשן. איך פלעג גיין אַרבעטן פאַר מיין פאָטער און מיינע ברידער. איינמאָל האָט מיר דער אויפזעער באַ דער אַרבעט געגעבן אַ שטיקל ברויט פאַר מיין פלייסיקע אַרבעט. די דייטשן פלעגן אַלעמאָל פאָדערן אַנדערע זאַכן פון יידנראַט ווי למשל, פעלצן, שטיוול און געלט און געדראָט, אַז אויב מען גיט זיי נישט וועלן זיי אומברענגען דאָס גאַנצע שטעטל. אין די היימען

פון די יידן איז דערווייל געוואַקסן די נויט. אַזוי האָט עס זיך געשלעפּט ביזן זומער 1942.

איך האָב געאַרבעט בײַ אַן עלעקטרישער ליניע און אונדזער אויפזעער איז געווען אַ שרעקלעכער דײַטש, בערלינער האָט מען אים גערופן. ער פלעגט שלאָגן מכות־רצח פאַר יעדער קלייניקייט. וואַרטנדיק אויף דער צייט אַהיימצופאָרן, מעלדן אונדז אָבער די דײַטשן, אַז מיר פאָרן גאָר אין אַ לאַגער. מיר זענען געווען פופצן מאַן. איין טאָג האָב איך פאַרגעלייגט אַ דײַטש 500 זלאָטעס ער זאָל מיר צופירן אַ היים אויף אַ האַלבער שעה. ער באַשטימט מיר די צייט אויף זונטיק. עס איז אוממעגלעך צו באַשרײַבן די פרייד, וואָס איז געווען בײַ אונדז אין שטוב ווען זיי האָבן מיר דערזען. אָבער מײַן פאָטער איז געלעגן האַלב באַוווּסטלאָז צוליבן פעלן פון די מינימאַלסטע מעדיצינישע הילף און אפילו פון אַ פּשוט שטיקל ברויט. דער פאָטער איז טאַקע געשטאָרבן שמחת תורה, 1942. בלויז דער עלטסטער ברודער האָט אים באַגלייט צו קבורה אין אָסטראָווצע. די מאַמע האָט אַלץ געשריגן צו אונדז מיר זאָלן אַנטלויפן. זי האָט מיר מיטגעגעבן די תפילין און עטלעכע העמדער און איך בין צוריק אַוועק אין לאַגער אַרײַן.

דער לאַגער האָט געהייסן באַדזעכאָוו. דאָרטן זענען געווען 15 יידן פון קיניעוו און 5 פון וואַשניעוו. מען האָט עס גערופן „דער קיניעווער בלאָק". מיר פלעגן פאָרן מיט די לאַסט־אויטאָס דורך קיניעוו צו דער שטיין־האַקעריי. איינמאָל בעת דורכפאָרן דאָס שטעטל האָבן מיר געזען ווי עס איז אַרומגערינגלט דורך אוקראַינער אין שוואַרצע מונדירן, זיי פירן אַלעמען אַרויס און דערשיסן. איך האָב אויך געזען מײַן מוטער און איר גערופן. זי האָט געמיינט אַז מען וועט מיר אויך נעמען, האָט זי געשריגן צו מיר איך זאָל אַנטלויפן.

דעם רוב פון דער באַפעלקערונג האָט מען דערשאָסן, אָבער אַ טייל פון זיי האָט מען אָפּגעשיקט קיין טרעבלינקע. פונוואַנען קיינער איז ניט צוריקגעקומען. אַ צייט האָבן מיר געלעבט און געאַרבעט אין די שטיין־האַקעריי, ביז איין טאָג פאַרלאַנגט פון אונדז דער אָנפירער מען זאָל אים אַוועקגעבן דאָס געלט. אָבער מיר האָבן געוווּסט, אַז אָן געלט קענען מיר נישט עקזיסטירן, און מיר האָבן זיך אָפּגעזאָגט אים צו געבן. דאַן האָט מען אַ טייל פון אונדז אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע. אויפן וועג אין דער באַן האָט אַ פאָטער מיט אַ זון, וועלוול און יהושע האַפּערט, געפּרוּווט שפּרינגען פון וואַגאָן. דער זון איז געוואָרן דערשאָסן און דער פאָטער האָט זיך מיט די לעצטע כוחות דערשלעפּט צוריק צו אונדז אין לאַגער אַרײַן. דאַן האָבן מיר זיך דערוווּסט וואָס עס איז אַזוינס טרעבלינקע.

מען הייבט אָן ווידער רעדן וועגן שיקן אין אַ צווייטן לאַגער אַרײַן און איך מיט נאָך צוויי באַשליסן צו אַנטלויפן אין די וועלדער פון ביקוווע, ווו מיר האָבן געהאַט אַ סך באַקאַנטע קריסטן. מיר גראָבן אויס אַ גרוב און וואַרטן איבער צוויי טעג אין וואַלד. אויפן דריטן טאָג גיי איך אַוועק צו אַ באַקאַנטן קריסט, בײַ וועמען מײַן ברודער האָט געהאַט איבערגעלאָזט זאַכן, און געבעטן בײַ אים אַ שטיקל ברויט. דער פויער דראָט מיר, אַז ער גייט מעלדן די דײַטשן, בין איך אַוועק פון אים צו אַ צווייטן קריסט און ער גיט מיר עסן און אַ פּעקל עסן מיטצונעמען אין וואַלד אַרײַן צו מײַנע חברים. אין צוויי טעג אַרום גייט אַ צווייטער פון אונדז זוכן עסן און ער קומט צוריק אין בונקער מיט אַ קריסט וואָס זאָגט, אַז ער איז אַ פּאַרטיזאַן און ער וועט אונדז יעדע פאַר טעג ברענגען עסן. אין אמת'ן איז ער אונדז נישט געפעלן געוואָרן, נאָר מיר האָבן זיך נישט געקאָנט העלפן. מיר לעבן אין שרעק ער זאָל נישט ברענגען די דײַטשן און אונדז אומברענגען. דעם דריטן טאָג קומט ער צו אונדז מיט אַ פּעקל עסן און אַ ביקס און ער פאַרזיכערט, אַז ער וועט אונדז צונויפ־פירן מיט די פּאַרטיזאַנער אין די לובלינער וועלדער.

עס זענען אַזוי אַוועק איניקע מאָנאַטן. איינמאָל איז ער אַוועק און עס איז שוין דער פינפטער טאָג ווי מיר זעען אים נישט צוריק און מיר זענען זיכער, אַז ער איז אומגעקומען. שיקן מיר אונדזער חבר אברהם ער זאָל גיין אין לאַגער אין באַדזעכאָוו. אין לאַגער נעמט מען אים גוט אויף, מען גיט אים ברויט און מען זאָגט אים אַז דער לאַגער האַלט בײַ אויפגעלייזט ווערן און זיי ווילן אַריבער־קומען צו אונדז אין וואַלד אַרײַן. ער פאַרזיכערט זיי, אַז מען וועט אויסברייטערן דעם בונקער און עס וועט זײַן פּלאַץ פאַר אַלעמען.

נאָך אַ שטיקל צייט באַווײַזט זיך ווידער דער קריסט, דער פּאַרטיזאַן, און דערציילט אונדז, אַז דאָ ניט ווייט פון־דאַנען איז געווען אַ צווייטער בונקער און אויך זיי פלעגט ער באַזאָרגן מיט עסן און געווער. איצט איז ער דאָרטן געווען און געטראָפן דעם בונקער אויפגעריסן מיט גראַ־נאַטן. ער וויל מיר זאָלן מיט אים מיטגיין און זען דעם דאָזיקן חורבן. מיר גייען מיט אים און ווען מיר קומען צו נאָענט שפּירן מיר די ריחות פון פוילנדיקע קערפּערס. ווען מיר זענען אַרײַן אין בונקער זעען מיר אַלעס אויפ־געריסן. קיין זאַך האָט מען ניט צוגענומען. אויך געלט וואַלגערט זיך דאָרטן דאָס באַווײַזט, אַז עס איז נישט געווען קיין רויבעריי, נייערט דאָס האָבן אָפּגעטאָן די יונגוואַרג פון אַרום, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דײַטשן.

מיר קערן זיך אום אין אונדזער בונקער נאָך מיט

מער שרעק. דער הונגער הייבט אונדז אָן דערקוטשען און מיר באַשליסן צו שיקן אונדזער חבר אברהם צו אַ פּאָליציאַנט אין שטעטל, וועמען זיין פּאָטער האָט אַוועקגעגעבן זיין האָב און גוטס, ער זאָל קריגן באַ אים ברויט. עס גייען אַוועק אייניקע טעג און אברהם קומט ניט צוריק. דער קריסטלעכער פּאַרטיזאַן דערציילט אונדז שפּעטער, אַז דער פּאָליציאַנט האָט אים איבערגעגעבן די דייטשן און זיי האָבן אים דערשאָסן. מיר באַשליסן צו גיין צוריק אין לאַגער אין באָדזעכאָוו און ווייטער אַרבעטן אין דער שטיין האַקעריי.

נאָכן אָפּאַרבעטן אַ געוויסע צייט אין דער שטיין האַקעריי, איז אין פרימאָרגן אויסגעבראָכן אַ מהומה: עס איז אַן אָבלאַווע און יעדער מוז אָפּגעבן דאָס געלט וואָס ער האָט. מענטשן לויפן אום ווי פאַרסמטע. מען וויל אַרויס פון לאַגער, נאָר דער גאַנצער פּלאַץ איז אַרומגערינגלט מיט עס־עס־לייט. ביי איינעם האָט מען געפונען 100 זלאָטעס און מען האָט אים אויפן אָרט דערשאָסן; אַ יינגל וואָס האָט געהאַט אַ קראַנקע הויט האָט מען אויפן אָרט דערשאָסן. עס איז געווען דער אמתער שוואַרצער טאָג באַ אונדז.

מען האָט אונדז אויפגעזעצט אויף לאַסט אויטאָס און געפירט קיין סטאַראַכאָוויץ, אין דער דאָרטיקער אַמוניציע פאַבריק האָבן יידן זייער שווער געאַרבעט. דאָרט האָבן מיר געטראָפן דעם יונגן קינעווער רב, יחיאל. מיר זענען דאָרטן געבליבן איבער נאַכט און אינדערפרי האָט מען אונדז געפירט אין דעם אַרבעטס לאַגער אין בליזשין. דאָרטן האָט מען ווידער געזוכט באַ אונדז געלט, אָדער אַנדערע ווערטפולע זאַכן. אויפן צווייטן טאָג האָט מען אונדז פאַרטיילט אין גרופן צו פאַרשידענע אַרבעטן, דאָרטן איז געווען נאָך אַ קינעווער, שלמה שטיינער. באַ דער דאָזיקער זייער שווערער אַרבעט, ליידנדיק הונגער און קעלט זענען פיל ראַדאָמער אַוועקגעשטאָרבן. אין די באַראַקן זענען געווען אַרום 300 מאַן און פאַר יעדן פרווו אַרויסצוגיין פון באַראַק באַנאַכט האָט מען גלייך דערשאָסן. אַ טשענסטעכאָווער ייד, האָט געפרוווט אַנטלויפן און די וועכטער האָבן אים באַלד דערשאָסן, איך מיט נאָך איינעם האָבן געמוזט גראָבן אַ גרוב און אים באַגראָבן.

קומענדיק אינאָוונט צוריק פון דער אַרבעט,ביים אַפּעל, האָט מען אונדז געמאָלדן, אַז אויב עס וואָלט דעם ייד געלונגען צו אַנטלויפן וואָלטן זיי דערשאָסן צען אַנדערע. דאָס האָט אָבער ניט אָפּגעהאַלטן אַנדערע צו פּרווון זייער גליק און אַנטלויפן. איינמאָל זענען אַנטלאָפן פיר קיעלצער יידן, מען האָט אונדז אַלע אויסגעשטעלט אויף אַן אַפּעל און געהייסן מען זאָל זאָגן וווּהין זיי זענען געלאָפן, אויב ניט וועט מען דערשיסן די וואָס זענען געשלאָפן נעבן זיי. אין צוויי טעג אַרום האָבן זיי דערשאָסן דעם עלטסטן יידישן פּאָליציאַנט.

אַרבעטנדיק אויף די פרייע פעלדער איז מיר געלונגען עטלעכע מאָל אַרויסצוגנבענען פון די וואַרשטאַטן אין לאַגער אייניקע קלעצלעך פּאָדעם. איך האָב זיי באַגראָבן אין פעלד און אָפּגעשמועסט מיט אַ באַקאַנטן קריסט ער זאָל זיי אַרויסנעמען און פאַר דעם מיר ברענגען ברויט. עטלעכע מאָל איז עס מיר געלונגען נאָר איינמאָל האָט איינער פון די אוקראַינער וועכטער פון לאַגער עס באַמערקט און ער האָט גערופן די וואַך. אייניקע טעג פאַר דעם צופאַל איז אַ יינגל פון 18 יאָר אויפגעהאָנגען געוואָרן פאַר גנבהנען. נאָר צו מיין גליק איז דאָרט געווען אַ ייד פון דייטשלאַנד, טייכמאַן, וואָס האָט געשטאַמט פון אָסטראָווצע, און ער האָט מיר אָפּגעראַטעוועט.

מיט אַ צייט שפּעטער בין איך קראַנק געוואָרן. איך האָב באַקומען הויכע היץ פון אַ בויך טיפוס און מען האָט מיר אַריינגעלייגט אין שפּיטאָל אַריין. די שמוץ אין שפּיטאָל איז געווען זייער גרויס און מיר זענען געלעגן אויף די ליידיקע ברעטער. אַ פעלדשער, אייזיק ביינערמאַן, פון אָסטראָווצע, האָט מיר געגעבן טיי מיט סאַכאַרינקעס, און מיך ביסלעכוויז געזונט געמאכט. איך בין גלייך צוריק אין לאַגער אַריין און אַזוי האָב איך איבערגעלעבט די דייטשע מערדערס ימח שמם.

איך גלויב, אַז איך בין דער איינציקער לעבן געבליבענער ייד פון קינעוו.

פרויען און מענער ווערן געפירט צו צוואנגס-ארבעט

אין דער ערשטער ריי : פראנקא ראם, טושיא זשורקאווסקא און רעניע ווינער פון לאדזש

נשים וגברים מובלים לעבודת כפייה

דער טויטן־מארש...

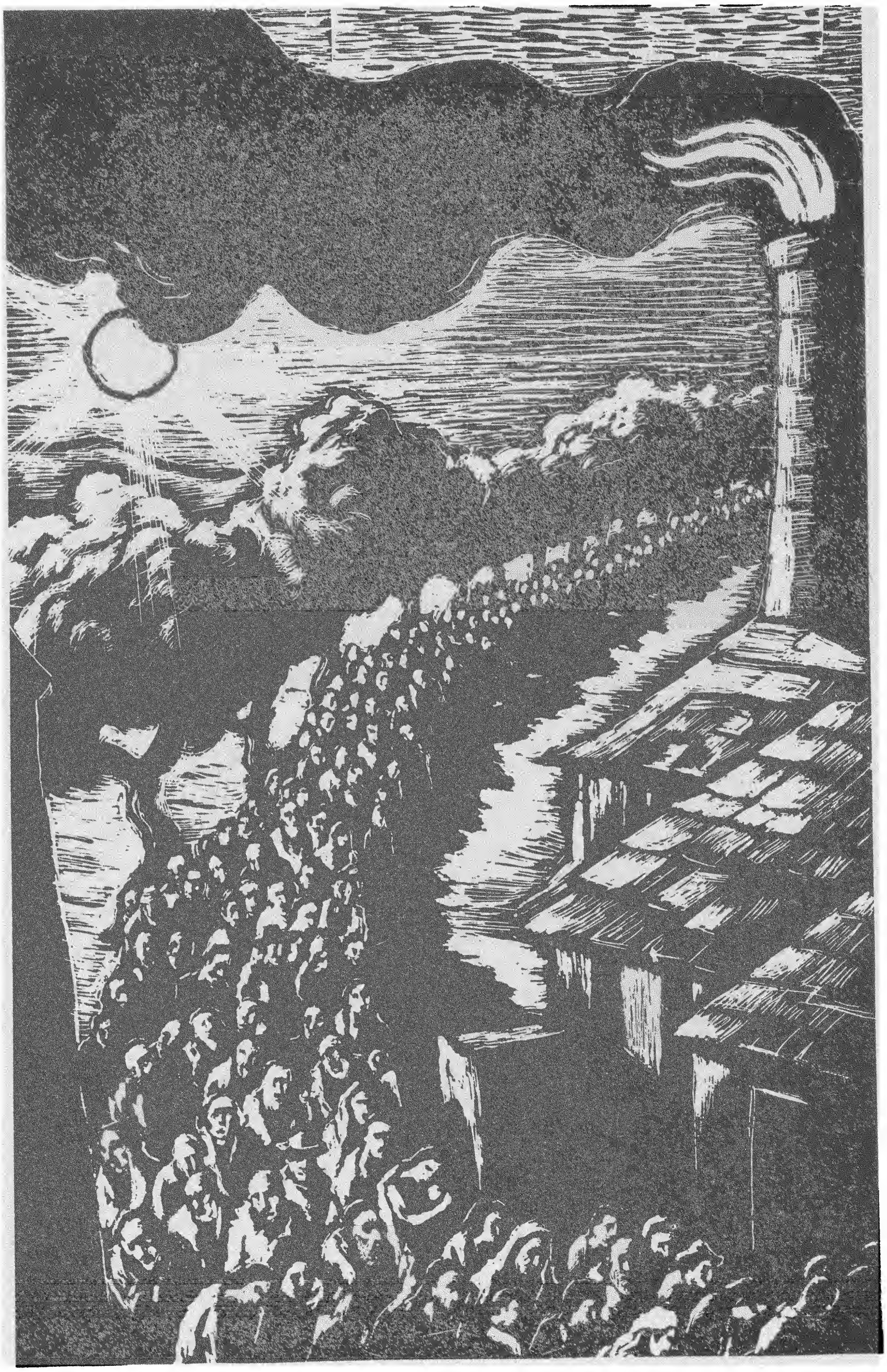

מיצעד המוות...

אין איין טאָג, דעם 10־טן אקטאבער 1942, זענען 15.000 אסטראָווצער יידן איבערגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקי און דאָרט שוידערלעך אומגעבראַכט געוואָרן אין די גאַז־קאַמערן און אין קרעמאַטאָריום

פלטיאל גשרי־בריקמן, טאָראָנטאָ

אסטראָווצער יידן ווערן טראַנספּאָרטירט אין טויטלאַגער

אדאָלף אייכמאַן, ימח שמו, האָט געטענה׳ט, אַז ער האָט גאָרנישט געטאָן, נאָר טראַנספּאָרטירט די יידן אין די אומקום־לאַגערן. ווייל איך דערציילן, ווי אַזוי ער האָט דורכגעפירט אָט די טראַנספּאָרטן, און אדרבא, זאָל מען משפּט׳ן, צי פאַר דעם אליין קומט אים ניט קיין מיתה משונה.

די פייניקונגען פון די דאָרטיקע יידן האָבן זיך אָנגעהויבן באַלד ווי עס זענען אריין די דייטשע חיילות, אָבער די ליקווידאַציע פון גאַנץ אָסטראָווצע איז באַשטימט געוואָרן אויף זונטיק נאָך סוכות 1942.

יענעם טאָג האָט מען צונויפגעיאָגט אַלע יידן מיט זייערע פרויען און קינדער אויף איין פּלאַץ און אַזוי האָט מען זיי געהאַלטן אייניקע טעג, אָן עסן, אָן טרינקען.

דערביי האָבן די דייטשע, ליטווישע, לעטישע און אוקראַיִנישע מערדער געזעצט מיט קאָלבעס איבער די קעפּ און פאַר יעדער קלייניקייט געשאָסן.

קיין פּען קען ניט באַשרייבן, וואָס דאָרטן איז פאָרגעקומען. די געוואַלדן זענען געגאַנגען אין הימל אַריין. קינדער האָבן פאַרלוירן זייערע עלטערן און געיאָמערט. אַן עדה יידן, צווישן וועלכע עס זענען געווען אַזויפיל טייערע נשמות, האָט מען אויסגעשטעלט ווי אַ סטאַדע בהמות, וועלכע מען פירט צו דער שחיטה.

אָבער קעגן בהמות איזדעקעוועט מען זיך ניט. מען פייניקט ניט אומזיסט, און דאָ האָבן די מערדער מיט באַזונדערן פאַרגעניגן פאַרגאָסן בלוט, גרויזאַם געשלאָגן און דערביי אָפּגעלאַכט, געמאַכט שפּאַט.

איך מיט מיין יינגערן ברודער זענען געשטאַנען

אויף אַ בערגל אין דער פאַבריק „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע״, ווו מיר האָבן געאַרבעט און ביטער געוויינט, צוזעענדיק די גהינום־סצענעס אויפ׳ן זאַמל־פונקט.

פון זונטיק־אָן האָט מען אָנגעהויבן טרייבן אַהין יידן. ליטווינער, לעטן און אוקראַינער האָבן צוזאַמען מיט די עס־עס לייט און ציווילע דייטשן געשלאָגן מיט קאָלבעס, אַראָפגעצויגן די שטיוול ביי אַ טייל יידן און געשאָסן, אַוועקלייגנדיק זיי טויט אופן אָרט.

אין יידישן שפּיטאָל האָבן זיי דערשאָסן אויפן אַרט קראַנקן־שוועסטער און אַרצטן, און דער יונגער דאָקטאָר אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויפגעהאָנגן.

אַרום צוואַנציק טויזנט יידן, פרויען און קינדער, אויך פּליטים פון לאָדזש, זענען געווען פאַרזאַמלט ביים קאָניעווער באַרג און פון דאָרט פלעגט מען מאַרשירן צו די וואַגאָנעס. דאָס האָט געדויערט דריי טעג. מען האָט מאַרשירט הונגעריקע און דערשעפּטע. דער גאַנצער וועג איז געווען פאַרזייט מיט טויטע, ווייל די מערדער האָבן געשאָסן אויף רעכטס און לינקס.

מען האָט די צאָן קדושים געשטופּט אין די וואַגאָנעס פיל ערגער ווי בהמות און די אוקראַינער, ליטווינער און דייטשן האָבן געהאַלטן אין איין יאָגן און שלאָגן. זיי האָבן געוואָלט, אַז אין די וואַגאָנעס זאָלן אַריין אינגאַנצן דערשעפּטע און באַוווסטלאָזע יידן.

מען האָט געלייגט איינע אויף די אַנדערע צדיקים, רבנים, לומדים, דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, און פאַרזיגלט די וואַגאָנעס. אויף יענער זייט זענען געבליבן פיל דערשאָסענע. די קרעכצן, געשרייען און געוואַלדן זענען געווען אומבאַשרייבלעכע.

די יידישע פּאָליציי־לייט האָבן געוווסט פריער וועגן דער זונטיק־אַקציע, אָבער זיי האָבן ניט אויסגעזאָגט. בלויז ביי צוויי יידישע פּאָליציי־לייט האָט זיך דערוועקט זייער רחמנות און צוזעענדיק די גהינום־סצענעס האָבן זיי אַ וואָרף געטאָן די פּאָליציי־היטלען מיט די לאַמפּאַסן און פרייוויליק אַריינגעשפּרונגען אין די וואַגאָנעס צוזאַמען מיט אַלע יידן. דאָס זיינען געווען: אַ זון פון אַברהם פונט און אַ לאָדזשער יונגערמאַן, אָנפירער פון דער סאַניטאַרער קאָמאַנדע ביים „יודן־ראַט״.

מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט מען אויך מיך מיט מיינע צוויי ברידער אַריינגעשטופּט אין די וואַגאָנעס. איך האָב געאַרבעט ביז דאַן אין „אי. גע. פאַרבן״, נעבן אוישוויץ, און אין יאַנואַר 1944, אין טאָג פון אַ גרויסן פראָסט און שניי האָט מען אונדז געפירט דורך דער יעלאַנקער ציגל־פאַבריק קיין גליוויץ.

מען האָט אַריינגעשליידערט הונדערט און פופציק פערזאָן אין אַן אָפענעם וואַגאָן און די זעלבע צאָל אין אַ פאַרמאַכטן וואַגאָן און די אַלע וואַגאָנעס האָט מען אַרומגעפירט במשך צוועלף טעג און נעכט, אָן אַ טרונק וואַסער אַפילו. אפשר צוויי מאָל פאַר דער גאַנצער צייט האָט מען אַריינגעוואָרפן אין יעדן וואַגאָן עטלעכע האַרטע, פאַרפרוירענע ברויטלעך. מיר זענען דורכגעפאָרן עסטרייך, טשעכאָסלאָוואַקיע און דייטשלאַנד, און ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין אָראַנבורג, אַ פאַבריק פון עראָפּלאַנען נעבן בערלין, זענען אַכציק פּראָצענט געווען טויט.

איך מיט מיינע צוויי ברידער זענען געבליבן לעבן, ווייל מיר זענען געפאָרן אין אַן אָפענעם וואַגאָן, האָבן מיר געהאַט לופט און דער עיקר — מיר פלעגן לעקן דעם שניי.

אַלע זענען געווען איינגעפרעסט ווי הערינג און די מענטשלעכע געברויכען פלעגט מען מאַכן אונטער זיך. מענטשן זענען ווילד געוואָרן און געביסן איינער דעם צווייטן. ווען מען האָט זיך געוואָלט איינבויגן האָט מען געמוזט אימיצן דערהרגענען, אָדער אַרויסוואַרפן אין מיטן לויף פון צוג. מענטשן זענען געשפּרונגען פון איין וואַגאָן צום צווייטן און די וואַך האָט זיי באַלד דערשאָסן, אָדער זיי זענען געפאַלן צווישן די רעדער און צעריבן געוואָרן.

מיך האָט אָפּגעגליקט. איך און מיינע צוויי ברידער זענען געווען די ערשטע אין וואַגאָן, האָבן מיר פאַרכאַפּט אַ ווינקל, פלעגן צוויי שטיין און דער דריטער זיצן צווישען די פיס, אַזוי האָבן מיר זיך געטוישט.

צום סוף וויל איך דערמאָנען צום גוטן די טשעכן. ווען מיר זענען דורכגעפאָרן זייער לאַנד, האָבן זיי אָנגעהויבן וואַרפן עסן. מיר איז געלונגען צו כאַפּן אַן עפּל, האָב איך זיך באַלד צעטיילט מיט די ברידער. אָבער פיל טשעכן האָבן דערפאַר באַצאָלט מיטן לעבן, ווייל די וואַך האָט געעפנט אויף זיי אַ שיסעריי.

עס איז אויך געווען אַ פאַל, ווען מיר זענען דורכגעפאָרן אַ גרויסע באַן־סטאַנציע און נעבן אונזערע וואַגאָנעס איז געשטאַנען אַ פּאַסאַזשיר־צוג, האָבן די פּאַסאַזשירן אָנגעהויבן וואַרפן זייער שפּייז צו אונז. מיין אינגסטן ברודער איז געלונגען צו כאַפּן אַן אוצר: אַ סענדוויטש, דאָס הייסט צוויי דינע שטיקלעך ברויט מיט שמאַלץ, האָבן מיר זיך ווידער צעטיילט.

די רייזע האָט געדויערט, ווי איך האָב געזאָגט, צוועלף טעג, און עס איז אוממעגלעך צו באַשרייבן, ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען אין די וואַגאָנעס און וואָס דאָרטן איז פאָרגעקומען. דערפרוירענע פון פאָרן אין אַן אָפענעם וואַגאָן בעת אַזאַ קנאַקעדיקען פראָסט, פאַרשמוציקטע פון מאַכן די געברויכן הינטער זיך און הונגעריקע און דאָרשטיקע, מיט טויט־שרעק יעדע ווילע, ווייל די וואַך־לייט האָבן געהאַלטן אין איין מאָרדן.

מרים גוטהאַלץ־פעלדמאַן

אין טרעבלינקע בין איך יאָ געוועזן

עס איז געווען יאַנואַר, 1943 דאָס יאָר פון אומקום און גבורה פון די לעצטע רעשטלעך פון פוילישן יידנטום.

גאַנץ קאָנגרעס פוילן, ווי אויך מיין היימאַטשטאָט אָסטראָווצע איז שוין געווען נאָך דער מאַסן־דעפּאָרטאַציע פון 10־טן אָקטאָבער, 1942.

אין שטאָט זענען פאַרבליבן אומגעפער ביי א צוויי טויזנט נפשות, א גרויסער טייל פון זיי אומלעגאַלע, ד.ה. אַזעלכע וועלכע האָבן ניט געהאט קיין ארבעטס־פּלעצער. עס זענען ארומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז די דייטשע בעסטיע גרייט צו אַ נייע אקציע. זיי פּלאַנירן אומצוברענגען די לעצטע רעשטלעך אויסגעמאַטערטע יידן, וועלכע האָבן זיך אייסבאַהאַלטן ביי די שרעקלעכסטע באַדינגונגען אין פאַרשיידענע באַהעלטענישן אין דער צייט פון דער ערשטער אויסזידלונג.

אין אָנפאנג האָט מען געגלויבט, אַז מען שיקט טאַקע אויף אַרבעט. דער תליון האָט אַליין צוגעטראַכט דעם ליגן. מען איז אָבער באַלד געוואָר געוואָרן דעם גרויזאַמען אמת, אַז די דעפּאָרטירטע זענען גרויזאַמע קרבנות צו ווערן פאַרגאַזט אין די קרעמאַטאָריעס פון מיידאַנעק און טרעבלינקע.

עס איז שוין געווען נאָך די מאַסן־דעפּאָרטאַציעס און שחיטות פון די גרעסערע יידישע ישובים אין פּוילן, ווי: לובלין, וואַרשע און פיל אַנדערע שטעט. אין דער לופט האָט זיך געפילט, אַז אַ גרייסער, גרויזאַמער שטורעם הענגט איבער אונדזערע קעפּ. געקומען איז דער טראַגישער טאָג, עס איז געווען זונטיק, 10־טער יאַנואַר, 1943. אין דאָזיקן שרעקלעכן זונטיק האָט מען געפירט צום אומקום די רעשטלעך אויסגעפּייניקטע יידן פון קעלצער קרייז. מיט דער דאָזיקער דעפּאָרטאַציע בין איך אַוועק קיין טרעבלינקע.

5 פאַרטאָג האָט זיך אָנגעהויבן דער שדים־טאַנץ. דאָס געטאָ איז געווען באַוואַכט פון עס־עס, ליטווינער, פוילישע פּאָליציי און אַנדערע טונקעלע עלעמענטן. צו אונדזער גרויסן בזיון האָט דעם תליין ניט געפעלט אויך די הילף פון דער יידישער פּאָליציי.

אויסגעמאַטערטע, דערשראָקענע, טייל פון אונדז ארויסגעשלעפּטע אויף כוח פון פאַרשיידענע באַהעלטענישן, האָט מען אַלעמען געשלעפּט צום טראַנספּאָרט און אַלע צוזאַמען זענען געטריבן געוואָרן צו דער באַנסטאַציע

אין די צוגעגרייטע פראַכט־וואַגאָנעס. דער פראָסט איז געווען שטאַרק, דער וועג איז געווען גליטשיק, די אָנטרייבערס האָבן געטריבן אָן רחמנות און איז ווער אַוועקגעפאַלן, זיך אויסגעגליטשט, אָדער פון דערשעפּונג, איז ער גלייך דערשאָסן געוואָרן. דער וועג איז געוואָרן פאַרזייט מיט טויטע, אויפן ווייסן שניי זענען געווען פאַרגליווערטע קאַליוזשעס בלוט, יידיש בלוט פון די אומגליקלעכע, וועלכע האָבן ניט געקאָנט מיטהאַלטן מיטן געטריבענעם עולם.

אונדזער טויטן־צוג האָבן די מערדער באַגלייט דעם גאַנצן וועג מיט קלעפּ, אָפּטמאָל ביז באַוווסטלאָזיקייט, נאָר די אמתע אָרגיע האָט זיך אָפּגעשפּילט ערשט ביי דער באַנסטאַציע. ביים אַריינגיין אין צוג האָבן זיי צוגענומען יעדע מינדסטע ווערטפולע זאַך, שוין אָפּגערעדט פון געלט און צירונג; זיי האָבן באַפוילן אויסטאָן די שיך און דעם מאַנטל און אַזוי האַלב־אָנגעטאָן אונדז אַריינגעשטופּט צו 120 פּערזאָן אין די שמוציקע וואַגאָנעס, וועלכע האָבן זיכער שטענדיק געהאַט געפירט בלויז בהמות. מיר זענען געשטאַנען אינעווייניק צונויפגעפּרעסט איינער צום אַנדערן, די קליינע פענסטערלעך זענען געווען פאַרגראַטעוועט מיט שטעכלדראָט.

אינדרויסן האָט געבושעוועט אַ זאַווערוכע און דער פראָסט האָט געברענט. באַלד ווי די טירן פון די וואַגאָנעס זענען אינדרויסן אָפּגעשלאָסן געוואָרן, האָט די באַן געריכט אין אַן אומבאַוווסטער ריכטונג און קיינער האָט ניט געקאָנט דערטאָלקעווען אין אַ וואָסער ריכטונג מען פירט אונדז. עס האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט, אין וואַגאָן איז געווען זייער דושנע און אַלע האָבן אָנגעהויבן ליידן פון דורשט. טייל האָבן געחלשט, האָט מען אַראָפּגעקראַצט דעם פראָסט פון די ווענט און דערמיט געראַטעוועט די פאַרחלשטע. אַלע מענטשלעכע באַדערפענישן זענען דערליידיקט געוואָרן אויפן אָרט... צוויי און אַ האַלב מעת לעת זענען מיר אַזוי געפאָרן אין דעם צוזאַמענגעפּרעסטן וואַגאָן אין די שרעקלעכסטע באַדינגונגען.

אויפן דריטן טאָג שלעפּן זיך אין פאַרשפּאַרטן וואַגאָן, האָבן די צום טויט אויסגעמוטשעטע באַמערקט דעם אויפשריפט פון טרעבלינקע, וווהין אויך אונדזער צוג האָט זיך געהאַלטן אין דערנענטערן. וואָס טרעבלינקע באַטייט פאַר אונדז האָט מען שוין דאַן זייער גוט געוווסט. דער

צוג האָט זיך אַרייַנגעדרייט אין אַ זייטיקער ליניע, וואָס איז געווען האַרט ביים טויטן־לאַגער. אויף וואָס צו האָפן איז ניט געווען מער, דער טויט איז געווען כמעט ווי אַ זיכערער. מיין איינציקער פאַרלאַנג איז געווען כאָטש צו קענען אומקומען מיט אַ בכבודיקן טויט. פיל מענטשן אין וואַגאָן האָבן נאָך אַלץ ניט געוואָלט זיך גלויבן, אַז עס דערנענטערט זיך אונדזער סוף. דער פחד, וואָס איז דורך די מערדערס אָנגעוואָרפן געוואָרן אויף זייערע קרבנות, איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט געציטערט פאַרן מינדעסטן געדאַנק פון שטעלן אַ ווידערשטאַנד.

איך האָב געגעבן אַלעמען צו פאַרשטיין, אַז מען מוז איצט שפּרינגען פון וואַגאָן. זאָל שפּרינגען יעדער ווער עס קאָן נאָר, האָב איך זיך ביי אַלעמען געבעטן, נאָר מיינע רייד זיינען געפאַלן אויף טויבע אויערן, קיינער האָט זיך צו מיר ניט צוגעהערט.

מיט שוועריקייטן און אַ דאַנק דער מיטהילף פון אונזערס אַ פאַמיליע פריינט, ר׳ לייבוש ראָזענבערג ז״ל, אַ לאָדזשער ייד, שוין ניט קיין צו יונגער, איז מיר געלונגען זיך צו דערשלאָגן צום פאַרקראַטעוועט פענסטערל. פאַרן אַרויסשפּרינגען האָט מיר דער קדוש ראָזענבערג נאָך צוגעגעבן מוט און געזאָגט:

— דו ביסט יונג, שפּרינג און דערצייל דער וועלט וועגן אומקום...

איך שפּרינג פון צוג

זיין ברכה איז מקוים געוואָרן. דער צוג איז געפאָרן אין אַ שנעלן טעמפּאָ און איך בין געשפּרונגען וואָס ווייטער אַוועק פון דער באַנליניע. די וואַך, וואָס האָט באַגלייט דעם טראַנספּאָרט, האָט מיר נאָכגעשאָסן. אָפּגעלאָפן אַ שפּאָר שטיק וועג אויפן ווייסן פאַרשנייטן פעלד, הייב איך זיך אָן אַרומקוקן ווו איך בין. איך בין טאַקע ניט פאַרווונדעט, אָבער איינער אַליין אין דעם אומענדלעכן ווייסן אַרום. אינדרויסן איז געווען אַ פראַכטפולער ווינטער טאָג און אויפן האָריזאָנט האָט זיך געזעען אַ ווייס־פאַרשנייטער וואַלד — אַלעס אַרום האָט געשיינט, נאָר מיר איז געווען חושך, איך האָב זיך געפילט ווי אַן איבעריקע אויף דער וועלט, ניט געוווּסט וואָס צו טאָן מיט זיך און שוין באַדויערט וואָס איך בין געשפּרונגען פון צוג. אין אַזאַ דערדריקטער שטימונג האָב איך זיך קוים מיט די לעצטע כוחות דערשלעפּט צו אַ פויעריש הייזל און געבעטן מיר לאָזן אָנוואַרעמען אַביסל. די פויערים האָבן גלייך דערקענט אין מיר אַ יידישקע און מיר געטריבן פון הויז. אַנטלויפנדיק פון זיי בין איך אַריין אין אַ גרוב מיט שניי און שטאַרק דורכגעווייקט געוואָרן.

שוין דריי טעג ווי איך האָב ניט געהאַט געגעסן, אָבער קיין הונגער האָב איך ניט געפילט. עס האָט אָנגעהויבן ווערן טונקל, די נאַכט איז שנעל צוגעפאַלן און אַ דערשעפּטע, פול מיט שרעק, האָב איך זיך קוים דערשלעפּט צום וואַלד. אויף אַ ווייַלע האָב איך זיך צוגעזעצט אָפּרוען און בין איינגעשלאָפן. ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט אינדערפרי בין איך געווען אינגאַנצן ווי פאַרגליווערט. איך האָב נאָך ניט געהאַט קיין אַנונג וועגן דעם, אַז די פיס זענען בײַ מיר אָפּגעפרוירן געוואָרן איבער דער נאַכט אין וואַלד. איך בין אַרויס פון וואַלד און זיך דערנענטערט צו אַן אַנדער פויעריש הייזל, וואָס איז געווען ניט ווייט פון וואַלד. איך האָב אָנגעקלאַפּט און די פויערטע האָט מיר געעפנט. זי האָט מיר דערלויבט זיך אָנוואַרעמען, זי האָט מיר געגעבן הייסע קאַווע מיט ברויט. איך האָב זיך דערוואַרעמט און אָנגעהויבן פילן אַ בייסונג אין די פיס. האָב איך אויסגעטאָן די שיך, אָבער צוריק זיי אָנטאָן האָב איך שוין ניט געקאָנט. די פיס זענען מיר געווען געשוואָלן און די פינגער אינגאַנצן שטייף.

די קריסטין האָט מיר געגעבן אַ פּאָר גרויסע שיך מיט הילצערנע זוילן און איך האָב איר אָפּגעגעבן מיינע שיך; איך האָב בײַ איר געקויפט אַן אַלט מאַנטל מיט אַ פויערישן שאַל און ווי זי האָט מיר געראַטן, האָב איך זיך פאַרנומען אויפן וועג קיין קאָסאָוו־לאַצקי, ווו עס איז נאָך פאַראַנען אַ יידיש געטאָ און דאָרט וועל איך זיך קענען אויסבאַהאַלטן, ווייל ביי איר איז זייער געפערלעך מען זאָל מיר געפינען; אין אַזאַ פאַל פאַרברענען די עס־עס־לייט די גאַנצע ווירטשאַפט און טויטן די אייגנטימער.

אין געטאָ פון קאָסאָוו־לאַצקי

קיין קאָסאָוו־לאַצקי איז געווען אומגעפער אַכט קילאָמעטער. עס איז דאַן געווען אַ קריסטלעכע חגא. פון דער גאַנצער געגנט האָבן זיך פויערים געצויגן אין שטאָט אַריין, האָב איך זיך אויסגעמישט מיט די קריסטן און אַזויערנאָך אַרייַנגעקומען אין שטאָט אַריין. דעם יידישן געטאָ איז ניט געווען שווער צו דערקענען, האָב איך זיך אַ דורכגעשלייכט דורך אַן אָפענע ברעט אין פּלויט און אַזויערנאָך געוואָרן אַ תושבת אין געטאָ.

אין געטאָ זענען די סאַניטאַרע באַדינגונגען געווען זייער שרעקלעכע און דערצו האָט נאָך דאָרטן געבושעוועט אַ פלעקן־טיפוס און עס האָט געהערשט אַ שרעקלעכער פחד פאַר די עס־עס־לייט, וועלכע פלעגן קומען פון שכנותדיקן טרעבלינקע און מיט העק דערהאַרגענען יידן אויף אַ בעסטיאַלן שטייגער. איך האָב זיך אָנגעשטעקט מיט

פלעקן־טיפוס און די איינציקע יידישע דאָקטאָרין (איר נאָמען געדענק איך, ליידער, ניט) האָט מיר געראַטעוועט, טראָץ דעם וואָס קיין מעדיקאַמענטן זענען ניט געווען צו קריגן. אין געטאָ האָב איך באַגעגנט נאָך אייניקע פון אונדזער טראַנספּאָרט, וועלכע זענען געשפּרונגען פון די וואַגאָנעס, ווי איך. איך האָב דאַרטן געטראָפן דעם לובלינער רבינ׳ס זון, אייגער, מיט נאָך אַ לאָדזשער ייד און זיי האָבן מיר דערציילט, אַז זיי גרייטן זיך צוריקפאָרן קיין אָסטראָוצע, ווו דעם רבינ׳ס גאַנצע משפחה איז געווען זינט דעם אַריינקום פון די דייטשן קיין לאָדזש. דער לאָדזשער בחור האָט געהאַט אַן אַרישן אויסזען, נאָר איך בין נאָך געווען קראַנק און ניט געקאָנט זיך לאָזן אין וועג אַריין אין אַזאַ מצב.

צוריק קיין אַסטראָווצע

דער לאָדזשער בחור מיטן אַרישן אויסזען האָט זיך דערשלאָגן קיין אָסטראָווצע און איבערגעגעבן מיינע עלטערן וועגן מיין לאַגע. זיי האָבן באַלד אָפּגעזוכט אַ קריסט, מאַריאַן כאַמעראַ, וועלכער איז געקומען קיין קאָסאָווער־לאַצקי און מיך אָפּגעזוכט אין געטאָ. ער האָט געקויפט פאַר מיר אַ בילעט צו פאָרן מיטן צוג. איך האָב זיך פאַרשטעלט פאַר אַ פּויערטע, מיט פיבער און שטאַרקע ווייטיקן אין די פיס האָב איך זיך געלאָזט אין וועג.

מיר זענען ניט געפאָרן אין זעלבן וואַגאָן, ווייל טאָמער כאַפּט מען מיר אַלס יידישע זאָל ניט פאַלן קיין שום חשד אויף אים. אָבער ער האָט מיר זייער פיל געהאָלפן און אָנגעוויזן ווו איך דאַרף איבערשטייגן. עד היום קען איך ניט פאַרשטיין ווי עס איז מיר געלונגען דורכמאַכן די רייזע אָן שום דאָקומענטן און דערצו נאָך קראַנק מיט פיבער. וואָס האָט אויך געקאָנט מיר אויסגעבן, דערצו האָבן די עס־עס־לייט אויף יעדער סטאַציע קאָנטראָלירט די דאָקומענטן און ניט איינעם אַרעסטירט.

אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד איז מיט מיר געשען אויפן וואַרשעווער וואָקזאַל, ווו איך האָב געוואַרט אויפן ווייטערדיקן צוג. קיין אָרט, ווו זיך צו פאַרשטעקן איז ניט געווען. קומט צו מיר צו אַן עלטערע פּוילישע פרוי און נאָכדעם ווי זי אַנטשולדיקט זיך פאַר מיר, זאָגט זי מיר: „ווייסט, זעסט אויס זייער ענלעך אויף אַ יידישקע“... „יאָ, — האָב איך איר געענטפערט, — מען האָט עס מיר שוין אייניקע מאָל געזאָגט, עס קען זיין דערפאַר וואָס אין דאָרף האָבן מיר אַלע אַ טונקעלע הויט“...

דאָס האַרץ האָט מיר שטאַרק געקלאַפּט און איך בין געווען כמעט ווי זיכער, אַז אָט אָט שיקט זי צו אַן עס־עס־מאַן, אָדער גאָר אַ פּוילישן פּאָליציאַנט און מען פאַרנעמט מיך. די צייט ביז עס איז אָנגעקומען דער צוג האָט זיך מיר אויסגעדוכט אַן אייביקייט. נאָר אָט איז אָנגעקומען דער צוג קיין סקאַרזשיסק, איך האָב זיך אַריינגעשטופּט צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע און דעם זעלבן אָוונט בין איך אָנגעקומען אין אָסטראָווצער געטאָ, ווו מיין משפחה האָט געוואַרט אויף מיין צוריקקומען.

מיין געזונט צושטאַנד איז געווען אַ שרעקלעכער, מיינע פיס האָט מען געמוזט ווי אַמשנעלסטן אָפּערירן. צו מיין גרויס גליק איז אין אָסטראָווצער געטאָ געווען דער באַוווסטער פּראָפעסאָר פון פּויזנער אוניווערסיטעט, פּראָפ. דרעווס, וואָס איז געווען באַרימט אַלס כירורג און ער, צוזאַמען מיט ד״ר מאיר, האָט מיר אָפּערירט אין זיין וווינונג אין געהיים. אַסאַך האָט מיטגעהאָלפן צו מיין געזונט ווערן די זאָרגפעלטיקע באַהאַנדלונג פון אונדזער פעלדשער, נחמן אַלמאַן. פעלדשער אַלמאַן האָט געהאָלפן אַלע קראַנקע אין געטאָ מיט גרויס מסירת נפש. זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט.

פון אַרבעטס־לאַגער קיין אוישוויץ

סוף מערץ, 1943 האָט מען ליקווידירט דאָס געטאָ אין שטאָט און די רעשטלעך אויסגעפייניקטע יידן אַריבערגעפירט אין די קאָשאַרן ביי דער פאַבריק. דאָס איז געווען אַ לאַגער באַוואַכט פון אוקראַינער, ווו מיר האָבן געאַרבעט ביז 16 שעה אַ טאָג אין באַדינגונגען פון הונגער. צו דער זעלבער צייט האָבן די פאָראַרבעטער און יידישע פּאָליציי געלעבט אין די סאַמע גרעסטע לוקסוס באַדינגונגען. אין דאָזיקן אַרבעטס לאַגער זענען מיר געווען ביזן זומער, 1944. ווען דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו דעם ראַיאָן, האָט דער דייטש ליקווידירט אַלע לאַגערן אין דער געגנט און אַלעמען געשיקט קיין אוישוויץ. מיין אויסטאַטואירטער נומער אויף דער לינקער האַנט איז: 16922־א.

פון אוישוויץ זענען מיר געשיקט געוואָרן אין טראַנספּאָרטן אין פאַרשיידענע לאַגערן אין דייטשלאַנד און סודעטן־לאַנד. דאָרט זענען מיר באַפרייט געוואָרן דעם 9־טן מאַי, 1945.

די דערנידערונגען, הונגער, שמוץ און פּיין, וואָס מיר האָבן געליטן אין די אַלע אויבנדערמאָנטע לאַגערן, בין איך ניט בכוח צו באַשרייבן. זאָלן מיר די לאַנדסלייט אין לייענער מוחל זיין דעם דאָזיקן חלל אין מיין באַשרייבונג.

מרדכי און יהודה ראזענבערג (קאַצעט־נומער פון אוישוויץ: B4479)

סוכות תש"ד אין אוישוויץ

עס וועקט אונדז אויף פון שלאָף אַ האַסטיקער קלונג פון לאַגער־גלאָק. מיר אַלע ווערן אויפגעציטערט. וואָס שוין ווידער? ווער ווייסט וואָס פאַר אַ צרות דער היינטיקער טאָג וועט מיט זיך ברענגען! איך בין נאָך אַזוי נישט אויסגעשלאָפן, אַזוי מיד און פאַרמאַטערט ביז טויט. אַך, ווען מען לאָזט מיך נאָך שלאָפן כאָטש אַ פינף מינוט אויף די האַרטע ברעטער אונטער דער דינער דעק! דער מידער, מאָגערער און אָפּגעשוואַכטער קערפּער קנוילט זיך ביינאַכט צונויף און זוכט אַ ביסל וואַרעמקייט, וואָס איז אַזוי שווער צו באַקומען.

עס דערהערן זיך די ווילדע געוואַלדן און געשרייען פון די „שטובאָוועס", שטעקענעס טראַסקען איבער קעפּ און ווו עס לאָזט זיך נאָר. שטרענג קלינגען די באַפעלן: „הערויס!, הערויס! צו דער אַרבייט!" נישטאָ קיין צייט לאַנג צו טראַכטן און מען מוז וואָס שנעלער פאַרלאָזן דעם באַראַק און אַרויסגיין.

אינדרויסן איז נאָך שטאָק־פינצטער. עס גיסט אַ רעגן און אַ ביטערע קעלט נעמט דורך די ביינער. עס איז ממש נישט אויסצוהאַלטן! מיינע ערשטע דערשראָקענע בליקן פאַלן אויף די קוימענס פון די קרעמאַטאָריעס, פונוואַנען עס זעצט אַרויס אַ פייער, וואָס באַלויכט די גאַנצע אַרומיקע געגנט. אוי, דאָס שוידערלעכע בילד פון דעם פייער אין די קרעמאַטאָריעס, ווו עס ברענען זיך מענטשלעכע נפשות, ווו עס ווערן פאַרטיליקט מיינע שוועסטער און ברידער! ווי לאַנג נאָך, גרויסער גאָט, ווי לאַנג נאָך, רבונו של עולם?!

מאַרשירן מיר אַזוי, טויזנטער מענטשן, איינגעבויגענע, איינגעשרומפּענע און צוזאַמענגעדריקטע מיט צעקנאָדערטע און געגרונצעלטע פּנימער פון צרות. מיר קוקן איינער אויפן צווייטן, אָבער קיינער רעדט קיין וואָרט נישט אַרויס. פון צייט צו צייט דערהערט זיך אַ קרעכץ פון דעם אָדער פון יענעם, אַ ביז גאָר טיפער קרעכץ... פונדערווייטנס דערטראָגט זיך דאָס געשטאַנק פון די פאַרברענטע קערפּערס. שוין ווידער, שוין ווידער!

פון אונטער די לייכטע מלבושים פיל איך די קאַלטע פייכטקייט פון רעגן, וועלכער האָט מיך דורכגענעצט ביזן מאַרך פון די ביינער. ס'איז שרעקלעך קאַלט, דער ווינט בלאָזט גלייך אין פּנים און רייסט שטיקער. און מיט דעם פיינלעכן געפיל פון צער, שרעק און הונגער, אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי, מאַרשירן מיר צום טויער, ווו עס זאַמלען זיך צונויף אַלע קאַצעטניקעס, גרייט אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט.

דער שקלאַפן־מאַרש ווערט באַגלייט מיט מוזיק

אַן אָרקעסטער שפּילט פריילעכע מאַרשן און שיינע פאָקסטראָטן מיט גאַנצן קנאַק, און דאָס פייער פון די קרעמאַטאָריע־קוימענס טאַנצט דעם שרעקלעכן קאַראַהאָד און שפּיגלט זיך אין די גלאַנציקע מוזיקאַלישע אינסטרומענטן פון דער קאַפּעליע, וואָס שפּילט דעם לעצטן מאַרש פאַר די אויסגייענדיקע יונגע לעבנס, וואָס זענען נאָך נעכטן דאָ געשטאַנען צוזאַמען מיט אונדז און געוואַרט אויף זייער גורל...

מיר דערנענטערן זיך צום טויער אין גרעסטער שפּאַנונג און אויפרעגונג. איך פיל שטאַרק דאָס פאַרשנעלערטע קלאַפּן פון מיין האַרץ, אין קאָפּ — אַ גערויש און דער מוח אַרבעט. איך שטרענג זיך אָן מיט אַלע מיינע כוחות זיך צו באַהערשן און מאַרשירן גענוי און פּינקטלעך צום טאַקט פון מאַרש, נישט שאָקלען, חלילה, מיט די הענט אָדער מיטן קאָפּ. אַלע קנעפּלעך מוזן זיין צוגעקנעפּלט ווי געהעריק, דער קאָלנער טאָר נישט זיין אויפגעשטעלט, די האָר אויפן קאָפּ אָפּגעגאָלט. נאָר אויסזען מונטער און נישט פאַרשלאָפן. עס הערט זיך די קאָמאַנדע: „לינקס! לינקס!"

ביים טויער וואַרטן שוין אויף אונדז פיל עס־עס־מערדער מיט שטעקנס און הינט. זיי זיינען אַלע פרישראַזירטע, זויבערע און עלעגאַנט געקליידעטע. אויף זייערע קליידער בלאַנקען פאַרשידענע מעדאַלן און אויסצייכענונגען — אין זכות פון באַגאַנגענע „העלדן־טאַטן" און מאַסן־מערדערייען. אַלע זעען זיי אויס צופרידענע, פריילעכע און זאָרגלאָזע.

דער קאַפּאָ פון דער קאָמאַנדאָ מעלדעט אויפן הויכן קול דעם קאָמענדאַנט ביים טויער: „אַרבייטס־קאָמאַנדאָ שטראַסן־באַו מיט 216 העפטלינגע. ביטע ערלאַובניס הערויסצוגיין צו אַרבייט". „הערויס! — ענטפערט דער קאָמענדאַנט פּודערמאַן — זייטן־ריכטונג! מיטצען אַב! מיט דען גלייכען פּוסטריט מאַרש! לינקס! לינקס!"

די רוצחים שטייען נישט מיט פאַרלייגטע הענט. ווי הונגעריקע וועלף גיבן זיי זיך אַ לאָז אויף זייערע קרבנות. ווער עס געפעלט זיי עפּעס נישט, ציען זיי צו אים אויס

דעם שטעקן מיטן האַלב־רונדיקן הענטל, כאַפּן אָן דערמיט דעם קרבן ביים האַלדז און שלעפּן אים אַרויס פון דער ריי. פון אַלע זייטן פאַלן שטעקענעס אויף פּלייצעס און אויף קעפּ. אין פיל פאַלן שפּריגט אויך אונטער אַ בייזער דרעסירטער הונט, און ער רייסט לעבעדיקע שטיקער פון זיין קרבן. און ווען אַזאַ אומגליקלעכער הערט שוין דעם באַפעל: „אַפּ! לאוס!" — איז אים שוין וואויל און גוט... צעשלאָגענע, צעריסענע, לויפן זיי נאָך זייער קאָמאַנדאָ, און ווידער צום טאַקט: לינקס! לינקס! און נישט איינער פילט, ווי דאָס בלוט פליסט אונטער די קליידער. קיינער זעט דאָס נישט און קיינער פרעגט נישט. מען ווייסט: דאָרט, וווּ עס זעצט אַרויס דאָס פייער פון די קוימענס — דאָרט איז דאָך נאָך ערגער... און אַזוי קאָמאַנדאָ נאָך קאָמאַנדאָ טאָג־איין טאָג־אויס: לינקס! לינקס! לינקס!

מיר געפינען זיך אויף יענער זייט פון טויער. די שפּאַנונג האָט דאָ אַביסל נאָכגעלאָזט. איך פיל זיך מיד, שוואַך און אויסגעמאַטערט פון שרעק, ווי נאָך אַ שווערן תענית. דערשלאָגענע און פאַרביטערטע, מיט אַדורכגעווייקטע קליידער פונעם רעגן, וועלכער הערט נישט אויף צו גיסן, קומען מיר ענדלעך אָן צו אונדזער אַרבעטס־פּלאַץ. אונדזער אַרבעט באַשטייט אין אַריבערטראָגן שטיינער פון איין פּלאַץ אויפן צווייטן.

פון אַלע זייטן זענען מיר אַרומגערינגלט דורך עס־עס־לייט — די זעלבע, וועלכע האָבן אונדז באַוואַכט אויפן וועג צו דער אַרבעט. מיט ביקסן, שטעקענעס און הינט, אָנגעטוענע אין פיינע רעגן־מאַנטלען, שטייען זיי און פּאַסן אויף, אַז מיר זאָלן גוט אַרבעטן. מיר טראָגן די שטיינער אָן אויפהער מיט די לעצטע כוחות, אָן אָפּצוסטעמען אַפילו. און מיר באַמיען זיך ווי ווייט מעגלעך איז, אַז אונדזערע איינגעבויגענע קערפּערס זאָלן נישט מיטגעריסן ווערן צו דער ערד, ווייל דאַן באַדייט דאָס — דער סוף.

דער רעגן האַלט אין איין גיסן אָן אויפהער, אָבער קיין זאַך האַלט אונדז נישט אָפּ פון דער שווערער אַרבעט. פון צייט צו צייט דערהערט זיך אַ ווילדער אויסגעשריי: „וואָלט איר אַרבייטען אָדער ניכטס?" און נאָך דעם דערפילט נישט איינער פון אונדז דעם אומדערבאַרעמדיקן שטעקן, וואָס פאַלט אכזריותדיק אויף די דאַרע ביינער פון קיים לעבעדיקן מענטש.

די צייט שטייט אויף איין אָרט. לאַנג, זייער לאַנג דויערט דער פאַרמיטאָג. ער ציט זיך און ציט זיך אָן אַ סוף און אָן אַן עק. ווי לאַנג עס דויערן אונדזערע צרות, ווי עס נעמט גאָר קיין סוף נישט צו אונדזער עלנט, צו אונדזער פּיין...

דריי ברידער קלאַמערן זיך צוזאַמען

ענדלעך האָבן מיר זיך דערוואַרט, אָט האָט מען געברענגט דעם קעסל מיט דער מאָגערער זופּ. צוזאַמען אָבער מיט דער זופּ, האָט מען אונדז אויך געבראַכט די ביטערע איוב־בשורה: אַ סעלעקציע אין לאַגער... אַ קאַלטער שווייס באַדעקט מיין לייב. איך דערפיל פּלוצים אַ שרעקלעכן ווייטיק אין האַרץ, די הענט פאַלן ביי מיר אַרונטער אָנמעכטיק און עס ווערט מיר פינצטער אין די אויגן. אין דערשטיל האַלט איך אין איין איבערחזרן פאַר זיך אַליין: אַ סעלעקציע, אַ סעלעקציע, אַ סעלעקציע...

נאָך אַלע ביז איצטיקע סעלעקציעס — מי לחיים ומי למוות — האָט זיך מיר, יידל און שמואל, דריי ברידער פון אַ פאַמיליע פון אַכט נפשות, איינגעגעבן צו בלייבן צוזאַמען אויף איין אָרט. דער יינגסטער ברודער, שמואל, איז היינט געבליבן אין לאַגער צוזאַמען מיט פיל אַנדערע קאַצעטניקעס און נישט ארויס צו דער אַרבעט. צוליבן דערנענטערן זיך פון די רוסן, זענען מערערע אַרבעטפּלעצער געוואָרן איבעריק, הגם אויך די אַרבעט, וואָס מיר האָבן אויסגעפירט, האָט נישט געברענגט קיין שום נוצן, און זיי זענען נאָר אויסן געווען אונדז צו פייניקן.

דריי ברידער צו בלייבן צוזאַמען אין לאַגער — דאָס איז אַ זעלטענע דערשיינונג. אַלע אונדזערע מאַניפּולאַציעס, כדי צו קענען זיין צוזאַמען, האָבן אונדז געקאָסט זייער טייער. מיר האָבן נישט איין מאָל געפילט די קלעפּ פון שטעקנס איבער אונדזערע קעפּ. עס איז אָבער אַלץ כדאַי געווען. מיר האָבן אַלע דריי צוזאַמען געליטן, אַרויסגעהאָלפן איינער דעם צווייטן אין אַן עת־צרה, געטרייסט איינער דעם אַנדערן אין טאָג פון יאוש און פאַרצווייפלונג, און צוזאַמען געהאָפט אויף בעסערע צייטן, אויף אַ שענערן מאָרגן וואָס מוז דאָך ווען קומען...

דער שרעקלעכער הונגער ברענגט מיך אין דער ריי צום קעסל. דער מאָגן פאָדערט דאָס זייניקע און אפילו די טרויעריקע בשורה וועגן דער סעלעקציע אין לאַגער האַלט קיינעם נישט אָפּ פון עסן. נאָך דעם אָפּעסן, וואָס האָט געדויערט זייער קורץ, באַפעלט דער קאַפּאָ צוריקצוטראָגן דעם ליידיקן קעסל אין לאַגער אַריין, און איך בין איינער פון די גליקלעכע צו קענען צוזאַמען מיט נאָך דריי מאַן אויספירן די דאָזיקע אַרבעט.

דער טויט־מאַרש פון די פרויען

מיר גייען זייער שנעל, ווייל מיר זענען נייגעריק צו וויסן, וואָס ס'איז געשען מיט אונדזערע נאָענטע און טייערע דאָרט אין לאַגער נאָך דער סעלעקציע. און צוקומענדיק נאָענט צום אַריינגאַנג פון לאַגער, ווערן מיר ממש אויפ־

געציטערט ביז די טיפעניש֞ן פון דער נשמה פון דעם שרעקלעכן בילד, וואָס מיר האָבן דערזען: הונדערטער פרויען גייען אין געשלאָסענע רייען, באַגלייט דורך באַוואָפנטע עס־עס־מאַנקעס מיט נאַהייקעס אין די הענט און מיט הינט ביי די זייטן. פרויען אַלטע און יונגע מיט געבויגענע קעפּ און אויפגעריסענע אויגן פון שרעק. די פאַרחלשטע צווישן זיי ווערן אונטערגעהאַלט דורך אַנדערע פרויען. איך האָב נישט געהערט קיין שום געוויין, נאָר טרערן, פיל טרערן, האָבן זיך געגאָסן פון זייערע אויסלאָשענע אויגן. אַ טייל פון זיי זיינען געווען האַלב־נאַקעטע, ווייל ביים אַרויסיאָגן זיי פון בלאָק מיטן אויסגעשריי „הערַאוס!" האָבן זיי נישט באַוויזן צו כאַפּן אויף זיך די קליידער. איינער פון אונדז האָט ריזיקירט און געגעבן אַ פרעג: „וווּהין גייט איר, פרויען?" און ווי פון אַ טיפן קעלער אַרויס האָט זיך דערהערט אַ שרעקלעכע טרויעריקע שטימע: „צום טויט, ליבע יידן, צום טויט".

עס איז מיר היינט שווער צו באַשרייבן דאָס, וואָס כ'האָב דעמאָלט געפילט, קוקנדיק אויפן דאָזיקן טרויעריקן לוויה־צוג פון 500 יידישע פרויען, עלטערע און ייִנגערע, מאַמעס פון קינדער, וועלכע גייען איצט, נאָך אַזויפיל שווערע איבערלעבונגען, זייער לעצטן וועג... דאָס דאָזיקע שוידערלעכע בילד האָט זיך איינגעקריצט טיף אין מיין זכרון און איך וועל עס נישט פאַרגעסן אויף מיין גאַנצן לעבן.

מיר זענען צוגעקומען צו דער קיך און אָפּגעגעבן דעם ליידיקן קעסל. אין לאַגער האָבן מיר קיינעם נישט געזען. ווי אַלץ איז אויסגעשטאָרבן. ביים בעסטן ווילן, האָבן מיר נישט געקענט געוואויר ווערן, וואָס עס איז דאָרט פאָרגעקומען בעת אונדזער אָפּוועזנהייט. אין א געדריקטער שטימונג און מיט צעבראָכענע הערצער האָבן מיר זיך אומגעקערט אויף אונדזער אַרבעטס־פּלאַץ.

אויפן וועג האָט אונדז פאַרכאַפּט אַ שטאַרקער רעגן, און אָנקומענדיק אויפן אָרט, האָבן מיר שוין געטראָפן אַלע קאַצעטניקעס אין איין קאַמער. די עס־עס־לייט האָבן זיי אַריינגעטריבן אַהין נישט, חלילה, אויס רחמנות, וואָס די שקלאַפן זענען געווען דורכגענעצט און אויסגעווייקט פון רעגן, נאָר אַזוי האָבן זיי זיך נוהג געווען צו קאָנצענטרירן אַלע קאַצעטניקעס אויף איין אָרט, כדי צו זיין זיכער, אַז אין דער צייט פון אַ רעגן אָדער געדיכטן נעפּל זאָל, חלילה, קיינער פון די „באַנדיטן" נישט מאַכן ויברח.

אַלע האָבן אונדז באַוואָרפן מיט פראַגן און געווען נייגעריק צו וויסן, וואָס עס הערט זיך אין לאַגער נאָך דער דורכגעפירטער סעלעקציע. מיר האָבן דערציילט אַלץ, וואָס מיר האָבן געזען, די הונדערטער אומגליקלעכע פרויען, וועלכע זענען געפירט געוואָרן צום טויט. די געדריקטע שטימונג האָט זיך ביי אַלעמען נאָך מער פאַרשטאַרקט און אַלע זענען מיר געווען ווי געפּלעפּט.

דאָס געדראַנג אין קאַמער איז געווען גאָר גרויס, אָבער מיר האָבן זיך נאָך מער צוגעטוליעט איינער צום צווייטן, כדי עס זאָל אונדז זיין אַביסל וואַרעמער. און אַזוי זענען מיר געשטאַנען צונויפגעדריקט, ביטערע קרעכצן האָבן זיך אַרויסגעריסן פון טיפן האַרצן, און שטיל מיט פּשוטע ווערטער האָבן מיר מתפּלל געווען צו גאָט, געזאָגט תהילים און פאַרבראַכט מיט די הענט.

פון קרעמאַטאָריום זעצט אַ פייער...

אַ קאַפּאָ איז אַריינגעקומען אין קאַמער און אונדז אָנגעזאָגט די „פריילעכע" בשורה, אַז פון קרעמאַטאָריע־קוימען זעצט שוין אַרויס אַ שרעקלעך פייער... מיר זענען אַלע, בערך 100 מאַן, אויפגעציטערט געוואָרן ביז די טיפעניש֞ן פון דער נשמה. דאָרט ברענט שוין, הייסט עס, די קרבנות פון דער היינטיקער סעלעקציע. פון אַלע זייטן דערהערן זיך טיפע קרעכצן און אַ שרעקלעך געוויין. פּלוצלינג דערהערן זיך די ווערטער פון „אל מלא רחמים" וואָס אַמאָל העכער און העכער. דאָס האָט אַ חזן, וואָס האָט זיך געפונען צווישן אונדז, מיט אַ וויינענדיקן קול גענומען אויסזינגען די דאָזיקע תפילה „המצא מנוחה נכונה במעלת קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים..." מיר האָבן אין דעם מאָמענט פאַרגעסן אין דער גרויסער געפאַר, וואָס דראָט אונדז. מיר האָבן זיך צעוויינט ווי קליינע קינדער און מיט געבראָכענע שטימען גענומען מיטזאָגן מיטן חזן די דאָזיקע האַרציקע תפילה צום אָנדענק פון פאַרפייניקטע ברידער און שוועסטער. איך האָב נאָך קיינמאָל אין מיין לעבן נישט פאַרגאָסן אַזוי פיל טרערן ווי דעמאָלט אין יענעם קאַמער אין אוישוויץ.

אָבער ניין, אויך דאָס איז אַ לוקסוס, אויך וויינען אין לאַגער איז שטרענג פאַרבאָטן. די טיר פון קאַמער האָט זיך פּלוצים געגעבן אַ פּראַל אויף און עס איז האַסטיק אַריין אַן עס־עס־מאַן און גענומען שרייען מיט רוגזה: „וואַס איז דאַס, לאַוס!" ער האָט זיך נישט געקענט באַרואיקן און געהאַלטן אין איין שרייען: „ווער איסט היר דער פירער?" און ווי ער האָט באַמערקט, אַז מיר שטייען אַלע אַרום דעם חזן, איז ער צו צו אים און מיט פאַרביסענע ליפּן פון כעס גענומען געוואַלדעווען: „וואַס מאַכסטו היר, דו שווין!" ער האָט תיכף פאַרשריבן אין נאָטיץ־ביכל זיין קאַצעט־נומער און צו אים געזאָגט: „הויטע נאַכט ווירסטו שאָן זינגען"... דאָס איז אַן אָנהערעניש אויפן קרעמאַטאָריום.

אויסגעשטעלט אין גלייכע רייען, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך אונדזערע באַוואָפנטע היטער מיט זייערע

הינט, מאַרשירן מיר צוריק אין לאַגער אַריין. עס הערט זיך כסדר די קאָמאַנדע: לינקס! לינקס! יאָ, מיר גייען אַהיים. דאָס איז אונדזער „היים" — דאָס דאָזיקע שווידערלעכע גיהינום וואָס די נאַציישע באַרבאַרן האָבן פאַר אונדז געשאַפן אין צוואָנציקסטן יאָרהונדערט אין האַרץ פון אייראָפּע.

ווען מיר דערנענטערן זיך צום לאַגער־טויער דערהערן מיר שוין פונדערווייטנס דעם אָרקעסטער, וועלכער שפּילט פאַרשידענע מאַרשן. דער קאַפּאָ לאָזט זיך שוין גאָר שטאַרק הערן און פֿודערמאַן הערט נישט אויף צו קאָמאַנדעווען: „זייטן־ריכטונג! לינקס, לינקס!" מיר גלייכן זיך אַלע אויס און אין פולסטער אָרדענונג, צום טאַקט פון מאַרש, מאַרשירן מיר אַריין אין לאַגער, ווו עס שטייען שוין די אויפזעער, זיי ציילן און קאָנטראָלירן מיט דייטשישער פּינקטלעכקייט צי אַלץ שטימט און צי אַלץ איז אין אָרדענונג.

ווי געוויינלעך יעדן טאָג נאָך דער אַרבעט, גייען מיר צו ביז אונדזער בלאָק, דאָרט ווערן מיר נאָכאַמאָל איבערגעציילט און קאָנטראָלירט דורכן בלאָק־עלטסטן און שטובאוויס, און ערשט דאַן ווערן מיר אַריינגעלאָזט אינעווייניק. היינט אָבער לאָזט מען אונדז שטיין אינדרויסן. דער רעגן גיסט אָן אויפהער, עס הייבט אָן ווערן פינצטער, דאָס פייער פון קוימען־קרעמאַטאָריע ווערט מיטן פינצטער ווערן וואָס אַמאָל שטאַרקער און בולטער, עס איז שווידערלעך צו קוקן אויף דעם. די נעץ און די קעלט דרינגען אַריין אין מאַרך פון די ביינער. און אַזוי שטייען מיר און האַלטן אין איין וואַרטן. אויף וואָס? ווער ווייסט, וואָס עס דערוואַרט אונדז ווידער!...

שטיי איך אַזוי און טראַכט: צו וואָס זיך נאָך ווייטער מאַטערן? איך פיל מיך רעזיגנירט און ס'איז שוין נישטאָ ביי מיר דער אַמאָליקער שטאַרקער ווילן צו לעבן. ניין! אַ שאָד דאָס מאַטערניש. ווער וועט אונדז נאָך העלפן און ווער עמען אינטערעסירן בכלל אונדזערע ליידן, אונדזערע צרות און פּיין?!

— היינט איז דער צווייטער טאָג סוכות — מיט די עטלעכע ווערטער רייסט איבער מיינע טרויעריקע געדאַנקען מיין שכן, וואָס שטייט נישט ווייט פון מיר. דאָס ווירקט אויף מיר זייער שטאַרק און איך פיל אין די פּאַר ווערטער אַ שטאַרקן פּראָטעסט און אַ ביטערן פאָרוואורף. גאָט מיינער, זעסטו דען נישט אונדזער קלאָגעדיקן מצב אין דעם טאָג פון היינטיקן יום־טוב? דער פריילעכער יום־טוב סוכות, אין וועלכן מיר האָבן אַמאָל מיט געזאַנג, פרייד און תפילות געלויבט דיין נאָמען, אָ! גרויסער גאָט! ווי שיין איז דאָס געווען! אין שטוב — ריין, ליכטיק, וואַרעם און פריילעך אין אַלע ווינקעלעך. די גאַנצע משפחה געזעסן מיט צעשטראַלטע פּנימער אין דער שיין־דעקאָרירטער סוכה, געגעסן, געטרונקען און אויסגעזונגען ביסלעכווייז אַלע זמירות און די ליבע און געטרייע מאַמע האָט דערלאַנגט דורכן פענצטער פון די בעסטע און שענסטע מאכלים... און אַלע זענען מיר געווען צוזאַמען. עלטערן און קינדער, ברידער און שוועסטער, פעטערס און מומעס, באָבעס און זיידעס — אַלץ צוזאַמען. צי איז דאָס טאַקע נישט מער ווי אַ חלום, אָדער דאָס איז טאַקע פאָרגעקומען אין דערווירקלעכקייט? אַמאָליקער סוכות אין דער טייערער היים! אוי, ווי שנעל דאָס אַלץ איז אַוועק און פאַרשוווּנדן!...

מיין ברודער ראַטעוועט זיך פון אַ סעלעקציע

אַבטרעטן! — דערהערט זיך פּלוצלונג אַ ווילד געשריי. מיין ברודער און איך לויפן שנעל אַריין אין בלאָק און דאָרט טרעפן מיר אונדזער דריטן ברודער. די שמחה איז גאָרנישט צו באַשרייבן. מיר וואַרפן זיך אין די אָרעמס און די טרערן האַלטן זיך אין איין גיסן פון אונדזערע אויגן. און ער נעמט אונדז דערציילן וועגן דער גרויסער שרעק, וואָס ער האָט דעם טאָג איבערגעלעבט. עס איז פאָרגעקומען אַ גרויסע סעלעקציע ביי די פרויען, וואָס איך האָב נאָר אַ טייל דערפון געזען, און אויך אַ סעלעקציע ביי די מענער, וועלכע זענען דעם טאָג נישט אַרויס צו דער אַרבעט. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ גאַנצן טאָג, און ערשט שפּעטער נאָך דער סעלעקציע באַלד פאַר אונדזער אָנקומען, איז ער אַרויס פון זיין באַהעלטעניש. מיין ברודער האָט זיך צוליב דער טויט־שרעק במשך פון דעם טאָג שרעקלעך געענדערט, כמעט נישט צו דערקענען. צוליב זיין אָפּגעשוואַכטקייט און אויפרעגונג, האָבן מיר קוים פאַרשטאַנען, וואָס ער האָט אונדז דערציילט. די הויפּט־זאַך, אַז מיר זענען ווידער, גאָט צו דאַנקען, אַלע דריי ברידער צוזאַמען.

מיר ציען אַרונטער פון זיך די נאַסע קליידער און צעהענגען זיי ווי ווייט מעגלעך אונטער דער פּריטשע. מיר הילן זיך איין אַלע דריי אין די צוויי דעקן, וואָס מיר פאַרמאָגן, און וואַרעמען זיך איינער ביי דעם אַנדערן. מען דערלאַנגט אונדז די צוטיילונג, וואָס באַשטייט פון דריי קליינע שטיקלעך ברויט, און מיר באַשליסן היינט צו עסן איין שטיקל און אויף מאָרגן איבערלאָזן צוויי שטיקלעך, באַלד אָבער נאָכן אויפעסן דאָס שטיקעלע ברויט, באַשליסן מיר צו עסן נאָך אַ שטיקעלע, און איינס איבערלאָזן אויף מאָרגן, ווייל די פּאָרציע ברויט דאַרף סטייען ביז מאָרגן מיטאָג.

און אַזוי ליגן מיר צוזאַמענגעדריקט אויף די האַרטע ברעטער. יעדער איינער פון אונדז וויל עפּעס זאָגן און דערציילן, אָבער קיינער וויל נישט זיין דער ערשטער. ביז איינער פון אונדז גיט שעמעוודיק אַ פרעג: אפשר עסן

מיר עפּעס? מיר זענען באַלד מסכּים, ווייל מיר זענען טויט־הונגעריק. עס דויערט נישט לאַנג און — אויס ברויט, קיין זכר נישט געבליבן...

אַ גרויזאַמע סעלעקציע

מידע און פאַרמאַטערטע פון דעם שרעקלעכן טאָג, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, שלאָפן מיר איין ווי געהרגעטע, נישט האָבנדיק קיין אַנונג, וואָס עס דערוואַרט אונדז נאָך היינט. געוואַלטן און געשרייען, שלעק פון שטעקנס וועקן אונדז פּלוצלינג אויף פון האַרטן שלאָף. שנעל, שנעל הערונטער! — שרייען ווילד די שטובאָווים. אין בלאָק איז אַ גרויסער גערודער און קיינער ווייסט נישט, וואָס דאָ קומט פאָר. אַ טויט־שרעק באַפאַלט אונדז, ווען מיר זעען, אַז מען טרייבט אונדז אַלע אַריבער אויף איין זייט בלאָק, וועלכער איז פונאַנדערגעטיילט אינדערמיטן מיט אַ לאַנגער, נידעריקער מויער. אין מוח מישן זיך די געדאַנקען, הענט און פיס ציטערן. מיר כאַפּן זיך באַלד, אַז עס וועט פאָרקומען אַ סעלעקציע. דער שרעקלעכער טאָג איז נאָך, הייסט עס, נישט פאַרענדיקט. דאָס מעסטל פון ליידן איז נאָך נישט איבערפולט. וויי, וויי, וויפל איז דער שיעור? וויפל קען אַ מענטש אויסהאַלטן?

מיר שטעלן זיך אויס אין אַ לאַנגע ריי אַלע אָדם־נאַקעט, די שפּאַנונג שטייגט פון מינוט צו מינוט און זי דערגרייכט דעם הויכפּונקט, ווען עס באַווייזן זיך די נאַצישע מלאכי־חבלה. די שטילקייט איז אַזוי גרויס, אַז איך הער דאָס קלאַפּן פון די ציין פון די אַלע, וואָס שטייען נעבן מיר אין דער ריי. אַכטונג! — דערהערט זיך אַ הויך געשריי פון בלאָק־עלטסטן, און מיר ווערן אַלע אויפגעציטערט. צופרידענע און פריילעכע, דערנענטערן זיך די סאַדיסטישע דאָקטוירים מיט זייערע געהילפן, וועלכע דאַרפן באַלד דעצידירן וועגן ווייטערדיקן גורל פון טויזנטער מענטשן, וועגן זייער לעבן און טויט. די ריי רוקט זיך פּאַמעלעך פאָרויס און עס הויבט זיך אָן דער פּאָרכטיקער יום־הדין: מי לחיים ומי למוות.

מיינע געדאַנקען הערן אויף צו אַרבעטן, איך האָב דאָס געפיל ווי אַלץ איז ביי מיר פּוסט און אָפּגעטעמפּט, אין קאָפּ רוישט ביי מיר ווי אין אַ מיל און איך געפין זיך אינגאַנצן ווי אונטער דער ווירקונג פון נאַרקאָזע. אויטאָמאַטיש גיי איך צו צו דער קאָמיסיע. די דאָקטוירים אונטערזוכן מיך און מיט אַ האַנט־באַוועגונג ווייזט מען מיר אָן צו גיין לינקס אויף דער אַנדערער זייט פון בלאָק. דאָס איז דערווייל צום לעבן. די אַנדערע, וואָס זענען באַשטימט געוואָרן צום טויט, זענען באַלד אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַ באַזונדערן בלאָק און נאָך די זעלבע נאַכט פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריע.

איך האָב זיך נישט געפרייט, וואָס כ'בין געבליבן לעבן, ווי איך וואָלט אין דעם מאָמענט נישט געוויינט, ווען מען שיקט מיך צום טויט. איך האָב נישט באַגריפן, אַז דאָס איז געווען אַ דעצידירנדיקער מאָמענט פון „זיין אָדער נישט זיין". כ'בין געווען אַזוי צעחושט, אַז כ'בין אַפילו נישט אימשטאַנד געווען צו טראַכטן וואָס איז מיט מיינע ברידער און בכלל נישט געדענקט, צי כ'האָב געהאַט ברידער. איך ווייס נישט ווי לאַנג דאָס האָט אַזוי געדויערט. ביז כ'בין צוריקגעקומען צום באַוואוסטזיין און געהאַט די מעגליכקייט צו טראַכטן, בין איך ווידער געלעגן אויף די האַרטע ברעטער צוזאַמען מיט מיינע ברידער, נישט קענענדיק אַרויסרעדן אַ וואָרט. איך האָב באַמערקט זייער אומרואיקן שלאָף, באַגלייט מיט קרעכצן און געשטיקטע געשרייען פון שלעכטע חלומות, פול מיט פּחד — חלומות, וואָס קענען נאָך היינט אָדער מאָרגן, חלילה פאַרוואַנדלט ווערן אין גרויער ווירקלעכקייט...

★

די אויבן־אָנגעשריבענע שורות זענען אידענטיש מיט דעם, וואָס איך האָב געזעען און איבערגעלעבט אין אוישוויץ. די שוידערלעכע געשעענישן פון צווייטן טאָג סוכות 1944 האָב איך באַשריבן לויט מיינע באַשיידענע מעגלעכקייטן — נישט דערפאַר, וואָס דאָס איז געווען דער שווערסטער טאָג פון מיינע טראַגישע איבערלעבונגען אין די גרויזאַמע יאָרן פון מיין זיין פאַרשפּאַרט אין דאָזיקן לאַגער.

די געשעענישן אין צווייטן טאָג סוכות פון יענעם יאָר זענען בלויז אַ קליין רינגעלע אין דער לאַנגער קייט פון מיינע שווערע איבערלעבונגען אין משך פון פיל יאָרן, וואָס איך בין נישט אימשטאַנד צו באַשרייבן, ווייל ביז גאָר שרעקלעך זענען די דאָזיקע דערינערונגען און מחמת מיין געזונט־צושטאַנד טאָר איך נישט אַרויסברענגען די דאָזיקע גרויליקע בילדער, וואָס זענען ווי אַ קאָשמאַר, פון וועלכן איך פּרוּוו און קען נישט אַנטלויפן. איך בין נישט אימשטאַנד צו שילדערן די אַלע גרויזאַמע פּאַסירונגען, וואָס האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון און דריקן אויף מיר ווי אַ שווערע לאַסט אַלע טעג און נעכט פון מיין לעבן.

איך האָב באַשריבן די געשעענישן פון צווייטן טאָג סוכות דערפאַר, ווייל ראשית איז דאָס דער איינציקער טאָג סוכות". ושנית, דאָס שרעקלעכע בילד פון די 500 פאַרבאַהאַלטן אין מיין זכרון די דאַטע צוליב דעם, וואָס אַ ייד, וועלכער איז געשטאַנען נישט ווייט פון מיר, האָט מיט אַ טיפן זיפץ אַ זאָג געטון: „היינט איז דער צווייטער טאָג סוכות". ושנית, דאָס שרעקלעכע בילד פון די 500

אומגליקלעכע פרויען, וועלכע איך האָב דעם טאָג געטראָפן אויף זייער לעצטן וועג צו דער קרעמאַטאָריע — שטייט שטענדיק פאַר מיינע אויגן נאָך אַזוי פיל יאָרן, ווי דאָס וואָלט ערשט היינט פּאַסירט. איך האַלט דעריבער פאַר מיין הייליקן חוב צו דערמאָנען דעם טאָג פון זייער אכזריותדיקן אומקום דורך די סאַדיסטישע דייטשישע מערדער ימ״ש.

זאָלן מיינע דערינערונגען דינען ווי אַ „יזכור״ נאָך די מאַסן פרויען און מענער, וואָס זייער לעבן איז אַזוי גרויזאַם פאַרשניטן געוואָרן דעם צווייטן טאָג סוכות 1944 (תש״ד). געהייליקט זאָל זיין אויף אייביק זייער אָנדענק!

זאָל דאָס אויך זיין אַ דערמאָנונג, קיינמאָל נישט צו פאַרגעסן און אויך נישט לאָזן פאַרגעסן, די שוידערלעכע פאַרברעכנס פון די באַרבאַרישע נאַצישע טמאים, וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן לגבי אונדזער פאָלק הינטער די שטעכל־דראָטן פון גרויזאַמען היטלערישן פאַרטיליקונגס־לאַגער — אוישוויץ.

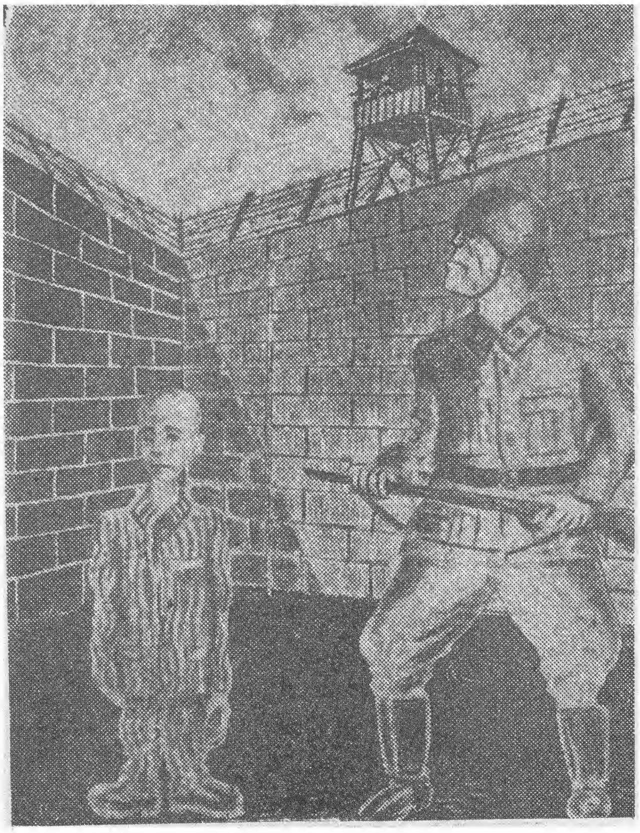

אייזיק ביינערמאַן, טאַראָנטע־קאַנאַדע (קאַצעט נומער פון אוישוויץ: B 2083)

„עוד לא אבדה תקוותנו"

דאָס איז געווען אין סעפּטעמבער 1944. נאָך די שטאַרקע באָמבאַרדירונגען אין אוישוויץ, ווען ס׳איז אויפגעריסן געוואָרן די קרעמאַטאָריע, האָט מען אונדז גענומען אַרויסשיקן פון בירקענאַו. מען שטעלט אונדז אויס אין רייען לויט די נומערן, ווייל דאָ, אין לאַגער, זיינען מיר דאָך נישט קיין מענטשן און מיר האָבן נישט קיין שום נעמען. מיר זיינען בלויז נומערן און מער גאָרנישט.

מען פרעגט אויס ווער פון אונדז ס׳איז אַ מישלינג, דאָס הייסט פון געמישטע עלטערן: די מאַמע אָדער דער טאַטע אַ קריסט. עס זענען געווען אַ זעלכע, וואָס האָבן זיך אָפּגערופן, אַז זיי זענען מישלינגען. מען האָט געטראַכט: אפשר ווילן טאַקע די מערדער לאָזן לעבן די מישלינגען, ווייל קיין קריסטן האָט מען דאָך נישט פאַרברענט אין די קרעמאַטאָריעס.

ביי מיר האָט גענומען שטאַרק קלאַפּן דאָס האַרץ און איך האָב מיר געשטעלט די פראַגע: ווען זאָל איך אָפּשמאַדן פון מיינע טייערע און ליבע עלטערן, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק צו שטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט מיט אַ צענדליק יאָר צוריק און אַזוי אַרום אויסגעמיטן דאָס נאַצישע גיהינום?

מיין טאַטע איז געווען אַ פעלדשער, אַ פשוטער מענטש מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ. מיין מוטער — אַ באַשיידענע פרוי, אַ האַרציקע יידישע מאַמע. מיר זענען געווען זעקס ברידער מיט איין שוועסטער. אונדזער שטוב איז געווען אַ טראַדיציאָנעלע און מיר האָבן אַלע באַקומען אַ יידיש־נאַציאָנאַלע דערציאונג. איך דערמאָן זיך, ווי מיר פלעגן יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס זיצן אַרום דעם פיין־געדעקטן שבתדיקן טיש, געפּראַוועט די שבתדיקע סעודה און אויסגעזונגען אַלע זמירות. איך געדענק אויך ווי קליינערהייט האָבן מיר געמוזט פאַרן שלאָפן גיין לייענען קרישמע (קריאת שמע) הויך אויפן קול, אַז די עלטערן זאָלן הערן.

שטיי איך אַזוי און האַלט אין איין טראַכטן: וועמען פון זיי ביידע קען איך דאָ אָפּשמדן נאָך זייער טויט, אַז ביידע האָב איך אַזוי ליב געהאַט און אַזוי הויך געשעצט?

מיין געוויסן דערלויבט מיר נישט צו זאָגן, אַז איך בין אַ מישלינג, אַז די מאַמע אָדער דער טאַטע איז געווען אַ קריסט. האָב איך טאַקע נישט געענטפערט אויף דער פראַגע און אַזוי בין איך אַריין אין דער פּאַרטיע צוזאַמען מיט אַלע. און אַז כ׳האָב דערנאָך באַקומען מיט אַ שטעקן אַ שטאַרקן זעץ איבערן קאָפּ, האָב איך געוווּסט, אַז עס קומט מיר, אַז כ׳האָב דאָס כשר פאַרדינט, ווייל כ׳האָב נישט געזאָגט, אַז כ׳בין אַ מישלינג און כ׳בין געווען צופרידן, וואָס כ׳האָב נישט באַקומען דעם קלאַפּ אומזיסט...

מען פירט אונדז צו דער זעלבער סטאַציע, וווּ מיר זענען אָנגעקומען אַהער מיט אַ פיר מאָנאַטן צוריק. עס שטייען שוין אויסגעשטעלט די וואַגאָנען וועלכע דאַרפן אונדז אַוועקפירן. יעדער איינער פון אינדז באַקומט צוגעטיילט אויפן וועג אַ גאַנץ לעבל ברויט מיט אַ גרויס שטיק וווּרשט.

און אַז כ׳קוק אויף דעם וווּרשט, קומען מיר אין קאָפּ פאַרשידענע געדאַנקען, פון וועלכע כ׳קען זיך נישט באַפרייען: אויב זיי האָבן אונדז געגעבן זייף מיט דער אויפשריפט ר. י. פ., וואָס דאָס מיינט „ריין יודען פעטס", טאָ פאַרוואָס טאַקע נישט אויך „ריין יודען פלייש" — פלייש געמאַכט און צוזאַמענגעשטעלט פון די קערפּערס פון די אומגעבראַכטע יידישע מענער, פרויען און קינדער? ווי דען וואָלטן די נאַצישע מערדער פּלוצלינג געוואָרן אַזוי גוט און צוגעטיילט פאַר אונדזער פּאַרטיע 5000 פונט וווּרשט? און אַזעלכע פּאַרטיעס זענען דאָך געווען אַ סך.

הגם קיינער פון אונדז ווייסט נישט וווּהין מען פירט אונדז און וואָס עס דערוואַרט אונדז דאָרט אויפן נייעם פּלאַץ — ווילן מיר דאָך וואָס שנעלער אַנטלויפן פונדאַנען. אַוועק וואָס גיכער פון אוישוויץ־בירקענאַו, פון דעם דאָזיקן שוידערלעכן נאַצישן גיהינום, וווּ גאַנצע 24 שעה אין מעת־לעת שפּאַרט אַ פייער צום הימל פון די קוימענס פון די קרעמאַטאָריעס און די לופט איז אָנגעפילט מיטן שטיקנדיקן ריח פון פאַרברענטע קערפּערס...

ענדלעך איז געקומען די צייט איינצושטייגן אין די וואַגאָנען. די וואַגאָנען זענען נישט פאַרקראַטעוועט מיט קיין שטעכל־דראָטן, ווי די אין וועלכע מען האָט אונדז געבראַכט אַהער מיט מאָנאַטן צוריק קיין אוישוויץ. מיר זיצן צו 8 מאַן אין אַן אָפּטיילונג. יעדע אָפּטיילונג ווערט באַוואַכט דורך צוויי עס־עס־מענער, וועלכע שטייען איינער פון איין זייט און דער צווייטער פון דער צווייטער זייט.

דער צוג רירט פון אָרט, הייסט עס, אַז מיר פאַרלאָזן טאַקע אוישוויץ. נעבן אונדז זיצט אַ ייד, וועלכער האָט זיך אויפגעגעבן פאַר אַ מישלינג. איך האָב אים גוט געקענט און אויך זיינע עלטערן. און איך פרעג אים: זאָג

מיר, כ׳בעט דיך, פאַרוואָס האָסטו דווקא דעם טאַטן דיינעם געמאַכט פאַר אַ קריסט און אים אָפּגעשמדט נאָכן טויט? לויט ווי איך ווייס, איז דיין טאַטע אַרויסגעקומען אויפן אומשלאַג־פּלאַץ איינגעהילט אין אַ טלית און די נאַציישע מערדער האָבן אים אויפן אָרט דערשאָסן. און צו די אַרו־מיקע יידן, צו מיינע אחים לצרה זאָג איך: יידן, עס איז נאָך נישט אַלץ פאַרלוירן, אויב מיר זענען נישט אומגעקומען אין אוישוויץ, האָבן מיר נאָך האָפענונג, אַז מיר וועלן די מערדער איבערלעבן.

און אַזוי זענען מיר געפאָרן עטלעכע טעג און נעכט ביז מיר זענען אָנגעקומען אויף אַ געוויסער סטאַציע. מען האָט אונדז איבערגעפירט אין אַנדערע וואַגאָנען — האַלב־אָפענע און פאַרמאַכטע און אונדז האָט איבערגענומען אַ פאַרשטאַרקטע דייטשישע וואַך. און אונטער אַ האָגל פון שטעקענעס, וועלכע זענען געפאַלן איבער אונדזערע קעפּ, האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אויף אַ זייטיקן וועג, און נאָכן אָפּפאָרן אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר ענדלעך אויסגע־שטיגן אין אַ וואַלד.

מען שטעלט אונדז אויס צו פינף מאַן אין אַ ריי און מיר הויבן אָן מאַרשירן ביז מיר קומען אָן אין אַ שיינער אַלייע. אין דער לאַנגער אַלייע מאַרשירן מיר אַזוי ביי אַ צוויי מייל ביז מיר קומען ענדלעך אָן שטאַרק מידע און דערשעפּטע אין קאַצעט שטוטהאָף. מען טרייבט אונדז אַריין אין אויסגעליידיקטע הייזער אָן טירן און אָן פענצ־טער. מען שטופּט אַריין וויפל עס לאָזט זיך נאָר שטייענ־דיקערהייט, ווו אַוועקצולייגן דעם קאָפּ איז נישטאָ. מיר זענען הונגעריק ווי די וועלף, אָבער קיין עסן גיט מען אונדז דערווייל נישט אַ גאַנצן טאָג.

צומאָרגנס אינדערפרי צעטיילט מען אונדז אין באַראַקן און מען שיקט אונדז אויף אַרבעט, וועלכע באַשטייט אין אַרויסרייסן פניאָקעס פון איבערגעזעגטע ביימער. מיר אַרבעטן זייער שווער ביי אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען. אונדזער אויפזעער איז אַ פוילישער קאַפּאָ, וועלכער האַלט אין איין שרייען און הערט נישט אויף צו שלאָגן.

מיר קומען פון דער אַרבעט און מען ברענגט מיט מזל דעם קעסל מיט דער זופּ. מיר שטייען אויסגעשטעלט אין אַ ריי און יעדער איינער גייט צו מיט זיין שיסעלע און דער קוכער מיטן גרויסן לעפל גיסט אָן דאָס ביסל זופּ בליץ־שנעל. פון ביידע זייטן שטייען צוויי יידן אויסוואַרפן מיט גראָבע שטעקענעס אין די הענט און ווער עס שפרינגט נישט שנעל אַוועק מיטן שיסעלע זופּ, באַקומט אַ לייג מיטן שטעקן איבערן קאָפּ, אַז עס ווערט אים אַזש פינצטער אין די אויגן.

אין די באַראַקן לאָזט מען אונדז דערווייל נישט אַריין ביז נאָך דעם אַפּעל, וועלכער קומט פאָר ערשט 9 אַזייגער אין אָוונט. אַפילו די טויטע, וועלכע זיינען במשך פונעם טאָג געשטאָרבן אָדער דערמאָרדעט געוואָרן — מוזן אַרויס־געברענגט ווערן צום אַפּעל. די דייטשן האָבן ליב פּינקט־לעכקייט און זיי מוזן נאָכקאָנטראָלירן און ציילן צי אַלץ שטימט גענוי לויטן חשבון.

ענדלעך לאָזט מען אונדז אַריין אין די באַראַקן, מיר באַקומען צוגעטיילט איין בעטל פאַר דריי מאַן, הגם אויף אַזאַ בעטל קען נאָר שלאָפן איין מענטש. די בעטלעך זענען אַזוי צוזאַמענגעשטעלט, אַז מען קען זיך קוים אַדורכשטופּן דורך זיי. די ענגשאַפט איז נישט אויסצוהאַלטן און מיר ליגן צוזאַמענגעדריקט ווי הערינג אין אַ פאַס אין די דאַזיקע נידעריקע בעטלעך, וועלכע זענען איינגע־אָרדנט צו דריי אין דער הויך. פון צייט צו צייט באַווייזט זיך דער קאַפּאָ מיט זיינע געהילפן און ער פרעגט: איר שלאָפט נאָך נישט, איר פאַרשיווע קעץ?

ווען מען האָט אונדז אַרויסגעפירט פון אוישוויץ, האָבן מיר קיין לייז נישט געהאַט, ווייל דאָרט האָט מען זיך ווי נישט איז געקענט אויסהיטן פון דעם צוליב די אָפּטע בעדער, דיזענפעקציעס און אינספּעקציעס. אָבער דאָ, אין שטוטהאָף, זענען מיר שרעקלעך פאַרלייזיקט געוואָרן, אַזוי אַז ס׳איז געווען אוממעגלעך אויסצוהאַלטן. אַז מיר האָבן זיך אין אָוונט אַוועקגעלייגט שלאָפן, פלעגן מיר אינדערפרי אויפשטיין מיט מיליאָנען לייז, וועלכע האָבן באַדעקט אונדזערע לייבער און קליידער און געריסן פון אונדז לעבעדיקע שטיקער. די דאָזיקע פּלאָג איז געווען אַ צולאָג צו אונדזערע צרות און האָט אונדז נאָך מער פאַרביטערט דאָס לעבן.

אין עטלעכע טעג אַרום מעלדעט מען אונדז, אַז מיר גייען אין באָד אַריין. מיר לויפן גערן, ווייל מיר ווילן זיך אַביסל אַרומוואַשן און ביי דער געלעגנהייט אפשר טאַקע אַראָפּוואַרפן פון זיך אַביסל לייז, וועלכע האַלטן זיך אין איין פאַרמערן און לאָזן אונדז נישט צורו.

מיר קומען אָן אויף אַ גרויסן פּלאַץ, ווו עס שטייט אַ הויז. מיר גייען אַריין און מען באַפעלט אונדז אויסטאָן זיך נאַקעט. איך קוק זיך אַרום אין אַלע זייטן, אָבער איך זע נישט קיין טראָפּן וואַסער. מען נעמט ביי אונדז צו אַלע וואָלענע זאַכן, ווי: סוועטערס, זאָקן, שאַליקעס און מיר באַקומען אַנדערע שמאַטעס. שפּעטער קומט אַ באַפעל צוריקצוגיין אין באַראַק אַריין. מיר שטעלן זיך אויס אין אַ ריי און מאַרשירן צוריק אין באַראַק, מיטפירנדיק מיט זיך די לייז, פון וועלכע ס׳איז נישט פּטור צו ווערן.

אין אַזוי גייען מיר יעדן אינדערפרי צו דער שווערער אַרבעט. די טעג זענען רעגנדיקע און עס בלאָזט אַ קאַלטער ווינט. פון דער אַרבעט קומען מיר צוריק דערשעפּטע, נאַסע און געפרוירענע, דורכגענעצטע ביזן מאַרך פון די ביינער. אין באַראַק לאָזט מען נישט אַריין און מיר מוזן אַזוי אָפּשטיין און וואַרטן אין דרויסן. מיר נעמען זיך

צוזאַמען אין אַ רעדל און טוליען זיך איינער צום צווייטן, כדי אויף אַזאַ אופן זיך אַביסל דערוואַרעמען. און מיר שטייען און דרייען זיך אַזוי לאַנג, ביז עס קומט אָן דער דייטשישער אויפזעער אונדזערער און ער נעמט אונדז ציילן און קאָנטראָלירן. און ערשט דערנאָך לאָזט מען אונדז אַריינגיין אין באַראַק.

אין אַ געוויסן טאָג זענען מיר געקומען פריער פון דער אַרבעט. שטייען מיר אַזוי פאַרן באַראַק און וואַרטן ביז מ'וועט אונדז אַריינלאָזן אינעווייניק. עס קומט צו אונדז אַרויס דער פוילישער אונטער־קאַפּאָ באָלעק — אַ באַקאַנטער אויסוואורף און לאַגער. ער ווענדעט זיך צו אונדז אויף דייטש: „קעצע! מיר וועלן אַביסל מאַרשירן". אונדזער גרופּע באַשטייט פון אַ הונדערט מאַן און מיר שטעלן זיך אויס צו 5 אין אַ ריי. מיר מאַרשירן און ער האַלט אין איין ציילן. איך געפין זיך אין דער ערשטער ריי פון לינקן פליגל. פּלוצלונג דערהערט זיך אַ קאָמענדע: „לינקס שווענק". איך האָב נישט געניי פאַרשטאַנען און געגאַנגען גלייך. איז באָלעק צוגעלאָפן און מיר דערלאַנגט מיט אַ שטעקן אַזאַ שטאַרקן זעץ אין קאָפּ, אַז איך בין אַנידערגעפאַלן און נישט געוווּסט וואָס מיט מיר טוט זיך. איך ווייס נישט ווי לאַנג דאָס האָט געדויערט, און נאָכן באַקומען פון אים נאָך עטלעכע קאַפּעס מיטן פוס אונטערן האַרץ, בין איך ענדלעך אויפגעשטאַנען און ווידער פאַרנומען מיין פּלאַץ אין דער ריי. מיט דעם קלאַפּ האָט ער מיר אויסגעזעצט די לעצטע פיר ציינער, וועלכע כ'האָב נאָך פאַרמאָגט אין מיין מויל.

עס פאַלט ווידער אַ באַפעל: „מאַרשירן ווייטער!" און מיר מאַרשירן. מען פירט אונדז צו אַ קאַלוזשע און צווינגט אונדז אַריינצוגיין אין וואַסער אַריין. עס קומט אַ באַפעל, אַז מיר זאָלן שטיינבלייבן און זיך אַוועקזעצן מיט די הענט אויסגעצויגן פון פאָרנט. יידן וויינען אין דער שטיל, קרעכצן און זיפצן. נאָכן אָפּזיצן אַזוי אַ 15 מינוט אין וואַסער, קומט ווידער אַ באַפעל: „אויפשטיין און מאַרשירן!" דורכגענעצטע און אויסגעווייקטע, נעמען מיר ווייטער מאַרשירן.

און אַז מיר האָבן שוין אָפּמאַרשירט אַ היפּש שטיקל וועג, גיט באָלעק אַ באַפעל: „יודען, זינגען!" זינגען גאָר? ווי זענען מיר אומשטאַנד צו זינגען ביי אַזאַ מצב, ווען מיר זענען ביז גאָר פאַרביטערט. עס איז אָנגעזאַלצן אויף דער נשמה און יעדן טאָג איז מען נישט זיכער מיטן לעבן זיין. עס זינגט זיך נישט ביי אַזעלכע אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען, ווען יעדע רגע קוקסטו דעם טויט אין די אויגן.

ווען דער קאַפּאָ באָלעק באַפעלט אָבער, אַז מיר זאָלן זינגען — ווער איז זיך אימשטאַנד אַנטקעגנצושטעלן? באַפעל איז באַפעל! און ווי עס שטיקן מיך די טרערן, גיב איך דער ערשטער אַן עפן אויף דאָס מויל און אויפן הויכן קול הויב איך אָן זינגען: „עוד לא אבדה תקותנו, התקוה הנושנה..."

דאָס געזאַנג ווערט אונטערגעכאַפּט דורכן גאַנצן עולם. עפּעס ווי אַ נייער גייסט וואָלט אין אונדז אַריין. מען צעוואַרעמט זיך ביסלעכווייז און וואָס אַמאָל העכער און העכער לאָזן זיך הערן די דערהויבענע ווערטער פון דאָזיקן ליד פון אונדזער שטאָלץ און האָפענונג: „עוד לא אבדה תקותנו". און אַזוי מאַרשירנדיק און זינגענדיק מיט די ווערטער פון דער „התקוה" אויף די ליפּן, קומען מיר צו ביז צום טויער פון באַראַק. און פון צווישן עולם דערהערט זיך פּלוצלינג אַ שטים: „נישט געזאָרגט, יידן! עוד לא אָבדה תקותנו...".

עזריאל אורבאַס

דורכגעמאַכט דעם נאַצי־גיהינום

ווען די דייטשן זענען אַריינגעקומען אין אונדזער שטעטל, האָב איך מיך דעם ערשטן טאָג באַגעגנט מיט צוויי פון זיי, און האָב באַקומען דעם ערשטן כּיבוד: צוויי פּעטש מיטן אויסרוף „יודע פערפלוכטער, דו קאָמסט אין הימל־קאָמאַנדע!“, און דעם זעלבן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן א כאַפּעניש אויף אַרבעט. ביים גיין צו דער אַרבעט האָט מען באַקומען די ערשטע פּאָרציע קלעפּ. ביי דער אַרבעט — די צווייטע. ווער פון די יידן ס׳האָט ניט גוט געאַרבעט האָט תּיכף באַקומען די קויל. זעענדיק דאָס, האָב איך אַנגעשטרענגט אַלע מיינע כּוחות, כּדי גוט צו אַרבעטן. אַזוי איז געגאַנגען טאָג־טעגלעך.

איינמאָל האָט מען מיך געכאַפּט צו דער אַרבעט קיין סקאַרזשיסק. די ווילדע אוקראַיינער האָבן אַרומגערינגלט אַ גרופּע יידן וועמען מ׳האָט סאָרטירט אויף רעכטס און אויף לינקס. איין טייל האָט מען אַוועקגעפירט, און מיר האָבן געדענקט, אַז דאָס איז צום שיסן, און איך האָב זיך געפילט גליקלעך, וואָס איך בין צווישן זיי ניט אַריינגעפאַלן. אונדזער גרופּע האָט במשך פון 5 טעג געאַרבעט ביים גראָבן גריבער. ווען די גריבער זענען שוין געווען אויסגעגראָבן, האָט מען געבראַכט אַ טראַנספּאָרט יידן, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט ביים אויסאַרבעטן גראַבאַטן. מען האָט זיי געהייסן לעבעדיקערהייט אַריינלייגן זיך אין גרוב, און מ׳האָט זיי פאַרשיט מיט זאַמד, אַזוי אַז די ערד האָט זיך מיט זיי געהויבן. דערביי איז געשטאַנען אַן „אונטערשטורמפירער“, וועלכער האָט געזאָגט „איר, יודן, קאָמט אַלע אין הימל־קאָמאַנדע“.

אין סקאַרזשיסק האָב איך געאַרבעט אַ שטיק צייט, און ווען איך האָב געזען, אַז איך וועל מער ניט קענען אויסהאַלטן, בין איך אַנטלאָפן אין מיין שטעטל אָסטראָווצע. ווען איך בין צוריק אַריינגעקומען, האָבן מיינע עלטערן מיך ניט דערקענט. איך האָב געווויגן 38 קילאָ, אַנשטאָט וואָס אין דער נאָרמאַלער צייט האָב איך געוויגן 68 קילאָ. איך בין אַ שטיק צייט געווען אין דער היים.

איינמאָל אינמיטן דער נאַכט קלאַפּט מען אָן און מען הייסט „אויפמאַכן, יודע!“ ווען איך האָב אויפגעמאַכט, זענען אַריינגעקומען 4 אַגענטן מיט מאַשין־געווער אין די הענט און זאָגן צו מיר: „דו לעבסט נאָך, מען האָט דיך נאָך ניכט דערשאָסן!“. זיי האָבן מיך אַרויסגעפירט אויפן יוגע און געהייסן לויפן. בין איך געלאָפן לינקס און רעכטס, לינקס און רעכטס און זיי האָבן מיר נאָכגעשאָסן, אָבער זיי האָבן אין מיר ניט געטראָפן. מיין גליק איז געווען, וואָס די נאַכט איז געווען אַ פינצטערע. פאַרטאָג בין איך אַהיימגעקומען און איך בין געווען ווייס ווי אַ טויטער, און געלעבט מיט שרעק פון טאָג צו טאָג.

אין אָסטראָווצער לאַגער בין איך געווען ביז 1944. ווען עס איז געקומען די צייט פון ליקווידירן דעם אָסטראָווצער לאַגער, האָט דער „לאַגער־פירער“ אונדז געזאָגט אז מיר פאָרן אין אַ צווייטן אַרבייטס־לאַגער. דערווייל זענען מיר אַרויסגעפאָרן פון אָסטראָווצער לאַגער און אָנגעקומען קיין אַשוויענצים, דאָס איז געווען אין מאַי 1944.

אין אַשוויענצים 1944

אַזוי ווי מיר זענען אָנגעקומען קיין אָשוויענצים, האָט מען אונדז געפירט צום באָדן און „ענטלויזן“ און דאַן האָט מען אונדז אריינגעפירט אין אַ צובראָכענעם באַראַק. מיר זענען געווען בערך 2.000 מענטשן, צווישן דעם 300 פרייען. די פרייען האָט מען באַלד איבערגעפירט אין אַ באַזונדערן לאַגער.

שפּעטער האָט מען אונדז געפירט אין באָד, מ׳האָט ביי יעדן צוגענומען אַלץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט, אַלע מלבושים האָט מען צוגענומען און נאָכן באָדן האָט יעדער באַקומען אַנדערע וועש ווי אויך „שטרייפלינגס“. אויף יעדן רעקל איז געווען אַ נומער מיט געלן „מגן־דוד“.

מ׳האָט אונדז אַריינגעיאָגט 1000 מאַן אין איין בלאָק. מיר האָבן דאָרט איבערגעשלאָפן אַ נאַכט. 3 אַ זייגער פאַרטאָג האָט דער „בלאָקאָווי“ אויסגעשריגן: „יודע, אויפשטייען!“, „יודע, אויפשטייען!“ „איינטרעטן!“, „איינטרעטן!“ און אַלעמען אַרויסגעיאָגט אונטערן פרייען הימל. מיר זענען אָפּגעשטאַנען אין דרויסן פון 3 פאַרטאָג, און דער בלאָקאָווי באַפעלט: „יודע, איינשטעלן צו 5 מאַן אין איין רייע!“. ביז מ׳האָט זיך איינגעשטעלט זענען געווען עטלעכע טויטע, דאַן האָט דער „בלאָקאָווי“ אויסגעשריגן: „יודע, רעכטום!“, „יודע, גראַדע אויס אין איין ליניע!“. „יודע, מיצן אויף, מיצן אַפּ, מיצן אַפּ, מיצן אויף!“ און „רעכטום, יודע!“. און מיר זענען אַזוי אָפּגעשטאַנען אַ גאַנצע טאָג לעבן בלאָק. 6 פאַרנאַכט האָבן

מיר באַקומען אַביסל ביטערע „קאַפּע״ און 200 גראַם ברויט, צו דעם האָבן מיר באַקומען 10 שטעקנס איבער די זייטן.

האַלב זיבן פאַרנאַכט ווידער אַן אַפּעל. אויף דעם אַפּעל זיינען מיר אָפּגעשטאַנען 3 שעה און דער „בלאָק־קאָווי״ האָט געגעבן אַ באַפעל ווידער איינצושטעלן צו 5 מאַן, און ווייטער דאָס זעלבע „מיצן אַפּפּ, מעצן אויף, מיצן אַפּפּ, מיצן אויף!״ און „יודע, ריכטום!, יודע, רעכטום!״ און „יודע, גלייך שריט מאַכט — לינקס, צוויי דריי, פיר, לינקס, צוויי, דריי, פיר, לינקס, לינקס, לינקס, צוויי, דריי, פיר, מיצן אַפּפּ, מיצן אויף, מיצן אַפּפּ, מיצן אויף, לינקס, לינקס, צוויי, דריי, פיר, לינקס, צוויי, דריי, פיר, מיצן אַפּפּ...!״

אַזוי האָט אויסגעזען די ערשטע 8 טאָג אין דעם „ציגיינער־לאַגער״ (אַזוי האָט זיך גערופן דער לאַגער). איידער מיר זענען געקומען קיין אַשוויענצים זענען געווען ציגיינער אין די בלאָקן 6—24. פאַר אונדזער קומען האָט מען זיי פאַרברענט. אין דעם לאַגער זענען אין איין טאָג דער׳הרג׳עט געוואָרן הונדערטער מענטשן, און אין איין טאָג האָט מען דאָרט צובראָכן איבער מענטשלעכע קערפּערס אַ פּאָר טויזנט שטעקנס. מ׳האָט מענטשן געוואָרגן מיט די שטעקענס ביי די העלזער. דאָס איז געווען דער „ציגיינער־לאַגער״.

די קרעמאַטאָריומס

ס׳זענען געווען 5 קרעמאַטאָריומס און 50 גריבער. אין די קרעמאַטאָריומס האָט מען פאַרגאַזט און אין די גריבער האָט מען פאַרברענט. דאָס פאַרגאַזונג פון די מענטשן איז פאָרגעקומען אויפן פאָלגענדן אופן: אינמיטן דער נאַכט האָט מען מיט דער הילף פון הינט אַריינגעיאָגט ביז 5,000 מענטשן אין אויוון אַריין. די געשטאַפּאָוצעס האָבן געשריגן צו די יידן: „איר גייט אייך ענטלויזן״, ד. ה. אַז מען דאַרף זיך גיין באָדן. יעדער איינער האָט באַקומען אַ האַנטוך מיט אַ שטיקל זייף געגנוי ווי מ׳גייט אין באָד אַריין. ווען אַלע 5,000 זענען שוין געווען אינעווייניק, האָט מען פאַרמאַכט די טיר. אַן עס־עס־מאַן האָט אויפגעמאַכט אַ פענצטערל און אַריינגעוואָרפן אַ פּושקע מיט גאַז און דאָס פענסטערל תיכף פאַרמאַכט, דער טויט איז געקומען במשך 10 מינוט. נאָך 10 מינוט זענען אַריינגעגאַנגען יידישע אַרבעטער, האָבן אַרויסגענומען די טויטע און זיי אַריינגעוואָרפן אין די גריבער, ווו עס האָבן געברענט פייערן. די פייערן זענען געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן באַלויכטן די גאַנצע געגנט פון אָשוויענצים.

איינמאָל האָט מען קיין אָשוויענצים געבראַכט אַ טראַנספּאָרט מיט קליינע קינדער אין עלטער פון 2 ביז 5 יאָר. ווען די מאַשינען זענען צוגעפאָרן צו די גריבער, האָבן זיי זיך אונטערגעהויבן און די קינדער אויסגעשאָטן אין די גריבער אַריין, ווו ס׳האָט שטאַרק געברענט. די קולות זענען געגאַנגען ביזן זיבעטן הימל און די עס־עס־לייט זענען געשטאַנען און זיך צוגעקוקט. איינער פון זיי האָט אַרויסגענומען אַ רעוואָלווער און האָט געשאָסן אין גרוב אַריין. האָט ער דען אַלע געקענט דערשיסן? דער גרעסטער טייל איז פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט.

עס האָט געטראָפן אַ פאַל, אַז די עס־עס־לייט האָבן אויסגעקליבן אַ צאָל אַרבעטער, וועלכע האָבן געאַרבעט ביים פאַרברענען די טויטע מענטשן — אויף צום פאַרברענען. די אַרבעטער האָבן געמאַכט אַן אויפשטאַנד און גע׳הרג׳עט 8 עס־עס־מענער און זענען זיך צלאָפן, די איבעריקע עס־עס־לייט האָבן געעפנט אַ פייער אויף די אַנטלופנדע אַרבעטער און אַלעמען געטויט.

דער גורל פון די פרויען

די פרויען, וועלכע זענען געקומען אין לאַגער אָשוויענצים, האָט מען גלייך אָפּגעשוירן. 3 אַזייגער פאַרטאָג פלעגט מען זיי אַרויסיאָגן ווינטער אויפן שניי און אָפּהאַלטן ביז 7 אינדערפרי. יעדע נאַכט האָט מען פון די פרויען געשיקט אַ קאָנטיגענט אין די גאַז־קאַמערן. אַזוי ווי דער קאָנטיגענט פון די גאַז־אויוונס איז געווען 24 טויזנט אַ טאָג, האָט מען די גרעסטע טייל גענומען פון די פרויען, ווייל פון די מענער האָט מען געהאַט מער נוצן.

איך בין געווען אין אַן אַרבעטס־גרופּע. ווען מיר זענען אַרויסגעגאַנגען אויף דער אַרבעט האָט דער „קאַפּאָ״ באַקומען אַ באַפעל צוריקצוברענגען אַ העלפט פון די אַרבעטער, און דער „קאַפּאָ״ פלעגט פלייסיק אויספילן דעם באַפעל. ווען ער האָט אַרויסגעפירט צו דער אַרבעט 100 מענטשן האָט ער צוריק געבראַכט 50. די עקזעקוציעס פלעגט דער „קאַפּאָ״ אויספירן אויף אַזאַ אופן: ער האָט גענומען אַ שטעקן אין דער האַנט און האָט געהייסן אַ ייד זיך אַנידערלייגן אויף דער ערד. ער האָט דעם שטעקן אַרויפגעלייגט אויפן ייד׳ס האַלז און זיך אַרויפגעשטעלט אויף אים. אַזוי פלעגט ער דערשטיקן יעדן טאָג עטלעכע צענדליק יידן, אָן שום סיבה.

מיר האָבן געאַרבעט אויף אַ פלי־פלאַץ ביי עראָפּלאַנען, אויף דעם פלי־פלאַץ פלעגן אָנקומען צעבראָכענע עראָפּלאַנען און מיר האָבן זיי געמוזט אויפלאָדן אויף וואַגאָנען. אַזוי האָב איך געאַרבעט ביזן 18־טן יאַנואַר 1945, ד.ה. ביז דער ליקווידאַציע פון אָשוויענצים.

דער מערדערלעכער מאַרש

דעם 18־טן יאַנואַר האָט מען אונדז אַרויסגעשיקט פון אָשוויענצים. מען האָט אונדז געטריבן צופיס דעם גאַנצן וועג. ווער ס׳האָט ניט געקענט גיין גיך, אָדער ווער עס איז אָפּגעשטאַנען, האָט תיכף באַקומען אַ קויל אין קאָפּ. די דייטשישע מערדערס האָבן געשאָסן מיט „דום־דום״ קוילן, אַזוי אַז די קעפּ האָבן זיך צעשאָטן אויף שטיקלעך. מיר זענען דורכגעגאַנגען 120 קילאָמעטער. דער גאַנצער וועג איז געווען פאַרגאָסן מיט יידיש בלוט. אינמיטן וועג האָט מען אונדז אַריינגעפירט אויף אַ ספּאָרט־פּלאַץ, וועלכער איז געווען פול מיט שניי און יעדער איינער האָט זיך געמוזט אַריינזעצן אין שניי. אַזוי האָט מען אונדז געפירט עטלעכע טעג, ביז מ׳האָט אונדז צוגעפירט צו אַ באַן־סטאַציע, וווּ עס האָבן אויף אונדז געוואַרט וואַגאָנען, און מ׳האָט אונדז אַריינגעזעצט צו 150 מאַן אין אַ וואַגאָן. וויפיל טעג מיר זענען געפאָרן האָב איך ניט געקענט באַגרייפן, נאָר ווען מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן אָפּלאָדן אין מאַוטהאַוזן זענען אין אונדזער וואַגאָן געווען 50 טויטע.

לאַגער מאַוטהאַוזן

ווי מיר זיינען אָנגעקומען אין לאַגער מאַוטהאַוזן, האָט די געסטאַפּאָ געגעבן אַ באַפעל אַז יעדער דאַרף זיך באָדן. צום עסן האָב איך באַקומען אַ ביסל זופּ פון פאַרפוילטע ריבן. נאָכן עסן בין איך געגאַנגען אין באָד. אָבער אַהין איז ניט מעגליך געווען צוצוטרעטן, אַזויפיל מענטשן האָבן דאָרטן געוואַרט. „קאַפּאָס״ זענען אַרומגעגאַנגען צווישן די מענטשן און פאַרגעלייגט דורכצולאָזן צום באָדן אָן אַ ריי פאַר געלט. צו מיר איז מען אויך צוגעקומען מיט אַזאַ פאָרשלאַג, אָבער איך האָב זיך אָפּגעזאָגט ווייל איך האָב ניט געהאַט קיין געלט. אַזוי בין איך דאָרט אָפּגעשטאַנען דריי טעג, ביז עס איז ענדלעך געקומען מיין ריי. אין באָד איז געווען אַ קאַלטער שפּריץ, מ׳האָט מיך אַרונטערגעיאָגט אונטערן קאַלטן וואַסער, און נאַקעטערהייט אַרויסגעטריבן אין דרויסן, ניט געקוקט דערויף, וואָס עס איז געווען ענדע יאַנואַר. איך האָב זיך אַרומגעוואַלגערט אויפן קאַלטן שניי און פראָסט, ביז מ׳האָט אונדז ענדלעך אַריינגעיאָגט אין אַ בלאָק. אין בלאָק האָט דער „בלאָקאָווי״ פון מיר פאַרלאַנגט גאָלד אָדער דאָלאַרן, כאָטש ער האָט געזען אַז איך בין מוטער נאַקעט און קען קיין דאָלאַרן ניט האָבן. ווען ס׳איז אָנגעקומען דער אָוונט, האָט יעדער פון אונדז באַקומען 250 גראַם ברויט און אַביסל זופּ. צום שלאָפן זענען געווען אין בלאָק בערך צוויי טויזנט מאַן. דער „בלאָקאָווע״ האָט געפרווט אונדז איינצופּאַסן איינעם אויפן האָט ניט געקלעקט קיין אָרט. דאַן האָט ער איינעם אַריינגעפּאַסט אין צווייטן זיצנדיק. איך האָט אויף מיר געבעטן יעדע נאַכט דעם טויט. 11 ביינאַכט פלעגן מיר זיך לעגן שלאָפן און 3 פאַרטאָג האָבן מיר שוין געמוזט זיין אויף די פיס. ווי איז געווען צו מיינע יאָרן! אין דרויסן איז אַ רעגן מיט אַ שניי און אַ ווינט. פון 3 פאַרטאָג ביז 7 אינדערפרי שטייט מען אָפּ אויפן קאַלטן דרויסן און ערשט 7 אינדערפרי הייבן זיך אָן די טאָג־טעגלעכע שיקאַנעס: מען שטעלט זיך אייפן „אַפּעל״ אין אַ רייע און עס הויבט זיך אָן דאָס אַלטע לידל „מיצן אַפּ, מיצן אויף!״ א.א.וו. נאָכדעם האָט מען געטריבן אויף דער אַרבעט.

אונדזער קאָמאַנדע האָט געאַרבעט אין אַ שטיין־ברוך. ביי דער אַרבעט זענען אומגעקומען טויזנטער מענטשן. געיאָגט האָט מען ביי דער ארבעט פון אלע זייטן, און ס׳איז געווען ווער עס זאָל יאָגן: קאַפּאָס און אוקראַינער זענען געווען גענוג. אונדזער אַרבעט איז געווען אַרויפצוטראָגן גרויסע שטיינער פונם גרוב אַרויס, אויף אַ מהלך פון טויזנט שטיגן. כאָטש די דייטשן האָבן געהאַט גענוג מיטלען אַרויסצונעמען די שטיינער מעכאַניש, האָבן זיי בעסער דערצו אויסגענוצט די יידן. ביים טראָגן די שטיינער זענען געווען באַשעפטיגט 200 מאַן. יעדער האָט גענומען אַ שטיין און אַרויפגעגאַנגען אויף די שטיגן. פון אַלע זייטן זענען געשטאַנען „קאַפּאָס״ און אוקראַינער און האָבן אונטערגעיאָגט.

איינמאָל ווען איך בין ארויף מיט אַ שטיין, האָט דער קאַפּאָ, וואָס איז געשטאַנען אויבן — מיר געגעבן אַ שטויס און איך בין אַראָפּגעפאַלן צוזאַמען מיט אַלע מענטשן, וועלכע זענען געזען אויף די שטיגן. דער גרעסטער טייל איז גע׳הרג׳עט געוואָרן איך בין געווען דער גליקלעכער, האָב זיך פאַרטשעפּעט און בין ווייט ניט געפאַלן, נאָר האָב זיך גוט צוקלאַפּט.

לאַגער עבנזע

נאָך אַ צייט זיין אין מאַוטהאַוזן האָט מען מיך איבערגעפירט אין לאַגער „עבענזע״ (עסטרייך). ווען איך בין אָנגעקומען אין לאַגער, האָב איך פון אַלע זייטן געזען נאָר בערג און ביימער. ס׳איז פינצטער געווען אינמיטן העלן טאָג. דעם ערשטן „ברוך־הבא״ האָב איך באַקומען פונם לאַגער־פירער: ער האָט מיך געפרעגט, וואָס פאַר אַ נאַציע איך בין? ווען איך האָב געענטפערט אַז איך בין אַ פוילישער ייד, האָט ער אויסגעשריען „סאַקראַמענט, עס גיבט נאָך יודן!״ פון דעם אויסגעשריי אַליין איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. מען האָט מיך געפירט אין צווייטן אַזוי ווי די הערינג, אָבער אויך אויף אַזאַ

רעקל, אַ פּאָר הילצערנע שיך און אַ העמד, דאָס לעבן איז ניט ניחא געווען. מען האָט זיך געווונטשן דעם טויט, אָבער מ׳האָט פאָרט געוואָלט לעבן...

דעם ערשטן טאָג האָט מען אונדז געפירט אויף דער אַרבעט אין אַ שטיין־ברוך. די אַרבעט איז געווען זייער אַ שווערע, אַפילו פאַר אַ געזונטן מענטש. דערצו זענען מיר געווען אויסגעהונגערט און אויסגעמאַטערט. מיר האָבן געאַרבעט צו 13 שעה אַ טאָג. ביי דער אַרבעט האָבן ניט געפעלט קיין קלעפּ.

נאָך דעם פאַרנאַכטיקן „אַפּעל״ איז דער „בלאָקאָווע״ אַרומגעגאַנגען די רייע און האָט יעדן איינעם אַריינגעקוקט אין די אויגן. דאַן האָט ער אַרויסגענומען עטלעכע מענטשן פון דער רייע און זיי געהייסן מאַכן „ספּאָרט״ אויפן שניי, נאָכן „ספּאָרט״ האָט אונדז דער „בלאָקאָווי״ געפירט באָדן. ביים באַד איז געווען אַ קרעמאַטאָריום, ווו ס׳זענען געלעגן הונדערטער טויטע. מיר האָבן געמיינט אַז אויך אונדז פירט מען אין קרעמאַטאָריום, האָבן מיר זיך זייער דער־שראָקן. ווי שווער עס איז נישט געווען דאָס לעבן, האָט מען דאָך געהאַט די האָפנונג, אַז מ׳וועט איבערלעבן די שווערע צייט, ווייל ס׳איז שוין געווען עטלעכע וואָכן פאַר דער באַפרייאונג, און אפילו דורך די עלעקטריזירטע שטעכל דראָטן פונם „קאַצעט״ האָבן זיך דורכגעריסן די ידיעות, וועגן דעם פאָראויסמאַרש פון די באַפרייאונגס אַרמייען. צום גליק האָט מען אונדז געפירט באמת באָדן און ניט אין קרעמאַטאָריום.

ביי דעם 13־שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג פון דער שווערס־טער אַרבעט ביים שטיינער האַקן, האָבן מיר באַקומען 150 גראַם ברויט און אַ ביסל וואַסערדיקע „זופּ״ פון קאַר־טאָפל־שאָלן, און צו דעם קלעפּ פון אַלע זייטן: ביים אויפשטיין — קלעפּ, ביים אַפּעל — קלעפּ, ביי דער אַרבעט — קלעפּ, ביים צוטיילן דאָס עסן — קלעפּ, ביים שלאָפן גיין — קלעפּ, און אפילו אינמיטן דער נאַכט, ווען די מענטשן זענען געשלאָפן טויט־מידע נאָך דער שווערער אַרבעט — האָט דער בלאָקאָווי אויך געשלאָגן.

3 אַזייגער פאַרטאָג האָט מען געוועקט צום אַפּעל, ווער ס׳איז צו דער מינוט ניט אַראָפּגעשפּרונגען האָט באַקומען פון „בלאָקאָווי״ אָדער פון „שטובדינסט״ 15 שטעקענס איבער די זייטן.

עס איז געווען אַ פאַל ווען אַ ייד האָט תיכף ניט געפאָלגט דעם „בלאָקאָווי״ האָט דער בלאָקאָווע דעם יידן אַוועקגעלייגט אויף דער ערד, אויפן האַלדז אַרויפגעלעגט אַ שטעקן, זיך אויף אים אַנידערגעשטעלט, ביז דער ייד איז דערשטיקט געוואָרן, בכלל זיינען די מעטאָדן אין אַלע לאַגערן געווען כמעט די זעלבע.

איינמאָל, ווען אויפן הויף פון לאַגער איז געווען אָנגעשאָטן אַ גרויסער שניי, האָט דער בלאָקאָווע אונדז אויפגעוועקט אינמיטן דער נאַכט, אונדז איבערגעגעבן די „קאַפּאָס״ און די לעצטע האָבן אונדז באַפוילן אָפּראַמען מיט די בלויזע הענט דעם שניי פון הויף. ווער ס׳האָט נישט שנעל געאַרבעט, האָט פון די „קאַפּאָס״ באַקומען טויט־קלעפּ, אַזוי אַז צענדליקער מענטשן זענען געבליבן טויט אויפן שניי.

די גאַנצע צייט האָב איך זיך אָנגעשטרענגט גוט צו אַרבעטן, כדי איך זאָל קענען איבערלעבן די שווערע צייט. אָבער די לעצטע טעג פון אַפּריל 1945, האָב איך געפילט אַז די כוחות גייען מיר אויס. די פיס זענען פון טאָג־צו־טאָג שוואַכער געוואָרן און איך האָב שוין ניט געהאַט קיין כוח צו אַרבעטן. דערצו האָבן די „קאַפּאָס״ אונדז ניט געגעבן די גאַנצע „פּאָרציע״ עסן, וואָס מיר האָבן געדאַרפט באַקומען, זיי האָבן נאָר געשלאָגן און געשלאָגן און געצווונגען צו דער שווערסטער אַרבעט. בכלל האָט מען ניט געמיינט אַזוי די אַרבעט, ווי פאַרניכטן דאָס ביסל איבערגעבליבענע מענטשן דורך שווערער אַרבעט. איך האָב געפילט אַז עס קומט מיין סוף, אַבער איך האָב אָנגעשטרענגט אַלע מיינע לעצטע כוחות, כדי ניט אַרויס־צווייזן מיין שוואַכקייט, ווייל דאַן וואָלט געהייסן „טויט״. צום גליק איז אונטערגעקומען דער 6־טער מאַי, ווען די אַמעריקאַנער זענען אָנגעקומען קיין עבנזע און האָבן אונדז באַפרייט.

אָבער ערב דער באַפרייאונג האָבן די קאַפּאָס אינמיטן דער נאַכט אונדז אַלעמען נאַקעט אַרויסגעטריבן אויפן הויף, זיי האָבן אויסגעקליבן 30 מענטשן און זיי געזאָגט, אַז זיי פאָרן איבער אין אַ צווייטן לאַגער. אינדערפרי האָבן די עס־עס־לייט דערציילט, אַז די 30 מאַן זענען אַוועק אין „הימל־קאָמאַנדאָ״...

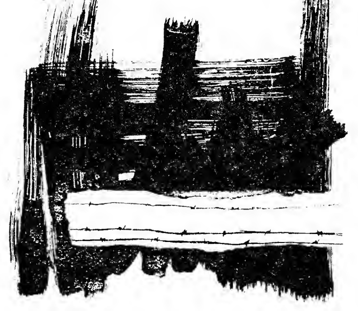

מנשה אונגער

אַרויס פון גאַז־אויוון און אַראָפּ פון דער תליה

אין „ונתנה תוקף״ אין מוסף פון ראש השנה זאָגן מיר „בראש השנה יכתבון וביום צום כפור יחתמון״. אין ראש השנה ווערן זיי פאַרשריבן און אין יום כפור ווערן זיי געחתמ׳עט... „מי יחיה ומי ימות״, ווער עס זאָל בלייבן לעבן און ווער עס זאָל שטאַרבן, ווער עס זאָל שטאַרבן אין זיין צייט און ווער נישט אין זיין צייט... עס ווערן דאָרט אויסגערעכנט כל׳ערליי מיתות משונות. ווער עס זאָל שטאַרבן מיט וואַסער און ווער מיט פייער. ווער דורך אַ שווערד און ווער דורך אַ חיה, ווער פון הונגער און ווער פון דאָרשט, ווער פון שטורעם און ווער פון אַ מגפה, ווער עס וועט דערוואָרגן ווערן און ווער עס וועט פאַרשטיינערט ווערן.

אָט די אַלע מיתות משונות האָט דער יונגער קאַצעטלער דוד אַפּעלבוים, פון אָסטראָווצע, וואָס האָט געוווינט אין לאָדזש, דורכגעמאַכט און ער איז דאָך אַרויס אַ לעבעדיקער.

וואָס האָבן די דייטשן אַלץ נישט געטאָן צו דעם דעמאָלט נאָך גאָר יונגן דוד אַפּעלבוים? זיי האָבן אים געהאָנגען און אַראָפּגענומען אַ לעבעדיקן פון דער תליה. זיי האָבן אים אַריינגעשטופּט אין אַ גאַז קאַמער און פאַר דער טיר פון גאַז אויוון איז ער געראַטעוועט געוואָרן, און נאָך כל׳ערליי פייניקונגען האָבן די דייטשן, ימח שמם, אים געפייניקט, און עס איז מיט אים געשען אַ נס און ער איז געבליבן לעבן.

איך זיץ מיט דוד אַפּעלבוים אין סאַן פראַנציסקאָ און איך הער זיך צו, צו זיינע איבערלעבונגען און איך פרעג זיך: ווי אַזוי האָט אַזאַ יינגל דאָס אַלץ געקאָנט איבערטראָגן און דערצו נאָך זיין היינט־צו־טאָג אַ נאָרמאַלער מענטש?

ווייזט אויס, אַז דער כוח פון לעבן איז גרעסער, ווי מיר שטעלן זיך פאָר; אַז דער מענטש האָט אַזעלכע געהיימע כוחות, וואָס זענען פאַרבאָרגן אין זיין נשמה, וואָס גיבן אים אַריין התחזקות צו קענען דאָס אַלץ איבערטראָגן, און אפשר האָט דעם יונגן דוד געהאָלפן די ברכה, ווי ער גלויבט, פון דעם אָסטראָווצער רבי׳ן, הי״ד, וואָס האָט אים אָנגעוווּנשען אין אַ בונקער, אַז ער, דוד, וועט בלייבן פון דער „שארית הפליטה״ — ווער ווייסט, וואָס פאַר אַ כוחות עס טליען אין מענטשלעכן גוף און נשמה...

דוד אַפּעלבוים איז געווען אין טויטן לאַגער, אין בלוזשען, נעבן סטאַרנאָוויץ ביי ראַדאָם.

דוד אַפּעלבוים האָט געאַרבעט אין דער קיך, ער האָט זיך פאַרזינדיקט קעגן די דייטשן, ווייל ער האָט געגעבן אַן איבעריק ביסל עסן אַ יידן...

די דייטשן האָבן דערפון געוואָלט מאַכן אַ ספּעקטאַקל. זיי האָבן געמאַכט אַן אַפּעל, אַלע יידן האָבן זיך אַרומגעשטעלט אַרום דעם בוים, ווו דער יונגער דוד האָט געהאַנגען אויף די הענט און די דייטשן האָבן אים געהייסן שרייען: „די יידן זיינען טינופת און דייטשלאַנד איבער אַלעס!״

און דוד דערציילט מיר, אַז ער ווייסט נישט, וואָס פאַר אַ כוח עס האָט זיך דעמאָלט צו אים גענומען, אָנשטאָט ער זאָל שרייען ווי די דייטשן האָבן אים געהייסן, האָט ער גאָר אָנגעהויבן צו לאַכן זיי אין פנים אַריין...

די דאָזיקע שטאָלצקייט פון דעם יונגען „יודע״, האָט מוראדיק אויפגערעגט דעם דייטשן סאַדיסט, וואָס מען האָט אים גערופן אין טויטן לאַגער „די ראָנטשקע״ (ווער ווייסט צו ער האָט נישט היינט אַ גרויסן פּאָסטן אין מערב אָדער מזרח דייטשלאַנד?). האָט דער דייטש אין אים אַריינגעשטאָכן זעכצן טיפע שטעך מיט זיין שווערד, אָבער דוד האָט אָנגעהויבן מער צו לאַכן (ער אַליין זאָגט מיר איצט, אַז ער ווייסט נישט, וואָס פאַר א כוח עס האָט זיך דעמאָלט צו אים גענומען ער זאָל לאַכן), האָט דאָס נאָך מער אַרויסגעבראַכט די דייטשן פון די כלים.

דער יונגער דוד האָט זיי צעשטערט אַ וווּנדערלעכן ספּעקטאַקל, וואָס זיי האָבן געהאַט צוגעגרייט. האָט די „ראָנטשקע״ געגעבן אַ באַפעל, אַז מען זאָל דעם יונגן דוד אַראָפּנעמען פון בוים. עס איז צו גוט פאַר אים, ער זאָל שטאַרבן אויף דער תליה. אויך אַריינצושיסן אין אים אַ קויל איז צו אַ לייכטער טויט, פאַר אַזאַ ווידערשפּעניקטן „יודע״.

האָבן די דייטשע מערדער אים אַראָפּגענומען פון דער תליה. מען האָט אים געשלאָגן מיט אייזערנע ריטער און אים אַריינגעוואָרפן אין אַ קעלער, וואָס איז געווען נידעריק און דריי פערטל מיט וואַסער. דאָרט, האָבן די דייטשע ריצחים געטראַכט, וועט דער יונגער דוד מוזן שטאַרבן. ווען זיינע כחות וועלן אים פאַרלאָזן און ער וועט זיך וועלן אַנידערזעצן, וועט ער דערטרונקען ווערן.

דריי מעת לעת איז דער יונגער דוד געלעגן אין

דעם דאָזיקן קעלער מיט וואַסער. די דייטשן האָבן אים אַרויסגענומען צוויי מאָל אַ טאָג און אים עפּענטלעך געגעבן פינף־און־צוואַנציק שמיץ.

דער יונגער דוד איז געוואָרן דער העלד פון גאַנצען טויטן־לאַגער אין בלוזשען. די יידען האָבן אויף אים געקוקט ווי אויף אַ הייליקן. ער האָט דאָך מיט זיין לאַכן די דייטשן אין פנים אַריין מקדש השם געווען און דער־הויבן די גאַנצע מענטשלעכע ווירדע...

אַזוי איז דוד געלעגן דריי מעת לעת אין קעלער און אויפן דריטן טאָג, ווען די דייטשן האָבן אים אַרויסגענומען און האָבן אים געשטעלט צום אַפּעל, איז שוין דוד געווען אין גוססדיקן צושטאַנד. האָבן זיי אים אַריינגעוואָרפן אין אַ טויטן־קאַמער צווישן אַ גרופּע טויטע...

וואָס עס איז ווייטער מיט אים געשען, ווייסט ער נישט, ווייל ער האָט פאַרלוירן דאָס באַוווסטזיין. אָבער חברים האָבן אים דערנאָך דערציילט, אַז ער איז אַרויס־געקראָכן פון אַ קופּע מתים און אין טויטן־לאַגער איז געווען אַ יידישער פעלדשער פון אָסטראָווצע מיט׳ן נאָמען ביינערמאַן, האָט ער געזען ווי אַ „מת״ שאַרט זיך אויף דער ערד אויף אַלע פיר, האָט ער אים געגעבן עפּעס אַ רפואה, וואָס ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט פאַרבאָר־געגנערהייט אין לאַגער אַריין. ער האָט אים דערמינטערט און אים אַריינגעשלעפּט אין אַ באַראַק. דער פעלשער האָט אים אַרומגעוואַשן, אים געגעבן אַ ביסל וואַסער. מען האָט צוגענומען אַ נומער פון אַ טויטן ייד, וואָס איז געשטאָרבן אויף טיפוס אין לאַגער און אָנגעהאַנגען דוד׳ן און דער יונגער דוד האָט אָנגעהויבן גיין צום אַפּעל.

עטלעכע פריינט זיינע פון לאַגער — איינער קאַופמאַן, פון עסטרייך, און איטשע גוטהאָלץ, וואָס איז היינט אין ישראל, — האָבן אים מיטגענומען צו דער אַרבעט אין אַ שטיין־ברוך. זיי האָבן אים אונטערגעהאַלטן בעתן גיין, די דייטשן זאָלן נישט באַמערקן, אַז זיי פירן צו דער אַרבעט כמעט אַ טויטן...

אין עטלעכע טעג אַרום, ווען דוד איז שוין געקומען צו זיך, האָט מען אים אויסגעקליבן צו אַרבעטן אין קיך. איינער, מענדעלע הייבמאַן, האָט אים געגעבן צו שיילן קאַרטאָפל, און אַזוי האָט ער זיך דערהאַלטן אין בלוזשען ביז ער איז געשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ.

אין אוישוויץ האָט דוד געאַרבעט צוזאַמען מיט זיין יינגערן ברודער. איינמאָל האָט ער געהערט, אַז ד״ר מענגעלע האָט אויסגעקליבן 28 קינדער, וואָס זענען צוויי־לינגס, צו מאַכן איבער זיי עקספּערימענטן.

האָט דוד געזאָגט, אַז ער מיט זיין ברודער זענען אַ צווילינג, און מען האָט זיי אַריינגענומען אין אַ ספּעציעלן באַראַק, ווו ד״ר מענגעלע האָט געדאַרפט איבער זיי מאַכן עקספּערימענטן.

אין פאַר ראש השנה, 1944, איז אָנגעקומען אַ טראַנס־פּאָרט יונגע קינדער פון קאָוונע. דוד איז געווען אין באַראַק נומער 11, ער האָט זיך דערוווסט, אַז זיין פאָטער לעבט און איז אין אוישוויץ אין באַראַק נומער 3. אים האָט אָנגענומען אַ גרויסער חשק צו זעען זיין פאָטער, אים צו זאָגן, אַז ער, דוד, לעבט נאָך.

אין דעם טראַנספּאָרט פון קאָוונע זענען געווען 124 קינדער. ער האָט געהערט, אַז מען וועט זיי געבן עקסטרע פּאָרציעס זופּ, כדי בעסער צו דערנערן און זיי זאָלן קענען אַרבעטן אין לאַגער נומער דריי.

האָט דער יונגער דוד זיך אַריינגעדרייט צווישן די קאָוונער קינדער. ער זאָל מיט זיי מיטגיין אין לאַגער נומער דריי און דאָרט האָט ער געהאָפט, אַז ער וועט זען זיין פאָטער און אים געבן אַ צייכן, אַז ער לעבט...

און ראש השנה, גאַנץ פרי, האָט מען אַלע 124 קינדער אויסגעשטעלט אין די רייען זיי זאָלן מאַרשירן אין לאַגער נומער דריי. דוד איז מיט זיי מיטגעגאַנגען, אָבער ווען עס איז געקומען אויפן שייד־וועג, וואָס פירט צום לאַגער נומער דריי, האָט דוד דערזען, אַז דער דייטשער „גרופּן־פירער״ פאַרקערעוועט זיך אויפן וועג וואָס פירט צום קרעמאַטאָריום.

באַלד האָט דוד דערהערט די „הימלישע מוזיק״, אַזוי האָבן די יידן גערופן די מוזיק, וואָס האָט געשפּילט פאַרן קרעמאַטאָריום, כדי מען זאָל נישט דערהערן די געוואַלטן פון די מענשן, וואָס ווערן פאַרברענט...

די קינדער האָבן געמיינט, אַז דאָס נעמט מען זיי אויף מיט מוזיק איידער זיי הויבן אָן צו אַרבעטן...

די דייטשע געסטאַפּאָ־פירער האָבן געגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע קינדער זאָלן זיך אויסטאָן, מען גייט זיי געבן אַ באָד...

דוד האָט גוט געוווסט, וואָס פאַר אַ באָד דאָס איז...

האָט ער זיך נישט אַזוי שנעל אויסגעטאָן. די וואָס האָבן זיך נישט אונטערגעאיילט, האָבן אָנגעהויבן צו קריגן שמיץ. די דייטשן האָבן געהאַט אַ סיסטעם אַז די גאַנצע אַקציע פון פאַרברענען מענטשען זאָל נישט דויערן לאַנג. די מוזיק האָט געשפּילט, מען זאָל נישט הערן די קולות פון די קינדער. דאָס איז געווען אין ראש השנה פון יאָר 1944, און די קינדער זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין קרעמאַטאָריום...

דוד איז געבליבן פון די לעצטע, די קינדער האָבן אויף אים געטרעטן, ער האָט זיך אָבער נישט געאיילט

פלוצלינג האָט ער דערהערט אַ קול „בוא הנה״ (קום אַהער)...

דאָס קול איז געקומען פֿון אַ גרוב, וואָס איז געווען נעבן דער אַריינגאַנג פון קרעמאַטאָריום.

דוד האָט נישט קיין סך צייט געהאַט צו טראַכטן. ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט און אַ מענטש האָט אים אַריינגעשלעפּט אין גרוב...

די נאַציס האָבען געוווּסט, אַז זיי האָבען געבראַכט הונדערט פיר־און־צוואַנציק קינדער פון קאָוונע און אַלע זענען פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריום (דוד האָט זיך צוגעטשעפּעט צו זיי נישט לעגאַל) און אין גרוב האָט ער זיך דערוווּסט, אַז די נאַציס האָבן געגעבן אַ באַפעל, אַז פערצן יידען זאָלן גראָבן אַ גרוב נעבן אַריינגאַנג פון קרעמאַטאָריום. האָט זיך געמאַכט, אַז עס האָט געפעלט אַ לאָפּעטע, איז איינער אַוועק ברענגען די לאָפּעטע און אַזוי ווי ער איז אַזוי שנעל ניט צוריקגעקומען האָט אַ ייד, ישראל סעק פון לויוויטש, דערזען ווי אַ יונג אינגעלע ליגט אויף דער ערד פאַרן קרעמאַטאָריום, האָט ער זיך געטראַכט, ער וועט אים ראַטעווען. עס זענען דאָך געקומען פערצן יידן גראָבען אַ גרוב, וועלען צוריקגיין פערצן. האָט ער גערופן אויף לשון קודש, „בוא הנה", ווייל אויף יידיש ער מורא געהאַט, די דייטשן וועלן דערהערן, פּויליש, קענען די פּוילישע רוצחים, וואָס געפינען זיך אַרום דעם קרעמאַטאָריום, דערהערן, וועט ער אים רופען אויף לשון קודש, וועט דאָס יינגעל פאַרשטיין לשון קודש איז גוט, ווען נישט, איז פאַרפאַלן...

און דער יונגער דוד, וואָס האָט געלערנט אין אַ ישיבה אין אָסטראָווצע, האָט גוט פאַרשטאַנען די ווערטער „בוא הנה". ער האָט אויסגעשטרעקט די האַנט און די יידן האָבן אים אַריינגעשלעפּט אין גרוב אַריין און אים געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

דוד אַפּעלבוים האָט געלעבט אין אוישוויץ ביז די דייטשן האָבן געהאַלטן ביים ליקווידירן דעם טויטן־לאַגער, ווייל די רויטע אַרמיי האָט זיך צוגערוקט נענטער צו גאַליציע. ער איז דערנאָך געטריבן געוואָרן מיט נאָך יידן קיין אָראַניענבורג, און דאָ איז ווידער מיט דוד אַפּעלבוים געשען אַ נס. דער הויפּט־סאַניטאַר אין דעם טויטן־לאַגער איז געווען אַ גוטער, ער האָט פון אים אַראָפּגעריסן די געלע לאַטע און ער האָט אים געגעבן פּאַפּירן אַלס אַ פּאָליאַק אויפן נאָמען קאָוואַלסקי. ער האָט אים אַריינגענומען אין שפּיטאָל.

דודן האָט מען אין שפּיטאָל אַלס פּאָליאַק געגעבן צו עסן. עס איז געווען אַן „עס־עס־מאַן", וואָס איז געווען אַן אַנטי־נאַצי. ער האָט אין געהיים זיך צוגעהערט צו דער ראַדיאָ טראַנסמיסיעס פון לאָנדאָן. מ'האָט אין שפּיטאָל אַריינגעשמוגלט געווער, און מען האָט אים געגעבן א רע־וואָלווער. איינמאָל האָט מען אים געגעבן ציווילע קליידער און מען האָט אים געזאָגט, אַז מען וועט אים פירען אין אַ גייענדיקן צוג און ווען ער וועט דערהערן אַ געשריי: „פאַרפלוכטער שווייך", זאָל ער אַנטלויפן...

און אַזוי איז טאַקע געשען... און דוד האָט זיך פּלוצלינג געפונען אויף דער פריי אַלס א פּאָליאַק. ער האָט געהאַט אַן אַדרעס צו איינעם, וואָס האָט געוווינט נעבן פראַנקפורט...

דוד איז געגאַנגען אין וועלדער ביז ער איז צוגעקומען נאָנט צו פראָנט. און פּלוצלינג האָט ער דערזען אָנקומען אַ רוסישן טאַנק, ער איז אַרויס פון וואַלד און געזאָגט, אַז ער איז אַ ייד...

דער קאָמאַנדיר, וואָס איז געווען א ייד, אַנאַטאַלי מאָסעיעוו האָט ער געהייסען, האָט אים אַרעסטירט און האָט אים דריי טעג אויסגעפרעגט אין יידיש און דערנאָך האָט ער אים געפרעגט, וואָס ער וויל טאָן? דוד האָט געענטפערט, אַז ער וויל קעמפן קעגען די דייטשע מערדער. האָבען די רוסען אים געגעבן אַ ביקס און ער איז געגאַנגען מיט דער רויטער אַרמיי ביז בערלין. ער איז געוואָרן אַן איבערזעצער פון דייטש אויף רוסיש.

דוד איז דערנאָך אַוועק קיין פּוילן, און איז געפאָרן קיין לאָדזש. דאָרט האָט ער געפונען זיין מוטער, וועלכע איז היינט אין ישראל. ער האָט דערנאָך אויך געפונען זיינע צוויי ברידער. דערנאָך איז ער אַוועק קיין טשעכאָ־סלאָוואַקיע, וווּ ער האָט חתונה געהאַט מיט זיין איצטיקער פרוי, וועלכע אין געלעגן אַכצען חדשים אין אַ בונקער אין גאַליציע.

דוד האָט דערנאָך געדרוקט לידער אין יידיש, וואָס זענען אפילו געלויבט געוואָרן פון ש. ניגער.

און דוד אַפּעלבוים, וואָס איז אַנטלאָפן פין דריי לאַ־גערן, וואָס מען האָט אים שוין געהאַט געהאָנגען און איז שוין געלעגן ביי דער טיר פון קרעמאַטאָריום, זיצט פאַר מיר אין סאַן פראַנציסקאָ, ווו ער האָט אַן אייגענעם האָטעל, טאַקע מיט'ן נאָמען „האָטעל דוד". און ער דערציילט מיר די אַלע נסים, וואָס איז מיט אים געשען, און ער איז זיכער, אַז די ברכה וואָס ער האָט געקראָגן פון אָסטראָווצער רבין, הי"ד, אַז ער וועט בלייבן לעבען פון די „שארית הפליטה", איז אים בייגעשטאַנען.

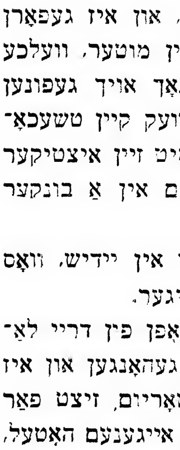

מאיר בלאַנקמאַן, תל־אביב

אויף קבר אבות אין פאַרניכטונגס־לאַגער מאַידאַנעק

וועגן מאַידאַנעק — פונקט ווי וועגן אַלע אַנדערע נאַציִשע מאָרד־לאַגערן — איז שוין פאַראַן אַ גאַנץ היפּשע ליטעראַטור. וועגן דאָזיקן טרויעריק־באַרימטן פאַרניכטונגס־לאַגער האָבן געשריבן מענטשן פון פאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן, וואָס רעדן אויף פאַרשידענע לשונות. איר וועט קוים געפינען אַ מענטש אויפן ערד־קוגל, וואָס זאָל נישט האָבן געלייענט אָדער לפּחות געהערט וועגן דער דאָזיקער טויט־פאַבריק אין וועלכער עס זענען אומגעקומען אויף אַן אכזריותדיקן אופן קרוב 360.000 מענטשן פון ארבע פּינות עולם און צווישן זיי 200,000 יידן. איר וועט זעלטן געפינען אַ מענטש, וועלכער זאָל נישט אויפציטערן ביים דערמאָנען בלויז דעם דאָזיקן שרעקלעכן נאָמען. מאַידאַנעק! — בלויז דער קלאַנג פון דאָזיקן וואָרט וואַרפט אָן אַ שרעק און מאַכט גליווערן דאָס בלוט אין די אָדערן.

אָבער — עס איז ווייניק בלויז צו האָבן געלייענט אָדער געהערט דערציילן וועגן מאַידאַנעק. דעם אומקום־לאַגער מאַידאַנעק מוז מען אומבאַדינגט באַזוכן און זען מיט די אייגענע אויגן, זען צו וואָס עס האָבן זיך דערקייקלט די מאָדערנע קאַניבאַלן און „קולטור־טרעגער" פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט און אויף וואָס עס איז פעאיק דאָס דאָזיקע ציוויליזירטע „הערן־פאָלק", ווען עס באַקומט פרייע הענט און קאָן אומגעשטערט אַנטוויקלען זיין „טאַלאַנט"...

יאָ, איר מוזט אומבאַדינגט זען מיט אייערע אייגענע אויגן, צו וואָס עס קען דערפירן ראַפינירטע רשעות און אכזריות, וואָס האָבן נישט זייערס גלייכן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. איר מוזט דורכאויס זען די דערגרייכונגען פון דער נאַציסטישער „וויסנשאַפט" — דאָס „לעצטע וואָרט" פון זייער מאָרד־טעכניק.

יאָ, איר מוזט אומבאַדינגט זיין אין מאַידאַנעק, כדי צו באַנעמען און תופס זיין מיט אייערע אייגענע חושים דעם גאַנצן גרויל פון די נאַצישע אכזריותן און פון זייערע גרויזאַמע און ראַפינירטע מאָרד־מעטאָדן.

ווייל די טראַגעדיע פון מאַידאַנעק באַשטייט דאָך נישט אין דעם, וואָס דאָרט האָבן געפונען דעם טויט אַזויפיל און אַזויפיל מענטשן און אין דער ערשטער ריי — יידן. עס גייט וועגן די שבעה מדורי גיהינום, וואָס די דאָזיקע אומגליקלעכע מענטשן — צווישן זיי פיל זקנים, פרויען און קינדער — זענען אַדורכגעגאַנגען ביז זיי האָבן ענדלעך דעם טויט געפונען. ווייל אין די אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען פון מאַידאַנעק איז דאָך דער טויט — ווי פּאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען — געקומען ווי אַ טייערע מתנה פון גאָט, ווי אַן אויסלייזונג פון אַלע איבערגעלעבטע צרות... ווייל אין מאַידאַנעק — ווי אין אַלע אַנדערע היטלעריסטישע פייניקונגס־לאַגערן — האָט מען דאָך מבזה געווען, אויסגעלאַכט, געלעסטערט באַשפּיגן, באַשמוצט און געשענדעט אַלץ, וואָס איז טייער און הייליק ביים מענטש אין גאָר דער וועלט. דאָרט האָט מען דאָך געמאַכט צו שאַנד און צו שפּאָט און ברוטאַל געטרעטן מיט די פיס אַלע מאָראַלישע און עטישע באַגריפן, וועלכע זענען פאַרהייליקט אין גאַר דער וועלט במשך פון פיל דורות.

יאָ, נישט בלויז לייענען אָדער הערן דערציילן וועגן מאַידאַנעק — דעם דאָזיקן שוידערלעכן אומקום־לאַגער מוז מען אומבאַדינגט זען מיט די אייגענע אויגן, זען און איבערצייגן זיך אויפן אָרט, אַז אַזוינס האָט טאַקע פּאַסירט אין דערווירקלעכקייט אין אונדזער תקופה, אין „ציוויליזירטן" צוואָנציקסטן יאָרהונדערט...

אויפן וועג אין אומקום־לאַגער

שפּעט ביינאַכט בין איך אָנגעקומען מיטן צוג פון וואַרשע קיין לובלין. פאַרשידענע געדאַנקען האָבן מיר געעקבערט אין מוח און די שטימונג ביי מיר איז געווען אַ ביז גאָר געדריקטע. איך האָב געהאַט אַן אַדרעס צו מיינעם אַ פריינט אין לובלין, און אָנקומענדיק אַהין, האָב איך אים אויפגעזוכט און ביי אים איבערגענעכטיקט.

צומאָרגנס אינדערפרי האָבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף אַ דראָזשקע און גענומען פאָרן אין דער ריכטונג פון מאַידאַנעק. אויפן וועג דערציילט אונדז דער קריסטלעכער דראָזשקאַזש, וועלכער האָט דאָ איבערגעלעבט די גרויליקע מלחמה־יאָרן, אַז בעת מען האָט אין קרעמאַטאָריע פון מאַידאַנעק געברענט די קערפּערס פון די פאַרגאַזטע יידן, האָט מען דעם ריח געפילט אין דער גאַנצער סביבה אַרום און אַרום אויף מיילן ווייט...

מיר געפינען זיך אויפן „וועג פון די מאַידאַניקער קדושים" — אַזוי הייסט די גאַס אין לובלין, וואָס פירט קיין מאַידאַנעק. „אוליצאַ מענטשענניקוו מאַידאַנקאַ" (די גאַס פון די קדושים פון מאַידאַנעק). איך קוק זיך אַרום אין אַלע זייטן און טראַכט מיר דערביי: ווען די שטיינער פון דאָזיקן ברוק וואָלטן געקענט רעדן — יעדער שוידער־לעכע טראַגעדיעס וואָלטן זיי אונדז געהאַט צו דערציילן פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען דאָ געגאַנגען זייער לעצטן וועג!...

שוין פונדערווייטנס זעען זיך פיל באַראַקן און אַ גאָר הויכער קוימען. מיין פריינט, אהרן גיסענבוים, וועלכער באַגלייט מיך אויף מיין וועג קיין מאַידאַנעק, ווייזט מיר מיטן פינגער: זעסט, מאיר? אָט דאָרט איז עס... מיין באַאומרואיקונג — איך בין זיך אָפן מודה ומתוודה — שטייגט פון רגע צו רגע. איך קען מער נישט איינזיצן אויף אַן אָרט. עפּעס אַ מאָדנער געפיל באַהערשט מיך, ווי אַ שווערער שטיין וואָלט מיך געדריקט אויפן האַרץ. איך לאָז אַראָפּ דעם קאָפּ און פאַרזינק אין טיפע פיינלעכע מחשבות...

און אָט שטייען מיר ביים לאַגער. אַ גרויסער אויפ־שריפט אין פויליש: „אָבוז שמיערטשי מאַידאַנעק" (דער טויט־לאַגער מאַידאַנעק). מיר גייען פּאַמעלעך אַריין אינעווייניק, און דאָס האַרץ ביי מיר פיל איך, נעמט קלאַפּן וואָס אַמאָל שטאַרקער און שטאַרקער. מיר גייען מיט געלאַסענע טריט ווי בעת אַ לוויה נאָכן ארון פון אַ פאַרשטאָרבענעם...

אַ לאַנגער געפלאַסטערטער וועג און פון ביידע זייטן — אַ סך באַראַקן און דראָט־פאַרצוימונגען. עס איז אַזוי שווער צו באַטרעטן דעם דאָזיקן שטח, ווי עס וואָלט געברענט דער באָדן אונטער דיינע פיס. ווייל יעדער שפּאַן ערד דאָ — דו פילסט עס בחוש — איז דורכגעווייקט מיט צער און פיין, מיט טרערן און בלוט פון די קינדער פון דיין פאָלק, פון דיינע נאָענטע און טייערע, וועלכע האָבן דאָ אויסגעהויכט אין פיין זייערע נשמות... עס ווילט זיך דיר אַראָפּוואַרפן די שיך פון די פיס, כדי נישט צו פאַרשווערן דאָס דאָזיקע הייליקע אָרט. עס טויכן אויף אין זכרון די ווערטער פון חומש: „של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא" (וואַרף אַראָפּ די שיך פון דיינע פיס, ווייל דער באָדן אויף וועלכן דו טרעטסט איז הייליק).

★

מיר געפינען זיך אין אַלגעמיינעם מוזיי. די גרויסע מאַפּע באַלד ביים אַריינגאַנג ווייזט דיר, אַז אין די יאָרן 1941—1944, האָבן אַלע וועגן פון אומקום, טויט און פאַרניכטונג — געפירט קיין מאַידאַנעק. פון אומעטום, פון די ווייטסטע לענדער, פון ארבע פינות עולם, ווו עס האָט נאָר אַריינגעשטעלט אַ פוס דער נאַצישער „קולטור־טרעגער" — האָט מען אַהערגעבראַכט מענטשן פון פאַר־שידענע נאַציאָנאַליטעטן, און גאָר באַזונדערס יידן, כדי זיי דאָ צו „דערליידיקן"...

מיר באַטראַכטן די אַלע בילדער, דאָקומענטן און צייכענונגען, די אָן אַ שיעור איבערגעבליבענע צעריסענע שיך, געלאַטעטע רעקלעך, געפלעקטע הויזן, צעבראָכענע ברילן, פּראָטעזעס, פאַרבלוטיקטע העמדער... דאָרט אין ווינקל — אַ באַרג מיט היטלען, אַן איבערגעבליבענער זכר פון מענטשלעכע קעפּ...

אומקום פון די יידן אין פוילן

אין אָט געפינען מיר זיך אין יידישן פּאַוויליאָן. אַ גרויסער אויפשריפט אין יידיש, פויליש און העברעאיש: „דער אומקום פון די יידן אין פוילן". אָט איז דאָס קבר פון אַ גרויסן טייל פון מיין פאָלק, וואָס איז דאָ אַזוי אַכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן! אַ שוידער גייט דיר דורך איבערן לייב, און ווערסט דורכגענומען מיט אַ הייליקן ציטער. דו באַטראַכטסט די אַלע בילדער און איבערגעבליבענע זאַכן, און דו זעסט באַשיינפערלעך ווי אַזוי מען האָט באַליידיקט, דערנידעריקט, באַשפּיגן און געשענדעט די מענטשלעכע און נאַציאָנאַלע ווירדע פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער. און וואָסערע לייד און פיין, וואָסערע שבעה מדורי גיהינום זיי האָבן געהאַט אויסצו־שטיין פון זייערע נאַצישע הענקער ביז זיי האָבן ענדלעך געפונען דעם טויט!

און עס קומען מיר נישט ווילנדיק אויפן געדאַנק די אומגעבראַכטע יידן פון מיין היימשטאָט אָסטראָווצע. אויך פיל פון זיי, פון מיינע חברים, פריינט און באַקאַנטע, נאָענטע און טייערע — זענען דאָ, אין מאַידאַנעק, אויף אַן אַכזריותדיקן אופן פאַרפייניקט געוואָרן ביז טויט דורך די נאַצישע טמאים.

דאָס פאַרגאָסענע בלוט פון אונדזערע שלמהלעך און חנהלעך

דעם פיינלעכסטן איינדרוק אָבער דאָ אין מאַידאַנעק מאַכן די זאַכן, וועלכע זענען איבערגעבליבן נאָך אונדזערע גרויזאַם־פאַרשניטענע קליינינקע משהלעך, שלמה־לעך, שרהלעך און חנהלעך — די קינדער־שיכלעך, קליידעלעך, הייזעלעך, בלוזקעלעך, היטעלעך, העמדעלעך און זייער פיל שפּילצייג. דו שטייסט אַ דערשיטערטער ביז די טיפעניש פון דער נשמה און ביסט נישט אימשטאַנד

אַרויסצוברענגען קיין איינציק וואָרט פון דיין מויל. דו פילסט ווי דאָס האַרץ ווערט דיר פאַרקלעמט און דאָס בלוט נעמט דיר גליווערן אין די אָדערן. אַ שוידער גייט דיר דורך איבערן לייב, ווען דו טראַכסט וועגן דעם טראַגישן גורל, וועגן־דעם גרויזאַמען צאָרן, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסן אויף די קעפּלעך פון אונדזערע ליבינקע יידישע קינדערלעך!

ווער וועט זיך דאָך נוקם זיין פאַרן דאָזיקן אומשולדיק־פאַרגאָסענעם בלוט פון אונדזערע טייערע יצחקלעך, הער־שעלעך, רחלעך און דבורהלעך, פון די דאָזיקע „תינוקות של בית רבן שלא חטאו", וועלכע זענען אַזוי אכזריותדיק פאַרשניטן געוואָרן, ווי נאָר זיי האָבן ערשט אָנגעהויבן צו לעבן און בליען? שוין זשע וועט דאָס אַלץ טאַקע בלייבן אומבאַשטראָפט?

און עס טויכן דערביי אויף אין זכרון די באַרימטע פערזן פון ביאַליקס „על השחיטה:

„וארור האומר: נקום!
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא ברא השטן...
ויקוב הדם את התהום!"

דער לעצטער וועג

פונדאַנען גייען מיר ווייטער. און אָט געפינען מיר זיך אין באָד. דאָ פלעגן די נאַצישע סאַדיסטן דורכפירן די „דעזינפעקציעס". דאָס איז געווען דער גרעסטער שווינדל. פאָרמעל האָט עס געהייסן אַז מ׳גייט זיך כלומרשט וואַשן און אָפּבאָדן. יעדער איינער האָט באַקומען אַ שטיקל זייף מיט אַ האַנטוך. פאַקטיש פלעגט אָבער נאָך יעדער אַזאַ „דעזינפעקציע" דורכגעפירט ווערן אַ „סעלעקציע" — און פונדאַנען האָט געפירט אַ גלייכער וועג, פול מיט אומ־באַשרייבלעכע ליידן און פיין. דאָס איז געווען דער לעצטער וועג, דער וועג אין גאַז־קאַמער. פון וועלכער קיינער איז נישט אַרויס קיין לעבעדיקער.

און אָט געפינען מיר זיך ביי דער גאַז־קאַמער. כ׳האָב געבעטן מיין פריינט, אהרן ניסענבוים, אַז ער זאָל מיך פאַרשליסן אויף עטלעכע מינוט אין גאַז־קאַמער. כ׳האָב געוואָלט באַקומען כאָטש דעם מינדעסטן באַגריף וועגן די טראַגישע איבערלעבענישן און לעצטע גסיסה־ראַנגלע־נישן פון אונדזערע פאַרפייניקטע ברידער און שוועסטער אין די דאָזיקע היטלעריסטישע אינקוויזיציע־קאַמערן פון צוואָנציקסטן יאָרהונדערט.

...אינעווייניק אין קאַמער — שטאָק־פינצטער ווי אין אַ טאָפּ. עס זעט זיך נאָר דאָס לאָך אין דאַך, דורך וועלכן די האַרצלאָזע נאַצישע רוצחים פלעגן אַראָפּשיטן דעם ציקלאָן־גיפט אויף די אויסגעמאַטערטע יידישע מענער, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן זיך געשטיקט און געראַנגלט מיטן טויט. ביי דער זייט אין ווינקל — אַ קליינטשיק פאַרקראַטעוועט פענצטערל, דורך וועלכן אַן עס־עס־מאַן פלעגט פונדרויסן אַריינקוקן און זען צי די אינעווייניק־פאַרשפאַרטע מענטשן האָבן שוין אויסגע־הויכט זייערע נשמות, און מ׳קען שוין עפענען די טיר און זייערע פאַרגאַזעוועטע קערפּערס אַריבערפירן אין קרעמאַטאָריע איידער צו פאַרברענען. עס איז שווער צו באַגרייפן מיטן מענטשלעכן שכל די לעצטע גרויליקע מינוטן פון די פאַרפייניקטע קרבנות אין די נאַצישע גאַז־קאַמערן...

היטלעריסטישע מאַרד־טעכניק

מיר שטייען און באַטראַכטן די קרעמאַטאָריע מיטן הויכן קוימען. אָט איז דער אויוון, וווּ מען האָט טאָג און נאַכט געהאַלטן אין איין ברענען די טויטע קערפּערס פון די פאַרגאַזטע קרבנות. אָט דורך דאַנען האָט מען אַריינ־געריקט די קערפּערס און דאָרט פון יענער זייט, פלעגט מען אַרויסנעמען דאָס אַש ביים רייניקן דעם אויוון.

אָט האָט איר דאָס „לעצטע וואָרט" פון דער היטלע־ריסטישער מאָרד־טעכניק, איבער וועלכער עס האָבן געאַרבעט און אָנגעשטרענגט זייערע מוחות דעגענערירטע נאַצישע „געלערנטע" און „פּראָפעסאָרן". אָט זעט איר די רעזולטאַטן, די רייפע פרוכטן פון זייערע לאַנג־יאָריקע אָנשטרענגונגען און באַמיאונגען...

און נישט ווייט פונדאַנען — אַ גרויסער קאַסטן, פול מיט ביינער און מענטשלעכע שאַרבנס. און אָט איז דער הייכער אַש־באַרג — דאָס איבערגעבליבענע אַש נאָך די גרויזאַם־אומגעבראַכטע קרבנות, וואָס האַלט אין איין שרייען און רופן נאָך נקמה עד לב השמים...

אויפן שטח פון מאַידאַנעק איז נאָך דער באַפרייאונג פאַרבליבן זייער פיל צעמענט, ציגל, געהילץ און אַנדערע בוי־מאַטעריאַלן. עס איז אויך פאַרבליבן אַ גרעסערער קוואַנטום פון ציקלאָן־גאַז, מיט וועלכן מען וואָלט נאָך געקענט אומברענגען מיליאָנען מענטשן. די דייטשן האָבן, ווייזט אויס, געהאַט בדעה אויסצוברייטערן די „אונטער־נעמונג" און פילפאַכיק פאַרגרעסערן די „פּראָדוקציע".

און אַז דו פאַרלאָזט מאַידאַנעק נאָך דעם אַלעמען, וואָס האָסט דאָ געזען, געהערט, געפילט און איבערגעלעבט בעת דיין לענגערן באַזוך — רייסט זיך אַרויס פון דיין מויל אַ קללה, אַ וויסטע קללה אויף די קעפּ פון די ברוטאַלע צעשטערער פון אונדזערע ליבע היימען, פון די אכזריותדיקע פייניקער, מערדער און פאַרטיליקער פון אונדזערע שוועסטער און ברידער.

שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם!

מאיר בלאַנקמאַן, תל־אביב

א באזוך אין אוישוויץ

איר האָט זיך, הימלען, צוגעקוקט פון אויבן, ווי מען האָט
די קינדער פון מיין פאָלק געפירט

איבער וואַקזאַלן, אויף באַנען און צופוס, אין טאָג אין העלן
און אין פינצטערן אין נאַכט, צום טויט.

מיליאָנען קינדער האָבן ביים דערהרגעטע ווערן הענט צו אייך
געהויבן — מ'האָט אייך נישט גערירט

מיליאָנען מאַמעס אייִדעלע און טאַטעס — נישט פאַרציטערט
האָט אויף אייך די בלויע הויט.

(יצחק קאַצענעלסאָן—„דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק")

דער צוג, וואָס פירט אונדז פון וואַרשע קיין קאַטאָוויץ, לויפט מיט אַ ראַשיקער שנעלקייט. עס איז שוין גאָר שפּעט נאָך האַלבער נאַכט. אָבער מיר איז פשוט אוממעג־לעך איינצושלאָפן. שווער ביז גאָר צו פאַרטרייבן די רעיונות, וואָס לאָזן דיך ממש נישט רוען.

די דאָזיקע נסיעה איז פאַר מיר די פיינלעכסטע אין מיין לעבן. דאָס פאָר איך דאָך באַזוכן דעם טויטן־לאַגער אוישוויץ. אין פאַרלויף פון דער גאַנצער נאַכט הערט מיך נישט אויף צו מאַטערן און פייניקן דער געדאַנק: אָט מיטן זעלבן וועג זענען דאָך אין יענע גרויזאַמע היטלער־יאָרן געגאַנגען אָן אַ שיעור טראַנספּאָרטן מיט מענטשן, פון וועלכע עס האָט זיך זעלטן ווער אומגעקערט צוריק אַהיים... מיטן זעלבן וועג האָבן דאָך די פאָרשטייער פון „הערן־פאָלק" אין די אומדערטרעגלעכסטע באַדינ־גונגען געפירט אַ גרויסן טייל פון מיין פאָלק צו דער שחיטה.

אַרום 7 אַזייגער אינדערפרי שטעלט זיך אונדזער צוג אָפּ אויף אַ קליינער באַן־סטאַציע, און ווען דער קאָנ־דוקטאָר רופט אויס הויך אויפן קול: אָש־וויענ־טשים — פּילסטו, ווי עס וואָלט זיך ביי דיר אָפּגעריסן אַ שטיק פון דיין האַרץ.

מיר האָבן נאָך צוצוגיין צופוס אַ קליין שטיקל וועג. אָט דאָרט נישט ווייט איז עס. עפּעס אַ מאָדנע געפיל באַהערשט אונדז אַלעמען און מיר ווערן ווי פאַרשטומט און פאַרגליווערט.

אין טיפסטן יראת־הכבוד דערנענטערן מיר זיך צום טויטן־לאַגער אָשוויענטשים.

„אַרבייט מאַכט פריי!"

מיר שטייען פאַר אַ גרויסן אייזערנעם טויער. גאָר אין דערהויך — אַן אויפשריפט אין דייטשישער שפּראַך: „אַרבייט מאַכט פריי!". שווער צו באַשרייבן דאָס וואָס איר פילט בעת אייערע פיס באַטרעטן דעם דאָזיקן באָדן. עפּעס ווי אַ שווערער שטיין וואָלט זיך אייך געלייגט אויפן האַרץ און ס'איז אייך ממש שווער אַרויסצוריידן אַ וואָרט...

מיר קוקן זיך אַרום אין אַלע זייטן: געפלאַסטערטע וועגן און ריזיקע הייזער־בלאָקן. לאַנגע רייען דראָט־פאַרצוימונגען מיט אויפשריפטן אין דייטש: „פאָרזיכטיק, הויכע שפּאַנונג, לעבענסגעפערלעך". די דאָזיקע דראָטן זענען געווען אָנגעלאָדן מיט עלעקטרישן שטראָם, כדי די קאַצעטניקעס זאָלן נישט קענען אַנטלויפן. פיל פון זיי פלעגן זיך אָבער באַוווסטזיניק וואַרפן אויף די דאָזיקע עלעק־טרישע דראָטן, כדי וואָס גיכער אויסגעלייזט צו ווערן פון דער אומדערטרעגלעכער אַרבעט, וואָס „מאַכט פריי"...

מיר געפינען זיך אויפן פּלאַץ, פונוואַנען די אומ־גליקלעכע קאַצעטניקעס פלעגן יעדן אינדערפרי אָפּמאַר־שירן אין געשלאָסענע רייען צו דער אַרבעט, און די דייטשן האָבן טאַקע געזאָרגט פאַר דעם, אַז עס זאָל זיין מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן. ביי דער זייט פלעגט תמיד שטיין אַן אָרקעסטער, וואָס איז באַשטאַנען פון יידישע קלעזמאָרים, וועלכער האָט באַגלייט די אָפּמאַרשירנדיקע אַרבעטער מיט די פריילעכסטע נאַציִשע מאַרשן. און פון דער דאָזיקער אַרבעט, וואָס „מאַכט פריי", האָבן זיך זייער פיל שוין מערער נישט אומגעקערט צוריק, ווייל אָדער

זיי זענען אויסגעמאַטערטע און דערשעפּטע געפאַלן אויפן וועג, אָדער — זיי זענען אויף אַ ברוטאַלן אופן ליקווידירט געוואָרן דורך זייערע נאַצישע שומרים...

„קאַנאַדע"

אָט געפינען מיר זיך אין די בלאָקן, וועלכע טראָגן דעם נאָמען „קאַנאַדע". מיר גייען פון איין צימער אין צווייטן. איר זעט: גאַנצע בערג מיט ברילן, קוישן, זאָקן, בלוזקעס, רעקלעך, וואַליזקעס, שערלעך, לעפל, גאָפּל, ריבאײַזנס, האַקמעסערס, מאַשינקעס, מצה־רעדלעך, קעמעלעך, קינ־דער־פּודער, צינד־מאַשינקעס, עמערס, אָן אַ שיעור פּראָטעזן און אַ סך קנעפּ.

עס ציט אײַער אויפמערקזאַמקייט אַ באַרג מיט טליתים און עטרות — דער איינציקער אָנדענק נאָך אונדזערע גאָטספאָרכטיקע ייִדעס און טאַטעס, וועלכע זענען אין די דאָזיקע אונדערטרעגלעכע באַדינגונגען, אין אָנבליק פון טויט — פּונקט ווי די אַמאָליקע אנוסים אין שפּאַניע — געגאַנגען אויף קידוש־השם און נישט מוותר געווען אויף דער אמונה פון זייערע אָבות. ווייטער שטויסט איר זיך אָן אין אַ ים מיט שיך, שיך און שיך. אין אַ דערנעבנדיקן צימער — קרוב צוויי טאָן פרויען־האָר, וואָס די דײַטשע ספּעציאַליסטן פלעגן סאָרטירן, רייניקן און מאַכן דערפון מאַטראַצן צו בעטן... און אָט שטעלט איר זיך אָפּ און איר ווערט ווי פאַרציטערט און אויפגעטרייסלט ביז די טיפענישן פון דער נשמה: אַ ים מיט קינדער־שיכלעך, בלוזקעלעך, הייזעלעך, קליידעלעך, היטעלעך, שפּילצייג און פאַריתומטע ליאַלקעס...

„על דאטפט אטפוך"

אין ייִדישן מוזיי. אַ שוואַרצער אָרון מיט אַ מנורה. אין דער הויך — אַ גרויסער אויפשריפט: „יזכור!" ביי דער זייט — אַ רשימה פון אומגעבראַכטע ייִדישע שרייבער, קינסטלער, דיכטער, דענקער און וויסנשאַפטלער. אַביסל ווייטער — אַ באַרג אַש און צונויפגעקליבענע ביינער — איבערגעבליבענע רעשטלעך פון אונדזערע פאַרטיליקטע ברידער און שוועסטער. מיר באַטראַכטן די פאַרשידענע עקספּאָנאַטן, די בילדער פון צער און פּיין. אָט וואַרפן זיך אײַך אין די אויגן שיך־זוילן, אויסאַרבעטע פון ספרי־תורות. און אַז איר גייט ווייטער, שטעלט איר זיך אָפּ ביי אַ בילד און איר ווערט ממש אויפגעשוידערט. דאָס בילד ווייזט, ווי אַ ייִדישע מאַמע באַשיצט איר קליינטשיק אויסגעמאַטערט־דערשראָקן קינד. דאָס פּנים פון דער דאָזיקער אומגליקלעכער פרוי דריקט אויס אַזוי פיל צער און ווייטיק, אַז איר ווערט ממש גערירט ביז די טיפענישן פון דער נשמה. איר פילט ווי עס שטיקן אײַך די טרערן און ס'איז אײַך אַזוי שווער זיך צו באַהערשן... אָ, ייִדישע מאַמע! דײַן איבערגעגעבנקייט און מסירות־הנפש פאַר קינדער איז דאָך באַרימט אין דער גאַנצער וועלט!

און אַזוי שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ קליין סידורל —— אַן אַלט סידורל מיט צעריסענע און האַלב־אָפּגע־ברענטע בלעטלעך. און אַז איך שטרענג זיך אָן און נעם לייענען — שרייען צו מיר אַרויס די ווערטער פון פּרקי אבות: „אַף הוא ראה גלגולת אחת שצפה על פני המים, אמר לה: על דאַטפט אטפוך"...

„על דאטפט אטפוך!" — דאָ אין אַשוויענטשים קלינגען די דאָזיקע ווערטער ווי אַ סימבאָל ווי אַ שטרענגע וואָרענונג.

„על דאטפט אטפיך". פריער אָדער שפּעטער וועט אײַך, מערדער און תליינים פון אונדזער פאָלק, דערגרייכן די האַנט פון דער גערעכטיקייט און איר וועט באַקומען די געהעריקע שטראָף פאַרן אומשולדיק־פאַרגאָסענעם בלוט פון אונדזערע ברידער און שוועסטער און קיינער פון אײַך — אין דעם זענען מיר מער ווי זיכער — וועט נישט אויסמיידן דעם האַרבן גזר־דין פון דער געשיכטע!

די קאַצעטניקעס און זייערע תליינים

מיר באַטראַכטן די פאַרשידענע מאַלערייען און בילדער, וואָס עס האָבן געשאַפן די קאַצעטניקעס גופא. ס'איז ביז גאָר אינטערעסאַנט, אַז די דאָזיקע גרויליקע היטלער־יאָרן, ביי די אומדערטרעגלעכסטע באַדינגונגען, האָבן פיל פון די פאַרפּייניקטע אין אָשוויענטשים געמאָלן בילדער, אין וועלכע זיי האָבן אָפּגעהוזקט און אָפּגעשפּעט פון זייערע פּייניקער און באַדריקער און געבראַכט צום אויסדרוק זייער שאַרפסטן פּראָטעסט. דעם צער און צאָרן קעגן זייערע מערדער און תליינים. איר געפינט דאָ קאַריקאַטורן פון אַלע גרעסערע און קלענערע „פירער" און „פירערלעך". אָט די אַלע, וועלכע האָבן דעצידירט וועגן לעבן און טויט פון מיליאָנען מענטשן, און גאָר באַזונדערס די יעניקע, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער רשעות און אכזריות לגבי זייערע אומגליקלעכע קרבנות. און די דאָזיקע בילדער לאַכן בייסיק אָפּ פונעם קוכער מיטן גראָבן בויך, פונעם גרויזאַמען קאַפּאָ, פון דער „שטובאָווע" און פון די אַלע, וועלכע האָבן אויף אַ וועלכן נישט אופן צוגעהאָלפן צו פאַרביטערן דאָס אומדערטרעגלעכע לעבן פון די נומערירטע איינוווינער אין אָשוויענטשים...

נאַרעס און קלאָזעטן

מיר דערנענטערן זיך צום בלאָק, ווו עס געפינען זיך די נאַרעס צום שלאָפן. פרוי צוקערמאַן־לאַסקאָווסקאַ, אַ געוועזענע באַאַמטין פון צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פוילן, וועלכע האָט אָפּגעשוואַרצט אין אָשוויענטשים צוויי יאָר און טראָגט דעם נומער 48462 — ווייזט אונדז אָן מיט דער האַנט: אָט דאָ איז געווען מיין געלעגער. און מען דערציילט אונדז וועגן ווערעם, מייז, פליי, וואַנצן און לייז; וועגן אומאויפהערלעכער בייסענייש, דיזענטעריע און אַנדערע חולאתן. מיר באַטראַכטן די ענגשאַפט דעם שרעקלעכן שמוץ, און הערן נישט אויף דערביי צו וווּנדערן זיך: רבונו של עולם! ווי אַזוי האָבן די דאָזיקע פאַרשפּאַרטע מענטשן דאָ אויסגעהאַלטן כאָטש איין טאָג אין אַזעלכע שוידערלעכע־אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען? שווער, ממש אוממעגלעך דאָס צו באַגרייפן מיטן פשוטן שכל...

נישט ווייט פונדאַנען געפינען זיך די קלאָזעטן. און מיינט נישט, אַז דאָ אַהער האָט מען געקענט גיין ווען ווער עס האָט נאָר באַדאַרפן און אויפהאַלטן זיך ווי לאַנג עס נויטיקט זיך. די דייטשן, ווי באַוווּסט, האָבן ליב „אָרדענונג און דיסציפּלין". אויף צו באַפרידיקן די נאַטירלעכע באַדערפענישן פון די קאַצעטניקעס האָבן זיי באַשטימט געוויסע שעהן. אין קוים האָט זיך ווער אויפגעהאַלטן לענגער ווי עס איז פאַראויסגעזען אין רעגולאַמין — איז ער געוואָרן שטרענג באַשטראָפט. אַ קאַפּאָ איז תמיד געשטאַנען מיט אַ שפּיצרוט אין האַנט און אָן אויפהער געהאַלטן אין איין אונטערטרייבן דעם עולם. שנעלער! שנעלער! און אַך און ווי איז געווען צו דעם יעניקן קאַצעטניק, וואָס האָט זיך פאַרשפּעטיקט ביים דאָזיקן „עסק" כאָטש אויף איין רגע...

„וויסנשאַפטלעכע אָפּטיילונג"

בלאָק נומ. 10 — דאָ געפינט זיך די „וויסנשאַפטלעכע אָפּטיילונג". דאָ פלעגן נאַצישע פּראָפעסאָרן און „געלערנטע" זיצן גאַנצע טעג און נעכט, געקנייטשט די שטערנס און דורכגעפירט פאַרשידענע „וויסנשאַפטלעכע" עקספּערימענטן איבער יונגע פרויען, פון וועלכע דער גרעסטער טייל איז באַשטאַנען פון יידישע מיידלעך פון גריכנלאַנד. דאָ, אין דאָזיקן בלאָק, האָט מען זיך פאַרנומען מיט גינעקאָלאָגיע, מיט סטעריליזאַציע און קינסטלעכער באַפרוכפערונג. דאָ האָט מען געמאַכט געפערלעכע איינשפּריצונגען, און זעלטן וועלכע פרוי ס'איז אַרויס אַ לעבעדיקע פון דער דאָזיקער „וויסנשאַפטלעכער" לאַבאָראַטאָריע. און האָט שוין וועלכע נישט איז פרוי יאָ אָפּגעגליקט צו בלייבן לעבן — איז זי געבליבן אַ קאַליקע שוין ביזן טויט אַריין...

דער אומקום־פּלאַץ

בלאָק נומער 11. אין דאָזיקן בלאָק פלעגן זיך צונויפקומען די נאַצישע „ריכטער" און משפּטן די פאַרשולדיקטע און פאַרברעכער — און זעלטן ווער עס איז פון אַזאַ „געריכט" אַרויס אַ לעבעדיקער.

מיר באַטראַכטן גענוי דעם „שטייבונקער". דאָ אַהער פלעגט מען פאַרן קלענסטן „חטא" אַריינשליידערן קאַצעטניקעס און זיי פאַרשפּאַרן אויף אַ לענגערער צייט.

אַ ביז גאָר ענגע און פינצטערע קאַמער אָן לופט. די „פאַרזינדיקטע" פלעגן דאָ מוזן די גאַנצע צייט שטיין אויף די פיס און פלעגן דעריבער איינער דעם צווייטן דערשטיקן, כדי ס'זאָל זיין מער פרייער פּלאַץ. פיל ערגער אָבער איז געווען דער מצב אין דעם אַזוי גערופענעם „וואַסער־בונקער", ווו די „פאַרזינדיקטע" פלעגן נאָך אָן לופט און אין אומדערטרעגלעכער ענגשאַפט מוזן שטיין ביז איבער די קני אין וואַסער... און נישט ווייט פונדאַנען געפינט זיך דער אומקום־פּלאַץ ביי דער שוואַרצער „טויטן־וואַנט". דאָ אַהער פלעגט מען טאָג־טעגלעך אַרויספירן הונדערטער „פאַרזינדיקטע" קאַצעטניקעס, זיי אַוועקשטעלן ביי דער שוואַרצער וואַנט און אויף אַן אַכזריותדיקן אופן ליקווידירן. דער דאָזיקער פּלאַץ — ווי עס דערציילן אָפּגעראַטעוועטע עדי ראיה — האָט זיך תמיד געוויקט אין מענטשלעך בלוט.

יאָ ווען די דאָזיקע שוואַרצע „טויטן־וואַנט" וואָלט געקענט רעדן — פון וויפל מענטשלעכע טראַגעדיעס, וואָס האָבן זיך דאָ אָפּגעשפּילט, וואָלט זי אונדז געהאַט צו דערציילן!...

דער לאַגער־מאָדעל

מיר באַטראַכטן דעם לאַגער־מאָדעל, וועלכן עס האָט געשאַפן דער באַקאַנטער סקולפּטאָר פון קראַקע — מיעטשיסלאַוו סטאַוויאַרסקי. דאָס איז אַ הערלעך קונסט־ווערק, אויסגעפאַרטיקט פון גיפּס.

דער דאָזיקער מאָדעל שטעלט פאַר דעם גאַנצן פּראָצעס, אַלע שבעה מדורי גיהינום, וואָס עס איז אַדורכגעגאַנגען דער אָשוויענטשימער קרבן, ווי נאָר ער איז אַראָפּ פון דער באַן־סטאַציע ביז מען שליידערט אים אַרויס אַ טויטן פון גאַז־קאַמער אין קרעמאַטאָריע אַריין. די אַלע פון גיפּס אויסגעקנעטעטע פיגורן רעדן מיט אַ ביז גאָר בולטער שפּראַך. איר זעט דאָ דעם לאַנגן יסורים־וועג, דעם

גאַנצן פֿיין און צער פֿון די דאָזיקע אומגליקלעכע מענטשן —— און דאָס אַלץ קריצט זיך אייך גוט איין אין אייער זכרון אויף אייביק...

די קליינע קרעמאַטאָריע

צוערשט האָבן די דייטשן אויפֿגעשטעלט די קליינע קרעמאַטאָריע — אַן אויוון מיט ווענטילאַציעס און מיט נויטיקע איינריכטונגען לויטן לעצטן וואָרט פֿון דער דייטשישער טעכניק. אָט פֿון דער זייט — ווייזט מען אונדז — האָט מען אַריינגערוקט די פֿאַרגאַזטע קערפּערס און פֿון יענער זייט דאָרט פֿון אונטן פֿלעגט מען אַרויסשאַרן דאָס אַש...

און דו שטייסט און באַטראַכסט דאָס אַלץ — און עס ווילט זיך דיר פֿאָרט נישט גלויבן, אַז אַזוינס האָט טאַקע געקענט פּאַסירן אין דער ווירקלעכקייט אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, דאָס יאָרהונדערט פֿון קולטור, פּראָגרעס און ציוויליזאַציע.

די דאָזיקע קליינע קרעמאַטאָריע האָט אָבער גאַנץ ווייט נישט באַפֿרידיקט די אַפּעטיטן פֿון די נאַצישע קאַניבאַלן, ווייל זי איז נישט געווען אימשטאַנד צו יענער צייט צו באַאַרבעטן דעם גאַנצן „רוישטאָף״, וועלכן עס האָבן וואָס אַמאָל מערער צוגעשטעלט די גאַז־קאַמערן. און זיי האָבן דעריבער מיט דער צייט אויפֿגעשטעלט פֿיר נייע גרויסע קרעמאַטאָריעס אין נישט ווייטן בירקענאַו.

ביי דער תּליה פֿון רודאָלף העס

מיר געפֿינען זיך אויפֿן פּלאַץ, וווּ מען האָט אין יאָר 1947 אויפֿגעהאָנגען דעם קאָמענדאַנט פֿון אָשוויענטשימער לאַגער, דעם בלוטיקן תּליין רודאָלף העס, וועלכער איז זיינער צייט דורכן וואַרשעווער געריכט פֿאַראורטיילט געוואָרן צום טויט.

רודאָלף העס — ווי מיר דערוויסן זיך — האָט אין אָשוויענטשים געלעבט ווי אין אַ גן־עדן התּחתּון. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ פּרעכטיקע ווילע מיט אַ הערלעכן גאָרטן, מיט אַן אייגענעם אָרקעסטער און מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן און קאָמפֿאָרטן. דאָ, אין אָשוויענטשים, איז אים אפֿילו געבוירן געוואָרן אַ קינד.

העס פֿלעגט זיצן רויִק אין זיין שיינעם קאַבינעט און ווי אַ קאַלטער גזלן פֿלעגט ער אונטערשרייבן די טויט־אורטיילן. ביי אים אין די הענט איז געליגן דער גורל פֿון מיליאָנען מענטשן לחיים או למוות — און אָט שטייען מיר איצט ביים קבֿר אויפֿן פּלאַץ אין אָשוויענטשים, וווּ עס האָט באַקומען די געהעריקע שטראָף דער דאָזיקער גרויזאַמער סאַטראַפּ.

בירקענאַו־בזשעזשינקי

מיר געפֿינען זיך אין בירקענאַו. אָשוויענטשים האָט ביי די דייטשן געהייסן „מוסטער־לאַגער״, ווייל דאָ האָבן זיך געפֿונען די גרויסע אַרבעט־וואַרשטאַטן. דער ריכטיקער טויטן־לאַגער, וווּ עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן מיליאָנען מענטשן, איז געווען בירקענאַו.

בירקענאַו ציילט ביז 500 באַראַקן. די פֿיר קרעמאַ־טאָריעס און גאַז־קאַמערן זענען געווען איינגעאָרדנט לויטן לעצטן וואָרט פֿון דער דייטשישער טעכניק. דאָס איז געווען דער שטאָלץ פֿון דער דייטשישער „פֿאַרניכטונגס־וויסנ־שאַפֿט״. גאַנצע 24 שעה אין מעת־לעת האָט מען דאָ געהאַלטן אין איין גאַזעווען און ברענען און דער ריח און טשאַד האָבן זיך געלאָזט פֿילן העט ווייט אין דער אַרומיקער געגנט... און אַזוי ווי די אַלע פֿיר קרעמאַטאָריעס האָבן דאָך נישט באַוויזן צו פֿאַרברענען אַלע פֿאַרגאַזטע קרבנות, האָט מען די איבעריקע קערפּערס געמוזט פֿאַרברענען אויף אַ פּרימיטיוון אויפֿן אונטערן פֿרייען הימל...

אויף שריט און טריט שטויסן מיר זיך דאָ אָן אויף רעשטלעך פֿון מענטשלעכע קערפּערס. הגם די נאַצישע באַרבאַרן האָבן זיך באַמיט מיט אַלע מעגלעכקייטן פֿאַר זייער אַוועקגיין פֿון אוישוויץ צו פֿאַרווישן די שפּורן פֿון זייערע שוידערלעכע פֿאַרברעכנס.

יזכור!

און אָט שטייען מיר ביים מאָנומענט, וועלכן ס׳האָט דאָ אַוועקגעשטעלט דער צענטראַל־קאָמיטעט פֿון די יידן אין פּוילן. מיר לייענען אַ גרויסע אויפֿשריפֿט אין יידיש, פּויליש און העברעאיש:

„ יזכור

צום אָנדענק פֿון מיליאָנען יידן, מאַרטירער און קעמ־פֿער, וועלכע זענען דורך די היטלעריסטישע מערדער פֿאַרטיליקט געוואָרן אין אָשוויענטשים־בזשעזשינקי.

לזכר מאות ריבוא קדושי ישראל ולוחמיו שהושמדו באושבינצ׳ים־בז׳ז׳ינקי ע״י הרוצחים ההיטלריסטים״.

און קוקנדיק אויפֿן דאָזיקן מאָנומענט, טראַכט איך דערביי: ווער ווייסט וויפֿל פֿון מיינע משפּחה־מיטגלידער, פֿון מיינע נאָענטע און טייערע פֿון דער טראַגיש־פֿאַרשני־טענער יידישער אָסטראָווצע — געפֿינען זיך צווישן די צום טויט פֿאַרפּייניקטע יידן אין אָשוויענטשים!

אין טיפֿסטן יראת־הכּבֿוד בויגן מיר דעם קאָפּ פֿאַרן מאָנומענט צום אָנדענק פֿון אונדזערע פֿאַרטיליקטע ברידער און שוועסטער אין נאַצישן אומקום־לאַגער אָשוויענטשים.

דער לעצטער וועג

מיר קומען צו אַ גרויסן פּלאַץ, דאָ און דאָרט — ביינער און אַש. עס זעען זיך רעשטלעך פון צעשטערטע געביידעס. דאָ זענען געשטאַנען די גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריעס. דאָס האָבן די נאַצישע רוצחים פאַר זייער אַוועקגיין פון אוישוויץ זיך באַמיט אַלץ צו פאַרניכטן, כדי עס זאָל, חלילה, קיין זכר נישט בלייבן פון זייערע אָפּגעטועטע שענדלעכע מעשים.

דורך דעם וועג האָט מען געפירט די אומגליקלעכע קאַצעטניקעס אין באָד אַריין, כלומרשט וואַשן זיך און דורכפירן אַ דעזינפעקציע. און פונדאַנען — אַ גלייכער וועג אין גאַז־קאַמער. דאָס איז געווען דער פיינלעכסטער וועג, פול מיט צער, ווייטיק און יסורים — דער לעצטער וועג...

דאָס געשענדעטע צוואַנציקסטע יאָרהונדערט

אין אָשוויענטשים־בזשעזשינקי זענען אויף אַן אכזריותדיקן אופן, וואָס האָט נישט זיינס גלייכן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט — אומגעבראַכט געוואָרן ביז דריי מיליאָן מענטשן פון פאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן, צווישן זיי קרוב צוויי מיליאָן יידן.

אין אָשוויענטשים איז אויף אַ העסלעכן אופן דורכגע־פירט געוואָרן די שענדונג פון צוואָנציקסטן יאָרהונדערט.

מיר פאַרלאָזן אָשוויענטשים

עס איז אַ הערלעכער זומער־פרימאָרגן ווען מיר פאַרלאָזן אָשוויענטשים. מיר וואַרפן אונדזערע לעצטע בליקן אויפן דאָזיקן טויטן־לאַגער, אויפן „שטאָלץ פון דער דייטשישער פאַרניכטונגס־וויסנשאַפט״. פונדערווייטנס שריַיט צו אונדז אַראָפּ פון אייזערנעם טויער די צביעותדיק־פאַרפירערישע אויפשריפט: „אַרבייט מאַכט פריי!״. ס׳איז אַזוי שווער אויפן הארצן פון דעם אַלעמען וואָס דו האָסט דאָ געהערט, געזען און איבערגעלעבט בעת דיין לענגערן באַזוך.

מיר וואַרפן אונדזערע לעצטע בליקן אויף אָשוויענ־טשים, און פון אונזערע ליפּן רייסט זיך אַרויס אַ קללה — ווילסטע קללה אויף די קעפּ פון אַלע נאַצישע מערדער און תליינים, וועלכע האָבן אומברחמנותדיק צעשטערט אונ־דזערע ליבע היימען און אויף אַן אכזריותיקן אופן אומ־געבראַכט און פאַרשניטן אַלע אונדזערע נאָנטע און טייערע. די אַלע וועלכע האָבן ברוטאַל געשענדעט דעם נאָמען מענטש און גרויזאַם פאַרניכטעט מער ווי א דריטל פון אונדזער פאָלק.

מאגאזינען פול מיט שוך פון דערמארדעטע יידישע קינדער אין אוישוויץ

מחסנים מלאים נעליים של ילדים יהודים, שהושמדו במחנה אושוויץ

ישראל גאַרפינקעל

קברים

און דער טוי אויף די גראָזן
ווי מיט טרערן באַדעקט,
און די בלעטעלעך אויף די צווייגעלעך
ווי מיט בלוט באַפלעקט.
און די ערד, די זאַמדן
אַ דורכגעזאַפּט מיט ווייטיק,
פון קערפּער האַלב לעבעדיק — האַלב טויט,
צונויפגעלייגט אין איין שטיק.

האָט אַ האַנט פון דער ערד זיך געריסן
געוואָלט זיך אַן עפּענונג מאַכן
האָט אַן אויג אין דער ערד זיך עפּענען געפּרוווט
און מיט ערד פול, מער נישט געקאָנט פאַרמאַכן.

האָט אַ מויל זיך עפּענען געפּרוווט
און דערשטיקט איז עס געוואָרן אין מיטן געשריי
און דאָס לעצטע וואָס האָט נאָך אַרויסגעזיפּצט
איז געווען: „מאַא...” „קינד...” אָדער „שמע...”

צוביסענע פון הינט,
דערשאָסענע פון מערדער דייטשן.
געגלעט האָט זיי בלויז דער ווינט,
אויף די גאַסן, הינטער פלויטן.
און די שטיינער וואָס זענען מיט בלוטברינען,
זאָלן קיינמאָל נישט ווערן אַנטרינען.
און דאָס איינגעזאַפּטע בלוט אין זייערע קאַרבן,
זאָל עדות זאָגן פון מענטשן־ראַנגלעניש ביים שטאַרבן.

אַ איר פאַרפייניקטע קדושים
געפּירטע מענטשן ווי רינדער
איך געפין זיך אַלץ אין די שלושים
און מיין ווייטיק ווערט גאָרנישט לינדער.

קברים!
פול זענען די קברים,
מיט יידן דאָרט ליגן.
און די וועלט האָט געשוויגן,
און די וועלט האָט געשוויגן!
ווו זענען וויגטן פולע,
ווו זענען שטורמען געווען?
צי האָט נישט געהאָלפן קיינעמס תפילה,
צי האָט גאָרנישט געשען?
צי האָט נישט געקאָנט קומען אַ מבול,
האָבן נישט געקאָנט אויסגיסן טייכן?
אָפּצווישענקן דאָס שלעכטס,
אז נישט בלייבן דערפון זאָל קיין צייכן?!

קיינער, קיינער איז מיט קיין הילף נישט געקומען
אין יענע פינסטערע טעג,
איירָאָפּע איז געווען אין איר גערָאַנגל פאַרנומען
און די אַנדערע זייט ים ווו איז געווען?
איך פרעג?!

איז צו זיי נישט דערגאַנגען דער היי הורך די ווינטן?
זענען די וויַעַן צו זיי נישט דערשווימען מיט די כוואַלעס פון ים?
פון אַ פאָלק וואָס ווערט אָן רחמנות פאַרשניטן,
וואָס ווערט אונטערגעריסן מיט זיין שטאַם?!

די שטנ׳ס זענען צו זיי דערטרעטן
און די אַשן זענען צו זיי דערפלויגן.
רחמים! — האָבן שטימען געבעטן —
נאָר זיי האָבן פאַרמאַכט די אויגן.
פאַרקאָוועט די פענסטער,
געקוקט בלויז דורך שפּאַרעס.
די מערבדיקע רעטער
אָן ווייטיק אין האַרץ.

אַ וועלט, פעלקער, האַרה,
האָט איר יידן, מען קאָן זיי שאַרן
אַנשיטן פולע זעק...
נאָר די ווינטן די אַשן טראָגן אַוועק
ווי די וועלט האָט נאָר אַן עק.

זיי קומען אָן פון ווייט, פון ווייט
און מאָנען ביי אייך גערעכטיקייט
פאַר די לײדן, פאַר די ווייען
פאַר די שוידערלעכע מערדערייען
פאַר די פאַרברעכער, פאַר די שענדער
וואָס לעבן פריי אין אײערע לענדער
פאַר דעם פאַרשווערטן גייסט
אין פאַרפייניקטן גוף.
פאַרוואָס קריגן זיי נישט
זייער פאַרדינטע שטראָף.

פאַרגליווערט זענען מיינע טרערן
אין ס׳קומט נישט קיין געוויין,
אייער וויי־געשריי טו איך הערן,
נאָר ווי אַ פעלז בלייב איך שטיין.
און איך שווער ביי אייערע אַשן,
וואָס קאָנען נישט רוען,
אַז געשטאַרקט איז מיין גלויבן
אין אונדזער המשך און קיום!

קברים:
מאַסן־קברים איבער איראָפּע צעשפּרייטע.
אַשן איבער פעלדער צעזייטע.
זיי מאָנען ביי אונדז — ביי די וואָס זיי לעבן.
איר זאָלט נישט פאַרגעסן, און איר זאָלט נישט פאַרגעבן!

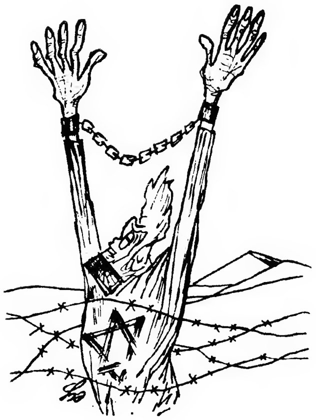

וואָלף פיינשטאָק

אָסטראָווצער פּאַרטיזאַנער

איך בין געבוירן אין לובלין דעם 15־טן נאָוועמבער, 1919. איך בין געווען ביי די פאַרטיזאַנער פון 26־טן יולי 1944 ביז 17־טן יאַנואַר 1945. פאַרן איבערגיין צו די פאַרטיזאַנער בין איך געווען אין אָסטראָווצער לאַגער.

אין פעברואַר 1943 האָבן די יינגלעך אין געטאָ אָרגאַניזירט אַן אָנפאַל אויפן קאָמענדאַנט פון דער יידישער פאָליציי און האָבן באַ אים צוגענומען 40 גאָלד שטיקלעך. פאַר דעם געלט (אַרום 36 טויזנט זלאָטעס) האָבן מיר געקויפט 12 רעוואָלווערן. מיר האָבן געשיקט 17 פון אונדזערע בחורים קיין קאָנין אין די וועלדער. נאָר ליידער זענען זיי אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער „אַרמיאַ קראַיאָוואַ” און ווען זיי זענען געווען מיט נאָך פאַרטיזאַנער אין אַ בונקער, האָבן די א. ק. אַהין אַריינגעוואָרפן אַ גראַנאַט און אַלע זענען אומגעקומען. צוליבן דאָזיקן טראַגישן פאַל איז אונדזער אַקציע אין געטאָ אויפגעהאַלטן געוואָרן ביז מאַי 1944.

מיר זענען אין אָנהויב געווען 47 חברים און מיר זענען געבליבן בלויז 30. די אָנפירערס פון אונדזער גרופע זענען געווען די צוויי ברידער שטיין. זיי זענען אומגעקומען דורך די דייטשן ביי גאַנץ ספעציעלע אומשטענדן. זיי האָבן זיך געהאַט געטראָפן מיטן פירער פון דער אַרבעטער פאַרטיי אין אָסטראָווצע ריבאָווסקי (באַקאַנט אונטערן פסעוודאָנים: וואָיאַ), און אַרומגערעדט וועגן אַ פלאַן ווי צו אָרגאַניזירן דאָס אַנטלויפן פון לאַגער. האָט דאָס אונטערגעהערט אַ געוויסער בלומענשטאָק און עס דערציילט די דייטשן. זיי זענען גלייך אַרעסטירט געוואָרן. אין משך פון צוויי טעג האָט מען זיי שרעקלעך געפייניקט און צום סוף האָט מען זיי דערשאָסן אויפן אָפענעם פלאַץ אין לאַגער און אַלע יידן האָבן געמוזט זיין אָנוועזנד.

נאָך זיי האָט איבערגענומען די קאָמאַנדאָ פון דער פאַרטיזאַנער גרופע דוד קעמפינסקי פון קאָנין. אונטער זיין אָנפירערשאַפט האָבן מיר איבערגעריסן די דראָטן פון לאַגער אין זומער 1944 און אַוועק אין די וועלדער. מיר האָבן דאַן געהאַט 14 רעוואָלווערן און צוויי קליינע ביקסן און אויך 3 גראַנאַטן. די יידישע פאַרטיזאַנער אָרגאַניזאַציע פון וואַרשע, אונטער דער אָנפירונג פון אַנטעק צוקערמאַן, האָט אונדז געשיקט געלט אויף צו קויפן געווער און שפייז. דאָס געלט (25 טויזנט זלאָטעס) און אויך איניקע גראַנאַטן האָט אונדז געבראַכט די פאַרטיזאַנקע, פראַניאַ בעאַטאָס, וועלכע האָט געהאַט אַרישע פאַפירן. זי האָט זיך אַריינגעקריגן אין געטאָ מיט אַ גרופע יידן פון לאַגער, וועלכע האָבן געאַרבעט אין שטאָט און איז אויפן זעלבן שטייגער אַרויס פון געטאָ אויפן צווייטן טאָג, נאָכדעם ווי זי האָט זיך פאַרבונדן מיט אונז. ווען זי איז צוריקגעפאָרן קיין וואַרשע, האָבן איר איניקע דייטשן פאַרדעכטיקט, אַז זי איז אַ יידישקע, מען האָט איר אַרעסטירט און שפּעטער דערשאָסן. ערע איר ליכטיקן אָנדענקען!

דאָס געווער האָבן מיר געהאַט באַהאַלטן אין די שעניקעס, אויף וועלכע מיר זענען געשלאָפן. ווען מיר זענען אַריין אין וואַלד ביי קרזשעמיאַנעק, נעבן אָסטראָווצע, האָבן מיר זיך פאַראייניקט מיט אַ גרופע פון 9 רוסן, וועלכע זענען געהאַט אַנטלאָפן פון אַ דייטשן געפאַנגען־לאַגער. זיי זענען געווען גוט באַוואָפנט מיט אויטאָמאַטן. מיט די רוסן האָט אונדז פאַרבונדן אַ פּאָליאַק פון דער פוילישער אַרבעטער פאַרטיי (נאָכן קריג איז ער געוואָרן דער פּאָליציי קאָמענדאַנט פון באָדזעכאָוו). מיר האָבן זיך אויסגעבויט אונטערערדישע בונקערס. מיר זענען געווען צוזאַמען איניקע און דרייסיק מאַן און צווישן אונדז אויך איניקע מיידלעך, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט דער קיך און וועשעריי.

מיר זענען אַרויס פון אָסטראָווצער לאַגער, ווייל מיר האָבן געוווּסט, אַז די דייטשן גייען ליקווידירן דעם לאַגער; מיר האָבן אויך געוואָלט דערמיט ראַטעווען אונדזערע משפחות און בכלל יידן פון געטאָ. ליידער האָבן מיר דאָס ניט באַוויזן צו טאָן, ווייל די דייטשן, ימח שמם, האָבן שנעל אַרויסגעפירט אַלע אונדזערע טייערסטע קיין אוישוויץ, ווייל דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו אונדזער געגנט.

מיר פלעגן קויפן פון פאַרשידענע פויערים שפּייז־פראָדוקטן און געצאָלט דעם פרייז פון פאַרן קריג. ביינאַכט זענען מיר געגאַנגען באַוואָפנט אין די דערפער און טיילמאָל האָבן מיר אָנגעטראָפן דייטשן ביי די פויערים און מיר האָבן געמוזט קעמפן מיט זיי. איינמאָל בעת אַזאַ צוזאַמענטרעף זענען געפאַלן פיר פון אונדזערע חברים און צוויי זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן. מיר האָבן דאַן דערהאַרגעט 4 דייטשן. מיר האָבן צוגענומען זייערע מונדירן און געווער; אונדזער גרופע האָט איינמאָל אָנגעטראָפן אויף אַן אויטאָ,

אין וועלכן עטלעכע דייטשן האָבן געפירט פּאַפּיראָסן און קאָנסערוון. מיר האָבן אַטאַקירט דעם אויטאָ, צוגענומען די לאָדונג און דעם אויטאָ פאַרברענט; סוף יוני 1944 האָבן אונדזערע חברים אויפגעריסן אַ טראַנספּאָרט מיט אַמוניציע, וואָס איז געגאַנגען צום פראָנט. פון ווייטן האָבן מיר מיט פרייד צוגעזען ווי דער טראַנספּאָרט ברענט; אין אָקטאָבער פון זעלבן יאָר האָבן מיר אויפגעריסן אַ הויז אין דאָרף סודאַגאָראַ. דאָרטן האָט געוווינט אַ דייטשער הויפּטמאַן, אַ גרויסער באַנדיט. דאָס גאַנצע הויז איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיטן הויפּטמאַן דעם רשע.

אָנהויב נאָוועמבער פון זעלבן יאָר האָבן די דייטשן פאַרלייגט אַ לויערונג אויף אונדז. אַ גוי האָט אונדז וואַרשיינלעך פאַרראַטן און אָנגעוויזן אויף אונדזער בונקער. די דייטשן האָבן אונדז אַרומגערינגלט און שטאַרק באַשאָסן. מיר האָבן געענטפערט מיט פייער. בעת דער שיסעריי זענען געפאַלן 8 חברים, צווישן זיי די צוויי מיידלעך און איין רוס. די אַטאַקירער זענען געווען אַרום 60 פערזאָן און מיר האָבן זיך געמוזט צוריקציען. מיר זענען אַוועק אין דאָרף טשאַרנאָ גלינאָ, נעבן אָסטראָוועצע. מיר האָבן דאָרטן געבויט נייע בונקערס, נאָר אונדזער לאַגע איז געווען זייער אַ שלעכטע, ווייל פון אַלע זייטן האָט מען אונדז פאַרפאָלגט, אַי די דייטשן, אַי די פוילישע „אַרמיא קראַיאָוואַ", און צו די פויערעם האָבן מיר געמוזט קומען פאָדערן עסן און געלט אויף צו קענען עקזיסטירן.

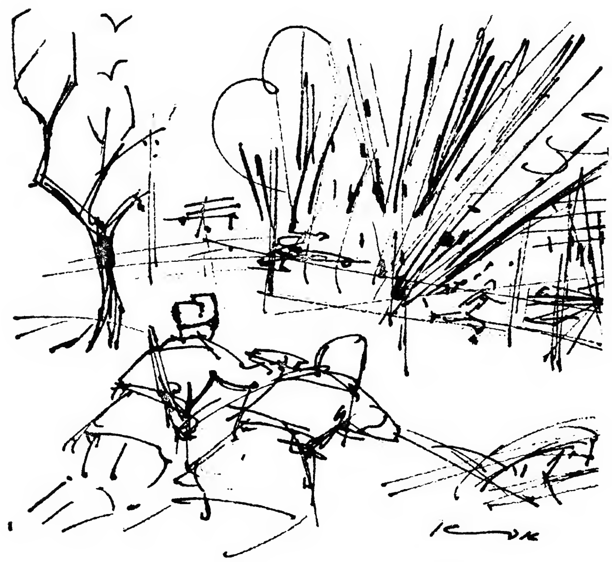

אַרום פעברואַר 1945 האָט אונדז אַרומגערינגלט אַן אָפּטיילונג פון אונגאַרישע זעלנער, וועלכע האָבן געקעמפט צוזאַמען מיט די דייטשן, און פון זייער מערדעריש פייער זענען פיל פון אונדז געפאַלן. מיר זענען געבליבן בלויז זעקס. נאָך דער דאָזיקער באַשיסונג, זענען מיר אַוועק אין וואַלד לעבן רודאָ קאָשטשעלניא, ביי אָסטראָוועצע, דאָרט האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן דריי וואָכן ביז די רוסן זענען אַריין און אונדז באַפרייט. מיר זענען געווען אַ טייל פון פּאַרטיזאַנער פאָלקס־פראָנט און אונדזער פאַרבינדלער, סטערניק, פלעגט אונדז ברענגען די נייעסן פון הויפּט־שטאַב פון די פּאַרטיזאַנער, וועלכע ער פלעגט אויפכאַפּן דורכן ראַדיאָ.

מיר ברענגען דאָ א רשימה פון די פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען אויף פאַרשידענע אופנים אומגעקומען אין קאַמף, באַ פאַרשיידענע אומשטענדן. ערע זייער אָנדענק!

1. וואַלמאַן מאָטל 20 יאָר אַלט
2. ווייַנבערג שפרה 20 " "
3. פליישמאַן מאיר 32 " "
4. פליישמאַן ישראל 24 " "
5. פּאַכלער טעבי 31 " "
6. פּאַכלער יעקב 22 " "
7. וואַסערמאַן מענדל 21 " "
8. פּאַכלער שמואל 29 " "
9. רובינשטיין אשר 18 " "
10. ווייַנבערג יוסף 22 " "
11. סלאָדקע ישראל 22 " "
12. קעמפּינסקי פייוול 21 " "
13. זיגלבוים אייזיק 23 " "
14. שמולעוויטש שלמה 34 " "
15. אַלויס שמואל 32 " "
16. זינגער יהודה 22 " "
17. אַקערמאַן הערש 30 " "
18. ניסקער דוד 23 " "
19. אַקערמאַן געצל 26 " "
20. זיגלבוים משה 21 " "
21. גאָלדמאַן הירש־מאיר
22. גאָלדמאַן בערעק

די לעבן געבליבענע פון דער גאַנצער גרופּע פּאַר־טיזאַנער זענען: 1. וויזער (אָדער ווייטער) משה; 2. שערמאַן בערל; 3. שערמאַן וואָלף; 4. קעמפּינסקי שמעון; 5. אייזמאַן מאָטל; 6. פיינשטאָק וואָלף.

פון פויליש: יהודה ראָזענבערג.

קבוצת פארטיזאנים מאוסטרובצה

בעיירה אוסטרובצה במחוז קאֶלצה הוחזקו מספר יהודים במחנה־עבודה. בפברואר 1943 התחילו היהודים להתארגן כדי לברוח מהמחנה ולהקים קבוצות פארטיזניות. מספר בחורים התנפלו על ראש־המחנה היהודי ולקחו ממנו מטבעות־הזהב שהיו ברשותו, ותמורתן קיבלו 36 אלף זהובים. בכסף זה קנו שנים־עשר אקדחים. שבעה־עשר בחורים עזבו הראשונים את המחנה. ביערות קונוב חצבו בונקר בתוך סלע. לאסונם של הבחורים התקשרו עם א.ק. (ארמיה קראיובה). תחילה היו היחסים תקינים. הבחורים קיבלו הכשרה צבאית והוכן טקס השבעתם החגיגית של הפארטיזנים היהודים. בעת הטקס הקיפו אנשי הא. ק. את היהודים ובמכונת־יריה קצרו אותם למוות. המעשה הזה הרתיע את שאר שלושים החברים במחנה לצאת היערה. רק בחודש מאי 1944 התארגנה במחנה הקבוצה השניה. בראש הקבוצה עמדו שני האחים שטיין. הם פתחו במשא־ומתן עם הפולני ריבובסקי הנודע בכינויו „וויי" („דוד") בדבר הוצאת יהודים רבים ככל האפשר מהמחנה. דבר המשא־ומתן נודע ליהודי בלומנשטוק, שהיה משתף פעולה עם הנאצים והוא הודיע על כך לגרמנים. הגרמנים אסרו את האחים שטיין והוציאום להורג בכיכר־המחנה.

אחרי מות האחים שטיין נטל את הפיקוד על הקבוצה דויד קמפינסקי מקונין. הקבוצה קיבלה עזרה כספית מהארגון היהודי הלוחם בוארשה. את הכסף היתה מביאה למחנה הקשרית מ„דרור", פראניה באטוס — בחורה יהודיה מקונין. היא הביאה 25 אלף זהובים, רימון וכן תעודות אריות. היא היתה מחביאה את כל זה על גופה והיתה חומקת־גולשת עם פלוגת־העבודה למחנה וממנו. רק בת שבע־עשרה היתה ואחת הקשריות הנועזות ביותר. סבורים, כי באחת השליחויות היא שלחה יד בנפשה אחרי שהצליחה להציל יהודים רבים. (לפי סברה אחרת נאסרה ברכבת כשזוהתה ע"י הגרמנים כיהודיה).

ב־25 ביולי חתכו צעירים יהודים את חוטי־התיל המקיפים את המחנה. עשרים ותשעה מהם, מזויינים ב־14 אקדחים, שני רובים קצרים ושלושה רימונים, הבקיעו להם דרך היערה. הקבוצה הגיעה ליער קז'ימיונק ושם הצטרפה לקבוצת רוסים, פליטי השבי, שמנתה תשעה אנשים. הרוסים היו מזויינים היטב. הקבוצה הצטרפה כולה לג.ל. קשר אותה העסקן הפולני השמאלי מאוסטרובצה, מטרניק (עדות וולף ויינשטוק).

אנשי הקבוצה לא ויתרו על חלומם הנועז לחזור למחנה אוסטרובצה כדי להציל את משפחותיהם. אך הם איחרו את המועד. ב־2 באוגוסט הועברו כל אסירי המחנה לאושוויץ.

בתקופה הראשונה היו חברי הקבוצה משלמים בעד המזון שקנו אצל האיכרים. אך עד מהרה נוכחו, כי הכסף לא יבטיח קיומם ונטלו מזונם בכוח. בקרבות הראשונים על הקיום נפלו שני גרמנים, ארבעה פרטיזאנים ושנים נפצעו. באחד הימים תפשו משאית גרמנית שהובילה סיגריות ושימורים. הם הרגו את המלווים הגרמנים, לקחו את הסחורה ואת המכונית העלו באש. ב־4 באוקטובר פוצצו בכפר סאדוגורה את הבית, בו נמצא האופטמאן גרמני, ואת הקצין הגרמני הרגו במקום. באחד המיבצעים הורידו מהפסים רכבת גרמנית שהובילה לחזית תחמושת וחומרי־נפץ.

יחידות ג.ל. ערכו התקפה על ס.ס. באוסטרובצה יערכו מסעות עד לקאֶלצה. היחידה היהודית־רוסית עם דוד קמפינסקי בראש השתתפה בכל המבצעים האלה.

בנובמבר הכינו הגרמנים מארב, בעזרת יערן פולני, אשר ידע את מקום־חנייתם ודרכי־מסעם של הפרטיזנים, נכנסו הגרמנים ליער. הם הגיעו עד לבונקר ופתחו באש. הלוחמים היהודים שהיו מופתעים התארגנו ככל שיכלו. שמונה מהם נפלו בקרב זה. הנותרים נאלצו לסגת לצ'ארנה גלינה ושם הקימו מחנה חדש בתנאים קשים פי־כמה, כשיחידות א.ק. מתקיפות אותם מהעורף. בסוף דצמבר התנגשה היחידה עם יחידות הצבא ההונגרי. היתה זאת התנגשות־דמים אכזרית. רק ששה פרטיזנים יצאו ממנה חיים, ביניהם רוסי אחד. חיים קשים ועלובים, כשהם נרדפים על צוואר על ידי א.ק. מזה והגרמנים מזה — היו מנת־חלקם של הנותרים, שהסתתרו בבונקרים ליד רודה־קושצ'ילנה. שם חיכו לבוא הצבא האדום.

(מתוך „ספר הפרטיזנים היהודים" כרך ב').

שלמה צווייגמאן ז״ל

מעשי הרצח של הפארטיזאנים הפולנים

מתוך עדותו לפני השלטונות הפולנים

שבועות אחדים אחרי גירוש יהודי אוסטרובצה, בנובמבר 1942, התקיימה התיעצות חשאית של מספר צעירים יהודים, שחיפשו דרך למחתרת הפולנית במטרה להצטרף אליה. כעבור שבועיים הצליח אחד מחברי הקבוצה, נח צוקרמן, להתקשר עם אחד מחברי המחתרת הפולנית, שעבד במחלקת התעבורה של „זאַקלאַדי אוסטרוביייצקה״ כנהג הקטר מס׳ 7. נובק הבטיח לצוקרמן למסור למפקדת המחתרת על רצונה של קבוצת צעירים יהודים להצטרף אליה. אחרי ימים אחדים נתקבל מכתב דרך נובק, בחתימת מטה המחתרת הפולנית באוסטרובצה, בו נקבעה פגישה בין נציגי המחתרת ונציגי הקבוצה היהודית, שבה עמדו לדון על התנאים להצטרף לפרטיזנים הפולנים.

סחיטת כספים מצד הפרטיזנים

ב־30 בנובמבר העביר אותנו השוטר היהודי, חנינה שרמאן, אשר שיתף פעולה אתנו, למקום המיועד לפגישה. נציגי המחתרת היו הסגן טופור והסמל יוזף, שניהם בלתי ידועים לנו לפני כן. מצד היהודים השתתפו בפגישה יצחק קניג, יוסף פרידלנד, נוח צוקרמן ואנוכי. נציגי הפרטיזנים היתנו את הצטרפותנו לשורותיהם בתשלום סכום של 10,000 זהוב לכל איש שיצטרף אליהם, ואת הסכום הזה הם רואים כמתנה של הישוב היהודי — אשר מנה אז לא יותר מ־1500 איש — למחתרת הפולנית. הודענו מיד, שאין באפשרותנו לשלם סכום עצום כזה ואז יעצו לנו לאסוף כל סכום כסף שיש בידינו ולמסור להם בפגישה הבאה, שנקבעה ל־8 בדצמבר.

לפגישה הבאה הלכו השוטר חנינה שרמאַן, צוקרמן ובאַלטר. מצד הפולנים באו לפגישה הסגן הנ״ל וליאון נובאק. הסגן הודיע, שלמען להקל עלינו את ההצטרפות למחתרת לא יעמוד עוד על הסכום של 10,000 זהוב דווקא, אלא ידרוש מאתנו את הסכום המכסימאלי שיש באפשרותנו לאסוף. את הכסף אפשר למסור לליאון נובאַק בשיעורים אחדים. ב־9 בדצמבר נפגשנו עם נובאק במקום מסויים בגיטו וליד שולחן ערוך עם משקאות חריפים וכיבוד אחר מסרנו לו את התשלום הראשון בסך 12.000 זהוב.

היציאה מן הגיטו

התשלום השני בסך 9,000 זהוב מסרנו לנובאק ב־15 בדצמבר. ב־12 בדצמבר קיבלנו מכתב ממטה המחתרת, ובו הוראה להרכיב מחברינו שלוש קבוצות של 6 איש כ״א, כדי להכין את היציאה מן הגיטו וההצטרפות למחתרת. אחרי ימים אחדים עזבה הקבוצה הראשונה את הגיטו בסיועו של השוטר חנינה שרמאן.

אחרי ימים אחדים נתקבל באמצעות נובאַק מכתב מן הקבוצה הראשונה, שהיה כתוב בסימני הצופן המוסכמים. במכתב ביקשו החברים למסור לנציגי המחתרת בדים לשלוש חליפות גברים, שני מעילים ועור למספר זוגות נעליים. כל החומרים האלה נמסרו אישית על ידי השוטר שרמאן ואחיו (שנהרג אחר כך) לנציגי המחתרת זיגמונט ופראנק בקרן הרחובות באלטוב ופולנה.

בשבת, 2 בינואר 1943, קיבלנו מכתב ממטה המחתרת המודיע לנו שהקבוצה השניה, בעלת 6 החברים, צריכה להיות מוכנה ליציאה באופן דומה כמו הקבוצה הראשונה. הקבוצה עזבה את הגיטו בזמן שנקבע וכעבור 15 דקות שמענו יריות ומיד אחרי כן חזר חלק מן הקבוצה לגיטו. התברר, שבן שוטר פולני הכיר את היהודים והחל לצעוק „יהודים״. הנער נורה בידי אנשי הקשר ובמצב שנוצר אי אפשר היה להגיע למקום בו חיכתה העגלה שהיתה צריכה להעביר את החברים. אחרי שעה נודע לנו מאוקראינים, שאלמונים התנפלו על הצרכניה שליד בית החרושת ושדדו 300,000 זהוב. העובדה, שהארגון הודיע לנו על כך מראש הגבירה את האימון שלנו בו והפיח בנו תקווה רבה לגבי העתיד שלנו כחברי המחתרת. למחרת היום יצאה מן הגיטו הקבוצה שלא הצליחה לצאת אמש.

זמן קצר אחר כך קיבלנו מכתב, בו אנו נדרשים להעביר לארגון סכום כסף ובדים למספר חליפות נשים. נובק קיבל מאתנו ב־4 בינואר 7,000 זהוב ובדים לשתי חליפות; לפי הדרישה היו הבדים חייבים להיות מטיב מעולה ומייצור שלפני המלחמה.

למחרת, 5 בינואר, עזבתי את הגיטו יחד עם הקבוצה האחרונה. בו בערב, אחרי שהגענו למחבוא בחורשה של עצי תות הופיעו אצלנו זיגמונט ופראנק ודרשו לשלם

להם 2000 זהוב לאיש. הבטחנו לשלוח למחרת שליח לגיטו כדי להשיג את הכסף.

כעבור ימים אחדים הופיעו בחורשה זיגמונט, פראנק ואורח חדש, שהציג עצמו כקפיטאן, שנשלח מן הממשלה הפולנית הגולה בלונדון, כדי לבקר במקומות הריכוז של קבוצות המחתרת, שמספרם מגיע ל־110. לפי דבריו, היינו הקבוצה מספר 40 ברשימת ביקוריו. כשנודע לו שהמטה דורש מאתנו מפעם לפעם סכומי כסף גדולים התרגש מאוד והבטיח לשוחח עם הסגן על כך.

נציגי המחתרת ביקרו אצלנו שלוש פעמים בשבוע וסיפקו לנו מזון, שתמורתו דרשו מאתנו מחירים מופרזים. לא רצינו לנגוע בבעיית המחירים, כי עיקר הדאגה שלנו היתה, איך להצטרף ליחידות הלוחמות של המחתרת הפו־עלות באזור הרי שוויינטוקזשיסקה. במשך הזמן צויידנו בשני אקדחים, במספר רימונים וברובה אחד.

במקרה היכרנו איכר, יוזף שווייצר, מכפר בוקובה הסמוך שגילה לנו סוד, שאחיו, פליקס, שייך לאותו ארגון. האיכר מכר לנו רובה תמורת 300 זהוב ומזמן לזמן סיפק לנו גם מזון.

ב־16 בינואר הופיעו זיגמונט ופראנק, אך הפעם לא נכנסו לחורשה אלא נעצרו לידה, ובשדה, במרחק־מה מהם, עמד איש בלתי ידוע לנו. שני הראשונים היו שתויים וטענו שאחד החברים שלנו, מאלניצקי היה בכפר וחקר את אחד האיכרים כדי להיוודע את השמות האמיתיים של חברי המחתרת. ידענו שזו עלילה, כי במשך כל הזמן לא ביקר מאלניצקי בכפר. נקראתי לאיש שעמד בשדה, והלה לקח ממני חמשים זהוב והחרים את הרובה שלי בטענה, שהוא נגנב ממחסן הנשק של הארגון.

הפרטיזנים שודדים את רכושנו

ב־19 בינואר ב־11 בערב נמצאו במחבוא 8 חברים. אחדים הלכו לגיטו להביא קארביד בשביל המנורות וחלקים של מכונות ירייה, שהוצאו על ידי חברינו מחדר המשמר הגרמני, ושלושה אחרים הלכו לכפר להביא מזון. פתאום שמענו צעדים מעל למחבוא. מיד אחר כך שמענו יריות בכניסה למחבוא ופקודות ברוסית: „לצאת! לצאת!" היינו נבוכים ונשארנו במקומותינו. האלמונים מילאו את פתח הכניסה בקש והשליכו עליו פצצות תבערה. העשן הסמיך התחיל לחנוק אותנו ונאלצנו לצאת מן המחבוא. בגלל הפתח הצר לא יכלנו להתנגד בכוח למתקיפים. אני יצאתי ראשון. כשרק הייתי בחוץ צעק איש שעמד משמאל לפתח „הידים למעלה! תן את הכסף, החפצים והזהב!" הוא ערך אצלי חיפוש ולקח ממני שעון, טבעת זהב וקצת כסף שהיה בכיסי. מסביבי עמדו כ־25־30 איש אשר שמרו עלי ועל פתח היציאה מן המחבוא. אחרי שכל שמונת החברים יצאו מן המחבוא שדדו מאתנו את כל רכושנו ודרשו למסור להם את מקום הימצאם של יתר החברים. הם נכנסו למחבוא והוציאו משם את הנשק ואת הבגדים שמצאו בו. אחר מעשה השוד חיכו לבואם של שלושת החברים שעמדו לחזור עם המזון מן הכפר, גם אלה נשדדו כמונו, יתוך כדי כך הצטדקו בכך, שהם פרטיזנים רוסיים החייבים לדאוג בעצמם למזון ולנשק. לשמע דברים מתחסדים אלה ענתה החברה היחידה שהיתה בינינו, דורקה ביננטל, אשר נפצעה בידה בשעת החיפוש: „אתם, חברים שלנו, יריתם בי ופצעתם אותי! הכך עושים חברים?" הפרטיזנים פרצו בצחוק ואחד השיב: „אין זה בטוח כלל, שאת פצועה: הדם הניגר ממך הוא בוודאי דם נידה..."

יש לציין שמכל הקבוצה שהתנפלה עלינו רק אחד דיבר רוסית, ואילו היתר דיברו פולנית. מאוחר בלילה עזבה קבוצת הבריונים את המקום ואנחנו נשארנו במקום מדוכאים ומיואשים מן המקרה הזה.

למחרת בבוקר עזב חלק מאתנו, ואני בתוכם, את המחבוא והלכנו לגיטו. מסרנו לצוקרמן על השוד והמכות וכתבתי מכתב למטה הארגון ובו מסרתי תיאור נאמן מצורת הסמל, שפקד על השוד. כעבור 3—4 ימים קיבלנו תשובה שמתנהלת חקירה בענין. נובאק שהביא את המכתב דרש מאתנו 500 זהוב וביקש שנשמור בסוד את דבר הכסף. איש הקשר השני, פראנק, תבע זוג מגפיים, וגם דרישה זו מילאנו.

טקס ההשבעה

ב־3 בפברואר קיבלנו מן המטה להיות מוכנים מחר במחבוא לטקס ההשבעה וליציאה משם. בשעת ההשבעה, שהתקיימה בשעה היעודה, ראיתי היטב את הסגן, אשר לא הרכיב אז משקפיים כהים כמו בפגישות הקודמות. ראיתי שזהו מלינרסקי, סגן־משנה בצבא הפולני, מי שהיה פקיד בפ. ק. או. באוסטרובצה, שחקן בקבוצת כדורגל של מועדון הספורט של המשטרה ובוגר סמינר המורים בעיר. כן היו נוכחים ליאון נובאק ועוד שלושה אנשים, ששמותיהם לא היו ידועים לי. מלינרסקי קרא את נוסח השבועה ואנו חזרנו בחגיגיות על הטקסט. חילקו לנו יי"ש ופרוסות לחם. פתאום הופיע זיגמונד עם ידיעה, ששוטרים גרמנים הגיעו לכפר וישניוב. לשמע ידיעה זו דחה מלינרסקי את היציאה ל־48 שעות. אחר כך נדחתה היציאה עוד פעם ולבסוף נקבעה היציאה ל־9 בפברואר תוך הבטחה שהיא לא תידחה עוד. השמחה שלנו היתה ללא גבול.

בשעה הקבועה נמצאו במקום 14 חברים בלבד. למקום הגיעו ליאון נובאק, זיגמונט ושני אנשי הקשר שהצטרפו תמיד לפגישותינו עם נובאק. בגלל הצפיפות

הרבה ששרה במחבוא, שהיה מורכב משני תאים תת־קרקעיים קטנים, סידרנו לנו מחבוא שני לא הרחק מן המקום. לפני היציאה שאלתי את הסרן אם כדאי לקחת אתנו גם את החפצים הנמצאים במחבוא השני? הלה נתן פקודה לנובק ללכת לשם כדי לראות איזה חפצים כדאי לקחת ואיזה יש להשאיר. לנובק הצטרף גם זיגמונט. כל הדרך החזיקו את הרובים מוכנים לפעולה. כשהגענו למקום שאלו אותנו אם יש יציאה שניה מן המחבוא.

הרצח המתועב

אחרי שחזרנו למחבואנו הקודם הסתדרנו בשני התאים ואכלנו ארוחת ערב. בתא הראשון נמצאו חמישה חברים שלנו וחמישה פרטיזנים, ויתר חברי הקבוצה נמצא בתא השני. פתאום שמענו יריות ואחד הפרטיזנים קרא „או, קבר אחים!" הבטתי בכיוון התא הראשון. היה שם שקט גמור ושרר חושך מוחלט, כי מן היריות נופצו מנורות הקרביד. במעבר בין שני התאים ראיתי את נובק ואחד הפרטיזנים מכוונים את אקדחיהם אלינו. על השאלה שלי „מדוע מגיע לירות בנו?" — ענה: „הס! הס!" הוא ירה וכדור עבר דרך המעיל ושרט את החזה שלי. נפלתי והע־מדתי פנים של הרוג. במסדרון עמד אחד החברים שלנו, טולק נאשלסקי. אחד הרוצחים נתן פקודה: „להרוג את את כולם!" מיד אחר כך קיבלתי כדור בסנטר, שנתקע כשני ס"מ מתחת למצח.

אחר כך כרעו נובק וזיגמונט לא הרחק ממני והחלו לירות בנאשלסקי, כשאחד מייעץ לחברו: „תן לו בין הרגליים..." לא היו להם תנאים טובים לבצע את זממם הרצחני, כי המסדרון היה ארוך ומפותל במקצת. בנסיון זה לרצוח את נאשלסקי השתמשו בעשרים כדורי אקדח.

נראה, שלא עלה על דעתם שאני עודני חי, מפני שמהחזה והסנטר שלי קלח דם רב. שני הרוצחים החלו לעזוב את המחבוא. אך ברגע זה התעוררו פצועים אחדים ופתחו בצעקות „אור! אור!". הרוצחים חזרו על עקביהם וירו שני כדורים בכל אחד מן הצועקים בהוסיפם: „הרי לך, בן־זונה, אור!.." אחרי שביצעו רצח מתועב זה עזבו את המחבוא. כעבור דקות אחדות חזרו לשם, כנראה כדי לטשטש את עקבות הפשע. אך לא הצליחו בכך ועזבו תיכף את המקום.

אנו מזהירים מפני המלכודת

אחרי חצי שעה זחל נאשלסקי, שהיה פצוע קל, מן המס־דרון בקראו את שמות החברים, שהראו קודם סימני חיים, אך איש לא ענה. גם אני שתקתי משום שפחדתי שהרוצ־חים עלולים לחזור עוד פעם למחבוא. ראיתי את הישארותי בחיים כנס שנעשה לי כדי שאוכל לחזור ולהזהיר את 18 החברים, שעמדו לעזוב את הגיטו כעבור ימים אחדים וליפול במלכודת שטמנו להם הפולנים הפטריוטים. ראיתי זאת כחובה קדושה שעלי למלא ללא שהיות.

הרצח בוצע ב־9 בפברואר 1943 אחרי 6 בערב. כל הלילה שכבתי בין החברים שנרצחו, לפנות בוקר יצאתי לגיטו. בגלל הפצע שהיה בראשי הגעתי לגיטו אחרי טל־טולים רבים ושם מצאתי כבר את נאשלסקי: מן הנערים שעבדו בבית החרושת נודע לפולנים אחדים על הטר־גדיה שלנו. נובק, שפחד מפני מעשה נקמה מצדנו, הסתתר ימים אחדים, שעה שצוקרמן חיפש אותו כדי לשאול אותו על סיבת הפשע. באחד הערבים הגיעו שני פולנים ושאלו על מקום מגוריו של נאשלסקי ושלי. לפי תיאור האנשים האלה התברר שאחד מהם היה נובק. אחרי שנובק חזר לעבודה שאל אותו צוקרמן לפשר הפשע והלה ענה: „היתה זו פקודה מטעם המפלגה".

אחרי שבועות אחדים נאסר צוקרמאן על ידי הגרמנים ונורה, איש לא ידע על מה הוצא להורג. נפוצה שמועה

שהוא עסק בזיוף פספורטים גרמנים, אך זה היה שקר, כי אני הייתי מן הרגע הראשון יחד אתו ויודע אני שהוא לא עסק בכך. יחד אתו נעצר והוצא להורג, הנער בלומאַן. אני משער שהעלילה עליהם באה מן הפרטיזנים, כי בזמן האחרון נפגש צוקרמן ויצחק בלום עם נציגי הפרטיזנים. ייתכן שהגרמנים החליפו את השם בלום בבלומאן, ולכן הוציאו להורג את הנער המיסכן ששמו היה דומה לזה של בלום.

אחרי חיסול הגיטו, ב־31 במרץ 1943, נשלחתי למחנה בליזין שליד סקאַרז׳יסק. שם נפגשתי עם אנשים שעבדו בבית חרושת גרמני לא רחוק מן המקום שם ביצעו הפר־טיזנים את הפשע המחריד. נערים אלה באו מקונוב וסיפרו שהמשטרה הפולנית ואנשי מכבי אש פשטו את בגדי ההרוגים, ואחר הרסו את המחבוא והנרצחים נקברו תחת הריסותיו.

מקום הפשע נמצא בין אודז׳יצוב־עלית ובין בוקוב, קרוב לכפר קונוב, המרוחק כ־9 קילומטר מצפון־מערב לאוסטרובצה, בדרך לראַדום.

את המקום המדויק יכול להראות גם יוזף שווייצר או אחיו פליקס, אשר ביקר אצלנו פעמים אחדות וניהל אתנו מו״מ על מכירת נשק. הוא קיבל דמי קדימה 500 זהוב מקניג, אך את הנשק לא סיפק. האח שלו, פליקס, ביקר אצלנו רק פעם אחת בלבד.

הרוצחים נהנים מחיי חופש אחרי המלחמה

בשנת 1945 ביקר חנינה שרמאן באוסטרובצה ורצה למסור את הענין לידי השלטונות, אך יו״ר הועד היהודי בימים ההם מנע ממנו לעשות זאת, משום שפחד, כפי שהתבטא, מפני מעשי נקמה על היהודים שחזרו למקום. בזמן ההוא נודע לשרמאן, שנובק עדיין גר בדירתו הישנה ברחוב טראוגוט 6 או 8. גם מולאַרסקי נמצא אז באוסטרוב־צה. שווייצר, שהיה כנראה שותף למעשיו, גר בכפר בוקוב ליד קונוב.

דורקה בּיננטאַל הפצועה הצליחה להגיע בסוף 1943 לוארשה, ולקחה חלק במרד הגיטו, ומאז נעלמו עקבותיה. טולק נאשלסקי עבר לצד הארי ושם נעלם בלי להשאיר עקבות. חנינה שרמן ברח לצד הארי בשעת מאסרו של צוקרמאן, ועתה הוא נמצא בישראל. הירש באַלטר הנזכר לעיל היה בדירתי שעה שמסרתי לנובק את הבדים לח־ליפות הגברות. ייתכן שעתה הוא נמצא בגרמניה ואני משתדל לאתר את כתובתו.

העדות הזו מתאימה לאמת ואני מוכן בכל רגע לאשר זאת בפני השלטונות, ומוכן גם להישבע על כך.

תורגם מפולנית על ידי ג. ז.

געיעג נאך פארטיזאנער

מצוד על פרטיזנים

מסיכומי הועדה ההיסטורית לגביית עדויות

דין־וחשבון ממחנה עבודה

בצריפי המחנה שורר אי־סדר. מקומות עבודה במחלקות השונים של בית החרושת הגדול מחוסלים והאנשים מועב־רים לעבודות הטענה ובנין. אני וקבוצתי הועברנו למחלקת הפריקה, המכונה וו. ה. ותפקידנו היה לפרוק מטעני עפרות ברזל, פחם, קוקס, מכונות וכו' וסידורם במקום.

ראש הקבוצה שלנו, המכונה „פוראַרבייטר", היה הרש מאיר רבינוביץ, ועליו הוטל להיות מבקר הקרונות — ולרשום את תנועת הקרנות הנכנסים והיוצאים במפעל. בית החרושת היה בשלב של התרחבות; בוצעה בנייה במ־מדים גדולים ובין היתר הקימו גם ביח"ר למלט. מגיעים טרנספורטים של יהודים מפיוטרקוב ומראדום.

הטרנספורט מפיוטרקוב צורף לוו. ה. ולרכבת, ואילו אנשי ראדום נשלחו לעבודות בניה ולבית החרושת למלט. ב־וו.ה. עבדו כ־300 פועלים. מנהל העבודה שלנו היה יצחק בלום.

מנהל הוו. ה. השתדל להשיג עבור בלום ורבינוביץ תפקיד של מבקרים בכל השטחים ודאג שיקבלו תעודות־מעבר מאת הקצין זבירז'ינה לצריפי המחנה וחזרה. באחת הישיבות של הנהלת המחנה פרץ ריב בין בלום ובין מנהלי המחנה שפיר וזייפמן. כתוצאה מריב זה רצה שפיר להראות עליונותו על בלום ולכן שכנע את מנהל וו.ה. לבטל את תעודות המעבר לבלום ורבינוביץ, באמתלה שהם קומוניס־טים והם עלולים לנצל את התעודות כדי לברוח. בלום הועבר כעבור זמן לאגף ה„מרטני" — שם בנתה פירמה „רידל". יחד עם פעולתו זו בחר שפיר את היהודים בעלי היכולת והעבירם לאגפים אחרים, כדי שגורזיאק לא יוכל לסחוט מהם כסף. רבינוביץ נתמנה למבקר ב־וו.ה.

הפלוגה היהודית חולקה ל־4—5 קבוצות קבועות, ובראש כל אחת „פוראַרבייטר" ומנהל קבוצה. מדי שבוע מתחלפות המשמרות. היו 7 „פוראַרבייטרים": רפליביץ, שטרקמן, זטמן, גראנטשטיין, דימנט, קורן וניינודל. לצידם היו 17 מנהלי קבוצות: מ. גולדפינגר, גראנטשטיין (הצעיר) גרבר, שמוקלרסקי, בלומנשטוק, בוטר, קרמר, ברגר, זינגר, רוזנטל, אנצר (אנקר), קנטור, גולדשטין (מפיוטרקוב) רוזנצויג, בלפר, אלטרמן ורוזנצויג (הצעיר). לפי הוראות ההנהלה היו מנהלי הקבוצות צריכים לעבוד ב־וו.ה. אך הם לא עבדו, והיו מופיעים בדו"ח כמוקצבים לעבודות שונות. כעבור זמן הועבר קורן לרכבת וניינודל — לתנור הגדול.

ב־וו.ה. התקיימו התיעצויות של ה„פוראַרבייטרים" ומנהלי הקבוצות במטרה להטבת תנאי החיים של הפועלים. כתוצאה מכך הצליחו להשיג תוספת מזון לעובדים עבודה מפרכת ונתקבלו מנות נוספות של לחם, שמן ומיצרכים אחרים. ה„פוראַרבייטרים" אספו תרומות לשם קניית מנות נוספות מן המטבח עבור פועליהם. אחדים מהם אפילו מסרו מספרים בלתי נכונים על מספרי פועליהם במשמרת. התארגנה פעולת עזרה לנזקקים. בעזרת מנהל ה־וו. ה. הצלחנו לארגן קבוצת סדרנים, שהורכבה ממבריאים אחרי מחלה, מקשישים ומתשושים. בגלל הפעילות המלחמתית המזורזת הורגשה אספקה גוברת של חומרים וכתוצאה מכך הורגש מחסור בידים עובדות.

גם בית־החרושת למלט התפתח והתרחב. הובאו לשם 400 יהודים ממחנה פלאשוב שע"י קרקוב. מראה האנ־שים האלה עורר רחמים: כולם הגיעו רעבים, תשושים, קרועים ובלויים. הם חיפשו באשפות שע"י מטבח המחנה, באספם את שיירי תפוחי אדמה המושלכים, שיירי לחם מאנשי המחנה הוותיקים.

ל־וו. ה. נשלחו מאה מאנשי פלאשוב. כתוצאה מתו־ספת האנשים, הורע המצב הכלכלי באופן רציני. בינתיים הגיעו בגדים ממחנה סטראכוביצה. בעריכת רשימת הניצ־רכים לביגוד לצורך חלוקת הבגדים, הפלה רבינוביץ את אנשי פלאשוב לטובה לעומת יוצאי ערים אחרות. בינתיים שופר מצב הפועלים במחנה. בסוף 1943 הפחית בית הח־רושת את הזמנותיו לחומרים, ונוצר חוסר עבודה. ההנהלה דרשה לפטר מספר פועלים, דבר שעוכב בכל מיני תחבו־לות מצידו של המנהל גורניאק לפי בקשת רבינוביץ. אולם החזקת 390 הפועלים לא יכלה להימשך, כי היו ימים שרק 10—15 קרונות הגיעו לבית חרושת, והמשמרות חזרו למחנה ללא עבודה. כמאה פועלים עם ראשי הקבוצות הועברו בחלקם לבנין ובחלקם לביהח"ר למלט. "המייס־טרים" היו גרמנים אשר האיצו בפועלים במגלבים שבי־דיהם או באגרופיהם והיכו בהם ללא רחמים. פריקת ה־קרונות הופחתה במידה כזאת שאי־אפשר היה להחזיק את המספר המועט של הפועלים, היות ומנהל בית־החרושת דרש נורמה של פריקה או טעינה של 7־6 טון לכל פועל ליום.

ננקטו כל האמצעים האפשריים לשם מניעת קיצוצים בפועלים. בסוף 1943 הובאו יהודים רבים מהצד הארי למחנה העבודה. הם הובאו לפני אנשי ס.ס. ואחרי ביקורת חזרו לעבודה. למחנה ז.או. הובאו גם יהודים שנתפשו בס־

ביבת אוסטרובצה. הדבר עורר בעיות, אבל קשה היה להתמצא במצב זה ולהחליט דבר. ב־16 בנובמבר ברחו 6 פועלים, ביניהם ברוקירר, קרינדלס, מרגוליס, והאחים קופלוביץ. לאחר הבריחה כינס סרן זבישינה את כל יושבי המחנה והודיע, כי בשל הבריחה הם צפויים לעונש מות ודרש שהבורחים ישובו למחנה. כעבור כמה שבועות ברח האלברשטאט, וזבישינה פקד להמית ביריה את ווהלר שישן בליל הבריחה יחד עם האלברשטאט, אך הודות לשוחד שנתן מנהל המחנה לזבישינה, נשאר ווהלר בחיים. לאחר מקרה זה ערך זבישינה חיפוש בין יהודי המחנה לשם החרמת חפצי ערך שונים וכספים שעדיין נמצאו בידיהם. בעת החיפוש נורו ללא עוול בכפם 2 האחים זאחצ׳ינסקי שקצין המשמר הטיל על מיתתם 70 דולר.

באפריל 1944 נערכה הסלקציה הראשונה של הפועלים ב־ז.או ואצל „יגר" שמשם נשלחו כ־30 איש לפרלי שליד ראדום ושם הומתו. לאחר המקרה הזה השתלטו על יושבי המחנה ופחד מפני אי־שקט, הישנות מקרים דומים. כעבור 3 ימים ברחו 3 נשים שהתנצרו והובאו קודם לכן מסאנדומיר׳ז. שוב הכריז המפקד כי עונש מוות צפוי לבורחים. ב־29 באפריל נעלמו ארבעה פועלים: נפתלי אלטרן, אחותו יוכבד, שמאי קודלוביץ ואחותו הניה. אחר המקרה הזה הוחרפו ההוראות: אסור היה להתהלך מחוץ למחנהבלי משמר אוקראיני, וכל ראש קבוצה היה אחראי בחוץ לעשרה פועלים במקרה של בריחת אחד מהם. במצב קשה מיוחד נמצאו „הפורארבייטרים" היהודים בענין בחירת ראשי הקבוצות. לאחר ישיבה של „הפוראַרבייטרים" הוחלט, כי לראשי קבוצות ימונו רק אלה שבדעתם לברוח מהמחנה.

רשימת ראשי הקבוצות האחרים היתה תמיד במשרד מנהל המחנה. בקורת הפועלים הוחרפה ואי־הופעה לעבודה גררה אחריה עונש מות. במחנה היתה המשטרה היהודית אחראית לבריחה. ליד השער בדקו אם אין בין היוצאים לעבודה אנשים שאינם שייכים לקבוצה זאת, ונערך מיפקד היוצאים והנכנסים. אלה שישנו יחד היו אחראים זה לזה במקרה של בריחה. הטלת אחריות זו הוצדקה בכך, שהשכן חייב היה להבחין בהכנותיו של הבורח. ביוני ברחו מביח״ר „יגר" האחים שטיין. „הפוראַרבייטר" בלומנשטוק עצר אותם, ובעת מיפקד כללי הם נורו למות. המצב נעשה ללא נשוא, השתרר יחס של חוסר אמון הדדי, ואלה שנחשדו בהכנה לבריחה לא נשלחו לעבודה. הצבא האדום שהתקרב ללובלין נמצא כ־200 ק״מ מאוסטרובצה. מרחוק נשמעו כבר הדי ירי התותחים. התקוה לשחרור קרוב הניעו את האנשים לחשוב על מחבואים לתקופה הקצרה עד לשחרורם ע״י הצבא האדום, אך חסר היה להם האומץ לכך, בשל הסכנות שנשקפו להם בחוץ מצד הגרמנים והפולנים כאחד, בעיקר בגלל המקרה שקרה לאחים ברמן ולאחים גולדשטיין שנרצחו בקלשונים ע״י האיכרים ליד דנקוב אחרי שהצליחו לברוח מהמחנה. גם החוזרים מהצד הארי סיפרו על הזוועות שארעו ליהודים שם.

ב־23 ביולי 1944 יצאתי מבית החולים של המחנה כשאני טרם הזרתי לאיתני אחרי מחלה קשה וטיילתי בשטח „התקרבו אלי ה„פוראַרבייטרים" בלומנפלד, נחמן קורן, גרשון פיפקופף, אברהם ניינודל והחלו בוכים על אודות אי־הסדרים שעלול להשתרר במקום, כי נודע להם שהשוטרים היהודים ומנהלי המחנה, שחיו ברווחה, בגרפם כסף על חשבון אסון הזולת, מתכננים לברוח כדי להציל את עורם ולהעמיד בסכנת מוות בטוח את כל הנשארים. תוך כדי השיחה התקרבו גם רפלוביץ, דימנט ואחרים שספרו, כי השוטר שטיינבוים ואחיו, (שוטר לשעבר), החליטו לברוח. הם הביעו דעתם שיש צורך לכנס את ה„פוראַרבייטרים" כדי להחליט אם להרשות את הבריחה המבוהלת או שיש למנוע אותה. הסבירו לי, שהענין נוגע לחייהם של פועלים עניים, זרים ונשים שאינם מכירים את הסביבה שמחוץ לשטח המחנה. להתיעצות התאספו 24 „פוראַרבייטרים" ופועלים בלי השתתפות הנהלת המחנה והמשטרה היהודית. בדיון השתתפו: י. בלומנפלד, רבינוביץ, רפלוביץ, שטרקמן, וטמן, גרנטשטיין, דימנט, ניינודל, בומבק, נ. זייפמן, י. רייך (הבן מראדום), פיפקופף, ויגנשפרג, זילברשטיין, לנגר (מראדום), מנדל וגנר, נימן, לנגר, קורן (מלובלין), צוקרפיין ואחרים. תוך תוך כדי הדיון נתקבלה הידיעה, כי אברהם זייפמן מנהל המחנה, עם אחיו השוטרים, לייב ומוטק, בורחים. יצאנו וראינו אותם ליד השער כשמפקד המשמר האוקראיני, בוריס, הנושא אקדח בידו, מוציאם מהשער. התאספנו שנית והיו הצעות שונות: להוציא את המשמרות לעבודה כרגיל וכל אחד יחליט על דעת עצמו מה לעשות, או לפתוח את השער ולפנות לכוון אפט אל הצבא האדום, או למנוע את בריחתם של החשודים בכך. נתקבלה ההצעה האחרונה, כי רוב יושבי המחנות היו נשים, חולים וילדים, שאינם מסוגלים לצאת, ואנו מצדנו לא היינו מאורגנים ליציאה הכללית, כי המשמר ליד השער היה פותח באש והסביבה שרצה צבא לרוב. כדי למנוע חשד מצד המשמר האוקראיני הוחלט שכל „פוראַרבייטר" יוציא את אנשיו, אבל אם יתעורר אצלו חשד לגבי מישהו יעכב אותו במחנה. כן הוחלט שתמיד יימצא „פוראַרבייטר" אחד ליד השער, כדי לא לתת לשוטרים, ל„פוראַרבייטרים" ולמנהיגי המחנה לצאת ממנו. בשעת ביצוע ההחלטות השתרר אי סדר ליד השער. בעת הוצאת הפועלים נמצא מפקד המשטרה פוציץ תחת השגחתם התמידית של יושבי המחנה — כי לאחר בריחת האחים זייפמאן, דרש מנהל העבודה הגרמני שפוצ׳יץ יופיע בפניו כל 30 דקות. בלילה הופיעו הפועלים מכל הצריפים כדי לשמור ליד גדרות התיל שמסביב למחנה.

המשמר האוקראיני שאל לסיבת ההתכנסות ופוצ׳יץ השיב, שאלה אוספים את האשפה.

ב־25 ביולי 1944 התארגנה משמרת ליציאה לעבודה. כל „פורארבייטר" הוציא את המשמרת שלו, בעצרו את החשודים. נוצר לחץ גדול מצד הפועלים והחלה יציאה בלתי מסודרת. אלה שנשארו בפנים המחנה רגנו ורטנו, כי ה„פורארבייטרים" בגדו בהם, וכי הוציאו מהמחנה את כל אלה הרוצים לברוח. השוטר יחזקאל פלמן, שפקד על הסדר ליד השער, שלח להעיר את המפקד פוצ׳יץ שהופיע מיד בחלוק שינה והחזיר את כל היוצאים למחנה. הוא איים על ה„פורארבייטרים", כי יזמין את המשטרה האוקראינית ויצווה לאסרם. לעומת זאת הוא הוציא בעצמו מחוץ למחנה את פועלי המשמרת בהעדיפו את אלה החשודים לבריחה. לשאלת איש המשמר האוקראיני לסיבת התנועה המוגברת ליד השער, ענה, כי חל איחור בחילופי המשמרות. כדי לא לעורר חשדות בלב המייסטרים הגרמנים נשלחו לביח״ר אותו מספר פועלים כרגיל. בהגיענו לבית החרושת היו מספר הגרמנים במחלקות מועט. אנו התחלקנו בין המחלקות ובדקנו את מספר הפועלים כאילו היה מצב מיוחד. בשעה 8 הגיעה פקודה שעל כולם לחזור למחנה. אין לשער את המהומה שהשתררה בבית החרושת לשמע הפקודה. אנשים נראו כבלתי שפויים. הופיעה המשטרה היהודית ויחד עם המשמר האוקראיני אספו את הפועלים והחזירו אותם למחנה.

לפי הצעת מנהל ה־וו.ה. הלכתי למשרדו וישבתי שם עד שעה 10. שמעתי שמחפשים יהודים בבית החרושת. בשעה 2 נפל הקרבן הראשון; חיים ליב בומשטין, שצעק לעומת האוקראינים: "רוצחים, למה אתם הורגים על לא עוול!".

מיד אחר כך גירשו אותי ממשרדו של המנהל החרושת. התברר, כי כולם חזרו למחנה וביניהם גם אלה שהתחבאו עד כה בבית החרושת.

בשעה שהייתי חבוי בבית החרושת נשלחו לאושויץ 1800 איש — ספרו לי שני הפולנים שהחביאו אותי. לאחר המשלוח נרצחו 16 פועלים יהודים מקרקוב ליד טחנת הקמח ו־2 אחרים נשרפו על ידי ה„מרטיני"; אצל „יגר" נרצחו 7 יהודים 18 ימים לפני השחרור. בחברת סמולופ ברחוב ז׳אביה נרצחו 4 יהודים ורבים מתו ביערות. מקבוצה אחת של 34 אנשים נשארו בחיים ארבעה בלבד. גם גורל הבורחים היה מר מאוד. מ־130 הבורחים נשארו כשלושים, ואילו מאלה שנשלחו לאושויץ נשארו כששים אחוז.

המספר המועט של הנשארים בחיים מבין הבורחים נבע מזה, שהבורחים היו בטוחים כי כניסת הצבא האדום לאוסטרובצה היא שאלה של ימים ספורים בלבד ולא היו מוכנים לסבל שנמשך 6 חדשים, עד ינואר 1945, מבחינה חמרית ונפשית כאחת ואף לא היו להם מקומות מחבוא מוכנים מראש אצל פולנים. רבים מהם התהלכו בשדות ימים ולילות, ובסופו של דבר התמסרו בידי הגרמנים ונרצחו. גם אלה שהתחבאו ביערות הסביבה ניצודו על־ידי האוכלוסיה הפולנית העוינת ונמסרו בסופו של דבר לידי האורבים הגרמנים. רבים מתו מרעב במחבואים תת־קרקעיים בטוחים.

לאחר השחרור טיפל משרד הבריאות של אוסטרובצה באיסוף הגוויות שנשארו בתעלות התת־קרקעיות של בית החרושת.

קטע זה מחיי היהודים באוסטרובצה בתקופת השואה כתבתי בשביל הועדה ההיסטורית באוסטרובצה.

תרגם לעברית **יחזקאל אראלי**

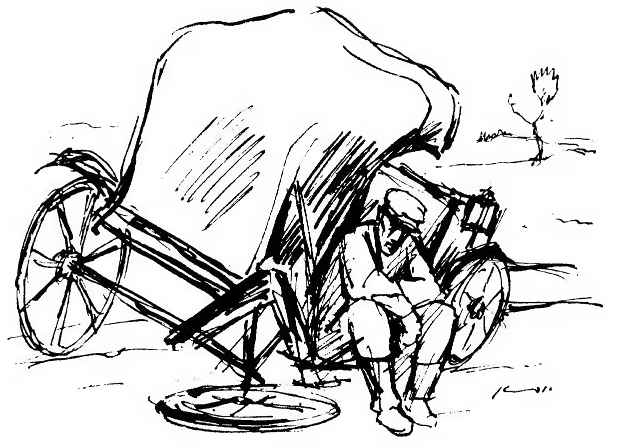

אפיציעלע דאקומענטן וועגן דער אויסראטונג אין אסטראווצע

געטאָס און ארבעטס־לאַגערן אין אַסטראָווצע

דער גרויסער געטאָ

דער גרויסער געטאָ איז געווען ביי 4 קוואַדראַט קילאָ־מעטער גרויס און האָט זיך געגרענעצט פון לינקס מיט דער מלינסקאַ גאַס ביז פּיעראַצקי, פון רעכטס — מיט דענקאָווסקאַ.

ער איז געגרינדעט געוואָרן אין אַפּריל 1941 און איז ליקווידירט געוואָרן 10־טן אָקטאָבער 1942.

זיינע איינוווינער זענען געווען הויפּטזעכלעך פּוילישע יידן, אָבער ס'האָבן זיך אויך געפונען ביי 1200 יידן פון עסטרייך.

בעתן שאַפן פון געטאָ איז די צאָל יידן געווען 18,000 און דער דורכשניטלעכע צאָל פון יידן אין געטאָ איז געווען ביי 16,000.

בעתן ליקווידירן פון גרויסן געטאָ זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט ביי 3000 יידן, 3000 זענען איבער־געבליבן, און 11,000 זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע, ווו זיי זענען פאַרניכטעט געוואָרן אין קרע־מאַטאָריום.

די יידן אין געטאָ האָבן נישט באַקומען קיין שפּייז־פּראָדוקטן און זיי זענען געווען געצווונגען אַליין צו זאָרגן פאַר זייער באַשפּייזונג.

די שטערבלעכקייט אין געטאָ, בעיקר פון דער טי־פוס־עפּידעמיע איז געווען ביי 10 פּראָצענט פון די אַל־געמיינע צאָל איינוווינער.

דער קליינער געטאָ

דער קליינער געטאָ האָט זיך געגרענעצט פון לינקס מיט אילזשעצקאַ ביז צו פּיעראַצקי גאַס; פון רעכטס מיט שענקעוויטש 18. דער אומפאַנג איז געווען 30,000 קוואַד־ראַט מעטער. געשאַפן געוואָרן 15־טן אָקטאָבער 1942, און ליקווידירט געוואָרן דעם 31 מערץ 1943. אין געטאָ האָבן זיך געפונען דורכשניטלעך ביי 3000 מענטשן, איבערהויפּט פּוילישע יידן, אָבער אויך אַ קליינע צאָל ווינער יידן.

בעתן ליקווידירן דעם געטאָ איז די גרעסטע צאָל איינוווינער דערשאָסן געוואָרן און אַ טייל איז אַרויס־געפירט געוואָרן. בעתן עקזיסטירן פון געטאָ האָבן די אינטערנירטע געאַרבעט אין דייטשישע בוי־פירמען, אין די אָסטראָווצער פאַבריקן און אויך ביי שטאָטישע אַרבעטן. אין איינעם פון די באַראַקן איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קראַנקען־צימער, בעיקר ווען ס'האָט געהערשט די טיפוס־עפּידעמיע.

אין געטאָ זענען פאָרגעקומען טעגלעכע עקזעקוציעס אויף יידן וואָס זענען אַנטדעקט געוואָרן אין בונקערן. אין דעצעמבער 1942 זענען דערשאָסן געוואָרן פינף יידן: יאָסעק ריבה, ביילע רובינשטיין, רוס, שמואל מיעדזשי־גורסקי און אַ פינסטער אומבאַקאַנטער ייד. די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן יידישן בית עולם.

בעת'ן ליקווידירן דעם קליינעם געטאָ האָט מען די באַראַקן צונומען, און ס'זענען געבליבן נאָר די פונדאַ־מענטן.

אינטערנירטע פון געטאָ וואָס קענען עדות זאָגן זענען:

1. יעקב באַהאַריער, מלינאַרסקאַ 13.
2. אברהם שטאַרקמאַן, גוזשיסטאַ 4.
3. ואַדיה באַרענשטיין, רינעק 43.

די דייטשן וואָס האָבן פאַרוואַלטעט מיטן געטאָ זענען געווען:

שעף פון געסטאַפּאָ — סאַלדהיים.

עס־עס־לייט: — לאַנגער, פּעטער, ברונער, וואַגנער, אַסטמאַן, האַלוויג און הייער.

שעף פון „שופּאָ”: שוואַרץ, לוקע, האַלצער, ווילאַנד, ווירגין, מיכעלסקי.

זשאַנדאַרמעריע: פּעטערס און אַנדערע.

לאַגער „עלין”

לאַגער „עלין” אין באַדזעכאָוו, איז געעפנט געוואָרן דעם 1 אָקטאָבער 1942 און האָט עקזיסטירט ביז 16 פעברואַר 1943. די אינטערנירטע אין לאַגער זענען געווען כמעט אויסשליסלעך פּוילישע יידן און 10 יידן פון ווין. במשך

פון דער צייט זענען דורכן לאַגער דורכגעגאַנגען ביי 500 יידן.ביים ליקווידירן פון לאַגער זענען די אינטערנירטע איבערגעפירט געוואָרן קיין סטאַראַכאָוויץ. די אינטערנירטע האָבן געאַרבעט ביי דורכפירן רעמאָנטן אין לאַגער. אויסער דעם לאַגער האָבן זיי געאַרבעט אין איינפירן עלעקטרישע אינסטאַלאַציע אין שטאָט און אומגעגנט.

דאָס עסן איז באַשטאַנען פון 180 גרם ברויט און צוויי פּאָרציעס שיטערע זופּ אַ טאָג. אין לאַגער איז נישט געווען קיין איינריכטונגען פאַר קראַנקע.

20־טן אָקטאָבער 1942 איז אָנגעקומען אין לאַגער אַ קאָמיסיע פון דייטשישע זשאַנדאַרמען, אין דער שפּיץ פון לייטנאַנט שוואַרץ און האָלצער, מיטן ציל דורכצופירן אַ רויב־אַקציע. אין פאַרלויף פון דער אַקציע זענען דערשאָסן געוואָרן גרשון ווינציגסטער, וואָס האָט געוווינט אויף דאַנקאָווסקע גאַס; רויטמאַן, פון סטאַדאַלנא 10; יחיאל עסווינג פון אָקאָלנא 13 און נאָך צוויי אינטערנירטע, וועמענס נעמען זענען אומבאַקאַנט. אין דעצעמבער איז דערשאָסן געוואָרן אַ ווינער יידישע פאַמיליע, קאופמאַן, אַ פּאָר פאָלק מיט אַ פינפיעריקן יינגעלע. די דערמאָרדעטע זענען באַגראָבן געוואָרן אין שטח פון לאַגער.

די דייטשישע אָנפירער פון לאַגער זענען געווען: לייטער פון לאַגער האַנס ווידמאַר און פרויליין רייסינג; רובערט שטרעקער — לייטער פון פאַבריק „עלין"; קינדערמאַן און אָלשלעגער, פון ווין.

„זאַקלאַדי אַסטראָוויעצקע"

דער לאַגער ביי די „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקע" האָט פאַרנומען ביי 10,000 קוואַדראַט־מעטער. ער איז געגרינדעט געוואָרן דעם 1־טן אַפּריל 1943 און ליקווידירט געוואָרן דעם 3־טן אוגוסט 1944. אין לאַגער זענען, חוץ אָסטראָווצער יידן געווען אויך יידן פון עסטרייך און רוסלאַנד.

בעתן ליקווידירן דעם לאַגער איז אַטייל אינטערנירטע אויסגעשאָסן געוואָרן און די איבעריקע איבערגעפירט געוואָרן קיין אוישוויץ.

די אינטערנירטע האָבן געאַרבעט אין די „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקיע", אין צעמענט פאַבריק און אין יעגערס ציגל־פאַבריק.

די באַשפּייזונג איז באַשטאַנען פון 180 גראַם ברויט און 2 פּאָרציעס וואַסערדיקע זופּ נאָך 18 שעה אַרבעט.

דעם 20־טן אָקטאָבער 1942 זענען דערשאָסן געוואָרן דריי אָסטראָווצער יידן: דער העברעאישער פּאָעט משה גוטמאַן, אברהם יוסף גרינבערג און אַ דריטער וועמענס נאָמען איז אומבאַקאַנט. דעם 1־טן אָקטאָבער 1943 זענען טראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין פירליי אין קרעמאַטאָריום ביי 40 פּערזאָן (צווישן אַנדערע: אסתר ביעזשאָנסקא, פייגע פרידנטאַל, שיינדל רעטער, נתן פענטשאָק, חוה שניידערמאַן, קערבל, אשר מינקאָווסקי, יחזקאל קראָנגאָלד, יחיאל וויינבערג, שוואַרצמאַן און קינד, די שוואַנגערע פרוי אורבאַך, יעקב ראָזנמאַן, הענעך וורמאַן. דעם 20־טן מערץ 1944, זענען בעת אַ רויב־רעוויזיע דערשאָסן געוואָרן די צוויי ברידער זאַכטשינסקי אויפן פּלאַץ פון לאַגער. אין חודש מאַי זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן זעלבן פּלאַץ די ברידער שטיין. סוף יולי 1944 זענען דערשאָסן געוואָרן: דער 17 יעריק יינגל איזיק זייפמאַן, גוטהאָלץ, זיגלבוים און טאָכטער מירל; פיר יידן זענען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין ברענענדיקן אויוון.

אַלע קרבנות פון דעם לאַגער זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן שטח פון לאַגער.

נאָכן ליקווידירן איז דער לאַגער געוואָרן צעשטערט און ס'זענען געבליבן בלויז די פונדאַמענטן פון די באַראַקן.

די דייטשן וואָס האָבן אָנגעפירט מיטן לאַגער זענען: קאַפּיטאַן זוויעזשינאַ פון די סודעטן, שעף פון די פאַבריקס־וואַך מ. רהודע און גאָלדיטש. די אוקראַאינער: וואַשאַק, פירמאַן, פרעכט, פּאָפּיעל, באָריס, מעצקע, אינזש' וולאַדיסלאַוו גושקעוויטש, און עדואַרד הערבאַטשעווסקי (איצט אין לאָדזש).

עקזעקוציעס און ברידער־קברים אין אָסטראָווצע

28־טן מערץ 1942

דעם 28 מערץ איז אויסגעפירט געוואָרן אַ מאַסן־עקזעקוציע איבער יידן וואָס זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון זייערע היימען און דערמאָרדעט געוואָרן ביים אַריינגאַנג פון הויז.

די נעמען פון די דערמאָרדעטע זענען: ד"ר וואכאָלדער, אַדוואָקאַט זייסל, אלי היינערמאַן, יהושע מינצבערג, שאול מעטמאַכער, שלמה קאַצענעלבאָגן, שערמאַן,ביילע צוקערפיין, יצחק קודלאָוויטש, יוסף מאַליניאַק, אַלטער גרינבערג, הירש דויד פאנצער און זון, פּאָטער און זון

מאַיערטשיק, שמעון פישמאַן, חיים שטאַם, יונאַש זילבער־מאַן, גרינצוויג, אפרים בלום, דויד מאַנדעלבאַום, ישראל ראָזענבערג, וויגדאָראָוויטש, אברהם וואַלדמאַן.

סך הכל זענען דערמאָרדעט געוואָרן 32 מאַן.

די אַקציע איז געוואָרן דורכגעפירט דורך די געס־טאַפּאָ און שוץ־פּאָליציי. די מערדער זענען געווען: ברונער, פּעטער, האָלצער, האָלוויג, ווײַלער, טאָמס און וואַגנער.

די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן יידישן בית עולם, אין באַזונדערע קברים.

8־טן מאַי 1942

דעם 8־טן מאַי 1942 זענען אויף בראָוואַרנאַ גאַס דערשאָסן געוואָרן 18 אָסטראָווצער יידן, דורך עס־עס און עס־דע־לייט. די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן יידישן בית עולם אין אינדיווידועלע קברים.

16־טן נאָוועמבער 1942

דעם 16־טן נאָוועמבער זענען אויפן שטח פון די שול נומער 1 ביז דער פּאָסט געבייַדע דערשאָסן געוואָרן ביי 2000 אָסטראָווצער יידן. אין מאָרד האָבן אָנטיילגענומען עס־עס־לייט, געסטאַפּאָ, אוקראַינער, ליטווינער, אונטער דער אָנפירונג פון אויבערשטורמפירער שילד. וואָס איז ספּעציעס געקומען פון ראַדאָם. די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אין 4 מאַסן־קברים, צו 500 מאַן, אויפן יידישן בית־עולם.

20־טן אָקטאָבער 1942

דעם 20־טן אָקטאָבער 1942 זענען אין באַדזעכאָווער לאַגער „עלין" דערשאָסן געוואָרן 18 אָסטראָווצער יידן, צווישן זיי: גרשון ווינציגסטער, פון דענקאָווסקאַ, רענטמאַן, פון סטאַדאָלנאַ 10, יחיאל עלוויג, פון אָקאָלנאַ 13.

די עקזעקוציע איז געוואָרן דורכגעפירט דורך דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע אין דער שפּיץ פון שוואַרץ און האָלצער.

די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אין ברידער־קברים, צו 5 פּערזאָן אין אַ קבר, אויפן יידישן בית־קברות.

10־טן יאַנואַר 1943

דעם 10־טן יאַנואַר 1943 זענען אויף אילזשיצקאַ דערשאָסן געוואָרן, בעת דער צווייטער אויסזידלונג, ביי 300 אָסט־ראָווצער יידן. די אַקציע איז געוואָרן דורכגעפירט דורך עס־עס־לייט און שוץ־פּאָליציי אונטער דער אָנפירונג פון ווילאַנד, לאַנגער, טומס, וואַגנער און ווײַלער. די דער־מאָרדעטע זענען טיילווייז פאַרברענט געוואָרן און די קערפּערס זענען באַגראָבן געוואָרן אין ברידער־קברים אויפן יידישן בית־קברות.

7־טן אָקטאָבער 1943

דעם 7־טן אָקטאָבער 1943 זענען אין לאַגער „פּירליי" ביי ראַדאָם פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריום ביי 40 אָסטראָווצער יידן. די עקזעקוציע. איז אויסגעפירט געוואָרן דורך די ווערקשוץ אונטער דער אָנפירונג פון פראַנץ יעגער, שטאַבסקאַפּיטאַן זוויעזשינאַ און ווערק־שוץ־פירער מ. רהאָדע.

יולי 1944

אין חודש יולי 1944 זענען אין די „זאַקלאַדי אָסטראָ־וויעציע" פאַרברענט געוואָרן אין אויוון 4 יידן פון אָסט־ראָווצע, וועמענס נעמען זענען אומבאַקאַנט. די קערפּערס זענען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די ברענענדע אויוונס פון פאַבריק און זענען פון דאָרט נישט אַרויסגענומען געוואָרן כדי צו ברענגען זיי צו קבר־ישראל.

אויגוסט 1944

אין חודש אויגוסט זענען אין די „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקיע" דערשאָסן געוואָרן 14 אָסטראָווצער יידן, וועמענס נעמען זענען אומבאַוווּסט. די עקזעקוציע איז אויסגעפירט געוואָרן דורך אוקראַינער. די קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן פּלאַץ נעבן די זאַקלאַדן צו 4—5 קערפּערס אין איין קבר. נאָך דער באַפרייאונג זענען די קערפּערס איבערגע־פירט געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם און זענען דאָרט געקומען צו קבר ישראל.

אריאלה ראובני

צדיק אחד בסדום – הנוצריה אווה שמינסקה

אווה שמינסקה לובקו לפשינסקה, נוצריה מהעיר אוסט־רובצה בפולין, שהצילה בימי השואה כמה עשרות משפ־חות יהודיות, המתגוררות כיום בישראל, מידי הנאצים, הגיעה בחודש יולי 1966 לנמל חיפה על סיפון אניית הנוסעים „ונוס".

פגשתי את אווה אתמול על הכרמל בחיפה, בביתה של שושנה ווכולדר, אחות־רנטגן שיזמה ומימנה את ביקורה של האורחת. השתיים, חברות לספסל הלימודים בגימנסיה בפולין, גוללו לפני את קורותיהן בימי מלחמת העולם השניה.

אווה שמינסקה, אשה נאה בת 53, שחומת עור וכסופת שיער, היא אם לשלושה ילדים ומורה לספרות פולנית בגימנסיה בוואַרשה. הוריה, שהיו מורים במקצועם ופעי־לים במפלגה הסוציאליסטית ובמחתרת הפולנית בשנות הארבעים, חינכו את אווה ואת אחיותיה ליטול חלק פעיל בפעולות ההצלה של יהודים ואנשי מחתרת שנרדפו על־ידי הנאצים.

אווה הצילה כמה משפחות יהודיות וילדים יתומים מהעיר אוסטרובצה ומערים אחרות. כמה מהניצולים הוס־תרו תקופה ארוכה בביתה ולחלקם היא סיפקה תעודות ומסמכים מזוייפים. לשושנה, שהיא בעלת עצמות־לחיים בולטות, הכינה אווה תעודות ומסמכים מזוייפים של צעירה טאטארית, ושלחה אותה בלוויית שוטר פולני לעיר סמוכה, שם נתקבלה לעבודה אצל רופא פולני. בעזרת המסמכים המזוייפים ניצלה שושנה ובתום המלחמה עלתה לישראל והשתקעה בחיפה. לפני שנים אחדות היא חידשה את קשר המכתבים עם אווה וכאות תודה והוקרה החליטה להזמין את הושיעה לביקור בישראל.

אווה, שלא יצאה מעולם את גבולות פולין, קיבלה את ההזמנה בהתלהבות. היא קיבלה היתר־יציאה מהשל־טונות הפולניים ללא כל קושי, ונסעה במשך יומיים ברכ־בת מפולין ליוון. בנמל פיראוס עלתה אווה על אנית הנוסעים „ונוס" ובהגיע האניה לנמל חיפה נתקבלה בל־בביות רבה על־ידי כמה מניצוליה.

האורחת כבר הספיקה לסייר בארץ. היא התרשמה במיוחד מקצב הבניה והפיתוח, מהחנויות היפות, מתנאי הדיור הנאים ומנקיונה של חיפה.

אווה אומרת, כי אם היתה צריכה גם היום לסכן את חייה כדי להציל נרדפים על לא עוול בכפם היתה עושה זאת ללא היסוס. „זוהי מעין מלחמה עם מפיסטו, מלחמה שאין להימנע ממנה", אומרת היא.

"דבר", 11 ביולי 1966

אוסטרובצה
בלי
יהודים

דאס איז געבליבן פון אסטראווצע: חורבות פון דער אלטער שול...

מה שנשאר מאוסטרובצה היהודית: חורבות של בית-הכנסת...

רצוצים ואבלים חזר קומץ משרידי השואה לעירם החרבה, בתקוה להקים בה מחדש את ביתם ההרוס. אך הרצח השפל של ארבעה ניצולים על־ידי פולנים סתם את הגולל על החלום הזה ושיכנע את כולם שאין להם תקו־מה עוד בפולין, שהפכה לבית קברות עצום ליקיריהם

י. באַהאַריער

דער ערשטער אזכרה־טאָג אין אָסטראָווצע

אין צוזאַמענהאַנג מיט די טרויעריקע יאָר־צייט פון אומברענגען די יידישע קהלה אין אָסטראָווצע, וועלכע איז אויסגעפאַלן זונטיק דעם 7 אָקטאָבער, איז געשאַפן געוואָרן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע צו באַערן די קדושים.

אין די קאָמיסיע זענען פאַרטרעטן פאָרשטייער פון אַלע יידישע אינסטיטוציעס, ווי דער יידישער קאָמיטעט, רעליגיעזע קהלה, ועד האיחוד א.א.וו. אין די פּערזאָנען פון פרידענטאַל, גאָלדפינגער, באַהאַריער, צוקערפיין, טויִ־מאַן. די קאָמיסיע האָט באַשלאָסן צו פּראָקלאַמירן אַ תענית־ציבור, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן שבת דעם 7.6.10 אָוונט און געענדיקט זונטיק ר״ה מרחשוון 4 נ.מ. די קאָמיסיע האָט אויך באַשלאָסן פּראָקלאַמירן אַ טרויער־וואָך פון שבת דעם 6.10. ביז פרייטיק דעם 12.10. אין די גאַנצע טרויער־וואָך איז פאַרפליכטעט געוואָרן צו טראָגן שוואַרצע טרויער־בענדער אויף דעם אָרעם. אויך איז פאַרבאָטן געוואָרן אין די לויפנדע טרויער־וואָך אָנטיילנעמען אין קיין שום פאַרווילונג.

צו דעם צוועק איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אין לאָקאַל פון איחוד אַ ספּעציעלער אויפרוף, געשריבן מיט דער האַנט, וועגן דעם פּראָגראַם פון טרויעריקן יזכור־טאָג (זע זייט 451).

די באַערונג פון דעם טרויעריקן אָנדענקונג איז דורכגעפירט געוואָרן לויט דעם פאָלגענדן סדר:

שבת דעם 6.10 איז פאָרגעקומען אַן אַזכרה אין צייט־ווייליקן בית־התפלה אויף וועלכע די גאַנצע יידישע באַ־פעלקערונג איז געווען פאַרזאַמלט. מיט אַ גרויסע טרויער־רעדע איז אַרויסגעטרעטן דער פּרעזעס פון יידישן קאָמיטעט דער פּאָפּולערער ה׳ פרידנטאַל. זייער רירנד איז געווען שבת־צו־נאַכט, ווען עס איז געזאָגט געוואָרן איכה און קינות, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט אַ שרעקלעכן איינדרוק אויף אַלע פאַרזאַמלטע.

זונטיק 11 פרי האָט זיך די גאַנצע יידישע באַפעל־קערונג פאַרזאַמלט אין יידישן קאָמיטעט, פון וועלכן עס האָט זיך פאָרמירט אַ מאַניפעסטאַציע־צוג איבער פאַר־שידענע גאַסן ביז צום בית־הקבורות. פאַרן בית־הקברות, ווו עס געפינט זיך דער ברידער־קבר פון איבער 800 יידן וועלכע זענען אומגעקומען אין איין טאָג מיט אַ גרויזאַמען טויט, האָט זיך די דעמאָנסטראַציע אָפּגעשטעלט און עס

זענען געזאָגט געוואָרן פאַרשידענע תפילות. דער פרעזעס פון דער רעליגיעזער יידישער קהילה, ה׳ גאָלדפינגער, האָט געמאַכט אַן „אל מלא רחמים״. הספדים זענען אויך געהאַלטען געוואָרן דורך ראַפּאָפּאָרט און גרינער. פון בית־הקברות האָט זיך דער מאַניפעסטאַציע־צוג געצויגן דורך אַ רייע גאַסן ביז צום טרויריק־באַוווסטן „סטאַלאַג״, ווי מיט דריי יאָר צוריק איז דאָרט פאַרזאַמלט געוואָרן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג גרייט צום טראַנספּאָרט קיין טרעבלינקע. אויך דאָרט זענען געהאַלטן געוואָרן טרויער־רעדעס דורך שטיפטער און צוקערפיין. פון דאָרט איז דער צוג אַוועק אויף אַלע ערטער ווו עס זענען דאָ ברידער־קברים און אויך אויפן אָרט ווו ס׳איז געשטאַנען די אַלטע באַרימטע שול וועלכע איז דורך די דייטשען פאַרניכטעט געוואָרן. פון דאָרט איז דער צוג אַוועק אין לאָקאַל פון „איחוד״, ווו עס איז פאָרגעקומען א גראַנדיעזע טרויער־אַקאַדעמיע. אויף די אַקאַדעמיע זיינען אַרויסגעטרעטן מיט טרויער רעדעס באַהאַריער, גאָלדפינגער, ראַפּאָפּאָרט, הרב גאָלדבערג און א. מיטן יזכור ליד איז די אַקאַדעמיע אויפגעלעזט געוואָרן ביי אַ געדריקטע שטימונג און דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט דער תענית־ציבור.

עס איז זייער אינטערעסאַנט אַז דאָס געניע צופּאַסן זיך פון אָסטראָווצע יודענטום צו דעם פּראָקלאַמירטן תענית ציבור האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף אונדזערע פוילישע שכנים.

די פאַרזאַמלטע אויפן אָסטראָווצער בית הקברות אין טאָג פון טראַגישן יאָרצייט

שארית יהודי אוסטרובצה מתאספים בבית הקברות ביום השנה הטראגי

צו

די איבערגעבליבענע יידן אין אסטראוויעץ

דעם היינטיגן זונטיק א' ר"ח מרחשון (7.10.1945) פאלט אויס די טרויריגע יאהר-צייט פין אומברענגען די יודישע קהלה אין אסטראוויעץ. יעדן איינס פין אונז שטייט דאס טרויער בילד פאר די אויגן, דאס בילד ווי מאמעס טאטעס און קינדער זיינן צוזאמן אומגעברענגט געווארן, דער קאשמאר אין די וואקכאנאליע פין די דייטשע מערדער וועלכע האבן צילאזט זייערע חיה'שע ווילדע אינסטינקטן אויף די אומשולדיגע יודישע קינדר, יודישע קינדר זיינען צוקלאפט געווארן ביי די מויערן און טעלעגראפישע און עלעקטרישע סלופעס, זויג קינדר זיינען צעריסן געווארן דורך איבעררייסן זייערע אומשולדיגע צאפעלדיגע קערפערלעך פין די פיסלעך ביז זייערע לויכטענדע אויגעליך. דייטשע מערדערישע בעשטיוועלטע פיס האבן דערווארגן צעהנדליגער הינדערטער יודישע קינדר טרעטענדיג אויף זייערע העלזלעך, עס איז ממש אומגלויבליך אז מענשן זאלן זיין אומשטאנד אזא חיה'שדיג אכזריות, מיר אבער זיינען לייגער עדות וועלכע האבן צו געזעהן די טרויריגע בילדער, מיר אלע געדענקן ווי דער דאמאלסדיגער חיות-עלטסטער דר' חמטשאלט, קרעדל, לאנגע, פואפ. לייטענאנט שווארץ און אנדערע אומציליגע מערדער זיינען געקומן מיטמאכן די שרעקליכע טראגעדיע זייענדיג הערליך געקליידעט אלע טראגענדיג ווייסע הענטשקיס צוגעגרייט אלס ווי צו א גאלא פארשטעלונג. צו דער גרויסע שחיטה, צו דעם גרויסן יודישן אומגליק האבן די דייטשע דיפלאמירטע דאקטוירים און פראפעסארן נישט פארגעסן מיט צו נעמען זייערע עלעגאנטע פרויען און באקאנטע דאמען. די אומגעקומענע יודן — אונזערע טאטעס מאמעס שוועסטער ברידער קינדר און זויג קינדר — זיינען אומגעקומען אינטער די גידישע בליקן פין די צושויער די עלעגאנטע העררן און דאמען פין דייטשן העררן פאלק וועלכע האבן זיך געקוויקט מיט דעם אומשולדיג פארגאסענעם בלוט פין די אסטראוויצער יודן.

די זיצונג פין אלע יודישע אינסטיטוציעס וועלכע איז פארגעקומען מאנטיק דעם (1.10.1945) האט באשלאסן צו פראקלאמירן צום אנדענק פין דעם גרויסן אומגליק א **טרויער-וואך** וועלכע הויבט זיך אן שבת ערב ר"ח מרחשון (6.10.1945) און ענדיגט זיך אין פרייטיק ה' מרחשון (12.10.1945) ~~די באשלאסענע דעם~~ טרויריגן אנדענקונג ~~איז באשלאסען געווארן יידן כפיהן~~ לויט דעם פאלגענדן סדר:

שבת

1) שבת 9 פריה **הזכרה**
2) פין שבת צו נאכט ביז זונטיק 4 נ.מ. **תענית-ציבור**
3) שבת צו נאכט פינקטליך 7 אווענד ווערט געזאגט בציבור **קינות-תהלים.**

זונטיק

1) זונטיק .9 פריה **תפלה בציבור**
2) - " - .11 " א מאניפעסטאציע אויפן בית הקברות, **הספדים** מיט א אל מלא רחמים.
3) - " - .2 נ.מ. א גראנדיזע **טרויער-אקאדעמיא**
4) - " - .4 " **תפלה בציבור**
5) - " - טאהר מען נישט אויפיהרן קיין שום ארבייט און האנדל

טרויער-וואך

1) עס איז פארפליכטעט צו טראגן די גאנצע טרויער וואך שווארצע בענדער
2) אין די לויפענדע טרויער וואך דארף מען אין קיין שום פארוויילונג נישט אנטייל נעמען

מיר ריפן די גאנצע באפעלקערונג די שארית הפליטה פין אסטראוויצער יודענטום צו באערן אונזערע קדושים דורך געבן זיך צו פאסן צו דעם פראקלאמירטן אויפגעגעבענעם סדר

די יודישע רעליגיעזע קהלה.
דער יודישער קאמיטעט.
דער ועד האיחוד.
די קאמיסיע צו באערן די קדושים.

ביים קבר פון די יידישע אסטראווצער פארטיזאנער

עס איז זונטיק, דעם 27־טן נאָוועמבער 1945 אין דער פרי. אויפן פלאַץ נישט ווייט פון אָסטראָווצער יידישן בית־עולם פאַרפאָרט אַ לאַסט־אויטאָ מיט אַן ארון, באַדעקט מיט רויטע לייוונט און שוואַרצער קרעפּע. ביי דער זייט — צוויי מיליטער־לייט, וועלכע האַלטן די ערן־וואַך. דאָס איז דער ארון מיט די קערפּערס פון די 12 אומגעבראַכטע יידישע פּאַרטיזאַנער: יצחק קעניג, מאיר לייבוש וואַרצמאַן, דודעק גרויסקאָפּ, שלמה שערמאַן, ראובן יאַקובאָוויטש, אבוש קודלאָוויטש, לייבוש מאַוער, אַלעק גלאַט, יאָסעק פרידלאַנד, מאָטל וויינשטאָק, קלמן גרינבערג און מלך בראָנפמאַן.

נאָכן ארון גייען דער שטאָט־פּרעזידענט ק. בושקאַ, פּאָרזיצער פון שטאָטישן נאַציאָנאַל־ראַט נאָוואַק, פּאָר־שטייער פון צ.ק. פון די יידן אין פּוילן — ל. ברענער, פּאָרזיצער פון די אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט אין שטשעטשין — משה קליימאַן, פּאָרשטייער פון רעד. „דאָס נייע לעבן" — מאיר בלאַנקמאַן, פּאָרשטייער פון דער בירגער־מיליץ, אַלע אָסטראָווצער יידן געקומענע פון אַלע שטעט און שטעטלעך און אַ גרויסער טייל פון דער אָרטי־קער פּוילישער באַפעלקערונג.

ביים אָפענעם קבר געזעגנט דער ערשטער די געפאַ־לענע פּאַרטיזאַנער דער פּאָרזיצער פון קאָמיטעט פון דער אָסטראָווצער לאַנדסמאַנטשאַפט אין שטשעטשין — משה קליימאַן.

אויפן ברידער־קבר ביים איינגאַנג פון בית הקברות. אין הינטערגרונד — די חורבות פון יידישן אסטראווצע

ליד קבר האחים בכניסה לבית הקברות

„מיר געזעגענען אייך אין נאָמען פון אַלע איבערגע־בליבענע אָסטראָווצער יידן, וועלכע זענען צעזייט און צעשפרייט איבער דער גאָרער וועלט. איר זענט אַרויס אין קאַמף צוזאַמען מיט די בעסטע זין פון פאָלק קעגן היטלערישן אָקופּאַנט. אָבער אייך איז נישט באַשערט געווען צו דערפירן דאָס ווערק ביזן סוף. די פאַרעטערישע באַנדעס פון א.ק. — די שונאים פון פּוילישן און פון יידישן פאָלק — האָבן פריצייטיק אכזריותדיק פאַרשניטן אייערע יונגע לעבנס.

„אָבער אייער קאַמף איז נישט געגאַנגען לאיבוד. פּוילן איז אַ פרייע און זעלבשטענדיקע פאָלקס־רעפּובליק און נשטאָ מער קיין אָרט ביי אונדז אין לאַנד פאַר נאַציאָנאַלער דיסקרימינאַציע און ראַסן־האַס.

„ביי אייער קבר שווערן מיר צוזאַמען מיטן פּוילישן פאָלק פאָרצוזעצן דעם קאַמף פאַר פראָגרעס, שלום און דעמאָקראַטיע, כדי אַזעלכע מערדערייען זאָלן זיך מער נישט גאָנען איבערחזרן".

דער צווייטער טרעט אַרויס דער פאָרזיצער פון פאַר־באַנד פון קעמפער פאַר פרייהייט און דעמאָקראַטיע — אָרטשעווסקי :

„— איהר זענט געפאַלן אין קאַמף פאַר אונדזער געמיינזאַמער זאַך — פאַר אַ פריי און דעמאָקראַטיש פּוילן. די וועלכע האָבן אייך אַזוי אַכזריותדיק דערמאָרדעט — זענען אויך שונאים פונעם פּוילישן פאָלק. דער קאַמף איז נאָך נישט פאַרענדיקט. פאַראַן נאָך ביי אונדז שוואַרצע כוחות, וועלכע פאַרטראָגן נישט די נייע אָרדנונג און מיר מוזן זען זיי אויסצוואָרצלען פון אונדזער לעבן. מיר געזע־גענען אייך אין נאָמען פון אַלע קעמפער פאַר פרייהייט און דעמאָקראַטיע און אין טיפן יראת הכבוד בויגן מיר אונדזערע קעפּ איבער אייער קבר".

אין נאָמען פון אָרטיקן קאָמיטעט פון דער פאַראייניק־טער אַרבעטער־פאַרטיי (פּזפּר) געזעגנט די געפאַלענע דער פאָרזיצער פאזשאַגא.

„מיר — זאָגט דער רעדנער — גיבן אָפּ כבוד די געפאַלענע העלדן, וועלכע זענען אומגעקומען אין קאַמף „פאַר אונדזער און אייער פרייהייט". מיר גיבן זיך אָפּ אַ קלאָרן דין־וחשבון, אַז דער אינטערנאַציאָנאַלער פאַשיזם באַמיט זיך מיט אַלע כוחות צו העצן איין פאָלק קעגן צווייטן, כדי אַזוי אַרום צו דערפירן צו אַ דריטער וועלט־שחיטה. מיר פאַרזיכערן ביים דאָזיקן קבר, אַז די פּוילישע אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן, אָנגעפירט דורך דער פּוילישער פאַראייניקטער אַרבעטער־פאַרטיי, וועלן צוזאַמען מיט אַלע שלום־ליבנדיקע כוחות אין דער גאָרער וועלט פאָרזעצן דעם קאַמף פאַר אַ בעסערן און שענערן מאָרגן פאַר אַלע מענטשן אָן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט און גלויבן".

דאָס וואָרט באַקומט דער פאַרשטייער פון צ.ק. פון די יידן אין פּוילן — ל. ברענער.

„מיר — זאָגט דער רעדנער — איז אויסגעפאַלן דער גרויסער כבוד בעת דער היינטיקער טרויער־פייערונג צו רעפּרעזענטירן דעם צענטראַל־קאָמיטעט פון די יידן אין פּוילן. אויף מיר איז אַרויפגעלייגט געוואָרן דער הייליקער חוב צו רעדן ביים דאָזיקן קבר פון 12 יידן, וועלכע זענען געפאַלן אין קאַמף קעגן פאַשיזם.

„עס איז אוממעגליך אויסצודריקן מיט ווערטער דעם טיפן צער און ווייטיק נאָך די דאָזיקע אומגעקומענע און געפאַלענע. מיר זיינען נאָך נישט געקומען צו זיך נאָך דער גרויזאַמער היטלער־שחיטה.

„אין אָנבליק פון די אַלע געשעענישן, וועלן מיר, אָפּגעראַטעוועטע פון די גאַז־קאַמערן און טויט־לאַגערן, נישט שווייגן. ווען מיר ווילן בעת דער היינטיקער טרויער־פייערונג באַערן דעם אָנדענק פון אונדזער געפאַלענע קעמפער — שווייגן מיר נישט. נאָר מיר פאַרייניקן אונדזער שטים מיט דער שטים פון די קעמפער קעגן די מלחמה־אונטערצינדער און מיר סאָלידאַריזירן זיך מיט דער קעמ־

פנדיקער מענשהייט, וועלכע פאַרטיידיקט דעם שלום.

„אָפּגעבנדיק כבוד די געפאַלענע אין נאָמען פון צ״ק פון די יידן אין פוילן, דערקלער איך:

„טריי דעם אָנדענק פון אונדזערע העלדן און קדושים וועלן מיר זיך תמיד געפינען אין די פאָדערשטע רייען צווישן די קעמפער פאַר פרייהייט און שלום.

„כבוד די העלדן, וועלכע זענען געפאַלן אין קאַמף „פאַר אייער און אונדזער פרייהייט״.

דער לעצטער געזעגנט די געפאַלענע יידישע העלדן אין נאָמען פון דער שטאָט-פאַרוואַלטונג דער שטאָט-פּרע-זידענט ק. בושקא.

„מיר בויגן אונדזערע קעפּ אין טיפסטן יראת-הכבוד — זאָגט פּרעזידענט בושקא — איבערן קבר פון די דאָזיקע יידישע העלדן, וועלכע זענען געפאַלן אין קאַמף פאַר פרייהייט, אין קאַמף פאַר אַ פריי און דעמאָקראַטיש פאָלקס-פוילן. זיי האָבן זיך ליידער נישט דערוואַרט דעם טאָג פון באַפרייונג, ווערנדיק אכזריותדיק דערמאָרדעט דורך אונדזער היימישער רעאַקציע — דער געמיינזאַמער שונא פון יידישן ווי אויך פון פוילישן פאָלק.

„איך געזעגן אייך אין נאָמען פון אַלע בירגער פון אונדזער שטאָט און פאַרזיכער אייך, אַז אייער אָנדענק וועט אויף אייביק בלייבן איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער און מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. כבוד אייער אָנדענק״.

דער אָנדענק פון די געפאַלענע העלדן ווערט באַערט דורך אַ מינוט שטילשווייגן. ביי די קלאַנגען פון „אינטער-נאַציאָנאַל״, וואָס ווערט אונטערגעכאַפּט דורך אַלע פאַר-זאַמלטע ווערט דער ארון אַראָפּגעלאָזט אין קבר. עס פאַלן די לעצטע לאָפּאַטעס ערד און שוין ליגן אויסגעלייגט קרענץ פון אַלע זייטן. אין טיפסטן יראת-הכבוד וואַרפט מען די לעצטע בליקן אויפן קבר פון די יידישע העלדן, וועלכע זענען געפאַלן אין קאַמף פאַר אַ בעסערן און שענערן מאָרגן... נאָכן ענדיקן דעם אָנדענק האָט נחום הערצלס געזאָגט קדיש.

✶

די פאַרוואַלטונג פון דער אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט אין שטשעטשין האָט באַשלאָסן אויפן קבר פון די געפאַלענע 12 פאַרטיזאַנער אַוועקצושטעלן אַ דענקמאָל. מיט דער אויספאַרטיקונג פונעם דענקמאָל פאַרנעמט זיך דער באַ-קאַנטער מעטאַל-פּלאַסטיקער בנימין פּאַצאַנאָווסקי פון לאָדזש.

די שרעקלעכע אנטוישונג פון די „באפרייטע" אסטראווצער יידן

אין סעפטעמבער 1945, איניקע מאַנאַטן נאָך דער ענדע פון דער מלחמה, האָבן די אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע און קאַנאַדע באַקומען דעם פאַלגענדען בריף פון די יידן וואָס זענען צוריקגעקומען קיין אַסטראָווצע מיט דער האָפנונג דאָרט צוריק אויפצובויען זייערע היימען, וואָס זענען אויף אזאַ בעסטיאַלן אופן צושטערט געוואָרן :

„...מיר זענען דאָ איינגאַנצן פאַרטומט. ביי פיל נישט יידן איז נאָך אונדזער ייִדן־טראַגעדיע צו קליין. דאַרויף זאָגן עדות די אויפטריטונג פון פאַרשידענע פוילישע קרייזן. מען פאַרשפרייט אַלערליי בלבולים, למשל : מיר נוצן בלוט פון קריסטלעכע קינדער אויף מצות אָדער אויף טראַנספוזיעס. פיל יידן, וואָס זענען מיט נסים אַפגעראַטעוועט געוואָרן פון די קרעמאַטאָריום־אויוונס און האָבן קוים דערלעבט צו זעען דעם סוף פון קריג זענען נאָכן צוריקקומען קיין אָסטראָווצע אומגעקומען דורך פוילישע „פאַטריאָטן". די קרעמאַטאָריום־אויוונס פון די מערדער האָבן פאַרברענט 16,000 אָסטראָווצער יידן, דאָס איז נישט קיין גוזמא, ווייל לעצטנס האָט די שטאָט פאַרמאָגט איבער 17,000 יידן.

מיט איין וואָרט : דאָס יידישע אָסטראָווצע האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. פון די רבנים איז קיינער נישט געבליבן ; פון די שולן און בתי־מדרשים איז נישטאָ קיין שפור — די באַנדיטן האָבן צעטומעט ביזן גרונט. אפילו דאָס בית־הקברות האָט מען נישט צורו געלאָזט : די קברים פאַרשוועכט, דעם פאַרקן פאַנאַנדערגענומען, כי און ציגן פיטערן זיך דאָרט. די באַרבאַרן האָבן באַשפיגן די טויטע און דער־מאָרדעט די לעבעדיקע.

פוסט און וויסט איז דאָס יידישע אָסטראָווצע. איר קענט נישט צוריק אויפשטעלן דאָס יידישע אָסטראָווצע. צי זייט איר אומשטאַנד אונדז צוריקצוגעבן אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, קינדער און אַלע אונדזערע נאָענטע ? צי קענט איר צוריק אויפשטעלן אַ פאַמיליע־לעבן פון צובראָכענע ברעקלעך און שטיקלעך ? מיר דאַנקען אייך פאַר אייער וואַרעמען יידישן רוף. מיר ברויכן נישט קיין געלט־אונטערשטיצונג ; מיר ברויכן אָפענע טויערן ווו מיר זאָלן קענען עמיגרירן. פאַר אונדז איז דאָ קיין פלאַץ נישטאָ. מיר דאַרפן רעטונג און נישט קיין אויפבוי, ווייל מיר קומען דאָ כסדר אום. מען לויערט אויף אונדזערע קוים־געראַטעטע קינדער. יאָ, היטלערס דערציאונג האָט געווירקט — אונדזער לעבן איז נישט זיכער, ווייל דער כוליגאַניזם בושעוועט...

די יאָרצייט טעג נאָך די אָסטראָווצער יידן זענען : 10, 11 און 12 אָקטאָבער 1942 און 10־טן יאַנואַר 1943. אין די צוויי טרויער־דאַטעס זיינען אומגעקומען ביי 16,000 יידן".

ד״ר חיים שאַשקעס

אסטראָווצע אָן יידן

עס איז פינף אַזייגער פון אַ זומערדיקן פאַרטאָג, ווען איך געזעגן זיך מיטן אומהיילעכן היסטאָרישן אַלטן מאַרק אין צויזמיר און לאָז זיך מיטן אויטאָמאָביל אין לאַנגן וועג אַריין אין דער ריכטונג צו וואַרשע.

ווייטער... ווייטער... מיר פאָרן אַריין אין פאָרשטאָט פון אָסטראָווצע, — אַ גרויסע אידישע קהילה דאָ אַמאָל געווען, — איך גלויב, מער ווי פופצן טויזנט נפשות. די שטאָט האָט פאַרמאָגט ריזיקע מעטאַל־פאַבריקן און די יידישע באַפעלקערונג האָט עקאָנאָמיש געלעבט בעסער ווי אין די שכנות׳דיקע שטעטלעך.

אַ גרויסער חסידישער צענטער געווען און אויך אַ צענטער פון וועלטלעכער קולטור־טעטיקייט.

איצט, ביים אריינפאר אין שטאט, לעבן אויף פאר די אויגן די ערשטע, וואָס איך האָב באַגעגנט דעמאָלט, ווען איך בין געקומען גרינדן די קאָאָפעראַטיווע פאָלקס־באַנק: דער מאַגיסטראַט מיטגליד בייגעלמאַן, דער אגודה־טוער ר׳ אברהם מינצבערג, דער דאקטאר וואכאלדער, דער דירעקטאָר העניך רויזמאַן...

איצט אָבער האָב איך דאָך ניט קיין שום אַדרעס. שטעל איך זיך גאָר אָפּ נעבן דער קירכע מיט שוואַרצע העלצערנע טורעמס, פון וועלכער עס טראָגט זיך אַ געזאַנג און די מוזיק פון אַן אָרגאַן. איך וואַרף אַ קוק אינעווייניק: זי איז פול, כאָטש עס איז נאָך זיבן אַזייגער

ברידער קבר פון 820 יידן, וואס זענען דערמארדעט געווארן בעת דער ערשטער אויסזידלונג

קבר האחים של 820 יהודים, שנרצחו ביום הראשון של הגירוש

אינדערפרי, פול מיט בעטנדע, וואָס האַלטן ליכט אין די הענט.

און אַזוי ווי איך שטיי אַזוי און קוק אַריין דורך די שטאַכעטן אין קלויסטער אַריין, — גייט אַרויס פון דעם הויז ביי דער קירכע אַ גלח אין אַ ווייס געשפּיצט העמד מיט אַ רויטן קראַגן, אַ סימן אויף זיין הויכן ראַנג אַלס גייסטלעכער.

איך וויל שוין פאַרשווינדן, אָבער דער גלח פאַרהאַלט מיך מיט אַ פריינטלעכן „גוט מאָרגען" און „גאָט זאָל איך בענטשן". ענטפער איך אויך העפליך.

דער גלח גייט אַרויס דורך דעם טירל אויפן גאַס, ווו איך וואַרט נעבן מיין אויטאָמאָביל.

שטעל איך זיך פאָר אַלס גאַסט פון אַמעריקע, אַלס יידישער שרייבער, וואָס פאָרט דאָ דורך און האָט געקענט די שטאָט פון אַמאָל. איך דערמאָן טאַקע איניקע נעמען פון אָנגעזעענע כלל־טוער, וועלכע איך האָב אויבן גע־בראַכט.

זאָגט מיר דער גלח, אַז ד"ר וואַכאַלדער און בייגעל־מאַן זענען געווען זיינע פריינט. ער זאָגט מיר אויך, אַז קיין איין ייד וווינט דאָ ניט מער. ער גיט צו מיט אַן אומעטיקן אויסדרוק פון געזיכט, אַז ליידער־ליידער האָבן זיך „מיינע קריסטליכע פוילישע מיטגלויבער" נישט גוט פאַרהאַלטן אין באַצוג צו דעם ביסל יידן, וואָס זענען צוריק געקומען קיין אָסטראָווצע שוין נאָכדעם, ווי די נאַציס זענען באַזיגט געוואָרן און פוילן איז ווידער אויפגעשטאַנען אַלס מלוכה.

ער דערציילט מיר נישט דעם גאַנצן אמת, וואָס שפּעטער האָט מיר דערציילט דער שרייבער קאָלעגע ק. חרמץ פון בראַזיל, וועלכער איז געווען איינער פון די צוריקגעקומענע נאָך דער מלחמה אין שטאָט. אַכציק יידן זענען צוריקגעקומען נאָכן חורבן אין זייער היימשטאָט אָסטראָווצע. האָבן פּאָליאַקן דערמאָרדעט זעקס פון זיי, אַלע יונגע מענטשן. זענען זיך די איבעריקע, פאַרשטענדלעך, צעלאָפן אין דער וועלט אַריין. די דער־מאָרדעטע האָט מען מקבר געווען און געשטעלט אַ שטיינערנע מצבה אויף דעם ברידער־קבר.

ווען אַן אָסטראָווצער ייד איז מיט יאָרן שפּעטער געקומען אויף אַ באַזוך, האָט ער געפונען די דאָזיקע מצבה צעבראָכן אויף שטיקלעך...

און דאָ דערציילט מיר דער גלח אַ געשיכטע, פון וועלכער עס איז מיר פינסטער געוואָרן אין די אויגן:

„איר זעט די דאָזיקע שטוב, פון וועלכער איך בין איצט אַרויס? דאָס איז דאָס פאַראַפיע־הויז, די דירה פאַר גלחים. אין דער צייט פון די נאַציס האָב איך דאָ אַליין געוווינט. איניקע יידישע פריינט, וועלכע מען האָט געטריבן אויף שחיטה קיין צויזמיר, האָבן מיר איבערגעלאָזן זייערע קינדער, — פינף יינגלעך, נישט עלטער פון זעקס יאָר.

האָט מען מיך געמסרט און עס זענען געקומען די מערדער אַרויסנעמען די קינדער. איך בין אויף די קני געפאַלן, געוויינט — מיט'ן צלם אין האַנט געבעטן. האָט מען מיך אָפּגעשטופּט, זיך אויסגעלאַכט און געסטראַשעט מיך אויך צו דערשיסן.

און די קינדער? מען האָט זי דערשאָסן דאָ אויפ'ן אָרט — איינער נאָך איינעם, מלאכים'לעך טייערע...

און עס קלינגט מיר נאָך איצט אין די אויערן דאָס שטימעלע פון אַ זעקס־יאָריק יינגעלע, וועלכער איז געשטאַ־נען פאַר אַן עס־עס מאַן אויף די קני און זיך געבעטן מיט צונויפגעלייגטע הענטלעך:

„ניעך פּאַן מניע ניע זאַביאַ, — כ'צע יעשטשע זשיטש" („זאָל מיך דער הער ניט טויטן, איך וויל נאָך לעבן"). אָבער דער „הער" האָט געשאָסן און דאָס קינד איז געפאַלן.

די געשענדעטע מצבה פון שיינדל שפּיגל, וואָס איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן נאָך דער באַפרייאונג.

ווען דער גלח האָט געפילט, אַז עס ווערט מיר קאַלט, אַז אָט־אָט פאַרליר איך מיינע חושים. איך שפּאַר אָן מיין קאָפּ אָן דעם אייזערנעם שטאַכעט און צעכליפּע זיך. דער גלח גלעט מיך איבער דער פּלייצע.

אַביסל זיך באַרואיקט. בעט איך דעם גלח אַריינשרייבן זיין נאָמען אין מיין נאָטיץ־ביכל. שרייבט ער אַריין: „קסיאָנדז־פּרעלאַט יאַן רוטקאָווסקי פון דער קירכע אונטער העכסטן רוף פון יעזוס׳עס האַרץ" (דאָס איז דער נאָמען פון קאָשטשיאָל).

איך זעגן זיך אינגאַנצן אַ צעבראָכענער מיט׳ן גלח רוטקאָווסקי און פאַר צום פּלאַץ, ווו עס איז געשטאַנען די אַלטע הילצערנע שול, וועלכע איז אויפגעבויט געוואָרן מיט צען יאָר פריער, איידער קאָלומבוס האָט אַנדעקט אַמעריקע.

זי איז געווען באַמאָלט מיט הונדערטער בילדער פון תנ״ך און באַהאַנגען מיט צענדליקער שווערע קופּערנע מנורות.

ערגעץ־ווו איז דאָ געשטאַנען דער אַלטער בית־המדרש. אַ גרויסער בעל־מנגן, ר׳ עקיבא מושקעס ע״ה, איז געווען חזן.

גיט זיך מיין געדאַנק אַ וואָרף אַריבער אין ווייטן ריאָ דע זשאַנעיראָ, ווו ר׳ עקיבא׳ס טאָכטער בלומע מיט איר מאַן ישראל סאָאובעל זענען איצט פון צווישן די פירנדע פּערזענליכקייטן אין בראַזיליאַנער יידנטום, — און אין זייער פּראַכטפולער שטוב זענען זיי די מכניסי אורחים פון אונדז אַלעמען, — די יידישע וואַנדערער. און דאָרט שטייט בלומע ביי דער פּיאַנאָ און זינגט נאָך איצט ניגונים, — ווייטע גלגולים פון אָסטראָווצער חזן, איר אַלטן טאַטן.

די יידישע קהילה אין אסטראווצע נאך דער באפרייאונג

הקהילה היהודית באוסטרובצה אחרי השחרור

אמנון אייזנשטאַדט

א באַזוך אין דער חרוב־געוואָרענער היים

הונדערט און דריי און זעכציק קילאָמעטער פון וואַרשע (דרייסיק מייל פון צויזמיר) צווישן דרילדזש און אַפּט פון איין זייט, און שיענבע און ניי־סלופּע פון דער אַנדערער זייט — געפינט זיך די שטאָט אָסטראָווצע.

קיין אָסטראָווצע קען מען היינט צופאָרן דירעקט מיט אַ מלוכהשן אויטאָבוס פון וואַרשע אין משך פון אַ פּאָר שעה פאַר אַ הונדערט און פופציק זלאָטעס (אין אַמעריקאַנער וואַלוטע אַן ערך אָנדערטהאַלבן דאָלאַר). איך האָב אָבער דעצידירט בעסער צו פאָרן מיט דער באַן טראָץ דעם וואָס מען דאַרף אין מיטן דער נאַכט איבערשטייגן אין סקאַרזשיסק צום ראָזוואַדאָווער צוג, וועלכער פירט אייך ערשט אַריין קיין אָסטראָווצע. געטאָן האָב איך עס צוליב פאַרשידענע מאָטיוון. ערשטנס, בין איך געווען נייגעריק ווי עס זעט אויס אַ באַן־רייזע אין איצטיקן טעכניזירנדיקן פּוילן, ווי כמעט אַלע צוגן־שלעפּנדיקע מאַשינען זענען נאָך אַלץ לאָקאָמאָטיוון געהייצטע מיט קוילן. צווייטנס, האָב איך בכוונהדיק אויסגערעכנט אַריינצוקומען קיין אָסטראָווצע פאַרטאָג, בכדי איך זאָל האָבן דעם גאַנצן טאָג צו מיין דיספּאָזיציע אויף צו דערלעדיקן מיינע ענינים און נישט דאַרפן איבערנעכטיקן. דריטנס, האָט מיך עפּעס אַן אינערלעכער אינסטינקט געשטויסן צו קויפן אַ באַן־בילעט און דווקא פאָרן מיטן צוג.

קען זיין, אַז דאָס איז געווען יענער געהיימער פאַרבאָרגענער דראַנג נאָכאַמאָל איבערצולעבן די געפּאַרפּולע מאָמענטן, ווען דער שרייבער פון די שורות האָט אַלס „שגץ" צענדליקער מאָל זיך און אַנדערע געשמוגלט טאַקע אויף דער באַן־ליניע; עובר־געווען אַ דאָפּלטן גערמאַנישן „ייהרג ואל יעבור" — איינמאָל פאַר אַרויסגיין פון געטאָ, און ס'צווייטע מאָל פאַרן פאָרן אויף דער דאַמאָלסטיקער „גענעראַל־גאָווערנמענט" באַן, און נאָך דערצו אָן אַ „יידן־באַנד". און קען אויך זיין, אַז עס איז געווען אַ באַקרעפטיקונג פון דער פּסיכאָלאָגישער ווערסיע, אַז נישט נאָר דעם מערדער ציט צום אָרט פון פאַרברעכן, נאָר אויך דעם „קרבן" ציט צו זען דעם פּלאַץ ווו ער איז געפּייניקט געוואָרן.

יעדנפאַלס האָט זיך די בילעטן־פאַרקויפערן אויפן הויפּט־וואָקזאַל באַשטימט שטאַרק געוווּנדערט אויפן אויסלענדער, וואָס גייט אַזוי „בורזשואַז" אָנגעטאָן, באַהאָנגען מיט „קאָמעראַס" און פאַרלאַנגט אַ בילעט דריטע קלאַס קיין אָסטראָוויעץ־שווינטאָקזשיסקי.

— פאַניע — האָט זי מיך אפילו געפּרוּווט אויפקלערן, אַוועקלייגענדיק די פּרימיטיווע „ליטשידלע" (רעכן־קעסטל) פון דער האַנט — עס וועט אייך אפשר זיין באַקוועמער צו פאָרן ערשטע קלאַס, ווייל ווי איר ווייסט זענען איצט די צוגן געפּאַקט מיט מענטשן, וועלכע פאָרן אַהיים אויף „וויעלקאַנאָץ" (פּסחא).

— הערלעכן דאַנק אייך — האָב איך העפלעך געענטפערט — ענגשאַפט איז פאַר מיר נישט קיין פּראָבלעם. כ'האָב גראָד ליב צו פאָרן מיט דער פּראָסטער מאַסע. ס'איז היימלעכער און מען קען אויסרעדן אַ וואָרט...

אַרום חצות האָבן מיר פאַרלאָזן וואַרשע. דער לאָקאָמאָטיוו האָט זיך צעפּייפט נאָסטאַלגיש, און אַרויסהעשענדיק כמאַרעס פאַרע אָנגעהויבן צו פאָרן. קעגנאיבער מיר זיצן צוויי סטודנטן ערשט צוריקגעקומענע פון אַ וואַקאַציע אין ענגלאַנד. ווי עס ווייזט זיך אַרויס אין לויף פון אונדזער פאַרבונדענעם געשפּרעך, איז איינער פון זיי ־ער זון פון באַרימטסטן פּוילישן כירורג, וואָס פאָרט אָפט קיין אויסלאַנד אויף אַדורכצופירן אָפּעראַציעס און איז דעריבער מאַטעריעליש גוט סיטואירט. דער צווייטער איז אַ יוריסטס אַ זון און שטודירט שוין אַליין אויך אויף אַדוואָקאַטור. דער ערשטער איז אַ טונקל־הויטיקער מיט אַ סעמיטיש געזיכט און אָדלערדיקע נאָז. אָבער נאָך אַ פּאָר מינוט איבערצייג איך מיך באַלד, אַז זיין אויסזען איז נישט מער ווי אַ קאַפּריזנע צופעליקייט. דער יונגער פּאָלאַק איז אַ כשערער אַריער און חושד זיין אים אין יידישער אָפּשטאַמונג איז ווי דאָס פּוילישע פאָלקס־ווערטל זאָגט: „אַ טרוים פון אַן אָפּגעהאַקטן קאָפּ".

כאָטש איך ווייס, אַז עס איז לאָגיש כמעט אוממעגלעך עס זאָלן זיך ערגעץ ווו געפינען אַ ייד, פונדעסטוועגן וואַנדערט מיין בליק איבער די געזיכטער פון די אַרומזיצנדיקע — אפשר דאָך? פאָרן מיר דאָך איצטער אַדורך געגנטן, שטעט און שטעטלעך ווו עס האָבן זיך געפונען אַזעלכע קאָמפּאַקטע פאַרצווייגטע יידישע ישובים: ראַדאָם, שידלאָווצע, וויערזשבניק, שוין זשע טאַקע איז אפילו קיין זכר נישט געבליבן פון דער אַמאָליקער יידישער באַפעלקערונג און איר טויזנטיאָריקן מי און מאַטער?

וואָס מער מיר דערנענטערן זיך צום אָסטראָווצער ראַיאָן, אַלץ טרויעריקער ווערן מיינע רעיונות און אַלץ מער קומען מיר אויפן געדאַנק דורכגעלעבטע עפּיזאָדן פון דער קאָשמאַרפולער פאַרגאַנגענהייט אונטער דער נאַצישער

אָקופּאַציע צייט. בין איך שוין צופרידן פון דער מאָמענטאַלער פאַרלייכטערונג, וועלכע עס רופט ביי מיר אַרויס דער מאָנאָטאָנער אויסגעשריי פונם דורכלויפנדיקן קאָנדוקטאָר: סקאַרזשיסקאָ־קאַמיעננאַ. פּאַסאַזשירן קיין סטראַכאָוויצע, אָסטראָוויעץ, סאַנדאָמיערזש, ראָזוואַדאָוו — דאָס פלוצלינגדיקע זיך פאַרלאַנגזאַמערן פון צוג; און אומשטייגן ביטע.

דער פּאַרטיזאַנער פארברעכערישער פּאַראַט

בכדי צו דערגרייכן די וואַרטנדיקע באַן פון דער ראָזוואַדאָווער ליניע, מוז מען צוערשט אַרויפגיין אויף אַן איבער די באַן־רעלסן אויפגעבויטע בריק און נאַכהער צוריק אַרונטערגיין אויף דער אַנדערער זייט, ווו עס שטייען די וואַרטנדיקע וואַגאָנען. קיין גרויסן באַגאַזש פיר איך דאָך ניט מיט זיך. ממילא אייל איך זיך נישט צופיל מיטן פאַרכאַפּן אַ זיץ־פּלאַץ. און עס אַרט מיך איבערהויפּט נישט ווען איך קען טאַקע שפּעטער אויסגעפינען אַן אָרט צום שטיין. דער צוועק פון מיין איצטיקער רייזע איז אַבסאָלוט נישט פיזישער קאָמפאָרט. אין אַ געווויסן זין בין איך אַפילו צופרידן, וואָס עס וועט מיר אויסקומען דעם לעצטן עטאַפּ פון מיין פאָרן קיין אָסטראָווצע אַדורכצומאַכן שטייענדיקערהייט. עפּעס פאָר איך דאָך איצט דורך די מזרחדיקע טעריטאָריע פון די סקאַרזשיסקער „פּיקרין״ פאַבריקן, ווו מיינע נאָנטסטע און טייערסטע האָבן אויסגעשוויצט זייערע לעצטע אַנגסטן אין שקלאַפּישע אַרבעט פאַר די נאַצישע משחיתים. פאָר איך דאָך איצט דורך איבערן שטח ווו טויזנטער פון מיינע שוועסטער און ברידער זענען אין געלע „פראַנקנשטיינס״ פאַרוואַנדלט געוואָרן, אויסהוסטנדיק זייערע פון שוועבל צעפרעסענע לונגען אין מוראדיקע שמערצן. טאָ איז וואָס אַז כ׳וועל מיך אַביסל קווען אַ צונויפגעפּרעסטער שטייענדיקערהייט? זאָל זיך מיר דאַכטן אַז איך פאָר דורך אַ בית־קברות־געביט פון געפאַלענע מאַרטירער און עלעהיי איך שטיי אויף אַכטונג פאַר זייער הייליקן אָנדענקונג.

אינדרויסן הייבט שוין אָן צו טאָגן. עס ווערן בולטער און הייבן זיך אַן באַווייזן פאַבריק געביידעס, רייכערנדיקע קוימענס, אויך ציגעלדיקע פאַרקאָפּטשעטע בנינים פון אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אַרומגעזוימט מיט גרינ־יאַדלענדיקע סאָסנע וועלדלעך. אַלץ אַרום איז אַזוי נאָר־

א הכשרה גרופּע פון חלוצים נאך דער באפרייאונג

קבוצת הכשרה משרידי השואה

מאַל אויסזעענדיק, אַזוי געמיטלעך רואיק, ווי עס וואָלט גאָר קיינמאָל גאָרנישט קיינעם קיין עוולה געשען. פונקט אַזוי אָפּנאַרעריש און אומשולדיק האָבן אַוודאי אויסגעזען די פּאַרמאַסקירטע גאַז־קאַמערן אין טרעבלינקע, אַרום וועלכע די „נעטע" דייטשן האָבן דופּטיקע בלומען געפלאַנצט.

נישט ווייט אַוועק שאָטנט זיך אויפן האָריזאָנט דער קיניווער וואַלד. דרייצן בחורים און איין מיידל (דאָראַ דעם וויינשענקערס), די „שמנה וסלתה" פון דער אָסטראָווער געטאָ־יוגנט, האָט דאָ אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיט דער קרייז־קאָמאַנדע פון א. ק. („אַרמיא קראַיאָוואַ") און זיך מאָביליזירט צום אונטערערדישן פּאַרטיזאַנער קאַמף קעגן די פעלקער־מערדער. דער ראַיאָן־שטאַב פון דער „לאַנדעס־אַרמע" האָט די בונטאַרישע יוגנטלעכע אָנגענומען אין זייערע רייען און סטאַציאָנירט אַלס גלייכבאַרעכטיקטע קעמפער אין די געהיימע זשעמליאַנקעס פון קינעווער וואַלד.

דערהויבן זענען געוואָרן די ווידערשטאַנדס־געפילן צווישן יונגן דור אין אָסטראָווצער געטאָ פונם באַוווסטזיין, אַז אַ פאָרפּאָסטן פון אונדזער יוגנט געפינט זיך שוין אין וואַלד אַלס נקמה־נעמער פאַר אונדזער פאַרגאָסן בלוט. כאָטש דער חלף איז שוין געלעגן אויפן האַלדז און יעדן טאָג האָט מען דערוואַרט די ענטגילטיקע אויסזידלונג פון געטאָ, איז עס דאָך געווען אַ באַלזאַמירנדיקע דערלייכטערונג צו וויסן, אַז אָסטראָווצער יינגלעך זענען געוואָרן די „גואלי הדם" אין די שכנישע בערג און וועלדער, צונישט־מאַכנדיק די דערנידערנדיקע לעגענדע, אַז יידן זענען נאָר פעאיק צו זיין פּראָפּעסיאָנעלע, גוט־וויליקע שטאַרבערס און אויפוועקנדיק אַ האָפנונג, אַז אפשר וועט נאָך געלונגען אַרויסצוראַטעווען אין וואַלד אַריין די שטעטל'שע יוגנט, ווו זיי וועלן ווערן דער אַוואַנגאַרד פון אונדזער געליטן פאָלק אין זיין קאַמף מיט געווער אין דער האַנט קעגן די נידערטרעכטיקע פאַרטיליקער פון אונדזער נאַציע.

אין אָנבליק פון דער אומפאַרמיידלעכער ליקווידאַציע האָט זיך אין געטאָ אָנגעפאַנגען אַ פיבערהאַפטע מאָביליזאַציע פון וואַלד־גייערס. הונדערטער האָבן זיך געמאָלדן פרייוויליק, שטעלנדיק זייערע לעבנס אין רשות פון דער גרויסער אידייע: „פאַר אונדזער און אייער פרייהייט" (גרויס געוואַגטקייט האָט אין יענער

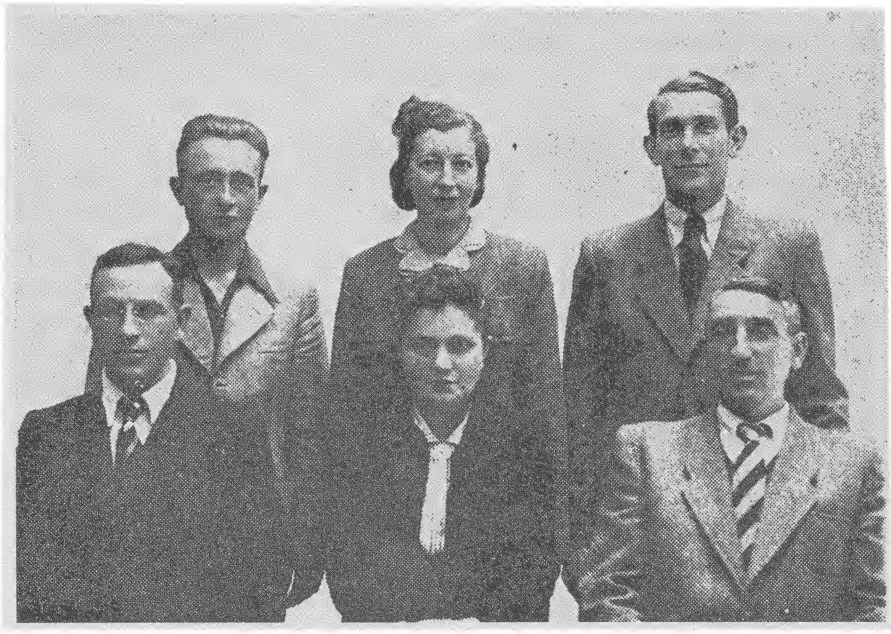

פאַרוואַלטונג פון ״איחוד״ אין אָסטראָווצע

ועד סניף ״איחוד״ שהקיף כל הארגונים

צייט אַרויסגעוויזן אַברהמעלע וויינבערג פון דער שיענגער גאַס, מיט זיין אומדערשראָקענעם איינקויף פון וואָפן, וועלכן ער האָט אָפּגעהאַנדלט אפילו פון דייטשע „ווער־מאַכטלער״).

מיט אומגעדולד האָבן די אָרגאַניזאַטאָרן פון הייליקער קאָנספּיראַציע זיך געגרייט, געוואַרט אויף אַ צייכן פון דער ערשטער, אַרויסגעגאַנגענער גרופּע, אַז דער וועג איז פריי און די צווייטע פיל גרעסערע פאַרטיע קען נאָכקומען.

און דער צייכן האָט אויף זיך לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן. שלמהלע צוויגמאַן (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק פון שלעכטער בלוט־צירקולאַציע צוליב אָפּטע עפּענונגען פון די ווונדן), האָט אים געבראַכט. אַ בלוטיקן „קין־צייכן״ פון העסלעכסטן, הימל־שרייענדיקן ברודערמאָרד.

צוויי ביינאַכט האָט שלמהלע אַ פאַרוווּנדעטער זיך קוים צוריק דערשלעפּט אין געטאָ אַריין, דורכגעשאָסן אין דער באַק, האַנט און בויך פון גראַנאַטן־שפּליטערן און מיט אַ ספּאַזמאַטיש געוויין דערציילט:

„קיינער לעבט נישט מער פון די וואָס זענען מיט מיר אין וואַלד געווען. נישט אין שלאַכט מיט די דייטשן זענען זיי געפאַלן, נאָר דערהרגעט געוואָרן אויפן בעסטיאַ־לישסטן אופן, דורכגעזיפּט געוואָרן מיט קוילן פון מאַשינען־ביקסן, צעפּערטלט מיט גראַנאַטן זענען זיי געוואָרן, דורך די אייגענע אַזוי גערופענע „געווער־קאַמעראַדן״, מיט וועלכע זיי האָבן צוזאַמען אין בשותפותדיקן פרייהייטס־קאַמף געזאָלט אַרויס. אין נחמן אַלמאַנס שטיבל אין דער וואַגאָנען פאַבריק איז דאַן שלמהלע צוויגמאַן געלעגן אַ קרעכצנדיקער אונטערן געניטן פעלדשערס האַנט, וואָס האָט זיך באַמיט די פאַרזינקענע שפּליטערן פון אים אַרויסצוקריגן, ריזיקירנדיק מיטן אייגענעם לעבן. צווישן איין באַנדאַזש און צווייטן האָט דער פאַרוווּנדעטער צוויג־מאַן איבערגעגעבן די דאַנטעאישע סצענעס, וועלכע האָט זיך אָפּגעשפּילט פאַר זיינע אויגן אין די קיניוווער בערג.

צוערשט האָבן זיי ביי אונדז די פאַרטיזאַנער שבועה גענומען ביזן לעצטן טראָפּן בלוט קעגן אָקופּאַנט צו קעמפן. נאָכהער האָבן זיי אונדז מיט לעקעך און בראָנפן מכבד געווען, מיר זאָלן גאָרנישט פאַרדעכטיקן און אונדז אָפיציעל גראַטולירט פאַר דער העלדישער דעציזיע אַרויסצוטרעטן מיט וואָפן קעגן דייטשישן שונא. שפּעטער ערשט האָבן זיי, אין נאָמען פון קאַפּיטאַן, צוגענומען אונד־זערע מיט אַזויפיל מסירת נפש פאַרשאַפענע רעוואָלווערן מכלומרשט פעסטצושטעלן זייער טויגלעכקייט און אונדז געהייסן אַריינגיין אין די ערדשטיבלעך און וואַרטן.

לאַנג האָבן מיר אָבער נישט באַדאַרפט וואַרטן. נאָכן אויסנאַרן אונדזער געווער האָבן זיי אונדז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן און געעפנט אויף אונדז אַ מבולדיק קרייץ־פייער פון אויטאָמאַטיש געווער און גראַנאַטן. איינער אויפן צווייטן זענען מיר געפאַלן אין קאַלוזשעס בלוט,

מבולבלדיקע פון דעם פאַרעטערישן אַקט פון געמיינסטן ברודער־מאָרד. זאַלפן פון קוילן־כעריעס האָבן זיך צונויפגעמישט מיט לעצטע שמע־ישראלס און זיך איינגעשטילט צוזאַמען מיטן גסיסה־כאָרכל פון די אָפּשטאַרבנדיקע.

ווען כ׳האָב צוריקבאַקומען דאָס באַוווסטזיין איז שוין געווען פינצטער. אין איינגבליק האָב איך זיך אַפילו נישט אָריענטירט, וואָס דאָ איז פאָרגעקומען. אָבער באַלד האָב איך אין דער פולער מאָס באַגריפן די גאַנצע שוידערלעכקייט פונם געשעעניש. מיט די לעצטע כוחות האָב איך זיך אָנגעהויבן אַרויסדראַפּען פון צווישן די נאָך וואַרעמע קערפּערס פון מיינע דערהרגעטע חברים. איך ווייס נישט מיט וועלכע קרעפטן עס איז מיר געלונגען דורכצופויזן די צען קילאָמעטער צוריק אין געטאָ אַריין. איך צו וואָרענען מער קיין מענטשן אין וואַלד אַריין נישט צו שיקן...”

און מער האָט מען טאַקע קיין מענטשן אין וואַלד אַריין נישט אַרויסגעשיקט. די פּראָוואָקאַטאָרישע אויפפירונג פון די קינעווער „פרייהייטס־פּאַטריאָטן” האָט דערשטיקט די לעצטע מעגלעכקייט פאַר די געוואַגסטע אין אָסטראָווצע, וועלכע האָבן זיך צום קאַמף געריסן און זענען אַזוי עקלהאַפטיק פאַרעטעריש דערמאָרדעט געוואָרן דורך די אייגענע אונטערגרונט סאָלדאַטן, וואָס זענען אַליין געווען אָסטראָווצער געבוירענע.

וואָס אַן אמת, האָט די נאָכמלחמהדיקע פּוילישע פּראָקוראַטור — אַ דאַנק דער העלדישער איניציאַטיוו און עדות־זאָגן פון לייביש ראָזנבלאַט (איצט אַ טאָראָנטער תושב), וועלכער האָט ממש מפקיר געווען זיין לעבן צושטעלנדיק באַווייזן — געכאַפּט און פאַראורטיילט דריי פון די פאַרברעכער. דער פּראָצעס איז פאָרגעקומען נאָכן קיעלצער פּאָגראָם, טאַקע אין קיעלץ גופא. און די באַנדיטן נאָוואַק און באַלאַרסקי זענען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, און דער דריטער רוצח פּעזשינסקי — צו אַ תפיסה־שטראָף פון פופצן יאָר.

אָבער די גרופּע פון אין גרוילן אומגעבראַכטע גבורים איז שוין מער קיינער נישט פעאיק געווען מחיה־מתים צו זיין...

דאַכט זיך מיר איצט אויס, בשעת איך שטיי אַזוי צוגעפּרעסט צום וואַגאָן־פענצטער און קוק אַרויס אויפן שאַריענדיקן טאָג, ווי עס וואָלט צו מיר דורכן רעדערגעלויף פון די וואַגאָנען טראַנסמיטירט געוואָרן אַ הזכרהדיקער עכאָ פון די קינעווער בערגס אָפּהילך. און איך וואָלט געקאָנט שווערן, אַז דער געוויי פון לאָקאָמאָטיוו האָט אין זיך אויסטערלישע ענלעכקייטן צו יענעם לעצטן הילפלאָזן אויסגעשריי פון מיינע העראָאישע חברים, חנן שערמאַן, מאיר קודלאָוויטש, לייביש וואַרטסמאַן, קלמן גרינבערג, מאָטל וויינשטאָק, דוד גרויסקאָפּ, אלימלך בראַפּמאַן, נאַשעלסקי, און אַנדערע, וועמענס אַגאָניש זיפצן האָבן זיך באַשטימט אַזוי בהדרגהדיק געמוזט אויסלעשן, ווי עס פאַרלאַנגזאַמט זיך איצט סיסטעמאַטיש דער קרעכץ פון מיין פּאַסאַזשיר צוג, וואָס פאַרהאַלט זיך אין פּראָנט פון אָסטראָווצער רייטן וואָקזאַל, קעגנאיבער אַ שילד מיט שוואַרץ־ווייסע קידוש־לבנה אותיות: אָסטראָוויעץ־שווענטאָקזשיסקי.

יעדער שפּאַן דערוועקט זכרונות

דאָס לעצטע מאָל בין איך אַרויסגעגאַנגען פון דעם וואָקזאַל מיט פופצן יאָר צוריק. עס איז דאַן געווען נאָכן צוריקקומען פון מיינע וואַגאַבונדישע וואַנדערונגען אַלס אַריער אויף פּוילישע דאָקומענטן וועלכע עס האָט מיר אויסגעאַרבעט לוטעק אייזן ע״ה, דער קאָנינער געאַכטעטער כלל־טוער. דער עסקן בצרכי ציבור באמונה האָט מיר דורך זיינע פאַרבינדונגען פאַרשאַפט אַ קריסטלעכע קענקאַרטע און איז אַליין שפּעטער נפטר געוואָרן אין אָסטראָווצער געטאָ אַן אָנגעשטעקטער מיט פלעקן־טיפוס, וועלכן ער האָט באַקומען אַרומוואַנדערנדיק צווישן זיינע אַרויסגעטריבענע לאַנדסלייט, מיטן צוועק זיי צו העלפן מיט וואָס עס איז נאָר געווען מעגלעך. (אַ קרבן פון דער זעלבער ספּעציפישער געטאָ־מחלה, פון פלעקן־טיפוס, איז אויך געווען דער אַנדערער גוט באַקאַנטער געזעלשאַפטלעכער עסקן פון קאָנין, חיים פּיעקאַרטשיק — לוטעק אייזנס אַן אינטימער פריינט).

אַ פּאָר צענדליק צוריקגעקומענע יידן האָבן זיך דאַן פאַרזאַמלט אין לאָקאַל פון פּראָוויזאָרישן יידישן קאָמיטעט אין טומאה־געסל, מיט וועלכן עס האָט אָנגעפירט אהרן פרידנטאַל. טייל פון די צוריקגעקערטע האָבן זיך נאָך אַרומגעטראָגן מיט דער פאַנטאַזיע אָפּצושאָקלען פון זיך דאָס אַש און זיך ווידער נעמען אויפצובויען אַ לעבן. זענען געקומען פאַרברעכערישע, אונטערוועלטישע יידן־האַסער און מיט רעוואָלווער־קוילן איבערגעהאַקט די לעבנס פון די, וואָס האָבן זיך באַוויזן צו ראַטעווען פון היטלערס גאַז־קאַמערן, צעברעקלענדיק די לעצטע אילוזיע פונעם ווידעראַמאָל זיך איינאָרדנען אין דער געוועזענער היימשטאָט (צווישן די שיין נאָכמלחמהדיקע קרבנות זענען געווען: חייקע שפּיגל, דעם אייזן־סוחרס טאָכטער; פּייטשע קראַנגאָלד און דער זיבעצן־יאָריקער בן־יחיד ישראל לייביש לוסטיק, וועמענס פאָטער, יעקב לוסטיק, איז באַלד נישט לאַנג דערנאָך אויך אָפּגעשטאָרבן פון גרויס צער).

אָט די אַלע טרויעריקע דעראינערונגען קומען מיר

אין קאָפּ אַריין גראָד איצט ווען כ׳גיי צופוס אין שטאָט אַריין פון דער אָנגעקומענער באַן, לענגאויס דעם רויט־ציגלנעם פּאַרקן פון דער אָסטראָווצער וואַגאָנען־פּאַבריק. אָט דאָ אונטער דער פאַרצוימטער מויער איז דערשאָסן געוואָרן מיין טאַלאַנטירטער שול־חבר פון וואַרשעווער מלוכהשן לערער־סעמינאַר — דער פּאָעט משה גוטמאַן, וועלכער וואָלט באַשטימט אויסגעוואַקסן צו איינעם פון די גרעסטע דיכטער אין דער מאָדערנער העברעאישער פּאָעזיע. אויף יענער זייט פּאַרקן האָבן זיך געפונען די באַראַקן אין וועלכע עס זענען קאָשאַרירט געווען די סעלעקטירטע, אַרבעטס־פעאיקע, דערווייל נאָך עקספּלאָאַטירבאַרע יידן. ווי אַן אומגלויבלעך מעשהלע פון טויזנט און איין נאַכט, זעט מיר היינט אויס דער פאַקט, אַז אין 1943, אין אָנבליק פון אונטערגאַנג און פורעניותדיקן חורבן, איז נאָך אין איין באַראַק אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אומלעגאַלע הערצל אַקאַדעמיע, אויף וועלכער עס איז אַפילו אויפגעטראָטן אַן אָרגאַניזירטער מוזיקאַלישער קוואַרטעט אין באַשטאַנד פונם האַרציקן ווינער יידישן דאָקטאָר פעקער „טשעלאָ״ (געפינט זיך היינט־צו־טאָג צוריק אין ווין), סעווערין פּיעטרושקאַ, דיריגענט פונם לאָדזשער פילהאַרמאָניע אָרקעסטער — ערשטע פידל; בייגלמאַן — צווייטע פידל; און מיצמאַכער — דריטע פידל. קען זיך עמיצער פאָרשטעלן די באַדייטונג פון יענע אויפמונטערנדיקע „התקוה״־קלאַנגען פאַר די פאַרשפּאַרטע לאַגערניקעס אונטער דער נאָז פון יענע היטלעריסטישע ווערק־שוץ.

יעדער שפּאַן נענטער צו די אַלייען רופט אַרויס זכרונות, וואָס וועקן זיך אויף מיט אַזאַ בילדלעכע בולטקייט, ווי ערשט נעכטן האָט עס פּאַסירט. דערמאָן איך זיך ווי מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק בין איך דאָס ערשטע מאָל געקומען קיין אָסטראָווצע אין אַ גאַנץ אַנדערער שטימונג. איך בין דאַן, אַלס דעם רבינס בן־יחידל, מיטגעפאָרן מיט מיין פאָטער אַדמו״ר הרב אלכסנדר זושא אייזנשטאַדט הי״ד, וועלכער איז אויף דער איינלאַדונג פון זיינע חסידים געפאָרן פירן „טיש״ אין אָסטראָווצער בית־מדרש. ווי לאַנג כ׳וועל לעבן וועל איך נישט פאַרגעסן יענע דערהויבענע גייסטיקע מאָמענטן, ווען דער אַלטער אָסטראָווצער צדיק, ר׳ מאיר יחיאל האַלשטאָק ז״ל, און מיין פאָטער, האָבן צוזאַמען אַ שלוש סעודות געפירט, תורה געזאָגט, און באַגייסטערט דעם טויזנט־קעפּיקן עולם מיט דער וווּנדערבאַרקייט פון חסידישער נגינה.

איצט אָבער גיי איך איינער אַליין אין אַ שבעה־שטימונג און מיט יעדן טריט ווייטער הויערט אויף מיר אַלץ מער און מער אַ דערדריקנדיקע אבילות פונם בלויזן באַוווּסטזיין, אַז עס קען אַמאָל זיין, אַז איך גיי אפשר אין די גענויע פוס־טריט פון מיינע אומגליקלעכע הייליקע טאַטע־מאַמע, וועלכע זענען אויפן זעלבן וועג, נאָר אין אַ קעגנזעצלעכער ריכטונג, געטריבן געוואָרן מיט נאַגייקעס צו זייער לעצטער רייזע קיין טרעבלינקע אין די אויסגעכלאָרקטע פּי־וואַגאָנעס.

באַמי איך זיך צו באַהערשן אַ פּלוצלינגדיקן אימפּולס, וואָס דיקטירט מיר די שיך אויסצוטאָן און באָרוועסערהייט אַריינצוגיין אין שטאָט. שטאַרק איך זיך נישט מיטגעריסן צו ווערן פונעם צודרינגלעכן געפיל וואָס עקבערט אין מיר: „של נעליך מעל רגליך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא״...

אויף די אַלעיעס (די „פינפטע עוועניו״ פון אַמאָליקן אָסטראָווצע) איז פרימאַרגנדיק שטיל. אָבער מען זעט שוין גרופּקעלעך פון אַרבעטער שטיין אויף די ראָגן און וואַרטן אויף די אויטאָבוסן, וואָס קומען זיי אויפנעמען און אַוועקפירן צו די ווייטער־אַוועק ליגנדיקע אָפּטיילונגען פון די אָסטראָווצער זאַקלאַדן. ווי מיט צוואַנציק יאָר צוריק זעט מען אַהיימגייענדיקע אַרבעטער פון דער נאַכט־שיכט. מען קאָן זיי דערקענען אין די צוויי קילאָדיקע רונדיקע לאַבנס ברויט, וועלכע זיי טראָגן פונקט ווי אַמאָל אונטערן אָרעם. ווי אין די אַלטע פאַר די קריג־צייטן פאָרן אויך אַסאַך אַרבעטער אַהיים אויף ראָווערן. אין אַלגעמיין האָט אָסטראָווצע אין דעם טייל שטאָט פיל זיך נישט געענדערט. אַביסל ווייטער געפין איך אויס, אַז דער רעדער־פּאַרקער דורך די אַלייען צום מאַרק איז אינגאַנצן אָפּגעשלאָסן, ווייל מען האָט צענומען די אַלטע האָלצערנע בריק איבער דער קאַמיענגע, אויף וועמענס אָרט דער שטאָטראַט וועט איצט אויפבויען אַ פיל שטאַרקערע און באַקוועמערע בריק, אַז אפילו די שווערסטע טראַקטאָרן און לאָקאָמאָציע־מאַשינען וועלן אָן שום געפאַר קענען דורכפאָרן. באַלד נאָך דער בריק, אויף דער רעכטער זייט, וווּ די שפּיגלס האָבן אַמאָל געהאַט זייער אייזן־אונטערנעמונג, געפינט זיך נאָך אַלץ דער אָסטראָווצער פאָרנעמסטער רעסטאָראַן, וווּ דער „יודנראַט״ פלעגט אויפנעמען די עס־עס׳ישע פּאַגראָמשטשיקעס פון דער קלימאַנטאָווער שטראָף־בריגאַדע און דורך די פיינסטע מאכלים און די טייערסטע ווײַנען ווירקן אויף די באַנדיטן, אַז זיי זאָלן פון זייערע ראַפּניקעס אָפּקייטלען די בלייערנע געוויכטן און שלאָגן מיט „רחמים״.

פאַרשווּנדן אַ יידישע שטאָט

אָנהייבנדיק פון די פּאַוואָרזשניקעס און אַרויף דורכן טומאה־געסל צום מאַרק צו, זענען מערסטנס געוועזענע יידישע געשעפטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּריוואַט־וווינונגען. אַנדערש זעט שוין אויס אויפן מאַרק אַליין, וווּ מען קאָן באַלד באַמערקן די פאָרגעקומענע ענדערונגען.

קודם כל איז דער גאַנצער מאַרק־שטח אויסגעפּלאַסטערט געוואָרן מיט שטיינער־פּלאַטן און מאַכט איצט דעם איינדרוק פון אַן אַמפיטעאַטער מיט דער „הויכער צאָל” אַלס בינע־פּאָדיום.

אינמיטן מאַרק, קעגנאיבער דער אַפּטייק, אויפן פּראָמינענטסטן אָרט, שטייט איצט אַ דאַנקבאַרקייט־דענקמאָל פאַר דער באַפרייערישער רוסישער אַרמיי אין געשטאַלט פון אַ רויט־אַרמייאישן סאָלדאַט אין פולער באַוואָפענונג מיט אַ פאָן אין האַנט.

ווו קערבלס ביר־שענק איז אַמאָל געווען איז איצט פאַראַן אַ גרויסער קאָאָפּעראַטיווער שפּייז־מאַגאַזין, וועלכער פאַרטרעט איצט די צענדליקער יידישע „ספּאָזשיווטשע”־געוועלבלעך, וואָס האָבן זיך אין שטאָט געפונען, האַנדלנדיק מערסטנס אויף קרעדיט ביז צו סוף־חודש.

פאַרשוווּנדן זענען די שלום־עליכם׳דיקע געסלעך פון דער „טילנע” און „זאַטילנע”. אויף זייער אָרט זענען אויפגעבויט געוואָרן גרויסע, מאָדערנע אַפּאַרטמענט־הייזער פאַר דער לאָקאַלער באַפעלקערונג. אויף דער קינעווער גאַס איז נישט צו באַמערקן קיין שום ראַדיקאַלע ענדערונגען חוץ דעם, וואָס דער אַמאָליקער יידישער בית־עולם אויפן באַרג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גוט־געפלעגטן גאָרטן, איבערלאָזנדיק קוים א שוואַכן שפּור פון זיין אַמאָליקן כאַראַקטער אַלס באַערדיקונגס־פּלאַץ, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפונען הונדערטער היסטאָריש־זעלטענע מצבות פון יידישע פערזענלעכקייטן.

אויפן הינטערגרונט פון אַ נייער קירכע שטייען פאַרוקט אין אַ ווינקל אַ ביסל פאַרלאָזענע מצבות, ווי אַ טרויעריקער נישט אָנזעעוודיקער „מעמענטאָ” נאָכן יידישן אָסטראָווצע, וואָס איז פאַרשוווּנדן. פון הייליקן אָסטראָווצער צדיקס אוהל איז אפילו קיין סימן נישט געבליבן. אויסער דער אַלטע פירהונדערט יאָריקער בוים, וועלכער האָט מיט פענאָמענאַלער עקשנות זיך פאַרוווּרצלט אין געוועזענעם יידישן „גוטן־אָרט” און אויף צו להכעיס אַלעם פאָרגעקומענעם — גרינט ער נאָך אַלץ, טראָץ זיין טיפן עלטער.

ווי מיט אונטערגעהאַקטע פיס פאַרנעם איך זיך צו

דער אסטראווצער מארק־פלאץ ריין פון יידן

כיכר השוק בלי יהודים

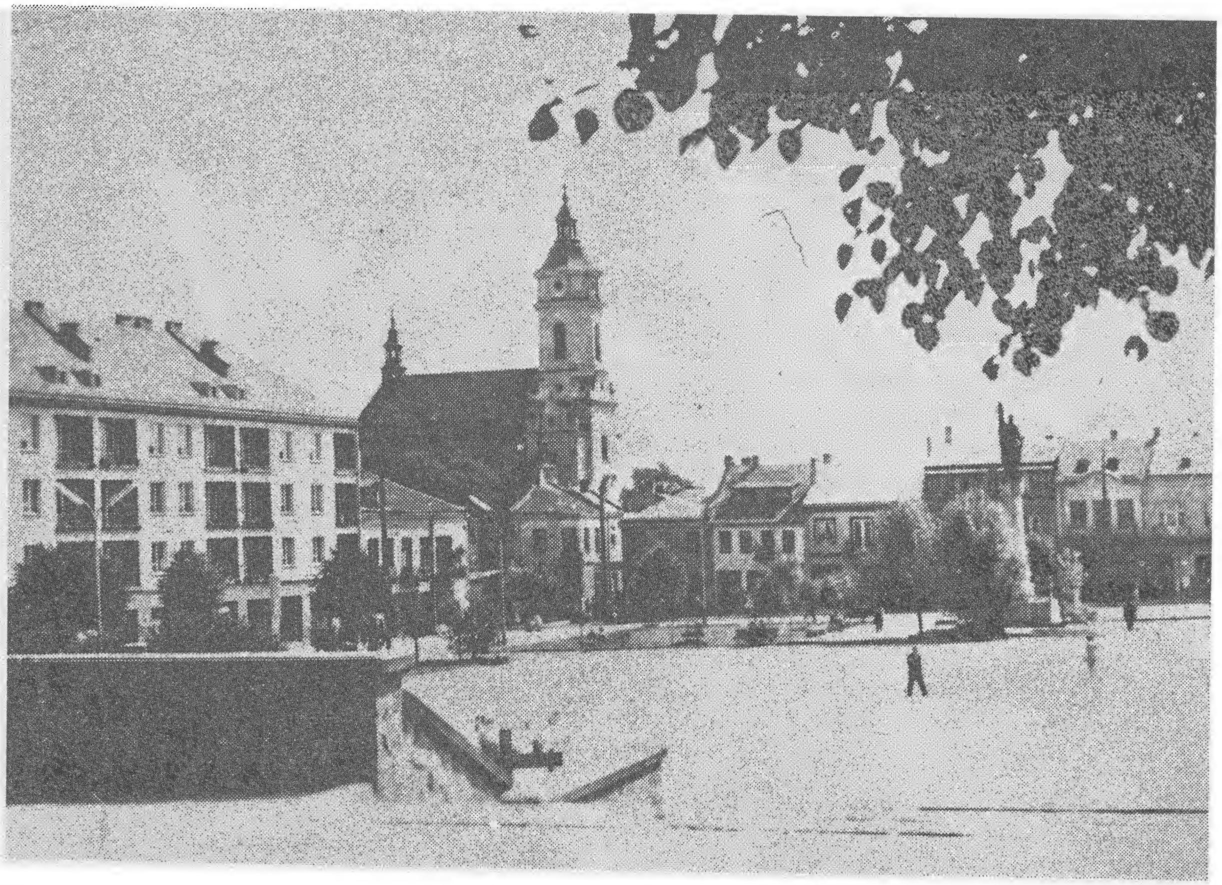

דער שיעננער גאַס. אויך דאָ איז נישט צו זעען גרויסע שינויים. לעווקאָוויטשעס הויז שטייט נאָך אַלץ אין סאַמע צענטער שיעניעסקאַ, צווישן מאַרק און די בראָוואַרניע. נאָר אָנשטאָט די יידישע לאָקאַטאָרן פון וועלכע איך געדענק די אַלעקסאַדראָוויטשעס און די לאַנדאָס הי״ד, האָט דער „שליאַכעצקער גאָספּאָדאַזש״ איצט קריסטלעכע איינווינער, וואָס צאָלן מן הסתם דאָס דירה־געלט אין מאַגיסטראַט אַריין. אינדרויסן ביי זיין גרויסשטאָטישן בנין שטייט איינער פון די מיכאַנסקי ברידער, נישט צו עלעגאַנט אָנגעטאָן, מיט האַמער און זעג אין דער האַנט און רויכערט אַ ביליקן פּאַפּיראָס. דאָס איז דער זעלבער באַלעבאַטישער מיכאַנסקי, וואָס האָט יידן קיין שלעכטס נישט געטאָן, אָבער אין קיין פאַל נישט געלאָזן אַן אָרעמען ייד נעמען אַ וויאַדרע וואַסער פון זיין הויף־ברונעם...

פונקט קעגנאיבער איז נומער פיר־און־פופציק שיעננאַ גאַס. דאָס איז געווען דאָס הויז פון ר׳ אליעזר ברוקירער הי״ד, ווו עס זענען באַגראָבן מיין פאָטערס כתבים, וועלכע איך באַמי זיך איצט אויף אייגענער האַנט אַרויסבאַקומען.

וואָרט איך שוין מיט אומגעדולד דער מאַגיסטראַט זאָל זיך עפענען, איך זאָל קענען אינטערווענירן ביים פאָרזיצער פון שטאָטראַט וועגן א דערלויבניש און פּאָליציישע הילף אַריינצוגיין צו די נייע באַזיצער פונם באָדן, ווו די מאַנוסקריפטן זענען אין אַ האָלצערנעם קאַסטן באַהאַלטן אונטער דער פּאָדלאָגע פונם קליינעם אָפּיצינע הייזל אין אונטערשטן טייל הויף.

דערווייל איז נאָך נישט ניין אַזייגער, ווען עס הויבן זיך אָן די אָפיציעלע אַמט־שטונדן. גיי איך זיך אינצווישנצייט איבער אויף די אַמאָל היימישע גאַסן און באַמערק צום ביישפּיל, ווי „סאָקאָלס״ ספּאָרט־פּלאַץ איז פאַרבויט מיט שפּאָגל־נייע הייזלעך פון ווייסן קאָליר. אויף דער דרילדזשער גאַס — ווו עס איז פאָרגעקומען דער לעצטער אַקט פון דער געטאָ־דראַמע — שטייט נאָך אַלץ די „יודנראַט״ געביידע, אַן אויפגעפרישטע, מיט אַ רויט ווייסן אויפשריפט: דאָ געפינט זיך איצט די שטאָטישע, אינדוסטריעלע מיטלשול. דערנעבן דערקען איך קאַנטאָרס אַמאָליקן פריזיר־אַנשטאַלט — אַן אָפּגעלאָזענער מיט פאַרהאַקטע לאָדנס.

ווי אַנדערש זעען איצט אויס אין מיינע אויגן די שטילע מיט שפּיציקע שטיינער ברוקירטע געסלעך, ווו עס האָט אַמאָל געווימלט מיט קאָלירפול יידיש לעבן.

אַכט טויזנט יידן האָבן זיך דאָ געפונען ווען די מערדערישע באַצווינגער זענען אַריין קיין אָסטראָווצע; צען טויזנט יידן אין 1940, עלף טויזנט, צוזאַמען מיט די אַרייגעיאָגטע, אין 1941. די זיבצן טויזנט יידן וואָס האָבן זיך דאָ אָנגעזאַמלט אין 1942, זענען דעם 12־טן אָקטאָבער פונם זעלבן יאָר, אויסגעזידלט געוואָרן קיין טרעבלינקע, אונטער דער זאָרגלאָזער אויפזיכט פון די באַרימטע מאָרדמאַניאַקס: פיטער און ברונאָ, ביי דער מיטהילף פון די גירוש פּראָפעסיאָנאַלן: לאַנגער און ווילער פון דער „שוץ־פּאָליציי״ שוין נישט־רעדנדיק פון אַזעלכע נידערטרעכטיקע טיפּן פון דער „גראַנאַטענער פּאָליציי״, ווי: קאָטשמאַרעק, וועלכע האָבן ווי היענעס נאָר געוואַרט אויף דעם מאָמענט זיי זאָלן קענען רויבן די געבליבענע רעשטלעך פון יידישן האָב און גוטס.

אין דער צייט ווען די אויבנדערמאָנטע וואַמפּירן האָבן זיך פאַרנומען מיט דער דורכפירונג פון די ליקווידאַציע אַקציעס — איז אין מאַגיסטראַט געזעסן אַ ספּעציעל פון בערלין דעלעגירטער רייכס־דייטש מיטן נאָמען מאַטשאָל. אין דעם אַמט פון שטאָט־קאָמיסאַר איבער אָסטראָווצע. דער דאָזיקער מיטל־יאָריקער־יונקער, ציוויל אָנגעטאָן אין אַ ווייכן פילצענעם קאַפעלוש מיט די אַראָפּגעלאָזטע ראַנדן און אויסגעפרעסענעם קיילעכדיקן פּרצוף — איז אין דער אמתן געווען דער טעאָרעטישער, טיראַנישער צוגרייטער פון אַלע גירושים, וועלכע ער האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו פובליצירן אויף גרויסע אַרויסגעקלעפּטע אַפישן, אונטערגעחתמעט מיט זיין אָפיציעלן טיטל אַלס קאָמיסאַר פון דער שטאָט.

איך זוך מיין פאָטערס כתבים

זיץ איך איצט אין מאַטשאָלס קאַבינעט, וואָס איז היינט צו טאָג צוריק דאָס אַרבעטס־ביוראָ פונם פאָרזיצענדן פון אָסטראָווצער שטאָטראַט. אַ הויכער, אַן ערנסטער, מיט אַן איידל געזיכט איז ער צו מיר אַרויסגעקומען פון אינמיטן אַ פאָרקומענדיקער קאָנפערענץ, דערפאַרנדיק אַז כ׳בין אַ קאַנאַדער טוריסט און מיין פאָטער איז געווען דער אין אָסטראָווצער רעזידירנדיקער „סאַנדאָמיעזשער ראַבין״.

וואָס אַן אמת קווענקלט ער זיך אַביסל אין אָנהייב, נישט־וויסנדיק אין פאַרלעגנהייט ווי צו רעאַגירן אויף מיין פאַרלאַנג, ער זאָל מיר צוהעלפן אויסגראָבן דעם באַהאַלטענעם קאַסטן שריפטן. אָבער ווען איך דערקלער אים, אַז עס זענען אין קאַסטן נישט פאַראַן קיין שום מאַטעריעלע ווערטפולקייטן, נאָר מאַנוסקריפטן פון רעליגיעזן אינהאַלט, און אפשר גאָר טעגלעכע פאַרצייכענונגען פון דער אָקופּאַנטן־תקופה, אַ שטייגער ווי דודל ראַבינאָוויטשעס העפטן — טעלעפאָנירט ער מאָמענטאַל צום קאָמיסאַר פון דער שטאָטישער פאָלקס־מיליץ אויף די אַלייען און פאַראָרדנט מיר צו געבן עטלעכע מיליציאָנערן, וואָס זאָלן נישט בלויז האַלטן אָרדנונג און פונאַנדעריאָגן נייגעריקע, נאָר אויך טאַקע מיט לאָפּאַטעס אין די הענט העלפן גראָבן.

ליידער אָבער האָט מען כמעט גאָרנישט באַוויזן צו

דאָך גלייך צוגעטראָפן צום פּלאַץ, ווו איך האָב עס מיט די אייגענע הענט אין 1942 געהאָלפן באַגראָבן. די ווייכע דורכגעזיפּטע ערד אין וועלכע די לאַפּאַטעס זענען געזונקען אָן שום שוועריקייט, האָט שוין אָבער געהאַט אַלע סימ־ געפינען. נישט צוליבן נישט־וויסן ווו דאָס באַהעלטעניש

דער קבר פון ערשטן יידישן קרבן (באצייכנט דורכן שטעקן) נעבן דעם קבר פון די לעצטע יידישע קרבנות וואס זענען דערמארדעט געווארן דורך פּאלאקן אין אסטראווצע אין ינואר 1945.

הקבר של הקרבן היהודי הראשון בגיטו (מסומן על ידי המקל) ליד קבר האחים של הקרבנות האחרונים, שנרצחו על ידי הפולנים בינואר 1945.

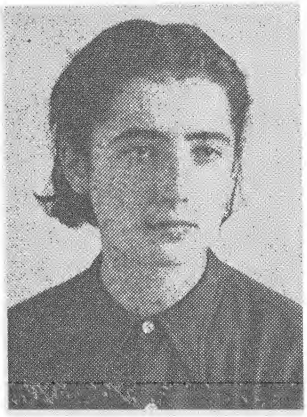

באלקא גערטנער
דערמארדעט געווארן
אין קעלצער פאגראם
נאך דער באפרייאונג

באלקה גרטנר, נרצחה
בפרעות קילץ
אחרי השחרור

אָרט איז געווען. כאָטש דאָס קליינע הייזל אין אונטער־שטן הויף איז געווען צענומען ביזן פונדאַמענט, האָב איך נים, אַז עמיצער האָט זיך שוין דאָ מטריח געווען פאַר אונדז, זוכנדיק ווערט־זאַכן און געפינענדיק אַ פּנים באַ־שריבענע יידישע בלעטלעך, מיט אַנטוישונג זיי אַרויס־געוואָרפן.

פאָטאָגראַפיר איך די מיליציאַנערן אין אָנדענק פון זייער אָנטיילנעמען אין דער זוך־עקספּעדיציע, און בלית ברירה שטעל איך זיך צופרידן מיט מיין געפונענער געלער „יודן־קאַרטע”, אַ ביסל בילדער, עטלעכע מיט בלייפעדער געשריבענע נאָטיצן פון מיין פאָטער זצ״ל, און אַ קליין פּעקל שריפטן, וועלכע מיר נעמען אַרונטער פון אונטער אַ שיכט ליים אויפן קאַכליענעם אויוון אין געוועזענעם עס־צימער פון ר׳ אליעזר ברוקירער (אָפּגעזאָגט זיך צו גיין אין די וואַגאָנען אַריין און דערשאָסן געוואָרן פאַר שטעלן אַ ווידערשטאַנד).

צווישן די קוים־לעזבאַרע ווערטער פון מיין פאָטערס אָפּגעריבענע האַנטשריפט דערקען איך און לייען אַ פלאַסטישן פראַגמענט פון אַ נישט־פאַרענדיקטן העברע־אישן געטאָ־שיר: „מיין הארץ איז אין הארפע פון ביטערן פיין; מיין נשמה פול עלנדע קלאַנגען”.

דאָס איז טאַקע דער גייסטיקער צושטאַנד אין וועלכן כגעפין זיך. דאָס איז טאַקע די טרעפלעכסטע באַצייכנונג פאַר מיין איובדיקער שטימונג, אין וועלכער איך פאָר צוריק קיין וואַרשע.

מאיר בלאנקמאַן

וועגן די געשענדעטע יידישע בתי־עולמין אין פולין

מיט אַ קורצער צייט צוריק בין איך געקומען קיין פּוילן נאָך אַן אַפּוועזנהייט פון העכער זעקס יאָר, בעת וועלכע כ׳בין געווען נע־ונד און פאַרטריבן ווייט פון מיין ליבער היים.

ווי נאָר כ׳האָב געשטעלט אַ פוס אויף דער פּוילישער ערד, האָב איך געהאַלטן פאַר מיין הייליקן חוב אַראָפּ־צופאָרן אין מיין היים־שטעטל אָסטראָווצע, כדי זיך דער־וויסן וועגן גורל פון מיינע נאָענטע און טייערע, וועלכע זענען דאָרט פאַרבליבן נאָך מיין פאַרלאָזן פּוילן בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע.

צו מיין גרויסן צער און ווייטיק האָב איך זיך דער־ווּסט, אַז פון מיין גרויסער פאַרצווייגטער משפחה, פון אַלע מיינע קרובים, חברים, פריינט און באַקאַנטע — האָט זיך קיינער נישט אָפּגעראַטעוועט פון דער גרויזאַמער קאַטאַסטראָפע. אַלע זענען טראַגיש אומגעקומען אין די גרוילִיקע יאָרן פון דער נאַצי־אָקופּאַציע אין פּוילן.

כ׳בין אַוועק אויף קבר־אבות אויפן יידישן בית־עלמין. כ׳האָב געוואָלט באַזוכן כאָטש די קברים פון מיינע נאָענטע און טייערע, וועלכע זענען געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכען טויט נאָך פאַרן נאַצי־חורבן.

פאַר מיינע אויגן האָט זיך אַנטפּלעקט אַ שוידערלעך בילד: דער פאַרקאַן, וואָס האָט אַמאָל אַרומגעצוימט דאָס בית־עולם פון אַלע זייטן — איז צעשטערט און חרוב. אַסאַך מצבות — צעבראָכן און צעהאַקט אויף שטיקלעך.

דער געשענדעטער יידישער בית־הקברות אין אסטראווצע

בית הקברות המחולל

פון די פיל טויזנטער מצבות איז זייער ווייניק איבערגעבליבן. קי, ציגן און חזירים פּאַשען זיך פראַנק און פריי אויפן בית־עולם און קיינער שטערט זיי נישט. דאָס בית־עולם איז הפקר. דאָס ערגסטע איז, וואָס דאָס קליינע ביסל איבערגעבליבענע מצבות ווערט אויך צעשטערט, צעבראָכן, פאַראומרייניקט, פאַרשוועכט און געשענדעט דורך כוליגאַנעס.

ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, האָבן די דייטשן בעת דער אָקופּאַציע אַרויסגעריסן די מצבות פון די יידישע בית־עלמינס און מיט זיי אויסגעפּלאַסטערט די טראָטואַרן אין די גאַסן פון די יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. איך אַליין האָב בעת מיין באַזוך אין אָסטראָווצע זיך אָנגעשטויסן אויף מצבות אויף די טראָטואַרן, פון וועלכע עס האָבן אַראָפּגעשריגן די פיר־קאַנטיקע יידישע אותיות מיטן טראַדיציאָנעלן „פ״נ״ בראש... עס דראָט אַ געפאַר, אַז גאָר אינגיכן וועט דער בית־עלמין אינגאַנצן אָפּגעמעקט ווערן און ס׳וועט פון אים קיין זכר נישט בלייבן!

איך האָב באַשלאָסן צו אינטערווענירן וועגן דאָזיקן פּיינלעכן ענין, וועלכער האָט מיך נישט געלאָזט רוען און שטאַרק געדריקט אויף מיין געוויסן. איך בין אַוועק אין מאַגיסטראַט צום שטאָט־פּרעזידענט, ה׳ בושקאָ. איך האָב אויפגעקלערט דעם פּרעזידענט, אַז יעדער בית־עולם אויף דער גאַנצער וועלט, פון וועלכן פאָלק עס זאָל נאָר נישט זיין — ווערט אָפּגעהיטן און רעספּעקטירט, און אַז ס׳איז זייער נישט שיין פאַרן נייעם פּוילן, אויב אין אַזאַ פאַרוואָרלאָזטן און הפקרותדיקן מצב געפינען זיך די יידישע בית־עלמינס נאָך דער מלחמה...

דער שטאָט־פּרעזידענט, ה׳ בושקאָ, האָט מיך אויפמערקזאַם אויסגעהערט און אַרויסגעוויזן גרויס פאַרשטענדעניש פאַר מיין באַזאָרגטקייט צוליבן טרויעריקן מצב פון יידישן בית־עולם. ער האָט מיר אָבער דערקלערט, אַז די שטאָט־פאַרוואַלטונג קאָן דאָ ווייניק וואָס העלפן. אַוועקשטעלן אַ נייעם פאַרקאַן אַרום דעם יידישן בית־עולם דאַרף אָפּקאָסטן אַ סאַך געלט, פּוילן איז רואינירט נאָך דער מלחמה און די מלוכה־קאַסע איז אויסגעליידיקט

פי פאשען זיך אויפן צעשטערטן בית־קברות

בית הקברות הפך למקום מרעה

און נישטאָ קיין געלט אויף די נויטיקסטע באַדערפענישן. דערצו איז די פוילישע יוגנט נאָך דער נאַצי־אָקופּאַציע שטאַרק דעמאָראַליזירט און זי צעשטערט דאָס און פאַרשווענכט די איבערגעבליבענע יידישע מצבות. ער האָט מיר צוגעזאָגט אַוועקצושטעלן אַרום בית־עולם הילצערנע שילדלעך מיט וואָרנונגען, אַז ווער עס וועט צעברעכן מצבות אָדער פאַרשווענכן דעם בית־עולם, וועט ווערן שטרענג באַשטראָפט. צי ער האָט געהאַלטן זיין צוזאָג ווייס איך נישט. איך האָב פאַרלאָזט דאָס יידן־ריינע אָסטראָווצע און אָפּגעפאָרן קיין וואַרשע.

ווי ס׳גיבן מיר איבער יידן פון אַ סך אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, הערשט אומעטום דער זעלבער טרויעריקער מצב. אַחוץ דעם גרויסן חילול הקודש, האָבן דאָך אונדזערע בית־עלמינס אַ גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג. אונדזערע בית־עלמינס — דאָס זענען שטיקער יידישע געשיכטע. דורות אויף דורות פון יידן, צווישן זיי פיל שרייבער, דיכטער, געלערנטע און קינסטלער, וועלכע האָבן געלעבט, געווירקט, געשאַפן און געשטאָרבן אויף דער דאָזיקער ערד.

איך מיין, אַז די יידישע געזעלשאַפט אומעטום, אונדזערע בריזער און שוועסטער אין דער גאָרער וועלט — טאָרן נישט בלייבן גלייכגילטיק און דאַרפן זיך גאָר ערנסט פאַראינטערעסירן מיט דער דאָזיקער אָנגעווייטיקטער פראַגע, כדי אָפּצוראַטעווען דאָס וואָס ס׳לאָזט זיך נאָך, כל־זמן ס׳איז נישט צו שפּעט...

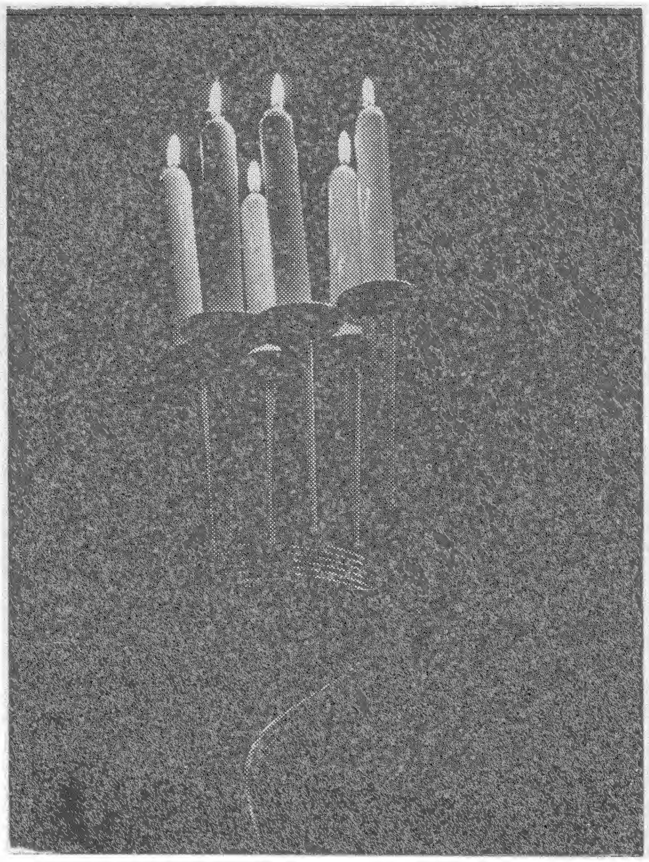

מרדכי רוזנבערג ז״ל

מיין טרייסט

מוזיק און ווערטער פון מרדכי רוזנברג (ראובן שפּילמאַנס אייניקל)
געשאַפן אין יאָר 1945.

ווען איך בין געווען אַ קינד
איז דאָס לעבן געווען זייער שיין
דערציייל איך אַ מעשה אַצינד
פון מיין אַלטער היים.

דער טאַטע האָט מיך אויף דער שויס געהאַלטן
און ציטערלעך מיך געגלעט
די מאַמע האָט אַ ליד געזונגען
און געלייגט מיך שלאָפן אין בעט.

היינט איז דאָרט מער קיינער!
עס זיינען מיר פרעמד די ערד און שטיינער!
עס איז מיר שלעכט און ביטער זייער
עס העלפט קיין קרעכץ קיין טרער.

ארץ, ארץ מיין
דו ביסט מיין גליק, דו ביסט מיין היים
טרויער, שרעק גייט אַוועק, אַלץ גייט פאַרביי
די ביסט מיין נשמה און מיין גייסט

ארץ ישראל
איך שטיי צו דיין באַפעל
דו ביסט מיין נשמה אין מיין גייסט
דו ביסט מיין איינציקע טרייסט.

געלאָפן זענען שיינע יאָרן
שיינע אָבער שנעל
געקומען זענען צייטן פון צאָרן
אין געמאַכט פון זיי אַ תל.

איך קען שוין מער נישט האַרציק לאַכן
דאָס לעבן האָט מער קיין צוועק
מיין גליק, מיין טרייסט, וואָס יעדער ווייסט
איז פון מיר אַוועק.

ווי ווילדע חיות האָבן זיי אונדז געפרעסן
אין מענטשליכע געפילן האָבן זיי פאַרגעסן
טאָג און נאַכט געלעבט אין שרעק
לאַנג אָן אַן עק — נאָר מיין טרייסט.

ארץ, ארץ מיין!
דו ביסט מיין גליק, דו ביסט מיין היים
טרויער, שרעק גייט אַוועק, אַלץ גייט פאַרביי
די מאַכסט מיין שווער האַרץ פריי.

ארץ ישראל
איך שטיי צו דיין באַפעל
דו ביסט מיין נשמה און מיין גייסט
דו ביזט מיין איינציקע טרייסט.

געלויכטן האָט איין שיינע זון
פון שלעכטס נישט געטראַכט
פלוצלינג איז זי אונטערגעגאַנגען
געבליבן איז די נאַכט.

מיינע געדאַנקען זענען טיף פאַרטראַכט
איז לויף איך זיך ביטאָג ביינאַכט.
איך וויין מיר שטיל ווען קיינער הערט
דער גורל האָט אַזוי באַשערט.

די גאַנצע וועלט איז גרויס און שיין
דאָך געפין איך מיר קיין אָרט
איך זוך מיין גליק, איך זוך מיין היים.
איך זוך אַ וואַרעם וואָרט.

אַרויס, אַרויס מיין
דו ביסט מיין גליק דו ביסט מיין היים
מוטער, שרעק גייט אַוועק, אַלץ גייט פאַרביי
דו מאַכסט מיין שווער האַרץ פריי.

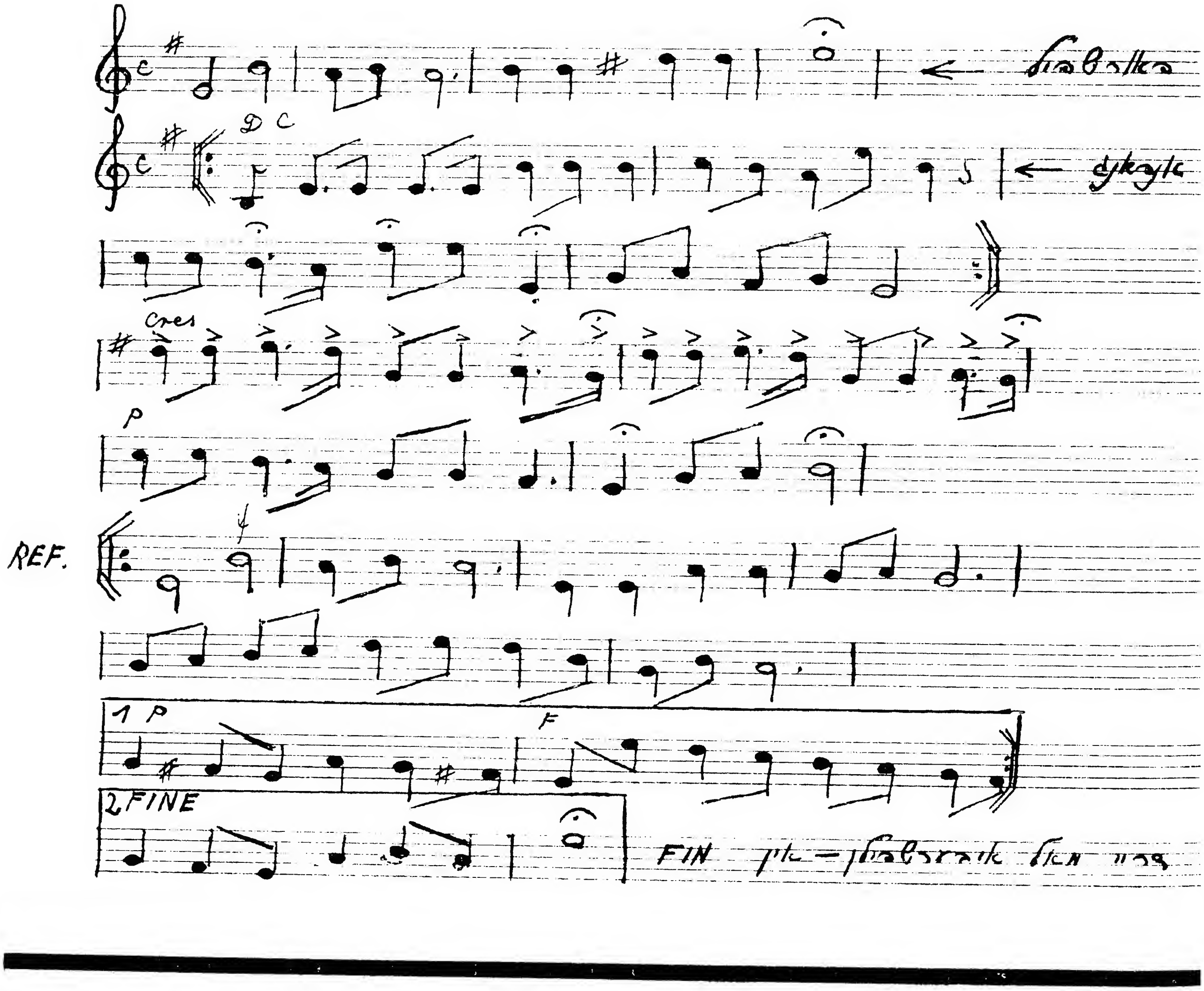

דו"ח מפשעי הנאצים באוסטרובצה

גביית עדויות ע"י מפקח המשטרה — איתן (אוטו) ליף

דו"ח ביניים מס' 1

במשרדנו התיצבו המפורטים להלן, עדי ראיה של הפשעים:

ה' שיה וישליצקי (ישעיהו וישליצקי) רחוב בצלאל 10, תל־אביב.

ה' אליעזר לנגר, רחוב דיזנגוף 21, תל־אביב.

כללי

העיר אוסטרוביץ קילצקי נמצאת במחוז קילצה ומנתה לפני פרוץ המלחמה 33,000 תושבים, ביניהם כ־12,000 יהודים. בשנות המלחמה גדל מספר היהודים, על ידי כך ששלטון הכיבוש הגרמני העביר לאוסטרובצה יהודים ממקומות אחרים ואף מוינה.

בשנת 1942 מנתה האוכלוסיה היהודית בעיר בערך 15,000 נפשות.

באַפריל 1942 נורו 23 יהודים ולמעלה מ־30 יהודים הועברו לכיוון בלתי ידוע ולא נראו יותר.

באוקטובר 1942 נערכה פעולת החיסול הראשונה של יהודי העיר. כ־13,000 יהודים נשלחו למחנה ההשמדה טרבלינקה. אחרי „הפעולה" הזאת נוסד הגיטו.

בינואר או בפברואר 1943 נערכה פעולת החיסול השניה ובמרץ 1943 חוסל הגיטו.

העדים האלה מאשימים בעדויותיהם בין היתר את ממלאי התפקידים דלקמן:

1. פטר — קצין גיסטאַפו באוסטרובצה, שתיאורו כדלקמן: כבן 45 שנה, גבוה, רזה, בלונדיני כהה, פנים מוארכות, מוצאו מוינה. לפני המלחמה היה בעל כרכרה.

ב־28.4.42 הוצאו ע"י אנשי הגיסטאפו 23 יהודים מבתיהם והומתו ברחוב. מר וישליצקי היה עד ראיה להשתתפותו הפעילה של פטר בפעולה זו.

מיד לאחר הפעולה הנזכרת בפסקא א' — סיפרה גב' חנה רחל שטם לעד, ששני אנשי גיסטאַפו, וביניהם פטר, הוציאו את בעלה חיים שטם ועוד 3 יהודים, שגרו באותו בית, ורצחום נפש. גב' שטם היא בת־דודה של העד. היא אינה בחיים.

ביוני 1942 — לא ניתן לקבוע את התאריך המדויק — רצח פטר ביריה בבית הקברות היהודי אשה וגבר יהודים ששמותיהם לא ידועים. מר לנגר היה עד ראיה למקרה זה.

בקיץ 1941 — לא ניתן לקבוע את התאריך המדויק — המית פטר ביריה את האשה שטינבוק בבית הוריה. העד ראה את פטר עוזב את דירת משפחת שטינבוק, ומפיו של אבי הנרצחת נודע לו שפטר הרג אותה ביריה ולפני כך אנס אותה. העד ראה את גופת הנרצחת

ב־10 לאוקטובר 1942 בוצעה פעולת החיסול הראשונה של יהודי אוסטרובצה. בפעולת חיסול זו נשלחו כ־13,000 יהודים לטרבלינקה. העד לנגר היה חבוי בעת הפעולה במחסן בתחנת הרכבת, משם ראה שפטר הכניס לקרון בהמות את משפחת בוכנר, שמנתה 3 נפשות.

בינואר 1943 בוצעה פעולת החיסול השניה ע"י אנשי הגיסטאפו והז'נדרמיה. כאלף יהודים נשלחו למקומות־עבודה גרמניים ויתר תושבי הגיטו (כ־9,000) הוטענו בקרונות־בקר ונשלחו לכיוון בלתי ידוע. אחרי פעולה זו נערך ע"י הגיסטפו והז'נדרמיה ציד אחרי יהודים שהסתתרו בגיטו. בפעולה זו נהרגו כ־50 איש. ה' וישליצקי היה עד־ראיה להשתתפותו של פטר בפעולה זו. מפי אנשי המיליציה היהודית נודע לו ש־50 יהודים נרצחו בגיטו והעד השתתף אישית בקבורת קרבנות אלו.

פטר השתתף באופן פעיל בחיסול גיטו אוסטרובצה במרץ 1943. ה"ה לנגר ווישליצקי היו עדי ראיה של מאורעות אלו.

2. ברונר — קצין גיסטאַפו באוסטרובצה — מנהל המחלקה היהודית. כבן 45, נמוך, מבנה גוף חזק, שערות חומות — פרטים אחרים חסרים.

ב־28.4.42 השתתף בהמתת 23 יהודים באוסטרובצה. דבר זה נמסר לעד וישליצקי ע"י תושבי הגיטו. הוא אינו יכול להזכר בשמות המשתתפים האחרים.

בינואר 1943 — לא ניתן לקבוע את התאריך המדויק — השתתף ברונר בפעולת חיסול יהודי אוסטרובצה. העד וישליצקי היה עד ראיה של המקרה.

במרץ 1943 — קשה לקבוע התאריך המדויק — השתתף בחיסול גיטו אוסטרובצה. ה"ה וישליצקי ולנגר היו עדי־ראיה לכך.

בקיץ 1944 — אי אפשר לקבוע את התאריך המדויק — השתתפו שלושה פעילי גיסטאפו ששמותיהם לא ניתן לקבוע — בהמתת 4 אנשים בחצר בנין הגיסטפו.

3. לנגר — קצין גיסטאפו באוסטרוביץ. תאורו האישי: בערך כבן 45, גבוה, מבנה גוף נורמלי, שערות כהות.

ב־10.10.42 השתתף בחיסול יהודי אוסטרובצה, ויש־ליצקי היה עד ראיה של המקרים.

בינואר 1943 — השתתף בפעולת חיסול היהודים.

במרץ 1943 — אין לקבוע את התאריך המדויק — השתתף בחיסול גיטו אוסטרובצה. ה״ה ישליצקי ולנגר היו עדי ראיה.

4. מיכלסקי — מפעילי הגיסטאפו באוסטרובצה. פר־טים אישיים: כבן 50, גובה בינוני, שערות כהות, מבנה גוף חזק.

בינואר 1943 השתתף בפעולת חיסול יהודי אוסט־רובצה. ה׳ וישליצקי היה עד ראיה.

5. וגנר — מפעילי הגיסטאפו באוסטרובצה. פרטים אישיים: כבן 30, גבוה, רזה, שערות חומות. במרץ 1943 — אין לקבוע את התאריך המדויק — השתתף בחיסול גיטו אוסטרוביץ. אליעזר לנגר היה עד ראיה.

6. שורץ — סגן מפקד הז׳נדרמיה באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 45, גבוה, רזה. במרץ 1943 השתתף בחיסול גיטו אוסטרובצה. ה׳ לנגר היה עד ראיה למקרה.

7. וילנד — קצין הז׳נדרמיה באוסטרובצה תיאור אישי: כבן 40, גובה בינוני. במרץ 1943 השתתף בחיסול גיטו אוסטרובצה.

8. רודו: ממלא מקום המחנה באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 50, גבוה, שערות כהות, רזה. לעד וישליצקי נמסר לאחר המלחמה, כי לפי פקודת המפקד רודו נורה הסאניטאר של המחנה, גוטהולץ. הוא אינו יכול להזכר בחברו לנשק של רודו. העדים מזכירים את פעילי הגיס־טאפו האחרים, מבלי להאשימם:

9. הולצר — קצין הז׳נדרמיה באוסטרובצה. נדון למות אחרי המלחמה בפולין.

10. קרסטן — מפקד הגיסטאפו באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 50, גובה בינוני, שערות חומות.

11. נגלר — ממלא מקום מפקד הגיסטאפו באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 40 שנה, גבוה, מבנה גוף נורמלי, בלונדי־כהה.

12. טומס — מפעילי הגיסטאפו באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 40, גבוה, שערות חומות.

13. ווילר — מפעילי גיסטאפו באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 45, רחב גרם, נמוך, שערות כהות.

14. סמקו — מפעילי הגיסטאפו באוסטרובצה. תיאור אישי: כבן 50, גובה בינוני, רחב גרם, בלונדי כהה.

15. הולוג — מפעילי הגיסטאפו. תיאור אישי: כבן 40 שנה, גובה בינוני, בלונדיני.

16. וינקלר — מפעילי הגיסטאפו. תיאור אישי: כבן 55, גבוה, בלונדיני.

17. האיר — מפעילי הגיסטאפו. תיאור אישי: כבן 45, גובה בינוני, מבנה גוף נורמלי, שערות כהות, היה פולקס־דויטשע ומוצאו מלודז׳.

18. אוסטמן — מפעילי גיסטאפו. תיאור אישי: כבן 37, גובה בינוני, מבנה גוף נורמלי, שערות חומות.

19. זביז׳ינה — מפקד המחנה באוסטריבצה. נידון לאחר המלחמה למוות בפולין.

קרסטן — מפקד הגיסטאפו. נאגלר — ממלא מקום מפקד הגיסטאפו. הודו — ממלא מקום מפקד המחנה. אחראים לפעולותיהם של פיקודיהם.

תל־אביב, 30.9.63

דו״ח ביניים מס׳ 2

ערוך ע״י איתן (אוטו) ליף, רב סרן במשטרת ישראל

העידו: משה ליפשיץ — תל־אביב, רחוב צייטלין 27. מאיר פוקס — תל־אביב, רחוב ירמיהו 1. פנחס וידר (ויגדורוביץ) תל־אביב, רחוב הירשנברג 15. העדים הנ״ל מאשימים בעדויותיהם את 7 ממלאי התפקידים הבאים:

1. פטר — שנזכר כבר בדו״ח מס׳ 1.

באוקטובר 1942 — לא ניתן לקבוע תאריך מדויק — אנס בחורה יהודית כבת 23. אחרי כן הוא ירה בה ברחוב ברואנה ופצעה למוות. הנערה עצמה מסרה זאת לפני מותה.

ב־10.10.42 — השתתף אקטיבית יחד עם אנשי הגיסטאפו ברונר, אוסטמן, ויילר ווגנר בפעולת חיסול יהודי אוסטרובצה. הוא והנזכרים לעיל ירו ביהודים. בפעולה זו נורו במקום כ־300 יהודים וכ־15.000 יהודים נשלחו למחנה־השמדה. ה׳ ליפשיץ היה עד ראיה.

באוקטובר 1942 — אין לציין תאריך מדויק — רצח באוסטרובצה את המשפחה היהודית גולדואסר — בת 3 נפשות (בעל, אשה וילד). ה׳ ליפשיץ היה עד ראיה למקרה.

העד ליפשיץ מצהיר, כי היה לעתים קרובות עד ראיה שפטר, ברונר ווגנר הביאו לחצר המשטרה יהודים ורצחום במקום. הקרבנות היו בלתי ידועים לעד. העד השתתף אישית בקבורת הנרצחים.

2. וגנר — נזכר כבר בדו״ח מס׳ 1.

בפברואר 1943 — אין לקבוע תאריך מדויק — השתתף הנ״ל יחד עם ברונר, אוסטמן לנגר, ווילר בהש־מדת היהודים. כמה מאות אנשים נשלחו אז לכיוון בלתי ידוע ורבים נורו במקום. ה׳ ליפשיץ היה עד ראיה למקרים אלה.

ב־28.4.42 המית הנ״ל לעיני העד וידר (ויגדורוביץ) ברחוב סינקיביצ׳ה באוסטרובצה את אחיו של העד שלמה ויגדורוביץ, בן 18 שנה. ה׳ וידר היה עד ראיה למקרה. באותו זמן נרצחו כ־30 יהודים. העד ראה את הגופות בבית הקברות היהודי, הגם שאת ההמתות עצמן לא ראה. שעה שוגנר וברונר פרצו לתוך דירת העד כדי לרצוח את אחיו נתפס אביו של העד ויחד עם קבוצת יהודים נשלח לאושויץ. לאחר 3 שבועות קיבלה אמו של העד הודעה רשמית ממחנה אושוויץ שאביו של העד „מת״.

3. ברונר — נזכר כבר בדו״ח מס׳ 1.

4. ויילר — נזכר בדו״ח ביניים.

5. אוסטמן — נזכר בדו״ח מס׳ 1.

6. לנגר — נזכר בדו״ח הקודם.

7. שורץ — נזכר בדו״ה מס׳ 1. הוא מוזכר ע״י ליפשיץ כמפקד ה„שופ״.

בפברואר 1943 — לא ניתן לקבוע תאריך מדויק — השתתף בגרוש יהודי אוסטרובצה. בפעולה זו רצח במו ידיו כמה יהודים על־יד שער הגיטו. ליפשיץ היה עד ראיה.

בתחילת 1943 — יום אחרי חיסול הגיטו — פקד על המתת 11 יהודים בבית הקברות היהודי. העד ועוד שתי נערות יהודיות בשם קרבץ, הוצאו ע״י שוורץ מהקביצה ונשלחו למחנה עבודה באוסטרובצה. זה קרה בבית הקברות. העד שמע עוד את היריות כשעזב את בית הקברות, אבל אסור היה לו להפנות ראשו ולא יכול היה לדעת מי עוד השתתף בפעולה. עדות מאיר פוקס.

8. שילד — קצין גיסטאפו ברדום.

ב־10.10.42 פקד על גירוש יהודי אוסטרובצה.

דו״ח ביניים מס׳ 3

הסבר על פשעי הנאצים באוסטרובצה

נחקרו בקשר לנ״ל העדים דלקמן:

פנחס לנגר — רמת־גן ביאליק 13.
משה ליפשיץ — תל־אביב, ציטלין 27.
אריה ליאון קולינר — חיפה, אחוזה, רחוב אהוד 11.

העדים הנ״ל מאשימים בעדויותיהם את הנאצים דלקמן:

1. פטר — שרת בגיסטאפו באוסטרובצה.

במאי או ביוני 1941 הרג ביריה ברחוב סנדומירסקה את היהודי שטכלברג. ה׳ לנגר, גיסו של הקרבן, היה עד ראיה למקרה.

בסוף 1942 רצח פטר את המשפחה גולדואסר (זוג וילד) בחצר בנין המשטרה. ה׳ לנגר היה עד ראיה למקרה.

העד לנגר אישר את העובדות שנמסרו בדו״ח מס׳ 1 פסקא 1 ד׳.

באוקטובר 1942 רצח פטר ביריה בחצר בנין המשטרה היהודית ברחוב אילז׳צקה את גב׳ רצ׳ימורה. הוא שיסה בילד בן השנתיים של רצ׳ימורה את כלב הזאב שלו אשר טרף אותו.

בשנת 1942 לאחר הגירוש הראשון — אין לקבוע תאריך מדויק — רצח פטר ביריה את גב׳ גוטרמן. ה׳ קולינר היה עד ראיה למקרה.

בשנת 1941 או 1942 אין לקבוע תאריך מדויק המית פטר יחד עם ברונר את אביו של העד צוקר — שמעיה צוקר. הוא היה בביתו ברחוב גוז׳יסטה 18 בנוכחות העד. צוקר הוכה קשות ע״י פטר ונטרף ע״י הכלב.

העד פוציץ ראה את פטר משתתף באופן אקטיבי בגירושים ב־10.10.42 ובינואר 1943.

2. ברונר — איש גיסטאפו באוסטרובצה. הוא נזכר כבר בדינים וחשבונות הקודמים.

בפברואר 1943 רצח בחצר בית ברחוב אילזיצקה יהודי ששמו לא ידוע. ה׳ לנגר היה עד למקרה.

בנובמבר 1943 רצח ברונר פולני בבנין הגיסטאפו. העד לנגר נכח בעת היריה.

פולנים הודיעו שברונר רצח את בלומנפלד, מפקד המשטרה היהודית. הוא הוצא ע״י ברונר מהמחנה באוסטרובצה ולא חזר אליו עוד.

מפקד המשטרה היהודית סיפר שברונר ואיש הגיס־טאפו לנגה רצחו 8 חולים במרפאה שברחוב אילז׳צקה.

במרץ או אפריל 1944 ראה העד שברונר הביא למחנה 6 יהודים כבולים. ברונר שאל את השוטרים היהודים אם הם מכירים אותם, וכשקיבל תשובה שלילית, הובילם לכיוון בלתי ידוע. כעבור שעתיים הודיע המפקד של מש־טרת־העזר האוקראינית בוריס לעד, כי עליו לשלוח עובדים יהודים לבית הקברות היהודי לקבורת הקרבנות. העד הלך עם העובדים לבית הקברות וראה שם את גופות היהודים שהובאו קודם לכן למחנה.

בפעולות הגירוש נגד היהודים ב־10.9.42 ובינואר

1943 ובמרץ 1943 באוסטרובצה השתתף ברונר באופן פעיל. (עמ' 9).

3. לנגה — איש גיסטאפו באוסטרובצה.
השתתף באופן פעיל בפעולה בהמתת כ־30 יהודים באוסטרובצה ובגירוש 30 יהודים לאושוויץ.
השתתף באופן פעיל בהמתת כשלושים יהודים באוסטרובצה ובגירוש 30 יהודים לאושוויץ.

4. רודה — מ"מ מפקד המחנה באוסטרובצה.
ביולי 1944 רצח את הסניטר היהודי של המחנה — גוטהולץ.

5. אוסטמן — איש גיסטאפו באוסטרובצה.
השתתף באופן פעיל בפעולה שבוצעה ב־28.4.42.
השתתף בפועל בכל פעולות הגירוש של יהודי אוסטרובצה.

6. סמקו — איש גיסטאפו באוסטרובצה.
השתתף בפעולה ב־28.4.42.
השתתף בביצוע כל הגירושים של יהודי אוסטרובצה.

7. וילקר — איש גיסטאפו.
השתתף באופן פעיל בגירושין של היהודים שבוצעו באוסטרובצה.

8. שורץ — סגן. עדים מסוימים מכנים אותו כמפקד הז'נדרמיה, אחרים בתור מפקד ה"שופ". מוצאו מוינה.
פקד על הגירוש השני בינואר 1943. בפעולה זו נשלחו כ־1,000 איש למחנה השמדה.
במרץ 1943 רצח יחד עם אנשי ה"שופ" קבוצה של 10 יהודים (נשים, גברים וילדים) הדבר קרה ע"י בית המשטרה היהודית ברח' אליזצקה. לנגר היה עד ראיה למקרה.
31.6.66

החקירה נעשתה לפי פניית היועץ המשפטי הראשי ליד בימה"ש בהמבורג. סמוכין:

דו"ח ביניים מס' 4

בקשר לכך נחקרו העדים: אריה גלרמן — רמת־גן, רחוב השר משה 40 (1 עמ'); ג' לאה שרצקי — בני ברק, רחוב דסלר 13 (7־2 עמ'); שלמה רובינשטיין — קרית מוצקין, רחוב אושא 21 (14־8 עמ').
העדים מאשימים בעדותם את אנשי הגיסטאפו דלהלן:

1. סגן שורץ — מפקד ה"שופ" באוסטרובצה.
בחודש אפריל 1943 השתתף באופן פעיל בהמתת קבוצה של 7 יהודים בבית הקברות באוסטרובצה. העדה שרצקי, שהיתה באותה קבוצה ונפצעה, הצליחה לברוח מבית הקברות ולהציל עצמה.

2. הולצר — מאנשי ה"שופ" באוסטרובצה.
השתתף באופן פעיל בהמתת קבוצה של 97 יהודים באפריל 1943 בבית הקברות היהודי. העדה שרצקי ראתה שהולצר ירה בה.

3. פטר — מאנשי הגיסטאפו באוסטרובצה.
העד רובינשטין מאשר את העובדות שנזכרו במספר 2 סעיף משנה 1 (ג) מהעדות שנמסרה ב־30.9.63 ביחס להמתת משפחת גולדוואסר.
פטר השתתף בינואר 1943 באופן פעיל בביצוע גירוש יהודי אוסטרובצה. קרוב ל־1,000 יהודים נשלחו למחנה השמדה. העדות הלר וגרובנר ראו את פטר בשעת הפעולה.

4. וילנד — מאנשי הז'נדרמים או ה"שופ", באוסטרובצה.
בסוף אוקטובר 1942 הרג 20 יהודים, שחזרו מהעבודה בבית החרושת יגר.

5. ברונר — מאנשי הגיסטאפו באוסטרובצה.
בשעת הפעולה שבוצעה באוסטרובצה ב־28.4.42 הרג ברונר את ד"ר ואכודלר.
ברונר השתתף באופן פעיל בגירוש של ינואר 1943. בפעולה זו נשלחו היהודים למחנות השמדה.

תירגם לעברית: א. י.

דער קרעמאטאריום אין אוישוויץ. הקרמאטוריום באושוויץ

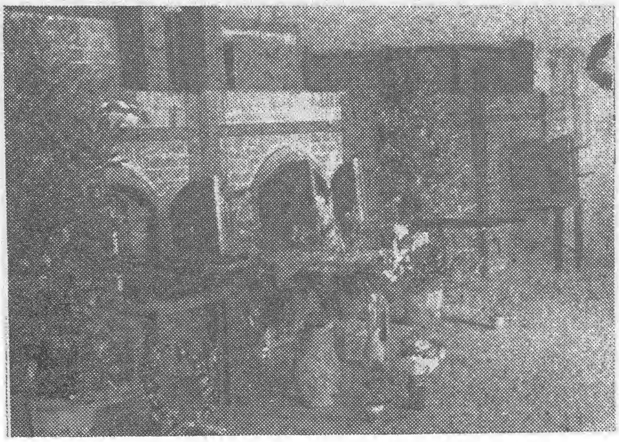

דער געיעג נאָך די פאַרברעכער

פראַנץ יעגער

די אָסטראָווצע אָפּטיילונג פון אַלגעמיינעם קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן, האָט זיך געווענדעט מיט פאָלגענדן בריף צו פּראָפעסאָר ד״ר עהרנפּרייז, הויפּט־ראַבינער פון די שוועדישע יידן, אין שטאָקהאָלם:

„זייער געערטער הער פּראָפעסאָר:

שלום: מיר ווענדן זיך צו אייך וועגן פּראַנץ יעגער און זיין פרוי. פּראַנץ יעגער איז אַ פאַרברעכער פון זייער אַ ברייטן פאַרנעם. אלס שעף פון דייטשישן געהיים דינסט געסטאַפּאָ אין אָסטראָווצע האָט ער אַרויסגעשיקט יידן צום פאַרברענען אין די אוישוויצער קרעמאַטאָריעס. ער האָט פערזענלעך אָנגעפירט מיט די אויסזידלונגען אין פיל פּוילישע שטעט, ווי אָפּאָלע, וואָלבראָם, טשענסטאָכאָוו, וואָס אין זייער פאַרלויף זענען דערמאָרדעט געוואָרן צענדליקער טויזנטער יידן. מיט אַ באַזונדערע באַרבאַרישקייט האָט ער זיך באַצויגן צו די אָסטראָווצער יידן. ער האָט אָרגאַניזירט מכלומרשטע אַרבעטס־פּאָזיציעס, ווי די „פיש־סטאַוו״ אָדער „ציגל פאַבריק״, ווו יידן האָבן געזאָלט אַרבעטן און בלייבן לעבן. פאַרן צונעמען צו דער אַרבעט האָט ער אויסגעפּרעסט פון די אומגליקלעכע קרבנות לעגענדאַרע סומען, און בשעת דער אויסזידלונג (10 ביז 20 אָקטאָבער 1942) האָט ער די אַלע יידן אַרויסגעשיקט אין די קרעמאַטאָריעס פון טרעבלינקי. אַלס רעזולטאַט פון דערדאָזיקער ראַפינירטער באַרבאַרישקייט זענען אומגעקומען ביי 3,000 קרבנות. אין נאָוועמבער 1943 האָט ער באַפוילן שיסן 50 יונגע און געזונטע מענטשן, ווי אויך אַזעלכע וואָס זענען נישט פעאיק צו אַרבעטן. צוויי יונגע ייִנגלעך, די ברידער קאָפּל און משה שטיין, האָט ער זעלבסט איבערגעפירט אין געסטאַפּאָ, ווו זיי זענען געוואָרן דערשאָסן. צוליב זיין גרויסע מערדערלעכע טעטיקייט, ברענגען מיר נישט דאָ פאַרברעכנס פון קלענערער ווערט, ווי אויספּרעסן געלט פון די אינטערנירטע יידן אויף די ציגל־פאַבריק.

דער פאַרברעכער און מערדער מיט זיין פרוי, וואָס האָט אָנטיילגענומען אין אַלע זיינע אַקציעס, באַהאַלטן זיך איצט אויס אין שוועדן.

מיר ווייסן אַז דער פסוק „קול דמי אחיך צועקים אליך מן האדמה״ איז אייך נישט פרעמד און איר וועט אונטערנעמען די געהעריקע שריט, אַז די האַנט פון די גערעכ־טיקייט זאָל דערגרייכן דעם גרעסטן פאַרברעכער פון אונדזער געגנט״.

זוויעזשינאַ

דעם 8־טן יוני 1946 האָט די אָסטראָווצער אָפּטיילונג פון אַלגעמיינעם קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן געשיקט די פאָלגנדע ווענדונג צו דער ווינער הויפּט פּאָליציי, וועגן דער טעטיקייט פון „שטאַבסקאַפּיטאַן״ זוויעזשינאַ אין אָסטראָווצע אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקו־פּאַציע:

„דער דערמאָנטער פּערזאָן האָט אין דער צייט פון דער היטלערישער אָקופּאַציע פאַרנומען דעם אַמט פון זיכערהייטס שעף אין די אָסטראָויצער פאַבריקן אין וועלכע ס׳זענען געווען באַשעפטיקט ביי 9,000 אַרבעטער, דערפון 2,000 אינטערנירטע יידן. די באַהאַנדלונג פון די יידישע אַרעסטירטע איז געווען אַ בעסטיאַלע, און זייער באַ־שפּייזונג איז באַשטאַנען פון איין פּאָרציע וואַסערדיקע זופּ, אָן ברויט, נאָך אַן אַכצן־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. פון די יידישע אינטערנירטע האָט מען צוגענומען אַלע זייערע פּערזענלעכע זאַכן, געלאָזט זיי שלאָפן אויף דער נאַקעטער ערד אין צעפוילטע באַראַקן. חוץ דעם זענען פאָרגעקומען אומאויפהערלעכע רעוויזיעס ביי יידן וואָס האָבן זיך געענדיקט מיטן דערמאָרדן אייניקע יידן אָן שום סיבה. אין נאָוועמבער 1942 האָט זוויעזשינאַ דערשאָסן די פאָלגענדע יידן: 1) גוטמאַן, 25 יאָר אַלט, אַ יונגער העברעאישער פּאָעט; 2) זלמן גרינבערג, 20 יאָר: 3) אַן אומבאַקאַנטער ייד פון קראַקע. ביי דער נעכסטער רעוויזיע זענען דערשאָסן געוואָרן די צוויי ברידער זאַכטשינסקי אין עלטער 18—25 יאָר. כדאי צו באַמערקן, אַז דער שעף פון דער אָסטראָווצער געסטאַפּאָ, ווינקלער, האָט באַמערקט, אַז זוויעזשינאַ האָט אָן רעכט דערשאָסן צוויי ייִנגלעך מיטן אויסרייד אַז זיי האָבן אויסבאַהאַלטן אויסלענדישע וואַליוטע. נאָכדעם ווי ער האָט אים געבעטן זיי שענקען דאָס לעבן, האָט ער דאַרויף געענטפערט: „באַפעל איז באַפעל!״ און האָט באַפוילן אויספירן דעם טויט־אורטייל אויף די צוויי אומשולדיקע ברידער.

דעם 7 נאָוועמבער 1943 האָט ער אַרויסגעשיקט 50

ייִנגע ייִדן צום פאַרניכטן אין לאַגער „פּירלײַ“ נעבן ראַדאָם. די ווייטערע קרבנות פון זײַנע בעסטיאַלישע מערדערײַען זענען געווען די ברידער קופּל און משה שטיין. די רשימה פון זוויעזשינעס מערדערײַען איז ווײַט קיין דערגענצטע. בעת די געריכטס־פאַרהאַנדלונגען וועלן מיר פאַרלייגן ווייטערע רשימות פון זײַנע מערדערישע רציחות. מיר גיבן נאָר צו, אַז בעת די רויטע באַפרײַאונגס אַרמיי האָט זיך דערנענטערט צו אָסטראָווצע האָט דער מערדער ספּעציעל איבערגעריסן זײַנע פּעריען און האָט נישט האָנאָרירט די פאַראָרדענונגען פון די דײַטשישע מאַכט־אָרגאַנען. ער האָט אַרומגערינגלט דעם לאַגער מיט אוקראַינער פּאָליצײַ, און אַרויסגעפירט פון דאָרט בײַ 2000 ייִדן פון וועלכע 90 פּראָצענט איז אויסגעראָטן געוואָרן. אין אָסטראָווצע איז באַקאַנט, אַז זוויעזשינאַ שטאַמט פון די סודעטן, גערעדט גוט פּויליש, טשעכיש און דײַטש. לויט באַקומענע אינפאָרמאַציע איז ער פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דער ווינער פּאָליצײַ. מיר בעטן איבערפירן זוויעזשינאַ קיין אָסטראָווצע, וווּ ס׳געפינען זיך די עדות, וועלכע וועלן קענען צוהעלפן אַז דער פאַרברעכער זאָל באַקומען זײַן פאַרדינטע שטראָף“.

אהרן פרידענטאַל

אסטראָווצער תליין, זוויעזשינא, פאַראורטיילט צום טויט

מיט עטלעכע טעג צוריק אין פאַרן ראַדאָמער קרייזגעריכט אין אָסטראָווצע פאַרגעקומען דער פּראָצעס פון ליקווידאַטאָר פון דער דאָרטיקער ייִדישער באַפעלקערונג, שטאַבסלייטער קאַפּיטאַן זוויעזשינאַ.

דער באַשולדיקטער האָט בעת דער אָקופּאַציע אָנגעפירט מיטן לאַגער „זאַקלאַדי אָסטראָוויעצקיע“ (משנה שם געווען דורך די דײַטשן אויף „הערמאַן גערינג־ווערקע“). ער איז דירעקט שולדיק אין אומקום פון צוויי טויזנט ייִדן אין דערמאָנטן לאַגער.

אין אָקטאָבער 1942 האָט דער דאָזיקער מערדער, מיטן ציל אָפּצושרעקן די ייִדישע באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע, אַז זיי זאָלן אָפּגעבן דאָס געלט און ווערטזאַכן — אויסגעקליבן דריי קרבנות און זיי אויפן אָרט דערשאָסן.

אין נאָוועמבער 1943 האָט דער באַשולדיקטער אַרויסגעשיקט פון אָסטראָווצע 45 ייִדן אין לאַגער פּירלײַ בײַ ראַדאָם, וווּ זיי זענען אַלע אומגעקומען.

אין מערץ 1944 האָט דער מערדער בעת אַ הויז־רעוויזיע דערשאָסן די צוויי ברידער זאַכטשינסקי.

עס איז אינטערעסאַנט אונטערצושטרייכן אַ גאָר באַזונדערן אַכזריותדיקן אַקט מצד דעם באַשולדיקטן: א ייִדיש ייִנגל איז בעת דער אַרבעט פאַרווונדעט געוואָרן דורך אַ מאַשין וועלכע האָט אים אָפּגעשניטן בײַדע פיס. מען האָט אים תיכף געכאַפּט אין שפּיטאָל אַרײַן, וווּ עס האָט אים גענומען אָפּערירן ד״ר דרעווס. די אָפּעראַציע איז אָבער איבערגעריסן געוואָרן דורך זוויעזשינאַ, וועלכער האָט ספּעציעל געשיקט אַן אוקראַאינישן ס״ס־מאַן מיטן באַפעל צוצונעמען דעם פאַרווונדעטן. מען האָט אים תיכף אַרויסגעפירט אויפן אָרטיקן בית־עולם און דאָרט דערשאָסן...

זוויעזשינאַ איז מגולגל געוואָרן קיין ווין, וווּ עס האָבן אים אין יאָר 1946 דערקענט עטלעכע אָסטראָווצער ייִדן, וועלכע האָבן געהאָלפן אים אַרעסטירן. עס איז אים אָבער געלונגען פון דאָרט אַנטלויפן.

אין יאָר 1947 ווערט ער דורך אָסטראָווצער ייִדן דערקענט אין מינכן און זיי לאָזן אים תיכף אַרעסטירן. סוף־כל־סוף ווערט ער אַרויסגעגעבן דער פּוילישער געריכטמאַכט.

באַשולדיקער פון פּראָצעס איז געווען פּראָקוראָר סאָקאָל, פאַרטיידיקער — זאַפּאָלסקי, געריכט־פּאָרזיצער — סאַוויצקי. אַלס עדות זענען אויפן פּראָצעס אַרויסגעטרעטן: שמאי קודלאָוויטש, איטשע מאיר בירנצווייג, פּינטשע לאַנגער, חיים לאַנגער און דער שרײַבער פון די שורות. די עדות האָבן דערציילט וועגן די „מעשים טובים“ פון באַשולדיקטן און אויפגעדעקט די גאַנצע שוידערלעכע טראַגעדיע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין אָסטראָווצע בעת דער אָקופּאַציע.

זוויעזשינאַ איז דורכן געריכט פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און צו פאַרלירן אַלע עפנטלעכע און בירגערלעכע רעכט.

„דאָס נײַע לעבן“, וואַרשע 28 סעפּטעמבער 1948.

ד״ר יעקב שאַצקין

ריוועלע שפּילמאַנס פידעלע

אַ מעשה וועגן דאָס פידעלע פון ריוועלע שפּילמאַנס הויז,
וואָס איז בשלום פון אַסטראָווצער געטאָ אַרויס.

און דורך נסים ניצל געוואָרן ווי צומאָל געשעט
און איז אַוועק נע־ונד׳עווען איבער חרובע שטעט.

האָט דאָס פידעלע געוואָגלט פאַרכמורעט, פאַרשמאַכט
געטרויערט אויף זיין קלעזמער וואָס מ׳האָט אים אומגעבראַכט.

דאָס פידעלע האָט געקלאָגט, די סטרונעס געוויינט
טאַקע וואָס טויג מיר דאָס לעבן אַן קלעזמער אַליין.

אַז דער קלעזמער איז פאַרברענט, זיינע מעלאָדיעס געשענדט
ווי קען איך איצט באַקומען אַט אַזעלכע גאָלדענע הענט.

ריוועלע איז נישטאָ, קיין באַדעקנס וועט מער נישט זיין,
נישטאָ קיין חתן־כלה־טאַנץ, נישטאָ קיין לעקעך און וויין.

כליפּעט דאָס פידעלע ביטער אויף זיינע סטרונעס פיר
אויס באַדעקנס, אויס מאַרשעליקס — אוי ווי איז מיר.

און איך וועל נאָך דיר אייביק מוזן קלאָגן
און דיין פידעלע וועט נאָך דיר און דיין קאַפּעלע קדיש זאָגן.

קומט אויף דעם נע־ונד־וועג דאָס פידעלע אַנטקעגן אַ יידיש קינד
און זאָגט : ווי גוט, פידעלע, וואָס איך טרעף דיר אַצינד.

מיין מאַמעניו פאַרברענט, נישטאָ אויך קיין טאַטעניו
זיי דו כאַטש, מיט מיר איצט, מיין טייער פידעלע.

נו, צעשמייכלט זיך דאָס פידעלע, וויש די טרערן אויס,
יינגעלע, כ׳וועל זיין מיט דיר ביז דו וועסט אי״ה ווערן גרויס.

ביז שפּילן וועסטו אויף חתונות ביזן טאָג אַריין
און דערציילן אין אַ פריילעכס אונדזער געוועזענע פּיין.

דערציילן אין טרויעריקס אונדזער געגאַרטע פרייד
וואָס טאַנצט פון אַש און בלוט אַרויס צו דער אייביקייט.

פון יידישן בטחון וואָס לעשט זיך קיינמאָל אויס
יינגעלע, כ׳וועל מיט דיר זיין ביז דו וועסט זיין גרויס.

אַזוי ענטפערט דאָס פידעלע און נעמט ס׳קינד ביי דער האַנט
און לאָזט זיך קיין ישראל, אין אונדזער אַלט לאַנד.

אליעזר קופערמאַן, ניו יאָרק

א דמיון

געווידמעט דער ערשטער אסטראָווצער קאָנפע־רענץ וועגן פאראייביקן דעם אנדענק פון די קדושים וטהורים, וועלכע זענען אומגעבראכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.

עס איז פאַרהאַנען אַ מאמר חז״ל, אַז דאָס קומען קלאָגן אויף קבר אבות דערהייבט די נשמה צו העכערע מדרגות: די פאָלקס מסורה זאָגט, אַז אין צייטן פון יאָרצייט, תשעה באָב, חודש אלול און ערב יום כיפור נידערן די נשמות צוריק אין זייערע קברים, כדי ווידער זיך באַהעפטן מיט זייערע נאָענטע, וועלכע קומען אויף קבר אָבות.

דעם ערשטן תשעה באָב נאָכן חורבן אָסטראָווצע, זענען די טויזנטער נשמות, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם, אַרונטער איבערן אַלטן בית עלמין און צוזאַמען מיט די נשמות פון דורות פאַרשטאָרבענע האָבן זיי געוואָלט זיך פאַרקלייבן אין די קברים און וואַרטן אויף די וועלכע פלעגן קומען אויף קבר אָבות. נאָר זיי האָבן אויפן אַלטן בית עלמין ניט געפונען ניט קיין קבר און ניט קיין מצבה. זענען אַלע פאַרוואָגלטע נשמות אַוועק און זיך באַזעצט אויף די פאַרבליבענע, האַלב פאַרוועלקטע ביימער פון וואַלד, וואָס אַנטקעגן בית עלמין.

פון אַ דין דאַר ביימל האָט זיך געטראָגן אַ כליפּנדיק געוויין פון אַן אַלטן, אַ זקן. דאָס האָט דער רבי יחיאל מאיר געכליפּעט באַגעגענדיק די נשמה פון זיין בן־יחיד, דער לעצטער מרא דאתרא פון שטעטל, וועמען די נאַצישע רוצחים האָבן באַגראָבן לעבעדיקערהייט אין טלית און תפילין. ר׳ יחזקאלס נשמה איז געווען באַגלייט פון מלאכים און שרפים אַלס שכר פאַר זיינע יסורים ביים מקדש־השם זיין און צוזאַמען מיט זיי זענען געקומען די מחנה נשמות פון די פאַרפייניקטע און פאַרגאַזטע קדושים וטהורים. ווען דער תשעה באָב׳דיקער טאָג איז געווען פאַרגאַנגען און קיינער איז אויף קבר אָבות ניט געקומען אויפן אַלטן בית עלמין, האָבן די נשמות, פאַרשעמטע צוריק זיך געלאָזט אין די הימלען און זיך מער ניט אומ־געקערט אויפן אַלטן בית עלמין. איין נשמה, די נשמה פון גרויסן גאון העולם און צדיק הדור, רבי יחיאל מאיר ז״ל, נידערט אַראָפּ יעדן תשעה באָב, חודש אלול און ערב יום כפור אויפן אַלטן בית עלמין און וואַרט עמיצער פון זיינע פאַרוואָגלטע קינדער זאָל קומען און מיט אים צוזאַמען קלאָגן אויף דעם פאַרשניטענעם זכר פון דורי דורות פון זייערע אָבות.

אַזוי יאָר איין, יאָר אויס, וואָגלט די נשמה פון ר׳ יחיאל מאיר ביז עס דערנענטערט זיך ערב יום כפור פאַר כל נדרי און זיין זון ר׳ יחזקאלע קומט צופליען און בעט זיך ביי אים: — טאַטע, פאַרלאָז דעם אַלטן, וויסטן בית עלמין, וווהין קיינער וועט שוין מער ניט קומען אויף קבר אָבות...

ביידע נשמות פון די צדיקי הדור פליען צוריק אין די הימלישע היכלות.

אפשר וועלן די אותיות פון יזכור־ספר, אויסגעוויקטע אין טרערן און צער פון די לעבן געבליבענע אָסטראָווצער אין הייליקן לאַנד, פליען צום אָסטראָווצער בית עלמין און ווערן דער ציבורדיקער קדיש יתום און דער אל מלא רחמים, כדי די ביידע קדושים, דער טאַטע מיטן זון, זכרונם לברכה, זאָלן איבערברענגען די דאָזיקע תפילות צו אַלע קדושים וטהורים פון אָסטראָווצע און זיי אָנזאָגן, אַז זייערע יורשים אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט, דורך די אותיות פון יזכור, זאָגן קדיש נאָך זיי.

יתגדל ויתקדש שמי רבא...

ישראל גאַרפינקעל

דער שטיין

אויף דעם בית עולם אין די שטילקייט צווישן קברים און ביימער
איז אַוועקגעשטעלט אַ שטיין, אַ שטיין צווישן שטיינער.
אַנדערש איז דער שטיין פון אַנדערע שטיינער
נישטאָ אונטער אים קיין סימן פון ביינער
ווייל קערפּער פאַרברענטע און ביינער צוריבן.
בלויז נעמען זענען אויף דעם שטיין אויפגעשריבן.

דאָס זענען נעמען פון אונדזערע פליישן און בלוטן,
און וויפיל משפחות זענען אין גאַנצן פאַרשניטן ?
און פון וויפל משפחות איז נישט געבליבן קיינער
אין ס'וועלן נישט זיין פאַראייביקט זייערע נעמען אויף שטיינער ?

אָט זענען משהליך, שלמהליך, חוהליך, זיסעליך
מיט זייבערע קעפּעלעך, שיינינקע פיסעלעך,
אָפּגעוואַשענע, שיין פאַרקעמטע און אויסגעפּוצטע
זיי לייכטן אַרויס צווישן די נעמען די אויסגעקריצטע.

אַרויסגעריסענע קינדער פון די מאַמעס אָרעמס
געוואָרפן אין פייער — זיי האָבן נישט קיין קברים —
זאָל דאָ זיין דאָס אָרט ווי מיר וועלן זיי געפינען !
אויב נישט אין קברים, זאָל זיין בלויז אין זינען.

זאָל דאָס זײַן דאָס אָרט פֿון אונדזער קבר אָבֿות
פֿון דערהאַרגעטע קינדער ביז זיידעס און באָבעס
פֿון שוועסטער און ברידער, טאַטעס און מאַמעס
פֿאַרגאַזטע אין קאַמערן, פֿאַרברענטע אין פֿלאַמען!
זאָל דאָס זײַן דאָס אָרט װוּ מיר װעלן זיי דערמאָנען.

ס׳קומען און ס׳גייען אַװעק די יאָרן
די מענטשן זענען אין אונדזער זיכרון
מיר פֿילן זייערע װייען, מיר פֿילן זייערע ליידן
די נאָנטע געטרײַע מיר קאָנען זיך נישט שיידן.

און אַזוי װעלן דורי דורות גיין
כ׳גלויב אַז בעסער װעט װערן די װעלט,
נאָר װי אַ װאָרנונג קעגן שלעכטס זאָל בלײַבן דער שטיין
װאָס איז דאָ אַװעקגעשטעלט.

קאַנאַדע, טאָראָנטאָ 1966.

די צעשטערטע מצבה און דער קבר
פֿון אַלטן אָסטראָװצער רבין ז״ל

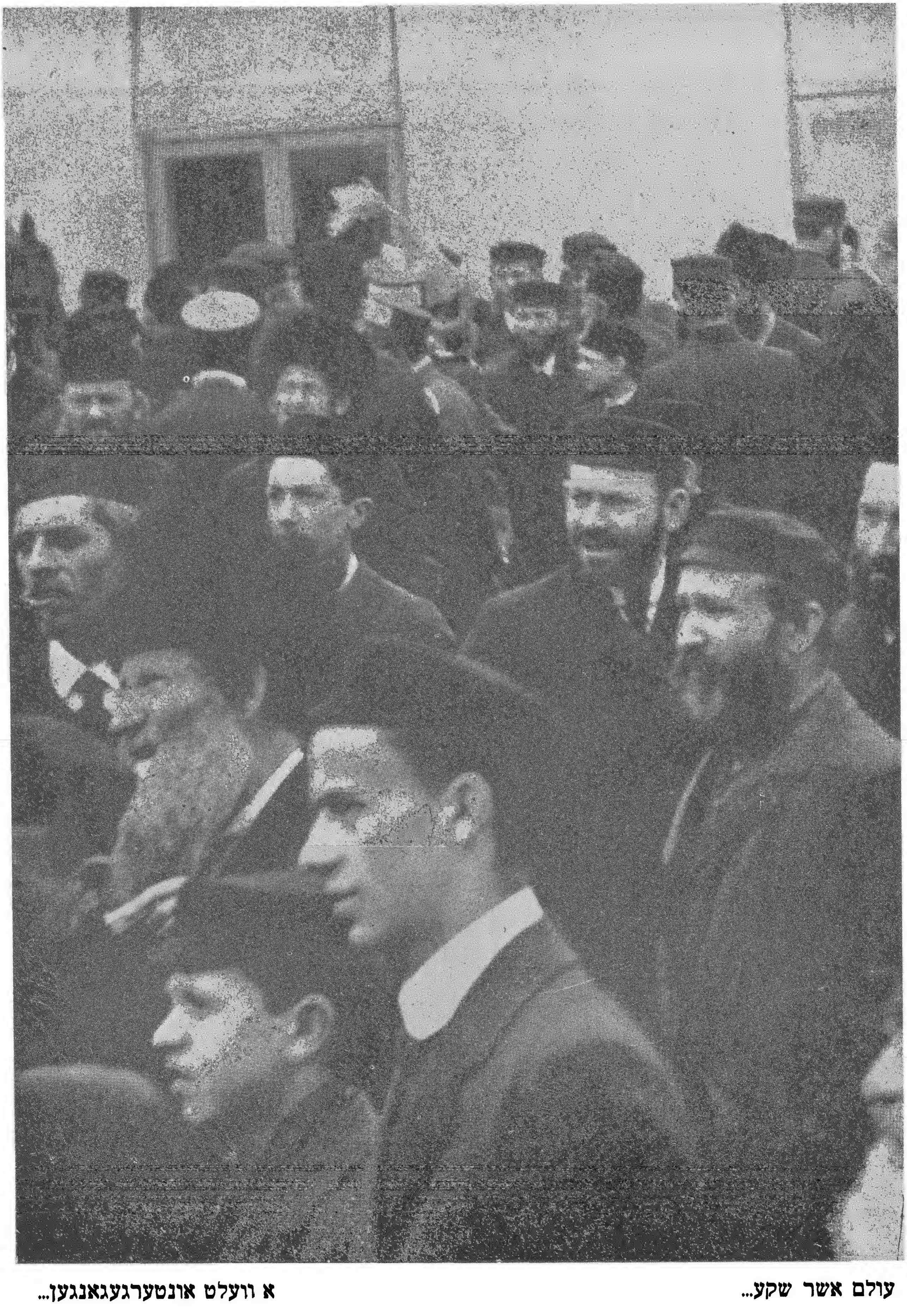

עולם אשר שקע... א וועלט אונטערגעגאנגען...

שארית הפליטה

צעזייט און צעשפרייט...

ישראל

⋆

אמעריקא

⋆

קאנאדע

⋆

בראזיל

⋆

ארגענטינע

חברי „ארגון עולי אוסטרובצה בישראל״ נוט־
עים עצים ב„יער הקדושים״ שבהרי ירושלים
לזכר קדושי עירם.

חברים פון „ארגון עולי אוסטרובצה בישראל״
פלאנצן בוימער אין „יער הקדושים״ אין די
בערג פון ירושלים צום אנדענק פון זייערע
קדושים.

ראשוני העולים מאוסטרובצה הגיעו לארץ ישראל בשנות העשרים. מאז נמשכה עליה מוגברת ובני אוסטרובצה לקחו חלק פעיל בבנין הארץ ובביצור בטחונה. עשרות בנים יקרים נפלו בקרבות השונים במערכות על בטחון ישראל

יחזקאל ארלי

„ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל" מרחיב פעולותיו

בימים ימי שלהי מלחמת העולם השניה האכזרית והאיומה, ממנה לקתה האומה היהודית שבעתיים ויותר מכל עם ולשון. בשורות איוב וקשות מאלו על גורל אחינו בארצית אירופה בכלל ובפולין בפרט הגיעו עם בוא הסנוניות הראשונות של שארית הפליטה — האודים המוצלים מהשריפה הגדולה. בחלקם היו אלה בני נוער שהועלו ארצה דרך ארצות נייטראליות שונות לפני כניעתה הסופית של גרמניה הנאצית. ובחלקם היו בני נוער משוכני המחנות בגרמניה המובסת, אשר הצליחו להשיג סרטיפיקטים משלטונות המנדט או פרצו בדרכים שונות ובעיקר ע"י „עליה ב"", את ההסגר הבריטי. כך התחילו להתלקט אחד־אחד שרידי השואה האיומה וזרם זה עלה וגבר עם כינון מדינת ישראל, עת נפתחו שערי הארץ לרווחה.

מנגנוני הקליטה כפי שקיימים כיום — טרם היו אז בארץ. מקורות כספיים למטרות קליטה לא עמדו לרשות המוסדות או המדינה, שנאבקה עדיין על עצם קיומה.

בלחץ הנסיבות והתנאים האלה התאסף בשנת 1946 קומץ מבין יוצאי אוסטרובצה, ובראשם ר' דוד טופל ז"ל ויבל"ח פנחס רוזנצויג, נחום ולרשטיין, פנחס סורוקה ואחרים — על מנת לדון כיצד לעזור לעולים החדשים מבני עירנו להיקלט בארץ ולבנות בה את ביתם החדש.

מיסדי ארגון יוצאי אוסטרובצה הציבו להם כמטרה ראשונה הושטת עזרה קונסטרוקטיבית לעולים חדשים מבני העיר תוך שימוש באמצעים המצומצמים שהיו בידיהם אשר רוכזו בעיקר מ„הלאנדסמאנשאפטים" שבארצות השונות.

האפשרות לספק אפילו במידה חלקית את הדרישות של כל הפונים לארגון היתה מצומצמת ביותר. במצב זה היה הכרח לבחור ביתר חומרה את האנשים הזכאים לעזרה הכספית, ולהגיש אותה רק לנזקקים ביותר, לפי ראות עיניה של הנהלת הארגון.

עובדה זו גרמה לא מעט נרגנות ותרעומת מצד אנשים וחוגים שונים, שהאשימו את הארגון במשוא פנים כביכול, לגבי פלוני או אלמוני.

תרעומת זו היתה מלווה ב„אכילת קורצא" אצל ה„לאַנדסמאנשאפטים" בחוץ לארץ וגרמה למניעת העזרה הכספית מן הארגון ודרישות דו"חות ו„תעודות־יושר" חדשים לבקרים.

נרגנות זו ומעשי־חתירה אלה נגד הועד, שהיה

מורכב מותיקי העולים מבני העיר בארץ מצאה לה בטוי באספה כללית שהתקיימה ביום 24/10/49, לאחר שחלה הפסקה של שלש שנים בקירוב, בקיום „אזכרות״.

לאחר נסיון־נפל לכונן ועד נפרד ביפו נבחר באספה ועד שאיחד בתוכו ותיקים ועולים חדשים כאחד ושלום־הבית הוחזר על כנו.

בתקופה זו הונחו יסודות הארגון, שאף נרשם כאגודה עותומנית רשמית במשרד הממונה על המחוז.

למרות החזרת שלום־הבית וכינון ועד שנבחר על ידי רוב הציבור, לא חל שיפור בתמיכה הכספית מצד הלאנדס־מאנשאַפטים בארצות הרווחה, בעיקר ארה״ב, לארגון בארץ, ובהשוואה לעזרה שהגישו לאנדסמאנשאפטים אחרים לאר־גוניהם בארץ היתה העזרה הכספית שזכינו לה מאחינו מעבר לים אפסית ממש.

אמנם, חלק מהעזרה הכספית שניתנה לעולים החדשים היתה בצורת הלוואה באמצעות בנק, אבל חלק ניכר מהלוואות אלו לא הוחזר, כי הלווים ראו בכך, בטעות, כסף, שניתן ע״י יוצאי אוסטרובצה מאמריקה לחלוקה ביניהם. הועד נמנע מלנקוט באמצעים משפטיים כדי לגבות את ההלוואות האלה.

מסיבה זו לא חזרו אלינו כספי הקרן, שהיו צריכים לשמש יסוד לקופת גמילות חסדים שוטפת, ופעילות הארגון שותקה לחלוטין.

משברים רבים עברו על הארגון ואף נעשה כפי שנזכר כבר, נסיון להקמת ועד מקביל לועד הנבחר. היה זה אמנם נסיון־נפל אבל הוא הפריע מאד להתפתחות הארגון ושלל ממנו אפשרות פעולה לתקופה ארוכה.

בינתיים הסתמן שטח פעולה חדש של הארגון — והיא הנצחת קדושי עירנו. הקרן הקיימת לישראל החלה אז בפעולות לנטיעת „יער הקדושים״ לזכר־עולם של קהילות הקודש באירופה שנגדעו והושמדו בידי זדים.

הארגון השתתף בפעולה זו והועד, שבראשו עמד מר

מסיבת חנוכה שנערכה על ידי ההנהלה הראשונה של הארגון. במרכז — היו״ר הראשון, דוד טופל ז״ל.

חנוכה־אוונט איינגעאָרדנט דורך דער ערשטער פאַרוואַלטונג פון אָרגון. אין צענטער — דער ערשטער פאָרזיצער, ר׳ דוד טאָפּעל ז״ל.

משה צפרירי (מורגנלנדר), לקח חלק בנטיעת עצים ביער הקדושים שבהרי ירושלים לזכר קהילת אוסטרובצה. בטכס נטיעת החורשה השתתף גם קהל רב מיוצאי עירנו.

מאז נפתחה תקופה של פעילות מתמדת של הארגון, שהתבטאה בעריכת אזכרות־שנתיות בתחילת חודש מר־חשון, שהפכו למסורת של בני עירנו.

באזכרות אלו נישאו דברי הספד, נהי וקינה מטובי המרצים והאישים שהיו קרובים קירבה נפשית לעירנו או לפארה ותפארתה האדמו״ר מאוסטרובצה זצ״ל.

בשנים הראשונות נהגנו לשלב את טקס „האזכרה" עם האספה הכללית השנתית, ברם נוהג זה בוטל כעבור זמן, מאחר שבאספה הכללית השתלהבו הרוחות והגיעו לידי ויכוחים סוערים ומרים, שלא היו לכבוד הקדושים, שלמען העלאת זכרם התאספנו. מאז הפרדת שני האירועים התנהלו טקסי „האזכרה" על מי מנוחות והן הפכו ממש לרגעי התיחדות נעלים עם קדושי השואה.

התוועדויות אלו שימשו גם כמפגשי־רעים. הוחלפו בהן דברים על מצב בני עירנו בארץ ויוצאי עירנו צפו לאותו יום ההתיחדות וההתוועדות, שהפך גם למיפגש רעים חשוב של יוצאי אוסטרובצה.

יחד עם עריכת האזכרות השנתיות בתל־אביב נערכת מדי שנה עליה־לרגל למרתף השואה בהר ציון בירושלים. במעמד זה לומדים פרקי משניות, עורכים „אזכרה" ומד־ליקים נרות לנשמות הקדושים.

מסורת היא בידי אחד מחברי הועד, הח' שלמה הורביץ ורעיתו, לכבד את המשתתפים במעמד זה ב„לחיים". עם שחרור העיר העתיקה והכותל המערבי נוהג צבור בני העיר להתפלל מנחה ליד הכותל, המהווה מעין סיום הולם לשורת האירועים של יום־הזכרון השנתי למען קדושינו.

יש לציין, שלמרות החשיבות הרבה של המעמד הזה, השתתפותנו בעליה לרגל להר ציון עדיין מועטת, ולמרות המאמצים שנעשו על ידי הועד ופניותיו לבני העיר לא

אזכרה לקדושי אוסטרובצה, שנערכה ע״י ההנהלה השניה של הארגון. במרכז — היו״ר השני, מר משה צפרירי (מורגנלנדר).

אנדענק־אוונט נאך די אסטראווצער קדושים, איינגעארדנט דורך דער צווייטער פארוואלטונג פון ארגון.
אין צענטער — דער צווייטער פארזיצער, משה צפרירי (מורגנלנדר).

גדל במידה ניכרת מספר המשתתפים באירועים אלה.

שטח פעולה אחר, שבו הצלחנו במידת־מה, היו המ־סיבות החברתיות שערכנו בחנוכה, ט״ו בשבט, פורים, יום העצמאות וכו׳, וזה פרט לפגישות־רעים שנערכו בהזדמנות של קבלת אורחים שונים מחוץ לארץ.

הועד ניסה בדרכים שונות לעורר את בני העיר לפ־עילות בארגון, אבל הוא נתקל באדישות ובחוסר ענין מצד הציבור. יצויין, כי יש יוצאי אוסטרובצה, שלא השתתפו אף פעם באירוע או במסיבה שנערך על־ידי הארגון ויש גם כאלה שלא הופיעו ב„אזכרה״ השנתית.

יחס זה מרפה את ידי פעילי הארגון ושולל מהם את הרצון לפתוח בפעולות נוספות למען הרחבת פעילותו. אחד הליקויים מהם סבל הארגון ופעולותיו הוא העדר מזכירות מאורגנת. בשנים האחרונות השתנה המצב עת לקח כותב שורות אלה לידיו גם את עניני המזכירות, מלבד תפקידו כיו״ר.

למרות הקשיים הנובעים בעיקר מאדישות יוצאי העיר לפעולות הארגון, יש לציין אירועים שונים, שהצליחו למעלה מן המשוער, כגון: מסיבת־חברים עם הגרלות שנערכה ב„בית המלין״, מסיבת פורים שנערכה ב„בית ציוני אמריקה״ וביחוד המסיבה הגדולה לציון 20 שנות עצמאות ישראל שנערכה במצודת זאב בתל־אביב, בה השתתפו אורחים רבים מחוץ לארץ. מסיבה זו השאירה רושם רב על כל משתתפיה.

מיפגשי רעים נערכו לעתים מזומנות לרגל בקורם של בני עיר מחוץ־לארץ בישראל: הח׳ שמואל שטרייטמאַן מארה״ב, אלקנה חרמץ מסן־פאולו, עו״ד צוקר ואחרים מטורונטו וכד׳.

בשנים האחרונות התרכזה הפעילות העיקרית מסביב להוצאת ספר „יזכר״ להנצחת קדושי עירנו. הפעולה החלה לפני עשר שנים ורוכזה אז בידי הח׳ משה צפרירי (מורגנ־לנדר) ששימש בימים ההם יושב ראש הועד. ביזמתו הוצא פרוספקט על תוכן הספר וצורתו, שהופץ בארץ ובחוץ לארץ. ברם היחס האדיש של בני עירנו לפעולה חשובה

יו״ר ההנהלה הנוכחית של הארגון, עו״ד יחזקאל אראלי, מעלה את זכר קדושי העיר במרתף השואה שעל הר ציון בירושלים

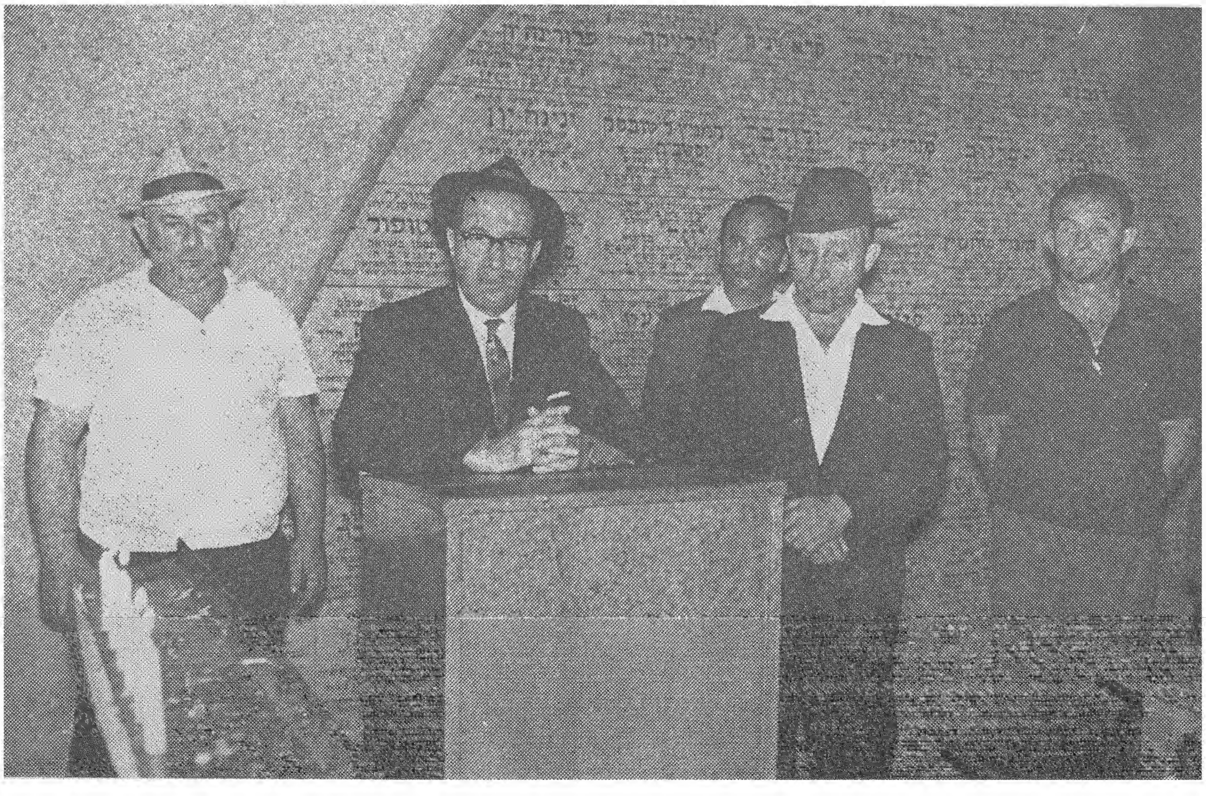

דער איצטיקער פארזיצער פון ארגון, אדוו. יחזקאל אראלי, איז מספיד די קדושים פון אסטראוועצ אין מרתף השואה אויף הר ציון אין ירושלים.

זו שללה מהעוסקים בעבודת קודש זו את הרצון והיכולת להוציא את החלטתם מהכוח אל הפועל.

עברו שנים ללא כל תזוזה בשטח זה. הקפאון נגרם בשל משברים שונים שחלו בארגון והן בשל התחלפות חברי הועד פעמים אחדות.

בשלהי שנת 1964, עם היבחר ועד חדש, הממשיך, בשינויים קלים, לכהן עד היום, התעוררו כמה חברים לפעולה מחדש בשטח זה. הענין החל שוב לקרום עור וגידים ע״י התקשרות עם מר גשורי והעברת תפקיד רכוז החומר ועריכתו לידו.

החומר שרוכז ע״י הח׳ צפרירי הועבר לידי העורך. נאסף חומר נוסף ע״י העורך וע״י חברי הועד מבין יוצאי אוסטרובצה בארץ ובחוץ לארץ. אורגנה מגבית כספית בארץ שנתנה תוצאות שהיה בהן משום עידוד להמשך הפעולה. חודשו הקשרים עם ה„לאַנדסמאַנשאפטים״ בחוץ לארץ, בייחוד לאחר ביקורו של כותב השורות בניו־יורק, בריו־דה־ז׳אניירו ובטורונטו.

הפעילות במקומות הנ״ל הביאה תוצאות מעשיות. בניו־יורק התארגן ועד מיוחד למען הספר, שפעיליו הם בעיקר מאנשי שארית הפליטה. הם ריכזו כמה אלפי דולר שהועברו אלינו למטרה זו. — ייזכרו לטובה שמואל שטרייטמן, ברנרד ודוידקה בומשטין — שהיו הרוח החיה בועד הספר בניו־יורק. גם בטורונטו הביא הביקור תוצאות מעשיות ובעיקר נתהדק הקשר ע״י ביקוריהם של עו״ד צוקר, עבער ביינרמן ואחרים בארץ, וגם מהועד בטורונטו נתקבלו כמה אלפי דולר למטרה זו. גם בארץ הצלחנו לרכז סכומים לא קטנים מפעולות „ההנצחות״, וכך נוצרה קרן מכובדת שנתנה לנו האומץ לממש את הוצאת הספר.

ברם, את עריכת הספר פקד משבר חמור וחלו חילוקי דעות עם העורך הן על אופן עריכת הספר והוצאתו והן על בעיות התשלום.

אחרי דין ודברים ממושך ואחרי משבר קשה שנגרם בחלקו — מ„אכילת־קורצא״ בחוץ לארץ, התגברנו על הקשיים, נתיישרו ההידורים שכל החומר שרוכז והוכן ע״י

יוצאי אוסטרובצה מדליקים נרות נשמה לזכר קדושיהם במרתף השואה.

אסטראָווצער צינדן אן נשמה־ליכט צום אנדענק פון זייערע קדושים אין מרתף השואה.

מר גשורי — נמסר לעיבוד ועריכה סופית למר גרשון זילברברג האחראי גם להוצאתו בדפוס ולתיכנונו הגראפי.

הפעם סבור הועד, כי הצליח בבחירת האיש, שבידיו הופקדה הוצאת הספר לאור. בימים הקרובים ממש נברך על המוגמר — עת נגיש לבני עירנו באשר הם שם אשר יהיו מעונינים בכך — ספר נאה ומהודר, שיציב יד ושם לקהילת אוסטרובצה המעטירה.

התכניות לעתיד

אחרי הוצאת הספר בדפוס אין ועד הארגון חושב לקפל את דגלו ולסיים בזה את פעילותו. לדעתנו, יש מקום לחדש את פעולת קופת גמילות חסד — פעולה שהיתה ראשית דרכו של הארגון עם הווסדו ואשר אקטואליותה לא פסקה גם כיום.

רעיון אחר שהוגים אותו חברי הועד הוא הקמת בית אוסטרובצה. בביצוע משימה קשה זו הם נתמכים על ידי אנשי אוסטרובצה בטורונטו, בראשותו של עו"ד צוקר.

הפעילות במקומות הנ"ל, הביא תוצאות מעשיות. הפעולה. חודשו הקשרים עם ה„לאַנדמאַנשאַפטים" בחוץ שברשותם נמצא סכום נכבד מאד ממכירת „בית הכנסת אנשי אוסטרובצה" בטורונטו. אחינו מטורונטו סבורים שענין זה דורש את „תיקונו" ע"י ניצול כספים אלה למטרת הקמת „בית אוסטרובצה" בישראל.

נקווה, שיעלה בידינו בע"ה להגשים את הפעולות הנ"ל במהרה.

בסוף דברי אני מביע את תודת הארגון לכל אלה מחברי הועד ומחוצה לו, הועדים בניו־יורק, בטורונטו ולכל יתר בני עירנו בארץ ובתפוצות ולכל האחרים שסיימו בהגשמת מטרותינו ובייחוד בהוצאת הספר לאור. זכות הקדושים ששפתותיהם תהיינה מדובבות בקבר מתוך הספר תעמוד לכולנו ובפרט למדינת ישראל, שתיבנה ותכונן ותעמוד לעולמי עד ולנצח נצחים.

יוצאי אוסטרובצה מתייחדים עם זכר קדושיהם על ידי לימוד משניות במרתף השואה.

יחזקאל אראלי

„ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל" פאַרברייטערט זיין טעטיקייט

דאָס איז געווען ביים סוף פון דער אַכזריותדיקער און גרוילעכער צווייטער וועלט־מלחמה, וואָס האָט איבערגעלאָזט אייביקע וווּנדן אין יידישן פאָלק.

איוב בשורות וועגן גורל פון אונדזערע ברידער אין אייראָפּע בכלל און פון פּוילן בפרט האָבן אָנגעהויבן אָנקומען צוזאַמען מיט די ערשטע שוואַלבן פון דער שאַרית הפליטה — איבערגעבליבענע רעשטלעך פון דער גרויסער שריפה. אַ טייל פון זיי זענען געווען יוגנט, וואָס איז געבראַכט געוואָרן אין לאַנד דורך פאַרשידענע נייטראַלע לענדער נאָך פאַר דער דייטשישער ענטגילטיקער קאַפּיטולאַציע, און אַ טייל איז געווען יוגנט פון די דייטשישע לאַגערן, ווען ס'האָט זיך איינגעגעבן נאָך דער מלחמה צו באַקומען סערטיפיקאַטן פון דער מאַנדאַט־מאַכט און האָבן זיך דורכגעריסן דורך דער ענגלישער בלאָקאַדע מיט דער עליה ב'. אַזוי האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפקלייבן איינס־ביי־איינס רעשטלעך פון דער שרעקלעכער שואה. דער דאָזיקער שטראָם איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט דער אַנטשטייאונג פון דער יידישער מדינה, וועלכע האָט

אסטראווצער אין ישראל לערנען משניות אין מרתף השואה צום אנדענק פון זייערע קדושים.

ברייט צעעפנט די טויערן פאַר די יידן אין דער גאַנצער וועלט.

די קליטה־אָרגאַנען אין דער פאָרם ווי זיי עקזיסטירן היינט, זענען נאָך דאַן נישט געווען באַוווסט. קיין שום פינאַנציעלע קוועלן זענען נישט געשטאַנען אין רשות פון דער רעגירונג, וועלכע האָט זיך נאָך דאַן שווער געראַנגלט מיט איר אייגענער עקזיסטענץ.

אונטערן דרוק פון דידאָזיקע באַדינגונגען האָבן זיך צונויפגעקליבן אַ קליינע גרופּע פון אסטראָוויצער לאַנדס־לייט, אין דער שפּיץ פון ר׳ דוד טאָפּעל ז״ל, פּנחס ראָזענ־צווייג, נחום וואַלערשטיין, פּנחס סורוקה און אַנדערע, מיטן צוועק צו געפונען אַ וועג צו העלפן די נייע עולים פון אונדזער שטאָט זיך איינאָרדנען אין לאַנד און בויען דאָ זייער נייע היים.

די גרינדער פון ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל האָבן זיך געשטעלט אַלס ערשטער ציל דערלאַנגען קאָנס־טרוקטיווע הילף די ניי־געקומענע עולים פון אונדזער שטאָט באַנוצנדיק זיך מיט די באַשרענקטע מיטלען וואָס זענען געווען אין זייערע הענט, וואַס זענען געקומען בעיקר מעבר לים.

די מעגלעכקייט צו באַפרידיקן אפילו טיילווייז די פאָדערונגען פון אַלע וואָס האָבן זיך געווענדעט נאָך הילף איז געווען זייער באַגרענעצט. אין דעם פאַל איז געווען נויטווענדיק אָנצווענדן אַ סעלעקטיוון צוגאַנג ביי דער־לאַנגען הילף די נייגעקומענע, באַטראַכטן יעדן פאַל באַזונ־דער און אויסצוקלייבן נאָר די נויטווענדיקסטע פאַלן לויט דעם באַשלוס פון דער פאַרוואַלטונג.

דערדאָזיקער פאַקט האָט דערפירט צו אומצופרידנקייט צווישן די ניי־געקומענע און פאַרשידענע קרייזן, וועלכע האָבן באַשולדיקט דער ארגון אין פּראָטעקציאָניזם, כביכול, ביים פאַרטיילן די פאַרהאַנענע מיטלען צווישן די נויט־באַדאַרפטיקע.

די אומצופרידנקייט איז געווען באַגלייט מיט „מסירות״ ביי די לאַנדסמאַנשאַפטן אין אויסלאַנד, און דער רעזולטאַט איז געווען אַז עס איז אָפּגעשטעלט געוואָרן די שטיצע פון די לאַנדסמאַנשאַפטן, צוזאַמען מיט אוימאויפהערלעכע פאָדערונגען פון זייער זייט, אַז דער ארגון זאָל זיך

חברי ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל עולים לירושלים להתייחד עם זכר קדושיהם במרתף השואה.

ריינוואַשן פון די באַשולדיקונגען וואָס ווערן אַרויסגערוקט קעגן אים.

די דאָזיקע אומבאַגרינדעטע באַשולדיקונגען זענען געקומען צום אויסדרוק אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון 10־טן אָקטאָבער 1949, נאָכדעם ווי במשך 3 יאָר זענען נישט פאָרגעקומען קיין „אזכרות״ נאָך די אָסטראָווצער קדושים.

נאָכדעם ווי ס'איז געמאַכט געוואָרן אַ נישט-געלונגענער פּרוּב צו שאַפן אַ נייעם ועד אין יפו איז אויף דער פאַרזאַמלונג אויסגעוועלט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג, וואָס האָט פאַראייניקט אין זיך אַלטע און נייע עולים און דער שלום-בית איז אומגעקערט געוואָרן אין ארגון עולי אוסטרובצה בישראל. אין דער צייט איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין צום ארגון, וואָס איז אויך פאַרשריבן געוואָרן אָפיציעל ביי די געהעריקע מלוכה־אָרגאַנען.

טראָץ דעם שלום-בית און דאָס אויסוויילן אַ נייע פאַרוואַלטונג דורך אַ מערהייט, איז נישט פאַרגרעסערט געוואָרן די שטיצע פון די לאַנדסמאַנשאַפטן פון אויסלאַנד, איבערהויפט אַמעריקע, און אין פאַרגלייך צו דער הילף וואָס איז געשיקט געוואָרן פון לאַנדסמאַנשאַפטן פון אנדערע שטעט צו זייערע ארגונים אין ארץ ישראל, איז דאָס געווען ממש נישטיק.

אמת, אַז אַ טייל פון דער הילף וואָס איז געגעבן געוואָרן די נייע עולים איז געווען אין פאָרם פון אַ הלוואה דורך אַ באַנק, נאָר די געלטער זענען נישט אָפּגעגעבן געוואָרן, ווייל די בעלי־חובות האָבן בטעות געזען דאָס ווי געלט וואָס איז געשיקט געוואָרן פון די אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין דער וועלט אויף צוטיילן צווישן זיי. די פאַרוואַלטונג האָט נישט געוואָלט אָננעמען קיין געריכטלעכע מיטלען כדי אויפצומאָנען די דאָזיקע חובות. צוליב דעם איז דאָס געלט וואָס האָט געזאָלט דינען אַלס יסוד צו אַ גמילות־חסדים קאַסע, נישט צוריקגעקומען צו אונדז און די טעטיקייט פון ארגון איז געוואָרן געגנצלעך פּאַראַליזשירט.

צווישנצייט האָט זיך אָנגעצייכנט אַ ניי געביט פאַר דער טעטיקייט פון ארגון — דאָס פאַראייביקן די קדושים פון אונדזער שטאָט. דער קרן הקיימת לישראל האָט אָנגעפאַנגען אַן אַקציע פון פלאַנצן אַ „יער הקדושים״, צום

אסטראָווצער אין ישראל זענען עולה קיין ירושלים צו באערן זייערע קדושים אין מרתף השואה.

אייביקן אָנדענק פון די הייליקע קהילות אין אייראָפּע וואָס זענען פאַרשניטן און פאַרניכטעט געוואָרן דורך די נאַציס.

דער ארגון האָט גענומען אַן אַנטייל אין דער אַקציע, און דער ועד, וואָס אין דער שפּיץ איז געשטאַנען משה צפּרירי (מאָרגענלענדער) האָט זיך באַטייליקט אין פלאַנצן ביימער אין די ירושלימער בערג צום אָנדענק פון דער אָסטראָווצער קהלה. צו דער צערעמאָניע זענען געקומען אָסטראָווצער פון אַלע טיילן לאַנד.

פון דאַן האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ נייע תקופה פון אומאיבערגעריסענע טעטיקייט פון ארגון, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין איינאָרדנען יערליכע אזכרות אין אָנפאַנג חודש חשון. די־דאָזיקע אזכרות זענען פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין אַ טראַדיציע ביי די אָסטראָווצער אין ישראל.

אויף די אזכרות טרעטן אַרויס מיט הספדים און מיט טרויער־רעדעס די גרעסטע פּערזענלעכקייטן און רעדנער, וואָס זענען געווען נאָענט פאַרבונדן מיט אונדזער שטאָט אָדער מיט אונדזער שטאָלץ — דער גאון און אדמו״ר רבי מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה זצ״ל.

אין די ערשטע יאָרן פון דערדאָזיקער טעטיקייט פלעגן מיר צוזאַמען מיט דער אזכרה אָנהאַלטן אונדזערע יערלעכע פאַרזאַמלונגען. נאָך אַ צייט איז דער מנהג בטל געוואָרן, ווייל די פאַרזאַמלונגען וואָס זענען געווען שטורמ־דיקע און האָבן דערפירט צו שאַרפע און ביטערע דיסקוסיעס, זענען נישט געווען צום כבוד פון אונדזערע טייערע, וואָס צו זייער באַערן זענען מיר זיך צונויפגעג־קומען. זינט דאָס אָפּטיילן צווישן די צוויי געשעענישן זענען די „אזכרות״ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הייליקער טראַדיציע, וואָס ווערט טייער אָפּגעהיטן דורך אַלע אָסט־ראָווצער אין לאַנד.

די דאָזיקע יערלעכע אזכרות זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וויכטיקן צונויפטרעף פון פריינט און חברים. מען פאַרברענגט צוזאַמען און מען פרעגט זיך אויס וועגן זייער מצב און וועגן קרובים און בשותפותדיקע פריינט אין אַנדערע לענדער.

צוזאַמען מיט די יערלעכע אזכרות וואָס ווערן איינגע־אָרדנט אין תל־אביב, זענען אַלע אָסטראָווצער עולה־רגל צום מרתף־השואה אויפן הר־הרצל אין ירושלים, דאָרט לערנט מען אַ פּרק משניות, מען מאַכט אַן אַזכרה און מ׳צינדט אָן נשמה־ליכט צום אָנדענק פון די הייליקע נשמות.

אַ חבר פון אונדזער ועד, שלמה האָרוויץ און זיין פרוי, האָבן שוין אַ טראַדיציע מכבד צו זיין אַלע אָסטראָווצער, וואָס זענען עולה־רגל צום מרתף־השואה, מיט „לחיים״. זינט דער באַפרייאונג פון דער אַלט־שטאָט און די כותל מערבי גייען מיר איבער נאָכדעם צום כותל מערבי, און דאַוונען דאָרט „מנחה״. דאָס דינט אַלס פאַסנדער שלוס

חברי „ארגון יוצאי אוסטרובצה״ באסיפת זכרון בתל־אביב.

צו די רייע פון אזכרות וואָס קומט פאָר אין געדענק־טאָג וואָס איז באַשטימט פאַר די קדושים אין אָסטראָווצע.

אַן אַנדער טעטיקייטס־געביט זענען די צונויפטרעפונגען פון די חברים, וואָס מיר אָרדנען איין חנוכה, ט״ו בשבט, פּורים, יום העצמאות און אין יעדן פאַל ווען ס׳קומען קיין ישראל געסט — אָסטראָווצער לאַנדסלייט פון אַנדערע לענדער.

דער ועד האָט געמאַכט פיל באַזוכן אויף צו אַקטיווירן די אָסטראָווצער אין ישראל און באַוועגן זיי צו טעטיקייט אין ארגון, אָבער ער האָט זיך אָנגעשטויסן אין גלייכגילטיקייט און מאַנגל פון אינטערעס מצד די לאַנדסלייט. מען דאַרף פאַרצייכנען, אַז ס׳זענען נאָך דאָ אָסטראָווצער וואָס האָבן זיך נאָך נישט באַטייליקט אפילו אין איין צונויפטרעף, און אייניקע — אפילו נישט אין די אזכרות. אַזאַ באַציאונג נעמט צו ביי די טעטיקע דעם טעם פון זייער אַרבעט, און וועלכן זיי לייגן אַריין זייער גאַנצע נשמה, און באַשווערט דאָס פאַרברייטערן די טעטיקייט פון ארגון אויך אויף אַנדערע געביטן.

איינס פון די פעלערן פון ארגון, וואָס האָט פאַרשאַפט פיל שוועריקייטן איז געווען דער מאַנגל אין אַן אָרגאַנעזירטער ביוּראָ. אין די לעצטע יאָרן, זינט דער שרייבער פון די שורות, האָט אויף זיך גענומען אויך די ענינים פון סעקרעטאַריאַט, חוץ זייענדיק פאָרזיצער פון ארגון, האָט זיך די לאַגע אין דעם הינזיכט פאַרבעסערט. טראָץ די שוועריקייטן, וואָס זענען בעיקר אַ רעזולטאַט פון דער גלייכגילטיקייט פון אונדזערע לאַנדסלייט צו דער טעטיקייט פון ארגון, קענען מיר פאַרצייכנען אייניקע זייער־געלונגענע פאַראַנשטאַלטונגען, ווי, למשל, אַ באַנקעט מיט אַ לאָטעריע און „בית המלין״, אַ פורים־באַל אין „בית ציוני אמריקה״ און ספּעציעל איז כדאי צו דערמאָנען דעם גרויסן באַנקעט לכבוד דעם 20־יעריקן יאָרטאָג צום פּראָקלאַמירן ישראלס זעלבשטענדיקייט, וואָס איז פאָרגעקומען אין „מצודת זאב״. אין דעם באַנקעט, וואָס האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסן רושם ביי אַלע אַנטיילנעמער, זענען אויך איינגעלאַדן געוואָרן אָסטראָווצער געסט פון פאַרשידענע לענדער, וואָס זענען דאַן געווען אין ישראל.

באַנקעטן זענען אויך איינגעאָרדנט געוואָרן לכבוד אָסטראָווצער אורחים פון חוץ־לארץ: דער חבר שמואל שטרייטמאַן פון אַמעריקע, אלקנה חרמץ פון סאַן־פאולו, אַדוו. צוקער פון טאָראָנטע, חיים גאָלדזאַץ און אַנדערע.

ספר אַסטראַווצע

אין די לעצטע יאָרן האָט זיך די טעטיקייט פון ארגון קאָנצענטרירט בעיקר אַרום ספר יזכור, וואָס דאַרף פאַר־

אַנדענק־פאַרזאמלונג פון אסטראווצער אין תל־אביב.

אייביקן אונדזערע קדושים. די טעטיקייט אַרום ספר האָט זיך אָנגעהויבן מיט צען יאָר צוריק און האָט זיך קאָנצענטרירט אין די הענט פון משה צפּרירי (מאָרגענלענדער), וואָס איז דאַן געווען דער פאָרזיצער פון ארגון. מיט זיין איניציאַטיוו איז פאַרשפּרייט געוואָרן אַ פּראָספּעקט וועגן בוך אין לאַנד און אויסלאַנד, אָבער די גלייכגילטיקע באַציאונג פון אונדזערע שטאָטישע צו דער דאָזיקער וויכטיקער אונטערנעמונג האָט צוגענומען ביי די וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער הייליקער טעטיקייט יעדן ווילן און מעגלעכקייט צו פאַרווירקלעכן דעם וויכטיקן פּלאַן.

עס זענען אַוועק יאָרן און דער ענין האָט זיך ניט גערירט פון אָרט, צוטייל אויך ווייל אין פאַרלויף פון דער צייט האָט זיך אייניקע מאָל געביטן די פאַרוואַלטונג פון ארגון.

סוף 1964, ווען ס׳איז געווילט געוואָרן אַ נייער ועד, וואָס זעצט פאָר, מיט קליינע ענדערונגען, די טעטיקייט ביז היינט, האָבן זיך אייניקע חברים איבערגעגעבן אויפסניי דער טעטיקייט. דער ועד האָט זיך פאַרבונדן מיט ה׳ גשורי, מיטן צוועק אַרויסצוגעבן דאָס בוך.

דער מאַטעריאַל וואָס איז געזאַמלט דורך ה. צפּרירי איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם רעדאַקטאָר. ס׳איז געזאַמלט געוואָרן ווייטערדיקער מאַטעריאַל דורכן רעדאַקטאָר און דורך חברים פון ועד. אין ישראל איז דורכגעפירט אַ געלט־אַקציע, וואָס האָט געדינט אַלס אַ דערמוטיקונג צו ווייטערע טעטיקייט. ס׳זענען באַנייט געוואָרן די פאַרבינדונגען מיט די לאַנדסמאַנשאַפטן אין חוץ־לארץ, בעיקר נאָכן באַזוך פון שרייבער פון די שורות אין ניו־יאָרק, ריאָ־דע־זשאַניירא און טאָראָנטע.

די טעטיקייט וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אין די דערמאָנטע ערטער האָט געגעבן ממשותדיקע רעזולטאַטן. אין ניו־יאָרק האָט זיך אָרגאַניזירט אַ ספּעציעלער קאָמיטעט אויף אַרויסצוגעבן דאָס בוך. כדאי דאָ צו פאַרצייכנען צום גוטן שמואל שטרייטמאַן, בערנאַרד און דווידקע בוימשטיין — וואָס זענען דער לעבעדיקער גייסט אין דעם קאָמיטעט.

אויך אין טאָראָנטע האָט דער באַזוך געבראַכט וויכטיקע רעזולטאַטן און דער עיקר, עס זענען געשאַפן געוואָרן ענגע פאַרבינדונגען מיט ישראל אַ דאַנק די באַזוכן פון אַדוו. צוקער, עבער ביינערמאַן און אַנדערע אין ישראל, און פון דעם טאָראָנטער פאַרוואַלטונג האָבן מיר באַקומען 3000 דולאַר צו דעם צוועק. אויך אין ישראל האָבן מיר באַוויזן צונויפצוזאַמלען אַ סומע געלט פאַר „הנצחות", און אַזוי איז געשאַפן געוואָרן אַ פאָנד,

יוצאי אוסטרובצה מעלים זכר קדושיהם באסיפה בתל־אביב.

וואָס האָט אונדז געגעבן מוט צוצוטרעטן צו דער פאַרווירקלעכונג פון פּלאַן.

אָבער, אַ קריזיס איז אויסגעבראָכן צווישן אונדז און דעם רעדאַקטאָר און ס׳זענען אויסגעבראָכן סכסוכים מיטן רעדאַקטאָר וועגן אופן פון רעדאַגירן און פאַרעפנטלעכן פון בוך און אויך וועגן געלט ענינים.

נאָך לענגערע ויכוחים און נאָך אַ שווערן קריזיס, וואָס איז טיילווייז געווען דער רעזולטאַט פון „מסירות״ אין חוץ לארץ, האָבן מיר באַוויזן צו באַהערשן די לאַגע, די סכסוכים זענען אויסגעגליכט געוואָרן און דער מאַטעריאַל וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן דורך ה׳ גשורי — איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם ה׳ גרשון זילבערבערג, וואָס האָט אויף זיך גענומען אַרויסצוגעבן דאָס בוך און אויך זאָרגן פאַר זיין עסטעטיש אויסזעען.

די פאַרוואַלטונג פון ארגון גלויבט אַז דאָס מאָל האָט זי מצליח געווען מיטן אויסוויל פון מענטש, וואָס אין זיינע הענט איז איבערגעגעבן געוואָרן דאָס אַרויסגעבן פון בוך, און אין די נאָנסטע צייט ממש וועלן מיר קענען דערלאַנגען אונדזערע אָסטראָווצער פריינט אין דער גאַנצער וועלט, וואָס וועלן זיין אינטערעסירט אין דעם — אַ בוך, וואָס וועט דינען אַלס אַ מצבה אויף די אומפאַרהאַנענע קברים פון אונדזערע קדושים. ווי מיר האָפן וועלן די אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין דער גאַנצער וועלט קענען שטאָלצירן מיט זייער בוך, וואָס וועט זיך אויסצייכנען מיט זיין עסטעטישן אויסזעען.

נייע אויפגאַבן

נאָכן אַרויסגעבן דאָס בוך האָט דער ועד נישט בדעה צו ענדיקן דערמיט זיין טעטיקייט. לויט אונדזער מיינונג איז נויטיק צו באַנייען די גמילות־חסדים קאַסע, אַ טעטיקייט וואָס דערמיט האָט דער ארגון אָנגעהויבן זיין אַרבעט, און וואָס זיין אַקטואַליטעט איז נישט פאָריבער אויך היינט־צו־טאָג.

אַן אַנדער פּראָיעקט וואָס מיר טראַכטן וועגן אים איז דאָס אויפשטעלן „בית אוסטרובצה״ אין ישראל. מיט דער דורכפירונג פון דאָזיקן שווערן אָבער וויכטיקן פּלאַן געניסן מיר פון דער שטיצע פון די אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין טאָראָנטע, אין דער שפּיץ פון אַדוו. צוקער, וואָס אין זייער באַזיץ געפינט זיך אַ גרויסע סומע געלט, וואָס זיי האָבן באַקומען פון פאַרקויפן זייער שול אין טאָראָנטע. אונדזערע ברידער אין טאָראָנטע זענען אין דער מיינונג, אַז דער איינציקער „תיקון״ פאַרן פאַרקויפן אַ יידישע שול איז נאָר דאָס אויפשטעלן אַ „בית אוסטרובצה״ אין ישראל וואָס וועט דינען אַלס גייסטיקער צענטער פאַר אַלע אָסטראָווצער יידן אין דער גאַנצער וועלט. לאָמיר האָפן אַז ס׳וועט אונדז, מיט גאָטס הילף, געלונגען צו פאַרווירקלעכן דעם וויכטיקן פּלאַן אין דער נאָנטסטער צוקונפט.

צום סוף וויל איך אויסדריקן דעם דאַנק פון ארגון די חברים אין ישראל, די ספר קאָמיטעטן אין ניו־יורק, טאָראָנטע און אַנדערע לענדער, וואָס האָבן אונדז געהאָלפן פאַרווירקלעכן אונדזער געוואַגטן פּלאַן פון אַרויסגעבן דאָס בוך. דער זכות פון אונדזערע קדושים, וואָס לעבן אויף פאַר אונדזערע אויגן בעת מיר לייענען דאָס בוך, וועט ביישטיין אונדז אַלע און מדינת ישראל, וואָס וועט עקזיסטירן אימער און אייביק!

גילוי לוח הזכרון של קדושי העיר במרתף השואה.

אנטהילונג פון אנדענק־טאפעל אין מרתף השואה.

אסיפה סוערת שנסתיימה בחיזוק הארגון ובליכוד החברים סביבו

פרטיכל מאסיפה של יוצאי אוסטרובצה בשנת 1950

מר פנחס רוזנצויג מיוזמי אספת האזכרה פותח את האסיפה ומציע לבחור ביושב ראש.

פה אחד נבחר כיושב ראש האסיפה מר י. ארליך (ארלי).

מר ארלי מודה על הכבוד שחלקו לו בבחירתו ליושב ראש, ומזכיר, שעברו כבר שלש שנים מאז התכנסו יוצאי העיר להתיחד עם הקדושים והטהורים, היקרים והקרובים. לצערנו לא הצלחנו לערוך, בגלל אדישות הציבור בשנים האחרונות אזכרות, אבל יישר כוחם של יוזמי האסיפה הזאת, שהראו ע״י כך רצון לתקן את המעוות.

קשה לנו ובפרט לאלה מאתנו שלא חשו על גבם ממש את השואה, לעמוד ולשאת דברי נהי וקינה על מחמלי נפשנו שנפלו לפני צר ולפני בני עולה, על היותם יהודים.

לפני השואה חיינו בתקווה שיבוא היום והמשפחות, שנתפזרו לשבעה ימים, תתאחדנה במדינת ישראל.

אמנם המדינה קמה, אבל הקרע לא התאחה. שוכלנו ונתיתמנו. רק שרידים, אודים מוצלים מאש, פליטי תופת הגיעו אלינו ונמצאים כיום אתנו. מי יוכל לתנות את גודל החורבן, ההרס והשואה שעוללו לנו. לא אוכל ואינני מסוגל לשאת דברי הספד.

יתכן ומורנו ורבנו ראב״ד הרב ר׳ יוסף בלומנפלד — חבר הרבנות הראשית שזכה לצקת מים על ידי קדוש הדור האדמו״ר מאוסטרובצה הזקן זצ״ל, ואשר זכה ליהנות מזיו תורתו, ישכיל לעשות זאת, משום שמאור התורה, תורת הצדיק מאוסטרובצה, יאציל מרוחו עליו. לכן אבקש את כבוד הרב בלומנפלד לשאת את דברי ההספד ולקונן על השריפה הגדולה ששרף השם בעירנו.

בדברים נרגשים הספיד הרב בלומנפלד את קדושי העיר על רבניה, חכמיה, חסידיה ואנשי המעשה שהילכו בה. הוא ציין את העיר כמבצר היהדות, שנחרב עם גלות העיר למחנות ההשמדה.

בדבריו העלה הרב בלומנפלד זכרונות מלפני 35 שנה, עת בא לעירנו לקבל „סמיכה״ מאת גאון הדור זצ״ל. הוא נזכר איך התפעל אז מחיי היהדות, שפכו ושוקקו בכל פינה בעיר.

הוא מנה את מדותיהם התרומיות של יהודי העיר, אהבתם לארץ־ישראל, נכונותם לעזור בכל כושל ומך ולתמוך בכל יהודי נזקק.

לו היתה יהדות זו חיה אתנו פה במדינתנו, מה רב היה אשרנו. ואנו, דור יתום ואומלל, זכינו בכל זאת למה שמיליונים אחים ואחיות לא זכו.

„התכנסתם הערב להתיחד עם נשמות יקיריכם, שלפי דברי האגדה, אף הן משתתפות אתנו באזכרה; יהיה כינוס זה לא רק כינוס לשם הזכרת המתים, אלא בעיקר, להנצחת זכרם ולתועלת החיים״.

אחרי דברי ההספד אמר החזן מר זיגלמן תפילת, „אל מלא רחמים״ ו„יזכור״ לנשמות הקדושים.

בהזדמנות זו הספיד היושב ראש בדברים קצרים את הקדושים והגבורים מבני עירנו, שהקריבו נפשם במלחמת השחרור למען תקומת ישראל והרוו בדמם את אדמת המולדת ושיחררו אותה מעול הכובש והפולש. מר זיגלמן התפלל תפילת האזכרה לעילוי נשמותיהם.

כתום דברי האזכרה עבר היושב לחלק השני של האסיפה, והוא: דו״ח, ויכוחים, בחירת ועד חדש ושונות. הוא הקדים ואמר: זה עתה התיחדנו עם זכר יקירינו. למען כבודם מתבקשים המשתתפים לשמור על הסדר והשקט ועל הרמה התרבותית של הויכוחים, למרות חילוקי הדעות על פעולותיו או מחדליו של הועד הקודם. הוא ציין, שלרגל הפסקת פעולות הועד יכול למסור דו״ח, אבל יש להניח, כי אלה שעסקו מקודם בעניני הארגון ימסרו לנו על השתלשלות הענינים.

ראשון המתוכחים היה מר דוד טופל — אחד מיוזמי הארגון.

הוא ציין, שבגלל מעשי חתירה של חברים מסוימים בועד נפסקה הפעולה. הועד הצליח בשנה הראשונה לקיומו לרכז כ־1000 לירות, מזה רק כעשירית מהארץ, והיתר מחו״ל. העולים מבני עירנו שהגיעו ארצה אז נהנו מתמיכה ניכרת. אמנם לא קבענו נוהגים קבועים, אלא חלקנו סכומים שונים, לאחד יותר ולאחר פחות, לפי הבנתנו את הצרכים של העולה. אף לירה מכל ההלוואות שחלקנו, לא חזרה אלינו.

הכסף הלך ואזל, ומאידך החלו לרנן אחרי הועד, ולא עוד אלא אף החלו להפריע לפעולות הועד ולכתוב לועדים שבארצות הברית ככל העולה על רוחם. בתנאים כאלה אי אפשר היה לנהל פעולה. בשבועות האחרונים החלו להגיע מכתבים משיקגו ומארגנטינה ובהם הודיעו שקבלו הודעה, שנתארגן איזה ועד חדש ביפו המבקש עזרה ליסוד

קואופרטיבים. לכן רוצים הם לדעת מה טיבו של הועד הזה ואם אפשר למסור לידיו את הנאמנות על כך.

מצד שני מודיע הועד מארגנטינה, שיש בידו כסף ורוצה להקים פה במדינת ישראל מפעל הנצחה לעירנו ולבניה שהושמדו. מכתב זה הוא שגרם להתעוררות וכמה אנשים יזמו את האספה הערב.

הרב בלומנפלד קרא את הנאספים לחדול מפעולות חתירה, אלא להתאחד מסביב לועד ולפעול למען העולים החדשים, שהם בבחינת „עניי עירך" והם קודמים לכל. לא יהיה זה לכבוד הקדושים אם בכנוס־אבל זה יתחילו לעשות חשבונות פרטיים איש עם חברו.

„אני קורא לכם, בני אוסטרובצה — אמר הרב — להחלץ לפעולה קונסטרוקטיבית וממשית והשוכן בציון יהיה בעזרכם"

ה' צבי שרמן מחה על הביטוי של מר טופל „חתרנות". הוא התאונן שהועד נהג שלא בהגינות בחלוקת כספי התמיכה, והעדיף עולים מהמעמדות המיוחסים על בני המעמדות של בעלי מלאכה. הוא קובל כמו"כ על התערבות בני־משפחה של אחד מחברי הועד בניהול העניינים. מר שרמן הודיע, שקיים ועד אשר התקשר עם ארצות הגולה ואף קיבל כבר תמיכה כספית. לדעתו אין צורך לחזור לועד הישן, שלא פעל כהלכה.

ה' ולרשטין התרעם על צורת הויכוח ועל ההאשמות. הוא קרא לחדול מזה ובמקום החיכוכים יש צורך באיחוד לשם ביסוס הארגון. יש לבחור מיד ועד בעל כושר פעולה.

מר אורבס הסביר את הסיבות שהביאו להקמת הועד החדש: בשנה האחרונה הגיעו הרבה בני עיר שנחלצו מיד לשירות הצבא. הם באו בהוסר כל, ובעזבם את הצבא היו גלמודים, ללא כל אמצעים ולא היה להם למי לפנות. הועד הקודם טען שאינו קיים, וכך טולטלו האנשים מאחד לשני ללא כל מטרה. הוא תבע דאגה לעולים החדשים ולחיילים המשוחררים; לדעתו אין הועד הקודם משקף את הרכב בני העיר ויש על כן לתת ייצוג רב יותר לעולים אלה.

מר באום טען לעומתו, שהועד הקודם פעל במדת יכולתו ואף למעלה מזה. בהפסקת הפעולה אשמים אנשים, שבעצמם אינם מסוגלים לעשות כלום, וכל רצונם להרוס ולהחריב את אשר הקימו. האספה הזאת — אמר מר באום — צריכה לדחות את דברי האשמה שהושמעו כאן. יש מיד לבחור ועד חדש לשם ארגון הפעולה.

מר ז'אבנר סקר את הסיבות שהניעו את החיילים לארגן את הועד של העולים החדשים והודיע על פעילות הועד הזה. הוא הספיק רק להתקשר עם כמה ועדים בחו"ל, אשר תשובתם היתה שעליהם להתקשר עם הועד הקודם ויחד לפעול. הוא הודיע, שחברי הועד החדש ביפו הם: אורבס, הלשטוק, שנידר, ז'אבנר וטרלובסקי. הוא מסכים שיש צורך להתמזג ולפעול יחד לטובת העולים והחיילים המשוחררים, הזקוקים לעזרה ולסעד.

כתום הוכוחים הוצעו ההצעות דלקמן:

1. לבחור ועדה שתבא בדברים עם הועדים כדי לפעול למיזוגם וליצירת הארגון המשותף.
2. לבחור מיד בוועד חדש.
3. ליצור קרן מקומית בלי עזרה מחו"ל.
4. ליצור קופת גמילת־חסד ע"ש קדושי אוסטרובצה.

לגבי בחירת הועד היו 2 הצעות: ועד של 5 איש או של 7 אנשים.

כמו"כ דרשו העולים החדשים שייצוגם בועד יהיה מכריע.

ללא התנגדות נבחר ועד בהרכב הבא:

1. ד. טופל, 2. פ. רוזנצויג, 3. מאיר רוזנצויג, 4. שלמה שנידר, 5. יהושע אורבס, 6. שוכהנדלר, 7. שמחה ז'אבנר.

הוחלט על הקמת קופת גמ"ח והוטל על הועד החדש לבצע הדבר. בשירת „התקוה" „ואני מאמין" ננעלה האספה.

יחזקאל אראלי

זכור ואל תשכח!

דברי פתיחה בעצרת זכרון מיום ד׳ חשון תשכ״ז

זה קרוב לחדשיים אנו עומדים בסימן הזכירה. שפתותינו עוד לוחשות את התפלה: זכור לנו ברית שלוש־עשרה, זכור ברית אברהם ועקדת יצחק — את אלה עקדות זכור, אלה אזכרה, שבתפילות הימים הנוראים, דרך תפלת „יז־כור" שאנו אומרים ביום הכפורים וביום שמיני עצרת — שהוא גם יום שמחת תורה.

בעוד השמחה בעצומה, בעוד אנו שרים ורוקדים וספרי־התורה בידינו והנה נשמעת דפיקה על שולחן בית הכנסת: „יזכור". ואתה אדם, עמוד, עצור מלרקוד ותן דעתך על מה שהיה ועל מה שעתיד להיות.

הדלקת נרות־זכרון לקדושי העיר באסיפת זכרון במלאות 24 שנים לשואת יהודי אוסטרובצה.
במרכז — זקן ניצולי העיר, מר הירש אייזנמן, ישיש שגילו קרוב למאה שנה.

דאס אנצינדן פון נשמה־ליכט אויף א טרויער פארזאמלונג צום 24־טן יארצייט פון דער פארניכטונגס־אקציע אין אסטראווצע. אין צענטער — דער עלטסטער געראטעוועטער ייד פון אסטראווצע, ר׳ הירש אייזענמאן, אַ זקן נאָנט צו הונדערט יאָר.

אנו מזכירים בתפלתנו — תפלה הרוויה תוגה ועצב, תפילה המרטטת את נימי הלב ועד עומק נשמתך חודרת — את הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם לא נפרדו, את אחינו ואחיותינו, אבותינו ואמותינו, קדושי עליון.

תפלה זו מלווה אותנו עוד זמן רב.

בסימן „יזכור" אנו ממשיכים. אף פרשת השבוע שקראנו בשבת האחרונה רצופה בזכירות: הנה ירד מבול על העולם שמחה את היקום כולו, המים גוברים והולכים — מחוץ לתיבה השטה מעל פני ההרים הגבוהים ובכל התבל אין סימן של חיים. ובמצב זה של חידלון נאמר: „ויזכור אלוקים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה ויעביר אלקים רוח על הארץ וישוכו המים".

ולא די בכך: ברית חדשה כורת אלוקים עם המין האנושי שלא יכרת כל בשר עוד מימי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ. וכסמל ברית זו קובע ד' את הקשת בענן. ונאמר: וזכרתי את בריתי... והיתה הקשת בענן לזכור ברית עולם בין האלוקים ובין כל נפש חיה אשר על הארץ.

לפי דברי אחד מגדולי פרשני התורה, ר' אליעזר הרופא בעל „מעשי ד'", הקשת אינה אלא אזכרה לאנושות לתקן מעשיה.

הקשת לכשעצמה היא בריאה טבעית מראשית היצירה, אלא השם רצה לומר לנו, כי מעתה הופעתה תהיה בזמן שיהיה צורך להזכיר לדור אשמתו.

מי עוד כדור האחרון — דור שמבשרו חזה את המבול: מבול האש, הדם ותמרות העשן הבוקעות ממאידאַנק, מאוש־ויץ, מבלז'יץ, מטרבלינקה וממקומות השמדה אחרים, זקוק לאות הזאת, הקשת בענן?

מי עוד כמונו חייב לזכור ולהזכיר.

על זכירה זו אנו מצווים, ככל שגדל מרחק הזמן. בל ניתן שיקוימו דברי דוד המלך „נשכחתי כמת מלב", כי לא אבל־יחיד אנו אבלים, אלא אבל עם, קדרנו והשמנו.

ואת תודעת הזכירה הזו אנו חייבים להחדיר לצא־צאינו ולצאצאי־צאצאינו.

אנו זקוקים לקשת בענן. ענן הוא חשכות, כדברי בעל „זכרון שמואל", שהיה רב באוסטרובצה לפני שנים: באם ח"ו חשכות בעולם, אזי צריכים אנו לקשת, שהם האבות ובזכותם מציל אותנו.

בדור אחרון זה, דור שחשכות גדולה ירדה על העולם בכלל ועל עולמו של עם ישראל בפרט, ובמיוחד על אחינו בני ישראל בגולת אירופה, עת עלה הכורת על בית ישראל והכריע לטבח ולמיתות אכזריות ומשונות את ארזי הלבנון ואדירי התורה, שעל זקנים לא חס ופני טף לא חונן.

למרות חילופי הזמן, למרות התמורות שחלו בעולם, למרות הקונסטלאציות הפוליטיות החדשות, כולל קשירת יחסים דיפלומטיים בין מדינתנו, שקמה על חורבות גולת אירופה, — ובין גרמניה החדשה, נמשיך לזכור ואל נשכח את אשר עשה לנו עמלק של ימינו.

ומתוך הכרה זו, ובסיסמה זו של: „זכור ואל תשכח", הנני פותח את עצרת הזכרון לקדושי קהילת אוסטרובצה אנשים, נשים טף, עצרת זכרון לקהלה קדושה רוויה תורה ויראת שמים, תום וטוהר. הבה נזכר ובל נשכח. נציב לה יד ושם־עולם, ננציח שמה וזכרה בספר ושמה יכון לעד.

הנני מכריז על פתיחת העצרת.

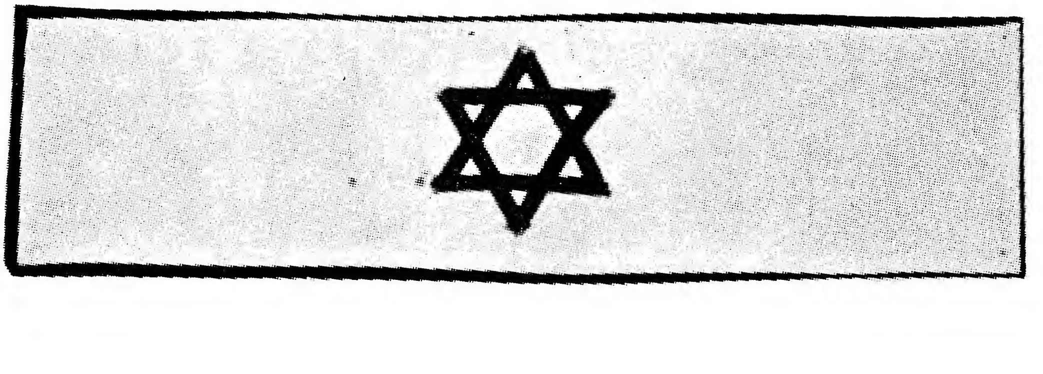

יחזקאל ארלי

הכורת עלה על עירנו - טבח ולא חמל

דברים שנאמרו באזכרה לציון יום השנה ה־27 להשמדת יהודי אוסטרובצה

ירח האיתנים, חודש תשרי, מאחורינו. הימים המשופעים במצוות חלפו עברו. זמן שמחתנו ששיאו הגיע בשמחת התורה — רשמיו הולכים ונמוגים ואנו נכנסים לימים אפורים, ימי השיגרה על כל תלאותיהם והתלבטויותיהם. אנו עומדים עתה בחודש מרחשון, החודש שנקרא כך בשל היותו מעורטל מכל חג וימי שמחה. בימיו הראשונים של חודש זה אנו קוראים בתורה על פרשיות של רצח־דמים ומבול־מים, מאורעות טראגיים ראשונים שהתרחשו על העולם שרק עתה יצא מתוהו ובוהו, שזה רק עתה הבזיק אורו של יוצר בראשית באומרו: „יהי אור". והנה הופיע הרוצח הראשון, שנדמה לו, כי בצדק הרג את אחיו, מחמת טענות ותביעות אליו. נדמה היה לו אפילו, שהוא צודק כלפי שמים, ומה אומרת עליו התורה שבעל פה: ביקש להחזיר את העולם לתוהו ובוהו — ביקש להחריב את כל הבריאה. ודור אנוש — חושך של עכו"ם בו. כבימים ההם כך היו שנות הארבעים הראשונות שנות חושך ואפלה, חושך ההולך ומתעבה עד על פני תהום, עד אסון המבול ועד בכלל.

וכאז כן בשנות השואה נשאלה השאלה הגדולה המ־זעזעת: עד מתי יהא העולם מתנהג באפילה? באותם הימים שלהי תשרי ותחילת מרחשון של שנת תש"ג, 1942 — עמד העולם על פי התהום ואחינו בני ישראל עמדו בפני מבול של דם ואש ממש.

לאחינו בני ישראל בפולין היה חודש מרחשוון שמ־לפני 27 שנים חודש, מר ונמהר בו החל הנגף — נגף ההשמדה והכליון.

ליל חושך וערפל השתרר על בית ישראל, עלה עליו הכרת, טבח ולא חמל.

והצדיקים התמימים — או יותר נכון: המיתממים — כאותו נוח צדיק תמים השומע דבר ד', כי מבול בא לעולם למחות את היקום, הוא מחריש, אף הם מחרישים ומתעלמים לגמרי מרצח עם.

וכנוח לפני המבול לא אנחה למשמע הבשורה המרה, לא תפילה ובקשה על בני דורו, וכדברי חז"ל „לא עלה בלבו רעתו של עולם". ספו תמו רגשי רחמים וצער.

עמי העולם „הנאור", שעמדו כביכול במאבק עם השטן הנאצי, חששו אפילו להרים קולם במחאה על מבול הדמים שהציף את יהדות פולין, שמא ידביקו למלחמתם תו של „מלחמה יהודית". כך עמדו על דם ישראל שניגר בחוצות עיירות וערי פולין. דם אנשים, נשים וטף שהציף את קרונות המות והדרכים למחנות ההשמדה של טרב־לינקי, בלזץ, מאידאנק, אושוויץ, ומקומות השמדה אחרים.

לעומת הצדיק התמים המחריש לא נמצא ה„אברהם" שיכריז קבל עולם: השופט כל הארץ לא יעשה משפט, לא נמצא ה„אברהם" שיעמוד על הנפש וינסה להצילה מכליון.

העולם עמד והחריש כנוח לפני המבול. והמבול בא ושטף, בא ומחה את היקום. יהדות פולין המעטירה נגרפה ונשטפה ורק אודים מוצלים מאש, שנים מעיר ואחד ממש־פחה, צפו ועלו ממי המבול לחוף המולדת, שקלטה אותם בזרועות פתוחות ובאהבה.

בדומה לנח הצדיק התמים שפרץ בבכי אחרי החורבן — כן העולם הנאור התחיל כביכול לבכות אתנו, לבכות את האבדה הגדולה.

עם ישראל המוכה, הפצוע והזב דם מעורר רחמים אצל אומות העולם. הוא זוכה לאהדה, אבל כשאותו עם מתנער מעפרו ומחליט החלטה איתנה שמבול דמים כבשנות הארבעים למאה זו לא יעבור עוד עלינו, כי הנה הופיעה הקשת בענן — קשתו של אביר יעקב המבשר לישראל ולעולם כולו כי לא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר — כי שואה כזאת היה לא תהיה יותר, כי דם ישראל לא יהיה הפקר עוד וכי אנו מקיימים „ונקם ישיב לצריו" — פוסקת האהדה. מכנים אותנו תוקפנים, אימפריא־ליסטים, שתלטנים וכו'.

ראינו כבר תופעות כאלו: תופעה של אהדה ורגשי רחמים בימים המתוחים שלפני פרוץ מלחמת ששת הימים, מלחמת הישע והפדות מצד אחד וגינויים, ואבדן האהדה לאחר הנצחון המזהיר על שונאינו בנפש, אשר למרות כל המפלות שנחלו מידי אביר יעקב, אין פניהם לשלום, כדברי דוד המלך: „אני שלום וכי אדבר המה למלחמה".

עם ישראל מלומד הנסיונות לא יתיאש ממאמציו לשלום שאף על פי שיתמהמה בוא יבוא.

אנו, בני אוסטרובצה, התכנסנו כאן כמדי שנה בשנה לחלוק כבוד ויקר לנשמות הזכות והטהורות של אבותינו ואמותינו, אחינו, אחיותינו, בנינו ובנותינו ולהתיחד עם זכרם—זכר הקדושים והטהורים שנהרגו, שנשחטו, שנטבחו, שנשרפו ונקברו חיים. במות הקדושים שלהם ציוו לנו ולדורות הבאים את החיים, חיי הנצח, ובמותם הביאו לנו תקומת ישראל בארצו.

יהא זכרם ברוך.

לזכר בני עיר שנפטרו בישראל

בסוף דברי הרשו לי להעלות את זכר בני עירנו שהלכו לעולמם מאז יום הזכרון האחרון, ואלה הם:

- שאול מגרמן, איש ירושלים, שנפל קרבן לטרור הערבי בירושלים.
- גב׳ יוכבד פרידמן לבית ניידיק.
- חנה בוגייסקי לבית קרונגולד.
- יפה רוזנברג לבית ארליכזון. אמעל בתפקידי אם

לא אקדיש מלים ספורות לאשה פעילה זו, שהיתה חברה מסורה של ועד הארגון וידעה לא רק לפעול אלא גם להפ־עיל אחרים. מקומה לא נפקד בשום אירוע, מסיבה או ישיבה של ארגוננו, היא לא חסכה שוב מאמץ פיסי למען הארגון, תמיד מוכנה להושיט עזרה לבן־עיר. ביתה היה פתוח לרווחה בפני כל יוצאי עירנו. לא אחד מבני אוסטרובצה עשה את צעדיו הראשונים בארץ בביתה. תמיד היה החיוך נסוך על פניה וכולה טובת־לב ורוחשת ידידות. ישמשו מידותיה היפות דוגמה לנו.

יהא זכרם ברוך!

לוח הזכרון לקדושי אוסטרובצה במרתף השואה.

דער אנדענק־טאפעל פון די אסטראווצער קדושים אין מרתף השואה.

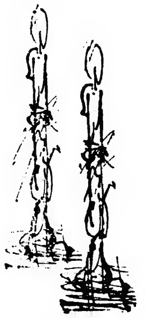

יחזקאל אראלי

דם מיטב בנינו קידש את אדמת הארץ הזאת, אשר תהיה לנו לנצח!

דברים שנאמרו במסיבה במלאת עשרים שנה למדינת ישראל ובקבלת פנים לאורחים מחו״ל

אורחים נכבדים,

מסיבה זו נערכת בין שני תאריכים חשובים ונכבדים — שבודאי ייחרתו וישתרשו עמוק־עמוק בתולדות עמנו בעת החדשה.

רק לפני שבוע ימים, בכ״ז בניסן, עמדה המדינה כולה בסימן „יום השואה והגבורה״ שנקבע ע״י המוסד המחוקק שלנו, הכנסת, לזכר מרד גיטו וארשה. מרד זה מהוה סמל ודוגמה למרידות ולהתקוממויות שפרצו בתקופת השואה גם במקומות אחרים בארצות הכבוש. נושאי המרד הזה היו צעירים, שיקדה בהם אש החרות, אש החופש. — הם שהשיאו את המשואות להודיע לכל בני הגולה המדוכאים והנאנקים, כי עוד לוחשת גחלת בערימת הדשן.

ביום זה התייחד הציבור עם זכר גיבוריו שהירוו מדמם אדמת נכר ושבמותם ציוו לנו את החיים, ובמותם מות קדושים הותירו לנו את הצוואה הגדולה: זכור ואל תשכח.

לאור מדורות גיטו וארשה, שעלה בלהבות יחד עם תמרות העשן של מחנות ההשמדה — עת חושך ואפלה כיסה העולם, החל שחרו של ישראל לבקוע קימעה־קימעה, כך היא גאולתם של ישראל עד צאת השמש בגבורתו, עת נתגלתה לעולם כולו גבורת ישראל אשר נתקדשה בדמי טובי בניה, שנשפכו על אדמת הקודש ונתקיים בנו „בדמייך חיי, בדמייך חיי״.

עתה אנו עומדים בערב יום הזיכרון לחללי מלחמת הקוממיות, שהודות להם אנו הגענו עד הלום — 20 שנה ליסוד מדינת ישראל — המדינה שראשיתה מצער ואחריתה ישגה מאד.

זאת אינה המדינה בגבולות שעליה הוחלט בליק סאקסס ב־1947; זאת אינה המדינה בגבולות של 1949; זוהי מדינת „ופרצת״ — פרצנו ימה, נגבה, מזרחה וצפונה.

אבל פריצה זאת עלתה לנו אף בקרבנות יקרים.

רק לפני כשנה בפרוס חג העצמאות, נמצאנו במצב מסוכן מאוד. האויב איים עלינו לכלותינו בעזרת העמלק של הדור שסיפק לו כלי משחית לרוב.

תולעת יעקב עמדה שוב בפני עשו המזויין מכף רגל ועד ראש, אבל תחושתינו ואמונתנו של „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוח״ — רוח הגבורה והאומץ של העם, תחושת כל העם צבא, כל הארץ חזית — היא שלכדה אותנו מן הקצה אל הקצה ואיפשרה לנו לעמוד על נפשנו ועל קיומנו.

חרדה גדולה תקפה את בני ישראל באשר הם שם לגורל המדינה ובניה; כל לב יהודי בעולם פעם בקצב אחיד עם חיל־החלוץ של העם כולו במדינת ישראל, והגיש את עזרתו בצורות ובדרכים שונות.

אבל, רבותי, לא רגשי רחמים והשתתפות בחרדה וב־צער אנו מבקשים מאחינו בתפוצות; לא רק לתמיכתם החמרית אנו זקוקים, הגם שאף בכך אין לזלזל, אלא את בניהם ובנותיהם צריכה המדינה.

לא לחינם ישנה סמיכות פרשיות בין „יום השואה והגבורה״ מחד ובין „יום הזכרון לחללי צה״ל״ ו„חג העצ־מאות״ מאידך.

סמיכות זאת צריכה להביא את אחינו בני־ישראל בעולם כולו להכרה ולהחלטה נחושה, כי בטחונו של העם ואף בטחונו של כל יחיד שלו נעוץ אך ורק באדמת המולדת.

אמנם הגענו לנחלה, אך טרם הגענו למנוחה. ברם אנו מקווים, כי עם תוספת העליה, תוספת בני עליה, נזכה ברצות ה׳ להגיע גם למנוחה המקווה, לשלום בארץ הקודש — אליו אנו מתפללים יום יום שעה שעה. מי פילל ומי מילל לפני כשנה, שאנו נזכה לירושלים השלמה, יהיה לאל ידינו לשפוך שיח בפני אותו כותל הדמעות שרווה דם ודמעה של ישראל, שנוכל לבקר בעיר האבות לראות במו עינינו את מערת המכפלה אשר אף בימי שלטון המנדט רגל יהודי לא דרכה שם.

כל זה נכבש ונרכש ע״י צעירי ישראל, אשר במסירות נפלאה ללא קץ הערו נפשם על מזבח המולדת למען תקומת המדינה, הרחבת גבולותיה וביסוס בטחונה לדורנו ולדורות הבאים.

שומה עלינו, ובייחוד על אחינו בתפוצות, לשמור מכל

משמר נכס יקר זה שעלה לנו בדם יקירי בנינו.

בפרשת השבוע, פרשת קדושים, ישנו הצו האלוקי: „ואהבת לרעך כמוך". על זה אמר ר' עקיבא, גדול התנאים מראשי המרד בתקופת בר כוכבא, שעוד מאז נמשכת אותה שרשרת הגבורה בישראל: זהו כלל גדול בתורה — תורת החיים. כלל זה אמר עוד קודם הלל הזקן: זוהי כל התורה כולה — ואידך פירושה זיל גמור.

אתם, אחינו בני ישראל בארצות הרווחה, אם באמת ובכנות רוצים אתם לקיים את ואהבת לרעך כמוך — שומה עליכם: לא רק לבא לבקר את המדינה ולהתפעל מחייליה, מהישגיה, מגבורת בניה ולקרוא „ווונדערפול!", אלא להיערך למהפכה יסודית בכל מערכת חייכם ולהגיע למסקנה, כי מדינה לא תיבנה ותכונן רק ע"י „בונדס", „אַפילס" ותרומות למיניהם; דרושים לנו המוני בית ישראל לשם ביסוס בטחוננו ובטחונכם כדי להבטיח את קיום עם ישראל.

מתוך תקוה, כי המאורעות הנשגבים ומעשי ד' הגדולים שכימי צאתנו ממצרים הראנו נפלאות, יביאו אותנו ואת אחינו בתפוצות לידי הכרה מלאה, שיש לא רק להוקיר את גבורי ישראל, מנהיגיו ופרנסיו, אלא חובה עליהם גם להמנות בין אלה לבוא הנה ולחיות עמנו.

מתוך תקוה זו אני מקבל את פני באי המסיבה, ובייחוד את פני האורחים מחוץ־לארץ, בברכת „ברוכים הבאים". אני מאחל להם: מי יתן ותשרה עליכם רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ד'. מי יתן וביקור זה בשנת ה־20 למדינתנו, ימלא אתכם רצון כן ושאיפה להיות בין בניה, בוניה ומעצבי דמותה למען עתיד בניכם ובנותיכם ולמען עתיד האומה כולה. מי יתן ויקוימו דברי נביאנו: והיה ביום ההוא נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונהרו אליו כל הגויים ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים ושלום אמת ישכון בארצנו ובעולם כולו.

היו כולכם ברוכים.

מסיבת חג העשרים למדינת ישראל בנוכחות אורחים מחוץ־לארץ.

פייערלעכער באנקעט צום 20־יעריקן יובילעאום פון ישראל און לכבוד אסטראוואצער געסט פון אויסלאנד.

בני אוסטרובצה שנפלו במלחמות ישראל וקידשו בדמם את אדמתה

מאיר־יחיאל בולקה

בן משה־אהרן ורבקה, נולד בראש־חודש ניסן תרפ״ח (22.3.1928) באוסטרובצה. חונך בבית הוריו ברוח התורה והמסורת. ב־1935 עלה לארץ עם הוריו שהשתכנו בבני־ברק. התחיל ללמוד בישיבה ואחרי שנתיים עבר לישיבת „עץ־חיים״ בירושלים. בהגיעו לגיל 15 פנה לעבודה והתמחה בתיקון מכונות סריגה. היה חבר הנוער „ברית החשמונאים״ והשתייך גם ל„הגנה״.

עם פרוץ מלחמת השחרור התגייס לפלמ״ח והועבר לגוש עציון. ב־13.5.1948 נפל יחד עם כל הנופלים בהגנת הגוש. ב־17.11.1949 הועברה גויתו למנוחת־עולמים להר־הרצל בירושלים.

חיים ויסזנד

בן אברהם וצביה, נולד ב־1925 באוסטרובצה. עם כיבוש פולניה ע״י הגרמנים נכלא בגיטו לודז׳ יחד עם בני המשפחה. ב־1943 נשלח למחנה עבודה בצנסטוחובה ומשם לבוכנולד שבגרמניה. התענה בתלאות מרובות אך יצא בשלום מכל הסכנות.

עם גמר המלחמה עסק בארגון הבריחה בנקודות הגבול גוטנוולד באוסטריה ומרנו באיטליה.

עם פרוץ הקרבות בישראל עזב את עבודתו וביום כיבוש חיפה על־ידי כוחות ההגנה הגיע ארצה, התגייס

תיכף לצה״ל והשתתף בקרבות עין רזל, טנטורה, טירה, קולה ועוד. נפל בקרב בסביבות בית ג׳בלין ב־21.12.48. הובא למנוחות בבית הקברות הצבאי ברחובות.

חיה וסרטייל

בת בנימין וגיטל. נולדה ב־9.2.1922 באושבינצים שבדרום־מערב פולין. נתחנכה כדרך בנות חסידים בסביבה ההיא: להשכלה כללית בבית־ספר ממשלתי פולני ולחיים מסור־תיים בבית. המשפחה הושמדה והיא נשלחה למחנה־עבודה בחבל הסודטים, שם החזיקה מעמד עד סוף המלחמה. אחרי השחרור הצטרפה לקיבוץ „איחוד״ באוסטרובצה, עברה אתו למחנה הפליטים בדגנדורף אשר באזור האמ־ריקאי בגרמניה ויסדו את קיבוץ־ההכשרה „לנגב״ של תנועת „נחם״ (נוער חלוצי מאוחד) בחוות מינקופן. העפילה ארצה באניה „ברכה פולד״ וגורשה לקפריסין. במחנה הצטרפה ל„הפועל המזרחי״. כששוחררה וניתן לה לע־לות ארצה ביוני 1947 הלכה ממחנה עתלית ישר לכפר־עציון. במהרה נקלטה בעבודה ובהדרגה גם בחיי החברה. קיותה להגיע לימי־חופשה אחדים כדי לסייר בישובי הארץ, והנה החלה תקופת המצור. השתתפה באימונים, בתצפיות, בשמירה ובהספקת מזון למגינים בעמדות.

בשעת פרוץ האויב לתוך הכפר היתה עם חברות שאינן בתפקיד במקלט המפקדה שמתחת למנזר הגרמני. כשלא יכול היה האויב לחדור לתוך המקלט, פוצץ את כל הבנין ושם מצאה את קברה מתחת להריסות ביום 13.5.1948, יום לפני הכרזה המדינה. ב־17.11.1949 הועברה לקבורה בהר־הרצל שבירושלים.

מרדכי טופל

בן דוד ובאשה. נולד ב־15 במארס 1929 באוסטרובצה. במארס 1936 הגיע לארץ עם הוריו שהתישבו בתל־אביב. היה תלמיד בית־הספר תיכון. מגיל צעיר חבר ה„הגנה״. עסק בהפצת העתון „מעריב״ וחלם להיות מהנדס גיאולוגי כדי לגלות מקורות נפט בנגב. טס לאמריקה כדי ללמוד שם. שהה בה כשנה וחזר ארצה עם תחילת מלחמת־

השחרור כטייס. היה בשירות עוד מראשית המלחמה, אך כדי שלא לקפח את מקור מחית המשפחה היה מוכר את עתוניו בצהרי כל יום ואחר כך מספיק להגיע באוירונו בתפקיד מטילן למקומות נצורים והצניח להם תחמושת ומזון. עם שיבושי הדרכים היה טס לחיפה, ובעת הקרבות בקסטל — לירושלים.

נפל למחרת יום הכרזת המדינה, ב־15 במאי 1948, בהגנת שדה־התעופה בתל־אביב שהופצץ באותו יום. הובא למנוחות למחרת היום בנחלת־יצחק. לזכרו חוברה המנגינה „שיר זכרון לגיבור ישראל", המלים של יגאל כרמי והמוסיקה של גבריאל גראד.

זלמן נירנברג

בן אברהם וזהבה. נולד ב־1.12.1929 באוסטרובצה. במל־חמת העולם השניה עברו עליו שנות סבל ונדודים שהט־ביעו בו חותמן. שריד יחיד ממשפחה ענפה. עלה ארצה בשנת 1945 וצורף לחבורה מ„עלית הנוער" בגבעת־השלושה. היה צמא דעת ולמד ועבד באהבה. היה מן הצנו־עים והשקטים, מנעימי־דיבור ומנמיכי־קול, מסביר־פנים ושש לעזרת הזולת. בשנת 1946 גויס לחי"ש. ב־1947 הצטרף להכשרה מגויסת של הפלמ"ח בגבעת־השלושה.

כשפרצה מלחמת־השחרור עבר עם הכשרתו לאחד מגדודי הפלמ"ח „הראל" ויצא לפעולות בסביבת פתח־תקוה, משם עמד להישלח לקרבות בקו תל־אביב — ירו־שלים. ב־4.4.1948, בהיותו בבסיסו בגבעת־השלושה, נסתבך בכבל חשמלי שנקרע מחמת סערה, נתפחם ומת. היה קבור בגבעת־השלושה. ב־26.10.1950 הועבר לחיפה.

חיים פיפק

בן גוטמן ונחמה, נולד ב־15.5.1925 באוסטרובצה. למד ב„חדרים" ובבית־ספר עממי ובגיל 14 ניתכו עליו מוראות מלחמת העולם, עבר כל מדורי התלאות יחד עם אחיו במחנות־הריכוז וההשמדה אושביץ, מאוטהאוזן ומח־נות אחרים בגרמניה ובאוסטריה. אחרי השחרור, כשמצאו את עיר־מולדתם חרבה וממשפחתם לא שרד איש, קונן את קינתו הגדולה בחרוזים עממיים אחרי הגיעו לארץ באניה „וג'בוד". יומיים אחרי הגיעו לארץ ירד על הישוב „השבת השחורה" (29.6.1946) וימי החיפושים והמצור. אך איתנה היתה אמונתו בעתיד טוב יותר ולא נפל ברוחו. עבד כפועל והשתדל לשכוח את סיוטי העבר והיה חבר טוב ועליז, מוכן להיטיב לזולת.

ב־1.3.1948 התגייס לצבא ההגנה ושירת בחטיבת "גבעתי", השתתף בליווי שיירות לנגב, בהגנת נגבה, בקרבות בית־דוקאס, מע'אר, בהתקפות על משטרת עיראק־א־סוידאן, על משלט אחד ובחזית אשדוד. אחרי ההפוגה הראשונה הצטיין בקרב ג'וליס ובפריצת הדרך לנגב. אחרי הפוגה ב' המשיך בהתקפות על משלטי קרתיה, בחסימת דרך המצרים לבית־גוברין ב„גבעת יעקב". בכיבוש בית־גוברין ובטיהור משלטי משטרת עיראק א־סוידאן. באחרונה יצאה הפלוגה מלכיש לטיהור סבי־בת דואימה שבהרי חברון מקני מרצחים. אחרי פעולת־עונשין מוצלחת בכפר סיקה הותקפה הפלוגה באש, וברוצו להציב את המקלע לפעולה פגע כדור בלבו ביום 2.12 1948. למחרת היום הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בכפר־ורבורג.

שלמה רובינשטיין

בן זליג ויהודית. נולד ביום 14.4.1916 באוסטרובצה פלך קילץ אשר בפולין. מנעוריו הצטרף לתנועה הציונית, עבר הכשרה חלוצית וב־1939 העפיל לארץ באניה „אסימי". עבד כפועל חקלאי והתנחל בין הראשונים בקבוצת ניצ־נים, נטה שכם לכל עבודה, קלה או קשה, וחבריו כיבדוהו כאחד מעמודי־התווך של הקבוצה. גם ב„הגנה" מילא את חובתו והיה האחראי לעניני הבטחון ומפקד אזור ניצנים. לשם כך התגייס לנוטרות, כדי שיוכל לשאת נשק בגלוי ובהיתר. עם התגברות ההתקפות הערביות בחורף תש"ח קשתה ביחוד האחריות לבטחון המקום ותחבורתו. כמפקד

היה עליו לשלוח 2—3 נוטרים ללוות את שיירות התחבורה וההספקה. ואם כי היה כבר נשוי ואב לילדים לא נתנו מצפונו להטיל שירות מסוכן זה על אחרים בלבד, וברוב הנסיעות יצא גם הוא לליווי השיירה.

ביום 21.3.1948 נסע בשירות עם שיירה מגיצנים לתל־אביב. השיירה עלתה על מוקש והותקפה על־ידי כוח ערבי עדיף. המותקפים הגנו על עצמם בגבורה, ושלמה השיב והוסיף לירות על אף היותו פצוע וזב דם. לפי עדות חבריו הספיק לגרום למתקיפים אבידות רבות. משהגיעה תגבורת וחילצה אותם מהקרב הקשה מצאו את שלמה מתבוסס בדמו. ניסו להביאו לבית־החולים, אך הוא מת בדרך. למחרת היום הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בבאר־טוביה. השאיר אחריו אשה ושני בנים. בנו השני נולד שבוע לאחר נפילתו ונקרא בשמו — שלמה. זכרו הועלה בחוברת „ניצנים במצור ובמערכה".

יחיאל רוזנפלד ורעיתו

בן יוסף ורבקה. נולד ב־31 בינואר 1923 באוסטרובצה. אביו היה חסיד ובביתו היתה ניכרת השפעת בית הרבי. יחיאל למד ב„הדר" ונחשב בין התלמידים המעולים. בגיל 12 החל ללמוד בבית־ספר עממי ואחרי־כן המשיך בהשתלמות פרטית. היה בעל אופי נוח ומילדותו נטה למיכניקה ולאומנויות שונות. בן 14 הצטרף לתנועת „בני עקיבא" והיה אחר־כך מדריך בה ופעל למען הקרנות. עם פלישת צבאות הנאצים לפולין היה פעיל בעבודה הציונית במחוז. בראשית 1941 הועבר למחנה־עבודה ושם השכיל ללכד סביבו את הנוער. עם השחרור, כשלא מצא עוד שריד ממשפחתו, עבר ללודז ושם היה עם רעיתו הזוג היהודי הראשון בעיר שהתחתנו לאחר ימי השואה. נכנס במלוא מרצו לעבודה בתנועת „בני עקיבא" והתמסר לחינוך הילדים ניצולי המחנות והמנזרים. עם קבוצת ילדים עבר אחר־כך לגרמניה, בה היה פעיל בחיים הציבוריים היהודיים, ואשתו שימשה מדריכת נוער. באביב 1946 עלתה אשתו לארץ לכפר־עציון, ושם נולד בטבת תש"ז בנם יוסף־מרדכי. בשלהי תש"ו העפיל יחיאל בספינת „לטרון" ונכלא בקפריסין. באביב תש"ז זכה להגיע אל קבוצתו ואל רעיתו. גם שם המשיך בפעולה ציבורית בחוגי הנוער החלוצי־דתי. בכפר־עציון נקלט יפה בחברה ובעבודה, עבד בהכשרת קרקע, בבנין, ולמען הוסיף דעת הרבה ללמוד ולקרוא.

עם התחלת מלחמת השחרור עבד יחיאל במחסן הנשק ואשתו שימשה חובשת. את בנם יחידם שלחו לירושלים והם נשארו עם מגיני המקום. ביום 12—13.5.1948 נפלו שניהם על משמרתם ליד בנין המנזר הגרמני, כשהיילות האויב פרצו לכפר והכריעוהו. ביום כ"ה במרחשון תש"י (17.11.1949) הועברו למנוחת־עולמים להר־הרצל בירושלים. השאירו בן. אחרי נפילתו הועלה לדרגת סגן לפי פקודת המטכ"ל.

יעקב שפיר („שפיק")

בן ירוחם ורחל. נולד בשנת 1928 באוסטרובצה. אחד משארית הפליטה אחרי מלחמת־העולם השניה. כששוחרר מן המחנה הנאצי הועבר על־ידי הבריגדה העברית לאיטליה ומשם הועלה ארצה ב־1945 עם חברי „דרור" ונכנס למסגרת „עלית הנוער" בגבעת־השלושה. במשק עבד במטעי הבננות.

עם פרוץ מלחמת השחרור גויס לצבא ועזב את המשק. עוד ב־1946 הצטרף ל„הגנה" והשתתף בפעולות הי"ש נגד אצ"ל בפתח־תקוה. בשנת 1947 הצטרף לפלמ"ח, צורף יחד עם חבריו לגדוד בחטיבת „הראל" ושירת בליווי שיירות בדרך תל־אביב—ירושלים. היה בשעת המצור בירושלים והשתתף בקרבותיה. נשלח לקורס מפקדי כיתות והתמחה בנשק אנטי־טנקי. נפל במבצע „חורב" במבואות רפיה. אגב סיור בין מכוניות האויב שנפלו לידינו נורה מן המארב על ידי חייל מצרי ב־7.1.1949.

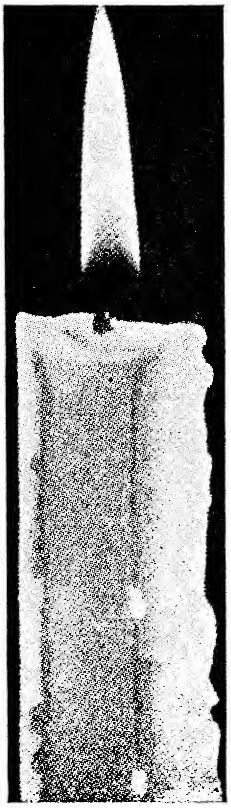

ר׳ דוד טופל ז״ל

אחי, דוד טופל ז״ל, אשתו בתיה תבדל״ח ושבעת ילדיהם עלו לישראל בשנת 1935.

עבודתו הראשונה של דוד היתה בבנין כשהוא סוחב דליי מלט על הפיגומים. עבודה זו היתה קשה מדי בשביל דוד, שלא היה כבר אז צעיר לימים ונאלץ לעזוב אותה. הוא פנה לעתון „דבר" וקיבל על עצמו את חלוקת מהדורת הצהרים של העתון, שהופיע אז בשתי מהדורות ביום. לאוסטרובצאי שהזדמן בימים אלה לתל־אביב היה זה בוודאי משונה מאוד לפגוש את דוד כשהוא צועק ברחובות העיר „דבר" — עתון ערב !". הוא התבסס בעסק זה ושכר לעצמו פינה קטנה ברחוב אחד העם; כעבור זמן פנה אליו העתון „ידיעות אחרונות" ומסר לו את חלוקת הע־תון בכל העיר תל־אביב. עם ייסוד העתון „מעריב" פנה אליו מייסד העתון עזריאל קרליבך ז״ל והציע לו להצטרף לקואופרטיב ולקבל על עצמו את חלוקת „מעריב" בכל הארץ. הודות לכך הפך „טופל ובניו" לחברה הגדולה ביותר בארץ להפצת עתונים וכתבי עת.

עם ביסוסו החומרי התמסר גם לעניני צדקה וביתו היה פתוח לכל נזקק. בשנת 1945, כשהתחילו להגיע הני־צולים הראשונים מעירנו, היתה חנותו של דוד ברחוב אחד העם כתובתם הראשונה. שם התאספו גם אנשי העיר, שעלו לארץ לפני המלחמה כדי לדון ולטכס עצה איך לעזור לשארית הפליטה שהגיעו לארץ בחוסר כל. התוצאה הראשונה של הדיונים האלה היה ייסוד ארגון יוצאי אוסטרובצה בארץ ישראל, שדוד היה היו״ר הראשון שלו.

דוד היה בנו של ר׳ חיים נחום וחנה רייציס טופל. מצד אביו היה דוד נכדו של ר׳ יעקב יצחק טופל, הרב מסוליץ. אמו חנה רייציס היתה נכדתו של ר׳ דוד רפופורט הכהן ז״ל, שכיהן כרב באוסטרובצה לפני הגאון רבי מאיר יחיאל האלשטוק ז״ל. לרב ר׳ דוד רפופורט היו 5 בנים ובת. ארבעה מבניו שימשו ברבנות בכל פינות פולין, והבת מלי היתה אשתו של המו״צ האוסטרובצאי ר׳ טוביה גוטמן. אבינו ר׳ חיים נחום נקרא לשמש ברבנות אחרי פטירת אביו הרב בסוליץ, אך סירב לעזוב את אוסטרובצה, שהתקשר אליה מאוד, הוא היה המשגיח על כשרות הבשר בעיר. שימש ראש חברה קדישא, למד שיעור עם העם הפשוט, עלה לפני התיבה בימים הנוראים ושימש בעל תוקע בראש השנה בבית הכנסת הגדול.

בהשפעת בנו השני, משה יענקל, שהיה קודם חסיד

ר׳ חיים נחום טאפעל ואשתו חנה רייציס.

אומן, ונעשה אחר כך לציוני, חשב אבי לעלות לארץ ואף התעניין בכך, אבל חלה בשנת 1935 ולפני מותו ביקש ממני לנסוע לארץ ישראל וכתב מכתב לדוד, שהיה אז בוונצואלה, בו ביקש ממנו לעזוב את ארץ הגויים ולהצטרף אלי בארץ היהודים. כך הווה: חודש אחרי מות אבי עליתי לארץ וכעבור חדשים אחדים הצטרפו אלי דוד ומשפחתו.

ביום הראשון אחרי קום המדינה, ו׳ אייר תש״ח, שיכל דוד את בנו הצעיר, מרדכי, שהיה מסור מאוד להוריו ולמולדתו. היה חבר המחתרת, ולפני קום המדינה התגייס לצה״ל שאך זה נוסד. הצטרף לחיל האוויר. הוא עזר להעביר מים וציוד לנקודות הישוב המנותקות בנגב ובפצצה הראשונה שהטילו המצרים בתל־אביב הוא נהרג בעמדו על המשמר בשדה דב.

מאז נפילת בנו התהלך דוד מדוכה, כשנלקח ממנו טעם החיים. הוא נעשה אדיש לכל דבר ומחלה קשה הת־חילה לכרסם את גופו. הוא נפטר בכ״ה סיון תשכ״ג (17 ביולי 1963), והובא לקבורה בנחלת יצחק, ליד החלקה הצבאית בה הוטמן בנו הקדוש.

שושנה טופל־ישראלי

מסיבה של „ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל״ שנערכה בביתו של דוד טופל ז״ל.

חנה בוגייסקי ז"ל

ר' יחזקאל קרונגולד, מראשי אוסטרובצה היה. עתיר נכסים, בר אוריון ומחסידי הרבי מלובלין. שומר מצוות — קלה כחמורה — ועם זאת סובלני היה — כמעטים בקרב חסידיו — לדעת הזולת. „מלחמת אבות ובנים" מקומה לא יכירנה בביתו של ר' יחזקאל קרונגולד. ולעו־מתה: מצוות כיבוד אב ואם ומצוות „כיבוד בנים" —. כיבוד כל אדם ודעתו — השלימו זו את זו אהדדי.

בבית אשר כזה ובאווירה זאת גדלה חנה, רכה וענוגה והשפעת החינוך שקבלה בבית ניכרו בה כל ימי חייה, ואף שימשו לה לאחר שנים תריס ומגן מפני מצוקות חיים שלא מעטות היו. בשנת 1933 עלתה חנה עם בעלה חיים לארץ־ישראל וביתם, בית מכובד של פועלים־חלוצים היה. חיים אשר גם הוא מ„מעמד אחר" בא, היה לפועל בנין ולעסקן פועלים, פעיל באגודה המקצועית ופעיל במפלגה וברשות המוניציפאלית. פועלי בנין, בשנות הש־לושים ובשנות הארבעים — תלאות ומצוקה היו מנת חלקם תדיר. „מרתף" בית ברנר היה למושג מוחשי של הווי של חוסר עבודה. לא אחת של חוסר לחם, של רעב. פועלים מתמרדים נגד מצוקתם — „רעבים נגד שבעים". חיים מחפש יום עבודה. קודם כל ל„מתמרדים", קודם כל לדורשי לחם — מחלק ככר לחם אחת למאה נצרכים.

מניין שאב כוח? חנה היא שגמלה בעידוד תמורת חוסר עבודה, הרעיה היא שהאירה פנים על אף מצוקה.

חנה חריפת שכל ועדינת נפש היתה. לה חוש מפותח ליופי. ביתה מסודר בטוב טעם, עציצים ואגרטלי פרחים וקישוטים מלאכת מחשבת. חנה אהבה פרחים, חנה אהבה ילדים — כל ילד. את בתה יחידתה עליזה גידלה ברוך ובאהבה רבה, היתה לה אם, מחנכת וגם חברה.

היה ביתם של חנה ושל חיים פתוח לקרובים, לידידים לחברים. ועל הכל פרוש חן וקסם של המארחת, הרעיה והאם. הלכה חנה דרך ארוכה וכרעה נפלה באמצע הדרך במיטב שנותיה. וחבל על דאבדין.

ש. חורש

יפה רוזנברג ז"ל

חלפה שנה של שממון ועצב נורא מאז נלקחה ממני רעיתי היקרה יפה. נדהמתי למכה הקשה שניתכה עלי עם הס־תלקותה ולא יכולתי להשלים עם רוע הגזירה. ואין מלים בפי להביע את גודל האסון, שנגרם לי, לילדים ולכל המשפחה בלכתה מאתנו. יפה היתה רעיה ואם יקרה, אשר התמידה במסירותה ובאהבתה לכולנו. גם ידידיה ומכריה הרבים אינם יכולים להשלים עם האמת המרה והטראגית שהיא איננה עוד אתנו ושלעולם לא יראו את מאור פניה, ששפעו חיים ועליזות מסביבה.

עם הסתלקותך, יפה, חשך עולמנו ועולם המשפחה כולה. חלומות וגעגועים מלווים את דמותך היקרה. השתדלת להחזיק מעמד ולהתגבר על מחלתך, אכן זו הכריעה אותך, ולפתע נלקחת מאתנו.

בחיוך אדיב ומלבב קבלת כל איש בביתנו. כולם העריצו וחיבבו אותך.

מה גדול הפצע שלנו, שלא יגליד לעולם. דמותך האצילה והנלבבת תישאר חרותה בלבנו.

אין תנחומים לנו, ויהי זכרך ברוך ונשמתך הזכה צרורה בצרור החיים לעד!

הבעל: **משה רוזנברג**

גניה לוי ז"ל – דמות אצילה ולוחמת

גניה לוי נולדה בשנת 1906 באוסטרובצה, בסביבה יהודית חרדית. אך חיש מהר השתחררה מן הסביבה הזאת ובכוחות עצמה סיימה בית ספר תיכון ולמדה באוניברסיטה. הזמנים הסוערים של שנות העשרים מצאו את הדם בלבה הרגיש והיא הצטרפה לפועלי־ציון שמאל ושמה נתפרסם מהר בחוגי הנוער בפולין כולה. מאות חברים וחברות מהנוער הבורוכובי היו מזכירים באהבה והערצה את שם החברה והמורה — גניה. אותו נוער שגדל בסביבה היהודית בתנאי עוני ומחסור, בלי יכולת לרכוש השכלה יסודית, ראה בגניה חברה־מורה, שנטלה על עצמה שליחות מעמדית בבואה להעניק להמוני הנוער הזה מקצת יידע והשכלה, להעלות את תודעתם על שלב גבוה ולהכניס קרן אור לתוך חייהם הקודרים. היא טרחה ויגעה כדי לזקוף את קומתם, לנטוע בליבם בטחון עצמי וגאווה, כדי להפוך אבק־אדם למחנה לוחם. היא לא הביטה עליהם מגבוה כעל „המון חשוך ועלוב", שמטעמי רחמים יש לנדב לו פירורי תרבות ויידע — היא ראתה עצמה כעצם מעצמם, כבשר מבשרם, כחלק בלתי־נפרד מהם. על־כן אהבוה והוקרוה בני הנוער; היא העלתה ובנתה אותם ובכך נבנתה אף היא בהם.

גניה היתה אישיות עדינה ואצילה ובעלת אופי מופלא. על פניה היה נסוך חן שובה־לב, שהעיד על אהבת הבריות. היתה משתתפת בכל ליבה בצערו של חבר ותמיד נכונה להושיט עזרה לזולת. בהקשר זה נזכיר את העובדה הבאה: ב־1939 היא ניסתה יחד עם בעלה (הח' גארפינקל), בתה הקטנה וחבר אחד, מחשובי הפעילים של הנוער בלודז', ייבדלו לחיים, לעבור את הגבול הסובייטי, אך הדבר לא עלה בידם. בתוקף הנסיבות נאלצו אז להיפרד מהחבר ואז נטלה גניה את שעון־היד שלה, מסרה אותו לחבר (הוא יושב עתה בישראל) ואמרה לו: קח והצל את נפשך!

היא אהבה את האמת ושנאה את השקר; היתה לה יראת־כבוד לגבי אותם חברים, שידעו להילחם מלחמה עקיבה על דיעותיהם; היא מאסה בחנפנים, בנדחקים בכוח מרפקיהם ובצבועים. מעולם לא היתה צרה בהצלחות חברים אחרים, אדרבא היא ידעה לשמוח בהישגיהם, היא חוננה בחוש הומור דק, שופעת אופטימיות ואהבת החיים, אף־על־פי שידעה גם לא מעט כשלונות ואכזבות.

גניה היתה צנועה בהליכותיה ובאורח חייה. ניחנה בחוש מפותח ליופי ואסטטיקה ולא היו לרוחה אותם עסקנים המרושלים בלבושם, אשר באיצטלא של „פרולטריות" ומהפכנות, כביכול, לא הקפידו בהופעתם האסטטי. שכן הסוציאליזם לא היה בשבילה מונח סוציולוגי שפירושו מאבק למען צדק סוציאלי וכלכלי בלבד, אלא תפיסה הרמונית של עולם יפה יותר.

פעילה במפלגה ובנוער

גניה היתה נואמת בחסד, עשירת הבעה, ולא נזקקה לגינונים מלאכותיים. שפת יידיש, השגורה בפיה, היתה שפה ספרותית ועם זאת הצטיינה בפשטותה ודיברה אל לב שומעיה.

מלבד ידיעתה את השפות רוסית ופולנית על בורין היתה בין העסקנים המרכזיים ומיד עם עלותה ארצה רכשה את השפה העברית. סיגנונה היה של משיח ומספר ומשוזר בדוגמאות של הספרות היהודית והעולמית. התיחסה לשפה בדרך ארץ וביראת הכבוד.

פעילותה המסועפת בשדה החינוך, התרבות, החברה והמדיניות אפשר לחלקה לתקופות שונות כגון זו של חלם, בריסק וערים אחרות, אולם התקופה הסוערת והמעניינת ביותר בחייה היתה תקופת פעילותה בלודז' לפני מלחמת העולם השניה.

לודז', המנצ'סטר הפולני, בו חיו רבע מיליון יהודים וביניהם רבבות פועלים יהודים מאורגנים בארגוני פועלים בעלי עוצמה מעמדית ומסורת של מאבק מהפכני — שמשה

שדה פעולה פוריה בשביל אופיה הפעלתני והלוחם של גניה.

סניף פועלי־ציון שמאל בלודז' היה בין החזקים והמאירגנים ביותר בתנועת פ״צ בפולין, עם תנועה מק־צועית ענפה, מועדוני ספורט ותרבות. ביניהם ספרית „בורוכוב" שהיתה בין היפות והעשירות שבספריות צבור הפועלים היהודי.

מלבד עבודתה כמורה בבית־ספר ע״ש בורוכוב, היתה פעילה כמרצה בתאי המפלגה, כגון: פועלי המחט, אורגים, סנדלרים, מתכת וכדו'. גולת הכותרת של פעולתה בתנועה זו היתה ארגון שביתת התלמידים בשנת 1938 כמחאה על הנהגת ספסלי גיטו לסטודנטים יהודים בבתי הספר הגבוהים. השביתה עשתה רושם כביר. הקיפה את כל התלמידים היהודים בבתי הספר התיכוניים היהודים והלא־יהודיים. לשביתה היתה משמעות היסטורית בכך שהש־תלבה במאבק הגבורה של היישוב היהודי בפולין על זכויותיו הלאומיות.

גניה, שהיתה היוזמת והרוח החיה בשביתה, הצליחה בנאומיה הלוהטים לגייס מאות ואלפי תלמידים יהודים למאבק על זכויות יהודיות. לא היה זה מן הדברים הקלים, אם נזכור שרובם של התלמידים באו משכבות זעיר־בורגניות.

גניה היתה פעילה בכל הכינוסים והוועידות של נוער פועלי־ציון והיא נטלה חלק חשוב בעיצוב דמותה הרעיונית והפוליטית של התנועה. בשנים האחרונות שלפני המלחמה היתה גם חברה במועצה העליונה של המפלגה.

בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני הוסיפה גניה לפעול באוספה את השרידים של עסקני הנוער בביתה בפולסיה, שם נערכו התייעצויות ונתקבלו החלטות בנוגע להמשך הפעולה וכן נקבעו החברים שהותר להם לעזוב את תחומי פולין הכבושה.

לאחר המלחמה

לאחר הנצחון ומיגור ההיטלריזם חזרה גניה מברית־המועצות (שם עסקה בהוראה) לפולין, כשהיא עייפה ותשו־שה לאחר התלאות שעברו עליה בשנות המלחמה. בחרדת אם ובדמעות גיל היתה פוגשת כל חבר או פעיל משארית־הפליטה. היא מתאוששת ונחלצת לפעילות מחודשת באותו להט ובאותה מסירות, שציינו את אישיותה תמיד, אם־כי הגישה הרעיונית ודרכי הפעולה היו הפעם אחרות. כחברה במוסדות המרכזיים המחודשים של המפלגה ובוועד־המרכזי של יהודי פולין היתה מבקרת בכל היישובים היהודיים החדשים, עודדה את הרוחות ועוררה לפעולה. לא נפקד מקומה בשום חגיגה חשובה ובכל אירוע בחיי היהדות.

כאשר מנמל שטטין הפליגה בנובמבר 1948 האוניה הפו־לנית הראשונה עם 2000 עולים משארית־הפליטה הופיעה שם, כמובן, גניה אשר עודדה את הלבבות ובשם המוסדות הציוניים בירכה את העולים בדרכם למולדת המיוחלת.

את חיי גניה מציין קו של פעילות מתמדת. לאחר המלחמה היא הטיפה בייתר־שאת לפרודוקטיביזציה, לעו־לייה, לעבודת הקרנות הלאומיות ובעת־ובעונה אחת הגנה בלהט על המישטר החדש של פולין העממית. בשומרה אמונים לתפיסה הבורוכובית, המארכסיסטית־המהפכנית, היא דגלה בנסיבות החדשות, עת חל שידוד־מערכות בת־נועת הפועלים היהודית, באיחוד כל הכוחות הציוניים הסו־ציאליסטיים המהפכניים במסגרת של מפלגה ציונית פרו־לטארית חזקה. בנידון זה היא תרמה תרומה חשובה לאיחוד שלוש מפלגות הפועלים הציוניות בפולין — פועלי־ציון שמאל, השומר הצעיר והמפלגה צ״ס. אחר עלותה ארצה עם משפחתה לא היססה לתמוך במאמצי הליכוד בשורות מפ״ם, כפי שבאו לידי ביטוי במצע יערי־יצחקי.

לאחר תקופה קצרה של חבלי קליטה (למדה במהירות את השפה העברית) נמסרו לה תפקידים חשובים במפ״ם, בתחילה במיגזר העולים החדשים ולאחר־מכן בעבודה הכללית של המפלגה. בהמשך הזמן נבחרה גם למרכז מפ״ם ולוועדה המדינית. היתה פעילה במחלקת חברות של מפ״ם, שימשה כנציגה במזכירות מועצת הפועלות וכן היתה פעילה במחלקת ההסברה של המפלגה. תהליך הזד־הותה הרעיונית והאישית עם מפ״ם היה נמרץ ומהיר. נתחבבה על כל חוגי המפלגה, שהוקירו את אישיותה.

כך חיה, פעלה ויצרה לוחמת נאמנה לאידיאלים של הציונות והסוציאליזם. והנה בשיא פעילותה התנועתית נהפכה לאובייקט אילם של מחדל וחוסר־אונים עד שהוציאה את נשמתה.

עם מותה נשאר חלל ריק בחיי החברים, שעבדו ופעלו במחיצתה, שאהבוה והוקירוה. אנו נישא בליבנו את זכר החברה הדגולה. את רוחה האיתנה, את זכר פועלה למען התנועה ובכך נמצא מקור עידוד וכוח מחודש להמשך המאבק להגשמת חזונה־חזוננו.

שאול גולדמן

האחות היקרה

מאד הייתי רוצה לכתוב ולספר על גניה.

ויש כ״כ הרבה לספר עליה. אבל לא קל, קשה מאד לכתוב על אחות, שבהרבה יותר צעירה ממני וכה אהבתיה.

היה לה רצון עז ללמוד, ממש, תכונה ללמוד. הבינה ותפסה כל דבר ולא תפיסה שטחית כי אם הבנה עמוקה. מאידך, לא היתה שקודה בלמודיה. זכורני בטיולנו פעם בשבת על שפת הנהר, גניה כבר אז היתה נערה. שאלתיה למה בילדותה אהבה לחבוש את כובעי (בימות החול את כובעי לשבת ובשבת את כובעי לימות החול). תשובתה היתה: „קנאתי בכם, אחים, אתם לומדים ואני רק מצחקת. הרי ליב (אחינו הכי צעיר) צעיר ממני וכבר למד אז ואני לא״. בבית הספר למדה משמיעה ראשונה. כמעט מדי יום ביומו הייתי פוגשה בבית עם עוד נערה, לפעמים יהודיה ולפעמים לא יהודיה, ומסבירה לה את השיעורים. לא פעם היתה אומרת אחרי שהנערה הלכה „כשיצאנו מבית ספר אמרה לי הנערה הזאת שרק עכשיו יצאה מכאן: אינני מבינה את השעור. עניתי לה: בואי אלי ונכין יחד את השעורים״. לא דברה על עזרה לשניה, כי־אם „נעשה יחד את השעורים״.

מילדותה היה אצלה חוש פרוליטרי או חוש לצדק. אבי ז״ל סיפר, בהיותו כבר בארץ, שגניה, כשהיתה בת 4 או 5, בהיותה פעם במחסני סחורות של אבי שאלה: „אבא, למה הם, הסבלים, סוחבים את המשאות ואתה רק מביט ?..״

בהתחלת שנות העשרים, כשעבדתי כמנהל השבוגות בעירנו, ובתקופת המאזן ינואר—פברואר, הייתי עובד מאוחר ולעתים אפילו עד חצות, אמרה לי גניה פעם בבוקר אחד: „דע לך שאני כועסת עליך מאד. הייתי בהרבה פחות כועסת, לו אפילו היית מבלה עד חצות בבית מרזח, אבל להיות מנוצל על־ידי מעבידיך בצורה כזאת, לא ארשה״.

דאגה ורצון להטיב לזולת.

לא פעם אמרתי לגניה בהיותה כבר בארץ, שאני מלא התפעלות מיכולתה הפיזית והנפשית להיטיב ולעזור בין בקטנות ובין בגדולות. זכורני בהיותי בצבא הפולני בשנת 1921 הסיעו אותי במצב בריאות קשה ואף מסוכן מעירנו אוסטרוביץ לבית החולים בקילצה. נסעו אתי אבי וגניה. וגניה נשארה בקילצה עד שיצאתי מכלל סכנה.

אינני יכול לשכח את טוב לבה ומסירותה. הרופא — מנהל ביה״ח שונא ישראל מובהק. — אמר לי אז „תבריא הודות לטפול ומסירות אחותך״.

כששוחחתי עם אבי ז״ל בארץ על הימים שעברו לא יכול אבי לא לגמור את ההלל על גניה. תמיד היה מחפש בין בני המשפחה השוואה: למי דומה גניה בטוב לבה.

אחת מפרשיות הסתומות מחיי גניה היא בשבילי כניסתה לפוע״צ.

בנסעי ארצה בהתחלת שנות ה־20 היתה גניה רחוקה ת״ק פרסה מתנועת פועלים יהודית או לא יהודית.

היא כמעט לא ידעה לכתוב א״ב עברי. מה הופתעתי כשביקר פעם אצלנו בגבע הח׳ מוליה ז״ל, ובאמצע הסיור במשק אמר לי: „יש לי ד״ש עבור אחד מכם״, והוציא את פנקסו הקטן, הכרתי מרחוק את כתב־ידה של גניה ואמרתי: הד״ש הוא עבורי. איך הגיעה לזה? חידה.

א. ה.

יחיאל מאיר לוי ז"ל

מרגיש אני צורך נפשי לכתוב ולספר על פרשת חייו של אחי, אולם לא קל לי הדבר. הן חיי שנינו היו כה קשורים ושלובים, שמיום שעמדתי על דעתי איני זוכר את עצמי בלי קשר עם אחי יחיאל. בעיירתנו כמעט ולא היו מבטאים שם אחד בלי שם השני: אליעזר־יחיאל כאילו היו שם איש אחד. זה נמשך כך עד עלותו ארצה, וגם לא מעט בשנים הראשונות בהיותנו בארץ. ולכן, אם אני כותב על יחיאל, הרי כאילו כתבתי אודותי אני — ובכל זאת אנסה.

בית אבא. יהודי חסיד אדוק שקשה היה למצוא כדוגמתו אפילו בשנים ההן. בעניני דת — אצל יהודי כמוהו הכל משתייך לדת — לא ידע אבא שום ויתור. משאני נזכר בחומרותיו בכל יום ויום, בשבת ועוד יותר בימי הפסח, קשה לי כעת להבין איך יהודי כזה חי. כלפי עצמו לא היה גבול לחומרותיו, אבל גם כלפינו בבית, דרישותיו היו די מרובות.

הודות לידיעותיו הרבות בתלמוד ובספרות התלמו־דית, ידע עברית מקורית, קרא לא מעט בספרות העברית החדשה. עבורנו גרס: „מוטב פולנית מאשר עברית". והרבה זמן היה אצלנו ספר עברי בל ייראה ובל יימצא. יחיאל עד גיל 17—18 היה מתבולל „שלא מדעת". ב„חדר" לא הצטיין ולא היה לו שום רצון ללמוד תלמוד וגם לא תנ"ך. קרא ספרות פולנית, או ירד לחצר והתעסק בכל מיני עבודות. אבא היה אומר: ליחיאל תענוג יותר גדול גדול לחטוב עגלת עצים מאשר ללמוד דף גמרא.

הדי המלחמה הקשה שבין הלאומיות היהודית מצד אחד וההתבוללות והאנטישמיות מהצד השני, שהחריפה בזמן בחירת יגיללו על ידי יהודי ורשה כציר לדומה הרביעית ברוסיה, הגיעו גם לביתנו. ויכוחים סוערים היו ביני הציוני ובין אחיותי הגדולות ממני ה„פולניות". יחיאל היה אז עוד עול ימים ולכן לא היה פעיל בויכוח, אבל נטה לצד האחיות. התבוללותו היתה כה גדולה, עד אי־ידיעת כתוב שתי מלים באידיש או בעברית.

זכורני, שנכנסתי פעם אחר הצהרים לבית ומצאתי את יחיאל בהתרגשות גדולה. משראני הושיט לי פיסת ניר ושאל: היש כאן שגיאות? בניר כתוב היה שמו „יחיאל־מאיר" בלא מעט שגיאות. כעבור זמן־מה קראה לי הסבתא שנוכחה וראתה כתיבתו, היא בעצמה ידעה קצת עברית ואף תבלה את דבריה באימרות חז"ל (אין פלא — בת רבנים מדורי דורות) והטיפה לי מוסר על חשבון יחיאל, הייתכן

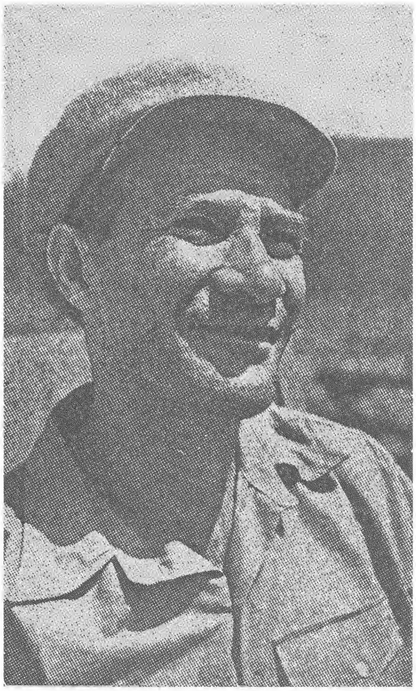

שבחור יהודי לא ידע לכתוב את שמו בעברית, הן, לא ידע לחתום את עצמו על ה„תנאים", בושה וחרפה! ואז לפי המלצתה והסכמתה קראתי למורה עברי ושכנעתיו ללמוד עברית. המקרה הזה גרם לשינוי עצום בחייו — מעשה מהפכה.

בהיותנו פעם בירושלים בסוף שנות העשרים לרגלי ענין משפחתי, סיפר לי יחיאל, שלציוני ממש נעשה הודות למאמרו של אחד העם „משה" שקראנו ביחד בראשית מלחמת העולם הראשונה. ואז ספר לי: — קראתי את מאפו, סיפורי רומנטיקה הטובה רק לבחור ישיבה; גם מליצותיו של סמולנסקי לא מצאו חן בעיני והפיליטונים של לוינסקי, הם רק ליושבי קרנות. חפשתי בספרות העברית משהו שישתווה לז'רומסקי או לפשיבישבסקי ולא מצאתי עד „משה".

בנסעו מעירנו לצ'נסטוחוב לחוה החקלאית, ידע עב־רית שטחית בלבד וגם קשריו לציונות היו רופפים מדי. בבואי ארצה ובהפגשי אתו אחרי תקופה של שלוש וחצי שנים, ראיתי לפני יחיאל לגמרי אחר. הוא ידע כבר עברית עסיסית והיו נהירים לו אוצרות השפה מכל הזמנים. פעם

קבל לפני על הזנחתנו את העושר הטמון בספרות הדתית וציטט לפני קטע מפיוט הסליחות לערב ראש השנה. אנחנו רגילים להתלוצץ לאימרה התלמודית „אוירא דא״י מחכים״. יחיאל הושפע חזק מא״י והשיג בזמן קצר מה שאחר צריך היה לעבור ב„חדר״, ב„ישיבה״ וכד׳.

כשאני נזכר ביחיאל בנעוריו או בשנות התבגרותו הראשונות, אני רואה שעוד אז היה קרוב למעשים ורעיונות שאנו מקפלים במושג קבוצה (או יותר נכון, היינו רוצים לראותם בקבוצה).

אספר דבר־מה אפייני, שהשפיע עליו אז חזק מאוד. יחיאל ערק מהצבא הפולני. אין פלא, שום יהודי, אם לא היה מהטיפוס של „מה יפית״, לא יכול היה להמצא בצבא הפולני בשנות 21—1918 השנים הראשונות לתקומת פולין. השחצנות הפטריוטית של הפולנים דרכה בצורה גסה על כל יהודי ויהודי. בצבא שרהה אז אנטישמיות חוליגנית ולא רק בגדודיו של הגנרל הללר כי אם בכל הצבא. שנה היה בצ׳נסטוחוב ובכיסו תעודות זהות על שם איש שאינו חייב עוד גיוס. מצבו החמיר. בזמן מלחמת רוסיה־פולין, או כפי שהפולנים ציינוה „הפלישה הבולשביסטית״, גם השם הזר היה חייב גיוס. מסיבות שונות לא יכלתי להמצא אתו ביחד אף יום אחד. המתווכת בינינו היתה אחותנו הצעירה ומפיה שמעתי על התלאות והצרות שמצאו אותו. אחרי שקלא וטריא די ארוכה התיצב לצבא בשם הזר ושוחרר. ביחד עם יחיאל היה אז בחוה בצ׳נסטוחוב עוד בחור עריק. יחיאל, בלי מחשבות רבות התיצב לצבא למחרת שחרורו ע״ש חברו אך אתרע מזלו ולא שוחרר. התחמק וברח.

את הקבוצה הבין ותפס בצורה טבעית. זכורני כשנה בערך אחרי עלות אנשי גניגר על הקרקע נסעתי מעירי לורשה. באחת מתחנות הרכבת נפגשו שני יהודים מכרים ותוך כדי שיחתם הוציאו את דיבת הארץ בצורה האיומה ביותר. בין השאר הזכירו את גניגר בקשר למוסר הירוד, הפקרות ועניות המנוונת. בבואי הביתה כתבתי ליחיאל ושאלתי במה אוכל לעזור, במה הוא מעונין שאשלח לו. כתשובה לזה קבלתי ממנו מכתב די קצר בו הסביר לי כי בקבוצה אין רכוש פרטי. מה ששייך לי שייך גם לחברי ושאלני: „היש ביכלתך לעזור ל־30—20 איש?״. בקשה צנועה היתה לו: ספרות חקלאית בפולנית.

ציונות, קבוצה, חקלאות וכל אותם המושגים והרעיונות שלהרבה מאתנו גרמו מלחמה פנימית קשה והתאבקות, אצל יחיאל כל זה בא כצעד טבעי, כאילו „אי־אפשר אחרת״.

הלוי

בנימין מאיר אייזנמן ז״ל

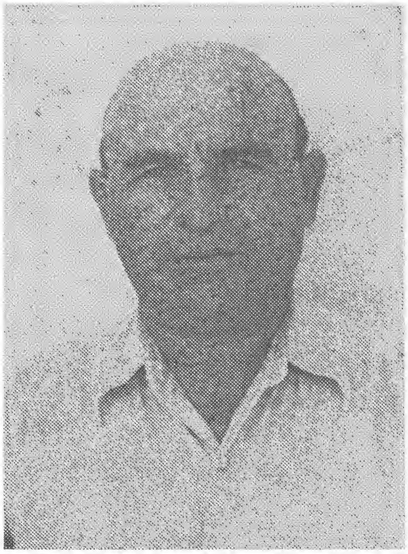

בנימין־מאיר נולד באוסטרובצה בשנת 1890, לאביו דוד אייזנמן. הוא היה בן למשפחה ענפה אשר ינקה מיסודות המסורת והאמונה.

אוהב שירה היה. בנעוריו הופיע בכמה מקהלות אשר שמם יצא לפניהם. קולו הערב נשמע לאחר מכן גם על במות בוינה בשירים עבריים, כגון: „אלי אלי״ „יהודה המכבי״ ועוד...

משחר נעוריו הצטרף לארגון ציוני של הנער באוסטרובצה, והציב לעצמו את המטרה לעלות לארץ־ישראל. הוא לא נרתע ממנה למרות המכשולים הרבים שהעמידו לפניו הסביבה הדתית והמשפחה. וכאשר יצא לארץ — סיפר לי — היה מלווה בכי ותמרורים ממש, כמו בערב יום כפור. והנה בזכות עליתו זו ניצל יחידי מתוך עשרות רבות של בני משפחתו שלא הצליחו להמלט מצפרני היטלר ימח שמו.

למחרת בואו ארצה פרצו מאורעות 1921, היהודים כאן היו מתי מספר ולעומתם ים של ערבים. המוסדות היהודיים גייסו את העולים החדשים וציידו אותם... במקלות ובקלשונים. וכך מצא עצמו במערך של הגנת הישוב, שבה המשיך כל השנים שלאחר מכן. את פרנסתו מצא בעבודות החלוציות דאז — בסלילת כבישים ובבנין.

השמש היוקדת בקיץ החם והעבודה המפרכת העמידו אותו במבחן, אך הוא יכול להם.

למרות כל אלה לא שמעוהו לעולם מתלונן או מתגעגע ל„סיר הבשר" ולשפע שהשאיר מאחוריו בחוץ לארץ.

זכורני, בערב סגריר אחד מלילות חנוכה, לאחר שנים, כשהגיע אל המנוחה ואל הנחלה, ישב בחוג המשפחה וסיפר על עבודתו ב„חן יונס" (כפר ערבי ברצועת עזה). פעם כשהיה בודד באהלו, אחרי קבלת שכר עבודתו של חודש שלם הותקף על ידי ערבי עם סכין שלופה שדרש ממנו את כספו. כאשר הראה למתקיף שקיבל תמורת עבודתו לא במזומנים אלא בצ'ק הרפה ממנו. החזיר את הסכין לנדנה, התחיל צוחק ואומר... התלוצצתי.

שלב אחר שלב עבר את כל לבטי הישוב על מאורעותיו השונים, החל במאורעות 1921 וכלה בגירוש הבריטים ומלחמת השחרור.

הוא לא זכה להיות שנים רבות אזרח מדינת־ישראל החפשית. בט' בשבט 1949 נספה בתאונת דרכים.

על קברו נחרט: „איש ישר, פועל צדק ודובר אמת". תכונות אלה ליוו אותו כל ימי חייו.

יהי זכרו ברוך.

בתו **צפורה**

לזכרו של חבר וידיד
שמואל ב"ר ליפא נפרסטק ז"ל

כרעם ביום בהיר נפלה על חוג הידידים והמכרים, ובייחוד מבני־עירנו, הבשורה על פטירתו הפתאומית של שמואל נפרסטק ז"ל. נגדע האילן בעצם פריחתו ולבלובו בערב פסח שנת תשכ"ה.

שמואל ז"ל, שהיה חניך בית חסידי ותלמיד ישיבות, החליט ביום בהיר אחד, כי מקומו אינו יותר מאחורי שולחן המכירות בחנות של אביו בשוק האוסטרובצאי וכי לא זאת תהיה דרכו. הצטרף ל„החלוץ המזרחי" בעיר ונכנס מיד לפעילות ענפה. כפי שהעידו צעדיו הבאים — היתה פעולה זו הכנה למהלכו הבא לקראת ההגשמה.

שמואל יצא להכשרה באחד מקיבוצי „החלוץ המזרחי" בעיר חוז'וב — היא „קניגסהוטה".

גם כאן — בין חוג המכרים החדש, שהמטרה האחת שאיחדה אותם היתה העליה ארצה — רוכש לו שמואל ידידים רבים, אתם הוא מתקשר בידידות נפש, שנמשכה גם לאחר עלייתו ארצה במסגרת קבוצת „שחל".

בארץ בא מיפנה בדרך חייו. עת הגעתי ארצה, בקיץ שנת תרצ"ה, מצאתיו עובד כמנהל חשבונות באחד מבתי המסחר הגדולים בתל־אביב, מוקף חוג ידידים ומכרים רחב כשהוא אהוד עליהם מאד. שמואל היה תמיד מוכן לעזור לכל חבר, ובפרט לעולה החדש, בגופו וממונו.

נדיב־לב היה שמואל וידו היתה פתוחה לכל נזקק. מחונן במידות אלו היתה דרכו הטבעית לאגודת „הבונים החופ־שיים", שבה היה פעיל מאוד.

הוא גם שיתף עצמו בחיי „ארגון יוצאי אוסטרובצה", בשמשו במשך שנים חבר ועדת הבקורת — כשידיעותיו כפנקסן מקצועי מעולה משמשות נר לרגליו.

בכשרונותיו הברוכים סלל לו דרך בחיי הכלכלה לפי השונים, עד הגיעו לענף היהלומים, בו תפס מקום מכובד.

הוא זכה להקים בית בישראל יחד עם רעיתו הנאמנה חנה תבל"א, ולראות עוד בחיים את פרי עמלו — בניו המוכשרים. והנה בעודו באיבו בא המות וטרפו מחיק משפחתו ומקרב ידידיו וחבריו.

היתה זאת מיתת נשיקה — אבל ללא עת — כשהוא עדיין במלוא מרצו הנפשי והגופני. הוא טרם זכה לנחת מבניו האהובים, שבישרו להם עתיד מכובד לתפארת הורי־הם.

במותו ללא־עת הותיר אבלים, מדוכאים ומדוכדכים לא רק את בני משפחתו אלא את כל ידידיו, חבריו ומכריו.

ישמשו נא שורותי אלו ציון צנוע לנפשו של חבר וידיד בן עירנו. יהי זכרו ברוך.

הכואב בדמע **יחזקאל אראלי**

עו"ד הרב ישראל אהרן פרידנטל ז"ל

ישראל אהרן פרידנטל נולד בשנת 1904 בעיר ליפסק, פולין. כבר בשנות ילדותו הצטיין במחשבתו החריפה ובכשרונותיו הנדירים. בגיל 18 הוסמך לרבנות על ידי הרב הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי זצ"ל, שאצלו למד בנעוריו. בין מוריו בייקטרינוסלאב, רוסיה, היה גם המשורר חיים ביאליק, שממנו קיבל את החינוך הציוני, שלו נשאר נאמן כל ימי חייו. הבחור העילוי רכש גם השכלה כללית רחבה והיה אוצר בלום של ידיעות בשטח היהדות ובלימודים כלליים.

רבי שמואל גרינגלאס, שהיה מנכבדי העיר אוסטרובצה, העריך מאוד את ישראל אהרן כאיש נדיר ולקח אותו כחתן לבתו. הוא התגאה מאוד בחתנו זה והיה רגיל לאמור: „אם הענישו אותי מן השמים שיוולדו לי רק בנות הרי קבלתי פיצוי בכך, שהייתי עשיר והיה ביכולתי להשיג לבתי חתן כמו ישראל אהרן". הוא הוסיף, שאין אדם יכול לבחור לעצמו את בניו, ואילו את חתניו ניתן לו לבחור לפי מידת יכולתו והבנתו...

פעולתו בתנועה הציונית

הוא עמד בראש התנועה הרביזיוניסטית באוסטרובצה. עשה הרבה כדי להפיץ את רעיון הציונות האקטיבית בסביבה שהיתה רחוקה עדיין מן הרעיון הציוני. הוא עיצב דמות של עסקן ציבורי חרוץ ונאמן לצרכי הקהילה. ידע סוד שיחה, ידע סוד שיחה יפה וקלילה מתובלת אמרות שנונות ורעיונות נוצצים. הודות לנועם הליכותיו רכש נפשות רבות לתנועה הרביזיוניסטית בעיר. היה מקובל אף על יריביו שבתנועה הציונית, והוא שימש יו"ר של הפדרציה הציונית בעיר.

נדבנות ביד רחבה

נוכח המצוקה הגדולה ששררה בעיר בתקופת המלחמה, וגם בביתו של מרא דאתרא הרב הגאון מאיר יחיאל הלשטוק זצ"ל, היה ישראל אהרן פרידנטאל, ששימש מנהל חשבונות בתחנת הקמח של הנסיך פוניטובסקי, תומך ברב ובנצרכים אחרים על ידי משלוחי לחם וקמח לבתיהם. בפעולה זו זכה לעזרה רבה מידי אשתו פייגע לבית גרינגלאַס, שעמדה לצדו בכל פעולותיו הצבוריות.

בשואה הושמדה משפחה נדיבה זו ומכל בני המשפחה ניצלו הוא ובן אחד בלבד, ואילו אשתו, בן ובת, הוריו וגיסו הרב מליפסק וב"ב ועוד מצאו את מותם בשואה.

הוא לא התאושש עוד מן האסון הנורא הזה, ונשא בלבו את הכאב עד יום מותו, אך בלי לגלות אותו ברבים, והטיף להתנערות מזכרונות העבר, כדי שעם ישראל האבל יבנה מחדש את ביתו.

אנשי אוסטרובצה ששיכלו את כל היקר להם פנו אליו, בתקווה לשמוע ממנו מלת נחמה לאסונם הגדול. תמיד מצאו אצלו אוזן קשבת ובמידת יכולתו הושיט יד עוזרת ותומכת לכל מי שהיה זקוק לכך.

לאחר השואה

לאחר שנות השואה, כששרידים מיהודי אוסטרובצה חזרו ממחנות ההשמדה וממחנות ריכוז התחילו להתלקט באוס־טרובצה, ולא מצאו שם לא את יקיריהם שהשאירו שם ולא קורת גג — עסק באירגון עזרה לקהל אומלל זה ובהגשת סעד בדיור ובסיפוק צרכיו הראשונים. קשר את הקשרים הראשונים עם יוצאי אוסטרובצה ביש־ראל ובתפוצות הגולה ורתם אותם לפעולת העזרה למען שארית הפליטה שבעיר. בו בזמן חידש את פעילותו הציונית בעיר ובמחוז. אסף צעירים וצעירות ופתח שני קיבוצים, שבהם הכשירו עצמם לעליה לארץ ישראל.

הוא עמד בראש הרדיפה אחרי הפושעים שעמדו

בראש פעולת ההשמדה של יהודי אוסטרובצה. לצורך כך הקים ועדה היסטורית, שגבתה עדויות וחומר צילומי על השמדת יהודי אוסטרובצה.

אחרי שפרצו הפרעות ביהודי קילץ חשש מפני נפילת החומר הזה לידי הפולנים, שחששו מפני גילויים על חלקם בהשמדת היהודים בימי הכיבוש הנאצי. והוא מסר את כל החומר לבן־עיר, מוטל צוקרפיין, שעזב את פולין, בתנאי שכל החומר יימסר לארגון יהודי אוסטרובצה, שיוקם בישראל.

בפרעות קילץ התכוונו הפולנים להשמיד את שארית הפליטה ולהשלים בכך את פעלם של הנאצים ימ״ש. ישראל אהרן פרידנטל פנה למוסדות הציונים שקמו אז בוארשה, וההודית לכך נשלחו לקילץ חיילים סובייטיים במדים, שמנעו ברגע האחרון את ההשמדה הוודאית של שרידי היהודים. בין הניצולים היו גם חברי שני הקיבוצים, שהוקמו על ידו.

אחרי מאורעות קילץ השתררה מבוכה רבה בין קהל החוזרים, שקיוו לפני כן לבנות את חייהם מחדש על הריסות העיר. ישראל אהרן פרידנטאל החל להטיף ליציאה מגיא ההריגה ולעליה לארץ. במרכז הג׳וינט והתנועה הציונית השיג את הסיוע הדרוש כדי לאפשר לרוצים בכך לעלות לארץ. אלה שלא רצו לעלות הועברו לערים אחרות בהן נוצרו מרכזים של שרידי השואה.

ישראל אהרן עבר לווארשה, שם רתם עצמו לפעולת העליה והבריחה. היה יו״ר מפלגת ה„איחוד" ופעל במוסד הבריחה בגלל פעילות זו נאסר פעמים אחדות ונחבש בבתי סוהר. אחרי שהשלטונות אסרו על פעילות ציונית לא הורשה לעלות לישראל. הוא נאלץ להישאר שם עד שנה 1951 ובמשך תקופה זו שימש מזכיר של הקונגראציה היהודית בפולין. בתפקיד זה פעל רבות להצלת ילדים יהודים, שנמסרו בשנות השואה לידי משפחות פולניות, ובמקרה אחד אף שילם סכום כסף כדי להוציא ילד יהודי מידי מאמצים פולנים.

כן פעל להצלת ספרי תורה וספריות תורניות והעב־רתם לישראל.

בשנת 1951 עלה לארץ. היה בין מארגניו של „מפעל הפיס" ומעובדיו הבכירים והשתתף בעתון „לעצטע נייעס". בגיל מתקדם נרשם בפאקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב וגמר חוק לימודיו כתלמיד מצטיין. בשנת 1964 קיבל רשיון לעסוק במשפטים כעורך דין, ולהופיע גם בפני בתי דין רבניים. בשנת 1967 קיבל את אות ההצט־טיינות „עלה" על פעילותו הציונית ועל היותו „אסיר ציון".

נוסף על היותו עסקן ואיש ציבור היה אדם מעניין, בעל דרך מחשבה מקורית, בעל מצפון רגיש, נאמן לעק־רונותיו, צמא דעת ושקדן ללא גבול ואחד מיחידי סגולה שמספרם כל כך מועט.

הוא נפטר בכ״א אדר תש״ל באמצע עבודתו על החיבור „חוקים ומשפטים במקור העברי". בן 65 היה. מותו הפתאומי נפל כמהלומה כבדה על משפחתו ועל ידידיו ומוקיריו הרבים.

הבן: **אברהם פרידנטל**

שמחה מרדכי ז׳בנר ז״ל

שמחה מרדכי בר׳ נחמן שו״ב ז״ל היה נכדו של ר׳ אייזיק מנדל שו״ב, שהיה אחד מנכבדי העיר אוסטרובצה מן הדור הישן.

שמחה מרדכי היה תלמיד בישיבת המוסרניקים „בית יוסף" באוסטרובצה ותלמיד ישיבת „בית מאיר" מיסודו של הרבי האוסטרובצאי מוהר״ר ר׳ יחזקאל׳ה זצ״ל הקדוש.

מותו של אביו בגיל צעיר, הכריח אותו להפסיק את לימודיו כשהוא בן 17 ולקחת על עצמו עול פרנסת אמו וששת ילדיה הרכים.

הוא היה בין הלוחמים נגד המשטר הרודני־האנטישמי ששרר בפולין לפני מלחמת העולם השניה. בפעולה זו נאסר על ידי השלטונות הפולנים ונידון לשלוש שנות מאסר.

בפרוץ מלחמת העולם השניה שוחרר על ידי הפולנים ומיד ברח לרוסיה, כדי לחפש שם מקלט.

השתתף באופן פעיל במלחמה נגד הנאצים בהצטרפו כקצין לצבא העממי הפולני של ואנדה ואשילבסקה, והיה מכובשי העיר לובלין.

אחרי שנות נדודים רבים וקשים הגיע ארצה בשנת 1949. חבלי הקליטה שלו בארץ היו קשים מאוד, אך השלים עם כל הקשיים האלה מתוך תקוה שיצליח לבנות את ביתו בישראל. ואמנם כעבור שנים הצליח לבוא אל המנוחה והקים משפחה בישראל.

בהיותו על סף התבססותו הכלכלית מת פתאום, ביום שבת, ז׳ בכסלו תשל״א (5 בדצמבר 1970), כשהוא רק בן חמשים ושתיים.

חבל על דאבדין ולא משתכחין. יהא זכרו חקוק על לוח לבנו לעד.

אחיו וגיסתו: אריה ומאכטשע ז׳בנר

אשתו: גניה, בנו: חי

ידידות בשלשלת הדורות

במסיבה שנערכה על ידי ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל לאורח הנכבד, יו״ר ועדת הספר בטורונטו, עורך־דין לואיס ב. צוקר, היינו עדים לפגישה נרגשת בין שני עורכי דין: יושב־ראש ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל, עורך הדין יחזקאל אראלי (ארליך), ובין עורך הדין לואיס ב. צוקר, אשר יחסי הידידות שביניהם הם המשך לידידות הלבבית שהיתה קיימת בין הסבים שלהם יוסף פרלמוטר ומאיר צוקר. בדיון שהתקיים על התקדמות הוצאת הספר העלו שני הנכדים זכרונות על סביהם, שהיו, כאמור, ידידי־נפש.

ר׳ מאיר צוקר, סבו של לואיס ב. צוקר, היה יהודי פיקח, שאימרות הכנף שלו, שהתהלכו באוסטרובצה ובסביבתה, שגורות גם עתה בין יוצאי העיר. שימש כאחד מפרנסי הקהילה והתמסר לעסקנות ציבורית.

גם יוסל׳ה פרלמוטר, סבו של יחזקאל אראלי (ארליך), היה ידוע כיהודי פיקח וחריף, ושניהם יצרו זוג, שנראו תמיד יחד ברחובות העיר או בפעולות ציבוריות. יוס׳לה פרלמוטר היה איש סודם ויועצם של גבאי העיר, האחים היינה, שלא נקפו אצבע בעסקיהם הפרטיים והציבוריים בלי לשאול בעצתו.

כפרנס העיר נפל בידו של ר׳ מאיר צוקר הכבוד להגיש לגאון הרב ר׳ מאיר יחיאל הלוי הלשטוק את כתב הרבנות מטעם הקהילה. במשך כל שנות חייו לא ניגש הרב לקדש על היין בליל שמיני העצרת בלי שר׳ מאיר צוקר ישב ליד שולחנו. דבר זה שהפך למסורת מקורו בכך, שמיד אחרי שמונה כרב פגש רבי מאיר צוקר את הגאון, כשהוא מודאג מאוד, משום שאין לו אורח לחג. ר׳ מאיר התנדב להיות אורחו, והדבר הפך למסורת עד שר׳ מאיר נפטר בשנת תרע״ג.

ר׳ יוסל׳ה פרלמוטר, על אף היותו יהודי ירא־שמים, העריך גם את החשיבות של לימודים כלליים, ועזר לנכדו, יחזקאל, להתגבר על התנגדות אביו, שעה שרצה להיכנס לבית ספר תיכון בלודז׳. ר׳ יוסלה נפטר בחוה״מ פסח תרנ״ט.

גם ההורים המשיכו במסורת הידידות ועתה — נתגלגלה ידידות זו לדור השלישי.

צוויי גרויסע צענטרן פון דער אסטראָווצער שארית הפליטה, אויסער ישראל, זענען פאַר־אייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. אויך אין בראַזיל און אַרגענטינע געפינען זיך אסטראָווצער. אָבער ישראל דינט אַלס טרעף־פונקט פון זיי אַלע.

חיים שאשקעס

אַסטראָווצע אין טאָראָנטע

איך שפּאַציר אַזוי מיט מיין פריינט דעם אַדוואָקאַט ר׳ לייבוש צוקער איבער דער ספּאַדיינע עוועניו אין טאָראָנטע. פון אַ זייטיקער גאַס שיינט אַרויס אַ קופּאָל פון זילבער איבער אַ שול, וואָס הייסט: „בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווירעץ״. אין טאָראָנטע איז איצט געבליבן דער גרעסטער אָסטראָווצער קיבוץ אין דער וועלט: אַרום צוויי טויזנט נפשות. איך פרעג, ווי אַזוי קומט אויף דער שול אַ טורעם פון ביזאַנטישן סטיל? ענטפערט מען מיר, אַז איך האָב געטראָפן. מיט יאָרן צוריק איז די געביידע געווען אַ קאַטוילישע קירכע. אָבער ווען די גויים האָבן אויסגעוואַנדערט פון דער געגנט און יידן האָבן זיך דאָ באַזעצט, האָט מען די קירכע איבערגעבויט און געמאַכט דערפון אַ בית־כנסת.

יאָ! פון דער אַלטער שול מיט דער „קונע״ אין אָסטראָווצע, ביז דער שול אין „נייעם גלות״, איז ווירקלעך אַ מהלך רב.

אָבער מען דאַווענט אין שול, מען לערנט תורה ברבים. ר׳ לייבוש צוקער אַליין, כאָטש אַ „גלוח״ און גאָרניט ענלעך מיט זיין אויסזען אויף זיין גרויסן זיידן ר׳ מאירל צוקער, וועלכער אַלס פּרנס האָט מיט זעכציק יאָר צוריק געגעבן דעם כתב־רבנות דעם יונגן אָסטראָווצער רבין — כאַפּט זיך דאָך דער דאָזיקער טאָראָנטער אַדוואָקאַט אַריין אין שול און לערנט אפילו אַ קאַפּיטל רמב״ם.

און שאַ! ווער גייט דאָס אונדז אַרויס אַנטקעגן פון בית־מדרש? אַ שיינער עלטערער ייד מיט אַ לאַנגער באָרד, מיטן חסידישן טראַכט, אַזוי ווי אין דער אַלטער היים. מיט אים גייט זיין פרוי, אין אַ שייטל, מיטן אויסדרוק פון פּנים, וועלכער האָט אַזוי כאַראַקטעריזירט אונדזערע באָבעס, די פּקחות. דאָס איז דער טאָראָנטער משגיח אויף כשרות, ר׳ אליעזר שלום האַרטשטיין. ער טראָגט נאָך היינט די זעלבע סאַמעטענע יאַרמאָלקע, וועלכע האָט באַצירט זיין קאָפּ מיט יאָרן צוריק אין אָסטראָווצער הויף.

ער לעבט מיט יענעם „אַמאָל״, דערציילט וועגן אים אַזוי לעבעדיק אַזוי ווי עס וואָלט גאָרנישט צערונען געוואָרן אין בלוטיקן חלום, וועלכער קיינער קאָן נאָך נישט פּותר זיין...

„דער מאָרגן־זשורנאַל״, 1 יאַנואַר 1948.

פריינטשאפט פון דריי דורות

אויפן באַנקעט וואָס דער ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל האָט איינגעאָרדנט לכבוד דעם חשובן גאַסט פון קאַנאַדע, דער פאָרזיצער פון יזכור־בוך קאָמיטעט, אַדוואָקאַט לואיס ב. צוקער, זענען די אָנוועזענדע געווען עדות צו אַ רירעוודיקער באַגעגעניש צווישן צוויי אַדוואָקאַטן: אַדוואָקאַט יחזקאל אראלי (ערליך), פאָרזיצער פון ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל און אַדוואָקאַט לואיס ב. מאיר, וועמענס פריינטשאַפלעכע באַציאונגען זענען אַ המשך פון אַ לעבנסלענגלעכע האַרציקע פריינטשאַפט וואָס האָט געהערשט צווישן זייערע זיידעס, יוסף פערלמוטער און מאיר צוקער. אין אַ געשפרעך וואָס איז נאָכדעם פאָרגעקומען וווּ ס'זענען באַהאַנדלט געוואָרן די פאָרברייטונגען צום דערשיינען פונעם בוך האָבן די צוויי אייניקלעך זיך פאַרזונקען אין זכרונות וועגן זייערע זיידעס, וואָס זענען געווען, ווי שוין געזאָגט, לעבנס־פריינט.

ר' מאיר צוקער, דער זיידע פון לואיס ב. צוקער, איז געווען אַ ייד אַ חכם, וועמענס שלאָג־ווערטער זענען באַרומט אין אָסטראָווצע און אומגעגנט, און גייען נאָך היינט אַרום צווישן די אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין גאָר דער וועלט. ער איז געווען איינער פון די פרנסים פון דער קהילה און האָט זיך איבערגעגעבן עסקנישע טעטיקייט.

אויך יאָסעלע פערלמוטער, דער זיידע פון אַדוואָקאַט יחזקאל אראלי (ערליך), איז געווען באַקאַנט אַלס אַ ייד אַ חכם און אַ שאַרפער מוח. ביידע ידידים האָבן געשאַפן אַ צוגעפּאַסט פּאָר, וועלכע זענען תמיד דערשינען צוזאַמען אין גאַס אָדער אין זייער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. יאָסעלע פערלמוטער איז געווען דער פאַרטרויאונגס־מאַן און ראַטגעבער פון די שטאָט גבירים, די ברידער היינע, וועלכע האָבן נישט געטאָן קיין זאַך פון געשעפטלעכן אָדער געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער אָן צו באַראַטן זיך פריער מיט יאָסעלע פערלמוטער.

טראָץ דעם וואָס ר' יאָסעלע פערלמוטער איז געווען אַ חסיד און ירא שמים, האָט ער אויך ווי געהעריק אָפּגעשאַצט די וויכטיקייט פון אַלגעמיינע בילדונג. ער האָט געהאָלפן זיין אייניקל, יחזקאל, איבערקומען די קעגנערשאַפט פון זיין פאָטער, בעת ער האָט געוואָלט אַריין אין גימנאַזיע אין לאָדז. ר' יאָסעלע איז נפטר געוואָרן חול־המועד פסח תרנ"ט.

ר' מאיר צוקער, וואָס איז געווען אַ דאָזאָר אין דער קהילה, איז צוגעטיילט געוואָרן דער גרויסער כבוד איבערצוגעבן אין נאָמען פון דער קהילה, דאָס כתב־רבנות דעם גאון הרב רבי מאיר יחיאל הלוי האַלשטוק. במשך פון אַלע יאָרן איז דער גאון רבי מאיר יחיאל נישט צוגעגאַנגען שמיני עצרת ביינאַכט מאַכן קידוש אָן ר' מאיר צוקער זאָל זיצן ביי זיין טיש. דער אָנפאַנג פון דעם

א פריינטשאפט פון דריי דורות: אדוו. יחזקאל אראלי (ישראל) און אדוו. לואיס ב. צוקר (טאראנטע).

מנהג, איז געווען דער ערשטער שמיני עצרת באַלד נאָכדעם ווי דער גאון איז געוואָרן רב. ר׳ מאיר צוקער האָט אים דאַן געטראָפן און געזעען אַז ער איז זייער פאַרזאָרגט. אויף דער פראגע וואָס איז די סיבה צו דער פאַרזאָרגטקייט, האָט דער גאון געענטפערט, אַז ער קען נישט גיין אהיים מאַכן קידוש, ווייל ער האָט נישט קיין אורח. ר׳ מאיר האָט זיך אָנגעבאָטן אַלס אורח און דער רבי איז געווען איבערגליקלעך דערמיט. דאָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טראַדיציע ביז ר׳ מאיר איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרע״ג.

אויך די עלטערן פון די צוויי אַדוואָקאַטן האָבן פאַרגעזעצט די פריינטשאַפט פון זייערע עלטערן, און יעצט ווערט פאָרגעזעצט די קייט פון פריינטשאַפט אין דריטן דור.

א. ווילענסקי

ניי־געגרינדעטער קאמיטעט פון אסטראווצער לאנדסלייט

איינע פון די גרעסטע לאַנדס־מאַנשאַפטן אין טאָראָנטאָ איז די אָסטראָווצער. וועלכע ציילט אַן ערך צוויי טויזנט נפשות.

לעצטנס האָט אַ גרופּע פון זייערע עסקנים פאַררופן אַ זיצונג אויף אויסצואַרבעטן אַ פּראָגראַם ווי אַזוי צו באַטייליקן זיך אין דער געמיינזאַמער אַרבעט פון זייערע לאַנדסלייט אין ישראל און אין דער גאָרער יידישער וועלט, ווו נאָר אָסטראָווצער געפינען זיך. דורך אַ פאַרשטענדיקונג מיט די לאַנדסלייט אין ישראל איז באַשלאָסען געוואָרן אַרויסצוגעבן א ספר זכרון אָסטראָווצע (אין העברעאיש און יידיש), וואָס זאָל דערשיינען אין דער נאָנטער צוקונפט

ביז איצט האָבן זיך שוין אָפּגערופן פאַרן דאָזיקן צוועק די אַמעריקאַנער, אַרגענטינער און בראַזיליאַנער אָסטראָווצער לאַנדסלייט.

דער ניי־געגרינדעטער טאָראָנטער קאָמיטעט האָט גענומען אויף זיך מיטצוהעלפן די דאָזיקע שליחות צו פאַראייביקן דאָס יידישע אָסטראָווצע, וואָס זאָל אַרומנעמען אַלע פאַזן פון דאָרטיקן אומגעבראַכטן אַכצן טויזנטדיקן ישוב. פאַר דעם צוועק האָט דער קאָמיטעט אַרויסגעלאָזן אַ רוף צו אַלע אָסטראָווצער לאַנדסלייט אין טאָראָנטאָ און אומגעגנט אָנצושליסן זיך אין דער אַרבעט. מיט די קאָלעקטיווע אנשטרענגונגען פון די אַלע וועמען דער אָנדענק פון דער אַלטער חרוב געוואָרענער היים איז ליב און טייער, וועט די שטרעבונג קענען פאַרווירקלעכט ווערן.

דער קאָמיטעט באַשטייט פון די פאָלגענדע באַקאַנטע געזעלשאַפטליכע עסקנים: אַדוואָקאַט לייביש צוקער, פאָרזיצער; ישעיה צווייגמאַן, וויצע־פאָרזיצער; מרדכי גרינשפּאַן און אַלבערט ביינערמאַן, סעקרעטאַרען; שלמה שטיינאַרט, קאַסירער. עקזעקוטיווע: ישראל זיסאַפעל, שמואל פרידמאַן און יחזקאל מאַנדעל.

אַסטראָווצער אין טאָראָנטאָ שטעלן אויף
אַ דענקמאָל פאַר די קדושים

טאָראָנטאָ. — בײַ דער היגער אַסטראָווצער מיוטשועל בענעפיט סאָסייעטי האָט זיך געגרינדעט אַ ספּעציעלער קאָמיטעט, וואָס האָט די אויפגאַבע צו פאַראייביקן אין אײן ברודער־קבר, אונטער אײן מצבה די קדושים־מאַרטירער, קרבנות פון נאַציזם אין אַסטראָווצע. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אויפצושטעלן אַ דענקמאָל פאַר דעם צוועק.

אין פאַרבינדונג מיט דער הייליקער אויפגאַבע, האָט דער מאָנומענט־קאָמיטעט בײַ דער אַסטראָווצער סאָסייעטי פאַרעפנטלעכט דעם פאָלגנדיקן רוף:

עס זענען שוין פאַרביי 25 יאָר זינט יענער גרויזאַמער צייט, ווען יידיש בלוט האָט פאַרפלייצט אָן אַ שיעור ישובים, צווישן וועלכע אויך אונדזער היימשטאָט, אַסטראָווצע, איז פאַרכאַפּט געוואָרן, און דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ באַרבאַריש־סאַדיסטישן אופן. צווישן זיי האָבן זיך געפונען די 14 יידישע פּאַרטיזאַנער־יוגנטלעכע, וואָס האָבן אַזוי העלדיש געקעמפט קעגן דעם באַוואָפנטן שונא, די נאַצישע בעסטיע.

כבוד זייער אָנדענק!

אַסטראָווצע האָט בייגעטראָגן איר חלק צו די מאַרטירער פון אונדזער פאָלק און צום העראָאישן קדוש־השם קאַמף אין די טראַגישסטע מאָמענטן אין אונדזער געשיכטע.

מיטן לעצטן אויסרוף אויף זייערע ליפּן האָבן אונדזערע קדושים איבערגעלאָזט אַ שליחות פאַר אונדז: נישט פאַרגעבן און נישט פאַרגעסן! דעריבער מוזן מיר די הייליקע שליחות דורכפירן אין לעבן. דאָס וועלן מיר טאָן דורך אויפשטעלן אַ מאָנומענט אין זייער אָנדענק.

פאַר אונדז לעבן־געבליבענע שטייט איצט פאַר די פאַרפליכטונג פון הייליק אָפּהיטן דעם שיינעם נאָמען פונעם אַסטראָווצער יידנטום. מיר רופן אַלע אַסטראָווצער לאַנדסלייט, ווו זיי זאָלן זיך נישט געפינען, צו זיין מיטבאַטייליקטע אין פאַראייביקן זייערע טאַטעס און מאַמעס, שוועסטער און ברידער דורך דעם היסטאָרישן דענקמאָל. מיר זענען דאָס שולדיק צו די, וואָס האָבן מיט זייער בלוט באַצאָלט פאַר אונדזער פרייהייט.

דערמיט ווערן גערופן אַלע אַסטראָווצער לאַנדסלייט וועמען דער אָנדענק פון אונדזערע אַסטראָווצער קדושים איז הייליק און טייער, צו ווערן שותפים אין דער אויפגאַבע פון פאַרווירקלעכן דעם נאָבעלן און ווירדיקן פּראָיעקט פון אויפשטעלן אַ דענקמאָל דורך וועלכן די נעמען פון אונדזערע ליבסטע און טייערסטע וועלן פאַראייביקט ווערן.

שאַיע צווייגמאַן, פּאָרזיצער
אַלבערט ביינערמאַן, סעקרעטאַר

עבער ביינערמאַן

די פייערלעכע אַנטהילונג פון דער אַסטראָווצער מצבה

אין יאָר 1959 איז אַ גרופּע איבערגעגעבענע טוער, וועלכע גרופּירן זיך אַרום דער אַסטראָווצער ניו־יאָרקער סאָסייטי, אַרויסגעקומען מיט אַ באַגריסונגס־ווערטער איניציאַטיוו, אין אַ געוויסער מאָס אינספּירירט דורך דעם אַסטראָווצער לאַנדסלייט־פאַריין אין בוענאָס־איירעס — צו ווענדן זיך מיט אַן אַפּעל צו אַלע אַסטראָווצער ישובים אין דער גאָרער וועלט אויפצושטעלן אַ מאָנומענט נאָך די 18 טויזנט אומגעבראַכטע קדושים פון דער אָפּגעמעקטער יידישער קהילה אין אַסטראָווצע.

דעם 8־טן נאָוועמבער 1959 איז פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון אַלע אַסטראָווצער פאַרבאַנדן (דער שרייבער פון די שורות האָט צו יענער צייט פאַרטרעטן די אַסטראָווצער לאַנדסלייט פון אַרגענטינע און בראַזיל). אויף דער קאָנפערענץ איז אויך באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן שאַפן אַ יתומים־היים אין מדינת־ישראל און פאָרזעצן די אַרבעט פאַרן יזכור־בוך לזכר קדושי אַסטראָווצע, וואָס זאָל בקרוב דערשיינען אין תל־אביב.

די דעלעגאַציע פון דער אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק צו דער קאָנפערענץ איז באַשטאַנען פון פאָלגענדיקע פערזאָנען: דוד זיסהאָלץ, הרב א. בלייבערג, אליעזר קופערמאַן, מחבר פון בוך „אַמאָליקע דורות“ און וואָלף ווייס ז״ל, וואָס איז געווען איינער פון די איניציאַטאָרן פון דער דאָזיקער קאָנפערענץ.

אין די דעבאַטן האָבן זיך באַטייליקט די טוער: שוכמאַן, פליישמאַן, אברהם בריקמאַן, י. גלאַד, שטרייטמאַן, פאַכלער, משה פיש, נ. גראָסמאַן און בוימשטיין (פון דער פרויען־דיוויזיע).

מצד דער אָסטראָווצער סאָסייטי צוזאַמען מיט דער אָסטראָווצער שול און לײדיס אוקזעלערי (פרויען־דיוויזיע) איז געקומען די איניציאַטיוו אויפצושטעלן אַ מאָנומענט פון גראַניט, וועלכער זאָל זיין אַ ווירדיקער אָנדענק נאָך די אומגעבראַכטע אָסטראָווצער קדושים בעת דער נאַצי־תקופה.

עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון פאָלגענדיקע פערזאָנען: פאָרזיצער: ישעיה צווייגמאַן, גענעראַל־סעקרעטאַר: עבער ביינערמאַן, קאַסירער: שמואל פרידמאַן, פינאַנס־סעקרעטאַר: העינדל לינזאַן, הארצקע קודלאָוויטש, מעקס שטערן, יעקב ראַפּאָפּאָרט, מענדל וועלמאַן, ישראל זיסאַפּעל, שלמה שטיינהאַרט, איזי פרידמאַן, הערי פידלער, לואי שטאַרקמאַן, וואָלף פעלמאַן. פון דער פרויען־דיוויזיע: ד. גראָסמאַן, ש. ג. וואַקסמאַן, ר. נעשי; ר. זשאַבנער, א. זינגער, שרהלע פרידמאַן, ש. ווייסגלאַס.

זונטיק, דעם 23־טן אָקטאָבער 1966 איז אויפן יידישן בית־עולם אין טאָראָנטאָ פאָרגעקומען די פייערלעכע אַנטהילונג פונעם דענקמאָל. עס האָט זיך באַטייליקט אַן עולם פון העכער 500 אָסטראָווצער לאַנדסלייט, און אויך פאָרשטייער פון דער רעגירונג, פון דער אָרטיקער מוניציפּאַליטעט, פון יידישן קאָנגרעס, פון דער הסתדרות, פון דער ניו־יאָרקער אָסטראָווצער סאָסייטי און אַ דעלעגאַציע פון דעטראָיט. ביי דעם דאָזיקן פייערלעכן אקט איז אויך געווען פאַרטרעטן די פּרעסע, ראַדיאָ און טעלעוויזיע.

די צערעמאָניע פון אָפדעקן דעם דענקמאָל ווערט דורכגעפירט דורכן פאָרזיצער ישעיה צווייגמאַן, וועלכער פירט אָן מיטן פּראָגראַם. עס ווערן אַנגעצונדן זעקס ליכט צום אָנדענק פון די זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע יידן בעת דער פינצטערער נאַצי־תקופה. יעדעס ליכט ווערט אָנגעצונדן דורך צוויי פערזאָן: דאָס ערשטע ליכט ווערט אָנגעצונדן דורך שטרייטמאַן און שרהלע לאַקס (ראָזענמאַן), דאָס צווייטע ליכט — לייבוש ראָזענבלאַט און באַשקע קערבעל; דאָס דריטע ליכט — מאָטל צוקערפיין און מלכה מושקעס (אַנגעניצקי); דאָס פערטע ליכט — הערשל קודלאָוויטש און יהודית ניוטן (טשערניקאָווסקי); דאָס פינפטע ליכט — אברהם שטאַרקמאַן און לאָדזשע עפּעלשטיין (מיצמאַכער); דאָס זעקסטע — יחיאל אלתר ראַטשימאָרע און דבורה שטערן (ראַפּאַפּאָרט).

מיטן אָפדעקן דעם דענקמאָל ווערן באַערט די 4 עלטסטע אָסטראָווצער לאַנדסלייט: וועלוול שערמאַן, אייזיק ביינערמאַן, בוניע האָפמאַן (פרידלעווסקא) און פייגעלע קאָהן (איילקיכן).

די בלומען־קרענץ ביים מאנומענט זענען אַוועקגעלייגט געוואָרן דורך די פאָלגנדיקע פאָרשטייער:

אין נאָמען פון דער אָסטראָווצער סאָסייטי אין טאָראָנטאָ: פאָרזיצער — לואי שטאַרקמאַן, וויצע־פאָרזיצער — וואָלף פאָלמאַן.

אין נאָמען פון דער אָסטראָווצער שול: פאָרזיצער — איזי פרידמאַן, יוקל סמאָלנער.

אין נאָמען פון דער פרויען־דיוויזיע ביי דער אָסטראָווצער סאָסייטי פאָרזיצער — דאָברע גראָסמאַן, וויצע־פאָרזיצער — שרה גיטל וואַקסמאַן.

אין נאָמען פון מאָנומענט־קאָמיטעט: שמואל פרידמאַן, העינדל לינזאַן.

אין נאָמען פון דער אָסטראָווצער סאָסייטי אין ניו־יאָרק: משה פיש, נעיטן גראָסמאַן.

מיט רעדעס ביים אָפדעקן דעם מאָנומענט זענען אַרויסגעטרעטן פאָרשטייער פון דער רעגירונג, פון דער יידישער קהילה און פון דער דעלעגאַציע פון די לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק — פסח שוכמאַן. מיט גרעסערע רעדעס זענען אויך אַרויסגעטרעטן די אָרטיקע טוער פון טאָראָנטאָ — ישעיה צווייגמאַן און עבער ביינערמאַן.

דעם הספד נאָך דער פאַרטיליקטער יידישער קהילה אין אָסטראָווצע — האָט געהאַלטן הרב ראָזענצווייג און דעם „אל מלא רחמים“ האָט אָפּגעריכט דער חזן קופער.

דער אַוועקגעשטעלטער מאָנומענט און די דורכגעפירטע צעראָמאָניע האָט געמאַכט אויף אַלעמען אַ טיפן איינדרוק.

אַ סימבאָלישער קבר פון די אסטראָווצער קדושים

רעדע פון פאָרזיצער שעיה צווייגמאַן

חשובע פאַרזאַמלטע!

מיר זענען געקומען באַערן די קדושים פון אָסטראָווצע און אומגעגנט, אומגעבראַכטע דורך דער נאַצישער בעסטיע. מיר ווייסן נישט, ווו עס איז אַהינגעקומען זייער געביין, צי ליגן זיי ערגעץ אין מאַסן־קברים, ווו זיי זיינען לעבע־דיקערהייט באַגראָבן געוואָרן, אָדער אפשר טראָגט זיך נאָך ערגעץ אַרום דאָס אַש פון זייערע פאַרברענטע גופים. צו דאָס איז געוועזן אוישוויץ, טרעבלינקע, מיידאַנעק, סאָביבאָר, בירקענאו, דאַכאַו, אָדער אַנדערע מיתה־משו־נה׳דיקע פלעצער וואָס האָבן געזייעט, און פאַרשפּרייט, טויט, פאַרוויסטונג און פאַרניכטונג, ספּעציעל פאַר אונדזער יידיש פאָלק.

ווען מיר, די שארית הפליטה פון אונדזער אָסטראָווצע, זענען צוריקגעקומען פון דעם שרעקלעכן גיהנום, האָבן מיר זיך גלייך געשטעלט פאר אַן אויפגאַבע דורכצופירן עקסהומאַציעס פון אונדזערע קדושים, וואָס זענען געוועזן צעשפּרייט און שטאָט און אויסער דער שטאָט, און געבראַכט זיי צו קבורה אין איין מאַסן־קבר אויפן אָסטראָווצער בית עולם.

קיין מצבה האָט מען נאָך זיי נישט געשטעלט. איז

אסטראָווצער דענקמאל־קאמיטעט נעבן דער סימבאָלישער מצבה

דעריבער דאָס די מצבה, וואָס מיר דעקן דאָ אויף היינט. וועלן מיר יעדן יאָר קומען דאָ אַהער, מתייחד זיין זיך מיט אונדזערע נאָענטע, זאָגן קדיש בציבור, און פאַרגיסן טרערן אויף זייער און אונדזער בעסערן גורל.

מיט אַ געפיל פון רעספּעקט, יראת הכבוד, פּיעטעט און דרך ארץ פאַרן היינטיקן טאָג, וואָס איז געווידמעט די קדושי אָסטראָווצע, קאָנין און אומגעגנט, אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער, שוועסטער, פרויען, און קינדער, חברים און פריינד. אַ גאַנצע שטאָט יידיש לעבן, אַ גאַנצע שטאָט יידישע האָרעוואַניע, יידן וואָס זיינען אומגעקומען על קידוש השם אויפן מזבח פון דעם באַרבאַרישן מולך, וואָס האָט זיך גערופן נאַציזם. פאַרשאָלטן זאָלן זיי ווערן די הענקער אין יעדן ווינקעלע אויף דער ערד, ווו זייער געביין זאָל זיך נאָר נישט געפונען!

שוין איבער אַ פערטל־יאָרהונדערט טיילט אונדז אָפּ פון דער צייט ווען די גיפטיקע פיילן פון שונא האָבן געצילט אין די ערשטע רייען פון מזרח אייראָפּעאישן יידנטום און עס פאַרניכטעט. ווייל ווען כ׳זאָג „מזרח אייראָפּע״, מיין איך דערמיט אונטערצושטרייכן, דאָס געביט, ווו עס האָט געברויזט אַ שטאַרק יידיש לעבן. וואָס האָט אונדז געגעבן אונדזערע באַרימטע קלאַסיקער, מענדעלע, שלום עליכם, פּרץ, אַש, וויסנבערג און ווי אויך די צוויי אומצעטיילבאַרע ריזן פון יידישן גייסט, — דעם „ווילנער גאון״ און דעם „אָסטראָווצער גאון״. און דאָס אַלעס איז שוין נישטאָ מער.

און די זעלבע צייט טיילט אונדז אָפּ פון אונדזער גרויסער טראַגעדיע: די ליבע און שיינע אָסטראָווצע, אונדזער פּראַכט און גלאַנץ, אונדזער שטאָלץ און צירונג, האָט אויסגעהויכט די נשמה. נישטאָ מער יידיש אָסטראָווצע, הייסט: אַז קיינמאָל וועט קיינער פון אונדז שוין נישט הערן דאָס קול נגינה פון דער שול, בתי־תפילה, בתי־מדרש, פאָלקס־שולן, ביבליאָטעקן. שוין קיינמאָל וועלן נישט דערגיין צו אונדז די זיס־קלינגענדיקע שטימעלעך פון די שרה׳לעך, אברהמ׳לעך, משה׳לעך און שלמה׳לעך. ווער האָט געהאַט אַ רעכט זיי אַזוי אומברחמנות׳דיק אויסצושעכטן? עס וועלן שוין אויך מער נישט פאָרקומען קיין חילוקי דעות צווישן רעכטע פועלי־ציון און לינקע פועלי־ציון, השומר הצעיר, השומר הלאומי, ראַטנער האַנטווערקער, סאָציאַליסטישע האַנטווערקער, אגודה, מזרחי. א ישוב איז חרוב געוואָרן, אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל, אומגעבראַכט געוואָרן מיטן שטאַם. אַ פרומער ייד אויף מיין פּלאַץ, וואָלט געזאָגט: נפלה עטרת ראשנו. ס׳איז אַראָפּגעפאַלן די קרוין פון אונדזער קאָפּ. „כי היינו ללעג ולקלס בגויים״ — מיר זענען געוואָרן צו שאַנד און צו שפּאָט ביי די פעלקער. יידיש לעבן איז געווען הפקר, אָסטראָווצער פאָלקסטימליכן אויסדרוק: יידיש בלוט איז גערונען פון טיר און טויער. מיט יידן האָט מען געקענט טוען וואָס מען האָט געוואָלט. נאָך מער, די גאַנצע וועלט האָט געוווסט וועגן אונדזער טראַגעדיע, אָבער — די גאַנצע וועלט האָט געשוויגן!

דעריבער ווענד איך זיך צו אייך, מיינע ברידער פון דער שארית הפליטה, און צו אייך, גליקלעכע יידן פון אַמעריקאַנער קאָנטינענט וואָס פיזיש זייט איר נישט אַדורכגעגאַנגען די אַלע שבעה מדורי גיהינום וואָס מיר, איבערגעבן דאָס צו אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער, עד סוף כל הדורות, וואָס דאָס דייטשישע פאָלק האָט געטאָן אונדזער פאָלק.

זאָלן זיי ווערן פאַרשאָלטן און אָפּגעמעקט פון דער אויבערפלאַך פון דער ערד, און זאָלן זיי קיין רו נישט האָבן אויך נאָכן טויט. זאָל זיי די הייליקע מאַמע ערד נישט צונעמען, נישט פאַרגעבן און נישט פאַרגעסן!

א ווירדיקער דענקמאל פאר אונדז און פאר אונדזערע קדושים

רעדע פון סעקרעטאר עבער ביינערמאן

מיינע האַרציקע ברכות פאַרן דענקמאָל־קאָמיטעט, פאַר דער אָסטראָווצע סאָסייטי מיט איר ליידיס־אוקזעלערי (פרויען־דיוויזיע) און די אָסטראָווצער קאָנגרעגעישן (שול), וועלכע האָבן פיל בייגעטראָגן צום פאַראייביקן אונדזער פאַרשניטענעם אָסטראָווצער יידישן ישוב מיט אַזאַ גראַנדיעזן מאָנומענט צום אָנדענק פון אונדזערע קדושים, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם און אויף אַן אכזריותדיקן אופן אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער

באַרבאַרישער נאַצישער בעסטיע.

דער דאָזיקער דענקמאָל וועט זיין אַ סימבאָל און באַווירקן, אַז יאָר־איין, יאָר־אויס, זאָלן דערמאָנט ווערן אויף אזכרות אונדזער הערלעכער אָפּשטאַם, אונדזערע קדושים, וועלכע האָבן מיט זייער בלוט באַצאָלט פאַר אונדזער פרייהייט.

איך וויל ביי דער געלעגנהייט מיט געציילטע ווערטער אויסדריקן מיין טיפע אָנערקענונג פאַר די חשובע טוער, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט מיר, טאָג־איין, טאָג־אויס, מיטגעווירקט אַקטיוו, אַז דער דאָזיקער מאָנומענט, ביי וועלכן מיר זענען איצט פאַרזאַמלט, זאָל זיין אַ ווירדיקער אָנדענק נאָך אונדזערע העלדישע קדושים.

"יואל פרידמאַן און פון אַלע אַנדערע קאָמיטעט־מיטגל

ס'איז אויך ווערט צו דערמאָנען די איבערגעגעבנקייט פאָרזיצער פון אונדזער קאָמיטעט, ישעיה צוויגמאַן, פון זיינע קרובים און נאָענטע. זייער אָנדענק טראָגן מיר טיף דעם פינאַנס־סעקרעטאַר העינדל לינזאָן, פון קאַסירער היים, זיינע טאַטע־מאַמע, זיינע שוועסטער און ברידער, ביזן סוף פון אונדזערע טעג.

נישטא דאַרט מער קיינער אין דער אַלטער היים דער, וועלכע האָבן פיל ביי געטראָגן צום דערפאָלג פון אין אונדזערע הערצער און מיר ווען אים אַזוי דערטראָגן פאַרן אויפשטעלן דעם דאָזיקן מאַנומענט מצד דעם וואָס זאָל פאַרגיסן טרערן אויף זייערע קברים. קיינער, אויסער מיר, וועט זיי נישט דערמאָנען. מיט טיפן צער און ווייטיק דערמאָנען מיר יענעם שוידערלעכן האַרבסט פון טויזנט ניין הונדערט צוויי און פערציק, ווען די האַק פון די נאַצישע טמאים האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די קעפּ פון אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע אין אָסטראָווצע און אין די אַרומיקע שטעטלעך.

עס איז מיר אויסגעקומען צו באַזוכן אָסטראָווצע שוין נאָך אונדזער נאַציאָנאַלן חורבן און איך האָב מיט מיינע אייגענע אויגן געזען אונדזער גרויסע בראָך. אויפן אָסט־ראָווצער יידישן בית־עולם איז פון אַלע ביימער איבער־געבליבן נישט מער ווי איין גרויסער אַלטער בוים, וועלכער סימבאָליזירט מיט זיין עלנטקייט אונדזער שוידערלעכע טראַגעדיע, די טראַגעדיע פון די פאַרשניטענע יידישע לעבנס. דאָס איז דער בוים ביים קבר פונעם גרויסן אָסטראָווצער גאון און צדיק — הרב ר' מאיר יחיאל הלוי האַלשטוק ז"ל.

זאָלן מיר דאָ אויך דערמאָנען מיט יראת־הכבוד דעם העראָאישן ווידערשטאַנד פון אונדזערע 14 אָסטראָווצער יידישע פאַרטיזאַנער, וועלכע זענען אכזריותדיק אומגע־בראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע הענקער.

כבוד זייער אָנדענק!

שווער צו געפינען פאַר אונדז אַ טרייסט נאָך דער גרויזאַמער פאַרטיליקונג פון אַ דריטל פון אונדזער פאָלק. צום בעסטן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק דורך אונדזער אומפאַרגעסלעכן יידישן דיכטער ז. סעגאַלאָוויטש אין איינעם פון זיינע לידער:

וווי טרייסט מען אייך, ישובים מיינע!
נישטאָ קיין טרייסט אין אונדזער צייט
ווי אומבאַהאָלפן ווייט מיר זענען
און אפשר ווייטער נאָך ווי ווייט —
ס'איז קיין טרייסט נישטאָ

געהייליקט זאָל זיין דער אָנדענק פון די פאַרשניטענע יידישע ישובים, פון די אָפּגעמעקטע יידישע קהילות, אויף וועלכער עס האָט זיך אויסגעגאָסן דער צאָרן פון באַרבאַ־רישן נאַצישן צורר!

מיר נעמען דעם רוף צו נקמה פון זייערע מערדער פון אונדזערע אומגעבראַכטע ברידער און שוועסטער אויף זייער לעצטן פיינפולן וועג, זייער לעצטער אויסגעשריי פאַרן טויט:

נישט פאַרגעבן און נישט פאַרגעסן!

די דאָזיקע הייליקע צוואה זייערע וועלן מיר געטריי אָפּהיטן עד סוף כל הדורות!

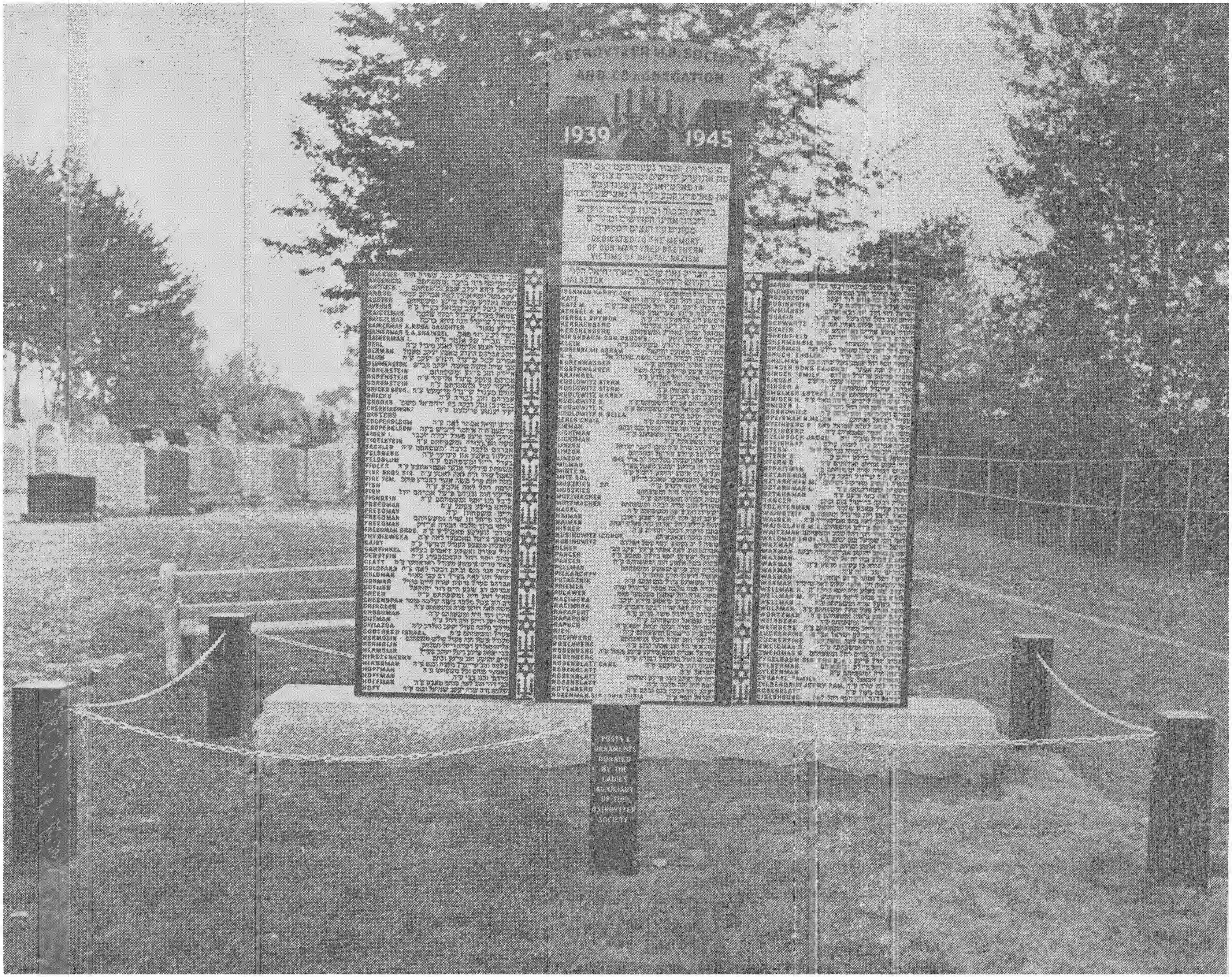
1939
1945
DEDICATED TO THE MEMORY
OF OUR MARTYRED BRETHERN
VICTIMS OF BRUTAL NAZISM

טאָראָנטער לאַנדסלייט שטעלן זיך צום דינסט פון „יזכור בוך"

אַ ווענדונג צו אָסטראָווצער לאַדסלייט

אַלס פּראָוויזאָרישער קאָמיטעט אַרויסצוגעבן אַ „יזכור־בוך", צו הייליקן דעם אָנדענק פון דער פאַרטיליקטער יידישער שטאָט אָסטראָווצע, ווענדן מיר זיך צו אייך, אָסטראָווצער בכל מקום שהם זיך צו שטעלן מיט אונדז אין פאַרבינדונג, צוצושטעלן אונדז מאַטעריאַלן, זכרונות און היסטאָרישע שטודיעס פון טיפערן און ברייט־פאַר־נעמיקן ווערט פאַר דעם זכר פון אונדזער אָסטראָווצע און אירע אומגעקומענע על מות קדושים דורך דעם אכזריותדיקן טויט פון די נאַצי־באַנדיטן.

מיר דאַרפן אויפשטעלן אַ הייליקע מצבה דעם רייך־פולסירענדן, פולבלוטיקן יידישן לעבען אין אָסטראָווצע. מיר דאַרפן צונויפזאַמלען אַלע עפּיזאָדן אין שייכות מיטן אָרטיקן נאַציאָנאַל־רעליגיעזן לעבנס־שטייגער. מיר דאַרפן צוזאַמענברענגען די געשיכטלעכע דאָקומענטן און גביות־עדות פון דער אומקום־טראַגעדיע, בילדער און ביאָגראַ־פיעס פון אָרטיקע ליכטיקע פּערזענלעכקייטן.

מיר ווענדן זיך דעריבער צו אייך, אָסטראָווצער פון די פאַראייניקטע שטאַטן, לאַטיין־אַמעריקע, ישראל און אַנדערע לענדער: העלפט אונדז איז דער דאָזיקער זייער וויכטיקער אַרבעט, שטעלט צוזאַמען קאָמיטעטן פאַר פי־נאַנציעלעביישטייערונגען: קאָמיטעטן אויף צונויפזאַמלען דאָקומענטן, אַרטיקלען, זכרונות, בילדער, א.א.וו. און לאָמיר בשותפות שאַפן דאָס מאָנומענטאַלע ווערק אין אָנדענק פון אונדזער פאַרהייליקטער אָסטראָווצע.

שרייבט דירעקט צום פּראָוויזאָרישען קאָמיטעט, אין וועמעס נאָמען איך אַפּעליר צו אייך:

(אַדוואָקאַט) ל. י. צוקער
(לייביש, אלתר מאיר׳ל, יחיאל צוקער׳ס)

עקזעקוטיוו־קאמיטעט פון אסטראווצער סאסייאטי אין טאראנטע

זיצן פון לינקס צו רעכטס: א. פרידמאן, מ. בריקס, עקס־פאַרזיצער: ל. שטאַרקמאַן, פאַרזיצער: א. ניימאן, וויצע־פאַרזיצער: י. שניידער, ה. לינזאן, א. רייכצייג. שטייען: וו. פאלמאן, מ. ווייסגלאס, ש. וואלפמאן, סעקרעטאר: ש. צווייגמאן, י. נעש, א. קארנבלוי.

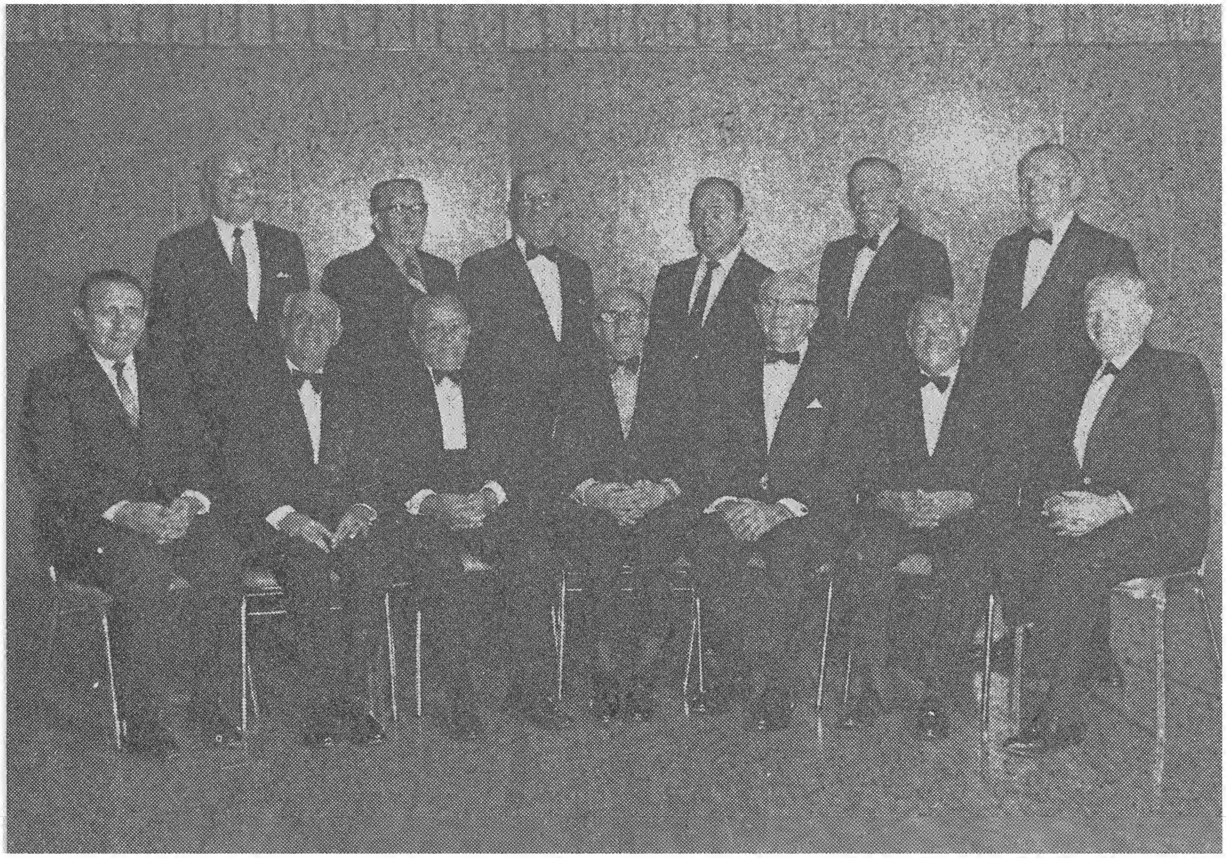

אסטראווצער שול

אין טאראנטע

אין דער אָסטראָווצער שול אויף סיסעל סטריט, וואָס איז געעפנט געוואָרן אין 1910 ביי אונדז אין טאָראָנטאָ, איז געהאָנגען אַ טאָוול, אויף וועלכן עס זענען געווען אויפגעקלעפּט אייניקע בילדער, וואָס דערציילן מיט זייער גרויליקער נאַקעטקייט די געשיכטע פון דעם חורבן פּוילן.

אמת, די בילדער דערציילן דעם סוף פון אַן איינציק יידיש שטעטל — דאָס שטעטל אָסטראָווצע — אָבער דער גורל פון אָסטראָווצע איז דאָך ניט אַנדערש פון דעם גורל פון אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן. און ווען מ׳קוקט דאַריבער אויף די בילדער פון צושמעטערטע יידישע מצבות, פון חורבעס ציגעל און שטיינער, ווו אַמאָל זיינען געווען יידישע גאַסן, מיט יידישע שטיבער, מיט בתי־מדרשים, מיט תלמוד־תורה׳ס און אַלץ וואָס האָט פאַרפולקאָמט דאָס טראַדיציאָנעלע יידיש לעבן אין אַ קליין יידיש שטעטל, זעט מען פאַר זיך ניט בלויז דעם חורבן אָסטראָווצע, נאָר מ׳זעט דעם סוף פון גאַנץ יידיש פּוילן, וואָס האָט זיך אויסגעשטאַלטעט אין משך פון די פאַרגאַנגענע טויזנט יאָר און מער.

ווייל דאָס שטעטל אָסטראָווצע מיט אירע 18 טויזנט יידן, מיט אירע גרויסע רבנים, מיט איר יידישלעכער אייגנאַרטיקייט און מיט איר יידישן חן, איז דאָך געווען אַ טייל פון דעם גאַנצן פּוילישן יידנטום, אַ טייל פון יענע 3 מיליאָן יידן, וועלכע האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם סאַמע רוקנביין פון דעם יידישן פאָלק אין די לעצטע דורות.

איצט איז עס מער ניטאָ, ווי עס זאָגן עדות די מורא׳דיקע בילדער, וועלכע זענען אַרויפגעקלעפּט אויף אַ טאָוול מיט אַ שוואַרצער ראַם און וואָס איז אויפגעהאָנגען אין דער אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ. עס איז מער ניטאָ דאָס יידישע אָסטראָווצע און עס איז מער ניטאָ דאָס יידישע פּוילן. בלויז בילדער זענען געבליבן — בילדער וואָס זענען אַ זכר לחורבן.

מיטן אויפשטעלן די אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ האָבן די גרינדער און די בויער פון דער שול ניט פאָרויסזענדיק אויפגעשטעלט אַ „נר תמיד", אַ ליכט, וואָס וועט אויף אייביק דערמאָנען דעם אָנדענק פון יענע ליבסטע און טייערסטע וואָס זענען אַוועק אויף קידוש השם, אויפן וועג פון מאַרטירערטום.

צי מיר זענען פרומע אָדער ניט, מוזן מיר זעען אין דער עקזיסטענץ פון דער אָסטראָווצער שול אַ סימבאָל פאַר דעם אייביקן יידישן קיום. מיר מוזן זעען אין דער שול די פאַרקערפּערונג פון דעם יידישן דראַנג ניט אונטערצוגיין, ווייל אין דער צייט וואָס אָסטראָווצע איז אויסגעוואָרצלט געוואָרן צוזאַמען מיט איר בליענדיק יידיש לעבן, איז אויפגעקומען אַ יידיש לעבן אין טאָראָנטאָ, וועלכעס איז אַ שפּראָצונג פון דעם לעבענס־שטייגער פון דער היים.

אויף אַזוי פיל איז די אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ סימבאָליש, ווייל עס דערמאָנט אונדז אַז עס איז געבליבן אַ המשך, אַ פאָרזעצונג פון יענעם לעבן אין דער היים,

וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזן הינטער זיך מיט אַ ציטער אין האַרצן, ווען מיר זענען מיט זעקס צענדליק יאָר צוריק אַריבערגעקומען אַהער אין דער נייער וועלט און פאַרפלאַנצט דאָ אויף דעם נייעם באָדן די געזונטע זאָמען פון אַ רעליגיעז יידיש לעבן.

די בויער און די גרינדער פון דער אָסטראָווצער שול האָבן זיך אַוודאי ניט פאָרגעשטעלט מיט זעכציק יאָר צוריק, אַז ביים לייגן דעם ווינקלשטיין פון אַן אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ, שטעלן זיי אויף אַ הערלעכן מאָנו־מענט, אַ פאַסיקן דענקמאָל פאַר די קדושים וטהורים, פאַר אונדזערע פאָטערס און מוטערס, פאַר אונדזערע שוועסטער און ברידער, פאַר אונדזערע משפחות און בכלל יידן, וועלכע זענען געפירט געוואָרן „כצאן לטבח" דורך די הענט פון אַ מערדערלעכן רוצח.

קיינער האָט מיט זעכציק יאָר צוריק געוויס ניט געטראַכט, אַז די שול, וואָס זיי בויען אויף אין טאָראָנטאָ וועט ווערן, ניט בלויז אַ מקום קדוש צום דאַווענען פאַר די אָסטראָווצער לאַנדסלייט, נאָר עס וועט ווערן דאָס ברענענדיקע ליכט, וואָס וועט קיינמאָל ניט פאַרלאָשן ווערן, ווייל דער יידישער קיום קען קיינמאָל ניט איבער־געריסן ווערן.

תפארת ישראל ביקור חולים

אויף 57 סיסל סטריט, טאָראָנטאָ, אין דער וווינונג פון אונדזער אַ לאַנדסמאַן, לייביש צוקערמאַן, אויף עליזאַבעט סטריט, איז די ערשטע אָסטראָווצער שול געגרינדעט געוואָרן מיט 60 יאָר צוריק. אויף דער ערשטער אסיפה,

צענטע קאנפערענץ פון אסטראווצער הילפס־קאמיטעט אין שיקאגא אין 1948 מיטן אנטייל פון דעלעגאטן פון לאס־אנדזשעלעס, ניו־יארק און טאראנטע.

ווו ס'האָבן אַנטיילגענומען אַ פּאָר צענדליק אָסטראָווצער לאַנדסלייט, וועלכע זענען זיך צונויפגעקומען ביי צוקערמאַן אין הויז אויף עליזאַבעט סטריט, און ביי אַ גלעזל ביר מיט צובייסען, איז געלייגט געוואָרן דער גרונטשטיין פון דער אָסטראָווצער שול

צווישן די וואָס זענען געווען אָנוועזנד ביי יענער אסיפה זענען געווען: יצחק קעמפּאַל, פּיניע שטיינבאָק, אברהם ז'. לינזען, אברהם פּישער, הערשל לינזען, אהרן וואַרשאַווסקי, הערשל ניסקער, הערשל בוקאָווסקי, אברהם לירענבוים, לייביש צוקערמאַן, יעקב הירש פּיש, יעקב הערש פּאַכלער, שלמה קירשנבלאַט, אַבע פידלער, מאיר זינגער, הערשל לירענבוים, דוד זוסמאַן, אליהו מאַרקאָוועצקי, זעליג וויינבערג, ליפּע סילווערמאַן (גאָלדשמיט), לייביש בלום, אַביש רובינשטיין, שמואל וואַגנער, יעקל בלום, מאָטל פידלער, יעקב זינגער, יודל פיש (קאָרזשען), מאיר ראָכוואַרג, שלום דייווידסאָן, אלתר איטשע האַלפּערן און מאיר יחיאל פינקעלשטיין, וואָס אַ גרויסע טייל פון זיי זענען שוין אויפן עולם האמת.

עס איז מעגלעך, אַז ביי דער ערשטער גרינדונגספאַרזאַמלונג זענען אויך אָנוועזנד געווען איניקע אַנדערע, וועמעס נעמען זענען ליידער איצט ניט באַקאַנט.

אַלע פאַרזאַמלטע זענען נאָך דאַמאָלסט געווען פאַרהעלטניסמעסיק יונגע מענטשן, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט אַ היים, האָבן איבערגעלאָזט טאַטע־מאַמע, שוועסטער און ברידער. איניקע האָבן איבערגעלאָזט פרוי און קינדער. מ'האָט איבערגעלאָזט אַן איינגעוואָרצלט יידיש לעבן;

אסטראווצער הילפס־קאמיטעט פון ניו־יארק און קאנאדע שיקט אן אמבולאנס צום „מגן דוד אדום" אין ישראל בשעת דער באפרייאונגס־קריג אין 1948.

מ׳האָט איבערגעלאָזן אַ וואַרעמע סביבה אין וועלכער מ׳האָט זיך אויפגעהאָדעוועט און ווו מ׳האָט פאַרבראַכט די שענסטע יוגנט־יאָרן.

מ׳האָט עס אַלץ איבערגעלאָזן און מ׳איז געקומען קיין טאָראָנטאָ. מ׳איז געקומען אין אַ פרעמדער שטאָט און אין אַ פרעמד לאַנד — אַ לאַנד מיט אַנדערע מנהגים, מיט אַן אַנדערע לשון מיט ווייניק פריינטשאַפט פאַר דעם ניי־איינגעוואַנדערטן.

יענע יונגע מענטשן זענען אַרויסגעריסן געוואָרן פון דעם היימישן באָדן אַזוי ווי אַ שטורם־ווינט רייסט אַרויס אַ יונג בוימל און פאַרטראָגט עס ערגעץ אויף אַ ווייטן אינדזל, אַזוי זענען די יונגע מענטשן געווען פאַרלאָרן און איבערגעשראָקן אין דעם נייעם לאַנד וווהין דער שטורם־ווינט האָט זיי אַריבערגעוואָרפן.

מ׳איז געווען פון איין וועלט אויסגעוואָרצלט און אין דער אַנדערער וועלט נאָך ניט איינגעוואָרצלט.

און ווי פאַרלאָרענע שעפסן האָבן די דאָזיקע איבערגעשראָקענע, עלענטע יונגע מענטשן זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן. מ׳האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען און מ׳האָט געזוכט מיטלען ווי אַזוי אויפצוהאַלטן אויף ווייטער די נאָענטקייט וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך פון אָסטראָווצע.

דאָס איז אַ מענשלעכער שטריך, וואָס מ׳קאָן עס געפינען ביי אַלע פעלקער און ביי אַלע גלויבנס. דער איינציקער חילוק איז דאָס, וואָס ביי די אומות העולם גרינדעט מען אַ פאַרוויילונגס־קלוב אָדער אַ ספּאָרט־פאַריין ווו מ׳טרעפט זיך פון צייט צו צייט און ווו מ׳האַלט אויף קאָנטאַקט צווישן זיך.

אין דעם פעריאָד פון דער שפּעטערדיקער יידישער אימיגראַציע האָבן אָנגעהויבן אויפקומען פאַרשידענע לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריינען, פראַטערנאַלע קלובן, וועלכע האָבן פאַר דער ניי־איינגעוואַנדערטער יידישער יוגנט געדינט דעם זעלבן צוועק ווי ביי די אומות העולם האָט געדינט דער ספּאָרט־קלוב.

„לידיס אוקזילרי קומיטי״ ביי דער אָסטראָווצער לאנדסמאנשאפט אין טאראנטע

שטייען (פון רעכטס צו לינקס) : ר. בארענשטיין (פראָטאָקאל סעק.) ; שרהלע פרידמאן ; ר. נעש (פינאנץ סעק.) ; ר. קארפ ; שרהלע שערמאן (האספיטעלער) ; זיצן (פון רעכטס צו לינקס) : ס. וואקסמאן (וויצע פאָרזיצער) ; א. זינגער (קאסירער) ; דאָרא גראָסמאן (פאָרזיצער).

אָבער מיט 62 יאָר צוריק האָבן די יונגע מענטשן פון אָסטראָווצע געטראַכט אין טערמינען פון דעם היימישן שטעטל, ווו דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע יידישע לעבן, דאָס גאַנצע קהל׳שע קאָכעניש, האָט זיך געדרייט אַרום דעם בית המדרש.

אין אָסטראָווצע האָט מען ניט געוווּסט וועגן „סיק־בענעפיט״־פאַריינען אָדער וועגן לאַנדסמאַנשאַפטן־סאָסייטיס. דאָרט האָבן אַלע וויכטיקע טאָג־פראַגן פון אידישן לעבן זיך אויסגעדראשן אין דעם בית־המדרש אַדער ארום דער גרויסער שול. און עס איז דאַריבער פאַרשטענדלעך, אַז ווען די עטלעכע צענדליק יונגעלייט זענען זיך צונויפגעקומען אין דעם הויז פון לייביש צוקערמאַן אויף עליזאַבעט סטריט, און מען האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ פּלאַן ווי אַזוי מען זאָל האַלטן די אָנגעלאָפענע יוגנט צוזאַמענגענומען, איז דער ענטפער געווען — אַן אייגענע אָסטראָווצער שול.

די שול האָט געזאָלט דינען מער ווי איין צוועק. עס האָט געזאָלט זיין אַ מקום קדוש צום דאַווענען. עס האָט געזאָלט זיין אַ מקום מנוחה ווו מ׳זאָל קענען דעם קאָפּ אַוועקלייגן ווען די נויט האָט דערצו געבראַכט.

ווייל צו יענער צייט איז עס ניט געווען קיין נאַווינע ווען מ׳האָט זיך פּליצלינג געפונען אָן מיטלען צום לעבן און אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. ניט ווייניק פון יענע מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען טעג אָן אַ ביסן אין מויל און ניט ווייניק פון זיי האָבן ממש ניט געהאַט אַ פּלאַץ פאַר נאַכטלעגער.

די שול האָט דאַריבער געזאָלט דינען אַ דרייפאַכן צוועק. דאָס איז געווען צו זען פון דעם נאָמען, וואָס די ערשטע אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ איז געגעבן געוואָרן. דער נאָמען איז געווען „תפארת ישראל ביקור חולים״.

אין דעם דאָזיקן נאָמען איז קאָמבינירט געוואָרן רוחניות מיט גשמיות צוזאַמען. דער ערשטער טייל פון דעם נאָמען איז רוחניות. דער צווייטער טייל איז גשמיות. עס איז דאָס גשמיות פון פּראַקטישע יונגעלייט, וועלכע האָבן באַגריפן די וויכטיקייט און דעם גרויסן ווערט פון ביקור חולים.

אָט אַזוי איז געקומען אויף דער וועלט די ערשטע אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אונטער אומשטענדן, ווי עס איז געווען לויט יענער שווערער צייט.

ווער זענען געווען די ערשטע אימיגראַנטען פון אָסטראָווצע?

ווען אַ יידישער מענטש האָט פאַרלאָזן אַ יידיש שטעטל אין פּוילן און האָט זיך אַוועקגעלאָזן איבער די ווייטע ימים ערגעץ קיין אַמעריקע אָדער קאַנאַדע, איז עס געוויינלעך געווען ניט אויס ווילטאָג נאָר אויס נויט.

אין די מערסטע פאַלן איז אַ יידישער יונגערמאַן אַנטלאָפן פון דעם היימישן שטעטל צוליב מורא פאַר פריזיי. אויסער דעם איז מען געשטויסן געוואָרן פון דער אָרעמקייט צו אַוועקלאָזן זיך ערגעץ אין דער וועלט אַריין צו זוכן אַ מעגלעכקייט פאַר זיך און ווייב און קינדער.

אנדערע סיבות זענען אויך געווען. דער ברוטאַלער אַנטיסעמיטיזם אונטערן רוסישן צאַר איז געווען בלויז איין סיבה. רעוואָלוציאָנערע טעטיקייטן איז געווען אַן אַנדערע סיבה. שווערע מאַטעריעלע לאַגע האָט געקענט זיין אַ דריטע סיבה, אָבער ועל כולם איז מען געשטויסן געוואָרן אַוועקצוגיין פון דער היים צוליב דער אויסזיכטלאָזיקייט פאַר דעם ענערגישן יונגן מענטשן, וועלכער האָט אין דער אָרעמקייט פון דעם היימישן שטעטל ניט געזען פאַר זיך קיין שום אויסזיכטן צו קענען זיך דערשלאָגן צו אַ שטיקל מעמד.

יונגעלייט פון פאַרמעגלעכע יידישע היימען זענען ניט געפאָרען קיין אַמעריקע. די אַזוי גערופענע „באַלעבאַטישע קינדער״ האָבן ניט געדאַרפט וואָגלען ערגעץ אין פרעמדע וועלטן דורכצומאַכן אויף זייערע אייגענע פּלייצעס די אַלע שוועריקייטן און שטרויכלונגען פון דעם פּיאָנער.

אַ סאַך פון די ערשטע איינגעוואַנדערטע אָסטראָווצער יונגעלייט זענען געווען באַלמעלאָכעס און זענען געקומען פון דעם אַרימען קוואַרטאַל פון אָסטראָווצע. דאָס זענען געווען האָרעפּאַשנע מענטשן, וועלכע האָבן פאַרברענט אַלע בריקן הינטער זיך, ווען זיי זענען אַוועקגעפאָרן פון דעם היימישן שטעטל. דאָס זענען געווען מענטשן, וואָס האָבן געהאַט דאָס געפיל, אַז דאָס פּוילישע שטעטל מיט איר אָרעמקייט און דחקות האָט גאָרניט וואָס צו אָנבאָטן פאַר דער אָרימער יידישער יוגנט.

און זיי האָבן זיך אַרויסגעלאָזן איבער דער וועלט זוכנדיק פאַר זיך אַ נייעם אָנהויב.

כדי צו שאַפן זיך אַ באַגריף ווי ביטער, ווי שווער דערדאָזיקער „אָנהויב״ איז פאַר זיי געווען, וועט זיין גענוג צו דערציילן אַז פילע פון יענע פּיאָנערן זענען געפאָרן צוריק אין דעם היימישן שטעטל און די אַנדערע וואָס זענען ניט געפאָרן צוריק, וואָלטן עס זיכער געווען געטאָן ווען זיי וואָלטן פאַרמאָגט אויף הוצאות הדרך.

ניט ווייניק פון יענע פּיאָנערן האָבן אין דער שטיל געשלונגען די טרערן בענקנדיק נאָך דער וואַרעמקייט פון דער היים און פון משפחה. ניט ווייניק האָבן געפּראַוועט געצוווּנגענע תעניתים אָפּקומענדיק מיט אַ פאַרשימלט שטיקל ברויט און אַן איינגעזויערטער אוגערקע. ניט ווייניק

פון זיי האָבן געזאַמלט סענטן מיט דער האָפנונג צו קענען קויפן אַ שיפסקאַרטע צוריק אַהיים.

אָבער דערפאַר ווייל די נויטיקע סומע האָט מען קיינמאָל ניט געקענט צונויפקלייבן, איז מען געבליבן אין דעם נייעם לאַנד און מ׳האָט זיך געראַנגלט מיט די ביטערע אומשטענדן וויפל די כוחות האָבן דערמעגלעכט.

די ערשטע און די צווייטע אויסוואַנדערונג פון אַסטראָווצע

אין דער געשיכטע פון דער יידישער אויסוואַנדערונג פון אָסטראָווצע, זענען געווען עטאַפּן, וועלכע האָבן באַצייכנט געוויסע איבערגאַנגס־פּעריאָדן אין דעם יידישן לעבן פון דעם פוילישן שטעטל.

דער ערשטער עטאַפּ פון דער יידישער אויסוואַנדערונג איז פאָרגעקומען אין די גאָר ערשטע יאָרן פון דעם היינטיקן יאָרהונדערט. דאָס זענען געווען די יאָרן פון דעם אַטענטאַט אויף דעם רוסישן צאַר. איבער דער לופט פון דער אַמאָליקער רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן טראָגן אַן אומרו, אַ מורא פאַר בלוטיקע קאָנסעקווענצן, פאַר נקמה־נעמען פון די רעוואָלוציאָנערן.

יידן האָבען אָנגעהויבן דערפילן די געפאַר אין דער לופט און מען האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן. דאָס איז געווען די פּעריאָדע פון אויסוואַנדערונג, וואָס מען וואָלט אויפן היינטיקן לשון געקענט אָנרופן די „עליה א״ — די ערשטע אויסוואַנדערונג.

דאַן, מיט אַ צענדליק יאָר שפּעטער, האָט זיך אָנגעהויבן די „עליה ב״ — די צווייטע אויסוואַנדערונג, וועלכע איז פאָרגעקומען פונקט ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַסאַך פון די ניי־אַריבערגעקומענע אין דער „עליה ב״ זענען באַלד נאָך זייער אָנקום אַהער אָפּגעשניטן געוואָרן פון וועלכן עס איז שריפטלעכן קאָנטאַקט מיט דעם היימישן שטעטל צוליב דעם, וואָס די מלחמה האָט איבערגעריסן דעם פּאָסט־פאַרקער.

אין דער צווייטער אויסוואַנדערונג זענען אַוועקגעפאָרן יידן, וועלכע זענען אַרויסגערופן געוואָרן דורך די ערשטע פּיאָנערן, אָדער עס זענען געפאָרן אַזעלכע, וואָס האָבן פשוט ניט געהאַט צו וואָס זיך צו נעמען אין דעם היימישן שטעטל. דער עלעמענט פון דער צווייטער עליה איז ניט באַשטאַנען פון יענעם פאַרהאַרטעוועטן אימיגראַנט פון אַ דור פריער.

דער אונטערשייד אין כאַראַקטער פון די צוויי סאָרטן „עליה״ האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף דער אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ, ווען פון אַן איינציקער שול וואָס איז געגרינדעט געוואָרן לכתחילה, איז אַנטשטאַנען אַ שפּאַלטונג און די „צווייטע עליה״ האָט געגרינדעט פאַר זיך אַליין אַ קליין שולכעל אויף טשעסטנאַט סטריט אין דער היים פון שלמה גראָסמאַן.

די אָפּאָזיציע־שול האָט נאָך מער ווי די ערשטע, געדינט אַלס פּלאַץ וווּ מען זאָל זיך קענען צוזאַמענטרעפן אין דעם עלענט און וווּ מען זאָל קענען טאַקע איבערנעכטיקן אַמאָל ווען מען האָט זיך פּלוצלינג געפונען אין דרויסן. מען האָט דאָרט אויך אויסגעטיילט טיי מיט ברויט פריי.

לאַנג האָט די צווייטע שול קיין קיום ניט געהאַט, ווייל זי האָט זיך פאַראייניקט מיט דער ערשטער, נאָכדעם ווי געוויסע רעפאָרמען זענען אַריינגעבראַכט געוואָרן אין דער אַדמיניסטראַציע פון דער ערשטער שול. די רעפאָרמען זענען געווען: מער דעמאָקראַטיע, מער גלייכהייט, געוויסע אָנערקענונג און גלייכע רעכט פאַר די מתפללים פון דער „עליה ב״.

דאָ זעען מיר ווי אַזוי די קלאַסיפיקאַציע פון די צוויי סאָרטן אויסוואַנדערונגן האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אַפילו אויף דער גרינדונג פון אַ מקום קדוש אין טאָראָנטאָ.

אַ פונקט אין דער קאָנסטיטוציע — „אנשי אסטראווצע״

נאָכדעם ווי די גרינדונג פון דער אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ איז דורכגעגאַנגען אירע ערשטע גלגולים, און נאָכדעם ווי די שול האָט שוין אָנגעהויבן באַקומען אַ פּנים, זענען געמאַכט געוואָרן צוויי וויכטיקע באַשלוסן ביים שרייבן די קאָנסטיטוציע פון דער שול.

באַשלוס נומער איינס איז געווען, אַז יעדער אָסטראָווצער ייד טאָר קיינמאָל ניט געשטערט ווערן פון אַריינגענומען ווערן אַלס מיטגליד פון דער שול.

באַשלוס נומער צוויי איז געווען, אַז אין דעם נאָמען פון דער שול טאָרן קיינמאָל ניט אויסגעלאָזן ווערן די צוויי ווערטער — „אַנשי אָסטראָווצע״. עס איז קיין חילוק ניט ווי אַזוי די שול וועט גערופן ווערן און וועלכע ענדערונגען אין איר נאָמען זי וועט דורכמאַכן, מוזן אָבער תמיד בלייבן אין דעם נאָמען די ווערטער „אַנשי אָסטראָווצע״.

אין דעם צווייטן באַשלוס קומען צום אויסדרוק צוויי פאַקטען מיט־אַמאָל. ערשטנס, די שטאַרקע צוגעבונדנקייט צו דער היים־שטאָט; צווייטנס דאָס אַריבערפלאַנצן יענע צוגעבונדנקייט אַהער אויפן נייעם באָדן.

דאַמאָלסט ווען די קאָנסטיטוציע פון דער אָסטראָווצער שול איז געשריבן געוואָרן, איז עס געווען פאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ פונקט זאָל אַריינגעשריבן ווערן, ווייל אין דעם נאָמען איז געלעגן דער ענטפער פאַרוואָס די שול

איז בכלל געגרינדעט געוואָרן. דער נאָמען האָט דערציילט די גרויסע בענקשאַפט צוריק אַהיים, צום אַמאָליקן יידישן שטעטל.

בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווצע

דער פולער נאָמען פון דער אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ איז „בית הכנסת הגדול אנשי אָסטראָווצע". אויף ענגליש ווערט די שול אָנגערופן „דהי אָסטראָווצע קאָנגרעגיישאָן" און צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָראָנטאָ איז זי באַקאַנט פשוט אַלס „די אָסטראָווצער שול". וועלכע געפינט זיך אויף 58 סיסעל שטריט אַרום ספּעדיינע עוועניו. אין סאַמע האַרץ פון דעם געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן ביי אונדז אין שטאָט.

היינט־צו־טאָג, אַז אַ פרעמדער ייד קומט צופאָרן קיין טאָראָנטאָ און ער לאָזט זיך אַרויס איבער דעם יידישן קוואַרטאַל, מוז ער באַמערקן די פּראַקטיקע אָסטראָווצער שול ווי זי הויבט זיך אַרויס מיט איר ברייטן פאַסאַד און מיט איר איינדרוקספולן פּאַרנעם.

אין דער דאָזיקער שול איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַסאַך מי, אַסאַך כוחות און ענערגיע, אַסאַך אויפריכטיקער ווילן פון אַזעלכע מענטשן ווי ישראל וויינבערג, איינער פון אירע טיכטיקסטע פרעזידענטן, אָדער אברהם זכריהו לינדזען, וועלכער איז געווען דער ערשטער פרעזידענט פון דער נייער שול און וועלכער האָט פּאַקטיש די שול איבער־געבויט. אָדער דוד זוסמאַן, ה. גראָסמאַן, און מר י. ראָזענבערג, וועלכער האָט אָוועקגעגעבן דער שול 26 יאָר פון אומדערמידלעכער אַרבעט. אָדער פון דעם איבערגע־געבענעם טרעזשורער יצחק גאָטליב. אָדער פון די פריער־דיקע פרעזידענטן און באַאַמטע, צווישן וועלכע עס פאַר־דינען דערמאָנט צו ווערן: לאָיער לייביש צוקער, אברהם לינזען, אייבי לירענבוים. די ברידער אברהם און פייוועל פידלער, און אַנדערע.

אין דער שול איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַ פאַרמעגן פון 75 טויזנט דאָלאַר, אָבער די איצטיקע טוער און באַאַמטע האָבן ניט בדעה אָפּשטעלן זיך ביי דער שול ווי זי איז אין איר איצטיקן צושטאַנד. די פּלענער זענען צו פאַרוואַנדלען די מאַיעסטעטישע געביידע אין אַן „אָסטראָווצער צענטער", ווו ס'זאָל זיך קאָנצענטרירן אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט אָסטראָווצע און מיט דעם געזעלשאַפטלעכן אימפּעט פון די היגע לאַנדסלייט.

עס ווערט געפּלאַנעוועט צו אויפבויען אַרום דער שול אַ גרויסן האָל, ווו די צווייטע און דריטע דורות פון די ערשטע פּיאָנערן, זאָלן קענען געפינען אַ פּאַסיק אָרט פאַר פאַרזאַמלונגען און אויף צוזאַמענטרעפן זיך. לויט דעם ווילן פון די עלטערן, אַז זייערע קינדער זאָלן ניט אָפּגעפרעמדט ווערן פון מקור, אַז זיי זאָלן בלייבן אויף ווייטער צוגעבונדן צו אַלץ וואָס האָט אַ שייכות מיט יענעם שורש פון וואַנען די היגע שפּראָצונגען, די היגע קנאָספּן זענען אַרויסגע־וואַקסן.

די אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ איז היינט דער איינציקער עקזיסטירנדער מאָנומענט פון אַ רעליגיעזן כאַראַקטער, וואָס איז פאַרבליבן פון אונדזער היים־שטאָט. ניטאָ אויפן גאַנצן אַמעריקאַנער קאָנטינענט נאָך אַן אָסטראָווצער שול, כאָטש עס זענען פאַראַן גענוג לאַנדס־מאַנשאַפטן און הילף־פאַריינען פון אָסטראָווצע. דערמיט איז די אָסטראָווצער שול אייגנאַרטיק און איינציק און דערפאַר מוז די אָסטראָווצער שול דערוועקן אַ רעליגיעזן ציטער, אָן אונטערשייד צי מען איז פרום אָדער ניט, אָן אונטערשייד צי מען איז רעליגיעז אָדער ניט.

עס איז דער איינציקער פּאַסיקער „נר תמיד" וואָס ברענט און וועט לויכטן אין אָנדענק פון די קדושים פון אַסטראָווצע.

די ערשטע שוהל אויף טיראַלי סטריט

מיט העכער זעכציג יאָר צוריק איז דער צענטראַלער פונקט פון דעם יידישן־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין טאָראָנטאָ גע־ווען אין דעם דאַונטאַון טייל פון שטאָט.

דאָרט ווו עס געפינט זיך היינט דער כינעזישער קוואַרטאַל, אָדער „טשיינאַטאַון", איז דאַמאָלט געווען קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע יידישע לעבן. די יידישע באַ־פעלקערונג פון טאָראָנטאָ האָט צו יענער צייט זיך געציילט אַן ערך פופצן טויזנט, און די יידן האָבן באַוווינט די גאַסן צווישן דאַנדעס און קווין סטריט, און צווישן בעי און ספּעדיינע. אויף דער אַנדערע זייט פון ספּעדיינע איז שוין געווען „עק וועלט"...

עס איז געווען דאַריבער זייער נאַטירלעך, אַז ווען די גרינדער פון דער ערשטער אָסטראָווצער שול האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ פּאַסיק אָרט פאַר זייער בית התפילה, זאָל זייער בליק זיין געווענדעט אויף דעם דאַונטאַון.

די סאַמע ערשטע שול איז געעפנט געוואָרן אויף טיראָלי סטריט, די היינטיקע דאַנדעס סטריט, פון דאָרט האָט מען זיך אַריבערגעצויגן אויף עליזאַבעט סטריט.

דאָרט זענען אָפּגעדונגען געוואָרן אַ פּאָר צימערן הינטער דער וווינונג פון לייזער באָרענשטיין. לייזער איז אייגענטלעך ניט געווען קיין אָסטראָווצער, נאָר דווקא אַן איוואַנצקער.

דאָרט אין דעם הויז פון לייזער באָרענשטיין איז מיט

62 יאָר צוריק געלייגט געוואָרן דער ווינקלשטיין פון דעם היינטיקן פּרעכטיקן בנין, וועלכער באַצירט דעם בלאָק פון סיסעל און ספּעדיינע.

ווי יעדער אָנהויב אַזוי איז דער אָנהויב פון דער ערשטער אָסטראָווצער שול אויך געווען אַ שווערער און פול מיט געפאַרן. די שול האָט דורכגעמאַכט אייניקע וואַנדערונגען. פון טיראָלי אויף עליזאַבעט, פון עליזאַבעט אויף סט. פּעטריק, פון סט. פּעטריק אויף סענטער עוועניו, ווו מען האָט איינגעהאַנדלט אַן אייגענע געביידע. דער ערשטער פּרעזידענט איז געווען הערשעל בוקאָווסקי. נאָך אים האָט נאָכגעפאָלגט אַלס פּרעזידענט אליהו מאַרקאָוויטש דער בעקער, דער פאָטער פון דעם פּראָמינענטן ד״ר טשאַרלז מאַרקסאָן אין טאָראָנטאָ, זעליג וויינבערג ע״ה.

טראָץ דעם ערנסטן ווילן פון די ערשטע בויער פון דער שול, זענען דאָך פאָרגעקומען אייניקע אומאַנגענעמע אינצידענטן, וועלכע זענען געווען פאַר דער שול ווי דאָס פּאָקן און מאָזלען פאַר אַ קינד.

אין דעמדאָזיקן שטיבעלע, וואָס איז געווען „גאָט׳ס הויז״ פאַר די אָסטראָווצער לאַנדסלייט, האָבן זיך אָפּגע־שפּילט מענטשלעכע טראַגעדיעס, וואָס האָבן דערציילט וועגן נויט און צער, און ס׳האָבן זיך אויך אָפּגעשפּילט אייניקע קאָמישע סצענעס, וועלכע רופן היינט אַרויס אַ שמייכל ווען מען דערמאָנט זיך אָן זיי.

איינע פון אַזעלכע קאָמישע סצענעס איז די געשיכטע מיט „די לעכער״.

אין דער נייער שול אויף סענטער עוועניו איז דער צווייטער שטאָק באַשטימט געוואָרן פאַר די פרויען צו דאַווענען. די מענער האָבן געדאַווענט אונטן און דאָס ווייבערשע שטיבל איז געווען אויבן. כּדי די פרויען זאָלן קענען אויפכאַפּן די תּפילות און דעם חזנ׳ס דאַווענען, האָט מען דורכגעשניטן לעכער צווישן דער שטעליע און דעם צווייטן שטאָק.

דאָס האָט געשאַפן אַן ענגשאַפט אַרום די לעכער, ווייל אַלע פרויען האָבן זיך געשטויסן נענטער צו די לעכער, כּדי מען זאָל קענען אויפכאַפּן אַ וואָרט.

היינט קען עס דערציילט ווערן אין לייכטן געמיט, אָבער דעמאָלסט איז עס באַטראַכט געוואָרן ווי אַן ערנסט פּראָבלעם מיט וועלכן מען האָט זיך ניט געקענט געבן קיין עצה, ביז גאָט האָט געהאָלפן און די קירך אויף סיסעל און ספּעדיינע איז אָנגעבאָטן געוואָרן צום פאַרקויפן.

דער ערשטער צו ברענגען דעם באריכט וועגן דער קירך און צו אָנרעגן אַלע מתפּללים צו קויפן די קירך פאַר אַ מקום קדוש איז געווען דוד זוסמאַן. ער האָט זייער גוט געוווסט, און דאָס זעלבע האָבן אויך געוווסט אַלע אַנדערע, אַז בעת ער האָט גערעדט און האָט פּראָיעק־טירט וועגן קויפן די קירך פאַר דעם פּרייז פון צוואַנציק טויזנט דאָלאַר, איז אין דער קאַסע פון דער שול געלעגן פּונקט דריי הונדערט דאָלאַר.

וויסנדיק זייער פינאַנציעלן מצב, זענען געווען אַ סאך קעגנער צו זוסמאַנ׳ס אַוואַנטורע. מען האָט עס אָנגערופן משוגעת, מען האָט געזאָגט, אַז זוסמאַן שלעפּט די שול אין אָפּגרונט אַריין. אָבער דער האַרטנעקיגער דוד זוסמאַן האָט ניט אָפּגעלאָזן ביז עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַ ספּעציעלע פאַרזאַמלונג און עס איז געשאַפן געוואָרן אויפ׳ן אָרט די ערשטע צוויי טויזענט דאָלאַר אַלס איינצאָל אויף דער שול.

אָט אַזוי ווערן אונטערגענומען און עס ווערן געבויט יידישע אינסטיטוציעס. פריער זאָגט מען דעם „נעשה״ און נאָכהער ערשט קומט דער „נשמע״. מען קויפט אַ ריזיקע געביידע כאָטש מען האָט ניט קיין מעגלעכקייטן דערויף. אָבער אין לאַנגן סך־הכל זעען מיר, אַז גערעכט זענען די, וואָס שטעלען־איין און קויפן.

דער בעסטער באַוויז, די בעסטע באַשטעטיקונג דערויף איז די איצטיקע פּראַכטפולע שול אויף קאָרנער סיסעל און ספּעדיינע. זי איז אַנטשטאַנען אַ דאַנק דער עקשנות און אַ דאַנק דעם ווילן פון אירע טוער און בויער, און מיט איר עקזיסטענץ איז זי סימבאָליש פאַר דעם אייביקן קיום פון דעם יידישן פאָלק.

די אָסטראָווצער שול אין טאָראָנטאָ לערנט אונדז, אַז זינט, לבן הארמי, האָט קיינער ניט געקענט פאַרטיליקן אָדער אָפּמעקן דעם יידישן קיום. ווו יידיש לעבן ווערט פאַרניכ־טעט, ווו עס ווערט אומגעבראַכט אין איין וועלט־טייל, שפּראָצט עס אַרויס מיט פרישער ענערגיע און מיט אַ פרישן ווילן צום לעבן אין אַ צווייטן וועלט־טייל.

פיר אָסטראָווצער גרופּירונגען אין שטאָט

אויסער דער אָסטראָווצער שוהל אַרום וועלכער עס גרו־פּירט זיך דער רעליגיעזער עלעמנט, זענען אויך פאַראַן פיר פּראָטערנאַלע פאַריינען, וועלכע זענען אַן אָפּשטאַם פון אָסטראָווצע.

די פיר זענען ווי פאָלגט: —

1) דער אָסטראָווצער הילפס פאַריין.
2) די אָסטראָווצער ליידיס אוקזילערי.
3) די אָסטראָווצער אינדעפּענדענט מיוטשועל בענעפיט סאָסייטי.
4) דער אָסטראָווצער ברענטש 7 ביים לייבאָר ליג.

די ערשטע צוויי אינסטיטוציעס: דער הילפס פאַריין און די ליידיס אוקזילערי, זענען אָריגינעל אַרויסגעוואַקסן

פון דער שול. דאָס הייסט, זיי האָבן אָנגעהויבן ווי אָפּטיילונ־גען פון דער שול און זענען שפּעטער אַריבער „אויף אייגענע קעסט", אָפּגעבנדיק זיך הויפּטזעכלעך מיט רעליף אַרבעט פאַר די יידן אין אָסטראָווצע.

דער הילפס פאַריין, וועלכער עקזיסטירט היינט, איז אַ צונויפשמעלצונג פון צוויי אינדיווידועלע פאַריינען, וועלכע האָבן עקזיסטירט ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אַזוי ווי דער צוועק פון זייער עקזיסטענץ איז געווען דער זעלבער האָט מען באַשלאָסן פאַראייניקן די צוויי פאַריינען אין אַן איינציקער קערפּערשאַפט, און אַזוי זענען זיי געבליבן ביז אויף היינטיקן טאָג.

די לײדיס אוקזילערי

די געשיכטע פון דער לײדיס אוקזילערי איז זייער ענלעך צו דער געשיכטע פון הילפס־פאַריין. עס איז לכתחילה געגרינדעט געוואָרן אַ לײדיס אוקזילערי פאַר דער שול. די פרויען אָרגאַניזאַציע האָטווירקלעך געטאָן אַ גוטע אַרבעט פאַר דער שול. די פרויען האָבן אַריינגעגעבן דעם אָרון הקודש. זיי האָבן געשאַפן דעם פּרוכת, די חופּה און האָבן בכלל געהאָלפן אין דעם אויפבוי פון דער נייער שול.

שפּעטער ווען זייער אַרבעט אַרום דער שול איז שוין ניט געווען אַזוי דרינגנד, האָבן זיי זיך אַריינגעוואָרפן אין הילפס אַרבעט פאַר די יידן פון אָסטראָווצע. די פרויען האָבן אָנגעקניפּט אַ פּערזענלעכן קאָנטאַקט מיט אָסטראָווצע דירך דוד זוסמאַן, וועלכער פלעגט אָפט פאָרן קיין אייראָפּע.

זייער הילפס אַרבעט איז געווען פון אַ ספּעציפישן כאַראַקטער וואָס נאָר אַ פרוי קען פאַרשטיין און אָפּשאַצן. די דאָזיקע גוטע אַרבעט איז געטאָן געוואָרן שטיל און באַשיידן און אַ סאַך מענטשן וואָס האָבן זיך געניטיקט אין הילף זענען ווירקלעך געהאָלפן געוואָרן.

די אָסטראָווצער לײדיס אוקזילערי איז געגרינדעט געוואָרן מיט 45 יאָר צוריק און האָט געהאַט דורך דער צייט די פאָלגענדע טשערלײדיס: —

1) רחל'ע לירענבוים,
2) אַלטע רובינשטיין ע"ה,
3) טאָבעלע פאַרבער ע"ה,
4) רויזע שטערן,
5) חנה בלום,
6) שרה אַפּעל,
7) רחל'ע וויינבערג,
8) דאָרא גראָסמאַן.

עפּילאָג

דאָס אויבן געבראַכטע אַרטיקל, וואָס גיט איבער אַן אינטערעסאַנט בילד פון לעבן פון די ערשטע אָסטראָווצער אין טאָראָנטע, איז אַרויסגענומען געוואָרן פון אַ הערלעכן יובל־בוך, וואָס די אָסטראָווצער לאַנדס־לייט האָבן אַרויסגעגעבן אין יאָר 1950 צום 40־יאָריקן יובל פון דער שול. אין צווישנצייט זענען פאָרגעקומען פיל ענדערונגען אין לעבן פון די אָסטראָווצער אין טאָראָנטע. פיל פון די אויבנדערמאָנטע עסקנים זענען געשטאָרבן, און די אָסטראָווצער, וועמענס לאַגע האָט זיך פיל פאַרבעסערט, האָבן פאַרלאָזט די געגנט פון דער שול און זענען אַריבער אין אַנדערע רייכערע קוואַרטאַלן פון שטאָט. די שול איז געבליבן כמעט איינזאַם אין אַ געגנט, וווּ ס'זענען כמעט נישט געבליבן קיין יידן.

אַלס רעזולטאַט דערפון האָבן די אָסטראָווצער לאַנדס־לייט באַשלאָסן פאַרקויפן די שול, און דאָס געלט פאַרנוצן אויף אויפשטעלן אין ישראל אַ „בית אוסטרובצה", וואָס זאָל דינען אי אַלס דענקמאָל און אי אַלס קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער צענטער פאַר אַלע אָסטראָווצער יידן אין דער גאַנצער וועלט.

דער פּלאַן געפינט זיך איצט אין באַהאַנדלונג און ס'איז צו האָפן אַז אַ דאַנק די לאַנדסלייט פון טאָראָנטע, וועט יעדער אָסטראָווצער, קומענדיק קיין ישראל געפינען אַ וואַרעם צונויפטרעף־פּונקט מיט אַנדערע אָסטראָווצער אין דער גאָרער וועלט.

אלי ראַסבערג (דעטרויט)

דער איינזאַמער לאַנדסמאַן

איך וואַנדער אין זוך אין פרעמדן לאַנד
אַ פּנים וואָס איז היימיש און באַקאַנט
אַ האַרץ וואָס קלאַפּט, און אויגן וואָס זאָגן:
„איך וועל דיך ווייט פון דיין בענקשאַפט טראָגן!"

פרעמד איז דאָס לאַנד, פול מיט זאָרגן,
נישטאָ, קיין היינט, נישטאָ קיין מאָרגן, —
שבת, יום־טוב, אינדערוואָכן,
שווערע אַרבעט, מיד, צובראָכן.

חיים, ווו ביזטו? כ'בין עלנט, אַליין,
אַן פריינט, אַן באַקאַנטע, איז אַזוי שווער צו זיין
קומט־זשע איר לאַנדסלייט, ווו זענט איר אַצינד?
פאַראייניקט אייך, פריינט, מיט אַן אַסטראָווצער קינד!

געקומען לאַנדסלייט, דעם אויפרוף דערהערט
אַן אַסטראָווצער פאַריין איז דאָך באַשערט!
געפונען האָט דער איינזאַמער, אין עלנט און פיין;
דעם אַסטראָווצער לאַנדסמאַן, וואָס וועט אַ ברודער זיין.

אַ מעמבער, וואָס איז גרייט אַ האַנט אויסצושטרעקן,
אַ ברודער, וואָס לאָזט זיך פון שלאָף אויפוועקן, —
צו העלפן אַ לאַנדסמאַן, אַ חבר, אַ פריינט,
ווייל געטראָפן האָבן זיך אייגענע ווידער היינט!

הימל און ערד זענען מייד,
כ'וועל שוין מער נישט עלנט זיין.
יעדעס וואָרט טוט ווי ווייַן פליסן,
ווען ברידער לאַנדסלייט טוען זיך באַגריסן.

זאָלן הענט אין הענט געפלאָכטן זיין,
זאָל אַסטראָווצער פריינטשאַפט אַ סימבאָל זיין,
פון גוט־האַרציקע מאַנירן, —
זאָל פריינטשאַפט עקזיסטירן!

אַסטראָווצער פריינטשאַפט פאַריין,
וואָס קען דען נאָך בעסער זיין,
ווען אייגענע קומען זיך צוזאַמען
ווי אין דער היים ביי טאַטע־מאַמען!

אכטונג,
לאנדסלייט פון אסטראווצע!

מיר מאַכן באַקאַנט אַלע לאַנדסלייט, אַז דער „ספר זכרון אָסטראָווצע״, וואָס ווערט צוגעגרייט אין מדינת ישראל, וועט דערשיינען אין קורצן. זייענדיק פאַראינטערעסירט אַז אין דעם בוך זאָל אָפּגעשפּיגלט ווערן דאָס יידישע לעבן פון אָסטראָווצע און דער חורבן ביי די נאַציס ווענדן מיר זיך צו אַלע אָסטראָווצער אין אַמעריקע, קאַנאַדע, לאַטײן־אַמע־ריקע, אויסטראַליע און אַנדערע לענדער, צו אָרגאַניזאַציעס און יחידים, צו העלפן אין דערדאָזיקער הייליקער אויפגאַבע מיט אַריינשיקן צו אונדז היסטאָרישע מאַטעריאַלן, זכרונות, בילדער, דאָקומענטן, ווי אויך פאַראייביקן זייערע אומגע־קומענע משפחות אין דער תקופה פון חורבן.

זאָלן די בלעטער פונעם דאָזיקן בוך זיין אַ מאָנומענט לדור דורות פון דעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין אָסטראָווצע.

אָסטראָווצער יזכור־בוך קאָמיטעט אין ניו־יאָרק:

שמואל שטרייטמאַן — פּאַרזיצער,
דאָראַ בוימשטיין — סעקרעטאַר.

שמואל שטרייטמאַן
פאַרזיצער פון ניו־יאָרקער יזכור־בוך קאָמיטעט

אסטראָווצער סאָסייאַיטי אין ניו־יאָרק

פאַראייביקט דעם אָנדענק פון

משה פיש
איזידאָר ערליך

געוועזענע פּרעזידענטן
און לאַנג־יאָריקע אַקטיווע טוער אין דער
אַסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק.

עהרע זייער אָנדענק.

שמואל שטרייטמאַן, פּרעזידענט
דאָראַ בוימשטיין, סעקרעטאַר

אליעזר קופּערמאַן, ניו־יורק

ר׳ זאב־וואלף ווייס ז״ל

גערופן האָט מען אים מיט ליבשאַפט וועלוועלע ווייס. געווען איז ער אַן אידעלע געשטאַלט און מיט זיין לענגלעך פּנים, הויכן שטערן און לאַנגע האָר האָט ער געהאַט דעם אויסזען פון אַ קינסטלער און אַרויסגערופן באַ אַלעמען דרך ארץ.

נאָך זיין חתונה מיט רבקהלה שפּילמאַן, די געראָטענע טאָכטער פון ראובעלע שפּילמאַן, איז וואָלף ווייס, דער יונגער קולטור מענטש און מעורב בין הבריות, געוואָרן אויך אַ געזעלשאַפטלעכער עסקן און מיט זיין מתן בסתר און כוח השפּעה האָט ער געהאָלפן זייער פיל נויטבאַ־דערפטיקע אין אונדזער קהילה קדושה אָסטראָווצע. ער איז שפּעטער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פּרנס אין דער קהילה און איז געווען דער יינגסטער פּרנס אין שטאָט.

קומענדיק קיין ניו יאָרק האָט ער פאָרגעזעצט זיינע כלל־טעטיקייטן, אין זיין פּראָפעסיאָנעלן פאַריין ווי אויך

IN MEMORY OF

HEADY KRZEMINSKA-STEIN

WHO DIED IN JULY 1966

THE COMMITTEE OF THE

ISKOR BOOK FROM NEW-YORK CITY

צווישן די לאַנדסלייט פון אָסטראָווצע, וואָס ער באַטראַכט אַלס זיין געבוירן־שטאָט, כאָטש געשטאַמט האָט ער פון נאָענטן שטעטל דרילדזש.

ער איז געווען אַ שם דבר צווישן יידישע שרייבער און קולטור טוער. ער איז געווען אַ גרויסער ליבהאָבער פון יידישן בוך און געהאָלפן אַרויסגעבן יידישע ווערק פון שרייבער.

ווען עס איז מיט איניקע יאָר צוריק אויפגעקומען דער געדאַנק אַרויסצוגעבן אין מדינת ישראל אַ יזכור־בוך פון אָסטראָווצע, האָט ער זיך מיט לייב און לעבן אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט און כאָטש ער איז שוין דאַן געווען אַ קראַנקער און האַלב־צעבראָכענער האָט ער אַלעמען דערמוטיקט מיט זיין אַקטיוויטעט, גערופן אַלעמען זיך באַטייליקן אין דער הייליקער אַרבעט און אַ דאַנק אים איז צושטאַנד געקומען דער קאָמיטעט פון יזכור־בוך. טראָץ וואָס ער איז נישט געווען זייער פאַרמעגלעך, האָט ער אַליין אויסגעהאַלטן די הוצאות פון ערשטן אויפרוף און אַנדערע דרוקזאַכן. אויף זיין איניציאַטיוו איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע אָסטראָווצער פאַרזאַמלונג פון אַלע לאַנדסלייט פון די פאַראייניקטע שטאַטן און פון קאַנאַדע, האָט באַצאָלט די רייזע הוצאות פון אַ פאָרשטייער פון די אָסטראָווצער אין קאַנאַדע, כדי אויך די אָסטראָווצער פון קאַנאַדע זאָלן זיך מיטבאַטייליקן אין אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך.

צום געדאַנק פון אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך האָט ער זיך באַצויגן ווי צו אַ היסטאָרישע נויטווענדיקייט. באַ אים עס געהייסן, אַז מיר שטעלן אויף דערמיט אַ מאָנומענט לזכר עולם דער אַלטער קהילה אָסטראָווצע. קראַנקערהייט

זיצן פֿון רעכטס אויף לינקס: משה פיש, סעקרעטאר שמואל שטרייטמאן, פארזיצער יוסף גלאט, וויצע־

פארוואלטונג פון דער אסטראווצער סאסייאטי אין ניו־יארק

פארזיצער ב. באמשטיין, פ. ארליך. שטייען: ה. ראזענבלום, צ׳ארלי סטון, נ. פאכלער, צ׳ארלי גראסמאן, בעריש גלאט, שלמה גראַסמאן, מ. בערסאָן — קאסירער.

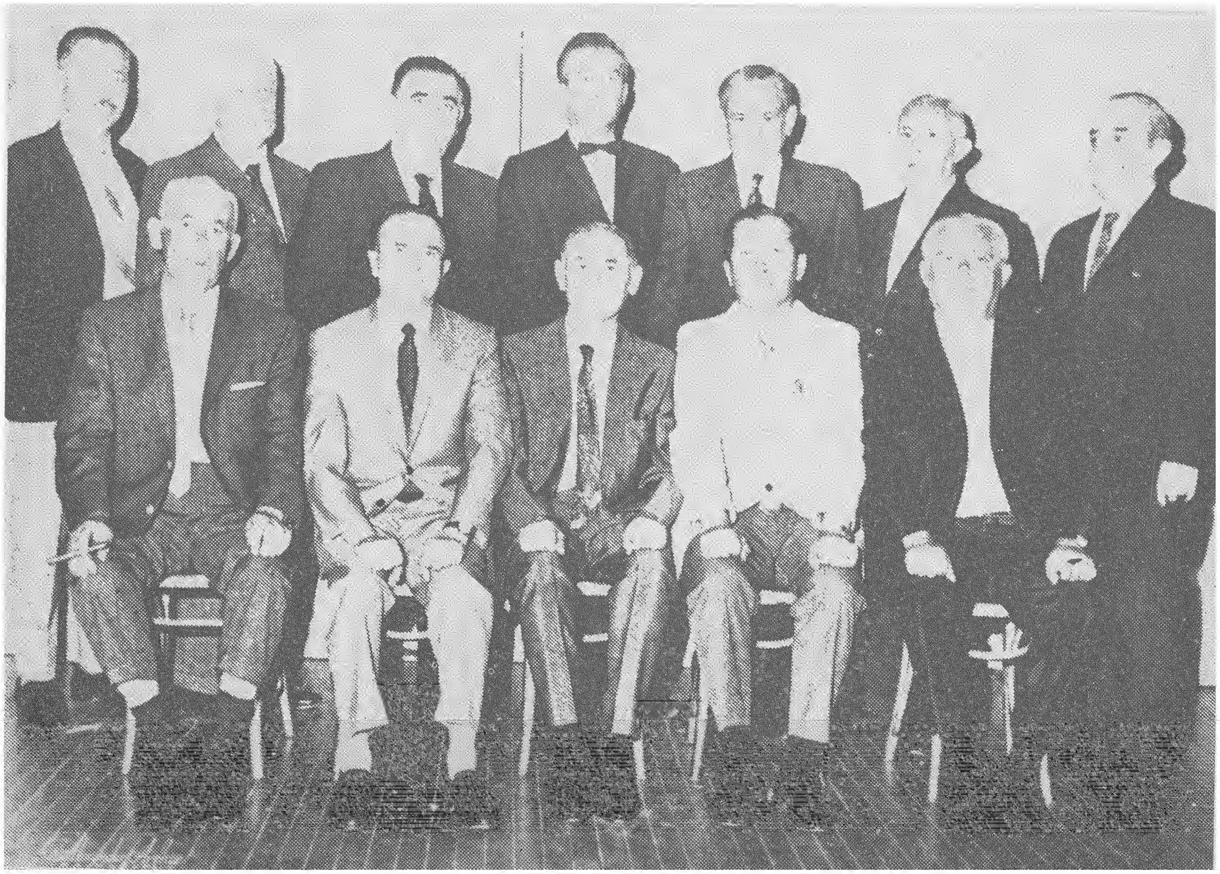

פלעגט ער נישט פאַרפעלן צו קומען אויף אַלע מיטינגען פון דער אָסטראָווצער סאָסייטי און מיט די לעצטע כוחות פלעגט ער שטורעמען קעגן דער גלייכגילטיקער באַציונג, וואָס ער האָט באַמערקט באַ טייל לאַנדסלייט צום געדאַנק פון יזכור־בוך.

נאָכן באַזוך אין ניו יאָרק פון אונדזער לאַנדסמאַן ר׳ יחזקאל ארלי, וואָס איז פאָרגעקומען אין הויז פון אונדזער איצטיקן פאָרזיצער, ש. שטרייטמאַן, איז ער געווען דער ערשטער פון דער יחידים גרופּע לטובת דעם יזכור־בוך.

בעת אונדזערע באַזוכן באַ אים אין שפּיטאָל, שוין כמעט אַ חולה מסוכן, האָט ער זיך אַלץ נאָכגעפרעגט ווי עס האַלט מיטן יזכור־בוך.

באַ זיין גרויסער לויה האָבן מיר אים מספּיד געווען ווי אַ גרויסן צדיק הדור, אַ יחיד במינו. בעתן אויפדעקן די מצבה אויף זיין קבר אויפן בית עלמין פון די אָסטראָווצער, האָט דער שרייבער פון די שורות אים פאַרגליכן צו די למד וואָווניקעס, די צדיקים נסתרים. מיט זיינע מעשים, וואָס זענען געווען אַן אָפּשפּיגלונג פון אַ לויטערער נשמה, איז ער געוואָרן דערהויבן צו דער געשטאַלטונג פון פרצ׳עס „אויב ניט נאָך העכער״.

אַלע, וועלכע האָבן געהאַט די זכיה צו זיין נאָנט צום דאָזיקן איידעלען מענטש, וועלן מיט שטאָלץ טראָגן אין זיך זיין אָנדענק ביזן סוף פון די טעג.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

„יזכור־בוך״ קאמיטעט מיט אסטראווצער לאנדסלייט אויף א ספעציעלער פארזאמלונג אויף צו זאמלען געלט בשעת דער זעקס־טאג מלחמה אין ישראל.
זיצן פון רעכטס אויף לינקס: מרס. טשארלס סטורן, ר. גוטהאלץ־קעמפינסקי, שמואל שטרייטמאן, בערנארד באמשטיין, דארא באמשטיין, גוטא גוטוויל־בראון, מרס. ב. גלאט. שטייען אין דער ערשטער שורה: פעני באמשטיין, רבקה ווייס, משה פיש, העלען פיש, דזשאנעט שטרייטמאן, בערנארד גלאט, מרס. ווינטשעסטער, מרס. גלאט, יוסף גלאט. שטייען אין דער לעצטער שורה: שמעון קעמפינסקי, טשארלי סטורן, טשארלי גראסמאן, נטע פאכלער, לעאן שטיינמאן, י. מ. בירנצווייג, ש. בירנצווייג, דוד ווינטשעסטער, מרדכי טאפעל, הארי ראזענבלום.

מיר טאָרן ניטש פאַרגעסן די רוצחים און די יידישע העלפערס

רעדע פון א. בוימפעלד ביים אויפדעקן אן אנדענק־טאַפעל אין ריאו דע זשאנײרא

זונטאָג דעם 25־טן אָקטאָבער, 1953, ביים אויפדעקן דעם מצבה־טאָוול אין אוהל הקדושים נאָך דער אָסטראָווצער יידישער קהילה אויפן בית־החיים פון ווילא ראזאלי אין ריאָ דע זשאַנײראָ, האָט דער פאָרזיצער פון פאַרבאַנד פון די אָסטראָווצער לאַנדסלייט געהאלטן די פאָלגענדע רעדע:

לאַנדסלייט פון מיין געבורטס־שטאָט אָסטראָווצע.

מיט צעבראָכענע הערצער, בייגן מיר אונדזערע קעפּ מיט דעם גרעסטן יראת־הכבוד פאַר אונדזערע אייגענע, וואָס זענען אונדז טייער געווען און וואָס זייערע לעבנס זענען אוועקגעריסן געוואָרן פון אונדז צוזאַמען מיט אַ דריטל פון דעם יידישן פאָלק דורך דער היטלערישער רוצחים־באַנדע און אירע העלפערס. די מענטשלעכע שפּראַך האָט נאָך נישט געפונען דעם געהעריקן אויסדרוק פאַר אָט דער גרויזאַמער פאַרניכטונג פון זעקס מיליאָן יידן.

אונדזער ווייטאָג קען נישט פאַרגעסן ווערן און וועט נישט פאַרגעסן ווערן. ביי יעדן מענטשן וואָס האָט זיין אייגן־ווירדע, וועט אייביק זיין איינגעקריצט אין די געדאַנקן „זכור אשר עשה לך הנאצי”.

מיר אָסטראָווצער קענען נישט פאַרגעסן אינדזער גרויזאַמען פאַרלוסט.

יאָר־הונדערטער איז אָסטראָווצע געווען אַ מקום־תורה, אַ צענטער פאַר יידישקייט. פון אָסטראָווצע האָט זיך צעשטראַלט דאָס ליכט פון תורה, דורך פיל גאונים, לומדים, רבנים און רביים. אונדזערע לאַנדסלייט האָבן געלעבט אין אָסטראָווצע אַן עכט יידיש לעבן. יידן האָבן געלעבט יידיש, נישט נאָר שבת אָדער יום־טוב, נאָר אַ גאַנצע וואָך. עס האָט געלעבט יידיש יעדעס געסעל, יעדעס ווינקעלע, די פאַריינען, די קלובן, די בתי־מדרשים, די אַלטע שול פון איבער 400 יאָר, דאָס שניידער בית־המדרש מיט זיינע טראַדיציאָנעלע תהלים־זאָגער. מיר דערמאָנען זיך די קינדער־יאָרן, די הדרים, די חסידים־שטיבלעך מיט די בעלי־התפילות, ווי ר׳ בערל רויזנמאַן, חיים האַלפערן (חיים לובלינער), בערל ראָזענצווייג (בערל וועוויס), יהושוע קופּערמאַן, דעם ראש השוחטים ר׳ אייזיק מענדל באלקע, ר׳ יעקב מענדל גאָלדפינגער מיט זיין טראַדיציאָנעלן „מן־המיצר” ביי תקיעות־שופר, וואָס האָט יעדן פאַרגאַפּט.

איך קאָן אויך נישט פאַרגעסן מיין טייערן חבר, משה לעדערמאַן, דעם לאַנגיעריקן פאָרזיצער פון מזרחי, דעם ליבלינג פון אַלע חברים, וואָס האָט מיט איבערגעגעבנקייט אויסגעפירט די אַמטן אַלס ראַטמאַן, לאַווניק און וויצע־פאָרזיצער פון דער קהילה. ער האָט געוואָלט וויסן די לאַגע פון יעדן חבר, בפרט פון דעם חבר, וואָס האָט זיך גענויטיקט אין הילף. חברים פון אָסטראָווצער מזרחי וואָס זענען אַנוועזנד, וועלן דאָס באַשטעטיקן. איך האָב אַ סך צו דערציילן פון אָסטראָווצע. מיר זענען געווען אין דער אַרבעט 3 חברים: משה לעדערמאַן, יהושע קופּערמאַן און איסר בוימפעלד.

ווער פון אייך געדענקט נישט אונדזער איבערגעגעבענעם קולטור־גייסטיקן חבר פון מזרחי לייביש האַלשטאַק, זיין שיעור יעדן שבת פון פרק, משניות און עין־יעקב האָט צוגעצויגן אַן עולם, וואָס האָט איבערפולט דעם הויף פון מזרחי־לאָקאַל און מען האָט די שיעורים געמוזט איבערטראָגן אין דעם נייעם בית־המדרש.

מיר קענען אויך נישט פאַרגעסן אונדזערע האָרעפּאַשניקעס: די שניידערס, קאָוואַלעס, קצבים, פורמאַנעס, טרעגערס, פישערס, גלעזערס, בעדערס, שלאָסערס און גאָלדשמידן. אַלע זענען זיי געווען פאַרטרעטן אין די יידישע אָרגאַניזאַציעס, פּאַרטייען, ביבליאָטעקן; באַטייליקט זיך אין דיסקוסיעס, געזוכט צו שאַפן אַלץ בעסערס און שענערס. אַ טייערע שטאָט איז געווען אָסטראָווצע, און דערפאַר קענען מיר זי נישט פאַרגעסן.

היינט איז דאָס 11־טע יאָר, וואָס מיר קומען זיך צוזאַמען, כדי מזכיר צו זיין די קדושים וטהורים, אונדזערע טייערסטע און הייליקסטע, אונדזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, זיידעס און באָבעס, פעטערס און מומעס, קרובים, פריינט און שכנים, די גאַנצע אָסטראָווצער יידישע באַפעלקערונג, די גאַנצע אויסגעהאַרגעטע אָסטראָווצער משפחה, פאַרפייניקטע, דערשטיקטע און פאַרברענטע.

אָסטראָווצער לאַנדסלייט, אַלע זיינען מיר היינט אבלים. יעדער פון אונדז איז צעווייטיקט פון דעם גרויסן בראָך וואָס האָט געטראָפן אונדז אַלעמען. די גרויסע קאַטאַסטראָפע, דער אומבאַוועלטיקטער צער און פיין, וואָס אונדזערע אייגענע זענען אַרודכגעגאַנגען, קען

אַריינוואַרפן אַ יחיד ווי אַ כלל אין יאוש, פאַרצווייפלונג, אָפּגעלאָזנהייט און פאַרלוירנקייט.

אָסטראָווצער לאַנדסלייט, מיר טאָרן אָבער נישט דער־לאָזן דערצו. קיין פאַרצווייפלונג, נאָר אויפוואַכונג. האָט אונדז געלערנט די ווונדערפולע גבורה און העלדישקייט פון די אַקטיווע קעמפער אין געטאָס.

לאַנדסלייט, היינט צום 11־טן יאָרצייט ווערט אויפ־געדענקט דער אָנדענק־טאָוול נאָך דער אָסטראָווצער קהילה, ביים ברודער־קבר „אוהל הקדושים" — דער ברודער־קבר פון די שטיקלעך זייף, וואָס די נאַצי־פאַשיסטן האָבן אויסגעאַרבעט פון זייערע קרבנות, פון די פאַרגאַזטע און דערשאָסענע יידן, צווישן זיי אויך פון אונדזערע אָסטראָווצער.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז די זייפלעך זאָלן געבראַכט ווערן צו דער אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט קיין ריאָ דע זשאַנעירא דורך די אָסטראָווצער שארית הפליטה. נישט איינער פון אונדז אָסטראָווצער האָט זיך אויסגעוויינט, קוקנדיק אויף די זייפלעך און טראַכטענדיק: ווער ווייסט, צי דאָס איז נישט רעשטלעך פון אונדזערע אייגענע?

מיט גרויס יראת־הכבוד האָבן זיך די אָסטראָווצער איבערגעגעבן דער אַרבעט צו ברענגען די זייפלעך צו קבר ישראל מיט אַ מאַסן־לויה.

פיל שטערונגען זענען געמאַכט געוואָרן דורך „פּאַר־אינטערעסירטע", כדי נישט צו דערלאָזן, אַז די זייפ־לעך זאָלן פאַרהייליקט ווערן. די „פּאַראינטערע־סירטע" האָבן געוואָלט צעברעכן דעם אָסטראָווצער קאָמיטעט, וואָס האָט געפירט און פירט נאָך היינט דעם קאַמף קעגן די יידישע פאַרברעכער: די קאַפּאָס, בריגאַדירן און לאַגער־פּירערס. זיי האָבן געוואָלט באַ־ווייזן, אַז די זייפלעך זענען נישט פון יידן־פעטס. די אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט אין ריאָ דע זשאַנעירא האָט אָבער צוריקגעוואָרפן די ליגנס פון די „פּאַר־אינטערעסירטע". מיט טעלעגראַפישע באַשטעטיקונג־גען פון דעם יידישן צענטראַל־קאָמיטעט פון וואַרשע, מיט באַשטעטיקונגען פון דעם יידישן אויספאָרשונגס־קאָמיטעט פאַר די פאַרברעכענס פון די דייטשן, איז קלאָר באַוויזן געוואָרן, אַז די זייפלעך זענען געמאַכט געוואָרן פון יידישן פעטס. אַזוי איז געלונגען צו באַווייזן דעם אמת פאַרן ריאָ'ר ראַבינאַט און פאַר דער יידישער געזעלשאַפט. און די אָסטראָווצער צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג האָבן באַוויזן דורכצופירן די גרויסע מאַסן־לויה פון טויזנטער מענטשן, יידן און נישט יידן.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג פון דער „חברה קדישא" מיט הרב זינגערעוויטש בראש האָט מיט דער מיטהילף פון אונדזער חבר, שמואל ערליך, באַוויזן צו דערפילן איר הייליקן חוב: צו פאַראייביקן דעם ברודער־קבר פון דעם אומבאַקאַנטן יידן אין „אוהל הקדושים". יעדער ייד פון וועלכן אָרט ער זאָל נישט זיין, זעט אין דעם ברודער־קבר די סימבאָלישע מצבה פון זיינע נאָענטע.

טייערע לאַנדסלייט מיינע!

די אָסטראָווצער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס איז אייך אַלעמען ליב, האָט אייך שוין פיל כבוד פאַרשאַפט מיט איר עקשנות און אָפענעם קאַמף פאַר גערעכטיקייט. ווי אייך איז באַוווסט, האָבן מיר פיל מאָל באַוויזן צו באַקעמפן די בייזווייליקע פעלשער אין דער יידישער געזעלשאַפט; די וואָס ווילן כשרן די „ממזרים" און זיי פאַרשאַפן נייע גע־בורטס־שיינען מיט יחוס־בריוו פון גרערער הויף, אַזעלכע האָבן זיי געשאַפן און פאַרשפּרייט אין ריאָ, אָבער ווי לעכערליך איז דאָס, ווען אַזאַ שיין פאַלט אריין אין דער האַנט פון אַ לאַנדסמאַן, וואָס קען יעדן איינעם פון די קינדער־שיכלעך? עס פאַרבלייבט בלויז שאַנד און שפּאָט פאַר די מאַכערס און פאַרשאַפערס.

נאָך נישט מיט דעם ענדיקט זיך אָבער אונדזער אויפ־גאַבע. עס זענען דאָ יידישע אַדוואָקאַטן, וואָס ווילן אויך אויף אַנדערע אופנים באַווייזן, אַז די ברידער זייפמאַן, ווי אויך איטשע קערבעל, זענען פיינע מענטשן, און אפשר גאָר נאָך פיינערע פון אונדז אַלע.

דאָס איז אויך נישט קיין וווּנדער. ווען יידישע פּאַר־שטייער האָבן געקענט פאַרקויפן דעם כבוד פון די, וואָס מיר זענען היינט מזכיר, פאַרוואָס זאָלן די אַדוואָקאַטלעך נישט פאַרקויפן זייער נשמה?

לאַנדסלייט, אויב מיר ווילן שטיין אויף דער וואַך, וועט דער טייוולאַנישער פּלאַן זיין באַנקראָט. נאָר מיט אונדזער עקשנות, מיט אונדזער קאַמף פאַרן אמת, וועלן מיר באַערן דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים.

„דער פויל־שער ייד" ביולעטין נומער 5, פעברואַר 1954, ריאָ דע זשאַנעירא.

מיין געבוירנשטאט אסטראָווצע!

רעדע פון א. בוימפעלד

חשובע לאַנדסלייט פון מיין געבוירנשטאָט אָסטראָווצע!

אין דעמדאָזיקן פייערלעכן מאָמענט בשעת מיר זענען דאָ אַלע פאַרזאַמלט צו פייערן דעם 10־יעריקן יזכור־אקט, זענען אונדזערע אַלעמענס געדאַנקען פאַרבונדן מיט דעם גרויסן חורבן וואָס איז פאָרגעקומען מיט 10 יאָר צוריק אין אונדזער געבוירנשטאָט אָסטראָווצע

אַלץ וואָס איז מיט אַזויפיל מי און איבערגעבנקייט געשאַפן געוואָרן אין משך פון הונדערטער יאָרן, איז פאַרניכטעט געוואָרן אין א קורצער צייט: א יידישער ישוב, יידישע רייכטימער, יידישער אָרגאַניזירונגס־פאָרמעס. אָסטראָווצע, דער הונדערט פראָצענטיקער יידישער ישוב — שטייט אויף ווי לעבעדיק פאַר אונדזערע אויגן: דער מאַרק אין אַלע זיינע פיר קאַנטן, פון איין עק ביז צום צווייטן. אַלץ יידישע הייזער, מיט יידישע געשעפטן — געשעפטן וואָס זענען איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור, פאַר קינדער און קינדס־קינדער. אַזוי האָבן זיי דאָרט קינדער דערצויגן, חתונה־געהאַט און ווייטער געשפינט דאָס יידישע לעבן. וויפל געפּאַקטע יידישע גאַסן: אַפּטער — קיניוועד — דרילדזער — שענער — מינצבערגס גאַס — שול־גאַס און נאָך און נאָך! די אַלע גאַסן זענען געווען געדיכט באַוווינט פון יידן: חסידים, לומדים, סוחרים, רבנים, גאונים, חכמים, שוחטים, גדולי־הדור און האָרעפּאַשניקעס; אַ יידישע קהילה, אַ סוחרים־פאַריין, אַ האַנטווערקער־פאַריין, אַ קליינהענדלער־פאַריין, ביבליאָטעקן, פאַרטייען, יידישע שולן, אַ תלמוד־תורה, אַ ישיבה, אַ מזרחי־שולע פאַר אַ פאַר הונדערט קינדער, וואָס איז געווען באַרימט ווי איינע פון די בעסטע אין גאַנצן געגנט, אַ באַוווסטזיניקע יוגנט און אַ גוט אָרגאַניזירטע אַרבעטערשאַפט וואָס איז געווען טעטיק אויף אלע געביטן.

אין איצטיקן מאָמענט, ווען אונדזערע געדאַנקען און געפילן זענען איבערגעטראָגן אויף אונדזער געבוירנשטאָט אָסטראָווצע, שווימט אויף פאַר אונדזער גייסטיקן אויג, די גרויסע, אַלטע, היסטאָרישע שול, מיט אירע דורותדיקע לעגענדעס. ווער פון אונדז, חשובע לאַנדסלייט, געדענקט נישט די אייזערנע האַלדז־רינג וואָס איז געווען צוגעקלאַפּט ביים אַריינגאַנג, אין דער רעכטער זייט פון פּאָליש? — דערציילט אונדז דערויף די לעגענדע, אַז דאָס פלעגט גענוצט ווערן פאַר די חרמניקעס וואָס האָבן זיך שווער פאַרזינדיקט. זיי פלעגט מען עס איינשליסן אין דעמדאָזיקן אייזערנעם האַלדז־רינג און יעדער ייד וואָס איז געגאַנגען אין שול אַריין, האָט אויף זיי אַ שפּיי געטון און אָפּגעזאָגט דעם באַקאַנטן פסוק: „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". ווער פון אונדז געדענקט עס נישט דעם אַלטן בית־המדרש, וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבן אַלע פאַרטיי־פירער, די באַנק־פּאָליטיקער לעבן דעם אָנגעהייצטן אויוון מיט ר' מאיר'ל דעם חזנס ע"ה, בראש; די אַלע תלמידים מיט חזקה־טישן פון רביים; דעם נייעם בית־המדרש מיט די פריווילעגירטע שעורי־תלמוד: תלמידים פון שיעורי־בוקר און שעורי־ערב. — ניט יעדער בחור האָט זוכה געווען צו זיין אַ תלמיד פון ר' ברוך כהן! — ווער פון אונדז דערמאָנט זיך ניט אינעם קליינעם, שניידערישן בית־המדרש מיט די טראַדיציאָנעלע „חברה־תהילים"־זאָגערס פון פאַרטאָגס, אירע שמחת־תורה־פייערונגען, אייגענע בעלי־תפילות און בעל־קורא. אָט דערמאָן איך זיך אַ טשיקאַווע פאַקט וואָס איז דאָ כדאי צו דערמאָנען: אַן אַלטער שניידער, אויסהערנדיק ווי דער בעל־קורא לייענט פאַרגרייזט די סדרה פון דער וואָך, האָט גורם געווען מען זאָל באַלד באַזייטיקן דעם בעל־קורא און אין דעמזעלבן שבת איז אויפגענומען געוואָרן אַלס בעל־קורא, אַ בחורל פון 14 יאָר. און ווייסט איר ווער דאָס איז? — אונדזער מיטגליד אינעם היגן אָסטראָווצער קאָמיטעט, דער „יזכור"־חזן, ח' מאיר שטרייטמאַן!

ווער פון אונדז דערמאָנט זיך נישט אינעם אָסטראָווצער בית־החיים? איך געדענק עד־היום די לעגענדע וואָס איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ לעבעדיקער פאַקט אין אונדזער שטאָט, וועגן דער מצבה וואָס האָט זיך אַליין אויסגעדרייט... און דער ראַבינאַט מיט די דאַמאָלדיקע קהילה־פאַרשטייער, האָבן באַשטימט קיינעם נישט צו באַערדיקן אין די אַכט איילן וואָס אַרום דעם קבר. און דער פלאַץ אַרום יענעם קבר, איז טאָקע פאַרבליבן ליידיק, מיט קליינינקע מצבות אַרום.

און ווער פון אונדז געדענקט עס נישט די אָסטראָווצער הומאָריסטן, די פּאָליטיקער און טאָן־געבערס? — ר' מאירל דעם חזנס, זינדאלע בוימפעלד, מרדכלע דעם ליפּסקער־רבינס זון, ר' שמואל בלאַנק, בן־ציון רעמביישעווסקי, מרדכי האַלפּערן און אַנדערע. און אחרון־אחרון דער אָסטראָווצער צדיק ר' מאיר יחיאל הלוי ע"ה.

איך דערמאָן זיך אָן די זאַקלאַדניקעס פון דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה: ר' אשר הערץ (קלמן יאָשעס), קלמן בוימפעלד, בערל ראַזינמאַן, משהל וויינ־

בערג, זיסי מאניסעס, שויל פעפער, פינטשע מינצבערג און אַנדערע...

ליבע לאַנדסלייט מײנע!

ווען איך זאָל פֿאַר אייך שילדערן אַלץ וואָס איך געדענק פון מײן פריעסטער קינדהייט אָן ביז צום טאָג ווען איך האָב פאַרלאָזט מײן געבוירנשטאָט אָסטראָווצע — וואָלט עס צופיל צייט פאַרנומען און צופיל אויפגעטרייסלט אייערע געמיטער, דערמאָנענדיק זיך אין אייגענע און פריינד וואָס זענען נישט מער צווישן די לעבעדיקע. אַלץ איז פון אונדז אַוועקגענומען געוואָרן דורך דער רויבער־באַנדע, דורך די נידערטרעכטיקסטע אויסוואורפן־סאַדיסטן וואָס זייערס גלייכן איז גאָר נישט פאַראַן אין דער מענטשלעכער געשיכטע; דורך דעם נאַצי־פאַשיזם וואָס איז אין זיין באַרבאַריזם איבערגעשטיגן אַלע גרענעצן וואָס דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד קען בכלל תופס זיין. עס ווילט זיך נישט גלויבן, אַז אין 20־טן יאָרהונדערט זאָל האָבן געקענט אַזעלכעס פאָרקומען. אָבער ס׳איז אַ שוידערלעכער פאַקט: זעקס מיליאָן קדושים האָט עס אונדז געקאָסט! אויך אונדזער אָסטראָווצע, די שטאָט וווּ מיר זענען געבוירן און אויפגעוואַקסן, איז פאַרניכטעט געוואָרן און ס׳איז דאָרט אַ שטיין אויף אַ שטיין נישט פאַרבליבן...

לאַנדסלייט פון אָסטראָווצע!

נאָכמער וואַקסט אונדזער פאַרדרוס און האַרץ קלעמעניש, אונדזער אויפרעגונג און חרפה — אַז פון אונדזערע אייגענע זענען אַרויסגעוואַקסן יידישע אויסוואורפן און נידערטרעכטיקסטע פאַררעטער פונעם אָסטראָווצער ישוב, פאַרברעכער און קאַניבאַלן אין מענטשלעכן געשטאַלט. אונדזער גרויסער אַרכיוו איז פול מיט פאַקטן און אָנקלאַגמאַטעריאַל קעגן זייערע טאַטן, וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער יידישער אַגענץ ווי אויך דורך דער א.ב.ו. — וווּ זיי זענען פאַרצייכנט געוואָרן אין דער ליסטע פון קריגספאַרברעכער. דאָס זענען די ברידער אברהם און לייביש זייפמאַן — זאָלן זייערע נעמען אויסגעמעקט ווערן פון צווישן אונדז!

איך וואָלט אייך נישט געוואָלט פאַרשאַפן קיין ליידן דערמאָנענדיק נאָכאַמאָל די אַלע פאַקטן פון די פאַרברעכערישע מעשים וואָס זענען אָפּגעטאָן געוואָרן דורך די יידישע רוצחים, די ברידער זייפמאַן. אָבער איך בין געצוווּנגען דאָס צו טאָן, צוליב דעם, אַז יעדער פון אייך, ליבע לאַנדסלייט, זאָל וויסן ווי צו פאַרטיידיקן דעם כבוד פון אונדזערע אייגענע, שוועסטער און ברידער, פריינט, חברים און באַקאַנטע. איך וועל דערפאַר דערמאָנען דאָ די אַלע טרויעריקע פאַקטן וואָס זענען אָפּגעטאָן געוואָרן דורך די אויסוואורפן אברהם און לייביש זייפמאַן. די אַלע פאַרברעכערישע מעשים זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורך עדות, לעבנגעבליבענע אָסטראָווצער לאַנדסלייט:

1. יוסף וויינבערג באַשטעטיקט, אַז „זיי האָבן באַרויבט אַלץ וואָס מיר האָבן געהאַט אין לאַגער און געשלאָגן מכות־רצח״.

2. שלמה האָראָוויץ באַשטעטיקט, אַז זיי זיינען שולדיק אין דעם טויט פון פיל יידן, צוגענומען סחורות ביי פיל יידן, צוזאַמען מיט זייערע קאָלעגן־פּאָליציאַנטן, די פּאָליאַקן קוטשמאַרעק און באמבאל און געשלאָגן אויף אַ מערדערלעכן אופן מאָטל ראָזענבלאַט. זיי זענען שולדיק אין טויט פון אברהם ראטשטיין, יחיאל וויינבערג, אהרון פרידלאַנדס פרוי און יעקל וואַרשאַווסקיס טאָכטער.

3. שמואל קאָרענוואַסער באַשטעטיקט: „מיין לעבן האָב איך אָפּגעקויפט באַ דעם רוצח לייביש זייפמאַן פאַר 6 גאָלדענע 20־ער דאָלאַרס. אברהם און לייביש זייפמאַן זענען געמשפט געוואָרן דורך אַ גרופּע אָסטראָווצער אין מינכען וווּ ס׳איז אויף זיי אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ טויט־אורטייל. און אין יענער צייט זענען זיי אַנטלאָפן קיין בראַזיל״.

4. אלטער־יחיאל ניסנבוים באַשטעטיקט, אַז זיי זענען געווען די ערגסטע פּאָליציאַנטן, אין אַ סך פאַלן נאָך ערגער ווי די עס־עס.

5. מאָטל ראָזענבלאַט באַשטעטיקט: „לייביש זייפמאַן האָט מיך שוידערלעך געפייניקט. ער האָט געמסרט יידן וואָס האָבן באַהאַלטן סחורות, און זיי האָבן דערפאַר באַצאָלט מיטן לעבן״.

6 רישל שאַפּיר באַשטעטיקט, אַז אברהם זייפמאַן איז שולדיק אינעם טויט פון אפרים שאַפּיר און בער בלומענפעלד.

7. שלמה צווייגמאַן באַשטעטיקט, אַז אברהם זייפמאַן האָט אַריינגעטראָגן אַ שריפטלעכע מסירה צו דער קאָמאַנדע פון עס־עס, אַז די צוויי יידישע פּאָליציאַנטן אפרים שאַפּיר און בער בלומענפעלד, באַהאַלטן אויס יידן. זיי זענען גלייך דערשאָסן געוואָרן און אברהם האָט דערפאַר באַקומען דעם פּלאַץ פון שאַפּיר אַלס פּאָליציי־קאָמענדאַנט.

אָסטראָווצער לאַנדסלייט פון די שארית־הפליטה, וואָס געפינען זיך אין בראַזיל, האָבן שוין עפּעטלעך איבערגעגעבן די שוידערלעכע פאַקטן וואָס זענען אָפּגעטון געוואָרן דורך די צוויי ברידער זייפמאַן. און איך וועל עס איצט פאַר אייך נישט איבערערדן נאָכאַמאָל. איך וויל דאָ אָבער דערמאָנען די סאַדיסטישע מעטאָדן וואָס זענען באַנוצט געוואָרן דורך די אויסוואורפן וואָס באַשיינען מיטן תירוץ, אַז זיי געהערן צו דער משפחה פון גערער הויף און זייערע פאַרטיידיקער פאַרשפרייטן פּאַמפלעטן און בריוו וועגן זייער יחוס. מיר אָסטראָווצער ווייסן אַלע

ווער זיי זענען! אברהם און לייביש זייפמאַן פלעגן יעדע נאַכט אוסוויילן אין לאַגער עטלעכע יידן — די וואָס האָבן פאַרמאָגט געלט — און זיי געצוווּנגען זיך צו מעלדן אין דער קאָמאַנדע־ביורא. דאָרט האָבן זיי די יידן געשלאָגן מכות־רצח, געטרעטן אויף זייערע קערפּערס, געקוועטשט זייערע געשלעכטס־אָרגאַנען ביז די קרבנות זענען געפאַלן אין חלשות. דאַן זיי אויפגעמונטערט מיט אַ קעסל קאַלט וואַסער, בכדי די קרבנות ווייטער צו פּייניקן און אויס־צופּרעסן באַ זיי דאָס באַהאַלטענע געלט אָדער ווערט־זאַכן.

לאַנדסלייט,

איניקע פון די עדות זענען איצט מיט אונדז דאָ אין זאַל, און זיי הערן גאַנץ גענוי זייערע ווערטער, וואָס זיי אַליין האָבן באַשטעטיקט. אָסטראָווצער לאַנדסלייט! אונדזערע טיפע וווּנדן זענען נאָך נישט פאַרהיילט און קענען גאָר אינגאַנצן נישט פאַרהיילט ווערן. אונדזערע פאַרפּייניקטע, געמאַטערטע, אַוועקגעריסענע — ווען מער קיינמאָל נישט צוריקקומען צו אונדז — מוזן מיר דעריבער, הייליק אָפּהיטן זייער לעצטער צוואה, זייער לעצט וואָרט פאַר אונדז לעבנגעבליבענע אָסטראָווצער: נקמה! איז ווי־זשע קענען מיר זיין שטיל און גלייכגילטיק אויפנעמען די חוצפּהדיקע בריוו וואָס קומען אָן פון ישראל, באַצירטע מיט רבנישע אונטערשריפטן, וואָס ווילן ווירקן אויפן היגן ראַבינאַט, אַז דער חרם אויף די צוויי ברידער זאָל אַרונטערגענומען ווערן? ווו איז דאָס מענטש־לעכע געוויסן פון די דאָזיקע רבנים?

מיר אָסטראָווצער לאַנדסלייט, ווען טריי בלייבן אונדזער שבועה פון נקמה! מיר וועלן לאָזן הערן אונדזער שטאַרקסטן, האַרצרייסנדיקן פּראָטעסט פאַר דער גאַנצער וועלט, קעגן וועמען עס זאָל נישט זיין, וואָס וועט פּרוּוון פאַרשוועכן דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע אָסטראָוו־צער קדושים!

אָסטראָווצער לאַנדסלייט, מיר שווערן, אַז האַנט־באַ־האַנט, אין געשלאָסענע רייען, וועלן מיר פאַרטיידיקן דעם כבוד פון די פון אונדז אַוועקגעריסענע שוועסטער און ברידער, חברים און פריינט און פון דער גאַנצער אָסטראָוו־צער משפחה. אייביקע שאַנד די פאַרברעכער! נידער מיט זייערע פאַרטיידיקער!

פארזאמלטע אויפן באריכט־אוונט פון די ספעציעלע קאמיסיע וואס האט אויסגעפארשט דעם ענין זייפמאן.

עבער ביינערמאַן

מיר זענען נישט מוחל די יידישע מיטפאַרברעכער

דער קאָרעספּאָנדענט דוד מאַרקוס (ריאָ־דע־זשאַנעיראָ), ברענגט די ידיעה וועגן די רעהאַביליטאַציע פון די צוויי ברידער זייפמאַן דורכן ישראל־ראַבינאַט אין ירושלים, מיט אַ ווענדונג צום ראַבינאַט אין בראַזיל אַראָפּצונעמען דעם חרם פון די באַשולדיקטע מערדער ברידער אברהם און לייביש זייפמאַן, און אַזוי אַרום האָבן זיי באַקומען אַ קניפּ אין זייערע באַקן פון אומשולדיקייט. פאַר זייערע מעשים, וואַרעמענדיק זיך ביים פייער פון אייגענעם חורבן.

איבער אַלע אָסטראָווצער ישובים פון די על־פּי־נס געראַטעוועטע פונעם היטלער־קאָשמאַר, האָבן זיך דערטראָגן באַשולדיקונגען קעגן אַ גאַנצע רייע אייגענע קאָלאַבאָראַטאָרן מיט די היטלער־אוקראַינער באַנדעס. טראָץ דעם האָבן די ברידער זייפמאַן, וואָס זענען באַשפּיגן געוואָרן דורך דעם גאַנצן בראַזיליאַנער יידישן ישוב, דורך דעם גאַנצן בראַזיליאַנער יידישן ישוב, איינגעשלאָסן דער גאַנצער אָסטראָווצער עולם איבער דער וועלט, זיך באַפרייט פונעם חרם.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס באַלד נאָך דער באַפרייאונג פון שולד דורך דער ישראל־יוסטיץ איינעם פון די סאַדיסטן, דעם פּאָליצייאישן וויצע־שעף אונטער דער נאַצי ממשלה אין אָסטראָווצע, משה פּוטשיק, (וועמען די פּוילישע פּאָליציי האָט אַרויסגעפּאָדערט אַלס קריגס־פאַרברעכער). איז אויך געקומען דאָס ריינוואַשן פון די ברידער זייפמאַן און אַנדערע.

עס האָבן זיך גלייך אַ לאָז געטאָן זייערע קרובים צו די ישראל־רבנים אויסצואיבן אַ דרוק אויף דעם בראַזיליאַנער יידישן ישוב אַראָפּצונעמען דעם חרם פון די ברידער זייפמאַן.

די דאָזיקע אינטערווענץ ביי די ישראל־רבנים, דורך די שטאַפּעטן פון די קרובים, וואָס זענען געפלויגן קיין ישראל, האָבן זיך באַמיט אָנצווייזן, אַז די שוועסטער פון די רוצחים זייפמאַן, קיילע זייפמאַן, איז נישט מער און נישט ווייניקער ווי אַן איינקל פון גערער רבין (אַ זאַך וואָס איז ווייט פון יעדן אמת).

דער דאָזיקער „טריק" האָט אָבער אויך נישט געהאָלפן, ווייל די אָסטראָווצער לאַנדסלייט האָבן דאָך געוווסט דעם ריינעם אמת און דער צאָרן פון ווייטיק ביי די בראַזיליאַנער יידן איז געוואָרן מער פאַרביטערט און עס איז געקומען דער אויסגעשריי: זיי קיינמאָל נישט מוחל זיין!

פאַר דער צייט זענען געקומען צום ליכט אַ סך דאָקומענטן וואָס באַלויכטן די שמוציקסטע אַרבעטן פון די אייגענע רוצחים איבער די רעשטלעך לעבן־געבליבענע יידן אין 1942. פון באַזונדערן ווערט, זענען די דאָקומענטן וואָס דער יידיש־היסטאָרישער אינסטיטוט אין פּוילן האָט פאַרעפנטלעכט וועגן די מערדערייען פון די דאָזיקע נאַצי־רוצחים.

אָט די זיידענע יונגעלייט פון די אָנגעזעענסטע אַזוי צו זאָגן אָסטראָווצער פּעריפעריע, אָט די דאָזיקע טרויעריק־באַרימטע שענסטע באַלעבאַטישע יונגע־לייט פון שטאָט, אַלס פּאָליציי־עלטסטע און שקלאַפן־טרייבער, האָבן איבערגעטריבן און איבערגעשטיגן די נאַציס אין זייערע גרוזאַמקייטן.

אַ מאָדנע קאָרופּטירטע „מאָראַל" האָט געהערשט ביי דעם דאָזיקן יידיש „זיידענעם" עלעמענט פון פּוטשיצן, די ברידער זייפמאַן, ביז צו די נידעריקע העראַרכיעס וואָס האָבן זיך איינגעהאַנדלט די אַמטן צו זיין די הערשער איבערן רעשטל אויסגעמאַטערטע און פאַראורטיילטע צום אומקום, און ווען מען האָט געבעטן רחמים ביי זיי, האָבן זיי געהאַט איין ענטפער: „איך וויל נישט געבן מיין קאָפּ פאַר אייערן!".

אין יאָר 1947 איז געוואַקסן דער צאָרן און אויפברויז קעגן די אַלע אייגענע מיטפאַרברעכער. ניו־יאָרק, טאָראָנטע, ריאָ־דע־זשאַנעיראָ, בוענאָס־איירעס און אַנדערע קלענערע ישובים, זענען אַרויס מיט אַ פאַרביטערטן צאָרן קעגן די אויבן דערמאָנטע פאַרברעכער, אויפגעטרעטן עדות פונעם אַדורכגעמאַכטן היטלער־גיהנום, און זיכער זענען די אויספאָרשונגען פאָרגעקומען אין אַ קאָאָרדינירטער פאַרשטענדיקונג.

פון איין זייט דאָס דערשיינען אין 1947 די בראָשור אין ניו־יאָרק וועגן די פאַרברעכערישע מעשים פון די ברידער זייפמאַן, און דאָס דערשיינען פון בוך „חורבן אָסטראָווצע" אין בוענאָס איירעס 1949, ווו ס׳ווערן געשילדערט די שוידערלעכקייטן פון די ברידער זייפמאַן, פּוטשיק, און אַנדערע קאָלאַבאָראַטאָרן, פון דעם שניט.

די אָסטראָווצער וועלן אָבער שטיין אויף דער וואַך, אַז אָט די שמוציקע קאָלאַבאָראַטאָרן וועלכע האָבן זיך

גערא̇טעוועט ביי דעם פייער פון אונדזער נא̇ציא̇נא̇לן חורבן, זא̇לן קיין תיקון נישט געפינען אין א̇סטרא̇ווצער רייען.

די א̇סטרא̇ווצער איבער דער גא̇רער וועלט וועלן זיכער נישט איינשטימען מיט דעם רבנישן געריכט אין ירושלים מיטן א̇רויסגעטרא̇גענעם אורטייל פון דעם א̇רא̇פגענומענעם חרם פון די פארברעכער ברידער זייפמא̇ן.

ווי לא̇קא̇ניש עס קלינגט, א̇ז אין משך פון נא̇נטסטן יא̇ר דא̇רפן זיי זיך שטעלן אויפן גוטן וועג. דער פסק־דין גיט נא̇ך צו, א̇ז ס'איז א̇ מצווה זיי מקרב צו זיין און זיי א̇ריינגעמען אין דער יידישער געזעלשא̇פט.

די רבנים הא̇בן רייניגעווא̇שן א̇בער נישט די א̇סטרא̇ווצער איבער דער וועלט!

אסטרא̇ווצער לא̇נדסמא̇נשאפט אין ישראל נישט ארא̇פגענומען דעם חרם פון די ברידער זייפמאן

אין דער טאגצייטונג „לעצטע נייעס", וואס דערשיינט אין תל־אביב, איז פארעפנטלעכט געווארן דער פאלגענדער בריף פון „ארגון יוצאי אוסטרובצה בישראל":

חשובער רעדאקטא̇ר,

מיר בעטן אייך א פלאץ אין „לעצטע נייעס" פאר אן אויפקלערינג, וואס איז געווענדעט צו אלע א̇פשטאמיקע פון א̇סטרא̇ווצע אין גא̇ר דער וועלט, אין שייכות מיט דער טרויעריקער פרשה „ברידער זייפמאן", וואס ישראל־דיקע רבנים הא̇בן זיי רעהאביליטירט א̇ן א משפט און א̇ן אויסצוהערן די, וועלכע הא̇בן געליטן פון די ברידער זייפמאן אינעם דייטשן לאגער.

די א̇סטרא̇ווצער לאנדסמאנשאפט אין ישראל דערקלערט:

צווישן אונדזערע בני עיר אין דער פרייער וועלט הא̇ט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז די פארוואלטונג פון דער א̇סטרא̇ווצער לאנדסמאנשאפט אין ישראל הא̇ט א האנט אין ארא̇פנעמען דעם חרם פון די ברידער אברהם און לייביש זייפמאן. דער דא̇זיקער קלאנג איז בכיוון פארשפרייט געווא̇רן, אבער ער האט נישט קיין שום יסוד.

מיר, דער ועד פון דער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, דערקלערט פייערלעך, אז קיין שום אינסטאנץ, נישט קיין רבנישע און נישט קיין סעקולערע, נישט אין אויסלאנד און נישט אין ישראל הא̇ט זיך צו אונדז געווא̇נדן א̇דער מיט אונדז זיך בארא̇טן וועגן דער גאנצער פרשה פון ארא̇פנעמען דעם הרם. מיר הא̇בן זיך וועגן דער רעהאביליטאציע פון די ברידער זייפמאן דערוווסט צופעליק און מיר זענען דערשטוינט געווא̇רן, ווי א סך פון אונדזערע לאנדסלייט זענען דערשטוינט, ווי אזוי א רבנישע אינסטאנץ אין ישראל הא̇ט זיך גענומען דעם רשות א̇ן א משפט און א̇ן אויסהערן די געליטענע פון די ברידער זייפמאן רייניצוואשן זיי פון זינד.

די פארוואלטונג פון דער
א̇סטרא̇ווצער לאנדסמאנשאפט
אין ישראל:

אדוו. יחזקאל ארא̇לי, פא̇רזיצער
מרים פעלדמאן
אריה זשאבנער
יהודה רא̇זענבערג
פעלא מייערצאק
שלמה הא̇רא̇וויץ
אברהם האלשטא̇ק
מאיר בלאנקמאן
משה גא̇לדפינגער

י. בראַנדן

אָסטראָווצער אין אַרגענטינע פאַראייביקן זייערע קדושים

דאָס שווערע לעבן פון די יידישע פאָלקס־מאַסן אונטער דער מאַכט פון דער פּריציש־מיליטאַריסטישער רעגירונג, אין פּוילן, האָט זיי געצוווּנגען אין די יאָרן צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה — צו אויסוואַנדערן אין אַנדערע לענדער, איבערהויפּט אויפן אַמעריקאַנער קאָנטינענט. פּונקט ווי פון צענדליקער און הונדערטער אַנדערע שטעט, האָבן אויך אויסגעוואַנדערט אַסאַך יידן פון זייער געבורט־שטאָט אָסטראָווצע. דער גרעסטער טייל פון זיי האָבן זיך געצויגן צו די אַמעריקאַנער לענדער און זיי געפינען זיך צעזייט און צעשפּרייט אין דרום אַמעריקע און אין צפון. דאָך זענען די דאָזיקע מענטשן צווישן זיך ענג פאַרבונדן, עס פאַרקניפּט זיי די פאַרגאַנגענהייט, די בעסטע טראַדיציעס וואָס זיי האָבן געירשנט פוו זייערע פאָרגייער און זייער אייגענע שטורעמדיקע יוגנט. פאַר די לעצטע יאָרן איז צוגעקומען נאָך אַ וויכטיקער פאַקטאָר וואָס האָט פאַראייניקט די לאַנדסלייט פון יעדן שטעטל און אַ געפיל פון צוגעבונדנקייט איז אויסגעוואָקסן. ווייט אָדער נאָענט איינער פון צווייטן, האָבן די מענטשן דערפילט אַז אַ געמיינזאַמער געדאַנק האָט זיי צוזאַמענגעבראַכט און האָט אַרויפגעלייגט די פאַרפליכטונג, צו האַלטן זיך באַם שטאַם. און דער דאָזיקער ספּאָנטאַנער שטעלונג איז געלעגן — און אַזוי איז עס ביז היינט צו טאָג — דער ענטפער דעם נאַציזם, דער ווילן צו אויפהאַלטן דעם קערן פון יידישן פאָלק, סיי דורך

דער רעדאַקציע־קאָמיטעט פון "יזכור־בוך", וואָס איז דערשינען אין אַרגענטינע

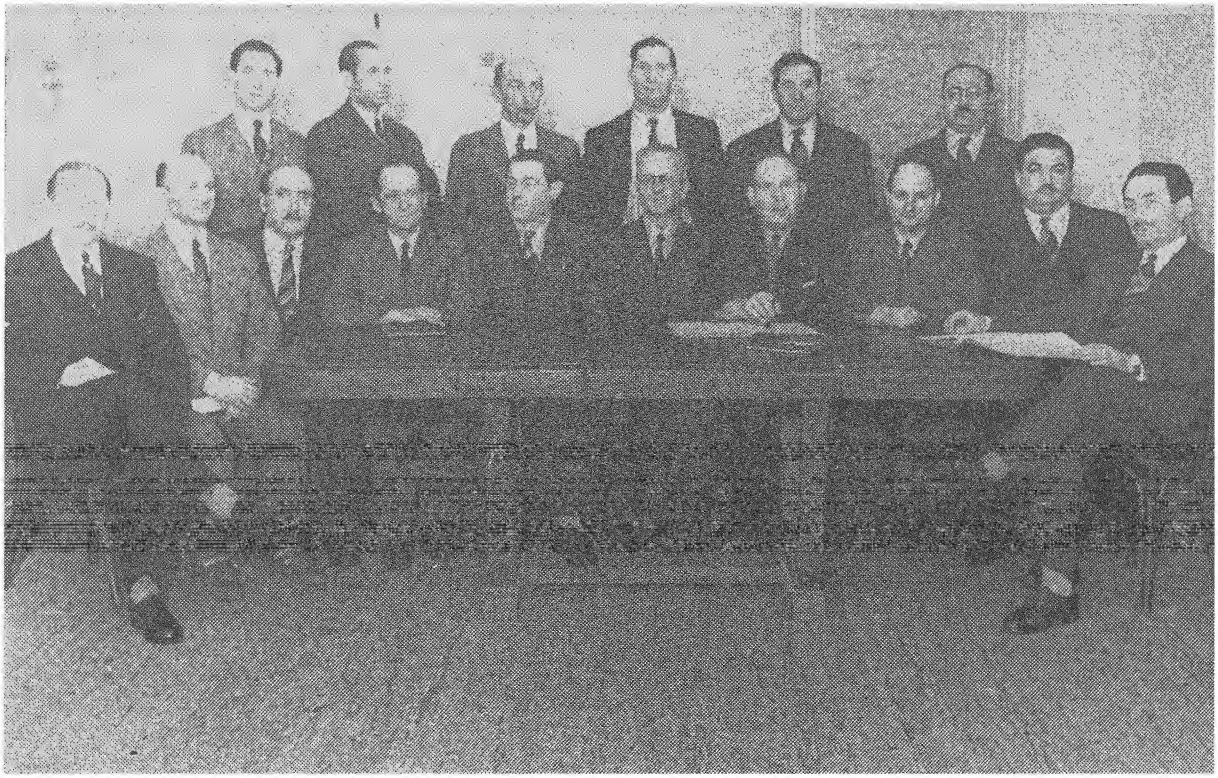

פֿאַרשטאַרקן די אוצרות פֿון דער יידישער קולטור און סיי דורך אויפֿהאַלטן די פֿאָלקסטימלעכקייט וועלכע שטאַמט פֿון די שטעטלדיקע קוואַלן. די טעטיקייט פֿון די לאַנדסלייט־פֿאַריינען איז זייער אַ וויכטיקע און זיי האָבן וויכטיקע אויפֿגאַבן, אַ געניטע און געזעלשאַפֿטלעכע האַנט דאַרף נאָר בעסער רעגולירן זייער אַרבעט, כּדי די איניציאַטיוו וואָס קומט אויף זאָל נישט פֿאַרבילִיקט ווערן און די ענערגיע פֿון די טוער זאָל נישט גיין לאיבוד.

די אָסטראָווצער האָבן באַשטימט אויפֿשטעלן אַ מאָנו־מענט זייער שטאָט נישט פֿון גראַניט וועלכער זאָל זיין אַן עדות, און אין לויף פֿון דער צייט זאָל דאָס עדות־זאָגן אָפּ־געשוואַכט ווערן, ווערן שטילער און זיך דערווייטערן. זיי האָבן באַשלאָסן אַז דער מאָנומענט וואָס דאַרף באַערן די זעכצן טויזנט אומגעקומענע פֿון אָסטראָווצע זאָל זיין אַ געשריבענער דאָקומענט, וועלכער זאָל דערציילן די געשיכטע פֿון דער שטאָט אין וועלכער יידן האָבן געלעבט באַ 400 יאָר, די געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט און אַנטוויק־לונג פֿון די יידן אין שטאָט און פֿון אומגעגנט פֿון וועל־כער מען זאָל זען בכלל דעם אָנטייל פֿון די יידן אין דער אַנטוויקלונג פֿון פּוילן. צום סוף, דער נאַצישער איבער־פֿאַל אין דער אומקום פֿון דעם ישוב, וועלכער איז געווען אַזאַ וויכטיקע באַשטאַנדטייל פֿון די מיליאָנען פֿאַרשני־טענע און דער העראָישער ווידערשטאַנד פֿון די יחידים, וועלכע האָבן אויסגעדריקט דעם צער און צאָרן פֿון גאַנצן פֿאָלק און זייער קאַמף קעגן דער נאַצישער בעסטיע, איז געווען נישט קיין אינדיווידועלער, נאָר אַ נאַציאָנאַלער. דאָס בוך אָסטראָווצע האָט עס פֿאַרקערפּערט. פֿון אַ רייע אַרבעטן, געשריבן פֿון פּשוטע פֿאָלקס־מענטשן, איז אויס־געוואָקסן די שטאָט וועלכע איז חרוב געוואָרן פֿון די פֿאַרברעכערישע נאַציסטישע הענט, און איז מיט אַ קורצע צייט צוריק געווען אַזאַ וויכטיקער רינג אין דעם לעבן פֿון דעם יידישן ישוב אין פּוילן.

פֿינף און דרייסיק אַרבעטן זענען פֿאַראַן אין זאַמל־בוך. דער גרעסטער טייל פֿון זיי זענען געשריבן געוואָרן

די אזכרה אין מינכן, צו וועלכע ס'זענען געקומען אלע אסטראווצער פון גאנץ דייטשלאנד. אין דער ערשטער ריי זיצן: יאיר צימערמאן, מאטל צוקערפיין, יעקב שטיינבאום, ישעיה שערמאן, אייזיק ביינערמאן און יחיאל מגיד־ראזענבערג.

פון אָסטראָווצער וואָס וווינען אין אַרגענטינע. אַוועקנעמענדיק אין אַ זייט איניקע קלענערע באַשרייבונגען דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז אין דעם זאַמל־בוך זענען פאַראַן וויכטיקע מאַטעריאַלן, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר היסטאָרישע דאָקומענטן און גלייכצייטיק אַ באַשולדיקונגס־אַקט קעגן די נאַצישע פאַרברעכער וואָס האָבן צעשטערט אין פאַרוויסט דאָס יידישע לעבן. די אַרבעטן פון מ. פּילצמאַכער יאָסקע אַפּטער און פון עבער ביינערמאַן, דערגענצט זיך איינע און די צווייטע און עס איז דורך זיי אַרויסגעבראַכט געוואָרן די גאַנצע פילפאַרביקייט פון דעם גרויסן יידישן צענטער. איר דערזעט פאַר זיך אַ שטאָט, וואָס האָט אין משך פון איר עקזיסטענץ געפירט אין מיניאַטור אַ מלוכה׳שן לעבן אויף יידיש, און זי איז מיט יעדן יאָר נישט נאָר געוואַקסן אין דער ברייט, נאָר אויך אין דער טיף. איר לייענט די איינצעלהייטן און איר פילט, אַז דער שטאָם אָסטראָווצע, האָט געקענט באַזאַפּטיקן אָן אויפהער גאַנצע יידישע ישובים פון די אַמעריקאַנער לענדער דורך אַ כסדר׳דיקן צופלוס פון מענטשן און ער זאָל דאָך בלייבן ווי אומבאַרירט. אַזוי שטאַרק איז געווען דער כח פון דעם יידישן לעבן, פון דער אַלטער און נייער יידישער קולטור.

אויך די אַנדערע אַרבעטן פון בוך, וואָס האָבן אַ שייכות צו זכרונות, גייען אַרויס פון די ענגע פּערזענלעכע ראַמען, אין וועלכע עס איז זייער לייכט אַריינצופאַלן, בעת מענטשן שרייבן וועגן זיך און וועגן זייערע נאָענטע. זיי זענען וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע שילדערונגען וואָס וואָס וועלן דינען דעם צוקונפטיקן היסטאָריקער צו זען דאָס יידישע שטעטל אין פאַרשיידענע אַספּעקטן און דעם געראַנגל וואָס מען האָט געפירט פאַר לויטערקייט און דערהויבונג. אפילו די בילדער פון וייטן עבר, דעקן אויף דעם כאַראַקטער פון דעם יידישן פאָלקס־מענטש, און עס דרינגט פון זיי אַרויס דער געזונטער קערן וועלכער איז שפּעטער געקומען צום אויסדרוק אין דער מאָדערנער יידישער קולטור.

אין דער אָפּטיילונג „חורבן״, געשריבן פון אורבאַס, סימאָן לערמאַן און מאַטעריאַלן וואָס די רעדאַקציע־קאָמיסיע האָט צונויפגעזאַמלט, האָבן די אַרויסגעבער געצילט צו געבן אַ באַגריף וועגן דעם באַגאַנגענעם נאַצישן פאַרברעכן. די דערמאָנטע אַרבעטן וואָס פאַרנעמען 57 זייטן פון בוך, זענען נישט קיין ליטעראַרישער מאַטעריאַל אָדער קינסטלערישע שילדערונגען; דאָס זענען פּשוטע רייד פון עדות, וואָס זענען בייגעווען, געזען און אַליין איבערגעלעבט די אַלע עינויים וואָס די יידן האָבן געליטן אונטער דער נאַצישער הערשאַפט, און דאָס איבערגעגעבן אַזוי ווי זיי האָבן געזען און געפילט. די דאָזיקע מאַטעריאַלן וועלן אָן צווייפל דינען ווי אַ באַשולדיקונגס־מאַטעריאַל, קעגן די שונאים פון אונדזער פאָלק, און ווי אַ מאַטעריאַל וואָס וועט כאַראַקטעריזירן דעם גרויסן ווידערשטאַנד.

די רעדאַקציע־קאָמיסיע האָט אויך נישט דורכגעלאָזן צו זאָגן איר וואָרט וועגן די פאַררעטער, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן. די דאָזיקע אויסוואורפן וואָס געפינען זיך איצט אין פאַרש״ידענע לענדער און די הויפּט־פאַרברעכער, די ברידער זייפמאַן — אין בראַזיל, האָבן די אָסטראָווצער און צוזאַמען מיט זיי יחיד און כלל, אויסגעשלאָסן פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

אינעם בוך איז אויך פאַראַן, אָפּאַטאָשעס דערציילונג — „דער אָסטראָווצער״ און אויך דערציילונגען פון חיים גאָלדזאַץ, וועלכע שטאַמען פון אָסטראָווצע און די שילדערונגען זענען געטרייע בילדער פון דער דערמאָנטער שטאָט און פון יידישן שטייגער־לעבן. לידער פון לייבוש פּילץ, קודלאָוויטש און י. אורבאַס אויף די טעמע „חורבן אָסטראָווצע״. דער דאָזיקער מאַטעריאַל דערגאַנצט דאָס בוך און ער ווערט אַ מאָנומענט וואָס וועט אייביק מאָנען נקמה און שטענדיק דערמאָנען די וואָס זענען אומגעקומען דורך דעם בלוטיקן נאַציזם.

דאס ערשטע קינד וואס איז געבוירן געווארן ביי אָסטראווצער שארית הפליטה, מאָטל און מאַטעל פעפער.

מפתח השמות (עד עמוד 556)

א.

אבּרהמ׳טשע, הרב מקינעוו 396
אבּרהמ׳לע מאַטשיק 211
אברהמ׳לע פּ״שר פלטיאלס 21
אברמוביץ, ד״ר 331, 402
אישילגר 444
אונגר, מנשה 419—421
אוסמאַן, רוצח 376, 433, 475—477
אוסטרובסקי, נסיך 17—19, 44
אירבאס 158, 212, 252, 271—275, 298, 298—304, 354—418
אוראַטשבסקי 453
אורנשטיין, משה ופילא 289, 352
אַזשעס 171
אייבשיץ, ייד׳ל 391
אייגער 135, 225, 254, 341, 343
איידלמאַן, שושנה 232
אייזן, לולק 463
אייזנמאַן 434, 502, 518, 519
אייזנשטאַדט, אלכסנדר זושא, רב 464
אייזנשטאדט, אמנון 388—389, 459—467
איילקיכן, פייגעלע 527
אלגאזי 255
אליוויג, יחיאל 445
אלויס, שמואל 434
אַלטמאַן 130, 152, 181, 186
אַלטרמאַן 254, 278, 280, 440
אלי גאַלדע יאַנטשעס 204
אלמאַן, נחמן 288, 338, 405
אלתר, אברהם מרדכי 183; נפתלי ייוכבד 183, 373, 441
אנצר (אנקר) 440
אסווינג, יחיאל 444
אסתר האלמנה 180
אפטר, יוסל 549
אפלבוים, דוד 419—421
אפעל, שרה 541
אפרים נעיזשו 210
אקרמן 434
אראלי (ארליך), יחזקאל 176, 225, 362, 442, 487—499, 500, 502—507, 519, 520, 522, 524, 525, 554
ארליך, איזידור 343; אלתר יהודה 248; טעמע 305; לולה 391; מאיר 175, 305, 312; פ. 545; שמואל 548
אורנשטיין, משה׳לע 220

ב.

באום 501
באלוס, יוסל׳ה 34
באלטר 436
בולק, קאפו 414
באלקע, אייזיק מנדל 547
באמבל, שוטר פולני 280, 284
בהריר 433, 449—451
בוגייסקי, חנה 505, 513
בוטר 440
בוימפלד, איסר 9—188, 5—224, 254, 547—552; דוד׳ל 233
בולקה, מאיר יחיאל 508; קיילע 186
בימבק 441
בימשטיין 527; אברהם 280; בינה 385; בר 380; ברנארד 491, 498, 545, 546; דוד 491, 498; דורה 379, 343, 546; חיים לייב 442; פני 546; שמואל יעזרא 135, 225
בוקובסקי, הרשל 540
בוריס, רוצח 476
בירנשטיין, הדה 443; י. 295; לייזר 539
בושקא, ק. 452, 454
בושקו, ראש העיר 470
בז׳וזה 368
בייגלמאן 456, 457, 464; יחזקאל 277; ליאון 185, 277; משה 34, 125; שמואל 238
בידרמאן, הירש־יואל 339
ביז׳ונסקי, אסתר 444
ביינרמאן 379; אברהם 238, 266, 309; אייזיק 198, 232, 276, 309—310, 262, 398, 412—414, 527, 556; אלברט 525, 526; אלי 309, 328; בוניה 276; דינאסטיע 1678 כעלא 276; עבער 237, 498, 526—527, 529—530, 553—554; שמאי 232; שרה 276, 363
בירמאן, שלמה׳לע 331
בירנבייב, אשר 244, 254, 255; דוד 225, 238
בירנצווייג, י. 156, 186, 252, 358; י. מ. 246; ש 546; שמחה ואיטשה־מאיר 313—314
בלאנקמאן, ברידער 225; יחיאל 181; יחיאל אברהם 295; מאיר 35, 181, 196, 202, 207, 213, 295, 422—429, 452, 469—471, 554; מנדל 246; מעניע 225; שמואל 123
בלום, אפרים 445; חנה 541; יצחק 439, 440
בלומאן, חיה 343; נער 439
בלומנפלד 441, 476; בר 280, 285, 288, 289; ר׳, יוסף 500, 501; לייבל 289; שפרינצה מאטל 184,
בלומנשטוק 255, 290, 433, 440, 441; ע. 254
בלייברג, א. 255, 527 משה 248
בלפר 440
בלרסקי, רוצח 463
בעאטום, פראניה 341, 343, 433, 435
בעל־שום־טיב 25
בענקער, יצחק 225
בערגער, איציק 243; ברמאן, משה 252
בראדט, הרב שמואל 235
בראנדשפיגל, ד. 254, 255
בראפמאן, אלימלך 463; הלל 35
ברגר 440
ברומברג (בומבק), מייטק 337, 364—365
ברונא, רוצח 278, 280, 289, 377, 466
ברונפמאן, מלך 452
ברונר, רוצח 443, 445, 474
ברוקירר, אליעזר 411, 466
בריקמאן, אברהם 527; בריש 367—368; מנדל 228; פלטיאל 401—402
בריקס, מ. 532; נטע 238
ברמאן, אחים 441; פייגע 186
ברניצ׳ובה, אולכה 362
ברנר, ל. 452, 453
ברסון, מ. 545

ג.

גארניאק 336
גארפינקל, ישראל 430—432, 482—483
גוטהולץ 364—365, 444; גרונים ישעיהו 296; משה 291
גוטהולץ־פלדמן 403—405
גוטהולץ־קמפינסקי, רחל 340—342, 546
גוטליב, יצחק 539
גוטמאַן, משה, משורר 330, 332, 348, 444, 464, 478
גוטרמאן, ברק 434
גוטרמאן, גב׳ 476; ישראל 220
גולאבקה, אירנה 387
גולדבלום, יקותיאל 332, 352
גולדברג, אלי 238; י. ל. 254; יקיר, קפיטן 253; רב 450
גולדואסר, מאיר 269; משפחת 475
גולדזאץ, חיים 159, 169, 174, 205, 288, 289, 490, 497
גולדיטש, גרמני 444
גולדמאן, הירש־מאיר 434; ש. 253, 515
גולדפינגר 449, 450; הרש 331; יעקב מנדל 547; יעקב מנדל 547; משה 252, 440, 554
גולדרייך, יעקב 128
גולדשטיין 379; אחים 441; (מפיטרקוב) 440
גולדשמיד, הרב ר׳ אברהם 181
גורזיאק 440
גורפינקל, ישראל 344
גושקביץ, פולני 444
גזלן, שייע 202
גינזבורג, טאבטשע 306
גלאט, אלעק 452; בריש 545, 546; יוסף 257, 546; מרס. 546
גליקמאַן, היינץ, מציל 358
גלרמאן, אריה 477
גראנאטשטיין 440, 441
גרבר, איסר 334—336, 364, 440. יחזקאל 364
גרובר, איציק 253; יוסף 248; יוסל 238
גרובנר 477
גריסקופ, דוד 452, 463
גרוכובר, י. 150
גרוסמאן, בלומה 253; ברוך 34, 125; ד. 527, 541; ח. 539; מ. (פייבל שלמה זלמנס אייניקל) 354; מאקס 143; נ. 527; צ׳רלי, 545, 546; שלמה 545; שמואל 252

גרטנר, אברהם 343
גרינבאל, משה׳לע 312
גרינבוים, יצחק 246
גרינברג, אברהם 156, 444; אלתר 281, 321, 444; וועלוועלע 167, 280; זלמן
גרינבלאַט חנטשע 342
478; קלמן 452, 463
גרינגלאס, שמואל 520
גרינצווייג 445; ד״ר 379
גרינר 450
גרינשפאַן, מרדכי 525

ד.

דאפט, שמעון בן אהרן 20
דזשובאַץ, ברידער 171
דיאמאנט 440, 441; בריש, שו״ב 235; דוד
גרלצקי וולף 8־177
גשורי, מ. ש. 16—66, 106, 491, 492, 498, 499
גשרי־בריקמאן, פלטיאל 401—402, 280, 285
דיכטר 331, 379
דמסקו, נחמיה 332
דראַשקאַרזש, שמואל 171
דרעווס, פרופ׳ 405

ה.

האַוס, סרן גרמני 260
האיר, רוצח 475—477
הלברשטאַט, 441; בתיה 333
האלו, משה וגימפל 268
האַלשטוק 255, 501, אברהם 554; רבי יחזקאל הלוי 109—118, 309, 348, 282, 286; יעקב, מו״צ 244, 316; לייבוש 188, 225, 254; רבי מאיר יחיאל הלוי 34, 67—108, 169, 464, 481
האַרטשטיין, אליעזר שלום 523; מנדל 163
הארצלס, נחום 171
האַררי, פאַלקס־דויטשע 280
הודו, רוצח 475—477
הויז, יוסף 171
הוכגלרנטר, יוסף 46; הר׳ רבי חיים ב״ר יוסף 61
הוכרמאן, איטשע מאיר, מו״צ 156
הולוויג, רוצח 278, 344, 376, 475—477
הולצר, האַנס, רוצח 378, 379, 443, 445,
הופ, יוסל ומוטל 269
475—477
הופמן, בוניה 527; פינטשל 267, 278, 289
הופרט וועלוועל ויהושע 397
הורביץ, אברהם מאיר 186; דבורה גיטל 186; חיה 265; חנה 186, 332; הרש יענקל 263; שלמה 261—270, 289, 496, 551 554
הייאר, רוצח 443
היינרמאַן, אלי 444
הלוי, אליעזר 180, 246, 251
הלפרן, אלימלך 225; העניך 186; זימל 225; חיים 547; יחיאל 225
הלר 477
העיני יוסף בינם 343; לייבוש 187; מאיר 133—135; שמואל 187
הערשל שוחט 396
הרבאצ׳בסקי, אדוארד 444
הרמאלין, יצחק 261; ישראליק וסוניה 341
הרץ, ר׳ אשר 140; ל. 254
הרציק, יענקעלע 148, 227, 328; ישראל 246

ו.

ואגנר, מנדל 441; שמואל 251
ואגנר, רוצח 376, 443, 445, 475
ואַגשאַל, יצחק 243
ואטמאן 440, 441; אפרים 145
ואטמאַן־רוזנצווייג, מרים 146
ואכולדר, ד״ר 280, 328, 379, 444, 456, 457, 477; שישנה 446
ואלדמאן, אברהם 445; ירחמיאל 391—393;
ואלרשטיין, נחום 487, 494, 105
מוטל 434; ק. 253
ואסקו, הלנה 185
ואסרמאן, מנדל 434
ואסרטייל, חיה 508
ואקסמאן, ש. ג. 527
ווארטמאן, לייבוש 463
וארצמאן, מאיר לייביש 450
וארשבסקי, מאכטשע 305—308
ואשאק, אוקראיני 444
וולגלרנט, יחיאל איתמר 123
וולמאן, מנדל 527; מאמעלע 238
וורמאן, נחמיה 356—362, הניה 362
ווחלר 441
וולפמאן, ש. 532
ויגדורוביץ 379, 445; פנחס 475, 476
ויגנשפרג 441
וידמאר, האנס, 444
ויזר, משה 434
וייטנברג־גוטהולץ, חנה 296
וייטשיק, רוצח 355
ויילר, ריצח 267, 378, 379, 445, 466
וויינברג 379; אברהם 462; זליג 540; יוסף 332, 434, 551; יחזקאל 228; יחיאל 225, 444; יעקב 225; יצחק 252; משה 125; ישעיהו 539 רחל׳ע 541; שפרה 434; יעקב 254
וויינטרויב־פערציק, פייגוש 158
וויינטרויב־שפירא, בינה 297
וויינשטוק, מוטל 452, 463; וולף 435
ווייס, וולף 725, 544—545; רבקה 546
ווייסגלאס, מ. 532; ש. 527
ווייספלדר 237
ווייסר, ברל 170; יענקל 201
ווילאנד, רוצח 443, 445, 475
וויל׳אך, קארל, פולני 380; קאז׳ימיירה 380
ווילנסקי, א. 525
ווילר, רוצח 475—477
ווינטשסטר, דוד 546
ווינציגסטר, גרשון 441, 445
ווינקלר, רוצח 475—478
ווינר, י. צ. 256; רעניה 399
וויסזנד, חיים 508
ווישליצקי, איטשע 228; ישעיהו 474
ווישנגרד, יוסף 127
ווסטל, שמואל 244, 254, 256

ז.

זאבלאצקה, משפחת 387
ז׳אבנר, אריה (לייבל) 177, 311—312, 315—317, 591, 527, 554; שמואל 341
ז׳אבנר־זילברברג, מאחטשע 321
זאכצ׳ינסקי, אחים 294, 441, 444. ירמיהו 269, 289, 478; ישראל־לייב 267, 269, 289, 478
זאלינגר 237
זאַלצמאן, משה 192
זאמייטשקאָווסקי 226
ז׳בוטינסקי, זאב 252
זוברמן, מ. 355
זוויעזשינאַ, רוצח 284, 286, 288, 289, 290, 238—239, 441, 444—445, 475—479
ז׳ולקובסקה, פולניה 381
זומברובסקי, נסיך 18
זוסמאן, דוד 539, 540; שמואל 252
ז׳ורקובסקה, טושיה 399
זיגלבוים, אייזיק 434, 444; משה 431
זיגלמאן, חזן 500
זיגמונט, רוצח 436, 437
זייד, ר׳ דב מזוויהל 179
זייסל, אדוו. 277, 280, 379, 444
זייפמאן, אברהם 285, 288, 289, 290, 441; אייזיק 291, 444; אחים 440, 548, 551. 553—554; לייב 290, 441; מוטק 290, 441; נ. 441; קיילע 553
זילברברג, א. 256; ברידער 226 גרשון 492, 499; חיים אהרן 177—178, 305 — 308, 311—312; ריווטשע ואידה 305
זילברברג־ז׳אבנר, מאחטשע 305
זילברמאן, 338, 339, 379, 445; ישראל 343
זילברשטיין 441
זינגר 243, 434, 440, 527
זינגרביטש הרב 548
זיסאפל, ישראל 525, 527
זיסהולץ, דוד 527
זלצר. יעקב 253

ח.

חודוש, אלקה 314
חורש, ש. 513
חיים דוד מלמד 7—216
חיים וואַסערטרעגער 136
חיים זונדל שמש 123
חנא דער הויקער 138
חרמץ, ק. 457, 490, 497

ט.

טארלובסקי 501
טארשיץ, יצחק 187
טוימאן 449
טומס, רוצח 445, 475—477
טופל 255; דוד 487, 488, 494, 500, 501, 511; יעקב יצחק 511; מרדכי 508; משה 511—512; חיים נחום 511; חנה דייציס 511; יעקב 325, 511; מרדכי זאב 325, 546
טופל־ישראלי, שושנה 512
טייבלום, רוזה 243
טייכמאַן, יהודי מגרמניה 398
טננבוים, איטשע 125; דוד 396
טראמפר, מאיר 150
טרופר, ב. 254
טשאטשקע, בערל 167, 170, 198—200

י.

יגר, פראנץ, רוצח 445, 478
ידינובסקי, חאסקל 171
יהודה לייבוש פסח פרימר, הצדיק מליפסק 62—64
יושס, לייבוש 324
יחזקאל מראקוב, חיטב את ארון הקודש 20
יחיאל קלעזמער 136
ילן, ד״ר 277
יענקל שוסטער 262
יעקוביביץ, ראובן 452
יצחק שענער 210
ירחמיאל שוחט 396
ישראל „המגיד מקוזניץ״ 25

כ.

כאמערא, מאריאן, פולני 405
כץ, אפרים 225; משה 225, 254

ל.

לאמפ, זכריה 34
לאנגר, אליעזר 441, 474 (מראדום) 441; פנחס 476
לאנגר, רוצח 443, 445, 466, 475
לאקס, שרה׳קע 527
לדרמאן, משה 126, 176, 243, 254—256, 281; פנחס 292
לוי, אליעזר 35, 225, 253; יחיאל מאיר 35, 225, 517—518; גני׳ה 248, 514—516
לוסטיק, אריש 292; יעקב 463—467; ישראל לייבוש 292, 363, 467
לוסטמאן, איטשע 225
לוקה, רוצח 443
לוקסמבורג, ברכה 268; שמואל 268
לייבוש יאשעס 165
לייבוש־פסח מלמד 149
ליבמאן, אריה 175—176
ליינר, רבי גרשון חנוך 61
לינדזן, אברהם זכריה 539; העינדל 527, 532
ליף, איתן (אוטו) 474—477
ליפשיץ, משה 475, 476
לירנבוים, אייבי 539; רחל׳ע 541
לנדוי, צבי (העניק) 251

מ.

מאגרמאן, שאול 505
מאוער, לייבוש 452
מאטשול, רוצח 466
מאייר, ואלריאן 382
מאירצ׳יק 379, 445; חיים 310; פלח 554
מאיר, ד״ר 278, 377, 405
מאכארובסקה, סאלקה 332
מאליניאק, יוסל 321, 379, 444; יחיאל 225
מאליצקי, פולקס־דויטשע 376
מאלניצקי 437
מאנדל, אברהם 334, 342; יחזקאל 252, 330—334, 535; שמשון 331
מאנדלבאום, ראובן 225, 243
מאנדלקער, אברהם שלמה 295
מאנהייט, יעקב 254
מאנובסקי, יוליאן, מציל 357
מאצקה, רוצח 444
מארקוביטש, אליהו 540
מארקסון, צ׳ארלז 540
326, 556
המגיד מקוזניץ 27
מגיד־רוזנבערג, יחיאל 141, 165, 170, 218,
מולר, גנרל גרמני 361
מושקעס, בלומה 458; מיכה 527; עקיבא, חזן 458
מידזיגורסקי, שמואל 443
מיטמאכר, שאול 280, 328, 444
מייחס, הארצעלע 229
מייזלס, אנדזשע 193
מייזליש, רבי עוזיאל 60
מילשטיין, אהרן 186; לייבוש 277—293; פריידה 186
מיכאלסקי, רוצח 443, 475
מינץ, בינמין 238
מינצברג, א. י. 35, 225, 254, 456; אחים 379; אלי 156, 252, 246; יהושע 281, 444; משפחת 121; פייגע 181; שמחה 35, 225; שרגא פייבל 251
מינקובסקי, אשר 444
מיצמאכר 464; חיה 313; לאדזשע 527
מירקובסקה, אירנה, פולניה 384
מיקאך, אברהם 35, 180, 225, 248
מלינארסקי, רוצח 437
מלמד, ישראל 328
מנדלבאום, דוד 445; (מורה) 254; ר. 254
מנדלביץ, משפחת 341
מנדעלע, הרבי מליפסק 158, 324
מנדרובסקי, שוטר פולני 381
מרגוליס 441
מרגליות, יחזקאל, רב 46, 61
מרדכי יענקל מלמד 215
מרדכי לייזר אברהמ׳לעס 216
מרדכי נעשעס 230
מרוזובסקי, בירגערמייסטער 277, 288
משה לייב מסוסוב 25
משה־נטע שוסטער 150

נ.

נאגלר, רוצח 436—439, 452, 463, 475—477
נאשלסקי, טולק 438, 463
נגל, חיים יעקב יוסף 186
נודלמאן, משה 396; שמואל 396—398
נוסינאוויטש, יצחק 225
ניוטן, יהודית 527
ניידיק, ישראל 332
נייהויז, משה מנדל 171, 256
ניימן 441; א. 532
ניינודל, אברהם 440, 441
ניסנבוים, אלתר־יחיאל 551
ניסקר, דוד 434; מאיר מרדכי 225, 254; רינה 333
נירנברג, זלמן 509
נעיזשו, אפרים 171
נעש, י. 532; ר. 527
נפרסטק, ליפא 519
נפתלי דאלוסער 140
נפתלי־פון־דער־טיי 188, 203

ס.

סאטינוביץ, אליעזר 35, 180, 225
סאסקי, סטאניסלאב 267
סאובל, ישראל ובלומה 458
סאמקי, רוצח 475—477
סולמאן, באשה 340—343; יוסעלע 340; רחל 340, 341; שרה 340—343
סורוקה, פנחס 155, 177, 187, 494
סטאכלברג, יענקל 305
סילמאַן, דוד, רב בגוסטינין 34; חיים פישל 288
סטורן, מרס. צ׳ארלס 546; צ׳ארלי 546
סמולנר, יענקל 527
סלודקה, ישראל 434
סלומון, פישעלע 309

פ.

פאז׳ינסקי, רוצח 463
פאזשאגא 453
פאיאטובה, פולניה 383
פאכלר 527; טעבי 434; יעקב 252, 434; נ. 545, 546; שמואל 434
פאנצר 379; ברידער 225; הירש דוד 444
פאפענאז, זיסל 171
פאצאנובסקי, בנימין 454
פאַצאַנטיק, וועלוול 243
פארבר, טאבעלע 541
פולמאן, וולף 527, 532
פונט, אברהם 402
פופיול, אוקראיני 444
פוצ׳יץ, משה 280, 285, 288, 289, 290, 291, 357, 441, 442, 476, 553
פוקס, אהרן 184; יצחק 184; לייבוש פסח וחיה 184, 282; מאיר 475
פטר, רוצח 289, 376, 443, 445, 466, 475—477
פיאסצקי, פולני 382
פידלר, אברהם און פייבל 527, 539
פייגעלעס, משפחה 123
פייטרושקה, סוורין 464
פיינשטוק, וולף 433—434
פילצמאכר מ. 235, 239, 549
פיניעלע מלמד 214־5
פינקלשטיין, יוסל 225
פיפק, חיים 509
פיפקוביץ, גרשון 441
פירמאן, אוקראיני 444
פירקובסקה, הלנה 369
פיש, הלן 546; הרשל 391, 392; יששכר 246; משה 527, 543, 545, 546
פישמאן, שמעון 310, 238, 445
פישעלע מלמד 139
פלדמאן, מרים 554
פלוטווינסקי, פולני 379
פליישמאן, אלי יעקב 229; ח. 229; ישראל 527, 434
פלמאן, יחזקאל 441
פפר יוסל 125; מוטל 252; משה 332; שיינדל 333
פקר, ד״ר 248, 288, 464
פראנק, רוצח 436, 437
פרוס, אלתר 281
פרידלאנד, יוסף 436, 452
פרידמאן 294 איזי 527, 532; טובה 186;
פרידמאן, שרה׳לע 527;
יוכבד 505; שמואל 525, 527
פרידנברג, ר׳ סענדער, מו״צ, 164

פרידנטאל, אברהם 362, 521; ישראל אהרן 252, 292—293, 327—329, 362, 441, 520—521; פייגע 444
פרידריך, נחמיה 312
פרימער, ר' משה אליקום בריעה 65; רבי יהודה לייבוש פסח מליפסק 62; ר' ירחמיאל, הצדיק מאוסטרובצה 64
פרידמאן, יוסף 238
פרכט, אוקראיני 444
פרלמוטער, יוס'לע 522, 524
פרנקל, דוד 33; ישראל 33
פרציק, לייבוש 158

צ.

צוייגמאן, ישעיהו 238, 391, 292, 525—529, 532; שלמה 310, 436—439, 462, 551
צוקר, יהודה לייב 182; לייב (לואיס), עו"ד 123, 476, 490, 492, 498, 499, 522 — 526, 532, 539; מאיר'ל 123, 522, 524
צוקרמן, 256, 436—437, 439, 534, 537
צוקרפיין 441, 449, 450; ביילע 444; יחיאל 281; מוטל 527, 556
צור, משה 251
צורן, ל. 254
צימרמאן, יאיר 556
צפרירי (מרגנלנדר), משה 489, 490, 491, 494, 498
צ'רניקובסקי, ליאון 358

ק.

קאבאלע, יוסל 171, 2—201
קאוּצקי 385
קאז׳יק, מציל 357
קאטשמארק, שוטר פולני 280, 284
קאלקא, יוסף 324
קארשטיין, איש גסטאַפּו 376
קוויאטקובסקי, שודד 357
קוואַקע, עלע 201—202
קובאלסקי, רוצח 357
קודלוביטש, אבוש 452; הניה 441; הרצקה 527; הערש 225; יצחק 280, 315, 444; מאיר 463; שמאי 370—375, 441
קודלוביטש־סילמאַן, פערו 375
קולינר, אריה 331, 476
קופר, יעקב 225
קופרמאן 255, 377; אליעזר 133, 230, 481, 544—555; יהושע 126, 125, 244, 254, 545; 9—248, 254
קורן, נחמן 440, 441
קורנבלוי, א. 532
קורנואסר 265, 551
קייסר, אהרן 171
קינדרמאן, גרמני 444
קליימאן, הרש 376; יז'י 379, 381, 282, 385, 386; משה 452; משפחת 6—192; צבי 254
קליינברגר, ד"ר 289
קליינר, לייבל 248
קמפינסקי, דוד 433, 435; פייבל 434; שמעון 434, 546
קנטור 440
קניאווע, פולני 379
קניג, יצחק 436, 452
קסטנברג 34, 35, 225, 244, 255, 270
קצנלבוגן 281, 279, 444
קרבל 287, 444, 527
קרדל, גרמני 282, 283, 356
קרונגולד, א. 225; יחזקאל 293, 341, 343, 444; פייטשע 463
קרינדלס 441
קרמר 440
קרסטן, רוצח 475—477

ר.

ראדז'יצקי 392, 393
ראוב'לע קלעזמער 136
ראטשימאַרע, אברה'לע 229, 232; גב' 476; יהודה 228; יחיאל אלתר 527
ראיוק, מ. 387
ראַם, פראנקה 399
ראסברג, אלי 542
ראשקובה, פולניה 381
רבינוביץ, הרש מאיר 252, 291, 440
רהודה, מ., גרמני 444, 445
רובינשטיין, אלטע 541; אשר 434; ביילע 443; פרעזעס 283; שלמה 232, 251, 477, 509
רוזאני ר' יוסף צבי הלוי 66
רוזנבלאט, לייבוש 527; מוטל 551
רוזנבלום, הארי 545, 546
רוזנברג, חיים 369; יהודה (יודל) 189, 324, 338—339, 406—411, 537, 554; יוסף 366; יפה 513; ישראל 149, 151, 158, 179, 1—190, 277, 312, 445; לייבוש 404; מרדכי 189, 320, 338, 339, 390, 394,—395, 406—407, 472—473; משה 180, 245, 513; פייבל 34; שמואל 407—411
רוזנטאל, אלימלך 305, 440
רוזנמאן, אברהם 251; יוסקה 277; מאיר 255
רוזנפלד, יחיאל 510
ריזנצווייג 440, 547; וולף זינדלס 147; יחיאל 147; מ. 501; פנחס 487, 494, 501; פרל 332; שרה 332
רוטקובסקי, יאן, כומר 458
רויזמאן, הניך 456
רויזנמאן, ברל 547
רויטמאן 444
רומיאנק 226
רוס 443
רוסט, עקיבא 148
רטר, שיינדל 444
ריבא, יהושע 183; יוסף 443
ריבובסקי, פאַרטיזאַן 433
רייזל די משוגענע 209
רייך, י. 441
רייכצייג, א. 532
רנטמאן 445
רפלוביץ 440, 441
רפפורט 254, 450; דוד, רב 511; הרש חיים 312; יעקב 527; לייבל 341, 343

ש.

שאכער, אברהמ'לע 324
שאצקין, יעקב, ד"ר 480
שארובנה, בלה 346—349
שארפשטיין, שמואל 225
שוארץ, רוצח 443, 475—477
שווארצמאן 444
שוטלאנד, חיים 355
שוידרסקי, אחים 358, 362
שווייצר, יוזף, איכר 437, 439; פליקס 437
שוכהנדלר 281, 501
שוכמאן, פסח 527
שולמאַן, דוד 341; יוחנן 88—17; ישראליק 341; רחל 187
שושקס, חיים ד"ר 456—458, 523
שטאכנברג 476
שטאם, חיים 281, 379, 455; חנה רחל 474
שטארקמאַן, אברהם 440, 441, 443; יעקב 527; לואי 527, 532
שטיין, אחים 254, 290, 433, 441, 444, 478
שטיינבאום, יעקב 556 441
שטיינבארט, רחל 253
שטיינבוק, פייבל 225, 226
שטיינהארט, אברהם (בריפנטרעגער) 182; שלמה 225, 527
שטיינמאן, ליאון 546
שטיפטר 450
שטרייטמאן, ג'אנט 546; מאיר 550; שמואל 148, 490, 491, 497, 498, 257, 543, 545, 546
שטרן, דבורה 527; מאקס 527; רויזע 541
שטרעקער, רוברט 444
שיפינסקי, פולני 382
שיבר, ד"ר 277
שיינר, מ. 225, 254
שילד, רוצח 476
שימאנוביץ, מרדכי 155, 179, 220, 315 — 317; ציפע 315—317
שלושנע, יוסף 237
שליפקה, איכר, מציל 392
שמואל לייבוש פסח מלמד 264
שמולביטש, שלמה 434
שמוקלארסקי 440
שמחה פלאַכטע 205
שמידט, גרמני 359
שמינסקה, אווה, מצילה 446
שניידר, י. 532
שניידרמאן, חוה 444
שנקר, ר' מלך 135
שפאדלו, רוצח 355
שפיגל, חייקע 293, 463, 467
שפייזמאכר, שמואל 225
שפילמאן, ראוב'לע 171, 173, 189—190, 480
שפיר, אפרים 226, 285, 289, 440; יעקב 510; רישל 551
שר, פ. 252
שרמאן 444; ברל 434; וולף 427, 433; חנינה 436, 439, 463; ישעיה 556; פיניע 228; צבי 501; שלמה 452
שרצמאן, אברהם 243
שרצ'קי, לאה 477

ת.

תאומים־פרנקל, רבי שאול יהושע יחזקאל פייבל 60
תרשיש, יאנקעלע 226

יזכור
זכרון עולם
במרתף השואה שבהר ציון
ירושלים עיה"ק
לנשמות קדושי קהילת
שנספו על קדושת השם
בשנות השואה ת"ד
מנציחים
יוצאי אוסטרובצה
בישראל ובגולה

אני מעלה את זכרם של קדושי משפחתי צאצאי הרב
הגאון האדמו״ר מאוסטרובצה שניספו בשואה הגדולה

הקדושים והטהורים כזוהר הרקיע

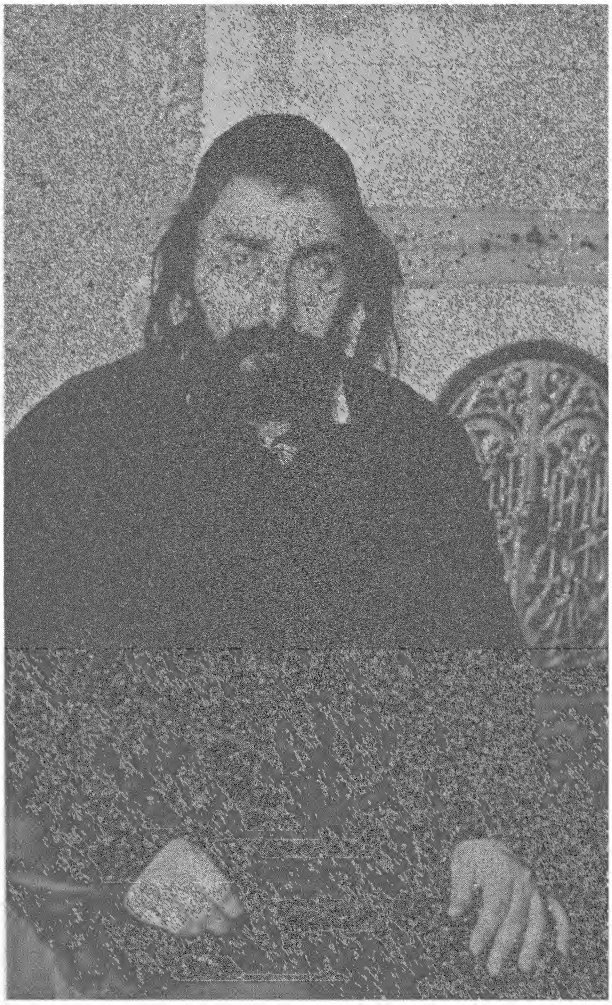

האדמו״ר **הרב ר׳ יחזקאל׳ה,**
רב דאוסטרובצה

הרבנית בת **הרבי ממליץ**

בנם **הרב ר׳ יענקעלע,** מו״צ
באוסטרובצה,

אשתו **לאה׳לע**
וילדיהם: **ויטה׳לע, מאיר ויחיאל**

בנם **הרב אלימלך,** רב דנאשלסק,
אשתו ובניהם

בנם **ר׳ חיים, אשתו ובניהם**
בנם **ר׳ נפתלי ואשתו**
בניהם **אליעזר ומנחם-מנדל**
ובתם **דבורה׳לע**

שמואל סילמן

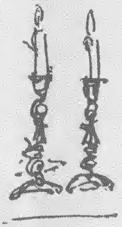

על אלה אני בוכיה — עיני עיני יורדה מים

הרבנית **רחל מרים**, אשת האדמו״ר זצ״ל

הרבנית **ינטה**, בת האדמו״ר זצ״ל,
ובעלה **הרב ר׳ דוד סילמן**,
רב דקוסטונין

בנה **ר׳ יוסף נטע סילמן**,
אשתו מאטל ובניהם

בנה **הרב משה ישראל**, אב״ד דברדייב (צ׳כוסלובקיה), **אשתו ובניהם**

בנה **ר׳ יעקב**, רב בגראבוב,
אשתו ובניהם

בנה **ר׳ יחזקאל**, רב ברודו-קושצ׳לנה,
אשתו ובניהם

בתה **דבורה׳לע**

בנה הבחור **יהודה**

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים
וד׳ ינקום דמם !

שמואל סילמן

על אלה אני בוכיה

מיר טרויערן אויפן טראגישן אומקום
פון אונדזערע טייערע

פאטער **יצחק דניאל**
מוטער **פעסל שיינדל**
און זייערע זעקס זין
און צוויי טעכטער
וואס זענען אומגעקומען דורך די
נאצישע חיות

ברידער **אהרן** און **יהושע אורבאס**

לזכר יקירי

הורי **חיים צבי ומלכה אייזנמן**
סבי **שמואל**
וסבתי **רבקה**

ישראל אייזנמן, רמת־גן

לזכר

הורי ר' **לייבוש פסח וחיה יוכבד הופמן**
אחותי וגיסי **רחל ואליעזר וויינברג** וילדיהם
אחותי וגיסי **שרה ויונה גוטמן** וילדיהם
בן־אחותי **שמואל ויינברג**
רעיתו **בלה** וילדיהם

יפה ומשה אורמן, קרית־אתא

את זכר יקירינו

האב **חנה מאליניק**
אחותנו **בלצ'יה מאליניק**, בעלה **יחיאל** וצאצאיהם
אחינו **יחיאל מאליניק**, אשתו **פלורה** ובנם
אחותנו **איטקה מינצברג**, בעלה **אליעזר** וילדיהם
אחותנו **גוצ'יה וולקוביץ**, בעלה **פייבל** ובנם
אחינו **מאיר מאליניק**, אשתו **הלה וילדם**
אחינו **יוסף מאליניק**, אשתו **מלה** וילדיהם
שניספו בשואת יהודי אוסטרובצה

מנציחים
חוה אייזנפלד
דב (ברל) מאליניק
צפורה גרייצה, תל־אביב

לזכר

הורינו **ישראל דוד ולאה שטיין**
ואחיותינו **פסיה, דינה ומניה**
שנרצחו בידי הקלגסים הנאצים

חיים וטובה אורמן לבית שטיין, תל־אביב

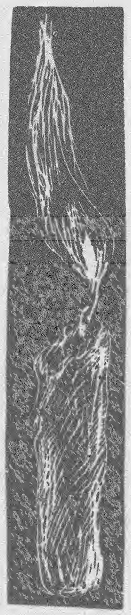

נר נשמה

לאבי היקר באדם
ר׳ אריה אלכסנדרוביץ ז״ל
שנעדר במלחמת העולם הראשונה
ולזכר הנפשות היקרות
אמי **גיטל** ואחותי **צירל**
שנספו בשואה. ה׳ יקום דמם.

בלהה אלכסנדרוביץ (וישנגרד)

,,מאמע, זאג מיט
מיר ,שמע ישראל׳...״

לזכר יקירינו

בעלי **ישראל שטיינהרט**
וילדינו **גולדע׳לה וצירל**

לאה שרצקי לבית ארליך

לזכר יקירינו שניספו בשואה

אבינו ר׳ **אריה לייב פשפיורקה**
אחינו **ישראל**
אחותנו **יוכבד, בעלה טוביה פשפיורקה**
אחיותיו ואחיו

מנציחות
ביילה אפלבוים־לביא, ירושלים
בתיה (באשה) פייגנבוים, רמת־גן
מרים (מרי) ליברמן, טאראנטא

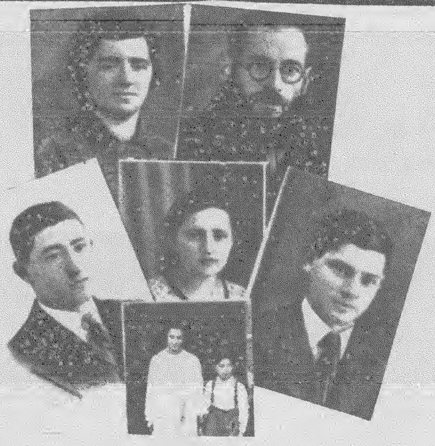

לזכר יקירינו

אבינו **שמואל אליהו מידז׳יגורסקי**
אמנו **יהודית לבית זונשיין**
אחינו **מרדכי, הרצקה, קלמן**
אחיותינו **טובה ומרים**
אחותנו וגיסנו **רחל ומשה שרמן**

זהבה ויחזקאל אראלי, בני ברק
צבי משפחי, בני ברק

לזכר יקירינו

אבינו **ישראל צבי מאיר ארליך**
אמנו **רחל לבית פרלמוטר**
אחותנו וגיסנו **הינדה ומשה לדרמן**
וילדיהם **הענה, לאה וחנה**
אחותנו **טעמה**

יחזקאל וזהבה אראלי, בני ברק
לאה שרצקי לבית ארליך

לזכר יקירינו

סבתא **שרה פרלמוטר**
דוד **משה פרלמוטר**
דוד **יהושע אוסלקה**
דוד **סנדר לדרמן**
דוד **משה ארליך ומשפחותיהם**
דודה ודוד **חיה גיטל ויעקב רוזנבלט**
ומשפחת רוזנטל על כל צאצאיה מלודז

יחזקאל אראלי, בני ברק
לאה שרצקי לבית ארליך

את זכר משפחתנו היקרה

הורינו **שלמה וחנה בלייברג**
אחינו **יהושע**, רעיתו **פרלה**
וילדיהם **אסתר ומשה**
אחותנו **מינדלה** ובעלה **אבוש**
וילדיהם **יחיאל ויהושע**

מנציחים
אברהם בלייברג, בראזיל
משה בלייברג, קבוצת אושה
מאיר בלייברג, ארצות הברית
עדה גוטליב, תל-אביב
לולה פוליטנסקי, חדרה
ירחמיאל בלייברג, באר שבע

לזכר יקירינו

ההורים **אברהם־מרדכי ולאה אלתר**

האח **לוי־יוסף־חיים** ורעיתו **רוחצ'ה**

וילדיהם : **משה־אליקים־בריעה ומרים**

האחיות : **חנה־דבורה וחיה**

דודים דודות וצאצאיהם

נפתלי אלתר

יוכבד שיף לבית אלתר, ישראל

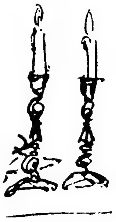

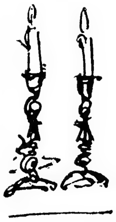

לזכר נשמות יקירי

שמחה אלקה
לובה גולדה
גוצ'ה צביה

בידרמן

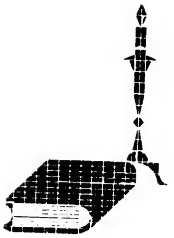

צבי בידרמן, חיפה

לזכר בני משפחתי

הורי שמואל וחוה שניידרמן
בעלי יחזקאל ביגלמן
בני משה ביגלמן

אחי יצחק ויואל שניידרמן
אחותי בלקה קופרמן ובעלה נתן
וילדיהם יואל ורחל

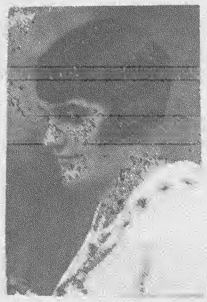

שרה בייגלמן, לבית שניידרמן

על אלה אני בוכיה

לזכר עולם

אבי הרה״ה ר׳ **חיים שאול בהריר**
אמי מרת **לאה** מבית **מאירצ׳יק**
אחותה של שרה׳לה אורנשטיין
אשתי מרת **קיילה פעריל** מבית **רוזנצוויג**
בני העולל **מנחם מנדל בהריר**
ה׳ ינקום דמם

הונצחו ע״י **יעקב בהריר**, ירושלים

לזכר

לייבל בלומנפלד ורעיתו **שיינדל**
בנו **יהושע** ורעיתו **איטע**

הבת **טובה בלומנפלד**

לנצח אתכם נזכור!

אבינו **יחזקאל משה בן מרדכי הלוי ז״ל, בורנשטיין**
אמנו **רחל לאה בת טילע הי״ד**
אחינו:
שלמה מנדל, אשתו וילדיו הי״ד
ארי׳ה (ליבטשע) וילדיו הי״ד
עובדי׳ה ז״ל
אחותנו **גינדל (ניעניו) הי״ד**

המנציחות: **תהלה (טילע בורנשטיין) טופורוביץ**
דינה (דורה בורנשטיין) חוסטצקי

לזכר ההורים

לייבוש פסח פוקס
ורעיתו **חיה**

משפחת בלומנפלד

מיט טיף טרויער פאראייביק איך
מיינע טייערע
עלטערן **דינה** און **אהרן כהן**
ברודער **יעקב כהן**
וועלכע זענען טראגיש אומגעקומען
דורך די נאצישע רוצחים

איינציג געבליבענע טאכטער
חנה׳טשע כהן־קליימאן ניו־יארק

לזכר יקירינו

אבי **אברהם אביגדור שוורצמן**
אמי **גיטל לאה**
אחותי **רבקה** ו**רינה** (**ראצע**)

עדנה ברנדס־שוורצמן, בית לחם הגלילי
שושנה בריקמן־שוורצמן, גבעתיים

לזכר יקירי

אבי אברהם מנחם מנדל בריקמן
אמי מארמו (מרים)
אחי לאבו
אחיותי רבקה, חנה, לאה ובלומה
סבא וסבתא נחום ובאשה בריקמן
מקונב

פלטיאל (פייליט) בריקמן, טאָראָנטע
דב־בריש בריקמן, טאָראָנטע
מרדכי (מאטקע) בריקמן, גבעתיים

צום אָנדענק פון

מוטער פייגע גיטל שערמאן
ברודער עקיבא און פרוי יהודית
און זייערע קינדער
רחל, שמאי, ירחמיאל און יעקב
מיין זון אברהם לייב בליסקו
טאכטער דבורה בליסקו

מאשה בליסקו, תל־אביב
וולף־בר בליסקו

לזכר משפחתי היקרה

האב ישראל בלטר
נרצח בתא הגזים ונשרף בבירקנאו
האם פרל
האחיות חיה וחנה
נרצחו בתא הגזים בטרבלינקה

הבן והאח יוסף בלטר, חיפה

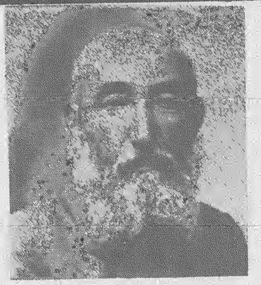

לזכר יקירינו שניספו בשואה

ההורים שמואל וחנה־הדסה בלנקמן
אחי אליעזר, אשתו מלכה'לה
בנם ישראליק ובתם סאלא
אחי הרב יחיאל אברהם בלנקמן
אשתו רחל'ה ובניהם מאיר ופנחס
אחי מעניע בלנקמן
אחי יוסף בלנקמן
אחותי גיטל ובעלה אברהם טייכמן
וילדיהם בלימעלע ובערעלע

מאיר בלנקמן

על אלה אני בוכיה

ציון לנפשות היקרות

הורי: **עזריאל** בן בנימין ופייגה
אתל בת הרשל ומינדל
אחי: **יחאל, אברהם ויצחק**
אחותי: **חיה**
דודי ודודתי: **שמואל וסימה**

משה בר־נוי (בלומנשטוק), חיפה

לזכר משפחתי היקרה

ההורים **משה דב ורבקה בריקס**
האחים **זאב** ואשתו **קרוסה**
אביש ואשתו **חנה**
יוסף ואשתו **אסתר**
האחיות **עטיל הייניחוביץ**
ציפה צימרמן
הורי אשתי ואחיותיה **חיה הפט**
שרה ויעקב־שמעון זילברמן
וילדיהם **נחמן, מרים, ציפה ובאשה**

צבי בריקס

אני מעלה את זכרם של

הורי **יעקב ושפרה גוטוילן**
אחי **הניך** ורעיתו **עטל**
שנרצחה בבית היולדות יחד עם הרך הנולד
אחותי **חוה־איטה**, בעלה **ראובן וייסברג**
וארבעת ילדיהם
אחותי **חנה־בלומה** ובעלה **מאיר ויינברג**
ובנם היחיד

שלמה גוטוילן, צפת

אני מנציח את משפחתי

הורי **משה ופרל מקלר**
אחי **נפתלי וחיים־מאיר**
דודי ודודתי **נפתלי ודבורה לדרמן**
וחמשת ילדיהם.

הלל גולדשטיין־מקלר, חולון

לזכר בעלי ובנותי
שהושמדו על ידי הנאצים ימ״ש

דב קלוגרמן
לאה גלה ורבקה זלאטה קלוגרמן
אבי **אברהם דב הרצוג**
אמי **מלי פרל הרצוג**
הי״ד

מנציחה: אסתר גונדשניטר

לזכר בני משפחתי

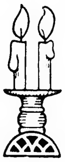

ברוך גרבר
זלדה גרבר
גדליהו גרבר
מאיר גרבר
יודל גרבר
הרצקה גרבר
יוסיל־איסעס ודינה שרמן

אברהם, הרשל, גדליה, פולה ויידל שרמן

איסר גרבר, גבעתיים

בראש מורכן אנו חולקות כבוד
להורינו היקרים

ר׳ גרוינים ישעיהו גוטהולץ

ובריינדל בת ר׳ משה חיים רבינוביץ

שניספו בידי הנאצים בשואה הגדולה

הבנות :
רחל גוטהולץ־קמפינסקי, ניו־יורק
מרים גוטהולץ־פלדמן, תל־אביב
חנה גוטהולץ־ויטנברג, תל־אביב
באשה גוטהולץ־גוטהולץ, קרית מוצקין

על אלה אני בוכיה

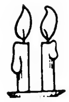

גל־עד ליקירינו

אבינו הרה״ח **יעקב מנחם מנדל גולדפינגר ז״ל**
מנכבדי העיר ומחשובי חסידי גור.
פעיל במוסדות ציבור,
ממייסדי „לינת הצדק״ וחדר „יסודי התורה״.
חבר בועד הקהילה, ובאגודת הסוחרים,
מזכיר „אגודת ישראל״.
נפטר כ״ב שבט תרפ״ה.
אמנו מרת **חוה** מבית **קופלוביץ**
נפטרה ל׳ שבט תרפ״ג.
בעלי וגיסינו ר׳ **יהושע יעקב צבי מינץ** הי״ד
בהרה״ח ר׳ יוסקה מינץ ז״ל מצויזמיר.

בתו **לאה איטה** (לולה), נפטרה כ״ג אלול
תשט״ו בירושלים.
בנו **שמואל זבולון**, נפטר בגיטו הקטן ג׳ שבט
באוסטרובצה.
בנו **מנחם מנדל מאיר** הי״ד

אחינו ר׳ **צבי הירש שלמה**, אשתו **יהודית**
ובנותיהם **חוה** ו**הינדה** הי״ד
אחינו ר׳ **יצחק**, אשתו **הדסה** מבית מינצברג
ובנותיהם **חוה** ו**שרה**

דודתינו מרת **פייטשל פרידלנד** הי״ד
בנה **יעקב**, אשתו **חוה** וילדיהם הי״ד
בנה **צבי**, אשתו **שרה** וילדיהם הי״ד
בתה **חיה**, בעלה **יוסף גפן** וילדיהם הי״ד
בתה **רחל**, בעלה **יעקב זיברט** וילדיהם הי״ד
דודנו ר׳ **לייב גולדפינגר**, אשתו **אסתר**
וילדיהם הי״ד.

ה׳ ינקום דמם

הונצחו ע״י: **חיים יהודה ליב גולדפינגר**, חיפה
שדה מינץ, אליעזר גולדפינגר ורחל קמינר, ירושלים
משה גולדפינגר, פתח־תקוה

אני מנציח את זכר

אמי **שרה גיטל דיאמנט**

טובה גרוהאר, חיפה

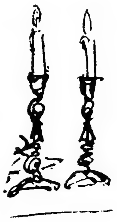

לזכר יקירינו

אבא **אברהם** גרינברג
אמא **אסתר**, שנפטרה ב־15.11.65 בבראזיל
אחיות **שרה ורעילי גרינברג**
האח **קלמן גרינברג**, שנפל בפרטיזנים
האח **שבתאי גרינברג וכל המשפחה**

בשם המשפחה
רודולפו גרינברג, בראזיל
יהושע גרינברג, תל־אביב
לאון גרינברג, בראזיל

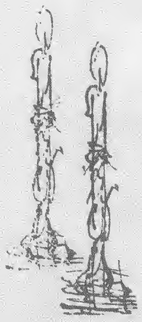

לזכר בני משפחתי

יהושע אשר רוז'ני

טמה רוז'ני

פייגה (צפורה) **רוז'ני**

אלישע רוז'ני, רמת החייל

לזכר משפחתי היקרה

הורי **בנימין ופרל רוזנמן**
אחי **דוד ויעקב**
אחיותי **רייזל, גיטל וחנה**

אליעזר רוזנמן, חולון

במסתרים תבכה נפשי

על משפחתי ששכלתי

אשת נעורי
חיה הנדיל בת ר' ברוך דוד בירנצויג
ילדינו
שרה, רחל ומשולם אפרים-פישל

צדוק דר־זמן, תל־אביב

את זכר

הורינו היקרים **נטע בן בנימין הלברשטט**
וברכה בת שמואל דוד **שפרן**
והאחות היקרה **צפורה**
שניספו בשואה

וכל המשפחה שניספו באוסטרובצה, לובלין,
קראסנוסטאב וקראשניק

מנציחים **בתיה הלברשטט־פולקמן**
דוד הלברשטט

לזכר נשמות יקירי

ר' **יצחק מאיר הלוי הוכרמן מו"צ, הי"ד**

מרת **אסתר הוכרמן** (**לבית שידלובסקי**), הי"ד

ר' **יחיאל הלוי הוכרמן ובני-ביתו**, הי"ד

ר' **שלום שכנא הלוי הוכרמן**, הי"ד

מרת **איטה ובעלה צבי אריה השס**,

הי"ד

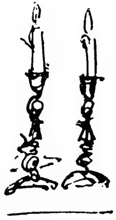

יעקב הוכרמן, חיפה

אני מנציח

את זכר

אבי **אליעזר ניינודל**
בני **ברוך זיסמן ויינוורצל**
אחותי **מאשה ניינודל-זילברמן**
אחי **אברהם ניינודל**

חיה ויינוורצל, תל־אביב

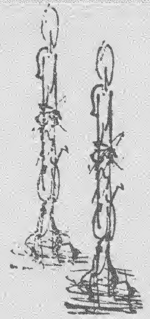

לזכר יקירינו שניספו בשואה

ראש המשפחה **ר' מאיר ויסבלום**
יצחק ויסבלום
דבורה ויסבלום־קולינר
גרשון דיכטר

מנציחים בצער רב
יוכבד ויסבלום
מרים דיכטר
אריה והלינה קולינר

לזכר עולם

של הורינו **ר' לייבוש וחנה גיטל פרציק**
של אחותנו וגיסנו **פראדל והירש ציפלר**
ושלושת ילדיהם
אחותנו וגיסנו **ליבע ויחיאל מינצברג** וילדם
אחיותינו **איידל ומינדל**

ישעיהו ופייבוש ויינטרוב
(פרציק), רמת גן

לזכר
הורי **יחיאל ומרים עטיל וישליצקי**
אחותי **איטה רחל** ובעלה **שמשון**
גיסתי **פייגה** ובתה **חנה**

ישעיהו וישליצקי

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

לזכר משפחתי

שהושמדה ע"י הנאצים ימ"ש

אבי מורי ר' **לייביש הלשטוק** (לייביש נותס)

אב בי"ד במדרשו של הרבי מאוסטרובצה

אחי **ירוחם ונוח**

אחותי **חנה רוזה וארבעת ילדיה**

גיסי **משה אהרן זילברברג**

המנציח: **אברהם ירחמיאל הלשטוק**

לזכר יקירי הקדושים

שנספו בשואה הנוראה בפולין

אשתי: **חיה מבית פשפיורקה**

ובני: **יחיאל נחמיה**

השם ינקום דמם וזכותם תגן עלינו

יעקב שלום הלוי הלשטוק

לזכר יקירי

הורי צבי יעקב (הירש יענקל)

והינדה **הורביץ**

אחותי **חיה** ובעלה

שלמה הורביץ, תל-אביב

אני מנציח את יקירי שניספו בשואה

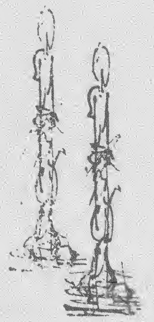

אבי **מיכאל ואלדמאן**

אמי **שרה קריינדל**

אחי **איטשה-מאיר, עקיבא,**
ישראל יעקב

אחותי **פסיה**

דודי **נוח ואשתו הינדה**

דודתי **חיה**

חיים ואלדמאן, חיפה

אייערע פאַרשניטענע לעבנס דורך דעם
בעסטיאלן היטלעריזם וועלן מיר
אייביק דערמאנען!
כבוד אייער אַנדענק!

עלטערן
אברהם יעקב און חנה וועלמאן
ברידער און שוועסטער
יוסף מאיר, לייבל, פנחס, פאלע,
חיה שיינדל און חנה

מענדל, וועלמאן, ישראל
נטע וועלמאן, ישראל

לזכר

אמי **שרה הינדה ויזר**

אחיותי **חנה ובײלה גיטל**

אחי **פייבל, לייבוש־מרדכי ומאיר־יחיאל**

דודתי **מרים־ביילה,** דודי **יעקיל**

ובת־דודי **צרקה שיינדיל**
שנרצחו בשואה על־ידי הצורר הנאצי ימ״ש

משה ויזר, תל־אביב

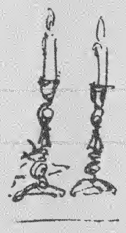

לזכר נשמת אבי מורי

הרב אברהם יצחק בן הירש וחנה ויסזנד זצ״ל

בוגר ישיבת לומזה, הוסמך לרבנות בגיל 18 ע״י גדולי הרבנים בפולניה, ביניהם הרבי מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה, מראשי חסידי ברסלב בפולניה ירא ה׳ ואוהב הבריות ומקרבם לתורה, הפיץ תורה **ברבים שלא ע״מ לקבל פרס.** היה דורש בכל שבת אחה״צ בפרשת השבוע ובענייני דיומא בביהכ״נ החדש באוסטרובצה וריתק מאות אנשים שבאו לשמוע אותו. שימש ברבנות בעירות דמביץ וקרשניק בפולניה, אולם לא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו, עזב את הרבנות והתמסר למסחר בספרי קודש. דאג לחנך את ילדיו לתורה ולמעשים טובים. בפרוץ מלחמת העולם השניה נכלא בגיטו לודז׳. גם שם הפיץ תורה ברבים. למרות האיסור מטעם הנאצים לחתן זוגות כדת משה וישראל לאחר שהוציאו את כל רבני לודז׳ למחנות השמדה, ערך חתונות לזוגות כדת וכדין תוך סכנת נפשות. ואכן ב־1943 נתפס ע״י משטרת הגיטו ונכלא בבית הסוהר במקום כמועמד להשלח למחנה השמדה. בעזרת ידידים רבים הצלחנו להוציאו מהכלא, כשנה חי חיי מחתרת בגיטו לודז׳ ללא כרטיס מזון ועוד. גם כאן עזרו לו ידידיו ומהמועט שהיה להם הקציבו לו כדי מחית נפש. ב־20.9.44 נתפס בבונקר שלו ברחוב מיאנובסקיגו 37 ונשלח עם אחרוני יהודי גיטו לודז׳ למחנה עבודה אושויץ בו נספה למחרת היום. יהי זכרו ברוך לעד.

לזכר אמי היקרה

מרת רבקה ויסזנד בת אסתר וחיים זינדל לבית הלשטוק

ילידת אוסטרובצה, היתה רעיה נאמנה לבעלה ואם טובה לשבעת ילדיה. השקיעה את כל כוחה ומרצה לגדלם ולחנכם לאהבת ישראל וארץ ישראל. נפטרה והובאה לקבר ישראל בבית הקברות בגיטו לודז׳. תהי נשמתה צרורה בצרור החיים.

לזכר אחי ואחיותי שנהרגו על קידוש השם ע״י הנאצים:

אסתר בגיל 17 שנה נשרפה בטרבלינקה בשנת 1943.

נחמן בגיל 16 שנה נספה במחנה אושויץ בשנת 1943.

חנה בגיל 10 שנה **ורוזה** בגיל 8 שנה נלקחו בשנת 1943 מספסלי הלימודים בבית הספר יחד עם אלפי ילדי גיטו לודז׳, הועברו למחנה השמדה חלמנו ב־1942.
נשמות זכות וטהורות שלא זכו להגיע עד הלום שנקטעו ע״י הצורר הנאצי י״ש.

מנציח הבן והאח
משה ויסזנד, חיפה

לזכר הקדושים

אמי היקרה והבלתי נשכחת **זאדיל מינדל**
וכל קרובי **ממשפחות קסטנברג,**
גולדפינגר, ולרשטיין — הם ובני בתים
שניספו בשואה. הי״ד.

המזכיר בדמע

נחום ולרשטיין, תל־אביב

לזכר יקירינו

אמנו **פייגה** בת ר׳ אייזיק מנדיל

אחינו **משה אהרן ויעקב נטע**

אחיותינו **מחלה וניסעל**

יהי זכרם לנצח וה׳ ינקום דמם

אריה ז׳בנר, תל־אביב
שמחה ז׳בנר, תל־אביב

לזכר יקירי

דודי **שמחה מרדכי** בן ר׳ אייזיק מנדיל

דודתי **טובה** בת ר׳ מנדיל

בנם **שמעון,** אשתו **רוזה** וילדיהם

בתם **כילה,** בעלה **שלמה** וילדם

בנותיהם **יהודית ופריל**

בנם **הירש מאיר**

יהי זכרם ברוך

אריה ז׳בנר, תל־אביב

לזכר יקירי

דודי **שלמה אהרן לנגנס**

דודתי **מרים** בת ר׳ אייזיק מנדיל

בתם **העניא**

יהי זכרם ברוך וה׳ ינקום דמם

אריה ז׳בנר, תל־אביב

לזכר משפחתי

ההורים הרשל'ה ופריווע שיינדל ז'בנר
הבנים יוסקה ואשתו
פינצ'ה, אשתו וילדיו
ברוך, אשתו ושני ילדיו
קיילה, בעלה וששת ילדיהם
פרלה ובעלה משה ציגלמן
וילדיהם אברהם ודז'וניה

רחל ז'בנר־מאירי, חולון

לזכר יקירינו

אבינו **חיים אהרן** ב"ר יצחק בונם
אמנו **רוזה** בת ר' אייזיק מנדיל
אחינו **שמואל משה,** אשתו **ניחה**
ובתם **מרים חנה**

יהי זכרם לנצח וה' ינקום דמם

יהודית זק, אריה זילברברג, מחלה ז'בנר

לזכר אחיותי היקרות שניספו בשואה

שרה ובעלה משה־יוסל פיש וילדיהם
פייגע ובעלה הרב ושו"ב מנחם טופל
וילדיהם

שושנה ישראלי־טופל, גבעתיים

מיר פאַראייביקן מיט כבוד
דעם אנדענק פון מיין טייערן ברודער

ישראלקע און פרוי אסתרל ווארטמאן
זייערע קינדער
חיה'לע און מאן נחום רייכצייג
און קינדער
יצחק'ל און צעשא ווארטמאן
און קינדער
פערעלע טאומאן, מאן און קינדער
פייטשו, שרה'טשע און
רייזל ווארטמאן
וואָס זענען אומגעקומען אין דער
שואה

שוועסטער **באשע טאפעל**, ישראל
ברודער **חיים ווארטמאן**, קאנאדע

אני מעלה את זכר הקדושים

אבי **חיים הערש טרלובסקי**
אמי **הענאלע**
אחותי **הענדיל-לאה**
אחי **ירחמיאל וחיים הערש**
דודותי: **הענדעלע, ריווצ'ע ואסתר**
קרפ
סבי **מאיר זילברטרוט**

יוסף טרלובסקי, חולון

לזכר הקדושים

והטהורים

אבי מורי **ר' ברל'ה טננבוים**
ממונה על הרקת הקופסאות רבי מאיר בעל־נס
שלא על מנת לקבל פרס
אמי היקרה **חיה**
אחותי **ביילע** ואחי **צבי**
שנספו בשואה. ה' ינקום דמם.
יהי זכרם ברוך!

שרה הורנפלד־טננבוים, תל־אביב

על אלה אני בוכיה

את זכר יקירי

ההורים **יודל ודינה טרלובסקי**
הבנות **חנה, מאשה ולאה**
והבן **מרדכי**

מנציח **יעקב טרלובסקי**, חולון

לזכר יקירי

אבי **ר' לייב ברמן** ז"ל
אחי **עובדיה ברמן ורעיתו יוכבד וילדיהם:**
טובה, דינה, פייגה, חיה, יוסף, משה, סלה
אחי **הירש ברמן ורעיתו שיינדל וילדיהם:**
חיה ומשפחתה ומאיר
אחי **וולף ורעיתו אטל ברמן ובנם חיים עם משפחתו**
אחותי **טעמה ובעלה מאיר ברמן וילדיהם:**
חיה, בן-ציון, חיים,

שנהרגו בימי השואה ע"י הנאצים.
זכרם יישאר בליבי לנצח!

גילה כץ מבית ברמן

צום אָנדענק

פון מיין מוטער **שרה'לה מענדל'ס מגיד**
און מיינע שוועסטערן **חיה אונגער און מרים מאנדל**
וועלכע זענען אומגעקומען צוזאמען מיט מיין
שוואָגער **יוסף אונגער**
(אינספעקטאָר פון ישיבות אין פולין)
אין גרויסן יידישן חורבן אין פוילין

חיים יובן, ישראל
גאלדע וואלדמאן און איר זון יעקב מאנדל, בראזיל

לזכר יקירינו שניספו בשואה

אבי **משה אהרן כץ** ז״ל
והבנים: **מאיר ז״ל ויצחק ז״ל**

שנהרגו בידי המרצחים הגרמניים.
זכרם יישאר לנצח בלבנו!

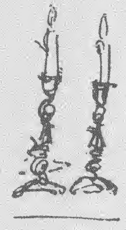

הרעיה והאם: **גלה כץ**
הבנים: **פלה מאירצ'ק לבית כץ**
אליעזר כץ
אברהם כץ
ראובן כץ, אנגליה
ומשפחותיהם

לזכר יקירינו

אמא **מלה** לבית פינטוך
אבא **הרש אלכסנדרוביץ**
אחות **פולה אלכסנדרוביץ ומשפחתה**
סבא וסבתא אלכסנדרוביץ
דודה **הינדזיא וילציק אלכסנדרוביץ**
וכל **משפחת אלכסנדרוביץ**

בשם המשפחה
עדזיא גרינברג
יעקב אלכסנדרוביץ
לאה יעקוביץ

את זכר יקירי

הורי **טוביה ופייגה ליבפלד**
אחותי **טובה**
ואחי **דוד**

מנציח **ישראל ליבפלד**, חולון

לזכר יקירי שניספו בשואה

הורינו **דוד דוב וחנה לוסטגרטן**
אחותנו **אלקה** ובעלה **יחיאל גוטמן והילדים**
אחותנו **לאה** ובעלה **אשר מנדל טננבוים**
וילדיהם
אחותנו **רבקה** ואחינו **שמאי**

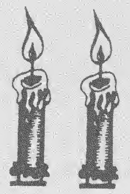

משה ואברהם לוסטגרטן

לזכר יקירי

הורי **ישראל יעקב ורחל־לאה ליבמן**
אחותי **חנה רכל שרמן**
גיסי **יעקב שרמן**
בת־אחותי **גולדה גולדאפ**

פסח הניך ליבמן, רמת־גן

ציון לנפשות יקרות

הורינו **בנימין ושרה מילשטיין**
אחינו ואחיותינו
סנדר ואשתו **שפרינצה והילדים**
שמואל ואשתו **פייגע והילדים**
אריה ואשתו **אלקה,** שנפטרו בארץ
מוטל, חנה ומשה

שנרצחו על ידי הקלגסים הנאצים.

זכרם לא ימוש מלבנו לעולם. תנצב"ה.

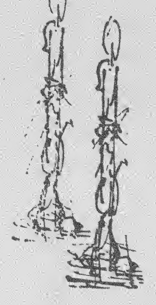

דובה ויונה מילשטיין

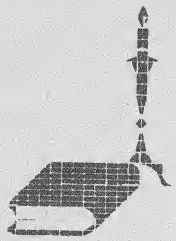

לזכר בני משפחתי

האם **אסתר־רבקה טננבוים**
נפטרה בארץ ערב חנוכה תשכ״ט

האב **עזריאל מאיר טננבוים**

בעלי **יחיאל פנצר**

בתי **חוה פנצר**

אחותי **פנינה** ובעלה **יעקב הרמלין**
וילדיהם: **חיה וישראל**

אחותי **שרה** ובעלה **מרדכי מנישביץ**

אחותי **מינדל טננבוים**

אחי **צבי טננבוים**

חמתי **אידס פנצר**

גיסתי **חיה** ובעלה **דב לדרמן**

וילדיהם: **שמואל־מאיר** ואשתו **אסתר**

יוסף, יעקב, שמרל, רייזל, מרים וחנה

גיסתי **אלקה** ובעלה **יעקב לדרמן**
וילדיהם: **פייגה, ליבע ובלומה**

גיסי **צבי־דוד פנצר** ואשתו **שרה**
וילדיהם: **שלמה, שמואל, אבא, משה, חוה, מרים, לולה**

ודודי **משה ואהרן קימל**

הינדה פנצר, חולון

לזכר נשמת

ראש המשפחה

ר׳ פנחס (פינטשע) מינצברג ז״ל
חתנו של הרב מפיטרקוב ר׳ אליעזר שלום מורגנשטרן
גיסו של הרה״צ ר׳ לייבוש אפשטיין מאוז׳רוב

אשתו **בלימה** ז״ל בת הרב מפיטרקוב

אבי ר׳ **צבי מנחם (מנדל) מינצברג** ז״ל

אמי **חוה ביילע** ז״ל

בת ר׳ לייביש הורביץ (ריכטר)

אחי **יעקב יצחק** ז״ל
חתן ר׳ דוד כהן מקראשניק
גיס של הרבי מראדזין

אשתו **לאה** ז״ל בת ר׳ דוד כהן

בתם **הינדה** ובנם **שלמה**

אחי **אליעזר שלום** ז״ל

אשתו **שרה** לבית פלאקסר

בנם **יוסף**, בתם **רבקה־לאה**

אחי **ראובן** אשתו **חנה וילדיהם**
חתן ר׳ מרדכי פליישר משברשין

אשתי **מחלה** בת ר׳ משה לבית ליכטנשטיין
בני **יהודה נחמיה** ז״ל

הי״ד

המנציח
שמחה מינצברג

על אלה אני בוכיה

לזכר יקירינו

ההורים אברהם וינטה מלאך
האחיות פרידה מלאך-פרנקל
בלומה מלאך ביז'ונסקי וילדיהם
שניספו בידי הנאצים

הינדה וחנינה מלאכי, ישראל
אסתר ווילי פרטיג, ארה"ב

שטענדיק וועלן מיר טרויערן נאך אונזערע
טייערע וואס זענען דערמארדעט געווארן
דורך די נאצישע בארבארן
דוד און **רייזעלע ניידיק**
מיין ברודער **אפרים** און זיין פרוי **מרים**
און **דזשוניא** און **רות**
מיין ברודער **ישראליק**, און שוועסטער **מלכה**
מיין געוועזענע פרוי **חיה פוליטנסקי**
מיין זון **אלכסנדר** און טאכטער **זיווה ניידיק**
מיין געוועזענער מאן **ירחמיאל אדלער**
און מיין זון **מענדעלע**
מיר וועלן זיי אימער געדענקען !

פאמיליע ניידיק

לזכר יקירי

אסתר, צינה ורבקה'לה גולדמן

משה, רחל, חנה'לה, אסתר, שפרה ושבתאי טורק

יוסף, סרלה, ישראל ונכלה ולדמן

לאה פולטורק, פתח־תקוה

לזכר יקירי

נתן, איטל'ה, ריוועלע והילדים, לייבעלע
רבקה'לע, אסתר'לה, חיה'לע, הלה ויוסלה גלברג
שרה'לע גלברג-זבוז'נצקי
אלי, תנחום, ניסע'לע ופעסעלע זבוז'ניצקי
ואברהם שוויינגרטן (קולקיבר)

לאה פולטורק, פתח־תקוה

לזכר משפחתי

האב **שמעון פרידריך**
האם **גולדה** לבית **פיש**
האחות **בלה**
האח **פנחס**
הסבתא **הדסה פיש**
הדודים **שיינדל ורחל־לאה פיש**

המנציח בנימין פרידריך, חולון

לזכר יקירי

ההורים **ברוך** בן **משה צבי קורמן**
מרים בת **דוד וקסמן־קורמן**
האחיות **רבקה וחיה**
האח **יצחק**
סבא וסבתא **דוד ואידל**

יהי זכרם ברוך לנצח

בלקה קורמן־זלינסקי

ציון למשפחות שהושמדו בלי להשאיר שריד

הסבא והסבתא **אהרן וחנה ניסקר**
בניהם, בנותיהם, נכדיהם וניניהם:
מלכה ואהרן מילשטיין, בניהם, נכדיהם ונינם
באשה ואברהם אדלר, בניהם ונכדיהם
יוסף ודוברה ניסקר ובני ביתם
יהושע ניסקר
מנדז'ה ניסקר

רוז'ה ונחמן קורן ומשפחתו
יצחק ניסקר ומשפ'
רינה ופייבל שבס ומשפ'

לזכר יקירינו

הורינו **דב בער ורבקה ניסקר**
אחינו **שמעון ניסקר**
רוזה ונחמן קורן
יצחק ניסקר ומשפ'
רינה ופייבל שבס ומשפ'

את זכר יקירי

אמי מלכה דובריש
אחי שמואל, אשתו רבציה ו-5 ילדיהם
אחי ישראל ואשתו ברניה
אחי פישל, אשתו שפרינצה ו-3 ילדיהם
אחי יעקב, אשתו ו-3 ילדיהם
אשתי רידל ובתנו קריינדל חנה
אחותי אלטה לאה ובעלה משה ווינשטוק
וארבעת ילדיהם

מנציח אליעזר פוקס, כפר מישר

לזכר יקירינו

באי **אהרן מנדל אייזנמן**
אמי **ניחה אייזנמן**
אחותי **שמחה** ובעלה **יהושע גרוסגולד** ובנם **אלי**
אחי **שמואל ישראל אייזנמן**
ואחי **משה אלי אייזנמן**

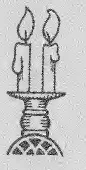

לאה פלדמן, בני ברק

אנו מנציחים את שמות יקירינו

אמנו פייגעל פיש
שיינדיל ובן-ציון ראטטער
האדיל ומשה יצחק זילברברג ובנותיהם
ליפטשע ואברהם קירשנער
יהודית ויחיאל ישעיהו מלאך ובניהם
חנה ומשה פרידמן והבנים צבי ופרימה
רבקה קורנוואסר בת ליפטשע קירשנער

ישכר פיש ואחותו הינדא מנדלביץ־שקדי,
פתח־תקוה

אין אָנדענק פון אונדזערע טייערע

מיין שוועסטער **ליבא**
איר מאן **שלום קורזץ**
און זייערע דריי קינדער
פייגעלע, ראטי און איטעלע

וואָס זענען אומגעקומען דורך פוילישע אָסטראָווצער מערדער

אייביק זאל זיין זייער אנדענק!

פאראייביקט
די שוועסטער **ראזיא רחל פרישקולניק**
און די ברידער **משה און זילבערבוים**, ישראל

לזכר יקירי

הורי **בן־ציון וליובה רוטשטיין**

אחי **יושע**, רעיתו **חיה פרומט**, וילדיהם

משה וגילה

אחותי **מירה** וילדיה

אחותי **שרה**, גיסי **שמולקע** וילדיהם

חיה רוזה פרל, בני ברק

לזכר יקירי

ההורים **יוסף ורחל קומיץ**
אחי **דוד, מנדל, יחיאל ומאיר**
אחיותי **פרל, חנה, ופרידה**
שנרצחו בידי הקלגסים הנאצים

נחמיה קומיץ, תל־אביב

לזכרון עולם

ההורים **יוסף וחנה קורמן**
האחים **לייבל ויחיאל**
והאחיות **ביילה ואסתר**

משה קורמן

לזכרון נצח

של הגיבורה **מלכה גרישפן**
בת ר׳ ברלה סופר
לחמה ונפלה
בגיטו וארשה

אוסטרובצאים מוקירי זכרה

לזכר יקירי

ההורים **שמריהו ואסתר לאה צוקר**
האחים **יצחק, ישראל ופנחס**
האחות **רחל-לאה**

לייביש צוקר

לזכר יקירי

אבי **ישראל אהרן קליגרמן**
אמי **ממו אסתר**
אחותי **חיה דבורה**
וארבעה ילדיהם
אחי **יצחק-דוד ומאיר-יחיאל**
סבי **אהרן שיאליס ומשפחתו**
סבי **שלום קליגרמן ומשפחתו**

יהושע קליגרמן, בת־ים

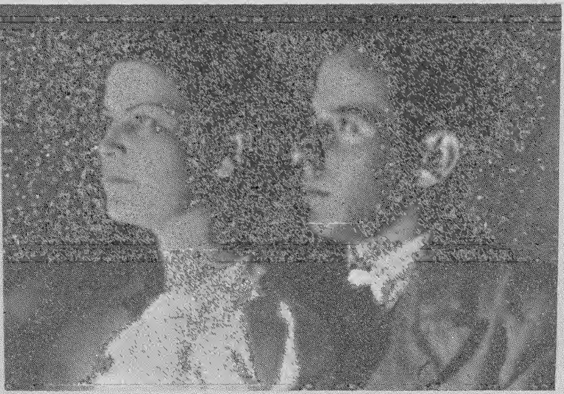

לזכר יקירי

ההורים **יחיאל ובײלע צוקרפײן**
האח **ישראל-בריש, אשתו דבורה ושתי הבנות**
האח **אפרים, אשתו ובן**
האחות **לאה ובעלה ליאון קלײמן**
שרה, רות הדסה וזלדה צוקרפײן

משה ובתיה צור (צוקרפײן), חיפה

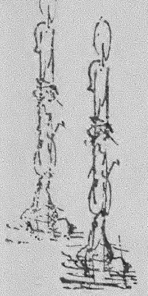

לזכר יקירינו מאוסטרובצה

לזכרון עולם

האבא **אברהם מורגנלנדר ז״ל**
האמא **שרה**
האחיות **פייגעלע והדסה׳לע**
את המשפחות:
מנדיל פיש, אייזנמן ועוד

זכרם לא ימוש מלבנו לנצח!

מנציחים:

הבן משה צפרירי (מורגנלנדר) ומשפחתו, תל־אביב

את זכר

משפחת **ישראל ופרל בלטר**

מנציחים:

הבנים: צבי (אוסטרליה), יונתן (ארה״ב)
הבת: פולה לייבוביץ־בלטר (ארה״ב)
ומשפחותיהם

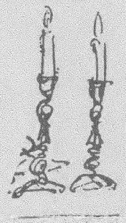

לזכרון נצח

האבא **עקיבא רוסט ז״ל**
האמא **שרה**
אחיותינו
שפרינצה לבקוביץ ומשפחתה
זלאטה ומשפחתה
אחינו **בנימין ומשה**

זכרם יישאר אתנו עדי עד!

מנציחים:

הבן: צדוק רוסט, ברזיל
יום־טוב נטיל, חיפה
הבת: יהודית צפרירי (רוסט) תל־אביב
ומשפחותיהם

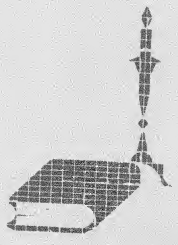

את זכר יקירינו

ר' יצחק קודלוביץ

נהרג על קידוש השם י"א אייר תש"ב

אשתו **שרה** לבית רוטשטיין

בנם **שרגא פייבל**

ואשתו **שפרה ותשעה ילדיהם**

הבחור **עקיבא יעקב**

הבחור **אריה לייביש**

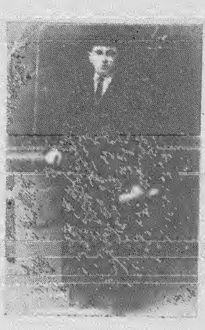

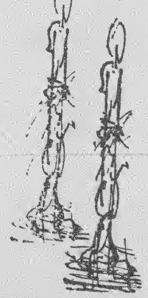

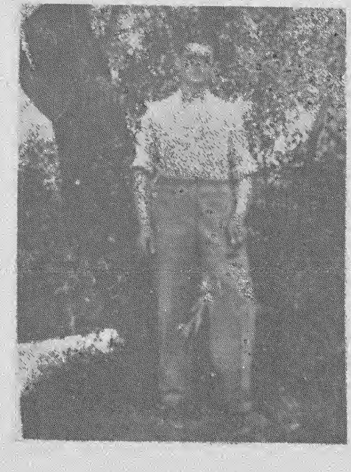

מנציחים

שמאי קודלוביץ, פרו

הניה קודלוביץ-סילמן

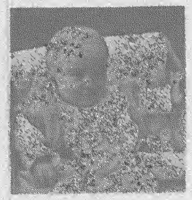

את זכר

אבינו **יחזקאל קרונגולד**
אמנו **חוה מרים** לבית גולדפרב מסטאשוב
אחינו וגיסתנו **נחמן וחנה** מבית קראוזמן
מוויז'בניק ובנם **שלמה**

אחינו **ברוך והרשל**
אחותנו **פייגע** נפלה מידי המרצחים הפולנים
בשנת 1945
אחינו **שמואל** נפטר לפני השואה
אחותנו **חנה בוגייסקי** נפטרה בישראל ב־1969

מנציחים
גוטה גריפל לבית קרונגולד
נורית (סוניה) פבישביץ לבית קרונגולד

לזכרון נצח

ההורים **שלמה ויוכבד קליינמן**

האחים **נתן יוסף וירחמיאל**

האחיות **חנה ורחל**

משה קליינמן, בני ברק

לזכר יקירי

ההורים **יוסף ולובה רובינשטיין**
האחים **ישראל ויהודה**
האחות **בילה**
החותן והחותנת **נחום ופרלא לנדאו**
הגיס **צבי**

שלמה רובינשטיין, קרית מוצקין

ב"ה

גדול כיבוד אב שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו.
לעשות זכרון אמת לכבוד עטרת ראשנו בלב הולם בזעף ועינים זולגות דמעות מביטים אנחנו בקלסתר פני הורינו הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם ישארו לנו סמל.

אבינו אדוננו מו"ר **ר' יצחק ב"ר דוב מגיר** שלשלת היוחסין של ר' דוב (בעהר) מגיד זצ"ל המגיד ממזריטש.

ואמנו הצדקת אשת חיל מי ימצא
מרת שיינדיל גיטל בת (לייב) **אריה דוב ע"ה**

אחינו **יוסף** ואחינו מו"ר ר' **משה גרשון** ראש ישיבת אוז'רוב וסנדומיר (צוזמיר).

וגם אחינו **אברהם יעקב** שניספו ונהרגו ע"י הרוצחים הגרמנים ימח שמם וזכרם.

יחיאל רוזנברג ז"ל

וינוחו כולם בשלום על משכבם.
תנצ"בה

המנציחים
משפחת יחיאל רוזנברג ז"ל, בבראזיל
אפרים רוזנברג ומשפחתו, ישראל

עיני עיני יורדה מים

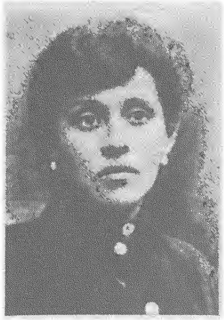

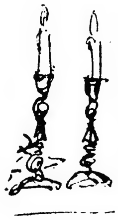

אני מנציח את בני משפחתי היקרים
שניספו בשואה

הורים **ישראל ורחל רוזנברג**
אחים **אהרן-אלעזר ושמואל**
אחיות **אסתר-אתל ושיינדיל**
ואחי **מרדכי**, שנפטר בארץ

אשתי לשעבר
פייגעלע לבית וואקסמאן מאוזירוב
ילדתי הפעוטה **חיה**

יהודה (ידעלע) רוזנברג, חולון

על אלה אני בוכיה

אנו מעלים את זכרם של יקירינו

אבינו **בן־ציון רמבישבסקי**

אמנו **שושנה**

אחיותינו **חנה ומלכה**

מנציחים

רבקה רמבישבסקי־נורמן, ברזיל

רחל רמבישבסקי, פולין

דוד רמבישבסקי, ישראל

בינה רמבישבסקי־ניידיק, רחובות

סימה רמבישבסקי־תדהר, גבעתיים

מרים רמבישבסקי־שחורי, צהלה

לזכר יקירינו

האב : **שמואל זאכצ׳ינסקי**
האם : **הינדע**
הבנים : **ישראל לייב וירמיהו**
שנהרגו במחנה, ויוסף
הבת : **ברכה ויתר בני המשפחה**

מנציח : **יהודה (ידעלע) רוזנברג,** חולון
שלמה הורביץ, תל־אביב

לזכר

הורינו **דוד וחנה שוכהנדלר**
אחינו **יחיאל ושלמה**
סבא וסבתא **יוסף וגולדה שוכהנדלר**
סבא וסבתא **שלמה וחיה אדלר**

מאיר וזאב שוכהנדלר, פתח־תקוה

לזכר יקירינו

נתן גלברג, רעיתו **איטל׳ה**
ובניהם **ליבל׳ה, ריווה׳לה** (עם ילדיה)
רבקה׳לה, אסתר׳ל, חווה׳לה, יחיאל, יוסל׳ה
אלי ז׳בוז׳נצקי, רעיתו **שרה׳לה**
ובניהם **תנחום, נתן ופסה׳לה**

ברל שטיך ומשפחתו
לייזר מוצמאכר ומשפחתו
חיים יענקל מרץ ומשפחתו
יחיאל קופרבלום ומשפחתו
דוד רמבישבסקי ומשפחתו
שושו רמבישבסקי ומשפחתה

לזכר יקירי

ההורים **יעקב ורוחמה שטיינהרט**
האחים **נתן דוב ואלואיז**
האחיות **שרה, חיה ומאירה**

פנחס שטיינהרט, חולון

אני מנציח

את הורי

הרשקה (צבי) וגיטל
שטיינבוים

אחי

ישראל

אחיותי

פרל וצילה

שניספו בשואה

יוסף שטיינבוים, תל־אביב

על אלה אני בוכיה

נר נשמה

לזכר חברים וידידים מתנועת „אגודת ישראל" באוסטרובצה

חברות „בנות אגודת ישראל"

דבורה סילמן
שרה צוקרמן
נעמי בקרמן
שרה בקרמן
חיה מינצברג
שרה גולדשלגר
פרידל גולדשלגר
טובה זילברברג
רחל כ"ץ
כילה קאצענעלענבויגן
חיה שפיגל
שרה רוזנבוים
שרה מריה פוקס
אַלטע לאה פוקס
בילה קורמן
חנה שוורדשארף
רייזל גרינבלט
תמר גרינבלט

מורות „בית יעקב"

חיה שיינמן־ציטרין
יהודית טראטנר־רוזנברג
יהודית זילברינג
רבקה טננבוים

חברי „צעירי אגודת ישראל"

אלתר פרנקל
יוסף ראזענבוים
אלקנה שווערדשארף
בנימין כץ
מענדל ראזענבערג
יחיאל יאנאוושקי
לייבל ראטשטיין
יוסף קארענוואסער
יוסף ראזענבערג
אלתר גרינבלט
מאיר לייביש גרינבלט
משה ראזעבערג
בערל איזנמאן
שלמה כהן
אהרון פליישער
שלמה פעפער
הערשיל בירענבוויג
געציל בירענצווייג
זלמן ראזנמאן
שלמה גולדשיין

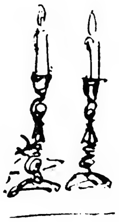

נמסר על־ידי מאכטשע ואריה ז'בנר

לזכר יקירי

הבן **יונתן בן שלמה ואיטה שניידר**
האחים **אלימלך ומאיר שניידר**
ומשפחותיהם
האחות **רחל גרינגלס ומשפחתה**
האחות **חיה שניידר וילדה**
החמות **פייגה רבקה ניסקר**
ילדי גיסתי **פייבל־נחמיה קרבל**
והרצקי־שמואל־יעקב קרבל

שלמה שניידר, גבעתיים

את זכר יקירינו

אחינו **שלמה נפרסטק** ומשפחתו

מנציחות
האחיות חנה פרלסון, טירת צבי
דינה קנדל, תל־אביב
חיה כדורי, קב' אושה

לזכר יקירינו שניספו בשואה

אמי **פייגע פרידנטאל**
אחי **שמואל פרידנטאל**
אחותי **אסתר פרידנטאל**

ואבי הרב **חיים אהרן פרידנטל** ז״ל שנפטר בארץ

אברהם פרידנטאל, חיפה

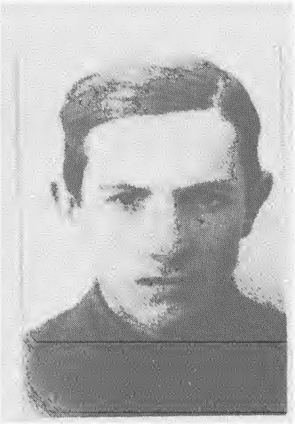

צום אָנדענק פון

מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער
געציל און יהודית מארגאליעס
הערשיל און רבקה'לע מארגאליעס
אפרים, חוה'לע און אהר'לע
מארגאליעס
לאה, חנה'לע און שעיה'לע
ווייגענשפרג

עליזאבעטא אייזענמאן, ניו־יארק

In memory of

HANIA HAJMAN,
SANDEL ZWIKELSKA

born in Ostrowiec, died in Germany
and buried in Israel

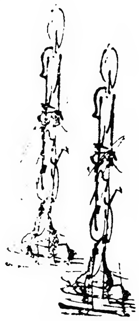

Otrowcer in New-York

לזכר נשמות

אבי **ר' יהושע אליעזר ברוקירר**
אחותי **חיה**
דודתי **דבורה** אשת **ר' נפתלי רוזנברג**
בנותיה: **שרה וחוה-מאטל**
בניה: **פנחס ומשה**

מנציח פנחס (פינטשע) ברוקירר, ניו יורק

עיני עיני יורדה מים

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע

פאטער **יענקעלע הערציק**
מוטער **אסתר רחל**
ברידער און שוועסטער

אליעזר הערציק און שוועסטער, בראזיל

לזכר שם משפחתנו

In The Blessed Memory
Of Our Parents

SHAMA & FREIDA-LEIBA
AJZENMAN

(daughter of Chil Levi
of Koscielna St.)

Our Brothers
ANSCHEL LEIBEL and his Family

the survivors:
Feiga-Pearl Bendet Ajzenman
Abraham Ajzenman (Azman),

In memory of

ABRAM, JENTA, FRAJDZI
and son **MORDCHAI**
BLIMA & daughter

Abram Bieżonski

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין מאן **פישל אפפעלבוים**
זיין טאכטער **מרים**
מיינע עלטערן **לייבל און לאה**
פשעפיורקע
און שוועסטער **רעילע און יוכבד**
און ברודער **ישראל**
און די גאנצע **משפחה פשעפיורקע**

בעלא אפעלבאום, ניו־יארק

על אלה אני בוכיה

In memory of

our beloved parents

HERSZ & SARA KLAJMAN

and our dear brothers

JERZY & LEON

and sisters-in-law

ALINKA & LAJKA

Survivers :

Helen & Max Myers

Dorka, Bernard & Bina Baumstein

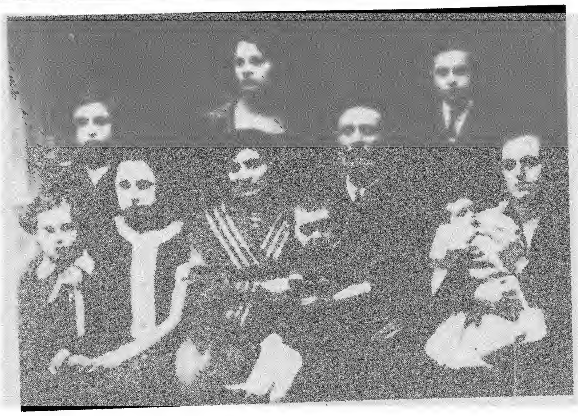

מצבות

אויף די אומבאקאנטע קברים
פון אונדזערע טייערע

עלטערן

אברהם און בינא באמשטיין

און שוועסטער

חווה און יחזקאל ווייסבערג און קינדער

מאניע און שמואל פרידענרייך און זון זעלדע און הערשל לעפקאָוויטש און קינדער

סאלע, געשטארבן אין קאלאמביע
ברודער עוזר, געשטארבן אין ניו-יארק

In memory of

ABRAM & BINA BAUMSTEIN
their children and grand-children

from Son
Bernard Baumstein

daughter-in-law
Dorothy Baumstein

grand-daughter **Bina**

זין, שנורן און אייניקלעך פון
אברהם און בינא באַמשטיין

על אלה אני בוכיה

In memory of our beloved parents

MATYS and RACHEL WURMAN

our sisters

MIRIAM & RIVKA

and our brother

MOSHE

Mr. & Mrs. Jack Beckerman

Dr. & Mrs. Isaac Mincberg, N.Y.

In memoriam

Father MORDCHAI
Mother SARA
Brother BARUCH

For ever in our mind

Guta Braun-Gutwill
Frania Braun-Gutwill, N.Y.

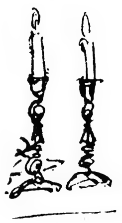

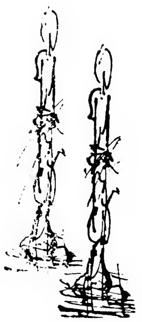

צום אָנדענק פון

פון מיין פעטער **ליפע באמשטיין**
מיט זיין פרוי **לאה און אייניקלעך**
פון מיין מומע **חנה'לה**
און איר מאן **יצחק שטארקמאן**
מיט זייערע קינדער און אייניקלעך

בערנארד באַמשטיין, ניו־יאָרק

משה בירענצווייג

צום אָנדענק פון

פאמיליע בירענצווייג

פון דער ערשטער ביז דער לעצטער שורה: שוועסטער לאה (אומגעקומען), ברודער איטשע־מאיר (אָפגעראַטעוועט), קוזין יעקב ראָזענזאָהן (אומגעקומען), קוזינע פריווע ראָזענזאָהן (אומגעקומען), שוואָגער לוי יאַנאָווסקי (אומגעקומען), שוועסטער אַלטע יאַנאָווסקי (אָפגעראַטעוועט), פאָטער דוד בירענצווייג ז״ל, וואָס איז אומגעקומען און מיר פאַראייביקן זיין אָנדענק; ברודער יוסף און זיין פרוי דאָבע (היינט אין ישראל); חנה יאַנאָווסקי, אונזער שוועסטערס טאָכטער (אומגעקומען); אונזער טייערע מוטער מרים בירענצווייג, וואָס איז אומגעקומען און מיר פאַראייביקן איר אָנדענק; אונזערע שוועסטערן חיה דוזענמאן און פייגע בירענצווייג, די קינדער פון אונזער שוועסטער חיה, וואָס זענען אומגעקומען.

די אנדענק פון די אלע טייערע נשמות וועלן בלייבן ביי אונז אייביק איינגעקריצט!

די איבערגעבליבענע

טאכטער: אלטע טענענבוים, ניו־יארק
זין: יוסף בירענצווייג, תל־אביב
איטשע מאיר בירענצווייג, ניו־יארק
שמחה בירענצווייג, ניו־יארק

מיט צער און כבוד דערמאן איך
מיינע עלטערן

ברײנדל
און
גרוינים גוטהאלץ

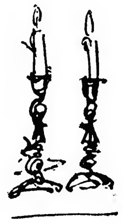

וואס זיינען אומגעקומען דורך
די נאצי מערדער.

איבערגעגעבן פון זייער טאכטער
רחל גוטהאלץ־קעמפינסקי, ניו־יארק

על אלה אני בוכיה!

לזכר עולם

אונדזערע ליבע עלטערן

מרדכי און רבקה גיטל גלאט

און אונדזער ליבער ברודער

נתן דוד גלאט

וואס זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם

פאראייביקן מיר זייערע נעמען
און די נעמען פון די גאנצע משפחה

זייערע זין: **יוסף גלאט, בעריש גלאט**
טעכטער: **שיינדל, יוכבד, חנטשע**

עיני עיני יורדה מים

לזכר

אשתי האהובה
חוה לאה בת חיים יוסף

סאם גרוסמאן, ניו־יורק

מיט טיף טרויער פאראייביק איך
מיינע טייערע

מיינע ברידער **חיים, שלמה, שמואל,**
יוסל
שוועסטער **חיה, רייזל**

נתן גראסמאן, ניו־יארק

In memory of my

FATHER'S SISTERS and BROTHERS
with their CHILDREN
and GRAND-CHILDREN
killed by the Nazis

Charles Grossman & Family

In memory of

our dearest parents
SARAH & MAX BRAM

and our dear brother
BARUCH

from their daughters

Gloria Gutwill
Francisca Weisblum, N.Y.

על אלה אני בוכיה

In memoriam

In memory of my beloved parents
SOLOMON & BALBINA GROSSMAN
Whose lives have been cut by Nazi savagery

and in memory of my little sister
IDA GROSSMAN
who did not live to see the down of maturity

to them this epitaph is dedicated
Righteous people never die in vain !

Their son Charles
His wife Frances

and their two sons:

Solomon & Abraham

have not,
Nor will they ever
forget them

צום אייביקן אָנדענק !

פון מיין באליבטע פאמיליע
מיין מאן **בעריש לעווינזאהן**
מיין טאכטער **שרה**
מיין שוועסטער און שוואגער
מירל און נחמן זיסמאן
און זייערע צוויי קינדער
משה און זיינוול

פ. גרונער־לעווינזאָהן, ניו־יאָרק

צום אָנדענק פון מיינע טייערע

מרדכי, חוה, נחמיה, רייזעלע,
שמעון און שלמה גרויסמאן

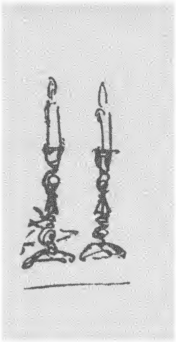

נתן גרויסמאן, ניו־יאָרק

In Memory of

GROSSMAN & GLATT FAMILIES

Mr. & Mrs. David Grossman

על אלה אני בוכיה

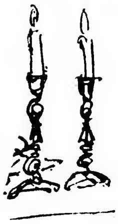

צום אָנדענק פון מיין טייערן פאָטער

ר׳ נחמן בן ר׳ דוב קעיזמאן
וועלכער איז אומגעקומען אין אוישוויץ

ראש השנה 1944 על קידוש השם
ווי אויך מיינע ברידער **יעקב און ישראל**

מיין שווער
ר׳ יצחק בן חנינה הכהן וויזענפעלד
מיין שוואגער

ר׳ צבי פלטיאל בן ר׳ יצחק הכהן
וועלכע זיינען אומגעקומען ביי דער אויסזידלונג

פון אסטראווצע אין 1942, דורך די נאצישע

רוצחים. ימח שמם!

יהי זכרם ברוך!

דינה וויזענפעלד, ניו־יורק

In memory of

my dear beloved father
ABRAM KOPEL STEIN

Daughter, Hedy

In memory of

my beloved parents
CHAIA & MENDEL ADLER

Daughter, Marie Henock

In memory of

GOLDA & MEILICH GREENBERG
and their beloved children

Sister, Marie Henock

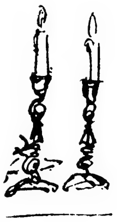

איך פאראייביק דעם אנדענק פון

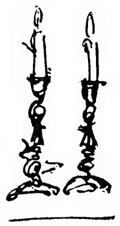

מיין פאטער **יחיאל** און מוטער **פריידל**

מיינע ברידער

אברהם, יוסף, שמאי

מיינע שוועסטער

שיינטשע און גוטשע

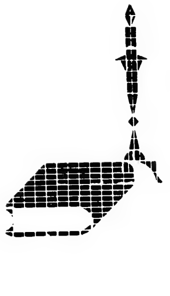

יצחק וויינבערג, שיקאגאָ

על אלה אני בוכיה

צום אָנדענק פון

מיינע ליבע עלטערן
דוד און חנה זילבערדרוט
און מיין זיידע **מאיר זילבערדרוט**
וואס זיינען אומגעקומען אויף
קידוש השם

אנריקה זילבערדרוט, **פילאדעלפיע**

למזכרת נצח

איצט, נאכן חורבן פון אונדזער
געבורט-שטאָט אסטראָווצע
לעבן מיר מיט די זכרונות
פון אונדזערע טייערסטע
ר׳ דוד זעלוואָער
מרים-רייזל זעלוואָער-רובינשטיין
אפרים און מרים ניידיק און קינדער
באשה-חוה און רות ניידיק
לייב שווארץ

וואס זיינען אומגעקומען
דורך די נאצישע רוצחים

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.
זייער אנדענק וועט אייביק לעבן אין
אונדז.

פאראייביקן
טעמע פייגע זעלוואָער
באשה קליינבוים (שווארץ)
הינדע דבורה שווארץ
די טעכטער און אייניקלעך פון
ר׳ עקיבא גוטהאָלץ ע״ה

צום אייביקן אָנדענקונג
פון מיין באליבטע פאמיליע

עלטערן **שמעון און שרה-לאה**
זילבערמאן
ברידער **יונה און משה-אלי**
שוועסטער **חיה-גיטל און רחל-מלכה**
וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די
נאצי מערדער

פון איינציק איבערגעבליבענעם
הארצקי זילבערמאן, ניו־יאָרק

אין טיפן צער
פאראייביק
איך דעם אנדענק
פון מיין
איינציקער טאכטער

מרים רייזעלע זעלוואָער-רובינשטיין
(**אייניקל פון ר׳ עקיבא גוטהאלץ**)
אומגעקומען דורך די נאצי־מערדער אין 1942.

אין אייביקן טרויער פארבליבענע מוטער

טעמע פייגע זעלוואָער, ניו־יארק

לזכר נשמת אבי מורי יקירי **ר׳ משה יעקב טופל ז״ל**
ומשפחתי האהובה

ד׳ ינקום דמם

מרדכי טופל, ניו־יורק

צום אנדענק פון מיינע טייערע

מיין געוועזענער מאן **לוי יאנאוווסקי**
מיינע קינדער **חנה** און **יעקב יצחק**

מיין מאנס פאטער **ברל טננבאום**
און זיין גאנצע פאמיליע:
חיה,ביילע, הרשל, לאה

און מיין באבע:
מלכה ריווע בירענצווייג

אלטע יאנאוווסקי, ניו־יארק

This page is dedicated to

OUR BELOVED PARENTS

CHAIM and SARA MAJERCZYK

ZELIG and CHANA GUTERMAN

Our sisters:
TEMA ROZANY
ROSE MAJERCZYK
ESTHER KLAINBAUM

Our brother:
ISRAEL GUTERMAN

Whose lives were as a bright burning light, extinguished by the murderous huns.
May their good deeds in life be eternally remembered.

Mr. & Mrs. Maurice Myers

צום אָנדענק פון מיינע טייערע

מיין פאטער **בערל גיינאדעל**
מיין מוטער **חיה ניינאדעל**

יוליוס ניינאַדל, ניו־יאָרק
זון פון בערל טשאַטשקעס

צום אָנדענק פון

פון מיין ברודער **יצחק נאסינאוויטש**
מיט זיין פרוי און זעקס קינדער
וואס זענען דערמארדעט געווארן
דורך די היטלעריסטישע רוצחים

מעקס נעש, ניו יאָרק

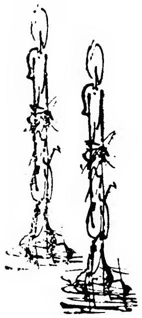

In memoriam

In the name of the First Ostrowzer Young Men's B.S.' of New York City we herewith place this add in memory

OF OUR BELOVED

who perished during the dark hours of the second world war

Ostrowzer Society in New York

על אלה אני בוכיה

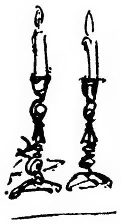

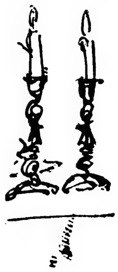

In memory of

ABRAM ZYNGIER
born in 1896 in Ostrowiec

his daughter
CHAJA SZAINDLA ZYNGIER
born 1931 in Ostrowiec

ALTER SZULMAN
born 1891 in Ostrowiec

RUCHLA JENTA SZULMAN
born 1892 in Ostrowiec

They will always be remembered

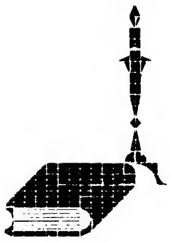

David & Paul Singer

דעם אנדענק פון אונדזערע
טייערע וואס זענען אומגעקומען דורך
די נאצישע חיות

יאסל פרידמאן (בארטעק)
און זיין שוואגער
יאסל ראזענבלאט (יאסל טשעש)

זייערע זין: **שמואל און בערל**
טאכטער: **פרידע**, טאראנטא און ניו־יארק

צום אָנדענק פון מיינע טייערע

יוסף ברוך פרידמאן
מלכה פרידמאן
דבורה פרידמאן און קינדער
חיים און ביילע פרידמאן

בערל פרידמאַן, ניו־יאָרק

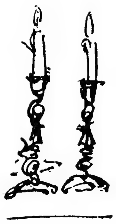

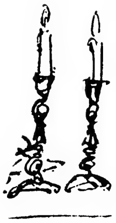

זכור את אשר עשה לך עמלק...

און אָנדענק פאַר מיין פאמיליע און פריינט

מיין ליבע שוועסטער **רחטשע פרידריך**

מיין פעטער און מומע
אברהם אלי און שרה כענטשינסקי

מיין פעטער
שמעון פרידריך, פרוי און קינדער

מיין פעטער
איטשע פרידריך, פרוי און קינדער

מיין פעטער **ישעיהו פרידריך און פרוי**

פעטער און מומע
יעקב און אסתר־רחל הערצאג

און אלע אנדערע פארניכטעטע
קרובים, פריינט און באקאנטע,
וואס דאס פאפיר איז צו קליין
אויפצונעמען אלע זייערע נעמען.

זאלן די שורות דינען אלס אנדענק
פאר אונדזערע קינדער אין די
קינפטיקע דורות.

ישראליק פרידריך

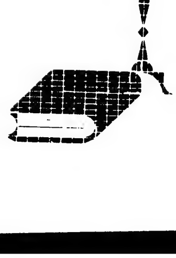

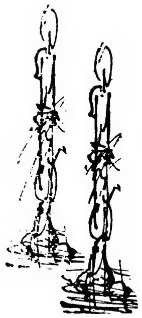

לזכר משפחתי היקרה

אבי היקר **ר׳ אהרן בן ר׳ יצחק רפפורט**
אמי היקרה **לאה בת ר׳ יעקב**
אחי היקרים: **יוסף, שאול, איסר מנדל ויעקב**

ואחיותי היקרות: **חווה גולדע ורחל**
שהומתו על־ידי הרוצחים הגרמנים ימ״ש
בחודש מרחשון תש״ג — אוקטובר 1942

יהי זכרם ברוך!

יחזקאל רפפורט, ניו־יורק

על אלה אני בוכיה

In memoriam

my parents
ICEK & MALKA KERSZENBLAT

my brothers and sister
CHEMIA, ROZA, NOACH, LEIZOR
murdered by the Nazis

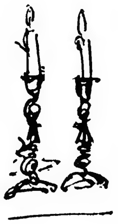

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן
יצחק און מלכה קערשענבלאט

ברידער און שוועסטער
נחמיה, רחל, נוח און אליעזר
וואס זענען אומגעקומען דורך די
היטלעריסטישע מערדער

פייבל קערשענבלאט, ניו־יורק

צום אָנדענק פון

מיין פאטער **משה ב"ר פנחס**
קופערמאן
לאנגיאריקער דאזאר און
מאדזשיצער חסיד
פרעזידענט פון האנטווערקער פאריין
געשטארבן 1937

מיין מוטער **חנה פייגע**
געשטארבן אין דער צווייטער אָסטראָווצער כאָליערע־
עפידעמיע אין 1891

מיין יינגסטע שוועסטער **לאה (לאלא)**
אומגעקומען אין צויזמירער געטא

מיין שטיפמוטער **דאכע בת ר' משה**
דייכעס

אליעזר קופערמאן, ניו־יאָרק

In memory of

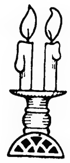

Teddy, Hana, Israel & Chaim
MUTZMACHER
and **MOLLY ANISMAN**

from

Mr. & Mrs. Saly Kampel, N.Y.

עיני עיני יורדה מים

אין אָנדענק פון מיינע קוזינע

באשע גראסמאן

רחל גוטהאלץ־קעמפינסקי, ניו־יארק

צום אָנדענק פון מיין אומפארגעסלעכע חברטע

מלכה מינצבערג-מילשטיין

רחל גוטהאלץ־קעמפינסקי, ניו־יארק

In memory of our beloved parents and grandparents

SIMON GOLDCYKER
and **Family from Opatow**
SHIMSHON MANDEL

and **Family from Ostrowiec**
HILEL SAKOWSKI and Family

Devoted children

Ewa Goldcyker-Mandel-Sakowska
Nathan Mandel-Sakowski
Miriam Sakowska

In memory of the
GDANSKI FAMILY

Son
Att. Jacob Giddens

In everlasting memory of those who perished at the hands of the Nazi hangmen in OSTROWCE

WE SHALL

NEVER

FORGET

OR

FORGIVE

Abram & Pauline Brickman
Miami Beach, Florida, U.S.A.

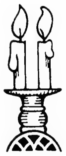

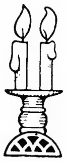

על אלה אני בוכיה

לזכר נשמת

אבי מורי

ר׳ שמואל גרשון בן אלתר יחיאל הלוי

אמי היקרה **חנה רחל בת גאָלדע**

אחי היקר **צבי יעקב**

אחיותי היקרות **שיינדל, אסתר,**
שרה וחיה

סבתי **גאָלדע בת ליבע**

דודי **פישל בן אלתר יחיאל הלוי**

דודי ודודתי
אלתר אפרים פישל והענה ובניהם

שנהרגו על קידוש השם.

ה׳ ינקום דמם!

דוד ווינטשעסטער ומש׳, ניו־יורק

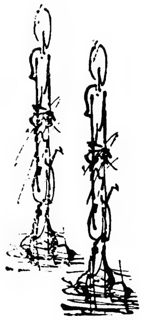

לזכרון נצח

מיינע עלטערן
משה בן צבי זיכלינסקי
מרים בת שמחה משה

שוועסטער **רחל און יהודית**
ברידער **אברהם, שמחה און ישעיהו**
און די **משפחות טעמפעלהאָף**
און שיינפעלד

וואס זיינען אומגעקומען

על קידוש השם

עהרע זייער אנדענק!

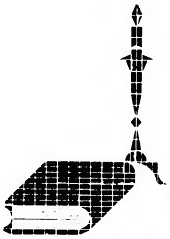

אפרים זיכלינסקי, ניו־יורק

In memory of

my beloved parents:
MATYS & RACHEL WURMAN
My sisters: **MIRIAM & RIVKA**
My brother **MOSHE**

Garszon Wurman, New-York

עיני עיני יורדה מים

In memory of

The SZTAJMAN and HALPERN Families

Their Son and Grandson

LEON STAIMAN, N.Y.

אַנשטאָט מצבות

א טרער אויף די אומבאקאנטע

קברים פון אונדזער ליבער מוטער

חוה שרה בת ר׳ גרשון שטרייטמאן

און טייערע יינגע שוועסטער

ליבע, רבקה, געלע און יהודית

וואס זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע אין 1942

און איבערגעלאָזט אַן אייביקן טרויער אין אונדזערע הערצער

געבליבענע פון דער משפחה

די קינדער פון משה שטרייטמאן
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק,
י״א סיון תשכ״ג (3־טן יוני 163)

צום אָנדענק פון

מיין ליבן מאן
ר' נחמן בן ר' דוד קעזמאן
מיינע ליבע קינדער
יעקב, ישראל, יחיאל דוד און חנה

און מיינע ליבע עלטערן
חיים זאב ודבורה צוקערמאן
וואס זיינען אומגעקומען אין
אסטראווצע

אין אקטאבער 1942. יהי זכרם ברוך!

מאלי קעזמאן, ניו־יאָרק

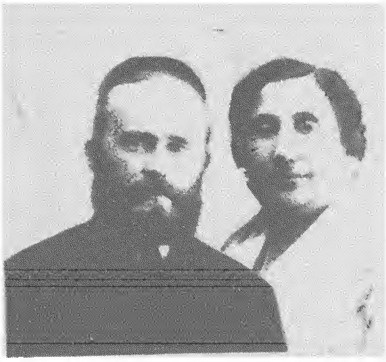

מיט רעספעקט און ליבע

דערמאנען מיר אונדזערע טייערע
עלטערן עליהם השלום
לייבא און מלכה שטאקבוים
אונדזער שוועסטער און שוואגער
חנטשע און אברהם שער און זון מאיר
אויך די שוועסטער **מארמאלע און
פריידע**

און ברידער **מלך און דוד'ל**

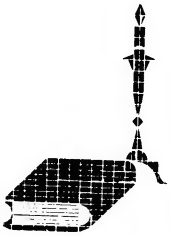

געבליבענע פון דער משפחה
אסתר ראזענוואסער
חוה בלום

Bozej Pamieci

BORUCH RUBINSTEIN
ברוך רובינשטיין

SARA ROIZE KRONGOLD-RUBINSTEIN
שרה־רוזה קראנגאלד־רובינשטיין
זייער זון און ברודער

Szmul Rubinstein-Krongold
San Yose, Costa Rica

על אלה אני בוכיה

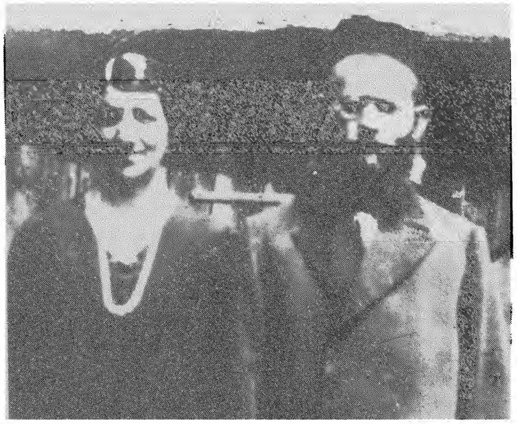

70

In memory of

My beloved parents
MEYER & ETHEL SPODEK

and my dear sisters
RUCHEL, FREYDA, RIFKA, SURA, LEYA, HANA

Max Spodeck, N.Y.

In memory of

Family Silberstein

Son
Sol Silten, N.Y.

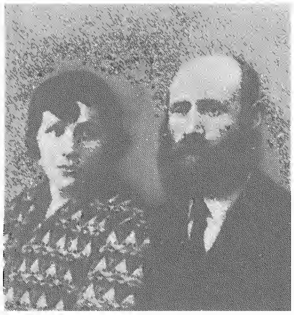

צום אָנדענק פון

אונזער פאטער **יוסף ריבא**
געשטארבן כ״ד שבט 1943
אונזער מוטער **חיה שרה ריבא**
געשטארבן כ״ג כסלו 1941

א. י. ריבא, ניו־יאָרק

מיר פאראייביקן די נעמען פון
אונדזערע נאָענטע

פאטער **ישראל הערש שוכהענדלער**
מוטער **חנה מלכה**
און שוועסטער **ראזשע**

עהרע זייער אנדענק!

ברודער שומאן און פאמיליע

In memory of

my parents
SZAYA & FAIGA LEJA SILVERSTEIN

brothers and sisters
ICCHAK-PINCHU, YANKEL, ROZKA & MIRIAM YOCHWET

Gitla Szuman

מיט גרויס צער דערמאָן

איך מיינע טייערע

מיין פאטער **חיים זלמן שטיינבוים**

מיין מוטער **אסתר**

מיינע שוועסטער

פערל, באלטשע און איטע

איך וועל אייך קיינמאָל ניטש פארגעסן !

דער איינציק געבליבענער זון

יעקב שטיינבוים, ניו־יארק

צום אָנדענק פון

מיין געוועזענעם מאן

לייבטשע בארענשטיין

און מיינע צוויי קינדער

משה און מאטל

וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש

השם אין לאגער

ראזא שטיינהענדלער, ניו־יאָרק

עיני עיני יורדה מים

In memory of

CHASKIEL
SURA LEJA
LEIZER MAJER
SHAME
CHAJA
GOLDA

from Yoe Zimmerman

In memory of my beloved parents

Father **DAVID**
Mother **PESA** **CUKER**
Sisters: **NACHCIA, ETHEL, LUBA**
Brothers: **MAYER, ICCHOK**
Lived at Rynek 18, Ostrowiec

From The Only Survivor
Youngest Daughter Eva

על אלה אני בוכיה

איך פאראייביק מיינע טייערע

עלטערן **איטשע און צלבה קערבעל**
און שוועסטער **חיה**

כבוד זייער אנדענק!

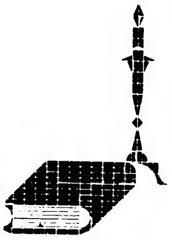

שמעון, טאָראָנטע

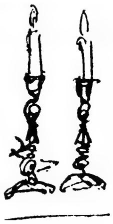

איך וועל אייך אייביק דערמאנען!

מיינע עלטערן **אהרן און רחל**
ברידער **יעקב און דוד פנחס**

ראזענזאן, טאראנטע

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע
וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם

עלטערן
פייבל און אסתר ראזענבערג
שוועסטער
לאה, צארקע, פייגע און פעסיל
ברידער **ישראל, יצחק און אפרים**

מיר וועלן אייך אימער געדענקען!

מאיר און בלומע ראזענבערג, טאָראָנטע

מיר פאראייביקן

די פארשניטענע לעבנס פון

אונדזערע עלטערן
משה און מרים ראפּאָפּאָרט

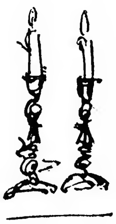

די לעבן־געבליבענע
יעקב און דאָרקע, טאָראָנטע

איך באַוויין מיינע טייערע קדושים

מיין מוטער **הינדל גיטל וואלדמאן**
מיין פרוי **פערל**
מיין זון **משה מאיר**
מיין טאכטער **פייגע רחל**
מיין עלטסטן ברודער **אליעזר**
זיין פרוי **חיה** און זין **איטשע און עקיבא**

מיינע ברידער **יחיאל, חיים, ראובן יצחק זאב**

און זייערער משפחות

מיינע שוועסטער **קריינדל, העני, גיטל** און **הערשל גאטליב**

ירחמיאל וואלדמאן, קאנאדע

מיר טרויערן אויפן אומקום פון

אונדזערע עלטערן

יחיאל און לאה'לע גאלדמאן

ברודער **הערש מאיר גאלדמאן**

געפאלן אין קאמף מיט די מערדער

ברודער **בערעלע**

געפאלן ביים צוריקציען זיך פון זיין
פארטיזאנער-גרופע, באשיצנדיק מיט
מאשין-געווער דעם צוריקטריט פון
זיינע חברים. מיט זיין פאלן האט ער
אפגעראטעוועט די גאנצע גרופע!

באבע **חוה אײלקיכן**

עהרע זייער אנדענק!

מאניע שפילמאן
רוזשע פעכט
שלמה גאלדמאן, טאראנטע

עיני עיני יורדה מים

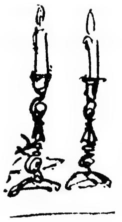

לזכר עולם של

אבינו אפרים בלום ז״ל נורה ב־1942
אמנו **עטיל**
אחיותינו שיינדל, הינדא
אחינו **יעקב**, נורה ב־1942

איטשע, ישראל ומוטל בלום, טורונטו

צום אייביקן אנדענק פון מיינע טייערע

עלטערן **יעקב און הינדע לאה**
ברודער **מאטל און פאמיליע**
אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים

מיר וועלן אייך קיינמאל נישט
פארגעסן!

שלמה בערמאן, טאָראָנטע

מיר פאראייביקן דעם אנדענק פון די
גאנץ גרויסע פאמיליע

בלומענשטאק (פאווראזשניקעס)
וואס זענען פארשניטן געווארן דורך
די נאצי בעסטיעס. מיר וועלן מיט
כבוד געדענקען זייערע נעמען!

בערל בלומענשטאַק, טאָראָנטע

איך וועל אייך שטענדיק דערמאנען

מיינע עלטערן **נטע מנחם און שיינדיל**
און די גאנצע משפחה

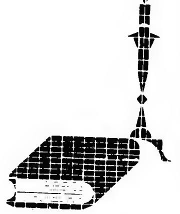

בריקס, טאראנטע

על אלה אני בוכיה

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען!

אונדזער מאמע **רחל שווארצמאן**
ברידער און שוועסטער
ישראל, ליבע, יחיאל און רבקה

עטל שערמאן, טאראנטע
בערל, ירחמיאל, ישראל

עיני זולגות מים!

פאר מיינע פארפייניקטע ברידער,
שוועסטער און קרובים מיט זייערע
פאמיליעס וואס זיינען אומגעקומען
דורך די נאצישע מערדערישע הענט
אייביק זייער אָנדענק!

יואל און דזשעני שניידער, טאראנטע

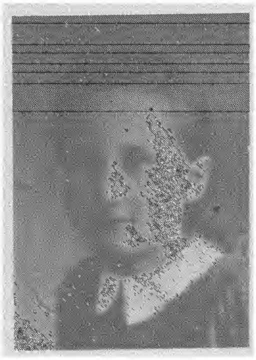

צום אנדענק פון אונדזער טעכטערל

ברײַנדל ראזענבערג

יאסל ראזענבערג, טאראנטע

איך טרויער אויפן אומקום

פון מיינע טייערע

מאן: **ישראל-דוד בן שלמה**
וואלאס-וולאשטשאווסקי
און זיינע זין:
אַברהם אהרן, חיים יעקב און שלום

פאראייביקט די געוועזענע פרוי
חנטשו וואלאס-וולאשטשאווסקי (געב׳ שפּילמן), טאראנטע

איך פאראייביק דעם אָנדענק

פון מיין פאטער **חיים מייערטשיק**
מיין מוטער **שרה** (געב. גאָלדפעדער)
מיין ערשטע פרוי **מרים**
(געב. מיאדאוויק)
מיין 7-יעריקע טאכטער **סאבציע**
מיין עלטסטע שוועסטער **טעמע**
מיט איר מאן **יהושע און טאכטער**
פריידזשע

מיין שוועסטער **ראזא**
און מאן **שמעון מייערטשיק**
וועמען די רוצחים האבן דערמארדעט
דעם 28-טן אפריל 1942
און זייערע צוויי קינדער **אלישע און**
סאבטשע

מיין יינגסטע שוועסטער **אסתר**
און איר מאן **יוסף קליינבוים**
און זייער פיר-יעריק מיידעלע **יפה**
מיין זיידע **דוד גאלדפעדער** פון
סטאשאוו

מיין פאטערס ברודער מיט זייערע
קינדער

מיין פעטער **שמעון מייערשטיק** מיטן
זון **אהרן**

וואס די רוצחים האבן דערשאסן
דעם 28-טן אפריל 1942,
אין דער ערשטער אקציע, ווען
ס'זיינען דערמארדעט געווארן
36 טייערע יידן.

מענדיל מייערטשיק (מייערס), טאָראָנטע

צום אָנדענק פון
די פאמיליע מאנדעל

זיצן: פאטער יוסף, מוטער צביה, טאכטערביילע; שטייען: די זין שמשון און אברהם. אברהם איז געווען אין די הנהגה פון הנוער הציוני. פארבראכט 2½ יאר אויף הכשרה און נישט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ישראל. דערמארדעט געווארן דורך די דייטשישע מערדער.

שמשון איז ארויסגעריסן געווארן פון זיין פאמיליע אין דער שוידערלעכער בארטאָלאָמיי נאכט פון 28 אפריל 1942, צוזאמען מיט נאך אנדערע 86 פארשטייער פון דער יידישער אינטעליגענץ. אוועקגעפירט געווארן קיין אוישוויץ און דארט אומגעקומען.

יחזקאל מאנדל, טאראנטע

מיט גרויס טרויער דערמאן

איך מיינע טייערע

מיין שוועסטער **עטל בארענשטיין**
מיט איר פאמיליע

וואס זענען אומגעקומען דורך די
נאצישע
מערדער

הערי צוויגמאן, טאָראָנטע

מיר פאראייביקן די פארשניטענע לעבנס
פון מיינע אומפארגעסלעכע

עלטערן
הענעך און דאבטשע
ברידער **יוסף, אברהם אבוש,**
אלטער, שמואל פנחס
וואס זענען אומגעקומען דורך די נאצי
רוצחים. מיר וועלן אייך אייביק
געדענקען !

הערשל קודלאָוויטש, טאָראָנטע

איך פאַראייביק דעם אָנדענק פון
אונדזערע טייערע

עלטערן **יחיאל און ביילע צוקערפיין**
ברודער
ישראל-בעריש און פרוי **דבורה**
און צוויי טעכטער
ברודער **אפרים און** פרוי **און א זון**
שוועסטער
לאה און מאן לעאָן קליימאן
שרה, רות, הדסה און
זעלדע צוקערפיין

מאטל צוקערפיין, טאראנטע

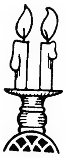

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די נעמען
פון מיינע טייערע, וואָס זענען אומגעקומען
אין היטלער־חורבן

עלטערן **מאיר און שרה**
שוועסטער און ברידער
אסתר, ישראל, יחיאל, שמעון,
אלתר-מנחם

מיכאל קליינער, טאראנטע

על אלה אני בוכיה

אייביק וועל איך דערמאנען מיינע טייערע

עלטערן **שלמה און קריינדל מלכה**
און ברידער

מאטל, אליעזר, משה, אביגדור,
מאיר יחיאל און מענדל

יוסף הירשמאן, טאראנטע

מיר פאראייביקן מיט עהרע

אונדזער פאטער **שמואל יוסף מושקעס**

וואס איז טראגיש אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים.

טעכטער
חיה מילער, רוטע וועבער, טאַראָנטע

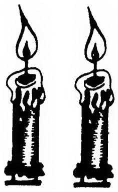

מיט טיף טרויער דערמאנען מיר אונדזערע

עלטערן **אלעזר פנחס און רחל**
ברודער **שמואל און פאמיליע**
שוועסטער **דבורה און פעסיל**

זיידע און באבע
לייבוש פסח און חיה'לע
און די גאנצע פאמיליע
וואס איז אומגעקומען דורך די נאצי-מערדער

יהושע וויינבערג און פאמיליע, טאראנטע

מיר טרויערן אויפן טראגישן אומקום
פון אונדזערע טייערע

עלטערן **נטע און חנה (שבתי מאיר'ס)**
שוועסטער **טאבע, איר מאן און קינדער פרימעט און שיינדל**
דורך די נאצי הענקערס אין 1942.
מיר וועלן אייך אימער געדענקען!

ברודער און שוועסטער זינגער, טאַראָנטע

עיני עיני יורדה מים

אייער אומקום דורך די נאַצישע האַק
וועל איך אייביק דערמאָנען !

עלטערן **בנימין און יהודית פיש**
שוועסטער **רחל און לאה**

הערשל פיש, טאראנטע

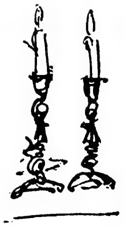

איך פאראייביק מיינע עלטערן

יחזקאל און פייגע בלימע
פישהענדלער
און מיינע שוועסטער און ברידער

יהי זכרם ברוך !

ישראליק פישהענדלער, טאראנטע

אייערע פאַרשניטענע לעבנס דורך דעם
מערדערלעכן נאַצי־היטלעריזם
וועלן מיר אייביק דערמאנען !

אונדזערע עלטערן
אליעזר און חנה פיש
ברידער **פישל, אברהם און יידל**

די איבערגעבליבענע
הערש מאיר פישער (פיש), טאראנטע
שרה שמואל פישער, ישראל
משה, בערל, פייגע, יוסף, בראזיל

אייערע נעמען באַשיינען אונדזער אָפּשטאַם
דערפאַר וועלן מיר אייך אייביק דערמאנען !
כבוד אייער אנדענק !

עלטערן **שמעון און גאלדע פרידריך**
שוועסטער **ביילע און ברודער פנחס**

שמואל, טאראנטע
נחמיה בנימין, ישראל
יוסף מאיר, רוסלאנד

לזכר יקירי

אבי **משה נחמן**
ב"ר יחיאל יהודה גרוסמן
אחי **שמואל אברהם ובני ביתו**
ואחותי **בלימה'לה** (בת 18)
שנהרגו ע"י היטלר וחייליו האכזריים
והרשעים בעיר אוסטרובצה
בשנת 1942

תנצב"ה

שלמה גרוסמאן
הבן היחיד שנשאר בחיים

מיר טרויערן אויפן אומקום

פון אונדזערע

עלטערן **ישראל-דוד און רודע**
שוועסטער **פייגע רחל**
ברודער **יוסל**

הערשל דיזנהאוז, טאראנטע

מיט טיף טרויער און עהרע
פאראייביק איך מיינע טייערע

עלטערן
אליעזר און באשע קאנארעק
ברודער **פסח**

אסתר דיזענהאוז (קאנארעק), טאָראָנטע

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע
וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם

עלטערן **לייביש און איטע'לע**
ברידער **משה, חיים און אברהם**
שוועסטער **ריווטשע, שרה-גיטל,**
קאלטשע און גאלדע
מיר וועלן אייך קיינמאל ניט
פארגעסן!

מר. און מרס. דוד הערמאן, טאָראָנטע

עיני עיני יורדה מים

מיר פאראייביקן מיט עהרע

אונדזער פאטער **שמואל יוסף מושקעס**
וואס איז טראגיש אומגעקומען דורך
די דייטשישע רוצחים.

טעכטער
חיה מילער, רוטע וועבער, טאָראָנטאָ

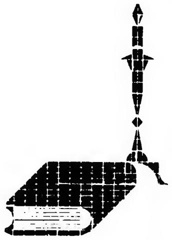

In memory of

family **Z. GOLDSTEIN**
from the Aleja Sreet

Jean Nirenberg, Canada

לזכר נשמות ששה מיליוני בני אחינו
והקהילה הקדושה אוסטרובצה
במדינת פולין שמסרו נפשם על
קידוש השם
ולזכר נשמות בני משפחתנו

בתנו היקרה **רבקה יהודית**
הורינו היקרים **אהרן וחנה ניסקער**
יוסף ובײלע רחל נײמאן
איטע ואריה וואלמאן
נחה ובעלה גאטליב
רבקה ופולה נײמאן

אחותי **מלכה ואהרן מילשטײן ומשפחתה**

איטע ווײסבלאט ושני בניה
באשע ואברהם אדלער ובניהם
בעריל ורבקה ניסקער ובנם שמעון
יוסף ודאברע ניסקער ובניהם
מאנדזיע ניסקער
ישעיה ניסקער

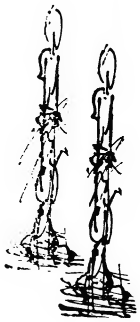

מר. ומרס. מרדכי מאיר ניסקער.

על אלה אני בוכיה

מיר טרויערן אויפן אומקום פון

אונדזערע עלטערן
יחזקאל און יוכבד צוקער
שוועסטער **מלכה און חנה**
ברידער **זלמן און מאָטעק**

כבוד זייער אנדענק!

שלום צוקער
רגינה זשורקאוווסקי, טאראנטע

מיר פאראייביקן דעם אנדענק פון אונדזערע

ליבע עלטערן און ברודער
יידל מיט זיין פאמיליע
וואס זענען אומגעקומען דורך די
נאצישע רוצחים

מיין זון אירווינג,
אומגעקומען אלס קאנאדער פליער
אין קאמף מיט די יאפאנער אין
1945, דינענדיק אין די אלעאירטע
כוחות.

הענדל לינדזון, טאָראָנטע

איך וועל אימער טרויערן אויפן אומקום
פון מיינע טייערע דורך די נאצישע רוצחים

עלטערן **לוי און לייקע כץ**
שוועסטער **רחל און חנה'לה**
ברודער **אברהם הערשל**
און וועל אימער טראגן זייערע
נעמען אין מיין הארץ!

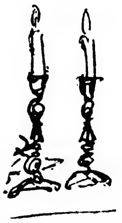

משה כץ, טאראנטע

מיט כבוד און צער
דערמאן איך מיינע עלטערן
שמעון יוסף און חוה ברכה
שוועסטער **פריידע**
ברידער **אליהו און זושע**

איך וועל אייך קיינמאל נישט
פארגעסן!

מלכה מושקעס, טאָראָנטע

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע

עלטערן **שמעון און חנה יהודית שטארקמאן**
שוועסטער **שיינדל, רבקה אוןביילע**

מיר וועלן אייך אימער געדענקען!

אברהם, משה, ישראל, טאראנטע

איך פאראייביק מיינע טייערע
וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם

מיין מוטער **דאברע**
ברודער **לייבוש און פרוי**
וואס זיינען אומגעקומען
דורך די נאצישע תליינים

הענעך שיינפעלד, טאָראָנטע

צום אָנדענק פון מיינע טייערע

עלטערן **שמואל און פעסיל שטערן**
שוועסטער **ביילע**

איך וועל אייך אייביק דערמאָנען!

משה, טאָראָנטע

אייערע פּאַרשניטענע לעבנס וועל איך
קיינמאָל נישט פאַרגעסן.
כבוד אייער אַנדענק!

מוטער **מרים**
ברודער **שמואל**
שוועסטער **שרה, ביילע און חנה**

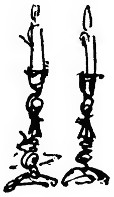

בערל שערמאן, טאראנטע

על אלה אני בוכיה

מיר פאראייביקן דעם אנדענק פון
אונדזערע ברידער און שוועסטער

מאַטל, שמואל, משה, יחיאל, יוסף
זייערע פרויען און קינדער
חנה, איר מאַן און קינדער
חיה שרה

מיר וועלן אייך קיינמאל נישט
פארגעסן!

זכריה און פסח ראַטענבערג

כבוד צום אנדענק פון

שלום גאָטוויל
און די פאמיליע
וואס זענען אומגעקומען דורך די
נאצי מערדער

לייבעלע רייצער, טאָראָנטע

אין טיפן טרויער וועל איך אייביק דערמאנען
אייער טראַגיש אומקום דורך די נאַצישע
הענקער.
כבוד אייער אנדענק!

שוועסטער און ברידער
פאלע, נחום, מאיר, עזריאל און
ישראל

עלע רייכצייג, טאראנטע

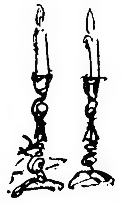

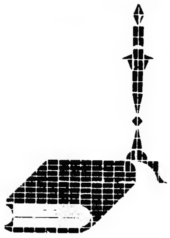

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע

עלטערן **ישראל הערש**
און חנה שוכהענדלער

ברידער **פייבל, משה, וואווא, יעקב און פאמיליעס**

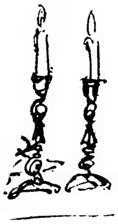

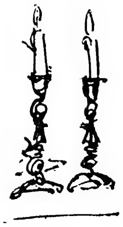

פאַראייביקן זייער טייערע משפחה
וואס אין אומגעקומען אין
אסטראָווצע

אונדזערע עלטערן

זעליג און איידל רובינשטיין

אונדזער פעטער און מומע

ישראל און ביילע רחל רובינשטיין

פעטער און מומע

יוסף און אסתר רובינשטיין
און קוזין **משה רובינשטיין**

יחיאל און אהרן רובינשטיין, טאָראָנטאָ

נר תמיד ליקירי

אבי **משה יצחק ב"ר יואל זילבערבערג**
אמי **חיה האדל בת ר' צבי פיש**
אחותי וגיסי **שרה דבורה ויצחק טייטעלבוים**
אחותי **חנה בריינדל**
וכל משפחתי שנהרגו בידי הנאצים

צבי יואל זילבערבערג, אוסטראליע

צום אָנדענק פון

אונזער פאטער און מוטער
ר' חיים אשר און **מלכה קאזלאווסקי**
שוועסטער **שרה'טשע**,
איר מאן און צוויי קינדערלעך
שוועסטער **חיה**
איר **מאן** און **גוטשע**

יאסל און פייגע וויינטרויב (קאזלאווסקי), מאנטעווידעא
בנימין און אדא קאזלאווסקי, מעקסיקא

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע טייערע

עלטערן **מרדכי און רבקה גאטליב**
און זייערע קינדער
מאיר זיין פרוי איידעלע און קינדער
שלמה זיין פרוי און קינדער
אברהם זיין פרוי און קינדער

ירחמיאל גאטליב, קאסטא־ריקה

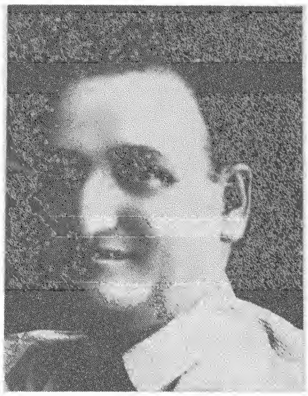

איך פאַראייביק
דעם אָנדענק פון

פסח פישביין

א. פישביין, סידניי, אויסטראַליע

לזכר

שמעון ואסתר קורנואסר

ובני ביתם

יחזקאל ושמואל קורנואסר,

פאריס

אני מנציח בזה את בני משפחתי
שהושמדו על ידי הרוצחים הנאצים

אבי שמעון קורנואסר
אמי אסתר לבית רוזנברג
אחותי צארקה ובעלה אייזיק שרמאן
אחותי איטה פרידה ובעלה
גרשון פרוכטמן

אחי משה, שמואל ויחזקאל
דודי ישראל מאיר מלמד רוזנברג
ובניו פייבל, יעקב, עלי ואפרים
הרב מנאשלסק

שרה מלכה, ברזיל
שמואל ויחזקאל קורנואסר, צרפת

אייביקער אנדענק אונדזערע אומגעבראכטע
ברידער און שוועסטער מיט זייערע קינדער
וואָס זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם

מיינע ברידער **יחיאל וויינבערג און פאמיליע**

אברהם וויינבערג און פאמיליע

מיין שוועסטער **שפרה כהן און פאמיליע**

מיין שוועגערין **שרה וויינבערג**
און טאכטער **שפרה**

אייביק וועל איך אייך געדענקען!

יצחק וויינבערג, מעקסיקא־סיטי

צום אָנדענק פון

אברהם דוד קראנגאלד-רובינשטיין
געשטארבן אין קאסטא-ריקא

זיין זון
רעגעליא רובינשטיין מענטליק,
קאָסטא־ריקא

לזכר נשמות

הרב ר׳ **שמעיה יאקובוביץ** הי״ד
אשתו **אלטע שאשע**
בנותיהם: **שרה רבקה, עטיל לאה,**
חוה, גאלדע שיינדיל
ובנם **דוד בערל**
שנספו בשואה.

השם ינקום דמם.

ש. יאקובוביץ, מינכן

לזכר עולם
להרוגים על קידוש השם בעיר צוויזמיר

אבי **יהודה בן יעקב יואל** ז״ל
אמי **חוה בת משה זעליג** ז״ל
בנותיהם **איידיל, רחל, שאשע ומרים**
ז״ל

בנם ואחיהם **צבי רייפער,** קוסטה־ריקא

לזכר נשמות

הרב ר׳ **צבי חיים ראפאפארט** הי״ד
וזוגתו מרת **צביה** ע״ה
ואשת נעורי מרת **שרה מרים**
בת ר׳ **שמואל יצחק פוקס** הי״ד
ובננו **היניך אפרים פישל**
שהיה בן חמש כשהובל לטבח ועלה על
המקד כקרבן כליל ועולות.
דודי שמואל זילבערבערג
וגיסתי ריווטשע זילבערבערג

השם ינקום דמם.

א. ראפאפורט, מינכן

על אלה אני בוכיה

לזכר יקירינו

עלטערן ברוך רובינשטיין
שרה רוזה רובינשטיין-קראנגאלד
שוועסטער עטיל רובינשטיין און
קינדער

אהרן רובינשטיין-קראָנגאָלד, קאָסטא-ריקא

צום אנדענק פון אונדזערע טייערע

מיינע עלטערן שמואל און ראצע
פאכלער

מיין ברודער מאיר און פרוי מרים
ביילע
מיט זייערע קינדער
מיין שוועסטער חוה און איר מאן
שמואל וויגדאָראָוויטש און זייערע
קינדער

מיין ברודער טוביה
כבוד זייער אנדענק!

מאיר פאכלער, קאסטא-ריקא

Bożej Pamieci

BORUCH RUBINSTEIN
ברוך רובינשטיין

SARA ROIZE KRONGOLD-
RUBINSTEIN
שרה-רוזה קראנגאלד-רובינשטיין
זייער זון און ברודער

Szmul Rubinstein-Krongold
San Yose, Costa Rica

In memory of

MAJER ABRAHAM FACHLER
מאיר אברהם פאכלער

MIRIAM FACHLER-GOTLIB
מרים פאכלר גוטליב

זייער זון

Salomon, San Jose, Costa Rica

לזכר קדושי העיר
שלא נשאר מהם שריד

א

אברהמעלע אליקוניס, קאמאשנמאכער
אברהמעלע דער לאנגער, טרעגער
אברהמעלע קולוס, בעל עגלה
אברמוביץ ד"ר
אברמוביץ, זליג, אשתו מבית פייג קסטנברג ושני ילדיהם
אגאטער, שכנה,
אדלר, מרדכי, בנאי
אופנהיים, משה
אורנצוויג, משה הענעך
אורנשטיין, משפחת
אייגר, משפחת
אייזנמן, יענקל (שאכער)
אייזנשטאדט, שפרה
אלטער לייב שניידער
אלי טרעגער
אלקע די בעקערין
אנגלנדר, ברלה
אנגניצקי, שמעון
אנטפליק, שמעון
אפרים בערשטלמאכער
אקסבערג, שרהלע
ארליך דער פאטאגראפיסט

ב

בוכבינדר, דוד
בוכבינדר, זלמן
בוכבינדר, יעקב
בוכבינדר, מאטל
בוכבינדר, מענדל
בוכבינדר, פריידה
בוכבינדר, רייזל
בוכמאיר, משפחת
בומפילד, משפחת
ביגלמן, לייזר
ביינרמן, אברהמטשע, פעלדשער
ביסקר, משה חיים, קאמאשנמאכער
ביירידך, יענקעלע, בעל חנות ספרים
בירנבוים, חייט
בירנבוים, מרים
בלומנפלד, מאיר
בלייברג, חנה רבקה
בליימן, יוסף
בעקיל, משה, החייט
בערגער, יענקל
בקלר, יוסף (געלער יוסף)
ברמן, משפחת
ברוכשטיין, סנדר
ברומברג, שמריהו
ברלה ויקער, וואסרטרעגער

ג

גוטווילן, שלמה, האב והאם,
גוטמן-ווייסברוד, גולדה
גולדברג, משה ישראל
גולדע די וועשן, מיט די קינדער און איידעם זעליג פוטבאליסט
גולדוואסער, יענקל
גולדרייך, משפחת

גולדשטיין, מאטל און זיסעלע
גינצבורג, חיים
גינצבורג, טובה
גלאט, וולף
גלוביטשר, משה, שניט־סוחר
גפן, יוסל
גרוהר־זימלר, פעסע מרים
גרוסמן, פישל (שלוסער)
גרוסמן, לייזר הירש
גרוסמן, אברהמעלע
גרוסמן, חנהלע
גרוסמן, פעסעלע
גרינבוים, יענקלה (שוסטער)
גרינבוים, פישל
גרינבלט, משה
גרינברג, וולוול (סמאטשארז׳)
גרינברג, מאיר
גרינגלס, משפחת

ד

דוודל ואסרטרעגער וילדיו:
מאירל, משה, שאול
דוודל מצבה־קריצער
דויטש, יעקב (פון די רעסטאָראן)
דחס, לייביש (בורעק)
דיאמנט, יעקב־יהושע
דיאמנט, שרה גיטל
דלס, וולוול
דער לאנגער דוד (מארשאליק)
דרמגרוש, משפחת

ה

הורוביץ, רחלה בת אברהם מאיר,
עם בעלה מאיר וילדיהם
היינטפליק, ליבה
הלא, גימפל, וואסערטרעגער
הלא, משה, וואסערטרעגער
העיני, אייגר
העיני, ישראל
העיני, לייביש

הרצוג, פנחס ורחל
הרצוג, שיינדל ובעלה אליהו
הרשנהורן, לייב
הרשנהורן, פריידי

ו

ווגמן, יוסף
ווייסברוד, בנימין
ווייסנברג, אברהם יצחק, שניט־סוחר
ווייסנברג, יונה
וולוולה דראָשקארזש
וולוול שטענדער
וולף, גרשון
ולדמן, אלקה
ולדמן, גולדה
ולדמן, חנהלע (ראצ׳ימורע), שפייז־קרעמערין
ולרשטיין, משה
ולרשטיין, העשיל
ולרשטיין, משפחת
וסרמן, הירשל (טרעגער)
ווגשל, נפתלי (קצב).
וורצמן, לייב בער, אחותו וגיסו

ז׳וז׳מוק, לאה (לוחשת עין־רעה)
זיבע, לייביש ואשתו
זילברברג, ירחמיאל
זילברמינץ, אליעזר
זילברמן, נחמן
זילברמן, שענער
זינגר, רבקהלע והירשל
זיסאפל, יעקב
זלמן יידיש
זלמן שוסטער
זלצמן, יחיאל (בלאכאזש)
ז׳עמיק, איטשע (שוסטער)

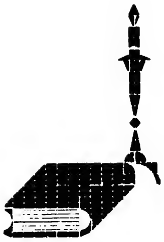

ח

חיים שימעלע (קאמאשנמאכער)
חוהלע מילכטרעגערין
חיהלע פון די פארבן
חנה רבקה
חסקל גלעזער פון בוג

ט

טאריק, מלך (וואסערטרעגער)

י

יאנובסקי, חיים מאיר
יוסל אלקע די בעקערין
יידיל וואסערטרעגער
יעקב מאלאז'
ישעיהו השדכן, אשתו ושמונה ילדיהם
ישראל צוזמער (שניידער)
ישראל קירזשנער

כ

כהן, לייבל
כהן, ניסל
כץ, משפחת

ל

לנדוי, אליעזר
לאקס, משפחת
לבקוביץ, דוד ושפרינצע לבית רוסט
לבקוביץ, יוחנן, רבקה, זלאטה
ומרמל
לדרמן, ברל
לדרמן, דוודל
לדרמן, פנחס
לובלינסקי, שמעון חווה'לע העינע
לוסטיק, באשה (בודזכוב)
לוסטיק, דבורה (בודזכוב)
לוסטיק, יחיאל (בודזכוב)
לוסטיק, פייגע (בודזכוב)
לייביש מאלאז' (בעל מנגן)
לייביש קצב
לינדזן, יידעלע
ליפסק, מרים גיטל

מ

מזיק, פייבל
מזיק, דוד לייב (קצב)
מאיר, ד"ר
מאכטינגר, משפחת (די ווראנעס)
מאנוס (קצב)
מוהנקיכן, חיים
מוצמאכר, לייזר, איטעלע,
מלכהלע, ואיטשע
מוצמאכר (מורה)
מורגנפלד, ביילה
מורגנפלד, יחיאל מאיר
מורגנפלד, לייבוש
מורגנפלד, שמואל
מינץ, משפחת (קאפילאק)
מענדל דעם לאנגן דודס זון
מנטליק, ישראל מאיר
מרדנפלד, מנדל
מרמר דינעם
מרץ, חיים יענקל
משה קאצאפ
מילגרוים, משה, פיגעלע אשתו,
הבת בלימע לאה והילדים

נ

נאדינובסקי, משה מלך
ניינודל, משה מנדל
ניינודל, פישעלע
ניסנבאום, משאלה (צבעי)
נאסינאביץ, יוסל, פון דער
דרילדזשער גאס
נאסינאביץ, יוסל

ס

סולמאן, חיים פישל

ע

עלקע די בעקערין

פ

פאנצר, הירש דוד
פאפלוק, אבא יענקל
פולק, יידל
פוקס, משפחת
פינקלשטיין די בעקערין
פישר, שימשאלע קוואקע

פלדמן, איטשע
פלדמן, גולדע
פלדמן, חוה
פלדמן, יעקב מאיר
פלדמן, רבקה
פרבמן, רייזל
פריידעלע מיט די טעכטער
פרידלנד, משפחת
פרץ זייגערמאכער
פשעפיורקע, עטעלע
פשעפיורקע, חוה אסתר
פשעפיורקע, אסתר (בודזכוב)
פשעפיורקע, גולדה
פשעפיורקע, דובטשע (בודזכוב)
פשעפיורקע, ווועלוול
פשעפיורקע, טוביה (בודזכוב)
פשעפיורקה, יחיאל (בודזכוב)
פשעפיורקה, ירוחם (בודזכוב)
פשעפיורקע, ירחמיאל (נורה
בצויזמיר)
פשעפיורקע, ישראל
פשעפיורקע, לאה (בודזכוב)
פשעפיורקע, ירוחם (בעקער)
פשעפיורקע, שרה רבקה (די
בעקערין)

צ

צימרמן, מרדכי מנדל
צליכמאן, משפחת
צ'רניכובסקי, משפחת
(מהרסטוראן ברב' שנינסקא)
(מהרסטוראן ברח' שנינסקא)

ק

קאמינסקי, משפחת
קארפער, טעמע שפרינצע
קארפער, נעמי
קודלוביץ, משפחת (סוחר עצים)
קולטון, מאיר (נגר)
קופל וואסערטרעגער
קופרבלום, יחיאלה (קוקלאזש)
קורמאן, ברוך (דוזור), איש מזרחי
קלאפער, פישעלע
(קאמאשנמאכער)
קליגרמן, אסתר
קליגרמן, דוד
קליגרמן, דינה
קליגרמן, חיה
קליגרמן, יעקב
קליגרמן, מנדל
קליגרמן, פריידי
קליגרמן, שיינדל
קליכשטיין, ירחמיאל
קלינגר, לייזער (קאמאשנמאכער)
קלינגר, פישל (שוסטער)
קניגסברג, לאה
קניגסברג, מאיר
קסטנברג, רייזל
קסטנברג, שאול
קצנלבויגן, משפחת

ר

ראטשמיארע, יחזקאל
רבינוביץ, דוב (פוקס)
רבקה (יוסל האדרעס טאכטער
און פסח רבקה'ס זין
רוזנברג, יוסיל (צעש)
רוזנברג, ישראל מאיר (ישראל
מאיר מלמד), אשתו דבורה, בניו:
אליהו, יעקב, אפרים ובתו
צרקה וצאצאיהם.
רוטשטיין, אברהם
רוכברג, יהושע (שוסטער)
רוכוארג, לייזר (שוסטער)
רוכוארג, שיעלע
ריבה, יוסף
רמבישבסקה, שושי
רמבישבסקה, ביילע, אהרן שוסטער
רמבישבסקי, דוד
רפפורט, לייבל

ש

שווארץ, לוי
שווארצברג, חנהלע
שויזיק, משה (קליימן)
שוכהנדלר, די שניידערין
שוכהנדלר, א שוסטער
שוכהנדלר, יחיאל איטשע (שוסטער)
שוורדשארף, וולף
שוורדשארף, שמואל אלי
שטיך, ישראל הויקער
שטיך, אבראשא
שטיך, בערעלע
שטיך, געלע
שטיך, דרעזעלע

שטיינהארט, דוד, אשתו טובה וילדיהם
שטיינהארט, יעקב ורחל וילדיהם
שטינהארט, רחל
שטערנקראנץ, יחזקאל אברהם יוסילס (בעל תפילה)
שיבר, ד"ר
שימעלע ברוך לייזערס (טרעגער)
שימעלע קאטער
שמאיע די יעקע
שמואל אהרן מאלאזש
שמואל נתן וואסערטרעגער
י עלען ד"ר
שרמאן, אלי (חייט)
שרמאן, מאיר (חייט)

אדלר, אהרן, אשתו העני ובניהם
ליכט משה, אשתו לאה ובניהם
פיש, שמואל, אשתו חיה ובניהם
פרידמן, אברהם אבי, אשתו לאה ובניהם
ציטרין, לייביש בר' יאשע ואשתו רחל
צימראט, שמואל, אשתו זלדה ובניהם
קודלוביץ, אברהם, אשתו ובניהם
קודלוביץ, דוד, אשתו פסיה ובניהם
קודלוביץ, יהודה, אשתו יענטע ובניהם
קודלוביץ, יוסף, אשתו פרלא הינדא ובניהם
קליינמן, וולף, אשתו גיטל ובניהם
שטיינבוק, יעקב, אשתו רחל ובניהם

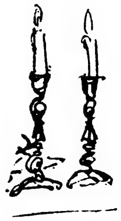

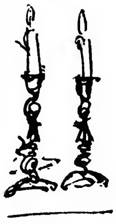

על אלה אני בוכיה
עיני עיני יורדה מים

גל עד
לזכרון קדושי קהילת דענקיוו

אורנשטיין, (איצ'ה) יצחק
אורנשטיין, נחמיה
אשתו פרל
ילדיו שלמה, חנצ'יה
אקרמן גצל והרשל
אקרמן (פולטוראק), הרשל
אשתו פסל
ילדיו ישראל, פנחס
בוכבינדר, זלמן (מלמד)
אשתו מטלה
ילדיו לייבל, מנדל, משה, שמואל,
דוד'ל, רייזל, פריידה מלכה
בראפמן, אברהם (אברומצ'ה) ובני משפחתו
בראפמן, לייבוש ובני משפחתו
בראפמן, משה
אשתו שרה
ילדיו יחזקאל, אליעזר
גרוסמן, דוד
אשתו שיינדל
גרוסמן, שאול
אשתו אסתר
וילדיו
גרינבלט, משה (מלמד)
אשתו פרל ברכה
ילדיו מנדל, לאה, לייבל
גרינבאום, חיים ישראל
אשתו גולדה
ילדיו איידל, לייקה, עקיבא
גרינבאום, ישראל (סרלוקה)
אשתו שפרינצה
וילדיו
גייסט, אבא
אשתו גיטל
בתו רייזל
הרצוג, מלי
בנותיה שיינדלה, באשה
ויינברג, משה
אשתו וילדיו

זילברמן, אביש
אשתו פרל
ילדיו שלמה, חנה
זילברמן, מאיר
אשתו פייגלה
זילברמן, מושקה
בנו (יוסל) יוסף
זילברמן, פנחס
אשתו קיילה
בתו רחל (ריילה)
טרופר, לייבוש
אשתו איידלה
מעקלער, ישראל מנדל
אשתו בריינדל
ילדיו אסתר, משה
מעקלער, גרשון (דענקיווקער) ומשפחתו
פלדמן, יעקב מאיר
אשתו חוה'לה
בתו רבקה
פרדס (רביצן) אלטע
ילדיה (אסציו) אסתר, חנה, סלה
פרימל, (איצ'ה) יצחק
אשתו שרה
בתו בלומה
קליגרמן, וולוול
אשתו חיה'לה
ילדיו רחל (רוחציו), שמואל, צבי
קניגסברג, אביש
אשתו מרים צ'יה
ילדיו משה, אלטע'לה
קערבל, גרשון
אשתו דבורה
הבן ישראל
רוזנברג, יוסף אשר
בניו מאיר, פנחס, משה'לה
שטיינברג, (שיע) יהושוע
אשתו פריידה
בנו אלתר

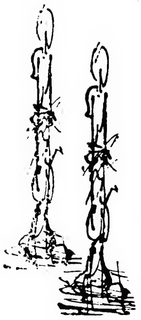

השמות נמסרו מזכרונו של מר חיים פרימל
אחד השרידים מהקהילה והיחיד הנמצא בישראל.

אסטראָווצער פאַרבאַנד

אין טאָראָנטאָ

טרויערט אויפן אומקום פון

זעקס מיליאָן יידן

צווישן זיי

זיבצען טויזנט יידן

פון אסטראָווצע

און פאַראייביקט זייער אָנדענק!

אסטראווצער פארבאנד
אין ניו־יארק

טרויערט אויפן אומקום פון

זעקס מיליאן יידן

צווישן זיי

זיבצען טויזנט יידן
פון אסטראווצע

און פאראייביקט זייער אנדענק!

ארגון יוצאי אוסטרובצה
בישראל

מתאבל על אבדן

ששה מיליון יהודים

בתוכם

שבעה־עשר אלף
יהודי אוסטרובצה

ומנציח את זכרם!

תְּפִלָּה

לְזֵכֶר קְדוֹשֵׁי הַשּׁוֹאָה

הַנֶּאֱמֶרֶת בְּסִיּוּם פֶּרֶק אוֹ מַסֶּכְתָּא וּבְאַזְכָּרוֹת

אָנָּא ד׳ מָלֵא רַחֲמִים

אֲשֶׁר בְּיָדְךָ נֶפֶשׁ כָּל חַי וְרוּחַ כָּל בְּשַׂר אִישׁ, יְהִי נָא לְרָצוֹן לְפָנֶיךָ תּוֹרָתֵנוּ וּתְפִלָּתֵנוּ בַּעֲבוּר נִשְׁמוֹתֵיהֶם שֶׁל מֵאוֹת רִבּוֹא מִיִּשְׂרָאֵל, זָקֵן וָנַעַר, אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וָטַף שֶׁנֶּהֶרְגוּ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, נִשְׁחֲטוּ וְנֶחְנְקוּ וְנִשְׂרְפוּ לְאֵפֶר עַל־יְדֵי הַצּוֹרְרִים הַגֶּרְמָנִים יִמַּ״שְׁ, בֵּינֵיהֶם אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן, אַדִּירֵי הַתּוֹרָה, קְדוֹשִׁים וּטְהוֹרִים, רָאשֵׁי יְשִׁיבוֹת וְתַלְמִידֵיהֶן, תִּינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא טָעֲמוּ טַעַם חֵטְא וְצַדִּיקֵי עוֹלָם – רַבָּנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קְהִלָּתָם קְהִלּוֹת הַקֹּדֶשׁ, שֶׁמָּסְרוּ נַפְשָׁם עַל קְדֻשַּׁת הַשֵּׁם וְכֵן בְּעַד קְרוֹבֵינוּ שֶׁנִּסְפּוּ בְּתוֹכָם –

יִזְכְּרֵם אֱלֹהֵינוּ לְטוֹבָה

עִם שְׁאָר צַדִּיקֵי עוֹלָם וְיִנְקֹם נִקְמַת דַּם עֲבָדָיו הַשָּׁפוּךְ. כַּכָּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים: הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ. וְעַל־יְדֵי עֲבָדֶיךָ הַנְּבִיאִים כָּתוּב לֵאמֹר: וְנִקֵּיתִי דָּמָם לֹא נִקֵּיתִי וַד׳ שֹׁכֵן בְּצִיּוֹן. וּבְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ נֶאֱמַר: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה אֱלֹהֵיהֶם, יִוָּדַע בַּגּוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דַּם עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ.

תְּהִי נַפְשָׁם צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים

לְהַחֲיוֹתָם בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים עִם כָּל מֵתֵי עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמִים, וּשְׁלַח לָנוּ אֶת מְשִׁיחַ צִדְקֵנוּ לִפְדּוֹת אוֹתָנוּ מִגָּלוּתֵנוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ לְאַרְצֵנוּ וְנִזְכֶּה לִגְאֻלָּה שְׁלֵמָה בִּמְהֵרָה, אָמֵן.

ENGLISH SECTION

★

מדור אנגלי

★

ענגלישע אפטיילונג

A vanished life...

Conclusion

An excerpt from an elegant commemoration volume published in 1950, on the occasion of the 40th anniversary of the synagogue, — this article gives an authentic and interesting picture of the life of the first Ostrowiec emigrants in Toronto.

However, many changes have since taken place in the life of the Ostrowiec Jews in Toronto. Many public figures and social workers of old died in the meantime ; the situation of the emigrants — who managed to enter the economic life of the new country — improved gradually, and they finally left the suburb, where they made their very first steps on foreign soil. The surroundings of the synagogue, nay the whole quarter, have been abandoned by its Jewish inhabitants, — who moved to the center of the town, — and lay deserted and neglected.

Following this development, it was decided by the Ostrowiec emigrants in Toronto, to sell the synagogue and devote the proceeds of it to the construction of an Ostrowiec House in Israel, to represent a memorial to their birthplace and simultaneously to become a cultural and social center for Ostrowiec emigrants the world over.

This project is under consideration and there is reason to hope that every Ostrowiec Jew will have the privilege of enjoying a warm and hospitable corner in Israel, a meeting-place with his compatriots living in Israel, or in some other end of the Diaspora — all this due to the Toronto 'Ostrowcers'.

(Reprint from "Jubilee Book 40th Anniversary" of the "Beth Haknesseth Hagadol Anshei Ostrovce", published in 1950)

EXECUTIVE COMMITTEE OF THE OSTROVTSER SOCIETY IN TORONTO

Seated (from right to left): A. Friedmann, M. Bricks — ex-chairman, L. Starkmann — chairman, A. Neumann — vice-chairman, J. Schneider, H. Lindzon, A. Reichzeig. Standing: W. Wollman, M. Weisglass, S. Wollmann, Secretary S. Zweigmann, J. Nash, A. Kornblau.

teresting letters from its residents. There are letters from the Ostrovtzer Rav's son, Rabbi Chatzkele Halevi, and acknowledgements by the community of help received. There are also letters from Ostrovtzer landsleit who have reached Israel and who have organized themselves there into a society caled the "Organization of Ostrovtzer emigrants in Israel." All these letters and papers are invaluable documents which the Yivo, the Jewish Scientific Institute, is collecting in order to preserve the memory of the massacred Polish Jewry.

The Ostrovtzer societies have taken a prominent part in all local Jewish affairs and are now planning to build a colony in Israel to commemorate the town of Ostrowiec. Indeed, the Ostrovtzer Jews have played, and are continuing to play, an important and constructive role in the religious, social, and cultural life of the Jewish community of Toronto.

LADIES AUXILIARY COMMITTEE

AFFILIATED TO THE OSTROVTSER LANDSMANSCHAFT IN TORONTO

Standing (from right to left): R. Borenstein (Protocol Sec.), Sarah'le Friedman, R. Nash (Fin. Sec.), R. Carpy, Sarah'le Sherman (Hosp.). Seated: S. Wachsmann (Vice-Chairman), A. Singer (Treasurer), Dora Grossmann (Chairman).

OSTROVTZER SOCIETIES

In addition to the Ostrovtzer Synagogue, the Ostrovtzer Jews in Toronto have organized three fraternal societies, the Ostrovtzer Hilfs Farein; the Ostrovtzer Ladies Auxiliary; and the Ostrovtzer Independent Mutual Benefit Society. For the present we only want to emphasize the fact that both the Ladies Auxiliary and the Hilfs Farein began their existence as branches of the Ostrovtzer Shul, and did not become independent organizations until much later.

Up to the outbreak of the second world war there were two separate Hilfs Fareinin in Toronto, both having identical aims, the raising of funds for the destitute Jews of Ostroviec. Recently the two societies merged, forming a single organization to look after all relief activities. Since the end of the war this Hilfs Farein has provided extensive aid to Ostrovtzer Jews who have turned up in the displaced persons camps and those others who were able to make their way to Israel.

Like the Hilfs Farein, the Ladies Auxiliary was initially a branch of the synagogue, with the members' wives devoting themselves to the welfare of the synagogue. The ladies of the congregation donated the Holy Ark, a "Perocheth" for the Holy Ark, and a Chupah, and also raised money for modernizing the synagogue.

Through the instrumentality of Mr. David Sussman, who several times visited Ostroviec, the members of the Ladies Auxiliary established personal relations with many Ostrovtzer families, devoting after that an increasingly large share of their activities to helping them.

The Ostrovtzer Ladies Auxiliary was founded twenty-five years ago with Mrs. Rochele Lerenbaum as its first president and Mrs. David Sussman as its first vice-president. The following members of the Ladies Auxiliary have been successively officers of the organization during the past 25 years, the late Mrs. Alte Rubinstein, the late Tobele Farber; Rose Stern, Chanah Bloom, and Sarah Appel. The president of the Ladies Auxiliary today is Mrs. Rochele Weinberg, who was also the first secretary of the society. Other secretaries were Mrs. Leah Grossman and Mrs. Sime Gotlieb. The present officers of the Ladies Auxiliary are Mrs. Rochele Weinberg, president; Yente Sher, vice-president; Chana Bloom, treasurer; Rachel Borenstein, financial secretary; Itta Weisfeld, recording secretary; Sima Gotlieb, trustee; and Mrs. Linzon and Rochele Grossman, hospital visitors.

In the archives of the synagogue are many interesting documents relating to Ostroviec and many in-

tion purchased a building of its own. The first president of the Shul on Centre Avenue was Hershel Bukovsky, to be succeeded in office by Elyahu Markovitch, the father of the prominent Toronto physician Dr. Charles Markson.

Most of the activities of these early Ostrovtzer immigrants revolved around the synagogue, which also served as a meeting place where the immigrants could discuss their personal problems, always certain of sympathetic and interested listeners. An interesting situation of those days, which also reflects the hardships that were faced by the congregation, is this one: the new Shul on Centre ave. was too small for men and women to worship on the same floor. The upper storey was therefore assigned to the ladies; and as a thick ceiling separated the upper from the lower floor it was found necessary to bore holes through the ceiling so that the voice of the Bal Tefillah could reach up to the ladies above. Unfortunately the eagerness of the ladies to hear the Bal Tefillah ended in to many of them crowding around the holes and the confusion that would then result should not be too difficult to imagine.

While a situation like this can today be regarded in a comical light the problem of finding suitable quarters for a growing membership was certainly serious for the congregation at the time, money being none to plentiful then.

One day a prominent member of the congregation Mr. David Sussman, reported to the synagogue that a church at the corner of Cecil street and Spadina avenue could be purchased for $20,000.00 and he strongly urged the membership to place an offer. At this time there was only a balance of $300.00 in the treasury and some of the members were most reluctant to go ahead, saying indeed that Mr. Susman was trying to bankrupt the congregation. But despite the opposition, very severe at times, that he met with, Mr. Sussman hammered away at his idea, and finally a meeting was held and $2000.00 raised, enough to make a first down-payment on the building. Thus much of the credit for the fine synagogue we have today is due to the obstinacy and far-sightedness of a few of its first members whose tenacity of purpose was largely responsible for the purchase of the building.

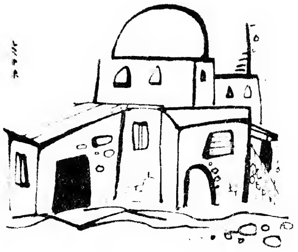

be mentioned are some of the past officers of the congregation, as L. Zucker, Abraham Linzon, Abie Lerenbaum and the brothers Abraham and Feivel Fidler.

Nearly $75,000 has so far gone into the building and the improving of this modern synagogue, and the congregation has no intention of resting on its laurels. Plans are now under way for enlarging the building — for adding an auditorium that will make the Shul a social centre for all the Ostrovtzer Jews in Toronto. It is hoped that this auditorium will attract the children of the members drawing them closer to the life of their parents, and strengthening their ties with the traditional past.

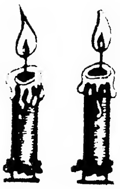

Today the Ostrovtzer Synagogue is the only religious monument to the memory of Ostroviec on the American continent. Although there are many Ostrovtzer societies, landsmanschaften, and Hilfs Fareinin, the Ostrovtzer Shul on Cecil street is the only synagogue built in America by Ostrovtzer immigrants. This fact alone makes the Ostrovtzer Shul unique. By its very existence the synagogue is a Ner Tamid, an eternal light always shining on our beloved kinsmen who died in martyrdom.

THE EARLY CONGREGATION

At the beginning of the century there were only a few thousand Jews living in Toronto. They came to Canada bringing the customs and traditions of the Old Country. Before long the neighbourhood bounded by Yonge street on the east and University avenue on the west was populated by Jews, and Elm, Elizabeth, Chestnut, Centre, Edward, Teraulay and Simcoe streets were bustling with immigrant life.

Gradually attempts were made to organize the religious life of the small but growing community. When the leaders of the Ostrovtzer landsleit started to look for suitable quarters for a house for worship it was natural that their eyes should fall on downtown Toronto. The first Ostrovtzer Shul was on Teraulay street, today's Bay street. After a short time the congregation moved from Teraulay to Elizabeth street. A couple of rooms were rented in the rear of the home of Lazar Borenstein, an Yivansker immigrant, and in these rooms, 42 years ago, the foundations were laid for the present Ostrovtzer Synagogue.

The first years were difficult ones and the congregation had to change its quarters repeatedly. It moved from Teraulay street to Elizabeth, from Elizabeth to St. Patrick, and from St. Patrick to Centre Avenue, where finally the congrega-

on countless occasions by large-hearted acts of generosity.

When the constitution was originally conceived, the name Anshei Ostrowce expressed the nostalgia of the members for the world of their youth, with its remarkable Jewish environment. That world now no longer exists in any shape or form. The Nazi brutalities, which have stunned the world, and which future centuries will never stop being aghast over, have denuded Poland of its three million Jews, removing every human and practically every spiritual link binding the Ostrovtzer Jews to the landscape of their origin.

In continuing to cling to the name Anshei Ostrowce, the local Ostrovtzer Jews reveal their profound love and attachment to their birthplace, to the old home town that has brought them so much joy and sorrow, happiness and suffering.

BETH HAKENESSET HAGADOL

The full name of the splendid synagogue that stands at 58 Cecil street, at the croner of Cecil street and Spadina avenue, is Beth Hakenesseth Hagadol Anshei Ostrowce. In English the name of the synagogue has been shortened to the Ostrovtzer Congregation, but among the Yiddish speaking population of Toronto the name most often heard is the Ostrovtzer Shul. Located in the centre of the Yiddish district in Toronto, the synagogue, with its handsome exterior, is an important landmark, one of the sights to be pointed out to the Jewish visitor in Toronto. The synagogue was built largely through the efforts of prominent Ostrovtzer landsleit and its importance in the community today is due to the unceasing and selfless devotion of the large membership. Particularly deserving of mention in this respect are Abraham Z. Linzon, the first president and one of the most active figures in the congregation, who was largely responsible for the modernization of the building; David Sussman, the present president of the synagogue; Israel Weinberg, president of the congregation for more than 10 years; J. Rosenberg, the devoted secretary of the congregation during the past 26 years; H. M. Grossman, vice president; and the synagogue's treasurer, Isaac Gotlieb. Others that should

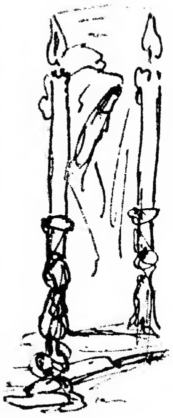

ish trades driven to emigrate by the disastrous economic conditions obtaining in Poland and by the boycott of the Jews encouraged by the government. Many of the new emigrants were brought over to North America by the earlier immigrants, who were generally speaking a much hardier lot.

The different character of the two "Aliya's" was reflected in the differences that soon sprang up among the local Ostrovtzer landsleit. The members of the second Aliyah organized a congregation of their own and established a rival Shul on Chestnut street, in the home of Shloime Grossman. This synagogue, even more than the first one, was a shelter for the homeless and the hungry, providing free meals to anyone who came there.

In time the rift between the two factions was healed and, when certain reforms were introduced into the earlier synagogue, the two congregations merged, forming the Ostrovtzer Shul that we have today. With more equality amongst the members, with a greater spirit of democracy in the leadership, and with an increasing share in the conducting of the Shul's affairs given to members of both groups the fortunes of the Shul began to rise steadily.

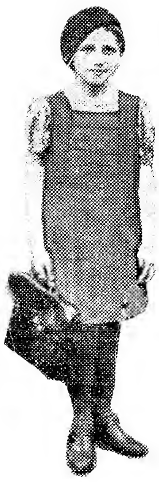

ADDITIONS TO THE CONSTITUTION

During the first few years of its existence the Ostrovtzer congregation was beset with difficulties, lack of finances and inadequate quarters hampering its development. But after the Synagogue on Cecil street was built, and the congregation firmly and handsomely housed, the membership began to grow rapidly. Two important articles were now added to the synagogue's original Constitution; the first provided that under no circumstances should an Ostrovtzer Jew be barred from membership in the congregation; the second, that the name of the synagogue should always include the words "Anshei Ostrowce", or "Men of Ostrowce", as part of its full title. This second article points up the remarkbale attachment of the members of the synagogue to their old home town, an attachment that was expressed

and their assistants (Behelfer) should take the young children to the Great Synagogue every summer morning. The children used to pour out of the Chedarim into the streets and, with their teachers, head with gusto for the synagogue. When they got there the were taught to intone in chorus the Hebrew verse, "How awe inspiring is this house of worship," and to add "Blessed is He, blessed is His Name."

In the constitution of the Toronto Ostrovtzer Shul there is an item which says that as long as the Ostrovtzer Shul stands the anniversary of the great rabbi's death should be celebrated each year on the 17th day of the Jewish month of Adar. It is the custom to mark this anniversary with a dinner at which tales of the rabbi's great learning and saintly deeds are lovingly told. This custom is punctiliously boserved.

MIGRATION MOVEMENTS

The greatest mass migration in Jewish history took place in the years between 1900 and 1914, when millions of Jews departed from Eastern Europe to seek new homes in North and South America. The cause and results of this migration might best be understood by examining the overseas emigration from the town of Ostroviec, for the conditions in Ostroviec, a typical small Jewish town in Poland, mirrored the conditions and the soul of Polish Jewry at large.

The movement of Jewish emigration from Ostroviec was in two stages, each an important transition period in the life of the town. The first stage was the exodus from Ostroviec in the first years of this century, in the wake of the attempted assassination of the Czar in 1905. Fear of reprisals spread through Russia and many believed that the vengeance of the authorities would not stop with the suppression of the revolutionary movement but would be visited upon the Jewish population which had always been a scapegoat for the Czarist regime when it wished to divert the discontent of the masses from itself. Now a sense of danger filled the air and the Jewish population lived in dread of coming pogroms. Many Jews left Ostroviec, forming the first wave of emigrants.

On the eve of the first world war we come upon the beginning of the second stage of Jewish migration. The new emigrants, were chiefly artisans, workers in the Jew-

to discover that the rabbi did not recall his name. Turning to the rabbi he said in an injured voice: "I am surprised that you should have forgotten my name." The Ostrovtzer Rav replied apologetically: "I'll tell you the truth, I only remember the names of the very rich or the very impudent."

In the forty years during which he was rabbi, the Ostrovtzer Rav never permitted an engaged couple to break their vows, and never once granted a divorce on whatever grounds; and although it might have yielded him a considerable revenue he never permitted the sale of "Chomets," or leavened bread, on the day before Passover. For many years he headed a Yeshiva in the town, which wore his name — "Beth Meir." His scholarly reputation attracted many brilliant students from other centres.

Each Yom Kippur Eve when the rabbi was setting out for the synagogue the people would line up in the streets outside the Shul, the men on one side, the women on the other. The rabbi would bless the bystanders as he passed them and, filled with the solemnity of the Yom Kippur spirit, wish the people a "Chasima Tovah", a Happy New Year.

Lazar Hartstein, who lives now in Toronto, Canada, relates the following interesting story about the rabbi: Twice a year, before Passover and before Rosh Hashanah, Rabbi Meir Yechiel would send 300 rubles to some needy institution in Eretz-Israel. Lacking money of his own, the rabbi would borrow the 300 rubles from a moneylender, giving the names of the local Shochtim, or ritual slaughterers, as guarantors. The latter always felt obliged to make good the loan, large as it was.

A second story told about the rabbi is as follows: A group of former soldiers who had served in the Czar's army formed a congregation which they called the "Chevra Soldaten." When a Sefer Torah was being donated to their small Shul the members invited the Ostrovtzer Rav to address them. Asked by the rabbi what they were going to call their congregation, they replied that they were planning to call it the "Chevra Soldaten." Rabbi Meir Yechiel was displeased with this name and suggested that they should change it to "Shomrei Shabos."

"But why Shomrei Shabos?" they asked. "Is there a Jew in Ostroviec who doesn't keep the Sabbath?" The rabbi replied that he knew they were God-fearing Jews but that he felt that by proclaiming this fact they would have a salutary effect on others, particularly upon merchants prone to keep their stores open to unseemly hours on the Sabbath Eve.

The rabbi introduced the custom in Ostroviec that the teachers

esting discourse on the current "Sedrah," the Biblical portion of the week.

Once, because of a complaint to the authorities by an enemy, he was ordered to pass an examination on the Russian language in order to show that he qualified for "Official rabbi," an appointment conferred on him by the state authorities. Already an old man and aloof from secular life, the Ostrovtzer Rav nevertheless succeeded in passing the examination with flying colours — and this after only a few weeks of study.

His purity of soul was matched by a devotion to personal cleanliness that amounted almost to an obsession. Weakened by his constant fasting, the rabbi was often attended by a doctor called in by his anxious disciples. After submitting to the physician's examination the Ostrovtzer Rav would insist on being thoroughly bathed (this was a species of Mikvah in bed).

Each morning before attending prayers in the synagogue the rabbi would cross the narrow streets to reach the Mikvah where he performed his ritual ablutions. A custom arose among the children going to Cheder to wait for the rabbi in the streets and say Good Morning to him. On mornings when he felt particularly weak he summoned his favourite coachman, Meir'l Yushu, to accompany him.

On special statutory holidays (or Galuvkes as they were called in Russia) it was mandatory for the state appointed rabbi to appear in Shul in order to offer a prayer for the Czar. The Ostrovtzer Rav would hurry to the synagogue on such occasions to pronounce the required benediction. After the service the rabbi was obliged to shake hands with the Russian officials who had come to see that the ceremony was performed. As soon as the handshaking was over the rabbi would hurriedly depart for the Mikvah.

The rabbi punctiliously observed the prohibition against wearing "a garment of two kinds of stuff mingled together," and whenever he had to spend the night away from home he was reluctant to use the bedclothes supplied by his host, fearing that they might be "Shatnez," or of wool and linen mingled together, and so violate the biblical injunction against their use.

Once he was spending the night at the inn of one of his Chasidim in Skargisk, and the host noticed before retiring that the guest wore a preoccupied look. Guessing that the rabbi was worrying about the bedclothes, the proprietor offered to borrow the cloak of a prominent Ostrovtzer citizen who also happened to be staying at the inn. When he returned, a few minutes later, with the cloak and the Ostrovtzer gentleman in tow, the latter was piqued

His colorful personality and his tremendous authority, have given rise to countless tales. One of the greatest Gaonim of the Poland of the last century, a profound and brilliant brain, he took time from his scholarly studies to concern himself deeply in the affairs of the townspeople. Careless of his own comfort and of the needs of his own family, he was always ready to look out for the poor who came to him for help.

His modesty and his humility were proverbial in Poland. For example, once when he went to attend a reception at the court of the famous Gerer "Rebbi," he refused to ride in a coach which the Gerer rabbi had especially sent to fetch him. Asked the reason for his refusal, Rabbi Meir Yechiel replied that it was "to great an honour for me to accept."

Whenever his duties required him to journey to the neighbouring towns or villages and whenever he was called to some distant city to arbitrate a quarrel, the Ostrovtzer Rav would summon the same coachman. This "coachman," Meir'l Yushu, who was considered a pauper even by the poor, was forever floundering about in a state of mental helplessness, and his comic ineptness always provoked laughter on the part of the citizens. Meir'l Yushu owned a tired old nag, a most sorry creature that just barely managed to shuffle along on the roads, its head nodding sorrowfully with every step it took. The sight of the two, horse and driver, on the streets of Ostroviec, never failed to exite pity and laughter. Nevertheless, with all the fine coachmen with their prancing horses to pick from, the Ostrovtzer Rav would always choose Meir'l and his tired nag. In this way he wanted to show that all of God's creatures are equal in his eyes and should be treated with equal kindness — the rich and the poor, the strong and the weak.

Here is another example of the Ostrovtzer Rav's sympathy for and kindness towards the poor and humble. Because of its steel factory the town of Ostroviec had become an important railroad junction, with its yards alwyas crammed with freight cars and coaches. Many poor Jews would stop over in the town in the hope of getting a meal or a night's lodging from the inhabitants. The Jewish "Baalei Bathim" or respectable householders of Ostroviec were hospitable folk, and generally ready to help the stranded stranger. Nevertheless, they seldom invited any of these wretched transients to their homes, considering them a disreputable lot. However, on the Sabbath day many of these shabby wanderers and paupers could be seen dining at the "Tish" of the Ostrovtzer Rav, enjoying a good meal and being treated to an inter-

memories of early childhood, of vividly remembered early surroundings, come surging back, restoring to us long forgotten pleasures and brightening our lives. In this literary labour of love we propose to mention only a few episodes that come back to mind about the life in Ostroviec forty years ago. The reader who lived in Ostroviec himself will have no difficulty in recollecting other similar incidents.

● There is the story about the old Ostrovtzer cantor who was popularly known as Reb Meir'l Chazan. Who among us doesn't remember the patriarchal features, the elegant beard of Reb Meir'l, who was an ardent Chasid of the Vorker rabbi. For almost a score of years Reb Meirl's ringing voice was heard intoning the prayers in the Great Synagogue. When his strength and voice began to fail, the members decided to engage in his place a more modern cantor, and invited Moishe Wolman to become their new Chazan. This new cantor organized a boy's choir and among the boys were several who sang a piping soprano. One day after hearing the Chazan repeat one monotonous phrase in endless variation, and after long sufferingly listening to the high voices of the boys for some time, the Rabbi snorted in disgust and stopped his ears with his fingers. Turning to the congregation he exclaimed loudly that it was sinful to permit girls to sing in a synagogue and to profane the services of an orthodox congregation.

● There is the well known tale about the pudding and "Tchalent" which the Ostrovtzer Jews gratefully offered the Russian soldiers who had one day come from Stashev. Summoned to prevent a pogrom that was being plotted by some discontented peasants and factory workers, a detachment of Russian cavalrymen rode into town on the Sabbath day, bringing great relief to the frightened Jews. The Jews of Ostroviec expressed their gratitude by heaping gifts of gefilte fish, delicious puddings and other savoury dishes upon the delighted Russians.

● One recalls with sadness the Jewish cemetery in Ostroviec. Unlike the people in other towns the Jews of Ostroviec had their cemetery in the middle of the town. It was always lovingly cared for and bore the appearance of a well tended garden. In Ostroviec the cemetery never inspired fear. Many of the most illustrious rabbis of Poland found their eternal rest in it, and it always produced a feeling of deep reverence in the heart of the Jewish passerby, awakening in him memories of his beloved ancestors and their saintly rabbis. Today the cemetery is a shambles and the old tombstones, many of them hundreds of years old, are piles of rubble.

tions between the Jew and his neighbour.

The third source of income was the trickle of dollars constantly coming from America — gifts sent by the emigrants to their families in Ostroviec. The economic discrimination against the Jews in Poland, the frequent boycotts on Jewish trade, and the chronic antisemitism largely deprived the Jew of a livelihood, and were it not for the generous though limited aid received from abroad the lot of Jew in Poland would have been hard indeed. In addition to these three main sources of income there were the smaller trades, like shoe repairing, tailoring, and cap-making, all catering to the immediate needs of the townspeople. Many residents of Ostroviec owned small shops in which they were the sole workers, slaving from dawn to dark to eke out a pitiful living.

The above, in short, were the occupations of the Jews of Ostroviec and the bulk of the population was always poor — wretchedly so. There were "Gvirim," or rich men, too, but for every rich man there were a thousand poor ones. In addition to all this the small tradespeople suffered from taxes so high that it was almost impossible for anyone to make more than a very bare living. Indeed, heaven only knows how the Ostrovtzer Jews would have managed if they had not received assistance from America.

The Ostrovtzer Jews of 40 years ago could scarcely have imagined that the fate of the town would depend so much on the poor young men who had left home to seek greater opportunities overseas. The beautiful verse from King Solomon's "Koheleth" comes to mind here, "Cast thy bread upon the waters, for thou shalt find it after many days." Overseas translated the nostalgia for their birthplace, the deep longing for bygone days, into concrete and warm-hearted acts of kindness. Today this need for help and this yearning for the old home is largely gone. The Jewish Ostroviec of one's memory is no more — its beloved inhabitants are no longer there.

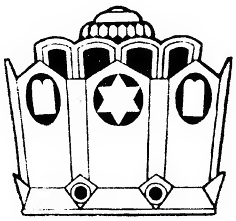

EPISODES FROM THE LIFE OF OSTROVIEC

Around the life of everyone's birthplace a literature usually grows up woven partly of fact and partly perhaps of fancy. As the years roll by

beginning of the century a socialist movement arose in Ostroviec attracting many of the Jewish revolutionary youth, who plunged into underground activities aimed at the overthrow of the Czar. The movement received its greatest impetus from the large steel factory that had sprung up in the town, employing close to 10,000 workers and making of Ostroviec an important centre of Polish industry. The low wages and the harsh working conditions made the plant fertile ground for revolutionary activities and many of the local young men were recruited into the underground movement. Thus at the time we are writing about Ostroviec was a town where pious Chasidism and radicals, talmudic scholars and revolutionary socialist mingled together and lived side by side.

JEWISH OCCUPATION IN OSTROVIEC

What were the main occupations of the Jews in Ostroviec? From what sources did they derive their livelihood? It can be said that the sources of income fell into three classifications. The principal source was the steel factory which employed almost 10,000 Polish workers. Paid twice a month the workers found it difficult to stretch their wages the full two weeks. As a result of this the Jewish shopkeeper and the small trader began to sell their goods on credit. A ledger was kept and accounts entered for the family of each worker (this system was a forerunner of the budget accounts in the modern department stores) and the bill collected when the customer received his semi-monthly wages. This practice proved to be a boon to the shopkeeper, enabling him to maintain a steady business and make a modest living.

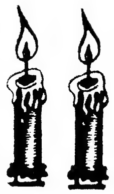

A second source of livelihood was the "Yarid," or market day, which was held twice weekly, usually on Mondays and Thursdays. On these market days the peasants from the surrounding villages would stream into town with their wagons loaded with every kind of farm produce. The Jewish storekeepers and townspeople would buy the produce from the peasants, and the latter would hurry to the shops and inns to buy their supplies and to enjoy a drink. The "Yaridim" resulted in a lively trade growing up between the peasant and the townsman, at the same time creating friendly rela-

glass of boiled milk and for almost forty years he practised this asceticism of his, on weekdays, Sabbaths and Festivals. He lived a simple, austere life and wore his mantle of leadership with humility and dignity, devoting himself with his whole soul to the study of rabbinical literature.

The scenes of jollity, the dancing, the ecstatic singing that were prominent features of Chasidic gatherings were largely absent in the court of the Ostrovtzer Rabbi. Here, the "Tishen" and the "Shirahyim," the portions distributed at the final Sabbath meal at the "table" of the Chasidic "rebbi," were entirely ignored. At the court of the Ostrovtzer Rav intellectuality reigned, and study was the chief source of religious exaltation. Influenced by the ascetic behaviour of the Rav many orthodox residents of Ostroviec eschewed the eating of meat and lived on a diet of dairy products.

Rabbi Meir Yechiel did not inherit his calling, being neither the son of a rabbi nor the offspring of a Chasidic Tzadik; he owed the prominence he achieved to his own efforts. His father was a baker, a simple and upright Jew, who lived in Subin, a small Polish town. In his early childhood Meir Yechiel had already attracted wide attention as a Talmudic prodigy and when he was only 17 he was appointed rabbi in the town of Skernevitz.

Although the father of two children, a son Chatzkele, and a talented daughter, Rabbi Meir Yechiel practised celibacy for many years, and was even summoned before the Beth Din by his wife to account for his behaviour. Rabbi Meir Yechiel's family always suffered from poverty, which was due to the rabbi's lack of interest in the acquisition of wordly goods. His son Chatzkele later became rabbi in Nashelsk and his daughter became betrothed to the son of the Chmelniker Rav.

Kind and generous by nature, the Ostrovtzer Rav never ruled over his followers with an iron hand. On the contrary, it was through the example of his gentleness and great forbearance that he wielded his greatest influence, winning the love and respect of the entire population. When members of the community would appear before him on matters of litigation over property or over other business, or at a Din Torah, he would always be distressed, feeling that such petty matters should have no significance beside the study of the Torah. He discouraged petty quarrelling, unhappy over having to waste his time on trifles. A charitable man, devoted to the welfare of the community, he would no sooner receive his small fees than he would distribute them among the poor.

But Rabbi Meir Yechiel's influence was not the only influence that made itself felt in the town. At the

A whole body of literature has been created around the personality of Rabbi Halshtock, who was considered by many to be more saint than man. He had come to Ostroviec a young man and remained there until his death in 1928 at the age of 77. A tall, imposing figure, Rabbi Meir Yechiel was somewhat eccentric in his dress, wearing a "Spodik" and a fur neckpiece, even in summer. He had an uncommonly pale face, and fierce eyes that shone with a divine brightness. Since he permitted no manuscript of his to be published, we have few of his works today and whatever teachings of his have been preserved have been largely communicated by word of mouth. It was known throughout Ostroviec that Rabbi Meir Yechiel fasted all the time and he was never seen eating in public. Before going to sleep he was known to take a

The father — Rabbi Meir Yehiel Halevy

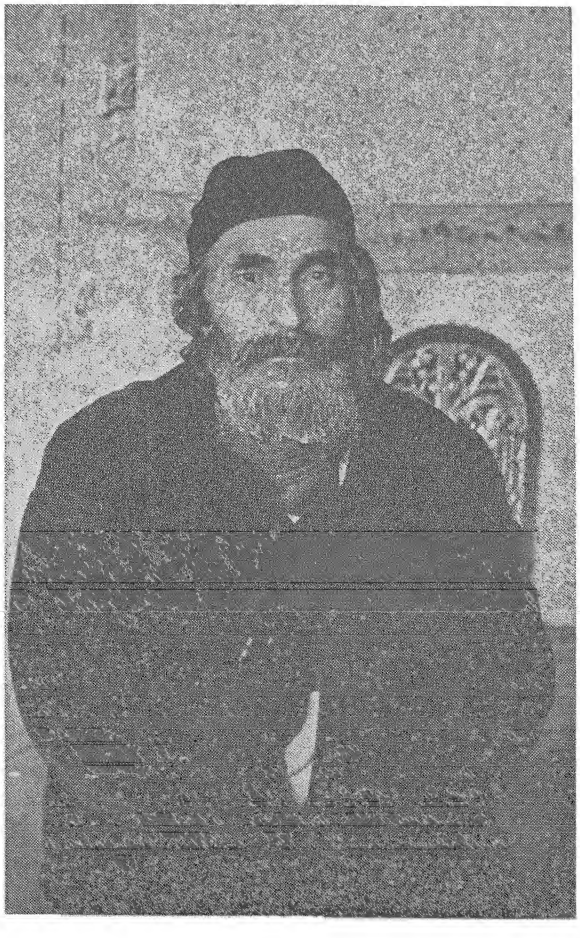

The son — Rabbi Yehezkele, murdered in Sandomierz

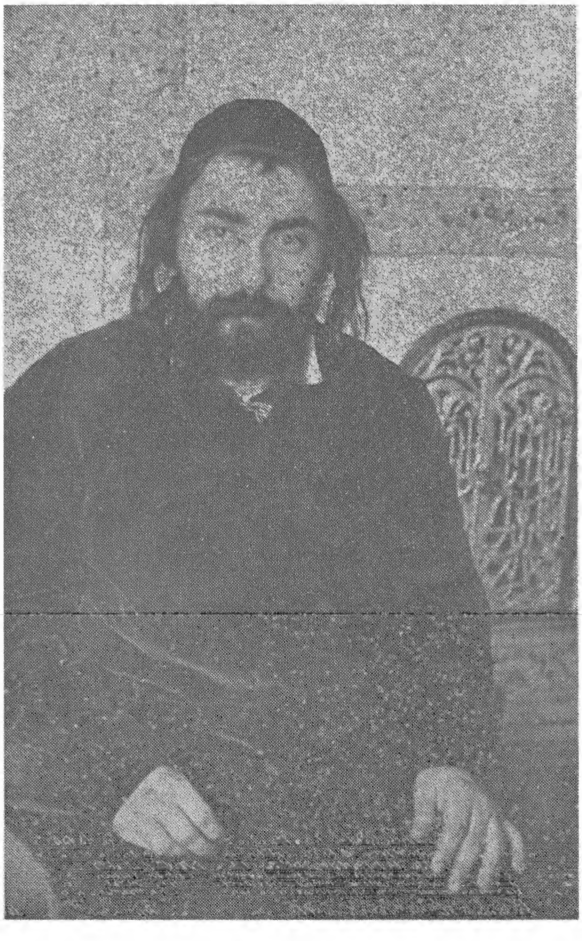

OSTROVIEC —
A TOWN OF CHASIDISM

At the beginning of the 20th century Ostroviec was a typical Polish town with a large Jewish population, possessing all the familiar features of an intensely traditional Jewish community life. It was a thoroughly Chasidic town with a different Chasidic "Klaus," or small house of worship, on every street. Every other Jew was a Chasid, loyal to one Chasidic rabbi or another, worshipping in the separate Klausen formed by each distinct group of Chasidic followers, and periodical, making a pilgrimage to the home of the venerated rabbi. The followers of the Gerer dynasty were the most prominent and numerous group. Other groups were composed of adherents of the Alexander rabbi, of the Vorker, the Skernevitzer, the Kozimirer, the Shidlover, the Ozarower, and many other rabbis who represented different fashions and systems in the Chasidic life of Poland. In all there was a total of almost 40 such Klausen or Shtiblich in Ostroviec. In addition there were also "Chevras" consisting of workingmen from special trades who founded what might aptly be called "Union Shuls," where they held religious services and enjoyed the company of friends as well.

The strongest influence upon the Jewish character of Ostroviec was exerted by the world-famous Ostrovtzer Rav, Meir Yechiel Halshtock, who occupied the rabbinate for more than forty years. This man (he lived in Ostroviec, but his spirit soared heavenwards), more than any other, laid his stamp on the character of Jewish Ostroviec. Before Rabbi Meir Yechiel Haltshtock came to Ostroviec, the incumbent was the noted rabbi, Geshon Henoch. Of the latter there is told the tale that he was the first to discover the "Chilozon," the legendary worm with the dye of which the "Tcheiles", the wool of the Tzizis, is properly coloured.

He is reputed to have made his discovery in an aquarium he visited in Italy. There he found a fish that emitted a bluish stuff whenever it was faced by danger. Rabbi Henoch became convinced that this species of fish was the authentic Biblical "Chilozon," and sought the sanction for his belief from Rabbi Chaimil, the Brisker Rav. But great as he was Rabbi Henoch did not occupy his post for long. When he accepted the rabbinate in Ostroviec he had declared publicly that he would resign from his post if a single Jew in the town opposed his authority. Meeting opposition from certain Chasidic elements he kept his word and resigned, his place being taken by the "Skernovitzer Ili," Rabbi Meir Yechiel Halshtock, who was to become one of the outstanding rabbis of Poland.

THE EARLY IMMIGRANTS

The Jew who emigrated from Poland in the early years of this century usually left because of the want and suffering at home and not because he sought adventure across the seas. Some left because they were afraid of being conscripted into the Czarist armies, others were driven by grinding poverty to seek a better living for their families. Some sought to escape the religious and economic oppression obtaining under Czarism; others again had been active in the underground revolutionary movement. But the chief reason for emigrating was usually the lack of any future for the enterprising young man, who could seldom if ever achieve a position of security or dignity at home. Generally the children of the well-to-do did not emigrate to America, preferring to live at home in relative, so to say, comfort.

Thus most of the emigrants from Ostroviec were of the poorer classes of the community and were largely small craftsmen. It was these workers who were the first immigrant group to leave Ostroviec. Convincend that life in the town held no future for them, that the poverty and oppression of Polish life left no room for any hope, many of these workers set out for new lands ready to start their life all over again. It is possible to realize how difficult the fresh start in Canada proved for most of them, and what bitter hardships they experienced here, when one remembers how many of them returned to Poland. Many others who stayed would also have gone back home had they possessed the wherewithal for the return passage. Not a few swallowed their disappointment in the new country while longing for the spiritual warmth and comfort of their native town. Some lived very close to starvation, sometimes existing on only stale bread and pickles; others saved pennies in the hope of accumulating enough of them to be able to return to their wives and children. But as most of these could never manage to save enough, they remained in Canada, doing their best to adjust themselves to the new conditions.

rooted in the new one. Like lost sheep these frightened and lonely young men huddled together, sticking close to one another and trying to preserve the intimacy they had known in Ostroviec.

The tendency of newcomers to band together in order to retain their familiar way of life is a universal characteristic. It is common to immigrants of all nations and faiths. While among non-Jews this tendency was expressed by the formation of sports clubs and amusement centres, Jewish immigrants founded landsmanschaft societies and fraternal associations. These landsmanschaft groups served people coming from the same hometown in the same way that the sports clubs served the non-Jews, by keeping alive among them an awareness of their common origin and common cultural heritage.

Forty years ago these young immigrants from Ostroviec thought chiefly in terms of their home town, and, particularly, in terms of their home town's religious atmosphere. The maintenance of the traditional way of life that had centred about the synagogue and the Beth Hamedrash was what absorbed the thoughts of the newcomers. In Ostroviec no one spoke or ever heard of sick benefit societies or landmanschaften. There all the important issues of the day were threshed out in the Beth Hamedrash or in the great Synagogue. It was quite natural therefore that when the few score young men gathered in the home of Leibish Zukerman on Elizabeth street to consider ways to assure their continued existence as a group, the answer they should find to their problems should be to build a synagogue of their own — a new Ostrovtzer Shul.

The Shul was to serve a threefold purpose: it was to be a house of worship; a meeting place for landsleit; and a place where the poor and the hungry could find shelter. Forty years ago it was not uncommon for an immigrant to find himself without means of support and without a roof over his head. Not a few of them walked about hungry, without a penny to their name and with no place to lay their heads on. That it was the intention of the founders to provide aid to the needy can be gathered from the name which the Ostrovtzer synagogue first bore. It was initially called the "Tifereth Yisrael Bikkur Cholim" (the glory of Israel is in the caring for the sick). The very name first chosen for the synagogue reflects the spiritual as well as the practical aims of these young immigrants, and it was in this spirit of lofty idealism that the first Ostrovtzer Shul was founded.

of mankind — the Nazis. No one forty years ago could have believed that the synagogue that was being built on Cecil street would become not only a place of worship but, above all, an assurance of the continuation of Jewish life, the Ner Tamid we mentioned above, a light never to be extinguished.

TIFERETH BIKKUR CHOLIM

At 47 Cecil street, Toronto, there lives an old Jew, in whose home on Elizabeth street the first Ostrovtzer Congregation was founded 42 years ago. This old man is our familiar landsmen Leibish Zukerman. Leibish is rich in years, but his memory is as alert as ever. As we sit talking of the founding of the congregation he vividly recalls the day when a score of Ostrovtzer landsleit gathered in his house on Elizabeth street and, over a glass of beer and some Zubeissen, laid the foundation for the synagogue.

Among those present at this gathering were the following members: Aaron Warshavsky, Herschel Bucovsky, Abraham Lerenbaum, Leibish Zukerman, Jacob H. Fish, Jacob H. Fachler, Shlome Kirshenblatt, Aba Fidler, Meir Singer and Hershel Lerenbaum. Others, no longer living today, were the late E. Marcovetsky, Zelig Weinberg, Lipe Silverman, Leibish Blum, Abish Rubinstein, Samuel Wagner, Yankel Blum, Motel Fidler, Jacob Singer, Yudel Fish, Meir Rochwarg, Shloime Davidson, Alter I. Halpern and Meyer Yechiel Finkelstein. Also present were Isaac Kempal, Pinya Steinbeck, Abraham Z. Linzon, Abraham Fisher, and Hershel Linzon, as well as others whose names cannot now be recalled.

All the above-mentioned persons were the relatively young and most had left behind an established place in the old country, friendly surroundings and childhood attachments, to start life anew in Canada. Many had left behind not only parents, but wives and children as well. These adventurous souls had risked everything to build a new life, arriving in a country where the surroundings were strange, the people very different, the language and customs foreign. They were as though violently torn from their native soil. Just as a hurricane uproots a young tree and tosses it to a distant island, so these young people, frightened and helpless, were tossed ashore into a new country. Uprooted from the old land, they were as yet far from

and poignant reminder of a great past and an unbelievably tragic end.

In celebrating the 40th anniversary of the existence of the Ostrovzer Shul in Toronto the members of the synagogue have unconsciously raised a NER TAMID, an eternal light, a light that will always shine on those beloved kinsmen who died in martyrdom. Whether we are devout or not we must see in the existence of this Shul a symbol of the eternal Jewish capacity to survive. That the Ostrovtzer Shul is a miraculous embodiment of this Jewish survival instinct is undeniable — for precisely at the moment when the city of Ostroviec with its flowering Jewish life has vanished from the face of the earth forever we see a new life, patterned after the old Ostrovtzer one, blossoming richly and beautifully in Toronto. The Ostrovtzer Shul — what an evocation there is in its very name — is an unbreakable link that binds us to our old homes that many of us left with trembling hearts some forty years ago to go to a distant continent there to plant a new life on a new soil.

Certainly the men who founded the Ostrovtzer Synagogue 40 years ago did not dream, when they were laying the cornerstone, that they were to raise a glorious monument to the fathers and mothers, brothers and sisters who were so mercilessly slaughtered by those bestial enemies

OSTROVTSER SHUL IN TORONTO

Early Ostrovtser immigrants in Toronto

In the Ostrovtzer Shul on Cecil street in the city of Toronto there hangs a panel containing several photographs which in their naked horror tell, in essence, the tragic story of the annihilation of the Jews in Poland. Actually the pictures tell only of the harrowing end of one Jewish town, Ostroviec, but the sad fate of this city was the fate of all other Jewish communities in Poland. When one looks at the scenes of this destroyed town — at the piles of rubble, at the wrecked buildings, at the smashed and profaned tombstones — and imagines, or tries to imagine, the horrors that befell the inhabitants, one feels things in one's heart that words cannot describe. Where once there stood ancient Jewish streets, trim houses, imposing synagogues and everything else that was part of the life of the small Jewish town, one beholds now not only the ruins of the specific town of Ostroviec, but also the end of a pattern of life that had been moulded by a past of a thousand years of Jewish history in Poland.

The city of Ostroviec with its more than 18,000 Jews, its great rabbis, and its uniquely Jewish charm and colour was a vital part of Polish Jewry, a vital segment of the three million Jews who were, in the past, the spiritual and physical backbone of European Jewry. Today nothing remains of the storied life of Ostroviec except a few pictures in a panel hanging sorrowfully on the walls of the Ostrovtzer Shul. Jewish Ostroviec no longer exists — nor throbbing Polish Jewry; nothing remains but a few pictures — a sad

A vanished world...

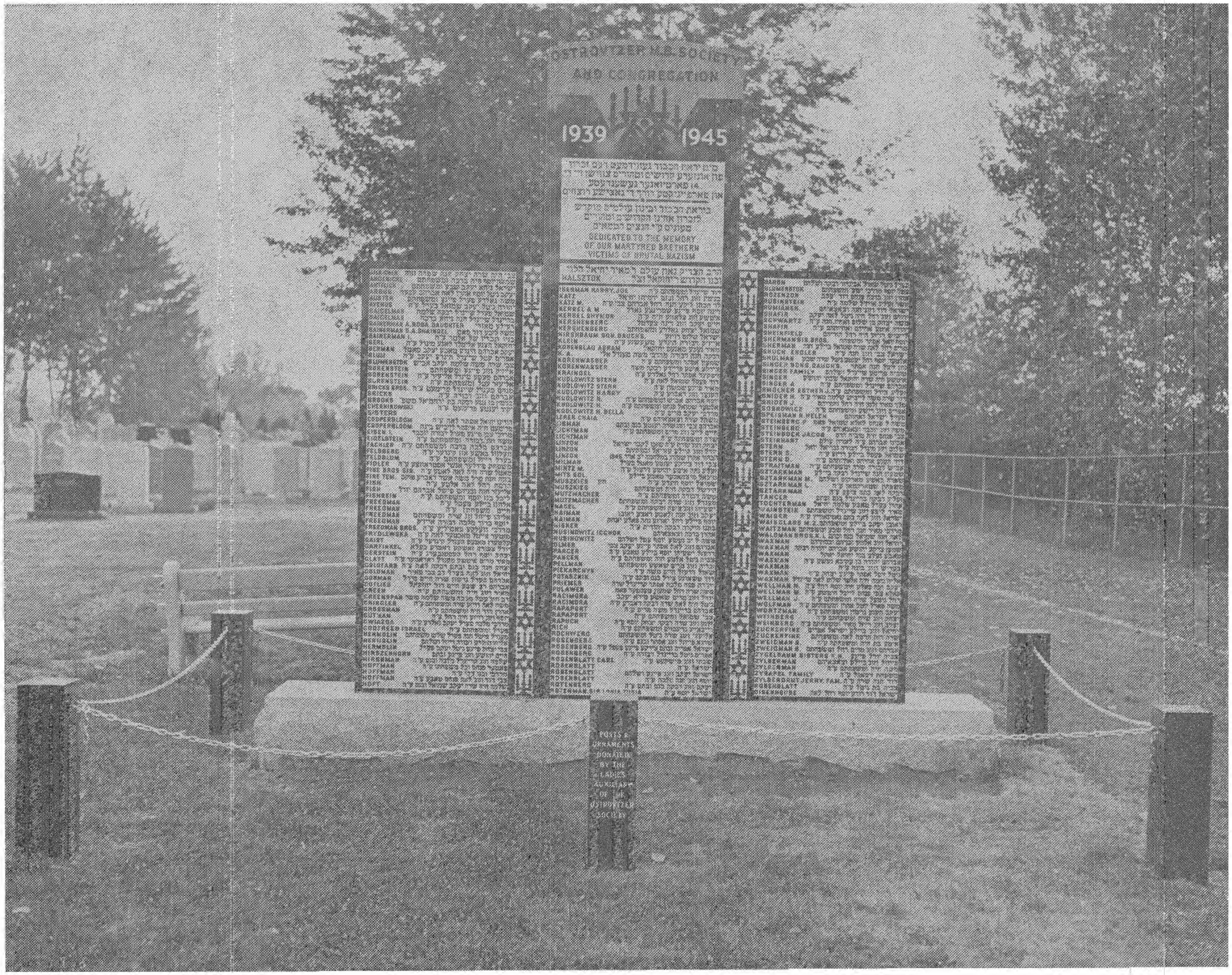

1939
1945

Treblinka, to pay the same tribute to those who were buried there.

Let us not forget our martyrs. Let us here today at our own cemetery, pledge never to permit our enemies to destroy our people.

In the name of Prime Minister Robarts and the Government of Ontario, I bring greetings and the expression of our sympathies and respect on this solemn occasion from all of the citizens of Ontario.

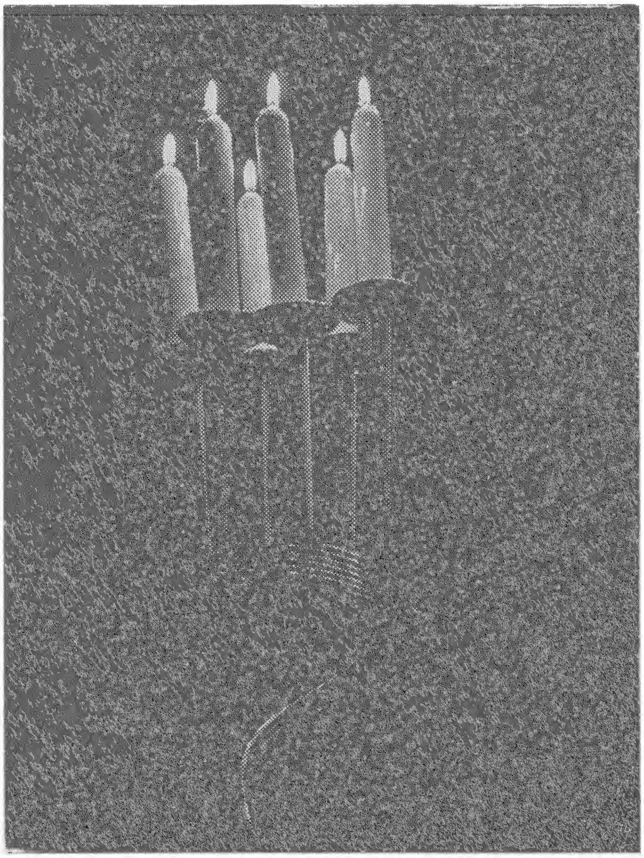

souls are here today, here in this cemetery in Toronto where we have built a tombstone in honour of their memories so that our children will not forget what it means to be a Jew.

And when I was in Treblinka, where they had murdered and buried over 800,000 of our brothers and sisters — when I saw the hundreds of stones which the Polish Government has built at that location — each stone representing another town or village from which the murderous Nazis had pulled thousands of Jewish men, women and children — at that time my heart had almost stood still, particularly when I saw the stone on which is engraced "Ostrowiec" — particularly, then, it made no difference to me that I am a native born Canadian — at that moment it made no difference, it was as if I had been born and lived my whole life with my brothers and sisters and my parents, may their souls rest in peace, in Ostrowiec.

At that time I made a resolution that I will never forget those martyrs. And what does it mean never to forget? It means that the Jewish folk must always remain strong against those who wish to take away freedom from people, and we should make certain in our resolution that a dictator is a dictator, be he a brown one, or a red one and if the Jewish folk are to live in freedom, we must understand that we can only live in freedom in a Democratic land.

And we must also understand that freedom dies under dictators, be they Fascists, Nazis or Communists. It is certain that if we have learned anything, we must have learned **that.**

We must hold fast to our beliefs and we must make certain that we do not permit ourselves to be misled in the political wilderness.

We must not repeat the errors of the past — or we break faith with our martyrs.

When I was in Ostrowiec, and I did not find one Jew alive, I then started to search for the tombstones of my relatives, and I want to tell you now that there are only two or three hundred of those tombstones remaining. I hope, if you will excuse my mentioning it, that we will show more respect for the monument we are now dedicating, than we are giving to those remaining monuments in Ostrowiec.

I took the liberty to take upon myself at that time the honour of paying tribute to those last remaining tombstones in Ostrowiec on your behalf — and — I also took it upon myself as your representative of the Ostrovtzer in Canada, when I was in

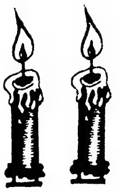

PART OF THE COMMEMORATION-COMMITTEE AT THE SYMBOLICAL MONUMENT IN TORONTO

The committee members — Chairman: Yeshayahu Zweigmann; Secretary General: Eber Beinermann; Treasurer: Sshmuel Friedmann; Financial Secretary: Heindl Linson; Hazke Kudlowitz; Max Storn; Yacov Rapoport; Isi Friedman; Harry Fiedler; Loui Starkman; Wolf Perlman. From the Women's Division : D. Gossman; S.G. Waksman; R. Nash; R. Zabner; A. Singer; Sara'le Friedman and S. Weisglass.

A Tribute to Our Martyrs

by the Hon. Allan Grossman

Minister of Reform Institutions in the Government of Ontario

Address to the Ostrovtser Congregation on the occasion of the unveiling of the Symbolical Tombstone in Toronto

We have gathered together today to pay tribute to those martyrs from our native town, our suffering brothers and sisters from Ostrowiec.

And in gathering here to pay tribute to them we must keep in mind that erecting a monument to their memory is without any real meaning unless we live and conduct ourselves in such a manner as to make certain that their martyrdom was not in vain.

It means nothing that we are here today unless we make a resolution to make certain that the blood which was spilled was not spilled in vain.

We must resolve that nothing — nothing anyone can do, will weaken our will to hold fast to our faith. We owe this to our forefathers — to those whose memory we honour today — and to our children. The tyranny of the Pharoahs, the Hitlers and the Stalins — the most vile cruelties which have been inflicted upon our people for two thousand years has not weakened our faith, and neither has the organized bestiality of the Nazis weakened our will to carry on our faith, our culture and our race.

And we must also make certain that our children are familiar with the great heritage of our people and are also prepared to resist, even at the cost of life itself, all attempts to destroy us as a people — even as did our forebears.

How do we make certain that they did not give their lives in vain.

I remember my father, may his soul rest in peace, used to constantly tell me stories regarding the great Tzadic — about other holy Jews in that town.

And I travelled, as you know, to Ostrowiec about three years ago. I went there to find the spirit, yes, the tombstones of the martyrs of our folk. I went to search for my brothers whose bones were burnt — yes, their bones were burnt but their souls live for ever. Yes, these

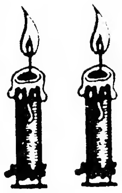

The general conference of the Ostrovtser auxiliary committee in Chicago in 1948, with the participation of delegates from Los Angeles, New York and Toronto.

The Auxiliary Committee of Ostrovtser in New York sending an ambulance for the Red Magen David in Israel during the Liberation War of 1948.

YIZCOR BOOK COMMITTEE OF THE OSTROWIEC "LANDSLEIT" AT A SPECIAL MEETING CONVENED FOR FUNDRAISING PURPOSES DURING THE 6-DAY WAR IN ISRAEL

Seated (from right to left): Mrs. Charles Storn, R. Gutholz-Kempinsky, Shmuel Streitmann, Bernard Bomstein, Dora Bomstein, Guta Gutwill-Braun, Mrs. B. Glatt. Standing in the first row: Fanny Bomstein, Rivka Weiss, Moshe Fisch, Hellen Fisch, Jeannette Streitman, Bernard Glatt, Mrs. Winchester, Mrs. Glatt, Josef Glatt. Standing in the last row: Shimon Kempinsky, Charlie Storn, Charlie Grossmann, Neta Pachler, Leon Steinmann, I.M. Birenzweig, S. Birenzweig, David Winchester, Mordechai Topel, Harry Rosenblum.

The attendance standing in honour of the deceased.

אסטראווצער פארבאנד אין ניו־יארק באערט די קדושים אויף א טרויער־אוונט, איינגעארדנט אין 28־סטן טרויעריקן יאר־טאג פון דער אויסראטונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין אסטראווצע

THE COMMEMORATION COMMITTEE

Standing (from left): Mrs. I. Grossmann, Shimon Kempinski, Abram Bieranski, Yehiel Grossmann, Gloria Gutwill, B. Bomstein, Chana Beckermann (Wurmann), Israel Friedrich and wife. Seated (from left): Rachel Gutholz-Kempinski, Mrs. Biezanski, Shmuel Streitmann, Dora Bomstein, Eliezer Kuppermann, Frank Kursch.

The Cantor recites "El Mole Rachamim..."

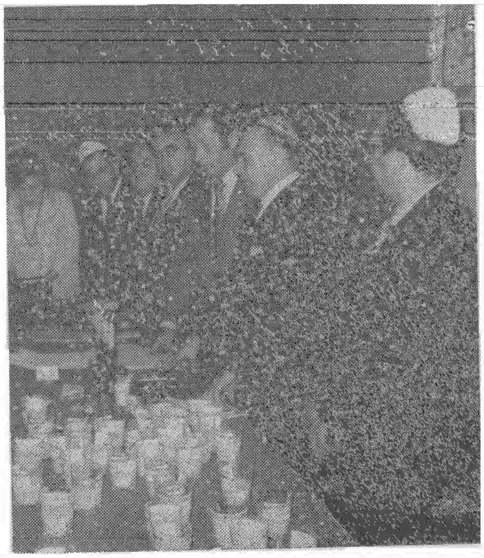

Ostrovtser Society in New-York commemorates the 28th tragic anniversary of the annihilation of their beloved in Ostrowiec

Kindling the six memorial candles in remembrance of six million Jewish martyrs.

Eliezer Kuppermann bemoans the martyrs of Ostroviec.

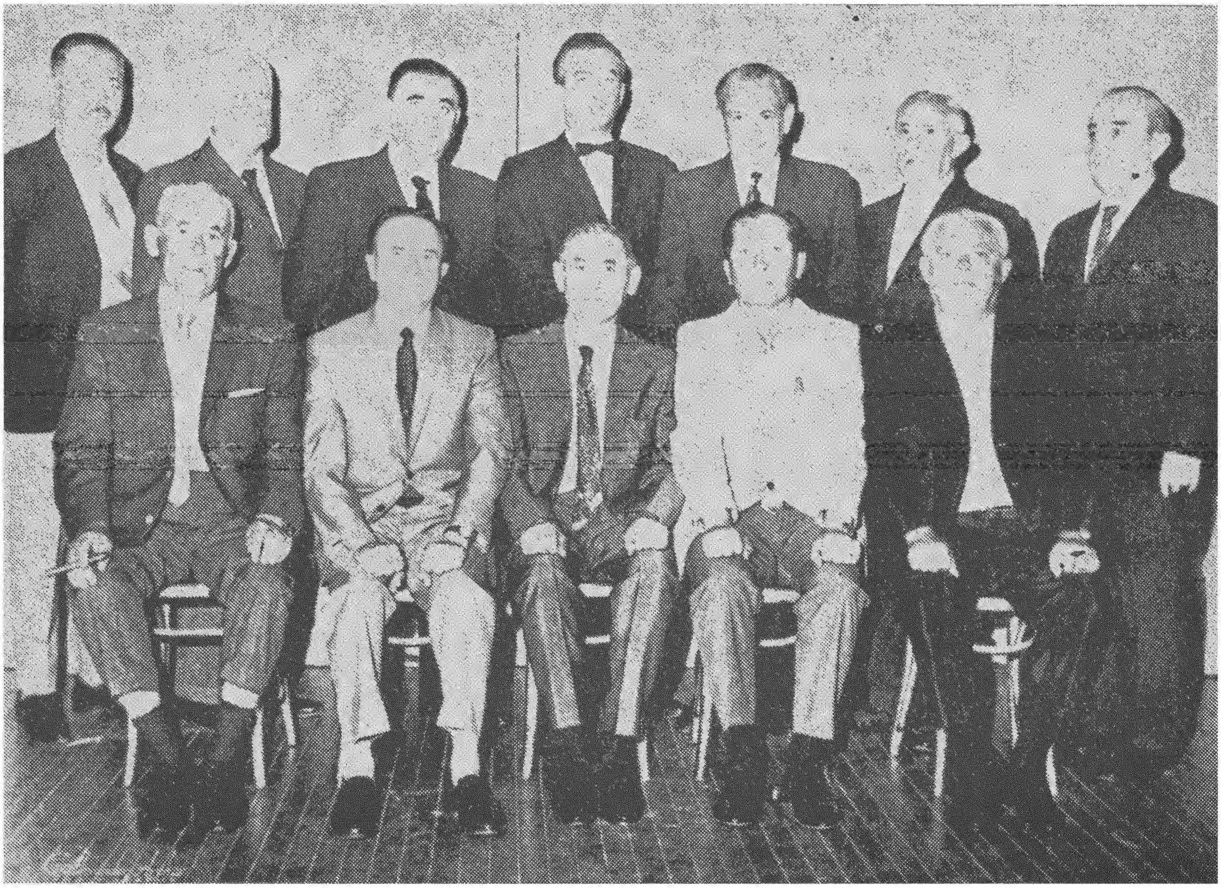

MANAGEMENT OF THE OSTROWIEC SOCIETY IN NEW YORK

Seated (from right to left): Moshe Fisch, Secretary Shmuel Streitmann, Chairman Josef Glatt, Vice-Chairman B. Bomstein, F. Ehrlich. Standing: H. Rosenblum, Charlie Storn, N. Fachler, Charlie Grossmann, Berish Glatt, Shlomo Grossman, M. Berson—cashier.

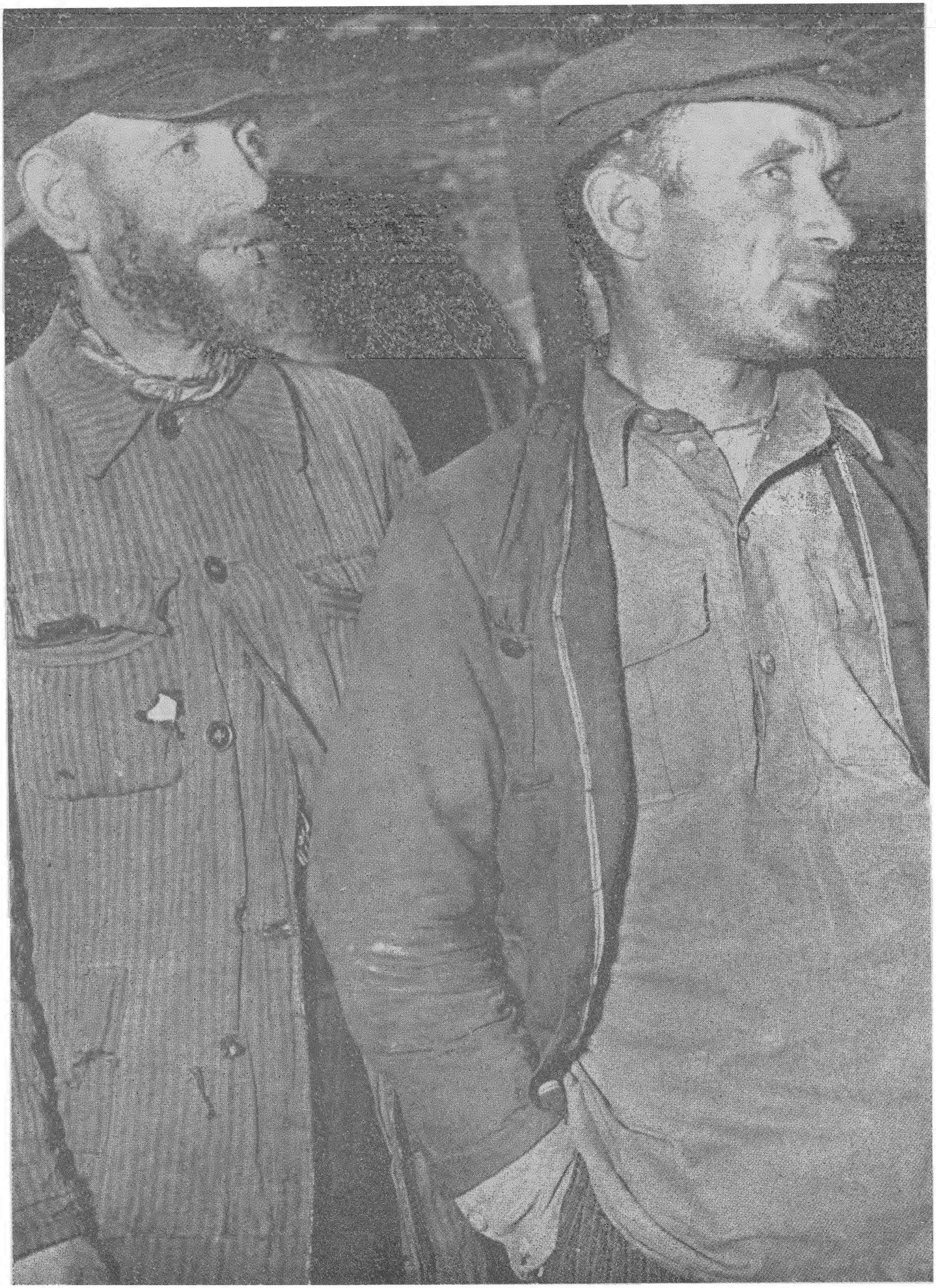

A vanished world...

Today not a single Jew can be found in town. There isn't even the old cemetery: the lovely red wall and the tombstones have been totally demolished.

The only thing we are able to do in memory of the Ostrowiec Jewry is just to say the heartrending prayer: May God remember the names of the holy and innocent of the Ostroviec town, who were killed, murdered, burnt, massacred and choked in the name of our God and our people Israel...

Let their souls survive amongst the living. Let God perpetuate their blood!

Remnants of the tombstone on the desecrated grave of the Ostrovtser Rabbi

hid during the entire war with the help of Aryan papers.

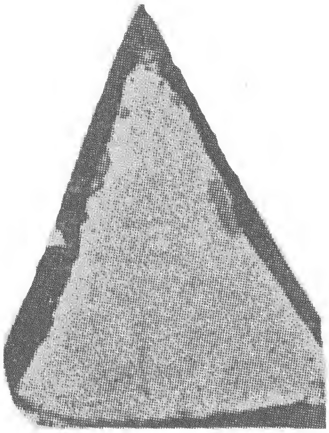

OSTROVIEC JEWRY EXISTS NO MORE!

After this tragedy, the Jews desired to leave the town, but Friedental influenced them in every possible way not to do it, persuading them to stay, as Ostrowiec was, in his opinion, an important assembly point for all the Jews who passed that way and for those returning from camps. It later transpired that he was right, and Ostrowiec served in fact as a useful refuge for a certain time, for those miserable Jews who could from there set out again on their way in search of a new life.

Due to Friedental's intervention, it became possible to exhume all the Jews murdered during the Nazi occupation and bury them duly in the Jewish cemetery. Thus all those burried on Cementowa Square, in the brickworks, and at Kilinska street, were duly brought to a Jewish burial. A public kitchen was opened and everybody could get there a free breakfast and a free lunch.

The Jews have little-by-little begun to get settled. Many have recovered their shops and houses, and have gradually restored the Jewish life in town. Many Jews from other destroyed towns, started to concentrate in Ostrowiec hoping to start there a new life.

But the outbreak of the pogrom in Kielce put an end to the Jewish dreams and they have left the town. Thus the wonderful Ostrowiec Jewry ceased to exist.

The first child born to Ostrovtser parents, Motl and Matel Pfeffer, after the holocaust.

who needed support in making their first steps. The suffering Jews were filled with a new hope that presently new life would start for them in a newly cleared atmosphere.

However, very soon their wings were cut and the Ostrowiec Jews realized their sad mistake. The Polish A.K. (Armja Krajowa) has on the 12th March, 1945 organized a murderous attack on the apartment of Pinhas Lederman in the Starakunowski str. and brutally killed 5 people, who managed to survive the terrible catastrophe, and the awful dangers, wounding badly several others. The murdered ones were: the daugther of Yehezkel Krongold, who all through the war managed to hide and live on Aryan papers; Haya Sheindel Spiegel, the daughter of Naftali Spiegel, also surviving on Aryan documents through the war; Leibl Lustig, the 17-year old grandson of Reuben Spielman. He returned a few days earlier with his father from the Gleiwitz concentration camp. The boy implored the murderers to save him and have pity on him and he kept showing them his concentration camp number, but this did not help him. The other victim was a woman from Tshmielow who

"Ostrowcers" in Argentine paying hommage to the Jewish victims in Ostrowiec

"Ostrowcers" in Brazil commemorate the anniversary of the annihilation of their beloved

AFTER THE LIBERATION

Ostrowiec was liberated by the Red Army in January, 1945. After the liberation, Jews appeared who had hidden themselves in bunkers in town and outside its periphery. Later arrived the partisans and those who survived on Aryan papers in Warsaw, later still came the Jews from the Auschwitz concentration camp, Gleiwitz, Buna and Blachmir, and a Jewish congregation started coming into being.

A Jewish Committee was created with Aharon Friedental as its chairman. It took care of restoring Jewish life in town and providing for the returning people

THE JEWLESS OSTROWIEC

While we were in the camp, all the Jewish houses in the town have undergone dismantling, accompanied with search for valuables and goods. The Poles were not too shy to use the bricks of the destroyed houses; also the 'Schul' was entirely demolished, the beth-hamidrash and half of the houses on both sides of the market place. Not a single sign remained of the Tylna and Zatylna streets and of many other Jewish streets. The cemetery likewise was entirely demolished, and the tombstones employed in paving the streetwalks.

"Ostrowcers" in Munich pay homage to the victims of their hometown

were standing around, started shooting into the crowd and into the barracks, as they could not shoot Gutholz who fought with his murderer and rolled with him on the floor. Then they started beating Gutholz with the gun-barrels on his head till he lost consciousness, and only then could they remove the revolver from his hand, and shoot him. During the shooting into the crowd and into the barracks, six more people were killed, amongst whom was a boy of 17, Aizik Seifman — and several were badly wounded. All the victims were buried on Cementow Square near the camp. During the riots, the other two escapees who were brought back, managed to flee again. Thus we lived through a manyfaced ninth of Ab.

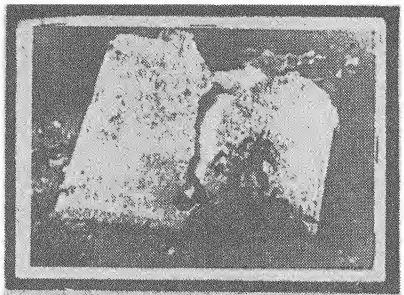

די צעשטערטע מצבה און דער קבר
פון אלטן אָסטראָווצער רבין ז״ל

THE DEPORTATION TO AUSCHWITZ

A few days after the riot, on the 10th of August, 1944, the camp was liquidated. We were loaded, 65 persons in every railway-car, along with provisions consisting of lots of bread, eggs and sugar, and we went, not knowing where, escorted by the S.S.-men from Ostrowiec. 24 hours later we knew where we were going: — to Auschwitz! Of course, we already knew the meaning of that camp, and despair took hold of all of us.

As luck would have it, no 'selection' was undertaken on our group, as they did to the Lodz ghetto transports. We were led directly to the bath and after being washed, we were clothed in all kinds of wear with red stripes. We were then transported to the gypsy camp and allocated two blocks — 600 men in each block. There we were sorted out like wormy peas: specialists and non-specialists, every profession separately. Then they started to send us away with other transports, never telling what the destination was. During the High Holidays, our New Year and the Atonement Day, two selections were arranged, while on Hoshana Raba (seventh day of the Feast of Tabernacles) the third selection took place — the selections took a heavy toll of Ostrowiec Jews lives. Those who stayed alive, attempted very hard to get registered for transportation away from the place where they had to watch the fire escaping from the crematoria ovens. Thus the last of the Ostrowiec Jews were separated one from the other. The liquidation of the Ostrowiec camp put an end to the local Jewish problem. Ostrowiec became 'Judenrein', and the dream of the Hitlerites and the antisemitic Polaks came true.

THE TRAGIC 9th OF AB

On the ninth day of the month of Ab, three people crawled under the wires, among them Moshe Gutholz (a son of the redhaired Asher of Bodzechow). Several meters outside the camp they were detected and brought back to the camp. The Werkschutz-leader Rade ordered them shot at once. Moshe Gutholz asked for pity of the Werkschutz-leader, and that his life be spared. When the cruel man pushed him away, Gutholz caught him at his throat and cried: "murderer, why do you want to kill me!". With much skill he caught Rade's gun and wanted to shoot him. The Werkschutz leader shouted and the Ukrainians who

PARTY IN HONOUR OF THE 20th ANNIVERSARY OF ISRAEL'S INDEPENDANCE

Organised in Tel Aviv by the Organisation of Ostrovtser Jews in Israel, attended by Ostroviec Jews from abroad visiting Israel.

the Polish and Ukrainian police and murdered in a beastly manner. The victims of the Jeger Works were buried in the brick works, where they used to work.

When it became clear that escape is the only way to save life, also the Jewish police, which hitherto used to interfere with the escapees, has begun to run away. This created an ire amidst the remaining internees and an anarchy broke out in the camp. The hungry men attacked the food stores and the kitchen to still their hunger. 'Civil militia' was established to keep order in camp, and to stand watch at the exit to prevent people from leaving. At the head of the militia stood Hersch Meir Rabinovitz (the son-in-law of Pinhas Lederman) who himself ran away in the end, leaving a brother in the camp. Puczyc got a permit to go daily to town to purchase food for the camp. At that time there was no food left in town and a loaf of bread cost 500 zloty.

Commemoration ceremony in Tel-Aviv on the 24th anniversary of the annihilation of the Jews in Ostrowiec

Ostrovtsers in Israel planting trees in memory of their beloved, at the Memorial Forest in the Jerusalem mountains

men, children and elderly people, brothers and sisters will all be together. In short — Messiah's times. Obviously, nobody had any confidence in the golden promises, as we already knew very well the true face of the German criminals. Soon after the speech, the desire to escape became even more pronounced. People crawled under the wires and also dealt with the Ukrainians to obtain help from them in leaving the camp — against dollar payments. But they demanded gold. The price for smuggling out one person from the ghetto was 20 gold dollars. It ended so that they took the money, got the poor man out of the camp into the street and shot him there, taking away all the possessions which they had found on his body. Frequently they shot the miserable internees at the very wire fence of the camp.

Several Jews, whom the news of cease-work reached while on a night-shift in the factory (on the 24th July), did not go back to the camp and hid inside the factory. They were later detected there by

Advocate Yehezkel Ereli, chairman of the Ostrovtsers' Association in Israel, mourning the victims of Ostrowiec

Memorial Tablet at the Holocaust Cellar in Jerusalem

poor Jews, who searched for more opportunities to escape, especially those from the Jeger working place, who had a better possibility therefor.

After some of the internees managed to escape, an order was issued by Puczyc that at ten o'clock all must be in their bunks. Should more escape, the responsibility therefor would fall on the neighbours and relatives of the escapees.

One day brothers Kopel and Moshe Stein (the sons of Berish Stein) ran away from the camp. Their foreman, Blumenstock, noticed it and immediately reported to the chief. The Schutzpolizei at once went chasing them and had caught them. The whole day they underwent terrible tortures and in the evening they were shot dead in front of all the internees.

After this occurrence, the Jewish police would not let go to work all those who were suspected of attempting an escape, and all valuable things were taken away from them. Thus life went on full of deadly fear, till the 25th July, 1944 came, when the Russians approached the river Vistula.

On that day an order was issued that all work would cease. This caused a great panic. Three days after having been closed up we began suffering hunger, as no provisions reached the camp any more, as they used to be brought by the Jeger workshop employees. On the fifth day the camp leader Abraham Seifman and his 2 brothers Leibush and Motl, escaped, and this caused an even greater panic amonst the internees.

On the morrow of Seifman's escape, the Stabskapitaen, Zwierzyna, came into the camp and tried to calm the internees with the story that in order not to let us fall into the Bolshevik hands, we must be transported to another factory in Germany or Czechoslovakia, or even near the German frontier. There we can resume work for the benefit of the German Reich like up to now. On this occasion he expressed us his gratitude for our fruitful work hitherto. He also promised we would not any more be separated from our relatives who are at present in the camp, and that on the trip men, wo-

Leib and Yeremiah Zachcinski 75 dollars, Zwierzyna ordered them shot. The two brothers fell to their knees asking for pity and for their lives, but the beastly murderer shot them dead in front of all the people present. Later a song was written about this tragic day.

A few days later Brune arested his best friend Finschel Hofman who was the go-between of the Jews and the S.S. He explained that Hofman was about to escape, and he condutced him to the Jewish cemetery and shot him dead there.

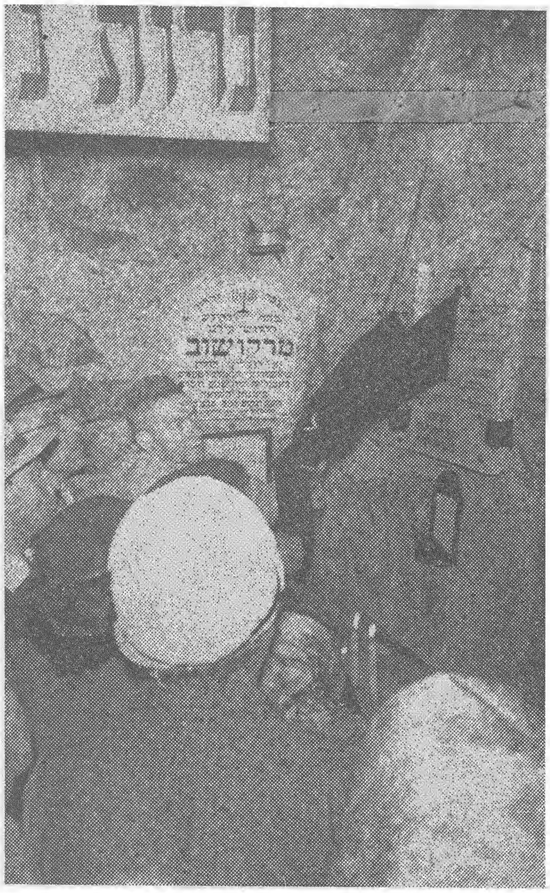

Unveiling ceremony of the memorial of the Ostrowiec victims at the Holocaust Cellar on Mount Zion, Jerusalem.

PEOPLE START RUNNING AWAY

A new order was issued according to which no one was entitled to own more than one shirt or other clothes, except for what he wore on his body, and the Jewish police paid attention that the order should be observed carefully, removing everything found during the frequent searches undertaken by them. Every day the fear grew of what the next day would bring. Everybody understood that — sooner or later — the camp would be liquidated, especially as rumours reached us of the big Russian offensives. Many started running away from the camp into different directions. The Stabskapitan assembled all the internees and tried to calm them saying he saw no reason for the people to worry. He warned them and threatened them against trying to escape. The calming words could not any more influence the

Abraham Seifman; Blumenfeld's place took Moshe Puczyc.

Soon thereafter the situation in the camp worsened considerably. Various intrigues began to be carried on between the two new camp managers and the German authority. They have limited the activity of the other employees. The kitchen was deprived of the right to give additional bread rations without a special permission of the Jewish Bureau. They also prohibited the allocation of even the tiniest thing from the clothes-store without a note from the Bureau; while in order to reach the two 'important personalities' one had to line up for hours on end.

The Werkschutz-Fuehrer resumed the raids on the return from the Jeger workshops, and he took away whatever he found. The work itself got harder too.

One day the order came not to go to work. The Stabskapitan arranged for a thorough revision of all of us, and we were also required to surrender our money, foreign currency, jewels and all valuables. Also the bunks on which we slept were thoroughly searched. When they found in the bunks of the brothers Israel-

Ostrowiec Jews performing a memorial service for their town's victims on the memorial day specially fixed for them.

THE SITUATION WORSENS

Later on, the Werkschutz-Fuehrer, Goldsitz, was removed from office, and in his stead came Radie, who then was put in charge of the entire camp and who played a very sad role in our future fate. His coming signalled tragic days for the camp, in which many victims fell.

Frequently the camp had visitors: they were the Chief of the S.S. of Radom and the two Jew-haters Peter and Brune from Ostrowiec. They used to select many people amidst the employed ones, and sent them away, without any reason.

In the end of 1943, 38 people — who were not at work — were deported from the camp to Pirlej, near Radom, where they were gassed. The original number was 60, but after an intervention was reduced to 38.

A most depressing act for the camp people was the detention of the 2 camp leaders Shafir and Blumenfeld, who were in contact with the factory management. Eight days after their arrest, it became known that they were shot dead. Together with them some other people were deported. The post of Shafir was given to

Ostrowcers learning Mishna in rememberance of their beloved

came much worse, also the sanitary conditions worsened. The new-comers were naked and barefooted and did not have a shirt to call their own.

Shortly after the arrival of the Pleszow Jews (whom we called 'the Krakowiaks'), an epidemic of typhoid broke out. A committee was created to help the poor with bread and food cards of those who did not need the food of the general kitchen. The committee was established by Moshe Arnstein and Leibl Blumenfeld. They succeeded in getting from the camp-store underwear and winter-coats and thereby help the needy. Most difficult was the shoe problem; shoes were unobtainable regardless of price, and the new-comers must walk in the heavy snows of the winter in wooden clogs, without socks and even without a rag to their feet. At that time also a number of Radom Jews arrived, amongst whom was Dr. Kleinberger, who at once took over the management of the hospital.

'Ostrowcers' learning Mishna at the Holocaust Cellar in Jerusalem in memory of the Ostrowiec victims.

provides medical treatment in rural areas — translator's note) — there was also a bath-room there, in a rather good state of repair.

Efraim Shafir and Ber Blumenfeld took care of the order in the camp and were on good terms with the German leaders of the factory.

The good news of life in the camp reached also those on the Aryan side who lived in a permanent state of panic. Many of them came back to Ostrowiec and into the camp; they were immediately given work and registered, in view of lack of man power.

GIVING HELP IN THE CAMP

In June 1943, 150 Jews were brought into the camp from Piotrkow and some from Strachowice. In autumn 540 Jews were brought — this time from Pleszow. Along with the growing population in the camp, the situation of the inmates be-

"Ostrowcers" gather in the Holocaust Cellar in Jerusalem to pay honour to their beloved

conformists; also they executed the orders of the German authority as to delivering to them people wanted by them The commander of the Jewish Police was Ber Blumenfeld and his second-in-command, — Moshe Puczyc.

In the beginning the life in the camp was not quite as bad as anticipated. The Ukrainians were not allowed to enter the camp and no revisions were undertaken. Everybody got 300 gr. bread and a liter soup daily. Those who were employed at the Jeger Works in town, used to bring with them into the camp all the good things, even live chicken. In short, those who had money did not suffer hunger. Those who had no money, used to deal in food, or worked for others as their replacements and earned thereby 20 to 30 zloty per day. The factory work was easier than at Jeger's, because the working day only lasted 8 hours. But at Jeger's there were other advantages, since work in town enabled one to meet the Christians with whom the Jews left some things prior to the deportation. This also offered an opportunity to buy and sell various things.

In the camp there was a hospital, directed by Dr. Picker from Vienna while Nachman Alman was the 'feldsher' (an assistant doctor, not fully qualified, who

"Ostrowcers" in Israel commemorate the sad anniversary of the annihilation of Jewish Ostrowiec

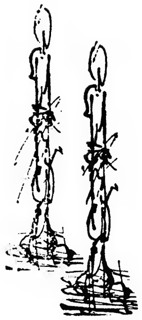

THE AUTHORITIES

The Jewish Bureau, which was in charge of order in the camp, like, for instance, check that everybody should come to work, take care of the provisions, clothes, linnen, and also be in contact with the German authority in the factory, i.e. with the Stabskapitan Zwierzyna and Wehrschutz-Fuehrer, Goldsitz. At the head of the Jewish Bureau were Efraim Shafir and his second-in-command,—Abraham Seifman. The next authority was the Jewish Police, who had to transport the people to and from work. The police also supervised the sanitary conditions of the camp, and executed the orders of the Jewish Bureau to arrest or beat the non-

A "Hakhshara" group of the holocaust survivors

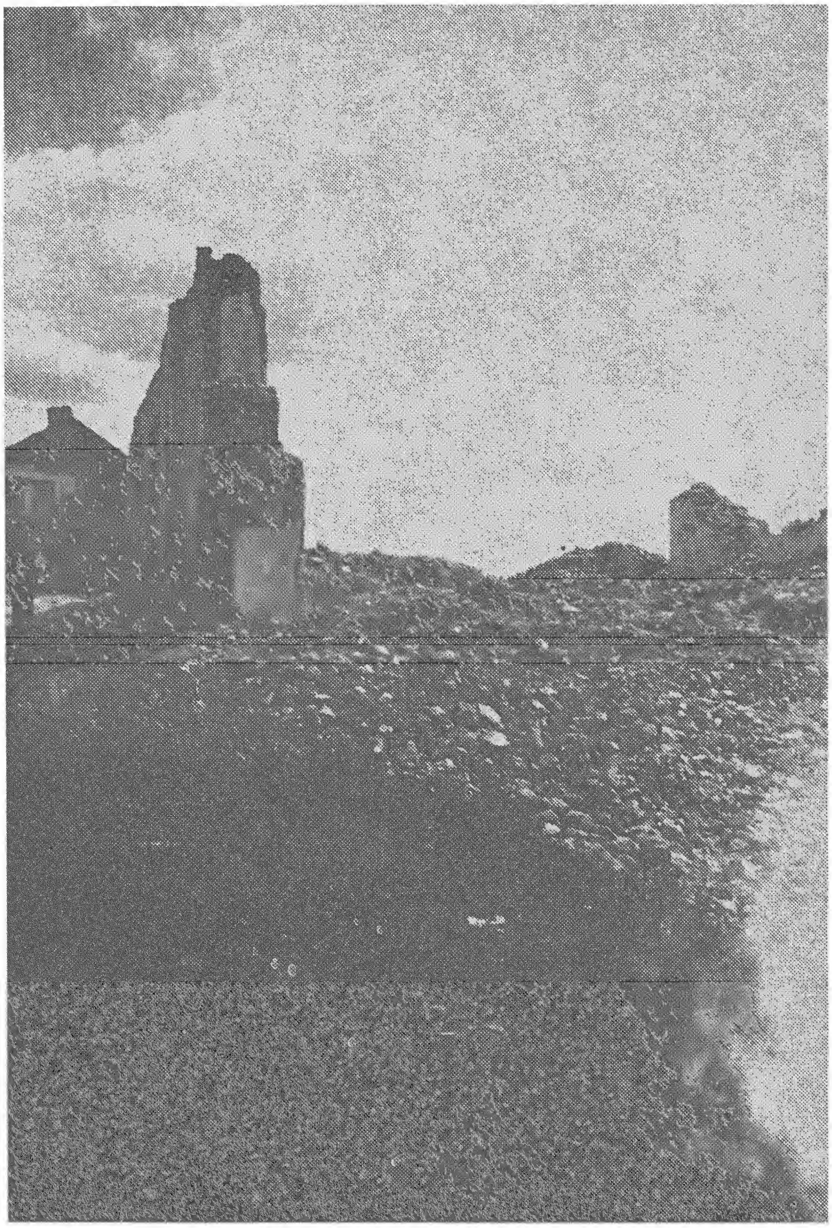

What remained of Ostrowiec... Ruins of the Synagogue...

us day and night. In the camp we were faced with the Werkschutz-Fuehrer, Goldsitz, whom we have well known from before. He ordered us to call loudly 'Hoch' when we heard 'Achtung!' and as soon as we saw him; and also that we have to remain standing as long as the report is being made. He allocated sleeping places to each of us accompanying this with beating with his rubber whip.

terrible state have the wounded come back to the ghetto. Naturally, nobody tried to reach the forest from now on. Instead some have gone to Warsaw, or to other bigger cities, but unfortunately the Arian papers were difficult to get, and many who tried to escape thus were handed over to the Gestapo by blackmailers whom they trusted. Some went in hiding with Christian friends in their cellars and even in dug-outs, a few of these have even somehow managed to survive there till the end of the war. But those who did not have the financial means necessary, have met the fate awaiting them in the camp.

In the end of February, or in the beginning of March, 1943, the Bedzechow camp was closed down and the remaining internees were sent to the Strachowice camp. Only the Jewish camp-leader Kierbel, and a few more persons, who learned about the dissolution of their camp a few hours ahead of time, managed to escape. The fact shook all the remaining inhabitants of the Ostrowiec ghetto, especially those who had relatives in Bodzechow. They all understood that a similar fate was in stock for them in the coming days.

Soon thereafter we learned that the day for the deportation to the camp is fixed — the 1st of April. On that day a torrential rain fell and when the Jews were closed-in in the camp, it seemed to the last Ostrovtzer Jews that the skies were crying with them...

It is noteworthy that when we were

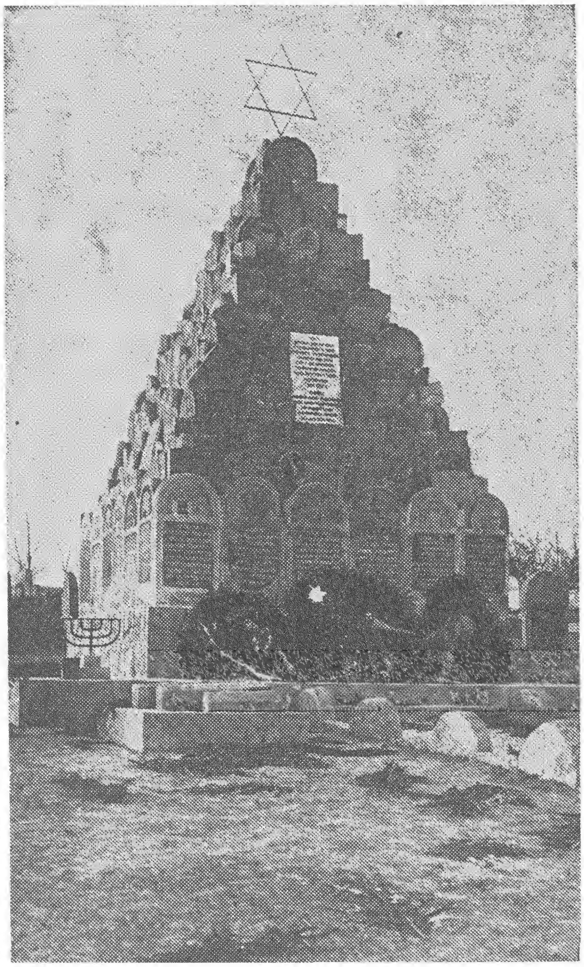

The monument on the grave of the Rabbi Yehezkel murdered at Sandomierz.

still in the ghetto, a registration was performed of 'specialists' not aware of the purpose. On the day of removal to the camp, 150 of the registred specialists were deported to the Belzec concentration camp, and most of them were killed. The removal to camps went on under the supervision of the Ukrainians, who also immediately manned all the 4 watchtowers, which were specially built to spy on

by the Jeger Works, 30 — by the Room-command, whose task it was to clear the Jewish apartments of all the possessions, and the rest were the Jewish police and their families. In the ghetto there was also a small number of hidden Jews who stayed in various bunkers, and escaped the second deportation. Everybody felt that soon the small ghetto would also be liquidated and they consequently lived in a permanent fear of the impending death. Awful news spread about the Strachowice and Skarzysko camps, where people literally died of starvation, or were shot dead without knowing what for and for whom.

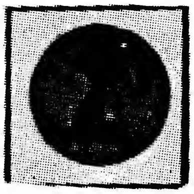

THE OSTROVTSER CAMP

Shortly also the place for an Ostrovtser camp was fixed; it was to be placed near the Czenstowice Sugar Factory — the same place which served as the point of assembly for the first deportation. Suddenly, feverish work began for the construction of the barracks, and we could imagine that the camp would be ready very soon. The Jews started looking for ways to join the partisans in the woods, in order to escape the imprisonment in a camp. For this purpose they got in touch with the Polish underground movement. The sad fate willed it that the contact was made with the murderous Armja Krajowa (A.K. = Land Army). The first group of 20 which joined them, lost immediately 12 people, shot dead by the A.K., and the others wounded. In a

The unveiling ceremony of the monument on the grave of Rabbi Yehezkele, murdered by the Germans at Sandomierz

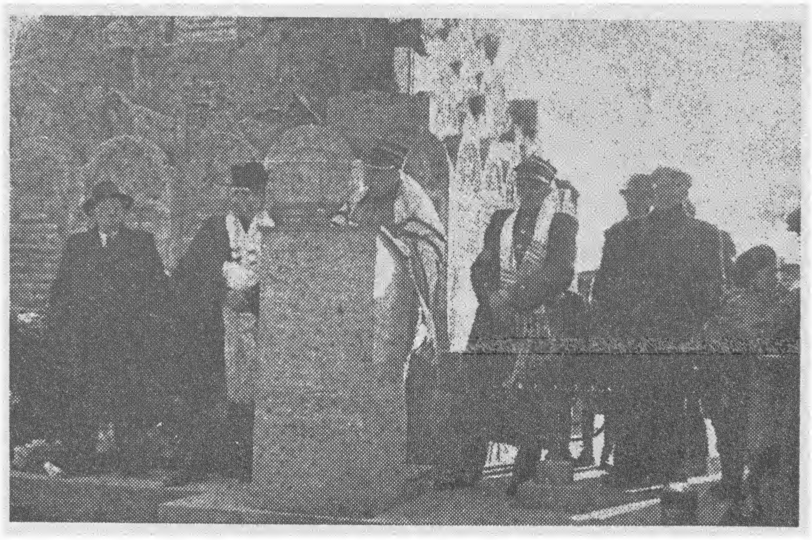

A detachment of "Hakhshara" recruited from Ostrowiec survivors, after the war (in Kielce)

with a list have all the working ones been separated from their families, who were surrounded from all sides, while all mansards were searched, as well as all cellars, and if a Jew was found hiding, he was shot dead on the spot. In this way about hundred victims were murdered. At the same time some Jews were deported also from the Bodzechow factory. Thus were deported to Treblinka on that day about two thousand Jews, and the same kind of 'action' was perpetrated also in the so-called free Jew-Town Tsosmir, where all the Jews, with the exception of a small number of those employed in the local Liceum, were deported. At the railway station these miserable deportees were badly beaten up, and in spite of the strong belongings and even prived of all their belongings and even their shoes were torn off their feet. Some were courageous enough to jump off the train wagons which carried them to Treblinka, and they reached the ghetto.

After the second deportation, the ghetto become much smaller, and the considerable and lively Jewish population of the pre-war times in Ostrowiec shrank presently to one thousand Jews: 600 employed by the Ostrowiec factory, 300 —

Also, at the same time, about hundred people were 'freed' from work at the Ostrowiec factory in accordance with an order of the Stabskapitan Zwierzyna — an order which understandably enough caused a lot of anxiety and fear amidst the ghetto inhabitants, who saw in it a sign of an impending peril; but, officially, the 'liberation' from work was justified and becalmed by giving as a reason for it the establishment of the Jew-Town. Still, no one had much confidence in the calming explanations. Life was again full of tension like shortly before the deportation on 11th October, 1942.

As it transpired, the fear was not in vain, and shortly thereafter a new catastrophe befell us, demanding several thousand victims, from amongst those who by miracle survived the first 'action'. On the 10th January, 1943, the ghetto was surrounded by the S.S., the gendarmerie, the Polish police, and the Ukrainians — and all Jews who were not employed by the Ostrowiec-factory or by the Jeger Works, were at once deported. In accordance

The Jewish community of Ostrowiec after the war

At the common grave by the entrance to the cemetery

hezkel Halevy Halstock, left Ostrowiec and went to Tsosmir (Sandomierz). Immediately after his arrival in Tsosmir, he was shot dead by the murderer, Peter.

The S.S.-men went also to Bodzechow and have selected from amongst the working Jews of the Elin Works a few hundred whom they have chased on foot all the way to Tsosmir, under the close guard of the Polish policemen. Hard and bitter was their way. It was very frosty outside and they had to walk on and on without any possibility of getting some rest and catching their breath. Out of an extreme exhaustion they had no choice but to leave all their possessions on their way and throw away their parcels. On their arrival at Tsosmir, they were reduced to camping around in the streets in the open, without a place of refuge where they would be able to warm their tired and worn out limbs.

The Jewish commander of the Elin Works ran from one office to another, and he finally succeeded in obtaining a permission for the employed ones to be brought back to the factory at Bodzechow. He immediately took a suitable number of cars and brought the people, to their great joy, back to their factory.

buried on the spot. Many fell also at the pools, at the Elin Works in Bodzechow, and at the Jeger Brickworks, while at work — they were then all buried in the workshop.

THE SECOND DEPORTATION

In December, 1942, an order was issued by Frank to establish 4 Jewish towns for the non-employed Jews. The Jews of our town were allocated to Tsosmir. In the beginning people were glad thinking that the order means an improvement in the situation of the non-employed. Jews have started assembling in Tsosmir from all around. Many had even left their work and went together with their unemployed relatives to the newly established center. Also the Rabbi of Ostrowiec, Ye-

The surviving Ostrowiec Jews assemble at the cemetery on the tragic anniversary

their next of kin did not dare to take them into their homes. On a certain day all the illegals were assembled in one house, which stood in the courtyard of the cemetery; the Jewish Police guarded and slept there and watched that none could come near them. They could only enjoy fresh air one hour a day. For a long time they were kept isolated like that, until one day, due to the intervention of the then commander of the police, the S.S. had freed them and even allocated to them sleeping quarters; later on they even arragend working places for themselves, — unfortunately this had little importance in view of the coming 'actions'.

Meanwhile many victims fell in the ghetto owing to the S.S. murderers: some were killed while trying to escape from the ghetto, others were shot dead when found inside their bunkers. In some cases, the S.S. ordered the Jewish police to arrest several Jews on suspicion that they were partisans. They were all shot afterwards at the wall of the cemetery, on the side of the Henek Rosenman's yard, and they were at once

Remnants of the Ostrovtser Jews against the background of ruins of the Jewish quarter of their town

THE BITTER FATE OF THE NON-EMPLOYED

While the life of the employed Jews was hard, it bore no comparison with the fate of those who were not employed and who returned from their hiding places back into the ghetto.

The return into the ghetto involved payment of considerable amounts of money to the Poles, who undertook to transport the Jews into the ghetto and hide them from the eyes of the S.S.-men or the gendarms. Some of the Jewish policemen who had the right to leave the ghetto, would also help to smuggle-in the returning Jews, but of course, for considerable payments.

On their return to the ghetto, their real tragedy started, as they were 'illegal' and had not obtained sleeping places; it was also prohibited to sleep at their relatives' places, not even at their own children's place, or brother's or sister's places, and so on, especially in view of the frequent night raids. From day to day the number of such 'illegals' was growing; they were reduced to wandering in the streets and

The common grave of 820 Jews, slaughtered on the first day of the expulsion.

hidden, or goods or other valuable things, and smuggle it into the ghetto. Out of this dangerous exploit, the Jewish police used to extort half of the booty for themselves, sometimes they would even take away everything the poor Jew managed to bring over. This cruel behaviour of the Jewish Police prevented the Jews for some time from undertaking the 'smuggling'. Later this activity was made possible in that the Jewish policeman selected was promised half of the booty. In more removed streets, like, for instance the 3rd May Avenue, we would enlist the help of a 'Shupo' or an S.S.-man, who would then take over half of the remaining possessions.

The desecrated cemetery in Ostrowiec

ish Bureau, which dealt with the work in the factory. The Jewish administrators of the factory were Efraim Shafir and Abraham Seifman, who were also in charge of the order in the factory. At night searches were undertaken by the Jewish Police to check if the homes did not contain more people than were permitted to live there.

To and from work, the Jews were conducted by the Ukrainians. The Jewish police was charged with supervision of order in all our working places and had therefore the right to leave the ghetto confines.

Living in ghetto was costly, as everything was much more expensive inside than outside of it. The hunger facing those of the survivors who were left penniless made them sometime perpetrate what was nicknamed 'wyskoki', in other words they would smuggle themselves out of the ghetto although this was dangerous to life. The aim of such a 'smuggling out' was to visit one's old home on the other side, where some money lay

The cemetery was converted into pasture area for cows

check-up lasted for the whole afternoon, then we were conducted back to the factory, while the dead were buried on the spot. Exactly the same punctilious control was executed and accompanied by the robbing of valuables at the Elin works and Jeger factory in Bodzechow. The remaining Jewish labourers in all the workshops were left without clothes and without any means of livelihood.

THE LIMITED GHETTO

A fortnight after the above described happenings, there was established on the left side of the Ilzycka street a ghetto for the remaining Jews of our town. Each working place was allocated a house or two, depending on the number of workers employed, the big factories receiving a building for each department, and every worker had to sleep in the house allocated to his working place. The result of this new order was that related persons, for instance parents and their children, or brothers and sisters, could not meet each other for longer periods of time. The sanitary facilities were unbearable. In the entire ghetto there was only one well, and one could obtain water only in certain hours. For heating purposes we would get timber only from the unoccupied, old wooden-huts and fences. This was later prohibited.

The Jewish police was supervising the order in the ghetto and at the same time it also had to execute orders of the S.S.-men and sometimes also those of the workshop owners. The police committee consisted of four men: Baer Blumenfeld, Yizhak Rubinstein, Moshe Putszic and David Diamant. There also existed a Jew-

The grave of the first Ostrowiec victim (marked by a stick), near the grave of the last victims, the Jews killed by Poles in January 1945.

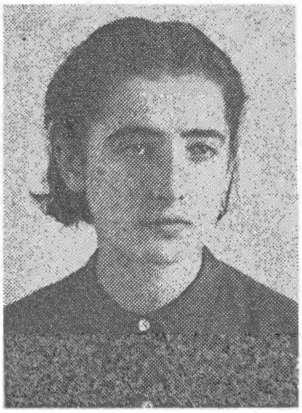

Bela Gertner, who was later murdered by the Poles in Kielce after the Liberation

THE SUFFERINGS OF THE SURVIVORS

After a week's work at the factory, all the 700 Jews were assembled at the exit gate, everyone with his belongings, as they were ordered to do. At the gate we were received by the notoriously well-known murderers, Peter and Brune, the Factory chief, Stabskapitan Zwierzyna, and several armed Ukrainians, and as soon as we assembled, they started rushing us with shots in the direction of the sugar factory at Czenstoszyce. Those who were unable to run, had thrown their belongings away. Along the way to the factory we were beaten with butt-ends. Once there, the Stabskapitan Zwierzyna ordered us to hand over to him all valuables. All were made to undress entirely and undergo a thorough check of their naked bodies. To avoid any attempt at hiding anything valuable, he shot 3 Jews, justifying the act with the explanation that they tried to hide money, and at the same threatening that he would shoot any Jew who would attampt to hide anything. At once — and not surprisingly — money started to pour from every side. Some have even torn the notes to pieces to prevent them from falling into the murderous hands. But the Ukrainians who saw it all have told that tearing banknotes to pieces is punishable with death. It is difficult to describe the desparate situation of the Jews: everything was taken from them, even their shoes were taken off their feet. This inhuman

The desecration of the grave of Sheindl Spiegel, murdered by Poles after the war

outs and volunteered for work at the labour office. The same day they were sent to Treblinka. A pedantic search was ordered to detect the bunkers and those who were found hiding were shot dead on the spot. The Polish policemen, Kaczmarek and Bombel, took part in the searches, as they knew the hiding places of the Jews from earlier times, and more than one poor Jew was shot by them in the course of those days.

The toll of the liquidation 'action' was about one thousand victims, burried in the yard of the cemetery in a common grave, layer upon layer, one on top of the other. The mass burial was executed by the Jewish policemen. After the 'action', the S.S.-men betook themselves to the Elin Works as they got wind that there in Bodzechow there are more people than there should be — according to the permission given. One hundred Jews with some small children, who hid there, fell into the hands of the S.S. The entire 'action', which lasted almost a fortnight, netted victims to the tune of 80% of the entire Ostrowtzer Jewry.

The situation of the surviving Jews who remained in their working places, was not less tragic. They lost their next of kin and their conscience troubled them. They were closed in their living quarters and lived in inhuman conditions. Their food consisted of two chunks of bread and two bowls of soup daily. During the first two weeks none knew what went on in town. From the Ostrowtzer factory which was situated near the Railway Station, one could see the people being thrown in a beastly way into the arriving trains.

The tombstone erected on the destroyed grave of the Ostrovtser Rabbi, after the war. Also this monument was later destroyed by the Poles

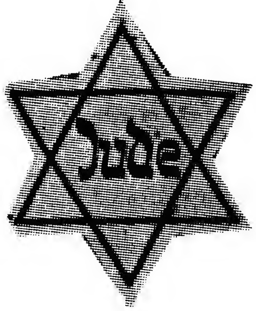

The last march...

the workshop, accompanied by the Jewish chairman of the firm, brought lists of their workers, and holding the lists in their hands assembled the workers in specially designed rows, where they were left standing the whole evening, to be later transported to their working places.

The non employed were left standing the whole day on the market place, witnessing their kin and beloved killed and murdered cruelly. Later they were brought to the courtyard of the Polish elementary school in Sienkiewicza street, and left there in the open till Tuesday without a drop of water or a spoonful of food to sustain them. On Tuesday, in groups of 100—120 persons, they were transported in closed traincoaches to Treblinka. While chasing the miserable Jews to the train, their escorts shot at them and murdered many of them. When they were mounting the train, their belonging were taken away from them, and finally even their shoes were stripped off their feet.

When a count was taken of the exiled and remaining employed Jews, the Germans concluded that most probably a considerable number of Jews was still hiding in various places, which could not be detected. The labour chief Kredel then called the Judenrat chairman, Rubinstein, and told him that he needed a number of workers for a new working place at Strachowice, and those who would volunteer would be spared. Everybody believed his words to be true, and the Jewish policemen who had first advised their own parents to hide, have now advised them to volunteer for the new working places. Some have even brought money to pay their way into the ranks of the happy new workers; that day 200 Jews left their bunkers and hide-

Jews being conducted to the death camp

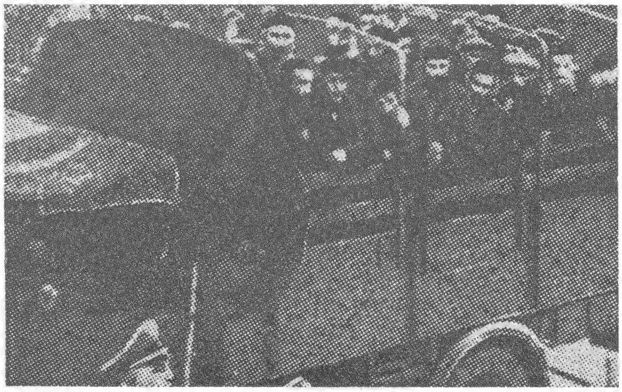

day. Eearly on Saturday, a detachment of S.S.-men arrived from Radom and demanded from the Judenrat tea, coffee, sugar and other refreshments, not omitting to shoot in the air in the very office of the chairman, Rubinstein, all this in order to intimidate the present members of the Judenrat. Before departing they made public the fate of the Ostrowtzer Jews, which awaited them early the next day.

A song, written by Leibel Fuchs, describes the lament and the cries of the Jews at the cemetery on that Friday, and also the tumult which the visitation of the Radom S.S.-men and their 'news' had caused in town. On Sabbath night all those who were employed by the Elin Works went to Bodzechow in order to hide there. Many Jews were transported to the factories in accordance with an order issued by the factory-management.

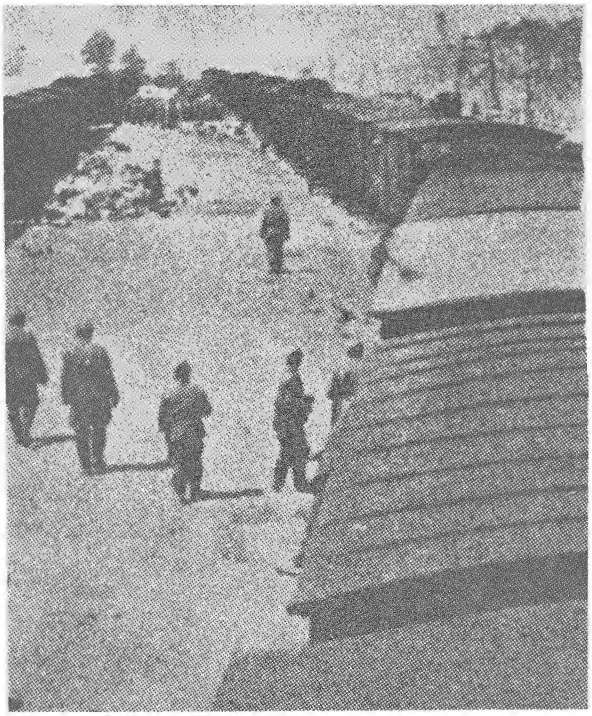

Jews transported to the death camp in closed carriages

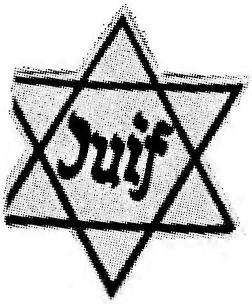

THE DAY OF DESTRUCTION

Sunday before dark, 1st of Heshvan 5703 (10th October, 1942) the town was surrounded by the S.S.-men, the Schutzpolizei, the gendarmerie, the Lithuanian and Polish police. The Jewish police went from place to place and compelled everybody to leave their homes; the employed ones were sent to the labour office located on the Florian Square, near the Town Council, while the non-employed were assembled in the market place. Suddenly shots rang from all sides. Old people and children were shot on the spot, children shot in front of their parents, and parents in the presence of their children; sick people in the hospital were shot lying in their beds. The able-bodied were pushed with sticks from place to place. The employed ones could not reach their destination, as on both sides of the street stood S.S.-men with whips in hand preventing them from continuing on their errand. The owners of

Two out of a million innocent Jewish children, atrociously murdered by the Nazi savages

THE DESTRUCTION SPREADS

The despair of the Jews in town rose more and more and all thought of nothing but work. The old people were entirely resigned; some obtained Arian papers and fled to Warsaw, many handed over their children to Christians in order to save their lives. Thus have many valuables passed to the Christians in the hope of recovering some of it in the future. Many had constructed secret bunkers in order to hide there in critical times. The paramount preoccupation of the Jews was: how does one save one's life. But there was little time to plan, helas, the tragic day of the liquidation of the Ostrowiec Jewry had come. It was the 10th October, 1942, 1st of Heshvan 5703.

Two days before the tragic day we all knew that the catastrophe cannot be avoided. Early on Friday all the religious Jews with wives and children, headed by Rabbi Yehezkel Halevy Halstock, went to the tent of the ancient Rabbi of Ostrowiec and prayed and cried and read Psalms. Their cries rose to heaven. The Christian population looked on astounded, as they had never before been witnesses to such an occurrence. In his great despair the Rabbi had even broken the windows. Then they all went and spread bodily on the tombs of their relatives and other righteous people and stayed there through the

Children being transported to the death camp...

Women and children hasten to enter the railway carriage which are to take them to the death camp

shops for a considerable number of people who brought 2000 zloty each to the Judenrat. Unfortunately, those workshops were not approved as official 'war enterprises'. The despair grew daily. The Jews started to sell out whatever they still had in their homes, leaving only the indispensable things. Everyone was embittered by the sudden appearance of police caps on the heads of some of the Judenrat members. But all understood the serious state of affairs and the meaning of the change. A new order was then published by the chief of the German Labour Office, Kredel, who limited the employment at the Ostrowiec Factory to workers up to the age of 35. The meaning of this order for elder people was clear enough, and it caused great anxiety. But luckily, a new workshop was opened right then by the Viennese firm Ellin which manufactured electric appliances in Bodziechow, and had the right to employ 200 Jews. The leader of the Jewish workers became Abraham Itzie Kerbel. Almost all the employees were over 35 years of age, thrown out of the Ostrowtzer Factories.

(placówki) of work, it being common belief that such posts were the only salvation. Jews volunteered for work at the Ostrowtzer factory. The Jeger Works, which employed many workers at their Kilinski street brick factory, took over the fishery, which till then belonged to Berl Lederman. The work at the pools, at a distance of 5 kilometres from the town, was a very hard one, envolving 10 km. walking time from home to work and back. It was on a contractual basis which mean that each had to transport a certain number of cart-loads of sand to specific places, or to excavate a certain number of square metres, during a working-day. The Jews had a lot to suffer on account of the Polish engineers who were work-overseers. In addition to the Jeger Works, there existed other firms, like Baeumer and Lesh, whose job it was to repair roads and bridges, as well as other employers, for whom the Jews toiled and sweated in order to save themselves from death.

In the beginning it was easy to get some work ,but later on connections to the Judenrat or to the Labour office were necessary, in order to obtain any work at all. Later still, the Jews would offer much money as bribe for a place to work. The catching 'actions' which would take place in the streets, at one of which 150 young men and women were apprehended and send off to the Skarzisk Camp, made it obvious for everyone that, cost what it may, they had to find work in town, in order not to be isolated from the family and not to be exiled to a distant labour camp.

The Judenrat has also established work-

The last steps...

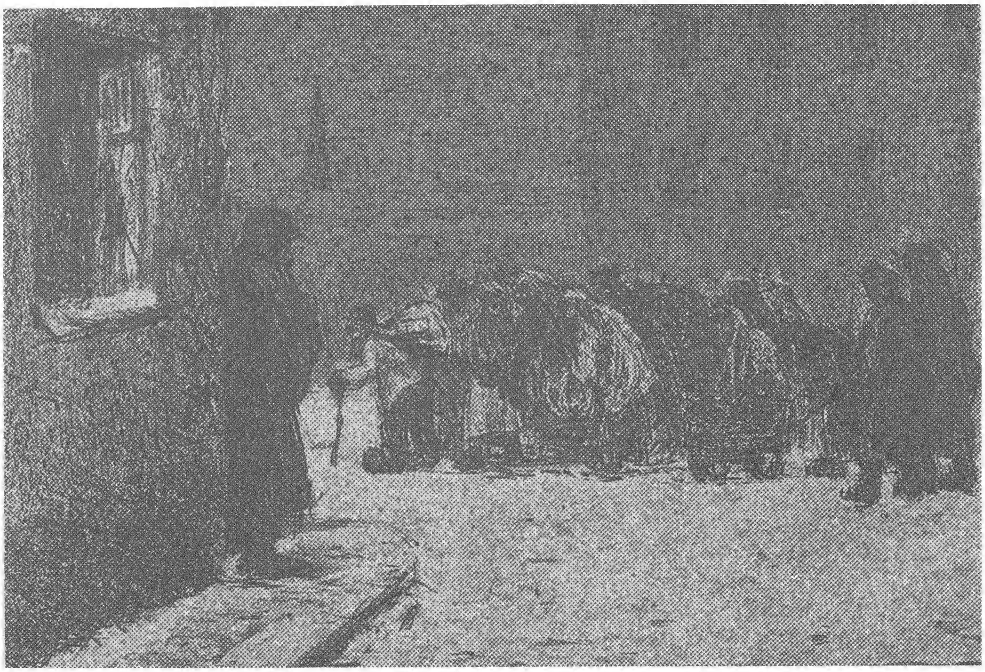

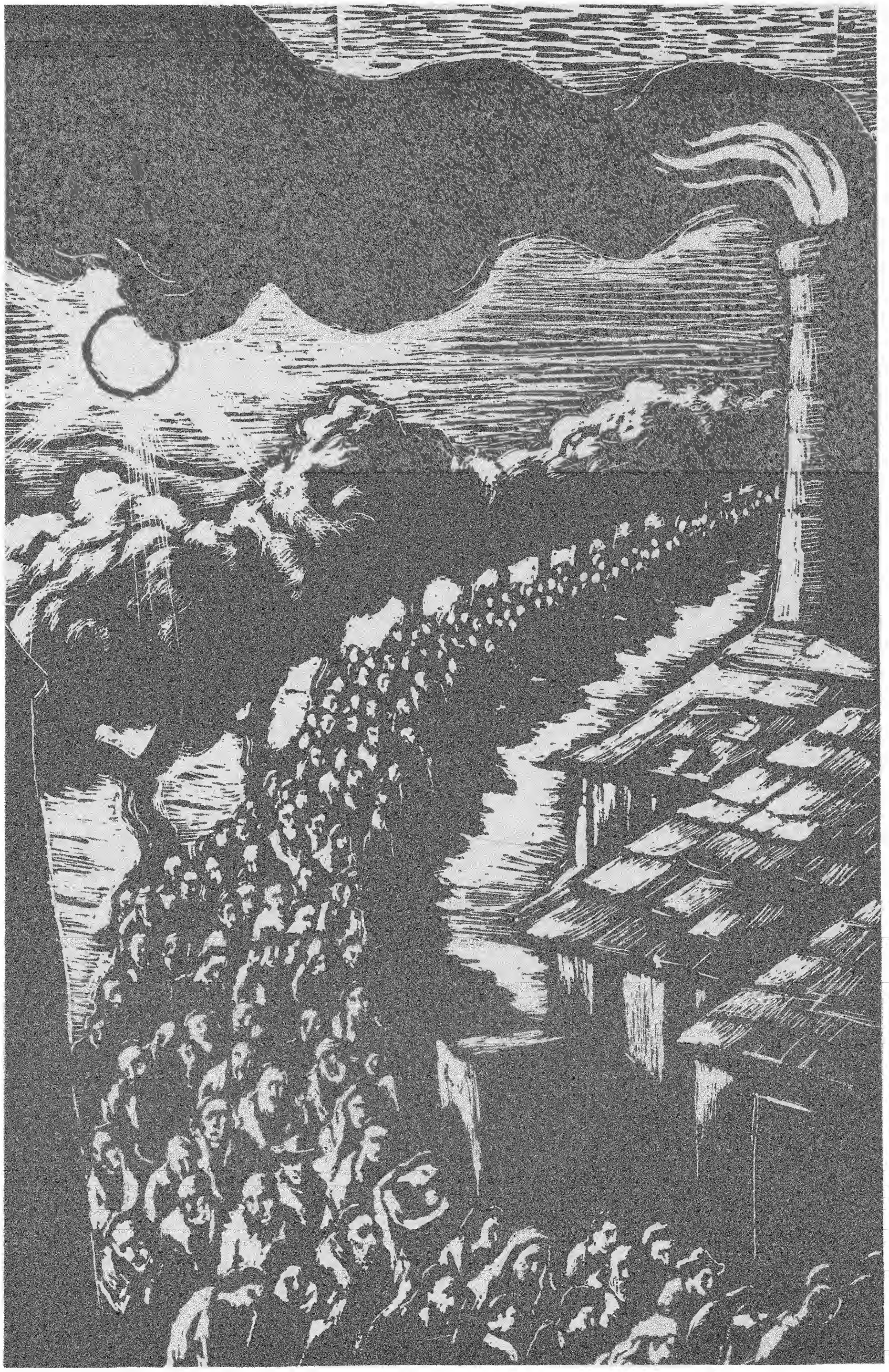

The death march...

Minzberg, Shlomo Katzenellenbogen, and others whose names I have long forgotten. Amongst the deported there was also a 'communist' like Alter Perus — a young man who did not go out on account of his long sidelocks which would draw everybody's attention...

The panic caused by all this is impossible to tell. Fright and panic reigned in the Jewish town. For some time there would arrive telegrams from some of the 72 deported to Auschwitz, to their next of kin, to tell of Jews who died of pneumonia in the camp. The blood marks of the murdered victims remained smeared in the streets of Ostrowiec for a long time.

Shots were heard daily, aimed at the trespassers, who crossed the border of the Jewish living quarters. Various orders were published for transportation of Jews from smaller towns to bigger ones, with the aim of concentrating them in a few centers.

JEWS SEEK WORKING PLACES

Shortly after all this, news came of the liquidation of the Warsaw ghetto and of the deportation of the Radom Jewry, and so on. All this strengthened the belief that hard times were facing the town of Ostrowiec. In order to secure their lives, all have started to look for so-called 'posts'

Gathering the bodies of the Jewish victims murdered during the slaughter-night of the 28th April, 1942.

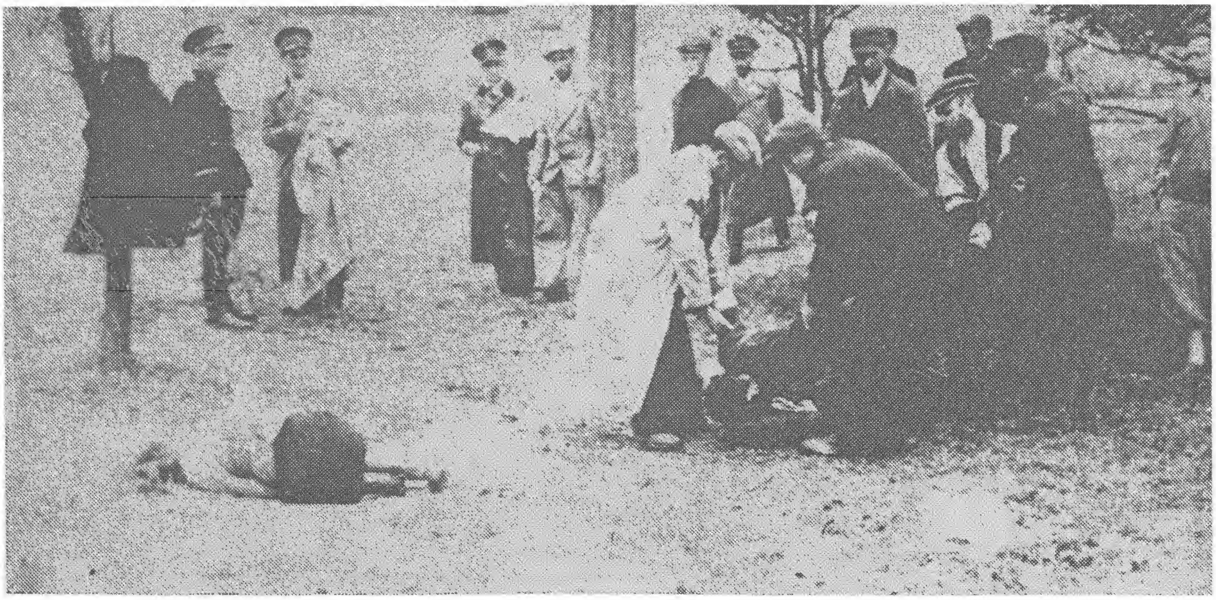

sending-off to Auschwitz. A special S.S.-Straffkommando arrived in town and accompanied by the local SS., headed by Peter Brune, they started raiding the Jewish homes, selecting the inhabitants and either killing them by shots or arresting them. The inhabitants of the Stodolna street were shot dead in the Ilzycka street, those of Ilzycka street were shot dead in Sienkiewicza, and those living in Sienkiewicza were shot dead in the market place. Thus was the Jewish blood streaming all over Ostroviec. The victims lay strewn in the streets for hours, until an order came to clear the bodies off the streets. The toll of the killing 'action' was 36 Jews dead and 72 transported to Auschwitz. The S.S.-men argued that the murders came because the victims were communists... the justification being not less terrible than the acts themselves, since among the victims was also Shaul Metmacher, a great erudite and God-fearing man, who spent his life reading the Holy Scriptures day and night. The long patriarchal beard was a good proof that he was far removed from being a communist. The assassins have also shot dead the former chairman of the community, lawyer Seidel, who was well-known as an anti-communist. Killed was also the dentist, Wacholder, generally known as a zionist. It should be noted that a couple of weeks earlier the Jew-killer Peter had his golden teeth made by Wacholder, and on that occasion Wacholder was promised Peter's 'eternal gratitude'. This was exact — Peter killed Wacholder with his own gun. Also Yitzhak Kudelowicz was killed, who was 60 years old. Likewise the 50-year old wife of Yechiel Zukerfein was murdered, and Alter Grinberg, Hayim Stamm, Yehoshua

Abusing a Rabbi in front of the community members

Nazis persecuting a religious Jew in the middle of the market square in Ostrowiec.

THE FIRST KILLING 'ACTION'

The real tragedy started to develop on the 18th April, 1942 (11th Yiar 5702). From then on not a day passed without new afflictions or killings. On the night of the 28th April, the German perpetrated the first killing 'action', shooting to death and

A group of praying Jews banished by the Germans from the Beth-Hamidrash of Kudlowicz. The third from the right is Israel Rosenberg, the sixth — Chaim Majerczik.

there occurred an exchange of words between Harry and Moshe Alterman, the vice-chairman of the Judenrat, and soon thereafter Alterman was removed from his office following a demand by the S.S. But a miracle happened and several Jews reported to the S.S. that Harry takes bribes — he was apprehended. To replace Moshe Alterman, David Diamant became the vice-chairman of the Judenrat.

On the 20th December 1941, the so-called fur-action takes place: the Jews are compelled to hand over all fur coats, collars and muffs. Non-compliance with this order was punishable by death — and a special commission of the Judenrat together with the Jewish Police undertook to requisition from the Jewish homes everything that could be called 'fur'. During this 'action' the S.S. did not fail in their duties and they shot dead Abraham Baumstein for having hidden his furcoat in a Christian friend's home.

homes. Often they would beat up their victims on top of all that.

On Shemini-Atseret (the last day of Passover), the Jewish Police — on orders of the German Labour Office — spread all over the town and caught 150 people for work in the Strachowice Factories.

There were two Polish Policemen in the town — Kaczmarek and Bambel — engaged in fighting the black market dealings of the Jews, and they have often raided Jewish homes, the cellars and mansards, knocking on walls in order to detect hidden goods. They used also to check the belongings of travellers and take away all their valuables. In short, they had rendered misserable many a Jew and they could never be prevailed upon to abstain from such raids and checks; during one such raid, which they executed at the home of one Velvel Grinberg (Velvel Szmaciash), his wife got a heart attack and died on the spot.

In those days a new affiction came, that of custodians. Christians would take over Jewish businesses in their capacity as 'custodians'. This caused many troubles. The chief custodian, Harry, a 'Volksdeutscher', caused misery to many Jews, taking many a bribe as he went. Once

Children's creches at the Ostrowiec ghetto

THE ESTABLISHMENT OF THE GHETTO

In the beginning of 1941, rumours reached us of the setting-up of ghettoes in various towns. Of course, this did not omit Ostrowiec. The order that the Jews in town have to be concentrated, was published a fortnight before the Passover holidays, and has created a panic leaving all the Jews at a loss what to do first: to prepare the holidays or to look for a place to live. The Judenrat had its hands full from morning till night: they had to settle those Jews who came from the Arian side and beleaguered the Judenrat building. Due to its energetic work, it was possible to find living quarters for everybody before the holidays, thus completing the 'action' on time. On the 10th of April, the second day of Passover, there were posted at the exit from the Jewish zone Jewish Police, established at that time for the purpose. The commander of the Jewish Police was nominated Ber Blumenfeld, and his replacement was Moshe Putshitz. Gradually, the Jewish Police assumed also other functions, like catching the Jews in the streets to put them to various assignments, or to send them to various camps, or to arrest some of them for non-payment of taxes, or else to help remove furniture from

A group of "Ostrowcers" at compulsory work.

Women and men being conducted to compulsory work at Ostrowiec.

the S.S.-men, Sonderpolizei and the Polish police. Out of the present men, 150 young people were chosen, who were immediately sent to Lublin, Majdanek and Belzec in order to work on the fortification of the Russian frontier.

During the 1940 and 1941 years, many refugees arrived in our town from Warsaw, Lodz and other big Jewish centers, annexed to the German 'Reich', raising the number of Jewish inhabitants of Ostrowiec to 16,000.

Sewing Workshop in the ghetto, which worked for the Gestapo

im's clothes and he would be left naked as new-born. The clothes would be reduced to a heap of rags.

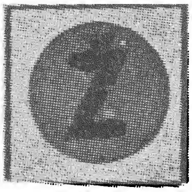

MORE REFUGEES REACH OUR TOWN

On the 14th March, 1940, a thousand Vienna Jews came to Ostrowiec. A committee of the Judenrat met them at the train and gave them medicines and food, and sent them to the nearby villages, because the Town Committee did not allow them to settle in Ostrowiec proper, except for a small number who could be settled in the town. The Viennese were almost all elderly people, who were unable to get adapted to the bad conditions of life prevailing in the villages, and many of them died shortly after their arrival.

One summerday in 1940, all men were called to the square in front of the Judenrat, allegedly to listen to a lecture. At once the square was surrounded by

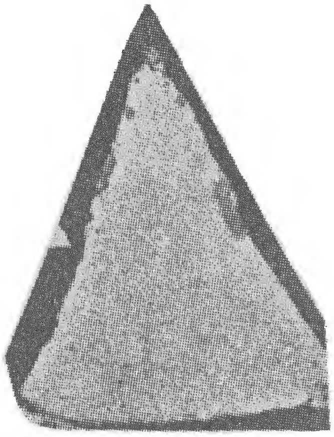

JEWS ARE DEPRIVED OF THEIR ENTIRE POSSESSIONS

Meanwhile the S.S.-men become daily more greedy and keen on Jewish money, chattels, objects of art and valuables. The Jews are required to hand over to the Germans the remaining furniture and bedding. They must also pay over monthly taxes to the Judenrat instead of the things which can not be removed from the homes. The Jews must also feed some S.S.-men and deliver to them every day special lunches. The go-between who connected us with the S.S.-men was Feinshel Hoffman. But inspite of all the gifts, the hate of the S.S.-men towards the Jews did not abate. Many S.S.-men used to leave Hoffman's home loaded with gifts, which did not prevent them from beating up other Jews met in the streets, against whom they also used to incite their dogs.

Outstanding amongst the SS.-men in their role of killers of Jews were Peter, Brune and Hollwig. When they were sighted in the streets, the Jews would all hide in their homes and the streets would be left empty of people. Anyone who fell into their hands knew his life was in great peril. They used to walk with a dog by the name of Churchill. They would call 'Churchill, hate the Jews' — the dog would then tear the poor vict-

The working card was the only means of staying alive

undertook to settle them in flats and feed them until everyone of them found an occupation.

The etrance into the ghetto and the sign warning that death penalty awaits all those who leave the ghetto without permission

TYPHOID EPIDEMIC

On 18th January, 1940, an order was published that white badges with blue stars of David must be worn on the right arm. A death sentence was the punishment for non-observance of the order. In February, a typhoid epidemic broke out and as a result thereof, the Jewish living quarters were surrounded with wires and it was prohibited to leave the enclosure. Inside the enclosure one could go out only for two morning hours — from 9 to 11 — and during one hour of the afternoon — from 4 to 5; the epidemic having assumed frightening proportions, gaining momentum daily, it took a considerable toll of human lives. A sanitary commission came into being with the aim of fighting the epidemic. The Beth-Midrash places were soon changed into hospitals under the management of Dr. Mayer. The epidemic lasted till April, 1940, and all through it the Jews were trapped inside the enclousure, enjoying fresh air only 3 hours per day. A fortnight before the Passover holidays, the enclosure was widened and life started returning to a degree of normalcy. Amongst the numerous victims of the epidemic was also the vice-chairman of the Judenrat, Joske Rosenman, whose untimely death saddened the whole town. Yitzhak Rubinstein was elected to replace him. He was a well-known and active zionist. Sometime later the lawyer Seidel is removed from his office and Yitzhak Rubinstein takes over as chairman of the Judenrat; the vice-chairman from now on is Moshe Alterman.

The author of this article, Leibush Milstein

(Putin) who was shot in the morning; later, during the same day, several more were shot. Those first victims were buried at once; later, the Germans threw the dead into a hole on the Sheroka street where they lay a couple of days before a permission was given to bury them.

Everybody was seized with fear, nobody dared leave the house because of the frequent shooting and also on account of the Jews being caught for compulsory work, often accompanied with beatings and humiliations.

Soon the "Judenrat" was established, with the lawyer Seisel as chairman, Joske Rosenman as vice-chairman, and ten other members. The Judenrat had only one task: to provide man-power for the Germans. At the very outset, the Judenrat was compelled to collect a contribution of a quarter of a million zloty. This amount was then reduced to two hundred thousand, to be delivered by the Jewish inhabitants in two instalments. Almost daily the Judenrat was made to fulfil new and more and more difficult tasks, like requisition of furniture and linnen, bedsheets, jewels and even furs for the SS-men and the German officers. Mrozowski, the Mayor, also became very demanding, and made it difficult for the Jews to settle their matters at the Municipality. He used to incite the German authorities against the Jews, and he also transferred the marketplace to another part of the town in accordance with his wish of old. The Judenrat found it advisable to apply to the S.S. in order to ease the situation of the Jews and to prevent the antisemitic Mayor from having his say. Through bribe and expensive gifts we finally succeeded in getting in touch with the German town authorities and somewhat, somehow, help to ease the situation of the Jews.

The go-between who effected the contact between the Jewry and German authorities was Joske Rosenman. On the 23rd December, 1939, refugees from Konin and Glin (Posnan region) arrived in our town. The homeless Jews have been carefully received by the Ostrowtzer Jews and a special committee of the Judenrat

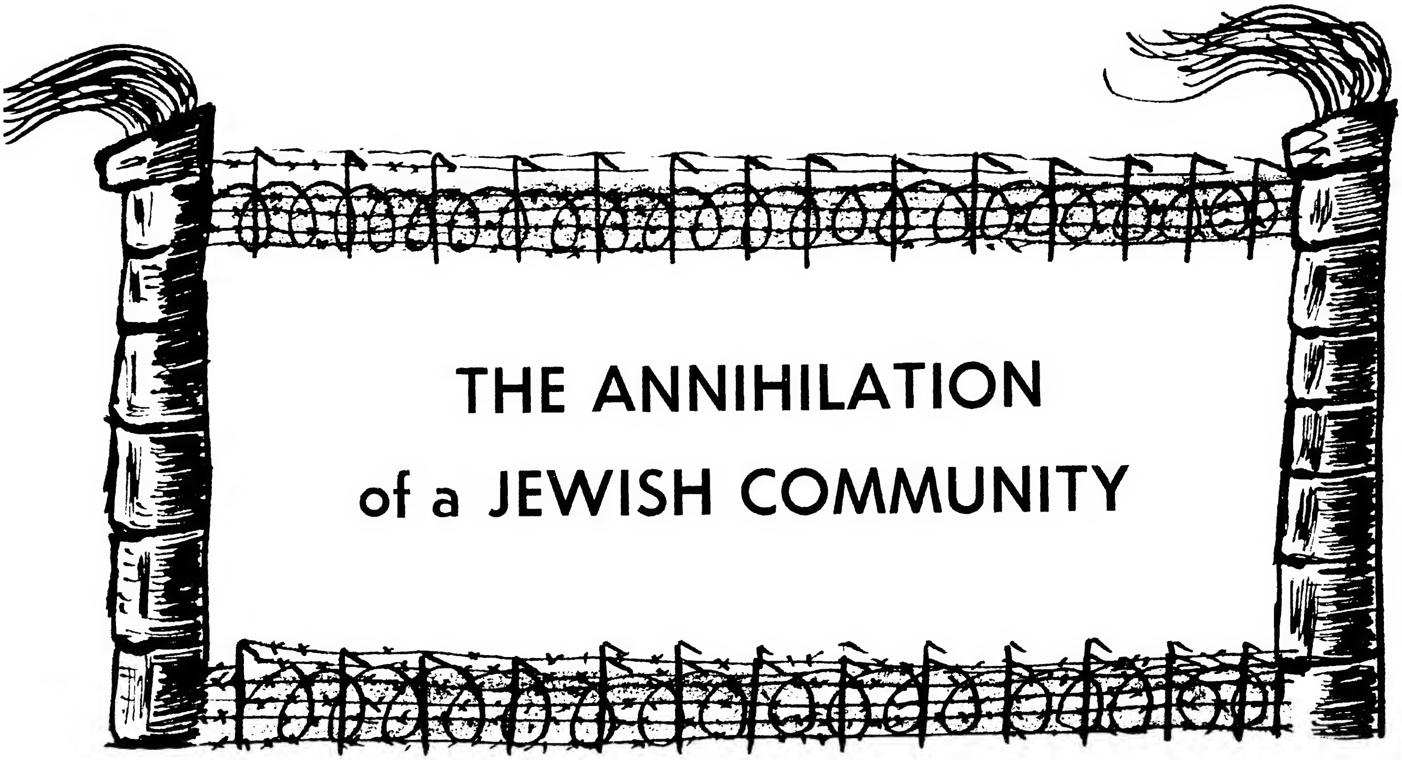

THE ANNIHILATION of a JEWISH COMMUNITY

by LEIBUSH MILSTEIN

Wednesday, the 16 September, 1939, in the afternoon, a terrible panic reigned in Ostrowiec, growing from minute to minute. The news of the Germans having reached the outskirts of the town, caused a desparate mood amongst the Jews. None knew what to do: stay together with the family, or flee alone to the other side of the Vistula. The secretary of the Jewish community, Dr. Leon Beigelman, escaped, as he was afraid of the new Mayor, the Jew-eater Mrozowski, with whom he used to have frequent conflicts while serving on the town-council. Many of the Jewish inteligentsia run away together with him; amongst them were Dr. Jelen, Dr. Shiber, and their families, Yehezkel Beigelman, and others. Except for Dr. Shiber's wife, none ever returned.

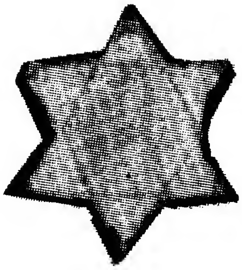

THE FIRST JEWISH VICTIMS

Early in the morning of the 7th September, the Germans entered the town — Saturday at 3 o'clock in the afternon the first victim fell : it was Israel Rosenberg

SURVIVING CHILD OF HITLER'S REZIM

There is a wound in my heart
No medicine can heal it.
With bitterness in the past
And hunting memories for the future.
No one in the world can be the judge
For six million people, and the rest living?
Half dead !
May this book remind the world
And generations to come
That God is, but one
And human power is none !

Eva (Cukier) Singer

army prepared to leave and the Poles wanted to disarm them. Jews barricaded themselves in the houses for fear of lawlessness, which used to prevail in times of change of authority. The Poles organized civil defence forces which had for the task of keeping order during the change-over. But the momentous historical fact of the rebirth of sovereign Poland, after hundred and more years of division, did not occur without riots against the Jews. In the months of November 1918—January, 1919, the attacks of the legionaires on Jews became a daily occurence. The 11th November 1918, the same day when the church bells announced to the whole world the cessation of 4 years of a bloody war, and the armistice, signalled also the beginning of terrible days for the Polish Jewry. Drunk with victory, the Polish legionaires found a fine entertainment for themselves: cutting the beards and sidelocks of the Jews who crossed their path in town, or pushing out of the fast going trains Jewish passengers.

Along with the Poles celebrating their independence, a new page was turned in the Jewish history, that of a long fight for their elementary human rights, until the Polish Jewry ceased to exist in the terrible holocaust, the like of which was unknown in the entire history of menkind on earth.

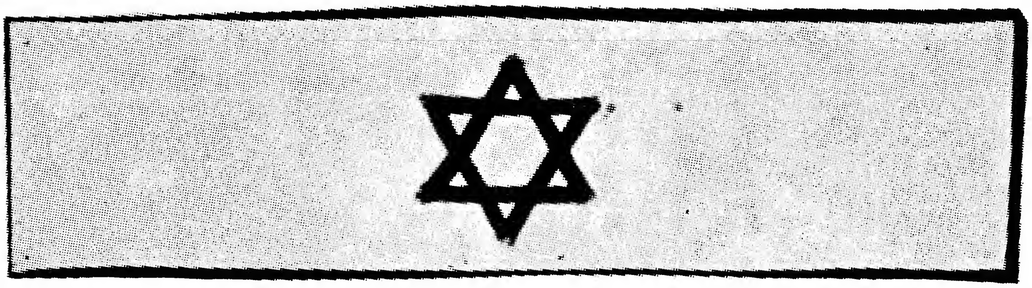

of calm followed the like of which the Jews did not know for a long time.

In the end of the 1915 summer, soon after the entry of the German army into Ostrowiec, the first public library was established, while the decision to do so was one year old at least, and had been postponed owing to the outbreak of the war. The library became the focal point for all the youths in town, without regard to party affiliations. The founders avoided giving the library any political or social bias, endeavouring to keep its general character, suitable to uniting the various trends of the community and serving as the cultural center of its different circles. Many of the books were collected from private libraries owned by the learned citizens, who shared in the desire of the youth to widen its horizons.

The awakening of the Jews of Ostrowiec applied also to the educational matters, which hitherto were attended to in a most traditional and oldfashioned manner: a boy started to study at the 'heder' and continued in the beth-hamidrash. There was no question who was suitable to teach? Whoever knew the meaning of the words of the Torah and the Rashi interpretation, was entitled to collect some children and start a 'heder' of his own, for beginners. There came a serious change in this attitude: the establishment of parties, in the Jewish sector, also resulted in the establishment of modern schools, where authorised teachers taught in accordance with modern methods of instruction. 'Tarbut' was the first modern school of Ostrowiec, founded by Abraham Malah, A. J. Minzberg, Simha Minzberg, Yehiel and Eliezer Levy, Hillel Brafman, Leizer Satinowicz and Meir Blankman. There were 120 students and at its head was A. Kestenberg in the capacity of the director, while his wife served as his assistant. Later also the Mizrahi school was opened, by Moshe Lederman, and admitted several hundred pupils under the directorship of A. Weiner. The third modern school was the Elementary School of the Poaley Zion with 150 students. It is worth mentioning that also the Talmud-Torah in the center of the town, which existed for long, now changed its methods and started to teach its uniformed pupils, also secular subjects.

Ostrowiec Jews were greatly stirred when across enemy lines the news reached them of the newly announced Balfour Declaration of the British Government. There were some Jews who intended to sell out and emigrate to Palestine, while others fought the Zionists and the 'dangerous illusion' of the creation of a Jewish State in Palestine. From the two extreme ends of the Jewish community came the opposition to Zionism: from the Hassidim who contended that only the advent of the Messiah can bring salvation, and from the 'Bundists' who expected the social revolution to be the harbinger of the redemption, through the change of the universal order and through the relief of the oppressed classes and nations, including the Jewish pepole...

On one of the November days of 1918 an unusual excitement was felt in Ostrowiec. Rumours had it that the Austrian

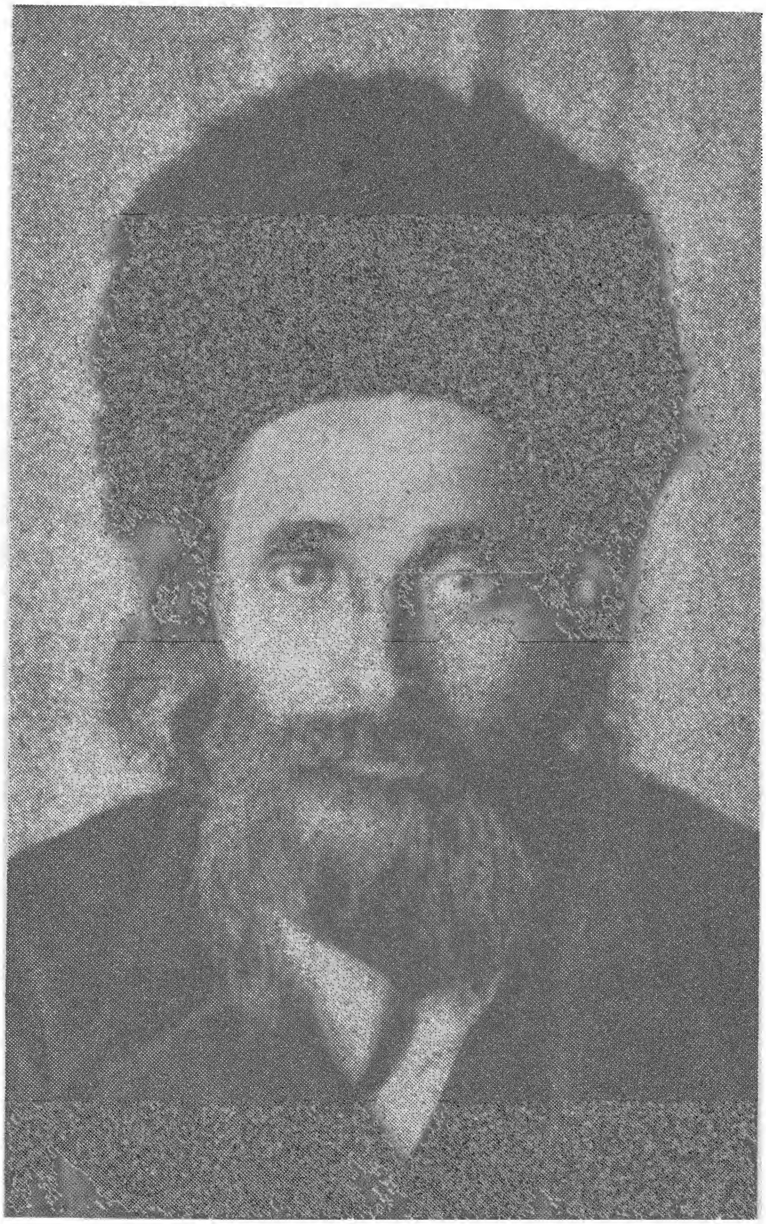

The Ostrovtser Rabbi, Yehiel Meir Halevi, the pride of Ostrovtser Jewry

IN THE FIRST WORLD WAR

The proximity of the town to the Austrian border was cause enough for the seriousness of the Jewish situation there when the hostilities broke out between the Tsarist armies and the Austro-Hungarian forces. Immediately after the outbreak of the war, and by order of the Russian Headquarters, hostages were taken from amongst the Jews of Ostrowiec: they were all released after a short time, due to numerous appeals to the Tsarist regime. On its way to the front, Tsarist forces passed the town and caused considerable fright within the Jewish community, who hid in their houses and only ventured out stealthily in order to say prayers at the beth-hamidrash. Mostly, no public services were held at that period.

The entry of the Austrians into the town changed entirely the situation. The soldiers who had money, would buy from the Jews whatever they could lay their hands on. A new source of income presented itself to the poor: smuggling. There suddenly started a lively smuggling from the neighbouring townlets and villages of foodstuffs for the hungry town, and the livelihood of the Jews became easier to derive and their life more secure.

However, the Russians soon became victorious again, so that the Austrian had to retreat from Ostrowiec. The Russian army returned to the town headed by generals who were sworn Jew-haters. The danger of riots and looting faced the Jews. But the very wise Rabbi Meir Yehiel averted all this ordering the Jews to receive the entering Russian soldiers at the gates of the town with gifts of bread and cigarettes. Women and girls stood at the entrance to the town and prepared tea, cakes and sweets for the exhausted Russian soldiers. This reception curbed the frenzy of the Russians, and they failed to touch the Jews. The reception also engendered friendly relations between the Rabbi and the Commander of the town's garrison.

Again something happened that gave the Russian military an opportunity to riot against the Jews of Ostrowiec. In the days preceding the Passover feat, the local bakeries were busy baking Matzot, and bread for soldiers was in short supply. The army issued orders to the Jews to supply them with the usual quota of bread, or else energetic measures would be taken against the community. The Rabbi assembled the bakers and ordered them to bake first and foremost the quota of bread destined for the Army. "To save one single Jewish life, I'm prepared to take upon me the sin of baking bread during Passover. I'm ready to take upon myself also the punishment for this sin, from God Almighty and also from any blood-and-flesh who may condemn me for it". Great was his love of Israel and his anxiety to avoid life peril.

In 1915 the Russians suffered a considerable defeat on the banks of Vistula, whereupon the Austro-Hungarian armies returned to the town. Good relations developed between the Jews of the town and the Austrian soldiers whose language they could understand and with whom contact was easy to establish. A period

gions came back to independent Poland after the end of the first World War, several soldiers went straight to Abraham Raczymora, a Jewish tailor, owing to whose slander they were once compelled to leave their town and flee to Galicia. They led him along the Jewish streets of the town, denounced him because of his slander, and at a distance of 2 kilometers from the town they shot him dead. A similar fate befell a male nurse — a Jew who was amongst the slanderers betraying Poles to the Tsarist authorities. Returning soldiers conducted him to the outskirts of the town, where on the morrow he was found perforated by many bullets; was buried duly by his fellow Jews.

After the failure of the attempt to kill the Tsar, the atmosphere became one of utter distrust and many Jews felt that they were on a vulcano whose impeding explosion my spell disaster for the people. Emigration started to countries across the ocean.

The situation kept worsening and at the time of the Beilis affair it became un bearable.

Pogrom atmosphere prevailed in the Jewish centers of Poland. One somber Friday, rumours spread in Ostrowiec that the factory workers of the town and surroundings were preparing to riot against the local Jews. The Rabbi, Reb Meir Yehiel called the nobles of the town: Reb Barukh Grossman, Moshe'le Beigelman, and Kestenberg, the owners of the inns at the market-place, and ordered the Jews not to hide in their houses. He instructed them that every Jew, from the age of 13 onwards should keep a watch at his door, an iron bar in his hand, or armed with another cold weapon, and courageously meet the rioters. The Jews, who at that time numbered 5000, decided to defend themselves. Some 400 men strong they barricaded the access to the synagogue and to the marketplace, headed by simple Jews with good muscles: Berl Czoczka, Yosl Balos and Zekharia Lomp. Berl Czoczka was the strongest of all the local porters, and his height and iron muscles were famous amongst the town Jews. Loading a sackful weighing 200 kilograms on his broad shoulders was considered by him a mere trifle. This very same Berl organised the butchers, the porters and the brave boys, armed them with knives, hatchets and other cold arms and posted them in the synagogue street to await the rioters. The son-in-law of the Rabbi, R' David Silman, who was the Rabbi of Gostynin, also kept watch over the house of his father-in-law, the Rabbi of Ostrowiec, a sharp saw in his hand, and his lips murmuring "Let my soul die with the Philistines"! When the rioting crowds opproached the Jewish street and saw the Jews ready and waiting to meet them — they quickly turned and fled for their dear life.

who were members of the party. He managed to escape from the prison in Siberia and after many adventures reached Western Galicia which was out of the bounds of Russia.

It is noteworthy that when the first le-

to build anew their homeland — would enrapture the listeners.

The happenings of 1905 shook the region. Near the big factory at Ostrowce demostrations were staged with slogans against the Russian Tsar's domination and for free Poland. Some of the Jews were frightened by the outright demands and disosciated themselves therefrom. Others declared themselves openly against the wicked rule of the Tsar and for the humanitarian rule of the kings of England and Austria towards their Jewish citizens. In this atmosphere of social awakening, the Jewish youth slowly found their way of approach to the Polish workers, which belonged to the PPS (the Polish Socialist Party). Thus the first cells of the Jewish socialist party — affiliated to the PPS — came into being. David Frenkel, the son of the famous Rabbi Israel Frenkel of Ostrowiec, was one of the most active members of the party in all of the Radom district. He worked as a clerk in Ostrowiec and as member of the party did a lot for the benefit of the Jews. In 1906 the authorities began to persecute the Jews, and many of the active members of the party were caught and exiled to Siberia. As a result of slander, also David Frenkel was detained together with ten other Jews

The Ostrowiec Rabbi and his followers in the streets of the town.

clared, the Tsar's government announced the mobilization of reserves. At Ostrowiec a search was undertaken for shirkers. Pupils from bourgeois homes tried at any cost to escape the service in the Tsar's army and they even injured themselves badly, on their hands and other limbs, and some even became lifelong cripples. Their mothers prayed at the graves of righteous ancestors asking that they intercede in order to save the sons from the hands of the 'Goyim'. Many parents travelled to Tsadikim to ask advice how to make their sons escape the military service. The synagogues were full of crying mothers who prayed, and paid for prayers to be said, in favour of their sons.

THE EXPERIENCE OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION OF 1905

Up to the beginning of the 20th century, Ostrowiec was a religious town altogether, although it was always split into various strata, like the privileged, the rich, the hassidim and the scholars who looked condescendingly on the simple people. The masses accepted their fate like an order from above, which should not be disobeyed...

The lower class of the Jews of Ostrowiec, which included the craftsmen and the hired hands, was not organised professionally, as this was prohibited in Tsarist Russia. In those few places where there were unions, the movement was organized underground fashion in cellars, mansards, forests and other hiding places. The inferior class has endeavoured to improve their lot, if not with regard to conditions, at least socially. For this purpose, they organised themselves in groups and 'Minyanim' for the sake of prayer and public activities, while they joined ranks with the proletariat and liberated themselves from the contemptuous attitude of those privileged, who occupied the eastern part of the synagogue and the hassidic prayer-places. This was to some extent a compensation for their hard work which did not leave them enough free time, except for short prayers, early in the morning, before they went off to their work. The hired workers must add some 'overtime' work after the regular working hours in order to satiate the hungry members of their families.

Gradually the waves of the revolutionary movements reached Ostrowiec too. The Jewish youths eagerly listened to stories about the wonderful Western countries where there is freedom for human being, and about the socialist movement fighting for social justice to all. From time to time, an emissary would come from Palestine, and his descriptions of the Jewish settlements established in Palestine and of the Zionist movement which appealed to Jewish youths to emigrate and

Every Sabbath after the 'tsholent' numerous Jewish boys would go to the Hill in order to chase the Gentiles who waited for them there. More than one would come home with a hole in his head, or without his hat. Amongst the Jewish fighters, Israel Kreinglass was outstanding on account of his courage and cunning. When he commanded them the Jewish boys were sure of their victory, and they would attack their enemies with a zeal that made the Gentiles doubt if it was worthwhile to fight the daring Jews who outnumbered them in force and were superior in tactics...

In Ostrowiec the relations between the two sections of the population were good, compared to other towns. Until 1904 Jews suffered no injuries. But in the beginning of the 20th century, the antisemitic ideas started to penetrate the town, finding support in the clergy who wanted to prevent the socialist ideas from spreading, as they propagated brotherhood of workers. The churches started preaching against the Jewish socialism, which purportedly demanded that the Christian faith be abolished and Poland conquered...

1903—05 years were test-years for the Jewish youth of Poland and also of Ostrowiec. Rabbi Meir Yehiel contended that it was better for the young Jews to abstain from politics until the end of war with Japan. Inspite thereof, a number of boys — though versed in the Torah and coming from good homes — succumbed to the pull of the current progressive ideas. Ostrowiec, an industrial town, became very much alive as a spi-

The "Geula" kibbutz of the 'Hapoel Hamizrachi"

ritual center. This upset the Rabbi considerably, as he feared that his influence would lessen. He addressed the youths in an appeal assuring them that only their welfare was at his heart and the desire to save them from danger. But the occurrences in town got out of hand and the Rabbi was unable to stop the flow of ideas, that swept the young away, so they did not heed his advice any more.

The first attempt by the priesthood and the Russian reactionaries in cooperation with the police was made in 1904, to organize the 'underworld' and some ruthless labourers, in order to attack the Ostrowiec Jewry under the pretext that they were enemies of Christianity and the Poles and that they were making their livelihood at the expense of the poor workers, who worked 12 hours a day. The riots lasted 2 days, and one Jew was killed. But the Jewish self-defence, which was secretly organised and was composed of porters and butchers, chased away the rioters and thereby obviated a great disaster which might have hit the Jews of Ostrowiec.

When the Russo-Japanese war was de-

"Hachalutz Hamizrachi"

The "Hachalutz Hadathi" in Ostrowiec

the 'Stibl's because of whom they sometimes became famous.

This was roughly the time when the spirit of the Haskalah (Enlightenment) penetrated the Beth-Hamidrash walls and reached its pupils. Some of them used even to hide underneath the Gemarah 'forbidden books' like Peretz Smolenski's and Abraham Mapu's books. Even copies of 'Hatsefira' could be seen amongst the pupils who swallowed with zeal the words of Nahum Sokolov's articles. But this breeze was not enough to cause the boys to close their Gemarah volumes and start striving towards the 'light and space' envisaged by the Englightenment.

The imprint of Jewishness was noticeable not only during the Sabbath days but during the weekdays as well. Amongst the Jews there were some who were tall and presentable, mostly they were the synagogue-Jews, wise and learned, from good families, merchants, industralists, businessmen and craftsmen, Melamdim, Rabbis, butchers and other religious ministrants in whom every Jewish township abounds. They had heart and soul, and the special Jewish cleverness, and a soft manner of speech and politeness. There were also fanatic and exact Jews, severe 'Kozacks of God' — with a holy fire in their eyes, of serious behaviour in negotiations as well as in habits of eating and drinking.

There were also generous Jews, and Jews repaying good in full, whose generous help and donations achieved for them fame in the entire region; they did not consider their job or livelihood as the aim of their existence. They aspired to self-improvement and sublimation. But also the vain people of the town and the hooligans, who were few in numbers, often controlled their tempers and proved their devotion to their brethren when Jewish life and welfare were in peril.

The youths in Ostrowiec were not afraid of the Gentiles in town. They knew how to defend themselves and hit back when hit. Between the Jewish youths and the Gentile youths of the 'Hill', on their way home stone-throwing battles were led, over many years, although no one of the two parties to it knew what caused it.

sleep, the tasting of wine and of sweets, the sermon of the 'Magid', the public, third repast, and finally — the fourth meal (eaten at the conclusion of the Sabbath) in company, with stories about the Baal Shem Tov and his pupils.

Thus the town celebrated Sabbath and holidays. Every Jewish home was an inn for the Sabbath Queen, whether it was a modest room of a peddler or a craftsman, or the living room of a rich man, a hut of an ignorant man or the house of a learned man, versed in Torah and descended of Rabbis and wise men.

In the synagogue, in front of the Ark, would pass the Hazanim and the praying men singing in lovely voices. Many of the elders still remember the famous old Hazan R' Meirl, of the Worka Hassidim, who was handsome of face and wore a patriarchal beard. After he served for many tens of years in this character and the praying men were aware of the fact that his voice was no more as it used to be, and that he does not merit any more to stay in office as Hazan, they nominated in his stead Moshe Wohlman, who introduced the singing of prayers in a choir form. There were some good Hazonim in the Beth-Hamidrash and also in

Group of seamstresses from the sewing workshop of Mrs. Schuchhaendler
Most of those appearing on the photograph were "liquidated"

in the special manner of sing-song which used to be passed on from generation to generation. Also the way in which the infants were brought up was unchanged for ages: Torah paragraphs translated into Yiddish were sung by choirs of children and their recitativ burst out of the open windows in summer and even out of the closed windows in the cold winters. In cold winter evenings boys would walk home from their 'Heder' with lamps in their hands, while the snow would rustle under their feet to the tune of their songs. The melody of the Torah study at the Heder entered the Jewish heart and healed the soul. Even more wonderful was the reading of the weekly paragraph in the customary measure, every single Friday — as wonderful indeed as the taste of fresh rolls with meat on Fridays sauce, which never tasted the same on other days of the week. The sound of the mortar and the smell of the spices, and the fish cooking slowly, were the announcers of the Sabbath-Queen's arrival.

The townspeople, and especially the Hassidim, knew how to apply the Sabbath rest to the enjoyment of the prayers and the meals of Sabbath, the afternoon

The "Or Torah" Cheder of the Mizrachi

ish tradition. The community was generally unanimous, but sometimes differences of opinion would arise in connection with the old 'Hazan' and the new one. The small beth-hamidrash competed with the new, the new beth-hamidrash — with the old, and the two together competed with the synagogue, which looked on condescendingly on who-ever passed along, hurrying, not to let anybody else outdo him.

The Jewish town did not come into being at once, it formed itself for long generations. There was the market square in the middle, with shops and stands, and business places all around it, and houses that passed in heritage from generation to generation, to sons and to grandsons, who lived and grew up in them, married and continued their Jewish life. All around the market place wound themselves the Jewish streets, with names like Apt street, Konow street, Drildz street, Szenna street, Market street, Minzberg street, and so on. The streets were all inhabited by Hassidim, pupils, merchants, Rabbis, wise men, butchers, prodigies and just Jews.

The Jews led their specific way of life fearlessly and proudly — in days of joy and in times of sorrow. They used to hold their weddings in the courtyard of the synagogue, under the open sky, and their funerals they led across the market place. On Sabbath eve the 'shamash' (usher) would announce the Sabbath with the sundown, in that he knocked on doors of the wealthy shops and barbers' who were not in a hurry to close their business, although the sun was sinking, At the entrance to town, the 'Erub' (Sabbath limit) was checked, which delineated the borders of the holy congregation. On Saturdays and during holidays, the whole town looked quite different, with all its shops closed and the festive atmosphere pervading every nook and corner of the Jewish Ostrowiec.

Up to the First World War no change occurred in the way of Jewish upbringing, which went on according to tradition, hundreds of years old. The boys used to start learning the alphabeth from the elementary teachers. Then they passed on to the 'Melamed' who taught them Pentateuch with RASHI (interpretation). Later they would study Gemara, starting with the 'four primary causes of injury', all through the tractates of Baba Kama, Baba Meziya, Kidushin, then they went on to the more difficult tractates, like the Oaths with the interpretation of Haran; to the interpretation of the supplements and to the Yore De'ah (one of the four parts of the Shulkhan Arukh). In every house-of-prayer in town there was a room for infants and children. At the Stibl's the boys continued studying in groups 'Tonu Rabanan' and 'Amar Avii'

The Drama Circle

proud of his righteousness and fame within the Jewish world.

As a result of slander, Rabbi Meir Yehiel had to pass Russian language proficiency examinations, in order to be entitled to serve as Rabbi 'on behalf'. In a few weeks he mastered the language and successfully passed the test of proficiency in Russian. In the days of birth of the country, he had several opportunities to meet the officials of the central and local government, to perform a prayer, blessing the Tsar, in the synagogue in the pressence of representatives of government, and to shake hands with them. Immediately thereafter he would hurry to the 'Mikve' to dip in it and wash himself of the filth which was left on his body after the contact with the unclean civil servants.

Once there was established in Ostrowiec a company of Jewish soldiers who formerly served in the Tsar's army, and who wanted to be called Soldiers' Company. On the eve of bringing the Holy Scriptures into their synagogue, they invited Rabbi Meir Yehiel to join in their celebration. The Rabbi did not like the name of the new society and suggested they call themselves 'Shomrei Shabbath' (Keepers of the Sabbath). Thereupon he was asked if he doubted their observance of the Sabbath; he answered he needed their help in watching that the shopkeepers and peddlers at the marketplace should close their stands in time without breaking the Sabbath. The ex-soldiers accepted the task of urging the shopkeepers to close their shops, before the advent of the Sabbath.

The Jews were busy with their work in daytime, while in the evenings they read the Torah. After eking out their living, their entire devotion went to the study of the Torah and the belief in better life in the world beyond. The women brought up their children, and the craftsmen — tailors and shoemakers — clad and shoed the townspeople and the surrounding population.

Procession of the Organisation of Artisans on the 3rd of May

THE BEGINNINGS OF THE 20TH CENTURY AND ITS CHANGES

Up to the end of the 19th century, the Jews of the town lived in complete loyalty to tradition, and nobody dared to imagine that it was possible to deviate from what was the custom for generation on end. The town was a fortress of the Jew-

credit on account of their future wages. The second source was the market days, which were held in town since many years, by royal order or by the order of the founders of the town, even before the partition of Poland. In Ostrowiec market-days were Mondays and Thursdays. The peasants from the neighbouring villages would assemble with their carts full of agricultural produce, and on their way back they would be loaded with goods bought in town against their earnings, realized from sale of their produce. The third source was — in later periods, — the American dollars that would come regularly from relatives, who emigrated to the States and Canada.

To these 3 sources of income must be added the profession of religious ministrants, who obtained their salary from the community, and the peddlers who carried their merchandise from door to door all over the villages, and the craftsmen who lived from the town people and the peasants around it. Every Sunday morning, they used to hoist their bundles of utensils on their backs and, at sunrise, leave on their errand in the villages. The peddler would wander from village to village, or from fair to fair, for all the days of the week, saving on his food, to be able to bring home a few zlotys for the Sabbath with his family. Among the merchants, a few managed to get rich. The small merchant's situation was anyhow better than that of the pedlar and also better than that of the 'permanently occupied' like the 'melamedim', the scribes for scrolls, phylacteries and mezuzoth, clerks, etc. Also people who lived from undefined deals, like go-betweens, arbitrators, match-makers and others, should be added. Ostrowiec did not differ from the other Jewish towns of Congress Poland in this respect

In 1888, a young genius came to Ostrowiec and submitted his candidacy for chairmanship of the court. This prodigy, Rabbi Meir Yehiel Halevy Halstock, nominated the town Rabbi, became in time the outstanding personality of the generation, rendering all the Jews of his town

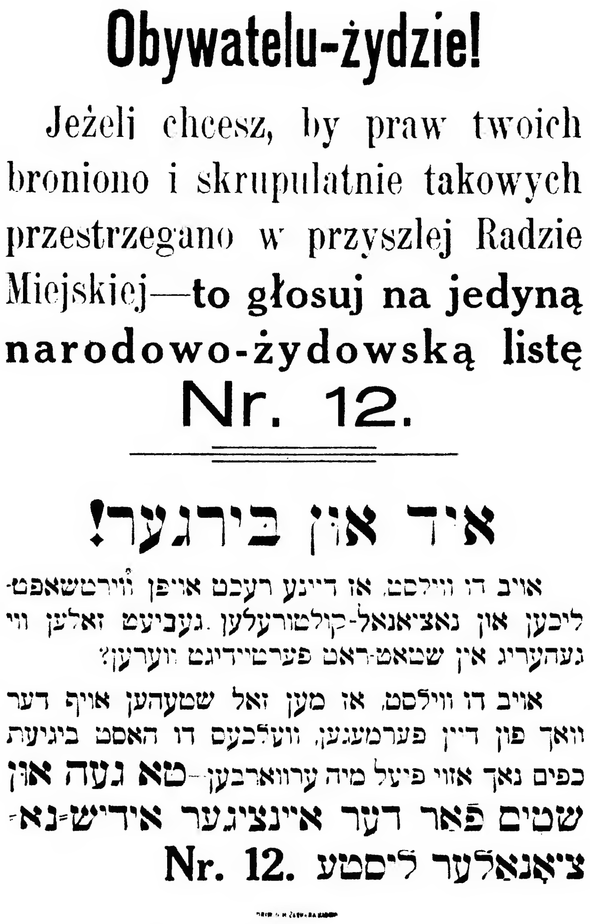

Obywatelu-żydzie!

Jeżeli chcesz, by praw twoich broniono i skrupulatnie takowych przestrzegano w przyszłej Radzie Miejskiej—**to głosuj na jedyną narodowo-żydowską listę**

Nr. 12.

איד און בירגער!

אויב דו ווילסט, אז דיינע רעכט אויפן ווירטשאפט-
ליכען און נאציאנאל-קולטורעלען געביעט זאלען ווי
געהעריג אין שטאט-ראט פערטיידיגט ווערען?

אויב דו ווילסט, אז מען זאל שטעהען אויף דער
וואך פון דיין פערמעגען, וועלכעס דו האסט ביגיעת
כפים נאך אזוי פיעל מיה ערווארבען—**טא געה און**
שטים פאר דער איינציגער אידיש-נא-
ציאנאלער ליסטע Nr. 12.

Town council of Ostrowiec election campaign poster

so that the latter should help the rebels against the Russian army. The Rabbi from Lipsk collected money and clothing at Ostrowiec, and made the tailors of Ozarow and Tarla-Solin sew uniforms for the rebels. After the big battle in the vicinity, which ended in the defeat of the rebels, persecutions started against the Jews at the instigation of some slanderers. At Ozarow one slanderer was put to death by the tailors: they brought him forcibly to the forest and clubbed him to death. The help of the Jews from Ostrowiec and vicinity to the rebels, impressed the Poles considerably. A Polish nobleman's wife, descendant of the royalty, donated a gold-embroidered curtain for the Ark of the Law of the Ostrowiec Synagogue. The elders of the town remembered well her initials — P. R. — embroidered on the gift. To avoid the evil eye, during the entire period of Russian domination, the curtain was not in use. When Poland was finally liberated, the curtain was taken out of its hiding place and served on holidays, when it was used as a symbol of the good relations between the Jews and the Poles of the region.

The Jewish masons helped also in the construction of the churches. The priests of the vicinity were preaching for peace with Jews, and even praised the Jews for their help during the revolt. Some of the priests had Jewish tailors to whom they stuck permanently. This idyllic co-existence of the two parts of population lasted until 1896, when the catholic church began to preach against the Jews, and the peaceful life of the Ostrowiec Jews deteriorated gradually.

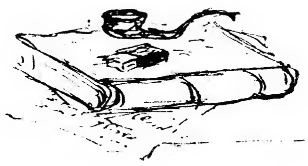

AT CROSSROADS AT THE END OF THE 19th CENTURY

The Ostrowiec Jews derived their livelihood from 3 sources : firstly, from the big steel and iron works, which gave employment to about 10,000 workers, who would spend their wages at the town's shops, the shop-keepers affording them

craftsmen of the town limited themselves to only a few branches of crafts. Over 50% were clothes' manufacturers, especially tailors, furriers and hatmakers. Like in all Jewish townlets, in Ostrowiec there were groups of Jewish musicians, entertainers and singers. The 'Hazan' also counted amongst the musicians, and often he used to join them during various happenings in the life of the community.

AFTER THE 1831 REVOLT

After the Polish revolt of 1831 was crushed, the independent Poland ceased to exist, and in March, 1832, Poland became Russian territory. In the wake of

the Russian Army, which came to crush the revolt, a catastrophe occurred, which hit the population of Poland badly: Cholera epidemic broke out and raged in Poland for over one and half years. It claimed many victims also from amongst the Jews of Ostrowiec, and is registered in the annals of the town as one of its severest disasters.

In 1863, the second Polish revolt broke out, occasioned this time by the order of general mobilization of the Polish youths, aimed at silencing their efforts of freeing themselves from the Russian yoke. The Ostrowiec Jews did not hesitate to help the rebels with food supplies and transportation of arms. It is known that R' Leibush, the Tsadik of Lipsk (near Ostrowiec), (the son of R' Yehiel Pessach Primer), chose Ostrowiec as his seat. He was in contact with the nobles and the leaders of the Polish revolt, who asked for his intervention with the Jews

for lots of money, the various Torah books and other holy Scriptures which they captured in the city. Before his death, he wrote in his testament that he bequeathed 40,000 zloty for completion of the wall around the cemetery of Ostrowiec, and 20,000 zloty for a hostel for the Yeshiva boys of Ostrowiec.

CHANGES UNDER THE RUSSIAN GOVERNMENT

In 1813, after the defeat of Napoleon's armies, the entire Warsaw country came under the jurisdiction of Tsar Alexander the First. The Ostrowiec community likewise had to change over several times from one authority to another, undergoing all changes entailed.

In 1827, the overall number of Polish Jews reached 377,754, and the Jewish inhabitants of Ostrowiec, of that time, numbered 1064 equalling 57% of the entire population of the town. The Ostrowiec Jews were at that date in majority. In the year 1856, according to a survey of the population, there were in Ostrowiec 2685 Jews, forming 80% of the entire population thereof.

Whence came the livelihood of the Ostrowiec Jews? Owing to limitations prevalent at that time, which prevented them from entering the industry and agriculture, they concentrated on some branches of the trade and craftsmanship, and also brokerage and agencies. Most of the Ostrowiec Jews were small merchants, shop-keepers, peddlers and craftsmen. The Jewish society was homogenous in its way of life and tradition, but variegated as regards the cultural level. There were rabbis, justices, butchers, Melamdim, Yeshive-boys, and house-owners who knew books, and centered around the beth-hamidrash; then there was the biggest section 'Amkho': the simple people, the crowd, who found their natural milieu in the various circles of the craftsmen.

The Ostrowiec Jews, amongst whom the craftsmen were more numerous than the merchants, relaxed in joy when the borders of Russia were opened. They now could widen the markets for their produce and enlarge their income. One of the elders of the town said that the

A group of members of the Poaley Zion

"Hashomer Haleumi"

thousands of workers working in three shifts : a factory of railway carriages, a plant of burnt bricks, flour-mills, lumber-mill, tannery, beer-brewery, clay quarry etc. The entire industry developed in the last 100 years. Also in the vicinity big industrial plants were built.

The Klimkowicz village, on the shore of the Kamien river, one kilometer distant from Ostrowiec, was famous for its iron plant, owned by the Baron Shmuel-Leopold Antoni Frenkel, the man who had started the conversion trend in the wealthy Jewish families at the time of the Warsaw Duchy. He changed his religion along with his children and wife, Ita-Otalia, the daughter of Shmuel Zbitkower. The Baron Shmuel-Leopold was the owner of the biggest bank in Poland. On the shores of the Kamien river is situated also the village Bodziechow, owned by the secretary of the Great Crown, the noble Jacek Malachowski, and later on sold to the Kuskowski family. In the village, there were several foundries of various metals and 5 iron ore quarries. The furnaces burned day and night and yielded tens of thousands tons of iron per month. In the former century there were 5 Jews amongst the 413 villagers.

On the shore of the same river there is also the village Czenstoszyce, with a sugar factory, two iron manufacturing plants, a factory of porcelain, iron ore quarries, quarries of fire-resistant clay, two flour mills etc.

The town Dankow, on the river Kamien, which was formerly named Miechow, was known for its potters, weavers, shoemakers, dish-makers etc. In 1851, a factory was opened for stoneware and porcelain bricks. There were 578 inhabitants with 17 Jews.

Amongst the places of the region, the village Ostrowka (or Ostrowek) is noteworthy because amongst its Christians there resided the Jew Lipa Baumstein, (called Ostrowker) who was famous for his generosity towards the Jewish communities of the region. In the beginning of the First World War, in 1914, when the Russians retreated from Ostrowiec to the Vistula river, Lipa bought of them,

The "Hachalutz" in Ostrowiec

sidic prayer houses. Every Jew was connected with some 'Tsadik' and used to pray in his 'Stibl'. There were 'Stibls' of the Lublin Hassidim, of Hassidim from Alexander, Worka, Skernewic, Kuzmir, Bialobrzeg, Modrzyc, Szydlowce, Orzerow, Porysow, Gur and others.

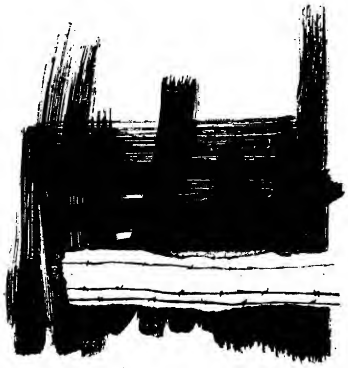

INDUSTRIAL PLANTS IN OSTROWIEC AND VICINITY

The development of industry in Poland came late compared to that of Western or Central Europe. But as soon as the first buds of the factories opened in Poland, Ostrowiec at once took the lead and soon became one of the industrial centers of the country. The demand for iron necessary for manufacture of machines, which made itself more pronounced in the beginning of the 19th century, resulted in the establishment of big foundries close to Ostrowiec, where iron ore was plentiful. The 'Pitsburg' of Poland — so named by the inhabitants — was surrounded by tall chimneys decorating the town's horizon with their smoke high up in the skies.

"Tarbuth" elementary school

"Hashomer Hatsair"

Nature was good to Ostrowiec, its beauty and riches were there, and into the bargain, a narrow river, Kamien, on the right side, which river was mentioned in the Jewish religious documents, marriage contracts and divorces; on the left side, the wide river Lias. Over and above it the long bridge, leading to the station and to the village Klimkowicz — with its big iron foundries and bronze foundries, employing thousands of workers; and with other big industrial plants. In Ostrowiec proper there were plants for production of cement, sugar, vinegar, soap, brandy, big iron industry with tens of

The Aleja street, where the young people used to walk

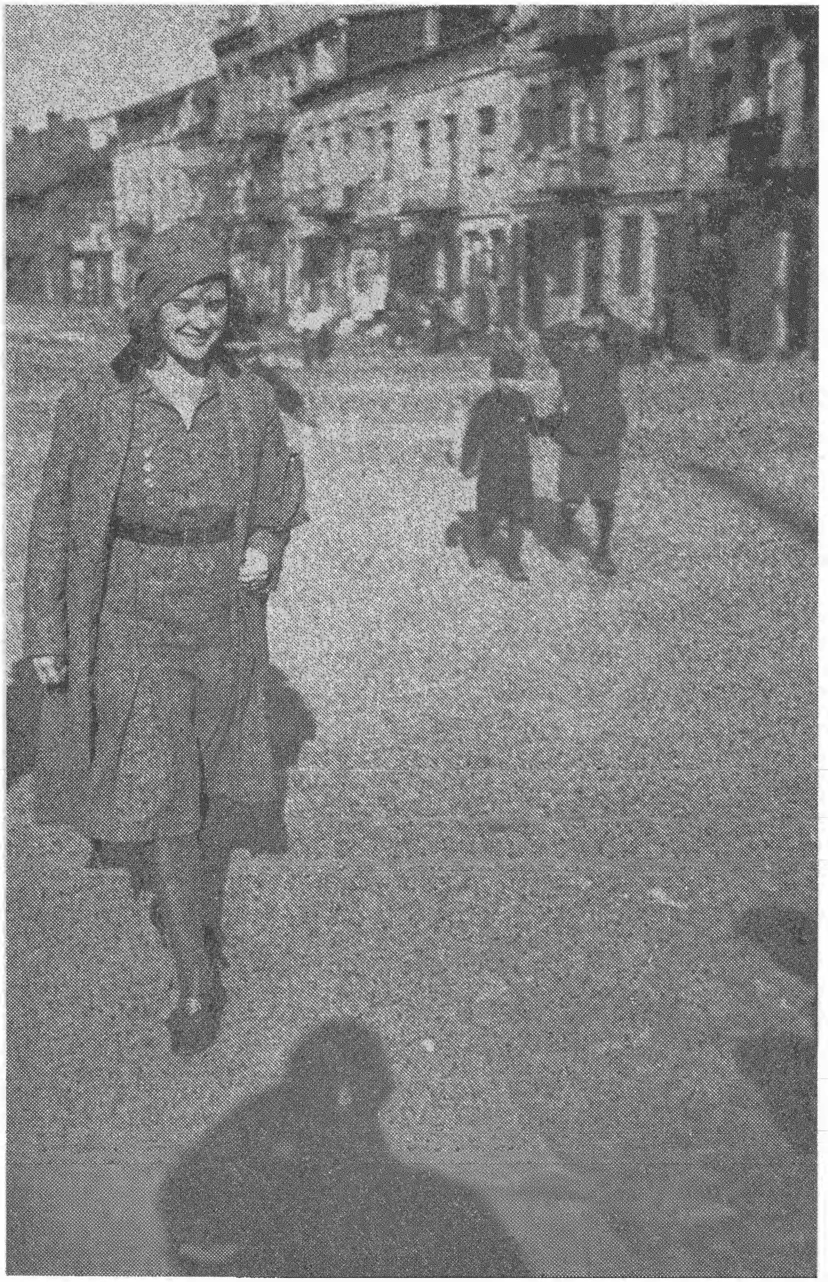

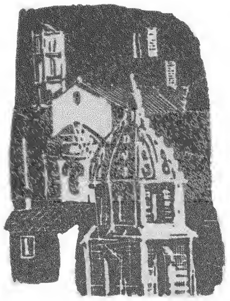

THE HASSIDISM ESTABLISHES ITSELF AT OSTROWIEC

Ostrowiec had the honour to receive the visit of the Baal-Shem-Tov, when he stayed at Apt with Rabbi Shabetai, the bookbinder. According to a legend popular with the Hassidim, the Baal-Shem-Tov visited with Rabbi Shabetai when "he danced with his wife on one of the Sabbath-eves", and the Baal-Shem-Tov blessed him in his old days with a son. A year later, in the year 5497, the son was born and was later known as — Rabbi Israel, "the Magid from Korzenic". For the second time the Baal-Shem-Tov came to Apt to serve as Godfather to the newborn son, who was named Israel in honour of the Baal-Shem-Tov. On the occasion, and perhaps also on both occasions, the Baal-Shem-Tov visited the neighbouring communities, and amongst them also Ostrowiec. The Baal-Shem-Tov's visit in Ostrowiec remained deeply engraved on the hearts of the Jews of the town and created many legends which endured as long as the Jewish community lasted.

Rabbi Israel, the Magid of Korzenic, felt strongly tied to Ostrowiec which was near Apt, his place of birth. At the age of 13 he came to Ostrowiec to study at the Yeshive of the Gaon R' Yehezkel (the father of the author of the Questions and Answers book "Mount Carmel"). In the books of the community it is noted that the boy Israel studied at the old beth-hamidrash, and after midnight would fast on top the hill, which was covered with pieces of combs thrown away by the comb-workshop which considered the hill a rubish-heap. The boy did not stay long in town, as his rabbi and teacher, R. Yehezkel, died in the year 5710; however, after his marriage, he came back and stayed there for some time. His sympathy to Ostrowiec was shared also by his son, R' Moshe Brie, who had the diploma of religious justiceship of the town of Ostrowiec.

With the passage of time, Ostrowiec became a purely Hassidic town, full of Has-

At the little beth-hamidrash was housed the Talmud-Torah where the old fasioned 'Melamed' used to teach the children of the poor the elementary knowledge of the Jewish prayers and a bit of the Pentateuch — all this was gratuitious, while the assistant of the 'Melamed' used to go every Friday to the house-owners of the town and collect the expenses of teaching the children of the poor.

The Jews of Ostrowiec prevented their children from partaking of the general education. The "Heder" was the main educational institution of their sons. They neither learned the language of the Russian Government nor did they even know much of the language of the Polish people in whose midst they lived and traded. The daughters stayed at home, helping mother in housework; the Melamed would teach them some blessings and prayers, a little spelling, and that was about all. Come of age, they would marry, bear children and in their turn become housewives.

Group of members of "B'noth Agudath Israel". Three only have survived

The religious school for girls "Beth Yaacov"

where the artisans and the half-way modern youths prayed. They would pray here both on Saturday and on other holidays, very early in the morning, so that enough free time was left to enjoy the present day life too.

Before sunrise, summer and winter, young men hurried to the beth-hamidrash from all lanes and paths, carrying flash-lights to light their way. Soon the beth-hamidrash was crowded. Boys would sit round the tables, and study, each one intoning in his own manner, but tuning into the one great general symphony. Sometimes you could hear the voices far into the night. At the Eastern wall the rabbi would sit, right at the head of the first table — teaching the young pupils and explaining questions and serious problems. The place was always open. The locks of the doors became rusty with disuse; day and night, in heat and cold, the doors were always open wide for local people as well as for strangers who came to pray or to learn, or to rest from heat of the summer, or the cold of the winter. Merchants and peddlers would seek there some rest from the noise of the market in the house of the Torah.

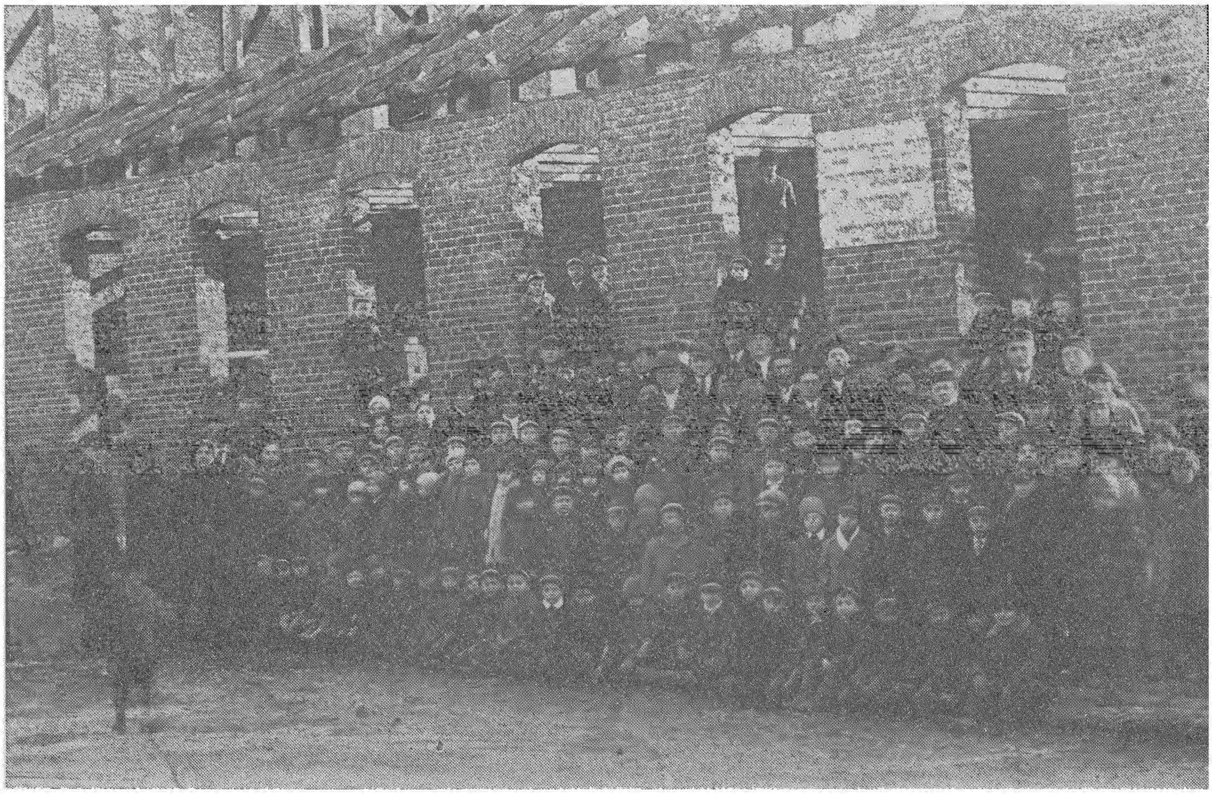

The "Yavne" School

of fright of all those who passed along, especially in winter nights, when people walked along (on their way to pray or read) with lamps in their hands. However the beth-hamidrash was an open house to all the Jews. The cupboards and the shelves were full of books up to the ceiling. Tables and long benches filled the roomy hall. Near the entrance there was a big stove, and at the sink, — a big bronze bowl, to perform ablution.

There is a story that in this old beth-hamidrash studied the young Rabbi Israel, the son of the book-binder Rabbi Shabetai of Apt, who later became famous in the Jewish world as the Magid from Korzenic.

The beth-hamidrash was always packed with praying and learning Jews. At the tables, heavy with books, sat people studying or reading aloud and with enthusiasm.

Across from the old beth-hamidrash there stood the new beth-hamidrash, where a somewhat better order prevailed; there were less books and less noise. There the religious Jews used to assemble — the aristocratic Hassidim. A few steps below, in the common corridor, the little beth-hamidrash was situated,

land raged rather near to Ostrowiec. The Saxon army camped near Pinczow, while at Kaliszow the Swedes beat the Polish army. For a long time the Jews used to recall the looting and the atrocities of the Saxon soldiers, who outshone the Swedes in their cruelty.

THE GROWING OSTROWIEC JEWRY

With the growing numbers of Jews in Ostrowiec, the synagogue became too small, to admit all the praying. At that time the big beth-hamidrash was built near the synagogue, remaining as a sole relic after the big conflagration. Although the two buildings were adjacent, they differed widely from one another. At the entrance to the old beth-hamidrash, into its wall were sunk iron rings or penal chains (Yiddish : 'Kune') into which the neck and the hands of the criminal were inserted, so that every passer-by could spit at his face. This was one of the punishments the community would inflict on trespassers and defilers of the name of Israel, thieves or those who infringed on religion and morals, those who did not pay their lease or failed to obey the leaders of the community. Sometimes also monetary fines were imposed, varying in size. The most serious punishment was boycott and it was used only in grave cases when the community had to defend itself against traitors, fakes, renegades or people endangering the community's life. Some distance away from the 'Kune', near the cupboard with 'The Shemot' there was the big board used for purification of the deceased. This board was the object

The Ostrovtser Rabbi in his last years.

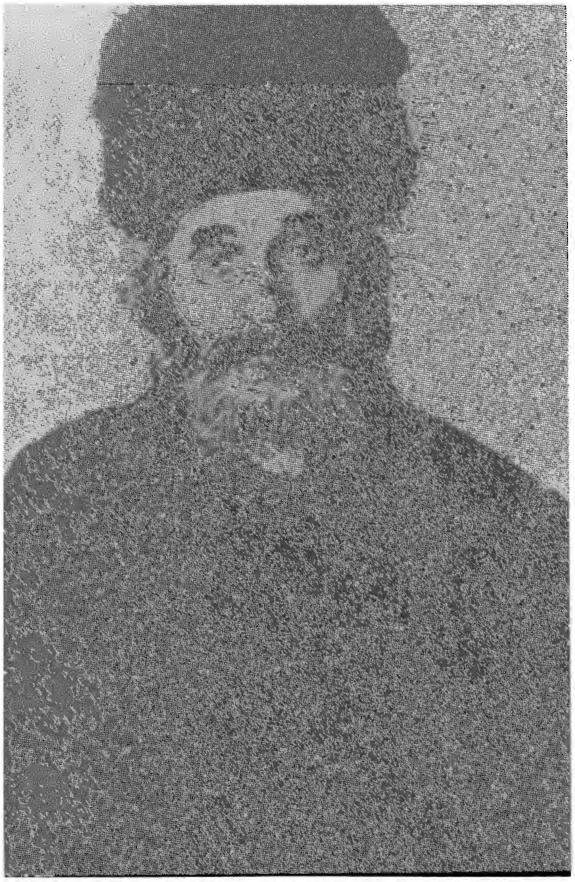

300 communities destroyed and over one hundred thousand souls killed. According to another source, 744 communities were annihilated and 650,000 Jews murdered. Chmielnicki's columns did not reach Ostrowiec, but there is no doubt that the panic that befell the Polish Jews, did not fail to reach also the Ostrowiec Jews. They were terrified of staying so close to Cmielnicki (he reached Lublin) and they joined the other refugees who were seeking safer places of refuge.

One hundred years after the riots of 1648/9, the Swedish-Polish war raged in Poland, not claiming any considerable Jewish victims. In the town Cmielow, in the vicinity of Ostrowiec, many noble Polish families which came to hide there, were killed. The Jewish community of Cmielow was connected with the Apt community. Thus the difficult period of Poland's history with its wars and unrest came to the very gates of Ostrowiec, but we do not know anything about the fate of the town and its Jews.

Likewise, the second Swedish war in Po-

The preparatory class of the "Beth Yosef" Yeshive

Cheder in the ghetto

it had its judges and rabbis and leaders, who looked after the Jewish needs. But until the Gaon of Ostrowiec, the community did not have a great rabbi of the kind of Harama, Hamaharshal, Habakh and similar ones. Of course, Ostrowiec had its learned men, whose influence transcended the limits of the town. Perhaps the town did not have its own rabbis in the first period, before it got settled from the economic point of view; it therefore participated in the upkeep of the Rabbis who resided in one of the neighbouring towns, as the expense of maintaining a rabbi of a town was considerbale, and above the means of a young town. But surely after the town got settled from the economic point of view, it had its own rabbis, whose names are unknown to us, but they left their traces in the manner in which they took care of their flock.

In the riots of the years 1648/9 and thereafter, the financial situation of the Polish Jews deteriorated gradually. Their political standing suffered even before that, for various reasons, one of which was the enmity of the burghers to Jews — which enmity was less felt in Ostrowiec than elsewhere, because there did not exist in Ostrowiec any Christian craftsmen or shopkeepers who elsewhere saw in their Jewish counterparts serious competitors and usurpers of their livelihood.

It is difficult to ascertain the number of communities destroyed and people killed in the holocaust of 1648/9. The 'Gaon', Rabbi Shabetai Cohen registered over

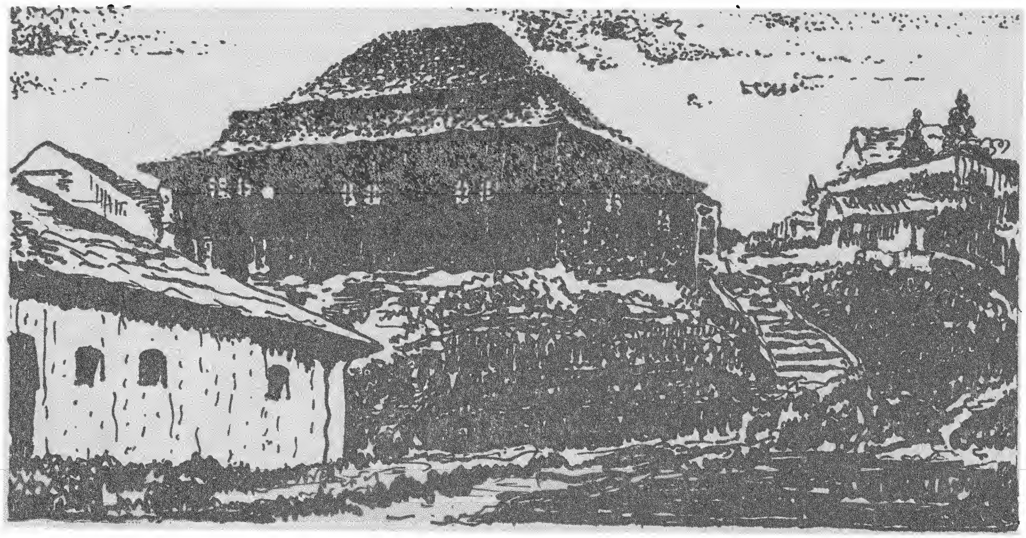

The synagogue of Ostrowiec. Next to it the roof of the old synagogue. In front — the Mikve building.

of the town, was originally surrounded with a wooden fence. On every Ninth of Ab, a certain Jew named Abraham'le Fishl Paltiel's, would take a walk there to bewail the destruction of Jerusalem. Ancient tombstones stood there, the inscriptions thereon very hard to decipher, for many ages had passed over them. Due to this cemetery an important fact of the town's history was revealed to us: the name of the first Rabbi of the town, but apart from his name and the year of his decease, nothing else was revealed to us.

The Ostrowiec Jews were proud that their cemetery was located in the centre of the town and looked like a lovely garden. Indeed the cemetery did not frighten the Jews of the town, who felt familiar with it and even took pride in the cemetery being well looked after. Many righteous people and grand rabbis found their last rest in the Ostrowiec cemetery.

THE PERIOD OF KILLING AND ANNIHILATION

There is no doubt that from the very first days of the Ostrowiec community,

Near the well in the town market place

dark and closed, but tiny sparks of light dance about them, while gleams of fire issue into the dark. The synagogue's doors are locked, but a poignant calm emanates outside, like the lament of an autumn night, rainy and weeping. The Ostrowiec Jews knew the meaning of the weeping sounds and nobody dared pass near there in the night.

One man lived in town who didn't know fear, and used to walk all alone — everywhere — the grave-diger. With his worn face, darkly coloured, with his outsized limbs and his strange gait — he looked like a walking skeleton. He resembled one of those ghosts or devils which wander in the universe and cannot find rest. But even he did not go near the synagogue between midnight and sunrise. Because every one passing there at the time of the Torah-reading by the dead — would at once be called to the Torah by his name and his patronymic. Once, whether out of need or out of forgetfulness, the grave-digger passed the synagogue before the cock's crow, and when he was just nearing the Eastern wall of it, he suddenly heard clearly 'stop !' ... and his name and patronymic reaching him from the inside of the synagogue. He stopped dead, and even before he could utter 'Shma Israel' and move on, he was standing on the podium and the Torah lay open in front of him, while the 'hand' indicates the paragraph of that week. On his right and left, behind and before him, groups of silhouettes clad in praying shawles (talith) and shrouds — intent and keen on listening to the blessing of the Torah. The grave-digger's teeth rattled and his whole body shook with fright. But he stammers and stutters and reads the blessing, in holy terror, from the first to the last. Soon the trial will be over and he may leave in peace. But just when he wanted to leave, somehow he got confused, or perhaps in his desire to leave quickly and shorten the way, he turned to the left instead of the right. The dead wanted to help him and showed with the ends of their white 'talitot': 'to the right, this way'. However, the grave-digger could not grasp their hints and allusions; terrified out of his wits, he slipped and fell. On the morrow, the synagogue-attendant found him lying on the steps of the podium...

The second building erected by the community from the very outset was the cemetery. The elders would relate that there was even before an old cemetery on the way to Balatov. The cemetery, the plot for which was donated by the lords

death of the painter was veiled in many legends during the intervening ages.

Except for the old synagogue, which preserved its style and planning as from the unknown date of its renovation, there is no other link with the early generations of the Jewish population of Ostrowiec, as if it never existed. This originated the belief amidst the elders of Ostrowiec that the early generation of the local Jewry 'do not rest in peace'. They err and wander amongst the living looking for absolution and memorial services — in the old synagogue. Legends were told in Ostrowiec of midnight meetings of the 'restless souls' at the synagogue.

The legend went on like this : at midnight, the dead leave their graves, and assemble at the empty, closed synagogue. There they pray, as no progeny of theirs is left to say prayers for them. Solemnly they take out the Holy Book and read in it tremulously, they ascend one by one to the Thora and perform a remembrance service for their own souls. The windows of the synagogue are

The market place, without Jews, after the holocaust

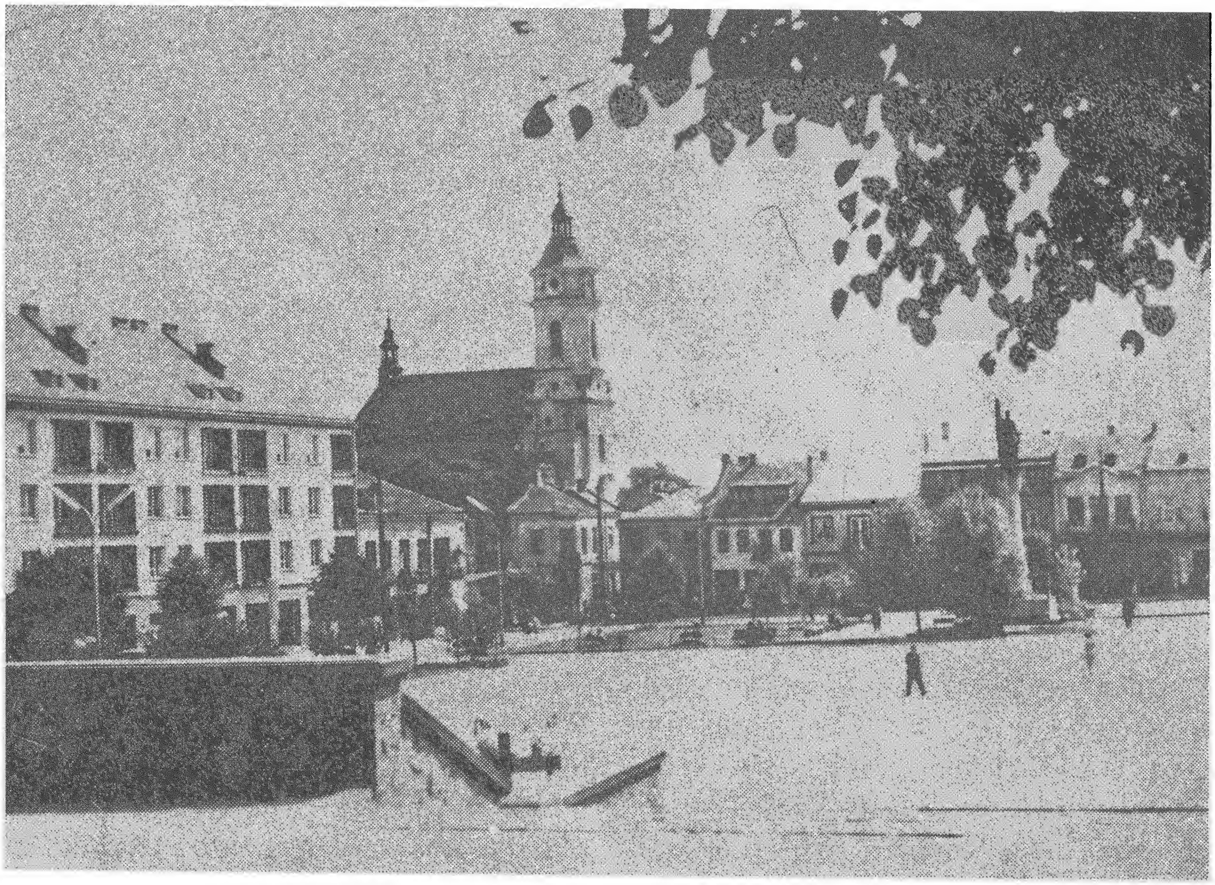

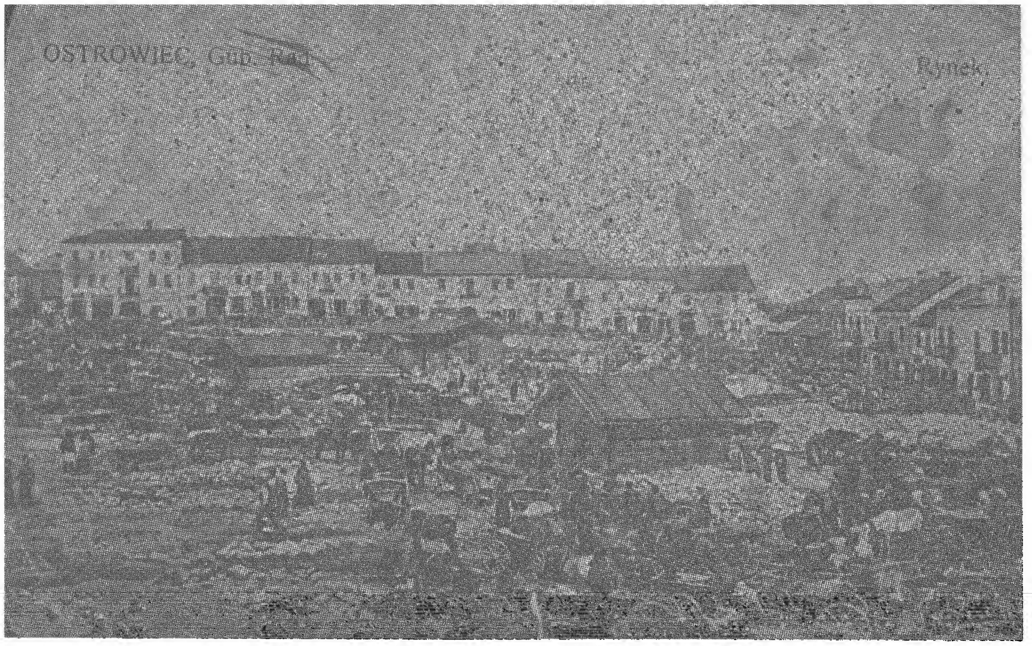

The market place of Ostrowiec, crowded with Jewish merchants, at the beginning of the century

was the synagogue. The age of the first synagogue of Ostrowiec is controversial. Some say it was built in 1560, 36 years after the establishment of the town; others contain that it was built in 1610, some 360 years ago. The first Jews were not rich, and could not afford to build a stone building — they made a go with a wooden structure. Therefore was the synagogue amongst the buildings which were damaged in the fire of 1713 and required renovation of its front.

Like in other towns and townlets, also in Ostrowiec, the synagogue formed a spiritual and public center for its Jews. For long years, this was the only place where the Jews could and did unburden their hearts before their Father in heaven in prayer and request — in times of affliction, or in thanksgiving and blessing in times of wellbeing. At the synagogue they studied the Thora, listened to preachings and sermons and held their assemblies. As was usual elsewhere, they erected the synagogue on an elevation, put in many windows, and endeavoured to decorate and to embellish it with art, especially the eastern wall of it, which faces Jerusalem. The elders of the town had a story according to which the renovation was not completed; the painter who decorated the ceiling fell of the scaffolding and was killed on the spot. His death saddened the Ostrowiec people. The ceiling was not completed and the synagogue remained unfinished. The

OSTROWIEC
A Town Between Two Rivers

by M. Sh. GESHURI

The history of the Polish Jewry is written in the books of the communities, cut on the tombstones in the ancient cemeteries, folded into the buildings of old synagogues and other ruins of old. Ostrowiec too had its books which contained important details of the Kehilla's story. In former times, the Jewish communities used to note in the community-books or in the Hevra-Kadisha books every important occurrence of public character. Also the welfare societies used to have their own books, and all the various happenings used to be noted duly by the many societies, each one selecting the kind of 'stories' which were in line with its specific work. Out of the Ostrowiec books, before they disappeared without trace, people managed to copy some details. The few persons who read it, recall several important facts of the origins of the Ostrowiec Jewry.

The first date saved from oblivion is the year 1713 (5474). That year Ostrowiec was rebuilt after a fire which destroyed the town, of which only the beth-hamidrash and the old synagogue remained standing. The few Jews who were then citizens of Ostrowiec, purchased from count Wielopolski the lower part of the town in order to build there a 'mikve'. The wooden synagogue was renovated by 3 Jews: Reb Herzke, Reb Shimon ben-Arahon Daft and Reb Yehezkel from Krakov — who was the artist who carved the ark of Covenant.

The first to be built in every community

volume for those of our friends who are willing to undertake the holy task of continuing for the sake of the future generations, so as to tell them all about the town that was and is no more — OSTROWCE.

We shall not enumerate all the names of those who worked and helped in the task of publishing the present volume, who gave their time and their money to speed its appearance; we shall just thank them and say: Bless all those who helped, assisted, supported, acted and worked for the sake of accomplishing in the Holy Land the MEMORIAL BOOK of perpetuation of the memory of all those who died bequeathing life to us.

May this book be a memorial on the unknown graves of our beloved, dispersed all over Poland.

YEHEZKEL ERELI (ERLICH)

Mr. Gershon Zilberberg and the Committee members, and at last we were able to complete and bless the BOOK, handing over to the Ostrowcers, wherever they may be, the YISKOR VOLUME in its fine form both as regards contents and layout.

We made all endeavours to include the entire gammut of the Jewish community members of Ostrowce, to express all the political persuassions of the people, all cultures and strata, which prevailed in the Jewish street.

We are aware that more was omitted than included. But we used the scant sources as fully as possible.

We tried to represent the "who-was-who" of the town, with their wide fields of activity; here and there we sketched a special type who lived in the town, — all of whom seem today to belong to the sphere of legend.

The reader will follow the history across its dark hours and its highlights. But above all, the aim of the Book is to describe the great holocaust to which a special important section has been devoted. Included in it are writings of Ostrowcers who survived, the last ones who could utter their cry, pronounce their verdict, give vent to their pain and suffering, and fight. Every letter is written with blood, the blood of our brethern which cries out for vengence.

The negative side was not omitted, as it appeared during the holocaust, but a serious effort was made to abstain from libel and injury to peoples, as far as possible. The contents of the book were carefully sifted over and over again, but if they are not without fault we ask of our readers for their complacency.

For budgetary reasons and, — in order not to overburden our readers with too much material, where every addition may be an excess, — we were left with a considerable number of papers not included in the present Book. It may serve as basis for another

of the conflagration, which made possible the division of the entire material into sections, the editing and the final arrangement, with the view of deciding upon the scope thereof.

Many evenings were spent in reading the material, segregating same and dividing into separate categories. Many a difference of opinions arose as a result of this work, sometimes a conflict developed, especially because of the passive attitude of the editor as regards editing, arrangement and practical preparation of the material for publication.

The committee members, who were also the members of the Book Commission, were in a very difficult position. The confidence of the Ostrowce people was considerably affected by the lack of progress in the preparation of the Book.

In order to promote the matter, the commission finally decided to engage a competent man who would, in the teeth of all difficulties, undertake the completion of the project initiated by us, and who would see it through without additional delays.

During this period, the undersigned and, later, our friend, Yehuda Rosenberg, visited New York and managed to win over to our cause the Ostrowce Jews, survivors of the Ghetto and others, who live in New York & Toronto — and presently the American friends organized their own committees and collected considerable funds which they transfered to us as a help in financing the project. Their response filled us with courage and renewed hope, but was in itself insufficient at least from the financial standpoint.

We had to pay a double amount as compared with what we promised, in order to get back from the editor the entire material and turn it over to an adequate editor and publisher who would be responsible for finalizing the Book in a proper and honourable manner.

Nearly a year ago the work was renewed at an intense pace by

AN IDEA REALIZED

Nearly two decades have elapsed since the idea was born of perpetuating the memory of our town by means of a Memorial Book which would tell to future generations the story of the Jewish Town that was and is no more.

The Ostrowce Book went through many a crisis and caused frequently feelings of despair and depression, almost wiping out the hope of ever publishing the volume black on white.

The initiators of the idea, especially the first amongst them, our colleague Zafriri (Morgenlender), had many of their illusions shattered owing to the indifference of the Ostrowce Jews in Israel and in the Diaspora.

The prospectus published 10 years ago did not evoke the anticipated response amongst the Ostrowce Jews and did not bring about any activity conducive to the preparation of such a Book.

However, ample material was assembled, to form the basis of what was to result in the BOOK OF OSTROWCE, the Book which would present the town and its inhabitants in their ways and customs, talk and behaviour, their manifold dealings, their learning and crafts, their working days and holidays and Sabaths. This colourful material awaited a skillful man who would weave it into the canvas from which the present book is made.

About 6 years ago a decisive turning point was reached on the way to the realization of the project. An editor was engaged who had previously edited similar memorial volumes, and gave us well-warranted hopes soon to present us with a complete book.

Unfortunately, the hopes did not materialize. Although the editor collected manifod new material, especially connected with the history of the town and its Admor, who was the pride of the town and who made it famous all over the world, and although the compatriots responded to his appeal and started sending various documents regarding the holocaust, and written by the survivors

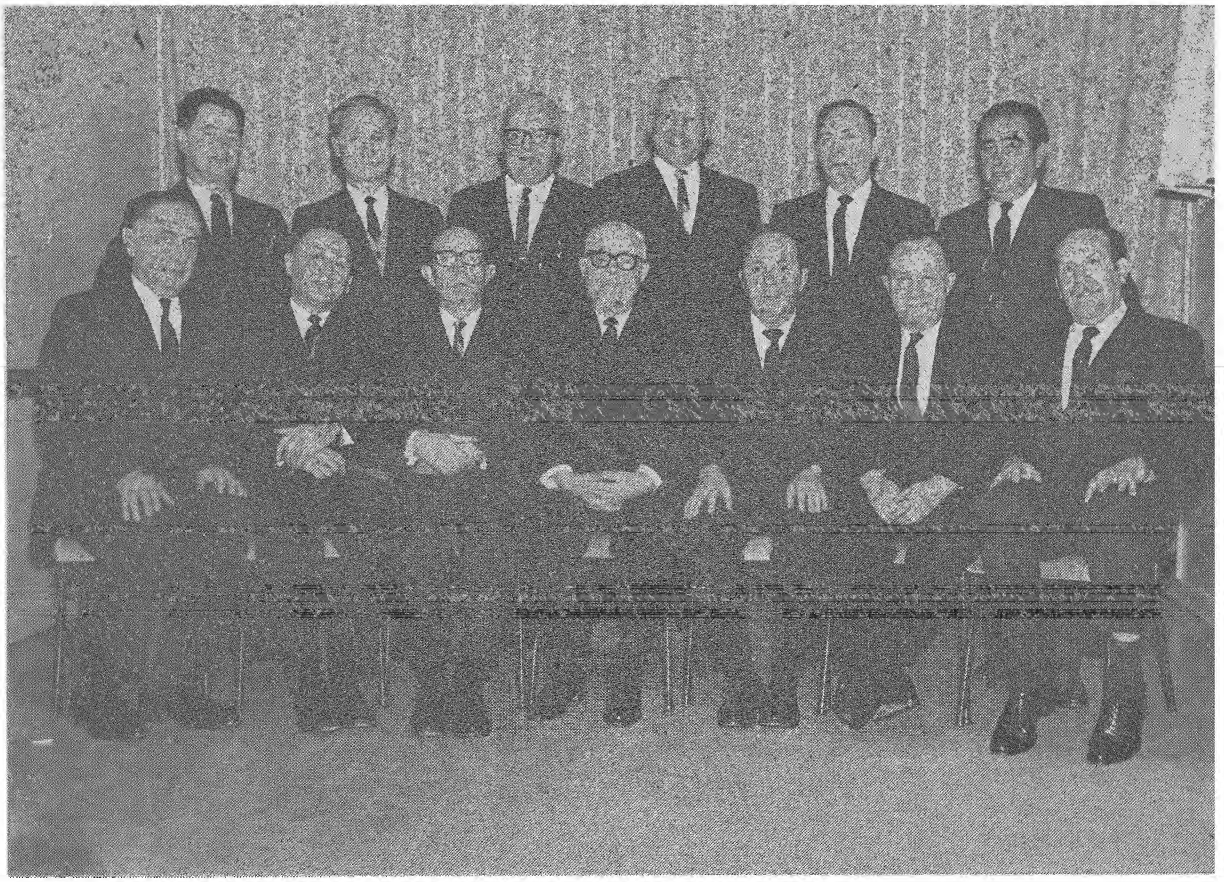

THE TORONTO COMMITTEE OF THE OSTROWIEC MEMORIAL BOOK

Seated (from right to left): Shlomo Steinhardt, Paltiel Brickman, Fin. Sec. Mordekhai Grinspan, Frat. Treas. Lawyer Leibush Cuker, Chairman Yeshayahu Zweigmann, Vice-Chairman Yehezkiel Mandel, Secretary Eber Beinerman. Standing: Harry Fischer, Israel Garfinkel, Meir Rosenberg, Shmuel Friedmann, Yehiel Rachimore, Abraham Starkmann.

Contents:

An idea realized

Yehezkel Ereli (Erlich)

*

Ostrowiec - a city between two rivers

M. S. Geshuri

*

The annihilation of a Jewish community

Leibush Milstein

*

We pay tribute to our martyrs

Hon. Allan Grossman

*

Ostrowtser Shul in Toronto

A hisorical survey

PL 480

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX & TILDEN FOUNDATIONS

THE YIZCOR-BOOK COMMITTEE IN NEW YORK

Seated (from right to left): Jeannette Streitmann, Rachel Gutholz-Kempinsky, Chairman Shmuel Streitmann, Vice-Chairman Bernard Bomstein, Treasurer Dora Bomstein, Guta Gutwill-Braun, Josef Glatt. Standing: Shimon Kempinsky, Charles Grossmann, J.M. Birenzweig, S. Birenzweig, Bernard Glatt, Mordechai Topel, David Winchester, Moshe Fish.

This book,

written with blood and tears,

constitutes a

TOMBSTONE

on the unknown graves

of seventeen thousand Ostrovtser Jews,

annihilated in the ghetto,

in the labour camp,

in the partisan camps,

in the liquidation camps,

and in liberated Poland,

by the Nazi murderers

and Polish hooligans,

who terminated the work of the Nazis.

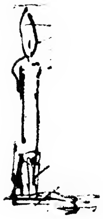

SESSION OF THE BOOK COMMITTEE IN ISRAEL

From right to left: Yehuda Rosenberg, Moshe Goldfinger, Advocate Yehezkiel Ereli (Erlich), Shlomo Horvitz, Simkha Minzberg, Yerahmiel Halstock and Arie Zabner. Also belonging to the committee: Nahum Walerstein, Fela Majerczik, Miriam Feldmann, Hayim Langer, Shmuel Wagner and Jaffa Rosenberg, deceased. The Book Committee composed of the members of the Organisation of Ostrovtsers in Israel.

OSTROWIEC

A MONUMENT
on the ruins of an annihilated Jewish community

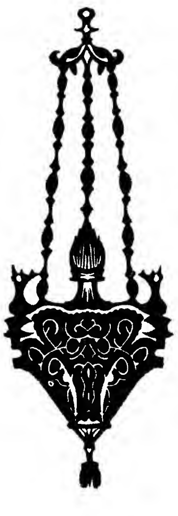

Published by the Society of Ostrovtser Jews in Israel

with the cooperation of the Ostrovtser Societies in New-York and Toronto

EDITORIAD BOARD

Lawyer Yechezkiel Ereli (Erlich), Meir Blankman, Shlomo Horvitz, Yerachmiel Halshtock, Arie Zabner, Yehuda Rosenberg

Collection and assembling of material

M. S. GESHURI

Editing and Planning

GERSHON SILBERBERG

OSTROWIEC

A Memorial Book